

E U S K E R A

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actos de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque

EUSKALTZAINDIA

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

1991, 2
36. liburukia (2. aldia)
BILBO

EUSKALTZAINDIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo

Argitarapenen-Batzordea / Comisión de Publicaciones:

Burua:	Jean Haritschelhar
Kideak:	Juan Mari Lekuona J. M. Satrustegi J. A. Arana Martija Pello Salaburu F. Luis Villasante Endrike Knörr Patxi Altuna Pierre Charriton

Eragile eta idazkaria: Ricardo Badiola Uriarte

© Euskaltzaindia

ISSN. 0210-1564

Euskera

ISBN. 85479

Legezko Gordailua BI-397-92

Fotokonposaketa: Rali. Particular de Costa, 12-14 - 48010 Bilbo

Elkar, E. Koop. grafikagintza. Autonomia, 71 - 48012 Bilbo

Maketazioa eta orrazketak: R. B. U.

Aldizkari hau beste agerkariekin trukutzen da. Otoi, idatz Zuzendariari.
Esta **Revista** admite el intercambio con otras publicaciones. Se ruega dirigirse al Director.

AURKIBIDEA

JEAN DUVOISINEN HERIOTZEAREN MENDEURRENA

Albert Pery, Ziburuko auzapezaren ongietorria, <i>Jean Duvoisinen heriotzearen mendeurrena</i>	371
J. Haritschelhar, <i>J. Duvoisin kapitainaren heriotze-mendeurrenean</i> ..	373
P. Charrjton, <i>Donibane Ziburu Euskal Literaturaren Iturri</i>	375
X. Diharce "Iratzeder", <i>Euskarazko lehen Biblia egin zuen kapitainaren lanak eta minak (1859-1864)</i>	383

L.L. BONAPARTEREN ERAKUSKETA BRITISH LIBRARY-N (London, 1991-II-7/1991-IV-14)

J. A. Arana Martija, <i>Kronika laburra</i>	399
Geoffrey West, <i>Presentation (Sarrera hitzak)</i>	401
Jean Haritschelhar, euskaltzainburua, <i>L. L. Bonaparteren erakusketa</i>	403
J. A. Arana Martija, <i>L. L. Bonaparteri Euskal Herritik omenaldia</i> ..	407
P. Salaburu, <i>L. L. Bonaparteren erakusketa: Bonaparte, Forerunner of modern dialectology</i>	415
J. M. Smethurst, <i>Gratefulness (Azken Agurra)</i>	421

EUSKALTZAINDIKO EGOITZA BERRIA HARTZEA

J. A. Pradera Bizkaiko foru diputatu nagusia, <i>Euskaltzaindiko Egoitza berria</i>	425
J. Haritschelhar euskaltzainburua, <i>Euskaltzaindiaren Egoitza berriaren hartzea</i>	427
J. A. Arana Martija, <i>Euskaltzaindiaren Egoitza honen historia</i> ..	429
Anton Agirregoitia, Eduardo J. de Felipe arkitektoideak, <i>Euskaltzaindiaren Egoitza berriari buruzkoa</i>	435

EUSKALTZAINDIAREN AGIRIAK

I.	<i>Euskaltzaindiaren erregela bereziak</i>	439
II.	<i>Euskaltzaindiaren erabakiak:</i>	
	1.— <i>Iruñeari buruzko Erabakia</i>	441
	2.— <i>Euskaltzaindiaren Erabaki-Proposamena</i>	443
III.	<i>Euskaltzaindiaren adierazpenak:</i>	
	1.— <i>Euskaltzaindiaren bigarren agiria euskal hitzei buruz</i>	445
	2.— <i>Declaración segunda de la Real Academia de la Lengua Vasca acerca del vocabulario del euskara</i>	446
IV.	<i>Euskaltzaindiaren Batzar-Agiriak (1991-I, II, III, IV)</i>	449

BATZAR-TXOSTENAK

Ibon Sarasola, Mikel Zalbide, Miren Azkarate, Jose Antonio Adu- riz, Patxi Altuna, Andoni Sagarna, <i>LEF Batzordearen propo- samena Euskaltzaindiari</i>	475
Emilie Larre, <i>Jean Baptiste Etcheberry (bere biziaren ilun nabarrear 13 liburu idatzi dituena)</i>	481
Juan Mari Lekuona, <i>Euskaltzaindiaren laguntzaileak (1933)</i>	491

BESTE ZENBAIT LAN

Herri-literatura

Pello Esnal, <i>Errima Uztapideren bertsogintzan</i>	505
--	-----

LITERATURA KLASIKOA

Estilistikaz lehen jardunaldiak. Gernika, 1988. Jardunaldiotan irakurritako zenbait lan

Fr. Luis Villasante, <i>Gernikako Euskal Jaien (1888) oroitzapenetan estilistikaz lehen jardunaldiak</i>	603
Jon Gotzon Etxebarria Martin, <i>Grezia-Erromako (idazle klasikoen lanak latin edo greko-euskaraz argitaratzearen garrantziaz)</i> . .	609

Juan Luis Goikoetxea Arrieta, <i>Axularren estilotik</i>	619
Valentí Gómez i Oliver, <i>Un toro estilista: Del diálogo platónico al monólogo de autor</i>	655
Fr. L. Villasante, <i>Estilistika-jardunaldiak. Azken hitzak</i>	671

HILBERRIAK

E. Knörr, <i>Antonio Berrueta Alzola (1917-1991)</i>	675
--	-----

EUSKALTZAINDIAREN AURKITEGIA

<i>Ordezkaritzak / Delegaciones</i>	679
<i>Euskaltzainburugoa / Cargos académicos y ejecutivos</i>	681
<i>Euskaltzain osoak / Académicos de número</i>	683
<i>Euskaltzain ohorezkoak / Académicos de honor</i>	685
<i>Euskaltzain urgazleak / Académicos correspondientes</i>	687

**JEAN DUVOISINEN HERIOTZEAREN
MENDEURRENA**

Ziburu, 1991-I-31

JEAN DUVOISINEN HERIOTZEAREN MENDEURRENA

Ziburu, 1991-I-31

*Albert Pery
Ziburuko auzapezaren ongietorria*

Barkatu. Ez dut euskaraz solas ainitz erranen. Ez bait dakit aski euskaraz mintzaten. Orduan, bakarrik erranen dut, Ziburun denak zuen herrian, zuen etxean zaretela (zaiztela) eta bihotzetik denei (deneri) ongi etorri.

J. DUVOISIN KAPITAINAREN HERIOTZE-MENDEURRENEAN

Ziburu, 1991-1-31

Jean Haritschelhar

Euskaltzainburuaren sarrerako hitzak

Ziburuko auzapez jauna,
euskaltzainkideak,
jaunak eta andereak.

Baitakit ulertzen duzula euskara. Beraz, nire erantzuna, euskaraz izanen da. Hiru aldiz behar dizkizut (dauzkitzut) eskerrak eman. Alde batetik egin diguzun ondi etorria honengatik. Bigarrena gela hau, hain apaina, guretzat utzi diguzulakotz eta hori hiru egunez; eta hirugarrena Ziburuk joan den urtean, iaz, dirua eman digulakotz. Eta hori azpimarratu nahi nuke. Zeren eta orotarar, uste bait dut, Euskal Herriko zazpi hiri edo herriek, bakarrik, dirua eskaini digutelakotz. Eta, beraz, zazpi horietan dago Ziburu. Eskerrak, beraz, hortarako ere. Hiru egun pasatuko ditugu hemen eta, bereziki, hemen eginen ditugu gure barne-jardunaldiak. Bihar, egun osoa eta larunbat goizean. Jardunaldi horiek bi urtetarik egiten dira eta hor ikusten gugu, alde batetik zer lan egin dugun eta gero behar ditugu ikusi datorren urtean eta bertzean zeri buruz ariko garen. Barne-jardunaldiak horretarako eginak dira, behar den bezala nahi bait dugu jokatu Euskaltzaindian.

Eta Ziburu hautatu baldin badugu da, hain zuzen ere, hemen duela ehun urte eta egunez egun, beraz, urtarrilaren hogeitamaikan (hoitamekan), zendu edo hil zela J. P. Duvoisin Kapitaina. Horretaz beste batzu mintzatuko dira. Baina nahi nuke, hemen, azpimarratu hala ere, zer izan den Duvoisinin eragina, bereziki, L. L. Bonaparte Printzearen kolaboratzaile edo laguntzaile bat izan delakotz eta berak egiten dituen lanengatik. Baina Ziburu Euskal Herrian zerbait da, eta bereziki, euskal letretan. Bakarrik aipatuko ditut zenbait idazle: lehenik, Etxeberri Ziburukoa eta honek bizpahiru mende egin zuen lana; eta hori sartzen zen ere "Sara-Donibane Lohizuneko eskola" horretan, Luis Villasantek eman digun eskola horretan; eta gero, nahi nuke aipatu ere, J. B. Camoussarry apezka,

hemen bertan “Portkale” karrika honetan sortua. Hogeitazazpi urtetan hila, erranen baita bizitza laburra ukan zuela, baina harengandik baditugu zenbait olerki, eta olerki horiek Euskal Erakustokian, Baionako Euskal Erakustokian, dira eskuskribuak. Eta badakigu, orain, nondik etorriak diren. Errana baita horiek Manu Sotak, ez horiek bakarrik, dokumentu asko erosi zizkiola Daranatzeri. Eta Daranatzek ukan zituela horiek Haristoiengandik. Eta Duvoisininak Haristoiri utziak. Beraz, hor dugu bide hori eta horrela lortu ditugu. Honela ba altxor publikorat etorri dira manuskrito edo eskuskribu horiek. Aipatzekoa da ere, berrikitan azaldu diren horiek, alegia, *A.S.J.U.* delako aldizkarian, Guadalupe Artolak egin bait zuen horretaz estudio bat bere tesinarentzat eta hor egon da piska bat lo, denbora batean. Deustuko Unibertsitatean aurkeztu zuen tesina hori eta gero *A.S.J.U.* aldizkariak argitaratu du. Eta hor ikusten ahal da gure erromantikoetarik dela Camoussarry hori, bereziki bizpahiru olerki batzutan, Duvoisin ere hor dugu eta, gero, Haristoi ere, hori ez da euskal letretan agertu, baina bereziki historilari gisa agertu zaigu. Baina beste batzu horretaz mintzatuko dira.

Berriz ere zuri, jaun auzapeza, nere eskerrik beroenak.

DONIBANE ZIBURU, EUSKAL LITERATURAREN ITURRI

Ziburu, 1991-I-31

Piarres Charritton

Jaun-andereak:

Jose Luis Lizundia, Euskaltzaindiko idazkariorde lagunari erran diodalarik “Donibane Ziburu, Euskal literaturaren iturri” deituko nuela ene gaurko solasaldia, erran orduko dolutu zait, ez baita ordu laurden batez —ordu-laurden bat dut-eta eman izan zaitan epea— horrelako alorra nehondik ere, ez jorratzen ahal, ez eta ere musuikatzen.

Bakarrik erran nahi nuke bederen literatura iturri hori badela; ez baitu iduri deus horrelakorik badenetz ere askok badakiela, hemen gaindi. Eta ez naiz mintzo euskal kulturaz berek deus ez dakitela aitortzen dutenez, baina bai unibertsitatetako literatura departamenduetan euskal literaturaz diharduten batzuek Alta bada, berek diotenez (1) “zientifikotasunez” eta “rigurositatez”(?) mintzo zaizkizu, bai eta “intertestualitateaz”, baina Hegoaren eta Iparraren artean egundainotik Euskal Herrian ezagutu den “interakzioaz” —haiek bezala erraiteko— ez dute deus jakin behar.

Entzun bezate beraz guztiek, zuek jaun-andereok badakizuena, literatura iturri paregabea izan dela hemen eta gaur arte badirauela.

Hor dugu lekuko lehenik Ziburuko Joanes Etcheberri, doktor teologo handia, itsasuntzien planak egiteko bezain trebe zena, mariñelek hain maite zituzten kantu airetan kantika pertsuak milaka ontzeko: Haren “Oi Eguberri gaua!” miragarria kantatzen dugun aldi oroz gogoratzen zaizkigu haren beste *Noelak* (1631) eta Bordelen ere argitaratu zituen *Manuel Devotionezcoa* (1627) eta *Eliçara erabiltceco liburua* (1636).

Hor ditugu ere gogoan, 1619 an, Ziburu Bexiengan jaio eta 1701 ean Paueko jesuitetan hil zen Bernard de Gasteluçar, poeta jakintsua. Honek

(1) J. M. LASAGABASTER: “Euskal Literaturaren Azterketa” (1960-1990), *Jakin*, n.º 61.

zuen Pauen argitaratu 1686 an, *Eguia Catholicac* deitu olerki liburua, erakutsiz bere jesuita lagun Jacques Oihenart-i, honen aita Allande Oihenart handiak zenbait urte lehenago sortu nahi izan zuen eskola —batzuk uste zuten bezala, *O.ten gaztaroko* neurtitzekin ez zela ilortu (1657).

Maila apalagoan aipa ditzakegu, mende berean Pedro Dargaignarats, Ziburuko bikario eta predikaria (1641), D'Arambillaga Ziburuko apeza (1684) eta horien inguruan, horien irakurle ta hotsemaile zabiltzan Joanes Heguy, Estebe Hirigoity, Piarres Urtubie, Salvat Dissanetche eta nola ez aipa, orotarik handiena, Donibaneko bikario egon ondoan, Sarako erreter higatu zen Pedro Daguerre Axular (1556-1644), *Geroa*-ren idazle nagusia.

Aitor dugu, protestantismoaren, sorginkeriaren eta muga hauetako gerla ta nahasmendu guzien sendagailu bezala sustatu zituzketela ordu haietan beren apez argituenen literatura lan horiek, Baionako apezpiku izan genituen bi apezpiku euskaldun handiek: Bertrand Etxauz-eko Baigorriarrak (1599-1618) eta geroxago haren iloba Joanes Oltze-ko Iholdiarrak (1641-1686). Ez zen bizkitartean erlijio gaietara mugatzen Donibane Ziburu-ko literatura eskola.

Baziren ordukotz apezak —gaur bezala— politika alorretan sartzeko herabe ez zirenak: hala nola Nafarroako eta Frantziako errege Luis XIV.aren ohoretan eta “Espainolen laidotan” (sic) pertsu zorrotzak kantatu zituen Donibandar apez ezezaguna (2).

Bazuen bestalde Martin de Hoyarzabal Ziburuko kapitain batek itsasoko liburu bat, 1633 an argitaratua, Bordelen, frantsesez, baina zer frantsesez! “L’auteur qui n’est pas français, mais basque des frontières d’Espagne...”, dio inprimitzailak aintzin solasean, barkamendu eskatuz frantses irakurle— Liburu hori euskaraz eman zuen beraz Etcheberri Dorre Zibiburu-ko (sic) beste kapitain batek eta 1677an argitaratu *Ixasoco Nabigacioneco Liburua*-ren izenean, Baionan, Fauvet inprimerian—.

Eta Euskal literaturaren historiari so bat egitea aski da ikusteko Donibane Ziburuko uhaina ez dela, sortzen den XVII. mendean agortzen.

XVIII. mendean Donibanen sortua zen Pierre d’Urte, kaputxino izan ondoan apez protestant bilakatu zena, eta Angeleterraren Bibliaren itzulpena hasirik, beste euskara lan batzuekin utzi dizkiguna (3).

Azkainen sortua zen aldiz, bainan Donibanen erreter bizi izana, Michel Chourio, *Jesu Kristoren Imitazionea*-ren itzulpen aberats baten

(2) PATRI URKIZU: *Bertso zahar eta berri zenbaiten bilduma* (1798), Durango, 1986, 133. orr.

(3) PATXI URKIZU: “Pierre d’Urteren Hiztegia” (1715), *Mundaiz*, 1989, 1-150. orr.

egilea arrakasta handia izan zuena (1720). Donibandar apezak eta euskal itzultzaileak ditugu berriz, Joanes Haraneder, *Testament Berriaren* lehen itzultzaile katoliko bezala bihar aipatuko dena (4) eta jadaneko *Filotea*-ren (1749) eta *Gudu Izpituuala*-ren (1750) argitaratzaile ezaguna geneukana; Alexandre Mihura, *Andre Dena Mariaren Imitazionea* itzuli zuena (1778); Jean Robin (1738-1821), "*Birjinia*" deitu itzulpenaren eta menturaz beste esku-izkribu zenbaiten egile aria; Bernard Larreguy († 1793) *Testamen çaharreco eta berrico historiao*, eragin handiko liburua gure literaturan, Baionan argitaratu zuena (1775-1777).

Erran behar da bestalde idazle horietarik, batzuk bederen, bazekitela ere pertsu edo neurtitz eder edo polliten itzulikatzen: Ezagunak dira Larreguy apezak idatzi omen zituen *D'Estaing jaun kontearen laudorioak*, nola *Cantico Izpituual* zenbait, bai eta Robin-ek Donibane Zubiburu-ko Andren apainduren eta ere Eskara bastartaren jorrazteko antolatu zituen kantauk (5).

Izen bat edo beste sar genezake oraino hemen, hala nola Salvat Monho apezarena (1749-1821), nahiz sortzez Isturiztarra zen, denek Donibandar baitzeukaten; hemen hazia izan zelakotz (6) edo Jean Baptiste Ducos medikuarena (1743-1828), hau berriz behin Frantziako Iraultzaren alde pertsuak egin ondoan, eta Donibaneko auzapez ere hautatua izanagatik, kargua utzi behar izan baitzuen, eta bizia bera ere galtzer; geroxago ordea W. Humboldt prusiar jakintsu famatuarekin harremanetan izan zen, eta Lapurdiko euskara goxoaren berri eman omen zion jaun horri (7).

XIX. mendean, agertzen zaigun lehen euskal idazlearen izena, inguru hauetan, Ziburuko seme, Jean Baptiste Camoussarry-Mourguy (1815-1842) poetarena da, zalantzarik gabe. Pocalette karrikako 117 ean sortua zen, 1815.eko otsailaren 17an, eta ondoko apirilean, aita Martin ito zitzaion, bere bi arrantzale lagunekin, Zokoa-ko itsasondoan. Gure umezurtza 23 urtekin apeztu zen, eta Larresoron irakasle, behin, Donibane Garazin gero bikario, doi-doi bizpalau urte iragan ondoan, eri handi itzuli zen amaren ganat, Zibururat, eta hemen hil, 27 urtetan. Bere eskuz idatzitako olerki erromantiko asko utzi zituen hiltzean, gaur arte argitaratu ez direnak (8); baina Larresoron irakasle-ikasle ainitzek kopiatzen ohi zituztelakotz, Zalduby, Elissamburu eta beste olerkari frankorentzat eredu bilakatu ziren.

(4) PATXI ALTUNA: *Jesu Christoren Evangelio Saindua*, J. de Haraneder, Euskaltzaindia, 1990.

(5) PATXI URKIZU: *Bertso zahar...*, op. cit., 106 y 122. orr.

(6) PIERRE LAFITTE: "Poèmes Basques de Salvat Monho" (1749- 1821), *Ikas*, 1972.

(7) JULIO DE URQUIJO: "Versos al Dr. Ducos", *RIEB*, 1924, 372-375.

(8) GUADALUPE ARTOLA: "Jean Baptiste Camoussarry" (1815-1845), *ASJU* XXII-2, 1988, 391-444.

Larresororen aipamen horrek ordea, gogoratzen digu, beste Ziburutar bat aurkitu zuela Camoussarry-k hango seminarioan; buruzagi bezala lanegin zuena, 1834 tik 1850 rat, Etienne Haramboure apez, 1799 an, Ziburuko iturri zaharraren antzineko etxean sortua, gero Hazparneko misionesteian predikari handi fama biltzen zuelarik, euskara liburu bat bederen bazuen, gazte-gazterik, Baionan berak argitaratua, *Egun Ona* zeritzana (1829). Larresoron buru zelarik, badakigu, Gratien Adéma Zalduby-k erranik, ez zuela Harambourek beldurrik izan, besta egun batez, Jose Mari Iparragirre bera Baionara ihesliar etorria, seminarioko ikasleen aintzinean kantuz artzerat gonbidatzeko (9). Larresorotik landa berriz, Baionako bikario general egon zelarik, eta hil arte —1852-1869—, ez zuen ez Harambourek bere euskaltzaleatasuna ukatu, eta Abbadie, Dassance, Harriet, Goyhetché, orduko euskaltzaleekin zebilela, honela goraiatzén zuen bera Martin Hiribarren (1810-1866) Azkaindar poetak:

“Haramburu da izar beti ageria;
Ez ditu gastaturen zeruko dohainak,
Hautatuz kasik oro bildu dituenak:
Maiestatearekin mihiko grazia,
Eta jakitatea, guzien garaia.” (10)

XIX. mende beraren ondarrean bada, hemengo zubiaren beste buruan agertzen zaizkigu oraino beste zenbait euskaltzale, hala nola Donibaneko bi auzapez, bat Martin Guilbeau (1839-1912) Urruñar mediku “gorria”, bestea Albert Goyeneche (1848-1900) Donibandar mediku “xuria” eta biak zein euskaltzaleagoak. Eta azkenik aipatu behar dugu —orain arte gehiegi itzalean utzia izan delakotz ere— Pierre Harispe (1854-1929). Donibaneko seme hori apez gazte zelarik Donostiako Jose Manterola-rekin (1849-1884) harremanetan izan zen eta *Euskal Erria* aldizkarian euskal idazki asko argitaratu zuen, bai prosa bai olerki; *Karmela* adibidez. Baina geroago bizipidez aldatu zen, Euskal Herritik urrundu, eta Paris aldean idazle ezagun bilakatu; frantses idazle ordea, artetik euskal gaiak erabilirik ere (11).

XX. mende honetan sartuz geroz, eta iragan mende ondarrean, Ziburuko xantrea, Haramboure, hau ere, Baigorriko xantre Piarres Dibarrart-ekin zein gehiagoka pertsutan ari zenez geroztik, aitortu behar dugu Donibane Ziburuko euskal iturri oparoa agortu zaigula, iduriz. Baina ez da beti behar fidatu itxurari. Ez du oraino hain aspaldi, hortxe berean, Zokoako apezetxean, bizi genuela gure euskaltzainkide azkaindarra,

(9) CHARLES BERNADOU: *Azpeitia, Les Fêtes de 1893*, Bayonne, 1894, 72-73.

(10) MARTIN HIRIBARREN: *Eskaldunak*, 1853, 135, orr.

(11) PIERRE CHARRITTON: *Iparraldeko Bertsolari eta Olerkariak, XIX. mendean*, Labayru Ikastegia, 1990, 78-80.

Piarres Larzabal zena (1915-1987) eta salatuko dizuet haren obra nasaia-
ren lehen bi tomoak agian argitaratuko ditugula bazko irian. Besterik ez,
egungotz, Larzabalez. Baina ez ote dugu ere hemen gutartean, Jainkoari
esker, beste Donibandar idazle handi bat, 1920 an, Errepublikaren karri-
kan, edo hor hurbil, sortua, eta oraingotz bere *Biziaren Olerkia*-ri esker,
euskal literaturaren historian kapitulu ederra irabazia duena, hots Ganix
Diharce "Iratzeder" adixkidea? Eta nork daki ez ote den jadanik itsas
bazter honetan jaioa, datorren mendean kapitulu berri bat idatziko duen
Donibane Ziburuko seme edo alaba ezezaguna? Zergatik ez?

Ez dugu bada oraino aipatu, zertako garen gaur hemen, Ziburun
hemen garen euskaltzaleok elkarretaratzen. Oroitarazi behar dizuet beraz,
orai duela gaur xuxen ehun urte, 1891eko urtarrilaren 31an, hortxe,
etxe-gibelean, La Fontaine deitu karrikako 2.ean, hil zela Jean Duvoi-
sin, 81 urteko literatura gizon handia: *Homme de Lettres*, ez kapitain ez
beste deusik, diote alabainan ezarri, soil soilik, Ezpeletako Elizalde Zaha-
rrea deitzen den haren amaren etxearen ondoan datzan hobiaren hil
harriaren gainean.

Iratzederrek aipatuko dizue, ene ondotik, J. Duvoisin-en lan nagusia,
Bibliaren itzulpena, nik orai gogoratuko dizkizuet bakarrik haren beste
lanak, eta erranen dizuet laburzki zer itxura zuen gizon langile handi
horrek.

Lehenik uste dut Duvoisin gizona bera soberasko itzalean daukatela
historiari batzuek: Ez zen gizona bakarrik izigarri langilea, bainan ingura-
menarekin ttipidanik aski bihurria izana gatik, iduriz, Jean Duvoisin zinez
gizon argia, apala, eta sineste handikoa zen.

Haren familia aipu delarik, maiz haren anaia César Duvoisin kalon-
jea (1805-1869) goretzi ohi da, zuzen den bezala; nik hasteko ez baitut
ezagutzen gure Euskal Herrian biografia ainitzik, J. Daguerre, Larreso-
roko seminarioaren sortzaile ta lehen buruzagiaz († 1785) Duvoisin kalon-
jeak, 1863 an Baionan, argitaratu zuena bezain aberatsik.

Baina oroit gaitezen ere J. Duvoisin-en ama, Jana Mari Gorostar-
sou Ezpeleta Elizaldeko alaba zela eta honen izeba mutxurdinak Fran-
tziako Iraultza denboran fedearen zaindari suhar —beharrez apezan aur-
ka, agertu zirela. Gehiago oraino, andere horien aitak, hots Jean eta
César Duvoisin— en aitona, Jean de Gorostarsou Ezpeletako Batezko
jujeak lepoa mozturik izan zuen Baionan, 1794ko martxoaren 11an. Eta
sute baten ondorioz auziaren paperak erre baziren ere Paueko artxibate-
gietan, Gorostarsou familiak, Landesetan aintzinagotik zeukan etxondoko
sala batean zaindu izan du artoski sententziaren kopia: Baizik-eta Jean
Gorostarsou, Ezpeletako Bakezko jujea, 39 urtekoa, bahitu dizkioten
paperek salatzen duten bezala —ihesi joan apezan euskarazko eta frantse-
sezko gutun batzu badira, bai eta ere Iraultzaren aurkako euskal kantua—

gaiztagin izigarri bat dela. Munduteguy jauna buru duen auzitegiak hiltzera kondenatzen du, delako gaiztagina eta manatzen, berehala eho dezaten, "Askatasunaren plaza gainean" (sic), Frantziako Errepublika, bat eta zatiezinarenean, II. urtean, Haizetsu hilabeteko 24 ean (12). Ez da beraz harritzeko gure Duvoisin-ek ez baditu behinere ontzat hartu ahal izan bere garaiko Augustin Chaho edo Jean Baptiste Elissamburu bezalako errepublikazale batzuen ideia "demagogikoak".

Honetaraz geroz aipatu behar dugu ere, aitona beraren ilobaso bat, Jean de Gorostarsou hau ere (1829-1868) eta Duvoisin-en senide hurbila. Apeztu-eta Hiribarren-en bikario Bardozen egon ondoan, eta gero Donapaulen, handik Erromara joan zen, eta jarraian Parisera, baina Parisetik eri handi itzuli zen etxekoetara, Senpere Azpeltzera, eta gazterik hor hil. Anartean bada, bazituen euskal olerki eder zenbait ontuak, dohain aberatsaren lekuko dauzkagunak, hala nola izenorde batekin Lore jokoetara, 1859 an, Erromatik igorri zuen Orhiko xoria (13), eta ere, gure ustez, 1862 an aipamen bat izan zuen Desesperantza.

Horiek hola, argi dago, etxetik beretik, eta etxekoetarik, izan zukeela Jean Duvoisin-ek, euskal letren munduan goizik eta barna ibiltzeko lehia. Berak aitortzen zuen gazterik hasia zela grekotik, frantsesetik edo espainoletik euskarala itzulpenak egiten, Demosthene, Fénelon, Lamennais edo Cervantes-en obrak hautatuz.

Baina gero zahartzeari, bere *Liburu ederra* (1856), *Laborantzako liburu* (1858) *Biblea* (1865) eta *Baigorriko zazpi liliak* (1832) idatzi-ta, zergatik etorri ote zen Zibururat, Iturri-zaharreko karrika buruan azken urteen iragaiterat? Berak salatu digu, Arrese Beitia bizkaitar olerkari adiskideari idazten diolarik, 1882 ko uztailaren 6an, "emaztea galdurik, haurrak barriaturik, Baionako katedralearen itzalean daukan bizitegian ez duela gehiago bere burua jasaten ahal". Orduan menturaz —hau nik asmatzen dut— Donibane Ziburu aldean kapitain bezala iragan zituen adin gordineko urte ederrez oroitu da eta hemen pausalekua finkatzeko xedea hartu du.

Haste hartan ez zion osagarriak kausitu, eta 1883an, berriz idatzi zion honela Arrese-ri: "ohean etzana, hatsik ezin hartuz, bi hilabete sukarrarekin egon naiz". Bizkitartean hona non, 1887ko martxoan, erretor berri bat etortzen den Zibururat. Pierre Haristoy (1833-1901) Aihertar 54 urteko apez historialari eta euskaltzalea. Duvoisin-ek ez du oraino idatziz baizik ezagutzen, baina biek hain ongi elkar hartuko dute non, bere ordenuan, gure euskal idazleak, paper guziak —5000 orrialdez gora— utziko bait dizkio jaun erretorari; honek, jabea hil-eta, 1891ko

(12) MIGEL DE GOROSTARZU: *Thesaurus Nortonensis I*, 96. orr.

(13) P. CHARRITTON: *Iparraldeko...*, op. cit., 70-74.

urtarrilaren 31an, argitaratuko du lehenik Akizen erdaraz, kapitainaren biografia zehatz bat, haren paperen xehetasun guzietan; geroago, 1895 ean, Donostiako *Euskal Erria* aldizkarian agertuko den testu hura bera. Bestalde Haristoy-ek, J.B. Daranatz, bere bikariaren laguntzarekin argitaratuko ditu bere adiskide zenaren *Imitazionea* eta *Ebangelio Saindua*. Gaineratikoak eroriko dira Haristoy hil-eta, Victor Dubarat (1855-1939) historialariaren eskuetara, eta azkenik itzulian, J.B. Daranatz (1870-1945) kalonjearen bitartez, Baionako Erakustokirat eta herri-liburutegirat.

Duvoisin-en eskuskribuetako parte handia argitaratu egin da nolazpait XX. mende honetan: haren gutundegia, adibidez, Daranatzek argitaratu zuen zatika, *Revue Internationale des Etudes Basques* delako aldizkarian, 1928, 1929, 1930 ean. Patri Urkizu adiskideari esker, Elkar argitaldaria berriki eskaini digu *Telemake* (1988). Bizkitartean gure iduriko, bai euskal gramatikariek bai literatura kritikariek badute oraino zer bila eta zer iker, Duvoisin-en idazkietan. Eta oroz gainera Euskal Herriak nahi balu bere seme argi eta suhar honen mendeurrena ospatu hartze duen bezala, bi liburu balituzke berehala argitaratzeko, Baionako Erakustokian lo dauden J. Duvoisin-en *Kantutegia*, eta haren *Euskal Hiztegia*.

Badugu orain Iparraldean Euskal Kultura Erakundea, ohartuko ahal da argitarapen politikarik gabe ez dela ez hemen ez nehon kultura politika egiazkorik. Agian!

EUSKARAZKO LEHEN BIBLIA EGIN ZUEN KAPITAINAREN LANAK ETA MINAK (1859-1864)

Ziburu, 1991-I-31

Iratzeder

Ehun urte atzo, Urtarrila-ren 30-an, Ziburu-n hil dela: Biblia lehen aldikotz osoki euskaralatu duena.

Euskaralatzeko hori, zer bihotz-gogoen aroan eta zer xedetaratu egin izan ote da?

Orduko eskutitzek daukute hori erranen. Frantses-erdaraz eginak izan dire ondikotz! Beraz: Euskaltzain jaunen beharriak ez zarrapatzeko, euskaralatu itzulirik ditut aipatuko.

I. BI GIZON ETA AMETS BAT

1. Mila zortziehun eta berrogei-ta hamaseian, Jean Duvoisin guardia-kapitanari “gertatu zaio, Donibane-Lohitzunen-n, Bonaparte Printzearekin buruz buru egitea; eta hortaz, egon zen geroztik bur-xoratuxea”.

Printze hori, orduko Napoleon hirugarrenaren ahaide hurbila zen eta lehen Napoleon handiaren iloba; ba omen zaukan ere, arpegiz, haren eite handia.

Politikaratu baino ekarriagoa zen, haatik, mintzaireren ikasteratu eta zilazteratu. “Bazakizkan mintzatzeko eta idazteko: frantsesa, inglesa, italiaranoa, kastellanoa eta euskara. Ainitz lan baditu, mintzaira horietan, argitaratuak”.

Bertze asko ere bazakizkan, ez mintzatzeko baina bai irakurtzeko.

Gehienik ikasi ta zilatu duena: euskara, berrogei ta hamar urtez gero-ta barnagotu duena.

Donibane-Lohitzune-ratu lehen aldikotz heltzean, d’Abbadie jaunak argiturik, bere jauretzeratu deitu zuen: Duvoisin kapitaina.

2. Printzearekin batean, egin ditzagun: Jean Duvoisin-en ezagutzak.

Ainhoa-n sortua zen, mila zortzi ehun eta hamarrean, maiatzaren 17-an.

Haren aita guarda-kapitaina izana zen hura ere, eta gero Ezpeletako auzapez.

Haren ama, Juana de Gorostarzu, ezpeletarra zen, Elizalde-ko alaba.

Ainhoa-n sortu-eta, bi urtez han egonik ere, ezpeletarra zeukan Duvoisin-ek bere burua.

Zerbait egin behar-eta, guarda egin zen eta hogeitasei urtez ofizio horretan egon; baina ez zauzkan hor bere amets eta gutiziak.

3. Louis-Lucien Bonaparte Printzea mintzatu duen lehen egunean, erran dituzkenak badakizkagu, zenbait hilabete berantagoko eskutitz batetik:

“Nere lan-arte guziak euskara barnagotik ikasteari baliatu ditut.

Biziko harat-hunaten gatik ere, ez naiz gelditu, hori gogoan atxikitze-tik: lan egin dut ixilik, bakarrik, nihungo laguntzaile ala sustatzailerik aurkitu gabe” (1857-ko Apirilaren 20-an) (1).

Mendiz mendietako bere harat-hunatez baliatu da, euskaldun garbien ahotik, euskal-hitzen ikasteko eta idatzirik ezartzeko.

Aurkitu dut non eraman zituen, xuxen, bere guarda-urteak.

Lehenik, Xuberoa-n: Ligi-n eta Atarratze-n; Garazi-n: Lasa-n. Joan zen gero Lapurdi-rat: Arrangoitze-rat, Amotze-rat, Oleta-rat. Itzuli zen, berriz, Garazi-rat: Bidarra-rat, Ahatsa-rat. Hortik joan zen Lapurdi-rat: Kanbo-rat, Uztaritze-rat. Egon zen ere Heleta-n, Baxenabarre-n; eta, azkenean, Donibane-Lohitzune-n, Lapurdi-n. Gauzak xehekiago aipatze-kotan, erran behar nuke: guarda izan den hogeitazazpi urtetan, hemere-tzi euskal-toki ezagutu dituela.

Bazekizkan ongi, beraz, Iparaldeko hiru euskalkiak; ez zen-eta baraz-zen, bere hiztegiaren aberatsetik. Hasiak zituen, bertzalde, euskarazko lan batzu; biga bazituen ere jadanik argitaratuak: *Liburu ederra* eta *Labo-rantzako Liburua*.

4. Ikusi zuen Bonaparte Printzeak bazeukala hor: behar zuen gizo-na. Eskatu zion, bortz urteren epean, Biblia guzia euskaralat itzultzea.

(1) “L'étude (de la langue) basque a rempli les loisirs que m'ont laissé mes occupations.

Je n'ai cessé de m'en occuper, malgré les agitations de la vie presque nomade que j'ai longtemps menée; j'ai travaillé en silence, seul, sans secours, sans appui, sans encouragement d'aucune espèce...” (20 Avril 1857).

Izigarriko lana, kasik ezin egina; beldurgabeko kapitainak bere baia eman zion.

Printzearen poza! Lapurtar garbiz egina izanzen zen, beraz, Biblia osoa; ez zuen-eta euskalkien deus nahastekarik onartzen.

Berrogoi-ta hemeretziko urtatseraino egon behar izan zuen Duvoisin-ek bere guarda-egitekoetan. Baina, Printzea mintzatzeko, Parise-n ibili-eta hasten da jadanik Biblia-ren lehen lerroak euskaralatzten. "Parise-tik hunainoko piaia ederki joan da; nere aferak aldiz gaizkiago..." (Chateaufort bere koinataren aurka badu auzi bat, bere emaztearen aitak utzi ontasunez).

Nere burua arintzerat ta baketzerat lehiatzen naiz, *Jenesa*-ko lehen kapituluak euskaralatu.

Lana laster aintzina litake, abokata baino anaiago balitz nere koinata. Agian, haren auzi-mauzi sukarrari nausituko dela nere pazientzia; eta, abokataren ganik, hartan berexiko dela koinataren anai-bihotza (58-ko Otsailaren 26-an) (2).

5. Parise-ko harat-hunata egin zuen, aldi bat oraino: zer egin behar duen xuxen, Printzea-ren ahotik jakiteko. Gero joanen da, orotarik urrun eta berex, Bardotze-ko etxe batean bizitzerat. Etxe horrek, gain batean izanik ere, Etxebeheitia zuen izena.

Handik ageri dira Lapurdi-ko mendiak eta urrunagokoak ere. Etxe inguruan: hirurogoi hektara pentze edo gartzain-ondo; aldean: Karrikarai-ko borda; eta, bi malda-gaintoen artetik ageri: eliza-dorrea.

Berrogoi-ta hemeretziko Apirilaren lehenean, igortzen dio Duvoisin-ek Bardotze-tik hitz bat Printzeari, *Jenesa* liburuaren erdiarekin.

"Huna Bibliaz hasi dutan lanaren lehen fruitua..."

Ez dut hitzez hitz euskaralatzeari bilatu, baina hola gertatu da nere itzulpena; nahiago izan baitut, behin baino gehiagotan, laket zitzaiketana baino ahalik-eta latinetik hurbilena ezarri..." (3).

(2) "Le voyage (de Paris ici) a été heureux; mais mes affaires le sont moins..."

Je cherche une distraction, en commençant la traduction de la Genèse dont j'ai couché les trois premiers chapitres sur le papier.

Le travail marcherait plus rondement si mon beau-frère était plus frère qu'avocat. J'espère que ma patience laissera sa science et que le bon-sens dédoublera le frère de l'avocat" (26 Février 1858).

(3) "Voici le premier fruit de mon travail sur la Bible..."

Sans avoir cherché à être littéral, je suis cependant resté tel, préférant sacrifier, en plus d'une occasion, mon goût particulier, à la prudence extrême qui a fait prévaloir la méthode des traductions au pied de la lettre..." (1 Avril 1859).

6. Mila liberako bat urtean, hitzemanan dio Bonaparte-k; eta nahi du, bere aldetik hitza atxiki.

“Baitezpada nahi dut, obra handi batez, igurikatzen duzun hori argirat eman.

Egunaz eta, hala beharrean, gauaz ere, arta handienarekin ariko naiz, balio handikoa eta funtsezkoa izan dadin nere lana” (4).

Ez dira horiek solas eder bezein arinak. Hitzeko gizona da kapitaina:

“Hitzemaiten dut, nere egin-ahal guziak eginen ditudala, lana bortz urtez osoki bururatua izan dadin” (58-ko otsailaren 26-an) (5).

Hitzekoa da, eta, hitzemanetan, ez dezake lazakeriarik ere jasan.

“Xifritua naiz, jaun agurgarria, dio uztailaren leheneko eskutitzean, makur batzu lerratu baitzaizkit nere eskuzkoan.

Min egiten daut horrek, ez baitezaket xuxen ez denik nihundik ere jasan; eta, inprimarazten ditudanetan, huts edo makur edozeinek mintzen nau eta ahalgetzen” (6).

Ez zen Printzea gutiago atxikia lan xuxen eta garbiari, ez haatik huts egin dutenen urriki minez, baina bai jainkoen hasarre hotz eta zorrotzaz.

Hori izan zuen hastetik Duvoisin-ek jasan behar eta gainditu beharra.

II. BIDEKO NAHIGABEAK

A) Printzea-ren aldetik

1. Deusek ezin gibelaraziko nahikundea zaukan Louis-Lucien Bonaparte-k. “Nihork ez daki, zioen berak, noraino doaken gizona, lan bati osoki emana denean” (7).

(4) “J'éprouve l'extrême besoin de justifier l'attente (de son Altesse) par une oeuvre capitale.

Aussi n'épargnerai-je ni les veilles, ni les soins pour donner à mon travail une valeur intrinsèque” (26 Février 1858, au Cdt Cavagnari).

(5) “Je m'engage à faire pour cela tout ce qu'humainement il est possible de faire...” (26 Février 1858).

(6) “Je suis mortifié, Monseigneur, des incorrections qui se sont glissées dans mon manuscrit.

J'en souffre d'autant plus que l'exactitude scrupuleuse est mon idole et que toute incorrection dans ce que je fais imprimer me vexe plus que de raison” (1 Juillet 1858, à L. . Bonaparte).

(7) “Nul ne sait jusqu'où l'homme peut aller, quand il s'adonne à un travail.”

Ez zuen berak sekulan, ez arnorik, ez edaririk, ez eta tabakorik hartzen. Ez da hortan makurrik; baina, haurkeriak zauzkan: lanaz bertze guziak eta pilota-jokoa ere.

Bere buruaren osoki jabe zen. Egin behar guzietan bazebilan, antzinetik karkulatuz; eta, egin artean, ez zuen barkurik ez beretzat ez bertzentzat.

Ez zezakeen, horrengatik, nahi bezalako lankiderik, ez aurki, ez eta, are gutiago, atxik. Ez zuen nihor Gipuzkoa guzian atxeman, Bibliaren gipuzkoeratzea onar zezakenik... Azkenean aurkitu zuen Bermeo-ko fraide bat, lanari lotu zena; baina, argitarat osoki eman gabe, hartaz hil zen aita Uriarte.

– Bildu zituen, egun batez Printzeak, tokiko euskara ongi zekiten Iruñe-ondoko erretor batzu.

Hain ziren galde-malde xehe-mehez itoak izan, izerdi-uretan jarri baitziren. Handik joatean, zin egin omen zuten: ez zirela, segur, berriz holako bilkurarat etorriko; eta Jainko Jauna benedikatu zuten, ez baitzuen Bonaparte hortarik enperadore bat egin.

2. Lau hilabete hasia zuela Duvoisin-ek bere itzulpen-lana; eta, jadanik, behar izan zuen Printzea-rekin gudukatu:

“Mingarri zait, Jaun agurgarria, ken-arazi baituzu, galde-solasen has-tetan, galdezko seinalea.

Ez baditu ere, zure jaungo guziz agurgarriak berriz ezar-arazten, Bibliaren lehen orrialdetan galdezko seinale hoik, otoizten zaitut ez ditzazu gehiago ken-araz” (8).

Denak kenduak izan ziren. Horrengatik ere, bai eta holako bertze erabaki batzuegatik ere, aintzinat ereman zuen bere lana, jarriz Printzeak manatu guzieri:

“1^{ik}: Latinezko Biblia hitzez hitz itzul.

2^{ik}: Lapurdiko euskara erabil eta hura bakarrik.

3^{ik}: Lana, euskaralatu arau, igor, liburuxketan argitarazia izan dadin.”

Deusek ez du, ez geldi-arazi, ez etsi-arazi; min eta neke guziak baino azkarragoa zen, haren bihotzean, esker ona. Hau idatziko dio, egun batez:

(8) “Je regrette, Monseigneur, que vous ayez fait supprimer le point d’interrogation au commencement des phrases interrogatives...”

Lors même que V. A. ne ferait pas rétablir le point d’interrogation de ces premières pages de la Bible, je vous supplie de ne plus le faire supprimer...” (17 Avril 1859).

“Putzutik atera nauzu (erran nahi zuen: guarda-bizitzetik), izkirio-gela batean ezartzeko, ar nadien hor nere lan maiteetan” (9) (64-eko urtarilaren 10-ean).

3. Horiek hola, behar zuen, haatik, Printzearen manu itsuetarik bere burua, bere lana zaindu.

“*Etsodo*-ko orrialdetarik herena itzulia dut euskaralat...

Nere biziko urte hoberenak, Bibliaren euskaralatze hortan daramazkit; ez dezaket, beraz, jasan: gaizki egina izan dadin.

Nere lana, arta handienarekin egina izanik ere, ez dezaket igurika euskal-apezek onets eta gorets dezaten... Badakit lehen euskaralatzeari bigarren bat nausi izanen zaiola” (Baiona-tik 59-ko apirilaren 27-an) (10).

“Hau bakarrik nautzuke galdutuko: orroit zaiten munta handiko gauza dela Biblia eta indar handia izanen duela euskararen geroarentzat” (11) (Baiona-tik, 59-ko maiatzaren 2-an).

B) Etxekoen aldetik jasanak

1. Printzeak emaiten diozkan buru-hausteez bertzalde, badu etxe-koenganik kezka frango.

Lehenik, bere andrearen anaiak sortu dion auzia.

“Ez daukitzut aldi huntan hamabi orrialde baizik igortzen ahal, dio Printzeari. Auziaren irabazteko behar ditudanak biltzen eta idazten ari naiz” (12) (Baiona-tik, 59-ko maiatzaren 5-ean).

Harat-hunat frango egin-arazten dio, nahi-t-ez, auzi horrek.

(9) “Vous m’avez tiré de la fosse, pour me placer dans un cabinet où je me livre à des travaux bien-aimés” (10 Janvier 1864).

(10) “J’ai traduit le tiers de l’Exode...

Ce sont les meilleurs années de ma vie que le consacre (à la Bible); et je ne me consolerais pas d’un échec.

... Malgré tout le soin que je mets à mon ouvrage, je n’ai pas la prétention de la voir grandement louée par le clergé basque... Je sais qu’une première édition sera surpassée par une seconde” (27 Avril 1859).

(11) “La seule chose, Monseigneur, que je me permettrai de vous recommander c’est de considérer l’importance de la Bible et l’influence qu’elle aura dans la suite sous le rapport linguistique” (Bayonne, 2 Mai 1859).

(12) “Je ne puis vous envoyer plus de douze feuillets du manuscrit de la Bible. Je prépare les pièces du procès” (Bayonne, 5 Mai 1859).

“Donibane Lohitzune-tik, ekainaren 26-an: Baiona-rat joatekoa naiz 29-an eta Uztailaren 4-an Bardotze-rat, nere emaztearen aitaren ondo-riok utzi buru-hausteak trenkatzeko” (13).

Dagoen egoitzak ez du, beraz, oraino berea. Bi urteren buruan, hirurogoi-ta batean da bakarrik, Herriko-etxean, jabearen izena aldatua izanen: Chateaneuf-en orde, Duvoisin.

2. Auziaz bertzalde, bere etxekoen osagarriaz kezkatua dago: bi alabaño baditu eta muttiko bat; bere gain du, bertzalde, amaginarreba zaharra.

“Baiona-tik 59-ko maiatzaren 30-a:

Badut, jaun guziz agurgarria, *Jenesa*-ko hirugarren orrialde xuxen-duak, berriz igortzeko ohorea” (14).

Aipatzen ditu ere, alegia deus, eskutitz horretan bere kezkek, edo hobeki erraiteko: bere emazteak eta haren amak emaiten diozkaten kezkek.

Baiona-ko familia haundienetakoa zen Rosalie Chateaneuf haren andrea. Ez zaioke biziki gustatutzen bazter-toki horretan bizitzea; eta, Kapitainak kar handirekin egiten ari den Bibliarentzat, ez duke hark su handirik.

Ekainaren 4-an, xehekiago dio Duvoisin-ek: “Nere amaginarrebaren ez-ongien gatik joan gogo dut etzi Donibane-Lohitzune-rat; eta han egonen naiz, aste bat edo bi. Handik itzuliko naiz berriz, aste bat ere edo bi; gero Donibane-Lohitzune-n izanen naiz hazilaraino.

Jitez, etxe-zilo naiz; baina orain, nahi-t-ez, harat-hunaka ibilki” (14 bis).

Erran bezala, hazilan Bardotzen da berriz; baina, Urtarrilaren 6-an, hau dio: “Baiona-n naiz, hiltzen ari zaitan haur baten ondoan. Sendatuko da, agian” (15).

Horien guziengatik ere, 13-an igortzen ahal ditu, xuxendurik, *Nombre*-en orrialdeak.

(13) “J’irai à Bayonne le 29, et le 4 suivant à Bardos, pour terminer l’affaire de la succession de mon beau-père” (St. Jean-de-Luz, 26 Juin 1859).

(14) “J’ai l’honneur de renvoyer, à V. A., la troisième feuille (d’épreuves) de la Genèse” (Bayonne, 30 Mai 1859).

(14 bis) “A cause des infirmités de ma belle-mère, je pense aller dans deux jours à St. Jean-de-Luz où je resterai une ou deux semaines. De là je reviendrai à Bardos pour un temps à peu près égal, puis (je serai) à St. Jean-de-Luz jusque vers Novembre.

Je suis casanier, mais maintenant vagabond par la force des choses” (4 Juin 1859).

(15) “Je suis à Bayonne, auprès d’un enfant mourant. Peut-être guérira-t’il” (6 Janvier 1860).

3. Molsako ziloa ere, ari zaio handitzen. Ezaun du, haren esker onen beroaren beroari, Bonaparte-k zerbeit diru igortzen dionean, Pariseko Ministerioak emaiten diozkan seihun liberen joritzeko.

Bet-betan, 60-eko ekainaren 16-an, laztura batek tinkatzen dio bihotza:

“Nere lanarentzat dutan diru-laguntza kendua ote dautate? Joan den hilabeteko 22-an, hitz bat igorri dut Ministerio-rat; eta ihardespelik ez. Bizkitartean ez dut han, dakitanaz, etsairik... Ez dut guardagoa, lanaren beldurrez, utzia” (16).

Ez zaio diru-laguntza kendua; funts-gabekoa zen haren beldurra. Behar du, haatik, garbiki jakin-arazi, nun duen xuxen bere bizi-tokia: Bardotze-n.

III. OSAGARRIAK EZ LAGUNTZEN

1. Badu, oraino bertze trabarik eta bertze kezkarik: bere osagarriak ez laguntzen... Nekez du jasaiten ahal, gelditu-gabeko buru-lan hori. “Ohi-ez-bezalako bero handien gatik ere, *Lebeitikoa* bururatua dut” dio Bardotze-tik, 59-ko uztailaren 27-an (17).

Baina, zenbait egunen buruan, berriak beltzagotzen dira.

“*Lebitikoa*-ren itzulpena igorri nautzun bezein sarri, eritu naiz; eta, geroztik, ez dut euskaralatu: *Nombre*-en lerro zonbeit baizik. Horitzen ninduen gibelesko min gaixto batek irauten zautan eta burua pisu baino pisuago naukan.

Egin ahal izan dudan lan bakarra: zoin gehiagokarako pertsuen iker-
tzea (alfer egoitearen eta indar egitearen artekoa...)” (18).

– Maiz aipatzen ditu, bere eskutitzetan, bere minak eta ez-ongiak. 60-eko uztailaren 9-an, Antoine d’Abbadie jaunari, dio:

“Eman dauzkidatzun osagarri oneko konseiluak ez ditut, jauna, ahan-
tziak; baina bertze gisa bateko senda-moldeak hartu ditut.

(16) “Ma pension littéraire a-t-elle été supprimée? J’ai écrit au Ministère, le 22 du mois dernier; pas de réponse. Pourtant je n’ai pas —que je sache—, d’ennemi... Je n’ai pas quitté mon état par peur du travail” (16 Juin 1860).

(17) “Malgré les chaleurs peu habituelles ici, j’ai terminé le Lévitique” (Bardos, 27 Juillet 1859).

(18) “A peine vous avais-je adressé la traduction du Lévitique que je tombai malade; et, depuis lors, je n’ai traduit que la moitié d’un verset des Nombres. Il m’était resté une jaunisse persistante, et ma tête me pesait sur les épaules.

Tout le travail que j’ai pu faire c’est l’examen du concours de poésie qui me sert de transition entre l’inoccupation absolue et mon travail habituel...”

Ibil-aldientzat asti gehiegi beharko nuen; aitzur eta aizkorek, brauki erabiliz geroz, izert-arazten naute eta ezberdineko gorputz-indarren artekoa baketzen dautate” (19).

Aitzur eta aizkoren gatik ere, gero ta gaizkiago zoakon osagarria.

“Nere itzultzetan ainitz aintzinatua izaiteko atsegina nahi nautzun eman; hortarako, lan ta lan egin nuen. *Erregeen* azken liburua aspaldi itzulia dut; baina ez dut haren ber-ikustea bururatu ahal izan.

Izigarriko min batek martiriozko oinazeak eman dauzkit, ezkerreko eskuan. Sendatzen ari naiz orain, eta lanean berriz hasiko; baina besoa bildua ta oihalez inguratua” (60-ko abuztuaren 13-an) (20).

2. Arazoaren 9-an, Printzeari:

“Ez eman, jauna, goresmenik, laster doalakotz nere lana; nahi nuke-eta gero-ta aintzinagotu, berriz gelditu beharraren beldurrez.

Ezkerreko eskuak ezin dezake oraino, laguntzarik eman; eta eskuinekoa gaizkitzen ari zait, naski.

Jainkoak eta eritasunak ahala uzten badautate, aintzinat egingen dut lan; bertzenaz, zer egin? ezin-bertzeari jarri” (61-eko otsailaren 9-an) (21).

“Hilabete bat baino gehiago badu, arrunt nahasia naizela: lanari lotu orduko, loeria tzar batek ezindua nauka.

Zer-nahi ikusi dut, beraz, Bibliaren zati huni bigarren behako bat emaitako” (22).

(19) “... Pour les conseils hygiéniques que vous avez bien voulu me donner, Monsieur, je ne les ai point oubliés; seulement je me suis permis de changer la nature des exercices. La promenade m'aurait pris trop de temps; la pioche et la hache maniées avec vigueur me mettent bientôt en transpiration et maintiennent parfaitement l'équilibre entre les forces contraires” (9 Juillet 1860).

(20) “Je comptais vous surprendre par une forte avance de ma traduction; j'avais travaillé en conséquence; le dernier livre des Rois est traduit depuis longtemps, sans que j'aie pu en terminer la révision. Un mal affreux a martyrisé ma main gauche. Tout un mois perdu. Maintenant je guéris et je vais reprendre mon travail, le bras en écharpe (13 Août 1860).

(21) “Ne me félicitez pas, Monseigneur, de la rapidité de mon travail; j'ai hâte d'avancer dans la crainte d'un nouveau temps d'arrêt.

Ma main gauche serait encore incapable de servir et ma droite est menacée.

Si Dieu et le rhumatisme me pardonnent, je marcherai; sinon patience et résignation” (9 Novembre 1860).

(22) “Depuis plus d'un mois je suis tout dérangé; il me suffit de me mettre au travail pour être accablé par une somnolence malade.

Aussi est-ce avec la plus grande peine que j'ai terminé la révision de cette partie de la Bible” (9 Février 1861).

Abuztuaren 20-an (Cavagnari Komandanta-ri):

“Ezkerreko eskua nekez dut baliatzen; eta bertzea erre zait. Bihotz-
indar behar izan dut, Bibliako lana bazterrerat ez uzteko” (23).

Urriaren 9-an (Printzeari):

“Ez izan nere osagarriaz kezkarik; min batzuen gatik ere, ez doa
hain gaizki; eta ez naiz errexki etsitzen duten hoitarik. Bururat helduko
gare; ez dut hortaz dudatzen. Ari gare mendi-gainari hurbiltzen; jaustea
errex izanen da” (24).

3. Mila zortzi ehun eta hirurogoi-ta hiruan, Maiatzaren 15-ean,
laugarren urterat heldua, ez daki, lanez lan eta minez min, ondoko
urtean euskal-Bibliaren bururatzera helduko den.

“Nere lanean lasterrago ibili nahi izan dutanean, gibelatu naiz.”

– Hirurogoi-ta laueko urtarilaren 10-ean, hamar egun Printzeak eman
bortz urteen epea bururatu dela.

“Huna Bibliaren azken liburuetarat helduak gara. Geldituko diren
bakarrak: *Apostoluen Egintzak* eta *Gutunak*. Hitzeman nuen lana ez dut
bortz urtez bururatu, agintzen ahal nautzula uste izan nuen bezala.

Ez zait borondate ona eskastu; funtsezko lanik ez dezaket luzaz
jasan, ez-eta, gelditu gabe, hartan iraun.

Barka zadazu, otoi; eta diru-laguntza igortzetik geldi zait.

Ez dezaket gehiago laguntza hori onar, behar handitako iragan egu-
netan bezala” (25).

– Nahi izan zuen, halere, Printzeak usaiako dirua igorri. Onartzeare-
kin, kapitainak urtarilaren 29-an hau dio:

“Neurrigabeko zure bihotz onak ahalgez betetzen nau...”

(23) “Maltraité par le rhumatisme à la main gauche, je me suis brûlé à l’autre. J’ai dû redoubler d’énergie pour ne pas laisser en souffrance le travail de la Bible basque...” (20 Août 1861, au Cdt Cavagnari).

(24) “... Je prie V. A. de ne pas s’inquiéter sur ma santé qui est bonne en somme, malgré les contrariétés; et je ne me rebute pas facilement. J’ai la confiance que nous arriverons au but... Nous sommes prêts d’atteindre le sommet, il ne restera plus qu’à descendre” (9 Octobre 1861, au Prince).

(25) “Nous voici enfin aux derniers livres de la Bible. Il ne restera plus bientôt que les Actes des Apôtres et les Epîtres. Je n’ai pas rempli ma tâche dans cinq ans, ainsi que j’avais crû pouvoir en contracter l’engagement envers V. A.

Ce n’est pas la bonne volonté qui m’a fait défaut; je ne me doutais pas que je ne pourrais continuer à supporter le travail sérieux d’une manière aussi soutenue.

Ayez la bonté de me le pardonner, en cessant de me faire une pension que je me ferais scrupule de recevoir, et que j’ai dû accepter dans un temps où j’étais entouré d’embarras” (20 Janvier 1864).

Bortz urte hauetan, hau izan dut kezka bakarra: lan hori bururaino egitea, hainbertze baitzaitzu hura gusta eta hain ongi handia ekarriko baitio nere sortzezko mintzairari” (26).

Mila zortziehun eta hirurogoi-ta bortzean, martxoa-ren 27-an, argitarat atera zen Londres-en euskarazko lehen Biblia: mila hiruehun eta hirurogoi-ta hamalau orrialde handitako liburua.

Bonaparte-ren manuz, hau izan zuen titulua: *Bible edo Testament zahar eta berria*. Lapurtar euskara garbia du, baina gogorra; Lafitte-k zioena: iretsia zuen kapitainak bere ezpata.

* * *

“Laboremus. Dugun lan egin.”

Hori izan du Duvoisin-Gorostarzu kapitainak bere hitza, bere lema, bai Bardotze-n bai-eta Ziburu-ko azken urtetaraino.

Laboremus. Hitz hori bere diogula elgarri: dugun lan egin.

(26) “Votre extrême bonté me couvre de confusion...

Toute ma préoccupation, depuis cinq ans, est de faire réussir un travail qui vous coûte tant et dont ma langue maternelle doit seule profiter” (29 Janvier 1864).

N° 3

Duvosier

Secur

âgé de 80 ans revêtu

L'AN mil huit cent quatre-vingt-onze, et le vingt un du mois de Juillet
à deux heures du matin Par-devant nous Joseph Bachelier Officier de
l'État Civil de la commune de Ciboure, canton de Saint-Jean-de-Luz, département des
Basses-Pyrénées, sont comparus Pierre Daquerre, Capitaine au long cours âgé de
soixante quinze ans et Jean Pierre Lantour, propriétaire, âgé de Sixante cinq ans,
époux et Veuve du défunt et après de vœux, domiciliés à Ciboure

lesquels nous ont déclaré qu'hier à deux heures de relevée, Duvosier Jean, Capitaine
des dragons en retraite, Officier de la Légion d'Honneur âgé de quatre vingt ans
reçu, né à Ciboure domicilié à Ciboure, Veuve de feu Rosalie Chateauneuf
et fils de feu Jean Baptiste et femme Corotterre

est décédé dans la maison Par d'ambour rue de la fontaine, 2,
ainsi que nous nous en sommes assuré. Lecture faite du présent acte, nous l'avons signé
avec les Comparants

P Daquerre
J P

J Lantour

J Bachelier

Maire

OHARRAK II

JEAN DUVOISIN KAPITAINAREN EUSKARAZKO IDAZLANAK

- 1856-an: *Liburu ederra* (Cardaveraz-enetik).
- 1858-an: *Laborantzako liburua* (Aita-seme batzuen arteko hizketa).
- 1864-an: *Bible edo Testament zahar eta berria*.
- Bertze lan batzu utzi ditu, argitaratu edo bururatu gabeak:
 - * *Imitazionea*, Haristoy-ek bururatu eta argitaratu zuena.
 - * *Euskal Hiztegia*, bere lanetan hainbertze baliatu zaiona.
 - * *Telemako*-ren lehen hamabi liburuak.
 - * *Don Kixote*-ren gertakariak.
 - * *Demosten-en “Oi Atheniendarrak”*.
 - * *Fenelon-en alegiak*.
 - * *Euskal-Herriko kondairaz eta mintzairaz*, 5 milako bat orrialde.

L. L. BONAPARTEREN ERAKUSKETA
BRITISH LIBRARY-N

London, 1991-II-7 / 1991-IV-14

KRONIKA LABURRA

1991.II.7/9

Jose Antonio Arana Martija

Otsailaren 7an, goizeko hegazkinean joan ziren Sondikatik Londrese-
ra Jean Haritschelhar euskaltzainburua, Jose Antonio Arana Martija biblio-
tekaria eta erakusketaren arduraduna, Pello Salaburu Bibliotekako ba-
tzordeburua eta Juan Jose Zearreta ekonomi-eragilea. Egun berean,
arratsaldeko lauretan bildu ziren Geoffrey West jaunarekin, honek British
Library-ko berriak eman zizkielarik. Arratsaldeko seietan, nahiz eta edur
ugariagatik British Library itxita egon, berrogeita hamar entzule bildu
ziren bertako areto batetan hitzaldiak entzuteko asmotan. West jaunak
egin zuen sarrerako hitzaldia, Bonaparte, euskara, Euskal Herria eta
Euskaltzaindiaren berri emanez. Gero Euskaltzainburuak hitz egin zuen
frantsesez, "Bonaparte et le Pays Basque" gaiaz mintzaturik. Arana Mar-
tija jaunak egin zuen hurrengo hitzaldia, euskaraz, hitz lauz eta bertsoe-
tan Euskal Herriak Bonaparteri zor dion omenaldi gisa. Eta azkenean
Pello Salaburu jauna luze mintzatu zen ingelesez, Bonaparte Europako
dialektologiaren aintzindari gisa aurkeztuz "Bonaparte, forerunner of modern
dialectology" hitzaldiaren izenburua izan zelarik. Erakusketa inauguratu
zen ostean, eta British Library-ko zuzendari nagusia den J. M. Smethurst
jaunak Euskaltzaindiari eskerrak eman zizkion erakusketa prestatzearen
egindako lan eta emaitzengatik. Lunch batekin amaitu zen eguna. Otsai-
laren 8an, Arana Martija jauna British Library-ko informatizazioaz ari
izan zen goiz osoan West jaunarekin. Ilunabarrean Txomin Idigoras,
Londresen dagoen euskarazko irakaslearekin, "The Prince Bonaparte"
pub bat ikustera joan zen Arana Martija jauna. Igandean, arratsaldez,
itzuli ziren denak hegazkinez Sondikako aireportura. Erakusketa apirila-
ren 14 arte egongo da zabalik.

THE BRITISH LIBRARY

A series of short talks in French, English and Basque to accompany the British Library exhibition:
 Out of the confusion of tongues: Louis-Lucien Bonaparte
 1813-1891
 will take place in the Meeting Room in the East residence of the British Museum, Great Russell St, London WC1 on 7 February at 5.45pm.

Jean Haritschelhar, President of the Academy of the Basque Language:

'Bonaparte et le Pays Basque'

Pello Salaburu, Professor at the Universidad del País Vasco:

'Bonaparte, forerunner of modern dialectology'

José Antonio Arana Martija, Librarian of the Azkue Biblioteka, Bilbao:

'Euskal Herriak Bonaparteri omenaldia'

* * *

Out of the confusion of tongues: Louis-Lucien Bonaparte
 1813-1891

An exhibition in the King's Library 8 February-14 April
 The British Library, Great Russell St, London WC1

PRESENTATION

(SARRERA HITZAK)

(LABURPENA)

Geoffrey West

Geoff West of the Library's Hispanic Section welcomed those who had defied the blizzard in order to come to the lectures which were intended as an introduction to the exhibition "Out of the Confusion of Tongues. Louis-Lucien Bonaparte (1813-1891) and the Languages of Europe". He introduced the three speakers and welcomed them to the British Library (in English and in Basque).

Reverting to English, he thanked Euskaltzaindia for its financial support for the exhibition and the representatives of the Academy who had come to London to attend the opening. In particular he wished to thank José Antonio Arana Martija for his advice and encouragement during the preparation of the exhibition.

Finally he expressed the hope that the exhibition would serve to make the work of Louis-Lucien Bonaparte better known in England. While he was highly regared by Basque scholars, he was sadly very much neglected in England, even though he had spent some forty years of his life in London.

L. L. BONAPARTEREN ERAKUSKETA

London, 1991-II-7

Jean Haritschelhar

euskaltzainburua

Monsieur le Président:

Mesdames, Messieurs:

L'Académie de la Langue Basque –Euskaltzaindia– est heureuse de se trouver aujourd'hui à Londres pour l'inauguration à la British Library de l'exposition sur le Prince Louis Lucien Bonaparte dont elle célèbre le centenaire de la mort. Je ne résiste pas au plaisir de vous dire la joie que nous avons de nous trouver parmi vous, malgré l'inclémence de ce temps de neige assez exceptionnel, mais la chaleur de votre accueil jointe à l'abondance et à la qualité du public présent dans cette salle est pour nous un témoignage de ce que représente l'Académie de la Langue Basque au delà du domaine où elle exerce son influence. Qu'il me soit permis aussi de saluer la présence de personnes connues, le professeur Trask qui a participé à plusieurs de nos congrès ou colloques et notre ami Alan King, membre de la commission de grammaire de l'Académie, dont les avis pertinents sont toujours pris en compte.

L'Académie de la Langue Basque a pris naissance en 1918 au premier Congrès d'Etudes basques d'Oñate. Composée à l'origine de douze membres dont neuf de citoyenneté espagnole et trois de citoyenneté française, elle est donc une institution transfrontalière destinée à oeuvrer, en dehors de toute idéologie partisane, au maintien et à l'expansion de l'euskara ou langue basque. Elle est devenue une institution officielle depuis le décret royal du 26 Février 1976 qui lui assure la reconnaissance du pouvoir espagnol ainsi que, quelques années plus tard celle du gouvernement de la communauté autonome basque ainsi que celle du gouvernement autonome de Navarre. Elle est composée actuellement de vingt-quatre académiciens dont dix sept sont de citoyenneté espagnole et sept de citoyenneté française. J'en assume le présidence depuis le 1.e Janvier 1989 où, pour la première fois dans l'histoire de l'Académie, un citoyen français a été appelé à cette haute fonction. Pour

vous montrer l'éclectisme de l'Académie je m'adresserai à vous en français, mon collègue José Antonio Arana Martija le fera en basque et mon collègue Pello Salaburu en anglais. Outre les travaux de lexicologie, de grammaire, d'onomastique ou de littérature l'Académie de la Langue Basque s'intéresse aussi à la dialectologie et c'est pour cela qu'elle a inscrit à son programme pour 1991 la célébration du centenaire de la mort du prince Louis Lucien Bonaparte, le père de la dialectologie basque.

* * *

Curieuse destinée que celle de cet homme, fils de Lucien Bonaparte et neveu de l'Empereur Napoléon. Les démêlés entre les deux frères ont voulu que Lucien ait émigré vers les Etats-Unis, que le navire où il avait embarqué ait été intercepté par la Royal Navy et qu'il ait été assigné à résidence en Grande Bretagne où son fils le prince Louis Lucien verra le jour le 4 Janvier 1813. A partir de la chute de Napoléon la famille de Lucien Bonaparte s'installe en Italie où Louis-Lucien va entreprendre des études chez les Jésuites à Urbino, études qu'il poursuivra en minéralogie et chimie à l'Université. Pendant de nombreuses années il fait des recherches et publie des travaux dans le domaine de la chimie. On est loin de la linguistique qui le passionnera plus tard.

C'est en 1846, en effet, qu'il s'intéresse à la linguistique et commence ses premières enquêtes sur le terrain. Dès 1847 il publie à Florence le "Specimen Lexici comparativi omnium linguarum europearum", première ébauche de travaux plus élaborés qu'il publiera par la suite. Mais déjà est marquée sa préférence pour la langue basque dont il saisit d'emblée l'originalité.

Le destin, quand il est favorable, apporte une aide précieuse. Il se manifeste par la Révolution de février 1848. Le prince est élu représentant de la Corse à l'Assemblée Constituante en 1848, puis représentant du département de la Seine à l'Assemblée législative en 1849. Le coup d'Etat de 1851 et la proclamation de l'Empire l'année suivante font que son cousin l'Empereur Napoléon III le nomme sénateur. Il obtiendra ainsi l'aide financière nécessaire pour la poursuite de ses travaux sur la dialectologie basque. Il vit cependant en Angleterre depuis 1852, se fait un nom dans les milieux intellectuels de Londres et il est désigné comme membre de l'Atheneum Club de Londres en même temps que Benjamin Disraeli.

Le destin ou le hasard fait qu'au cours d'un voyage à Londres d'Antoine d'Abbadie, le grand mécène des lettres basques, le contact

s'établit entre les deux hommes (hiver 1855-1856). Antoine d'Abbadie a pour mission de recruter des collaborateurs pour l'oeuvre gigantesque que le prince a imaginée. C'est rapidement chose faite et le prince entreprend le premier de ses six voyages au Pays Basque pendant l'été de 1856 afin de prendre contact avec ses collaborateurs, faire leur connaissance et ordonner une méthode de travail, la même pour tous de part et d'autre des Pyrénées. Du 19 Juillet au 26 Septembre il parcourt le Pays Basque où il est très chaleureusement accueilli. Ses collaborateurs se sont mis au travail et les premières traductions seront éditées et distribuées lors de son second voyage en 1857.

Le séjour du prince en 1857 sera beaucoup plus court: 26 jours au total, mais extrêmement fructueux. Il va de Bayonne à Pampelune par la vallée de Baztan, puis de Pampelune à Bilbao par l'Alava, il passe une semaine entre Bilbao et Bayonne à travers la Biscaye et le Guipuzcoa et consacre une semaine entière à la Soule qu'il n'avait pas visitée lors de son premier voyage. Partout il reçoit un accueil enthousiaste, partout il rencontre ses collaborateurs et les anime au travail. Il a déjà pleine conscience de la diversité des dialectes et des parlers existant sur l'aire basque. Désormais l'équipe qu'il a constituée peut travailler à plein rendement.

Neuf années se sont écoulées. Le prince revient au Pays Basque en 1866 où il passera deux mois, du 21 Janvier au 21 Mars. Il fait venir ses collaborateurs bizcayens, guipuzcoans et navarrais à Bayonne pour quelques journées d'études, parcourt ensuite les trois vallées navarraises d'Aezcoa, de Salazar et de Roncal et termine son voyage par la Basse-Navarre.

En 1867, pressé d'accomplir son travail sur le verbe basque il effectue deux voyages; le premier en Février-Mars est consacré au Pays Basque de France, le second, en automne, le voit parcourir toute la Navarre pendant un mois et demi.

En 1869 il entreprend son sixième et dernier voyage. Il ne pourra franchir la frontière à cause des événements politiques de la Révolution de 1868 et il fait venir ses collaborateurs à Bayonne.

L'année suivante, à la suite de la guerre franco-allemande, l'Empire est renversé, la République est proclamée. Le prince n'est plus sénateur, le gouvernement de la République supprime l'aide financière qui lui était accordée, mais ce que l'on peut considérer comme les travaux les plus notoires du prince sont publiés: "Le verbe basque en tableaux" ainsi que la "Carte linguistique" définissant et matérialisant les huit dialectes de l'euskara.

Pendant vingt ans, jusqu'à sa mort, le prince continuera à publier ses travaux dialectologiques intéressant la langue basque ainsi que de

très nombreux dialectes de toute l'Europe. Sa renommée est très grande dans tous les milieux scientifiques. Il s'éteint le 3 Novembre 1891 à Fano, près d'Urbino, lieu de sa jeunesse et il est inhumé au cimetière de St. Mary à Londres.

* * *

Pour commémorer l'oeuvre de ce bascologue éminent l'Académie de la Langue Basque organise un certain nombre de manifestations:

1. L'exposition sur le prince Louis Lucien Bonaparte qui se tient actuellement à la British Library de Londres et que nous venons d'inaugurer sera présentée en Octobre-Novembre à Bilbao et en Décembre à Bayonne.

2. Un congrès international de dialectologie aura lieu du 21 au 26 Octobre prochain dans le nouveau siège social de l'Académie à Bilbao. Ce congrès réunira d'éminents chercheurs en dialectologie venus de nombreuses universités européennes. Il permettra de faire le point sur les recherches en dialectologie, en ethno-linguistique, en dialectométrie, en cartographie.

3. D'autre part l'Académie va rééditer pour le Congrès l'ensemble de l'oeuvre de Louis Lucien Bonaparte, un total de 2.200 pages qui rendra accessible aux chercheurs et aux étudiants un apport énorme à la dialectologie basque devenu introuvable. Cela est destiné à donner un nouvel élan à la recherche dialectologique. Outre le catalogue des manuscrits de Louis Lucien Bonaparte qui sera publié dans le courant de l'année, une bibliographie bonapartienne dûe à l'académicien et bibliothécaire de l'Académie José Antonio Arana Martija qui s'adressera à vous en basque à ma suite paraîtra dans le revue de l'Académie **Euskera**.

4. Enfin l'Académie a mis en chantier un "Atlas linguistique du Pays Basque" (2.800 questions dans chacun des 145 points d'enquête) enquêtes qui se termineront à la fin de l'année. Transcription des enquêtes, informatisation des données, cartographie, tel est le programme des années à venir. Au delà des manifestations du centenaire, l'Atlas linguistique du Pays Basque, lorsqu'il sera publié, sera le plus bel hommage rendu à Louis Lucien Bonaparte le père de la dialectologie basque.

L. L. BONAPARTERI EUSKAL HERRITIK OMENALDIA

London, 1991-II-7

Jose Antonio Arana Martija

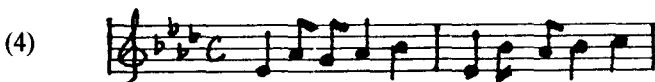
(1)

Agur entzule ta ikusleok
horra nire esan gura:
Euskal Herritik etorri gara,
arratsaldeon, bilkura!
Bonaparteren mendeurrena
ospatzea da ardura,
gerra guztien gainetik da ta
biltzen gaituen kultura.

Bertso batekin hasi dut nire hitzaldiñoa, Bonaparteri Euskal Herriak zor dion omenaldi gisa. Gure Herriaren hizkuntza hain maite zuenak ondo merezia du omenaldi hau, hizkuntza literario edo idatziaren gainetik maite bait zuen herriaren hizkuntza, mintzoaren iturri bizia.

Eta hasierako bertso honekin itzultzen diet ingelesei beraiena omen den melodia. Donostian egon zirenetik, eta 1813an hiria sutan jarri ondoren —dena esan behar baita— doinu hau betirako geratu zen gure herri altxorrean finkatua *Donostiako hiru damatxo* kantuaren doinu gisa, eta ordutik hona bertsolarien doinuen artean txertatua. Dena den, emandako data Bonaparteren jaiotzako berbera dela azpimarra dezagun.

Gure mundu landuaren izenean ere zor zaiola Bonaparteri omenaldia uka ezinezkoa da, gogoan izan behar bait ditugu itzulpen lanetan, gehien bat biblikoetan, ari izan zirenak, itzulpen hauek Bonapartek bere etxean edo hiri honetako moldiztegiatan inprimatzen zituelarik. Euskara landu zuten haien izenean, eta gaur egun iraun dezan, heda dadin eta jagon lanetan ari garenon izenean, Euskaltzaindiaren izenean hain zuzen, bihoakio omenaldirik beroena euskal dialektologiaren aitari, berak saiikatu eta finkatu bait zituen gure hizkuntzaren dialektoak, gaur ere onartzen dugun sailkapenean, nahiz eta sailkatutako euskalki batzu desagertuak izan edo desagertzeko zorian egon.

(4)

Euskal Herritik zintzoa dator
bihotzeko esker ona,
ehun urte betetzeko uanean
Printzeari zor zaiona,
Beste hizkuntz gainetik euskara
maite izan zuen gizona
hemendik hurbil bizi izan zena
ikerle sutsu sakona;
finkatu zituen euskalkiak
diraute ordutik hona,
diraute ordutik hona.

British Library-k hain maitekiro antolatu duen erakusketa hau izan bedi Bonaparteren oroitzapena, eta Europako hizkuntzak, eta bereziki ingelesak eta euskarak ikertzen egin zuen lanaren esker ona. Jendaurrean nahi nuke eskertu Geoffrey West adiskideak erakusketa hau eratzeko egin duen lan paregabea. Eta Louis-Lucien Bonaparteren mendeurrenean nik hemen dudan hunkipena eta guk dugun poza.

(5)

Amaiera orduan
heldu zait dardara
British Library honetan
mintzatu bait gara.
Berak izango zuen
poza ta algara
hemen entzun bazuen
barra-barra euskara.

HOMAGE TO BONAPARTE FROM THE BASQUE COUNTRY (Translation)

Jose Antonio Arana Martija

Greetings, listeners and visitors!
Here is what I wish to tell you.
We have come from the Basque Country:
Good evening to all gathered here!
Our intention is now to celebrate
the centenary of Bonaparte,
as despite our past wars
we are united by culture.

I have begun my talk in verse, as a tribute to Bonaparte from the Basque Country. He who so loved the language of the people, the living spring of the spoken tongue and indeed of the literary or written tongue, justly deserves the homage of the people whose language he so loved.

In making this tribute I believe I have brought back home to the English a tune that seems to be theirs. After the English occupation of San Sebastián and the burning of the city (these things have to be said) in 1813, this tune became popular and has ever since been associated with the popular Basque song “Donostiako hiru damatxo”, part of the repertoire of the *bertsolaris* (improvisers and versifiers). Note that the year mentioned is that of Bonaparte’s birth.

Here in London he began
his investigations,
which have never been bettered
from then till now.
From Bonaparte onwards
the change began,
as his greatest love
was our language.

Being here in London encouraged me to state something that is not entirely untrue, since we know that Bonaparte’s linguistic research began

earlier when he was still in Italy. But his true research into other languages, especially Basque, was realised here. This is why I wished also to pay tribute to this city, so closely linked commercially and culturally, to our own Bilbao, from where this expedition of Basques and academicians has set out to honour Bonaparte here.

It may seem unusual for a brief talk to be given, at least in part, in sung verses. But in this I have wished to recall that during his visits to the Basque Country Bonaparte was feted on more than one occasion with verses such as those of Alcat, Jauretche and Bidegaray. Therefore, I decided in this talk to use four different verse-forms, traditional to the *bertsolari*, a part of our culture still living and active among our people.

Many have been able
to join in Basque research
from then to now.
Here are among others Humboldt and Abbadie
and among our people Duvoisin,
Inchauspe and Uriarte,
but above all stands
Prince Bonaparte.

But I must also render homage to Bonaparte in the name of our intellectual community, by recalling some of those who collaborated with Bonaparte on the translations, especially from the Bible, which he had printed in his house, or by London presses. In the name of those cultivators of Basque and in the name of all of us who are now dedicated to its preservation, protection, standardisation and promotion, and particularly in the name of Euskaltzaindia, the Academy of the Basque Language, let our homage go out from here to the father of Basque dialectology, he who defined the dialects of our tongue, in a classification still accepted today among dialectologists, although some of the variants recorded have since disappeared or are on the point of doing so.

From the Basque Country comes our
sincere and heartfelt gratitude
which, on the occasion of his centenary,
we owe to Bonaparte,
the man who above all other languages
loved our Basque,
who, living near here,
was an ardent, profound researcher;
all the dialects that he defined
are living today.

I hope that this exhibition, mounted so lovingly by the British Library, will serve as a reminder of Bonaparte and his important research work into the languages of Europe, especially English and Basque. I wish publically to express my gratitude for the work of Geoffrey West, the inspirer of this exhibition and its efficient organiser. I wish also to express my emotion and our pleasure at being here on the occasion of Louis-Lucien Bonaparte's centenary.

On reaching the end
I feel moved
at having been able to speak
here in the British Library,
Bonaparte certainly would have been
greatly moved
if he had been able to hear
Basque spoken here.

**L. L. BONAPARTEREN ERAKUSKETA: BONAPARTE,
FORERUNNER OF MODERN DIALECTOLOGY**

London, 1991-II-7

Pello Salaburu

Ladies and Gentlemen:

After having had the chance to listen to the President of the Royal Academy of the Basque Language, Prof. J. Haritxelar, and Jose A. Arana's amusing dissertation —although it was given in Basque, I think that listening to these Basque popular songs was really fun for all of us—, I would now like to return to the normal mode of presentation in official proceedings.

The late prof. Koldo Mitxelena, who was a prominent Basque linguist and, as many people noted, one of the most important intellectuals born in the Basque Country, claimed in a paper published in 1976 that dialectology and studies about dialectology in general are as old as the history of humanity itself or, at least, as old as the written evidence we have about our own history. However, among all the authors who wrote onto this subject, he added in the same article, there is no doubt that some few researchers, —and Bonaparte, with his different maps on Basque or English dialects must be included in this small group—, take a different and more scientific perspective on dialectology.

Those few linguists who began to research the language “in situ”, interviewing the speakers of different dialects, dismantled one of the basic claims that backed the prehistory of dialectology, namely, that in a given domain it is possible to group and separate clearly the dialects, subdialects or talk-varieties. We know now that divisions among dialects are not clear-cut and that we have to take into account the specific boundaries affecting different levels of language. Moreover, very often we are forced to conclude that the linking line between two given dialects breaks down in verb morphology, for instance, but not, let's say,

in the lexicon or in phonetics or even in noun phrase morphology. This new way of facing linguistic problems has made it possible to progress a lot in the development of research and inquiry, even though I don't think that the theoretical foundations of dialectology have actually changed since the 19th century. Prince Louis Lucien Bonaparte, and this is a very good example, established the main division among Basque dialects a hundred years ago, and the same division, with slight changes, still holds and leads the studies of Basque scholars concerning dialectology.

Louis Lucien Bonaparte was born in Thorngrove (England) on the 4th January, 1813. His father was the brother of Napoleon the 1st and the fact that he was born in this land was just a matter of chance. We know that his parents were put under arrest while they were traveling and running away from Civita-Vecchia to the United States of America. So, he was born English because the family was in exile. However, to the time he began to study Basque, 40 years later, he was already back again in England.

Bonaparte married first Ana Cecchi, in 1832, but the marriage broke down in 1850, even though they didn't decide to revoke the legal union until the last months of Bonaparte's life a hundred years ago now, in 1891. During this time he lived with Clémence Richard, whom he married that year, following the death of his first wife. The relationship between Clémence Richard and Bonaparte was not based only on their marriage, but on the fact that they had common commitments regarding Basque: she could give a lot of help to the Prince, since she was very closely connected with Basque families and had a good command of the language. The Prince is buried in the Catholic Cemetery of St. Mary, very near the place where they lived for 40 years.

We know that Bonaparte did not begin to study linguistics or philology in his first student years. In fact, he took his degree in Chemistry and published several papers and research-studies about subjects related to the "hard" sciences: the atom, mineralogy, etc. But he became interested in linguistics about 1839, when he was actively involved in politics. Ten years later he was publishing his first piece of research: "Specimen lexicum comparativum omnium linguarum europearum".

During the Second Empire, he received the title of Prince and was assigned 130.000 francs a year. Moreover, after having received several official prizes of different types, he had the benefit of 600.000 francs from an inheritance, when he was 75 years old. These special economic circumstances allowed him to devote his life to the study of different languages and dialects, to maintain several violent public arguments with other linguists like Van Eys and Vinson and to patronise important and restricted publications about the studies he was carrying out on all these

languages. For the same reason, he was able to collect a lot of books and manuscripts in his private library. The researchers estimate that there were more than 25.000 books in his house when he died. These books were first catalogued and, some years later, put on sale by Bonaparte's widow. It seems that during these years almost 10.000 books disappeared for different reasons, before the library was bought by the Newberry Library of Chicago in the first year of this century. The price was in fact very high: \$21.000. It is worth noting that in the library there were a lot of booklets written by Bonaparte himself: according to the Catalogue elaborated by Victor Collins in 1902, 31 % of these specific works were devoted to the Basque language, 22 % to Italian, almost 20 % to English, and the rest to several other languages.

The manuscripts were working-papers, systematic translations of parts and chapters of the Bible, written sometimes by Bonaparte and usually by his local assistants, native speakers of the languages and dialects or subdialects he was studying. Many of the manuscripts were sent spontaneously by other people also. In one of his trips to London, R. M. de Azkue, who was one of the founders, and the first president, of the Basque Academy of the Language / Euskaltzaindia, noticed at once the importance of these manuscripts that were on sale too but hadn't been acquired by the Newberry Library. He canvassed for help from the Spanish ambassador in London and the presidents of the local Basque governments, as well as from the Basque deputies and other politically influential people. Finally, Azkue's suggestions were accepted and, on payment of £ 350, the manuscripts came to the Basque Country, where they can now be consulted and studied by researchers, in 1904. Carlos Gonzalez Echegaray and Jose A. Arana Martija published a detailed and general Catalogue of Bonaparte's manuscripts and publications last year.

Anybody who has attempted to study Basque dialectology knows that the guiding lines of this subject were established by Bonaparte, as I said at the beginning of my talk. Between 1856 and 1869, Bonaparte went to the Basque Country five times, spending 9 months in all. The activity of the Prince during these months was highly impressive and revealing of his personal involvement with problems concerning Basque: on his first trip he was able to connect with most of the sources who were to be part of this peculiar group of researchers and collaborators for the rest of his life; he had put into print, and published, two books, and two others were left prepared; he also took a very important collection of manuscripts and books from the village of Zarautz and sent them to London, etc. After this first journey, many of his collaborators and assistants, Abbadie, Duvoisin, Intxauspe, Uriarte, Etxenike and others, began to work, translating texts following Bonaparte's indications, finding new collaborators, etc. I would like to mention something else: before he

went back to Bayonne, just one year later, he had already published in London six more books, among them the Gospel according to St. Matthew in Gipuzcoan, Biscayan and other dialects. It is not easy to understand how, and how well, Bonaparte was able to learn Basque and argue with native speakers about the smallest details concerning different dialects. It gives us a very good idea of the Prince's remarkable activity.

But let me turn for a moment to some other aspects of Bonaparte's research that might be more unfamiliar. In particular, it is not very well known that the Prince was concerned with other languages too, even though he did not study any other language as carefully as he did Basque. His ability to classify languages and dialects won him a great reputation. On the contrary, his reliance on the fact that a particular language can be studied only if the researcher knows the language very well, brought him a lot of sometimes unpleasant discussions with prominent linguists: I would like to remind you here of the different scientific positions regarding Basque studies and researchers adopted by Van Eys and Vinson, who, unlike Bonaparte, had no confidence in Basque Grammarians.

The list of vowels and consonants, and the identification of European vowels, with examples, given by Bonaparte impressed Alexander J. Ellis, as he recognized in his "Early English Pronunciation". I'm quoting him: "The Prince [...] as the outcome of his phonetic studies pursued during many years, with unprecedented facilities for hearing varieties of pronunciation, drew up a schema of vowel and consonant classification. [...]. At my request [...] he verified his appreciation by giving in each language a word containing that vowel-sound, together with its meaning, serving to identify it. He has thus constructed the most extensive series of key-words ever attempted, and has furnished a means or arriving between comparatively narrow limits at the meaning of the palaeotypic symbols".

If we look at the list mentioned by Ellis, we will find that Bonaparte is constructing his own model and system using data from 45 different European languages. It is worth noting that the first language included there is precisely Basque, where Bonaparte finds 13 vowels, in fact allomorphs of the basic five vowels. Years and years later, with our modern systems of electronic analysis that make it possible to establish precisely the exact measures of the formants of human speech, we can conclude that Bonaparte was basically right when he decided that in Basque, the "a" in "ahalke", for instance, is different from the "a" in "ura" or that "e" in "begi" is not the same as "e" in "mehe". Bonaparte analyses there the vowels of Finnish, Estonian, Livonian (extinct dialect of Salis, still spoken at the beginning of the 19th century, as he notes),

Lap (a dialect from Finmark), Permian, Votiac, Tsheremissian (a dialect of the right bank of the Volga), Hungarian, Ostiac (a dialect of Surgut) and many others up to 45, and classified all of them in two main classes: Class I, of Basque stem and Altaic Stem, and Class II, of Indo-germanic stem and Semitic Stem. Each stem is also classified according to the different linguistic families.

Bonaparte's broad and vast work was astonishing. Jose A. Arana has been studying for the last few months the manuscripts and the books published by the Prince, just in order to present them in a pedagogic way for future researchers. I would like to pick up here some of them, only a few of them, to give you an idea of the type of work that Bonaparte managed to do. I shall not mention here the almost 200 works that he himself wrote, ranging from that part of the Bible translated into 72 different versions of European languages to the many observations about the pronunciation of different dialects of Italian or the analysis of the pronunciation of Portuguese, Spanish from Asturias and Castile, etc. There are papers comparing Basque to the Finnish languages and morphological classifications of European languages. It is possible to find observations about the lexicon Cornu-Britannicum or interesting remarks on Basque, Scandinavian and Uralic names for "Saturday", as well as the list of the languages and dialects belonging to Basque, Uralic, and Aryan families in Europe. A close observation of the manuscripts will show us a paper entitled "Albanian, modern Greek, Gallo-Italic, Provençal, and Illyrian still in use (1889) as linguistic islands in the Neapolitan and Sicilian provinces of Italy". But, as I have already said, it is not my intention to speak about them here.

The same as in the Basque Country, Bonaparte had different collaborators in other parts of Europe. In research about Italian, for example, Federico Abis was one of them. He sent different translations to the Prince: "Il Vangelo di S. Mateo, volgarizzato in dialetto sardo cagliaritano" and four other translations, published here, in London, around 1860. Luigi Scalia translated several texts into Sicilian dialect and Giovanni Spano worked with at least 12 large texts, published in London as well. Lucien Adam helped Bonaparte in the study of Uralo-Altaic languages. The Finnish philologist August Ahlquist published studies in Vogul and Votiac and dialects from Northern Russia and Siberia. Henry Baird, William Barnes and Daines Barrington translated into Devonshire, Western, Dorset and Cornish English Dialects several parts of the Bible. Others did the same with more dialects. Thomas Spencer Baynes, under whose direction the ninth edition of *The Encyclopaedia Britannica* was published, used to be a qualified assistant to Bonaparte: he carried out work in the pronunciation of the Somersetshire Dialect, including also several other dialects.

Irish also was studied by Bonaparte: B. Bedell translated the Song of Solomon into the living Irish dialect, as the title says. Gonçalvez Vianna helped Bonaparte with his essay on the Phonetics and Phonology of Portuguese, in the same way as Halbertsna helped with Neo-Frisian dialects. George Henderson translated the Gospel of St. Matthew into "lowland Scotch". In these manuscripts it is possible to read the days of the week in Asiatic and African Languages next to the Gospel of St. Matthew in "dialetto piemontese" or the song of Solomon in Russian, which was printed in Russian characters. J. Seivert translated the same text into dialects from Transylvania.

Well; I am finishing now. The purpose of this short talk was to give you a general overview of Bonaparte's huge task and to focus on some of the work that he carried out. He did his job with enthusiasm and pleasure. He worked not only in Basque but, as we have seen, in any language he had knowledge of. A hundred years later, the Royal Academy of the Basque Language / Euskaltzaindia, along with the British Museum, is trying this afternoon to pay him back, through this official act, a small part of the huge debt we owe to him. It was very kind of you to attend this lecture. Thank you very much.

GRATEFULNESS

(AZKEN AGURRA)

J. M. Smethurst

The Director General thanked the Academy for its support for the exhibition and its representatives who had come to London from Bilbao at the Academy's expense. The three lectures which had marked the opening of the exhibition.

He drew attention to the importance of the exhibition both for the Library and the Academy. Bonaparte had lived and worked in London for forty years and had been part of the intellectual milieu. He had also studied the dialects of English. His contribution to the study of Basque was greater still and his work had stood the test of time.

Mr Smethurst thanked those responsible for exhibition: Geoff West of the Hispanic Section, the Library's exhibition staff and again the Academy whose advice and support had been invaluable. Finally he thanked those guest who had braved the snow in such numbers to attend the lectures and the opening.

**EUSKALTZAINDIKO EGOITZA
BERRIA HARTZEA**

Bilbo, 1991-IV-26

EUSKALTZAINDIKO EGOITZA BERRIA

Bilbo, 1991-IV-26

Jose Alberto Pradera

Bizkaiko foru diputatu nagusia

Euskaltzainburu eta euskaltzain jaun agurgarriok, jaun eta andreok:

Aurreko diputatu nagusi izan zan Jose M.ª Makuak eskeini eutson Euskaltzaindiari etxe eder hau bere Egoitza izateko, eta bertan Euskaltzaindiak euki egian tokia euskeraren aldeko lanetarako.

Guk hartu genduan, barriz, Egoitza hori egokitzeko ardura eta lana, eta esan daikegu lana burutua aurkitzen dala eta hasierako asmoa betea.

Benetan ahalegin handia izan da, baina orain poza be handia dogu etxe hau hain osoro berriztatua eta egokitua ikusiz. Benetan harro sentitzeko lana da eta etxe honek dauan helburua kontutan hartu ezker, oraindino haundiagoak dira guretzat harrotasuna eta poza. Euskeraren alde egin daikeguzan lan guztiak ez dira nahiko, eta guk itxaroten dogu zuek eta etxe hau izan zaitezala euskerari jarraitu behar dauan bidean argituko deutzon argia.

Gaur, bada, eta ekintza honetan entregatzen deutzogu etxe hau Euskaltzaindiari bere Egoitza nagusi izan daiten, eta honekin batera nire gogorik beroena agertzen deutzuet euskaltzain jaun agurgarrioi Egoitza hau toki atsegin, egoki eta eroso izan dagizuen zuen behar eta ekintza guztietarako.

EUSKALTZAINDIAREN EGOITZA BERRIAREN HARTZEA

Bilbo, 1991-IV-26

*Jean Haritschelhar
euskaltzainburua*

Jose Alberto Pradera Bizkaiko diputatu nagusia,
Tomas Uribeetxebarria Bizkaiko kultur diputatua,
Euskaltzain kideok.

Jaun-andereak.

Egun apirilaren 26-a. Nork ahantz dezake 1937-ko apirila-ren 26-an Gernika, euskaldunen hiri saildua suntsitua zela eta orduan hasi zela Euskal Herriarentzat luzaz iraunen zuen ilunpe dorpe bat.

Berrogei eta hamalau urte iragan dira. Hemen gaude 1991-ko apirilaren 26-an, Bizkaiko Foru Aldundiak Euskaltzaindiari eskaintzen dion Egoitza eder honetan. Gaur dugu etxe hartze ofiziala. Egunez egun baina berrogei eta hamalau urte berantago neurt daiteke Euskal Herriak ezagutzen duen aldaketa.

Egia da eta zuhaurek orain bertan aipatu duzu Bizkaiko Foru Aldundiak, Makua jauna buru, erosi zuela etxe hau Euskaltzaindiarentzat. Egia ere Foru Aldundia izan zela etxe hau garai batean, utzi zuela gero baina Makua jaunak horretaz oroitzuz bereganatu zuela pentsatuz egokia izanen zela Euskaltzaindiarentzat.

1984-eko uztailaren 27-an, hemen bertan, goiko solairu batean Euskaltzaindiak egin zuen hileroko bilkura. Orduko kultur diputatua Patxi Zurikarai guregana etorri zen. Aita Villasante euskaltzainburuak agurtu zuen erranez: “zinez, aro berri batean sartzen da gaur Euskaltzaindia. Urrats handia, benetan, gaur ematen du”.

1985-eko uztailaren 10-ean Makua jaunak Bizkaiko Foru Aldundia-
ren izenean eta Aita Villasantek Euskaltzaindiaren izenean sinatu zuten hitzarmena Euskaltzaindiari eskainiz ofizialki etxe hau Egoitza gisa.

Geroztik etxearen hustuketa egin da eta gero etxearen berritzea eta egokitzea. Orain bertan ikusi dugu egin den obra ederra. Tomas Uribe-etxebarria kultur diputatuarekin eta Eduardo de Felipe eta Anton Agirre-goitia arkitektoekin egin dira hainbat bilkura etxe honen behar den bezala antolatzeko. Gure eskerrik beroenak eskaintzen diegu zor zaien bezala.

Ez nuke ahantzi nahi, azken urte hauetan eman diren urratsetan 1989-ko urriaren 7-an Oñatin sinatu izan den Hitzarmena Euskal Herriko agintariekin, Eusko Jaurlaritzak, Nafarroako Gobernua, Bizkaiko, Arabako eta Gipuzkoako Foru Aldundiekin. Hitzarmen horri esker hartzen du Euskaltzaindiak behar duen dirulaguntza.

Bertze urrats bat gelditzen da: etxearen apaintzea, etxearen janzteia. Badakigu Eusko Jaurlaritzak, Nafarroako Gobernuak eta Komunitate Autonomoko hiru Foru Aldundiek etxearen janzteko xedea hartu dutela. Pentsatzen dut janzketa egina izanen dela datorren urrirako.

Alabaina datorren urriaren 21-etik eta 26-era Euskaltzaindia nazioarteko biltzar nagusi bat, dialektologia biltzar nagusi bat Louis Lucien Bonaparte printzearen ohoretan apailatzen ari da. Orduan eginen da etxe sartzia, orduan estreinatuko dugu gure Egoitza berria.

Etxe sartzia baino lehenago etxe hartzea gaur ospatzen duguna. Bai zuri, Diputatu Nagusi jauna eta bai Bizkaiko Foru Aldundiari bihotz bihotzetik eskaintzen dizkizuegu gure eskerrik minenak. Pozik dago Euskaltzaindia eta haren izenean errepikatzen dizut: eskerrik asko.

EUSKALTZAINDIAREN EGOITZA HONEN HISTORIA

Bilbo, 1991-IV-26

Jose Antonio Arana Martija

Aspaldiko amets eder bat errealtate bihurtzen zaigu gaurko une honetan, 1991.eko apirilaren 26an. Eusko Ikaskuntzaren lehen Biltzarrean Euskaltzaindia sortu zenean, Oñatin, 1918an, Erakunde honen Egoitza Bilbon jarri behar zela erabaki zen, Azkue lehen euskaltzainburua bertan bizi zelako, behar bada, baina erakunde berriaren zereginen artean Euskal Herria euskalduntzeko agindua ematen ziolako eta nonbaitetik hasi beharrean gure herriaren hiri nagusitik hasi beharko zelako, noski. Eta Bilboko Erribera kalean kokatu zen lehen Egoitza. Jose Antonio Agirre Lekube Lehendakari hautatua izan zenean, zegokion begirunezko bisita egin zion Azkuek Carlton Hotelean, eta Euskaltzaindiaren lanez ondo konturaturik, zera esan omen zion Agirre jaunak: “Honztegi haretan zaudete oraindik? Gerra irabazten dugunean, etxe duin eta itxuroso bat eraikiko diogu Euskaltzaindiari”. Ez zuen Agirrek gerra irabazi eta galtze horren sinbolismo gomutagarria gaur dugu bihotzetan Gernikako bonbardaketaren 54. urtea betetzen baita. Baina orduko lehendakariak bete ezin izan zuen ametsa gaur burutzen duzue agintari agurgarriok. Dagokionez, Jean Haritschelhar euskaltzainburuak eman dizkizue ordain eskerrak eta denoi dagokigu aurrerantzean ordain lana zuoi eta herriari ematea.

Zorionezko egun honetan eta behin betirako etxe eta Egoitza berri honetan gaudelarik, beronen historia egitea egokia eta bidezkoa dela dirudi, euskal ondare kulturalaren zati bat hasieratik bada, aurrerantzean, eta lehendabizi euskal kulturaren ardatza den euskararen santutegia izango baita.

Berrehun urtetik gora iragan dira *Plaza Barri* honen proiektua azaldu zenetik, 1786an. Proiektu hori burutzeko agindua 1790ean eman zuten uriko agintariek, Alejo de Miranda arkitektoak eginkizun horren ardura hartu zuelarik. Baina frantsesekin gertatu zen gerra luzeak bertan behera utzi zuen proiektuaren burutzea. Hogeita hamar urtetan arazo hau geldi egon ondoren, plazaren barruko eta inguruetako orubeen jabeek proiektua bultzatzea erabaki zuten 1816an, eta irailaren 5ean Agustin Humaran arkitektoari agindua eman zion Udalak Askao, Korreo kaleen eta Areatza

bitartean plaza bat eraikitzeko mugak jarri zituzan, 1786ko proiektuaren arabera. Jose Maria de Gortazar, Pedro Maria de Ampuero, Pantaleon Perez de Nenin eta Manuel Victoria de Lezea jaunen orube, ortu, lorategi eta etxano batzuek Humaranekeko murratutako mugen artean. Labayruk dioskunez, 1819.eko maiatzaren 22an eman zuten Bilbo Udalak Plaza Barrirako esparru hau zabaldua izan zezan agindua.

Ordurarte Euskal Herrian hainbat lan egin zuten Silvestre Perez Martinez arkitektoa hasi zen plaza barria inguratuko zuten etheen planoak egiten. Zaragozako Epilan 1767an jaioa zen eta Madriden eta Erroman estudioak egin ondoren 1790ean Dulantziko parrokiarako eta 1805ean Tolosako Andra Maria elizarako erretaulak proiektatu zituen. Mutrikuko eliza ere aragoarrak egindako planoekin eraiki zen 1798an. Simon Bernardo Zamakolaren eraginez Bilbo alboko Abandon Bakearen portua eraikitzeko asmoa sortu zenean, erreka bestaldean uriaren zabaldua eraikitzeko planoak Alejo Mirandarekin egin zituen 1807an eta Bermeoko Andra Maria elizaren planoak ere marraztu zituen urte berean. Gasteizerako egin zituen hurrengo bi lanak, hots, San Frantziskoren Komentu famatua eta hiriko Teatroa, 1817an. Eta Bilbora itzuliz Atxurin dagoen lehen ospitalea izandakoa eta dozena erdi etxe Erribera eta Santa Maria kaleetan eraiki zituen, tartean Euskaltzaindiak sortzetik izan duen Egoitzako etxea. Hara hor Silvestre Perez-ek egindako etxe batetik arkitekto berberak proiektatutako beste batera gatozen. Donostiako udalarkitekto hau udalekotzat izendatu zuen 1818an eta hango udaletxea, orain udal biblioteka dena, berak egin zuen. Hangoa ikusirik bilbotarrek ere udal etxe berri bat eraikitzeko asmoetan zebiltzan eta Silvestre Perez agindu zioten hemengo zaharra izan zena ere eraiki zezala 1819an. Gure herrian arkitekto honek egin zuen azken lana Bilboko Plaza Barri hau dugu, 1821ean proiektatua, eta Antonio Goikoetxea Belaunzaran euskal arkitektoak jarraitua. Eraiki behar ziren etxe berri eta arkupeen zimenduak jartzeko lau etxe, sei etxano eta txabola batzuek eraitsi behar izan zirela diosku Labayruk.

Baina 1825ean hil zen Madriden Silvestre Perez eta eraikitze lanak gelditu egin ziren. Plaza Barria inguratuko zuten etheen jabeek, eraikitze lanekin jarraitu nahian, Fernando VII.aren bisitarekin baliatu ziren jarraitzeko lanak onar zituzan. Espainiako Errege hori 1827.eko irailean etortzeko zen eta Gernikako Batzar Etxearen lanak zuzentzen zituzten Antonio Etxebarria arkitektoari agindu zioten zura eta igeltsuzko eredu bat, bertan neurri naturalean presta zezala. Hala egin zuten eta Erregeak ikusi zuten baimena eman omen zuten eraikitze lanak jarraitzeko. Dakiguna da Bizkaiko Diputazioak ez zeukala orduan etxe propiorik eta bilerak etxe alokatu batetan egiten zituela.

Plaza inguruko etheen eraikitze lanak 1829.eko abenduaren 31an hasi ziren. Diputazioak Egoitzarik ez zeukan eta bertan berea kokatzea

erabaki zuen, 1832an onartu zuelarik San Fernando Erret Akademiak etxe berri honen proiektua. Urte bereko urriaren 13an erosi zion Diputazioak Jose Joakin Ampuero jaunari "etxe zahar bat eta atzekaldean zeukan orube bat, eraikitzen ari diren plazarekin muga dutenak. Hiru bizitza eta denda bat dauzka etxeak" salmentako agiriak dioenez. Larehun metro karratuko etxea eraikitzeko asmoa zuenez Diputazioak ez zeukan erositakoarekin nahiko, eta Bilbo udalari erosi zion 1833.eko maiatzaren 18an lehen jasotako etxearen alboan zegoen orubetxo bat eta Egoitzak behar zuena osotzeko 1833.eko uztailaren 30ean, Policarpo Daoiz, Rozalejoko Markesa zenari, beste orubetxo bat erosi zion. Ampuero tarrei erositako etxe zahartxoaren hormak indusketa egin denean agertu direnak izan daitezke, eta Foruen kalera ematen duen harrizko horma, egungo proiektuan zutik mantentzen dena, Diputazioak 1833an eraikitako Egoitzarena da. Esan dezagun 1849.eko abenduaren 31an amaitu zituela Antonio Goikoetxeak Plaza Barriko eraikitze lanak. Diputazioak bere egoitzaren gailurrean jarri zuen armariaren azpian J. M. Zugastik kokatu zuen 1844an erlojuua.

Unamunok plaza honi eskainitako bertsoetatik aparte, gogora dezagun, artearen munduan, 1890.eko abuztuaren 31an plazaren erdian kokatu zela Mariano Benliurek Diego Lopez de Haro-ri egindako brontzezko estatua, 1896an orain dagoen tokira eramana. Galo Manuel Jose Losada Perez de Nenin pintoreari ere (1865-1949) zor zaio aipamen bat. Plaza hau eraiki orduko Pantaleon Perez de Nenin jaunak ortuak eta lorategiak zituela esparru honetan esan dugu. Plaza inguratzen zuten etxeetarik bat jaun honek eraiki zuen eta bertan jaiotzen zen Losada pintorea, Pantaleon jaunaren iloba. Oleo eder bat eskaini zion Losadak etxe honi eta Resurreccion Maria Azkuek 1911an *Ortzuri* bere opera estreinatu zuenean, Losadak pintatu zizkion eskena-tokiaren dekorazioak. Ez zekien Losadak berak pintatutako etxe honetan kokatuko zela Azkue adiskideak sortutako erakundea.

Delmasek dioskunez, 1860. urtearen inguruan txikia geratu zen etxe hau Diputazioaren zerbitzu guztiak eduki eta emateko. Horregatik, duela 108 urte, 1883.eko apirilaren 26an, beraz, gaurko egunean, erabaki zuen Diputazioak Egoitza berri baten beharra. Bilboko Institutuan kokatzea pentsatu zen, baina hura ere txikia gertatuko zelakoan, Bilboko zabalgunean Egoitza berri bat eraikitzea erabaki zen 1885.eko apirilaren 15ean. Etxe berri hori egiteko lurraldeak 1890.eko otsailaren 7an erosi ziren eta Luis Aladren arkitektoaren zuzendaritzapean eraiki zen Diputazioaren Egoitza berria 1890 eta 1900 urteren bitartean. Orain ezagutzen dugun Bizkaiko Diputazioa 1900.eko uztailaren 31an inauguratu zen.

Utzitako Egoitzarekin zer egin behar zen luze eztabaidatu zen hurrengo urtean eta 1901.eko irailaren 26an Ingeniarrien Eskolarako uztea erabaki zen. Baina horretarako ere txikia izango zelarik, urte bereko urriaren

16an etxea alokatzea edo saltzea eztabaidatu zen, azkenean saltzearen alde gehiengoa azaldu zelarik. Beraz, ezkerretik Jose Maria Ampuero eta eskuinetik Luis Larrondo jaunen etxeekin mugaturik zegoen 405,5 metro karratuko etxea salgai jarri zen eta 1901.eko azaroaren 12an enkante bat iragarri zuen Enrique Aresti Diputazioaren Presidente jaun ohoregarriak. Abenduaren 12an egin zen enkante hori eta Luis Meñaca Ruiz de la Escalera jaunak hartu zuen etxea 320.000 pezetetan. *Gran Hotel Vizcaya* izenekoa jarri zuen bertan erosleak, Bilboko garestiena, itzultzaile eta guzti. Jabe berriak izan zituen hotel honek 1918an zeinek *Grand Hotel* izena jarri zioten, nazioarteko kutsua eman nahian edo. Gero, 1924an *Hotel Excelsior* izatera iritsi zen. Honen jabeek, hots, Pascual eta Emiliano Perez Yarza jaunek, Banco de Bilbao-ri saldu zioten etxea 1933.eko azaroaren 20an. Orduetik hona, dakigunez, bankuaren bulegoak, ekonomatua eta langilegoarentzat *Club Bancobao* egon dira 1984 arte.

Bitartean, Euskaltzaindia sortu zenetik, Erribera kalean alokatutako etxebizitza batetan dauka Egoitza. Baina azken urteotan zerbitzuak eta lanak ugaltzen zihozten neurrian, Egoitza handiago eta duinago baten beharrezana ikusten zen. Helburu hau eta beste ekintza batzuentzat finantziabide erosoagoa lortzeko antolatatu zen 1978.eko ekainean *Bai Euskari* kanpaina. Bilboko zazpi kaleetan orain Bilbo Aurrezki Kutxaren eraikuntza, lehen Banco de España-ren ordezkarietza izandakoa, erosteko gestioak egin ziren eta apaintetaren proiektua ere bai. Baina ezin izan zen akordio batera heldu. Bitartean, 1978.eko azaroan administrazio-bulegoak Bizkaiko Diputazioaren Arbieta kaleko etxe batetara aldatu ziren, biblioteka eta artxibo historikoa Erriberan utziz. Arbieta kaleko bulego horiek, etxea erortzeko arriskuan zegoenez, Elkano kalera aldatu ziren 1989.eko udan.

Plaza Barrian Diputazioaren Egoitza izandakoan jarri ziren gero begiak 1982an. Banco de Bilbao-rekin akordio batera heldu zen Diputazioa etxe hori erosteko, baina ezer egin orduko txosten tekniko batzu behar ziren eta 1983.eko otsailaren leian eman zuen lehen iritzi teknikoa Manuel Zayas Arancibia, Diputazioaren arkitekto jaunak. Urte bereko azaroaren 17an eman zuen txosten teknikoa Labeinek. Erostearen aldeko iritzi eta txosten hauek ikusi ondoren, 1984.eko maiatzean erosi zuen Diputazioak etxe hau, lehen bere Egoitza izandakoa berreskuratuz. Orduan kultur diputatua zen Patxi Zubikarai jaunaren baimenarekin, Egoitza honetan egiten zuen lehen bilera antolatatu zuen Euskaltzaindiak 1984.eko uztailaren 27an, Nazario Oleaga, Erakundearen zadorlaria edo idazkaria hainbat urtetan izandakoaren jaiotzaren mendeurrena ospatuz.

Ordurako etxe barruaren egokitzeaz arduraturik zeuden Eduardo de Felipe eta Anton Agirregoitia arkitektoek eta 1984.eko abuztuan Idom delakoak emandako txosten teknikoaz baliatuz, proiektua prestatzen hasi ziren. Baina oraindino etxea Euskaltzaindiaren Egoitzarako uztea erabaki

gabe zegoen, eta hau izan zen Diputazioak onartu zuena 1985.eko martxoaren 5ean. Azkenean, 1985.eko uztailaren 10ean, Jose Maria Makua Zarandona, Bizkaiko diputatu nagusi jaunak Luis Villasante Kortabitarte euskaltzainburu jaunari utzi zion etxe hau, Jose Maria Arriola notariaren aurrean sinatu zen agirian.

Etxe honen egokitze eta eraikitze lanen xehetasunak Eduardo de Felipe arkitekto jaunak emango dizkigu. Baina nere txostenaren osotasunerako bizpahiru data azpimarratu nahi nituzke, Euskaltzaindiaren Egoitza honen historia bukatzeko eman behar bait dira. Aipatu arkitektoek 1986.eko apirilaren 2an aurkeztu zuten lehen proiektua. Aldatu beharra gertatu zitzaion 1987ko martxoan erabaki bait zuen udalak plaza azpiko parkingera gure etxearen sototik sarrera ematea. Beraz, behin betirako proiektua 1988.eko urriaren 10ean aurkeztu zuten eraikitze lanen zuzendari diren arkitektoek. Bi urte t'erdiren buruan, hemen gaude agintari eta euskaltzainok 1991.eko apirilaren 26an, Euskaltzaindiaren Egoitza berria eskuratzeko egun zoragarri honetan. Bilboko bihotzean, zazpi kaleetako Plaza Barri honetan, zin egiten dut denon izenean ez dela alferrikakoa izango gaurko emaitza hau euskararen onerako, Bizkaiko Jaurerriaren ohorerako, eta Euskal Herriaren iraunkortasunerako. Hala biz.

EUSKALTZAINDIAREN EGOITZA BERRIARI BURUZKOA

Bilbo, 1991-IV-26

*Anton Agirregoitia
Eduardo J. de Felipe
arkitektokideak*

Eskatu digute gaur bildu diren euskaltzain eta autoritateei azkenengo 15 hilabetetan egin dugun edifizio honen erreforma berriari buruzko zenbait zehaztasun emateko; labur izaten saiaturiko gara, sakontasun teknikoetan murgildu gabe gure entzuleria ez aspertzearren.

Hasi aurretik bi arazo nagusiri aurre egin behar izan genion, bata, etxe hau monumentu legez izendatuta den enparantza batetan kokaturik dagoenez, eman behar zitzaion trataera egokiari buruzkoa, eta bestea barneko premiak programatu eta edifizioan bertan taiuzko egokitzeari buruzkoa.

Lehenbizikoa burutzeko alternatibak, estrukturen txkeoa, horma eta zutabe, zoru eta sabaiaren azalekoak bota eta erantsi ondoren, egin genuen informea ikusita argiago gelditzen ziren. Informe horretan materialak eta bere neurriak zehazturik, ordurarte egondako erreformak kontutan harturik eta erresistentzia kalkuluak eginez, ikusten zen zeuden hormarte eta solairuek ez zutela erabiltze berrirako behar besteko segurtasunik ematen.

Hau dena kontutan hartuta eta gainera udalak gure sotoetik pasatuz eginarazten zigun plazapeko aparkalekurako sarbide eta teilatu berria egin beharrak, nahiko arrazoi eman zigun alternatibatzat lehengoa gordetzea baino bere husketa eta dena gaur erabiltzen diren materialez berririo egitea planteatzeko.

Eusko Jaurlaritzako Kultura Saileko Ondare Historiko Artistiko Sailak gure esku utzi zuen erabakia, eta hala erabaki genuen hustutzea eta berria hormigoi armatuz egitea.

Bigarren arloan eta Euskaltzaindiaren aurrebeherrak eta edifizio berak ematen zituen aukerak ezagututa, programa ordenatzeari eta Euskaltzain-

diaren premiak lan multzoka (akademikoak, administratiboak, biblioteka, ...eta abar) jartzeari ekin genion.

Aurreko bi arazoak gaudituta gure proiektua etxearen berezko estruktura begiratzen saiatu ginen, hain zuzen ere enparantza alderako fatxadak erakusten eta sortzen duen barneko ordenaketa gordetzen. Etxearen erro eta balkoi printzipalak plazatik atzekaldeko Foru kalera lerro-lerroka daude, eta zeharkako hormateak, aldiz, material berriek ematen dizkiguten aukeren eta espazio premien arabera taiutuak izan dira.

Administrazioak, plaza aldeko fatxada zaindu eta bere hartan gordetzen saiatu den bitartean, ez du ordea gauza bera egin Foru kalerako fatxadez, zeintzuk jabeen ekintzengatik aldatzen eta higitzen joan dira, edifizio berauen batasun konposizioa eta nortasuna galdu delarik. Honen aurrean eta fatxada honetarako konjuntio planifikaziorik ez dagoenez gero lehengoan uztea erabaki genuen.

Barneko banaketan eta arlo akademikoari dagokionez, hau da bilkura eta gobernu aretoak, euskaltzainburu, buruorde, idazkari eta diruzainaren bulegoak lehenbiziko plantan, edo solairuan kokatu dira, funtzio eta edifizioaren jerarkiak elkartuz.

Administrazio arloa planta nagusipeko entreplantan lekutu da, jendearekiko izango diren harreman ugariak erraztuz.

Bigarren eta hirugarren plantetan, biblioteka, ikerketa, fonoteka, mintegiak eta abar jarri dira, grabazio eta fondo bibliografikoak bertan eta teilatupekoan gordeko direlarik.

Beheko plantan edo solairuan, sarbideak eta kontrolaz gain, gaude-neko aretoa dago, oso handia ezpada ere, hitzaldi, erakusketa, kongresu eta abar egiteko erabiliko dena.

Sotoa, plazapeko aparkalekurako sarbide berriak erdibitua, alde batean edifizioaren instalazio orokorrak ditu: galdara, igongailu makineria, elektrizitate eta iturgintza koadruak... eta abar; beste erdian bat-bateko itzulpen zerbitzua eta goiko plantan erabiliko diren tresnerien biltegiak.

Eskailera nagusiak, igongailuaz batera, edifizioaren planta guztiak, teilatupeko ezik, batzen ditu.

Beste batek barneko erabilerako, sotoa eta planta nagusiaren tarte-koak batzen ditu, eta fondo bibliografikoak, goiko hiru plantetan daude-nak, horretarako eskailera partikular batez elkartzen dira, liburu-jasogailu baten laguntzaz.

**EUSKALTZAINDIAREN
AGIRIAK**

I. EUSKALTZAINDIAREN ERREGELA BEREZIAK

*J. A. Arana Martija
J. L. Lizundia*

Egoitza, ordezkari-tza eta bestelako lantaldeen ibilpiderako erregela bereziak

1. Euskaltzaindiak 1981.eko urtarrilaren 24ean Loiolan egindako II. Barne Jardunaldietan onarturiko Barne Erregelen gehigarri-zko artikuluan, Arautegiaren 41. artikuluan agintzen duena kontutan hartuz, egoitza, ordezkari-tza, eta besteen *ibilpiderako* Erregela Bereziak erantsiko zaizkiela esaten da.

2. Bestalde, Barne Erregelen 36. artikulua bere b) lerrokadan Euskaltzainburu-goari ematen dio bulego eta gainontzeko langelen apailatze eta ibilpidearen ardura, "bai Euskaltzaindiaren Etxean eta bai Ordezkari-tzetan ere".

3. Lekarozen 1985.ean, IV. Barne Jardunaldietan, idazkariordetzak euskaltzainburuaren aginduz, aurkeztu zuen *Barne eremu eta zerbitzuen ibilpideaz* izeneko txostena oraingoaren oinarritzat har daitekeena. Gidoia aurre proposamen gisa ontzat eman bazen ere, denbora faltaz azken gaia zelako, ez zen testua eztabaidatu.

4. Lazkaon 1989an egindako VI. Barne Jardunaldietan, Zuzendaritzaren aginduz, berriz aurkeztu zen testu berbera. Beste zenbait gairen artean garatzeko erabakia hartu zen.

5. Ibilpiderako Erregela Berezien beharri-zana luza-ezina gertatzen da, besteak beste, arrazoi hauengatik:

1) Datorren udarako Egoitza berri-an Euskaltzaindiaren zerbitzu nagusi eta aruntak era bat kokaturik geldituko dira.

2) Ordezkari-tzetan egiten eta egingo diren lanak eskatzen duten antolamendu eta lankidekatzea.

3) Egitasmo bereziak, hots, une honetan OEH, EHHA eta Gramatika lankide hitzartu edo bekadunen artekaritza eta erantzunkizuna zuzenki Euskaltzaindiaren esku gelditzea.

4) Herri Agjnteeekin sinatutako hitzarmenaren ondorioz lau hilabetero lanen eta diru erabilpenen kontu errendatzea.

6. Beraz, honako hau proposatzen da:

6.1. Euskaltzainburuaren gidaritzapean hemen izendatzen den batzordeño suntsikor batek *Egoitza, Ordezkaritza eta bestelako lantaldeen ibilpiderako Erregela Bereziak* izeneko txostena idatz dezala.

6.2. Jarraian, txosten horrek legedi eta Euskaltzaindiaren Arautegiaz aurkakorik izan ez dezan, Batzorde Juridikoak bere aholku irizpena eman dezala.

6.3. Proposamen honen bigarren puntuan aipatu bezala, Euskaltzainburu-
goak azter eta onar dezala.

Ziburun, 1991.eko otsailaren 2an

II. EUSKALTZAINDIAREN ERABAKIAK

I.—IRUÑEARI BURUZ ERABAKIA

Ikusirik, Nafarroako Gobernuak urriaren 20ko (NAO 1991-1-9) 338/1990 Foru Dekretuaren bidez, hiriburuaren izen ofiziala *Iruña* izatea erabaki duela, Euskaltziandiak Ziburun 1991.eko urtarrilaren 31n egindako hileroko batzarrean, honako hau adieraztea onartu du:

— Aurrez esan bezala eta *Nafarroako Herri Izendiegia/Nomenclátor Euskérico de Navarra*n agertzen denez, Nafarroako hiriburuaren euskarazko izena *Iruñea* dela.

— Izen honen deklinabidea ahonela dela:

Iruñea

Iruñeko

Iruñean

Iruñera

Iruñetik

Iruñeari, eta abar.

Ziburu, 1991-1-31

* * *

A la vista del Decreto Foral 338/1990 de 20 de octubre (BON 9-1-1991) del Gobierno de Navarra, que determina que el nombre oficial de la capital es *Iruña*, esta Real Academia de la Lengua Vasca, reunida en su sesión mensual, que ha tenido lugar en Ziburu, con fecha 31 de enero, ha acordado efectuar la siguiente declaración:

— Que la forma vasca del nombre de la capital de Navarra es *Iruñea*, tal como se determinó en su día y figura en el *Nafarroako Herri Izendiegia/Nomenclátor Euskérico de Navarra*.

— Que su declinación es como sigue:

Iruñea, “Pamplona”

Iruñeko, “de Pamplona”

Iruñera, “A, hacia Pamplona”

Iruñetik, “desde Pamplona”

Iruñeari, “a, para Pamplona”, etc.

Ciboure, 31-I-1991

2.—EUSKALTZAINDIAREN ERABAKI-PROPOSAMENA:
Ramón Jauregi jaunaren eskariari zer erantzun

1. Atseginez jaso du Euskaltzaindiak Euskal Herriko alderdi politiko nagusietako baten izenean azalpena eta eritzi-eskea.

2. Ongi dakizunez, erakunde ofiziala da Euskaltzaindia, bertoko herri-agintek sortua eta, dirubidez zein lege-arauz, behar den babesez hornitua.

Eginkizun zehatz eta berariazkoa du Euskaltzaindiak: euskara egokitu, babestu eta indarberritzea.

Begirune handiz ikusten ditu Euskaltzaindiak bere albo-hizkuntza nagusiak eta haiei dagozkien hiztun-taldeak; baina euskararen erabilera zuzena bermatu eta euskaldunen bide-argitzaile izatea du helburu eta xede bakar.

3. Euskaltzaindiaren berariazko jardun-esparru horretan bidelagun eta eritzi-emaileak atseginez eta beso-zabalik hartzen ditu Akademia honek. Eta, ongi ulertuko duzunez, orain, ere jarrera eta abegi on berberaz gauzkazu.

Jakizu, beraz, euskara indarberritzeko orohar, eta bere erabilera zuzenoparoa bermatzeko bereziki, datozkeen proposamenak behar arretaz aztertuko dituela Euskaltzaindiak eta behar den erabakia hartuko.

4. Hizkuntzari buruzko alderdi-politikan jardutea ez da Euskaltzaindiaren egitekoa. Ez dagokio, ondorioz, aurreko beste zenbait kasutan bezala, Legebiltzarrean Batzorde jakinik sortzea komeni den ala ez adieraztea.

Gasteiz, 1991, apirilak 12

III. EUSKALTZAINDIAREN ADIERAZPENAK:

Euskaltzaindiaren bigarren agiria euskal hitzei buruz

Hogeitahamabi urte igaro dira Euskaltzaindiak euskal hitzei buruz lehen agiria eman zuenetik (ikus *Euskera*, 1959, 214-217 or.). Agiri haren ondorenak guganaino heldu dira, hari eskerrak sendatu baitzen garai hartan euskarak zituen gaitzetatik bat: garbizalekeria.

Beste garaiak ziren haiek eta beste garaiak eta gaitzak dira gaurkoak, eta euskararen egungo eguneko gaitz bat askoren ustez mordoilokeria da, lehengoaren kontrakoa, bai baitirudi bazter batetik besterantz joan dela gaitz zaharra sendatu beharraren beharrez. Eta beste gauza askotan bezala hemen ere bazterrek elkar jotzen dutelako, orduko Euskaltzaindiak gaitz haren erremedioa ezarri zuen *Oinarri legeak* balio luke oraingoa ere sendatzeko. Honela zioen (grafia gaurkotuz):

“Hiztegi sailean ez da bidezko hitz asmatuetara jotzea ezin bestez baizik, eta orduan ere hitzen erabidean hizkuntzaren joerak gordeaz. Hori hiztegiari gagozkiola. Gramatikaren barrutian, ordea, ez da sekula zilegi asmatzen ibiltzea edo hizkuntza aldatu nahi izatea”.

Zenbait idazlek, izan ere, hitz asmatuetara jotzen zuten orduan beste zenbait hitz nardatuz eta arbuiatuz, erdal usaina zeriela eta euskal hitzak ez zirelaketan; eta asmatuak gaitzesteaz gainera Euskaltzaindiak euskal hitzak zein ziren irakatsi nahi izan zuen behin betiko ondoko lerroetan, esanez: *Euskal hitzak dira euskara bizian sustraiatuak daudenak*.

Bada orduan zenbait hitzen euskal nortasuna defendatu zuen bezala, egungo egunean beste zenbaiten arrotasuna salatu nahi du Euskaltzaindiak, esanez: *Euskara bizian sustraiatuak ez daudenak ez dira euskal hitzak*, sustraitzen ez diren bitartean bederen; eta orduan bezala nahi du irakatsi hitz baten sustraiei igertzeko hiru irizpide daudela: alegia, hitzaren hedadura, hitzaren antzinatasuna eta hitzaren erabilera idazle zaharretan, ezen erdaratikako hitzak izan daitezke noski euskal hitzak, baina horrek ez du esan nahi erdaratikako hitz guziak euskal hitz direnik.

Hiru irizpide horiei begira, ezin uka azken urteotan euskal hitzak ez diren mordo bat entzuten dela, telekomunikabideetan batez ere. Batzuk ezinbestean erabiltzen dira, ordain ezagunik ez dutelako. Beste asko ez, ordea, zabarkeriaz baizik. Ez da beharrezko lehengo agiri hartan bezala hemen zerrenda luzea eskaintzea euskal hitzak ez direnena. Askiko da ale batzuk ematea.

Ez dira euskal hitzak *muntra, butxet, rehen, amotinatatu, frakaso, sorteo, arratxa* (“Errealak oso *arratxa* ona du”) *erreskatatu, entzerrona*. Ez eta ez dira erabat euskal hitzak gaztelera edo frantsesa jakin gabe euskaldun batek ezin adi ditza-keenak, non baitirudi zenbait euskal telekomunikabidetako zenbait programa aditzeko bortxatzen direla Iparraldeko euskaldunak lehenik gaztelera ikastera eta Hegoaldekoak frantsesa.

Euskaltzaindiak bada hitz hauek eta hauen antzekoak diren beste asko ahalik gutxiena erabil ditzaten eskatzen die euskal idazle, hizlari, irakasle eta gainerako telekomunikabideetako esatariei eta horien ordezkari dezan betiko hitz zaharretara. Berez hitz berrien eratzea Euskaltzaindiari ez dagokion arren, Euskaltzaindia prest dago bere aldetik egiteko honetan laguntzeko.

Azkenik orduan esana berriz errepikatuz, inork gaizki adi ez dezan mezua: kultura eta zibilizazioko hitzak, mailegatuak izanik ere, ontzat hartzen dira, hala nola *politika, teknika, literatura, liturgia, metro, kilometro*, eta abar.

Bilbon, 1991.eko apirilaren 26an.

DECLARACION SEGUNDA DE LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA ACERCA DEL VOCABULARIO DEL EUSKARA

Al haber transcurrido ya 32 años desde la fecha en que Euskaltzaindia emitió su primera declaración acerca de la identidad de las voces vascas (véase *Euskera*, 1959, p. 214-217). Hasta ahora han llegado los efectos de aquella declaración, que no en vano logró curar una de las dolencias del euskara de la época: el exagerado purismo.

Eran otros tiempos aquéllos, como son otros los tiempos y los males presentes, y una de las dolencias del euskara de nuestros días es a juicio de no pocos la ramplonería, mal contrario a aquél, de tal manera que parece como si hubiera basculado de un extremo al otro en su afán de corregir el viejo mal. Y como, al igual que ocurre en otros campos, también aquí los extremos se tocan, el *Principio básico* que estableció Euskaltzaindia para remedio de aquel vicio puede valer también para la corrección de éste. Decía así:

“En el terreno del léxico o vocabulario no se debe recurrir a términos inventados o de forja más que cuando no haya otro remedio, y aun entonces cuidando que la formación se ajuste a la índole y exigencias de la lengua. Esto en cuanto al léxico; porque, si se trata de la gramática, es claro que en este terreno jamás se debe tolerar la invención o alteración de la lengua”.

En efecto, no pocos escritores de la época recurrían a voces inventadas con desprecio de otras, tachadas de no vascas por razón de su origen latino-románico y que Euskaltzaindia no sólo descalificó las primeras, sino que quiso además enseñar de una vez por todas cuáles eran voces vascas, al afirmar a renglón seguido: *Son vascas aquellas voces que tienen arraigo en la lengua viva.*

Pues bien, así como entonces defendió Euskaltzaindia la identidad de ciertos vocablos vascos, hoy estima preciso delatar el carácter extraño de otros, proclamando que las voces que no tienen arraigo en la lengua viva no son vascas al menos hasta tanto arraiguen, y sentar la doctrina de que son tres los criterios para discernir el arraigo de un vocablo, a saber, su difusión, su antigüedad y su empleo por los autores clásicos, puesto que, si bien es verdad que voces procedentes del latín o de una lengua románica pueden ser vascas, no es menos cierto que no lo son todas.

A la luz de este triple criterio resulta claro que en estos últimos años se oyen a menudo no pocas expresiones que no son vascas, sobre todo en los medios de comunicación. Algunas se emplean por necesidad, por falta de una voz autóctona sinónima. Otras en cambio por pura desidia. No es menester que, como en aquella primera declaración, se cite aquí una larga serie de palabras que a nuestro juicio no son vascas. Bastará una pequeña muestra.

No son voces vascas *muntra*, *butxet*, *rehén*, *amotinatu*, *frakaso*, *sorteo*, *arratxa* (“Errealak oso *arratxa* ona du”), *erreskatatu*, *entzerrona*. Como tampoco lo son en general todas aquellas cuya comprensión requiere el previo conocimiento del francés o del español, de forma que parece como si, para entender ciertos programas de ciertos medios de comunicación, se obligara a los vascos de Iparralde a aprender previamente el español y a los de Hegoalde el francés.

Pues bien, Euskaltzaindia ruega a los escritores, oradores, docentes y locutores de los medios de comunicación que usen lo menos posible de tales términos y otros semejantes a ellos, y echen mano en su lugar de los viejos vocablos de “toda la vida”. Y si bien la formación de nuevas voces no es incumbencia de Euskaltzaindia, ésta se ofrece a colaborar en esta tarea.

Finalmente Euskaltzaindia reitera lo dicho antes, para no inducir a nadie a engaño: el uso de ciertos términos culturales y de civilización se aprueba naturalmente, aun siendo préstamos; tales como *politika*, *teknika*, *literatura*, *liturgia*, *metro*, *kilometro*, etc.

Bilbao, 26 de abril de 1991.

IV. EUSKALTZAINDIAREN BATZAR-AGIRIAK

Ziburun, J. Duvoisin kapitainaren urteburukari egitekoak diren ospakizunen aurretik, 1991ko urtarrilaren 31an, arratsaldeko 4etan egin dute euskaltzain osoek hileroko euren batzarrea "Denek Batean" izeneko biltokian. Bildu dira: J. Haritschelhar burua, J. M. Lekuona buruordea, J. M. Satrustegi idazkaria, J. A. Arana Martija diruzaina, P. Altuna, P. Charritton, X. Diharce, A. Irigoyen, E. Knörr, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra azken orduan, Tx. Peillen, P. Salaburu, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak, J. L. Lizundia idazkariordea eta J. J. Zea-rrera ekonomi eragilea, urgazleak.

Ezin etorria adierazi dute, J. L. Davant, F. Krutwig, J. San Martin eta A. Zavala jaunek.

Abenduko batzar-agiria onartu da.

A. Berrueta Gasteizko urgazlearen hil-berria aditzera eman da, bere merezi-menduen aipamena datorren batzarrean egingo delarik.

J. A. Arana Martijak ere ama galdu berri du eta doluminak azaldu dizkio euskaltzainburuak batzartuen izenean.

J. M. Barandiaran euskaltzainari *Carlos III* Espainiako domina eman diote Madrilen eta Euskaltzaindiaren goresmenak eman zaizkio, horrela jakineraziko zaiolarik berari.

Diruzaintza

J. A. Arana Martijak 1990eko diru kontuak aipatu ditu. Bizkaia eta Gipuzkoako Aldundiek iazko diru laguntzaren zati bat ordaindu gabe daukatela, aditzera eman du. Ustez laster jasotzekoa da diru hori. Aginteekin sinatutako Hitzarmenaren ondorioz, udalen laguntza bertan moztu da, bakar batzuk bakarrik jarraitu dutelarik ematen. Gero ekonomi-eragilerari eman dio hitza 1991ko txosten ekonomikoaren aurkezpena egiteko.

J. J. Zearretak dio Jarraipen Batzordearentzat egindako proposamena dela, agintarien arduradunekin behin eta berriz eztabaidatu ondoren idatzia. Hiru ataletan banaturik dago txostena: Sarrerak, irteerak eta egitasmoak.

Orriz-orri ikusteko astirik ez dagoelarik batzarrean, nor-berak etxean astiro ikus dezake, baina puntu eztabaidagarrien azalpena egin du aurretik.

Batzordeei dagokienez, agirietan zenbait zehaztasun gehitu beharko dira aurrerantzean, hala nola bilkuren iraupena, kotxe gidarien izena eta lansai osoan egon ez diren orduak. Inprimaki bereziak egingo dira balditza guzti hauen

azalpenarekin eta beti inprimaki horietan bidaliko dira agiriak Bilboko bulegoetara, eta ez bestelako paperetan.

Batzordekideen bazkariei buruz, bakoitzak ordainduko du berea, dietekin batera itzuliko zaielarik onartutako bazkari gastua. Hilabetero nahi da aldiandiko ordainketa burutu.

Eskuarteoak

Euskaltzaindiaren XI. Biltzarrean parte hartu nahi duten guztiak bete behar dituzten baldintzen zerrenda irakurri du J. L. Lizundiak, hala nola lanen neurria, bidaltzeko epea, hitzaldi eta txostenen iraupena, etab. Partaideek datorren otsailaren 28rako egin behar dute lanen eskaintza. Akademi batzordearen esku gelditzen da gero aukera egitea.

Otsailaren 8an Londonen irekiko den Bonaparteren Erakusketa aipatu du J. A. Arana Martijak eta horretarako inprimatu diren iragarkiak azaldu ditu. Kartel horiek berak baliatuko dira gero Euskal Herriko hiri nagusietan egin nahi diren erakusketen berri emateko.

Catalunya-ko Generalitateko buru den Jordi Pujol jaunaren gutun bat jaso da, Hizkuntza Aniztasuna Europan izenburuarekin, apirilaren 4, 5 eta 6an Barcelonan egingo diren nazioarteko jardunaldien berri emanez, eta bertan parte hartzeko gomita zuzenduz. I. Sarasola izendatu da Euskaltzaindiaren ordezkari eta uste gabekoren batengatik joaterik ez balu, Tx. Peillenek ordezkatzuko du.

Asturiasko Printzea izeneko erakundeak gutun baten bidez jakinerazten dio Euskaltzaindiari 1991ko sarirako deialdia, hautagairen baten proposamena egiteko duen eskubidea baliatzera gonbidatuz. Elkarrizketa moduko solasalditxo baten ondoren J. M. Barandiaran euskaltzainaren izena eman eta ganoraz aurkeztea, erabaki da.

Euskaltzaindiak proposatutako *Iruña* izenaren orden *Iruña* ofizialtzat hartu dutela bertako agintariek, aditzera eman du J. M. Satrustegi Nafarroako ordezkariak. Solasaldi luzea sortu du berriak eta, edozein duda-muda argitzeko, Euskaltzaindiak aurrez emandako aholkua eta Nafarroako Gobernuak bere *Herri Izendegian* argitaratua dela euskarazko izen zuzena, birretsi du. Euskal Herriari zuzendutako adierazpen baten medioz zabalduko da erabakia.

Ziburuko Udaletxean Duvoisini omenaldia egiteko moztu da batzarrea, amaitu ez delarik iragarritako gaien zerrenda.

* * *

Ziburun, 1991ko otsailaren lehen egunean, goizeko hamar eta erdietan bildu dira bezperako batzarrean egondako euskaltzain guztiak "Denek batean" etxeko bilkuren gelan.

Izendapenak

Abenduko batzarrerako Andoainen aurkeztutako proposamenen arabera, izendapen hauek egin ditu Euskaltzaindiak:

Ohorezkoak, R. De Rijk, J. M. Jimeno Jurio, Jon Etxaide eta Yu. Zitsar'.

Urgazle, J. A. Aduriz, B. Atxaga, G. Aurrekoetxea, G. Brettschneider, A. Eguzkitza, M. Ensunza, P. Esnal, J. M. Etxebarria, I. Idiazabal, J. A. Lakarra, J. K. Odriozola, J. Ortiz de Urbina, R. M. Pagola, G. Rebuschi, J. Sarrionandia, I. Segurola, P. Urkizu eta A. Urrutia.

Karguak: Arautegiak ematen dion eskubidez baliatuz, Zuzendaritzak honako proposamen hauek egin ditu: L. Villasante ikersailburu, E. Knörr Jagon sailburu eta P. Salaburu liburuzain. Beste hautagairen baten proposamenik badagoen, galdetu du Euskaltzainburuak, eta P. Altunak, B. Oihartzabalen izena eman du Iker sailburutzat. Bototara jo ondoren Zuzendaritzaren proposamena ontzat eman da.

Ordezkaritzetako arduradunak lehen bezala gelditu dira: P. Charritton Baionan, J. M. Lekuona Donostian, E. Knörr Gasteizen eta J. M. Satrustegi Iruñean.

Eta besterik gabe amaitu da batzarrea.

JEAN DUVOISINEN MENDEURRENEKO BATZAR IREKIA

1991.eko urtarrilaren 31n, Ziburuko "Denek Batean" egoitzan bildu dira mahaipuruan: Albert Pery Ziburuko auzapeza, J. Haritschelhar euskaltzainburua, J. M. Lekuona buruordea, J. M. Satrustegi idazkaria eta J. A. Arana Martija diruzaina. Euskaltzain osoez gain, hurrengo urgazleok han zeuden: X. Arbelbide, R. Badiola, J. Camino, J. B. Dirassar, J. Fernandez Setien, B. Goiti, M. Itzaina, D. Landart, J. M. Larrarte, J. L. Lizundia eta J. J. Zearreta.

Albert Pery auzapezak Euskaltzaindiari ongi etorria egiten dio, Ziburuko herriak pozik ikusten duelarik mendeurrenkari Euskaltzaindia hiru egun hauetan bertan bildu delako.

Jarraian, J. Hartschelhar euskaltzainburuak, bere sarrera hitzak egiten ditu, Ziburuko agintariei eskerrak emanez eta Euskaltzaindiaren betekizunak adieraziz. Hiru arrazoiz eskertzen duelarik auzapeza, alegia, lehendabizikoz bilkura hauetarako Herriko Kontseiluak babesa eman diolako Euskaltzaindiari; bigarrenik, Udalaren "Denek Batean" zerbitzu egoitza uzteagatik eta hirugarrenik, Ziburu delako Ipar Euskal Herriko zazpi Udaletariko bat, Euskaltzaindiari diru laguntza ematen diona.

Gero, Duvoisinin heriotzearen 100 urte betetzen bai dira egun, horregatik hartu duela parada Euskaltzaindiak, Duvoisin omenduz batera, bere VII. Barne Jardunaldiak egiteko, bi urterik behin, bakoitzean herrialde batetan txandatuz.

Segidan, “Donibane-Ziburu euskal literaturaren iturri” izeneko txostena azaltzen du P. Charriton euskaltzainak. Herri biotako idazleei buruz mintzatu da, berauen berezitasun eta adibide ugari eskainirik. Bestalde, hemengo izkiriartzailen urratsak azaltzen ahalegindu da suharki mintzatzailea, garai hartako arazoak agertuz eta idazleon berezitasun behinenak goraipaturik.

Azkenik, X. Diharce “Iratzeder” euskaltzainak “Euskarazko lehen Biblia egin zuen kapitainaren lanak eta minak” izeneko txostena irakurtzen du. Hizlariak Duboisinen txikitako gorabehera anitz adierazi ditu eta baita haren familiako zenbait pasadizu garrantzitsu ere. Bestalde, Duvoisin eta L. L. Bonaparte printzearen harreman ugari eta estuak goraipatu ditu. Orohar Duboisinen meritu ikaragarria nabarmentzea nahi izan du hizlariak, zeren Biblia *osoa* itzuli dutenak gutxi-gutxi baitira.

Bilkura amaitu ondoren, Herriko Kontseiluak eskainirik, ondoan dagoen Udaletxean, aperitifa bat hartzen dute Ziburuko agintari, euskaltzain oso, urgazle eta bildutakoek.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

J. M. Satrustegi
idazkaria

VII. Barne jardunaldien agiria

1991.eko otsailaren lean, Ziburuko Udal egoitzan, arratsaldeko etan, bildu dira: J. Haritshelhar burua, J. M. Lekuona buruordea, J. M. Satrustegi idazkaria, J. A. Arana Martija diruzaina, P. Altuna, P. Charrington, X. Diharce, A. Irigoyen, E. Knörr, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra azken orduan, Tx. Peillen, P. Salaburu, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak, Iñaki Segurola, OEH azpibatzaordearen idazkaria; Miren Azkarate eta Jose Antonio Aduriz, LEF azpibatzaordearen arduradun eta idazkaria; Andoni Sagarna, EEBS azpibatzaorde idazkaria; Patxi Goenaga, Gramatika batzaorde idazkaria, Jose Luis Lizundia, Onomastika batzaordearen eta Jagon sailaren idazkaria; Jesus Lavin, Literatura Klasiko azpibatzaordearen idazkaria; Ricardo Badiola, Argitarapen batzaordearen idazkari-eragilea; Juan Jose Zearreta, ekonomi-eragilea.

Ezin etorria adierazi dute: J. L. Davant, F. Krutwig, J. San Martin eta A. Zavala jaunek.

Lehendabizi Patxi Goenagak Gramatika batzaordearen idazkariak, aurtengo programen zehaztapen eta kronogramaren azalpena, hitzez, ematen du. Esan zaio beharrezkoa dela kronograma idatziz egitea, Herri Aginteekin dugun Hitzarmenaren arabera Jarraipen batzaordera igorri ahal izateko. Batzaordearen eraberritzea, alde batetik, Jesus Mari Makazaga batzaordearen lanetarako hitzartuta dagoen bekaduna gehitzea erabaki da.

Hiztegigintza batzaordearen hiru azpibatzaordeak aztertzen dira jarraian. Lehendabizi I. Sarasola zuzendari arduradunak eta I. Segurola idazkariak OEHren lanaren azalpena ematen dute. Jarraian, M. Azkarate eta J. A. Adurizek LEF azpibatzaordearena eta hirugarrenik, A. Sagarnak EEBSrena. Segidan hiru azpibatzaordeen eraberritzea egiten da, honela utzirik: OEHren arduradun I. Sarasola, idazkari I. Segurola, kideak: A. Egia, G. Fraile, M.ª J. Kerexeta, E. Kruzeta, B. Urgell, E. Valencia. LEFren arduradun M. Azkarate, idazkari J. A. Aduriz, kideak: P. Altuna, J. C. Odriozola, A. Sagarna, M. Ensunza, P. Goenaga, J. M.ª Larrarte, L. M.ª Mujika, L. Otaegi, B. Oihartzabal, I. Sarasola, P. Uribarren, T. Uribeetxebarria, P. Urkizu, M. Zalbide. EEBSren arduradun A. Urrutia, idazkari A. Sagarna, kideak: J. A. Aduriz, C. Harlouxet, J. Iturbe, J. M.ª Larrarte, M. Lasa, E. Oregi, L. Otaegi. Batzaorde osoaren buru I. Sarasola eta idazkari M. Zalbide izendatzen dira.

III. Dialektologia. G. Aurrekoetxeak EHHaren aurtengo lanen azalpena eta kronograma ematen du. Jarraian, Tx. Peillenek Euskalkien Ikerketako azpibatzaordearen azalpena egiten du. Metodologiari buruz irizpen desberdinak azaltzen dituzte zenbait euskaltzainek eta komenigarritzat jo da euskaltzainen hileroko bilkura batean azpibatzaordearen eginbideaz, propioki gaietan sarturik, eztabaidatzea gai akademiko bezala. Jarraian, azpibatzaorde biak berriztatzen dira, era

honetan finkaturik. Atlasgintza: arduraduna J. Haritschelhar, idazkari teknikoak G. Aurrekoetxea eta X. Videgain, kideak: I. Atutxa, A. M.ª Etxaide, J. M.ª Etxebarria, I. Etxebeste, K. Segurola.

Euskalkien ikerketa: arduradun Tx. Peillen, idazkari X. Videgain, kideak: G. Aurrekoetxea, A. M.ª Etxaide, J. M.ª Etxebarria, I. Gaminde, A. Irigoien, R. M. Pagola, K. Rotaetxe.

IV. Onomastika. E. Knörr eta J. L. Lizundia batzordeburu eta idazkariak aurtengo programen zehaztapen eta kronograma azaltzen dute. Deituren ikerketa egin beharrezkotzat jotzen dela azpimarratu da, hala eskatzen dutelako Herri Agintean izenean Hizkuntza Politikarako Idazkaritza Nagusikoek.

Mikel Gorrotxategi batzordekide berritza proposatzen da eta honela gelditzen da, gainontzekoak lehen bezala gelditzen direlarik, batzordea: buru E. Knörr, buruorde A. Irigoien, idazkari J. L. Lizundia, kideak: R. Cierbide, J. A. Gonzalez Salazar, M. Gorrotxategi, A. Iñigo, J. M.ª Jimeno Jurio, J. B. Orpustan, P. Salaberri, J. San Martin, J. M. Satrustegi.

V. Literatura. J. Lavinek, F. Krutwigen ezin etorria adieraziz, ematen du talde honen eginkizunen kontu, adierazi zaio euskaltzainen ekaineko bilkuran, hain zuzen Aralarren egindako II. Programa Jardunaldietan azpibatzerde hau deuseztatzea erabaki zela. F. Krutwig bakarrik bere lagintzan jardungo lukeelarik, baina batzorderik gabe.

Herri Literatura eta Literatura Ikerketa azpibatzerdeen aurtengo ekintzen zehaztapena, hitzez, J. M. Lekuona batzordeburuak egiten du. Jarraian, honela gelditzen dira azpibatzerdeak. Herri-literatura azpibatzerdea: arduradun A. Zavalá, idazkari P. Esnal, kideak: J. M.ª Aranalde, A. Aranburu, J. M.ª Etxezarreta, A. Irigoien, J. M.ª Iriondo, M. Itzaina, E. Larre, J. M. Lekuona, A. Muniategi.

Literatura Ikerketa: arduradun J. M. Lekuona, idazkari J. Kortazar, kideak: X. Altzibar, A. Arkotxa, G. Aulestia, P. Charritton, G. Garate, J. Haritschelhar, J. Juaristi, J. M.ª Lasagasbaster, L. M.ª Mujika, J. B. Orpustan, J. Otaegi, Tx. Peillen, A. Toledo, B. Uraga, P. Urkizu.

VI. Jagon sailaren berri E. Knörr sailburuak eman du. Batzorde bakarreko sail honen ekintzen azalpena egin ondoren, lehengoz gain kide berriak proposatzen ditu, hots, lehengo herrialdeetako ordezkarietz gain, beste batzuk ere beharrezkotzat jotzen direlarik, hain zuzen hurrengo hauek: J. M.ª Velez de Mendizabal, arabarra; X. Kintana eta A. Urrutia, bizkaitarrak; J. A. Letamendia, gipuzkoarra; A. Iñigo eta P. Zabaleta, nafarrak; R. Camblong, lapurtarra. Onartzen da proposamena, beraz, honela gelditzen da Jagon saila: buru E. Knörr, idazkari J. L. Lizundia, kideak: J. A. Arana Martija, R. Camblong, P. Charritton, A. Iñigo, X. Kintana, J. M. Lekuona, J. A. Letamendia, J. M. Satrustegi, A. Urrutia, J. M.ª Velez de Mendizabal, P. Zabaleta, M. Zalbide.

Eta egiturazko batzordeak eta suntsikorak biharamunerako utziz, bilkura mozten da 6 t'erdietan, Donibane-Lohizuneko Herriko Etxean, Haranederren *Iesu Christoren Evangelio Saindua* liburuaren aurkezpena izan delarik. Bertan hurrengook parte hartu dute, hots: Paul Badiola auzapeza, baina beronen ordeza, auzapez ordeza; J. Haritschelhar euskaltzainburua eta P. Altuna euskaltzaina, berau liburuaren paratzailea izanik.

VII. Barne jardunaldien jarraipena

1991.eko otsailaren 2an, Ziburuko Udal egoitzan, goizeko 9 t'erdietan bildu dira: J. Haritschelhar burua, J. M. Lekuona buruordea, J. M. Satrustegi idazkaria, J. A. Arana Martija diruzaina, P. Altuna, P. Charritton, X. Diharce, A. Irigoyen, E. Knörr, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak; J. L. Lizundia idazkariordea; J. J. Zearreta ekonomi-eragilea eta R. Badiola argitalpenen-eragilea, urgazleak.

Lehendabizi bezperan berriztapena amaitzeke utzitako batzordeak aztertu dira, hots, egiturazkoak. Azkua Biblioteka, VII. batzordea, lehen bezala utzi da. Beraz, VII. batzordea: buru P. Salaburu, arduradun/idazkari J. A. Arana Martija, ekonomi-eragile J. J. Zearreta, kideak; F. Barrenengoa, J. Bilbao, J. A. Etxebarria, J. L. Goikoetxea.

Argitarapen batzordea era lehengoan uztea erabakitzen da. Beraz, VIII. batzordea: buru J. Haritschelhar, eragile-idazkari R. Badiola, kideak: J. M. Lekuona, J. M. Satrustegi, J. A. Arana Martija, L. Villasante, E. Knörr, P. Salaburu, P. Altuna, P. Charritton.

Batzorde Juridikoa ere lehengoan uztea erabaki da. Beraz, IX. batzordea: buru J. Haritschelhar, idazkari J. L. Lizundia, kideak: J. A. Arana Martija, J. M. Lekuona, A. Muniategi, J. M. Satrustegi, A. Urrutia, P. Zabaleta.

* * *

Batzorde suntsikorrak: Bonaparte mendurrenekoan irailean izendatutakoez gain, jaun-andere hauek hautatzen dira, akademi azpibatzorderako hain zuzen: J. Allières, B. Oihartzabal, R. M. Pagola. Oroitarazten da batzorde honek bere hurrengo bilera martxoaren 8an izango duela. Batzorde honetatik azpibatzorde iraunkor-rako J. Haritschelhar, J. A. Arana Martija, X. Videgain, G. Aurrekoetxea hautatzen dira.

P. Salaburuk azaroko batzarrean proposatu bezala, Arantzazuko Biltzarraren 25. urtemuga dela eta, euskararen batasunaren ildotik garatzeko edo berrikusteko dauden gaiak aztertzeko batzordea Jardunaldi hauetarako izendatu beharra utzi zen. Elkarriketa baten ondoren jaun hauek izandaten dira: L. Villasante, P. Altuna, P. Charritton, P. Salaburu, I. Sarasola. Boskote hau hurrengo bilkura batetarako bere eginkizun eta egitura proposamena ekartzekotan gelditu da.

* * *

Egitura edo ibilpidezko gaiak. Lehen puntu bezala, J. A. Arana Martija diruzainak *Egoitza, ordezkari eta bestelako lantaldeen ibilpiderako erregela berezian* proposamena irakurtzen du. Egiteko arrazoi nagusiak hauek dira: 1. Egoitza berrian Euskaltzaindiaren zerbitzu nagusi eta arruntak erabat kokatzea. 2. Ordezkaritzetako lanen antolamendu eta kidekatzea. 3. Egitasmo berezietako, hots,

OEH, EHHA eta Gramatika lankide hitzartuen artezkaritza. 4. Hitzarmenaren ondoriozko kontu errendatzea.

Ondorioz, hiru proposamenak azaltzen ditu: 1. Batzordeño suntsikor batek txostena idaztea. 2. Txosten horrek, ez Euskaltzaindiaren arautegiaz, ez legeriaz, aurkakorik izan ez dezan, Batzorde Juridikoak aholku erizpena ematea. 3. Euskaltzainburgoak azter eta onartzea. Orohar onartzen da J. A. Arana Martijari, J. L. Lizundiari eta J. J. Zearretari gutun zirriborroa agintzen zaielarik, gero, Euskaltzaindiak erabaki dezan.

Gai akademikoen egutegia. Puntu honetaz eztabaida luze bat sortzen da. Alde batetik, denek ikusten dute oraingo goizeko hileroko bilkura gutxiegi dela Euskaltzaindiak dituen gai akademikoak tratatzeko. Bestalde, arratsaldeko ohizko bilera kentzearen aldekoak egonik ere, oraingoz, bi hilabetero behin utzi beharra ere ikusten dute gehientsuek, hala proposatzen duelarik euskaltzainburuak. A. Iri-goienek dio Espainiako Hikuntz Akademia astero biltzen dela eta nolabait bide horretara ere hurbiltzen joan beharko litzatekeela. Bestalde, J. L. Lizundia idazkariordeak, gerra aurreko batzar egutegiaren kopia bat irakurtzen du, zeinetan ikusten baita hileroko bi egun edota egun t'erdietan biltzen zirela euskaltzainak. Hori izan daitekeela bide bat ikusi da. Ostegun arratsaldean euskaltzainak bilduz gai akademiko ez direnak tratatzeko, hala nola, izendapen, eskuarteko, administrazio gai eta beste. Eta ostiralean, gai akademikoak. Hasteko, datorren hilabeteko bilkura goiz eta arratsaldez, gai akademikoez horni daitekeela ikusi da. Arratsaldeko txostenik gabe, alegia. Azken baten denek onartzen dute Euskaltzaindiari datozkion eginkizun eta lanak ikusirik, gai akademikoentzako egun osoko edo egun t'erdiko bilkurak egiten hasi beharra. Oraingoz, zeharo baztertu gabe, azken ostiraletako batzarreak, bereziki Gipuzkoako Foru Diputazioan egiten direnak.

Euskaltzaindiaren bilera desberdinak sinkronizatu beharraz izeneko txostena irakruten du J. L. Lizundia idazkariordeak. Akademiaren hileroko batzordeetako eta Zuzendaritzako bilkurek, geroago eta sinkronizatu behar larriagoa omen dute, oraintsuko adibide batzuk jartzen dituelarik. Ondorioz proposamen hau egiten du: batzordeburu eta idazkari bakoitzak, presta dezatela, urtariletik uztailerarte, hileko egun eta toki jakin baten finkatuz, egutegi bat burutuz. Orohar onartzen da batzordeburu eta idazkariak jakitun jarri bitez bakoitzaren egutegi proposamenak egoitzara bidali ditzaten.

E. Knörrek, euskaltzainburuari, Barne Jardunaldi hauek direla eta, egindako gutuna irakurtzen du, sei puntutan banatzen duelarik. Laburbilduz hauek dira: 1. Batzorde eta kargudun guztiek beren kontuak ematea. 2. Gurea bezalako erakunde guztiek duten bozketa-jarduera edo prozedura, "adineko mahai"tik hasita, arautegia aldatu gabe, Barne Erregelek garatzea. 3. Arautegiaren 4. artikulua eta Barne Erregelaren 40. arautuz, euskaltzain osoak hautatzeko erizpideak, hau da kopuru orokorra eta euskalkien arabeko kopurua zehaztea. 4. Euskaltzain ohorezko eta urgazletarako proposamen ugarrisko egin zirela Andoainen. 5. Egoitza eta Ordezkaritzen barne ibilpidea Lekarozeg gero egiteke dagoela. 6. Barne Erregelaren 12. artikulua ez dela betetzen kexa.

Lehenengokoa ongi ikusten da; bigarrenari buruz, euskaltzainburuak dio, berak ez duela deus horren kontra, beraz, Barne Erregeletan garatzeko testu zirriborroa idazkariordeari presta dezala agintzen zaio, hirugarrenari buruz, gauza

bera; laugarrena bezperan ikusia da; bosgarrenak badu bere gaia eta seigarrenari buruz, ez da deus erabakitzen.

Azkenik, J. A. Arana Martija diruzainak eta J. J. Zearreta ekonomia eragileak 1991ko Aurrekontu Araua banatu eta aurkezten dute. Aurrekontu Arau hau, oro har, aurreko urteetan onartutakoekin bat dator, urtez-urte eta batez ere, dirukopuruei egiten zaizkien aldaketak salbu.

Baina aurtengo honek badu berezitasun nabarmen bat, 12. artikuluan, *Batzar eguneko dietei* dagokiena hain zuzen: 1. Egun osoko bileraren ordaina 10.000tik 12.000ra igoten da. 2. Bestelako bilerak 2.000/orduko ordainduko dira. 3. Hiri gehienetan apartalekuan utzi behar izaten denez, autoeramaileei 500 pta. ordainduko zaie eguneko. 4. Bilera eguneko bazkaria bakoitzak ordainduko du, horretarako 2.500 pta. luzatuko dizkio Diruzaintzak. 5. Batzorde-idazkariak agiriarekin batera, bazkalkide eta autoeramaileen izenak bidali beharko ditu.

Proposamen hauei buruzko zenbait galdera egin dituzte batzordeburuek, eta Diruzaintzak proposamenak egiteko izan dituen oinarri eta arrazoinak azaldu ondoren, ontzat eman dira.

Eta besterik gabe, eguerdiko 12 t'erdietan, VII. Barne Jardunaldiak amaitutzat ematen dira.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

J. M. Satrustegi
idazkaria

1991-II-22

Donostian, Gipuzkoako Foru Aldundiaren jauregian, 1991ko otsailaren 22an egin dute euskaltzainek hileroko euren batzarrea. Goizeko hamarretan bildu dira: J. Haritschelhar burua, J. M. Lekuona buruordea, J. M. Satrustegi idazkaria, P. Altuna, P. Charritton, X. Diharce, A. Irigoyen, E. Knörr, F. Krutwig, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, P. Salaburu, J. San Martin, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak, J. L. Lizundia idazkariorde urgazlea.

J. A. Arana Martija eta J. L. Davant jaunek ezin etorria adierazi dute.

Urtarrileko batzar-agiria onartu da.

Hilberriak

Juan Ramon Urquijo jaunaren hil-berria aipatu da, eta Euskaltzaindiarekin beti izandako harreman baliotsuak azpimarratuz, sendiari doluminak adieraztea erabaki da.

Francesc de Borja Moll, katalanerazko hiztegitagilearen heriotzea gogorarazi du E. Knörrek, dolu agerpena egiteko eskatuz.

Alessandro Baussani, euskaltzain urgazlea, duela urteren bat hil zela Erroman, esan da bestalde, eta berri zehatzagoak lortzekotan dira aipatu dutenak.

Orotariko euskal hiztegiak

Euskaltzainburuaren sarrera labur baten ondoren, OEH-ren corpora erabiltzeko arau batzuen proposamena egin du I. Sarasolak. Bilduma EJIE-ren ordenagailuetan dago euskarri magnetikoetan sarturik. Corpuseko hitz guzien zerrenda, bestalde, eta euren testu ingurua, alfabetoz sailkatuak ezartzen da ikerleek eskumenean. Gai hauez baliatzeko baldintzak aipatu ditu. Euskarri magnetikoak berak erabiltzea eskatuko balu ikerleren batek, Hizkuntza Politikarako Idazkari-tzarekin konpondu beharko luke, eragozpen asko sortzen bait ditu eskariak.

Komenigarri ikusten du ikerlarien artean baliagaien berri zabaltzea.

Euskaltzainek txostena eztabaidatu ondoren, honako erabaki hauek hartu dira: Hitz sailkatuen zerrenda erabiltzeko euskaltzain baten edo testi zuzendariaren bidez egingo da eskaria, eta ezin da hiztegi bat egiteko baliatu.

Azkue Biblioteka ere aipatu da eta ikerlan hauetarako sarrera nahi dutenek euskaltzain baten bidez edo ikerlanen zuzendarien babesean eskatuko dute baimena.

Euskarri magnetikoak erabiltzeko baldintza hertsia goak ezarri beharragatik Euskaltzaindiko batzarretik pasa behar da beti eskakizuna.

Euskara batuko batzordea

Ziburun hartutako erabakiaren garapenez goizean bildu da Euskara Batuko batzordea, eta bertan L. Villasante batzordeburu izendatua izan da, P. Salaburu idazkari, P. Altuna, P. Charriton eta I. Sarasola direlarik batzordekideak. Arantzazuko Batzarrearen 25. urtekari egin nahi diren ekintzen barruan, orain arte araututakoa berrikustea, arau berriak eman eta gaizki erabiltzen direnak azaltzea da bere helburua.

P. Salaburuk, orain arte onartutako erabakien aipamena egin du. Saikapen sistematiko baten beharra ikusten da. E. Knörrek bere aldetik, *Euskera*-n argitaratutako hiztegiñoa aipatu du. Onarpenen maila desberdinak ere aipatu dira.

Eztabaidan agertutako kezak era askotakoak dira eta ez beti iritzi berekoak. Gaizki erabili ohi diren esamesen salaketa egin behar dela, alde batetik, baina bide horretatik abiatuz azkeneko ondoretaraino joateak lezarkeen arriskuak ikusten dira. Trakeskeria oso nabarmenak bakarrik salatu behar liratekeela zioenaren sokatik gehiago tiratuz, Euskaltzaindiaren eginkizuna arauak ematea dela eta horretara mugatu behar lukeela ere entzun da, ezinezkoa ikusten omen delako aldrebeskerien jarraipenari buru ematea. Esamesei buruz "gaizki" hitza bera baztertzea proposatu da, eredu aipagarrien lekukotasuna eta klasikoen joera zoin den azalduz edo.

Euskaldunberrien arazoa aipatu da gero.

Komunikabidetan entzuten den azentuaz mintzatu da P. Altuna, gauza asko gaitzetsiko ez bada ere, zerbait hobetsiz abiatzeko proposamena aurkeztuz. Batzordearen eginkizuna gai konkretuak aztertzea izan behar luke, batzuen ustez.

Eskuartekoak

Urtarrileko batzarrean onartu zenez, Euskaltzaindiak hirugarrenez aurkeztu du J. M. Barandiaran euskaltzaina "Príncipe de Asturias" domina hartzeko hauta-gaitzat. Gero jakin denez, Eusko Jaurlaritzak bere aldetik proposamen bera egin du.

Bilbao aldizkariaren azken bi aleetan F. Krutwig euskaltzainaren izenean argitaratutako artikuluetan euskara batuari buruz idatzitakoagatik kexu agertu da E. Knörr, Euskaltzainburuari egindako gutun batean. Ezin dela onartu euskaraz egindako akatsak erdaraz salatzea, azpimarratu du J. San Martin jaunak. Salaketa gogorak egin dira orohar artikuluaeren aurka.

F. Krutwig jaunak bere iritzia azaldu du, eta hor nabarmentzen diren hitz gogorrenak ez zituela inoiz berak esan, aitortu du.

Aldizkari berean edo beste nolabait zuzentzea eskatu zaio eta, Euskaltzainburuaren hitzetan, bakoitzak kasu egin behar du zer eta nola ematen dituen bere berriak.

Eta besterik gabe amaitu da goizeko batzarrea.

* * *

LEF batzordearen azalpena

Arratsaldeko 4etan bildu dira toki berean goizeko euskaltzainez landa, LEF batzordeko M. Azkarate, J. A. Aduriz eta M. Zalbide; J. J. Zearreta ekonomi-eragilea, R. Badiola argitalpen-eragilea eta J. Etxaide euskaltzain ohorezkoa.

LEF batzordeak hitz elkarketaren ondorioei buruz proposamen batzuk egin ditu. Hitz elkartuen idazkeraz egin nahi duen itaunketa zabal baten berri eman du aurrera eramateko baimena eskatuz. Eztabaida luzea sortu du gaiak. Idazleari egindako galderen ondoan irakurlea ere aintzat hartzea, eskatu du L. Villasantek. Arazo xumeegia ikusten du P. Salaburuk konplexotasun horretako lana hartzeko, eta ez legoke gisa bereko azterlanetan horrela jokatzetik. Batzordeak bere proposamena zuzenean egitea hobe dela, uste du. Aurkezleek diote, jokabide desberdinak egon daitezkeela, eta ez duela merezi arauak proposatzea idazleagoak ez betetzekotan. Hauen gogo, asmo eta beharrak ezagutzeko egin nahi da itaunketa.

Justo Maria Mokoroa urgazle zenduaren aipamena egin du J. San Martin euskaltzainak haren bizitza eta lan oparoa txosten batean azalduz.

Eta besterik gabe amaitu da batzarrea.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

J. M. Satrustegi
idazkaria

Donostian, Gipuzkoako Foru Aldundiaren jauregian, 1991ko martxoaren 22an egin dute goizeko hamarretan euskaltzain osoek hileroko euron batzarrea. Bildu dira: J. Hartischelhar burua, J. M. Lekuona buruordea, J. M. Satrustegi idazkaria, J. A. Arana Martija diruzaina, P. Altuna, P. Charriton, A. Irigoyen, E. Knörr, F. Krutwig, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, P. Salaburu, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak, J. L. Lizundia idazkariordea, J. J. Zearreta ekonomi-eragilea, G. Aurrekoetxea eta X. Videgain Dialektologia azpi-batzordeetako idazkari, euskaltzain urgazleak.

J. L. Davant, X. Diharce eta J. San Martin jaunek ezin etorria adierazi dute. Otsaileko batzar-agiria onartu da.

Euskal hitzei buruz adierazpena

Euskara Batuko batzordearen izenean P. Altunak txosten bat irakurri du, euskal hitzei buruz bigarren adierazpen bat Euskaltzaindiak egin dezan eskatuz. Duela hogeitamabi urte euskal hitzak zein diren esan bazuen, euskal hitzak zein ez diren, esan behar lukeela orain Euskaltzaindiak. Mordoilokeria salatu nahi da alegia, zabarkeriaz erabili ohi diren hitz traketsak. “Euskal hitzak dira euskara bizian sustraituak daudenak”, esan bazen orduan, *euskara bizian sustraituak ez daudenak ez dira euskal hitzak*, esan daiteke orain, sustraietara igertzeko irizpide berak emanez: hitzaren hedadura, antzinatasuna eta hitzaren erabilera idazle zaharretan. Apirilaren 2an eman zenez adierazpen hura, aurtengo egun berean plazaratzeko asmoz eginik dago txostena. Bigarren orri bat ere banatu da zenbait hitzen erabilera azalduz.

Asmoa ontzat eman arren, gaia aztertzeke epea eskatu dute zenbait euskaltzainek. Datorren apirilaren 16ko epea ezarri da oharrak idatzirik igortzeko, eta hurrengo batzarrean ikusiko da gaia.

***Euskera* aldizkaria**

Argitalpen batzordearen azken bilkuran *Euskera* aldizkariari buruz jasotako iritzia aurkeztu du R. Badiola batzorde idazkariak. Honela dio: *Euskera* agerkarian argitaratuko diren lan guzti-guztiak Euskaltzaindiak onartu ortografian idatziak argitaratuko dira. Proposamen hau Euskaltzaindiak 1990eko ekainean Aralarren onartutako erabakian oinarritzen da. Euskalkiak ezin direla baztertu, dio L. Villasantek, baina gutxiengo batasun bat behar dela onartu. Ortografia, aditza, deklinat-

bidea eta erakusleak, aipatu dira oinarrizko bete beharren artean. Herri literaturan esku zabala agertzea gomendatzen du J. M. Lekuonak.

Kultur-hitzez eztabaida bat ez dela egin, eta egin dadin, eskatu du A. Irigoyenek. Bere egunean eztabaidatu zela, erantzun dio L. Villasantek; debatea ukana dela. Alfabeto onartuan ez dagoela *ph*, *th* eta horrelakorik, esan du P. Salaburuk 1979ko *Euskera* aipatuz.

Huts egiteko arrisku eta guzti, gehiengoaren iritzia jarraitzea dela bidea eta, honako proposamen hau bozkatu da: Euskaltzaindiaren argitalpenetan, euskara batuari buruz emandako arauen arabera idatzitako lanak bakarrik argitaratuko dira. Salbuespenak Argitalpen batzordearen esku gelditzen dira.

A Irigoyenek bere botua salbatzen du, euskaltzain zaharren joerak eta kultura hitzen jatorrizko idazkera errespeta daitezela, eskatuz. F. Krutwig jaunak zuri eman du botua.

Beste batzartuen adostasunarekin onartu da proposamena.

Orotariko euskal hiztegia

Laugarren liburukia plazaratu berri duen *Orotariko Euskal Hiztegiaren* hedadura, diru kostua eta amaiera-epeaz kezkatuik Zuzendaritzak urtarrilean Ziburun azaldutako galderei erantzunez, I. Sarasolak xede mugatuago batzuen helburua aurkeztu du. Labur esanez, lan osoaren koerentzia galdu gabe lekukoen sarrera luzeak laburtzea da eman nahi den lehen urratsa. Hiztegiaren aipamen adierazpenak murrizteak ere hainbat lerro kentzeko aukera ematen du, zenbait eragozpen gora-behera.

Murrizketaren eredu berri honek zailtasunak gehitzen dizkio egitekoari, eta bosgarren liburukiaren zenbait orri ekarri ditu arduradunak, zuzenketez jabetzeko. Guzti horren ondorioz, kalkulu zehatzak egiteko modurik ez badago ere, Hiztegi osoa hamalau bat liburukitan eman daitekeela, uste du. Epea laburtzea, alderantziz, zaila ikusten du. Nola nahi ere, 2000gn. urterako amaitzen ahaleginguko dira.

Ahalegin hori eskertu du Euskaltzainburuak.

Eskuarteak

Bonaparteren batzordeak Bilbon egin du bilera, eta besteak beste, Egoitza berriko lanen egoera ikusi du. Datorren apirilaren 26an egin nahi du Aldundiak etxe eskaintza. Azken ukiteuek denbora gehiago emango dute, noski, baina birrantolaketak nagusia egina izango da.

Bilkura gela aurreko sapaie ertz batean, Okondoko Ulibarrik XIX. mendean euskara zainduko zuten hogeitalau gizoni buruz idatzitako bertsoak ezarri nahi dira. Batzuen iritziz, bi leihoen arteko horman eskuizkribuaren itxura eta guzti hitz horiek jasoko dituen lauki bat ezartzea aski da. Gutxienez gela ikusi behar

dela, esan da, eta datorren batzarre egunean ikusiko da. Idazlearen izena eta urtea ipiniko dira noski.

Euskal Komunitate Autonomoko Epaitegi Gorenak eskari ofizial bat bidali du, *batzoki* hitza arrunta edo orokorra den galdetuz. E. Knörr Jagon sailburuak erantzun-zirriborroa aurkeztu du, S. Arana eta Azkueren hitzetan arrunta dela esaten, nahiz alderdi baten eraginez bere biltokien adierazgarri ere baden.

X. Videgain Dialektologia batzordearen izenean mintzatu da, bere taldearekin bilkura berezi bat egin dezan eskatuz Euskaltzaindiari. Euren lan-asmo eta metodologia hobeki ezagutarazteko, galtzeko arriskuan dauden mintzairen "salbamendu" ekintza, etnotestuak eta lexiko berezitua aipatuko lirateke asmoen esparruan. Laguntza materiala eta lanen argitarapenari buruzko etorkizuna, epe eta mugak, ikusi beharko dira eskakizunetan. Kontutan hartuko du Euskaltzaindiak eskaria.

Vienako grabapenak zertan diren galdetu du P. Charrithonek. Azkue Bibliotekan jasorik daudela zintak, erantzun dio J. A. Arana Martijak, eta testuak papere-tan izkribaturik.

E. Knörrek Euskara Batuko batzordeari Jagon sailaren laguntza eskaini dio esamolde traketsak salatzeko hartzen dituen erabakiak zenbait agerkaritan zabalatzeko. Bakoitzak bere aldetik eta norberak izenpetuz zabalkunde lana egitea, eskatu dute beste euskaltzain batzuk.

Gutunen artean Josep Maraldés i Ibarrek Elche-tik bidalia azpimarra daiteke, Roman del Cerro jaunak idatzitako *El desciframiento de la Lengua Ibérica en la Ofrenda de los pueblos* liburua bidaliz, euskaran oinarritzen direla berun iberikoan agertzen diren hitzak esaten delarik.

Eta besterik gabe amaitu da batzarrea.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

J. M. Satrustegi
idazkaria

2. BATZARREA

Donostian, 1991.eko martxoaren 22an, Gipuzkoako Foru Diputazioan, arratsaldeko 4etan, bildu dira, goizeko euskaltzainez gain, urgazle hauek: J. A. Arkoitza, M. Antxaga, R. Badiola, A. Eguzkitza, J. Etxaide, J. Fernandez Setien, J. Garmendia Larrañaga, M.ª P. Lasarte eta A. Zatarain.

E. Knörr euskaltzainak, Antonio Berrueta euskaltzain urgazle zendu berriaren bizitzako txostena irakurtzen du, zenbait xehetasun interesgarri azalduz.

Jarraian, J. M. Satrustegi idazkariak goizeko bilkuraren berri ematen du, aztertutako gai nagusiak hauek izanik: 1. Euskara Batuko batzorde berriaren txostenaz. 2. *Euskera* agerkariak hartutako erabakiaz. 3. *Orotariko Euskal Hiztegiaren* aleen argitalpen kopuruaz. 4. Egoitza berriaren etxe-hartzea, datorren hilaren 26an izango dela. 5. Elizanburu euskal idazlearen mendeurrena dela eta sariketa biren, olerki eta hitz lauzkoen, iragarpena.

Dialektologia batzordeak goizean eman duen azalpenaren berri ematen da ondoren. Euskalki Ikerketa azpibatzerdearen lan asmo nagusien berri eman dute, galtzeko arriskuan dauden hizkeren "salbamendu", ikerketa, etnotestuak eta lexiko berezitu eta teknikoaren bilketa azpimarra daitezke, besteak beste.

"Jean Baptiste Etcheberri bere biziaren ilunabarrean 13 liburu idatzi dituen" izeneko txostena irakurtzen du E. Larre euskaltzainak. Laurogeitazortzi urteko euskaltzain urgazlearen bizi, idatzi eta zenbait pasadizuren berri eman du Larrek bere mintzaldi aberatsean. Liburuetatik at *Herria* eta *Almanaka* aldizkarietan idatziriko lanez ere mintzatu da.

Bestalde Etcheberryren idazkera goraiatu eta haren zertzelada ere nabarmendu ditu txostenean zehar. Azkenik, Etcheberryren argitarapenen berri eman du. Zenbait euskaltzainek zorionak eskaini dizkiote hizlariari egindako txosten eta erabilitako idaztankera dela eta.

"Euskaltzaindiaren languntzaileak (1933)" izeneko txostena irakurtzen du J. M. Lekuona euskaltzain eta buruorde denak. Oinarri hartuz ezagunak ez diren bi gutun Martin Lekuona apaizak Crispin Guasche Irurako maisuari bidaliak, "Euskaltzaindiaren laguntzaileak" elkartearen berri eman du txostengileak, 1933ko irailan ospatu zituzten Batzarra eta Ikas-bileratxo bereziki aipatuz.

Orain xehekiago ezagutu ditzakegu "laguntzaileen" asmoak, planak eta eralaguntza. Eta jakingarri ere dena, euskal pedagogiaren unetxo bat argiagotzen da,

maisu bat (Crispin Guash) eta beronen pedagogia metodoa erakuspenetatik azalduz. Berri arretagarriak Euskaltzaindiaren historiarako, batez ere "Jagon Sailari", dagozkionetan.

Eta besterik gabe, amaitutzat ematen da arratsaldeko batzarrea.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

J. M. Satrustegi
idazkaria

1991-IV-26

Bilbon, Bizkaiko Foru Aldundiaren jauregian, 1991ko apirilaren 26an egin dute euskaltzain osoek hileroko euren batzarrea. Goizeko hamarretan bildu dira: J. Haritschelhar euskaltzainburua, J. M. Lekuona buruordea, J. M. Satrustegi idazkaria, J. A. Arana Martija diruzaina, P. Altuna, P. Charritton, J. L. Davant, A. Irigoyen, E. Knörr, F. Krutwig, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, P. Salaburu, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak. J. L. Lizundia idazkariordea, R. Badiola argitalpen-eragilea eta G. Aurrekoetxea Bonaparteren mendeurrenako azpibatzerde akademikoaren idazkaria, urgazleak, zegozkien gaietan.

J. San Martin jaunak ezin etorria adierazi du.

Martxoko batzar-agiria zehaztu eta onartu da.

Euskal hitzak

Euskara Batuko batzordearen izenean P. Altunak martxoko batzarrean aurkeztutako euskal hitzei dagokien bigarren adierazpen proposamena, aztertu da lehenik. Orduan esandako epe barnean, E. Knörrek egin dizkio izkribuari zenbait ohar. F. Krutwig jaunak ere ekarri du txosten bat, baina hizkuntza landu eta kultur-hitzei begira egina dagoenez, ez du egungo gaia zuzenean ukitzen. A. Irigoyenek proposamena baztertzea eskatu du, beronek ere jakintza landuen arloko kultur-hitzak dituelarik bereziki gogoan.

Adierazpenaren zirriborroari egindako oharrak idazkera eta euskal-hitz ez direnen zerrenda zehazteko egin dira gehien bat. Banan-banan aipatu dira adibide guztiak eta duda-mudakoak kendu, adierazgarritasunaren mesedetan.

Frantsesetik hartutako hitz arrotzak ere aipatzea erabaki da, hala nola “muntza”, “butxeta”, gaztelerazko “arratxa” (kioletan) eta “rehen” hitzen alboa. Horrela onartu da adierazpena.

Gai honen aurretik bidalitako beste txosten bat badagoela gogorarazi dute Euskara Batuko batzordekideek, eta datorren batzarrean eztabaidatzea erabaki da, maiatzaren 20rako oharrak bidali behar direlarik.

Erantzun ofizialak

Gipuzkoako Foru Aldunditik datorren izkribu baten bidez, gaztelerazko “Hacienda”ren ordainik egokiena *Ogasun* hitza den, galdetzen du Diputatuen Kontseiluak, txosten arrazoitu bat eskatuz.

Zerga inprimakien onarpenean esandakoa birretsi du batzarreak, *Ogasun* hitza onartu baitzuen. Baina, batasun arrazoia dago bestalde, eta Bizkaiak nahiz Arabak hitz hau erabiltzen dutenez ofizialki, Gipuzkoak era hartzea eskatzen du Euskaltzaindiak.

Ramon Jauregui, Legebiltzarreko sozialisten bozeremaileak, gutun bat idatzi du, euskararen garapenerako Legebiltzarrean Batzorde bat sortzea proposatu dela bere taldeak, esanez, eta babesa eskatuz. E. Knörr Jagon sailburuak ekarri du erantzuna, Euskaltzaindiak euskara indarberritu eta bermatzeko ahaleginak arretaz aztertuko dituela aitortuz; baina alderdi-politikan egiten dena ez dela bere helburuetan sartzen. Ez dagokiola, beraz, Legebiltzarrean Batzorde jakinik sortzea Komeni den ala ez adieraztea. Horrela onartu da erantzuna.

Gipuzkoako Beterinarioen Elkartetik gutun bat jaso da, euren lanbidearen izenari buruz dituzten zalantzak argitzeko eskatuz, *albaitari* eta *beterinario* hitzen arteko eztabaida daukatela aitortzen dutelarik.

Albaitari eta *albaitero* hitzak direla ezagunenak, esan da, eta *albaitari* proposatzen du Euskaltzaindiak, bigarrena ere baztertu gabe. Gutunean azalduko eragozpenari dagokionez, hitz honek ez du euskaraz bigarren mailako ekintza arunten inolako kutsurik gaurregun. Beterinario ere erabiltzen da.

Nazioarteko Dialektologia Biltzarra

Bonaparteren mendurreneko ekintzen azpibatzorde akademikoan idazkari den G. Aurrekoetxeak Nazioarteko Dialektologia Biltzarreko egitaraua aurkeztu dio Euskaltzaindiari.

Aurrez esana bazen ere, Bonaparteren euskal lan guztiak argitaratu nahi direla faksimilez, gogorarazi du J. A. Arana Martijak, erakusketa ere bertan ikusgai egongo delarik egun haietan.

Euskaltzaindiaren domina P. Yrizar jaunari ematea eskatu du E. Knörrek egina duen euskal aditzaren bilketa-lan eskergarriagatik.

Kanpo-izendapenak

Euskal Letren sarirako epaimahaikide P. Altuna izendatu du batzarreak, E. Knörr izango delarik, hark ezinean, ordezkoa.

Zaldibarko Elizateko Udalak euskararen eragile, itzultzaile eta biblioketari lanpostu bat iragarri du eta epaimahairako ordezkarri bat eskatu du. R. Badiola izendatu da eginkizun hori betetzeko.

Eskuarteoak

C. Santamaria omenduko du bihar Gipuzkoako Foru Aldundia Urrezko Domina emanez eta Gipuzkoako Seme Kuttun izendatuz. Euskaltzaindiaren ize-nean zorionak ematea erabaki da.

Datorren maiatzeko hauteskundeetarako ez du txartel elebidunik egin Nafarroako Gobernuak eta zenbait alderdik bere aldetik bete behar izan du hutsunea neurri batean. Euskaraz ofizialtasuna duenez bere eskubide hori baztertua izana salatzea, proposatu du Jagon sailburuak.

Gertakizun berezia arratsaldeko bostetarako iragarrikerik dagoena, Plaza Barriko egoitza berrian sartzea alegia. Etxean sartze ofiziala Dialektologiako Biltzarrean egingo den arren, Bizkaiko Foru Aldundiak gaur emango dio Euskaltzaindiari etxe eraberritua. Ekintza honen aurretik euskaltzainei etxea erakutsiko zaiela esanez, amaitu da batzarrea.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

J. M. Satrustegi
idazkaria

2. BATZARREA

Bilbon, Plaza Barriko Egoitzan, 1991.eko apirilaren 26an, arratsaldeko 5etan, bildu da Euskaltzaindia hileroko batzar arrunta egiteko. Gai nagusia: Bizkaiko Foru Diputazioarengandik Egoitza berria berriztatze eta egokitze lanak burutu ondoren, hartzeko ekintza.

Mahaipuruan eseri dira, Euskaltzaindiko Zuzendaritzakoez, gain, hots: J. Haritschelhar euskaltzainburu; J. M. Lekuona buruorde; J. M. Satrustegi idazkari eta J. A. Arana Martija diruzain; Jose Alberto Pradera Bizkaiko diputatu nagusia; Tomás Uribeetxebarria kulturako foru diputatua; Eduardo de Felipe berriztatze lanen arkitektoa. Batzar aretoan bildu dira baita ere: P. Altuna, P. Charritton, J. L. Davant, E. Erkiaga, A. Irigoien, E. Knörr, F. Krutwig, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, P. Salaburu, J. San Martin eta L. Villasante, euskaltzainak. J. A. Aduriz, L. Akesolo, G. Aurrekoetxea, R. Badiola, F. Barrenengoa, M. Ensunza, P. Esnal, J. M. Etxebarria, X. Gereño, J. L. Goikoetxea, I. Idiazabal, X. Kintana, J. M. Larrarte, J. L. Lizundia, A. Muniategi, J. K. Odriozola, J. Oleaga, J. Ortiz de Urbina, R. M. Pagola, P. Pujana, K. Rotaetxe, P. Urizarren, P. Urkizu, A. Urrutia eta J. J. Zearreta, urgazleak.

Jose Alberto Pradera, Bizkaiko diputatu nagusiaren hitzekin hasi da bilkura. Lehen eta behin Euskaltzaindiko Egoitza berriaren historia egin du, alegia, aurreko diputatu nagusi izan zen Jose Mari Makuak erosi zuela eta gero, etxearen proiektu, hustuketa eta berreraikitzea etorri direla. Jarraian berriztatze eta egokitze lanen ondorengo egoitzaren berremate-ekintza burutu du hurrengo honekin bukatuz, hots: “Nire gogorik beroena agertzen deusuet euskaltzain jaun agurgarrioi Egoitza hau toki atsegin egoki eta eroso izan dagizuen zuen behar eta ekintza guztietarako”.

Ondoren, J. Haritschelhar buruak, hitzaldi labur bat egiten du. Eskerrak ematen dizkio Bizkaiko diputatu nagusiari Egoitzarengatik. Jarraian Euskaltzaindiaren zenbait zeregin eta betekizun azpimarratzen ditu. Azkenik, Euskaltzaindiaren poza adierazten du Egoitza berria medio delarik.

Jarraian, J. M. Satrustegik goizeko bilkuran aztertutako gaien laburpen bat ematen du, honela labur daitezkeelarik: 1. Euskara Batuko batzordearen proposamen bat onartu da. 2. Ramon Jauregiren eskaria, Eusko Legebiltzarrean batzorde berezi bat sortzea bultzatzeaz, Akademiaren egitekoa ez dela erabaki da. 3. Bonaparte batzordearen proposamenaz, Nazioarteko Dialektologi Biltzarren egitaraua ezagutu da. 4. Kanpo izendapen bi egin dira. 5. Zenbait aholku eta irizpen onartu dira.

“Euskaltzaindiaren Egoitza berriaren historia” izeneko txostena J. A. Arana Martija euskaltzainak irakurtzen du. Txosteneko puntu nagusienak hurrengook

lirateke, alegia; etxe honen aurrehistoria: zein arkitektoak proiektatu zuen, noiz eta beste hainbat xehetasunez. Egoitza honek historian zehar izan dituen jabeak aipatu ditu eta baita ere zertarako erabilia izan den. Azkenik 1984.ean Bizkaiko Diputazioak Banco Bilbao-ri erosi ziola adierazi du. Amaitzeko, zera azaldu du, "Bi urte t'erdiren buruan, hemen gaude agintari eta euskaltzainok 1991.eko apirilaren 26an, Euskaltzaindiaren Egoitza berria eskuratzeko egun zoragarri honetan".

Eduardo de Felipe arkitektoak, Euskaltzaindiaren egoitza berriaren xehetasun teknikoaz txosten bat irakurtzen du bilduen jakingarri. Eraikuntzaren gora-beherak, dauzkan metro karratuak, egindako gastuen errendapena, solairu bakoitzerako proiektatu dituzten planak, Euskaltzaindiaren betebeharrak hornitzeko burutu dituzten kokapenak. Txosten teknikoa Egoitza-eraikuntzan parte hartu duten Herri agente, euskaltzain, tekniko eta langileei eskerrak adierazi dizkie.

Azkenik, urtarrileko VII. Barne Jardunaldien barnean izendaturiko euskaltzain urgazle berriei diplomak banatzen zaizkie, jaun-andere hauek jasotzen dituztelarik: Jose Antonio Aduriz, Gotzon Aurrekoetxea, Martxel Ensunza, Pello Esnal, Juan Manuel Etxebarria, Itziar Idiazabal, Juan Karlos Odriozola, Jon Ortiz de Urbina, Rosa Miren Pagola, Patri Urkizu eta Andre Urrutiak. Ezin etorria adierazi dute: Bernardo Atxaga, Gunter Brettschneider eta Andolin Eguzkitzak. Georges Rebuschi eta Joseba Sarrionandia ere atzerrian aurkitzen dira.

Eta besterik gabe, amaitu da batzar irekia.

BATZAR-TXOSTENAK

LEF BATZORDEAREN PROPOSAMENA EUSKALTZAINDIARI

Donostia, 1991-II-21

*Ibon Sarasola
Mikel Zalbide
Miren Azkarate
Jose Antonio Aduriz
Patxi Altuna
Andoni Sagarna*

I. Asmo-azalpena

Euskaltzaindiak behin baino gehiagotan eskatu dio Lexikologi Erizpideen Finkapenerako Batzordeari, Hitz-elkarketaren azterketa burutu ondoren, luza diezaiola proposamenen bat, lexiko-sorkuntzarako baliabide honen gainean erabakiak hartu ahal izateko.

Eskari horri erantzunez, LEF Batzordeak, lehen txosten bat aurkeztu zion Euskaltzaindiari Andoaingo 1990.eko abenduaren amaierako Jardunaldietan. Txosten hau ikusi ondoren, erabaki-proposamen zehatzagoa egiteko eskatu zitzaion batzordeari eta, hala, 1991.eko otsaileko bilkurara erabaki-proposamen hau aurkeztuko zutela hitzeman zuten talde eragilekoek. Gaur, gainera, bere eskerrona ere agertu nahi dio LEF Batzordeak Euskaltzaindiari, honek erakutsitako konfidantzagatik.

Euskaltzaindiak Hitz Elkartuen sailkapenez, fonologi aldaketez eta idazkeraz erabaki dezakeena aztertzen hasi orduko, kezka bat nagusitu zitzaion LEFeko talde eragileari, Andoaingo Jardunaldietan zenbait euskaltzainek azaldu zuten kezka bera: onartuko al ditu euskaldun jendeak erabakiok? Izan ere, gauza jakina da Euskaltzaindia bezalako Akademia bat egoteak ez duela besterik gabe ziurtatzen erakunde baten erabakiak hitzun-taldeak onartuko dituenik. Eta erabakien narpen sozial hori gabe, hizkuntzaren normalkuntzaren bidean egiten diren ahaleginak alferrikako gerta daitezke.

Hau kontutan izanik, Lexikologi Erizpideen Finkapenerako Batzordeak ez luke bere proposamena hotz-hotzean eman nahi. Egia da hiru urte luzez, "hizkuntzalariaren betaurrekoaz" hitz-elkarketaren aitzin-gibelak

aztertu ditugula eta, hainbat kasutan, emaitza sendoetara iritsi ere garela. Ez zaigu iruditzen, ordea, azteraldi linguistiko hori aski denik euskaldun-jendeari eman beharreko gomendioen oinarri-idazkia prestatzeko. Orain-dainokoa egindako lana ezertan gutxietsi gabe ere, idazkuntza honetara jo aurretik bigarren urrats bat egitea behar-beharrezkoa dela deritza, aitzitik, LEF Batzordeak.

Zein da erabaki-proposamenetara jo aurretiko bigarren urrats hori? Euskaldungoaren (euskalgintzan nor direnen) gogo-nahien, beharren eta eritzien berri izatea. Hori gabe, hitz elkartuei buruzko hainbat erabaki, askoren ustez behar-beharrekoak izanik ere, euskal jendearentzat desegokiak izatea gerta liteke. Eta horrekin, begiz jotako xedea ez lortzeaz gainera, Euskaltzaindia bera okerbidera makurtuko genuke. Ez bata eta ez bestea nahi dugu, ordea. Eta, ondorioz, arrisku honi ahal den neurri-rik osoenean itzuri egiteko, eritzi-bilketa zabal eta zehatza egin nahi dugu. Beste hitzetan esanik, Euskaltzaindiaren iker-xedeak hiru urte luzez aztertu ondoren, bere jagon-xedeak aztertu nahi lituzke orain, Euskaltzaindiak hartarako baimena ematen badio, LEF Batzordeak: "hizkuntzariaren baturaerakoak" aldi batez erantziz, "hizkuntz jagolearen anti-oiuak" jantzi nahi ditugu. Izan ere, euskara indarberritzeko ahalegin honetan, linguistikaren aldetik egokienak diratekeen neurriak aukeratzea bezain garrantzitsua da, gure ustez, hizkuntz soziologiaren aldetik euskalgintzan dihardutenentzat desiragarri, onargarri eta, beraz, gomendagarriena zein izan daitezkeen jakitea. Areago, Batzorde honek Euskaltzaindiari Andoango Jardunaldian aurkeztu zion txostenean ikus zitekeenez, zenbaitetan (idazkera-kontuan, esaterako) arrazoi linguistikoak ez dira izaten pisuzkoenak; horien ondoan, arrazoi soziolinguistikoak baitira beste hainbat herritan ere baliatzen dituztenak.

Euskaltzaindiak bere jaiotegunetik beretik izan du, hain zuzen, filologo jakitunaren ondoan hizkuntza biziberritzeko jagon-neurrietan kezkatuagoko kiderik. Eta orain ere, aspaldidaniko ohitura jator horri eutsiaz, hitz elkartuei buruzko gomendioak finkatu aurretik euskaldun alfabetatuen (beren eguneroko lan-jardun saiatu eta isilaz Euskaltzaindiaren erabakien arrakasta edo porrota inork baino sendoago erabakitzen eta erabakiko duten ehundaka profesional eta idazle gailenen) eritzia bildu nahi dugu. Eritzi-bilketa honen garrantzia eta beharra hobeto ulertu ahal izateko, kontutan izan behar da gaur egungo euskal idatzietan hitz-elkarketak duen eragina eta garrantzia. Urrutirago gabe, otsailaren 17ko *Euskaldunon Egunkaria*-n jasoak dira ondokoak:

bonba aire-erretzaile, scud misil, Fallujah hiria, Tornado hegazkina, gestio txosten, autobide proiektu, Foru Elkarte, Euskal Autonomi Elkarte, udaletxe, autonomi prozesu, Nafar Pirineoak, propaganda diplomazia, gizarte klase, ezker izena, Europa Ekialdea, uzta biltzale, bele liberal, merkatu ekonomia; patata, pepita eta litxarrerria zorro;

“karlista” izena, Lurraldea alternatiba, haurdunaldi, Garraixi Isila, polizia dependentzia, gartzela zigor; tortura metodo eta aplikapen; protesta ekintza, jaioterri, jarrera aldaketa; lehendakari izendapen, osoko bilkura; gudaroste, Ekialde Ertaina, eritzi artikulua, estrategia aldaketa; Renault auto kontzesionarioa; barne krisialdia, bateratze prozesu; Egin egunkaria; nazio eta gizarte eskubide; Giza Eskubide, apez talde, Gizon taldea, Udal gune, Diseinu Saila, Udal armarrri, birgaikuntza gune, zabor bilketa, pentsamolde, lan banaketa, populazio murrizketa, azpiegitura, azpiegitura falta, lan ekintza, ingurugiro, etxebizitza, Justizia Epaitegi gorena, Foru zuzenbide, ur presio, erdoil arazo, lurrun generatzaile, ur generatzaile; pila bilketa kanpaina; pila botoi, edukinontzi, saltoki, heziketa eskubide, ikertzaile talde, burmuin, sendabide, zientzilari talde, ikerketa bide, zientzilari elkarte, eritetxe, Aire Ejertzito, ‘Ataria’ auzo elkarte, prentsaurreko, Hirigintza Kontseilaritza, auzokide, justizia arrazoi...

Hamar orrialde aztertzea aski izan da halako kopurua biltzeko; hortik atera kontuak, egunkaria osorik ikuskatuz gero, zenbat hitz elkartu aurkituko genituzkeen egunoro. Horietatik asko, gainera, berriak dira. Baina ez da *Egunkaria* bakarrik. Edozein Aurrezki Kutxatara joan eta propaganda-orritxoak hartzea aski dugu:

elkarbizitza, eraberritzea, burubide, egitasmo, borondate-asmoak, iradokizun-buzoi, etxebizitza-kontua, zergarinketa, erregai, hipoteka-bermea, tasazio-balorea, epemuga, aterabide, argazki-makina, sustaketa-kanpaina; luma eta boligrafo-sorta; amortizazio-aukera, GK Txartela, muga-hiri, Soldata-Abonua, bidai poltsa, saskibaloia, kirol-emaitza, asetasun-poza, denboraldi, bidal txekeak, eskudirua, atzerri-moneta, ordainketa-modu, kalte-ordainak, kutxazaina, segurtasun-arrazoiak, arrisku-beregaintza, urtesasoi, Aurrezki-Plana, aurrezki-ekarpenak, bizitza-aseguru, aurrezki-kuota, Altxortegi-Bonuak, Gordailu-ordezkarria, zergaringarri, mugaegunak, istripu-kasuetarako...

Edota “1990.eko urriaren 11an Batzarre Nagusien aurrean Gipuzkoako Diputatu Nagusiak egindako adierazpena politika orokorreko eztabaidan” irakurtzen hasi orduko aurkituko ditugu:

legealdi, Gobernu Taldea, erakunde erlazioak, harreman, Batzar Nagusiak, Pleno Aretoa, Foru Aldundia, Gobernu koalizioa, egitaraua, ibilbide, erakunde sistema, elkarbizitza, (Euskadiko) erakunde esparruan, lan gogo, kargu uzte, aktuzio plangintza, larrialdi, bisitaldi, Foru Diputatu, jokabide plangintza; Hazienda eta Finantz arloa; Hazienda, Finantza eta Aurrekontu Departamentuaren (iharduera); Finantz eta Zerga Ikuskaritzako Zerbitzua; ikuskapen gestioetan; gobernu programa, Kreditu Lagapenak, Balio Erantsia; Ekonomi Sustapena eta Garapena; Foru Arau proiektua; Zerga Arauak, aurrikusi, Zerga Koordinazio Organoa, (Balorazio Katastralak koordinatzeko) Koadro-Markoa, Foru Dekretua, udalerrri, hiri lurzorua, elkarlanean, gestio aspektuak, zerga bilketa...

Beste horrenbeste aurkituko genuke *Elhuyar* aldizkaria irekiz gero, edota euskararen normalkuntzarako hain beharrezko ditugun edozein mailatako testu-liburuak edo administrazioko dokumentu eta argitarape-nak begiztatuko bagenitu.

Gai honen gainean hartuko diren erabakiek egungo euskal produkzioan zenbaterainoko eragina izango duten garbi dago, beraz. Baina honen ondoan, bada aipatu nahi genukeen bigarren puntu bat, euskalgintzan dihardutenen *consensus*-a beharrezkoago egiten duena. Lehen ere aipatu ditugu arrazoi soziolinguistikoak, eta guztion buruan dago oraindik ere erabat iraungi ez den *h*-aren auzia, oinarri linguistiko handiegirik inoiz izan ez zuena. Alde honetatik, letra horren inguruan sortutako eztabaida antzu eta haserre biziak, marra dela eta ez dela, berriro ere piz daitezke, erabakiak hartu aurretik onarpen-giro zabal bat sortzen asmatzen ez badugu.

Bigarren pauso honek ez du inola ere lehenengoak bezain luze-malkarra izan beharrik: ez dago, alegia, eritzi-bilketa honetan hiru urte luze jardun beharrik. Hilabete batzutako kontua dela uste du, aitzitik, LEF batzordeak. Eta luzapen honek, Euskaltzaindiaren erabaki berrien irrikan legokeenaren arras gustuko izango ez bada ere, gorago esan bezala, mesede handia ekar diezaguke denoi. Mesede horren handiaz jabeturik, bada arrazoirik aski gomendio-txostenaren idazkuntza zenbait hilabetez atzeratzeko.

Ez da komeni, ordea, hau ere oso garbi utzi nahi luke LEF batzordeak, punta-mutur batetik kontra-kontrako bestera joatea: ez gara, alegia, gauzak ondo-ondo egin nahiaren egin nahiaz hitz elkartuei buruzko gomendio-erabakiak gero gero urrunaren itsaso zabalean galdu eta ahazturik uztearen aldeko. Euskaldungoak argibideak eskatzen dizkio Euskaltzaindiari, bere eguneroko lan-jardunean aurkitzen dituen eragozpen ugariak ahalik modu erosoenean gainditzeko; eta LEFek ezin du, gizarte-eske horri entzungor eginaz, Euskaltzaindiak eskatua dion txostena hobe behararen hobe beharraz egin gabe utzi.

Gaurko idazki honen bidez argi azaldu nahi dio LEF batzordeak Euskaltzaindiari, bigarren eskakizun hau ere oso kontutan hartuko duela eta benetan saiaturiko dela begiz joa duen eritzi-galdeketa osoa garaiz eta zuzen bideratzen.

II. Eritzi-bilketa nola egingo den

Eritzi-bilketa aurrera eramateko, honako puntuok argitzea beharrezko iruditzen zaigu:

1. Lehenik eta behin, ezinbesteko da Euskaltzaindiak hartuko dituen erabakiak batez ere norentzat izango diren begien aurrean izatea. Horretarako, aski da Koldo Mitxelena Arantzazuko txostenaren hasieran esan zituenak gogoratzea: “Nahi eta behar dugun batasun hori, lehen urratsetan behintzat, euskara idatziarena, izkribuzkoarena da. Eta, euskara idatziaren barrutian, irakaste lanean dugu beharrenik batasun hori, irakurlearen atseginerako egiten den literatura “ederrean” baino areago”. Hitz hauek beren balio osoa gordetzen dute gaur ere; baina, zorionez, irakaste-lanean ari direnen ondoan, baditugu orain administrazioan eta komunikabideetan ari diren profesional eta teknikari euskaldunak ere. Batez ere horientzat dira, bada, arau eta gomendio hauek; ez literaturgilearen sormenari hesi eta mugak jartzeko.

2. Eritzi-eskea ere, noski, arau-gomendioak bete beharko lituzketenen artean egin beharko da nagusiki: hots, erakunde eta elkarte desberdinetako profesional eta teknikari euskaldunen artean. Baina ez horien artean bakarrik, literaturgilearen eritzia ere axola bait zaigu. Guzti hau kontutan izanik, begiz jotako eritzi-emaileen zerrenda prestatuko du LEF batzordeak.

3. Eritzi-emaileei banatuko zaien bilduma-txostena otsailean prestatuko du batzorde honek. Honekin batera, azalpen-idazki bat ere paratuko da eta, LEFen arduradunak eta Hiztegitzinta-Batzordearen idazkariak izenpeturik, txostenarekin batera eritzi-emaileei bidaliko zaie. Guzti hau burutu ahal izateko, Euskaltzaindiaren Donostiako ordezkarietan txostenaren behar adina fotokopia aterako dira.

4. Bilduma-txostenak, honako atal nagusiok izango ditu:

4.1. Hitz berriak sortzeko eta hainbat erdal sintagma ordezkatzeko, hitz-elkarketa baliabide oparo eta indartsua dela azpimarratu ondoren, gaurko zenbait elkarte-motaren erabilera okerrak aipatuko dira: *erregeak* vs. *errege-erreginak*, *semeak* vs. *seme-alabak*, *aitak* vs. *aitamak* (*gurasoak*) etab. Edo **erretegi Amaña* bezalakoak.

4.2. Bigarren atal nagusian, hitz elkartuko osagaien artean gertatu izan diren hots-aldaketa nagusiak aipatzeaz gain, aldaketok elkarte-mota desberdinetan izan duten hedadura ere aztertuko da, hitz berrien sorkuntzan izan dezaketen pisuaz gomendioak eginez.

4.3. Hirugarren atal nagusiak idazkera izango du ardatz. Bertan, sailkapen morfosintaktikotik abiatuz, hitz elkartu mota bakoitzaren idazkera-modua proposatuko da.

5. Eritzi-bilketa ahalik eta zuzenen bideratzeko, bilduma-txosten eta azalpen-idazkiaz batera, galdekizun-orri bat bidaliko zaie eritzi-emaileei. Horrek ez du esan nahi, noski, aldeztetik prestatutako galderei erant-

tzuteaz gain, eritzi librea emateko aukerarik eskainiko ez zaienik. Hala-ber, erakunde edo elkarte bat denean eritzi-emailea, *Hitz-Elkarketa/1* eta *Hitz-Elkarketa/3* liburukien ale bana bidaliko zaie, txostenak oinarri hartzen duen sailkapenaz hobeki jabe daitezten.

III. Gomendio-txostena idatzi eta Euskaltzaindiari aurkeztea

Eritzi guztiak bildu ondoren, erantzunak banan banan aztertuko ditu LEF batzordeak, ohar desberdinak bateratzen ahaleginduz. Eritzi-desberdintasun nabarmenak daudenean, bilketaren ondoren Euskaltzaindiari aurkeztuko zaion bilduma-txostenean, hasierako proposamena eta beronek sortu dituen kritikak esplizituki aipatuko dira. Era berean azalduko da batzordeak, egiten duen proposamena egiteko, arrazoi linguistikoak ala bestelakoak izan dituen begien aurrean; soziolinguistikaren ikuspegitik, jaso daitezkeen eritzi guztiek ez bait dute pisu bera izango.

Zinez eta benetan uste dugu, prozesu guzti hau burutu ondoren bakarrik egin diezaiokeela LEF batzordeak Euskaltzaindiari hitz-elkarketaren gaineko gomendio-proposamena, euskalgintzan ari direnen gehiengoak gogo onez hartuko duena.

JEAN BAPTISTE ETCHEBERRY
(bere biziaren ilun nabarrean 13 liburu idatzi dituen)

Donostia, 1991-III-22

Emile Larre

88 urte bete ditu Jean Baptiste Etcheberry Donoztiri Basagaitzekoak 1991 ko Martxo honen 13 an. Hiru arrazoinek zorretan ezartzen ninduten egun horretan Iparraldeko apaiz idazle maitagarrienari bisita baten egiteko: lehena, nere bikari denborako erretorea ukana nuela Urruñan 1956 tik eta 1960 ra; bigarrena, hari zor diotalakotz bertsolaritzaren alderat bildu nuen suaren abiadura; hirugarrena aldiz, eguneroko iturri baitezpadakoa bilakatu zaidalakotz, beihalako nausi izan hori, euskal idazkuntzan, bere 13 liburuekin.

Ez zuen bada batere goizik agertua bere idazteko ofizioa holako maixuak. Nehork ez dio bere liburu bat ere ikusi, biloa polliki xuritzen hasi artean. 55 urte, bai bazituen, lehena agertu zuenean, Urruñan, zerbitzari ninduen garaian.

Harroketan ez baita urik sortzen, ez ginuen, egia erran, ordukotz ere osoki arrotza Etcheberry Basagaitzekoa euskara idatziaren zaleek. Piarres Lafitte bere adintsuko adiskideak bazekien bai aspaldian haren berri. Urtetik urtera, *Herria* astekariari datxikola kalonje maiteak bizi zeno argitaratu duen *Almanakan*, nor zuela uste duzue, ixil ixila, giderrik hoberena gure euskaltzain zenak? Etcheberry, eta beti Etcheberry, hala nola *Herria* kasetan Etienne Sallaberry izan zuen bezala. Bere ur on eta nasaiarendako ezagutua da Donoztirin, Basagaitz sortetxeko auzoan, Uhaldegaraiko iturria; holaxeko bat, egin agortuzko iturri nasai eta garbia, Etcheberryren lumakoa, euskara paregabe batean, *Almanaka* agerka-rian: ala Euskal Herriko gizon edo gertakarien berri emaiteko, ala ixtorio txiste batez orrialdearen osatzeko, edo berdin berdina, xokoen betetzeko, Lafittek berak zioen bezala. Guk aldiz ongi dakigu goxoki beteak zirela xokoak eta orriak, holako luma urrezkoarekin.

Eta horra azkenean harrobi aberatsaren (harrobi toki ere da Donoztiri) lehen tiro pindarra: "liburu bat eginen dutanetz?" atera zidan egun

batez lañoki Urruñan, elizatik apaizetxeraino egiten genituen solasgaldue-
tan. Ez zuela ez baitezpadako mirakulurik kondagaitzat baina ez zezakee-
la “izakurgai on” batek nehoi kalterik egin, ez bederen halako jarraitu-
sunez bisitatzen zituen xahar eta parrokiako eriei.

Nere gisako eskukaldia eman nion: hegoaldeko argitaldari; merkea-
goak ezagut araziz lan horrentzat baina aimitzez geroago dut hobeki
asmatu, Lafitteen hurbil-hurbila ereman ditudan 15 urteetan, hau bera
zuela Etcheberryk horretan ere egiatzko su piztaile eta dakigun bezalako
hauskoa.

Hasian hasi: idatz eta zabal

Badira literaturako izen haundienetan zenbait, gazte gazterik bota
baitute zabalerat beren biziko obra mirezgarria. Haietan bat baino gehia-
gok bazekiten gauza bat aintzinetik: ez zutela geroaren menturan egoite-
rik. Talendu goiztia baten jabe izanez batzu, osasun txarrekoak bestek,
goizik ernatu dira eta baliatu zaie; guri ere bai.

Bestelako abisuak ote zituen Etcheberryk ukanak? Gisa guziz, hor
zeuzkan beste egitekoak. Ez da gazteagotan geldirik egona. Hamar urte
hurbil Hazparneko misonestetan egonik, Ipar Euskal Herri osoa kurritua
zuen elizaz eliza eta etxez etxe, erraiteko maneran, orduko misionee-
kin, bitartean gure tokien eta jendeen ezagutza on bat bilduz berak. Handik
lekora hogeit bat uste herriko apaizgoan, Arbonan lehenik eta Urruñan
gero, hots, hori guzia bere apaiztasunak osoan hartu dion epea, erraiteko
maneran.

Baina horra non datorkion biziko maila bat arras garrantzizkoa; eta
askorentzat gelditzeko ordua izaiten dena: erretira edo jubilatzea hurbil-
tzen ikusten den hura. Erretiratze horren ongi prestatzeak ainitz balio
duela, prestatu du zinez berea Etcheberryk... euskaraz idazteari emanez.
Erran dugun adinean beraz, ordu arte baino gehiago, idazkuntza izanen
du, urte luzeetan, kasik goiz guzitako lana. Hor da paper gizon bilakatu-
ko, lehengo predikari suhar eta parrokiako artzain on izana zena.

Erran beharko genuen ere lehenik nolako irakurle gosea izana zen
aspaldi danik Etcheberry. Denak on zitzaizkon liburu iresle horri: histo-
riaki eta biografiak bereziki, eta gure herriari doazkion ikasbide ta kondai-
ra mota herrikoiak Horietan guzietan, barnatasun berean ez ibilirik ere
beti, Lafitteenaren pareko oroimen bat Etcheberryk: hots, irakurriak oro
gogoan atxikitzen. Hor du Donoztirikoak bildu buru bat, ainitz eta anitz
jakintzaz jabetua, eta konda ahala kondagaietan gogoz eta notarik gabe
zakiena.

Ez beraz galda batere idazle argitu horri mila liburu eta kondu meta eskupean harturik idatz dezan. Holako jakintsunek ito zaitzaketela ote dauka, dena xifre, gertakari eta esplikamendu, ondarrekotz zure burua jakintza pedantez gaindika ezartzerainokoa! Ez du maite Etcheberrry jakintsunarena egitea. Beharrenak, entzun-errexenak, hauta eta buru-hauskarriak bazterrerat utz, horra nola doan gainez gain, irakurgai errex eta denbora pasagailu goxo bat eskaintzen diola irakurleari, hala-nola bere predikuen, ixtorio pollit eta trixte alaiez, arintzen zekien bezala.

Hau izanen du beraz gure idazleak, erran dugun bezala, bere laneko biziaren azken herenean, maizenik, goiz goizetako lan hautuzkoa: idatz eta idatz, gogoak eta oroimenak eman ahala; iturria idek, eta utz, ixur dezan datorren bezala bere turrusta nasai. Holaxet aterako dira liburuak eta liburuak bat bestearen ondotik: orain, hamahirugarrena ere hor da, hau azkena, arinxagoa nahitez ahal bezain laster argitaratu beharra duguna.

Argitaratze horiek non egin? 1960 an bururatu zuen Etcheberrry bere Urruña herriko egonaldia. Geroztik urrundu zitzazkion hegoaldeko argitaldaria, handik harat Baionako ospitalean izanen baitu, 23 urte luzez, bere ondar apaiz-lana, luzeena ere; horgo eriei Eleizaren sokorri emaile, menea izanen ditu, Baionan, irarkolak eta argitaldaria. Zenbat aldiz ez dute hauek etortzen ikusi, bere paper meta esku batean, oñoña goxagailuak langileentzat bestean, eta behar zen dirua aldiz sakelan; bere irabazi purruskak horretan xahutzen zituen, ahal arau, eta bazoan, erranez beste aldianduko zuela “eskas” zitekeena.

Ainitz liburu egileren buruko mina hau: nola salduko den gero liburu. Ez du holako buruko minik ezagutu, ez-eta besterik ere hanbat, osasun bezenbat bihotzen jabe horrek. Bera zen eta hortan, bera da beti izan, bere buruaren mediku eta sendagile paregabea: liburu egin, eta adixkideeri eman, eta beti eman oraino, bat bera gelditzen zeno. Segere-tu hori bera genion egun batez salatu, Etcheberrry bere askaziako eta adixkidearena, Etienne Salaberry berari, hau ere liburu eginaren saltzeko kezka hartua zen batean, ez baitzitaion honi ere geroztik erakaspenu urrikitu.

Kezka eta buruko min guzietarik libratua, hola da ospitaleko eri batetik besterat ibili gure idazlea, oñoña eta liburuak eman eta zabalduz deneri. Bazakiten funtsean hauetarik zenbaitek berari galdatzen ere, eta ikusi ditugu eritegietako serora ta erizainak haientzat liburu eske, erranez “ez baita gehiago euskarazko liburu pollitik hatxemaiten”. Ageri zen solas horretan nolako liburuak zituzten eskas: garai batetako kondairak, irakur errexak, eta ahalaz herriko mintzaerakoak. Euskara batua eta liburu jakingarriak beharko dira bihar, segurki, baina, jauzi haundiegia eginez bat-batean, ez behar ahantzi ere atzokoa, edo xoilki, gaurko izakurlea. Horien idazlea dugu Donoztiriko Jean Baptiste Etcheberrry, eta eskerrak!

Bihotzaren betetik

Bakoitzak ulertua duke jadanik ez dela beste idazleen antzekoa gure hamahiru liburuen egile hau eta horren jakiteak balio du izakurlearentzat. Maizenean bere baitan dauka liburuak balioa. Etxe batek bezala. Etxe baten bisita egiten denean, begirada bat emaiten zaio lehenik aintzindeiari, gero ezker eskuinak, goratasuna, neurri guzien oreka, koloreak, hots, kanpoko itxura. Barnera joan-eta, egiten diozu beheretik gainerako itzulia, barneak, barnekoak, eta jalgitzean emaiten zure estimua, berak berez daukan nortasun eta balioarekin. Nork egina den etxe hori ere galda dezakezu baina ez da hori baitezpada zure arazoa.

Etxe horren pareko zerbait izan ditake beraz liburua: honekin berekin, eta horrek dauzkanekin, dugu ezagutza egiten. Etcheberryren liburuarekin ez da batere hola. Gizon batekin gaude hemen solasean, burutik buru. Hor duzu hau bera zurekin, ausartatuak zarezte ondarrekotz biak alkarrekin: adixkidetuak eta iritziz berdinduak ez bazarezte ere, alkarren berriak behintzat askitto ikasiak dituzue: idazlearen sendimendu eta ikuspenak oro iretsi ez badira ere, elkarrizketa bat bada gisa guziz bien artean sortua.

Etcheberryrekin argi eta garbi ikusten dena: “ongi zerbait egin” nahi diola irakurleari berak aitortzen duen bezala, eta inoiz ere “kalterik ez”, “bihotz altxagarri” bai izan nahi duela, berak senditzen duen moldean, berak bere bizi luzean predikatu dituen negurrietan egonez. Hainbestetaino egia da hori non, txixte arinegi bat kondatu duenean, bere ustez behintzat arinegia, nahi baitu segidan bere irakurlea gogoeta moralagoe-tarat erakarri eta gorago ereman.

Ez du halere edifikazioa bere bide ta helburu bakarra. Hainbeste ikusirik baduen apaiz xaharrak, eta errana dugu xahartzean duela idatzi, badaki gizonaren berri, eta zenbat jende mota den munduan. Batekin sendimendu kartsuetarat jo badezake, ezagutua du aspaldi beste bati hobeki kausituko diola solas goxo arraiekin eta badaki hauen bidez hurbiltzen bakoitzaren ondotat: goazen orduan ixtorio kondari, eta gertatuko zaitzue askotan bieri, idazle ta irakurle, irri zafla karkailaka alkarrekin libertzitza. Ez ote da hori ere ongia egitea? Zenbat aldiz ez ote zait gertatu ospitaleko erizain batek liburu horietarik hau eskatzea eta ez beste bat, hain zuzen jostakin eta libertigarriena zen hura! Eta preseski; nola ez hemen sala, barkamendurekin, zenbat den betidanik bere lagunarteko solas jostagarri egin atertuentzat ezagutua eta prezatua izana, Etcheberry jauna! Bihotz altxagarri izaiteko molde hori ez baita txarra-goa, holako talendu baten eskuko delarik!

Horietan guzietan, ez galda Etcheberryri aurrekontu eta aintzin-aurkibide gehiagi: izpiritua eta bihotza direlarik mintzo, hauek dute

bukatzen, nahi duten alderat, errana den bezala. Horretarako, parada guziak on dira. Parada haiek, maizenean, idazlearen bere denborako mila oroitzapen edo irakurtzez irakurtze bildu buruxkak.

Erdarazko irakurtzeak askotan: sainduen bihiak, gizon aipatu edo ohargarrien biziko kondagaiak, hor daude lehen lerroan. Ez galda gero, noiz sortu, noiz zendu, zein egunez zer egin eta bizi bat mailkatzen duten kronologia eta xehetasun haiekarik gehiegi; haiek ez zaizko ez ongiegingarri ez interesgarri: bat edo beste doi doa aski zaizko holakoe-tarik, han hemenka, gogoera sarkor eta beroen aitzaki edo baliagarritzat. Gaineratekoan, bego bera predikari xaharria bere aholku onekin. Hemen erraiten duguna frogatzen duen liburu ohargarriena hauxe ditake: *Michel Garikoitz Sainduaren bizia eta bertuteak* izenarekin agertzen dena. Ibarreko sainduaz jakin behar diren gertakari guziak ez daude hor eta ez nahi ere naski: Beharrenak iduritu zaizkonak ditu bakarrik Basagaitzeko apaizak berexi: gero berak ditu, bertuteetan, bere erakaspen onak kartsuki ezarri, irakurlea haietaz berotu beharrez.

Halaber ezagutzen ditu ere hor irakurleak Frantzian gerlen arteko giroan gehienik hedatzen ziren leloak. Berriegiak dira aldiz, bereziki gure iparraldean, abertzaletasuna eta guharen nortasun kontzientzia; aspaldikoak ordea, adin batetako ainitz herritarren gogo bihotzetan barna sartuak ere, estaduen muga barneko arazo, ikusmolde ta kezkek. Ez da beraz harritu behar, bereziki bi gerla "haundiak" ezagutu dituzten gizaldikoen artean, beren gisako leku ospetsu eta nazionala balinbadaukate Frantziako buruzagi haundi batzuek, bereziki armadakoek, eta ere "Frantziako Erregina" batek. Ez da Etcheberry bat bakarra, estatu giro bat osoak, herriko eskola ofizialek haste, Gerlari ohien Egun eta Sarizta-tzeetarainokoan holaxet hazi eta hezia duena.

Ez haatik uste izan, horiek hola, arrotz bat dugula bere berrian Donoztiriko semea. Ez eiki! Gure herriko kargudun eta gizon ezagutuez, pilotariez, bertsulariez, familiako arbaso, etxeko eta amarik hoberenaren amodiomin kartsuenaz orhatua bai! Beha nola kondatzen dituen Loiola, Xabier, d'Elizagaray, Harizpe, Santa Cruz, Mgr Mathieurenak bezala, Imaz apezka edo Ganix Makearraren balentriak eta nondik ez, Saint Martin, Dongaitz, Arce, Atano III, J. Laduche (aita) pilotarienak, beste zenbaten artean! Gure herri horren mami mamian gaitu hor idazleak ezartzen eta bero beroa erabiltzen. Horiek oro ditu herriko irakurle sano batek maite eta aintzina galdatzen, bai-eta egundaino beste libururik guti irakurri dutenek ere. Bada alabaina herri honen maitarazteko molde bat baino gehiago: ohidura zaharren lur eta mundu hau du gure idazleak berea, berri honetakoek maita eta beira dezaten, berak maitatu duen bezala; eta hori guzia gure zaharren ohidura giro hartan zaigu erakutsia, garai horretako gutiz gehienek senditu duten bezala. Hots, bi leialtasunetan dago Etcheberry: kanpokoek kanpotik sartu diotena batetik, eta berak

etxean, herrian, xurgatu duena bestetik. Eta harentzat ez du batek bestea ukatzen.

Jauntzi loratu aberatsean

Horra beraz bi hitzez, Etcheberry Donoztirikoaren nortasunaz eta liburuaren mamiaz edo gorputzaz, idaia bat. Bakoitzak suma dezake errexki, halako zimurdura bat bezala hartu dutela, bizi aldakor batena eta denborarena, horgo gai batzuek epe laburrean, gaurko gauza guziek bezala.

Bizkitartean, gorputza bazterrerat utzi gabe, gorputzaren gainetik ezarria den jauntziari nahi genioke, laburzki bada laburzki, behako larri-larri bat bederen eman. Erran nahi dut idazkera, Etcheberryren euskara eta zertako ez aitor horren gainean dela gelditzen orain asko euskalzalaren begia. Hots, Etcheberryren euskara dela, bere aberastasun eta iparraldeko berezitasunez, harrigarria. Ez dut nik erraiten hori. Koldo Mitxelenak berak zuen ateraldi hau egin, ez baitakit liburu horietarik zeinen ondotik: “Nik euskara berriz ikasteko daukat J. B. Etcheberry irakurri-ta”.

Berriz ikastekoa ez, bixtan da, bereziki Mitxelenak. Halere nork du gehiago idazten Etcheberryk bezala? Ausarta ere nintake erraitera: nork ote duen Baxenabarreko euskara hori Donoztiri Basagaitzekoaren errextasunarekin erabiltzen! Ongi ezagutu ditut familia horretako bost anaia eta bi arreba, talenduz denak kasik alkarren betekoak. Haien euskara ez zen segurki liburuetakoa, bai haatik herriko iturrikoa, hitzaren orhazta-tzaile miresgarriak zirelarik denak (J. B. da orain bizi den bakarra). Honek kondatzen du nola jarraitu zitzaion Louis bere anaia Ibarreko M. Garikoitzen beila famaturat, bera zalarik hango predikari. Louis ek erran omen zion, ondotik: “Egin duk predikua ere! Haste hartan halako herabe batekin lotu hintzan, huntaz eta hartaz, bainan ni ere segurtatu laster, erran huelarik “Mintzatuko gira fedez”. Orduan egin nian ene baitan “To! Orai salbu duk, hor garbian sartu duk!”

“Garbian sartu” eta mila holako, gramatika xoilak eta hiztegiek guti ezagutzen dituztenak, ihaurri badaude, martxoko lore berrien pare, liburu horietan. Holakoak ditu, beste nekork ez bezala, etxeko solas galduekarik bere liburuetarat ereman donoztiritarrak.

Hauxe behar dut salatu, otoi barka neuretik sartzen badut hemen berriz ere: maite dugu, gu bezalakoek, holako Etcheberrytarren bisita egitea, zeren hor baitugu solas laxoan, aurkitzen, beste inon ez bezala, lurraren gostua deraukan euskara. Gu aldiz hemen gabiltza, gutiz gehienak, bi euskara alkarrekin egin ezkonduz: bat liburuetakoa, hura hotza eta gatzik gabea, eta bestea etxekoa, hau guk erdi arroztua; biak direlarik,

ez alkarren etsaiak, bai ordea bat bestearekin ahalik eta hobekiena joste-koak. Ez da segur hori izanen Etcheberryk bere obretan utziko digun erakaspenik txarrena.

Bateko dena besteko, horra ere hor zuhur-hitz, atsoitz eta erran zaharrak. Horrialde guzietan aurki ditazke holakoak. Hor dugu jastatzen eta ezagutzen nola sortuak diren herriko mintzairan, harri bizi dirdiratsuen pare, zuhurtzia bezenbat poesia darioten ateraldi eta zirtoak: ez batere zerrenda ofizialetan, orain guk, ez galtzeko, liburutan biltzen ditugun bezala, baizik egun guzitako solas naturalean. Berak heldu zaizkie Basagaitzekoeri beren etxeko euskarari, eta hori da guk hemen aipatzen ditugun lanen grazia berezia. Horretan arrazoin eman dezaiokegu Mitxelneri: askok galdua dugula edo galzorian zaharren bizitasun hori.

Mintzairaz dugularik solasa, behar dugu aitortu halere ez duela oso osoan Donoztirikoa, euskara hori: Ardatza bai, eta halaber pentsamenduaren lehen sorkuntza hura, etxeko amaren altzoko grazia harekin guziarekin, Arberu alde horretakoa dauka. Halere ez ditake uka, Arbonan, eta bereziki Urruñan, hor gaindiko hogeitun herrestoa, eta beste kolore bat ere hartu duela nahi ala ez euskara horrek. Hobeki erraiteko, eta hau ere azpimarratzekoa da, ez du berak axola gehiegirik erakusten zein euskara derabilan. Gisa guziz euskara da, ez nolana hikoia, eta horri dio iduriz zerbait garrantzia emaiten, deus garrantziarik emaiten badio ere, gauza pollitenak ohargabe bezala botatzen dituen horrek. Gaineratekoan, nola ateratzen zaion! Lapurdiko itsas-hegi horrekin izan zituen lehenik egitekoak, herri barrenarekin gero, Xuberoa ta guzi. Ez du geroztik xauxunkeriarik izanen apaiz zaharrak nongotik ari den: denenak on zaizko eta denenak maite, maizenean bere herriko hartarat lerratzen bada ere.

Ortografiaz zer erran? Badakigu denek azken 30 urte hauetan izana dugula hor aldakuntza haundia eta batuaren alderako lan guzia. Hamahiru liburu horietako lehenean beraz, ez zen holakorik aipu ere. Geroago oraino, idazlearen adina ikusiz, nehork ez du asmatu ere lehenetarik izan zitakeela Etcheberryy berrikuntzan. Ez izanez bera sistema gizona, egon da bere hainean, ez bederen batere kontra. Egunak zin, egunak joan, euskal mintzaera ta idazkerarekin egin duen hura bera du ortografiarekin egin: denboraren ariaz, astirekin, utzi du ortografia berria bere ohiduretan sartzerat. Hau ere erran behar dugu: ez direlakotz liburu horiek batere aukera zerbaiten alde edo aurkako tresnak, gainerat amatur moldean eta amatur ahalmen xoilekin eginak direlakotz, ez zaio azal horri gehiegi behatu behar. Askotan badira ere gisa bat eta bestera ezarriak diren hitzak. Irakurlea bere aldetik ez bedi gehiegi asalda zer gatik den behin hola eta bestean hala idatzia. Hau segurik erran dezakegu autoreaz, bera nolako gizon goxo eta pasa-errega den jakinki eta: ez diola honek inori trabarik egin ez debekurik eman nolazbait ortografiaren berdintze bat

gogoan egin dizkiolarik bere zuzenketak. Eskola bat edo bestearen arteko auziak ez ditu ezagutzen.

Nolaz ez diren liburu horiek gehiago zabaldu, balaiteke hortaz ere erran beharrik. Ateratze mugatuak izan dituztela, adixkideentzat eta apai-zaren menekoentzat idatzi liburu horiek, hori jakin behar da. Mila ale baino gehiago sekulan ez da izan, eta askotan gutiago. Gainerat, 30 urte badute lehenek eta egin aurkituak dira gehienak. Azken hirurak dira oraino guti zabalduak. Uste dut aski errana dugula zer balio duten euskara aldetik. Herri-literatura mailakoak gutiz gehienez, baldin eta, errana dugu, ez badu ere autoreak klasamendu asmu izpirik, ez-eta ere deus purismokeriarik alde batera edo bestera.

Obrak mintzo! Hori da donoztiritarrak bere liburuetarik bati eman zion izenburua. Arrazoinekin, eta maiz haien berriekin bera etxekotua baitzen betitik, nahi ukan zituen jende aipagarri batzuen merezimenduak euskaldunen begien aintzinerat argitaratu. “Obrak mintzo” izen hori bera beste norbaiti ere emaita zor diogula ez da hemen dudarik. Bere lan guzien gainerat, ez haietarik bestalde, konduaren gaineko, lan hau egin duena ere ez da merezimendugabea (13 liburu, denak urririk).

Talendu bat izaki, euskara urrezko baten jabetasuna, ez zuen segur talendu hori gaitzeru pean utzi behar, ez du utzi gure iparraldeko euskaltzain urgazle xaharrenak eta hobe denendako. Talendu horren ageri baitezpadakoena behar ote litazkeen herritar gehiagoren eskutan ezarri, ikasle ala berdin irakasle zenbait ere, hori ez da gehiago J. B. Etcheberryren lana. Notena ote?

13 liburuen zerrenda

1. *Zeruari buruz*, 199 orrialde, sortze urterik ez dakar. 1958koa izan behar da, Hazparneko misionest ohiaren predikuetako gai nagusienak dakartzka.
2. *Michel Garicoitz Sainduaren bizia eta bertuteak*, 244 orrialde. Lehen zatian, eta doi bat hirugarrenean, sainduaren bizia. Bigarrenean, luzekiago, bertuteak, Garicoitzen ganik doi bat noiztenka urrunduz bada ere.
3. *Frantziako Erregina*, 286 orrialde. Andre dena Maria da hor, Frantziako historian eta lurrean bereziki ikusia den bezala, besteak beste. Baina Maria ganik urruntzen ere badaki hor idazleak, bihotzak eman arau.
4. *Obrak mintzo*, 227 orrialde, saindu eta herritar aipatu batzuen berri: liburu hau zeraukan, bere bizian ezagutu dituenetan, Etcheberryren liburuetan hobereana Luis Dassance batek.

5. *Han-Hemenka*, 187 orrialde. Izenak dioen bezala, hemen hunkitzen ez den gai edo gizon gisarik ez da; irakur errexa, batean jostatuz, bestean goretsiz.
6. *Orotarik*. Hau da Etcheberryren liburu gotorrena, 318 orrialderekin. Arinena ere bai, beste alde batetik, noiztenka bi lerroko irri--solas bat du bere gai laburrena.
7. *Azken buruxkak*, 286 orrialde. Hemen uste ukan zuen donoztiritarrak bere idazle biziaren bururat heldua zela. Holako nekadura zerbaitek utz-arazi ote dizkio orrialde osoak, dokumentuak egia erran, frantsesez? Ez baitzuten gure irakurleek hori hain gustukoa izan beren euskara herrikoi gosean.
8. *Berriz ere beretarik*, 275 orrialde. Zorionez, laster berriz hartu zuen idatz-minak Etcheberry, "beretarik" eta beste.
9. *Hazparneko misionestak*, 82 orrialde, hau liburu guzietako laburrena, egilearen predikari lagun ohiez, eta ere antzinagokoez, beti ere zenduak aipatuz bakarrik.
10. *Orhoitgarriak*, 218 orrialde, 1986an egina. Bazeraukan oraino, oroit--arau, zer erran: Louis Pasteur edo Arseko erretoraz bezala, Baionako ospitalean berak 23 urtez ikusiez eta... holako.
11. *Denetarik*, 173 orrialde, 1988 urtekoa, eta izenak berak dioen bezalakoa.
12. *Ene orhoitean*, 157 orrialde, 1989koa eta agertuetan azkena. Xahartzeari, lehengo Urruñako oroitzapen eta zernahi gauza pollit beti gogorat heldu, irakurleak jada zerbait balinbadaki ere horietaz.
13. *Lehengo eta oraiko gorabeherak*. Hau da azken liburua, oraino manuskrituan dauden 138 orrialdeekin eta urte honetan argitaratu behar lukeen azkena.

Zenbat ote dira horiek guziak eskutan dauzkatena! Dauzkan batek erran dezake, ahoan bilorik gabe, ez dauzkala beste bati uztekoak.

EUSKALTZAINDIAREN LAGUNTZAILEAK (1933)

Donostia, 1991-III-21

Juan Mari Lekuona

Irailean edo, udapartean behintzat, emakume bat etorri zitzaidan Euskaltzaindiak Donostian daukan bulegora. Irurako maisu izandako baten alaba zela aitortuz aurkeztu zuen bere burua. Eta Lekuonarenak omen ziren bi gutun zekarzkiñ berekin. Nik Manuelenak izango zirela pentsatu arren —hona nire harridura modua!— 1936 galdu zen Martinek idatziak ziren.

Hauetako bigarrenak sinadura ofiziala dakar idazpuruan: “Euskaltzaindiaren Laguntzalleak / Yaur-salla”. “Colaboradores de la Academia de la Lengua Vasca / Sección Tutelar”. Musitun, Arabako herriska batean dataturik datoz gutunok, bata 1933-VIII-13koa eta bestea 1933-X-7koa. Igorlea, esan dudanez, Martin Lekuona zen, oiartzuar apaiz gaztea; Musitun parroko zegoena; eta hartzailea, berriz, Don Krispin Guasch, Iruran maisutzan ari zen irakaslea. Eta, hasieran aipatu dudan emakumearekin bukatzeko, esan dezadan niri gutunok ekarri zizkidan emakumea Pepita Guasch Vernet zela, Iruran jaioa eta orain Donostian bizi dena, Don Krispin maisuaren alaba.

Lehenengo eskutitzean ikusten da, Irurako maisuak baietza emana zeukala, “Euskaltzaindiaren Laguntzalleak” udaldiko jardunaldietan izango zuten ikas-bileratxoan hizlari izango zela. Eta lagungarri gerta zakion, talde honen berri nahiko luzea ematen zaio: asmoak, lanak, ekinbideak, antolakuntza eta abar. Bigarren goan, berriz, ikas-bileratxoa iragon eta gerokoan, ziorionak ematen zaizkio maisuari bere mintzaldiagatik, eta azken berriak aipatzen.

Bi idazkitxo hauek arretagarriak iruditzen zaizkit Euskaltzaindiaren historiarako, batez ere “Yagon salla”-ri dagokion aldetik. Izan ere nahiko urriak dira orduko “laguntzaileei” buruzko berriak; eta gutxi ezagutzen eta aipatzen direnak gainera. Egia da, bai, taldearen boletinaren lehenengo zenbakian aipatzen direla hainbat berri 1933ko batzarrari eta ikastaldiari buruz. Baina gaur nork eskuera eduki aldizkari hori? Bestalde, gutunok dokumentu originalak izateaz gain, ofizialtasunik gabeak dira eta beraz, ahotik ahora esaten diren kontu eta xehetasun partikularrez beteak. Horregatixe pentsatu dut gutunok jaso beharrak direla, eta aintzat hartu beharrezkoak gainera, Euskaltzaindiak historian zehar emaniko urratsetaz oroipena indartzen joango bagara.

1. Gutunon igorlea eta hartzailea

Honela sinatzen dira idazkitxoak: Martin Lekuona batean, Lekuona'tar Martin bestean, datazio-herria bietan Laminoria-Musitu (Araba) da. "Euskaltzaindiaren Laguntzalleak Deia", lehenengo zenbakian datorrenez, taldearen idazkaria da Martin, Donostian ospatzen duten Batzarrean (1). Eta gero, Euskaltzaindiak urrian egindako batzarrean, lendakari aukeratzen du Lekuona'tar Martin jauna (2). Beraz hasieran idazkari zen eta horregatik idazten dio Don Krispini. Eta "laguntzaileek" udan eginiko bilguraren ondoren, lendakari dugu, Euskaltzaindiak izendatua.

Irurako maisua, aldiz, Tarragona-ko probintzian Vilanoba de Escornalbou-ko semea zen. Aces de Candamo-n betetzen zuen bere maisutzako lanbidea. Denbora berean Aces de Candamo-ko semea zegoen maisu Iruran eta bere herrira joan nahiean zebilen. Eta horra non trukea egiten duen Krispinekin: hau Gipuzkoara etorriko zen, eta bestea hemendik Asturias-a itzuliko, bere jaioterrira (3).

Irurara etorri zenak metodo berezia zuen hizkuntzak erakusteko. Eta metodo honi esker euskaraz ikasi zuen berak, eta euskaldun hutsak ziren umeei gaztelera erakutsi zien, emaitza bikainekin erakutsi ere. Pedagogian aditua eta ikasia zen aldetik egin zioten Laguntzaileek dei ikasaldira.

2. Laguntzaileen asmoak

Gutunaren eitteari dagokion erabera, oso labur emanik dago puntu hau: "gure euskara, ezarian-ezarian, berbiztu nahi genuke Araba eta Nafarroako herri hauetan". Euskararen egoera honela ikusten du: "ez da euskaraz egiten ia Araba osoan (zazpi herritan izan ezik), ez eta Nafarroako herri gehienetan ere. Eta Gipuzkoa eta Bizkaiko zenbait alderditan ere ez da egiten. Hizkuntza galdua edota galduxe den leku haietan dago gure alorra... Eta hau da gure xedea: hizkuntza berri bat erakutsi behar dugu, baina bereizkuntza honekin, ez dela hizkuntza arrotz bat, baizik eta gurea dela, gure herriarena".

Martin Lekuonak gutun hau idatzi baino lehenago, ekainean, artikuluska bat idazten du gai berari buruz, "Eusko-Ikaskuntzaren Deia"-n agertzen dena: "Euskeraren aldeko lanak. Gure asmoa" (4). Lantxoaren epigrafeak adierazgarriak dira: "Zein egueratan lagundu nai genioke guk euskerari. —Nork egin bear du, baña, lan au?— Euskera galduta edo ea galduta dagon erri oietan, nork egin bear du lan au? Nola egin bear litzake lan ori? Arabako erri txikietan (egin dutena)".

(1) "Euskaltzaindiaren Laguntzalleak. Deia", 1 (1933), 4. or.

(2) "Laguntzalle oiek bere lendakaria Euskaltzaindiak izendatua nai luteke. Ezetz dio onek. Azkatasuna badute ta berak aukera bezate lendakari ori, bañan lenbizikotz Euskaltzaindiak izendatu du: Martin Lekuona jauna. Aurrerantzean berak aukeratu ta izendatu bezate: Guziak ordea Euskaltzaindiaren babespe ta mendeand begoz". *Euskera*, 15 (1934), 268-269. or.

(3) Don Krispinen familikoengandik eta iruratarrengandik jasoa.

(4) M. Lekuona: "Euskeraren Aldeko Lanak. Gure Asmoa". *Eusko-Ikaskuntzaren Deia. Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos*, 14 (1933), II Iruillabetea, 14-16.

Eta irailean, Donostian egin zen batzarrean, gai bera zulatzen da, taldearen asmoei buruz hitzegiterakoan. Eta dokumentu hau bera da, nik uste, funtsean, A. Intzak, 1933.urteko ekainaren 28an Euskaltzaindian irakurri zuena, Alkarte euskaldunak egun duen araudia aipatuz (5). Beraz, taldearen gogoeta da Martinek idazten duen artikuluska.

3. Emandako zenbait urratsen berri

Arabako herri txikietan egindakoaren berriak igortzen dizkio maisuari. Apaiz batzuek saioska bat egin nahi izan zuten 1933ko lehen sehilabetekoan. Hiru kantu erritmiko erakutsi zizkieten umeei, estrofa guztiak buruz erakutsiz, horrela kantuetako testuetan agertzen diren hitz eta esaldiak ikas zituzten, eta hitz eta esaldi horiek oinarri izan zitezten gero erakutsi behar zitzaienari. Baina emaitza eskasak izan ziren eta gaizki antolatuak, lehen aldiko saioak zirenez.

Oharkizun berberak egiten ditu Martinek aipatu dugun artikuluskan. Gai hau ere ausnartua zeukan Irurako maisuari idatzi zionean. Eta bistan da zerbait egiten hasiak zirela herriz-herri, baina zerbait hobeto antolatutako plangintza baten beharrean sentitzen zirela maisu-maistra eta apaizok Euskaltzaindiaren babes bila eta ikastaroak antolatzeko adituen bila hasi zirenean.

4. Bideratze berri baten bila

Horregatik, laguntzaile jantzien eskua eta laguntza eskatzen da gutunean. Jakin nahi dute zeintzuk diren hizkuntzen irakaskuntzan erabili beharreko metodoak, eta zeintzuk Europan zehar erabiltzen direnak. Konkretuki Guasch jaunari galde egiten dio beronek erabiltzen duen metodoaz, bai berak umeen laguntzaz euskara ikasteko, bai eskolako umeek berarekin gaztelera ikasteko.

Gero, iraileko batzarrean, eta hari honi berari jarraituz, Europako zenbait naziotan gertatutakoan jartzen du bere arreta: "Txekoslobaki"k Pinlandi"k, Lituani"k, Ulandarendarrak, Irlanda"k, Alsazi"k eta Lorena"k, Galesek, eta Europa"ko beste Erri batzuk erantzun bezate gure ordeez... Erri oiek piztu eta zuzpertz dituzte beren izkuntzak. Zergatik ez guk Euskera...? Zenbat belaunalditan galdu zan Euskera gure erdal errietan? Bitan?... Irutan?... Beste ainbestetan, edo gutxia-gotan, piztu leike, ba, Euskera erri oietan" (6). Bide bera litzateke hemen hartu behar genukeena.

(5) "Aita Intzak esan digu: Gasteiz edo Araba aldeko euskeraren zabalkunderako zerbait egin bear litzakela. Ortara doa oraintxe sortu den *Alkarte* bat eta onen sorizpideren bat eman bear litzaiokela. Ortan dago Euskaltzaindia ere". Batzar-Agiriak, 1933ko Orrillaren 18koa. *Euskera*, 15 (1934), 265. or.

(6) "Euskaltzaindiaren Laguntzalleak. Deia", *ibid.*, 2. or.

5. Ikas-bileratxoan non, noiz eta mahainekoak

Badakigun arren Donostian izan zela, Koruko Andre Mariaren Ikastetxeko Areto apainean (7), eskutitzean esaten zaigu Gasteizen egiteko asmotan zirela Eusko-Ikaskuntzak antolatzen zituen ekintzekin batera, irailaren 4tik 11ra hain zuzen.

Baina laguntzaile nafarrek eskatu zutela Donostian izan zedin Ikas-bileratxoan. Horretarako arrazoia zen Gasteiz ez zetorkiela ongi, eta hobeto zutela Donostia. Eta ontzat eman zen eskabidea. Eta egunei dagozkienari buruz ere badago alde txirik: gutunean irailaren 14 eta 15 izan zitezkeela aipatzen den arren, azkenean bi egun lehenago izan zen, 12an eta 13an.

Aingeru Irigarai egiten du “Eusko-Ikaskuntzako Deia”-n bere kronika (8). “Martin Lekuona izan zen bilkura orren ernazailea. Irur ogei ta amar baño geiago irakasle, apez eta bertzetarik”, dio. Eta Laguntzaileen Deia-n berriz, zera esaten da: “Maian Jaun oiek exeri ziran: Intza’tar Damaso Aba, Euskaltzaindiko Yaur-Sallaren Lendakaria; Irigarai’tar Gotzon, Eusko Ikaskuntzaren ordezko; Pierre Lafitte, Apaiza, Bidasoz aruntzkoen ordezko; Herrero’tar Erraimunda, Irakaslea, Gipuzkoako Eusko Irakasleen ordezko; Alduntzin’tar Koldobika, Naparroa’koen ordezko; Lekuona’tar Imanol, Apaiza, Araba’koen ordezko, Lekuona’tar Martin, idazkari”. “Aretoa, betea. Apaizak eta Irakasleak gaillen. Geienak Araba’tik eta Naparroa’tik etorriak ziran. Irurogei bat gutxienez” (9).

6. Laguntzaileen antolakuntzak

Berriro ere idatziz jasotako gertakarien azpildurak aipatzen dira. Laguntzaileen lehenengo Deia-ri esker ezagutzen genituen erakunde honen asmoak, izena, ikurritza, eralguntza, Idazkaritza nagusia, Laguntzaileen batzordea, urteroko batzorra eta Ikasbilerak, hileroko Deia (boletina), eta ordaindu beharrak (10).

Baina gutunean, maila partikularrean, Euskaltzaindia zergatik aukeratu zen esaten zaigu. “Ez dugu nahi izan elkarte berri bat sortzerik. Nahiago izan dugu lehendik zegoen batean sartu. Euskaltzaindiak badu “Yaur-salla” izenekoa, eta hor sartu gara. Sail honek, orain lan berezirik egiten ez duenak, guk dugunaren antzeko helburua du. Beraz, hemendik aurrera Euskaltzaindiko sail horretako laguntzaile izango gaituz”.

Hortik aurrera erakundearen izenaz eta eragin-indarrez zaio mintzo. Hau da, Euskaltzaindiaren babesean izango duten eragin onaz. Baina Manuel Lekuonak, bere *Azken urratsak* liburuan arrazoi politikoa azaltzen digu Euskaltzaindiaren babesean langintza hau jartzeko: “Lo que digo de no suscitar sospechas, les

(7) *Ibid.*, 3. or.

(8) A. Irigarai: “Euskaltzaindiaren Laguntzalleak”. *Eusko-Ikaskuntzaren Deia. Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos*, 15 (1933), 10. or.

(9) “Euskaltzaindiaren Laguntzalleak. Deia”, *ibid.*, 3-4. or.

(10) *Ibid.*, 5. or. Erabakietan datoz.

insistí de un modo especial, porque en aquel ambiente estaba a la orden del día, denunciar todo lo que oliera a vasco, como si se tratara de ‘Separatismo’, por lo cual, en efecto, les recomendé, que para ‘evitar sospechas’ se pusieran al amparo y protección de alguna Entidad o Institución reconocida como de confianza; y, en efecto, les recomendé que se pusieran al amparo de la Academia de la Lengua vasca... Protección que les valió el no ser considerados como sospechosos de Separatismo” (11).

7. Guasch-en mintzaldiaz aipamena

Bigarren gutunean aipatzen da oso arretagarria izan zela Don Krispin Guasch-en hitzaldia. “Noiz izango dugu argitaraturik ikusteko zoria, gure haur erdaldunei euskara erakusteko testu-liburu modura erabil dezagun? Izan bihotz zure lana amaitzeko, gero, Eusko-Ikaskuntzak azter dezan eta kaleratu. Irakaskuntz testu bat oso beharrezkoa zaigu” (12).

Gutunean zehazten ez bada ere, jaso dezagun hemen laguntzaileen Deia-ko lehen zerbakiak datorrena: “11’etan.—Guasch’tar Krispin. Irura’ko Irakasle Argiak iragarritako itzaldia egin zuan: Marrazkia, oro-izkera.—Euskera erakusteko nola erabili?”

“Guasch Jauna Katalunyarra da. Irura’ko errian bere ikastolako aurrak Euskera besterik ez dakite. Nola adierazi aiei Irakasleak nai duana? Guasch Jaunak, guziak ulertzen duten izkera erabiltzen du: marrazkia. Arrigarriak dira bide onekin iritxi dituan ondorenak. Eta zergatik ez erabili bide ori bera aur erdaldunei Euskera irakasteko? Guasch Jaunak, olean irudiak marraztuz, argi erakusten digu nola irakatsi leizken marrazki bidez euskal esakunaren zati guztiak: izena, mugaitza, zendina, izenordea, aditza etab. Txalo sutsuak irabazi zituan bere itzaldi bikañaren sariz. Eta guk galdera bat dagiogu: noiz argitaratuko digu Guasch Jaunak amaituxe daukan euskal ikaspidea? ‘(su texto vasco)’. Zai gagozkio” (13). Orain, euskal pedagogiaren historiarako, aztertu beharko litzateke zer dagoen Guasch-en familiak gordetzen dituen paperetan.

8. Hurrengo sei hilabeterako egitasmoa

“Kantuak eta jolasak prestatzen ariko gaituzu. Interes zentruen metodoari atxekitz umeen interesei egokitzen zaien hiztegia bilatuz. *Umearen laguna* izeneko liburuska ere banatu nahi dugu, oharkizun praktikoak erantsiz. Oraingoz ez dago gehiago eskatzerik. Baina gutxi da hau. Orotariko testu bat behar dugu umeari euskera erakusteko ahalbide guztiak bilduko dituen: kantuak, jolasak, grabatuak, marrazkiak, irakurgai mailakatuak, oroimena lantzeko ariketak etab (14).

(11) M. LEKUONA: *Azken-urratsak*, “Idaz-lan Guztiak”, “Kardaberaz Bilduma”, 32 z. Eset, Gasteiz, 1987, 405. or.

(12) Bigarren gutunean.

(13) “Euskaltzaindiaren Laguntzalleak. Deia”, *ibid.*, 7. or.

(14) Bigarren gutunean.

Asmo honen emaitzak honelaxe zehazten dizkigu Manuel Lekuonak: “Al muy poco tiempo les hacía yo un par de Canciones, sobre temas elementales, como un ‘Elixebatxu, txingo, txingo, txingo’ y otra, sobre léxico del oficio de costura, ‘Ba det nik jostorratza’, y otra, más sencilla aún, como aquel diálogo entre madre e hija, que comienza ‘Ama, ekatzu jantzi beltza’, así como Txomin Jakakortejarena, con la gracia que tenía y tiene para estas cosas, les hizo un par de ellas sobre léxico de régimen doméstico y los oficios de un niño” (15).

Eta boletinaren berri emanetz, alegia, hileru aterako dela, eta bi orri izango dituela, bigarren gutunaren berriak amaitzen dira.

Azkena

Euskaltzaindiaren historiari dagokion zerbait da Laguntzaileen alderdi hau. Batzar-agiritan aipatzen da talde hau 1933ko maiatzean, ekainean eta urrian (16). Gaia gutxi ezagutua izanik ere, hor zeuden laguntzaileen boletina, eta “Eusko-Ikaskuntzaren Deia” deiturikoa. Edota Manuel Lekuonaren aipamenak. Orain, gutunoi esker, gaia xehekiago eta beste ikuspegi batetik ezagutzeko egokiera iritsi zaigu. Dokumentu ofizialetan aipatzen ez diren zenbait xehetasun eta ñabardura aurkitzen ditugu: orduko protagonistak; lanen eta antolakuntzen barne-xehetasunak, eta Euskaltzaindiaren Laguntzaileak 1933ko irailean edukiriko Batzarraren eta Ikas-bileratxoaren berri pertsonalagoak. Papera apal hauek argitara ematea Euskaltzaindiaren historia osabetetzen joateko izango al-da!

(15) M. LEKUONA: *ibid.*, 404-405. orr.

(16) Batzar-agiriak. Orrilla 1933, Garagarrilla 1933, Urrilla 1933. *Euskera*, 15 (1934), 265, 267-268 eta 268-269. orr.

Musitu 13-VIII-33

Sr. D. Crispin Guasch
Maestro Nacional
IRURA

Agur: Aunque no tengo el honor de conocerle personalmente, le dirijo esta carta como a un antiguo conocido y amigo, porque, por muchos conductos, pero, sobre todo, por conducto de D. Juan de Aranguren, coadjutor presbítero de Andoain, y de D. Raimundo de Herrero, presidente de la Asociación Vasca de Maestros de Guipúzcoa, nos es Vd. muy conocido; y, seguramente, que le serán a Vd. conocidas nuestras aspiraciones de querer resucitar, poco a poco, nuestro Euskera en estos pueblos de Alava, Navarra, etc. Hasta ahora nos hemos puesto al habla con Vd. por mediación de D. Juan de Aranguren, por la causa que al principio le he dicho, y por estar éste identificado con nuestras aspiraciones. Pero hoy hemos de dirigirle directamente esta carta, ante todo, para mostrarle nuestro agradecimiento; porque nos consta que ha tomado Vd. nuestros proyectos con un cariño y atención, a que no son acreedores, si no es en cuanto tienen de entusiastas. Quisiera, también, por esta carta darle alguna ligera noticia de nuestras aspiraciones.

Como sabe Vd. muy bien, el Euskera, desgraciadamente, no se habla ya en casi toda Alava (solamente se habla en 7 pueblos de esta región) y en gran parte de Navarra, y en algunas zonas de Guipúzcoa y Vizcaya. Nosotros hemos escogido por campo de nuestra acción euskerista, éste donde el Euskera es ya difunto (aunque persiste en la toponimia, en palabras caseras y, sobre todo, en construcción de la frase, que es completamente vasca), y donde por lo tanto, su enseñanza es igual a la *enseñanza de una lengua nueva*, con la particularidad de que es una lengua no extraña, sino nuestra, de nuestro pueblo.

Este es nuestro terreno de acción, y éste nuestro problema: resucitar un idioma viejo, muerto.

Y, qué procedimientos se imponen para llevar a cabo este propósito? Nosotros, unos cuantos sacerdotes, sin otra preparación que un poco de buena voluntad, quisimos hacer un pequeño ensayo en el primer semestre de este año. No conocíamos ningún método científico. Pero, como estaban entonces en boga los cantos rítmicos de los Pospoliñas de Donosti, nos propusimos enseñar a los niños de algunos pueblos de Alava tres de esos cantos rítmicos con todas sus estrofas, para que los niños aprendiesen así las palabras y frases que aparecen en la letra de esos cantos, y esas palabras y frases fuesen la base de otras que nos pareciese bien enseñarles. Los resultados de este primer ensayo, pobres como primeros y mal organizados, los verá Vd. en nuestro próximo Congreso.

Pero, ya que habíamos empezado a andar, quisimos dar alguna forma a estas aspiraciones nuestras, y, así, lo primero que hicimos fue solicitar colaboraciones de personas competentes sobre métodos que se deben y han empleado otros pueblos de Europa para conseguir el mismo fin que pretendemos nosotros. Uno de nuestros consultados ha sido Vd., por un método peculiar suyo, de que hemos tenido alguna noticia por la prensa, y, sobre todo, por referencias particu-

lares que nos aseguraban que Vd. había aprendido el Euskera por ese método, con los niños de la escuela de su digna dirección de Irura, y enseñaba el castellano a esos niños con ese mismo método con unos resultados insospechados. ¿Cual no sería nuestra alegría y agradecimiento cuando nos comunicó nuestro amigo Aranguren que se ponía Vd. a nuestra disposición, y se comprometía a hacernos una exposición de su método en un Congresillo que proyectamos para fines de este verano?

Aprovechando la semana escasa que acabo de pasar en mi pueblo natal de Oyarzun, pensaba pasar por Irura para entrevistarme con Vd., pero no me ha sido posible. Pude conferenciar por teléfono con D. Juan de Aranguren, que me comunicó que en todo este verano se quedaba Vd. en Irura y que en un día de estas vacaciones nos podría dar Vd. su conferencia.

Nosotros habíamos pensado celebrar nuestro Congresillo en Gasteiz-Vitoria —coincidiendo con los *cursos de verano* que Eusko-Ikaskuntza - Sociedad de Estudios Vascos organiza en Vitoria desde el 4 al 11 de septiembre. Y así, había pedido yo a la Sociedad de Estudios Vascos que le llamasen a Vd. para ese Curso, a donde también asistiríamos nosotros. Pero nuestros compañeros navarros nos piden que el Congresillo se celebre en Donosti, porque Vitoria les viene mal, y San Sebastián mucho mejor. Hemos accedido a sus ruegos. Por lo tanto, nuestro Batzar será en San Sebastián, a mediados de septiembre, probablemente del 14 al 15. La fecha exacta no la he determinado, porque espero contestación de algunos colaboradores, como también la suya.

Le agradecería, pues, mucho, que me escribiera Vd. dos letras indicándome si le viene a Vd. bien esa fecha (14 y 15 de septiembre) o algunos días antes.

Tenemos que imprimir también un programa-convocatoria del Batzar. Haría Vd. también el favor de enviarme el título de su conferencia? Y... tendría Vd. algún inconveniente en que, por diversas razones muy fáciles de vislumbrar, figurase su nombre en el programa? No es que nuestro Congresillo sea un acto clerical (!) ni por su fin, ni por los concurrentes, porque asistirán también algunos maestros; pero estamos en unos tiempos, en que le crean a uno dificultades por nada, y no quisiéramos creárselas a Vd. en su porvenir, que, seguramente, tiene que ser brillante.

Le he hablado de que asistirán también algunos maestros al Congresillo. Como nuestro objeto es completamente cultural, quisimos que participasen en él también los maestros, y nos pusimos al habla con algunos. Tenemos el ofrecimiento particular de algunos maestros de Alava, de Navarra y de la Asociación Vasca de Maestros de Guipúzcoa. Es necesario que en esta labor marchen juntos el maestro y el sacerdote, que ambos son los representantes de la cultura en los pueblos. En la escuela y en el catecismo, creo que se puede llegar a unos resultados hermosos.

De nuestra organización, dos palabras. No hemos querido formar una Asociación aparte. Hemos preferido agregarnos a alguna de las que existen. La Academia de la Lengua Vasca tiene una Sección Tutelar, a la que nos hemos agregado. Esa sección que permanecía inactiva, tiene un fin parecido al nuestro. Somos, pues, en adelante colaboradores de esa Sección de la Academia. Nuestro

nombre es: "Euskaltzaindiaren laguntzalleak-Colaboradores de la Academia de Lengua Vasca". Bajo sus auspicios seguramente creceremos y nos extenderemos mucho. Bajo la tutela de la Academia y bajo la dirección de Vds., los competentes en pedagogía.

Agur, adiskide ta anai maite. Barkatu eskutiz luze au. Agindu nai dezuna zure menpeko gelditzen naizen lagun oni.

Lekuona'tar Martin

Laminoria-Musitu (Alava)

Musitu, 7 de octubre de 1933

Sr. D. Crispin Guasch

IRURA

Agur, adiskide: Vengo a agradecerle en nombre de los Colaboradores de la A. de la L. V. su desinteresada colaboración en nuestro Congresillo de San Sebastián. No pude hacerlo personalmente, porque enseguida tuve que venir a esta Parroquia de mi cargo.

Interesantísima su conferencia. ¡Qué lástima que no la pudiesen ver y escuchar todos los Colaboradores esparcidos por las zonas erdelunes de nuestra Patria!

¿Cuándo tendremos el gusto de verla publicada, para que nos sirva de texto en la enseñanza del Euskera a nuestros niños erdelunes? Anímese, Sr. Guasch, a terminarla, para que Eusko-Ikaskuntza la examine y publique. Tenemos verdadera necesidad de un texto de enseñanza. No todos los Colaboradores tienen la suficiente voluntad, ni todos están capacitados, para ingeniarse en buscar maneras prácticas de enseñanza; hay que darles todo hecho. Y sabe Vd. que por este año (al menos en el semestre que viene) nos vamos a ceñir a preparar cantos y juegos con vocabulario adaptado a los intereses del niño según el método de los centros de interés. Vamos a repartir también el librito *Umearen laguna* con algunas anotaciones prácticas. Por ahora no se puede más. Pero es poco. Hemos de tender a tener un texto completo, que abarque todas las posibilidades de enseñanza del Euskera al niño: cantos, juegos, grabados, dibujos, lecturas graduadas, ejercicios de memoria, etc., etc. Sabemos que Vd. será colaborador incondicional en esta nuestra empresa. Así nos lo manifestó Vd., y así lo esperamos del amor suyo al Pueblo Vasco, del que es Vd. gran admirador.

Dentro de poco pensamos publicar el primer número de nuestro Boletín (una doble hoja mensual) con un resumen de la Asamblea y Congresillo de Donosti. Se lo mandaré tan pronto como salga a la luz. Tendré también a Vd. al corriente de todas nuestras iniciativas y actividades.

Reiterándole, pues, nuestro agradecimiento, me es muy honroso ofrecerme de Vd. s.s. y Cap.

Martin de Lecuona

Laminoria-Musitu (Alava)

BESTE ZENBAIT LAN

HERRI-LITERATURA

ERRIMA UZTAPIDEREN BERTSOGINTZAN

1991-V-20

Pello Esnal

Gure umetan honako bertso hau moldatu eta hamaika aldiz kantatu zigun aitona Benitori:

Erbia gisatuta,
kapoia erreta,
xoxoa ez da txarra
mantekaz beteta;
Pedro Marik gitarra jota,
Jabierrek tronpeta,
aitona dantzan jarrita,
horra nahiko festa!

* * *

Sei urte neramatzan *Sasoia joan da gero* bertso-liburuan Uztapidek darabilen errima-modua lantzen, Euskaltzaindiak Manuel Lekuona ikerketa-saria antolatatu zuenean. Aukera ezin hobea iruditu zitzaidan egina nuena aurkezteko.

Ordurako burutuak nituen bi lan: Oindegia (Uztapidek *Sasoia joan da gero* liburuan erabilitako oinen hiztegi antzekoa) eta Errimategia (oinak errimaka bilduz osatutako errima-alorren bilduma). Baina ez nintzen eskuz egindako bilduma haiek txukuntzen hasiko. Gainera, apenas izan zezaketen inorentzat interesik, ia-ia zerrenda hutsak izaki. Bestalde, hasia nuen hirugarren lan bat ere, aurreko biak oinarri hartuta: Uztapideren Oin-errimen almatzenaren osatzea. Horiek horrela, zer egin? Hirugarrena azaltzea erabaki nuen, beste bien berri ere emanaz.

Hala adierazi nuen lanaren aurkezpenean, eta honela jarraitzen:

Gure asmoa honako hau besterik ez da: oraindik erabat bukatzeke dugun lana gu baino adituagoen eskuetan jartzea, honaino egindako bidea zuzena den azter dezaten aurreragi sartu aurretik. Jasotako iritzia-
ren arabera jokatu dugu aurrerantzean: merezi badu, aurrera eginez, zuzendu beharrekoak zuzenduz, Oindegia eta Errimategia informatikaz berretsiz eta Uztapideren Oin-errimen almazena burutuz; eta merezi ez badu, berriz, dagoen-dagoenean utziz.

Aukera hura egin nuen. Ez zen, ez, lehenengoa. Sei urte lehenago ere egin behar izan nuen beste bat, eskuak lanari erantsi aurretik. Izan ere, oro har bi jokabide metodologiko bait nituen aukeran, bertsolaritzaren muinera iritsi nahi eta errima hartu nuenean aztergai. Intuiziozkoa zen lehenbizikoa: intuizioa gidari atzematea errimaren zer-nolako nagusiak; gero etorriko zen hori datuz hornitzea eta adibidez jaztea. Bigarren jokabidea alderantzizkoa zen: datuak abiapuntu, hauen azterketa erabatekoa eginez atzematea errimaren funtsa.

Errimaz argitaratua zegoena irakurtzeak eraman ninduen bigarren jokabidea hartzera, garbi samar bait zegoen ia beti lehenengo bidetik ibili izanak ez dizkigula gogobeteko emaitzak utzi, nahiz eta agian erru guztia ez egon aukera metodologikoaren baitan. Bigarren jokabideak ere bazituen, ordea, bere alderdi kamutsak; besteak beste, lan-esparrua hain handia izatea luze-zabalean. Izan ere, nola ekin bertsolari guztien errima-erabilera aztertzeari? Batekin hasi beharra zegoen. Baina, halere, nola bildu eta aztertu bertsolari baten bertso guztiak? Beraz, intuizioz jokatu beharra zegoen bertsolari bakarra hautatu eta honen bertso-bildumaren aukera egitean ere. Hala aukeratu nituen Uztapide eta bere *Sasoia joan da gero* bertso-liburua. Ez naiz inoiz damutu.

Baina ez zen orduan amaitu aukera egin beharra. Erabaki beharrean bait nago orain ere, Euskaltzaindiak Manuel Lekuona ikerketa-saria irabazitako lana argitaratzea erabaki duenean. Nola eman argitara: besterik gabe dagoen-dagoenean ala zertxobait osatuta?

Lana berriro irakurtzean sortu zait galdera. Egiten hasi berria den etxearen tankera hartu bait diot orain bi urte burututakoari. Hor ditu planoak eginda, zimenduak aterata (ezkutuan gehiago agerian baino), gai ugari bildua eta pilatuta... Eta galderaren bi aukeren aurrean berehala egin dut bigarrenaren alde: orain bi urte egindakoa ikutu gabe, bigarren lanez zertxobait osatzearen alde, alegia. Horretara bultzatu naute, besteak beste, bi urte hauetan egitasmoa lantzen egindako aurrerabideak eta honen berri dakiten lagunek emandako aupadek. Baina horiek gutxietsi gabe, indar gehiago izan du azken batean Euskaltzaindiak eskainitako aukerari ahalik eta etekin gehiena atera nahiak; merezi duelakoan bait nago.

Bi azken urte hauetan egin bait dut aurrerabiderik, lehenago jarritako oinarrien gain; nahiz eta zeuden zeudenean egon gaur ere orduan aipatutako hiru lanak: Uztapideren Oindegia, Errimategia eta Oin-errimen almazena. Eta hori, batez ere informatikaren aldetiko eragozpenengatik. Halere, horiek gehiago dagozkie egitasmoaren ezkutuko alde ilunari; eta beude oraingoz bere horretan, ego-kiera hobearen zain.

Aurrerabideei dagokienez, berriz, hor doaz bigarren lanean, Manuel Lekuona saria jaso zuen lanaren jarraian. Bi puntu nagusiko artikulua da, lehenengo lanaren osagarritzat jo dezakeguna, osagarri hutsa ez bada ere; aurrekoaren pare bat puntu ere birmoldatzen bait ditu. Baina utz dezagun dagokionerako bigarren lanaren nondik-norakoan berri ematea. Eta amai dezagun lehenengo lanaren aurkezpenean bezala:

Asmatuko ahal genuen!

UZTAPIDEREN OIN-ERRIMEN ALMAZENA BERROSATZEN

Sasoia joan da gero bertso-liburuko oin eta errimak aztertzen eta egituratzen: ondorengo lan zabal eta osoago baten hasikin.

ALDEZ AURRETIKO ZENBAIT ARGIBIDE

Laburduren esanahia

Ad. aditza.

Adj. adjetiboa.

Bald. baldintza, baldintzazkoa.

Zenb. Zenbatzailea.

Bertso-sailak, bertsoak, puntuak eta oinak aipatzeko modua

Ikus 523. orrialdean puntu honi dagokiona.

Errimen berri emateko modua

Ikus 532-533. orrialdeak eta 533. orrialdeko (24), (25) eta (26) oin-oharrak.

AURKEZPENA

Sorginkeria hitza dugu bertsolaritza zer den adierazteko egokienetakoa. Sorginkeriatik asko bait du bertsolaritzak; baita sorginetik ere bertsolariak. Eta sorginkeriak bezala, harridura eta lilura sortzen ditu bertsolaritzak bertsogintza ezagutzen hasten denaren baitan: “hori da hori!”. Eta harridura eta lilura jakinmin bihur daitezke gerora: “nola liteke bat-batean bertso neurtu eta errimatuak sortzea?”. Eta aztertzaileak bereganatu egiten du jakinminak sortutako galdera, eta zatitu, xehetu, birmoldatu...; bai bait daki zenbat errazten duen bidea ondo egindako galderak. Eta hasierako jakinmin hura areagotu besterik ez zaio egiten ikerketariari bertsolaritzaren bidean aurrera joan ahalean.

Gure baitan ere hasierako harridura jakinmin bihurtu zen denborarekin, eta jakinmina astiro-astiro aztergura. Eta galdera batzuk sortuz joan zitzaizkigun: nola

erabiltzen du errima bertsolariak?, zein oinez baliatzen da?, zeintzuk dira errima eta oin erabilienak?, ez ote daude oinak eta errimak elkarren artean lotuta?, ez ote daude klitxe batzuk eginak?, nola ditu ordenatuak bertsolariak errimak eta oinak?... Eta pixkana-pixkana sendotuz joan zitzaigun ziurtasun bat; baita habia egiten ere hiru susmo: errima dela bertsogintzaren bihotza, erriman dagoela bertsogintzaren gakoa, errima lagungarri ere gerta dakiokela bertsolariari, hasieran ematen duen baino errazagoa izan behar duela errimak eta oinak erabiltzea... Eta galdera eta susmo horiekin lanean hasi ginen.

Galderak eta susmoak gidari, errima eta oinak aukeratu genituen aztergai bertsogintzaren alderdi askoren artean, Uztapidek bere bertoetan erabilitako errimak eta oinak, hain zuzen; izan ere, errima aztertzea iruditzen bait zitzaigun bertsogintzaren muinera iristeko biderik egokienetakoa. Baina ezin Uztapideren bertso guztiak erabili, eta azkenekoekin geratu ginen: *Sasoia joan da gero* liburu-koekin, alegia. Eta liburu horretako oinak eta errimak arakutzen hasi ginen: jira eta bira, multzoak egin eta desegin, fitxa bat hemen, bestea han... Eta, pixkana-pixkana, bi helburu jarri genizkion geure lanari: batetik, edozein bertsolariren bertsogintzako errimak eta oinak aztertzeke sistema baliagarria moldatzea eta, bestetik, Uztapideren Oin-errimen almazena berrosatzea. Bi helburu hurbil horiek, jakina, urrunagoko xede bat zuten: bertsogintzan sakontzea.

Eta hala taxutu genituen lehenengo bi lanak: Oindegia (Uztapidek *Sasoia joan da gero* liburuan erabilitako oinen hiztegi antzekoa) eta Errimategia (Oindegiko oinak errimaren arabera bilduz osatutako errima-alorren bilduma). Eta bi lan horiek oinarri, ekin genion hirugarren bati: Uztapideren Oin-errimen almazena osatzeari. Azkeneko hauxe aurkezten dugu hemen, beste bien berri ere emanez.

Gure asmoa honako hau besterik ez da: oraindik erabat bukatzeke dugun lana gu baino adituagoen eskuetan jartzea, honaino egindako bidea zuzena den azter dezaten aurreragi sartu aurretik. Jasotako iritziaren arabera jokatuko dugu aurrerantzean: merezi badu, aurrera eginez, zuzendu beharrekoak zuzenduz, Oindegia eta Errimategia informatikaz berretsiz eta Uztapideren Oin-errimen almazena burutuz; eta merezi ez badu, berriz, dagoen-dagoenean utziz.

Asmatuko ahal genuen!

1988ko azaroak 24

* * *

1. BERTSOLARITZAREN BIHOTZERA

Lehenengo atal honetan lau punturekin zabalduko dizkiogu atea geure lan honi: lehenengoan beraren muina azalduko dugu; bigarrean gidari ditugun ziurtasunaren eta susmoen berri emango dugu; hirugarrean lanaren zer-nolakoaz arituko gara, laugarrean lan honen gainerako atalak aurkeztuz bukatzeko.

1.1. Lanaren muina: Oin-errimen almazena

1.1.1. *Almazena*

Bada hitz bat, jatorriz euskalduna izan gabe ere, bertsolariek bertsotan aldian behin aipatzen dutena: *almazena* (1). Hitz honen eskutik has dezakegu bertsolaritzaren bihotzera eraman gaitzakeen bidea urratzen, nahiz eta bertsolariek erabilitako esanahi ber-berarekin ez erabili. Guk eman nahi diogun esanahia zedarritzeko, balia gaitezen Uztapidek Txirritari buruz esandako hitz batzuz. *Argia* aldizkari-rik hartu ditugu (2).

Argia: *Txirrita* zer moduzko bertsolaria zen?

Uztapide: Nik hura azkenengo urteetan ezagutu nuen. Bertsolari oso ona zen. Bertsoa errez egiten zuen, bertsokera errezekoa zen. Baina dozena bertso kanta ondoren, badakizue, rima oso erreza zuen eta mugatua noski eta botatakoak berrepikatzen hasten zen. Ez zuen berdin-berdina botako baina oso antzekoa bai.

Argia: Etorri haundikoa omen zen...

Uztapide: Etorri ikaragarria. Hari segituan etortzen zitzaion bertsoa. Jakina, antzekoak baina... Dena dela hori errezagoa da, baina bakoitzak bere bertsokera dauka. Bertsoa asko aldatu nahi duenak, lanak dauzka, zailagoa bait da. Zepai batek ere erreztasun haundiz botako zizun bertsoa, baino oso mugatua honek ere. Azkarra bertsotan hura ere.

(1) Hona hemen Gazteluren bertso bat, berak eta Txirritak Azpeitiko Loiolan San Isidroan jesuiten etxeko leiho banatetik egindako saiotik hartua:

Kabida ona dago
gure almazenetan,
Jaungoikoak grazia
eman digu hortan;
gizon azkarrak dira
estudioetan,
gure kolejiuak
sagardo tokietan.

DORRONSORO, J. (1981): *Bertsotan: 1789-1936*, Bilbo, Elexpuru, 218. or.

(2) XALBARDIN eta ARTASO (1982): "Lehengo egunak gogoan". In *Argia*, 935. zenb., 21. or.

Horraino Uztapideren hitzak. Hona hemen ondoren, gure hitzez emanda, Manuelen aitoren bera: aukera txikikoa zela Txirritaren Oin-errimen almazena, nahiz eta Txirrita etorri handikoa izan eta egundoko etekina atera bere almazen urriari, Aita Zavalak hernaniarraren bertso batean oin hartu eta "ustu ezin zan ganbara"-z hitz egiteraino (3).

Baina zer esan nahi dugu "Oin-errimen almazena" diogunean?

1.1.2. *Oin-errimen almazena*

Oin-errimen almazena ezer baino lehen almazena dugu, biltegia. Eta almazen edo biltegi bakarra, bi gaiz beteta badago ere. Beraz, Oin-errimen almazenez hitz egitean, biltegi bakarrak ari gara.

Baina, aurreratu bezala, almazen horretan bi gai pilatzen dira: oinak eta errimak; bi gai, elkarrekin estu lotuak. Lotura estu hori adierazten du "oin-errima" hitzen tarteko marratxoak ("eta" juntagailuaren baliokide dugu hemen marratxo).

Beraz, elkarrekin estu lotuta dauden bi gairen biltegi bakarra dugu Oin-errimen almazena.

Hori horrela, "oin" eta "errima" hitzen esanahia azaltzea geratzen zaigu, Oin-errimen almazenen esanahi osoa adierazteko. Aldi berean, azal ditzagun "bertso" eta "puntu" hitzen ere (4).

Has gaitezen "bertso" eta "errima" terminoekin. Ez dugu uste inolako problemarik sortzen dutenik. Adostasun osoa dago horien esanahien inguruan. "Bertso" hitzaren ordez "pertsu", "bertset" eta "ahapaldi" (5) ere aurki ditzakegu, baina beti esanahi berarekin: erdarazko "estrofa" eta terminoenarekin. Errima, berriz, puntuen bukaerako ahoskidetza dugu.

Adostasuna ez da hainbestearinokoa beste bi kontzeptuen inguruan. Zer da puntua? Zer da oina?

Gogora dezagun nola erabiltzen den "puntu" hitza gaurko bertsolari-txapelketetan eta jaialdietan. Denok dakigu zer den bertsotan *puntuka* aritzea;

(3) ZAVALA, A. (1976): *Ustu ezin zan ganbara*, Tolosa, Auspoa, 126. Ikus Zavalaren hitzak hitzaurrean (9-10. orr.) eta Txirritaren bertsoa 135. orrialdean.

(4) Zehazte-lan honetan, azken bertsolari-txapelketetan eta saioetan erabiltzen diren hitzez eta kontzeptuz baliatu gara gehienbat. Jokaera honekin ez diogu, ezta hurrik eman ere, orain arteko zenbait terminologiari muzin egin nahi. Erabakia hartu behar eraman gaitu bide bat hartu eta bestea utzi behar izatera. Aitortu gabe doa mingarri zaigula puntu honetan Lekuonatarren jardunetik aldendu beharra; izan ere, ez bait ditugu "oina" eta "puntu" hitzak beraiek bezala erabiltzen. Ikus, besteak beste, Juan Mari Lekuonaren *Ahozko euskal literatura* liburuan 82-84 orr. (1981, Donostia, Erein).

(5) Ikus Mitxelenaren *Orotariko Euskal Hiztegia* (Bilbo, Euskaltzaindia, 1987) "ahapaldi" hitzari dagokion argibidea.

baita zer den bertsoaren *lehenengo puntua* edo *azkeneko puntua* emanda bertsoa osatzea ere.

Adibidez, har dezagun Uztapideren *Sasoia joan da gero* liburuko lehenengo bertsoa:

Len liburu bat idatzi nuen:
 “Lengo egunak goguan”,
 baña senide bakarra zan da
 biziro triste zeguan;
 beste anaia gaztea nola
 jaio bearra dagan,
 au ikusita ia jartzen dan
 patxara obiaguan (6).

Lau puntukoa izaki, bi lerrok osatzen dute puntu bakoitza, Uztapideren liburuko puntu gehientzuenak bezala. Beraz, ez dira berdinak gure “puntua” eta gaztelerazko “verso”. Bestalde, aipatutako liburu berean bada lerro bakarreko punturik; hala nola, eta besteak beste, “Guk sasoiak bagundun” bertso-saileko (47-51. orr.) hamabi bertsoen 5, 6, 7 eta 8. puntuak (“Betrioiarenak” doinukoak) edo “Elurtea” saileko (87-90 orr.) hamabi bertsoen bi lehenengo puntuak (“Uso txuria” doinukoak) (7).

Dena dela, *oina* daraman osagaia den neurrian arduratzen gaitu puntuak: zenbat puntu, hainbat oin.

Aurreko bertso horretan, esate baterako, lehenengo puntua *goguan* oinarekin bukatzen da, eta beste hirurak *zeguan*, *daguan* eta *obiaguan* puntuekin.

Eta *puntua* bezala, *oin* terminoa ere bertsolarien txapelketa eta jardunaldietan duen erabileraren arabera darabilgu. Ezaguna da, esate baterako, “oinak emanda bertsoa osatu” izeneko ariketa. Labur esanda, errima daraman hitza edo hitz-multzoa dugu *oina*. Uztapideren lehengo bertsoa itzuliz, aurreratu dugu *goguan*, *zeguan*, *daguan* eta *obiaguan* ditugula bertso horren oinak. Eta bistan dagoenez, *guan* da oin horien errima.

Ia gehienetan hitz bakarrekoa izaten da oina, baina bi hitzekoa ere izan daiteke zenbaitetan; baita aldian behin hirukoa ere. Adibidez, Uztapideren liburuan bi hitzeko honako oin hauek aurkituko ditugu besteak beste: *ai dia*, *al du*, *an zan*, *arrapa zak*, *bear zan*, *edo ez*, *esan zan*, *ezin du*, *gauza da...* Hiru hitzekorik ere bada: *ez al zen* eta *al da or*.

(6) UZTAPIDE (1976): *Sasoia joan da gero*, Tolosa, Auspoa Liburutegia, 17 or. Hemendik aurrera, aztergai dugun liburu honen aipuak oin-oharretan ez baina testuan bertan egingo ditugu, parentesi artean emanez bertsoa dagoeneko orrialdea edo dena delako bertso, puntu edo oinari dagokion zenbakia (ikus aurrerago, 523. orrialdean, *Bertso-sailak*, *bertsoak*, *puntuak eta oinak aipatzeko modua* puntua).

(7) Baina kontuan izan behar da guzti hori Hegoaldeko-edo bertso idazkeran gertatzen dela; bai bait da, Iparraldean batez ere, puntu bakoitzeko lerro bat idazteko joerarik ere.

Badakigu “puntu” eta “oin” hitzak hemen aipatu bezala erabiliz, benetan estimatzen dugun ohitura eta tradizio batetik atera egiten garela; baina uste dugu onuragarri gerta dakigukeela zenbait arazo argitzeko. Bestalde, ez gara hutsean oinarritzen; zabaldua dagoen herri-erabileran, baizik. Esan beharra dago, halaber, Xabier Amurizak ere bere *Hitzaren kirol nazionala* liburuan bide beretik jotzen duela (8).

Eta, besterik gabe, Oin-errimen almazena zer den adierazia dugulakoan gaude. Aurrerapauso bat emanez, adieraz ditzagun ondoren lan honen hasieran bultzagarri ditugun ziurtasuna eta susmoak.

1.2. Ziurtasun bat eta hiru susmo gidari

Bertsolaritzaren bihotzerako bidean ziurtasun bat dugu gidari eta hiru susmo gidari-lagun. Luzeago jardungo dugu ziurtasunari buruz: errima dugula bertsoaren bihotza. Eta adierazi besterik ez ditugu egingo hiru susmoak: erriman dagoela bertsogintzaren giltza eta gako; oin-errimek sistema bat osatzen dutela (zenbait bertsolariengan) eta errima betebeharreko baldintza ez-ezik baliabide ere badela (zenbait bertsolariengan).

1.2.1. Errima: bertsoaren bihotza

Ez da bertsogintzaz asko jakin behar bertsoak errima ezinbestekoa duela aitortzeko. Errimarik gabe ez dago bertsorik, ez bat-batekorik, ez jarririk.

Badirudi, ordea, ez dutela denek hori horrela ikusten; badela, alegia, bestelako iritzirik duenik ere. Gogora ditzagun, besteak beste, Xalbador handiaren hitzak:

Azken denbora hauetan, pertsuzale batzuek atera daukute ez duela rimak inportantziarik haundiena pertsu batean; barnean zer duen dela gehienik konda. Eta banago, hori entzunik edo, zorbait entzule ez ote diren egoiten gaizki rimatu pertsu bat entzun arte, esku zartaka hasteko!

Behar bada, pertsulari batzuek ere atseginekin entzun dute ateraldi hori, askatasun horrek arint lezakelakotz gure lanaren zailtasuna. Bainan ez ditela lokar. Pertsulariak pertsuak egin behar ditu. Nolakoak egiten diren, hori bertzerik da. Bainan arrozoinamendu txar bat ongi rimaturik, pertsuago da, arrozoinamendu on bat gaizki rimaturik baino. Irinik hoberenarekin egin orea ere ez da ogia, labean axala egin artean (9).

(8) AMURIZA, X. (1982): *Bertsolaritza I. Hitzaren korol nazionala*, Bilbo, AEK. “Oin” eta “puntu” hitzen erabilera dela eta, erants dezagun, kontzeptu-arazoa ez baina terminologiakoa izaki, ez genukeela terminoz aldatzeko inolako eragozpenik izango.

(9) XALBADOR (1976): *Odolaren mintzoa*, Tolosa, Auspoa Liburutegia, 58. or.

Basarrik ere antzeko hitzez emango digu bere iritzia:

Punturik gabeko bertsoa urik gabeko iturria bezela jotzen degu (10).

Bertsoak errima nahitaezkoa duela esanda, badirudi errimaz dena esana legokeela. Baina beste hainbeste esan daiteke neurriari eta doinuari buruz ere: alegia, ez dagoela ez neurririk gabeko bertsoak, ez doinurik gabekorik. Eta honek berdin balio du bat-bateko bertsoentzat eta jarrirentzat. Izan ere, bertsoa (bat-batekoa nahiz jarria) zerbait izatekotan, kantatzeko den zerbait bait da.

Badu, ordea, errimak bertsoentzat neurriak eta doinuak ez duen lehentasunik, inork gutxi ukatuko dionik. Errima da bertsolaria gehien kezkatzen duen arazoetako bat, eta etengabe lantzen ari dena. Errima da, era berean, bertsozaleak tentuz eta arretaz aztertu eta jarraituko duen elementua.

Errimaren lehentasun horren arrazoiak eta oinarriak aipatzekotan, bi aipatu beharrean gaude, besteak beste: errimaren zailtasuna eta betebeharra. Gera gaitzen bi puntu hauek aztertzen.

1.2.1.1. *Errimaren zailtasuna*

Errimaren zailtasunari dagokionez, begien bistan dago errima dela bertsoa eratzen eta moldatzen duten osagaien artean zailena eta nekezen menderatzen dena. Gogora dezagun, esate baterako, Xalbador zenaren aitortpena.

“Ez dakit baden ofizio errexik, baina etzaut iduri hau baino zailagoko aunitz baden munduan” idatziz ematen dio hasiera urepeldarrak bere *Odolaren mintzoa* liburuko “Pentsularitzaz bi hitz” izenburua daraman atalari (11). Xalbadorren ustez, bi dohain behar ditu bertsolariak: batetik, zaletasuna edo gogoia; bestetik, berriz, “rimaren edo berdin bururatsen diren hitzen bilatzeko erretasuna”. “Dohain hori duena –jarraitzen du– titxolaria deitzen dugu guk hemen. Horieri, zuk hitz bat atera orduko, burrustan heldu zaizkiote hura iduriak gogorat”. Eta bere aitortpena hasi aurretik, hala dio: “Dohain horiek biak dituenak, errex egin dezake pertsua. Horrek zerbait aterako du, barnean, deus baldin badu segurik”.

Eta ondoren, bere esperientzia adierazteari ekiten dio urepeldarrak, inolako galerarik ez duten honako lerro hauetan:

Nahi ez duenak ez beza sinets, baina eni bigarren hori eskatu izan zaut beti. Ez du pertsularia izan behar, ni baino titxolariago izaiteko (12).

(10) EIZMENDI, I., “BASARRI” (1984): *Bertsolaritzari buruz*, Auspoa Liburutegia, 178 zenb., 34. or. Hemen “puntu” dio Basarrik; guk “puntu errimaduna” esango genuke, edo “oina”.

(11) Aip. lib., 57-60. or.

(12) Aip. lib., 58. or.

Ez bainaiz ordea titxolaria, beti nekez ari izan naiz, eta ongi berriz bakan. Nondik nahi duzu, rima ezin bilatuz ari denak, gogoan izan ditzan, pertsuak ona izaiteko eskatzen dituen bertze baldintzak?

Pertsu ona egin nahi duenak, ez du behar *problemarik* izan horren osatzeaz, behin zer erran gogoratuz geroz. Errextasun hori osoan duten pertsulariak, nehork uste baino gutiago dira (13).

Rimaren bilatzea baldin bada enetzat segurik lanik zailena, hori da ere gauzarik premiatsuena pertsuaren egiteko (14).

Eta bukatu, honela bukatzen du Xalbadorrek bere liburuaren aitzin-solasari dagokion atal hau, errimaren beste zenbait alderdiz aritu ondoren:

Rimaren ondotik, negurria da pertsu batek eskatzen duen baldintza nagusia. Airearekin edo doñuarekin bat egin behar dute zure hitzek; bainan hortako ez dut uste dohain berezirik behar den izan. Hortan treba daitekela iduritzen zaut.

Enetzat segurik, negurrian huts egitea —eta gero eta gehiago gertatzen zaut— rimaren bilatzeaz sobera hartua naizelakotz izaiten da nik uste... (15).

Lekutan geratzen da Manuel Lekuonak behin eta berriro gogoratu digun Antonio Pildainen iritzia euskal errimaren erraztasunaz!

Euskeraz rima gauza errezegia zala, esan zigun. Izkuntzaren izaerak errexegi egiten duan artifizio bat. Euskera izkuntza sufijatiboa, atzizkiduna izanik, itzen bukaerak ia beti berdintsuak izanik, bertsoaren bukaera berdiña egitea, gauza errezegia dala, gauza “merkea” alegia, edozeñek egin lezakeana... (16).

Ederki asko eransten du Lekuona zaharrak: “Bertsolariak berak esango ligukete, gauza au ola dan ala ez”. Ezin garbiago mintzatu zaigu arestian Xalbador. Amurizaren iritzia ere ildo beretik doa. Honela dio bizkaitarrak, lau oinak eman da egiten den bertso-aprobaz:

Jendeak beharbada zailtzat jotzen badu ere, aprobarik errezena da hau. Oztoporik nagusienetariko bat rima da bertsogintzan. Rimak emanak badira, kezka handi bat kendua duzu. Hitzei zerbait loturarik bilatzea ez da hain zaila. Beraz kunplitzea aproba honetantxe da errezena. Beste gauza bat da oso ondo kunplitzea. Orduan rimen zailtasuna kendua denez gero, horrek duen meritua beste zerbaitekin hornitu behar da. Baina dena jota, aproba erreza da eta luzimendu handikoa, jendeak zaila dela uste baitu.

(13) Ibid. Azpimarra egilearena da.

(14) Ibid.

(15) Aip. lib., 60. or.

(16) LEKUONA, M. (1980): “Bertsoen metrika”. In: *Jakin*, 14/15. zenb., 62. or.

Eta jarraitzen du:

Aprobarik zailena edo niri behintzat kezkarik gehien ematen didana puntuari erantzutea da. Han rimak eta dena aurkitu behar dituzu eta gainera jartzen dizuten rimari jarraituz. Erantzunak azkarra eta laburra izan behar baitu eta rima ezarriari jarraitu behar, hauxe da traidoreena (17).

Beraz, errima “oztoporik nagusienetariko bat” dugu, “kezka handi” baten iturri; eta errima ezarriari jarraitu beharra, berriz, “traidoreena”. Jardun ote daiteke argiago?

Ez gara honetaz gehiago luzatuko, eta, oraingoz behintzat, ez dugu jardungo non dagokeen errimaren zailtasunaren gako bila.

1.2.1.2. *Errimaren zeregina bertsoaren egituran*

Errimak bertsogintzan duen zeregina aztertzen hasteko, eman dezagun Juan Mari Lekuonaren eskutik bertsolariaren buruan gertatzen den prozesuaren berri.

Lehendabizi azken esaera biribiltzen duela esan dugu; eta hori dela bertsoaren ardatza. Beraz, ahotik barrura hori da lehendabizi. Eta azken esaera honek puntu bat duenez, berehala beste gainerako puntuak ere asmatu behar ditu, azkenaren kideko direnak. Baina ez bakarrik puntuak: azken esaera horren mamiak kudeatzen du beste bertso-lerrotan ere esango dena. Lehenengo hiru puntuen (edo lauren) barruan esaten denak azkeneko esaeraren argigarri, indargarri eta osagarri izan behar du.

Ahotik kanpora, ordea, memoriaz eta gorputz-espresaeraz baliaturik, oso bestela jaiotzen da bertsoa. Bertso-hasiera da lehenik entzuten duguna. Askotan lehen puntuarekin amaitzen da; ez beti. Gero erdiko lana esango geniokeena dator. Bigarren eta hirugarren puntuekin buka daiteke; ez beti. Eta azken-azkenean bertsoaren giltza, zartada, arrazoa, irria.

Horrela da, beraz, bapateko bertsoaren eraikuntza: atzekoz aurrera egin, bigarrena gutxieren barruan egin ere, esango denaren aukera, antolaketak eta hitzezko adierazpen ederra; azkar eta ezerk hutsegina gabe, plazagizonen segurtasun betean (18).

Horra hor, Juan Mari Lekuonaren hitzetan, “bertsolariaren buruan harilkatzen den prozesua”, adibide egokiz erraz horni dezakeguna. Baina horretara jarri gabe, ekin diezaiogun prozesuaren azterketatik atera daitezkeen zenbait puntu azpimarratzeari:

(17) AMURIZA, X. (1980): “Bertsolariaren barne-prozesua”. In: *Jakin*, 14/15. zenb., 136-137. orr.

(18) LEKUONA, J. M. (1982): *Ahozko euskal literatura*, Donostia, Erein, 126. or.

Hemen Lekuonak “puntu” hitzez aditzera emana guk lan honetan “oin” hitzez ematen dugu, arestian esan bezala.

1. Bertsoaren azken puntua da bertso osoaren oinarri eta ardatza; izan ere, bere arabera moldatzen bait dira gainerako puntuak, bai esanahiaren aldetik, baita errimarenetik ere.

2. Azken puntuaren errimaren arabera aukeratutako oinek osatzen dute bertsoaren bizkarrezurra; izan ere, horiek taxutzen bait dute bertsoaren edukia, puntu bakoitza bere oinari begira eraten delarik. Bertsoa azken puntuaren arabera taxutzen den bezalaxe taxutzen da puntu bakoitza bere oinaren arabera.

3. Errimak gidatzen du bertso osoaren dinamika: berak agintzen du bertso-gintzan. Izan ere, azken batean, puntuak osatzen bait dute bertsoa, azken puntuaren errima gidari aukeratutako oinei begira eraturako puntuak, hain zuzen ere.

Esan ote daiteke gehiago errimaren garrantziaz? Aitor ote daiteke beste horrenbeste bertsogintzaren beste edozein osagaiz?

Norbaitek erants lezake, ordea, arrazoi osoz erantsi ere, bertsolariaren buruan harilkatzen den prozesua ez dela beti hemen adierazi bezalakoa izaten; Juan Mari Lekuonak esanak balio lezakeela paradigma eta adibide gisa, baina badela bestela sortzen den bertsorik ere; esate baterako, bertsolariak normalean ez duela azken puntu osoaren beharrik izaten bertsoa moldatzen hasteko, nahikoa duela bukaerarekin, eta zenbaitetan oin hutsarekin ere bai; eta, are gehiago, badela bertsolaririk, azken puntu eta azken oinik gabe ere bertsoa kantatzeari ekiten dionik.

Baina guzti horrek ez du inolaz ere aurreko hiru puntuen funtsa aldatzen (“azken puntua” dioen bakoitzean “lehen puntua” jarriz konpon bait daiteke arazoa). Eta, zerbait egitekotan, areagotu egiten du errimaren garrantzia; izan ere, errima ondo menderatzen duena ez beste ausartuko bait da, eta ausartzen da, Lekuonak adierazitako eredutik behin eta berriro ateratzen.

Honela, bertsogintza aztertuz goazen neurrian, gero eta garrantzizkoagoa azaltzen zaigu errimaren zeregina eta zerikusia. Eta inolako gehiegikerian erortzeko arriskurik gabe aitor dezakegu bertso osoan zehar ageri dela errimaren eragina eta taupada, egitura orokorrean, puntu guztietan, ia-ia hitz bakoitzean. Bertso osoa dago errimaz kutsatua; bertsoaren atal bakoitzean, agerikoan nahiz ezkutu-koan, ageri da errimaren hatsa eta dardara.

Beraz, seguru gaude errimaren aztertzeari ekitean, bertsoaren bihotzeraino garamatzen bidetik abiatzen garela. Bihotzaren atariraino helduko ahal gara bederen!

1.2.2. *Errima: bertsogintzaren gakoa eta giltza*

Ikusi berriak ditugu Xalbadorren hitzak: ez dagoela bertsolaritza baino ofizio zailago aunitz; gogoia eta errimarako erraztasuna duenak erraz egin dezakeela pertsua; erraztasun hori izanez gero, beste guztia egina dagoela...

Gu ere horretan gaude. Eta honako hau da gure susmoa: ofizio bakoitzak bere martingala izanik, errima dela bertsogintzaren martingala, hor dagoela bat-bateko bertsogintzaren gakoa. Eta hori landu ahalean eskuratzen dela bertsogintzaren ate nagusia zabaltzen duen giltza.

1.2.3. *Oin-errimen almazena: sistema konplexua eta "erraza"*

Hizkuntza sistema bat dela eta, oraindik orain irakurria datorkigu gogora:

Orain dela gutxi agertutako ingeles gramatika-liburu batek 1.120 orrialde ditu. Eta ingelesdunak liburu horren eduki osoa ezagutzen du. Baina hiztun horrek daukan ezagutza ez da analitikoa edo kontzeptuala; globala eta intuitiboa baizik. Geure ama-hizkuntza menperatzen dugu; argi ikusten dugu zer dagoen gaizki. Hizkuntzaren arauak guztiz naturalak dira guretzat, baina ez gara azaltzeko gauza.

Gure ezagutzak beste berezitasun bat dauka: guretzat, geure hizkuntza ez da elementu ezberdinen multzo bat. Hizkuntza sistema bat da; eta sistema horren barnean aise mugitzen gara. Orainaldian dagoena iraganean edo geroaldian ipin dezakegu; baiezko esaldia ezezko edo deklarati- tibo edo galdera bihur dezakegu. Hau dena pentsatu gabe.

Hizkuntzalariek gure ezagutza deskribitzen saiatzen dira; eta, bide horretatik aurreratu ahalean, gero eta harrituagorik dauzka hiztunak menperatzen duen sistemaren konplexutasunak (19).

Bertsogintzaz ere beste hainbeste esan dezakegulakoan gaude: zenbait bertsolarik duen bertsogintzaren ezagutza ez dela analitikoa edo kontzeptuala, globala eta intuitiboa baizik; bertsolari-ofiziokoez darabiltzaten oinek eta errimek sistema bat osatzen dutela, eta sistema horren barnean aise mugitzen direla bertsolariak; gero eta harrituagorik gera daitekeela bertsolaritzaren ikerlaria bertsolariak menperatzen duen sistemaren konplexutasunagatik...

Beraz, batetik ia oharkabean erabiltzen dena bestetik konplexua dela; errazagoa darabilenarentzat aztertu nahi duenarentzat baino; hitz bitan, konplexua eta "erraza" dela aldi berean. Menperatu egin behar!

1.2.4. *Errima: betebeharreko baldintza eta baliabide*

Hirugarren sumo hau, berriz, isil samar kanporatuko dugu, inor izutu gabe: zenbait bertsolarientzat, bertsogintzan betebeharreko baldintza ez ezik, baliabide eta bide-errazgarri ere badela errima. Arestian esan bezala, menperatu egin behar!

1.3. **Gure aukera: Uztapideren Oin-errimen almazena**

1.3.1. *Epe luzera begira, egiteko zabala*

Bertsolaritzaren bihotzera hurbiltzea helburu, *Oin-errimen almazena* kontzeptua moldatu dugu, bidea urratzen lagun diezagukeelakoan.

(19) STERN, H. H. (1986): "Wath can we learn from the good language Learner?" In *Canadian Modern Language Review*, 31. bol., 4. zenb.

Baina, nondik hasi? Nola jokatu? Aurrera ditzagun zenbait uste eta iritzi.

- Ez dago errimari buruz oro har jarduterik, bertsolari bakoitzaren jarduera bakarka eta banaka aztertu gabe; bai bait dago alde funtsezkorik zenbaitetik zenbaitera, nahiz eta batzuen artean antzak handiagoak izan aldeak baino. Bertsolari bakoitzaren jarduera aztertzea diogu eta azterketa kuantitatiboaz ari gara. Izan ere, ondo salatu du Joxe Azurmendik arlo honetan dagoen hutsunea:

Rima azterketa kuantitatibo sinpleenak ere egiteko gaude eta rimari buruz teorizatzen ibiltzen gara. (20)

- Errimaren azterketa kuantitatiboak egiteko, bestalde, tresneria sortu beharra dago. Eta kontzeptuak ditugu lehenengo eta oinarrizko tresnak. Hauek eskainiko digute programa informatikoak egiteko aukera; eta programa hauek bideratuko bertsolari bakoitzaren errima sistematizatzea (lehenengo hitzak erabiliz, bakoitzaren Oin-errimen almazena egituratzea).
- Azkenik, espero dugu zenbait bertsolari esanguratsuren Oin-errimen almazena topatzeak eskainiko digula bertsolaritzaren bihotza aurkitzeko argirik.

1.3.2. *Gure aukera*

Horiek horrela, aurkez dezagun geure lana.

1.3.2.1. *Bi helburu*

Bi helburu izan ditugu honako lan hau moldatzeari ekitean:

1. Bertsolarien Oin-errimen almazena aurkitzen eta berrosatzen (bertsolaria bakoitzak osatua bait du berea, jakinaren gainean ala ez) lagunduko digun tresneria taxutzea.
2. Lehen urratsak egitea aipatu tresneria horrekin Uztapideren Oin-errimen almazena berrosatzen.

1.3.2.2. *Lan bikoitza*

Helburuen arabera, lana ere bikoitza gertatu zaigu.

Lehenengo helburuaren ildotik, oinarrizko zenbait kontzeptu berri taxutu behar izan ditugu. (Atera ahalean ematen dugu horien berri. Gero, azkenean, eranskin batean biltzen dira denak.)

(20) AZURMENDI, J. (1980): "Bertsolaritzaren estudiorako". In *Jakin* 14/15. zenb., 160. or.

Lehenengo helburutik irten gabe, Uztapideren Oindegia eta Errimategiaren (edo errima-sailen) berri ere ematen dugu, baina ez osorik, ezta gutxiagorik ere; izan ere, Oindegia eta Errimategi horiek eskuz eginak izaki, heuren zati batzuk besterik ez ditugu ematen. Argi dezagun geure jokabidea.

Oindegia eta Errimategi horiek eskuz eginak ditugu eta ez informatikaz, ez bait genituen hasieran kontzeptuak programa informatikoa egiteko bezain argi. Baina bagenuen datuak eskuartearen erabili ahalean kontzeptuak argitu eta zehazteko esperantzarik. Lortu dugulakoan gaude. Horrexegatik ematen dugu lan horien berri, oso labur bada ere.

Bestalde, ulerterraza da eskuz egindako bi lanak osorik ez ematearen arrazoiak: dena garbira pasa beharko genuke (bostehun orrialdetik gora dira) edo informatikaz egin; baina informatikaz egiteko, prestatutako tresneriaren balioaren berri jakin beharko genukeen.

Horiek horrela, egin dugun bezala jokatzeko erabakia hartu genuen; eta prestatutako tresneriaren balioa zeharbidez edo probatu eta frogatzea: Oindegiko eta Errimategiko datuak aplikatuz. Eta aplikazio horren emaitza da bigarren helburuaren ildotik Uztapideren Oin-errimen almazena berrosatzen egindako ahalegina.

1.3.2.3. *Pare bat ohar metodologiko*

Begien bistakoa denez, ezinezkoa gertatzen da edozein bertsolariren errima aztertzean, bertsolariak bere bizitzan zehar erabilitako bertso guztiaz baliatzea. Eta fisikoki ezina dena (bertso gehienak haizeak eramanak ditu eta jasotakoak biltzeko egunak eta urteak beharko genituzke, eta halere geratuko litzaiguke bildu gabekorik), metodologiaren ikuspegitik ez da nahitaezkoa. Hortaz, ezinbestez eta halaberrez, bertsolari baten bertso guztiekin ez baina batzuekin lan egin beharrean aurkitzen garenez gero, erabil dezagun metodologia egokia, azterketa baliagarria gerta dakigun.

Lehenbiziko urratsa aukera egitea da, bertso batzuk hartuz eta beste batzuk kanpoan utziz. Baina aukera, jakina, ezin daiteke nolana hikoia izan. Izan ere, errima eta oin guztien ordeztatik batzuk bakarrik erabiliko ditugu, oin- eta errima-multzoo osoen ordeztatik sail mugatu eta jakin batzuk. Beraz, aukeratutako saila, zerbait izatekotan, eta gure azterketak baliorik izan dezan, multzo osoaren ordeztatik izan behar du, haren bereizgarrien jabe; bestela esan, Estatistikan erabiltzen diren hitzez baliatuz, sail aukeratuak multzo osoaren *lagin adierazlea* izan behar du.

Lagin hori egoki aukeratzea; horra hor lehenengo arazoa. Bada, ordea, besterik. Argi eta garbi eduki behar dugu beti aurrean zer-nolako azterketa egin nahi den: azterketa diakronikoa (bertsolariaaren errimaerak urteetan zehar izan duen bilakaeraren azterketa) ala azterketa sinkronikoa (bertsolariak une batean, bilakaera kontuan hartu gabe, darabilen errimaren azterketa).

Bi arazorekin egiten dugu topo gutxienez, bada, alorra mugatzeko orduan: zer-nolako azterketa egin nahi denarekin eta aztergai izango den bertso-saila nola aukeratzearekin.

1.3.2.4. *Sasoia joan da gero aztergai*

Gure kasuan, Uztapideren Oin-errimen almagari dagokionean alegia, ez da bilakaera gehien axola zaiguna, baizik eta bizitzaren azkenean, urte luzeetako jardunaren bilduma eta sintesi bezala, Uztapidek darabilen errima. Eta, zorionez, badugu non aurkitu bilduma eta sintesi hori: *Sasoia joan da gero* liburuan, hain zuzen ere.

Beraz, Uztapideren bertsogintza osoa ezin aztertu eta, bere azken emaitzako bertsotara mugatuko dugu geure azterlana, bertsolari guztien almazena ezin aztertu eta bakarraren almazenera mugatu dugun bezalaxe.

1.3.2.5. *Azken oharra*

Azkenik, bada beste oharrik ere. Baina ez gara luzatuko, begien bistakoa bait da bertsolaritza arloan aditua den edonorentzat. Norbaitek galde lezake ea nola, bat-bateko bertsogintza izaki aztergai, bertso jarriak aztertzeari ekiten diogun. Lehen momentuan kontraesan baten aurrean gaudela ematen badu ere, ez da hala gertatzen. Izan ere, Uztapide handiak *Sasoia joan da gero* liburuan emandako bertsoek, nahiz eta jarriak izan, ez bait dute bat-bateko bertsoen ez freskuriarik, ez grazuriarik, ez egiturariarik, ez taxuriarik galdu. Bat-batekoak dira, beren akats eta guzti.

1.4. **Atalez atal**

Sarrera gisako lehenengo atal hau bukatuko, eman dezagun labor datozenen berri.

Beste sei atalek osatzen dute lan honen muina, zortzigarrena ondorioei emana dagoelarik. Bigarren atalak, datorrenak, *Sasoia joan da gero* liburuaren aurkezpen orokorra egiten du. Hirugarren atala liburutik Oindegira bitarteko zubi da, bosgarrena Oindegitik Errimategira bitartekoa den bezalaxe. Zazpigarren atala, berriz, aurreko guztiak bereganatuz, eginkizun geratzen den almaginarekiko zubibide izan nahi du. Beraz, *Sasoia joan da gerotik* Uztapideren Oin-errimen almazenera doan zubi luzea izan nahi du honako gure lan honek, Oindegia eta Errimategia zubipilare.

Azkenik, eranskin moduan doa hiztegia, lan honetan zehar moldatutako (eta birmoldatutako) zenbait termino berri biltzen dituen; eta bibliografiarekin bukatzen dugu, erabilitako liburu eta artikuluen berri emanez.

2. **LIBURUA: *Sasoia joan da gero***

Beraz, ezer baino lehen, eta oso labor bada ere, aurkez dezagun *Sasoia joan da gero* liburua, beraren datu esanguratsenak emanez. Bide batez, azal dezagun nola egingo ditugun bertso, puntu eta oinen aipuak.

2.1. *Sasoia joan da gero: 67 bertso-sail, 842 bertso eta 3.660 puntu eta oin*

Guztira, 67 bertso-sailek, 842 bertso eta 3.660 puntu eta oinek osatzen dute Uztapideren *Sasoia joan da gero* bertso-liburua.

Bertso-sailak zenbatzean egon daiteke zalantzarik, dela sail baten barruan bi sail txikiago daudelako, dela zenbait sailen artean handiago bat osatzen dutelako... Guk honela jokatu dugu zalantzazko puntu horietan: 1) lehenengo bertso-sailtzat “Eskeintza” izeneko hartu dugu; 2) “Gizonaren lau aroak” izenekoan lau bertso-sail berezi ditugu: “Gizonaren udaberria”, “Gizonaren udara”, “Gizonaren udazkena” eta “Gizonaren negua”; eta 3) “San Juanak” izeneko bi sail-txoak bakartzat hartu ditugu.

Horiek horrela, hona hemen, ondoren, liburuko 67 bertso-sailen zerrenda, bakoitzaren hasierari dagokion orrialdearekin. Hemendik aurrerako bertso-sailen aipua zerrenda honetako zenbakien arabera egingo dugu batipat. Beraz, esate baterako, 5. bertso-saila “Nere jaioterriari” izeneko da; 19. bertso-saila “Zakurra” izenburuduna; 34.a “Gizonaren udazkena” delakoa...

Besterik gabe, eman dezagun zerrenda.

SASOIA JOAN DA GERO liburuko bertso-sailak

1.	Eskeintza	17
2.	Aita zanari	27
3.	Ama zanari	31
4.	Uztapide'n nintzan sortu	35
5.	Nere jaioterriari	43
6.	Guk sasoia bagendun	47
7.	Zestua	53
8.	Artzaia	59
9.	Basoko lanak	67
10.	Garia Euskalerrian	73
11.	Garoak biltzen	77
12.	Artoak eta babarrunak	83
13.	Elurtea	87
14.	Gaztañak biltzea	91
15.	Laiariak	95
16.	Astoaren lanak	99
17.	Garai bateko eztaiak	103
18.	Orain irurogei urteko apaizak	109
19.	Zakurra	113
20.	Uztapide'ko familiaren kaleratzea	117
21.	Gerra	123
22.	Zubeltzu	127
23.	Perretxikoak	132
24.	Lasarte bertsolaria	135
25.	San Antonetan Getaria'n	141
26.	Zepai	145
27.	Euskalerrria	153
28.	Osinbeltz'eko ezbearra	157

29.	Oiartzun	167
30.	Basarri ta ni	171
31.	Kontrabandua	177
	Gizonaren lau aroak	
32.	Gizonaren udaberria	183
33.	Gizonaren udara	187
34.	Gizonaren udazkena	191
35.	Gizonaren negua	195
36.	Arakiñak	199
37.	Gure ezkontzea	203
38.	Nere semiari	207
39a.	San Juanak (I) (21)	211
39b.	San Juanak (II)	212
40.	Jaungoikoaren legeko aginduak	215
41.	Arrantzalien bizitza	219
42.	Bodegon Alejandro	223
43.	Euskaldunak	227
44.	Ostalariak	231
45.	Tratanteak	235
46.	Gaurko mutil gaztiak	239
47.	Baserriko bizimodua	243
48.	Gure lengo baserria	249
49.	Gu orain bizi geran etxea	255
50.	Gaurko neskatzak	257
51.	Jose Lizaso'ri	261
52.	Agorrillaren amalaua	265
53.	Lazkao-Txiki	269
54.	Aurtengo loteria	273
55.	Xalbador	277
56.	Artikutza	281
57.	Gure euskera	289
58.	Jose Salaberria'ri	293
59.	Eriotza	297
60.	Idiazabal'ko Zepai Saria	301
61.	Ura	305
62.	Ereñozu'ko omenaldia	313
63.	Egunsentia	319
64.	Pelota	323
65.	Lore-illa	329
66.	Martiñ Estanko'ren gizatasuna	343
67.	Naparru alde ortan izan naiz lenguan	355

Bestalde, hona hemen, bertso, puntu eta oinen kopuruak:

— 4 puntuko bertsoz osatutako 51 bertso-sail: 654 bertso eta 2.616 puntu eta oin;

(21) Arestian esan bezala, "San Juanak" saileko bi sailtxoak bakartzat jotzen ditugu, baina bereziz; eta aipatu ere bereziz aipatuko ditugu: 39a eta 39b.

- 5 puntuko bertsoz osatutako 11 bertso-sail: 129 bertso eta 645 puntu eta oin;
 - 6 puntuko bertsoz osatutako 3 bertso-sail: 38 bertso eta 228 puntu eta oin;
 - 7 puntuko bertsoz osatutako bertso-sail bat: 9 bertso eta 63 puntu eta oin;
 - 9 puntuko bertsoz osatutako bertso-sail bat: 12 bertso eta 198 puntu eta oin.
- Beraz, guztira, 67 bertso-sail: 842 bertso eta 3.660 puntu eta oin.

2.2. Bertso-sailak, bertsoak, puntuak eta oinak aipatzeko modua

Hiru zenbakiz adieraziko dugu lan honetan halako oina zein bertso-sailtako zenbatgarren bertsokoa den:

- goraxeago aurreratu bezala, lehenengo zenbakiak bertso-saila adieraziko du;
- bigarren zenbakiak, aipatutako bertso-sail horretako zenbatgarren bertsoaz ari garen;
- eta hirugarrenak, berriz, bertso horren zenbatgarren puntuaz edo oinaz dihardugun.

Honela, aipatu berriak ditugun *goguan*, *zeguan*, *daguan* eta *obiaguan* oinei honako zenbaki hauek dagozkie hurrenez hurren: 1.1.1; 1.1.2; 1.1.3 eta 1.1.4; lehenengo bertso-saileko lehenengo bertsoaren lehenengo, bigarren, hirugarren eta laugarren puntuak bait dira, hain zuzen ere. Hona hemen, esate baterako, 13.7 bertsoa: 13. bertso-saileko ("Elurtea") 7. bertsoa, alegia (89. or.):

Mendi altu samarrean
otso zarrak marmarrean;
oiek gosiak egoten dira
amaikatik amarrean,
Jaunak aparta animala bat
olakuaren aurrean!

Honako zenbaki hauekin adieraziko dira, berriz, oinak: 13.7.1, *samarrean*; 13.7.2, *marmarrean*; 13.7.3, *amarrean* eta 13.7.4, *aurrean*.

3. LIBURUTIK OINDEGIRA: OIN EZBERDINAK, HITZ-ERROAK ETA OINBURUAK

Sasoia joan da gero aukeztuta, bi bide har ditzakegu liburuko oin-errimak sistematizatzeari ekiteko: oinetatik hasi edo errimetatik hasi. Lehenengo bidea hautatuta, zenbait termino berri taxutu behar izan dugu, Oindegia moldatu ahal izateko. Hona hemen, atal honetan, horien berri.

3.1. *Sasoia joan da gero: 2.100 oin ezberdin inguru*

Esan dugunez, 3.660 oin daude Uztapideren *Sasoia joan da gero* bertso-liburuan. Baina nahikoa da irakurketa soil bat, oin batzuk behin baino gehiagotan ateratzen direla eta denak ez direla berdinak konturatzeko. Hain zuzen, 2.100 oin ezberdin inguru dira denera. Baina zer ulertzen dugu "oin ezberdin" terminoaz? Berdinak ez direnak, jakina. Ez pentsa, ordea, batzuetan bereiztea hain erraza denik; gerta bait daiteke zalantzarik bi oin berdinak diren ala ez erabakitzeko orduan.

Lan honetan nola jokatu dugun adierazteko, aipa ditzagun zenbait kasu, errazen erabaki ditugunetik hasita.

– *Esamesa / esan / esan du / esan zan / esana / esanak / esanda / esanean, esanian / esanez / esangai / esango / esateko / esaten / esatera / esatiak...* eta antzekoak. Ezberdintzat jo ditugu, ez bait dira berdinak errimaz, nahiz eta hitz-erro berekoak izan.

– *Barrena (barrua) / barrena (barrura) / barrena (zehar); artian (noiz) / artian (non); ura (hura) / ura (edaria); berri (adjetiboa) / berri (notizia)...* eta antzekoak. Ezberdintzat jo ditugu, jakina, ezberdinak bait dira esanahiez.

– *Gaiña / gaña; gaiñetan / gañetan; gaiñezka / gañezka; altxa / altxa; bearra / biarra; gaubero / gauero: zaiñetan / zañetan...* eta antzekoak. Berdintzat jo ditugu, aldaketek ez bait dute zerikusirik ez esanahiarekin, ez neurriarekin, ez errimarekin.

Zailagoa gertatu zaigu, ordea, honako kasu hauetan erabakitzea:

– *Dia / dira; dala / dana* (hau ere konpletiboa)... eta antzekoak. Ezberdintzat jo ditugu, ezberdinak bait dira errimaz, nahiz eta berdinak izan esanahiaz.

– *Lenbizi / lendabizi; berarengana / beregana...* eta antzekoak. Oin beraren aldaki ezberdintzat jo ditugu, silaba-kopuruz ezberdinak bait dira, nahiz eta esanahi bereko izan eta bertso berean elkarrekin joanez gero poto egingo luke ten. Zenbatzean, oin ezberdinak bezala zenbatu ditugu.

– *Joana / juna...* eta antzekoak. Hauek ere oin beraren aldaki ezberdintzat eman ditugu aurrekoak bezala, ezberdinak bait dira errimaz eta neurritz, nahiz eta hitz bera izan funtsean.

– *Bearrean / bearrian; duanean / duanian; egiñalean / egiñalian; esanean / esanian; marmarrear / marmarrian; onean / onian; otoitzean / otoitzian...* eta antzekoak. Berdintzat jo ditugu, errima berekoak bait dira funtsean, nahiz eta itxuraz eta azalean ezberdinak izan. Aurrerago itzuliko gara honetara.

– *Duala / duela; baztarrak / bazterrak; edarrak / ederrak...* eta antzekoak. Berdintzat jo ditugu, errima berekoak bezala jokatzen bait dute, nahiz eta zertxobait ezberdinak izan. Aurrerago itzuliko gara honetara ere.

3.2. Hitz-erro bereko oinak eta oinburuak

Behin oin ezberdinena ikusi ondoren, norbaitek esan lezake badagoela oinea gehiago ere laburbiltzerik: zergatik bi oin ezberdintzat jo, adibidez, *esatea* eta *esateak*, *izatea* eta *izateak*?, zergatik ez oin berdintzat jo hitz-erro bereko oinak?

Azter ditzagun galdera horiek, merezi du eta. Saia gaitezen, era berean, zertxobait argitzen; goraxeago aipatutako *esamesa*, *esan*, *esan du* eta abarrek lagun diezagukete horretan.

Bi kontzeptu berezi beharrean gaude: *hitz-erroa* eta *oinburua*. Goiko *esamesa*, *esan*, *esan du*, *esan zan*, *esana*, *esanak*, *esanda*, *esanean/esanian*, *esanez*, *esangai*, *esango*, *esateko*, *esaten*, *esatera* eta *esatiak* hitz-erro berekoak dira: *esan* aditza dute denek oinarri. Ez ditugu, ordea, denak oinburu bereko jo. “Oinburu” kontzeptuak errimarekin du zerikusia, eta oin batek bertsokide dituen oinekin. Adibidez, lau oinburu berezi ditugu *esan* hitz-erroko 15 oin ezberdin horietan: *esamesa*, *esan*, *esangai* eta *esate*; *esamesa* eta *esangai* oinburuek ez dute Uztapideren Oindegian beste oinik; *esan* oinburuak, berriz, bederatzi ditu (*esan*, *esan du*, *esan zan*, *esana*, *esanak*, *esanda*, *esanean/esanian*, *esanez* eta *esango*) eta *esate* oinburuak lau (*esateko*, *esaten*, *esatera* eta *esatiak*). Ez gara hemen puntu honetan gehiago luzatuko. Izango dugu, ordea, lan honetan, zeharbidez bada ere, hona itzultzeko aukerarik. Besteak beste, datorren atalean Oindegiaz eta Oindegiko sarrerez eta azpisarrerez jardutean, eta bosgarren atalean errima-alorrak ikustean.

4. OINDEGIA

Hirugarren atalean taxututako “oin ezberdin”, “hitz-erro” eta “oinburu” kontzeptuek eman digute Oindegia moldatu eta Uztapideren almazena berrosatzten hasteko aukera. Baina lan honetan ez dugu Oindegia hori kaleratuko, eskuz egina egonik luzeegi joko bait ligute denboraz eta orrialdez osorik bildu eta ematea. Ezin, ordea, beraren berri eman gabe geratu; ezta beraren zenbait datu azpimarratu gabe ere.

4.1. Sarrerek eta argibideak

Hasteko, errazena eta argiena *esan* hitz-erroko oinak Oindegian nola doazen azaltzea izango da. Hona hemen transkripzioa:

esamesa (1)

ESAMESA	- 1
	- 20.16.2 (4)
	- babesa, erreza, eza
	- Es/(ts)/ZA

ESAN (17)

- ESAN –2
 –4.6.2 (4); 55.3.3 (4)
 –bazan (bald.) (2), dezan, etzan (ez zan), pasan, plazan
 –a/e., s/ts/tz/zAN
- ESAN DU –2
 –37.14.3 (4); 47.15.1 (4)
 –bagendu (bald.), egondu, izandu (2), konpondu, zuzendu
 –NDU
- ESAN ZAN –1
 –22.6.3 (5)
 –an zan, bazan (bald.), itzantzan, izan zan
 –a/e., s/ts/tz/zAN
- ESANA –4
 –19.1.3 (5); 22.5.3 (5); 26.1.3 (4); 44.1.3 (4)
 –dana (zenb.), dana (ad.), emana (2), izana (2), lana (2), neregana, nintzana, zana (ohia) (2), zana (2)
 –Am/nA
- ESANAK –3
 –6.2.6 (9); 17.12.1 (4); 44.2.3 (4)
 –danak (zenb.) (2), diranak, eranak (edanak) (2), emanak, geranak, izanak (2), juanak, lanak, pamak, zanak, ziranak
 –Am/nak
- ESANDA –1
 –64.15.1 (4)
 –izan da, juan da, txanda
 –ANDA
- ESANEAN/
 ESANIAN –2
 –48.3.1 (4); 58.7.2 (4)
 –danian (ad.), duanean, lanean, onian, zanean, zeradenian
 –NEAN
- ESANEZ –1
 –27.7.3 (4)
 –amets, danez, emanetz
 –Am/nEts/z
- ESANGO –1
 –36.15.1 (4)
 –emango, izango, oraingo
 –NGO

esangai (1)

- ESANGAI - 1
 - 19.3.1 (5)
 - artzai, jai, lasai, nai
 - AI

ESATE (14)

- ESATEKO - 2
 - 10.8.1 (4); 44.11.3 (4)
 - izateko (2); jateko (2), juateko, kalteko
 - a/e TEKOKO
- ESATEN - 11
 - 2.6.3 (4); 12.11.3 (4); 18.12.5 (6); 19.7.1 (5);
 26.10.3 (4); 37.1.3. (4); 44.8.3 (4); 46.9.1 (7);
 48.7.1 (4); 56.1.2 (4); 61.18.1 (4)
 - aurtan, baten (6), diratan (didatan), ematen (5),
 eramaten (2), eraten (edaten), izaten (11), jaten
 (5), juaten (3), zeraten (3), ziraten (zidaten)
 - ATEN
- ESATERA - 1
 - 54.4.1 (4)
 - atera, batera, tartera
 - TERA
- ESATIAK - 1
 - 59.2.4 (5)
 - atiak, betiak, juatiak, kaltiak
 - TEAK

Beraz, Oindegiko 4 sarreratan geratu dira *esan* hitz-erroa izan eta 15 oin ezberdin diren hasierako 33 oinak. Beste hainbeste gertatu da gainerako oinekin ere.

Horiek horrela, argi ditzagun azaldutakoak, *sarrerak* eta *azpisarrerak* zer diren esanez eta ematen dituzten informazioak zer-nolakoak diren adieraziz.

Sarrerak. Oiburuak besterik ez dira. Hauek ditugu, jakina, Oindegiaeren osagai nagusiak. Goiko adibidean lau dira: *esamesa*, *esan*, *esangai* eta *esate*.

Azpisarrerak. Sarrera batzuek azpisarrerak dituzte eta beste batzuek ez. Goiko kasuan, *esamesa* eta *esangai* sarrerek ez dute, eta beste biek bai: *esan* sarrerak zortzi (*esan*, *esan du*, *esan zan...*) eta *esate* sarrerak lau (*esateko*, *esaten*, *esatera* eta *esatiak*).

Azpisarrerarik gabeko sarrerek eta azpisarrerak hiru informazio ematen dituzte: 1) zenbat aldiz azaltzen diren, zenbakiz adierazita, 2) zein bertsoan dauden eta bertsoak zenbat puntukoak diren eta 3) zein oin dituen bertsoakide (oin hauen parentesi arteko zenbakiak zenbatekoa adierazten du).

Esate baterako, *esan* oina bi aldiz azaltzen da: lehenengo aldiz 4. bertso-saileko 6. bertsoa (eta bertsoak lau puntu ditu; beraz, *esan* azken-hirugarrenean doa) eta bigarren aldiz 55. bertso-saileko 3. bertsoa (bertsoa lau puntukoa da; beraz, *esan* azkenbigarren doa). Eta bertso horietan honako oin hauek ikusiko ditugu *esan* oinarekin batera: *bazan* (bi aldiz), *dezan*, *etzan*, *pasan* eta *plazan*.

Puntu hau bukatzeko, egin ditzagun hiru ohar oinburuez eta sarrerez:

Oinik gabeko sarrerak (*esamesa* eta *esangai*, adibidez) minuskulaz doaz Oindegian eta oin bat baino gehiagokoak, berriz (*esan* eta *esate*), maiuskulaz.

Aditzak bi oinburutan (sarreratan) berezi ditugu, horretarako aukera izan dugunean: batetik, partizipioa (*esan*, *izan*, *ikasi*, *ikusi*...) eta, bestetik, aditz-izena (*esate*, *izate*, *ikaste*, *ikuste*...); tartean bada aditz-oinik ere oinburu (*luza*...).

Gehienetan oinburua oina ere bada (*esamesa*, *esan*, *esangai*); batzuetan, ordea, ez (*esate*).

4.2. Bi datu azpimarragarri

Oindegiaeren berri emanik, azpimarra ditzagun bi datu: *Sasoia joan da gero* liburu osoan behin bakarrik azaltzen diren sarrerena (hau da, oin bakarreko sarrerena) eta azpisarrerarik gabeko sarrerena. Horiek lagun diezagukete Uzta-pidek erabilitako oinak bere almazenean nola zeuden ordenatuak agitzen.

4.2.1. Oin bakarreko sarrerak

Liburuan behin bakarrik azaltzen dira oin hauek eta 832 inguru ditugu gutzira. Hiru sailetan bana ditzakegu:

Lehen sailean sar ditzakegu oso oinburu arraroak; gutxi erabiltzen diren hitzak, alegia; hitz bitxiak direlako edo/eta oso errealitate konkretuei lotuak. Esate baterako: *abaro*, *abelera*, *adurra*, *altabozikan*, *armairuan*, *arakintzan*, *arbiak*, *ardaillan*, *armak*, *arpana*, *arri!* (*arre!*, astoari mugitzeko esaten zaiona)..

Bigarren sailean izen nagusiei dagozkienak sar ditzakegu. Berezi egin ditugu; nahiz eta, errealitate konkretuei lotuak daudenez gero, aurreko sailekoak ere izan daitezkeen. Esate baterako: *Agirre*, *Aiako-arri*, *Arrua*,

Basarri (22), *Bermeo'n*, *Bianditz*, *Bizkaia*, *Canarias'era*, *Donostia'ri* (23), *Ekaiña* (kobazuloak), *Erreterin*, *Erroiarr...*

Hirugarren sailean, berriz, sar ditzakegu bukaera edo errima bitxiko oinburuak edo errima antzeko duen bertso gutxi azaltzen direlako gehiagotan ateratzeko aukerarik izan ez dutenak. Esate baterako: *ajia*, *alde*, *aldira*, *aldiz*, *aldrebes*, *alia*, *alkar*, *amets*, *ankak*, *antzirik*, *antzua...*

Sailen arteko mugak ez dira batzuetan garbi ageri, baina sailkapenak balio digu oro har nahi duguna adierazteko. Oker handirik gabe esan dezakegu lehenengo eta bigarren saileko oinburuak ez direla Oin-errimen almagaztekoak; ezta hirugarren saileko asko ere. Edo, hain urrutira joan gabe, ez direla behintzat ohizko oinak.

Bego oraingoz horretan. Aurrerago itzuliko gara puntu honetara.

4.2.2. *Azpisarrerarik gabeko sarrerak*

Bada Oindegian azpisarrerarik ez duen sarrerarik. Guztira, 241 inguru. Kopuru horretan, jakina, ez ditugu aurreko puntuan ikusitako oin bakarreko sarrerak sartu.

Bi multzo bereiz ditzakegu azpisarrerarik gabeko sarreretan: 1) berez direnak azpisarrerarik gabeak eta 2) aukerarik izan ez dutelako-edo daudenak azpisarrerarik gabe. Lehenengo sailekoak ditugu, esate baterako, *aietan*, *al du*, *aldian* (hurtean), *alkarri/elkarri*, *alperrik...* Bigarrenengoak ditugu, berriz, *agurra*, *amorio*, *aparia*, *aritz*, *arpegi...* Bigarren sailekoak errazago alda daitezke formaz (*agurra*, *agurrak*, *agurrean*, *agurrik...*; *amorio*, *amorioa*, *amorioak*, *amiorik*, *amiorotan...*) lehenengoak baino; eta sarreraz aldatu gabe, jakina, hau da, oinburu izateari utzi gabe. Halere, batzuetan izan dezakegu zalantzarik azpisarrerarik ez duen sarrera bat sail batekoa ala bestekoa den bereizten. Dena dela, guri hemen lehenengo sailekoak zaizkigu interesgarri, ez bigarrenak; ezta duda-mudakoak ere.

Bi arrazoiengatik jotzen ditugu interesgarri berez azpisarrerarik ez duten Oindegiko sarrerak. Batez ere, neurri batean argi egiten digutelako bertsolariak oinak nola ordenaturik dituen ikusteko. Eta, gainera, zenbait oin bukaerari lotuta, errimari lotuta, dagoelaren salagarri delako.

Adibide batekin ikusiko dugu argien zer esan nahi dugun zenbait oin errimari lotuta dagoela diogunean. *Dedin* oinarekin, esate baterako. Hiru bertsoan azaltzen zaigu *dedin*; 28.18.4 (4), 53.7.5 (5) eta 59.11.5 (5) puntuetan, hain zuzen; eta honako oin hauekin batera: *aldegina*, *atsegina* (2), *berdina*, *egina* (3), *gordina*, *itzegina*

(22) *Basarri* oina da salbuespen bakarra, bi aldiz ateratzen bait da izen nagusia izaki: 30.8.3 eta 30.15.4ean, "Basarri ta ni" saileko bertsoan.

(23) *Donostia'ri* ez ezik, *Donostia'n* eta *Donosti'ra* ere azaltzen dira liburuan; baina, oinlagun ezberdinak izaki, sarrera ezberdinak dituzte Oindegian.

(2) eta *zedin*. Oin hauek (*zedin* ez beste guztiak; hau ere berez bait dugu azpisarrerarik gabea) beste bukaerekin ere elkarrekin ikusiko ditugu beste errima duten bertsoan: *aldeginda*; *atsegiña*, *atsegiñez*; *berdina*; *egiña* (2), *egiñak* (3), *egiñez* (2), *egiñik*, *eginda*; *gordiña* (3); *itzegiña* eta *itzegiñez* (3). *Dedin* oina, ordea, IN errimari lotua ikusten dugu, aldaketarik gabe, *zedin* bezala; izan ere, ez bait dira euskara honako forma hauek: **dadiña*, **dadiñak*, **dadiñez*, **dadiñik*, **dadin-da...*; ezta **zediña*, **zediñak*, **zediñez*, **zediñik* eta *zedinda* ere.

Besterik ez. Puntu hau bukatzeko, esan dezagun azpisarrerik gabeko sarrerek edo oinburuek toki garrantzitsua dutela Oindegian, oinbarrerako sarrerek ez bezala. Aurrerago itzuliko gara puntu honetara ere.

4.3. Oindegiko zenbait datu

Llabur-llabur bada ere, eman dezagun Oindegiko zenbait daturen berri soila (datu hauek gutxi gorabeherakoak dira ezinbestez, hariak eta informatikaz berrikusi arte): 1.447 sarrera (oinburu) ditu hiztegiak, 832 inguru oin bakarrek eta 615 inguru sarreradun; oinburu sarreradunek 1.290 oin dituzte beren baitan, hauetako 241 azpisarrerarik gabeak direlarik.

5. OINDEGITIK ERRIMATEGIRA: ERRIMA-ALORRAK

Itzul gaitezen hirugarren atalaren sarrerara eta gogora dezagun oin-errimak sistematizatzen hasteko bi bide genituela eta oinen sistematizazioari ekin diogula. Baina ikusi berria dugu laugarren atalean errimari zein lotua dagoen zenbait oin. Lotura hau ez da, ordea, oin batzuetan bakarrik ematen; guztietan baizik, neurri batean edo bestean. Horrexegatik, sistematizazio-lanean aurreratu ahalean, elkarrekin aurkituko ditugu oinak eta errimak. Eta elkarrekin erabiltzeko eta aztertzeko tresnaren beharrean gaude. Horixe da atal honetan, besteak beste, aurkeztera goazen *errima-alorra*.

5.1. Errima-alorra eta osagaiak (oinburuak eta errimak): IN errima-alorra

Dedin eta bere oin lagunekin jarraiki, osa dezagun zerrenda, oin lagun horien lagunak ere erantsiz. Emaizta sarrera biko taula bat da, goitik behera Oindegiko sarrerek edo oinburuak dituena, eta ezkerretik eskuinera errimak. Taulak adierazten du oinburu bakoitza zenbat aldiz azaltzen den eta zein errimarekin (eta errima bakoitzarekin ere zenbat aldiz). Esate baterako, *EGIN* 14 aldiz erabiltzen du Uztapidek bere liburuan: 5 *egin* formaz, 2 *egiña* bezala eta 3 *egiñak*, 2 *egiñez*, 1 *egiñik* eta 1 *eginda* formez.

Besterik gabe, hona hemen taula:

		IN	INA	INAK	INEZ	INIK	NETAN	INTZEN	INDA	INDUA
adin (edade)	1		1							
agindu	2							1		1
aldegin	3	2							1	
alegin	2	1	1							
antziña	1		1							
aña	1		1							
arin	5		2	2				1		
atsegin	6	3	2		1					
atzegin	2	1			1					
aundiña	1		1							
baiña	2		2							
berdin	3	2	1							
bikain	4		1	2			1			
dakiñik	1					1				
dedin	3	3								
desegin	2	2								
egin	14	5	2	3	2	1			1	
Ekaiña	1		1							
eragin	2		1	1						
Erreterin	1	1								
Ertziña	1		1							
etzina (etzana)	1		1							
ez egin	1	1								
ezin	4		1			1			1	1
ezpain	1			1						
eztedin	1	1								
gain	6		2	1	1		2			
gaztain	2		1	1						
gibelurdin	1		1							
Goizarin	1	1								
gordin	4	1	3							
grina	1			1						
gutxiñez	3				3					
Ibañetan	1						1			
iriña	2		1	1						
itzegin	9	5	1		3					
jakin	3				2				1	
maña	1		1							
min	7			1	4	1		1		
mingain	3				2		1			
nagusiarekin	1	1								
oin	5			1	3		1			
ordain	3		1	1						1
pin	4		3		1					
samindu	1							1		
soin	1				1					
txitxardiña	1		1							
ugariña	1		1							
utsegin	4	3	1							
zain	2						2			
zedin	1	1								
zikin	2			1						1
zin	1						1			
		34	37	17	24	4	9	4	4	4

Beraz, zenbait oin errimaren bati lotuta egon eta aldaezina bada, beste zenbait errimarekin batera aldatzen da. Izan ere, oinburu batetik zenbait oin ezberdin sortzen den bezala sortzen bait da errimaburu batetik (gure kasuan IN da errimaburua) zenbait errima antzeko, erroz berdin eta bukaeraz ezberdin (gure kasuan, IÑA, IÑAK, IÑEZ, IÑIK, ÑETAN, INTZEN, INDA eta INDUA).

Horiek horrela, *errima-alorra* deitzen diogu errimaburu bateko errimek (errimaburua bera ere barne) eta errima horiek dituzten oinek osatzen duten sailari (gure kasuan, 9 errimek eta 53 oinek osatutakoari). *Errima-alor* batekoak izango dira alor honetako errimak dituzten bertsoak. Hona hemen, adibidez, zeintzuk diren *Sasoa joan da gero* liburuko IN errima-alorreko bertsoak (parentesi arteko zenbakiek bertsoak zenbat puntukoak diren adierazten dute):

IN errimadunak: 26.12 (4), 28.18 (4), 50.10 (4), 53.7 (5), 56.8 (4), 57.5 (4), 59.11 (5), 66.5 (4).

IÑA errimadunak: 2.11 (4), 7.2 (4), 7.6 (4), 10.6 (4), 10.15 (4), 23.3 (4), 33.2 (4), 53.9 (5), 61.12 (4).

IÑAK errimadunak: 43.5 (4), 56.13 (4), 59.7 (5), 61.4 (4).

IÑEZ errimadunak: 3.11 (5), 18.3 (6), 32.2 (4), 45.5 (5), 48.2 (4).

IÑIK errimaduna: 36.13 (4).

ÑETAN errimadunak: 29.2 (5), 67.3 (4).

INTZEN errimaduna: 35.5 (4).

INDA errimaduna: 30.13 (4).

INDUA errimaduna: 16.10 (4).

Beraz, IN *errima-alorra* deituriko hau 9 errimaz eta 53 oinburuz dago osatua, eta 32 bertso hartzen ditu. Portzentaiatan, oinetan liburu osoko % 3,7 hartzen du eta bertsoan % 3,8.

5.2. TE errima-alorra: salbuespenezko oinak, oinburu solteak, oinburu-multzoak eta oinburu nagusiak

5.2.1. TE errima-alorra

Ikus dezagun oraingo honetan TE *errima-alorra*. Honek 51 bertso (222 oin) hartzen ditu bere baitan, 11 errimak eta 41 oinburukoa izaki. Hasteko, hona hemen TE alorreko bertsoak, errimaka emanda.

TE errimadunak: 18.1 (6), 24.1 (4), 30.4 (4), 41.3 (4), 56.6 (4).

TEA errimadunak: 26.11 (4), 44.9 (4), 64.4 (4).

TEAK errimaduna: 59.2 (5).

TEZ errimadunak: 10.14 (4), 55.15 (4).

p/t/kEAN errimadunak (24): 2.12 (4), 5.9 (4), 6.12 (9), 7.12 (4), 19.6 (5), 25.4 (5), 38.3 (4), 39a.4 (5), 40.3 (2), (25), 41.6 (4), 45.12 (5), 47.5 (4), 48.1 (4), 48.10 (4), 54.2 (4), 58.10 (4), 64.11 (4).

TETAN errimaduna: 32.4 (4).

TEKOA (26) errimaduna: 34.2 (4).

RTa/eTIK (24) errimadunak: 20.12 (4), 42.9 (4).

ATEN errimadunak: 2.6 (4), 12.11 (4), 18.12 (6), 19.7 (5), 26.10 (4), 34.8 (4), 37.1 (4), 44.8 (4), 46.9 (7), 48.7 (4), 56.1 (4), 61.15 (4), 61.18 (4).

a/eTEKO (24) errimadunak: 9.3 (6), 10.8 (4), 10.13 (4), 12.4 (4), 44.11 (4).

a/eTENDA (24) errimaduna: 84.4 (4).

(24) Errimen berri ematean, batzuetan p/t/k, a/e edo antzeko letrak erabili ditugu, barraz (/) berezita. Horrela adierazi nahi da letra horietako edozein aurki daitekeela erriman. Adibidez, p/t/kEAN errimakoak ditugu *kolpian*, *katian* eta *pakian* (ikus beherago (26) oin-oharra); RTa/eTIK errimakoak *artatik* eta *artetik*; a/eTEKO arrimakoak, *bateko* eta *beteko*; a/eTENDA errimakoak, *etenda* eta *izaten da*; eta abar.

(25) Iparragirren doinukoak dira 40. saileko bertsoak (hamar, guztira); beraz, bi errima ezberdin izango dituzte bertso horiek (lehenengo bi puntuek eta azkeneko biek, bat; hirugarren eta laugarren puntuek, bestea). Horren berri ematean bertso bakoitzean bi bertso baleude bezala jokatu dugu. Esate baterako, 40.3 (4) signaturaz lehenengo eta azkenengo lau puntuez osatutako bertso-zatia adierazten da; eta 40.3 (2) signaturaz, berriz, hirugarren eta laugarren puntuez osatutakoa. Adibidez, *batian* (40.3.3) eta *bitartian* (40.3.4) dira goiko 40.3 (2) bertso-zati horren oinak.

(26) Gerxeago, 60. orrialdean hain zuzen, argituko dugu zergatik 34.2 bertsoaren oinak, *artekua*, *batekua*, *jatekua* eta *artakua* izaki, TEKOA errimakoa direla diogun; baita (24) oin-oharreko *kolpian*, *katian* eta *pakian* oinak zergatik diren p/t/kEAN errimakoak ere.

Besterik gabe, azal dezagun taula:

	TE	TEA	TEAK	TEZ	p//NEAN	TETAN	TEKOA	RT _{de} TIK	ATEN	ai/TEKO	ai/TEENDA
alkate	1	1									
aparte	7	3			3	1					
artatik	1							1			
arte (noiz)	13	1			11		1				
arte (non)	8	1			5			2			
ate	5		1	1	2	1					
aurten	1								1		
baitia (bait dira)	1		1								
bat	23				11		1	1	8	2	
batian (batera)	1				1						
bertatik								1			
bete	5	1	1	1						2	
bitarte	19	4	1		2	12					
borondate	1				1						
dirate (didate)	3	1							2		
emate	7								6	1	
eramate	4								3	1	
erate (edaten)	1								1		
esate	14			1					11	2	
eten	1										1
gaitian	1					1					
illabete	2					2					
izate	19		1		2				12	3	1
jate	14		1				1		6	5	1
juate	13		2			2			3	4	1
kalte	2			1						1	
kate	3				1	2					
kolpe	1					1					
lagunarte	1			1							
lurperatze	1					1					
maite	2			1		1					
Lasarte	1	1									
ortatik	1					1					
pake	1					1					
parte	13	3	1		2	6		1			
tarte	5					3	1			1	
torpe	1					1					
urte	17	4	1			9	1	1			
zaramaten	1								1		
zerate	5	2							3		
ziraten (zidaten)	1								1		
	22	12	5	8	75	4	4	8	58	22	4

Aurreko adibideko IN errima-alorra lagun errima-alorra zer den eta zer osagai dituen aditzera eman dugun bezala, honako TE errima-alor hau lagun dugula oinburu-multzoen berri emango dugu.

Azter ditzagun alorreko 41 oinburuak.

5.2.2. Oinburu solteak

TE errima-alorreko oinburu horietatik 18 oinburu ditugu behin bakarrik azaltzen direnak: izen nagusi bat (*Lasarte*), oso errealtate konkretuei edo lotuak lau (*alkate, kolpian, lagun artea, torpian*), aukera handirik gabeak beste lau oin bitxi (*artatik, bertatik, ortatik, eten da*); tartean bada azpisarrerarik gabeko oinbururik [*aurten, baitia* (bait dira), *gaitian, zeramaten, ziraten* (zidaten)]. Eta hemezortziak osatzeko *batian* (batera), *borondate, pakian* eta *lurperatzian* geratzen dira; horietako hiru lehenengoak gehiagotan ateratzea esperoko zukeen batek baino gehiagok, baina hor daude datuak. Hemeretzigarren bat ere badago errima-alor honetan behin bakarrik ateratzen dena: *eraten* (edaten); baina talde honetatik kanpo utzi dugu, NA errima-alorrean gehiagotan ateratzen delako, besteak beste.

5.2.3. Salbuespeneko oinak

Gera gaitezen zertxobait *baitia* (bait dira) eta *lurperatzian* oinak aztertzen, merezi du eta.

Baitia behin besterik ez darabil Uztapidek aztergai dugun liburuan: 64.4 bertsoaren bigarren puntuan, *betia, juatia* eta *maitia* oinekin batera (27). Beraz, TE errima-alor honetan du bere tokia, nahiz eta berez k/tI errima-alorrean egon beharko lukeen, *egoki, txiki* eta abarrekin batera. Baina dagoena ari gara hemen biltzen eta aztertzen, eta ez norbaiten iritziz beharko lukeena.

Lurperatzian oinaren kasua ere bitxia dugu. Berez s/ts/tx/tz/zIAN errima-alorrean behar luke; besteak beste, *aitzian, azaltzian, bazkaltzian, estaltzian, etortzian, ezkontzian, galtzian, gogoratzian...* oinekin batera. Baina berriro ere liburuak agintzen du. *Lurperatzian* oina dakarren bertsoa aztertuz gero, badirudi Uztapide *lurpian* oinarekin hasiko zela bertsoa moldatzen (azkeneko puntukoa denez, hortik hasiko zela pentsatu behar), eta moldatu ere horren arabera moldatuko zuela, nahiz eta azkeneko momentuan *lurpian* ez baina *lurperatzian* jarri; horrek argituko luke, *lurpian* TE errima-alorrekoa izaki, bertsoaren beste oin guztiak alor horretakoak izatea, *lurpian* oinak hain hurbilekoak dituen *urtian, kolpian* eta *torpian* oinekin batera. Hona hemen bertsoa (6.12):

(27) *Bait* aurrizkia beste bi puntutan azaltzen da liburuan: *baitzegon* (62.12.4) eta *baizian* (bait ziran) (56.11.2). Eta *dia* beste behin *dira* formaren ordeez: *badia*, 10.7 bertsoaren laugarren puntuan, *gabia, labia* eta *obia* oinekin batera.

Bertsuak jartzen ditut
 Oiartzun partian,
 ni saiatu naiz beintzat
 al dan artian;
 aurten ezin dedana
 urrengo urtian,
 jarraitu onenbeste
 geran bitartian;
 ez dana kolpian
 da era torpian,
 patxara batian
 laguneren tartian;
 ixilduko gerade
 lurperatzian.

Beraz, lekuz kanpoko edo salbuespen gisako bi oinekin topo egin dugu TE errima-alorreko 41 oinen artean. Eta guri hala adieraztea dagokigu, nahiz eta horiek gabe txukunagoa edo egokiagoa iruditu oinburu-zerrenda. Adieraztea eta azpimarratzea, beste zenbait errima-alorretan ere aurkituko bait ditugu.

5.2.4. Oinburu-multzoak

Eta behin bakarrik azaltzen diren oinak utzita, jarrai dezagun aurrera gehiagotan ateratzen direnekin; 28 dira guztira. Horietan bi oinburu-multzo azpimarratu nahi ditugu, oraingoz *ate*, *bete*, *didate*, *illabete*, *kalte*, *kate*, *maite* eta *zerate* oinak baztertuta: *batetik*, *aparte*, *arte* (noiz), *arte* (non), *bitarte*, *parte*, *tarte* eta *urte* oinek osatutako multzoa dago; *bestetik*, *berriz*, *emate*, *eramate*, *erate* (edate), *esate*, *izate*, *jate* eta *juate* oinek osatutakoa. Azter ditzagun banan-banan.

5.2.4.1. *Aparte*, *arte* (noiz), *arte* (non), *bitarte*, *parte*, *tarte* eta *urte* oinburuen multzoa

Hona hemen zenbait bertsoren oinak, hauek azaltzen diren ordenan emanda:

30.4 (4): *urte*, *aparte*, *bitarte*, *arte* (noiz).

41.3 (4): *arte* (non), *aparte*, *parte*, *bitarte*.

2.12 (4): *artian* (non), *urtian*, *artian* (noiz), *bitartian*.

25.4 (5): *apartian*, *partian*, *urtian*, *bitartian*, *artian* (noiz).

38.3 (4): *artian* (noiz), *bitartian*, *apartian*, *urtian*.

47.5 (4): *partian*, *artian* (noiz), *urtian*, *bitartian*.

64.11 (4): *partian*, *artian* (non), *bitartian*, *urtian*.

Beraz, zazpi bertso horien puntu guztiak goian aipaturiko oinburuetatik daude aukeratuak. Eta *aparte* oinburua lau aldiz azaltzen da, *arte* (noiz) bost aldiz, *arte* (non) hiru, *bitarte* zazpi, *parte* lau aldiz, *tarte* behin ere ez eta *urte* bat ez beste guztietan.

Horrenbestez, bada arrazoirik aipaturiko oinburuen artean (oraingoz *tarte* kanpoan utzirik) loturarik badagoela aitortzeko. Baina jarrai dezagun datuak bilduz. Honako bertso hauetan oin bat ez beste guztiak goiko zazpi oinburuetakoak dira: 18.1 (4), 24.1 (4), 26.11 (4), 32.4 (4), 39b.4 (5), 54.2 (4), 58.10 (4); eta oraingo honetan tartean da *tarte* oinburua ere lau bertsoetan. Horiek horrela, Uztapidek bere liburuan guztira 83 aldiz erabiltzen dituen zazpi oinburu horiek 51 aldiz daude erabiliak aipaturiko hamalau bertsoetan. Horrenbestez, esan dezakegu lotura sendoa dagoela oinburu horien artean; eta sendotasun hau egiaztatu besterik ez da egiten oinburu horiek azaltzen diren gainentzeko bertsoetan.

Beraz, oinburu-multzo trinko baten aurrean gaude. Nolabait esateko, oinburu hauek leku berezia zuten Uztapideren almaganean eta zazpiak elkarrekin zeuden bertsolari handiaren eskumenean, behar izanez gero erabil zitzaizkion. Eta badirudi nahikoa zuela bati tiratzea, besteak ere atzetik joateko bertsoa osatzera, elkarrekin korapilatutako gereziak bailiran.

5.2.4.2. *Emate, eramate, erate (edate), esate, izate, jate eta juate* oinburuen multzoa

Lehengo oinburuez esana errepika dezakegu honako zazpi hauei buruz ere. Hona hemen hasteko, bost bertsoen oinak, ordenan emanda:

2.6 (4): *jaten, juaten, esaten, izaten.*

10.13 (4): *jateko, juateko, eramateko, emateko.*

26.10 (4): *juaten, jaten, esaten, izaten.*

44.8 (4): *eraten, ematen, esaten, izaten.*

44.11 (4): *jateko, juateko, esateko, izateko.*

Oraingo honetan oinburu guztiak azaldu dira: *emate* bi aldiz, *eramate* eta *esate* behin, eta gainerako laurak launa aldiz.

Honako bederatzi bertso hauetako oin bat ez beste guztiak ere goiko oinburuetakoak dira: 8.4 (4), 10.8 (4), 12.11 (4), 19.7 (5), 44.9 (4), 48.7 (4), 56.1 (4), 61.15 (4), 61.18 (4).

Beraz, lehengo oinburu-multzoaren antzeko baten aurrean gaude. Hau txikiagoa izatea. Beste datu bat ere gerta daiteke azpimarragarria: *esate* eta *izate* oinburuen arteko lotura estua. *Esate* ateratzen den 14 aldietatik 13tan *izate*arekin batera ateratzen da; eta hauetatik 10etan justu aurreko puntuan (goraxeago adierazi bezala). Antzeko zerbait gertatzen da *jate* eta *juate* oinburuekin ere, baina ez hain lotura estuz.

Bestalde, ez guke aukera hau beste zerbait azpimarratu gabe galdu nahi, hain da kasu bitxia Uztapideren liburuan: oinburu berak eta ordena berean izatea bi bertsoak, goraxeagoko 2.6 eta 44.11 horiek bezala. Hona hemen bi bertsoak, lehenengoa "Aita zanari" sailekoa (2.6) eta bigarrena "Ostalariak" (44.10) sailekoa:

Azitzeko ainbeste
eman zuten jaten,
eskolara're giñan
batzuetan juaten;
zortzi seme-alaba
errez da esaten,
azitzia ez da ain
erraza izaten.

Ostatuak da jan-etxiak gaur
aukeran daude jateko,
da askatasun osoa berriz
nai dan tokira juateko;
ez du gizonak deretxorikan
nai ditunak esateko,
pazientzia ederra bear da
ostalari izateko.

Kasu hau hain bitxia izateak egiten du argirik bertso gintzaren inguruan, eta horrexegatik dakargu hona. Alegia, garbi erakusten digu malguak direla bertsolariak darabiltzan oin-klitzeak: ez dagoela oin berdinak eta ordena berean erabili beharrik; hori baino aberatsagoak direla bere baliabideak.

5.2.5. *Oinburu nagusiak*

Berriro ere TE errima-alorreko oinen zerrendara itzuliz, hor dugu *bat* oinburua oraindik ere aztertu gabe. Guztira 16 aldiz ateratzen da: hamaika aldiz *batian* formaz, behin *batekua*, *batetik* eta *batera*, eta bitan *bateko* formaz (ez dugu, jakina, *batian* (batera) forma zenbatu, ezberdina bait da esanahiz; ezta ere, nahiz eta hitz-erro bereko izan, beste oinburu diren *baten* (zortzi aldiz) eta *batenak* (bi aldiz)). Bada ateratzea gero! Zenbait bertsoetako oin guztiak ez badira ikusi berri ditugun oinburuen multzoetakoak izan, *bat* oinburu honek du errua (zortzi bertsoetan, hain zuzen ere). Baina multzo horietako oinburuak elkarrekin ibiltzeko joera bezala, *bat* honek gehiago du bere gisa eta bakarrik ibiltzekoa. Beraz, komodinarean papera jokatzen du, behin eta berriro jokatu ere.

5.3. AN, EN, ON eta UN errima-alorrak: N errima-gainalorra

AN errima-alorrekin hasiko gara. Hona hemen beraren taula:

	Am/nA	AK	ANDA	Am/n ETS/z	NEAN	NIK	NGO	NDit/k	NETAN	o/UNTZIA	m/nATU	m/nKAN
ama	5	3	1					1				
amets	1			1								
antzean	1		1									
apan	1		1									
arma	1		1									
arpana	1	1										
bana	2	2										
berarengana	1	1										
beregana	2	2										
dan	25	7	14		4							
dan (ad.)	9	1	1	1	6							
dana (dala)	1	1										
daukan	2		2									
dedan	2	1				1						
diana	1	1										
diran	10		8		1	1						
ditudana (ditudala)	1	1			2	1						
duan	6	3										
eman	19	9	6	1	1		1	1				
eraman	3	3										
eran (edan)	5		4		1							
esan	12	4	3	1	1		1					
etzan (ez zan)	5	1		1	3							
etzeran	1	1										
geran	7		7									
izan	12	2	3	2		3	2					
jan	2	1	1									
juan	6	2	1	3								
kanpana	1		1									
lan	37	12	10		13	1						1
laztan	1	1										
nuan	1	1										
neregana	2	2										
nintzan	5	1		1	3							
nuan	3	1			1	1						
pama	3		3									
Sant'Anak	1		1									
txanda	3			3								
zaidan	1	1										
zaizkidan	1		1									
zama	2	2										
zan (ad.)	13	3	1		9							
zana (ohia)	3	3										
zeraman	1	1										
zeran	1	1										
zian (zidan)	1	1										
ziñana (ziñala)	1	1										
ziran	9		7		2							
zuan	3	1			1	1						
	79	78	12	4	48	9	4	2	-	-	-	1

Errime buruz ezer esan aurretik, oinburuen inguruko bi puntu azpimarratu nahi ditugu: 1) horra hor non dauden berriro ere *emate*, *eramate* eta abarren

Errimei buruz ezer esan aurretik, oinburuen inguruko bi puntu azpimarratu nahi ditugu: 1) horra hor non dauden berriro ere *emate*, *eramate* eta abarren hitz-erro bereko *eman*, *eraman*, *eran* (edan), *esan*, *izan*, *jan* eta *juan* oinburuak elkarrekin, nahiz eta oraingoan ez diren TE errima-alorrean bezain elkarri lotuak azaltzen; eta 2) TE errima-alorrean *bat* oinburua bezala, oraingo honetan *lan* eta *dana* (zenb.) ditugu oinburu nagusi: 37 eta 25 aldiz azaltzen dira alajaina!

Baina beste zerbaitegatik ekarri dugu hona AN errima-alorraren taula. Lehenengo lau errima-zutabeen eta hurrengoan artean marra lodia dago bereizle, eskuineko errimak alor honetakoaz gain beste batekoak ere badirela adierazten. Berriro ere bertso batek egingo digu argi: "Guk sasoi bagendun" saileko bederatziz puntuako 6.3 bertsoak, hain zuzen.

Nola ibiltzen giñan
sasoi gendunian,
gogoratutzen bati
zartu danian;
nekatzeko bildurrik
batere etzarian,
etzan gabe ere berdin
iru egunian;
alare lenian
jarraitu lanian
sasoi onenian
da umore onian,
gurputz-aldi bat ona
zeguanian.

Horra hor bederatziz oinetatik lau AN errima-alorrekoak (*danian*, *etzarian*, *lanian* eta *zeguanian*), bi EN alorrekoak (*lenian* eta *onenian*), bat ON alorrekoa (*onian*) eta bi UN errima-alorrekoak (*gendunian* eta *egunian*). Eta behin eta berriro ikusiko ditugu alor horietako oinburuak elkarrekin nahasian, batzuetan gehiago bestetan baino, honako errima hauek dituzten ondorengo bertsoetan:

NEAN: 2.7 (4), 6.3 (9), 8.5 (4), 9.10 (6), 11.4 (4), 12.6 (4), 16.7 (4), 17.3 (4),
17.17 (4), 19.8 (5), 24.4 (5), 24.15 (4), 26.8 (4), 32.3 (4), 32.9 (4), 32.11 (4),
34.7 (4), 37.9 (4), 37.12 (4), 38.7 (4), 48.3 (4), 50.6 (4), 55.2 (4),
56.12 (4), 58.7 (4), 62.10 (5).

NIK: 12.13 (4), 13.8 (4), 18.7 (6), 30.12 (4), 35.6 (4), 40.2 (4), 42.6 (4).

NGO: 7.14 (4), 36.15 (4).

NDIt/k: 20.2 (4), 24.12 (4), 34.6 (4), 40.8 (2), 52.8 (4).

NETAN: 22.9 (5), 25.1 (5), 65.5 (4).

o/uNTZEA: 37.15 (4).

m/nATU: 20.3 (4).

m/nIKAN: 20.5 (4), 40.10 (4).

Beraz, AN, EN, ON eta UN errima-alorrek amankomunean dituzte zenbait errima, nahiz eta beste batzuk bakoitzak bere-bereak izan. Eta hainbat oinburu berdin ikusiko dugu alor bakoitzak bere-bereak dituen errimetan eta besteekin amankomunean dituenetan.

Hona hemen, ondoren, ON, EN eta UN errima-alorren taulak. Goitik behe-rako marra lodiak, lehen AN errima-alorrean bezala, alor bakoitzaren barnean bere-bereak dituen errimak eta besteekin amankomunean dituenak bereizten ditu.

	ON	Om/nA	ONAK	NEAN	NIK	NGO	NDI/k	NETAN	o/nNTZIA	m/nATU	m/nIKAN
amona	1		1								
baitzegon	1										
Bermeo'n	1										
broma	2	1									1
dagon	3	2	1								
dion	1		1								
egon	5	2	1	2							
Gabonak	1		1								
geiona	1		1								
gizon	4	1	2	1							
gozona	2		2								
kanpeon	1	1									
on	16		4	8	2		1				1
sona	2		2								
txanpon	2		1	1							
zaion	1		1								
zegon	2	1		1							
zorion	3		1								1
	9	17	8	9	2	—	1	—	—	—	3

	EN	ENA	ai/eNAK	NEAN	NIK	NGO	NDIU/k	NETAN	o/uNTZIA	m/nATU
aberatsen	1	1								
aitormen	1	1								
alkarrena	1	1								
ardien	1		1							
atzen	1	1								
aurren	9	7		2						
azken	2	1		1						
aztarren	1	1								
barren (barru)	6	2		3		1				
barren (zehir)	2	2								
barrena (barrura)	1	1								
baten	2		1		1					
baziñuzen (bald.)	1	1								
bigarren	3	2		1						
dan (ad.)	1		1							
daukaten	1	1								
den (guztia)	1	1								
diraden	1	1								
duen	1	1								
duten	1		1							
eibartarren	1	1								
emen	1	1								
emeretzigarren	1	1								
errien	1		1							
erten	1		1							
gatzen	1	1								
geien	3		2	1						
geraden	1	1								
giñaden	1	1								
giñuzen	1	1								
guzien	1		1							
irugarren	2	2								
jaten	2		1		1					
kemen	1	1								
latzen	1	1								
laurden	1	1								
leiken	1	1								
len	6			1			4			
nabarmen	4	3								
onen	4	3		1						
ordena	2	2								
orren	2	2								
pena	4	1						2		1
txarren	4	4								
urren	5	4				1				
zaien	1		1							
zarren	4	4								
ziñuzen	1									
ziraden	1	1								
ziran	1		1							
zuena (zuela)	1	1								
zuten	1	1								
zuzen	4			2	1					
	12	56	12	12	3	2	4	2	-	1

	UN	UNA	UNAK	s/ZUNEZ	NEAN	NIK	NGO	NDIu/k	NETAN	o/UNTZIA	m/nATU	m/nIKAN
aberastasan	1											
alastasan	3	3										
askatasun	1	1										
astun	1	1										
aunditasun	1	1										
babarrun	1	1										
batzuna	2		1									
baziñun	1	1										
bazkun	2		1		1							
bigun	2		2									
dakigun	1	1										
dakizun	2	1	1									
datorkigun	1	1										
degun	9	1	5	2			1					
dezagun	1	1										
dezun	7		2	1	1	2						
diogun	1	1										1
ditugun	4			4								
ditun	3		1	2								
dituzun	3	2		1								
dizun	2	1				1						
dun	3		2	1								
edertasun	3	2										
eginkizun	2			1								
egun	27	1	12	6	4	2			2			
elzikizun	1											
entzun	5		5									
erantzun	2	1										
etzagun	1											
etzun	2		1									
estusun	1			1								
euskaldun	2	1		1								
ezagun	5	1	2	2								
gaitun	2		2									
gacientzun	2		2									
gendun	10	1	6			3						
gentakizun	1			1								
gintun	1			1								
gizatasun	2		1									
illun	4	1	2			1						
inun	6	3						3				
izitun	1		1									
jakinitsun	1		1									
jardun	4	1	3									
juun	3		1	2								
jun	5		2	3								
kutun	2		2									
lagun	12	1	5	3		2				1		
lasaitasan	1		1									
legun	1			1								
maitusun	1		1									
naitasan	1		1									
nazun	1		1									
nizun	1											
odoldun	1			1								
Oiartzun	1	1										
ondasun	2			1								
osasan	9		5	2	1							1
txapeldun	1			1								1
txukun	1		1									
zaigun	5		1		1	1						
zaitugun	1			1					2			
zentzun	1		1									
zigun	4		1	2	1							
zitun	1		1									
ziñun	1	1										
zitazun	2		2									
zitazkizun	1	1										
	25	89	47	4	14	6	-	3	4	1	-	3

Errima-alor horiek osatzen duten gainalorra ez litzateke osorik egongo 47ko oin-zerrenda berezia gabe. Oin-zerrenda hau AN, EN, ON eta UN alorretan azaldu gabeko oinez osaturik dago. Zerrenda zehatz-mehatz aztertu gabe, zenbait puntu azpimarratu nahi ditugu: oinburu batzuk berez AN, EN, ON edo UN alorrekoak dira, baina horien zerrendetan azaldu ez direnak (*alargun, aldamen, anaiarenean, anaitasun, astelen...*); beste oin batzuk alor horietako bakoitzak besteekin amankomunean dituen errimakoa bakarrik izan daitezke (*an, benetan...*); beste oin batzuk, berriz, berez beste errima-alorrekoak izanik gainalor honetako errima bati edo besteri lotua ageri da hemen (*genbiltzan, zeguan, zeraden*); bada, azkenik, oinen artean salbuespen moduan dagoenik ere (*igande*).

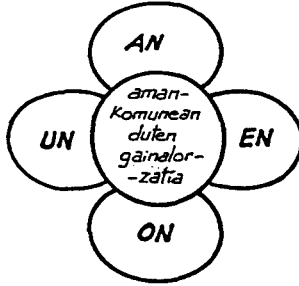
Besterik gabe, hona hemen zerrenda berezi honen taula:

	NEAN	NIK	NGO	NDIu/k	NETAN	o/ONTZIA	m/nATU	m/nKAN
alargun	1					1		
aldamen	1	1						
anaiaren	1	1						
anaitasun	1	1						
an	1			1				
astelen	1	1						
benetan	3				3			
damakizun	1	1						
datorren	1	1						
datozen	1	1						
daukazun	1							1
dijuzun	1	1						
ederren	2	2						
emen	1			1				
eskasen	1	1						
estuasu	1	1						
etan (etanda)	2	2						
ez-entzan	1	1						
gabetanik	1		1					
genbiltzan	1	1						
guregana	1						1	
igande	1	1						
iraupen	1		1					
ixiltasun	1	1						
izen	3	1	2					
kompondu	1					1		
lenengo	1			1				
luzen	1	1						
naizen	3	1	2					
netorren	1	1						
ni	5		4					
nun	1			1				
okerrren	2	2		1				
onetan	3				3			
orain	5			4				
ostegun	1	1						
sakabanatu	1						1	
San Anton'etan	1				1			
sumatu	1						1	
tren	1	1						
une	1				1			
zaizkigun	1	1						
zakarren	1	1						
zeguan	1	1						
zeraden	1	1						
zetorren	1	1						
zituzen	1	1						
	32	10	2	8	8	2	3	1

Honez gero, aski adierazia dago zer den errima-gainalorra. Grafikoz adieraziko dugu azkenik. Dena dela, esan dezagun aurretik, zalantzak zalantza, IN

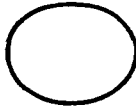
errima-alorra ez dugula N gainalorrekoa joko (geroxeago itzuliko gara puntu honetara). Honenbestez, IN errima-alorra itxia dela esango dugu, TE alorra bezala, eta ez duela beste alorrekin gainalorrik osatzen; AN, EN, ON eta UN errima-alorrak, berriz, irekiak dira eta N errima-gainalorra osatzen dute elkarrekin, errima batzuk bakoitzak bereak izaki eta beste batzuk lauen amankomuneko.

Honela adieraziko genuke grafikoz N gainalorra:

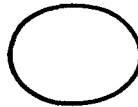

N GAINALORRA

TE eta IN errima-alorrak, berriz, beste era honetara:

TE ALORRA

IN ALORRA

5.4. s/z, o/u errima-alorra: errima-alor bikuna

Bada zailtasunik errimak sistematizatzerakoan. Horietako bat adibide batez adieraziko dugu errazen. Hona hemen, 6.5 eta 15.7 bertsoak:

Naiz basarian izan
da berdin kalian
gu pake billa beti
egiñalian;
umore ederra berriz
gendun axalian,
bost duro baginuzen
gure sakelian;
ez jan "hotelian",
segi jorñalian,
era apalian,
obe iguñalian;
olako gutxi da gaur
lur zabalian

Lauko zoia izaten
zan jeneralean,
iru edo lau bat zoi
soro zabalean.
Danak ixil-ixilik
ta egiñalean,
zein lenago iritxi
beste egalean.

Ezberdinak al dira errimaz? Zergatik lehenengo bertsoan *egiñalian* eta *zabalian*, eta bigarrenean *egiñalean* eta *zabalean*? Horretarako arrazoirik egon zitekeen, esate baterako, lehenengo bertsoko oinen bat *erregalian* balitz; ez da, ordea, hala. Garbi dago bi bertsoak errima berdinekoak direla funtsean, nahiz eta ezberdineko azaldu. Egokiena *barneko errimaz* eta *azaleko errimaz* hitz egitea dugu. Beraz, bi bertso horiek berdinak dira barneko errimaz eta ezberdinak azalekoz.

Hori horrela, guk barneko errimari erreparatu diogu errima adieraztean. Horregatik esan dugu 533. orrialdeko (24) oharrean [ikus, baita ere (26) oharra:] *kolpian*, *katian* eta *pakian* oinak p/t/kEAN errimakoak ditugula; eta horrexegatik, TEKOA dugula *artekua*, *batekua*, *jatekua* eta *artekua* oinen errima.

Errima-alorretara iztuliz, orain arte ikusitako errima-alorretako errimetan ez da arazorik izan barneko eta azaleko errimen artean. Ez da, ordea, guztietan hala gertatzen. Hona hemen, esate baterako, s/z, o/u errima-alorraren taula:

		s/zO	s/x/zUA	UAK	UAN	UETAN
abisu	2		1	1		
arazo	1			1		
auzo	5	1	1	1	2	
balioso	1		1			
baso (mendia)	3		1		1	1
baso (ontzia)	1			1		
batzu	1					1
bazuan (bald.)	1				1	
bazuan	1				1	
bertso	3			2		1
beso	3			3		
betisu	1			1		
gaixo	2			2		
gozo	7		1	5	1	
guraso	1			1		
jaso	4	1	1	2		
kaso	3			1	2	
lauso	1			1		
Lizaso	1	1				
oso	9	1	2	3	2	1
pauso	5	1		3	1	
penoso	2			1	1	
su	1			1		
zuan	3				3	
		5	8	30	15	4

Horra hor oinen zerrendan s/zO barne-errima duten *arazo*, *auzo*, *balioso* eta abarrekin batera s/zU barne-errimako *abisu*, *batzu* eta abar. Ekar ditzagun alorreko bi bertso ere, errima-nahasketa nola gauzatzen den ikusteko: lehenengoa, 39a.4, “San Juanak” sailekoa dugu eta bigarrena 22.4, “Zubeltzu” bertsolariari eskainia.

Jeneralian basarrietan
egin izan dira suak,
batek piztutzen duanerako
oartzen dira auzuak.
Aguro asko artutzen dira
bat bestien abisuak,
andikan laste sua egingo
baitu ballara osuak,
era ontantxe lengo oiturak
dauzkagu emen jasuak.

Gaztetan morroi egona nintzan
Zubeltzu zarren auzuan,
emezortzitik ogei urtera
bi urte oso-osuan;
semien gisa artutzen nindun
beti joera gozuan,
ogei ta amasei urte geienaz
sasoiare ala zuan,
nerekikuak egingo zitun
nai izan baldin bazuan.

Nori ez datozkio gogora Xalbadorren honako hitz hauek?

Maizegi entzuten da zenbait holako konparazione:

Deitoragarri zaut hiltzia,
maitatzen baitut bizia.

Biziarekin ongi joanarazi nahiz, eman du horrek *hiltzia*, hiltzea delarik hitz xuxena. Poto egitea baino lotsagarriago zaut eni hori (28).

Honelako errima-nahasketak badira Uztapideren liburuan, baina lehen irakurketa azkarrean ematen duen baino gutxiago. Guri dauden-daudenean uztea besterik ez dagokigu.

Horrelako errima-nahasketa duen errima-alorrari *bikuna* deitu diogu; bi barne-errima-sail bakunez bait dago osatua.

(28) *Odolaren mintzoa*: 59. or. (Azpimarrak egilearenak dira.)

5.5. RIO errima-alorra: errima bakarreko errima-alorra eta oin-ardatzak eta oinburu-ardatzak

Errima-alorrei buruzko atal hau bukatzeko, eman dezagun errima-bakarreko alor baten taula:

	RIO	
amorio	2	2
ario (adio)	1	1
jario	1	1
kontrario	2	2
merio (medio)	5	5
millionario	1	1
serio	5	5
ugario	2	2
Zeberio	1	1

Alor interesgarria bere txikian: trinkoa (bederatzi oin nahikoak izan dira bost bertso osatzeko), bi oin nagusitan oinarritua (*merio* eta *serio* bertso guztietan ateratzen bait dira).

Merezi du *merio* eta *serio* oinen kasua azpimarratzea, hau da, errima bati hain estu lotuak dauden oin eta oinburuen kasua aintzakotzat hartzea; izan ere, horietako errima bat ateratzen den guztietan ateratzen bait dira oin eta oinburu horiek ere. Oin eta oinburu horiei *oin-ardatzak* eta *oinburu-ardatzak* deituko diegu.

Luza gaitezen zertxobait azken puntu horren inguruan. Har ditzagun, esate baterako, AGO errima duten bertsoak. Hamaika dira denera [23.7 (4), 27.9 (4), 36.9 (4), 40.1 (4), 41.5 (4), 48.9 (4), 55.8 (4), 56.21 (4), 57.8 (4), 64.5 (4) eta 67.12 (4)], eta hamaiketan azaltzen da *lenago* oinburua, honako puntu hauetan: 23.7.1; 27.9.1; 36.9.1; 40.1.1; 41.5.2; 48.9.1; 55.8.1; 56.21.1; 57.8.1; 64.5.4; 67.12.1. Beraz, *oinburu-ardatz* dugu *lenago*, AGO errimari lotu-lotua. Era berean, lotura estukoak dira *dago* (zortzi aldiz ateratzen da), *nago* (beste zortzitan ateratzen da) eta *geiago* (zazpitan). Gainerako oinak, berriz, honako hauek dira: *badago* (bost aldiz), *banago* (bald.) (behin), *eztago* (behin), *gutxiago* (behin) eta *naiago* (bitan).

Badago zenbait *oin-ardatz* eta *oinburu-ardatz* Uztapideren almazenean; baina, orain arte ikusitakoaren arabera, errima bakarrari lotua: dela errima bakarreko alorrean (*merio* eta *serio*), dela errima anitzeko alorreko errima bati lotua (*lenago*)... Ba ote dago, ordea, errima-alorreko errima guztiei lotutakorik, hau da, errimaburuari lotutakorik? Agian *beste* oinburua dugu adierazgarriena.

Sei errima ditu s/zTE errima-alorrak eta 26 bertso: s/zTE (2 bertso), s/zTEA (6 bertso), s/zTEAK (10 bertso), s/zTEAN (3 bertso), s/zTERIK (4 bertso) eta s/z,k/tETAN (bertso bat). Hona hemen zenbatetan azaltzen den *beste* oinburua: *beste*, behin (6.1.7); *bestia*, hirutan (8.14.2; 28.9.3 eta 40.9.1; *bestiak*, hamar aldiz, s/zTEAK errima duten guztietan (8.1.3; 17.15.3; 22.10.2; 30.3.2; 37.3.2; 40.2.4; 60.7.3; 64.3.2; 65.12.2 eta 67.10.1); *bestian*, hiru aldiz, s/zTEAN erriman duten

guztietan (20.17.2; 35.11.4; 59.3.2); *besterik*, lau aldiz, *s/zTERIK* errima duten bertso guztietan (4.13.4; 22.7.5; 57.1.4 eta 58.9.4) eta *bestetan*, behin, *s/z,k/tETAN* errima duen bertso bakarrean (3.12.5). Beraz, oro har, lau ez beste bertso guztietan azaldu da *beste* oinburua, lau errimatan *oinburu-ardatz* izaki. Ez ote dago esaterik, neurri batean behintzat, *beste s/zTE* errima-alor osoko *oinburu-ardatza* denik?

6. ERRIMATEGIA

Ikus dezagun seigarren atal honetan zenbat errima-alor (eta gainalor) hartzen dituzten *Sasoia joan da gero* liburuko 842 bertsoek (29) eta 3.660 oinek; baita alor (eta gainalor) bakoitzari zenbat errima ezberdin eta zenbat oinburu dagozkion ere.

Datu horiek taula batean bildu ditugu zenbaki hutsez. Gero, ondorengo puntuetan, zehatzago adieraziko dira errimak; baita errima bakoitzari dagokion bertso-kopurua ere.

Garbi dago informazioa erabatekoa izateko, alor bakoitzari buruz aurreko orrialdeetan emandako datu guztiak eman beharko genituzkeela: zeintzuk diren oinburuak, oinburu bakoitza zein errimatan eta zenbat aldiz ateratzen den... Baina luzeegi joango litzaigukeenez, lana mugatu beharrean gaude. Oindegiaekin gertatua gertatzen zaigu hemen ere.

Beraz, lehenengo puntuko taulara eta datozen puntuetarara mugatuko gara ezinbestez.

6.1. Errimategiaren datu orokorrak

Besterik gabe, hona hemen taula:

(29) Liburuan 842 bertso badaude ere, horrako taula horretako kopuru totalen 852 azaltzen dira; izan ere, 40. saileko 10 bertsoak (*Iparragirre abilla dela* doinukoak), bi errimakoak izaki, bi bezala zenbatu bait ditugu, lehen ere 533. orrialdeko (25) oin-oharrean adierazi bezala.

ALORRAK	ERRIMAK	BERTSOAK	OINAK	OINBURUAK	(GAINALORRAK)
1 AN	4	40	173	49	} N 22 153 655 236
2 EN	3	20	80	53	
3 ON	3	8	34	18	
4 UN	4	37	165	68	
(5) AN-EN-ON-UN	9	48	203	+48	
6 IN	9	32	137	53	} R 14 58 259 83
7 NDU	1	10	42	18	
8 a/eR	3	16	72	30	
9 OR	3	4	18	13	
(11) a/eR-OR-UR	6	24	105	+20	
12 RTU	6	21	98	35	} LA 5 28 125 67
13 a /eLA	2	19	86	46	
14 OLA	1	4	18	13	
15 ULA	1	1	5	5	
(16) a/eLA-OLA-ULA	1	4	16	+3	
17 IL	5	12	51	30	} s/z-Ts/x/z-KI 15 64 269 76
18 LDU	3	13	58	19	
19 s/zI	6	34	147	31	
20 Ts/x/zI	2	7	29	17	
(21) s/zI-Ts/x/zI	4	12	50	+11	
22 KI	2	5	20	13	} b/d/g/rI 5 26 111 63
(23) s/zI-Ts/x/zI-KI	1	6	23	+4	
24 GI	1	3	13	8	
25 RI	1	9	38	26	
(26) b/d/g/rI	3	14	60	+29	
27 A.s/z/ts/tx/tzA	4	8	34	22	} .s/zTs/x/zA 17 47 205 101
28 Es/ts/tzA	1	3	13	10	
29 I.s/z/tzA	4	9	37	20	
30 O.s/z/ts/tzA	3	12	52	20	
31 U.s/z/ts/tzA	1	4	16	9	
(32) A-E	1	6	28	+13	} b/d/g/rE 8 23 101 44
(33) O-U	1	1	4	+2	
(34) A-E-I-O-U	2	4	21	+5	
35 Ab/d/rE	1	8	35	10	
36 Eb/d/g/rE	1	1	4	4	
37 Id/rE	2	1	6	6	} b/d/g/rE 8 23 101 44
(38) A-E	1	1	7	+5	
(39) A-E-I-O-U	3	12	49	+19	

ALORRAK	ERRIMAK	BERTSOAK	OINAK	OINBURUAK	(GAINALORRAK)
40 AGO	1	11	44	9	} <i>d/g/r,o/u</i>
41 a/eRO	1	4	16	11	
42 IRO	1	1	4	4	
43 d/gU	1	5	22	17	
44 GOA	1	1	4	4	
45 Ro/uA	1	1	4	4	
46 Rd/g,o/uA	1	1	4	4	
(47) a/eRO-IRO	1	2	8	+3	
(48) d/g/rUAN	1	29	130	+29	
49 p/t/kU	6	24	98	75	
50 s/z/ts/tx/tz,eliAN	1	15	70	46	} <i>s/zTs/x/z,eli</i>
51 s/z/ts/tx/tzERA	1	4	16	+7	
52 TE	11	51	222	41	
53 s/zTE	6	26	111	31	
54 RRI	3	35	144	43	
55 AI	6	17	70	34	
56 s/z,o/u	5	14	62	24	
57 NTs/z,o/uA	1	2	8	7	
58 s/z,t/k,o/u	7	16	64	32	
59 s/z,p/t/kl	4	7	29	17	
60 ALDe/i	4	5	20	12	
61 a/eR/l,b/d/gi	3	6	25	12	
62 a/eNDe/i	2	2	9	6	
63 ERA	2	15	62	34	
64 Id/rA	2	13	55	16	
65 ORA	1	2	9	6	
66 URA	1	6	26	13	
67 RIO	1	5	20	9	
68 Es/z,t/kA	1	3	14	7	
69 Is/z,p/k jO	1	2	8	7	
70 LIA	1	2	8	5	
71 OI	1	2	7	5	
72 AIO	1	1	4	4	
73 AJE	1	1	4	4	
74 ALE	1	1	4	4	
75 ANp/t/kA	1	1	4	4	
76 AÑO	1	1	4	4	
77 ISp/tA	1	1	4	4	
78 JO	1	1	4	4	
79 NI	1	1	4	4	
80 Os/zTA	1	1	4	4	
81 o/uSt/kATU	1	1	4	4	
82 RRU	1	1	4	4	
83 RTAN	1	1	4	4	
84 Beste	24	24	108	+36	
	227	852	3.660	1.477	

6.2. Gainalorrak, alorrak eta errimak

Hona hemen, banan-banan, taulan emandako 70 errima-alorren (30) berri zehatzagoa: alor batzuk (33) gainalorren barnean doaz eta besteak (37) solte, aurrerago argituko denez.

N gainalorra (1-5) (31)

ALORRAK: AN, EN, ON, UN.

ERRIMAK:

AN: Am/nA (18), Am/nAK (18), ANDA (3), Am/nEts/z (1).

EN: EN (3), ENA (14), ENAK (3).

ON: ON (2), Om/nA (4), ONAK (2).

UN: UN (6), UNA (19), UNAK (11), UNEZ (1).

AN-EN-ON-UN: NEAN (26), NIK (7), NGO (2), NDI/t/k (5), NETAN (3), NTZEA (1), m/nATU (1), m/nIKAN (2)

GUZTIRA: 4 alor, 22 errima, 153 bertso, 655 oin eta 236 oinburu.

IN alorra (6)

ERRIMAK: IN (8), IÑA (9), IÑAK (4), IÑEZ (5), IÑIK (1), ÑETAN (2), INTZEN (1), INDA (1), INDUA (1).

GUZTIRA: 9 errima, 32 bertso, 137 oin eta 532 oinburu.

NDU alorra (7)

ERRIMAK: NDU (10), NDUTA (1).

GUZTIRA: 2 errima, 11 bertso, 46 oin eta 18 oinburu.

R gainalorra (8-11)

ALORRAK: a/eR, OR, UR.

ERRIMAK:

a/eR: AR (1), a/eRRA (5), a/eRRAK (10).

OR: OR (1), ORRA (1), ORRAK (2).

UR: URRA (8), URRAK (6).

(30) 6.2 puntu honen bukaeran argitzen da nola diren 70 errima-alor, nahiz eta taulan 84eraino iritsi zenbakiak.

(31) Parentesi arteko zenbaki hauek eta ondorengoak 6.1.eko taulako zenbaki berberak dira.

a/e-R-OR-UR: RRIK (7), RRIKAN (1), RREAN (11), RREZ (1), RREA (1), RRETAN (3).

GUZTIRA: 3 alor, 4 errima, 58 bertso, 259 oin eta 83 oinburu.

RTU alorra (12)

ERRIMAK: RTU (8), RTUA (2), RTUAK (2), RTUTA (7), RTZEN (1), RTZEA (1).

GUZTIRA: 6 errima, 21 bertso, 98 oin eta 35 oinburu.

LA gainalorra (13-16)

ALORRAK: a/eLA, OLA, ULA.

ERRIMAK:

a/eLA: a/eLA (17), a/eLEAN (2).

OLA: OLA (4).

ULA: ULA (1).

a/eLA-OLA-ULA: LAKO (4).

GUZTIRA: 4 alor, 28 bertso, 125 oin eta 67 oinburu.

IL alorra (17)

ERRIMAK: ILLA (7), ILLAK (2), ILLAN (1), ILTZEN (1), ILTZEKO (1).

GUZTIRA: 5 errima, 12 bertso, 51 oin eta 30 oinburu.

LDU alorra (18)

ERRIMAK: LDU (11), LDUAK (1), LDUTZEN (1).

GUZTIRA: 3 errima, 13 bertso, 51 oin eta 30 oinburu.

s/z, Ts/x/z, KI gainalorra (19-23)

ALORRAK: s/zI, Ts/x/zI, KI.

ERRIMAK:

s/zI: s/zI (16), s/zIA (8), s/zIAK (7), s/zIKO (1), s/zIKOA (1), TZEKO (1).

Ts/x/zI: Ts/x/zI (6), Ts/x/zIA (1).

KI: KI (1), t/kIA (4).

s/zI-Ts/x/zI: s/zTEN (5), s/z, TS/x/zITZEN (4), s/z, Ts/x/zITAN (1), s/z, Ts/x/zIRIK (2).

s/zI-Ts/x/zI-KI: ...ITA (6)

GUZTIRA: 3 alor, 15 errima, 64 bertso, 269 oin eta 76 oinburu.

b/d/g/rl gainalorra (24-26)

ALORRAK: GI, RI.

ERRIMAK:

GI: GI (3).

RI: RI (9).

GI-RI: b/d/g/rIA (7), b/d/g/rIAK (6).

GUZTIRA: 2 alor, 4 errima, 25 bertso, 106 oin eta 63 oinburu.

s/z/ts/tx/tzA gainalorra (27-34)

ALORRAK: A.s/z/ts/tx/tzA, Es/z/ts/tx/tzA, I.s/z/TZA, O.s/z/ts/tzA,
U.s/z/ts/tzA.

ERRIMAK:

A.s/z/ts/tx/tzA: As/zA (3), A.ts/tx/tzA (2), A.z/ts/tzAK (2),
A.s/z/tzAd/rA (1).

Es/z/ts/tx/tzA: Es/(ts)/zA (3).

I.s/z/tzA: I.TZA (4) ITZAK (1), I.TZEZ (1), I.s/z/tzAN (3).

O.s/z/ts/tzA: O.s/z/ts/tzA (7), O.s/z/ts/tzAK (4), O.s/z(ts)IKAN (1).

U.s/z/ts/tzA: U.s/z/ts/tzaA (4).

A...-E...: a/e,s/z/ts/tzAN (6).

O...-U...: O/u,s/zATUTA (1).

A-E-I-O-U...: z/ts/tzIK (3).

GUZTIRA: 5 alor, 16 errima, 46 bertso, 201 oin eta 102 oinburu.

b/d/gE gainalorra (35-39)

ALORRAK: Ab/d/g/rE, Eb/d/g/rE, Id/rE, (O...E, U...E).

ERRIMAK:

Ab/d/rE: Ab/dE (8).

Eb/d/g/rE: s/z/ERE (1).

Id/rE: Id/rE (1), IDEAK (1).

A...-E...: b/d/g/rEs/z (1).

A-E-I-...: b/d/g/rEA (3), b/d/g/rEAK (5), RETAN (3).

GUZTIRA: 3 alor, 8 errima, 23 bertso, 101 oin eta 44 oinburu.

b/d/g/r,o/u gainalorra (40-48)

ALORRAK: AGO, a/eRO, IRO, d/gU, GOA, Ro/u, Rd/g,o/u.

ERRIMAK:

AGO: AGO (11).

a/eRO: a/eRO (4).

IRO: IRO (1).

d/gU: d/gU (5).

GOA: GOA (1).

Ro/u: RUA (1).

Rd/g,o/uA: Rd/gUA (1).

a/eRO-IRO: ROA (2).

...: d/g/rUAN (29).

GUZTIRA: 6 arlo, 9 errima, 55 bertso, 236 oin eta 85 oinburu.

p/t/kU gainalorra (49)

ALORRAK: ...(*)

ERRIMAK: p/t/kUA (10), p/t/kUAK (2), NTa/e.TU (1), ITUTA (1),
t/kURIK (1), p/t/kUAN (9).

GUZTIRA: ... alor, 6 errima, 24 bertso, 98 oin eta 75 oinburu.

*s/zTs/x/z,e/i gainalorra (50-51)**s/z/ts/tx/tz,e/iAN erdigainalorra*

ERRIMA: s/z/ts/tx/tzIAN (15).

GUZTIRA: errima 1, 15 bertso, 70 oin eta 46 oinburu.

s/z/ts/tx/tzERA erdigainalorra

ERRIMA: s/z/ts/tx/tzERA (4).

GUZTIRA: errima 1, 4 bertso, 16 oin eta 13 oinburu.

TE alorra (52)

ERRIMAK: TE (5), TEA (3), TEAK (1), TEZ (2), p/t/kEAN (17),
TETAN (1), TEKOA (1), RTa/eTIK (2), ATEN (13), a/eTEKO (5),
a/eTENDA (1).

GUZTIRA: 11 errima, 51 bertso, 222 oin eta 41 oinburu.

s/zTE alorra (53)

ERRIMAK: s/zTE (2), s/zTEA (6), s/zTEAK (10), s/zTEAN (3),
s/zTERIK (4), s/z,t/KETAN (1).

GUZTIRA: 6 errima, 26 bertso, 111 oin eta 31 oinburu.

RRI alorra (54)

ERRIMAK: RRI (8), RRIA (16), RRIAK (11).

GUZTIRA: 3 errima, 35 bertso, 144 oin, 43 oinburu.

AI alorra (55)

ERRIMAK: AI (4), AIA (3), AIAK (2), AIAN (5), AIZ (2), AIETAN (1).

GUZTIRA: 5 errima, 14 bertso, 62 oin eta 24 oinburu.

s/z(ts),(tz)o/u alorra (56)

ERRIMAK: s/z,o/u (1), s/z,o/uA (2), s/z/(ts)UAK (7), s/zUAN (3),
s/z/ts/tzUETAN (1).

GUZTIRA: 5 errima, 14 bertso, 62 oin eta 24 oinburu.

NTs/z,o/uA alorra (57)

ERRIMA: NTs/zUA (2).

GUZTIRA: errima 1, 2 bertso, 8 oin eta 7 oinburu.

s/z,t/kl,u/o alorra (58)

ERRIMAK: s/z,t/kU (3), s/z,t/kUA (4), s/z,t/kUAK (4), s/zTUTA (2),
s/zTURIK (1), s/zTUKO (1), As/zKORIK (1).

GUZTIRA: 7 errima, 16 bertso, 64 oin eta 32 oinburu.

s/z,p/t/kl alorra (59)

ERRIMAK: s/z,p/t/kl (2), s/z,p/t/klA (3), s/z,p/t/klAK (1), s/z,p/t/klAN (1).

GUZTIRA: 4 errima, 7 bertso, 29 oin eta 17 oinburu.

ALDe/i alorra (60)

ERRIMAK: ALDE (1), ALDIAK (1), ALDIAN (2), ALDEKOA (1).

GUZTIRA: 4 errima, 5 bertso, 20 oin eta 12 oinburu.

a/e,R/l,Ib/d/gI alorra (61)

ERRIMAK: ARb/d/gI (1), a/eRb/d/gIA (3), a/e,R/l,Ib/d/gIAK (2).

GUZTIRA: 3 errima, 6 bertso, 25 oin eta 6 oinburu.

a/eNDeli alorra (62)

ERRIMAK: a/eNDIA (1), a/eNDIAK (1).

GUZTIRA: 2 errima, 2 bertso, 9 oin eta 6 oinburu.

ERA alorra (63)

ERRIMAK: ERA (14), ERAN (1).

GUZTIRA: 2 errima, 15 bertso, 62 oin eta 34 oinburu.

Id/rA alorra (64)

ERRIMAK: Id/rA (9), IRAN (4).

GUZTIRA: 2 errima, 13 bertso, 55 oin eta 16 oinburu.

ORA alorra (65)

ERRIMAK: ORA (2).

GUZTIRA: errima 1, 2 bertso, 9 oin eta 13 oinburu.

URA alorra (66)

ERRIMAK: URA (6).

GUZTIRA: errima 1, 6 bertso, 26 oin eta 13 oinburu.

RIO alorra (67)

ERRIMA: RIO (5).

GUZTIRA: errima 1, 5 bertso, 20 oin eta 9 oinburu.

Es/z,t/kA alorra (68)

ERRIMA: Es/z,t/kA (3).

GUZTIRA: errima 1, 3 bertso, 14 oin eta 7 oinburu.

Is/z,p/k/jO alorra (69)

ERRIMA: Is/z,p/k/jO (2).

GUZTIRA: errima 1, 2 bertso, 8 oin eta 7 oinburu.

LIA alorra (70)

ERRIMA: LIA (2).

GUZTIRA: errima 1, 2 bertso, 8 oin eta 5 oinburu.

OI alorra (71)

ERRIMA: OITAN (2).

GUZTIRA: errima 1, 2 bertso, 7 oin eta 5 oinburu.

Bertso bakarreko alorrak (72-83)

Orain arteko errima-alor eta gainalor guztiek bertso bat baino gehiago dute, aztergai dugun Uztapideren liburuan. Badira, ordea, bertso bakarra dutenak ere; honako hauek, hain zuzen: AIO, AJE, ALE, ANp/t/kA, AÑO, ISp/tA, JO, NI, Os/zTA, o/US/t/KATU, RRU, RTAN. Beraz, guztira hamabi.

Taularen datuak eta aurreko gainalor, alor eta errima horiek kontuan izaki, azpimarra eta argi ditzagun zenbait puntu:

Guztira 70 errima-alor osatzen dituzte Uztapideren *Sasoia joan da gero* liburuko bertsoen errimek. Taulan 83raino zenbatu badira ere (84.ak *beste* izenaren pean bildutakoak adierazten ditu, berehalaxe aztertuko direnak), parentesi artekoak (13, denera) ez dira berez alorrak, *gainalor-zatiak* baizik, 7.1. puntuan ikusiko denez.

Hamar gainalorretan biltzen dira aipatutako 70 errima-alor horietako 33. Gainalorrak giltza baten barnean ematen dira taulan. Batzuetan gainalor baten barnean eman daiteke erdigainalor bat edo beste, gainalorreko oinburu guztiz ez baina batzuek osatua. Erdigainalor hauek azpimarratuta ematen dira: *s/zI-Ts/x/zI, A-E, O-U...* Bestalde, bada gainalor bat alorrik gabea edo: p/t/kU, hain zuzen ere; agian egokiago litzateke esatea alor sakabanatuz dagoela osatua.

Azpimarra daramate taulan erdigainalor berezi bik ere: *s/z/ts/tx/tz,eiAN* eta *s/z/ts/tx/tzERA* alorrek; hauek *s/zTs/x/z,ei* gainalorra osatzen dute.

Taulan alorrei dagokien zutabean *beste* izeneko sail bat ipini dugu, 24 bertso eta 108 oinez osatua. Hauek, hain zuzen, gure sailkapenetik kanpo geratutako bertsoak dira, beren oin eta guzti. Ondoren argituko dugu sail hau.

6.3. Sailkatu gabe geratutako 24 bertsoak (beste)

Ezer baino lehen, zein bertsoz ari garen adieraziko dugu eta bakoitzaren berri emango. Hona hemen, liburuko ordena berean (azpimarratutako oinburuak berriak dira, alorretan azaldu gabeak, alegia):

3.4 (5): *supritzen, kupitzen, luzitzen, gutxitzen, bizitzen.*4.14 (4): *idia* (ideia), *bidia*, *ai dia* (ari dira), eskubidia.8.10 (4): *baguaz, dijuaz*, amilduaz, bilduaz.9.4 (6): euritan, sarritan, begitan, egitan, *zaitan, egualditan.*

9.11 (6): kanpuan, lekuan, juan, onduan, moduan, munduan.

- 10.7 (4): labia, gabia, obia, *badia* (badira).
 17.13 (4): orduan, *saltuan*, kantuan, juandakuan.
 18.4 (6): *illunpetan*, benetan, danetan, garretan, txarretan, zorretan.
 18.10 (6): lanikan, danikan, onikan, *egiñagatikan*, *larunbatetikan*, *paltikan*.
 27.5 (4): *batzutan*, *puntan*, *dutan*, *dirutan*.
 27.8 (4): bidia, jendia, *dia* (dira), obia.
 28.13 (4): *bietan* (ordu-), aietan, garaietan, *goietan*.
 39b.1 (5): goizian, oi zian (ziran), atian, batian (batera), bitartian.
 44.10 (4): *aldatu*, *moldatu*, *saltatu*, *paltatu*.
 45.8 (5): *kejatu*, pekatu, *merkatu*, artu, sartu.
 47.7 (4): *pabrikari*, lanikan, andikan, danikan.
 48.6 (4): *txutik*, *petxutik*, estutik, eskutik.
 50.8 (4): egia, *gaztedia*, ibilia, geiegia.
 55.4 (4): sarritan, erritan, alditan, aspalditan.
 56.9 (4): aietan, oietan, garaietan, mendietan.
 60.4 (4): maia, aundia, *Gabiria*, bertsolaria.
 62.10 (5): zanian, gañian, *jakiñan gañian*, bazkunian, izenian.
 64.2 (4): askotan, *lotan*, besotan, *pelotan*.
 67.11 (4): neurritz, egiz, erriz, *berriz*.

Beraz, 24 bertso horien 108 oinetatik 36 oinburu berri dira (taulan +36 honekin adieraziak) eta gainerako 72ak zahar. Horien azterketak eskain diezaguke argirik.

Hiru bertso, 4.14, 10.7 eta 27.8 berez *b/d/g/rE* gainalorrekoak ziratekeen, baldin eta *ai dia*, *badia* eta *dia* oinik ez balute. Hori horrela, bi eratara joka genezakeen alorrak mugatzean: 1) egin dugun bezala, hiru bertso hauek salbuespen gisa kanpoan utziz edo 2) *ai dia*, *badia* eta *dia* oinak gainalor horretako gainerakoen gainalorkidetzat joz eta gainalorra *b/d/g/rE* ez baina *b/d/g/r,eli* bezala mugatuz. Lehenengo aukera hobetsi dugu. Dena dela, bigarrrena ere egokia zatekeen. Beraz, neurri batean eztabaidagarria da guk moldatutako sailkapena; Uztapideren errima-sistemak bai bait du zenbait salbuespen eta inkongruentzia antzeko edo, aurrerago ikusiko dugunez.

Bi bertso, 9.11 eta 17.13, gainalor berekoak ziratekeen, baldin eta *p/t/kU* eta *d/g/rUAN* alorrak berezi ordeztu batean bildu izan bagenitu *d/g/r/p/t/k/ljUAN* arloan. Bigarren aukera honen aldeko arrazoirik bagenuen: 1) *bietan* azaltzen da *juan* oinburua eta 2) horrela, goian aipatu bi bertsoak ez ziratekeen sailkapenetik kanpo geratuko. Dena dela, egindako aukera jo dugu egokiena, bi bertso hauek osatzeko Uztapide bi gainalortetako oinburuz baliatu zela pentsatuz.

Bi (gain)alorretako oinburuz baliatu izana nabarmenagoa da 39b.1 eta 55.4 bertsoetan. Garbi daude bi oinburu-multzoak, nola 39b.1 bertsoan (batetik, *s/z/ts/tx/tz,e/iAN* erdigainalorreko *goizian* eta *oi zian* eta, bestetik, TE alorreko *atian*, *batian* eta *bitartian*) hala 55.4 bertsoan ere (batetik, RRI alorreko *sarritan* eta *erritan* eta, bestetik, *a/e,R/l,b/d/gI* alorreko *alditan* eta *aspalditan*). Ia beste hainbeste gertatzen da 18.4 bertsoan ere, non batean ikusten bait ditugu *N* gainalorreko *benetan* eta *danetan* eta *a/e,o,uR* gainalorreko *garretan*, *txarretan* eta *zorretan*. (“Ia beste hainbeste” diogu, *ilunpetan* oina geratzen bait da solte; nahiz eta *ilun* oinburua *N* gainalorrekoa izaki, *ilunpetan* ere ia bertakotzat joa izan daitekeen.) Hain da nabarmena bi alorretako oinburuz baliatu izana, alor bereko oinak elkarren ondoan bait doaz bertsoan, hasieran edo bukaeran, baina inoiz ez nahasian.

Era berean, bada 24 bertsoetan bi (gain)alorretako oinez osatutako beste bat: 62.10 bertsoa, alegia. Horra hor batera, *N* gainalorreko *zanian*, *bazkunan* eta *izenian* eta *IN* alorreko *gañian* eta *jakiñan gañian*. Hemen nahasiago ikusten ditugu (gain)alor ezberdinetako oinak, baina ez hain nahasian ere; elkarrekin bait doaz *IN* alorrekoak (32).

Beste zenbait bertsoetan ez da hain garbi ikusten Uztapide bi alorretako oinburuz zerbitu izana, oinburu bakarra geratzen bait da alorrez kanpo; hala nola, 28.13 bertsoan *bietan* oina, 50.8 bertsoan *ibilia*, 56.9 bertsoan *mendietan* eta 67.11 bertsoan *egiz* oina. Oinburu solte horiek salbuespentzat har zitezkeen, esate baterako, 56.10 bertsoa *pamiliak* oina bezala, berez *LIA* arlokoa izaki, *RRI* alorrekoekin batera jarri bait dugu. Salbuespenak egin beharrak eta izandako zalantzak sistematizazioaren zailtasunaren adierazgarri dira eta Uztapidek bere bertso gintzan erabilitako lizentzien (33) erakusle.

Arestian aipaturiko bertso horietako oin solteek (*bietan*, *ibilia*, *mendietan* eta abarrek) beren alorra badute ere, ez da hala gertatzen 3.4 bertsoa *supritzen* eta *kupitzen* oinekin edo 8.10 bertsoa *baguaz* eta *dijuaz* oinekin; ezta 9.4eko *zaitan* oinarekin eta 47.7ko *pabrian*, 48.6ko *txutik* eta *petxutik* eta 64.2ko *lotan* eta *pelotan* oinekin ere. Eta oin hauek beste alorretako oinekin elkartu ditu Uztapidek bertsoak osatzeko: *supritzen* eta *kupitzen* *s/zI-Ts/x/zI* erdigainalorreko *luzitzen*,

(32) Hona hemen aipatutako 62.10 bertsoa, *gañian* oinen poto-arriskuarekin jolasean:

Erregalo denbora
iritxi zanian,
zillarrezko bandeja
zegon mai gañian;
aurrez jarria nengon
jakiñan gañian,
sekretario jaun bat
bazan bazkunan,
artxek eskeñi ziran
denen izenian.

(33) “Lizentzia” diogu, halakotzat jo bait ditzakegu Uztapideren sistematizazioaren barnean, nahiz eta beste sistematizazio bat duten bertsolarietan gerta daitekeen hala ez izatea.

gutxitzen eta *bizitzen* oinekin; *baguaz* eta *dijuaz* LDU gainalorreko *amilduaz* eta *bilduaz* oinekin; etab. Badu honek garrantzirik Uztapideren bertsogintza argitzeko; baita bat-bateko bertsogintza hurbilagotik ezagutzeko ere: bertsolariak ez du edozein hitz hartuko bere bertsoen oinetako, lagunak dituenak baizik; eta inoiz hitz bitxiren bat sartzen badu, lehendik sailkatuta dituen oin-multzoetara joko du lagun hoskidearen bila. Eta erabili nahi duen oinak antzeko lagunik ez badu? Bilatu egin behar nola edo hala, 27.5 eta 44.10 bertsotan gertatu den bezala. Puntu honetan aztertzen ari garen 24 bertsotako bi hauek ez bestek dituzte puntu guztiak erabat berriak, gainerako (gain)alorretan atera gabeak: *batzutan*, *puntan*, *dutan*, *dirutan* eta *aldatu*, *moldatu*, *saltatu*, *paltatu*.

Eta puntu honetako bertso guztiak azaletik bada ere aztertzeko, ez zaizkigu hiru besterik gelditzen. Bat, 45.8 bertsoa, *RTU* alorrean sar genezakeen, alor honetako oin-zerrendan bai bait dago salbuespenezko oinik (*batuta*, *tratu...*; baita 45.8 bertso honetako *merkatu* honen hain gertukoa den *markatu* ere); baina *kejatu* oinak urrun samar dagoela dirudi. Beste bertso batek, 18.10 bertsoak alegia, badu 18.4 bertsoarekin gertatutakoarekin antzik, eta haren ondoan joan beharko luke agian. Eta, azkenik, 60.4 bertsoa gelditzen zaigu. Lau oinekoa izaki, hiru alorrekoak ditu: *AI* alorreko *maia*, *aleNDeli* alorreko *aundia* eta *RI* alorreko *Gabiria* eta *bertsolaria*. Hona hemen bertso osoa, merezi du eta (“Idiazabal’ko Zepai saria” izeneko sailekoa da):

Bost gizonekin osatutzen zan
an zeguan epai-maia:
Aita Zabala lenbizikua
eta Bordari aundia;
beste aldetik Olea zegon
ta Luzio Gabiria,
ta Abel Muniategi berriz
Bizkaiko bertsolaria.

Bat behar eta, hau da gure iritzirako *Sasoia joan da gero* liburuko berrosik ahulena oinez; baina oso baliotsua, puntu honetako beste 23 bertsoak bezala. Batetik, liburu horretako bertsoak idatziak izanik ere, bat-bateko bertsoen teknikaz eginak dauden seinale eta, bestetik, Uztapideren bertsogintzaren erakusgarri.

7. ERRIMATEGITIK OIN-ERRIMEN ALMAZENERA

Izan dugu aurreko ataleko azken puntuan zertxobait gelditzeko arrazoirik. Aztertu ditugun hogeitalau bertso horiek sistema bateko salbuespen direlakoan bait gaude. Izan ere, hau da gure hipotesietako bat: Uztapidek bere bertsogintzan erabiltzen dituen oinek eta errimek sistema bat osatzen dutela. Eta sistema horretan badago esparrutik eta arautegitik ihes egiten duen elementurik: besteak beste, aurreko puntuan ikusitako bertsoak.

“Sistema” kontzeptuak multzo ordenatuen eta arauz elkarlotutako elementuen aurrean jartzen gaitu. Errealitateko arlo asko ulertzeko, aztertzeko eta sakontzeko tresna egokia eta erabakiorra suertatu da “sistema” kontzeptua; baita sarri erabilia ere. Horri esker, hasieran nahasmendua eta nahaspila dirudien eremuan

ordena sumatuko dugu pixkana-pixkana, eta halabeharraren azpian araua aurkituko... eta ulertezina ulerterrazagoa bihurtuko zaigu.

Berdin gertatu zaigu Uztapideren oin eta errimekin ere (baita beste hainbat bertsolarirenarekin ere). Hasieran mundu ulertezina osatzen zuten oinek eta errimek; zaila eta korapilotsua. Pixkana-pixkana razionalagoa bihurtu zaigu mundu bihurri hori; eta ulerterrazagoa.

Hemen ilunpeak argitzen, korapiloak askatzen, muturrak lotzen eta ezkutuko loturak eta arauak argira ateratzen saiatzen ari gara.

Salbuespenak aztertuta, has gaitezen zazpigarren atal honetan Uztapideren *Sasoia joan da gero* liburuko bertsoen oinek eta errimek osatzen duten sistemaren berri zehatzagoa ematen, 550 eta 551. orrialdeetan azaldutako taula lagun.

7.1. Hirurogeitamar errima-alor

Sasoia joan da gero liburuko 852 bertsoetatik (34) salbuespenezko 24ak kenduta gelditzen diren 828 bertsoen errimek 70 errima-alorretan banatzen dira, 6.2. puntuan azaldu bezala.

Errima-alor horietako batzuek gainalorrak osatzen dituzte bilduta; besteak, berriz, solteak izaki, ez dira gainalorretan biltzen.

7.1.1. Gainalorrak

Honako zortzi gainalor hauek osatzen dituzte errima-alor horietako 30ek: 1) *AN-EN-ON-UN*, 2) *a/eR-OR-UR*, 3) *a/eLA-OLA-ULA*, 4) *s/zI-Ts/x/zI-KI*, 5) *b/d/g/r/l*, 6) *A.s/z/ts/tx/tzA-E...A-I...A-O...A-U...A*, 7) *Ab/d/g/rE-E...E-I...E-(O...E-U...E)* eta 8) *dlg/rUAN*. Badira beste bi gainalor berezi ere, (erdi)gainalor sakabanatuz edo osatuak: 1) *p/t/kU* eta 2) *s/zTs/x/z,eli*, hau *s/z/ts/tx/tz,eliAN* eta *s/z/ts/tx/tzERA* erdigainalorrek osatua.

Bestalde, badira taulan, ALORRAK izeneko zutabeen, azpimarratz adierazitakoak eta berez alorrak ez direnak (honexegatik parentesi arteko zenbakiez zenbatu ditugu). Horiek dira daudenen gainalor horietako alorrek amankomunean dituzten errimez eta oinburuz osatutako gainalor zatiak: *amankomuneko gainalor-zatiak*, alegia. Amankomuneko gainalor-zati hauek gainalorreko arlo guztiei legezkieke edo batzuei bakarrik. Lehenengoak *amankomuneko gainalor-zati orokorrak* dira; bigarrenak, berriz, *amankomuneko gainalor-zati partzialak*. Taulan ageri denez, denera 16 dira: 9 orokor eta 7 partzial. Partzial hauetako bi arestian erdigainalor izenez adierazitakoak dira: *s/z/ts/tx/tz,eliAN* eta *s/z/ts/tx/tzERA*; gainerako bostak, berriz, honela banatzen dira gainalorrez gainalor: laugarren gainalorrak bat du (*s/zI-Ts/x/zI*), seigarrenak bi (*E...-A... eta O...-U...*), zazpigarrenak bat (*A...-E...*) eta zortzigarrenak bat (*a/eRO-RO*).

Seigarren gainalorreko zenbait bertso aipatzea egoki datorkiguke amankomuneko gainalor-zati orokorrei eta partzialei buruz esandakoa zertxobait argitzeko; baita laburbide ere, luzeegi joko bait liguke zortzi taulak ematea eta aztertzea.

Beraz, hona hemen, adibide gisa, seigarren gainalorreko (.s/zTs/x/zA) alor eta gainalor-zati bana, pare bat argibiderekkin batera:

A.s/zts/tx/tzA alorrekoa

Gazte denboran Euskalerrian
pasiak amaika plaza,
azkeneko aldiz ikusirikan
dirade lau urte pasa;
Uztaillaren ogei ta lauan
eman zun azken arnasa,
alako lagun maite batekin
ez da aztutzen erraza.

(“Zepai” bertso-saileko 26.19 (4) bertsoa; 151. or.)

Alor honetako beste bertsoak

A.s/z/.ts/tx/tzA errimakoak: 15.3 (4), 35.7 (4), 51.10 (5), 59.10 (5).

A.s/ts/tz/zAK errimakoak: 54.7 (4), 56.18 (4).

A.s/tz/zAd/rA errimakoa: 5.8 (4).

Es/zts/tzA alorrekoa

An utzi zuten basarria ta
lengo etxien babesia,
bolara artan ipiñi zuten
makiña bat esamesa;
ondo pentsatzen jarri ezkeru
ez da aztutzen erreza,
gaur ez daukate beste penikan
lenago etorri eza.

(“Uztapide”ko pameliaren kaleratzea” saileko 20.16 (4) bertsoa, 121 or.)

Alor honetako beste bertsoak

Es/ts/zA errimakoak: 62.2 (5), 64.8 (4).

A.s/z/ts/tx/tzA-Es/z/ts/tzA gainalor-zati partzialaren adibidea eman aurretik, azpimarragarria iruditzen zaigu *erraza/erreza* oinaren bikoiztasuna, gainalor-zatiaren aurrelari (baita aipatutako bertso bietan lerro oso bat berdina izatea ere, *a/e* hori gorabehera: ez da aztutzen erraza/erreza).

A.s/z/ts/tx/tzA-Es/z/ts/tzA gainalor-zati partzialekoa

Gu oso lagun izanak giñan
 biok ogei urte pasan,
 da perlesiak jo ninduen ni
 bein Anoeta'ko plazan.
 Berriz kantatuko ez nuela
 ezin zitekien esan,
 baiña ez dago zer egiñikan
 onela komeni bazan.

(“Xalbador” saileko 55.3 (4) bertsoa; 278 or.)

Alor honetako beste bertsoak.

a/e/.s/ts/tz/zAN errimakoak: 4.6 (4), 8.3 (4), 18.9 (6), 22.6 (5),
 62.8 (5).

I.s/z/tzA alorrekoa

Zubeltzu zarreatik egin
 bear baldin banu itza,
 gaurko gizonak nere ustetan
 oso biurri gabiltza:
 alkarri ezin sufritu ezinda
 ori da daukagun gaitza,
 beñere ez gera ondo izango
 ola baldin bagabiltza,
 ez Zubeltzuren antzeko asko
 mundu onetan balitza.

(“Zubeltzu” saileko 22.8 (5) bertsoa; 130. or.)

Alor honetako beste bertsoak

I.TZA errimakoak: 9.5 (6), 23.4 (4), 64.9 (4).

ITZAK errimakoa: 56.14 (4).

I.TZEZ errimakoa: 63.3 (4).

I.s/tz/zAN errimakoak: 27.3 (4), 36.1 (4), 40.10 (2).

O.s/z/ts/tzA alorrekoa

Gaztetan probatua
 ziñaden morrontza,
 ikusiko ziñuzen
 berua ta otza;
 orain nunaitik dator
 eskutara sosa,
 berak ematen baitu
 bizitzeko poza
 zeure pameliakin
 urte askoz goza.

(“Jose Lizaso'ri” saileko 51.8 (5) bertsoa; 263. or.)

Alor honetako beste bertsoak

O.s/ts/tz/zA errimakoak: 3.2 (5), 17.8 (4), 37.6 (4), 42.8 (4),
54.5 (4), 59.1 (5).

O.s/ts/tz/zAK errimakoak: 8.2 (4), 14.10 (4), 21.7 (4), 51.4 (5).

O.s/ts/zIKAN errimakoa: 26.15 (4).

U.s/z/ts/tz/A alorrekoa

Zestua'tikan espero zuten
izango zala laguntza,
ezin zeikela ikusitzian
serio jarri zan gauza;
ura gero ta arruago ta
denborale txarrak luza,
orduko batzun erabakia
utzitzia autobusa.

(“Osinbeltz’eko ezbearra” saileko 28.8 (4) bertsoa; 163. or.)

Alor honetako beste bertsoak

U.s/ts/tz/zA errimakoak: 15.4 (4), 24.7 (4), 37.13 (4).

O.s/z/ts/tzA-U.s/z/ts/tzA gainalor-zati partzialekoa

Gizona bere andriarekin	ez da ezer ere irabazitzen
dago ondo osatuta,	gerorako luzatuta,
urte batzuek pasako ditu	kontu obia izango baitu
nai bezela gozatuta;	lenbailen esposatuta.

(“Gizonaren udara” saileko 33.7 (7) bertsoa; 189. or.)

Ez dago gainalor-zati honetako beste bertsoarik.

Oso bertso egokia da hori errimaren inguruko honako hau argitzeko: errima askotan oinburuan bertan hasten dela eta atzizkia eranskina besterik ez dela. Esate baterako, bertso horretan -TUTA atzizkia kenduta ere hoskideak dira lau oinak: *osa*, *goza*, *luza* eta *esposa*; *O.s/z/ts/tzA* alorrekoak bi lehenengoak eta azkenekoa (*O.s/z/ts/tzA* alorreko adibidean ere azaldu da *goza*) eta *U.s/z/ts/tzA* alorrekoa hirugarrena (alor honetako adibidean ere azaldua).

A...A-E...A-I...A-O...A-U...A gainalor-zati orokorrekoa

Guri etzaigu palta	ez sendatzen gaitzik,
gorputzeko otzik,	ontan iraun baizik,
ardo pixka bat ezin	non det lengo antzik?
eran det utsik;	Len etzan akatsik,
janarekin ere ez	berriz osatzeko're
piperrik da gatzik,	ez esperantzik.
mediku jaunari ez	
kontra egin itzik;	

(“Guk sasoi a bagendun” saileko 6.11 (9) bertsoa; 51 or.)

Gainalor-zati honetako beste bertsoak

ts/tz/zIK errimakoak: 66.7 (4), 67.7 (4)
s/zATU errimakoa: 37.7 (4). (35)

Azken gainalor-zati honetako bertsoen 21 oinei begiratuta, konturatzen gara horietako 16 atereak direla aztergai dugun gainalorreko beste alorretan; baina honako 5 hauek berriak direla: *antzik* (6.11.7; 67.7.2), *baizik* (6.11.6), *beltzik* (67.7.4), *gatzik* (6.11.3), *zalantzik* (67.7.1).

Berdin gertatzen da bi gainalor-zati partzialetan ere: 13 oinburu dira berri lehenengoan eta 2 bigarreanean.

Bestalde, lehen emana dugu 544. or.) *N* gainalorreko gainalor-zati orokorran oinburu berrien zerrenda osoa.

Gainalor-zatietako oinburu berrien kopurua ere adierazita dago 550-551. orrialdetako taulan, gehi (+) ikurra aurrean dutela: +13, .s/zTs/x/zA gainalorreko *A...A-E...A* zatikoak; +2, *O...A-U...A* zatikoak; +5 zati orokorrekoak; +48 *N* gainalorreko zati orokorrekoak...

Eta buka dezagun datu esanguratsu batekin: guztira, 2.145 puntu dituzte hemen ikusitako hamar gainalor hauek, *Sasoia joan da geroko* %60, alegia (2.145/3.552).

7.1.2. *Alor solteak*

Hamar gainalor horietatik kanpo geratzen diren alor solteak 37 dira. Halere, kontuan izan behar da alor solte hauetako bost, gainalor batzuetatik oso gertu daudela eta neurri handi batean gainalor horietakoak direla (zalantzan ere ibili gara sartu ala ez, aurreko orrialdeetan idatzi dugunez): *IN* eta *NDU* 1. gainalorrekoak; *RTU* 2.ekoak eta *ILLA* eta *LDU* 3.ekoak (36).

Hamar gainalorretako puntuei gertuko alor hauetakoenak (386) batuz gero, denera liburu osoko %71 hartzen dute (2.531/3.552). Eta gainera hiru alor solte

(35) Bitxikeria moduan, hona hemen bertsoa:

Bein erabaki genduanian
ezkontzak etzun luzatu,
zerbaiten palta sentitzen nuan
da egun artan osatu;
len jaten nengon etxe artako
neskatxakin esposatu,
arrezkeroko egun guziak
berakin ditut pasatu.

Interesgarria da aipatu berria dugun *O...A-U...A* gainalor-zatiko adibidearekin alderatzeko: 1) hiru oinburu berdinak dituzte; 2) berriro ere hoskideak dira lauak, atzizkiaren hoskidetasunik gabe ere; 3) zein zaila den erabat oinburu bereko bertsoak aurkitzea.

(36) Bitxikeria moduan, ohar gaitezen zein antzeko diren 1, 2 eta 3. gainalorrak; 2.ak *IR* ez izatea.

ugarienenak gehituta [TE (222), RRI (144) eta s/zTE (111)], denera 3.008ra iristen dira puntuak, liburu osoko % 85era, alegia. Bada iristea gero!

Alor urrienetik hasita, berriz, eta gainalorretakoak ere kontuan hartuta, 19 alor dira bertso bakarrekoak: 12 solte (AIO, AJE, ALE, ANp/t/kA, AÑO, ISp/tA, JO, NI, Os/zTA, o/uSt/kATU, RRU, RTAN) eta 7 gainalorreko (ULA, Eb/d/g/rE, Id/rE, IRO, GOA, Ro/u, Rd/g,o/uA). Horiezaz gain, bi bertsokoak dira sei alor, hirukoak hiru eta lauokak beste lau.

Honako hauek dira, aldiz, puntu gehieneko alorrak: arestian aipatutako TE (222), RRI (144) eta s/zTE (111) horietaz gain, AN (173), UN (165), s/zI (147) eta IN (137). Denera, 1.099 puntu eta 255 bertso hartzen dituzte: liburuko % 31, hain zuzen; ia-ia herena.

7.2. Hirurogeitamar errimaburu

Bigarren atalaren sarreran esan bezala, bi bide genituen *Sasoia joan da gero* liburuko oin-errimak sistematizatzeari ekiteko: oinetatik hasi edo errimetatik hasi. Oinen sistematizatzearen bidea hautatuta, honaino iritsi gara; baina berdin-berdin iritsiko ginatkeen errimena hartu izan bagenu ere, bide erdian errima-alorrekin egingo bait genuen topo, hau da, oinek eta errimek bat egiten duten taulekin (ikus 5.1.). Dena dela, puntu honetaraino ekarri dugun bidea dela eta, eman lezake errimak gehiegi aztertu gabe pasa ote ditugun; gera gaitezen, beraz, zertxobait errimen eremuan.

Itzul gaitezen 6.1. puntuko taulara. Denera, 227 errima ezberdin darabiltza Uztapidek *Sasoia joan da gero*ko 842 bertsoetan; beraz, bada aberastasunik errimaren eremuan ere. Baina, zorrotzago begiratu gero, oinekin gertatua gertatzen da errimekin ere: hasierako 3.660 oinak 1.447 oinburutara bezala jaisten direla 227 errimak ere 70 errimaburutara, eta hauek ere 70 errima-alorretan biltzen direla haiek bezala. Baina ez gara hemen gehiago geratuko, nahiz eta mereziko lukeen.

7.3. Sistematik almazenera

Xehetasun handiz ez bada ere, saiatu gara osatu (berrosatu) dugun oin eta errimen sistemaren berri ematen. Azken batean, 70 alorretan laburbiltzen dira *Sasoia joan da gero*ko 3.660 oin eta 227 errima ezberdinak. Orain ulerterrazagoa eta bilduagoa azaltzen zaigu hasieran oin eta errimen multzo nahasia eta ugaria zena.

Baina eman dezagun urrats bat gehiago eta jar dezagun ordena pixka bat Uztapideren Oin-errimen almazenean. Lan honetan zehar, han-hemenka, aurre-ratutako zenbait puntuz baliatuko gara: oin bakarreko sarrerak (4.2.1), bi datu azpimarragarri (4.2), oinburu solteak (5.2.2), oinburu-multzoak (5.2.4), oinburu nagusiak (5.2.5) eta oinburu-ardatzak (5.5).

7.3.1. *Lau maila*

Berriro ere oinetara itzuliz, lau maila bereiz ditzakegu Uztapidek erabilitako (eta ez erabilitako) oinen artean.

1. *Erabili gabeko oinak*

Gurekiko, oso da garrantzizkoa honako puntu honetaz jabetzea: bertsolariak ez duela edozein hitz oin bezala erabiltzen; bestela esanda, mugatua dela bertsolari baten oin-kopurua. Garbi dago Uztapideren kasuan ere. Har ditzagun, esate baterako, erakusleak: au, auek, ori, oiek, ura, aiek (Uztapideren grafiaz). Eta konta ditzagun zenbat aldiz erabiltzen dituen horrela edo beste formetan:

– au, auek: *onetan* (3), *oni* (1)

– ori, oiek: *ori* (5), *ori da* (1), *orri* (2), *orrena* (2) *orretan* (2), *ortan* (1), *ortatik* (1), *ortaraño* (1), *oietan* (2), *oitan* (1)

– ura, aiek: *ura* (5), *artan* (1), *artatik* (1), *aietan* (3)

Zergatik forma batzuk hainbestetan, beste batzuk hain gutxitan eta beste batzuk (au, auek, oiek, aiek...) behin ere ez? Besteak beste, batzuek badituztelako oin hoskideak aukeran Uztapideren almazenean eta besteak oso nekez topa ditzaketelako. Eta horiekin bezala gertatzen da gainerako hitzekin ere.

Beraz, kopuruz mugatua da Uztapideren oin-multzoa, mintzatzean erabiltzen den ohizko hiztegia baino askoz mugatuagoa. Bestela esanda, asko eta asko dira Uztapideren –eta edozein bertsolariaren– Oindegitik kanpo geratzen diren oinak; baita errimak ere.

Gure kasuan, *Sasoia joan da geroko* 3.660 oinak 2.100 oin ezberdin inguruan utzi ditugu lehen inausketan eta 1.450 oinburu inguruan bigarrenan. Beraz, 1.450 oinburu horiek ditugu lehen hurbilketa honetan Uztapideren almazeneko gai.

2. *Oso aldian behineko oinburuak*

Uztapidek erabilitako oinetara etorritz, badira 4.2.lean *oin bakarreko sarrerak* eta 5.2.2an *oinburu solteak* deitutakoak. Gogora dezagun 4.2.lean idatzia [528-529. orr., (22) eta (23) oin-oharrik gabe oraingoan]:

Guztira 832 inguru dira. Eta hiru sailetan bana ditzakegu:

Lehen sailean sar ditzakegu oso oinburu arraroak; gutxi erabiltzen diren hitzak, alegia; hitz bitxiak direlako edo/eta oso errealitate konkretuei lotuak. Esate baterako: *abaro*, *abelera*, *adurra*, *altabozikan*, *armairuan*, *arakintzan*, *arbiak*, *ardaillan*, *armak*, *arpana*, *arri!* (*arre!*, astoari mugitzeko esaten zaiona)...

Bigarren sailean izen nagusiei dagozkienak sar ditzakegu. Berezi egin ditugu; nahiz eta, errealitate konkretuei lotuak daudenez, aurreko sailekoak ere izan daitezkeen. Esate baterako: *Agirre*, *Aiako-arri*, *Arrua*,

Basarri, Bermeo'n, Bianditz, Bizkaia, Canarias'era, Donostia'ri, Ekaiña (kobazuloak), *Erreterin, Erroiari...*

Hirugarren sailean, berriz, sar ditzakegu bukaera edo errima bitxiko oinburuak edo errima antzeko duen bertso gutxi azaltzen direlako gehiagotan ateratzeko aukerarik izan ez dutenak. Esate baterako: *ajia, alde, aldiro, aldiz, aldrebes, alia, alkar, amets, ankak, antzirik, antzua...*

Sailen arteko mugak ez dira batzuetan garbi ageri, baina sailkapenak balio digu oro har nahi duguna adierazteko. *Oker handirik gabe esan dezakegu lehenengo eta bigarren saileko oinburuak ez direla Oin-errimen almazeneoak; ezta hirugarren saileko asko ere.* Edo, hain urrutira joan gabe, ez direla behintzat ohizko oinak.

Testuko azpimarra berria da, orain egina; horretara itzuli nahi bait dugu: Uztapideren Oindegian behin bakarrik azaltzen diren 832 oinburu horietako gehienak ez dira Oin-errimen almazeneoak; almatzen horretan ez dute lekurik hartzen. Bertsoetako gaiak edo momentuan momentuko arrazoi batek tirata datoz bertsoetara, eta baldin almazenean oinburu hoskiderik badago.

Beraz, jarrai dezagun almazenerako gaien kopurua urritzen eta zehazten: 1.450 oinburuei behin bakarrik ateratzen diren horietako gehienak kenduz, 650 inguru geratzen zaizkigu Uztapideren Oin-errimen almazenerako.

3. *Maiztasun txikiko oinburuak*

Hauek dira Oindegian bizpahirutan edo gehixeagotan ateratako oinburuak; hau da, behin baino gehiagotan bai, baina ez hainbestetan erabilitakoak. Ez da erraza mugak zehazten. Dena dela, datozen mailako oinburukoengatik ingurukoak dira eta Oin-errimen almazeneoak, aurrekoak ez bezala.

4. *Maiztasun handiko oinburuak*

Ikusiak ditugu hauek ere lanean zehar: oinburu-multzoak (5.2.4), oinburu nagusiak (5.2.5) eta oinburu-ardatzak (5.5); adibide eta guzti ikusiak ere.

Horrela, bi oinburu-multzo azaldu ditugu: *aparte, arte* (noiz), *arte* (non), *bitarte, parte* eta *urte* oinburuek osatua eta *emate, eramate, erate* (edate), *esate, izate, jate* eta *juate* oinburuena (*eman, eraman, eran, esan, izan, jan* eta *juan* oinburuek osatua ere aditzera eman da). Oinburu nagusiez jardutean, berriz, guztira 16 aldiz ateratzen den *bat* oinburua eman dugu adibidetzat, *lan* (37 aldiz) eta *dana* (25 aldiz) oinburuekin batera; eta agian sail honetakoa dugu errima-alor osoko erdi oinburu-ardatz bezala hartu dugun *beste* ere. Oinburu-ardatzetako dago-kienean, hor aipatu ditugu *merio* (medio), *serio* eta *lenago*.

Berez maiztasun handikoak ez izanik ere, horiek bezainbesteko garrantzia dute Oin-errimen almazenean errima bati lotutako errimek. Gogora ditzagun 4.2.2an adibidetzat emanak: *dedin* eta *zedin*.

Horiek horrela, Uztapideren Oin-errimen almazenean gaia zehazteko honako galdera hauei erantzutea besterik ez zaigu geratzen: 1) lehen aipatutako 650

oinburuetan zeintzuk dira maiztasun handiko eta zeintzuk maiztasun txikiko?, 2) maiztasun handiko oinburuetan zeintzuk dira oinburu-multzoetako, zeintzuk oinburu-ardatz, zeintzuk oinburu nagusi, zeintzuk errima bati lotutako?

7.3.2. Uztapideren Oin-errimen almagaren egitura

Oraingoz erantzuteke utziko ditugu galdera horiek. Baina, oso labur bada ere, zerbait aurrera dezakegu Uztapideren almagaren egituraz.

Bi oinburu-sail nagusi ditugu almagaren bihotzean: batetik, oinburu-multzoak eta, bestetik, oinburu nagusiak, oinburu-ardatzak eta errima bati lotutako oinburuak. Oinburu-multzoak hogeitamarren bat izan daitezke; bigarren multzoak, berriz, gehixeago.

Almagaren bihotz edo erdigune horren inguruan daude behar diren etariko maiztasun txikiko oinburuak.

Eta hortxe bukatzen da almagara, nahiz eta zabalagoa izan Oindegia; beti bait dago almagara armiarma-sarearen gisa bertako ez diren oinak (bertsoari grazia berezia ematen diotenak, bestalde) bereganatzeko prest, baldin eta bere oinburuen hosi badi.

Beraz, hasierako 3.660 oinak oso kopuru urrira etorri dira azkenean beren errima eta guzti. Eta honaino iritsi nahi genuen hain zuzen, lanaren hasierako susmoak gidari eta 1.2.3 puntuan aipatutako Stern-en hitzak gogoan.

7.4. Oinburu erabiliak

Eman dezagun azkenik Uztapidek *Sasoia joan da gero* gehien erabiltzen dituen oinburuen berri. Hona hemen, besterik gabe, alfabetoaren arabera zerrendatuta, zortzi aldiz eta gehiagotan erabiliak. Parentesi arteko zenbakiak horixe adierazten du hain zuzen: zenbatetan erabiliak izan diren (kontuan izan behar da oinburuz ari garela eta ez oinez; beraz, eta esate baterako, adierazi bederatzi aldiz atera dela irakurtzean ez da ulertu behar adierazi oina bera bederatzitan atera denik; kasu honetan, adibidez, adierazi zortzitan atera da adierazten behin).

adierazi	(9)
al du	(8)
aparte	(8)
arte (noiz)	(13)
arte (non)	(9)
artu	(22)
asi	(14)
aurrean	(9)
aurrena	(9)
azi	(8)
aztu	(9)
bakarra	(8)
basarria	(10)

bat	(16)
baten	(8)
bearra	(13)
beldurra	(14)
berri (notizia)	(8)
berri (adj.)	(13)
beste	(22)
bezela	(8)
bitarte	(20)
bizi	(29)
dago	(8)
dana (zenb.)	(25)
dana (ad.)	(11)
degun	(9)
dira	(9)
diranak	(10)
ederra	(14)
egin	(15)
egun	(27)
ekarri	(8)
eman	(17)
erria	(13)
esan	(17)
esate	(14)
etorri	(9)
gabe	(11)
gaiña	(8)
galdu	(11)
garaia	(12)
gazte	(17)
genduan	(10)
gendun	(10)
goguan	(11)
guzia	(13)
guztia	(12)
ikusi	(21)
irabazi	(9)
itzegin	(9)
izan	(15)
izate	(20)
jabe	(9)
jai	(10)
jarri	(12)
jate	(17)
juate	(13)
lan	(39)
lenago	(11)
lurra	(11)
munduan	(8)

nago	(8)
nagusi	(8)
obe	(10)
on	(20)
onduan	(14)
orduan	(13)
osasan	(9)
osua	(8)
parte	(13)
sartu	(9)
txar	(12)
urte	(18)
zana	(13)
zar	(14)
zartu	(10)
ziranak	(10)

Kopuruaren arabera zerrendatuta, berriz, honako hauek dira ugarienak:

lan	(39)
bizi	(29)
egun	(27)
dana (zenb.)	(25)
beste	(22)
artu	(22)
ikusi	(21)
on	(20)
izate	(20)
bitarte	(20)

Azkenik, esan dezagun 78 oinburu horiek 1.003 aldiz izan direla erabiliak; beraz, % 27,4etan.

8. ONDORIOAK

Honaino iritsi eta hemen lana etenda ikusteak sor lezake irakurlearen baitan halako zera gazi-geza, egilearenean irrika eta egonezina sortzen duen bezalaxe: bide luzean ibili eta atarian gelditu beharra!

Baina Oindegia eta Errimategia, eskuz bada ere, eginak ditugun bezala, burutu gabea dugu Uztapideren Oin-errimen almazena. Eta hala izanik, hala eman behar aditzera.

Dena dela, begira dezagun atzera eta, honaino egindakoa ikusiz, zenbait ondorio atera eta jar gaitezen aurrera begira.

8.1. Zenbait ondorio

Ezer baino lehen, gogora dezagun behin-behineko lan baten aurrean gaudela eta, aurkezpenean esan degunez, bi berrespenen beharrean dagoela: informatikaz

berretsi beharko ditugu eskuz egindako Oindegia eta Errimategia, eta gu baino adituagoek eman beharko dute egokitzen Oin-almazeneraino ekarritako bidea eta prestatutako tresneria.

Halere, eta berrespenen zain, aurrera dezagun gure uste apala (ez ahal da erdi ustela izango!); bere behin-behinekotasunean ere, badu lan honek garrantzirik. Besteak beste, gure bat-bateko bertsogintzaren errimaren arazoa ikuspegi berritik ikusteko aukera eman digulako, eta lehen begiratuan hain zaila eta nahaspilatua dirudien oinen eta errimen eremua orain ordenatuagoa eta ulerterrazagoa azaltzen zaigulako. Horrezaz gain, informatikaren aldetiko berrespina ere jasoko balu, aurrerapauso bikaina emana izango genukeelako bertsogintzaren azterketan. Izan ere, 1) bertsolarien oin-errimak informatizatzeko egokiera eskainiko bait liguke, horrekin batera beste zenbait lan ahalbideratuz; 2) Uztapideren bertso-laginarekin eginga egin ahal izango bait genuke besteenarekin ere, bertsolari bakoitzaren Oin-errimen almazena berrosatuz; 3) bertsolari bakoitzaren Oin-errimen almazena zehaztuz, elkarren arteko antzak eta aldeak ikusi eta elkarrekin parekatzeko bidean izango bait ginatke, eta eskolak, joerak, estiloak, errimamotak eta abar zedarrikatzeko moduan.

8.2. Aurrera begira

Azkenik, jar gaitezen aurrera begira eta eman dezagun, egindako lana oinarri hartuta, egin daitezkeen beste zenbaiten berri:

Hasteko honako bi lan hauek burutu beharko liriateke:

1. Uztapideren Oin-errimen almazena berrosatzea, oinburu-multzo, oinburu-ardatz, oinburu nagusi eta abar zehaztuz.
2. Uztapideren Oindegia eta Errimategia informatikaz osatzea, horretarako behar den programa ere moldatuz.

Bada hirugarren lan bat ere, benetan tentagarria, eta Uztapideren Oindegian eta Errimategian oin harturik egin daitekeena, Oin-errimen almazenera bezala:

3. Uztapideren Oin-errimen almazenera erabilera. Oin-errimen almazena berrosatzean, zein oin eta zein errima eta nola dauzkan ordenatuak eta sistematizatuak ikusi dugun bezala, Oin-errimaren almazenera erabileran honako hauek ikusiko genituzke: nola baliatzen den oin eta errima horiez, zeintzuk aukeratzen dituen, zeintzuk dituen gogokoan, zeintzuk erabiltzen dituen moduin moduan, zeintzuk diren Uztapideren konstanteak eta joerak, nola ordenatzen dituen oinak bertsogintzan...; hitz batean, nola egiten zituen bertsoak Uztapidek. Gehiegixko lertizoke norbaiti hainbeste hurreratu ahal izateari Uztapideren bertsogintzaren barne-prozesura; baina uste dugu badagoela bide hori urratzen hasteko aztarnarik.

Bestalde, bertsolari-eskolei begira, ezin egokiagoa litzateke beste honako lau hau ere:

4. Gure lan honetan emandako ikuspegitik gidaren bat moldatzea, zenbait oinburu-multzo, oinburu-ardatz, oinburu nagusi eta abarren berri emanez.

Ondoren letozte beste zenbait bertsolariren Oindegia eta Errimategia osatzea. Basarrik behin ta berrito aipatu dituen hiru errima-moten ordezkariekin edo has daiteke:

5. Joera estuko Lasarteren Oindegia eta Errimategia (Uztapiderenen osagarri).
6. Joera lasako Balendin Enbeitaren Oindegia eta Errimategia.
7. Erdibideko Xalbadorren Oindegia eta Errimategia.
8. Basarriren beraren Oindegia eta Errimategia.

Interesgarria bezain argigarria izango litzateke beste honako hau ere:

9. Oin-errimak sistematizatzeko dituen bertsolari baten bertsogintza azterzea. Horrelakorik ere badagoelakoan bait gaude.

Eta gero gerokoak. Badago, beraz, zer eginik bat-bateko bertsogintzaren azterketan. Baita biderik ere, gure ustetan.

HIZTEGIA

Badira lan honetan lehenengo aldiz erabilitako zenbait termino berri eta birmoldatutako zahar pare bat, zerrendatzeari egoki deritzoguna. Horrela, termino horien zerrenda eskaintzen dugu Hiztegi honetan, lanean atera diren ordenari jarraiki gehienbat. Parentesi arteko zenbakiak adierazten du zein/zeintzuk orrialdetan aurki dezakeen irakurleak termino berri horien argibiderik egokiena.

Puntua	(510-511)
Oina	(511-512)
Oin ezberdina	(524)
Hitz-erro bereko oinak	(524-525)
Oinburua	(525)
Oindegia	(525)
Oin bakarreko sarrera	(528-529)
Azpisarrerarik gabeko sarrera	(529-530)
Errima-alorra	(530-532)
Errimaburua	(532)
Oinburu soltea	(535)
Salbuespenezko oina	(535-536)
Oinburu-multzoa	(536-538)
Oinburu nagusia	(538)
Oinburu-ardatza	(548-549)
Oin-ardatza	(548-549)
Errima-gainalorra	(538-545)
Errima-alor itxia	(545)
Errima-alor irekia	(545)
Barneko errima	(546)
Azaleko errima	(546)

Errima-alor bakuna	(545-547)
Errima-alor bikuna	(545-547)
Errima bakarreko errima-alorra	(548)
Erdigainalorra	(558)
Gainalor-zatia	(558)
Amankomuneko gainalor-zatia	(562)
Amankomuneko gainalor-zati orokorra	(562)
Amankomuneko gainalor-zati partziala	(562)
Oin-errimen almazena	(510-512)
Erabili gabeko oinak	(568)
Oso aldian behineko oinburuak	(568-569)
Maiztasun txikiko oinburuak	(569)
Maiztasun handiko oinburuak	(569-570)

ERRIMA UZTAPIDEREN BERTSOGINTZAN: EZAUGARRIETATIK SISTEMARA

Ausardiaren ausardiaz (ezjakinena izan nonbait ausardia!) bat-bateko bertso-gintzaren muinera iristeko erabakia hartu nuen behin batez. Eta bertsoaren osagaietako bat —errima— jo nuen begiz, hura aztertuz helburua lortzeko uste osoan. Bertsolari bat aukeratu behar gero, eta Uztapide nuen hautatu; eta haren bertso-sail bat ondoren, eta *Sasoia joan da gero* bertso-liburua berezi.

Uztapidek bere liburuan erabilitako errimak arakatu eta arakatu jarri nizkion oinarriak ondorengo lanari. Uste baino lehenago etorri zitzaidan lehen urrats haien barri emateko aukera, Euskaltzaindiak 1988an Manuel Lekuona ikerketasaria eratu zuenean. Hala moldatu nuen “Uztapideren Oin-errimen almazena berrosatzen” izeneko lana, sari hura jaso eta aurreko orrialdeetan doana.

Izenburuaz gainera, badu lehen lan horrek izenburu-ondokorik ere, honela amaitzen dena: “ondorengo lan zabal eta osoago baten hasikin”. Eta badu zortzigarren atal bat ere, “Ondorioak” izenburukoa, aurrera begira geratzen dena, lan zabal eta osoago horren nondik-norako nagusiak aipatuz. Lan hori era askotan bidera daiteke; lan apalagoak eginez, besteak beste. Lan apal horietako bat dugu hemen ondoren datorrena.

Bigarren lan hau lehenengoaren haritik dator, eta haren jarraipen eta osagarri da. Haren oinarri eta asmo berak ditu eta haren ondoren irakurrita ulertzen da bete-betean. Baina badu entitate propiorik ere; nahiz eta, hemen honela argitaratzean, zenbait kasutan lehenengo lanaz baliatu, liburu berean gauzak ez alferrik errepikatzearren. Esate baterako, lehenengo lanean azaltzen dira *Sasoia joan da gero* liburuko bertso-sailak, eta bertso-sailak, bertsoak, puntuak eta oinak aipatzeko modua (ikus 523. or.); horregatik, hemen ez dugu berirro bertso-sailen zerrenda emango eta berdin jokatuko dugu bertsoen aipuak egiteko orduan.

Baina bigarren lan hau jarraipen hutsa baino gehiago delakoan nago. Jauzia ere bai bait dago bien artean. Baina, jauziak jauzi, aurrekoaren ildoari jarraiki moldatu dira honen bi puntu nagusiak: Uztapideren errimaeraren ezaugarriak aztergai dituen lehena eta haren errimek osatutako sistema atzematzen saiatu den bigarrena.

Geroak esango du asmatu dugun ala ez.

I. UZTAPIDEREN ERRIMAERAREN EZAUGARRIAK

Uztapidek bere *Sasoia joan da gero* bertso-liburuan darabilen errima aztertu-ta, lau puntu nagusitan eman dezakegu haren zer-nolakoen berri:

1. Bikoitza da Uztapidek darabilen errima: bi zatiz osatua. Lehenengo zatiari *erroa* deituko diogu; bigarrenari, *amaiera*.
2. Uztapideren errima ez da amaierara mugatzen; erroan hasten da.
3. Uztapideren errima-sistemak deklinabide-sistemaren antza du.
4. Uztapideren erriman *amaiera* ez da eranskin hutsa.

Ahalik zehatzen eta laburren jardungo dugu puntu horiek azaltzen: argibideak erabiliz, baina alferrik luzatu gabe.

Bada argibideetan bat, lehenengo lanean ere aipatua (ikus 514. or.) eta oso lagungarri gerta dakigukeena: Manuel Lekuona eta Antonio Pildainen arteko eztabaida edo, oihartzuarrak berak egoki kontatzen duena [ikus *Lekuona*, M. (1980): "Bertsoen metrika". In, *Jakin* 14/15. zenb., 50-66]. Merezi nuelakoan nago ondorengo lerroak eta Lekuona zaharrarenak paretsu irakurtzeak. Hemen ez dugu, ordea, halakorik egingo. Hurrengo baterako geratzen da, gure aldetik behintzat.

1. Errima bikoitza

Uztapidek *Sasoia joan da gero* bertso-liburuan darabilen errima bikoitza da; bi zatikoa, alegia. Lehenengo zatiari *erroa* deituko diogu eta bigarrenari *amaiera*.

Argi dezagun "Gizonaren udaberria" sailetik hartutako bertso batez (32.4).

Gero hor dator komunioa
zazpi edo zortzi urtetan,
bikaria zai egongo da
sankristiako atetan;
egunen batzuk juan gabe ere
pasako ditu tartetan,
nola bizitzen diran batzuek
txit basarri apartetan.

Bertso honetan *te* dugu errimaren erroa eta *tan* amaiera.

Bide batez, azter dezagun astiroago bertso horretako errima. Honako ezaugarriak ditu: 1) aldiko hitz bakarrak hartzen du parte erriman; 2) lau hitzak –hiru izen eta adjetibo bat– deklinagarriak dira; 3) errimaren erroa bat dator lau hitzen erroaren bukaerarekin: *urte*, *ate*, *tarte*, *aparte*; 4) errimaren amaiera bat dator deklinabidearen kasu-markarekin: *urtetan*, *atetan*, *tartetan*, *apartetan*.

Ez da beti hala gertatzen, ordea; izan ere, 1) batzuetan hitz batek baino gehiagok hartzen du parte erriman: *bik* (*ai dia*, *al du*, *an zan*, *arrapa zak*, *bear zan*, *edo ez*, *esan zan*, *ezin du*, *gauza da...*), hiruk (*ez al zen*, *al da or...*); 2) gerta daiteke ez deklinagarria izatea errima daraman hitza, aurrerago ikusiko denez;

3) gerta daiteke bertso bateko erriman parte hartzen duten hitzen erroak amaiera berekoak ez izatea; 4) gerta daiteke —sarritan gertatu ere— ez izatea kasu-marka berdinekoak erriman parte hartzen duten hitzen amaierak. Hona hemen 15.10 bertsoa, aurreko 3) eta 4) horietan esandakoaren ilustragarri:

Lan ori baztatu da
urtetik urtera,
laiarekin ez leike
juan apartera.
Gaur bestela badago
laneko aukera,
azkeneko tontuak
gu izandu gera.

Errimaren bikoiztasuna dela eta, egin dezagun ohar bat: errimarekin eta gerta daitekeela, deklinabidean gertatzen den bezala, kasu-markarik ez azaltzea; errimak bigarren zatirik ez izatea, alegia.

Hona hemen, adibide bat:

Erljiua bai gaur
irurogei urte
ta bagendun parte:
beste batzuk etziran
ibiltzen aparte:
elizara bidian
al gendun bitarte,
apaizen aginduak
behar ziran bete:
“Bestela kondenatu
egingo zerate!” (18.1).

Kasu honetan esan dezakegu errimaren bigarren zatia \emptyset (hutsa) dela; hau da, honelakoetan ere errimak bi zati dituela.

2. Erroan hasten den errima, amaierara mugatu gabe

Erroan hasten da Uztapidek *Sasoia joan da gero* bertso-liburuan darabilen errima, amaierara mugatu gabe.

Esate baterako, liburu horretan ez ditugu inoiz errimakide ikusiko *goizean, danean, gañean, atean* eta *aldean*, nahiz eta denak —*ean* izan amaieraz. Joan Bautista Elissanburuk elkarrekin erabiliko ditu, ordea, bere bertso bikain hartan:

Ikusten duzu goizean,
argia hasten denean,
menditto baten gainean:
etxe ttipitto aintzin xuri bat
lau haitz-ondoren erdian,
xakur xuri bat atean,
iturriño bat aldean?...
Han bizi naiz ni bakean.

Hona hemen, adibidez, Uztapidek zein errimakiderekin erabiltzen duen bertso horretako errima bakoitza.

goizean (goizian): atzian (ahitzean), arkaitzean, atian, bakoitzian, batian, bitartian, eriotzian, gurutzean, oroitzean, oi zian (ziran), otoitzean/otoitzian, zorigaitzian (ikus 9.9, 59.12 eta 39.1b bertsoak).

denean (danian): aldamenian, aurrenian, danian (adjetiboa) (2 aldiz), datorrenian, duanian, egunian, esanian, etzarian (ez zarian), gendunian, lanian (2 aldiz), lenian (lehenean), naizenian, nintzarian (2 aldiz), nuanian, onenian, onian (3 aldiz), zeguanian, zeradenian (ikus 6.3, 32.3, 32.11, 34.7, 55.2 eta 58.7 bertsoak).

gainean: ez du erabiltzen. Erabiltzen du, ordea, *gaiñetan/gañetan* (honela azaltzen dira liburuan idatziak), honako hitz hauekin batera: *bikañetan, Ibañetan, mingaiñetan, oiñetan, zaiñetan/zañetan, ziñetan* (ikus 29.2 eta 67.3 bertsoak).

erdian: ez du erabiltzen. Erabiltzen du, ordea, erdiak, honako hitz hauekin batera: *alderdiak, ibilli-aldiak, arbiak, ardiak, belardiak, sagardiak, zal-diak* (ikus 2.9 eta 29.8 bertsoak).

atean (atian): artian (noiz) (2 aldiz), batian (non) (2 aldiz), batian (nola), bitartian, goizian, juatian, katian, oi zian (ziran), urtian (ikus 19.6, 39.1b eta 48.1 bertsoak).

aldean (aldian): aldian (partean), arratsaldian (2 aldiz), aspaldian, sukaldian (2 aldiz) (ikus 49.3 eta 52.2 bertsoak).

bakean (pakian): artian (non), batian (non), gaitian (ikus 5.9 bertsoa).

Zerrenda hauek irakurri ondoren merezi du gorago esandakora itzultzeak; alegia, Uztapideren liburuan ez ditugula “inoiz errimakide ikusiko *goizean, danean, gañean, atean* eta *aldean*”. Hor ikusten ditugu, ordea, *goizian* eta *atian* errimakide; eta horiekin batera *oi zian, batian* eta *bitartian*. Beraz, beroarenak kendu beharko goiko *inoiz* horri. Salbuespen bat besterik ez da, ordea; salbuespen bakarra (aztertu berri ditugun 18 bertso horietako bakarrean ematen da), arau orokorra indartzen duena, eta honako bost puntuko bertso honetan gertatzen dena:

Beste oitura bazan
San Juan goizian,
basarriko gizonak
esnatu oi zian,
ta lizar-gurutze bat
ataiko atian
jarriko zuen, jaiki
zanakin batian,
seme-alabak lotan
zeuden bitartian. (39b.1)

Ikusten denez, gainera, ez doaz bost oinak nahasian; bi zatitan baizik, elkarren artean ondo berezia, bi hasieran eta hiru bukaeran, bi puntuko eta hiru puntuko bertsoak bostekoa osatzen baleude bezala (guztira, sei bertso bakarrik

aurkitu ditugu horrelakoak Uztapideren liburuan). Alegia, lehen aipatutako *inoiz* ez dela batere desegokia.

3. Errima deklinatua

Beraz, gehixeago ere zehaz dezakegu *Sasoia joan da gero* liburuan erabilitako errimaz: oro har, amaiera hoskideko hitz-erroak dira errimakide Uztapideren bertsoetan, batzuetan deklinatuta doazenak (*partean* eta *artean* bezala) eta bestetan ez (*parte* eta *arte* bezala).

Jarrai dezagun erriman TE amaierako hitzak dituzten bertsoekin. Adibide batzuk jartzera mugatuko gara oraingoz.

Lehenengo bertsoa Uztapidek Lasarte bertsolariari jarria da, eta TE ez ezik RTE du errima.

Guk alkarrekin pasa ditugu
bertsotan zenbaitxo urte,
bein ezagutu giñanetikan
gaixotu nintzan bitarte;
Euskalerriko zenbat pestetan
artu ote gendun parte?
Aspaldi ontan nola zeraden
berririk ez det, Lasarte. (24.1)

Hona hemen ondoren, berriz, Uztapidek Zepairi jarritako bat, RTEA errima duena (parentesi tartean bada ere, merezi du gogoratzeak lehenengo lanean, 546 orrialdean, *barneko errimaz* eta *azaleko errimaz* esana).

Egun batian barrikoitia,
bestian lagun-artia,
orrelakorik iñon bazegon
beti bagendun partia;
larunbatian jakiña beintzat
nola pasa bitartia,
olako gauzak bukatu gabe
juaten zitzaigun urtia. (26.11)

Heriotzea gaitzat hartuta jarritako honako bertso honetan, berriz, TEAK erri-
marekin egingo dugu topo.

Mundu onetan ia
denbora betiak,
eta pena ematen
bestera juatiak;
projimuari egin
dizkagun kaltiak
lotsa ematen digu
gero esatiak;
ia ixten dizkuen
zeruko atiak. (59.1)

Era berean jarrai dezakegu TEZ, p/t/KEAN (1), TETAN, TEKOA, RTa/ eTIK, ATEN, a/eTEKO eta a/eTENDA errimadun bertsoen adibideak emanaz. Bada aukerarik *Sasoia joanda da gero* liburuan; izan ere, guztira 51 bertso (%6) bait dira bertan TE errima-alorrekoak (2) (ikus 532-533. or.).

Bestalde, 51 bertso horietako errimak osatzeko (guztira, 222 oin) nahikoak izan dira 41 hitz; honako hauek, hain zuzen (parentesi artean adierazten da bakoitza zenbat aldiz ateratzen den): *alkate* (1), *aparte* (7), *artatik* (1), *arte* (noiz) (13), *arte* (non) (8), *ate* (5), *aurten* (1), *baitia* (bait dira) (1), *bat* (23), *batian* (nola) (1), *bertatik* (1), *bete* (5), *bitarte* (19), *berondate* (1), *dirate* (didate) (3), *emate* (7), *eramate* (4), *erate* (edate) (1), *esate* (14), *eten* (1), *gaitian* (1), *illabete* (2), *izate* (19), *jate* (14), *juate* (13), *kalte* (2), *kate* (3), *kolpe* (1), *lagunarte* (1), *lurperatze* (1), *maite* (2), *Lasarte* (1), *ortatik* (1), *pake* (1), *parte* (13), *tarte* (5), *torpe* (1), *urte* (17), *zeramaten* (1), *zerate* (15), *ziraten* (zidaten) (1).

Zerrendaren azterketa soila eginez, azpimarra ditzagun bizpahiru puntu:

- Aldez aurretik jakina genuenez, hitz gehienak TE silabaz amaitzen dira: 29; ez guztiak; halere; 12k bait dute bestelako amaiera.
- TE silabaz bukatzen ez direnen artean, aditzak dira bost [bat infinitiboa (*eten*), bi iraganean jokatuak (*zeraten*, *ziraten*), bat orainaldian (*baitira*) eta azkenekoa aginteran (*gaitian*)], bat aditz-izena (*lurperatze*), bi erakusle deklinatuak (*artatik*, *ortatik*) eta hiru adizlagunak (*bertatik*, *batian*, *aurten*). Eta errima-alor osoan gehien aterea geratzen da: 23 aldiz ikusten dugun *bat* zenbatzailea.
- Gehiago aztertuta, esan dezagun 41 hitz horietako batzuk deklinatu egiten direla eta beste batzuk ez (aditzak jokatu egiten dira). Eta deklinatzen direnak ere ez dira denak berdin deklinatzen. Esan nahi da 41 hitz horiek ez dituztela denek bukaera berdinak hartzen; eta hartu ere ezin dituztela hartu.

Horiek horrela, argiago dago 1.3 puntu honetako hasierako enuntziatuaren esanahia: “oro har, amaiera hoskideko hitz-erroak dira errimakide Uztapideren bertsoetan”. Hona hemen, zergatik “amaiera hoskideko hitz-erroak” diogun eta ez “amaiera berdineko hitz-erroak”: amaiera berdineko hitzekin batera ikusiko bait dugu batzuetan errimakide amaieraz antzekoa izan eta deklinabidez haien bukaera hartzen duena (esate baterako, ikusi berria dugun *bat*). Baina gehiago zehaztu beharko genuke, halere; hor azaltzen bait dira errima bereko, aipatu berri horiekin batera, a) jokaturako edo jokatu gabeko aditzak (*zeraten*, *ziraten*, *eten*...) eta b) dena delakoagatik, amaieraz errimakide izateko egokiera duen odozein hitz (*gaitian*, *artatik*, *aurten*...). Dena den, dagoen horretan utziko dugu oraingoz.

Buka dezagun puntu hau begien bistakoa den zerbaitekin: zenbat eta berdina izan bi hitz amaieraz, hainbat eta aukera gehiago elkarren errimakide

(1) Ikus (24) oin-oharra, 533. orrialdean.

(2) Ikus 532. orrialdean zeri deitzen diogun *errima-alorra*.

izateko, nahiz bere erro soilean, nahiz deklinatuz. Esaterako, *esan* eta *izan*: modu batera edo bestera, 32 aldiz izango da *esan Sasoia joan da gero* liburuan errima eta 37 aldiz *izan*, eta 23tan elkarrekin ikusiko ditugu biak. Hona hemen zerrenda osoa, argigarria delakoan:

	zenbatetan		zenbatetan	elkarrekin
esan	2	izan	3	0
esan da/ esanda	1	izan da/ izanda	2	1
esan du	2	izan du/ izandu	3	2
esan zan	1	izan zan	1	1
esana	4	izana	2	2
esanak	3	izanak	3	2
esanez	1	izanez	0	0
esanean/ esanian	2	izanean/ izanian	0	0
esanik	0	izanik	1	0
esangai	1	izangai (?)	0	0
esango	1	izango	2	1
esateko	2	izateko	3	2
esaten	11	izaten	12	11
esaten da	0	izaten da	1	0
esaten dia	0	izaten dia	1	0
esatez	0	izatez	2	0
esatea	0	izatea	1	0
esatiak	1	izatiak	0	0
	32		37	23

4. Eranskin hutsa ez den amaierako errima

Uztapidek *Sasoia joan da gero* bertso-liburuan derabilen errimaren amaiera ez da eranskin hutsa.

Orain artekoak irakurrita hala pentsa badaiteke ere, eranskin hutsa baino gehiago da Uztapidek derabilen errimaren amaiera; izan ere, zenbat eta luzeagoa izan amaiera, orduan eta aukera gehiago bait dute erroz desberdinak diren hitzek errimakide izateko; eta alderantziz.

Ikus dezagun, esate baterako, zein hitz dituen *egun* hitzak errimakide amaiera desberdinekin.

EGUN: *dakigun, diogun, ezagun, iñun* (3.3).

EGUNA: *astuna, biguna* (2), *datorkiguna, deguna* (5), *dezuna, dituna, duna* (2), *entzuna* (3), *erantzuna, ezaguna* (2), *etzaiguna, gaituna, genduna* (6), *illuna* (2),

jarduna (3), *Jauna, juna* (2), *kutuna* (2), *laguna* (5), *maitasuna, osasuna, zaiguna; ziguna, zitzaiguna* (2) (6.6; 7.15; 9.6; 11.8; 17.16; 21.6; 22.1; 46.3; 47.3; 52.1; 53.11; 63.2).

EGUNAK: *batzunak, degunak, ditugunak* (3), *ditunak* (2), *ezagunak* (2), *geien-tzunak, giñunak, Jaunak, junak* (3), *lagunak* (2), *zaitugunak, zigunak* (2) (3.15; 21.4; 23.9; 24.2; 26.3; 62.1).

EGUNERO: *aro, ezker, gero* (35.10).

EGUNETAN: *benetan* (2), *onetan* (honetan) (2), *penetan, San Antonetan, zaigunetan* (25.1; 65.5).

EGUNIAN: *danian* (ad.), *diranian, etzanian* (ez zanean), *gendunian* (3), *igandian, lanian* (2), *lenian* (lehenean), *onenian, onian, ostegunian, zaigunian, zaizkigunian, zeguanian, zigunian* (6.3; 17.3; 24.4; 50.6).

EGUNIK: *degunik, lagunik* (2), *uste nik, nunik* (nuekin), *zaigunik* (30.12; 35.6).

Osa ditzagun zerrenda horiek bestelako argibidez.

- a) *Egun* hitza ez da inoiz errimakide azaltzen *UN* bukaerako *dezun, entzun, erantzun, maitasun* eta *osasun* hitzekin *UN* errimadun bertsoetan; bai, ordea, *UNA* errimadunetan. Halere, beti dago bigarren taldekoak —eta beren kideko *-SUN, -ZUN, -IZUN* amaierakoak— beren aldetik elkarrekin ibiltzeko joera. Hona hemen bost bertso, *egun* eta *entzun* hitzen joeren argigarri:

Amak supritzen dula
ez al da ezagun?
Lorikan egin gabe
or dabil gau ta egun;
deskantsurikan ez du
billatutzen iñun,
baietz uste izan arren
ez dakit dakigun,
semiak ama bati
zenbat zor diogun. (3.3)

Alde ortan badira
milla edertasun,
ez dakit nik bezela
ikusten dituzun;
ardiaren orruak
mendian oiartzun,
alde baten egin da
bestian erantzun. (67.4)

Txantxangorria laguna
zabaldurduko eguna,
eguneroko diana berak
kantatuko duna;
amaika bider entzuna
alako txori kutuna,
baso-mutillen ogi-apurrak
bilduko dituna. (9.6)

Mutill askoren jarduna
bertatik nagi entzuna,
gitarra dute laguna;
ez da besteri entzundakua,
geok ikusi deguna;
olako soñu kutuna
pasatutzeko eguna,
danok txoratzen gaituna. (46.3)

Kantu-lana izan det
 oso ezaguna,
 orain eduki arren
 burutik juna;
 egokitzen zanian
 gustoko jarduna,
 gogoratu baño len
 pasatzen eguna;
 jan guk nai genduna,
 bazan osasuna,
 naikua laguna,
 bi bertso entzuna,
 beti pronto izaten
 nun erantzuna. (6.6)

Benetan da argigarria gertatzen dena: non eta sei, zazpi eta bederatzi puntuko bertso luzeetan ez bestetan izan errimakide *egun* eta *entzun*.

- b) *Egun* hitza ez da inoiz errimakide *-AN*, *-EN*, *-ON* amaierako hitzekin *-NA* eta *NAK* errimadun bertsoetan; bai, ordea, *-NETAN*, *-NIAN* eta *-NIK* amaieradunetan.

Ikus dezagun orain zer gertatzen den “bide” hitzarekin, “egun”-ekin egin dugun bezala. Hona hemen zein hitz dituen errimakide amaiera desberdinekin:

BIDE: *adiskide, eskubide, ni're, senide, Uztapide* (18.5).

BIDEAK: *adixkideak, aideak (ahaideak), senideak* (20.1).

BIDIA: *ai dia* (ari dira), *dia* (dira), *eskubidia, idia* (idea), *jendia, obia* (4.14; 27.8).

BIRETAN (BIDETAN): *Ireta'n, seiretan, uretan* (28.4).

Zerrenda hauen ondorenean ere badago zer erantsirik argibide gisa:

- a) “Bide” hitzarekin ere, “egun” hitzarekin bezala gertatzen da: zenbat eta luzeagoa izan amaiera, orduan eta aukera gehiago duela erroz desberdina diren hitzen errimakide izateko.
- b) Bestalde, “egun” hitzarekin gertatzen ez zen zerbait gertatzen da “bide”-rekin; alegia, bi erro desberdin balitu bezala jokatzeko duela: *de* eta *di* (honexegatik izan ditzake *ai dia* eta *dia* errimakide).

II. ERRIMAK SISTEMATIZATZEN ETA ERRIMAERAREN BARNE-ARAUAK ATZEMATEN

Behin Uztapideren errimaeraren ezaugarri nagusiak azaldu eta gero, prest gaude urrats berri bat emateko: errimak sistematizatzen hasi eta errimaeraren barne-arauak atzematuko. Horixe egitera goaz datozen bi puntuetan.

1. Errimak sistematizatzen

Has gaitezen Uztapideren errimaeraren lehenengo ezaugarria gogoratu: bikoitza da, *erroz* eta *amaieraz* osatua. Beraz, erroak eta amaierak sistematizatuz sistematizatuko dugu errima ere.

1.1. Errima-erroak sistematizatzen

Deklinabidearen ereduari jarraiki (Uztapideren errima deklinatua izatea jo dugu hirugarren ezaugarritzat), errima-erroak bi multzo handitan bana ditzakegu: bokalez amaituak eta kontsonantez amaituak. Baina, oro har, ez bokalez amaitutako errima-erroak osatzen dira bokalez soilik, eta ez kontsonantez amaitutakoak kontsonantez soilik.

Besterik gabe, zerrenda ditzagun multzo bakoitza osatzen duten errima-erroak.

Bokalez amaitutako errima-erroak

s/x/zE	(SE)	s/x/zI	(SI)
Ts/x/zE	(TSE)	Ts/x/ZI	(TSI)
p/t/k/E	(TE)	p/t/k/I	(TI)
s/x/z, p/t/kE	(STE)	s/x/z, p/t/kI	(STI)
LE	(LE)	LI	(LI)
b/d/g E	(BE)	b/d/gI	(BI)
ALDE	(ALDE)	ALDI	(ALDI)
Rb/d/gE	(RBE)	Rb/d/gI	(RBI)
RRE	(RRE)	RRI	(RRI)
RRO	(RRO)	RRU	(RRU)
RDO	(RDO)	RDU	(RDU)
b/d/gO	(BO)	b/d/gU	(BU)
p/t/kO	(TO)	p/t/kU	(TU)
s/x/z, p/t/kO	(STO)	s/x/z, p/t/kU	(STU)
s/x/z, Ts/x/z)	(ZO)	s/x/z, Ts/s/zU	(ZU)
	AI	(AI)	
	OI	(OI)	
	AIO	(AIO)	
	IO	(IO)	
	AJE	(AJE)	
	JO	(JO)	
	NI	(NI)	
	Np/t/kA	(NTA)	
	Es/x/z,p/t/kA	(ESTA)	
	Is/x/z, p/t/kA	(ISTA)	
	Os/x/z, p/t/kA	(OSTA)	

Eta aurrera jarraitu baino lehen, egin ditzagun ohar batzuk. Has gaitezen erabilitako formulak argitzen, lehenxeago ere esana berrituz:

a) Marra (*/*) erabiliz adierazi nahi da berezitako letretatik edozein azal daitekeela erriman. Esate baterako, *s/x/zE* errima-errodunak ditugu *gose*, *auxe* eta *luze*; *Ts/x/ZI* errima-errodunak *etsi*, *itxi* eta *utzi* eta *p/t/kE* errima-errodunak *torpe*, *bete* eta *pake*.

b) Koma (,) erabiltzen da marraz berezitako bi kontsonante-sailen artean (aurrerago bokal-sailen artean ere erabiliko da). Esate baterako, *s/x/z,p/t/kE* errima-errodunak ditugu *eske*, *uste*, *gazte*, *dituzte*, *ospe*...

c) Parentesi artekoak laburdurak dira, errima-erroen berri ematea errazteko asmatuak, ez dezagun aldi bakoitzean errima-erroak osorik eman beharrik izan. Ikus daitekeenez, honako baliokidetza hauek egin dira:

S = *s/x/z*: *oso*, *goxo*, *auzo*... (SO).

TS = *ts/tx/tz*: *etsi*, *gutxi*, *eutsi*... (TSI).

T = *p/t/k*: *torpe*, *bete*, *pake*... (TE); *ospe*, *gazte*, *eske*... (STE).

B = *b/d/g/r*: *bi*, *adi*, *begi*, *ari*... (BI).

Z = *s/x/z*, *ts/tx/tz*: *oso*, *goxo*, *auzo*, *bertso*, *mantxo*, *atzo*... (ZO).

Parentesi arteko gainerako letrek (bokalek eta errekek) ez dute aparteko baliokidetzarik.

Ondorengo bi oharrak orokorrak dira.

d) Azpimarratuta doaz, eta hala joango dira hemendik aurrera, aipatutako *S*, *T*, *B* eta *Z* horiek besteren ordezkotzat direnean.

e) Zerrendaren bukaeran doaz *A* bokalez amaitutako errima-erroak. Lau besterik ez dira.

f) Bitxi samarra iruditu arren, dauden moduan zerrendatu eta ordenatu ditugu, geroago ikusiko dugun arrazoiatatik.

Baina bada ohar garrantzizkoagorik ere, zerrendaren funtsari dagokionik; Uztapideren errimaeraren bereizgarriak islatzen bait dira zerrendan. Aipa ditzagun bi:

g) Zerrendan berezi egiten dira *TE* eta *STE*, *TI* eta *STI*, *TO* eta *STO*, *TU* eta *STU*, Uztapidek ere berezi egiten bait ditu errimagintzan. Bada, ordea, bereizten ez dituen bertsolaririk.

h) Erroen zerrendan ipini ditugu *BU*, *TSE*, *TO* eta *TU* erroak, nahiz eta gero errima-amaieren zerrendetan ere azalduko diren.

Beude bere horretan oharrak, eta zerrenda ditzagun ondoren kontsonantez amaitutako errima-erroak.

Kontsonantez amaitutako errima-erroak

An/m	(AN)
EN	(EN)
IN	(IN)
On/m	(ON)
UN	(UN)
AL	(AL)
EL	(EL)
IL	(IL)
OL	(OL)
UL	(UL)
AR (arr)	(AR)
ER (err)	(ER)
OR (orr)	(OR)
UR (urr)	(UR)
As/x/z,Ts/x/z	(AZ)
Es/x/z,Ts/x/z	(EZ)
Is/x/z,Ts/x/z	(IZ)
Os/x/z,Ts/x/z	(OZ)
Us/x/z,Ts/x/z	(UZ)

Egin ditzagun hemen ere ohar batzuk:

- Honako ere balio dute, noski, lehen egindako a), b), c) eta d) oharrek.
- Bitxikeria moduan esan dezagun IR errima-errorrik ez dagoela zerrendan; izan ere, ez bait dugu ezagutzen bertsozik, ez Uztapiderenik, ez beste inorenik, horrelako errima-errodunetz osaturik.
- Esan gabe doa zerrenda hau ere Uztapideren errimaeraren ezaugarrien ispilu dela.

1.2. Errima-amaierak sistematizatzen

Behin errima-erroak finkatuta gero, ez luke lan zaila izan behar errima-amaierak zerrendatzeak: nahikoa dugu errima bakoitzari erroa kentzearekin. Eta hala egingo dugu, orain ere bi sailak kontuan izanik: bokalez eta kontsonantez amaitutako errima-erroei dagozkienak.

Honako amaiera hauek dagozkie Uztapiderenean bokalez bukatutako errima-erroei: Ø, A, AK, N, AN, ANDA, TA, TAN, ETAN, Z, RIK, KO, KOA, TZEN eta TZEKO.

Beste honako amaiera hauek dagozkie, berriz, kontsonantez bukatutako errima-erroei: Ø, A, AK, AN, DA, EAN, ETAN, IK, IKAN, DIK, EZ, GO, AKO, DU, DUA, DUAK, DUTA, DUAZ, TU, TUA, TUAK, TUTA, ATU, ATUTA, TZEN, DUTZEN, TZEA, TZEKO eta (RA).

Eta egin ditzagun zenbait ohar:

a) Lehen ere esan dugu, Uztapideren errimaeraren lehen ezaugarria azaltzean: zenbait bertsotan (bertso askotan) Ø (hutsa) dela errima-amaiera; eta bikoitza dela horrelakoetan ere errima, nahiz eta bigarren zatirik izan ez. Horrexegatik ipini dugu errima-amaieren bi zerrendetan Ø amaiera ere.

b) Parentesi arteko azkeneko RA amaiera horrek ematen digu bigarren ohar hau egiteko aukera: behin bakarrik azaltzen da gorago zerrendatutako errima-erroren bati erabat lotua; honako bertso honetan, hain zuzen:

Meza aundia bukatu eta
txistulariak plazara,
erriko pestak diradenian
Euskalerriko gauza da;
berialaxe neska ta mutil
ertengo ziran dantzara,
era ortantxe egingo zuten
bazkal aurreko pasara. (5.8)

Azaltzen den beste guztietan errima-erro ezberdinekin nahasian azaltzen da. Hona hemen adibide bat:

Egin bear danian
kalerako jira,
gaurko andre askori
jar zaitetz begira:
kotxe eder askuan
datoz baserrira,
astoakin juatia
lotsatutzen dira. (16.8)

Egindako sistematizazioa berrikustera garamatzake horrek. Eta ez dago zaila egiten: RA hori amaieratzat ez baina, errotzat joz eta A bokalez bukatutako errima-erroekin zerrendatuz. Halere, egokiago iruditu zaigu hirugarren bidea aukeratzea; izan ere, bai bait dago Uztapiderenean zenbait errima-amaiera, lehen zerrendatutako amaiereri ez baina, amaiera soilagoei lotua. Guztira, 53 bertsotan gertatzen da hori. Hona hemen, zein errimatan eta zenbatetan: ARA (1), ERA (18), ERAN (1), IRA (9), IRAN (4), ORA (2), URA (6), ITU (5), OTAN (1), UTAN (1), RTAN (1), UTIK (1), RTa/eTIK (2), A.r/bAÑO (1).

Beraz, b) ohar honen edukiarekin lotuz aurreko a) oharrean ikusia, honako hau esan genezake: Uztapideren bertso batzuek hain dute errima-erro betea,

apenas behar duten errima-amaierarik errima egokia osatzeko; eta, era berean, beste batzuek hain dute errima-amaiera betea, apenas behar duten errima-erorrik errima egokia osatzeko. Baina bai batzuetan eta bai besteetan, beti da bikoitza Uztapideren errima.

Beraz, orain artekoa osatzeko, kontuan izan behar da badirela zenbait errima, errima-amaierarekin lotuagoak daudenak errima-erroekin baino. Edo, bestela esanda, errima-erroek baino pisu handiagoa dutela errima-amaiera batzuek erriman.

c) Lehen egindako f) oharraren jarraipena da honako hirugarren ohar hau. Honela dio f) oharrak: "Erroen zerrendan ipini ditugu *BU*, *TSE*, *TO* eta *TU* erroak, nahiz eta gero errima-amaieren zerrendetan ere azalduko diren". Eta horra non aurkitzen ditugun errima-amaieren zerrendetan lehendik iragarriak: *DU*, *KO*, *TZEKO*, *AKO*, *TU* eta *ATU*; baita *TZE* errokoak diren *TZEN* (*TZEKO*) eta *TZEA* ere. Izan ere, zenbait hitz-zati berez berdin izan bait daiteke errima-erro edo errima-amaiera; *-RI*, esate baterako. Uztapiderenean, ordea, garbi dago *BI* errima-errokoa dela. Baina beste zenbait hitz-zatirekin ez da hala gertatzen; ez bait dago garbi nola hartu: errima-erro bezala ala errima-amaiera bezala. Are gehiago: zenbait hitz-zatik batzuetan errima-erroen moduan jokatzeko dute eta besteetan errima-amaiera bazala; adibidez, goian aipatutakoek.

d) Jarrai dezagun arestian aipatutako *DU*, *KO*, *TU* eta *TZE* errima-amaierekin. Laurek onartzen dituzte amaiera berriak (*A*, *AK*...); eta orduan errima, bikoitza ez baina, hirukoitza ere gertatzen da. Honako bertso hauetan bezala (lehenengoaren errima *ALDE* dugu erroz eta *KOA* [kua] amaieraz, eta bigarrenarena *IN* erroz eta *DUA* amaieraz):

Esposatzen zan maiorazkua
baizan gure taldekua,
bi eguneko jan da erana
gendukan debaldekoa;
bezperan ilko zuten txalen bat
berrogei erraldekoa,
arekin kezka kenduko zuten
gutxiñez sukaldekua. (17.4)

Astoa dabil beti
loitán zikindua,
zarra izan liteke
edo ezindua;
alare egin bear
gure agindua,
langille ona baña
gaizki ordaindua. (16.10)

Uztapideren errimaren sistematizazioari eskainitako puntu hau bukatzeko, egokia litzateke sarrera biko taula pareá eskaintzea: bata bokalez amaitutako errima-erroz eta hauei dagozkien amaieraz osatua, eta bestea kontsonantez amaitutako errima-erroz eta hauei dagozkien amaieraduna. Baina geroragoko utziko dugu: datorren puntuan emango ditugu, landuago eta osoago.

2. Errimaeraren barne-arauak atzematzen

Aurreko puntuan xehetu, zehaztu, nabarduraz jantzi eta hornitu ditugu Uztapideren errimaeraren lehen hiru ezaugarriak. Laugarren ezaugarriaren ardatzean harilduko dugu bigarren hau.

Ezer baino lehen, laburbil dezagun laugarren ezaugarri horri buruz esana: errima-amaiera ez da eranskin hutsa Uztapideren errimaeran, eragina bait du errima-erroan; izan ere, zenbat eta pisu handiagoa izan amaierak, hainbat eta pisu gutxiago izateko joera du erroak (eta alderantziz). Arestian ere izan dugu gogoratzeo aukerarik: aurreko 1.2 puntuko b) oharrean, hain zuzen.

Horixe dugu Uztapideren errimaeraren laugarren ezaugarria, eta horixe Uztapideren errimagintzan erroaren eta amaieraren arteko lotura arautzen duen printzipioa. Baina xehe eta zehaz dezagun gehiago. Hiru taulaz baliatuko gara: lehentxeago agindutako biez eta hirugarren batez.

Bokalez bukatutako errima-erroena dugu lehenengo taula: hor ditugu goitik behera errima-erroak eta ezkerretik eskuinera erro horiei dagozkien errima-amaierak. Guztira, 417 errima dira.

Bigarren taula, berriz, kontsonantez bukatutako errima-erroena da. Lehenengo bezala dago egina: goitik behera errima-erroak dituela eta ezkerretik eskuinera amaierak. Guztira, 376 errimaren berri ematen du.

Beraz, 793 errima daude bilduta bi tauletan. Guztira 852 errima direnez (842 bertso ditu Uztapideren *Sasoia joan da gero* liburuak; eta horietako hamar Iparragirrearen doinuko errima bikoitzekoak dira), 59 errima ditugu oraindik taulara gabe. Horietako 53 errima-erro ahulekoak ditugu, 1.2 puntuko b) oharrean aipatutakoak eta beste bakan batzuk; eta hirugarren taulan doaz. Taulara gabe geratu dira gainerako seiak, bi errima-errodunekotzat jo ditugulako. Hona hemen bat (a/e/uN eta a/oRR errima-erroduna):

Mezetara juaten
 giñan illunpetan,
 itxusi benetan;
 oitura orixen zan
 basarri danetan:
 lasto-zuziak artu
 eskuan garretan;
 ibiliakgatikan
 postura txarretan,
 ez giñan geldituko
 mezakin zorretan. (18.4)

Gainerako bostak honako hauek dira: 3.4; 3.14; 39b.1 (1.2 puntuan aipatua); 45.1 eta 60.4. Sei bertso hauek ematen dute hizpide egokirik, baina oraingoz bere horretan utziko ditugu. Besterik gabe, beraz, goazen hiru taulekin.

TAULA 1.

	∅	A	AK	N	AN	NDA	TA	TAN	ETAN	Z	RIK	KO	KOA	TZEN	TZEKO			
SE																		
SI	16	8	7		15							1	1				33	15
TSE		1					4				2			4	1		1	11
TSI	6	1						1									8	
TE	5	2	1	13	17	1		1		2		5	1				48	
TI	1	5					1										7	
STE	2	6		5				1			4						18	
STI	2	3	11		4												5	15
LE		1															1	
LI		1	1														2	
BE	a/oBE	8		1						1								
	EBE	1		5				3									21	
	IBE	1	15	1														15
BI	RI	9																
	GI	3		7													19	
ALDE	1		1		2							1					2	3
ALDI																		
RBE			2															2
RBI	1	3						2		2							4	
RRE		1															1	
RR1	8	16	11														35	

TAULA 1. (jarraipena)

		Ø	A	AK	N	AN	NDA	TA	TAN	ETAN	Z	RIK	KO	KOA	TZEN	TZEKO					
BO	RRo/u		1	30													1	30			
	RDo/u		1														1				
	AGO	11	3														19				
	a/eRO	4																			
	IRO	1																			
	BU	5	1	6																	
	TO		8	1	7													1	15		
	TU	3																1			
	STO	2	4	4	3													1	8		
	STU	3																		1	
	So/u	1	2	7	3													1	1		
	Zo/u		2																		
	AI	4	3	2	5													1	3		
	OI																	2		3	2
	AIO		1																1		
	IO	5																	5		
	AJE		1																1		
	JO		1																1		
	NI		1																1		
	ANTA			1														1			
ESTA		3															3				
ISTA		1															1				
OSTA		1															1				
																		295	103	19	417

TAULA 2.

		0	A	AK	AN	GO	DA	EAN	ETAN	K	IKAN	IKK	EZ	DU	DUA	DUAK	DUTA	DUAZ	DUTZEN	TU	TUA	TUAK	TUTA	ATU	ATUTA	TZEN	TZEA	TZERO	AKO				
UZEN	AN		18	18			3						1																40	2			
	EN	1	14	3		2																							19				
MEN	ON	2	4	2				27	3	7	4	5		9			1							1			1		8	1	23	34	
	UN	5	19	10									1																37				
SUN	UN	2																															
IN	IN	8	9	4			1		2	1			5	1	1														33				
	AL		8	(3)				2																									
EL	EL		6																												19		
	OL		4											11		1		1	1										4	4		18	
UL	UL		1																										1				
	IL		7	2	1																					1		1	12				
AR	AR	1	3	4																										2			
	ER		(2)	(4)	2																									15			
OR	OR	1	1	2				10	3	8	1		1							9	3	2	7						4			44	
	UR		8	6																									14				
S/Z	AZ		3																														
	B/Z		2	2	6																									7			
EZ	EZ		3																											3			
	IZ		4	1	3					3	1		1																	9			4
OZ	OZ		7	4																										11			
	UZ		4																					1	1					4	2		
																												208	168				

TAULA 3.

	Ø	A	AK	N	AN	TA	
ARA	1						1
ERA	18			1			19
IRA	9			4			13
ORA	2						2
URA	6						6
ITU		1	1		2	1	5

OTAN	1
RTAN	1
UTAN	1
RTa/eTIK	2
UTIK	1
AÑO	1

Taulak egoki irakurtzeko, nahikoak dira hiruzpalau argibide:

a) Zenbakiak adierazten dute zenbat bertso dauden Uztapideren liburuan ezker aldeko errima-erroaz eta goialdeko errima-amaieraz osatutako errimadun. Esate baterako, 1. taulako lehenengo zenbakiaren arabera, 16 bertso dute SI (s/x/zI) errima (SI errima-erroz eta ø errima-amaieraz osatua), honako honek bezala:

Orrenbeste aundiko
 pamelia azi
 da itxura-antzian
 nai duanak bizi,
 gauzak ondo pentsatu
 bear lendabizi;
 alare bear ziran
 gorriak ikusi. (2.13)

Lerro berean jarraiki, 8 bertso dute SIA errima, 7k SIAK, batek SIKO eta beste batek SIKOA.

b) SI errima-errokoa izan eta aipatzeke utzitako 15 zenbakiarekin du zerikusia bigarren argibideak, eta lauki batean doazen zenbaki guztiekin. Errima-erro bat baino gehiago hartzen dute beti laukiek eta amaiera bakarra, eta hauxe esan nahi dute: errima-erro horiek amankomunean dutena dela errimaren erroa (eta goikoa amaiera). Esate baterako, aipatutako 15 horren arabera, hamabost bertso

dira Uztapideren liburuan *Ze/i* (s/x/z, Ts/x/z, e/i) errima-errodun eta AN amaieradun, honako bertso hau bezalakoak:

Ain bizimodu latzian
zortzi illabete pasian,
lana sobrian izaten gendun
jana eskasian;
ara gauzak nola zian,
ez naiz ari jolasian,
uda ona zan milla pezeta
ekartzen bazian. (9.13)

Aurrera baino lehen, egin ditzagun bi ohar:

1. Gogora ditzagun berriro ere “azaleko errima” eta “barneko errima” kontzeptuak. Bertsoan ageri dena adierazten du lehenengoak; *berezkoa* bigarrenak. Adibidez, ATZIAN da *latzian* azaleko errimaz eta ATZEAN barrukoaz. Hona, konparazio baterako, beste bi bertso lauki berorretan bilduak, esandakoa-ren indargarri:

Jainkoakin oroitzean
asten giñan otoitzean,
estrapozon bat egin baño len
goiko arkaitzean;
gaubean edo goizean,
oitura zan bakoitzean,
jakiñik Bera guregatik il
zala gurutzean. (9.9)

Gaztetan pasa diran egunak
gogoratutzen zartzian:
nola ez baizan ezeren paltik
eztaiak ziran etxian,
une gozuak pasatzen giñun
juaten giñan bakoitzian;
negar-malkuak etortzen dira
gauza ortaz oroitzian. (17.19)

2. Azken hiru bertso horien harian dator bigarren oharra. Arestian esan dugu errima-erro bat baino gehiago hartzen dutela beti laukiek. Horrek ez du esan nahi, ordea, bertso bakoitzean irten behar dutenik errima-erro desberdin guztiek. Horra hor, esate baterako, SE, SI eta TSE errima-erroak, hirurak nahasian, 9.13 bertsoan; baina 9.9 bertsoan ez dago SI errima-errorik; 17.19 bertsoa, berriz, errima-erro bakarreakoa da: TSE errokoa.

c) Azkeneko argibidea tauletako zenbait kopururi dagokio. Hiru kopuru-mota bereiz ditzakegu: 1) \emptyset errima-amaierari dagozkion zutabeak, 2) kopuru totaletako lehenengo zutabeak eta 3) kopuru totaletako hurrengo zutabeak. Azal ditzagun banan-banan.

\emptyset *errima-amaierari dagozkion zutabeak kopuruak*. Besteak beste, informazio garrantziko bat ematen digute: errima-erro bakoitzak nola jokutzen duen amaierarik gabe; bestela esanda, berezi ote daitekeen errima-erro batean azpierrima-errorik. Adibidez, lehen ere aipatu dugu UN errima-erroarekin gertatzen dena: errima-amaiera \emptyset denean, berezi azaltzen direla SUN errima-erroa eta gainerakoak; baina nahasian, ordea, beste errima-amaierekin, nahiz eta beti dagoen bereizteko joera. BE errima-erroari dagokion \emptyset zutabea, berriz, hiru azpierrima ematen dira taulan: a/oBE, EBE eta IBE. Hona hemen azpierrima horietako bakoitzaren adibide bat:

Aspaldian badegu
milla atsekabe,
noizbaiten auek ere
pasako dirade;

bertan konpondutzia
danentzako obe,
etxe onetatikan
berriz erten gabe. (49.5)

Len ere esan det amaika aldiz
da esango det berriz ere:
guztiak ziran arentzat onak
baña batzuk batez ere;
Martínek zeñi etzekiela
egiten zekin mesere,
borondatia dadukanari
etzaio kosta ezere. (66.6)

Mezetara askotan
sei zazpi senide,
tartian an ni're,
goizian goiz jeikita
ori zala bide;
elizatik urruti
zegon Uztapide
Jaungoikuarekin nai
gendun adiskide,
uste det bagendula
ainbeste eskubide. (18.5)

Kopuru totaletako lehenengo zutabeokak. Errima-erro bakoitzeko zenbat bertso dauden adierazten dute, laukietakoak kontuan izan gabe. Beraz, \emptyset zutabeokak ere biltzen dira kopuru hauetan.

Kopuru totaletako lehenengoa ez beste zutabetakoak. Laukietakoen batuketak dira, beti ere kontuan izanda zenbat errima-erro hartzen duen lauki bakoitzak. Adibiderik argienak AN, EN, ON, UN eta IN errima-erroetako kopuru totaletan ditugu. Horra hor zenbait kopuru, bakoitzari dagokionaz aparte: bi bertso daudela a/eN errima-erroko; bat o/uN errima-erroko; hogeitahiru a/e/o/uN erroko eta, azkenik, hogeitamalau a/e/o/u/iN errima-erroko. Ez gara adibideak ikusten hasiko, azalpen hau gehiegi ez luzatzearren.

Baina ezin geratu argibide bat erantsi gabe: nola ulertu, alegia, itzalez ilundutako laukiak? Esanahi argia dute: laukiak ez dituela itzalari dagozkion erima-erroak hartzen; esaterako, SI, TSE eta TSI errima-erroak hartzeko itxura duten lauki horiek ez dutela TSE hartzen, SI eta TSI soilik baizik, honako 4.2 bertso honetan ikusten denez:

Atzoko egunez egin bainuen
Uztapide'ra bixita,
ezin egonik nenguan len an
berrogei urtez bizita;
gure antziñako babes-lekua
zegon ezurrak autsita,
nere begiak busti ziraden
nola zegon ikusita.

Behin taulak aurrean izaki eta irakur ditzakegularik, ikus dezagun nola hezur-mamitzten den puntu honen hasieran aditzera emandako printzipioa, Uztapideren errimagintzan erroaren eta amaieraren arteko lotura arautzen duena: zenbat eta pisu eta presentzia handiagoa izan errima-amaierak, hainbat eta pisu eta presentzia gutxiago izateko joera du errima-erroak; eta alderantziz.

Oro har, hiru errima-mota bereiz ditzakegu Uztapideren errimagintzan, erroaren eta amaieraren pisuen arabera. Lehenxeago c) argibidean egindako bereizketaren ildotik dator hiru errima-mota hauen bereizketa ere. Errima-mota ezberdinen kopuruak bait dira funtsean argibide horretan bereziak. Ikus ditzagun banan-banan, labur bada ere.

Lehen errima-mota: ø amaiera duena. Errima-mota honek du errima-erorrik luzeena; hain hala, batzuetan azpiero bihurtzen bait da. Gogora dezagun ZUN azpieroarena. Baina, azpiero bihurtzen ez direnetan ere hor izango da ia beti errima-erroa atzetik galdua aurretik osatu nahiko balu bezala. Errima-mota haue-tako 108 ditugu lehenengo taulan eta 21 bigarreanean; guztira 129. Kopuru hone-tatik kanpo gelditu dira hirugarren taulako ø amaierako kopuruak; ezin bait ditugu mota honetakotzat hartu.

Bigarren errima-mota: bitarteko errima-erroa eta -amaiera dituen. Bitartekoa diogu, lehen errima-mota eta hirugarrenaren artean dagoelako. Errima-mota honetan erroaren pisua txikiagoa da aurrekoan baino eta ez hurrengoan bezain txikia. Eta alderantziz gertatzen da amaieraren pisuarekin: handiagoa da aurrekoarena baino eta ez datorrenarrena bezain handia. Bestalde, errima-mota honen erroa da tauletako zutabe nagusikoa: SE, SI, TSE...; AN, EN, ON... Eta totaletako lehenengo zutabekoa dugu, berriz, bi lehenengo errima-mota hauei dagokien zenbatekoa: 295 lehenengo taulan eta 208 bigarreanean. Kopuru hauei lehenengo errima-motena kenduta eskuratzen dugu bigarren errima-motena: 187 lehenengo taulan eta beste 187 bigarreanean; guztira 374.

Hirugarren errima-mota: erro urrikoak eta amaiera luzekoak. Esan bezala, tauletako kopuru totaletako lehenengoan dugu lehen bi errima-motaren berri. Era berean, hurrengoetan aurkituko dugu hirugarren mota honetakoen zenbatekoa: lehenengo taulako 122 eta bigarregoko 168. Hauei, batetik, hirugarren taulako kopuruak erantsi beharko zaizkie (53), mota honetakoak bait dira hirugarren taulako errima guztiak; eta, bestetik, bi errimako jo ditugun 6 bertsoen errimak. Beraz, guztira 349 errima erabili ditu Uztapidek bere *Sasoia joan da gero* liburuan hirugarren mota honetakoak. Bestalde, lehenengo bi tauletara itzuliz, gogora dezagun hirugarren errima-mota honetakoen errima-erroa ez dela tauletako zutabe nagusikoa; baizik eta, lehen azaldu dugunez, lauki bakoitzak hartzen dituen erroek amankomunean dutena.

Beraz, horra hor Uztapideren liburuko 852 errimak motaz mota banatuta: 129 lehenengo motako, 374 bigarregoko eta 349 hirugarregoko.

Eta besterik ez. Puntu bat baino gehiago geratzen da zehazkizun; baina ez zen gure asmoa gaia agortzea.

LITERATURA KLASIKOA

ESTILISTIKAZ LEHEN JARDUNALDIAK.

Jardunaldiotan irakurritako zenbait lan.

Gernika, 1988

GERNIKAKO EUSKAL JAIEN (1888) OROITZAPENETAN ESTILISTIKAZ LEHEN JARDUNALDIAK

Gernika, 1988-IX-29

Fr. Luis Villasante

Euskaltzainburuaren agurra

Juan Luis Zuzaeta, Gernika-Lumoko alkate jaun agurgarria.

Euskaltzainak.

Jardunaldiotara etorritako txostengile nahiz entzuleak.

Jaun-Andreak:

Eskerrik asko, Alkate jaun horri, zure hitz amultsuengatik eta Gernika-Lumoko herri honek Euskaltzaindiari egiten dion harrera ezin hobea. Pozgarri eta eskergarri da hori. Eta nerau gernikar izanik, are pozgarriago eta eskergarriago. Zinez uste dut egun hauetan hemen Euskaltzaindiak egin gogo dituen kultur ekintzek ondorioz izango dutela euskararentzat.

Bai. Euskaltzaindia Gernikara etorri da bertako Udalak eskaturik eta egun hauetan askotariko ekintza, batzarre eta kultur jardunaldi egingo ditu. Lehenik, Estilistikari buruz aurrengo aldiz eratzten diren Jardunaldiak, Euskaltzaindiko Literatura-Batzordeak antolatuz; gero, hileroko akademi batzarrea; hurrengo, Lexikologi erizpideak finkatzeko batzordearen bederatzigarren Jardunaldiak. Batzorde hau hitz-elkarketa deritzon aztergaia aztertzen ari da une honetan. Eta azkenik, Onomastika-batzordearen bilera.

Zein izan da Euskaltzaindia Gernikara etortzearen arrazaioa? Aurten betetzen direla ehun urte Euskal Jaiak hemen ospatu zirenetik, eta gertaldi hori gogoratzeko egiten diren ospaketen artean sartzen dira Euskaltzaindiaren kultur ekintza hauek.

Euskal Jaiak, jakina denez, Iparraldean hasi ziren, Antoine d'Abbadie jaunaren eraginez. Jaun hau Hendaian bizi zen, eta berak antolatzen zituen Iparraldeko herrietan euskal jaiak, eta bai olerki-lehiaketetako sariak bere sakeleko diruaz ordaindu ere. 1879an, ordea, lehen aldiz Hegoaldera

aldatzen dira Euskal Jaiok; Hegoaldeko herri batean egiten dira, alegia, eta herri hori Nafarroako Elizondo izan zen. Hurrengo urteetan Nafarroa, Gipuzkoa eta Bizkaira zabalduko dira. Gernikan 1988an ospatu ziren. Orain dela ehun urte, beraz.

Zer moduzkoak izan ziren Euskal Jai haiek? Hori jakiteko, *Euskal-Erria* aldizkarira jo dut. Egia esan, aldizkari horretan azaltzen da kritikari bat, Durango aldekoa bera, Isidoro Ruiz de Arbulo, eta kritika txarra egiten du: bi urte lehenago Durangon egin zirenak hobeak izan zirela dio. Gernikako jaiotan hitzaldi guztiak erdaraz izan zirela (baita elizako sermoia ere), lehiaketetara oso lan guti eta hala-holakoak aurkeztu zirela, etab. Xehetasun aipagarri bezala esango dut Miguel Unamuno jauna jaiotan egon zela eta haren lantxoia “Agur, arbola bedeinkatube!” *Euskal-Erria* aldizkari horretan (299. orr.) agertzen dela.

* * *

Euskal Jaiok Gernikan egin zirenetik ehun urte igaro dira, beraz. Ehun urte honetan Euskal Herriak aldaketa bortitzak ezagutu ditu. Hala eta guztiz ere, orduko amets eta helburu berberekin lanean ari gara. Guk tradizioan erroak eginez, aurrera pauso edo oinkada berri bat egin nahiez gabiltza. Nola bizirik atera aintzinatik heldu zaigun ondare hau, euskara, nola barnetik indartu eta sendotu, nola kultura-adierazpide edo mintzabide egoki bihurtu, hori da gure problema. Euskarak, bizi ahal izateko eta irauteko, besterik ere beharko du, baina guri dagozkigunak, hots, Euskaltzaindiari dagozkionak, horietxek dira.

Tresnaren beraren trebatze-lanak buru-hausterik aski emango digu. Euskaltzaindia bere ahalbideen neurrian lan horretan ari da, baina berak bakarrik ezingo du egiteko handi hau burutu. Hizkuntzaren normalkuntza egitea, hori da, bada, hitz batean esanik, helburua. Eta horretarako arauak eman, Gramatika eta Hiztegia prestatu, etab. Gauza hauek gaur zorionez martxan daude. Martxan daude, baita ere, Euskal Herriko Atlas-a, dialektologi ikerketak, Onomastikakoak etab.

Eta juxtu egun hauetan betetzen baitira hogeitau urte Euskaltzaindiak Arantzazun bere Kongreso famatu hura egin zuenetik, zilegi izan bekit haren aipua ere egitea. Guztiok dakitenez, hizkuntzaren normalkuntza edo batasunari eskainia izan zen Biltzar hura. Bide bat proposatu zuen han Euskaltzaindiak helburu horretara heltzeko. Eta hamar urteko epea jarri zuen ea herriak —kasu honetan idazleek— bide hori onartzen ote zuen ala ez, ikusteko. Epe hori bete zenean —orain dela hamar urte, beraz— beste Kongreso bat izan zen, bigarren hau Bergaran; han estadistika bidez frogatu zen, kontrakarra batzuk gorabehera, idazleen gehien-goak ontzat ematen eta segitzen zuela Euskaltzaindiak Arantzazun gomen-

datutako bidea. Orduan Euskaltzaindiak birretsi egin zuen hamar urte lehenago Arantzazun emandako agiria. Orain, ordea, zehaztapenak egin behar ziren, eta hala, hurrengo urtean erabaki zehatzak hartzen dira “H” letraren erabilerari buruz, bustidurei buruz, erakusleei buruz, deklinabideari buruz, etab. Ikus Bergarako biltzar ondoko erabakien liburuska, 1979an agertua. Aditzaren batasunari buruzko erabakiak lehenagotik har- tuak zeuden.

Eta bi Biltzar hauek baino lehenago, 1959an alegia, Bilbon egindako beste Kongresu baten ondoren, beste Agiri bat ateratzen duen euskal hitzei buruz: zein den euskal hitza argitzen duen Agiria: irakaspén honen arabera, euskal hitza da euskarán sustraitua dagoena, nondiknahi datorre- larik. Agiri hau ematea noraezekoa bihurtu zen mende honen lehen erdian gure literaturan nagusitu zen gehiegizko purismoaren gaitza nola- bait gainditzeko; eta horretarako irizpide zuzena ematea bezalakorik ez dago, eta hori egin zuen Euskaltzaindiak Agiri horrekin.

Hemen gaineratu beharra dago gaur egun beharbada urek beste muturrera jo dutela; eta Euskaltzaindiak gogoeta batzuk egin zituen 1986. urtean Nafarroako Lekunberrin. Han salatu zen gaurko idazle askorengan nabari den *zabarkeria*: hau uste dut dela han erabili zen hitza: askok, alegia, maizegi eta, itxuraz, beharrik gabe jotzen dutela erdal hitzetara eta beti artez eta zuzenean erdara jakin batera, hots, gaztelaniara, eta hori, noski, Euskaltzaindiak ez du ontzat ematen. Edozein hizkuntzak —eta are gehiago mehatxupean diren hizkuntza tipiek— behar du bere nortasuna zaindu. Ikus **Euskera** (1987), 213.

Beste aldetik, lexiko-berrikuntzaren premia gorrian da euskara. Hori ere inork uka ezin dezakeen gauza da. Hizkuntza honi ofizialtasuna aitortu zaion puntutik, eskoletan eta administrazioan sarrera duen puntu- tik, gauza asko nola esan eta idatzi behar diren erabaki beharra dago. Euskaltzaindiak ezin dezake berak bakarrik itsaso zabal hau neur edo ingura; baina honetan ere arau gidari batzuk ematea berari dagokio eta horretan dihardu.

Kultur esparruko hitzen behar gorri hori erremediatzeko, euskarak baditu hiru ate edo bide, eta Euskaltzaindiak uste du euskarari ez zaiola bide horretatik batño ere galerazi behar. Hauek dira bideok: 1) Mailegu berriak, 2) Hitz-elkarketa edo konposizio bidez hitz berriak sortzea, 3) Deribazioa edo atzizki eta aurrizki bidez hitzok sortzea. Orain bada, 1986. urtean atera zituen jadanik Euskaltzaindiak Maileguzko hitz berriei buruz erabakiak dakartzan liburuska. Gero hainbat jardunaldi egin ditu, eta egun hauetan hemen Gernikan ere egitekoak ditu, konposizio edo hitz-elkarketa ikertuz; eta ikerketa hauek bukatzen direnean izango da ordua horretaz ere beharbada erabaki batzuk hartzeko. Gero ekingo dio deribazioa deritzon bideari, etab.

Ikusten duzueenez, Euskaltzaindia ez dago lo, eta nahi du bere eginbidea egin, hots, arau gidariak eman hizkuntza normalizatu eta gaurkotu bat izan dezagun. Baina, jakina, arauok bete egin behar dira, eta geu-gerok, euskaltzainok, alegia, gara horretan esenplu eman behar dugun lehenengoak. Mingarri zait esatea, baina Euskaltzaindiko Zuzendaritzak eskatu dit honako hau salatzeke, hots, Jardunaldi hauen programa, idazirik dagoen eran, ez datorrela bat Euskaltzaindiak agertutako arauekin.

Esan dezadan hizño bat euskalkiei buruz ere. Euskaltzaindiak gogoz bultzatzen du euskara batu baten moldagintza, tresna hori edukitzea euskararentzat hil edo biziko gauza dela uste duelako; baina horrek ez du esan nahi euskalki en aurka dagoenik; ezin egon daiteke, gainera, euskararen altxorreko ondasuna dira eta; eta nahi du azter eta lant daitezen. Baina beti ere baldintza batekin, hots, hizkuntzaren ortografia eta azpiegitura zaintzekotan. Batak ez du, bada, bestea kentzen. **Ikus Euskera** (1979), 103, 697.

* * *

Orain dela ehun urte Gernikan egindako euskal jaien oroitzapen hauetarako Euskaltzaindiak zerbait berri eta ohi ez bezalakorik prestatu du. Hemen eta egun hauetan egingo baitira aurrenengo aldiz Jardunaldi batzuk Estilistikari buruz. Gaurko egun osoa eta biharko goiza erabat eskainiak izango dira estilistikazko ikergai hauek azaltzeko. Hamar txostengilek egingo dizkigute beren azalpenak; horien artean badira kanpotik etorritako bi, gainera. Txostengile guztioi eskerrak bihotz-bihotzez neure izenean eta Euskaltzaindiaren izenean.

Euskaltzaindi barruan bada batzorde bat, Literatura-batzordea deritzona. Beronen Zuzendari Federico Krutwig Sagredo jauna dugu. Orain bada, jaun honen amets eta kezken fruitu dira Jardunaldiok. Aparteko modu batean eskerrak ematen dizkiot berari. Euskaltzaindiak asko zor dio Krutwig jaunari, eta bidezko ezezik, hori aitortzea justiziazkoa ere badela deritzot. Izan ere, Euskaltzaindia erdi hilik zegoenean, Azkue zenaren azken urteetan, eta beronen baimenaz, bera hasi zen Akademia gerra-ondoko jausialditik altxatzen eta berpizten.

Orduan izan nuen nik Krutwig jauna ezagutzeko zoria. Eta egia esango badut, zerbait berri, euskaltzaleen artean ikusten ez nuen zerbait, somatu nuen berarengan: kanpo-alderako leihoak idekirik edukitzeko grina, batez ere Grezia eta Erromatik heldu zaigun eta Etzinalde osoan zabaldurik den kulturari. Uste dut hau ez dagoela lehen esan dudanaren kontra, hots, gure nortasuna zaintzearen kontra. Geure etxea aberasteko menduak kanpotik ekarri beharra dago. Ikusalde hau ez da gaitzestekoa, noiz eta txertaketa zentzuz eta behar bezala egiten den.

Hori eginez, gainera, geure idazle zaharren errege-bidera itzultzen gara. Axular bezalako idazle bat idekia zegoen Grezia eta Erromako

kulturara, bai horixe, baina era berean sendo eta gogotik erroztatua euskarari eta euskal munduari, eta hala sintesi zoriontsua egiten asmatu zuen. Behin baino gehiagotan esan dut prosa egiteko moldea oraindik normaldu gabe eta helgabe, adin betera heldu gabe dugula, alegia, eta ez idazle zahar batzuegan aski zoritua ageri ez delako —zoritua, idazle haiek Etzinalde osoan onartzen zen perpausak muntatzeko moldea, ego-kitzapen batzuekin, onartu ez zutelako—. Baina, gure artean maiz gertatu diren iraultzekin, erregebide horretatik saihestu egin ginen gero.

Juan Mari Lekuona euskaltzain berri jauna, bere sarrera-hitzaldian, erdi ahozkotasunaren estiloaz mintzatu zitzaigun. Horrek esan nahi du euskal literaturan badagoela, alde batetik, estilo bat zeharo ahozko hizkuntzarena dena; bestetik, hizkuntza idatziarena; eta beste bat, nolabait esan, bien bitartekoa, tartekoa, alegia. Hizkuntza idatziarena, oraintsu esan dugun bezala, ez da bere adin betera heldu oraindik, besteak beste, gure idazle zaharren tradizioa, gehiegizko purismo baten ondorioz, eten egin zelako.

Beste hizkuntza eta literaturetan ere egon dira, noski, estilo-mota desberdinok. Adibidez, Ebanjelio sinoptikoetan ageri diren Jesusen hitzaldiek ahozko estilo jakin baten artea isladatzen dute eta entzuleek buruz ikas eta atxiki ditzakeen eran konponduak eta adieraziak dirudite. Horrela, hizkuntzetan mintzamolde bereziak sortu izan dira, inguruko aitzingibe-lek eskatzen dutenari erantzuteko asmatuak, eta tradizioz segida bat izan dute mendeetan barna.

Murde Jesus Iribarrenak *Surge* apaiz-errebistaren azken ekaineko zenbakian (1988, 278) artikulua idatzi du aipatzea merezi duena, hots, “Las raíces rurales del lenguaje culto”. Bertan dio hizkuntza landuetan guretzat gaur hizkera goratu baten itxura duten hitzak, goi-mailako errealitate edo izakiak adierazteko erabiltzen direnak, maiz gauza arruntak adierazteko erabiltzen ziren hitzetatik hartuak direla; baina, metafora dela medio, beste maila horretara aldatu zirela. Euskaraz, hizkuntza honen historia izan den bezalakoa izan delako, hots, euskarak bizitze eta garapen normala izan ez duelako, beharbada horrelako guti izan da, eta gertatu dena ere ez dugu ongi ezagutzen. Iribarren jaunak, bada, eske bat egiten du: euskararen semantikaz ikerlariak sortzea. Agerbide bat ere aipatzen digu: *kaiku* hitza latinezko “caecus” (itsu) hitzetik letorke, Inperio-garaiko ahozkatzea gordeirik (caicus). Hemen ere, antza denez, metaforak bere mirariak egin zituen...

Baina ez dut nik osin hondogabeko honetan sartzeko asmorik. Badaikit auzia neurgea dela eta ikusalde askoduna. Txostengileen esku uzten dut, bada, gaiaren ikerketa eta azalpena egitea. Segur aski, Jardunaldiok ez dute gaia agortuko, baina hasiera bat izango dira, bederen. Eskerrak, berriz ere denei: antolatzaile, hizlari eta entzuleei. Eta beste gabe, hitza pasatzen diot Krutwig jaunari.

GREZIA-ERROMAKO

(idazle klasikoen lanak latin edo greko-euskaraz argitaratzearen garrantziaz)

Gure agintari akademikoek eta politikoek lagundurik, lan hau aurrera eramateko sujerentzi batzu, handi-handika.

GERNIKAKO EUSKAL JAIEN MENDEURRENEAN EUSKAL ESTILISTIKAZKO IHARDUNALDIETAN

Jon Gotzon Etxebarria Martin

Ongi etorriak zaitetzela, euskaltzale lagunok:

Beharbada, berbaldi honen titulua irakurri edo entzun ondoren, batek baino gehiagok esango du berekiko: 21. gizaldiko ateetan, teknikan, teknologian eta abarretan hain aurreraturik gauden garai hontan, atzera egin behar al dugu antxinako gizaldietara laguntza eske? Gure hizkuntza aurrera ateratzeko ez al dago bide hobeagorik eta probetxuzkoagorik, gure egunetako preminei begira gure gazteei tresna egokia eskaintzeko? Ez ote euskararen kaltetan indarrak horrela banatzea?

Aurrera baino lehen, esan dezagun modernitate eta modernizazioaren guztiz alde gaudela; ez ditugula ukatzen gure hizkuntzak behar dituen guztitariko osabideak, ez horixe! Baina, horrexegatik, guztitariko laguntzak behar dituelako, hauxe ere bai eman nahi diogu: Grezia-Erromako kultura klasikoak ekar diezaiokeen aberastasuna, edertasuna eta indarra.

Beraz, hau hori eta bestea...

Behin tresna modernoak eskuratzeko dugun premina aitortuz gero, zer probetxu edo mesede ekarriko digun antzinako klasikoa, grekoz eta latinez idatzitakoak, euskarara itzultzeak erakutsi beharrean gaude.

Guk ikusten ditugun alderdi onak azaltzen hasi baino lehenago, urratzen dugun bideak helburu ziurrera eramango gaituela antz emateko, bota dezagun begirada zabal bat inguruko herririk aurreratuenetara, eta teknikarekin eta teknologiarekin batera klasikoak ez dituztela bazterturik ohartuko gara. Zerbaitegatik izango da: Frantzia, Ingalaterra, Alemanian eta Italian, hurbilenak soilik aipatzeko, tresneria modernoarekin batera klasikoen argitalpen ugariak ikus ditzakegu. Edizio kritikoak, espezialistek eginak, egonarriz eta zehaztasuna osotuak: itzulpen bikainak, sarrera aberatsak eta oharkizun jakingarriak. Liburu mardul eta txukunak, bilduma atsegingarriak eta kilikagarriak. Eta kasu batzutan, dirulaguntza bereziei esker, edonork erraz esokuratzeko modukoak, prezio onean erosleei eskainiak. Pasaportea kadukata baduzue, ez estutu: katalanek ere lan ederra erakutsiko digute arlo horretan; oso gertuan dugu eredia nahi izanez gero.

Zerbaitegatik izango da. Eta gure Europa zaharreko herri-agintariak ere, teknologiao alorreran indartsuen kompetentziari aurre egiteko orduan elkartu eta ikertu beharra somatu dutenean, nora eta Greziara joan zaizkigu argi bila, ahaleginak bateratzeko eta bideratzeko; eta horra non mamitu duten denen artean, gerorako proiektu handi-sakona: *Eureka*.

Badirudi ez gabiltzala bidean galdurik; hori erakusten saiatuko gara hurrengo lerroen bidez. Eta gure hizkuntzaren bizitzarako, une bateko *eureka* bihotz pozgarriari jarrai dakiola betiereko *nenikamen* gogo-betegarria.

Egunero, gure azaletarako bizitzan ahanzten badugu ere, Grezia eta Erromako semeak gara kulturaren europarrak, eta euskaldunok, ere europartzat aitortu behar gure buruak.

Edozein jakintza arlotan: filosofian, teologian, literaturan, teknikan eta pentsamenduan greziakumeak gara lau aldeetatik. Gure egunetako aurrerapenadarrak eta hostoak alde batera zein bestera hedatu, ezin dugu zirkinik ere egin sendoro lotzen gaituzten sustraietatik: Grezian eta Erroman diugu sustrai-hariak, aldaezinak.

Antzinate zaharrean ez ezik, hurbilago ditugun aroetan ere bai ikusiko dugu sortzen direla ugari haiengandiko fruituak; pentsamenaduz eta hizkuntzaz; gogoratu zenbat idatzi den oraintsu arte European latinez: geografian, zuzenbidean, historian, teologian eta abarretan; eta hain berandu arte grekoz idatzi ez bada ere, grekoen pentsamoldeak eta adimenak eratu du gure filosofi eta jakintza-bidea.

Gure herrien historia ulertzeko Erromara jo beharko dugu askotan argitasun eske; eta gure pentsamoldearen mundua ulertzeko gai izango bagara, Greziaraino hurbildu beharko gara, gure iturriak eta bazkalekua aurkitu arte. Gure nortasuna argitzekotan, Grezian eta Erroman buru-belarri sakondu beharrean aurkitzen gara, ezinbestean.

Eta mundu guzti hori ongi ulertzeko eta ikusteko zenbat eta iturrietara gehiago hurabildu, hobekiago eta zehatzago ikasiko dugu gure barne eta inguru giroaren berri.

Antzinako klasikoek zuzenki edo zeharka izan duten eragina mila lekutan eta gauzatan somatuko dugu bizi-bizirik.

Baina gure buruak ulertzeko bakarrik ez; guretzako eredugarri izan ditezkeen autoreak ere aurkituko ditugu, literaturan, filosofian eta jakintza arloan. Gaurko joera askotarikoak alde batera utzi gabe, estilo bat bilatu orduan grekoz eta latinez idatzi zuten autorak ezin baztertuzkoak zaizkigu. Adimen eta gogo-gauzetan sakontzeko ere berebizikoak gertatzen zaizkigu gure arbaso klasikoak: giza gogoia sakonki eta giza adimena argi ezagutzeko ezinbestezko laguntza ditukegu klasikoak.

Are gehiago: dakiguna, handik edo hemendik aterea bada ere, disziplina baten antzez eta onuraz argitara emateko ere klasikoek eredu eta jakingarri bikaina eskainiko digute. Esana du filosofo espainol batek, saiolari frantsesek hobeki dakitela espainolek baino, bere ikusmoldeak azaltzen. Zergatik? Eta klasikoen ezagutza hobea da dutelako.

Gure artean klasikoenganako joera eta zaletasuna ez da gaurkoa; guztiz antxinakoa baizik.

Aita Bidegaray lehenengo eta Sara-ko Etxeberri ondoren, euskal gazteriari latina irakasteko bideetan eta nekeetan abiatu ziren, gure gazteek Euskal Herriatik ilki gabe latin ikas zezaten. Mogeldarren artean bazeu zaletasuna Esopo eta Phedro euskaraz jazten. Eta gure egunetan Zaitegi bikainki aritu izan da Platon eta abar grekotik euskarara zuzen itzultzen.

Itxura batean, alferreko ahaleginak denak. Bidegaray eta Sarakoak ez zuten lortu diru-laguntzarik. Eta Zaitegi-ren lana, eskergea, esker gabe geratu da, abertzale amorratuen herri kontan. Batean euskaraztu digu jakitun batek Platon irakaslea eta ez da egon dirurik edizioa grekoz eta euskaraz egiteko. Lotsaz ibiltzen naiz ni hortaz galdetzen didatenean. Aberriaren alde odola emateko prest dagoen herrian eta diru apur bat gastatzeko akiakulutan dabilen herri konetan, egia esan, ez dakit nola jokatu; azkenean gure herrian harro ez, arrotz sentitzen naiz, benetan.

Hainbeste sukalki eta gastronomia, bazterretan... azkenean, gitxienez, xefalopodoak bilakatuko bagina; baina beldur naiz gasteropodo hutsak izango ote garen.

Prest gaude, hala ere, batzu berriro aheleginetan hasteko. Baina gaurko gizartean, eta honelako lan sakon batean areago, gizabanakoen indarra ez da nahikoa; Erakunde politikoen eta kulturalen laguntza eta arnasa ere preminazkoak dira lan guzti hau aurrera eramateko.

Badakigu ezin dela egin dena batera eta goizetik gauera. Horregatik, goazen gure planak eta asmoak apurka apurka azaltzera. Guk ez dugu ihardungo gure gazteak Euskal Herritik irten gabe klasikoen kulturaz jabetu daitezen; Europara eta mundura klasikoen aberastasunak eskuratu gabe joan ez daitezen egingo dugu ahalegina.

Zer esanik ez, gure proiektuak lan handia eta lan asko eskatzen du. Eta ezin da epe laburrean burutu. Apurka-apurka egin beharrekotzat jotzen dugu. Helburu nagusira heltzeko atal bi edo aldi bi berezi beharko dira: lehenengo, epe laburrean, eta bigarren, epe luzean aurrera eramane beharreko eginkizunak. Azken helburu nagusia hauxe litzateke: grekoz eta latinez idatzitako klasikoen lanak argitaratu, argitalpen elebidunetan, noski; hau da, latin-euskaraz eta greko-euskaraz. Baina hor ez da amaitzen lana: itzulpenok jakingarri eta ohargarriz horniduak behar dira, irakurlea edukinaz ongi jabetzeko, edukin horrek duen testu-inguru historiko eta kulturalaz jabetu dadin era berean. Guzti honek gertakuntza luzea eta sakona eskatzen du: euskal hizkuntzaz ongi ikastitako langileak eta baita hizkuntza eta kultura klasikoetan egokiro prestatutako jakituntaldea ere. Gainera erakunde kulturelek horretarako egin behar duten ahalegin eta antolamenduaz gain, erakunde politiko eta publikoek ere beren laguntza, diruz eta bestelako medioz eman beharko dute, argitalpenok diru aldetik eskuragaitzak izan ez daitezen. Danok bait dakigu klasikoen argitalpen hauek, batetik, ez direla lar hedatuak izango, minoria batentzakoak baizik ez direla kaleratuko; eta bestetik, hizkuntza klasikoen, gure kasuan grekoaren, edizioak teknikaz garestiago izaten direla besteak baino. Honen ardura berezia daroan sail bat beharko da jarri Erakundeen aldetik. Horretan aldaketa handia egin beharko da gure zuzendarien buru-gogoetan. Esaterako, oraintsu hartutako erantzun baten arauera, oso urrun gaude egoera egoki hortatik. Gasteizen euskal kulturekin lotuta dagoen pertsonaia batek, nire euskal lanetan ni adoretu guraz, esan zidan: bia, ekin lanean, laguntza izango duzu gure aldetik, zure lanak euskaraz badira, behintzat. Eta nik kezkatutik: baina nire lan asko ez doaz euskara hutsean, elebidunak izaten dira askotan, latin-greko edo eta gaztelania eta euskaraz. Ez, elebidunak ba dira zure lanok ez dukezu esandako laguntzarik.

Nik ez diot euskara hutsean eginiko lan ederrik ez dagoenik, ezta urrik eman ere; ezta euskara hutsean egindako lan batzu, nahiz eta punturengoak ez izan argitaratzea komeni ez denik; batez ere gure hizkuntzak bizi duen kinka larrian. Baina horrek ez luke baztertu behar elebidun lanik, kategoria handikorik ez, behintzat. Eman dezagun irakurgai arin-entretengarriak edo gurutzegramaliburuxka bat euskara hutsean aurkezten ditudala. Ni neu konbentziduta nago beharrezkoak direla horrelako lanak gaurko irakurle goa euskararen alde jartzeko. Neronek ere asmatuak ditut guretzegramal pilo handiak asmo horrekin.

Baina Greziako filosofo edo Erromako literato bat euskaraz eta jatorrizko hizkuntzaz ematen badut argitara, honek mesede txikiagoa egingo al dio gure hizkuntzari, batez ere unibertsitatean eta goiko mailetan sartu nahi dugun egun hauetan? Eta espainolez edo ingelesez idatzitako poema eder batzu euskal itzulpenaz batera atera nahi izanez gero, baztergarriak al dira, elebidunak direlako? Jakina, itzulpenaren kualitatea begiratzen duen epaimahai bat egon dadila; baina liburu horri laguntza ukatu bazaio, izan bedi egindako itzulpenak edo hartutako originalak nahikoa kategoriarik ez duelako, eta ez elebiduna delako soilik.

Azal dezagun, beraz, epe luzean zein litzatekeen gure ametsa: gure politika eta irakaskuntza-nagusiak bide kontara etorriko direla onartzuz gero, langileen aldetik hauxe izango litzateke betebeharra: talde egokiak egin, elkarren artean itzulgaiak banatzeko, itzulpen egokiak burutu eta elkarren laguntzaz orraztuak eta jakingarriz eta argigarriz honidunak. Editorial nazional antzeko bat beharko litzateke, batez ere grekozko tipografiaz egin behar diren argitalpenak txukun egiteko eta euskal herrietan eta ikastetxeetan zabaltzeko. Eta zer esanik ez, erosle arruntak eskuratu gura balu holako lanen bat, garestiegi gerta ez dakion. Gobernuko Hezkuntza Sailak diru-laguntza bereziak eman beharko lituzke horretarako. Gure hegoaldeko auzoek badute Consejo Superior de Investigaciones Científicas delakoa horretaz arduratzen dena. Ez dakit behar bestean edo behar den eran. Baina hori erraza da zuzentzen.

Guzti honek hauxe esan nahi du: gure bibliotekak arlo hauetan ongi bai ongi hornidunak eta benetan aberatsak beharko direla, lana egiteko orduan urrutiegi joan gabe materialea aurkitzeko.

Gainera guzti honek beste hauxe ere eskatzen du: erakunde politikoek entzungor ezin badute egin, gure erakunde unibersitarioek ahalegin handiagoak egin beharko lituzketela, jendea prestatzeko eta lanak behar den moduan bideratzeko.

Badakit gure egunak ez direla aproposenak asmo hauek haizeratzeko: gure gizartea aurrerakuntzaren preminak bultzata, bestelako teknika-alderdietan murgildurik dagoela dirudi; baina latinezko esanaren aurauer, oportet hoc facere et illud non omittere. Esan nahi da: hau eta hau egin beharrean aurkitzen gara, bai, baina osterantzeko lanei bizkarra eman gabe.

Eta zer itzuli beharko genuke, orduan? Den dena, edizio kritiko eta dotoreetan. Idazle eta pentsalaririk handienetatik hasita, jakina. Eta gorenko egileok gure arteratu ondoren, beste ainitz, nahiz eta bigarren mailakoak irudi, literatura eta philosophia arloetan. Guzti honek bidea prestatuko luke, bidenabar, latin eta grekoaren hiztegi zabal eta sakonak gure hizkuntzaz egin ahal izateko, gerokeen mesedegarri.

Esan beharrik ere ez dago: behin itzulpen eta argitalpen elebidunak kaleratuz gero, argitaldarien aukera ederra izango lukete publiko handiarentzat euskara hutsezko argitalpenak egiteko. Edo, esaterako, adibiderik nabarmenena ipintzearen, antzerki lan modernoetarako laburpen edo moldatze-lan egokiak egiteko.

Eta aurrera joan baino lehen, epe hurbileko gauzetara jo baino arinago, bide batezko ohar bat.

Liburu guzti horietan, grekozkoetan batikbat, izen asko eta asko, leku eta pertsona-izenak aurkituko ditugu, gure belarrietarako arrotz egiten direnak. Gehienak eguneroko bizitzan inoiz aipatzen ez direnak. Liburuetako tradizioaren bidez soilik gureganatzen direnak. Eta gu orain aurkitzen gara lehenengo Aldiz haien aurrean, euskaraztu beharrean. Gainera gizartera erraz zabaltzen ez diren horietakoak izaki, bakoitzak berez bereziki jakin beharrekoak. Nola euskaraztuko ditugu? Hamalau irakurlek, liburuak eskuetan erabili-ahala, hamalau eratarata? Historia eta geografia bera ere azpikoz gora ipiniko genituzke elkar ulertu ez egiteko moduan. Grezia izen ezagunetik, greziar, grezitar, gerkar, grekar eta greko atera baditugu, zer egingo ote dugu izen bihurriagoak eta ebakitzeko zailagoak datozenean?

Hemen itzultzaile eta humanistek ez ezik, linguistek ere lan berezi dute, atzerriko izenok euskal erara jazteko, behin eta betiko.

Euskaltzaindiari dei bat: giza eta udal izendegiak antolatu dituen moduan, ezin ote du antxinate klasikoaren izenak, leku-pertsonenak, euskal erara atondu? Batzu erraz izango dira: orain gogoratzen zait nik Martial idazlearen epigramak argitaratu nituenean, Martial (sic) idatzi nuen eta *Zeruko Argia*-ko kritikaririk nire ahalegintxoaren ondoren zera gaineratu zuen: Martzial behar lukeela. Eta egia da. Baina hori oso arrunta da gure artean. Zer egingo beste askoren aurrean, batez ere bakan eta guretzako arrotz agertzen direnekin? Pentsa Horatius handiaren izena, izen klasikoak, bost eratarata agertzen dela euskal itzulpenetan:

Horatius Horatio Oratio Horati Orati.

Eta Ha baino hizki gehiagoren auzia dadinean?

Berdin Mitologiako izenekin.

Marte gudua jainkoa Marte esan izan dugu beti orain arte. Baina bizkaierazko martitzena Martis-en egunetik datorrela ikasi dutenez gero askok Marti idazten dute planeta aipatzeko. Asteko egunarena argi dago, genitibo dela, hau da, noren eguna den, Martis-ena, alegia. Baina planeta bera izendatzeko, ez ote arrazoizkoagoa beste kasu guztietan bezalaxe akusativotik ateratzea? Errege(m), lege(m), bike(m)... eta Marte(m)...

Bizkaiko baserritarrek aspaldi igarri zioten Martiko eguraldiari, hau da, martxo hilekoari, gaurko tramankulu eta tresneria ezagutu gabe, espaziuntzietan oinik ipini gabe. Eta nik ere bai, Martiko kuku askoetan entzuna dut, aldizka martitzenekoa, baina Martekorik ez, inoiz ez. Ala euskaraz, egoera bat deitoratzeko “beste kuku batek joko liguke” esaten denean, Martiko kukuagatik ez eta Martikoagatik esaten ote da?

Esanak esan, goazen, azkenik, epe hurbileko eginkizunetara.

Ia ezerezetik hasi beharrean aurkitzen gara: daukagun apurra argitaratu eta eguneratu, hori bai, besteek egindako lanik gal ez dadin. Eta bigarren, geu lanean hasi: egoera honetan nondik, baina? Ene ustez, autorerik jakingarrienak, gaur egunean ere unibertsitatean eta institutuetan probetxurik gehien aterako geniekeen idazleak aukeratu behar. Lan bat edo beste aukeratu eta autore horrena ikasleei eskaini. Idazle ugaria balitz, esaterako Platon bat, edo San Agustin bat, bere idazkirik garrantzitsuena hartu eta enparau lanetatik antologia eder bat egin liteke, osoa euskaraztuko den eguna iritsi arte oharrez eta ondo hornidu, ikasleak inguru historiko-kulturalaz jabetu daitezten. Egindako itzulpenaz eta preminazko oharrez gain, sarrera orokor bat, behar den sakontasunez eta jakintzaz egiteko gai ez bada itzultzailea, eskatu beste bati (eta erdalduna bada berau, gero euskaraztuko dugu), edo eginda dauden atzeritarren ikerketa sakonetatik moldatu taiuzko hitzaurre edo sarrera bat, gure jakitunak euskaldundu edo gure euskaltzaleak jakitun egin arte.

Bigarren mailako idazleekin edo eskoletarako hain beharrezko ez diren idazle garrantzitsuekin antologia batzu egin litezke, gai eta gauza jakingarriak gure irakurle jakin-minei eskainiz.

Eta goratxoago San Agustin aipatu dudanez gero non ote daude gure elizgizonak? Eliz gurasoek eta idazleek ere gauza jakinbeharrekoak idatzi dituzte erlijio kontuan, eta baita arlo profanoei dagozkien arazoei buruz ere. Frantzian adibidez, Paris-ko “Les Belles Lettres”-ek eskaintzen dizkigun paganoen edizioak ikusgarriak badira, ez dira atzean gelditzen Eliz Guraso eta Idazleen edizioak eta ikerketa lanak, esaterako, “Sources Chretiennes”-ek eskaintzen dizkigunak. Kilometro askotara gaudе; baina ibiltzen hasten ez bagara, azkenean kilometro askotara barik, beste mundu batean, isolaturik, aurkituko ditugu geure buruak.

Itzulpen lan hauek gure jakingura ase eta beteaz gainera, gure hizkuntza trebatu eta dotoretu egingo dute: gauzak sakonki eta zehatz-mehatz esatera behartuko gaituzte askotan, eta azalpenak egiteko orduan egokitasun eta dotorezia bat esijituko digute, bestela egingo ez genukeena. Geure hizkuntza landu eta geure adimenak ere zorroztu eta findu egingo genituzke.

Baina, zergatik hizkuntza originala alboan dutela argitara behar ote diren lanok? Argitaratzeko orduan, beharbada, idazle guztiekin ez da irizpide hau erabili beharko. Idazle bat, atseginetako zerbait idatzi badu, edo datu historiko jakingarriak dakartzalako aukeratu badugu, baliteke irakurleentzat euskal itzulpena aski izatea. Eta originala, latin edo grekoa, itzultzailearentzako bakarrik beharrezkoa izatea, itzulpena garantiaz eskaini ahal izateko.

Baina, badaude beste idazle batzu, batez ere autoritate gisa aipatze-koak, bai filosofian, bai teologian eta pentsamendu munduan, alboan hizkuntza originala ezinbestezkoa dutenak. Zergatik? Eskolan edo idatzizko artikulu eta lanetan eztabaidarik sortuko balitz, originala begien aurrean behar da, itzulpenaz itsu-itsuan fidatzeko edo originala bera ardatz legez aipatzeko; pentsa askotan klasikoek filosofian edo teologian ekarritako berbak, inguruko erromantzeetan eta gure belarrietan, moteldu edo pizkat aldatu direla kasu askeotan. Horrelakoetan ezin gara abiatu eztabaidan eta ondorioak ateratzeko orduan originala bistatik galitzen badugu, originalak bakarrik duen nabardura ahaztuz gero, alferrekoa litzatekeelako ondorengo dena.

Baina filosofiaren eta teologiaren ur handitan sartu gabe ere, badugu askotan hizkuntza originalen premina. Aipatzen den inguru kultural bat behar den bezala adieraziko badugu. Orintsuko adibide bat ipiniko dut amaitu baino lehen:

Anakreonte-ren ondak, eta Anakreonte-ren izenean egindakoak, euskaraztu nituen orain gitxi dela. Grekoz eta euskaraz argitaratu ere bai. Eta ustegabea, horra non aurkitzen duan beste argitalpen dotoreago bat Anakreoni eskainitakoa. Hasi nintzen liburua aztertzen eta lehenengo zabaladu nuen orrialdean irakurtzen:

(Anakreonte-ren ustez)... hau esta beste, eta agurea jolas eta atseginetan ibili behar dela, zenbat eta zaharrago gehiago. Horixe zen handi-handika grekozko originalak zekarrena. Eta euskal itzulpen horrek honetara:

“Herioen alboak areagotzean”.

Kaleko irakurlea edo gelako ikaslea hasiko da behingoan gogoetan: baina zer nolako mentalitatea zuten, bada, greko haiek!

“Herioen”? Zenbat herio zeuden, ba, hainetzat?

“Alboak”? Baina zer zioten gizon haiek? Herioak alborik ba du? Hemendiko alboak, hil aurrekoa eta bestea, handikoa, hil ondorengoa ote?

“Areagotzean”? Zer? Alboak areagotu egiten zaizkio heriotzeari? Triangelu batetik laukia egiten da azkenean, ala zer?

Hizkuntzaren aldetik, ederki esanda badago ere, edukinaren aldetik benetan, ulergaitza egiten zaigula esaldi hori:

Jo dezagun grekozko originalera eta arazoa argi eta garbi ikusiko dugu: (hitzez hitz itzultzen dut): “hauxe dakit: agureari jolas atseginak are gehiago dagozkie, Moira hurreratu ahala”.

Herito bat baizik ez; eta gainera heriotzea pertsonifikazio baten bidez nola aurkezten zuten antzinakoek ikasiko dugu: hau da, Latinoek Parken bidez adierazi nahi zutena grekoek Moira-ren bidez, pertsonaia horren bidez aditzera eman gura zuten. Orain edukina ulertu eta gainera antzinakoen sineskeren munduan sarturik kaletarra zerbait ikasia utziko dugu eta eskolan bada, pasarte hau aprobetxatuz, ikasleei antzinakoen mundu kultural horren berri emateko aukera ezin hobea izango dugu. Gainera gure testuek horixe eskatzen dute hizkuntza klasikoak ikasterakoan: hizkuntzak ikasi eta hizkuntza horiek bizi zuten giroa, politika, kultura eta pentsakeraren aldetik azaldu, gure ikasleen hezkuntza gano-razkoa izan dadin.

Hauxe izan da handi-handika aurkeztu nahi izan dudana asmoa edo ametsa. Ikusten duzuen bezala, 1545tik hona ez dugu bide handirik egin; oraindik ere lan honetan ari garenok, euskal alorrera goragoko ametsak ekarri zituenak bezalaxe, egoki da esan dezagun, apal eta itxaropentsu: *Debile principium melior sequatur fortuna.*

Nola?

Oraingoan, gure agintarien ta nagusien aldetik, “gomendiozko karta” honen erantzuna “emendiozko artha” izango al da! Hala biz.

Sugerentziak, ideiak eta lankidetzak onartzen da, denon artean lan hau hobeto eta arinago betetzeko.

Eskerrik asko.

AXULARREN ESTILOTIK

Estilistikaz lehen jardunaldiak.
Euskaltzaindiaren literatura batzordea.
Gernikako jaiak.

1988-IX-29

Juan Luis Goikoetxea Arrieta

Jaun-andreok:

LEHENBIZIKO PARTEA

1. Axular euskal estilistikan

Lan honetan, Axularren estilotik abiatuz, euskarak estilistikarako eskaintzen dizkigun aberastasun estalietarik apurren bat ekarri gura nuke argitasunera. Ch. Bally-ren hitzetan (1) linguistikako adar den estilistika, hizkuntzaren posibilitate estilistikoen inventariuma baldin bada, eta ez autore jakin batek posibilitate horiek borondatez eta konturaturik erabiltzea, nik hemen Axularrek jakinaren gainean taiutzen duen estiloa abiapuntutzat hartuta, euskarak estilorako eskaintzen dituen baliakizun ugarietarik, determinatzaileena jorratuko dut.

R. Jakobson-i beharko natzaio jarraitu dioskunean ezen “Funtzio poetikora-ko gor den linguista nahiz linguistikaren metodo eta arazoetan ezjakin den literaturako jakintsua anakronismo” direla (2). Dagokidan neurrian, derrigorrezko gramatika eskuartean dudalarik, estilistikari zuzenduko dizkiot aipamenak. Ahan-tzi gabe, beti ere, estilistikarekin estetikan dihardugula, eta Kant-ek dioenez, estetikari buruzko eritziak subjektiboak direla.

Bestela esanda, estilistikari buruz ari garenean “Duda egin daiteke zein den (narratzaileko) biderik zuzenena, biziena, egokiena edo nahi duzuenena; ez, ordea, zein den gramatikari lotuena eta atxekiena” (3) estilistika ez doa Chomsky bezalako gramatikariaren objektibotasunaren bila, estilistikan objektibotasuna gehien dakitenek, genioek, idazle haundiek seinalatzen digutena da. Ez genuke onartuko, beraz, Aingeru Irigaray jaunak, beste askotxoren eritzia bildurik, erraiten diosku-

na: "Algunas frases de zeren, —ezen (de Axular, alegia) tan criticadas ciertamente admiten corrección..." (4) guretzat ereduia Axular bera delako.

Kontatzen da nola behin Oscar Wilde-ri bere editoreak eskatu zion idatzitako obretarik batetan zenbait pasarte alda zitzala. Hori entzutean, biziki haserratu-ta, ezetz biribila eman zion idazleak, zirautsola, "Bada, nor naiz ni klasiko bati zuzenketak egiteko?" (5).

Axularren "zeiñismo" eta "zeren"ak irakurtzerakoan ezin dezakegu sekula ere ahantz "...Euskal Herrian osatu den hizkera literario hori ez dela oso desberdina, esaterako, Ingalaterran osatu denarekin. Mendebaldean hizkuntza guztiek sortu ditek hizkera literario antzekoa. Mendebaldeko hizkera literarioa" (6) Bernardo Atxagaren hitzetan.

Gure klasikoei so egiten diegunean ez dugu, agian, behar hainbateko zorroztasunez bereizten hizkuntza mintzatua ahozkotik. Federiko Krutwig jaunak esan digu goizean: "Rhetorikea ondo mintzatzeko tekhnea dela eta "stylistikea iratz-hizkuntzaz ari dela" (7). Ni hemen estilistikaren ildotik nabilkizuenez, Buffonen berbei natxake: "c'est par cette raison que ceux qui écrivent comme ils parlent, quoiqu'ils parlent tres bien, écrivent mal" (8). Hitz dagiten moldera idazten dutenek, oso ongi mintzatu arren, oso gaizki idazten dutela, alegia.

Eta zenbateraino da gramatika, noraino da idazlea jarraitu behar dugunerako eredu? "Gramatika eta beste ikasbideak hizkuntza baten estruktura ematen digute gehienetan. Baina horrekin ez dago guztia eginik. Hori hezurra besterik ez da, gainaldea, azala. Eta hezur horren barneko muin edo gunaren beharrean gaude oraindik" Aita Villasanteren hitzekin nabilkizue "Izan ere, hizkuntza baten arima, jeinua, non da? Nik esango nuke kanpoaldeko estruktura horretan baino areago dela arima hori, itzuliketetan, idiotismoetan, esaldiak antolatzeo tankera jator berezian eta abar. Eta hori denori non ikas? Hiztun onen ahotik ere bai (Ikus ezazue horretarako Gotzon Garateren "Erdarakadak" liburuan datorren aberastason aberatsa), segurki, baina idazteko premietaz ari garelarik, idazle jator handien obretarik" (9).

Idazle jator handietarik, berriz, zer bereganatu beharko du estilo bila dabilenak? "Un modelo no es algo que haya que copiar o calcar. Es algo que está ahí al lado de otros, como aguijón y acicate para que cada uno llegue a expresar lo que tiene que expresar de una manera personal y digna. Axular, escritor de su tiempo dijo lo que tenía que decir en una prosa natural, flexible, rica y elegante" (10).

Mukarovsky-k dioenez, hizkuntza poetikoa aktualizatzeko, aurrea eman behar zaie, bai dominante diren arau estetiko-literarioei, baita aurreko estratoetako hizkuntza literario berari ere. Errekurtso artistikoen balio estetikoia erlatibo da. Ez da inoiz zerbait estatikoa. Baliabide estetikoien balioa, eboluzionatuz doan prozesu moduan hartu behar da. Eboluzionatuz doan hori, tradizio artistikoko ondarearen kontra eta inguru sozial eta kultural beti aldakorrekin loturik" (11).

Gainera, gramatikak orizontalki ondenatzen badu hizkuntza, estilistikak behe-tik gorantz edo goitik beherantz du ondenatzen, gailurrean Leizarraga eta Axular jarririk. Europaz ari bagara, goian grekoa, azpian latina eta abar ezarten dituela.

Hurbil gatazka Axular eta Mogeli: "...Mogelek Eibar eta Markinan, mila zortziehun inguruan, eta Axularrek Saran, hamazazpigarren mendean, ez zutela

jende mota berarentzat idatzi, eta batak maila batean eta besteak bestean idatzi zuela” argi dago (12). Zabaldu ere horregatik zabaldu zen burgesen artean Axularren liburua, dio Mitxelena jaunak, Gero-k ikasia edo erdi ikasia izatea eskatzen baitzuen, irakurtzen aski ongi jakitea. “Eztut liburutto haur letratu handientzat egiten, eta ez xoil, deus ezta kitinentzat ere” (13).

Estilistikaren alderdi pragmatikora gehiegi jaitsiko ez banaiz ere, oraingoan, zerbait azalduko dut. Axularrek eta Mogekek maila desberdinetako irakurlegoarentzat idatzi zutela jakinik, guk zein mailatan eta norentzat idatzi behar dugu? Estilistikari buruzko jardunaldiotan piramidearen gailurrari legokiokeen prosa egiteko moldeaz ari gara, baina “Barne muñetan” edo “Gero” irakurriaz hasi behar ote du, derrigor, literatura irakurtzen hasi nahi lukeen euskaldunak?... Lehen biraorik egoterik ez zegoen moduan, ez al du egon behar Estefaniarik? Zentzu honetan, Gereñoren nobelak ez dira literatura, baina literatura egiten ari dira narratibaren desarroilo handirik ez duen euskal literaturan” (J. Azurmendi, E.L., o.c., 423. orr.).

Bestalde, nola hel idazle haundien obrara? Mundu guztian egin ohi den modura, **ha** on lanak aztertu eta ikasirik. Nola heldu zaie prestigea inguruko erderei? Besteren artean, estudiotik, ikastetik. Estudioaren, nekearen ondorioz jaso denean espiritua, orduan datorke atsegina. Hori horrela, ni oso tristatzen nau Añibarrok Axular bizkaieratzeak, nahiz Arruek Mendiburu gipuzkeratzeak. Badi-rudi, gu idazle haundien mailara jasotzen saiatu beharren, Horatius-en *aurea mediocritas* hartan bizitzea, haiek apaltzea, dugula atsegin. Axular zein Mendiburu ez dira moldatu behar, bere hartan irakurri behar dira. *Kresala* euskara batuan jarririk ez goaz inora, horrela ezin dezakegu estilistikarako biderik urratu. Espiritu erreduktionista, apaltzaile, erdimailakozale horrekin ez goaz aintzina.

2. Zergatik axular?

Irailaren 29 honetan, XX. mendeak Axularrek hainbat urte betetzen ditue-nean, zertara dator idazle genio honi buruzko saio berezia estilistikaren gaineko jardunaldiotan egitea?

Ni, gai netara, Umberto Eco-ren hitzek darakuskiguten espirituz nator, jakinik zer den “vivere l'arte come la vita, dove entriamo quando i giochi sono già stati fatti, e donde usciamo senza sapere dove gli altri andranno a finire?”

Ohar gaitetzen! Axular handiak, hiru mende luzetan hiru edizio bakarrik ezagutzeak zer adierazten digu? “Literatura ez da literatura, liburuak eta gainerako paperak apal apainetan jasoak eta bilduak dauden bitartean. Bestela esan, norbaitek hartu eta irakurtzen ez dituen bitartean” Hori idatzi zuen Koldo Mitxelenak (15). Geroago, 1978an, W. Iserrek testuaren indeterminazioari buruz azalduko digunez, “El texto no formula su propio sentido. Únicamente se genera o constituye la significación en el propio acto de lectura. Es la lectura la que cierra el texto que hasta el momento de leer es abierto e indeterminado... El texto nace al mismo tiempo que se lee” (16).

Hortxe bertan kokatu nahi nuke zergatik Axular eta zergatik gaur galdera? Zuetarik norbaitek eskua luza baleza eta oraingo Gotzon Garateren *Erdarakaadak*

nahiz lehenagoko *Musika Ixilla* hartu, nork edo nork Jose Austin Arrietaren berbak *Gerotik gerora eta gerotik hurrengora* irakur balitza egunkarian edo gerta balitzaio Jose Mari Iriondok isla bakartira Axularren *Gero* eraman nahiko lukeela irakurtzea, ulertu duke zergatik Axular gaur.

Chesterton-ek klasikoei buruz dioenari ihardetsiz dio Mitxelena jaunak: “La curiosidad, y con la curiosidad la afición por la obra del escritor navarro ha crecido estos últimos años, hasta el extremo de que el autor clásico ha dejado por fin de ser un “clásico”: es decir un autor cuya obra se encomia y pondera oportune et importune pero que no se lee jamás” (17).

Axular eta Leizarraga ezagutu ostean, ordea, nekez edo halabeharrez irakurriko duzu, idazle haundiok aintzat hartu gabe, literaturako liburuia izkiribatzen duen autore gaurkoa. Behin bilakatu/bihurtu bereizten ikasi eta “Urli bere pilotarako gaitasuna garaturik txapeldun bilakatu zen” eta ez bihurtu dakigunean; “begiak zerurantz irauli zituen” eta ez itzuli badazagut; ozta-ozta irakur nezake egon ere ez baleude bezala diharduen izkiribatzailea.

Erraiten digu Aita Villasantek: “Euskaldunon euskalduntasuna zergatik izan ohi da gehienetan hain mehea, axalekoa, erorkorra eta galtzenerraza? Hizkuntza horretan eskola sakon iraunkorrik egin ez dugulako, geure hizkuntzako maisu-lanik pixka bat sakonki ikasi eta geuretakotu ez dugulako. Haatik, gure literaturak, bere ttipian izan ditu, bai, horrelako maisu-lanak. Zoritzarrez ez ditugu ezagutzen. Eta orduan, ez balira belaza dira” (18). Atzera berriz beharko genuke Axularren elea gogoraerazi! “...euskaldunek berek dute falta eta ez euskarak” (19).

Bernardo Atxagak ere irail honetako *Argian*: *Obabakoak* obraren gaineko itaunei erantzunez dio: “Askotan esan duk euskarak edo euskal literaturak ez duela tradiziorik. Baina nik ikusten diat euskarak baduela tradizio hori. Egon direla klasikoak, egon direla elizako gizonak sermoiak egin dituztenak, eta nolabait osatu dela hizkera literario bat” (20).

Hartzen dugun testua hartzen dugula, balirudike ziurtasuna behar denean erdarara jotzen dela. Hizkuntzak eskaintzen dituen aukera desberdinetan, erdararen parekoak dirau bizirik. Erdal munduan murgildurik garenean bizi, anitz forma jator baztertzen da, direlako ezezagunak edo ez seguruak, nahi baino maizago erdararen oso kideko diskurtsoa taiutuz. Gosea daukat/gose naiz gisa-koak baldin baditugu bigarrena ateraz galtzaile. Literaturako liburuetan beldur gara sarri: zuzen dagokeen; euskararen ikuskeratik idatzia datekeen edo tradiziotikako kutsurik somatzen ote zaion. Frankotan, askoren iturri zein itsasoa gramatikara mugatzen dela ohartzten gara, eta ondorioz, idazle gutxiren idazlumari dario-la goxotasun berezkoa. “Porque, como decía Quintiliano, una cosa es escribir gramaticalmente y otra escribir latinamente” (E. Basabe, *M.E.L.*, Fax, 9. orr.). Edo euskaraz pentsatzen da edo ez dago idazle onik.

Dotore idazteko, gure letretako doktore haundiak ezagutu behar dira; zuzen idazteko gramatika jakin behar da; gure mintzairari dagokion gurpila emateko euskalkietatik edateko premian gaude.

Zuzen behar da idatzi, artez berba egin behar da ETBn. Literaturan bilatzen ez dugunaren bila goaz teleberrietara, non, tamalez, mezua jaso ordez “ura ardotan bihurtu”ren tankerakoak belarriratzean euskararen bertan gelditzen garen.

Modu horretan, Errusiako formalistek desautomatizazioa deitzen zutena ematen da entzulearengan. Haiek, baina, desautomatizazioa literaturan bilatzen zuten. Guk, eguneroko solasaldi zein elkarrizketetan automatizazioa behar dugu. Ahoskatzen ditugun berbek ez digute atentziorik deitzen. Eguneroko hizkeran, izendatzen ditugun gauzak dira interesgarri, mezua da nahi duguna. Horrexek dakar hizkuntza automatizatzea, zeren zeinua eta errealtatearen arteko lotura, ohituraz, betirik ezagun baitzaizkigu. Egunerokoa automatiko jasotzen baitugu. "Literatura y cine"n V. Skloosvski-k ele argiz adierazten zigun fenomeno hau: "La gente que vive en la costa, llega a acostumbrarse tanto al murmullo de las olas que ya ni siquiera las oye. Por la misma razón apenas oímos nosotros las palabras que proferimos" (21). Hori da Axularrengan, hots, literaturan ez bezala, EITBrako eskatzen duguna. Beste hitzez, hizkuntzaren standardizazioa.

Gure artean, ordea, euskara batuaren garaikook genekarren batasunerako espiritua gibelera lagata, nor bere etxeko euskara goxuz balirau, alfer-alferrik lirakeke hizkuntzari buruzko mailak eta estilistikazko koplak. "Guziok dugu non ikas. Izan gaitzen apal. Nork bere probintziako euskara ezertan edukitzea on da. Beste propintzietako euskarak guk galdu ditugun aberastasunak gorde dituela sinets dezagun, ordea" (22) idazten du Gotzon Garate idazleak.

Horrekin aski ez bada, hara Mitxelena jakintsuak: "Ez da hau gure euskara, esango duzu apika. Egia diozu: ez da ez gaurkoa ez hemengoa. Oroi zaitetz, ordea, euskara ez dela, maiz, oker baldin bada ere uste dugun bezala, gure etxeko hizkera, ez gure herrikoa ezta gure eskualdekoa ere. Gehixeago da euskara, Jaunari eskerrak, eta zorigaiztokoak gu inguruko mendietatik harantz begiak luzatzen ez baditugu" (23).

3. Pedro Agerre Azpilikueta

Aita Villasanteren *Bibliografía axulariana* (24) ezagutzen duenak, baduke asko gairik gure antzinean arakatzeko. Nahiz eta Joannes Etcheberri, jadanik 1712an kexatzen zen Axularren memoria bertan behera edukitzeaz, bi mende geroago Julio de Urquijo kexu zen bezala, Pedro de Axularren eragina nahiz hari buruzko lanak ugari dira gaurdaino. Guztietarik hustiratu naiz, Euskaltzaindiko Literatur Batzordearen gidaritzapena, Aita Villasanteren itzalean, Deustuko Unibertsitateko tesinetatik Mitxelena maisuarenganainoko ekarpen erabat baliozkoetz baliaturik.

"Hunc librum de non procrastinanda poenitentia auctore Domino Petro de Axular, viro magni nominis in nostra Cantabria" zioen baimena ematerakoan Salvatus de Dissaneche-ek (25). Tovar jaunak "El más grande prosista vasco" deitzen du Axular eta horrela, baina zer dela eta luzatu? Diodana eta gehiago, are oraindik zabal nhaiz txukunago Aita Villasanteren *Axular: Mendea, gizona, liburua* obran topatuko duzue (26).

"Axularren berri era bitan datorkigula diosku Aita Barandiaranek, bere idazkien bidez eta bere izen eta oroitzapenari itsatsiak dabiltzan ipuinen bidez" (27).

Satrustegi jaunak dioenez ipuinen bidez heldu zaigun, gure folkloreko giza-sorginetarikoa dugu. Aita Villasantek dakar "Atarrabio eta Axular... beren jakita-

te harrigarriagatik gure ipuinetako izaki bihurtu direnak“ (28). Aita Barandiaran-ek jaso zigun ipuinean dator: “Axularren gibeletik bere itzala baitzen, deabrua Atxularren itzalarekin geratu omen zen” (29).

Axularren obra egoera onean heldu zaigu. Bordeleko G. Milanges jaun inprimatzaileak gaur Bilbon edo Iruñean egiten dituzten baino huts gutxiago egin zuen, gaurko moldiztegiatarako bezain arrotz zen hizkuntzan. Lehen argitarapena aurkigaitza edo bigarrena ugariagoa dela saihetsera utzita, guk, zorionez, 3 mendetan 3 argitaraldi soilik atera ondoren, badauzkagu 1954ko Lekuona jaunarenetik hasirik, Aita Villasanteren 1964.ekoa, Juan Flors-ek Bartzelonan argitaratua eta **Jakinek** 1976an eder, dotore eta horniturik jendarteratua.

4. *Geroko prosari darion balioa*

Ustekabeko adeitasuna erakutsi zidan aita Villasante Euskaltzainburuak, 1987.eko Maiatzaren 25ean ahoz zuzenduriko itaunari erantzun zionean gutunez, non, besteren artean, adierazten zidan Axularren prosa egiteko moldea dela eta: “Bada-kizu, Sartaldeko hizkuntza landu guztietan badela prosa egiteko modu bat funtsean berdintsua dena. Grezia izan zen prosamodu horren sortzailea; gero Erromak hartu zuen eta latinaren bidez Sartaldeko hizkuntza landu guztietara zabaldu zen. Euskal literatura zaharra ere bide beretik doa, eta batez ere Axular, ene ustez. Gero, berriz, Purismoaren eraginez eta herrizaletasunaren izenean tradizio hori hautsi egin zen, baina hori gure kalterako izan da. Oraindik euskarak prosa egiteko moldea egin gabe dauka, neurri handi batean behintzat, bere tradizio zaharretik aldendu egin zelako. Ene ustez, tradizio horrekin lotzea eta elkartzea —ez gauza denetan, baina bai funtsezkoetan—, izango da bidea”.

Eskutitz berean, Mitxelena jaunak Arantzazuko Biltzar famatuan —1968koan— esan zituen hitz jakingarrietara nigorra: “Bestela eta erabateko esanik, Sartaldeko hizkuntzetako prosa zenbait bidetan barrena ibiltzen ikasia eta trebatua da, latinaren ondotik, jakina, goragokorik aipatu gabe. Era berean, hainbeste ez bada ere, gure hizkuntza.

Ibilbide horiek hizkuntza, edozein hizkuntza, arinago, zailuago, malguago bihurtu dute. Euskaldunok ez dugu, herrigaietan izan ezik, kultura berezirik: mendeko gara, kulturabarruti horretan bizi gara. Ezin izan dezakegu, beraz askatasunik hizkuntzaren aldetik: askatasun hori erdiets zitekean VIIIgarren mendean, XIIIgarrenean eta XVIgarrenean erent bai oraindik, agian, ez, ordea, oraingoan eta are gutxiago hurrengoan. Latinaren, eta erabat sortaldeko hizkunzen kutsua geure bekokian daramagu. Aitor dezagun, onhar dezagun, eta goazen aurrera bide horretatik.

Egungo prosa, gaiak bereizten ez duenean, ez da hizkuntza batekoa ez batena, nazio artekoa baizik: B. L. Worf-ek “standard average European” deitu zuena... “Euskal usaina”, “euskal kutsua” deritzatena ongi dago, noski euskal gaiak darabiltzagunean, Euskal Herriko mendigiroa irakurleari sumarazi nahi diogunean. Hortik kanpora, ordea, badirudi ur garbiaren pare behar duela izan behar bezalako prosak: inongo usanik, kolorerik eta zaporerik gabea” (30). Hiztegia eta alde batera utzirik, argi dezagun adibidez baliaturik, prosari buruz arestion esan-

dakoa. Sintaxian ere honelako zerbait badugu. Europan latin joskerak eta horren araberako frase luzeak eta hipotaxi ugari erabiltzen hasten da Ciceronen moldeei lotu nahiz. Salustioi, esate baterako, honako esaldi hau eskaintzen digu: “Nam fere quem quisque in pugnando locum ceperat, eum amissa anima corpore tegebat”. Berau gaztelaniara hitzez hitz itzuliz gero honelako zerbait genuke: “pues aproximadamente el que cada uno luchando lugar había tomado, aquél, perdida la vida, con el cuerpo cubría”. “Eta nork burrukan zein leku hartu baitzuen, ia hura bera estaltzen zuen, bizia galdurik, gorputzez”. Honelako joskerak arrakasta miragarria izan zuten beste hizkeretan, eta denak hauen arabera idazten hasi ziren. Eta Mendebaleko zibilizazioa sintaxi honen bidez itzuli denez gero, beronen mendean ziren hizkuntza guztiak bortxatuak zeuden molde haue-tara makurtzera K.M., Z.H. 134. orr.

Gure prosamodua egin gabe dagoela diogunean, zer adierazi nahi dugu. Ez hizkuntzaren egituretan aurrerapenik edo atzerapenik nabari den, hizkuntza bat egokitua edo egokitu gabea egon daitekeela momentu jakin batean, eta gurea egokitzeke dagoela.

Hara berau Axularren berba ederretan:

“Baldin egin baliz euskaraz hanbat liburu, nola egin baita latinez, frantsesez, edo bertze erdaraz eta hitzkuntzaz, hek bezain aberats eta konplitu izanen zen euskara ere, eta baldin hala ezpada, euskaldunek berek dute falta eta ez euskarak”. A. G., o.c., 10.1.

Andolin Eguzkitza irakasleak ere berrikitan idatzi du: “kasu horretan, (antzerkiarenean) agian kontuz ibil daiteke Mungiako pertsonaia bat zuberoraz egiten ez jartzeko. Baina zergatik mugatu behar dugu japoniar, beltz edo finlandes baten berba egiteko modua? Nork dio artifiziala dela kaliforniar sopistikatu batek euskaraz, edo halako euskararen bestean barik egitea artifiziala dela?” (31).

Hara Axularren prosari darion balioa; horra Sarakoaren prosa egiteko molde-a ikertu ondoren guk zer behar dugun ibili, hura dela medio Europarekin lotzeko.

5. *Geroren sekretua bilatzeko ildo zenbait*

5.1. Axularren inguruan eraikiz etorri den misteriozko aureola, hari buruzko datu biograpikoen urritasunean ote datza? Ezetz dirudi! Seguru asko, Sarako erretoraren bizitzari buruzko gertakari berri aunintz aurki bagenitza ere, aureola horrek ez luke dizdirarik galduko. Ez du guk ez dakigunak harenganako miresmena sortzen, hari buruz dakigunak baino, hau da, haren *Gerok*.

Idatzobrak osotzen duen corpusaren gibelean bada, dena den, ezagut ez dezakegunik: “...queda todo un rico caudal oculto que nunca podrá aflorar: el de los términos que Axular pudo haber escogido y no escogió y el —probablemente más numeroso—, de los que nunca se le ocurrió utilizar en esa obra” (32) Koldo Mitxelenaren hitzak.

5.2. Axularren obrak, euskal literatura osoko berezitasun, dohain nahiz zama daramatza bizkar gainean.

Euskarak, bere tamaina dela medio, ez du gehiegizko hedadurarik izan, ez lurrez, ez hiltunez eta ez literatura obraz ere.

Gainerako mintzairekin erka bageneza “...gaiaren ugaritasunak edo urritasunak ematen dio jendeari, nik uste, eskubidea literaturaren kondairan sartzeko edo literaturaren kondairatik ateratzeko. Gurean kontutan hartzen dugun zenbait obra—besteetan aberatsago baitabilta—, kanpoan geratuko liriateke” (33).

5.3. Baliteke, Axularrek Quintilianogandikako erretorika klasikoa ezaguturik, hizkera arrunta ordezkatu behar zuenez, hizkera arrunt horren pareko hizkera erretorikoa sortzea.

Dena den, kulturadun idazlea zelarik, kultur hizkuntzetatik mailegaturiko hitz eta sintaxia ere ematen dizkigu.

“Klasikoen idealen artean, estiloari dagokionez, oreka eta simetria daude retorika klasikoak oso maite zituen periodo eta klausula periodikoak, periodoe-tan subordinazioz lotutako esaldiak” (34).

“Beren hizkuntzak garai horretan asko aberastu, trebatu eta gaitu zirelakoan daude Europako jende guztiak” (35). Beraz, zergatik ez gu Axularrekin?

5.4. “Pues cuando en el arte se ha alcanzado un determinado nivel, hay dos clases de grandeza que considerar: no sólo la del artista, sino la del hombre” (36).

“Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam” (Mat. 25). Zaudete prestik eta iratzaririk, zeren eztaizue eguna eta ez oreka” (37). Artegatuta, eskarmentaturik dagoke Axular, hamaika hilzoriko oheburuan laguntzerakoan, ikusiz nola duten sufritzen geroa bukatu zaielako, eta nahi die ulerterazi ezen geroaren noiz hori ez dutela nork bere eskuan, bai ordea geroaren nolakoa. Eta hain hausnarturik, hain landu eta barneratuta du gaia, ezen “behin eta berriz errepikatzen den liburuan zehar, kapitulu guztietan, kapitulu bakoitzeko adibide anitzetan. Ideia ikuspegi guztietatik azaltzen da, analisi xehe eta luze batez...” (38).

“...c'est meme le seul moyen d'affermir, d'etendre et d'elever ses pensées: plus on leur donnera de substance et de force par la meditation, plus il sera facile ensuite de les realiser par l'expresion” (39). Hots, gero eta pentsamendu hausnartuagoa, orduan eta adierazten errezagoa. Hauxe zenuke entzule, Sarakoari gertaturikoa.

5.5. Ez dezagun ahantz, Axularrek, elaberri poliziakoan tankeran, gerotik idazten digula. Bukatzeaz du bizitza gure idazleak eta azken fin horretatik hasten zaigu ordurartekoa azterten. “Neure mendean anhitz ikusi dut halakorik” (40) Amaiera heltzean, badaki gerotik gerora ibiltzeak zer ondorio ekarri dion eta ekar diezaiokeen gizasemeari. Nolabaiteko kontrastasunean ematen digu obra. Federico Krutwig jaunak Joankizuna deitzen duen aroan gauzatzen da idazlana. Joankizunaren gainean, bizitzan ezagutu izan duenean oinarriturik idazten du *Gero*, etorkizunekoentzat, gero hori oraindik bizitzeke dutenentzat. Orduko nahiz gaurko liburuaran irakurleontzat. Axularrek joankizun propioan oinarritutako liburua da etorkizunerako *Gero*, bai asketikean bai literaturgintzako estiloan ere.

Axularrek idazten duenean, badaki giza espirituak ezin duela deus ere sort eskarmentuaren eta meditazioaren eraginez baizen. Erretorikaren porazoz edo

bizitza luzean landu zuelako, argi dagoena da laurogeietan bere-berea zuela Sarakoak *Geron* damaigun prosa hori.

Aipatu dugu, Axularrek ezin sakonago ezagutzen duela pertsona, pertsona eta natura. Klasikoetatik hasi eta egunotararte poesiak, historiak eta filosofiak landu, kontatu eta kantatu duten objektua. Axular ez dagoke arazo zenbaitetan gugandik hain urrun. Ez litzateke gehiegikeria, behar bada, bere garaiko izaeraren, tasunen mugak gainditu egin dituela baiezteza, agian sasoi guztietako bilakatu. Eta hori, seguru asko, Axular intelektual zelako, intelektual baina aintzinako hitzaren zentzuan, alegia, ikusmira unibertsalean finkatua, zeinak definizioz beti dirauen presente.

Ez gara, nik uste, Axularren irakurle, letretan saiatuak edo XX. mendeko liburu girokoak garelako, gizon eta emakume garelako baizik. “Eta Axularrek bere kideei esaten zienak badu oraindik ere indar eta mami. Gizona eta gizartea ederki ezagutzen zituen... Ez baita bizpahiru lagun elizkoirentzat bakarrik ari guztiontzat baizik: ordukoentzat eta gaurkoentzat” (41).

5.6. Urrun gara Axularrengandik, baina Axularrek ere, Erdiarokoek ez bezala, eta gure antzera onartzen du fortunaren rolea. “Ethorkizuneko gauzak fortunaren eskuan eta benturan daudezinak” (42).

Axular Renaissance-eko seme da, humanismoaren lilurapean bizi da, eta arrazoa mundu honetara mugatu gabe, Jainkoaren jokamoldeak justifikatzeari ere ekiten dio: “Arrazoiñaz usatzea, arrazoiñaz baliatzea” (43) “Arrazoiñ naturalaren arauaz bederen bizitzera” (44).

5.7. Axularrek XX. mendeko irakurleoi nola igortzen digun mezua hausnar-tzerakoan, kontrarreformaren xede kateketikoa, jite pedagogikoa, konbentzitzera zuzentzen duen argumentazioa ezaguturik azpimarratu egin beharko dugu, artearen benetako funtzioa ez dela didaktikoa. Idazlan ederrak, elaberriak, poemak, irakaspen didaktiko asko edo gutxi eduki ditzake, baina bere helburua lortzeko ez ditu irakaspen horiek aintzat hartzen.

Artearen benetako helburua, jatorrizkoa, sekretuak azaleratzea da, ez horrela, beste gabe, ezaguteraziz, eskainiz baino, nolabait esateko eskua erdi irekirik, gugandik hurbil jarririk eta sekretuotara hurbil gaitzezen gonbidatuz.

“...y el arte verdaderamente inspirado es, en efecto, una suerte de magia blanca que hechiza al hombre y lo transforma momentáneamente, llevando a cabo, por decirlo así, lo imposible y haciendo que el hombre, literalmente se supere a sí mismo” (45).

5.8. Gaur, apika, saildu bilaka gaitzezen, Axularrek ematen dizkigun arrazona-mendu eta argumentuak baino, atseginago duke Axularren erlijio berekoak ere, berez eder delako saildu ageri zaion kosmoaren ikuste moldea.

5.9. Hitz batez, Pedro Agerrreren *Gero* ulertzeko jakin dezagun, ez historian ez eta bizitzan ez daukagula ikuspegi orokorrik. Zatiak eta atalak baino ikusten ez ditugunez, gure ikuspegia deformaturik dagoela oso. Ohar gaitzezen, gugandik hurbil dagoenari pasioz beterik so egiten diogula; Axular bezala aintzinean dagoenari objektibotasun hotzagoz begiraturik. Ez dezagun, baina, sekula pentsa, modelo orokorra ikusten dugunak geu garenik.

H.R. Jauss-ek *Estética de la recepción* delakoan planteatzen dituen tesietan, laugarrenak zera dio: “La cuarta tesis atiende a la necesidad de que los estudios literarios reconstruyan las preguntas a la que el texto contestó, y entender así cómo el lector de antaño pudo interpretar la obra. En definitiva, una historia de la recepción literaria como historia de la literatura que evite el dogma platónico de la metafísica filológica, según el cual la poesía está eternamente presente en el texto literario y su sentido objetivo es accesible al intérprete” (46).

BIGARREN PARTEA

Determinatzaileak Axularren estiloan

Jarraiko lerroetan Mugatzaile, Zenbatzaile eta Nolakotzaileei buruz arituko naiz. Euskaltzaindiko Gramatika Batzordearen liburuei jarraitzen natzaizen arren, gauza bera esateko era bi edo gehiagotan ematen diren kasuak bakarrik aztertuko ditut. Zeren ideia bera, bi modu edo gehiagoz adieraztean mintza baigaitzke estiloaz. Lasatarren etxea sutan dago diodanean, ezin dudanez suan esan, hor ez da estilorik, estilorako biderik, ezen suan/sutan bi ideia dira eta.

Estiloa, posibilitate desberdinetarik bat hautatzen dugunean gauzatzen dela irakasten digu F. Krutwigek (47).

Hari beretik, Gotzon Garatek: “Ez da ene asmoa estilistika libururik idaztea ere. Halabaina, maiz gauza beretsua molde askotara esan litekeela ikusiko du aztertzaileak. Estilistika bidean, nolabait ere, urrats batzuk egingo ditu hortaz axoldurik dagoenak” (48).

Beti ere, determinatzaileez baliaturik lor daitezkeen baliabideak bakarrik ikuskatzen dira, zeren eta, idazleak determinatzaileek eskaintzen dioten jokotik ihes eginik ere idatz baitezake, etxea sutan/suan dago adierazi ordez, erabil dezake etxea erretzen dago, -n, -z kasuek har dezaketen adberbio antzeko balioaz jokatu beharrean, puntu hori saihetsera lagata.

Has gaitezen mugatzaileen arloan artikuluekin: Egin diezaiegun so -a edo erakuslerik azaltzen ez den kasuei.

Zer ekarri dakarke arlo honek estilorako? Zu zeu, betiko euskaldunarengana inkestabidezko galderak egitera hurbil bazintez, “Nekez jasoko duzu entzun ditzakegun erantzunetan, klase bateko zein besteko artikulurik ez daraman izenik edo izen sintagmarik. Salbuespenak salbu, jakina, gertatu ohi zen bezala. Izentan Seme! eta horren antzeko deigarriak... Baita zenbait berez mugagabe diren hitz ere, ...zenbait, nornahi... Baita, ..., maiz soilik aditzen diren partizipioak: aditu, erabili...” (49).

Hain da hau horrela non Garibay-k XVI. mendean berba guztiak -a-z bukatzen zirela zioen. “Advierte-se que todos los hombres sustantivos y adjetivos de la lengua de Vizcaya se acaban en A y sus plurales en AC...” (50).

“Izan ere gure hizkuntzan substantiboa, adjektiboa, gramatikazko numerorik gabeak dira, hizkuntza indoeuropeoz ari garela ulertzen denari bagagozkio, eta baita genero eta kasu gabeak ere, eta arrazoi horregatik ez da posible komunzadurarik garatzea izen haien eta izen sintagma osotzen duten elementu desberdinen artean.

Hala ere, erakusleek historikoki singularren eta pluralaren arteko oposizioa dutela agertzen baitira, hauetan oinarri harturik euskal artikulua sortu dira, alboko hizkuntza erromanikoetan paraleloki gertatu den erara...” (51)

Menderik mende eredu erromanikoen pareko garapena gero eta nabarmena bilakatu da. Eta bai hitz soil nahiz sintagmak gero eta maizago determinatzen ditugu euskaldunok, jadanik XVI. mendetik behintzat. Halere, gaurko, betiko, euskaldunaren ahoan aurkituko ditugu determinatu gabeko izen zintagmak.

Maisu dugu Axular, hizkuntzaren morfologiaz eta sintaxizko gaitasun ezkutu-ekin eginbide poetikoa ematen. Hara pasarte honetan: “...eta elizari, erregeri eta komun guztiari, anhitz okhasinotan egin derauztetzun zerbitzuak eta endrezuak, naturalezak berak ere anhitz donu-, dohain-, eta abantail- suertez dotatu-, hornituta konplitu- baitzatu. Adimendu eder bat, memoria handi bat eta borondate onera, ohorera, eta prestutasunera erori bat, isuri bat, eta eman bat eman baiteratzu” (52).

Ia besterik gabe, asko lan izango genuke determinatzaileez osaturiko pasarte hau aztertzen. Ez du idazlearen eskuak ohartu gabean hori moldatzen. “Axular que cuidaba mucho la gramática y no solamente el estilo” (53) badaki Axularrek pasarte berean mugatzailez eta zenbatzailez baliatzen, badakien moduan artikulua, bat zenbatzailearekin nahiz erakuslearekin ordezkari daitekeela; ez ditu ahanzten maiz soilik —determinatzailearik gabe— aditzen diren partizipioak. Bada hemen —oraingoz alde batetara utzi arren—, beste figura aipagarrikeri ere, polisindetona esatebaterako: “...eta borondate, ...eta ...eta” Axularrek, aski luke pasarte bakan honekin formaren, errekurtsuen estiloaren lantzen ari dela erakusteko. Geroago egingo dugu pasarte horren irazkina.

Gu, hemen, Axularrengan finkatuko bagara ere, ez da besteren lanik saihestu nahi genukeelako, metodoagatik baizik. Ezen, adibidez, Lizardiren gutun sorta —benetan ugaria— azter dezanak, errez topatuko baititu Koldo Mitxelena **deigarriak** edo M. Lekuona jaunak deikiak izendatzen dituenetarikoa errekurtsu gisara erabilirik: Lizardik. 1930.ean Elortzatar Juliani: Jaun agurgarri ta euskaltzale bikain (54) Hurrengoan, ostera, “Jaun ta aberkide agurgarria” eta abar erabiliz.

Ibil gaitezen atalik atal:

I. Mugatzaileak

1. Artikulua

Ez -a, edo erakuslerik azaltzen ez zaigunean:

1.1. Eman, egin, hartu aditzekin elkartzan ditugun izenak: min eman didazu; gogor lan egiten du.

Axularrek: kontu egizu, kontu eman, mendeku hartu, okhasino hartu eta abar ugari darabil. Halere, ederki bereizten ditu: ohore ekharri baina ohorea ukitu, guk kontu egizu baina kontua egizu, kontua eman baina kontu eman; gogoz lan egin baina lana gogoz egin eta abar bereizi behar genituzkeen modura.

Egun, mugatuta bakarrik erabiltzen da maiz, eta nekez ohartzen gara determinatuta nahiz determinatu gaberik, ideia bera adierazten dutenean, hor gorderik datzan balore estilistikoaz.

1.2. Perpaus batetan bi izen sintagma nor kasuan ditugunean, bietarik bat predikatu osagarria delarik.

Axularrek: Etsai bihurtzen da. Guk ere Etsaia etsai bilakatu zaigu edo antzerakoak erabili behar ditugu.

Euskal Telebistan, halere, ura ardotan bihurtu eta antzerakoak entzun bage-nitza, gazteleraren kalko direla jakinik, guk euskarak duen forma jatorra erabiliko genuke; eta ahozko berbetan behin eta berriz entzutea gertatuko balitz, argotzat edo beherengo mailako hizkeratztat hartuko genuke.

Beti ere hemen kontuz! “Baina jakina baino jakinagoa da hizkuntza batean, nahiz erabilten diren hitzak hizkuntza horretakoak diren, ez dela edozein hitz andana ontzat hartzen: hau euskara da eusdara da; hau da euskara ere bai, orobat euskara da hau eta euskara hau da. Da hau euskara eta da euskara hau, berriz, euskal gaito dira” K.M. Z.H. 81. orri.

1.3. Adjektiboa, atributu (predikatu) funtzioa betetzen duenean ere mugatzaile gabe erabil daiteke nahiz mugatzailez. Estiloa, dena dela bitzuan erabile-ra sortzailetik etor badadi ere, goragokotzat dugu, berez, eder da, on da esatea, ederra da eta ona da-ren ondoan. Halere, Axularren erabileran ikus dezakegunez, ez da hobe ez txarragorik, idazlearen eskuan, tokian tokiko errekurtsio bilakatzan da.

Atal honetan Alfonso Irigoyen jaunaren lanari lotuko naitzaio: (55) “Zu izan zara Echaus, mendi Pirinioetan, Alduideko hegaletan, bethiere zentinela, eta begiraille bezala, iratzarririk dagoen iauregi eta gaztelu handi, eder, noble hartako seme” (56). Gaurko joera testuinguru horretan **semeA**, artikuluz erabiltzea bada ere, artikulurik gabe behin, artikularekin hurrengoan erabiltzea oso baliabide azkarra gerta daiteke Axularrek darakuskigunez. Begira orain artikuludun perpausa: “Zu izan zara, eta izanen zara, euskaldunen ohorea, habea, iabea, sostengua, eta kantabres fina, naturala eta egiazkoa” (57).

Oraingo honetan predikatu nominalek artikulua daramate, zu-rekin konkordantzia, singular balioaz.

Hari beretik dabil partizipioa funtzio predikatiboan doanean, partizipioa komunztaturazko artikularekin daukagunean. “Hango Bizkondeak eta seme guztiak izatu dira bethiere, egundainoz gero, erregez empletatuak, estimatuak, fin eta leial frogatuak” (58) Hemen, hizkuntza erromanikoetako pasiboa hartzen da eredutzat.

Horrela badugu aukera estilorako: mutikoa etorria da/mutikoa etorri da; mutikoak etorriak dira/mutikoak etorri dira, non etorri artikulua gabe nahiz singu-

larrarekin nahiz pluralean joan daitekeen. Zuberoan Joanik da esaten baldin bada, gure adibidera egokiturik mutikoa etorririk da ere idatz lezake norbaitek estilo bidean.

1.3.2. Zenbait kasutan geratu diren forma bikoitzak, ñabardura bereziak adieraztera heldu dira. Horrela: “hobe da ez egitea” baina “hobea da bestea baino”. Gaur, ordea, lehen formarako ere artikulua erabiltzeko joera dagoenez, hizkuntza murriztu egiten da. Horrez gainera, erabilera murriztailearen kausaz, hobe izan, hobeko dugu, aditz multzotzat hartu beharrean, artikulua ezartzean, ez dira maiz bereizten “hobe izango dugu horrela” edo “hobea izango dugu horrela” moduko perpausak.

Leizarragak, kasurako, “Ahanz cequien ogui hartzera” (Mat. 16, 5) dakar. Gaur, berriz, ogia jan, bai comer pan nahiz comer el pan ulertuko genuke baiezeko perpausetan.

Ezezkoetan zein galderetan argi daukagu ogia ez du jan baina ogirik ez du jan, non bigarreanean, ogirik sintagma mugatzailearik gabea den. Ogirik ez du erosi honetan euskarak ez du informaziorik emanten, pan ala panes den.

Arlo honetan- hizkera mintzatuaz ari naiz gehienbat-, bada nahasketa, ezen mugatzaile kolektiboek komuneztadura ad sensum eginik plurala ere har dezakete: gizon asko etorri da, zein dira; ez, ostera, ez ditut sagarrik jan irakaskuntzan irakasle direnen ahotan ere entzun dezakezun forma.

Estilistak, begi zuhurrez egin beharko lieke so Alfonso Irigoyen irakasleak *De re philologica linguae basconicaen* dakartzan mugatzailearik gabeko izen sintagmei: Esaterako, Oihenarterenaren tankerakoak “Harri erabilic estu biltzen oroldiric”.

Horrez gain, Kontatzen du Kasianok, Paulo abade zahar hura, palma adar batzuk harturik, hetzaz, zare, saski eta otharre egiten haritzen zela (60).

Zare, saski eta otharre, objektu zuzen dira hor. Hiru motatako dira. Gainera, ohituraz egiten ari dena saskilabarra ez da, baina gramatikalki determinaziorik gabea da ohitura aldetik.

Tresna egokiaz, gaur testu irazkinari buruz dakigunaz hurbilduko bagintzaikio Axularri, aberastasun kalkulagaitza gaureganatuko genuke estiliorako. Eta, ondorioz, gramatikan, hala balirako muga hestuak jarri ditugunean, idazbide oso zabalekin topatuko ginateke.

1.3.3. Arlo honekin amaitzeko badira, garijotea moduko forma lexikalizatuak deslexikaliza genitzakeenak: jende jotzen dabil, erropa saltzen ibiltzen da (erropak saltzen ibiltzen da) eta abar luze aberatsa literaturatzeko.

1.3.4. Era berean, determinantea beste izen sintagma batek osotzan duenean: lau litro ardo beltz, bost botila txakolin zuri nondik erakar baigenitzake, bost horrelako Euskaltzaindi ez lirateke nahiko, eta tankerako ugari.

1.4. -n eta -z kasu markak hartzen dituzten izen soilez osotuak daudenean batipat, badirudi adberbio antzeko balioa hartzen dutela.

- (199) “Amerrikarrak ilargian izan dira”
 “Atzo gauean ilargitan ibili nintzen”.

Horretarako: suan/sutan; kean/ketan; urean/uretan bereizketa aberasgarriak eskaintzen dizkigu hizkuntzak.

Leizarragak G“ehennako sura” darabilen eran, Axularrek “Baiña uretik ezta gelditzen kutsurik, eta ez usainik” (62)

Hizkuntzak idazleari eskaintzen dizkion posibilitateetan garrantzizkoa da hau estilo sortzeko.

Itsasoa elementutzat harturik uretan esan ohi dugu, baina Mediterraneoko urean sartu duzu pilula? Hemen, bata ala bertzea aukeratzeaz baino bien erabile-
 ran saiatu beharraz mintzatzen gara.

Hara ene amaren ahotik Irail honen 11an Mungian jasotako esaldia: “Handi goiti urera da gure basoa” Baita urean, e.a. Beraz, estilistikarako zein euskalkita-
 koa den berdin zaigun arren, ezin idatz daiteke Euskaltzaindiko *Euskal Gramatika*-n kasu marka hartzen duten izen sintagmetan Nafarroan egiten dutela bereizketa (63).

2. Erakusleak

Izen sintagmek mugatzailea edo erakuslea eraman behar dutenean:

2.1. Esango zaigu gramatika: mugatzaile nahiz erakusleei izen sintagmen eskuineko muturra dagokie eta mugatzaile edo erakuslea sintagma osoari dagokio.

Guk, estiloaren hariari jarraiki eta maisu handiez gain euskaldun betikoari belarri emanik noiznahi entzun dezakegu erakusle hori ezkerrean ere: Hau liburua ez da aurtengoa.

Hara Axularrek: “Hauetzaz guztioz eskatuko zaizu kontu” (64).

Mitxelena jaunaren *Idazlan hautatuak* liburura hurbil bazintez aurkituko duzu: “Nere iritzikoak direnentzat ere, ordea barkakizun da hau guztia” (65).

Mugatzailea genitibo kasuan erabiltzetik ere estilorako hautabideak ugari dira:

Gramatikaren arabera “Horren kotxea estorbuan dago” idatziko genuke bai-
 na neuk jaso ohi ditut honelakoak “Kotxe horrena dago estorbuan”.

“Maritxu nora zoaz eder galantori”. Kanta honetan, -ori elementuak ez du ezer seinatzen. Izen sintagma horrek eskatzen duen artikulua baizik ez da. Alde honetatik esan dezakegu erakusle bakoitza bilaka daitekeela (eta bilakatu dela) artikulua (66).

Honelakoetan erabil ditzakegu erakusle hauek artikulua modura:

- a) Erlatibozko perpausetan, lehen edo bigarren pertsona singularrari badagozkio.
 (236) “Hainbeste bidegabekeria egin duzun orrek ez duzu errukirik merezi”.

b) Erlatiboaren pareko egituretan:

“Nik kokoloorrek”

“Zuk txarriorrek”

c) Pertsonari lotugabe ere azal daiteke, baina aurretik gradu bereko erakuslea doan neurrian.

(238) “Hau etxeau benetan ere polita da”

Baina idazleak, hemen zehatz eta zorrotzago ere jokatu beharko luke ñabar-durak adieraztean, ezen Federiko Krutwig irakasleak azaldu zidanez hungarieraz “hau etxe” erakoa erabili ohi dute eta euskaldunon kasuan, sumerioenaren moduan gero eskuinera eraman dugu erakuslea. Ondorioz, agian, forma zaharra-goia espezializatu egin zitekeen:

“Hau, etxeau” Horrela, etxeau aposizio moduan agertuko litzaiguke, “Nire seme, etxean dagoena” perpausan agertzen den moduan.

Nire ustez, badu idazleak hemen:

etxe hau, etxeau nahiz hau etxeau form ekin jokatzeke parada paregabea.

Guk –testu irazkina eginik–, Maritxuren koplari edo hori, galant hori..., ezarriko bagenu, hots, mugatzailea berraipa bageneza, adjektibo bakoitza zenbaterakoan, adjektibok sakabanatu egingo genituzke elkarrengandik, bakoitzean tarte luzeagoa finkaturik, batetik adierazkorrago bilakatuta, eta bestetik astiro-tasun, geldotasun mentala azpimarratzen dela.

2.2. Derminatzailea zenbatzaile denean, izen sintagma (+ plural) nahiz (–plural) bezala har daitezke, komunztaduran ikus daitekeenez:

(209) “Hiru liburu irakurri dut”

“Hiru liburu irakurri ditut”.

Patxi Altuna jaunak Koldo Mitxelenaren *Idazlan Hautatuak* liburuaren sarrean: “Horregatik oso aspaldidanik –betidanik?– dituzu euskaraz “lau pastila hartu ditut” eta “lau pastila hartu dut” edo antzekorik esaten dutenak, bata gramatikaren arabera, bestea zentzuaren arabera taxutuak” (67).

Hara Axularrek “Hirur bekhatu edo bekhatore suerte gaitzesteintut” (68).

Estilistikoki, zenbait kasutan singularrean bilaka daiteke idazlearentzat markatuago, beste zenbaitetan alderantziz. Adibidea: Batak besteari zor handia diola elkartzeko dira eta. “Hori bai, eta beste 20 milioiak”? “Ekarri dut”. Hemen 20 milioien erantzuna singularrean entzun dezanak ez luke komunztadura mota horretatik lasaitasunik hartuko.

2.3. -a/-ak eta -o/-ok artikulua garatu dira euskaraz, erakusleen garapenetik -o eta -ok lehen eta bigarren graduari dagozkionak, balio dute –pertsonari buruz ari garenean–, bai barnean sartzeko nahiz kanpo uzteko. Idazleen artean, puntu hau ezaguna bada ere, nekez erabiltzen da -a/-ak gradurik gabeak eta -o/-ok gradudunen arteko ñabarduren balio estilistikoa ateratzeko. Bestalde, -a/-ak artikulua determinatuz gainera, singularitasun edo pluralitasuna, beste gabe, adierazte-

ko ere balio dutenez, ez datoz bat euskara eta erromantzeetako artikulua erabilera. Bada gainera -ek aldakia.

Axularrek:

“Hautzaz guztioz eskatuko zaiku kontu”. (69)

Diskurtsoan zehar lehen, bigarren, hirugarren pertsonen definizioarako oso aproposa da baliabide linguistiko hau, bai bertan/bertan; asteen/astean bereizteko edo sentimendu nahiz sufrikarioaren hurbil/urruntasunak, zein leku eta denboraren gertutasun/distanziak zehazteko: Beti ere dakigularik -ok diogun guztietan -ak edo -ek esan dezakegula eta abar.

“Espainolak eta euskaldunok batera dugu historia apur bat nahiz ez den guk aukeratua haiek ezarria baizik”.

Hizkera markatua, literaturgintza moldatzerakoan baliakizun aberatsa da.

Singular hurbila hemen, hizkera bizian, kasu batzutara mugatzen bada ere -asteon...-, berbetarekin estiloa sortu behar duenak balio guztia atera behar dio. Hara Axular: “Orain, denbora aitzinean duzuiño, egizu ahal dagizuna: eta orai ere, instanter, fite presentean” (101)

2.4. Erakusle balioa duten adberbio kategoriako formak ere baditugu hemen/hor/han; hona/horra/hara.

Etxe txakurrari: “hemen”!, “hemen”! dei egiten diogu.

Etxeko seme nahiz halabari ez diozu hemen!, hemen! esango, bai, ordea, “erdu hona”! Txakurra, agian, erdal mundutik dator eta erdaraz mintzatu gatzazkio: “Tomaki txakurra”!, hain zuzen ere joan egin behar duela adierazteko. Katuari, behar bada euskaraz egiten diogu. Idazleak ñabardurarik ttipitienak bereizteko gai izan behar luke, baldin espiritu fineko izan baledi.

2.5. Gradu bakoitzeko non kasua eta adberbioa ere elkar ditzakegu; baina hiru graduen arteko bereizketa ez da beti gordetzen eta, ondorioz, gradu desberdinetako erakusleak elkartzan ditugu. Konbinaketa honelakoak sor genitzake, zeinek hizkuntzaren genioa darakusten eta nekez itzultzekoak diren:

“Hona hor gure irabazlea”

“Horra hor gure irabazlea”

“Hona hemen gure irabazlea”, eta abar

Hiru konbinaketetan, badu zeinek bere konnotazio propioa. Eta ez dezagun ahantz, Johansen-ek zeinu konnotatiboa eta zeinu estetiko (literarioa) identifikatu egiten dituela (70).

2.6. Zenbatzaile mugagabetzat hartzen ditugunean honelako konbinaketa aberatsak lor ditzakegu:

“Aurrezki Kutxa hartan honek horrenbeste diru zeukanik ez nuen uste”. Beti ere hainbestek erakusle balioa galdu duelarik.

2.7. Honen, horren, hain-ek ere balio seinalatzailea galdu dutelarik, kalitateari dagokionean, gonparazio absolutua adierazteko balio dutenez, baliabide ugari erdiets daiteke: “Ez zuen uste honen, horren, hain eskuzabala zenik”.

2.8. Erakusle indartuak: **XE**

Batetik, orden aldaketa zilegi denez: Bai horixe! Horixe baietz! eta, bestalde, -xe erroari lotuta nahiz kasu-markaren ondoren erabil dezakegunez “Beste barik hartantxe/harexetan joan nintzen” Estilorako idazpidea zabal da.

2.9. BERA erakusle indartua.

Bera-k aurretik doan izena bi bider aipatzen dela adierazten digu (nolabait esateko).

Axularrek: “Errege berari” (71).

“Euskaldunak berek dute falta” (72).

“Berek dira bere buruz asko gora mintzo” (73).

Izen sintagmaren muturrean nahiz izenaren ezkerretara azaltzen da ber: Ber gauza esan/Gauza bera esan. Ber erlatibozko perpaus baten ondoren ere azal daiteke, -(e)n momentuan, -(e)n bakoitzean adierazteko: “Ikusi zintudan ber, ezagutu zintudan”.

Arrazoi funtsezkorik horretarako ez bada ematen ere, idazlegoak baztertua du oso ber horren erabilera.

2.10. Xe eta ber indartzaileak elkarturik aurki ditzakegu “Hauxe berau izan zen gainera” “Horixe berberori da, bai, horixe”.

Aberastasun semantiko handia, konbinaketa oparoak ekar genitzake estilorako.

II. Zenbatzaileak

1. Zenbatzaile zehaztuak.

Zenbatzaile zehaztuak izen sintagmaren ezkerrean jartzen ditugu (270) “Hogeitamar liburu”.

Bat zenbatzailearen parean baditugu biga eta bida aldakiak ere. Guk, sorginen kantetan erabili izan direlarik, ñabardura bereziak adierazteko oso apropos direla deritzogu.

Bestalde —gramatikaren arabera—, sintagma baten barnean ezin dira azaldu, bakarrik agertu behar dute: “Biga etorri ziren”: Eta idazle norbaitek diskurtsuaren indarrez eta inspirazioaren eraginpean biga asto idatz baleza ecart bat sortuko luke.

Ecartok, usadioaren aurka darabiltza idazleak. Gramatikak arautzen dituen morfologiako elementuek erabilera aldaezina eta konbentzionala dute. Horrela loredun hitzari adjektibo kategoria finkoa emango zaio. Hizkerak, ordea, kidetze finko hori hautsi egiten du eta, estilistika, horretaz baliatzen da adierazpena indartzeko. Gramatikari dagokion eginkizuna baino areago doa estilistaren adierazteko gogo zein premia. Aldaketa hauek sortzea idazlearen indibidualitateari dagokio. Paul Valery-k “ecart”, desbideratzea izendatu zuen, gramatikako arauen

borondatezko hausketan. Horrela “hotz naiz”, “bero naiz”, baina idazleak “izerdi naiz” sort lezake.

Dena dela, ez deritzogu zuzen ecart batek berez sortzen duela efektu poetikoa esateari, zeren eguneroko elkarrizketak ere desbideraketaz josirik baitaude.

Oker ez banago, ez da beharrezko, estiloa sortzean gramatikako kategoria nahiz kodifikazioa aldatzea. Gorderik ere, ñabardurarik berezienenak adieraztera hel daiteke idazle ona. Coseriu-ek bait diosku “el lenguaje poético es el lugar donde el lenguaje actualiza todas las posibilidades que tiene a su alcance, la realización de la plenitud funcional” (74).

Ecart-en aldeko teoriaren ondoan, desbideraketen kontrako batena, Coseriu-rena, alegia, proposatzea, honetatik dator: nik honako teoria bakoitzeko elementu nagusiak jaso ditut. Ez dut hartu estadio bat, aurrekoaren gainditze gisa. Ezen ezin daiteke seguru esan eta, aurreratu dugun arren, Aristoteles eta grekoak baino urrunago heldu garenik. Agian, ez gara aurkitzen, ez aitzinatua, ez gibelatua, beste leku batetan baizik. Azken finean, literaturako idazlanari buruz irakurleak duke azken hitza, une bakoitzean.

Hurbil gatzazkion Axularri:

“Aita batek bere semea behin, *biatan*, hiruretan edo hamarretan mehatxatu duenean, ikhusten badu ezteela zenzatzen, ez emendatzen, utzten du, etsitzen du” (75).

“Halako hutsik egiten zuenari *bi* begiak irazi eta athera behar zeitanez geroztik, athera ziazotela aitari berari bere begietarik bata, eta semeari beretarik bestea” (76).

Gauza perilosak dira hauk elkarrekiko, eta bai gizona eta emaztea ere berak baxharrik *bi bian* egiteko” (77).

Euskaldungoan, bi atzetik dela ere maiz erabiltzen denez, pentsa liteke garai batez dual balioa zuela: begi bi, belarri bi, esku bi..., atzetik joanik bikoiztasunean batasun direnean. Federiko Krutwig irakaslearen eritziz, grekoz hala erabili zen sasoi batetan, gero ez. Herodotorekin, Platon baino zaharragoa izanik, galdua zegoen jadanik. Athikoan bakarrik geratu zen. Besteetan oso goiz desagertziz. Suanskritoak ere bazuen duala.

Beraz, halako onura atera diezaiokegu gai honi: bi elementu baina unitate ez direnean “Bi senar-emazte”, hots: hemengo bat eta beste hango bat; “Senar-emazte Bi” elkarrekin ezkonduak unitate dira.

2. Euskal zenbatzaileak:

“60 hirurogei/hiruretan hogeï”

“80 laurogei/lauretan hogeï”

Axularrek dakarrena: “Gure Iaungoikoak eman zituen lege zaharrea seietan ehun eta gehiago manamendu” (78).

Euskararen batasunaren izenean ez da forma bietarik bat zertan txokoratu, nori berea eman baino.

Hjlemslev-ek dioenez. “Veremos cómo la lengua literaria —en tanto uso de signos connotativos— no es “otra” lengua, sino que construye sus contenidos con los materiales expresivos y contenidos propios de los signos denotativos. La lengua literaria tiene a los signos denotativos como sustancia de la expresión” (79).

3. Noiz erabiltzen da bat:

Baten aurrean zenbatzaile bat agertzen zaigunean, -en atzizkia jarri daiteke, edo ez.

(291) “Hirurogeiren bat urte
daramatzagu batasunaren bidean”.

(292) “Hiruegi bat urte daramatzagu
batasunaren bidean”.

Axularrek: “Hamar bat hitz edo baizen” (80).

Idazleak atera diezaioke etekina baliabide honi:

Zenbaki txikietan, adibidez, iluntasuna saihesteko:

“bibat urte izango ditu”,
argiago
“biren bat urte izango ditu” baino;
“hiru bat urte izango ditu”
ulertterezago
“hiruren bat urte izango ditu” baino
eta abar.

4. Bat eta batzuren deklinabidea:

Euskaltzaindiak argitaratutako gramatikan, bi aukera eskaintzen dira, estilistikan ari garelarik hautabiderik oparoen eta bereiztasunetan ugari denaren alde azaltzen naiz, hots:

Mugagabea: batetan, batetako; batzuk, batzurentzat.

Mugatua: batean, bateko; batzuek, batzuentzat dakarren aukeraren alde, eta ez bietan berdin.

Axularrek idatzi zuen:

“*Batean* behar da ihes eginez eta apartatuz garaitu, eta *bertzean* defendatuz, kontra eginez eta borrokatuz” (81).

“Eta gero bizitzen zen bake handi *batetan*” (82).

“Denbora *betetara*ño irauñ ahal dezakete, eta ez gehiago” (83).

“Zeren utzirik alde *batetara* zure merezimendu handiak” (84).

“Hau mundu zoroa, ..., oren *batetako* minaz, ...” (85).

5. Bat gabeko zenbakarri batzu:

Zenbaitentzat, izenak zenbakarriak izanik ere, bat gabe ageriko zaizkigu, artikularekin. Hori gertatzen da balio generikoa dutenean, espezie osoa edo kontutan hartzen dugunean:

(b) “*Nekazaria* beti dabil lurrarekin borrokan”.

Gertatzen dena da, euskalki batetan balio generikoa duenak, bestean hiztunak konkretuztat har dezakeela:

(309) “Bart arratsean *azeria* etorri da”.
“Bart arratsean *azeri bat* etorri da”.

Gaur nagusituz doan joera generikotasuna adierazteko bat jartzea da:

azeria etorri da”
azeri bat etorri da.

Idazleak, halere, bat mugatzailea eta -a artikularen oposizioaz, ñabardura aberasgarriak marka ditzake, bai ezagun/ez ezagun oposizioak adierazteko nahiz generikotasun/konkretetasunak zehazteko.

(86) καὶ ἐθαύμαζαν ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει

(87) Eta, mirets cecaten nola emazte batequin minco cen. Izen konkretuetan artikulurik ez jartzeak, hauen izaera eta kualitatea azpimarratzen du, hots izena zentzu kualitatiboan hartzen da (ut tale), ez zentzu indibidualean (ut hoc), modu horretan sintagma nahiz perpausa osoaren ñabardura bat markaturik.

Bestalde, erdaratiko itzulpen zuzenaren aurrean: badaukat buruko min bat!, goragokotzat joko genituzke besteok: “nik dudan buruko mina”!, “hau buruko mina”! e.a. erdaratikoari beherengo maila emanik. Oraindikoan, betiko euskaldunak somatzen du nolabaiteko ñabardura, ezen entzun izan dut, “badut buruko min bat” zioenari bat bakarrik bada ez da haundia erantzuten.

Fenomeno bera:

“Ez dut ardi bat ere aurkitu”.
eta
“Ez dut ardirik aurkitzen artean”.

6. Zenbatzaileari izenondoa eransten diogunean, nola esan behar da:

(338) “Bost litro ardo baino gehiago”,
ala

(339) “Bost litro baino gehiago ardo?”

Axularrek horrela dakar:

“Seietan ehun eta gehiago mandamendu”

Leizarragak honela dakar:

(340) “Hamabi legione baino gehiago aingeru” (89).

Guk kultuagotzat hartuko genuke:

“Bost litro baino gehiago ardo”

7. Gainerako zenbatzaileak:

Bat eta bi zenbakiak alde batera uzten baditugu, gainerakoak izenaren ezker aldean jarri direla baieztatuko dugu. Estilorako, halere, norabide desberdinak eskain daitezke:

“Hiru emakume etorri ziren”

“Emakumeak, hiru etorri ziren”

“Emakume hiru etorri ziren”

Hirugarren perpausa hau, inoiz idazleari darion genioak izkiria dezake, ecart deitua sortzen duela.

8. Sei zenbakia baino txikiago direnekin, hiru modutara adieraz daiteke gutxi gora beheranzko zenbatasuna:

“Bi edo hiru

Bi hiru, edo kendurik

Bizpahiru

Hiruzpalau

Lauzpabortz

Bospasei”

Hara Axularrek:

“Ereiten bihi bakotzak eta biltzen buru beteak, botean *hirur laurak* zituztenak” (90).

Sei zenbakitik goranzko gainerako zenbakiekin edo erabiltzen da:

zazpi edo zortzi...

Idazleak, ondo etorriez gero, edo errez baztertzen ahal du:

“Zazpi zortzi bai egongo ziren nik uste!”

“Zazpi zortzi bat egongo ziren nik uste”!

9. Hurbilezko zenbatasuna bestela ere adieraz daiteke:

(354) “Hogeiren bat

Hogei bat

Hogei lagun hurbil

Hamabi hurren bat

Hogei lagun inguru

Lauretan hogei urte eskas

Hogei eta gehiago gizon

Ehun eta zenbait ardi

Hamar bat hitz edo baizen” (91).

Intuiziodun idazle zuhur, sentiberari baliabide oparoak eskaintzen zaizkio zenbakion arloan.

10. Balio enfatikoak duten zenbatzaileak:

Zenbait zenbatzailek balio enfatikoak du euskaraz, eta plurala adierazteko ere erabiltzen ditugu: Laffitteren gramatikak, bi, bortz, zazpi; hameka, hogitabortz, ehun eta mila aipatzen ditu.

Euskaltzaindiko gramatikatik jasotzen dudana Laffiteri buruzko aipuak dakarrit bapatean, gizabidez bada ere, kritikatu egin behar dudala lan honetan, Laffite jaunak Lapurtar Klasikoaren garapen historikoan etana sortzea edo teorizatu eta bataiatzea, geroztikakoentzat kaltegarri gertatu den etena, hain zuzen ere.

Biga bostetan ere esaten da Zuberoan. Eta beraz estilistikarako Zuberoan esaten bada, idazleak ere erabil dezakeela esan nahi da.

- (360) “Bost negar egiteko nonbait
jaio ginen.
Hamaika aldiz esana dago hori
Bereak eta bost eman zizkion
Mila bider esan dizut
Bi bertso paratuko ditut
Agur t’erdi”

Zenbatzaile enfatikoak, efektu estilistikoak sortzean indar handia dute, batez ere egoera psikologikoa nabarmen jartzeko. Gordetzen dute, beti ere, bertsotan nahiz idatzian usadioak damaien klitxe topikoa.

11. Dakigunez, **non** galderaren parekoa dugu **noiz** galdera eta biak morfema bera daramate:

- (365) “Mendian egon naiz (Non)”
“Hamarretan etortzen naiz (Noiz)”

Era berean, noiz eta nonen erabilerarako, aunitz hautabide eskaintzen digu euskarak:

- “Gaur eta bihar burutuko dut lana.
edo
Gaur biharretan burutuko dut lana.
Derion eta Mungian bizi naiz.
zein
Derio-Mungietan bizi naiz”.

12. Azter ditzagun jarraiko perpausak:

- (368) “Hamarretatik bostetara
nahiz
Hamarretarik bostak arte
zein
Hamarretarik bostetara”.

Ea Axularrek: “Haur da nik nahi nukeien gauzetarik bat” (93).

Edozelan ere, beti eta bakarrik erabiltzea “Hamarretatik bostak arte”, hizkuntzari hegoak moztea dateke.

Ordu delakoaren ordeaz oren ere erabiltzen du euskaldunak.

Axularrek: “Nola orenak kontatzen dituen” (93).

Berez egokia, zazpiak edo zazpi orenak esatea izanik, ez litzateke jauzi haundia idazleak zazpi orduak izkiribatzea.

13. Urteak eta data:

Urtea bi modu hauetara esan daiteke:

- (371) “1813: mila zortziehun eta hamahiru.
1813a: mila zortziehun eta hamahirua.
1983 garrena: mila zortziehun eta hamairugarrena”.

Data oso-osorik jartzen dugunean:

- (372) “1983-1-21ean: 1983ko urtarrilaren hogeitabatean”.
edo
(373) “1983-1-21a: 1983ko Urtarrilaren hogeitabata”.

Gutunean:

- (374) “Durangon, 1983ko Martxoaren hogeian”.
edo
“Durangon, 1983-3-20an”

Hilabete eta eguna esaterakoan:

- (379) “Urtarrilaren 20a”
nahiz
(380) “Urtarrilak 20”

Hilabeteko lehenbiziko egunari dagokionean:

- (382) “Martxoaren bata”
(383) “Martxoaren lehena”

14. Norbaiten adina adierazi nahi denean bitara egin dezakegu:

- (386) “Hamar urteko haurra”
“Hamar urtetako haurra”

Urte bat bakarrik baldin badu, ken daiteke bat hori, nahiz erabili:
“Urteko haurra”

Geron topatuko dugu:

“Urthe batetako haurra zen Saul” (94).

Koldo Mitxelenaren *Idazlan hautatueta*n, bai lau urtetatik lau urtetara eta bai lau urteko lana ere aurki ditzakegu.

Esamodu bikoitz huez gainera, estilo aldetik aberatsa den beste aldameneko hau ere erabilgarria da oso idazterakoan, “Berrogeiko gizona zen ministro izendatzerakoan”.

15. Bost zenbatzaitetik gora, bide desberdinak ditugu frakzio hauek adierazteko. Horrela 7/10 frakzioak, adibidez irakurketa guzti hauek izan ditzake:

- (389) “hamarretik zazpi
hamarretarik zazpi
hamarretatik zazpi
hamarreko zazpi
zazpi hamarren”

Antzera 2/5 frakzioarekin:

- (390) “bostetik bi
bostetatik bi
bostetarik bi
bosteko bi”

Sarakoarenean irakurtzen dugu:

“Athera ziazotela aitari berari bere begietarik bata, eta semeari beretarik bertzea” (95).

Zenbakiotan finagotzat hartuko genuke hamarretarik zazpi erabiltzea.

16. Portzentaietan baditugu, ez izanik, antzeko diruditen adierazpideak:

- (392) “Liburu erdia irakurri zuen”
(494) “Liburuaren erdia irakurri zuen”

Beste esannahi bat dauka, ostera, hurrengo perpausa honek:

- (394) “Liburuaren erdiak irakurri zituen”
edo
(385) “Liburuetatik erdiak irakurri
zituen”
“Liburuetarik erdiak irakurri
zituen”
“Libururik erdiak irakurri
zituen”

Estilo aldetik, behar bada, bata argiago nahiz zehatzago gerta dakioke idazle sortzaileari.

Nire ulermenerako, liburu erdia, liburu baten erdia da, eta liburu erdiak, liburuak erdizka irakurtzen dituela, ahantzi gabe erdi liburuak besterik dela.

Zenbait hiztun, liburuaren erdiak esatera ohituago dago, liburuetarik erdiak esatera baino. Estilistari, geniotasunak darakuskioke, edo, agian, praktikak nahiz sentiberatasunak noiz zein zelan erabili.

17. Komuntadura aditzarekin:

Zenbatzailea bat bada, aditz morfologian singularra ageriko da:

(409) “Filme bat ikusi dut”. Bat horren ordeaz artikulua balerama bezala.

Zenbatzailea ez baldin bada bat, besteren bat baizik eta sintagma osoa –zenbatzileaz gain–, artikulua mugatzen baldin badu, aditz morfologian pluralaren aztarna ageriko da:

(410) “Bost andreei eman diet”.

Gainerako kasu guztietan singularrez edo pluralaz ageriko da aditza:

(411) “Bost andreri eman diot”.
 “Bost andreri eman diet”.

Honetan, bata nahiz bestea azaltzen zaizkigu idazleetan Leizarragandik hasirik. Beraz, hemen ere idazle bakoitzak subjektibotasunaren arabera beharko du nortasunez jokatu.

18. Ordinalak:

len kasuko aldakiak:

(415) “bat-lehen
 lehenengo
 lehenbiziko
 lehendabiziko”

Ordena bat amaitzen denean:

(418) “Azken
 Azkenengo
 Azkeneko”

-engo atzikia eta garren:

(419) “bigarren bigarrengo bigarreneko
 laugarren laugarrengo
 laugarreneko”

Axularrek dakar:

“Lehenago, Apostoluen denboran, eta oraino Apostoluak hillez gero ere lehenbizi berri hartan” (96).

“Erregeren *lehenbiziko* semeak” (97).

“Zeren batz *azken* egunean, iautsiko baitira” (98).

Norbaitek lehenengoren parean lehengo erabil baleza, ez luke ahantzi behar hor sor daitekeen zalantzagarritasuna, zeren lehengorekin bi zentzu adierazten baitira, hau da: lehengo (= lehen) eta lehengo (= ez oraingo). Alderantziz, zalantza, semantikarako ere baliozko dateke, jakina.

Ordinalek eta zenbakiak aukera polifazetikoak eskuratzen dizkigute, beti ere, izenlaguna eta izenaren artean kokaturik:

- (428) “Hauek dira bi lorategitako loreak”.
 “Hauek dira bi lorategietako loreak”.
 “Hauek dira lorategiko bi lore”.
 “Hauek dira lorategiko bi loreak”.

19. Multzotik aukera egitean:

Multzo batetik aukera egin behar dugunean, -eko, etatik (edo -etarik) edo -tan atzizkiak erabiltzen ditugu.

- (429) “Zapietatik hoberena”
 “Zazprietako handiena”
 “Bietatik batek”
 “Bietarik batek”
 “Bederatzietan handiena”

Axularrek: “Aita eta semeak bere begietarik bana galdu zuten”.

Gaurko idazleari, estilistikaren araudia baino gramatikaren legedia inposatzen zaiola nabarmentzeko, aski da ikustea zelan, eguneroko berbetan bostetarik bi, urterik urtera, e.a., darabiltzanari ez zaion behin ere narrazioa pasatzen urtetik urtera, bostetatik bi edo antzerako esamoldea ez denik. Ikasi duena inposatzen zaio idazleari, ahozkoa baino gramatikakoa, testuan ikusi duena goragokotzat harturik. Baliteke, ordea, idazle berberorrek ezagut baleza Axular maisuaren erabilera —non -rik aurkituko duen—, segurtasuna bereganaturik, hartaz baliatu ere egitea. Eta gerta litekeena da, irakurlegoak —zenbait eskualdetan ez balerabil ere—, oso ondo jasotzea, zeren ez baita, nik uste, euskaldunik “Donostiatik etxera” perpausaren aldamenean “Mendirik mendi” ezagut ez dezakeenik.

20. Kalkulu eragiketak:

Euskarazko irakaskuntzan erabiliak:

Gehiketa: 5 gehi 5 berdin 10 ($5 + 5 = 10$).

Kenketa: 3 ken 1 berdin 2 ($3 - 1 = 2$).

Biderketa: 4 bider 3 berdin 12 ($4 \times 3 = 12$).

Zatiketa: 4 zati 2 berdin 2 ($4 : 2 = 2$).

Beste hizkuntzetako erabilerak kontutan harturik:

Adizioa: 5 plus 5 berdin 10 ($5 + 5 = 10$).

Substrazioa: 3 minus 1 berdin 2 ($3 - 1 = 2$).

Multiplikazioa: 4 per 3 berdin 12 ($4 \times 3 = 12$).

Dibisioa: 4 inter 2 berdin 2 ($4 : 2 = 2$).

Hemen, adizio erabiltzen den tokian suma ere erabiltzea ez da aberasgarri, bat finkatzeko premian baikaude. Eta estilistikaren aldetik so eginik, —gaiak jakintsu direnak gutxietsi gabe—, bidezko deritzogu, O.H.O.erarte gehiketa, biderketa..., oker ez banabil Alemanez ere jokutzen den antzera.

21. Distributiboak:

1. Aldien adieraztasuna.

Behin/baten

Bi aldiz/bi bider/birritan/bitau

Hiru aldiz/hirutan

Hara Pedro Agerrek:

“Asko othe da geroko luzaturik, urthean behin konfesatzea?” (99).

Nik bezain ongi dakizue baten doala nagusituz behin-en kaltetan. Ipuinetarako behin-en ahuleziak, agian, baten laguntza eskatu du. Horrela behin batean formula egina sorturik. Kasu honetan, batean-beste, batetatik bereiztearen aldeko agertu arren, eta gorago badirudi ere, klitxe eginaren balioa funtsezkoago dela esango dugu, oraingoan, gramatikaren araberrako zuzenketa baino, behin batetan baino, alegia.

22. Zenbait:

Zenbatzaile zehaztugabe hau ezkerrean nahiz eskuin aldean joan daiteke:

(444) “Zenbait andrekin ez du onartuko hori”

“Andre zenbaitek ez du onartuko hori”

Aditzarekiko komuntzaturari dagokionez, berriz, aditza singularrez nahiz pluralrez joango da:

(447) “Zenbait zerri ikusi dut”
“Zenbait zerri ikusi ditut”

Besterekin ere antzera joka genezake, nahiz eta eskuinaldean modu markatuagoan erabiliko genukeen:

“Beste herrian bizi da”

“Herri *bestean* bizi da”

23. Asko:

Zenbatzaile zehaztugabe hau, ezkerrean edo eskuinean joan daiteke:

“Gizon asko”

“Asko gizon”

Zenbatzaile honen aditzarekiko komuntztadura, singularrez nahiz pluralrez doake.

Asko eta anitz parekoak ditugu.

Axularrek idatzi zigun:

“Anhitz milla urte, anhitz mendu du, hemen gaudezilla” (100).

“Zeren bera baita bere baithan eder asko” (101).

“Kondenatu guztien edukitzeko asko handia” (102).

Asko othe da geroko luzaturik, urthean behin konfesatzea (103).

Inon behar bada idazle begia, hemen ere behar da, ezen espainolaren menpekotasunetik datorkigun “asko denbora” moduko ikastola-perpauen aurrean, idazle klasikoan, J.B. Agirreren “asco becaturen” tankerakoak erabiltzen ikasi behar baitugu.

Zilegi izan bekit, behingoz bederen, Axularrek eskaintzen dizkigunetarik eredu izan litekeen arestian aipatutakoa berrazpimarratzea:

“Bera baita bere baitan”

Prosa poetikoko aztarna den perpausa horretan, Sarako erretoreak entzun egiten du hizkuntza, barnean bor-bor dabilkion musikalitate koloretzutikako doinua datorkio eskuetako luma kantarira.

24. Asko-ren erabilera:

Beldur izan, gose izan, maite izan/ukan-en gisako izen zenbakaitzetan, beldur *handia* eta abar esan ordez, asko erabiltzeko joera oso hedaturik dago.

Guk halako perpauak osotzerakoan, asko badarabilgu, hizkera arruntean ari gara eta goimailakoan beldur asko daukat erabili ordez “Izugarri beldur naiz”; “Biziki maite zaitut”; “Hotz handia dago” eta baliokideak idatz ditzagunean; beti ere, subjektibotasuna ematen dela ahantzi gabe.

A) “Maitasun *asko* dauka Teresak?”

B) Ez, bakarra uste dut, senarrarekin bakarrik dabil.

A) Ez dut zenbat galdetu! Ea asko maite duen emaztea!

B) Ah, eta maitasun handia dion jakin nahi duzu? Bai, baiezkoan nago.

25. Asko mugatua:

Zenbait mintzairatan asko, artikulua eta guzti adjektibo baten ondotik agertzen zaigu, esaten da Euskaltzaindiko gramatikan. Baina gramatikako arauetan baino estilistikan sartu behar da, balio espresiboa du eta.

(466) “Polit askoa da etxe hura”.

(466) “Polit askoak dira etxe haiek”.

Modu berean erabiltzen da aski ere

(467) “Gizon jator askia da hori!”

Esapide horiek ondo eta ongi adberbioez baliaturik eman daitezke.

(468) Etxe hori ondo polita da!

26. Guti:

Guti zenbatzaile zehaztugabeak aldaki ugariak ditu: gutxi, gutti, e.a.

“Zeren hartaraz gero, *gutiak* dira ongi libratzen direnak, galdu gabe eskapatzen direnak” (104).

Behin bakarrik bada ere, grafia ikutuko dugu.

Axularrek idatzi zuen:

“Finean eskiribatze hunen gainean, diot ezen, nola latinak bi i eta bi v egiten baititu bat eta hartzen batentzat: adjicio, conjicio, vultus, vulnus. Eta españolak ere bi l egiten baititu bat, llamo, lloro: hala euskarak ere bi t egiten dituela bat, *ttipia, ttipittoa, gizonttoa, haurtooa*. Zeren eskiribatzeraz txipia, txipittoa, gizonttoa, haurtooa ezta ongi heldu, euskaraz ongi mintzatzen direnen artean” (105).

“Vemos con claridad que el problema no está en los sonidos vascos, sino en las grafías que se les han dado, que son inaceptables para el que habla bien euskera. ¿Se estará refiriendo a S. Povreau y a Materre, el antecesor de Axular, que seguramente no eran vascos”? (106).

Nik, hizkuntzaren mailak grafiari buruz ezartzerakoan, baditut bai honetan zein antzerako kasuetan oztupoak. Ene gogoz guti goimailakoagotzat, kultuagoztat joko nuke gutxi baino, zerbaitetarako da Axular maisu eta.

Gaur, ordea, neure gogoko ez den ortografian ibili beharrean aurkitzen naizenez, ez da errez zuzen jokatzeari Pharmazia ph-rekin oso dut atsegin baina Euskaltzaindiaren joera ez doa bide horretatik nahiz eta kultur hitzei buruz erabakirik hartu ez duen. Nik ulertzen dut –larrutik pagatu dut eta– haren inguruan sortu zen arazoez nolako arriskuan jarri izan duten batasuna eta bada-*kit*, arretaz, kontuz jokatu behar dela, baina jaun-andreok extra, extraterrestre, extradizio s-z idazteko araua argitaratzea, hori markakoa da. Ez hobe, ez txarragoa delako, berez, estilistikatik begiraturik argotaren mailako agertzen delako baino.

27. Franko:

Hiru erabilera ditu zenbatzaile honek:

- (486) “Franko gizon”
 “Gizon franko”
 “Gizona franko”
 “Bada hemen bentura franko” (107).

28. Zenbatzaile orokorrak:

Dena zenbatzailea bakarrik doa, izenik gabe:

- (492) “Mutiko horrek dena daki”
 “Denak sartu ziren gela hartan”

Guztia edonoiz ager daiteke izen batekin edo bakarrean.

Aurreko hori gramatikan esaten zaigun arrren, idazleak aise nabarmenduko du “Esandako denak ziren egia” moduko perpausa sortzeko premia. Ez genuke

ecartzat ere hartuko ezen bertso saioetara lihoanak behin eta berriz entzungo lituzke “Euskal Herri denak” tankerako bertsoak.

“Bertze hizkuntza eta lengoaia komun guztiak” (108).

“Guztiek zuregana laster” (109).

29. Oro zenbatzailea:

9.1. Izena artikulurik gabe + oro + kasu-marka:

(497) “Gizon orok behar luke pentsatu”.

9.2. Izena + artikulua + plurala + oro + kasu marka:

(408) “Gizonak oro hilkorak dira.”

“Gizonak orok esan dute”.

Bakarrik ere ager daiteke:

(499) “Orok dakite”.

Axularrek:

“Egun oro meza entzutea” (110).

Ahoskoan arkaikotua dagoen arren —haren orde den/denak, guztia/guztiak erabiltzen delarik—, idatzian oso aberatsa eta esanguratsua da oro. Hara adibidea:

Gazteak oro dira urre.

“Ifarraldeko hizkera batzuetan oroek —datibo pluralean oroer—, eta halako formak ere badabiltza egungo egunean, artikulua plurala itsatsirik daramatela” (111).

III. Nolakotzaileak

Zein, zer, zenbat, beste, edozein...

1. Izen sintagmaren ezker aldean ageri dira:

Edozer gauza esaten duzu

2. Ez dute mugatzailerik onartzen besteren kasuan izan ezik.

“Zein parte estimatzen duzu hobe, Iainkoarena ala deabruarena?” (112).

Besteren kasuan eskuinaldea ere ezagun duke euskaldunak:

“Herri bestean bizi zen” jaso baitut neuk

Belarriak, senak eta doinuak egokioagotzat ematen didate, perpausaren barruko ordenari begira:

“Zein kotxe duzu nahiago?

Zein kotxe nahiago duzu?” baino

“Pluralaren garatzea zein forman ere agertzen da Euskal Herriaren zati baterako..., jatorriz berdin balio zuen singularrari nahiz pluralari begira. Nabarmen denez zeintzuk esaten da, batzuk formaren analogiaz sortua, eta arrazoi horrexegatik zein singularizat hartzen da... Beste alderdi batetik edozein forma deribatuan..., ez da pluralik batere garatu” (113).

Helmuga honetan burutzen dut oraindainoko determinatzaileei buruzko lana. Estilistikarako egokiago delakoan, metodo analitikoaz baliatu naiz. Gramatikak damaigun ordenera ohituago gaudelako, morfologiako atal bakoitza ardatz gisa harturik haren inguruan eman ditut arau estilistikoak.

Lehen partean, ordea, metodo sintetikoaren abantailak ez saihesteko, oso teorikoki bada ere estilistikari legozkiokeen oinarrizko legeak adierazten saiatu naiz, Axular maisua giltzarri eta gidari izan dudalarik.

Azken fineko oharra

Besterik eta bestela uste duenik faltako ez den arren, nik enea adierazi beharko dizuet. On zen, argi eta seguru Altuberren joskera bizikletan ibiltzen ikasteko, hemengo eskualdeetakoentzat, jakina, ezen inola ere ez euskaldun guztientzat. Metodo finkoa zen perpausen ordena moldatzen ikasteko. Geroztik, ordea, errepide luzeagoak ibili beharra izan dut batean, aldapak igoteko premia, hurrengoan. Eta nik, egunoro nabarmentzen nuen noraino zen nekeza pinoi fixoan etxeko bide zidorra, Nafarroako lautadak nahiz Bilbotik Behobiarako autobidea kurritzea.

Txirindulari profesionalen makinak aztertu nituen, haiek darabiltzaten tankerako pinoiak neureganatzeko. Orain, badut bat aldaparakoa, bestea jaistekoa, lautadetarakoa ere bai, eta horrela.

Arinago, azkarrago mugitzen naiz Altuberren txirindolako pinoia gibeleraturik? Ez, ezta hori! Orain ritmoak aldatzen dakit. Estilo askatua dei genezakeena eskuratu dut idazmolde desberdinoi esker.

Ondotxo dakit, guztiarekin ere, ezer guti dela tresnarik egokiena gaitasunik gabearen idazluman. “Les règles disiez-vous encore, ne peuvent suppléer au génie, s’il manque elles seront inutiles” (Buffon). Alderantziz, baina, pinoi bakarreko bizikletaz “tourra” irabaz lezanak ere beharko lituzke irentsi hainbat arauz-kanpoko doping, printzeen Parnaso-ra jarraitzaileen txalo artean garaile heltzeko.

Eskerrik asko.

Bibliografia

1. JEAN DUBOIS Y OTROS: *Diccionario de Lingüística*. Alianza Editorial, S.A. Madrid, 1979, 245. orr.
2. JEAN DUBOIS Y OTROS: Op. cit., 246. orr.

3. KOLDO MITXELENA: *Euskal lingüistika eta literatura*. Deustuko Unibertsitatea. Bilbo, 1981ean, 63, orr.
4. TALDEAN: *Fontes* n.º 16, Enero-Abril 1974. "Homenaje a Axular", 127. orr.
5. J. M. GONZALEZ-CREMONA: *Dic. General de Frases y dichos Célebres*. Ed. Mitre. Barcelona, 1987, 196. orr.
6. B. ATXAGA: *Argia* aldizkaria, 1988.eko iraila 1210, 36. orr.
7. Federico KRUTWIG: *Stylistikeaz eta styloari buruz*, 1. orr. Azkue Biblioteka. Euskaltzaindia.
8. BUFFON: *Discours sur le style*. Espasa-Calpe. Barcelona, 18. orr.
9. Aita VILLASANTE: *Fontes*, op. cit., 36. orr.
10. Koldo MITXELENA: *Fontes*, op. cit., 121. orr.
11. José M. POZUELO: *La lengua literaria*. Librería Agora, S.A. Málaga, 1983, 37. orr.
12. Koldo MITXELENA: *Euskal Lingüística eta Lit.*, op. cit., 274, orr.
13. AXULAR: *Gero, Jakin* Arantzazu. Oñati, 1976, 11. atala.
14. Umberto ECO: *La bustina de Minerva*. L'espresso, 31 Luglio 1988.
15. K. M.: *Euskal Lingüística eta Lit.*, op. cit., 259. orr.
16. José M. POZUELO: Op. cit., 78. orr.
17. *Fontes*, op. cit., 121. orr.
18. Aita VILLASANTE: *Fontes*, op. cit., 36. orr.
19. AXULAR: *Gero*, op. cit., 10. atala.
20. *Argia* aldizkaria, 1.210. zenbakia, 38. orr.
21. José M. POZUELO: Op. cit., 36. orr.
22. Gotzon GARATE: *Erdarakadak*, Mensajero, Bilbon, 1988an, XV. orr.
23. Koldo MITXELENA: *Idazlan hautatuak*, Etor, A., Bilbo, 1972, 164. orr.
24. *Fontes*, op. cit., 147. orr.
25. AXULAR: *Gero*, op. cit., 10. orr.
26. Luis VILLASANTE: "Axular: Mendea, Gizona, Liburua", *Jakin A.*, Arantzazu, Oñati, 1972.
27. BARANDIARANGO Joxemiel: *Fontes*, op. cit., 102. orr.
28. Aita VILLASANTE: *Gero*, op. cit., X. orr.
29. *Fontes*, op. cit., 100. orr.

30. Koldo MITXELENA: Euskaltzaindia, *Euskera*, 1968, 218-219. orr.
31. Andolin EGUZKITZA: *Correo* aldizkaria, 1988-VII-21.
32. Koldo MITXELENA: *Fontes*, op. cit., 104. orr.
33. Koldo MITXELENA: *Euskal Lingüistika eta Lit.*, op. cit., 263. orr.
34. G. ETXEBERRIA, I. IÑURRITEGI: *Euskal Literatura*, E.H. Unibertsitatea, Bilbo, 1985, 215. orr.
35. Koldo MITXELENA: *Idazlan hautatuak*, op. cit., 165. orr.
36. Martin LINGS: *El secreto de Shakespeare*, Ed. de la Tradición Unánime. Palma de Mallorca, 1988, 10. orr.
37. AXULAR: *Gero*, op. cit., 36. orr.
38. G. ETXEBARRIA, I. IÑURRITEGI: Op. cit., 214. orr.
39. BUFFON: Op. cit., 19. orr.
40. AXULAR: *Gero*, op. cit., 159. atala.
41. Koldo MITXELENA: *Idazlan hautatuak*, op. cit., 165. orr.
42. AXULAR: *Gero*, op. cit., 43. atala.
43. AXULAR: *Gero*, op. cit., 265. atala.
44. AXULAR: *Gero*, op. cit., 115. atala.
45. Martin LINGS: Op. cit., 154. orr.
46. José M. POZUELO: Op. cit., 77. orr.
47. Federico KRUTWIG: Op. cit., 13. orr.
48. Gotzon GARATE: *Erdarakadak*, op. cit., XIII. orr.
49. Koldo MITXELENA: *Euskal lingüística eta lit.*, op. cit., 59. orr.
50. Alfonso IRIGOYEN: *De re philologica linguae vasconicae II*. Bilbo, 1987, 54. orr.
51. Alfonso IRIGOYEN: *Euskera XXX*, 129. orr.
52. AXULAR: *Gero*, op. cit., 4. atala.
53. Koldo MITXELENA: *Fontes*, op. cit., 133. orr.
54. Azkue Biblioteka. Euskaltzaindia.
55. Alfonso IRIGOYEN: *Euskera*, 1985, 129-139. orr.
56. AXULAR: *Gero*, op. cit., 3. atala.
57. AXULAR: *Gero*, op. cit., 2. atala.
58. AXULAR: *Gero*, op. cit., 3. atala.

59. Alfonso IRIGOYEN: *De re philologica*, op. cit., 55. orr.
60. AXULAR: *Gero*, op. cit., 13. atala.
61. *Euskal Gramatika*. Euskaltzaindia.
62. AXULAR: *Gero*, op. cit., 342. atala.
63. María ARRIETA: 1988-IX-11.
64. AXULAR: *Gero*, op. cit., 109. atala.
65. Koldo MITXELENA: *Idazlan hautatuak*.
66. Gramatika diogunean, Euskaltzaindikoaz ari gara.
67. Koldo MITXELENA: *Idazlan hautatuak*, op. cit., 7. orr.
68. AXULAR: *Gero*, op. cit., 127. atala.
69. AXULAR: *Gero*, op. cit., 109. atala.
70. José M. POZUELO: Op. cit., 55. orr.
71. AXULAR: *Gero*, op. cit., 170. atala.
72. AXULAR: *Gero*, op. cit., 11. atala.
73. AXULAR: *Gero*, op. cit., 5. atala.
74. José M. POZUELO: Op. cit., 59. orr.
75. AXULAR: *Gero*, op. cit., 274. atala.
76. AXULAR: *Gero*, op. cit., 231. atala.
77. AXULAR: *Gero*, op. cit., 261. atala.
78. AXULAR: *Gero*, op. cit., 13. atala.
79. José M. POZUELO: Op. cit., 54. orr.
80. AXULAR: *Gero*, op. cit., 9. atala.
81. AXULAR: *Gero*, op. cit., 261. atala.
82. AXULAR: *Gero*, op. cit., 18. atala.
83. AXULAR: *Gero*, op. cit., 78. atala.
84. AXULAR: *Gero*, op. cit., 4. atala.
85. AXULAR: *Gero*, op. cit., 389. atala.
86. A New Testament Interlinear with Lexicon and Synonyms. Chicago, 1946, J. 4, 27.
87. LEIZARRAGA, I.: CH. G.J.T.B., Hordago, J. 4. 27.
88. AXULAR: *Gero*, op. cit., 13. atala.

89. LEIZARRAGA: Mt. XXVI, 53.
90. AXULAR: *Gero*, op. cit., 156. atala.
91. AXULAR: *Gero*, op. cit., 9. atala.
92. AXULAR: *Gero*, op. cit., 10. atala.
93. AXULAR: *Gero*, op. cit., 385. atala.
94. AXULAR: *Gero*, op. cit., 125. atala.
95. AXULAR: *Gero*, op. cit., 231. atala.
96. AXULAR: *Gero*, op. cit., 343. atala.
97. AXULAR: *Gero*, op. cit., 370. atala.
98. AXULAR: *Gero*, op. cit., 378. atala.
99. AXULAR: *Gero*, op. cit., 342. atala.
100. AXULAR: *Gero*, op. cit., 389. atala.
101. AXULAR: *Gero*, op. cit., 331. atala.
102. AXULAR: *Gero*, op. cit., 373. atala.
103. AXULAR: *Gero*, op. cit., 342. atala.
104. AXULAR: *Gero*, op. cit., 147. atala.
105. AXULAR: *Gero*, op. cit., 9. atala.
106. Itziar MITXELENA: *Fontes*, op. cit., 87. orr.
107. AXULAR: *Gero*, op. cit., 49. atala.
108. AXULAR: *Gero*, op. cit., 11. atala.
109. AXULAR: *Gero*, op. cit., 2. atala.
110. AXULAR: *Gero*, op. cit., 321. atala.
111. Alfonso IRIGOYEN: *Euskera XXX*, op. cit., 131. orr.
112. AXULAR: *Gero*, op. cit., 325. atala.
123. Alfonso IRIGOYEN: *Euskera*, op. cit., 132. orr.

UN TORO ESTILISTA: DEL DIALOGO PLATONICO AL MONOLOGO DE AUTOR

Comunicación para el Congreso de Estilística de los días 29 y 30 de septiembre, a celebrar en la villa de Gernika, organizado por la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia.

Valentí Gómez i Oliver

Universidad de Roma

“El problema de los métodos científicos para el conocimiento de lo literario está en pie: el castillo no ha sido ganado. Hemos girado en torno a él, hemos reconocido sus muros, sus rondas, sus arrabales. Sólo la intuición, sólo las saetas silbadoras salvan los muros y llegan hasta la interior morada. Allí reina la luz” (1).

Esta cita de la obra de Dámaso Alonso sobre la *Poesía Española*, y más concretamente del párrafo final del Capítulo: “Límites Teóricos de la Estilística”, nos sirve, en buena medida, para sintetizar lo que ha sido la génesis de nuestro trabajo: una intuición sobre un símbolo, el *toro*, y a continuación una breve aproximación a diversos textos que hablan sobre/de él, desde algunos de los puntos de vista que su figura ha generado en el transcurso de la historia: mitológico, cosmogónico, simbólico, tauro-máquico, teniendo en cuenta la afirmación del mencionado estudioso de que “el objeto de la estilística es la totalidad de los elementos significativos del lenguaje (conceptuales, afectivos, imaginativos)” (2). Al entrar de lleno en el comentario de los textos, hemos considerado desde el punto de vista “literario” a los términos *diálogo* y *monólogo* como términos complementarios, y como fuerza motriz de un producto o resultado que funcionará en el espacio simbólico que ambos términos generen (y más concretamente los actores principales que en su nombre intervienen: el

(1) Dámaso ALONSO: *Poesía Española*, “Ensayos y Métodos y Límites estilísticos”, Editorial Gredos, Madrid, 1981⁵, Col. Estudios y Ensayos, 1, p. 595.

(2) Dámaso ALONSO: Ob. cit., p. 584 (Véase también pp. 481-493) Véase también: René WELLEK, Austin WARREN: *Teoría literaria*, ed. cast. Editorial Gredos, Madrid, 1981⁴, 4 reimp., p. 292.

toro; los reyes-sacerdotes/hombres y los dioses/espectadores) como el tercer elemento de un ternario, en el sentido que le atribuye a la Tríada extremo-oriental el estudioso René Guénon (3).

* * *

1. A lo largo de los siglos, el toro, ese animal tan emblemático ha encontrado diversas y bien significativas moradas. En tiempos prehistóricos se “refugió” en muchas ocasiones en las impresionantes pinturas de las cavernas a ambos lados de los Pirineos. En tiempos más recientes también han deambulado no muy lejos de esta villa de Gernika.

Muchos historiadores coinciden en atribuirle a la población de Teruel una gran antigüedad, hasta el punto de afirmar que ya existía en la época de los fenicios con el nombre de *Turba*, el cual ellos modificaron en el de *Thorbat* o *Tourbet*. Más adelante los griegos lo convertirán en *Turbalium* y los romanos en *Turba oppidum* (pueblo o ciudad de Turba). Hay quien afirma —como el erudito Miguel Cortés en su *Diccionario Geográfico histórico de la España antigua*— que el nombre de Turba o Thorbat se deriva de las dos palabras hebreas *Thor* y *bat*, que corresponden a las dos latinas *Domus tauri* y significan *casa* o *lugar del toro* (4). Hay quien pretende que cuando los fenicios desembarcaron en las costas del Mediterráneo, una parte de ellos siguió el curso de un río remontando la corriente para encontrar un lugar donde establecerse. Hallaron una zona en la que había una tierra óptima y muchísimo ganado por lo que allí construyeron un pueblo. Al río y a la población le dieron el nombre de *Turriar* o *Turia*, a causa de la abundancia de toros que por allí correteaban. Tal vez por esto, o debido a otras razones, hay quien ha querido justificar el origen del cuartel o segunda parte del escudo de la ciudad de Teruel, en el que figura la imagen de un toro con una estrella por encima de sus astas.

Hay quien opina que el origen de colocar en el escudo de armas de Teruel el emblema del toro y de la estrella se basa en una tradición que, celosamente, conservan los turolenses. Se debería, según ésta, a que cuando las fuerzas de Alfonso II conquistaron la fortaleza de la ciudad, había en una parte de la colina en la que hoy se asienta la misma, un bosque muy frondoso. Y en él, varios esforzados del rey encontraron a un bravo novillo, al cual iba siguiendo desde el cielo una estrella resplandeciente. Quienes creen que dichos guerreros fundaron la ciudad, aseguran que uno de ellos, un tal Sancho Sánchez Muñoz, gracias a la

(3) René GUENON: *La Grande Triade*, ed. it., Adelphi Edizioni, Milano, 1980, especialmente Cap. II: “Generi diversi di Ternari”, pp. 23-31.

(4) Cf. *Enciclopedia Universal Ilustrada*, Espasa-Calpe, Madrid, Tomo LX, pp. 1571-1572.

intervención divina, vio en sueños una serie de señales que le marcaron el sitio dónde tenía que establecer la nueva ciudad.

Y un toro estilista, el “torico”, (5) se yergue todavía hoy en la plaza homónima de la ciudad aragonesa como un símbolo, el cual revela algo *más* que el aspecto de la vida cósmica que ha de representar (6) puesto que el símbolo es siempre una creación de la psique. La presencia física inmutable de la estatua —hasta ahora— contrasta con la constancia férrea del anacoreta *Simón del desierto*, a quien otro aragonés, de Calanda, le dedicó una singular obra cinematográfica homónima y al final de la misma arrojó al pobre Simón, valoroso estilista, en brazos de la Cosa, la mujer-demonio, arrastrándolos a los dos a un trepidante cabaret de Nueva York (7).

* * *

2. En la cosmogonía de los antiguos persas ocupaba un lugar importante el toro, criatura de Ormuz, pues contenía los principios de la vida de los hombres, de los animales y de las plantas. Se le llamaba *toro simbólico* o *primitivo* y si bien fue sacrificado por Arimanes, el primer hombre, Kaiomorts, salió de su hombro derecho y la vida de todos los animales surgió de su hombro izquierdo.

En el mundo egipcio antiguo, la potencia sexual —tanto la humana como la animal— era representada por el jeroglífico | K 3 |, pronunciado *ka* (8), que significa tanto “ka”, potencia sexual y “toro”. Se consideraba que dicha potencia hundía sus raíces en el mundo vibratorio del *ka* o cuerpo astral del difunto (9). Como para conseguir la inmortalidad, mediante la perpetuidad del *ka*, era necesario que previamente se produjera la muerte del difunto, no resulta descabellado relacionar la

(5) Cf. Santiago LOREN: *Aragón, (Guías de España)*, Ediciones Destino, Barcelona, 1978², pp. 503, 505 y 512. Véase también: *Gran Enciclopedia Aragonesa*, Unión Aragonesa del Libro, Zaragoza, 1984, 12 Vol; esp. voz “Teruel”, Tomo XII, pp. 3185-3210, en part. voz “torico”, p. 3196.

(6) Cf. Mircea ELIADE: *Imágenes y Símbolos*, ed. cast, Taurus Ediciones, Madrid, 1974, Col. Ensayistas, 1, p. 190.

(7) El autor cinematográfico es Luis Buñuel. La película *Simón del Desierto*, fue rodada en México en el año 1965.

(8) Véase, *Wörterbuch der Aegyptischen Sprache im Auftrage der deutschen Akademien herausgegeben von Adolf Erman und Herman Grapow*, Akademie Verlag, Berlin, 1955. (Véase también, Sir Alan Gardiner, *Egyptian Grammar*, London, 1967³).

(9) Cf. *Il Libro dei Morti degli Antichi Egizi* (Papiro di Torino), Edizioni Mediterranee, Roma, 1986, (a cargo de Boris de Rachewiltz), especialmente el “Piccolo Dizionario Mitologico e Topografico”, (ed. cast. *El Libro de los Muertos de los Antiguos Egipcios* (Papiro de Turín), Ediciones Destino, Barcelona, 1989, en prensa, (trad. de V. Gómez i Oliver).

potencia sexual con la inmortalidad del espíritu y con el toro, símbolo de la sexualidad por antonomasia. Todavía hoy en día se celebran en Africa ritos propiciatorios de la fertilidad y la sexualidad sobre las tumbas de muertos fallecidos recientemente (10).

Claudio Eliano, romano que escribía en griego, en su delicioso libro *De natura animalium*, acopia una gran información sobre los animales, los cuales sin disponer de la facultad del raciocinio han sido favorecidos por la naturaleza con atributos de enorme valor, siendo al mismo tiempo “poseedores de no pocos méritos extraordinarios también en cierta medida compartidos con el hombre” (11). En un estilo “sincero” —como él mismo nos dice en el Prólogo— nos va relatando los conocimientos, observaciones y reflexiones que causaba el comportamiento de los animales en personas de tan fina sensibilidad como la suya. Los tres elementos significativos del lenguaje a los que nos hemos referido en la breve Introducción (véase la nota (2)), se conjugan en esta obra con un equilibrio digno del mayor aprecio. Y era casi inevitable que en dicho libro se refiriera a un pueblo, tan cercano en distancia al suyo pero tan alejado a veces en mentalidad, como el de los “bogadores del Nilo”: “Entre los egipcios también es adorado un toro negro, Onufis. El sitio en que se lo cría tendrán que decirlo las consejas egipcias porque es un nombre bastante complicado. El pelaje de este toro crece al revés que el de los demás. Otra particularidad según se cuenta, este toro es más grande que otros, más aún que los caonios, a quienes los habitantes de Tespros y de Epiro llaman *engordados* y que son descendientes de los bueyes de Gerión. Este Onufis vive de alfalfa” (12).

Dentro del pantheon egipcio, el Toro sagrado, Apis, simboliza la fertilidad de *Kemet* (la “Tierra Negra” o Egipto). La peregrinación de este animal a lo largo del Nilo, el dios a menudo hermafrodita Hapy, durante el período del plenilunio —es bien conocida la relación existente entre la Luna y la sexualidad en muchos cultos y religiones diversos— tenía como finalidad hacer partícipe al río de la potencia de Apis, y conseguir que las aguas sagradas emanasen efluvios de fertilidad hacia todo el país.

En diversas mitologías (13) —sobre el valor literario del mito han sido publicados últimamente estudios muy exhaustivos (14)— aparece

(10) Cf. Boris de RACHEWILTZ: *Eros Negro* (Costumbres sexuales en Africa), ed. cast. Sagitario Ediciones, Barcelona, 1967.

(11) Cf. Claudio ELIANO: *Historia de los Animales*, ed. cast. Ediciones Orbis, Barcelona, 1988², “Biblioteca Personal de Jorge Luis Borges”, Vol. 44, Prólogo, p. 11, (trad. de María Otero).

(12) Claudio ELIANO: Ob. cit. Libro XII, 11, p. 220.

(13) Sobre la mitología, véase: Julio CARO BAROJA: *De la superstición al ateísmo*, Taurus, Madrid, 1974, Col. Ensayistas, 115, pp. 203-227.

(14) Cf. José ALSINA CLOTA: *Problemas y métodos de la Literatura*, Espasa-Calpe, Madrid, 1984, “Espasa Universitaria”, 22, pp. 292-295.

con una prepotencia harto marcada la figura del toro. Baste recordar, permaneciendo en el ámbito de la mitología griega, el séptimo trabajo de Heracles (15) en el que el héroe helénico debe capturar al Toro de Creta y conseguir llevar al monstruo a Micenas; o el décimo trabajo (16) en el que tuvo que llevarse, sin pedirlos ni pagarlos, a los bueyes de Gerión, el rey de Tartessos (¿Se llegará algún día a saber algo más concreto sobre esta fascinante cultura tartésica, emparentada en opinión de algunos eruditos con la Atlántida platónica?); o en el Minotauro, monstruo con cabeza de toro y cuerpo humano (17). Y en otros círculos culturales su presencia es también frecuente. Pero más que hacer un repaso exhaustivo de ellos (no es este el ámbito adecuado ni tenemos la competencia requerida) lo que nos interesa resaltar es la dicotomía que presentan algunas concepciones mitológicas. Unas ven al toro como un símbolo de la tierra, de la madre, de lo femenino, mientras que otras lo consideran como símbolo del cielo, del padre, de lo masculino (18). Esta ambivalencia simbólica se evidenciará, sutilmente, en uno de los ritos (19) cuyo pleno significado es de compleja y difícil comprensión. Nos referimos a la tauromaquia.

* * *

3. El *diálogo* es una forma literaria que ya fue empleada entre los antiguos. Platón utiliza esta forma de modo muy distinto al que empleará la novela moderna, en la cual el diálogo (20) entre los diversos personajes se convierte en una representación o dramatización de la vida que fluye a su alrededor. Lo que el filósofo griego hace, por el contrario, es presentarnos una reflexión personal, profunda y casi siempre exhaustiva que va desarrollándose de manera dialéctica. Las palabras diálogo y dialéctica están, además, emparentadas etimológicamente. Se podría hablar, en cierta medida, de un “falso”, o mejor dicho, de un “aparente” diálogo, donde los diversos actores —encabezando el reparto la genial creación del “personaje” Sócrates— que recitan en las bóvedas y cavernas platónicas no serían más que originalísimos monólogos interiores. Este artilugio literario creado por Platón, nos recuerda el aforisma de Karl

(15) Véase, *Diccionario de la Mitología clásica*, 1, Alianza Editorial, Madrid, 1981², Lib. de Bols. 791.

(16) Véase, Robert GRAVES: *Los Mitos Griegos*, 2, ed. cast., Alianza Editorial, Madrid, 1985, Lib. de Bols. 1111.

(17) Cf. Robert GRAVES: Ob. cit., pp. 365-366.

(18) Cf. Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT: *Dictionnaire des Symboles*, Editions Robert Laffont et Editions Jupiter, Paris, 1982, éd. rev. et corr., pp. 929-934.

(19) Véase, relacionado con el “Toro de San Marcos”, Julio CARO BAROJA, *Ritos y Mitos Equivocos*, Ediciones Istmo, Madrid, 1974, pp. 77-110.

(20) Cf. Oswald DUCROT, Tzvetan TODOROV: *Diccionario Enciclopédico de las Ciencias del Lenguaje*, ed. cast. Siglo XXI de España Editores, Madrid, 1983³, p. 348.

Kraus, que una vez metamorfoseado y aplicado al pensador griego, podría convertirse en: "Con los demás *monologo* muy a gusto, pero el *diálogo* con mí mismo es más estimulante" (21).

En algunos mitos platónicos, a menudo de una gran expresividad poética, el autor, al hablar de las catástrofes de la humanidad se refiere a la Atlántida. Por ejemplo en el *Timeo*: "En aquel tiempo, era posible atravesar este mar. Había una isla delante de este lugar que llamáis vosotros las colinas de Hércules. Esta isla era mayor que la Libia y el Asia unidas... Ahora bien: en esta isla Atlántida, unos reyes habían fundado un imperio grande y maravilloso... Pero en el tiempo subsiguiente, hubo terribles temblores de tierras y cataclismos... Y asimismo la isla Atlántida se abismó en el mar y desapareció" (*Timeo*, 25a) (22). Y para contar esta historia singular, pero absolutamente verídica, utiliza una técnica que nos recuerda a un salón de múltiples espejos en el que nuestra imagen se va reflejando sin interrupción, o a una de aquellas muñequitas rusas de madera que nos va propinando, como por arte de magia, más y más muñequitas ante nuestro atónito asombro inicial y posterior prevenida sorpresa. Pues Critias, convertido en una de las polifónicas voces, nos refiere en el diálogo lo que Solón, el "más sabio de los siete sabios" tras haber viajado a Egipto le cuenta al abuelo del narrador, también llamado Critias, quien a su vez le narra a su nieto Amyndro, hermanito de Critias el joven, el diálogo mantenido entre el sabio griego y el sacerdote egipcio. Una correlación de signos lingüísticos que de manera peculiar le confieren al diálogo platónico un "estilo" característico e inconfundible. Es cierto, también, como afirman Ducrot y Todorov (23) que la búsqueda de la significación de la palabra termina siempre en Platón "en un fracaso, en una aporía". Pero no es esta categoría la que debemos destacar, pues, por el contrario, lo que sí es cierto es que por más que la Atlántida pueda ser una metáfora de hechos reales (referida a los atenienses), un hecho histórico, una alegoría o simplemente una invención, lo que realiza Platón con la invención del mito configurado por él es representar y evocar magníficamente aquel singular cosmos utópico.

En el *Critias (o sobre la Atlántida)* (24), diálogo que sigue al *Timeo*, y que no fue escrito en su totalidad o ésta no ha llegado hasta nosotros, nos descubre más atentamente esta utopía: la de una ciudad ideal —los reyes atlantes eran descendientes de la unión entre un dios del mar,

(21) Cf. Karl KRAUS: *Deti e Contraddetti*, ed. it. Adelphi Edizioni, Milano, 1972, (a cargo de Roberto Calasso), Cap. I, p. 79: ("Con le donne monologo volentieri. Ma il dialogo con me stesso è più stimolante").

(22) PLATON: *Obras Completas*, Aguilar, Madrid, 1966, pp. 1147-1148.

(23) Cf. DUCROT, TODOROV: Ob. cit. p. 114.

(24) PLATON: Ob. cit. págs 1206-1217.

Poseidón y una mujer mortal, Clito— condenada al desastre al disminuir en sus habitantes el principio divino de sus fundadores “como consecuencia del cruce repetido con numerosos elementos mortales” (25).

La genealogía de los primeros diez reyes de la Atlántida le plantea ya a su autor el problema del sentido de los nombres griegos aplicados a gentes bárbaras. Por boca de Critias, Solón, al igual que los egipcios que fueron los primeros en transcribirlos (¿de qué lengua, me pregunto yo?), los transcribe a su idioma, el griego. En parejas: Atlas y Eumelo o Gadiro, Amferes y Avaimon, Mneseas y Autóctono, Elasippo y Mestor, Azaes y Diaprepés. No aparece ningún nombre femenino. ¿De dónde los ha sacado Platón? Algunos figuran en poemas homéricos, otros son citados por autores helénicos. Pero, Azaes, ¿de dónde proviene? (26) ¿Hasta cuándo perdurará el titubeo sobre lo que quiso realmente ocultar Platón tras estos nombres?

Entramos de lleno en el fragmento que nos interesa. Nos cuenta Critias, con asombrosa precisión técnica, los ritos que efectuaban los reyes-sacerdotes cuando se reunían para poder aplicar la justicia y se comprometían a juzgarse mutuamente en el caso de haber infringido los decretos de su padre, el dios del mar, que estaban grabados en una columna de oricalco en el templo, en el centro de la isla (27).

[Intercalamos en el texto platónico (28), entre parentesis, las analogías que en él encontramos con el rito y sacrificio tauromáquicos.]

Critias: “Se soltaban toros en el recinto sagrado de Poseidón. Los diez reyes, dejados a solas...” (concentración antes del rito, semejante al torero que se “viste”).

“...luego de haber rogado al Dios que les hiciera capturar la víctima que le había de ser agradable” (No faltan en la iconografía del torero “en capilla” las imágenes de la Virgen, o su propia figura arrodillada orando ante un Crucifijo).

“...se ponían a cazar, sin armas de hierro, solamente con venablos de madera y con cuerdas” (La espada, símbolo del herir y del poder herir, signo de fuerza y de libertad, introduce en el sacrificio tauromáquico el elemento dramático, lo cual le confiere a la tauromaquia un carácter de ternario (en el sentido que decíamos en la Introducción), que presenta una interesante relación con los diversos intentos de tripartición que se ha hecho de la poesía en épica, lírica y dramática (29).

(25) PLATON: Ob. cit. p. 1217.

(26) Cf. PLATON: Ob. cit. *Preámbulo* de Francisco de P. Samaranch, p. 1202.

(27) Cf. PLATON: Ob. cit. p. 1216.

(28) Cf. PLATON: Ob. cit. p. 1216.

(29) Cf. José ALSINA CLOTA: Ob. cit. págs. 110-111.

“Al toro que cogían lo llevaban a la columna y lo degollaban en su vértice, como estaba prescrito...” (Para los atlantes no se trataba sólo de un sacrificio. Tal vez estaban inmolando al mismo Dios, bajo una de las figuras que adopta Poseidón: el Toro, el Mugiente).

“...Tras haber consagrado todas las partes del toro, llenaban de sangre una crátera y rociaban con un cuajarón de esta sangre a cada uno de ellos... Inmediatamente, sacando sangre de la crátera con copas de oro, y derramándola en el fuego, juraban juzgar de conformidad con las leyes escritas...” (El roce del toro con el torero durante los pases bordea en algunos casos lo erótico y en otros entra plenamente de lleno en el mundo del erotismo; la copa o grial que contiene la sangre del Dios inmolado; y el juramento “por la sangre” que oímos efectuar a veces) *“...Luego cada uno bebía la sangre y depositaba la copa, como un exvoto, en el santuario del Dios...”* (Beber la sangre del toro es una de las ordalías de la religión griega; también en otras religiones resuenan estos ecos; los trofeos ensangrentados que se conceden a los toreros, las partes que del animal sacrificado se comen en restaurantes especializados).

“...Cuando llegaba la oscuridad y se había ya enfriado el fuego de los sacrificios, se vestían todos con unas túnicas muy bellas de azul oscuro y se sentaban en tierra, en las cenizas de un sacrificio sagrado” (Trajes de “luces” muy brillantes, en ocasiones azules, que han de reducir lo oscuro y de difícil comprensión en el comportamiento del toro, relucen exaltando los movimientos del torero, los cuales emanan perfumes de seducción y respiran soplos de antiguas danzas religiosas.)

“Entonces, por la noche, luego de haber apagado todas las luces en torno al santuario, juzgaban y eran juzgados...” (¿Cierra los ojos el torero, una centésima sola, después de haber entrado a matar? ...En la profunda oscuridad, los reyes-sacerdotes, bien conscientes, juzgaban y sentenciaban. Sólo grababan las sentencias en tablillas de oro al día siguiente, cuando la luz del sol resplandecía de nuevo y desaparecía, posiblemente, esa serena inutilidad que procura la falta de luz natural.)

La descripción platónica de este mito se mantiene siempre viva y evoca una serie de imágenes de civilizaciones existidas (pensamos en Creta con su Tauromaquia y en todo el ámbito cultural cretense) o de otras que únicamente han existido en la mente del genial autor. Afloran, sin embargo, en dicha obra dos claros principios: uno racional, la Atenas lógica, comedida, con pocos guerreros, y otro irracional, la Atlántida desmesurada, fabulosa, geométrica en sus construcciones (pero esto es típico de las utopías), desenfrenada en cuanto a su riqueza, a sus procedimientos bélicos, millón y pico de guerreros. Se ha visto en esta oposición a la representación de las fuerzas de Apolo y Dionysos (caballo de batalla en la interpretación nietzscheana de la tragedia griega) o

más recientemente, como una intuición de los dos hemisferios cerebrales. Tal vez los dos opositores de esta antinomia —en esto seguimos a Krutwig Sagredo (30)— son Hermes y Dionysos, siendo en última instancia Apolo, la síntesis de los principios hermético y dionisiaco. Lo apolíneo se encarnaría, pues, plenamente en el “estilo” del diálogo platónico.

* * *

4. El *monólogo*, cuando no sufre ninguna presión social —alguien, por ejemplo, que habla consigo mismo (soliloquio) en voz muy baja o incluso en alta voz—, se manifiesta como un acto idiomático bastante libre. Es un discurso espontáneo que, aunque esté muy bien articulado, sufre la única restricción que le confiere el propio sujeto que lo pronuncia. Si por el contrario, el autor del monólogo escribe su pensamiento, el texto, aunque no tenga un interlocutor que pueda responderle participa, por su propio carácter, de lo dialógico en la medida en la que el escritor efectúa un diálogo interiorizado, formulado en “lenguaje interior”, entre un yo locutor y un yo receptor (31).

¿Qué sería yo sin ti.
público amigo?
Monologo mi sentir
y mudas mis alegrías.

Estos versos de Goethe ilustran otro aspecto que nos interesa subrayar. Aunque se trate de un monólogo, diálogo con uno mismo, y por ello el conjunto de todos los “x” receptores no pueda intervenir, se dirige, sin embargo, a un destinatario con mayor o menor intención de persuadirle. Y el lector siempre está allí, agazapado al otro lado de la página, esperando “espiando” lo que el autor le va a presentar.

Las dos obras que hemos escogido para examinar brevemente son de dos autores contemporáneos, cuyos “monólogos” difieren completamente desde el punto de vista de la enunciación. Por un lado tenemos a un erudito, Michel Leiris, que escribe un ensayo sobre la Tauromaquia, y por el otro a un torero, Domingo Ortega, que habla sobre el “arte” que el practica. A pesar de las diferencias, si creemos que los actos humanos bien pueden analizarse desde el punto de vista de quien los efectúa, de quien los contempla y de quien los conoce (por vía del estudio y de la intuición), veremos cómo en la elección de estos dos

(30) Cf. Federico KRUTWIG SAGREDO: *Computer Shock Vasconia Año 2001*, Foto-composición Onena (Lasarte), Guipúzcoa, 1984, pp. 12, 79.

(31) Cf. Angelo MARCHESE, Joaquín FORRADELLAS: *Diccionario de retórica, crítica y terminología literaria*, Editorial Ariel, Barcelona, 1986 (Véase, espec. “Diálogo”, pp. 100-101; “Monólogo”, pags. 272-273).

autores sobresale el hecho de que cada uno de ellos participa en el análisis de la Tauromaquia instalado, como mínimo, en una o más de las tres atalayas antes mencionadas. Además ambos realizan un análisis en el que el mundo referencial de sus enunciados no se ha visto despojado totalmente de lo que, según el poeta y crítico Wystan Hugh Auden, ha desaparecido de las artes y en particular de la literatura moderna: que “han perdido su principal tema humano tradicional: el hombre de acción, el autor de proezas públicas”, al esfumarse “el Dominio de lo Público como esfera de las hazañas personales reveladoras” (32), tal como ocurría en el cosmos helénico. Hoy, al contrario, lo público y lo privado han cambiado de sentido, constituyendo la vida pública un espacio impersonal donde el hombre tiene que representar y cumplir su función social.

Michel Leiris ya se había interesado por la Tauromaquia, hablando de la corrida como de una especie de sacrificio (33) antes de publicar en 1938 el libro que nos interesa, el *Miroir de la Tauromachie* (34).

En el año 1935, Pablo Picasso había realizado un aguafuerte sobre la *Minotauromaquia* (premisa del posterior *Gernika* de 1937), que es considerada por la crítica como uno de los grabados —o el grabado— más importantes del siglo XX (35). Es posible que su conocimiento influyera en Leiris y, con seguridad, que desde entonces sugestionara al ambiente intelectual francés (pensamos en los trabajos de Georges Bataille o de Pierre Klossovski entre otros). Años más tarde el artista malagueño realizará la famosa serie sobre la *Tauromaquia*, expuesta actualmente también, como el anterior grabado, en el Museo Picasso de Barcelona.

En el *Miroir* el autor señala que entre los innumerables hechos que constituyen el universo hay algunos que presentan el carácter de experiencias fundamentales o “*revelaciones*” (36). Constatando el valor diverso que los ritos, fiesta, juegos y celebraciones tenían en épocas y culturas distintas a la nuestra, analiza el arte tauromáquico —en la corrida observa

(32) Wystan HUGH AUDEN: *El Poeta y la Ciudad*, (trad. cast. de Jon Juaristi) en “Pérgola”, Ayuntamiento de Bilbao, Bilbao, 1988, n.º 1, Julio, pp. 20-27, esp. p. 24.

(33) Michel LEIRIS: *Tauromachies* (avec un dessin d'André Masson), GLM, Paris 1937.

(34) Michel LEIRIS: *Miroir de la tauromachie* (avec 3 dessins de André Masson), GLM, Paris, 1938, “Acéphale”, Nouvelle Série, Cahier I.

(35) Con el título “Aiguafort i raspats” figura el grabado en el Museo Picasso de Barcelona. (Es interesante señalar que lleva una dedicatoria autógrafa del mismo autor, fechada Paris septiembre de 1938, en la que regala su obra al Museo de Arte Moderno de la ciudad condal). Sobre la significación y simbología de esta obra en el cosmos picassiano, véase el trabajo de Sebastian GOEPPERT y HERMA C. GOEPPERT-FRANK: *La Minotauromachie de Pablo Picasso*, Patricck Cramer Editeur, Gèneve, 1987.

(36) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. p. 11.

un desarrollo análogo al esquema de la tragedia clásica, noción expresada ya por E. Hemingway en *Death in the afternoon*— y las relaciones que presenta especialmente con la actividad erótica. Por lo tanto, se convierte este arte en uno de estos hechos reveladores que nos iluminan sobre parcelas oscuras de nuestro cosmos y al mismo tiempo celan, como espejos, las imágenes de nuestra emoción.

En un lenguaje repleto de construcciones metafóricas referidas a los aspectos que va enumerando, paráfrasis, Leiris nos dice que la corrida no es sólo un ballet, ni tampoco un deporte, sino que al introducir el elemento dramático, lo trágico de lo que ella está empapada adquiere un carácter artístico todavía más explícito. Pero tampoco se trata sólo de un arte, ya que “il est aisé de montrer qu'elle est dominée par des éléments qu'aucun art, jamais, ne met en jeu de façon aussi brutale et aussi expresse” (37).

Al llegar aquí llama en su ayuda a Baudelaire. En los diarios íntimos del poeta francés (38) descubre el ideal poético de la belleza baudelariana cuando habla de un rostro femenino, cuya belleza *ardente et triste* participa a la vez de la voluptuosidad y de la tristeza. No se trata de la belleza romántica de los contrastes, sino más bien de una belleza clásica ideal en la que se introduce una fractura, una hendidura, una grieta. Para Baudelaire —según Leiris— no se trataría de una mezcla estática de contrarios, sino que lo que constituye la belleza no es el contacto entre elementos opuestos, sino su antagonismo, el modo como uno hace impresión en el otro, como lo hierde y lo desgarran en algún momento de significación especial. Una vez más Leiris nos muestra su capacidad de mantener su peculiar “estilo” analítico, siempre como un volatinero indemne en lo alto de la cuerda, al describirnos lo bello —que sólo existe en función de lo que se destruye y de lo que se regenera— como algo que se presenta “tantôt comme une calme dévoré par la tempête en puissance, tantôt comme une frénésie qui s'ordonne et cherche à contenir sous une masque impassible son orage intérieur” (39). Aparecen los dos polos entre los cuales se desarrollan todos los eventos: el elemento *droit*, de belleza inmortal y el elemento *gauche*, accidentado, siniestro. Ambos nos recuerdan a las ya mencionadas fuerzas hermética y dionisiaca. Para Leiris, en cambio, que sigue a Nietzsche, representan la contraposición entre lo “apolíneo” y lo “dionisiaco”, encarnados por el torero —de quien analiza buena parte de su quehacer de oficiante— y por el toro, el mal, lo monstruoso. Es por ello que puede hablar de la tauromaquia como ejemplo de un arte donde la condición esencial de la belleza es un

(37) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. p. 18.

(38) Cf. Michel LEIRIS: ob. cit. p. 18.

(39) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. pp. 19-20.

“déalage, une déviation, une dissonance” (40). Lo bello se convierte en la herida, el hiato o la grieta por donde se asoman la fuerza bruta y siniestra del toro (como en el Minotauro picassiano) que pone en peligro la vida del hombre; lo imprevisto e imprevisible; el acto del torero de *se gauchir* (ladearse, torcerse) que introduce algo siniestro en su “recto” comportamiento; y una serie de elementos que están a mitad camino entre la norma geométrica (ideal platónico) y la destrucción. Para Leiris la tauromaquia será, pues, “un art tragique, où se trouve gauchie, par le soulèvement de forces dionysiaques, l’homme apollinienne” (41)...“et sur la possibilité matérielle d’une blessure” (42).

Finaliza su brillante ensayo relacionando la tauromaquia con el erotismo (arte del amor) ya que la corrida se baña en una atmósfera erótica indiscutible, y analizando los diversos momentos que le confieren dicho carácter para llegar a la conclusión de que la tauromaquia (al igual que el erotismo) obedece a las leyes del mismo “movimiento” que hace que en el arte todo sea interacción de contrastes: belleza y desviación, tensiones seguidas de pausas, valores fuertes y valores débiles. Los constructores de espejos —quienes crean obras de arte o quienes analizan los hechos estéticos— como si fueran artesanos lúcidos de nuestras revelaciones (“les lieux où l’on se sent tangent au monde et à soi-même” (43)), incorporan la muerte a la vida intentando neutralizar los males, como hacen las religiones, preferentemente con la muerte, y nos elevan a las accidentadas alturas en las que los breves fermentos de exaltación, al igual que les procuraba a los antiguos la ambrosía, nos revelarán, inexorablemente, nuestra propia y torturada triste condición.

El día 29 de marzo de 1950, el torero Domingo Ortega dio una conferencia en el Ateneo de Madrid sobre *El Arte del Toreo* (44) y ya desde el comienzo de su discurso sobre las normas clásicas en dicho arte, se lamenta de su propia falta de buena preparación literaria para llevarlo a buen fin. Es muy discutible, ya que habla en un estilo sencillo pero muy personal, con una exposición concatenada y rigurosa de los hechos, preocupándose fundamentalmente por cual/cuales personas podrían redactar el libro que todavía no está escrito sobre el arte del toreo (45) precisa que lo podría escribir o un gran filósofo, como Ortega y Gasset, o un matador de toros quien, difícilmente podría compaginar las

(40) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. p. 26.

(41) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. p. 31.

(42) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. p. 41.

(43) Cf. Michel LEIRIS: Ob. cit. p. 51.

(44) La citada conferencia ha sido publicada en forma de libro que es el que citamos, Domingo ORTEGA, “El Arte del Toreo”, *Revista de Occidente*, Madrid, 1950, con un anejo de José Ortega y Gasset.

(45) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. p. 13.

dos preparaciones técnicas: la literaria y la taurina. Espera que surja en el toreo un hombre del Renacimiento que lo escriba. Y nosotros añadimos que ojalá sea algo parecido al *Tratado de la Pintura* de Leonardo.

El librito de Ortega, a pesar de su declaración inicial, tiene una enorme carga de rigor y armonía en su discurso. Además, durante toda su lectura, mantiene siempre en nosotros la tensión entre la dúplice función ejercida durante muchos años por su autor: la de ejecutante y la de aficionado. Antes de pasar a enumerar las tres normas clásicas, Ortega arremete contra el público, los aficionados, a quienes acusa de haber sido partidarios de la personalidad de los toreros y de no haber sido conscientes de las normas de practicar el arte (46), por lo que confunden —salvo una pequeña minoría— dar pases con torear, para poner un ejemplo. Y se dejan deslumbrar por los toreros “estilistas” que practican algo diferente a lo anterior (según ellos), mientras que lo que en realidad hacen dichos toreros es renovar lo clásico —que ya estaba olvidado— y expresarlo según su personalidad. Se produce el fenómeno contrario que le ocurrió al público de finales del siglo XIX y comienzos del XX al contemplar y recibir las obras que los artistas crearon en aquella época: “La originalidad de las obras nuevas y de peso hace que el público, no acostumbrado todavía a la nueva expresión, experimente confusión e ingenuidad, y tenga que habituarse lentamente al nuevo lenguaje de las formas” (47). Este nuevo “lenguaje” (técnicas taurinas) al que los aficionados se entregan fácilmente, incluso con facilonería, no debe crecer en la esfera de lo sentimental, sino que ha de recaer en el ámbito conceptual de las normas clásicas, a las que hay que ser fiel —siempre según Ortega— si se quiere participar del rito artístico y conservar (el oficante-hombre) la potestad de ser el “narrador” que está en el sitio elevado del rapsoda y no en el del “narrador” personal, que “habla” (oficia) ante un auditorio que está reunido y no ante un “auditorio” que se ha disuelto en lectores individuales (espectador-multitud) (48).

Las normas clásicas son: Parar, Templar y Mandar. Deberían completarse, para Ortega, con una cuarta con lo que podríamos definir al arte del toreo como: “Parar, Templar, CARGAR y Mandar, a un toro naturalmente” (49). En pocas cuartillas ejemplifica estos conceptos. Compases literarios de extremada expresividad que nos impresionan por su sobria contundencia: al reproducir el diálogo con el aficionado que

(46) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. p. 16.

(47) Cf. Erich AUERBACH: *Mimesis*, ed. cast. Fondo de Cultura Económica, Madrid, 1983, 1.ª reimp. p. 470.

(48) Cf. W. KAYSER: *Interpretación y análisis de la obra literaria*, ed. cast. Gredos, Madrid, 1954, p. 575 y sigs. (Véase también, por lo que respecta a la relación hombre/público multitud, lo que dice W. H. Auden, *art. cit.*, pp. 24-25.

(49) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. pp. 18 y 49.

quería ser torero a toda costa el torero sonámbulo (50); recordando a los grandes creadores de las normas clásicas, como el gran Pedro Romero “quien en su larga vida de torero, matando a cinco mil seiscientos toros, nos da las normas geniales, sencillas, pero eternas, de cómo se deben torear éstos, para reducirlos” (51); exhortando a los toreros de hoy a que acudan a las normas clásicas (52); comentando las características de los toros y la falta del toro bravo; lamentando el grave estado del arte tauromáquico “porque es muy posible que, si no se le pone coto, se pierdan las buenas normas por completo, y si éstas desaparecen, el toreo será una cosa distinta de lo que pudo ser” (53).

Pone punto final a las palabras de Ortega, el filósofo José Ortega y Gasset, con un artículo (54) en el que le envía a su homónimo torero el retrato del primer toro —toro primigenio o *uro*— pintado por un pintor en el siglo XVII, no sin antes haber aclarado por qué un hombre de pensamiento como él se ha ocupado de las corridas de toros, espectáculo que no tiene similaridad con ningún otro, “intentando explicar su origen, su desarrollo, su porvenir, las fuerzas y resortes que lo engendran y lo han sostenido” (55).

* * *

5. La *Tauromaquia* es una forma de sacrificio en el que la etimología latina de la palabra, *sacrum facere* (sacralizar un acto), ha gozado de una especial preponderancia. En particular si consideramos que los actores del rito pueden intercambiarse los papeles de víctima y verdugo. Esto ocurre independientemente de los diversos valores sociales que, a lo largo de los siglos, la dramatización de la vida humana ha otorgado al animal. Por ejemplo —a un nivel religioso— en el culto a Cibeles con el sacrificio del toro, *taurobilia*, en el que quien se sometía a la aspersion de la sangre del animal renacía para siempre, puesto que la energía vital del toro regeneraba el cuerpo del oficiante y tal vez su alma; o en el culto a Mitra, dios cuyo acto esencial en su vida fue sacrificar al toro primitivo. Mientras que si lo consideramos desde el nivel sexual se relacionaba con el macho impetuoso, o por el contrario, a corresponder

(50) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. p. 21.

(51) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. p. 27.

(52) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. p. 36.

(53) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. p. 48.

(54) Cf. Domingo ORTEGA: Ob. cit. José ORTEGA y GASSET: *Enviando a Domingo Ortega el retrato del primer toro*, pp. 51-64.

(55) Cf. José ORTEGA y GASSET: art. cit. p. 55.

(56) Cf. Juan-Eduardo CIRLOT: *Diccionario de Símbolos*, Editorial Labor, Barcelona, 1981⁴, pp. 428 y 445.

al segundo signo del Zodíaco, se relacionaba con el principio de dualidad de lo masculino (yang) y lo femenino (yin) (56).

La mirada cómplice que se establece entre los oficiantes, devotos de Eros y Tánato, se funde en los pocos momentos en los que ambos consiguen ejecutar su cometido de una forma impecable. Hasta el momento en el que cada uno de los actores arroja la capa del ritual y dramatizado “diálogo” para arremeter contra su complementario, enjaezado con los arneses de un trágico y devastador “monólogo”. Es el falsamente denominado “momento de la verdad”, ya que la única verdad a la que asisten los espectadores —en la antigüedad eran los dioses los contempladores invisibles y los beneficiarios de las ofrendas— es aquella que se esconde, plácida e implacablemente, detrás de la apariencia o simulacro. Sólo quienes intuyen la presencia simbólica, que es la que es inflamada en última instancia por la verdad, podrán llegar a disfrutar y participar de ésta. Como si el rueda se hubiera convertido en una prisión y los presos —aislados, sin saber nada uno del otro, sin “verse” por más que se “miren”— estuvieran esperando, en capilla, a que los llamaran para que se ejecutara la sentencia de uno solo de ellos, ante la mirada de los espectadores que reconociendo el significado de los “soliloquios” han intuido y “saben” lo que va a ocurrir. Sólo en la medida en que no se pierda el conocimiento de la “enunciación” por parte de los integrantes del ternario (oficiantes y espectadores), el rito continuará manteniendo su carácter de sacrificio pagano. Y de antiquísima hierofanía.

La Realidad y el Símbolo se han unido, iluminando los momentos “reveladores”, como decía Leiris, en los que la técnica del rito ha sido ejecutada adecuadamente. Pero todavía estamos en el mundo de lo manifiesto: de aquello que está necesitado para existir del lenguaje (todo un léxico específico nombra, codifica y explica el rito) y de la razón discursiva. Muchas veces hemos pensado —la atmósfera un tanto mágica de la celebración taumática puede habernos sugerido este pensamiento— que habría que excusarle al lenguaje lo “poco” que nos dice sobre las cosas y al mismo tiempo lo “mucho” que nos oculta. Instalados en esta tangente de “ausencia” nos invade un ligero escalofrío cuando nos contemplamos como impertinentes aurigas de un carro ligero y veloz, cuyos corceles son el “lenguaje originario” (57) y lo “apenas” manifiesto. Tal vez no asistiríamos a un espejismo si los relinchos, metamorfoseados en murmullos cristalinos, nos susurrasen “a cau d’orella” (58) que todos los símbolos —“el símbolo revela ciertos

(57) Utilizamos “lenguaje originario” teniendo en cuenta lo que dice sobre el argumento Tzvetan TODOROV en *Teorie del Simbolo*, ed. it. Garzanti, 1984, pp. 290-302.

(58) *Loc. adv.* en catalán que significa: “tocando muy de cerca la oreja”, “en voz baja”.

aspectos de la realidad —los más profundos— que se niegan a cualquier otro medio de comunicación” (59)— pacen desde los tiempos primevos en las siderales e infinitas praderas a la espera de que los humanos los rapten, los quieran comprender y los adapten a sus perentorias, decisivas y vitales necesidades*.

* * *

* Como colofón de este trabajo, ruego me permitan leer el siguiente cuarteto-lira (estrofa al estilo “de la Torre”) dedicado al toro:

Apis benéfico, te abreva Hapy,
Nandí, Virshabha, Sin, Enlil y Rudra.
Y loarán tu piel miles de nombres,
¡Minotauro inmortal!

(59) Cf. Mircea ELIADE: Ob. cit. p. 12.

ESTILISTIKA-JARDUNALDIAK

Azken hitzak:

Heldu da ordua. Esan nahi dut, Literatura-batzordeak antolatu dituen Lehen Jardunaldiei bukaera emateko ordua. Nik eskertzen dut biziki egin den lana. Juan Marik erabili zituen hitzak errepikatuz, lan benetan miresgarriak aurkeztu dira Jardunaldiotara, ikuspuntu aberasgarriak entzun dira, gure artean esan beharreko diren gauza asko eta asko esan dira. Uste dut, bada, mugarri antzo geldituko direla Jardunaldiok Euskaltzaindiaren egintzen artean. Eskerrak eman nahi dizkiet antolatzaile, txosten-gile, parte hartzaile eta bereziki Krutwig zuzendari jaunari.

Gauza bat, ordea, esan beharrean nahiz. Komisioak autonomoak dira beren lanean, baina burujabetasunik ez dute. Eta Euskaltzaindia batasun bat da. Orduan elkarkidetasun baten barnean lan egin behar dugu. Euskaltzaindiak erabakita dauzkan euskararen normalizapenerako hari nagusiak errespetatu beharra dugu denok. Bestela badakigu nora goazen: kaosa eta hondamena geron burugainera ekartzera. “La tela de Penélope”. Egin eta desegin. Hori, zinez, ezin dut onartu. Eta hori esatean badakit Euskaltzaindiaren Zuzendaritza osoa dudala neurekin.

Horrela ez ginateke joango inora. Euskaltzaindia Arantzazuko Batzarretik hona gogotik aritu da lanean bere sorrera-egunean Euskal Herriak ipini zion zorra kitatzeko asmoz eta herria guri begira dugu. Orain bada, geron artean hasten bagara geure teilatura harriak jaurtitzen, nahaspila besterik ez dugu sortuko.

Ortografiara mugatuko naiz, ezen hor ikusten dut haustura larria. Ortografiaren barrutian iritzi desberdinak teoriarik egotea ezin kenduzkoa da; gauza konbentzionala da, azken batean, ortografia, baina pratikan berdintasuna eskatzen duena. Ez dezagun, bada, egin duguna orain desegin. Behin baino gehiagotan aipatu da adibidea: errepidean oinezkoak ezkerretik joan behar du. Zergatik ez eskuinetik? Beharrezkoa delako denok bide beretik joatea. Teorikoki iritzi ugariak, askotarikoak egon daitezke, baina pratikan auzi honetan batasuna edo berdintasuna behar da. Uste dut adibide ximple honekin hau berez ulertzen dela.

Fr. Luis Villasante

euskaltzainburuak

HILBERRIAK

ANTONIO BERRUETA ALZOLA (1917-1991)

Antonio Berrueta Alzola, euskaltzain urgazlea, Gasteizen hil zen, urtarrilak bost, 1991, hirurogeitamahalau urte zituela.

Orbison, Arabako Ekialdean, beraz, sortu zen 1917an, sei anai-arrebaren artean bostgarrena. Lau urterekin, familia guztia Gasteiza aldatu zen eta bertan eskolako lehen urratsak egin: San Viatorren lehenik eta gero Urbinaren eskolan.

Hamalau urterekin hasi zen lanean, dendako langile. Lau dendatan ari izan zen zahar-saritu arte, baina lauak jabe berarenak ziren (“El Vasco”, “Almacenes Castresana”, “El Barato”, “Saldos”, eta “El Telar”). Denbora laburrean Eibarren bizi izan zen, “El Barato”-ren hango ordezkartzaren hasieran. Hau dela-ta adiskide batzuk egin zituen bertan, Juan San Martin eta Imanol Lazpiur, besteak beste. Hain zuzen ere, Andoni Urrestarazuren gramatikaren lehen argitaraldia talde honi esker gauzatu zen. Berruetaren Urrestarazurenganako atxikimenduak beste guztiak akuilatu zituen.

Tartean, ordea, gerra dugu, edota soldadutza luzea, baina gerran. Urte askoren buruan, mediku batek galdetu zion:

—¿Vd. fue a la guerra?

—No, me llevaron.

Eraman, leku askotara, gainera: Ebroko gatazkan, Kataluniako frontean eta Albaceten izan zen Berrueta.

Soldadutzara baino lehen, ordea, gerra hasi ahal, izualdi bat izan zuen. *Kirok-zaleak* elkartearen karneta aurkitu omen zion poliziak eta gauerdian bila etorri, hura lo zetzala. Anaia zaharrenak galdetu zien zergatik zetozen bila, bai eta huskeria zela sinestarazi. Furgonetako gidariak, euskaldunak, egin zuen gainekoak, perpaus biribil honetaz (Antonio anaia txikiagatik):

—Los chavales a la cama.

Euskaltzale porrokatua izan zen Antonio Berrueta gazte-gaztetandik. Euskaraz ikasteari Andoni Urrestarazurekin ekin zion, beronen etxean, poliziak eskola horiek debekatu arte (dirudienez, haiek ez ziren haur kontuak). Gero, atek edo atekak zabaldu zirenean, San Joseko elizan, Institutuan eta *Udaberria* elkartean eman zituen berak eskolak. Askok izan dira Berruetaren ikasleak: Antonio Agirre-zabal, Todor Agirre, Peli Martin eta beste anitz.

Antonio Berrueta (lehendabizikoa eskuinaldetik) Arantzazun, agian 1956.ean. Haren ondoan Koldo Mitxelena. Besteak nortzuk diren ez dugu jakiterik izan.

Adoretsua zen eskolak prestatzen: makinaz gaiak eta hiztegiak txukun jo, kopia egin, orduak eta orduak ematen zituen irakasleak ikasleek euskararen aldapa biguintzeko. Ondoren, Urrestarazuren gramatika agertu zenean (1955ean), lanok erraztu ziren, jakina.

Irakurzaletasun handia zuen. Etxea liburuz betea zuen, euskal eta erdal liburuz, asko zahar-sarituko zenean irakurtzeko asmoz erosiak. Baina ez dira gutxi ertzak moztu gabe gelditu direnak.

Mendigoizale bipila genuen orobat. Berandu arte ibilia da mendian, eta Andoni Urrestarazu erbestetik itzuli ondoren ez zuten iganderik huts egiten Estibalitzera gabe.

Erkongabe zen Antonio Berrueta eta bi arrebarekin bizi zen Pio XII kalean. Bertan hil zitzaigun adiskide ona, gizon xaloa eta langile nekazina.

Donostia, 1991-III-22

E. Knörr

EUSKALTZAINDIAREN AURKITEGIA

EGOITZA / SEDE

Plaza Barria, 15
Postakutxa / Apartado: 466
48005 BILBO / BILBAO

BULEGOAK / OFICINAS

Telf. 94-415 81 55
Fax: 94 415 81 44
Arduraduna: Jose Luis Lizundia Askondo

AZKUE BIBLIOTEKA

Telf. 94-415 27 45
Fax: 94 415 00 51
Arduraduna: Jose Antonio Arana Martija

ORDEZKARITZAK / DELEGACIONES

ARABA / ALAVA

San Antonio, 41
01005 VITORIA/GASTEIZ
Telf. 945-23 36 48; Fax: 945-23 39 40
Ordezkarria: Endrike Knörr

GIPUZKOA / GUIPUZCOA

Hernani, 15-Behea
20004 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN
Telf. 943-42 80 50; Fax: 943-42 83 65
Ordezkarria: Juan Mari Lekuona

NAFARROA / NAVARRA

Conde Oliveto, 2-2
31002 IRUÑEA / PAMPLONA
Telf. 948-22 34 71; Fax: 948-21 07 13
Ordezkarria: Jose Mari Satrustegi

IPARRALDEA / PAYS BASQUE NORD

37 rue Port Neuf
64100 BAIONA / BAYONNE
Telf. 07/33-59 25 64 26
Ordezkarria: Pierre Charritton

EUSKALTZAINBURUGOA / CARGOS ACADEMICOS Y EJECUTIVOS

Euskaltzainburua/Presidente: Jean Haritschelhar

Buruordea/Vicepresidente: Juan Mari Lekuona

Idazkaria/Secretario: Jose Mari Satrustegi

Diruzaina/Tesorero: Jose Antonio Arana Martija

Iker Sailburua/Presidente Sección Investigación: Luis Villasante

Jagon Sailburua/Presidente Sección Tutelar: Endrike Knörr

Bibliotekaria/Bibliotecario: Pello Salaburu

Idazkariordea/Vicesecretario: Jose Luis Lizundia

Bibliotekariordea/Vicebibliotecario: Jose Antonio Arana Martija

Ekonomi-eragilea/Gestor económico: Juan Jose Zearreta

Argitarapenen-eragilea/Ejecutivo publicaciones: Ricardo Badiola Uriarte

EUSKALTZAIN OSOAK / ACADEMICOS DE NUMERO

1. Patxi Altuna, E.U.T.G. Mundaiz, Apdo. 1359 Postakutxa, 20080 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 31 00.
2. Jose Antonio Arana Martija, Karmelo Etxegarai, 6, 48300 GERNIKA (Bizkaia), 94-625 07 01 (Etxea); 94-415 27 45 (Bulegoa).
3. Pierre Charriton, 3 impasse Port Neuf, 64100 BAYONNE/BAIONA (France), 59 59 81 27.
4. Jean Luis Davant, École d'Agriculture du Pays Basque, rue de l'Ursuya, 64240 HASPARREN/HAZPARNE (France), 59 29 60 20 (Eskola); 59 28 14 14 (Urrustoi).
5. Xabier Diharce "Iratzeder", Abbaye Notre Dame de Belloc, 64670 URT, 64240 HASPARREN/HAZPARNE (France), 59 29 65 55.
6. Eusebio Erkiaga, Rodríguez Arias, 31-4. ezk., 48011 BILBO, 94-410 00 36.
7. Jean Haritschelhar, Elorrieta, 24 route de Lamigotte, 64600 ANGLET/ANGELU (France) 59 59 08 98 (Erakustokia); 59 03 85 06 (Etxea).
8. Alfonso Irigoien, Trenbideko Etorbidea, 2-5. B, 48013 BILBO, 94-442 27 70.
9. Endrike Knörr, Mateo Múgica, 8-2. C, 01009 VITORIA/GASTEIZ, 945-22 38 03 (Etxea); 945-23 36 48 (Ordezkaritza).
10. Federiko Krutwig, Berastegi, 1-2. ezk., 48001 BILBO, 94-423 78 87.
11. Antonio Maria Labayen, San Francisco, 35-pral., 20400 TOLOSA (Gipuzkoa), 943-65 10 82.
12. Emile Larre, Curé, Irissarry, 64780 OSSES/ORZAIZE (France), 59 37 60 67.
13. Juan Mari Lekuona, Seminario Diocesano, Paseo Heriz, 82, 28008 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-21 39 11; 943-42 80 50 (Ordezkaritza).
14. Beñat Oihartzabal, Bordaberria, 1, Rue de Hondritz de Haut, 64600 ANGLET/ANGELU (France), 59 42 23 48.
15. Francisco Ondarra, Colegio de PP. Capuchinos, 31795 LEKAROZ (Baztan) (Nafarroa), 948-58 00 00.
16. Txomin Peillen, Ibarburu, Sainte Engrace, 64560 LICQ-ATHEREY/LIGI-ATHEREI (France), 59 28 62 44; Faculté des Lettres de Pau, Avenue Poplawski, 64000 PAU (France), 59 92 32 41.
17. Pello Salaburu, Sarriena, 153, 48940 LEIOA (Bizkaia), 94-464 21 24.

18. Juan San Martin, Dato, 20-3, 01005 VITORIA/GASTEIZ, 945-13 51 18 (Bulegoa); Prado, 11-2 ezkerre. 01005 VITORIA/GASTEIZ, 945-23 08 07 (Etxea).
19. Ibon Sarasola, Paseo Duque de Mandas, 37-1, 20012 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 33 40; Verdi, 143, 1, 08012 BARCELONA, 93-237 29 63.
20. Jose Mari Satrustegi, 31810 URDIAIN (Nafarroa), 948-56 29 06 (Etxea); 948-22 34 71 (Ordezkaritza).
21. Luis Villasante, Arantzazuko Santutegia, 20560 OÑATI (Gipuzkoa), 943-78 09 51.
22. Patxi Zabaleta, Amaia, 2-C-1, 31002 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-26 71 39 (Etxea); 948-22 84 71 (Bulegoa).
23. Antonio Zavala, San Inazio ikastetxea, 3059 Postakutxa, 20080 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 95 00.

Oharra: – Frantziara deitzeko: 07-33 eta gero zortzi zenbakiak.
– Frantziatik deitzeko: 19-34 eta gero beste zenbakiak.

EUSKALTZAIN OHOREZKOAK / ACADEMICOS DE HONOR

1. Jacques Allières, 25, route d'Espagne, L'Orangerie, 31300 TOULOUSE (France), 61 40 15 10.
2. Julio Caro Baroja, Itzea, B.º Altzate auzoa, 31780 BERA (Nafarroa), 948-63 00 20; Alfonso XII, 50-7, 28014 MADRID, 91-420 22 61.
3. Jon Bilbao, Osabene, Torrebarria, 5, 48990 GETXO (Bizkaia), 94-460 42 83.
4. Iñaki Eizmendi "Basarri", Ntra. Sra. del Pilar, 10, 20800 ZARAUTZ (Gipuzkoa), 943-84 15 37.
5. Jon Etxaide Itharte, Paseo de Colón, 33-4 ezk., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 78 18.
6. Justo Garate, Mitre, 574-4. A. Dpto. 1, 5500 MENDOZA (Argentina), 29 36 72.
7. Nils M. Holmer, Freninge 22:22, S-270 33 VOLLSJÖ (Suedia).
8. Jose M. Jimeno Jurio, Monasterio de Usun, 4-2. C esk., 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-26 05 72.
9. Gerardo López de Gereñu, San Vicente de Paul, 8, 01001 VITORIA/GASTEIZ, 945-25 46 14.
10. André Martinet, 16 rue Pierre-Bonnard, 92260 FONTENAY-AUX-ROSES (France), 46 61 12 04.
11. Santiago Onaindia, PP. Carmelitas, Larrea, 48340 ZORNOTZA (Bizkaia), 94-673 00 88.
12. Rudolf de Rijk, Newtonstraat, 69, II, 1098 HA AMSTERDAM (Holanda), 20 93 56 50.
13. Jorge de Riezu, PP. Capuchinos, Errotazar, 42, 31014 IRUÑEA/PAMPLONA.
14. Terence Harrison Wilbur, Departament of Germanic Languages, University of California, 90024 LOS ANGELES (USA).
15. Pedro de Yrizar, Lagasca, 54, 28001 MADRID, 91-576 63 93.
16. Guri Zytzar', VazaPsavela, VII Dem 5A, Kv. 31 TBILISI 38008 CIE/EBE.

**EUSKALTZAIN URGAZLEAK/
ACADEMICOS CORRESPONDIENTES**

- Jesus Acha, Avda. Sancho el Fuerte, 96, Irrintzi, 31001 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-25 70 21.
- Jose Antonio Aduriz, Ategorrieta hiribidea, 23-2., 20013 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 73 46; 943-47 33 77 (Bulegoa).
- M.ª Dolores Agirre, Urbieta, 5-2., 20006 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 43 03.
- Eugenio Agirretxe, B.^o Zamalbide auzoa, Eliza, 20100 ERRETERIA (Gipuzkoa) 943-51 04 42.
- Gexan Alfaro, Librairie Zabal/Liburudenda, 52 rue Pannecau, 64100 BAYONNE/BAIONA (France), 59 59 43 90.
- Jose Luis Alvarez Enparanza "Txillardegui", Antso Jakintsua, 26- 9. D Amara Berri 20010 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
- Xabier Amuriza, Andikoa auzunea, 48014 BERRIZ (Bizkaia), 94-673 21 42.
- Pierre Andiazabal, Grand Séminaire, Avenue Darrigrand, 64100 BAYONNE/BAIONA (France), 59 63 33 40.
- Marcelino Andrinua, Abadetxea, 48212 MAÑARIA (Bizkaia), 94- 682 40 04.
- Juan Apezetxea, Avda. de Guipúzcoa, 5, Villa Antonia, 31012 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-11 21 31.
- Jose Mari Aranalde, San Inazio auzunea, 9-l. D, 20400 IBARRA (Gipuzkoa), 943-21 60 44.
- Xabier Aranburu, Miracruz, 28-A-4. esk., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 97 04.
- Xipri Arbelbide, 14 rue Salie, 64100 BAYONNE/BAIONA (France), 59 59 31 14.
- Adoldo Arejita, Labayru, 28-pral. ezk., 48012 BILBO, 94-444 64 56 (Etxea); 445 31 00 hedapena 548 (Deustuko Unibertsitatea).
- Josu Arenaza, Gran Vía, 82-2. ezk., 48011 BILBO, 94-441 41 81.
- Jose Antonio Arkotxa, Sorgintxulo, 2-12. C, 20100 ERRETERIA (Gipuzkoa), 943-21 60 44.
- Begoña Arregi, Pio Baroja, 8-4. C, 2008 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-21 62 06.
- Pakita Arregi, Matia, 58-3., 20008 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943- 21 25 32.
- Mikel Atxaga, *DEIA*, Carlos I, 3-behea, 2001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-46 24 88.
- Bernardo Atxaga (Joseba Irazu), Kale Nagusia, 10, 20159 ASTEASU (Gipuzkoa), 943-69 19 02.

Gotzon Aurrekoetxea, Ziarrusta auzunea, 48141 DIMA (Bizkaia), 94-673 67 20 (Etxea); 94-415 81 55 (Bulegoa).

Miren Azkarate, Sancho el Sabio, 26-6. D, 20010 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-46 75 85.

Jose Mari Azpiroz, Dermitaleria, 3-1. esk., 31011 IRUÑEA/PAMPLONA.

Jose Azurmendi, Ategorrieta hiribidea, 23-2., 20013 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 73 46

* * *

Ricardo Badiola Uriarte, Errotalde, 17 J, 48990 GETXO (Bizkaia), 94-460 05 11 (Etxea); 94-415 81 55 (Bulegoa).

Gaizka Barandiaran, San Inazio ikastetxea, 3059 Postakutxa, 20080 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 95 00.

Federico de Barrenengoa, Plaza Plácido Careaga, 12-5. ezk., 48014 BILBO, 94-435 38 19.

Iñaki Barriola, Isturin, Paseo Ayete, 20009 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-21 16 73.

Serafin Basauri, Txirio kale, 1-3., 20600 EIBAR (Gipuzkoa), 943-71 35 90.

Jose Basterretxea, Sangüesa, 13-1. ezk., 31003 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-23 66 96.

Isidro Baztarrika, PP. Benedictinos (Santuari), 01193 ESTIBALIZ (Araba), 945-28 37 65.

Iñaki Beobide, Narrica, 31-3, 20003 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 09 82.

Julene Berrojalbiz, Rodríguez Arias, 29-3. ezk., 48011 BILBO, 94-443 79 43.

Pedro Berrondo, Gral. Lersundi, 6 ent.-ezk., 20007 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-46 18 57.

Antonio Berrueta, Pío XII, 16-6. B, 01004 VITORIA/GASTEIZ, 945-25 12 84.

Milagros Bidegain, Sancho-enea, 9, 20100 ERRENTERIA (Gipuzkoa).

Antonio Bilbao, 28 Postakutxa, 48908 SANTURTZI (Bizkaia).

Felix Bilbao, PP. Franciscanos, 48393 FORUA (Bizkaia), 94-625 20 01.

Gunter Brettschneider, Unter der Ulmen, 136 5000 KNÖLN-51 (Alemania).

* * *

Joseph Camino, Evêché, 64100 BAYONNE/BAIONA (France), 59 63 33 40.

Junes Casenave-Harigile, Apez etxia, Presbytère, ALCAY, 64470 TARDETS-SORHOLUS / ATHARRATZE-SORHOLÛZE (France), 59 28 54 66.

* * *

Joseph Camino, Evêché, 64100 BAYONNE/Baiona (France), 59 63 33 40.

Juns Casenave-Harigile, Apez etxia, Presbytère, ALCAY, 64470 TARDETS-SORHOLUS/ATHARRATZE-SORHOLÛZE (France), 59 28 54 66.

Jorge Cortés Izal, Monasterio Velate, 5-7, 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-25 57 59.

Jean Pierre Curutchet, 647800 HELETTE/HELETA (France), 59 37 61 04.

* * *

Pierre Diez de Ulzurrun, San Antón, 43, 31001 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-22 21 22.

Jean Baptiste Dirassar, Lotissement arrantzaleak, CIBOURE/ZIBURU, 64500 SAINT-JEAN-DE-LUZ/DONIBANE-LOHIZUNE (France), 59 26 05 95.

Pierre Duny Pêtre, Maison Héguitoa, 4 chemin d'Olhonce, 64200 SAINT-JEAN-PIED-DE-PORT/DONIBANE-GARAZI (France), 59 37 04 91.

* * *

Andolin Eguzkitza, M.ª Muñoz, 6-5. ezk. ezk., 48005 BILBO, 94-416 08 20.

Kepa Enbeita, Auzo-lana, S. A., o 1449 ABORNICANO (URKABUSTAIZ) (Araba), 945-43 00 32.

Martzel Ensunza, Juan Antonio Zunzunegi, 7-4. ezk. 48013 BILBO, 94-464 88 00.

Karmele Esnal, Zabaleta, 50-7. D, 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 09 15.

Pello Esnal, Gipuzkoa, 19 B-2.A, 20800 ZARAUTZ (Gipuzkoa), 943-29 18 11.

Bernardo Estornes, Secundino Esnaola, 13-3. ezk., 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.

Eñaut Etchamendy, Professeur Agronome, Saint-Palais (Donapaleu), 64120 BEYRIE-SUR-JOYEUSE/MITHIRIÑA (France), 59 65 80 95.

Jean Baptiste Etcharren, Chemin Kurutxamendi, 64220 SAINT-JEAN-PIED-DE-PORT/DONIBANE-GARAZI (France), 59 37 31 99.

P. Etchandi, Abbaye Notre Dame de Belloc, 64670 URT/AHURTI, 64240 HASPARREN/HAZPARNE (France), 59 29 65 55.

Jacques Etcheverry, 2 Allées Bouflers, 64100 BAYONNE/BAIONA (France).

Jean Baptiste Etcheverry, Arditegia, 64250 CAMBO/KANBO (France).

Jean Baptiste Etcheverry, Aumonier, 64100 BAYONNE/BAIONA (France).

Jose Mari Etxaburu, Villa Ongi-etorri, Amute auzoa, 20280 HONDARRIBIA (Gipuzkoa), 943-64 30 02.

Ana Mari Etxaide, Trav. Bayona, 1-2, G, 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-26 08 80.

Juan Angel Etxebarria, Carlos Gangoiti, 5-1. ezk., 48300 GERNIKA (Bizkaia), 94-625 49 52 (Etxea); 94-625 05 89 (Eskola).

Jose Mari Etxebarria, E.U.T.G.-Mundaiz, 50, 1359 Postakutxa, 20080 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 31 00; 943-65 30 09 (Komentua).

Juan Manuel Etxebarria, Zamakóa, 29-4 B, 48960 GALDAKAO (Bizkaia), 94-456 83 10.

Peter Etxeberria, 491 Court, 89501 RENO, NEVADA (USA).

Carmelo Etxenagusia, Monasterio de Refugio, Zabalbide, 104, 48006 BILBO, 94-411 99 99 (Apezpikutegia).

Eustasio Etxezarreta, Urdaneta, 10, 579 Postakutxa, 20080 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943 46 53 26.

* * *

Patrik Farell (Darragh), 41 Nutley Lane, DUBLIN (Irlanda), 69 26 41.

Jaxinto Fernandez Setien, Orkolaga, 12-3., 20120 HERNANI (Gipuzkoa).

* * *

Bitoriano Gandiaga, PP. Franciscanos, Arantzazuko Santutegia, 20560 OÑATI (Gipuzkoa), 943-78 13 02.

Jose Garmendia, Casa del Médico, 20709 EZKIOGA (Gipuzkoa).

Juan Garmendia Larrañaga, Mayor, 1, 20400 TOLOSA (Gipuzkoa), 943- 67 09 19.

Salvador Garmendia, Mugika-enea, 20270 ANOETA (Gipuzkoa), 943- 66 25 39.

Xabier Gereño, Agirre Lehendakaria, 18-3. esk., 48104 BILBO, 94- 435 52 63.

Paul Gilsou, Abbé, Parioisse du Gros-Caillou, PARIS-7.

Patxi Goenaga, Landazuri, 17-5. ezk., 01008 VITORIA/GASTEIZ, 945-13 65 57.

Manex Goienetxe, Chikitoys, Route d'Aritzague, 64600 ANGLET/ANGELU (France), 59-42 39 33.

Juan Luis Goikoetxea, Médico Municipal Pedro Cortés, 3-9. A, 48006 BILBO, 94-427 70 09; 94-453 36 42.

Bernard Goity, Evêche, rue des Gouverneurs, 64100 BAYONNE/BAIONA (France).

* * *

Marcelin Hegiaphal, Pastoralier Cheraute par, 64130 MAULEON/MAULE-LEXTARRE (France), 59 28 17 86.

* * *

- Mariano Iceta, 31700 ELIZONDO (Baztan) (Nafarroa), 948-58 07 55.
- Roger Idiart, Curè de Sauguis-Saint Etienne/Zalgize-Donetztebe, 64470 TARDETS-SORHOLUS/ATHARRATZE-SORHOLÛZE (France), 59 28 51 65.
- Arantza Idiazabal, Tolarieta, 6-1, esk., 20180 OIARTZUN (Gipuzkoa).
- Itziar Idiazabal, Sarriena, 54, 48940 LEIOA (Bizkaia), 94-464 26 08.
- Andrés Iñigo, Sangüesa, 1-3., 31003 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-24 74 74.
- Joseba Intxausti, Hipika bidea, 12-3 A, 20014 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
- Jose Angel Irigaray, Aldamar, 9-1. esk., 20003 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 64 89.
- Jose Mari Iriondo, Nafarroa 11, Eguzki-lore, 2-3. B, 20800 ZARAUTZ (Gipuzkoa), 943-83 43 51.
- Michel Itçaina, Secrétaire de Mairie, 64250 CAMBO/KANBO (France), 59 29 72 55; 59 29 75 30.
- Fermin Ixurko, 31878 ALDAZ (Nafarroa), 948 50 42 82.

* * *

- Ramuntxo Kanblong, Route des Pins, 64600 ANGLET/ANGELU (France), 59 03 83 69.
- Jaime Kerexeta, Presbítero, San Roque, 24, 48230 ELORRIO (Bizkaia), 94-682 00 12.
- Xabier Kintana, Haritezkieta etxea. Askorbeko-Ugarte bidea, 3. Goierri-Martiartu 48950 ERANDIO (Bizkaia), 94-464 88 00, luzapena 20 80 (Euskal Herriko Unibertsitatea); 94-417 04 91 (Etxea).
- Jon Kortazar, Elorriaga, 8-3, 48100 MUNGIA (Bizkaia), 94-674 29 02.

* * *

- Joseba Andoni Lakarra, Euskal Herriko Unibertsitatea –Euskal filologia–, Marqués de Urquijo, z/g. 01006 VITORIA/GASTEIZ, 945-13 98 11.
- Daniel Landart, Villa Heleta, 64100 MOUGUERRE/MUGERRE (France), 59 31 54 57; 59 03 11.
- Jose Mari Larrate, Nieves Cano, 55, 01006 VITORIA/GASTEIZ, 945-23 24 70.
- Mikel Lasa, San Vicente, 5-4., 2003 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 54 48 (Etxea); 943-42 90 99 (Lantokia).
- Jose Manuel Lasarte, Muguero, Miguel Astrain, 10-1.º A, 31006 PAMPLONA/IRUÑEA, 948-15 00 14.
- M.ª Pilar Lasarte, Portuene, 10-3. ezk., 20008 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-21 50 15; 943-42 80 50 (Bulegoa).
- Imanol Laspiur, Aldatze, 3-2. ezk., 20600 EIBAR (Gipuzkoa), 943- 71 32 88.

Gabriel Lertxundi, Abbaye Notre Dame de Belloc, 64670 URT/AHURTI, 64240 HASPARREN/HAZPARNE (France), 59 29 65 55.

Angel Lertxundi, Villa Teresita, z/g, 20800 ZARAUTZ (Gipuzkoa), 943- 83 05 91.

Juan Antonio Letamendia, Gabriel Aresti torrea, 3, 20280 HONDARRIBIA (Gipuzkoa), 943-64 35 14.

Xabier Lete, Plaza San Juan, 20, 20130 URNIETA (Gipuzkoa), 943 55 18 49.

Jose Luis Lizundia, Bruno Mauricio Zabala, 22-2. F, 48200 DURANGO (Bizkaia), 94-681 41 09 (Etxea); 94-415 81 55 (Bulegoa).

Jose Antonio Loidi, Farmacia, Paseo de Colón, 93, 20300 IRUN (Gipuzkoa), 943-61 26 78.

* * *

Peli Martin Latorre, Manuel Iradier, 9-4. ezk., 01006 VITORIA/GASTEIZ, 945-23 29 59.

Xabier Mendiguren, Doctor Delgado, 8-4. C, 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 29 51.

Fernando Mendizabal, Camino Zarategi, 18-2. B, Intxaurreondo, 20015 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-47 33 77 (Bulegoa).

Marie Jeanne Minaberry, Journaliste, 64480 USTARITZ/UZTARITZE (France).

Luis Mari Mujika, Zabaleta, 49-4. esk., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 36 37.

Jose Antonio Mujika, Plaza del Cedro, 3-9. esk., Bidebieta 1, 20016 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-39 25 28.

Abel Muniategi, Bizkaiburu, 12-6. A, 48370 BERMEO (Bizkaia), 94-416 40 22 (Bulegoa).

* * *

Juan Carlos Odriozola, EHU –Zientzi Fakultatea–, 48940 LEIOA (Bizkaia) 94-464 88 00.

Jesus Oleaga, Elcano, 18 ent. esk., 48008 BILBO, 94-443 69 57.

Ignacio Omaechebarria, PP. Franciscanos, Paseo Zorrilla, 27, 47007 VALLADOLID, 983-23 30 26.

Josu Oregi, Paseo Urdangarin, 20570 BERGARA (Gipuzkoa), 943-76 15 61.

Jon Ortiz de Urbina, Deustuko Unibertsitatea –Filologia ingelesa– 1 Postakutxa, 48080 BILBO, 94-445 31 00.

Karlos Otegi, Aresti, 3-2 D. 20800 ZARAUTZ (Gipuzkoa) 943-83 46 92.

* * *

Rosa Miren Pagola, Ramón y Cajal, 12-2. 48014 BILBO, 94- 447 32 99.

Pedro Pujana, Virgen de Begoña, 41, 48006 BILBO 94-412 69 27.

* * *

Georges Rebuschi, 13, Avenue du Château 54220 MALZEVILLE (France).

Jose Antonio Retolaza, Orueta, 1-3., 48009 BILBO, 94-423 45 73.

Karmele Rotaetxe, Plaza Bombero Echaniz, 4-6. ezk., 48010 BILBO, 94- 431 40 33.

Manuel M.ª Ruiz Urrestarazu, Adriano VI, 22-7. ezk., 01008 VITORIA/GASTEIZ.

* * *

Andoni Sagarna, Eguzki-etxea, Kale Zahar auzunea, 20170 USURBIL (Gipuzkoa), 943-36 53 73.

Ramón Saizarbitoria, Peña y Goñi, 1-6. esk., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 79 90.

Patxi Salaberri, Travesía José Jimeno, 2-4. ezk. 31015 IRUÑEA/PAMPLONA.

Pedro Sancristóbal, Diputación General de Aragón, Dirección General de Acción Cultural, Edificio Pinatelli, P.º M. Agustín, s/n. 50004 ZARAGOZA, 976-43 95 00, extensión 2210 luzapena.

Jose Mari Sánchez Carrión, Udaletxeko Plaza, 1-6, 31001 IRUÑEA/PAMPLONA.

Carlos Santamaria, Buen Pastor, 13, 20005 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-41 52 97.

Jobesa Sarrionaindia, Landako etorbidea, 1-3. 48200 DURANGO (Bizkaia), 94-681 18 82.

Iñaki Segurola, Marinel, 4-2. C, —*Orotariko Euskal Hiztegia*—, 20007 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-47 02 84.

* * *

Jose Ignacio Tellechea, Usandizaga, 27-5. ezk., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 00 62.

Francisco Tirapu, Plaza San José, 4, 31001 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-22 79 19.

Juan Mari Torrealdai, Tolosa hiribidea, 103-1. C, 20009 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-21 80 92.

* * *

Martin Ugalde, Almirante Juan Allondo, Villa Carolina, A-4. esk., 20280 HONDARRIBIA (Gipuzkoa), 943-64 15 05.

Patxi Urribarren, Carmelo de Begoña, 10, 48004 BILBO, 94-412 43 43.

Patri Urkizu, Santo Kristo plaza, 4, 20100 LEZO (Gipuzkoa), 943-52 72 24.

Ignacio Urquijo, Munibe, 48270 MARKINA (Bizkaia), 94-616 60 31.

Arantza Urretabizkaia, Avda. Madrid, 8-9.A., 20011 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 87 56.

Andres Urrutia Badiola, Notaritz, Iparragirre, 9-1., 48700 ONDARROA (Bizkaia), 94-683 00 83.

Tomas Uthurry, Professeur, Gran Séminaire, Avenue Jean Darrigrand, 64100 BAYONNE/BAIONA (France), 59 63 33 40.

* * *

Jose Mari Velez de Mendizabal, Naparroa etorbidea, 9-3., 20500 ARRASATE (Gipuzkoa), 943-79 36 82 (Etxa); 943-79 00 55 (Bulegoa).

Xarles Videgain, Solakia, 7 avenue de Près, 64100 BAYONNE/BAIONA (France), 59-55 14 46 (Etxea); 59 63 66 29 (Bulegoa).

* * *

Mikel Zablude, Carlos I, 13-9. C, 20011 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-46 54 62.

Gabriel Zapiain, Padre Larroca, 7, 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.

Anbrosi Zatarain, Zubieta, 40-2., 20007 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 12 36.

Juan Jose Zearreta, Andrandi auzunea, 7-3., 48340 ZORNOTZA (Bizkaia), 94-673 15 20 (Etxea); 94-415 81 55 (Bulegoa).

Augustin Zubikarai, Sabin Arana, 4-4., 48700 ONDARROA (Bizkaia), 94- 683 02 87.

Jose Miguel Zumalabe, Urbieta, 56-1., 20006 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-45 95 97.

E U S K E R A

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque

EUSKALTZAINDIA

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

1991, 3
36. liburukia (2. aldia)
BILBO

EUSKALTZAINDIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo

Argitarapenen-Batzordea / Comisión de Publicaciones:

Burua:	Jean Haritschelhar
Kideak:	Juan Mari Lekuona J. M. Satrustegi J. A. Arana Martija Pello Salaburu F. Luis Villasante Endrike Knörr Patxi Altuna Pierre Charriton

Eragile eta idazkaria: Ricardo Badiola Uriarte

© Euskaltzaindia

ISSN. 0210-1564

Euskera

ISBN. 85479

Legezko Gordailua BI-1.543-92

Fotokonposaketa: Rali. Particular de Costa, 12-14 - 48010 Bilbo

Elkar, E. Koop. grafikagintza. Autonomia, 71 - 48012 Bilbo

Maketazioa eta orrazketak: R. B. U.

Aldizkari hau beste agerkariekin trukutzen da. Otoi, idatz Zuzendariari.
Esta **Revista** admite el intercambio con otras publicaciones. Se ruega dirigirse al Director.

AURKIBIDEA

EUSKALTZAINDIKO EGOITZARA SARTZEA

(Bilbo, 1991-X-21)

Jean Haritschelhar Duhalde, <i>Euskaltzaindiko egoitzara sartzea</i> ...	707
Josu Ortuondo, Bilboko alkatea, <i>Euskaltzaindiaren egoitzaren inaugurazioa</i>	711
Tomas Uribeetxebarria Maiztegi, kulturako foru diputatua, <i>Euskaltzaindiko egoitzara sartzea</i>	713
Juan Cruz Alli, Nafarroako foru gobernuburua, <i>Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia</i>	715
Jose Antonio Ardanza, Lehendakaria, <i>Euskaltzaindiko egoitzara sartzea</i>	717

BEÑAT OIHARTZABALEN EUSKALTZAINDIAN SARTZEA

(Angelu, 1991-VI-1)

Victor Mendiboure, Angeluko auzapeza, <i>Permettez au Gascon</i> ...	723
Jean Haritschelhar, euskaltzainburua, <i>Je tiens à vous remercier</i> ..	727
Beñat Oihartzabal, <i>Beñat Oihartzabalen Euskaltzaindian sartzeko mintzaldia</i>	733
Jean Haritschelhar, <i>Beñat Oihartzabal Euskaltzaindian sartzea</i> ...	743

EUSKALTZAINDIAREN AGIRIAK

<i>Euskaltzaindiaren Gomendioak eta Erabakiak</i>	751
<i>Euskaltzainburuaren hitzak</i>	753

<i>Aurkezpena</i>	755
<i>Euskaltzaindiaren bigarren agiria euskal hitzei buruz</i>	757
<i>Letra larrien erabilera euskaraz</i>	759
Bat eta batzuk-en deklinabidea	762
Arabera/arauera	765
Iritzi/eritzi	766
<i>Lerroz aldatzean marratxoak nola jarri</i>	767
<i>Ordinalak</i>	768
Euskaltzaindiaren batzar-agiriak (1991-V, VI, VII, IX, X, XI eta XII)	771

HERRI-LITERATURAZKO I. JARDUNALDIAK

(Billabona, 1989-V-26/27)

<i>Aurkezpena</i>	803
Eduardo Laborde, <i>herriko alkatea, Ongi etorria</i>	805
Salvador Rebés, <i>Ultimas investigaciones sobre el romancero catalán</i>	807
Juan Mari Lekuona, <i>Kontapoesiaren modulu metrikoak Hegoaldeko usuarioan</i>	825
José Luis Forneiro, <i>El bilingüismo en el romancero gallego (para Györgyi)</i>	853
Joaquín Díaz, <i>La música en los romances</i>	869
Txomin Peillen, <i>Leku eta jendeak XV.mendeko zuberotar eresietan</i>	879
Roger Larrouy, <i>La Chanson narrative au Béarn</i>	903

BATZAR-TXOSTENAK

Pello Salaburu, <i>Baztango hizkeraz ohar batzuk</i>	915
Patxi Ondarra, <i>Fr. Juan Ajuriaren idazlanak (1800-1825)</i>	923
Michel Morvan, <i>La notion d'âge dans le terme "ami" en basque et en tcherkesse</i>	993

Michel Morvan, <i>A propos d'un ancien nom du vaurien en japonais</i>	997
Juan San Martín, <i>Erdi Aroko etxe-izenak Elgetan</i>	1001
Juan San Martín, <i>Repertorio toponomástico de Elgueta</i>	1013
Ibon Sarasola, <i>Exotoponimoen euskal formaz</i>	1051
Jose Luis Lizundia, <i>1992. urterako Euskaltzaindiaren egutegia</i> ...	1081
Zatarain'darr Anbrozi, <i>Piztia hitza eta abar</i>	1085

HIZTEGIGINTZAKO III. IHARDUNALDIAK

(Laurgain-Aia, 1991-XI-28)

Mikel Zalbide, Hiztegi gintza batzordeko idazkaria, <i>Bilera akta</i> ..	1091
Mari Karmen Garmendia, hizkuntza politikarako idazkari nagusia, <i>Hiztegi gintzako III. Ihardunaldiak</i>	1095
Mikel Zalbide, <i>Euskaltzaindia euskal hitz-altxorren berrikuntzalanean: eginkizuna eta jardupidea</i>	1097
Miren Azkarate, <i>Euskara batuko lexikoaren plangintzaz zenbait gogoeta</i>	1115
Andoni Sagarna, <i>EEBS proiektuaren 2. fasea: Abiaburua, helburu estrategikoak eta epe laburreko asmoak</i>	1119

HIZTEGI BATUA Lanketa-eta onespren-prozedurak

(Sara, 1991-XII-20)

Ibon Sarasola, ..., <i>Hiztegi batua. Lanketa-eta onespren prozedurak</i>	1135
---	------

BURTSAKO HIZTEGIA

Jose Antonio Arana Martija, <i>Kronika</i>	1149
Carta de Jose I. Damborenea O. de Zarate, <i>Petición</i>	1151
Listado de <i>Burtsako hiztegia</i>	1153
Carta de Agradecimiento	1157

BERRIAK

L. L. Bonaparteren, *Opera Omnia Vasconice* liburukien aurkezpena

(Bilbo, 1991-X-18)

Koldo Egia, Iberdrola-ren ordezkaria, <i>Opera Omnia Vasconice</i> liburukiak aurkeztean	1163
Jose Antonio Arana Martija, <i>Opera Omnia Vasconice</i> liburukien aurkezpena	1165
Jean Haritschelhar, euskaltzainburua, <i>Opera Omnia Vasconice</i> ...	1167
Miren Azkarate, <i>Hitz-elkarketa/3. Aurkezpena</i>	1169

Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano Liburukien aurkezpenean

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua, <i>Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano</i> (2 liburuki)	1173
Pedro de Yrizar, <i>Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano</i> . Liburukien aurkezpena	1175
Literatura-sariak 1991	1181

HIL BERRIAK

Patxi Urizarren, <i>Aita Lino Akeso Olibares</i>	1189
Emile Larre, <i>Jean Pierre Iratchet euskaltzain ohorezko zena</i>	1203

**EUSKALTZAINDIKO
EGOITZARA SARTZEA**

Bilbo, 1991-X-21

EUSKALTZAINDIKO EGOTZARA SARTZEA

Bilbo, 1991-X-21

Jean Haritschelhar Duhalde

Euskaltzainburuaren sarrera-hitzak

Agintari agurgarriak,
Euskaltzainkideak,
Andereak eta Jaunak,

Bazen lehen, Iparraldean bederen, ohidura zahar bat “etxe sartzea” zeritzana. Ezkont eguna bezperan, ikus zitezkeen herriko bideetan, orgetan eramanak, kutxa, armairu, ohe, bertz eta sukaldeko tresneria guzia, hots, emaztegaiaren dotea zoala bere sort-etxetik gizongaiaren etxeraino. Orgen edo gurdien aintzinean, idi pare bat ederki apaindua marregak jauntzirik, itzainak akulatzen zituela alegeraki. Egun alaia “etxe sartzee” eguna egoitza berrian sartzeko eguna.

Egun alaia gaurko eguna Euskaltzaindiarentzat “etxe sartzea” ospatzen duelakotz zuen aurrean eta zuekin, agintari agurgarriak. Hemen gara denok bildurik gertakari berezi honek merezi duen bezala.

Beharrezkoa zait, nahiz gaingiroki eginen dudan, Euskaltzaindiaren egoitzen aipatzea. Lehena, hemendik ez hain urrun, Bilbo zahar honetan, Ibaizabalaren ondoan datza. Erribera kalearen 6an. Han, egunero zegoen gure euskaltzainburu lehena, Resurreccion Maria de Azkue.

Anekdotat ttipi bat nahi nuke gogoratu: Eusko Jaurilaritza sortu zenean, joan omen zen Azkue Jose Antonio Agirreren agurtzera eta zorionen emaitera. Jose Antonio Agirrek hitzeman zion gerla irabazi orduko behar zen egoitza bat emanen ziola Euskaltzaindiari. Badakizue denok zer iragan zen, zein luzaz egon zen Euskal Herria ilunpean.

“Hitza hitz” dio euskal erran zahar batek eta beraz, hitzemaner gero, hitza atxiki behar. Hori egin du Bizkaiko foru aldundiak bereganatu duelarik Plaza Barri honetan berea izan zen egoitza XIX. mendean. Erosi zuen etxea Makua jaunak, diputatu nagusi zelarik, pentsatuz Euskaltzaindiaren egoitza egokia izan zitekeela. Eta hain zuzen, hitzarmen bat

izepentu zuten 1985eko uztailaren 10ean, Makua jaunak eta Aita Villasanten, orduko euskaltzainburuak. Ezin ahantzizko ekintza Euskaltzaindiarentzat lekukotasun hau emaiten dudala eskerti izan dadien Bizkaiko foru aldundiarentzat eta Makua jaunaren alarguntsarentzat.

Hitza hitz: xede hori harturik, hasi dira egoitza berritzearen lanak Jose Alberto Pradera diputatu nagusiaren eta Tomas Uribeetxeberria kulturako foru diputatuaren ardurapean. Arkitektoak hautatu, berritze proiektuak, enpresaren hautaketa eginik, lanak bururatu dira joan den apirilaren 26rako. Egun hartan, ospatu genuen Bizkaiko foru aldundiarekin etxe hartzea.

Hitza hitz: etxe hartetik etxe sartzera hirugarren urratsa. Urrats hau, sei hilabetez egin da Eusko Jaurlaritzari, Nafarroako gobernuari eta Bizkaiko, Arabako, eta Gipuzkoako foru aldundiei esker.

Bildu dira erakunde bakoitzeko agintariak, Mari Karmen Garmendia hizkuntza politikarako idazkari nagusi anderea buru, egoitza hau behar den bezala jauntzeko. Ikusiko duzue gero, agintari agurgarriak eta gaur hemen zaudeten jaun andere maiteak, zein ederki apaindua den.

Hemendik goiti, Erribera 6an, Arbieta 3an, Elkano 5ean, Etxebarri herriko gordailuan, sakabanatuak izanak diren gure zerbitzuak, bilduak izanen dira Euskaltzaindiak Bilbon dituen langileen lana errazteko eta, dudarik gabe, Euskaltzaindiaren onerako.

Bai, egun alaia, egun argia Euskaltzaindiarentzat, gaurko eguna. Nere poza agertzen baldin badut egun haundi honetan, nere aurpegi arraiak erakusten baldin badu bihotzean daukadan bozkarioa, ez dute behar bada nere hitzek salatuko nere baitan sentitzen dudan zoria.

Euskaltzainburu gisa eta Euskaltzaindiaren izenean, bihotzaren erditik eskerrak derauzkitzuet. Har ditzala, lehenik, Bizkaiko foru aldundiak gure eskerrik beroenak emaitza hain ederra eta apaina egin digulakotz, har ditzatela gero Eusko Jaurlaritzak, Nafarroako gobernuak, Bizkaiko, Arabako eta Gipuzkoako foru aldundiek gure eskerrik minenak Egoitza hau hain ederki jauntzi eta apaindu digutelakotz.

Zor haunditan dago Euskaltzaindia. Hegoaldeko lau diputazioek sortua, duela bi urte Oñatiko hitzarmena izenpetu eta, orain bere Egoitza nagusian sarturik, zorren ordaintzeko badu zer egin Euskaltzaindiak. Egia erran, ez du bertzerik eskaintzeko, bere lanak baizik. Lan eta lan, batzordeen bidez ari da egunero, hor direla lekuko azken hamar urte hauetako eskaintzak *Orotariko Euskal Hiztegiaren* lau liburuki (bostgarrena laster), *Lexiko Erizpideen Finkapena* azpi batzordearen azterketak, Egungo Euskararen Bilketa-lan Sistematikoaren lanak, euskal gramatikaren *Lehen urratsak* (hiru urrats eginik), Hizkuntz Altasaren inkestak aurtan bururatuko direnak, Onomastikako jardunaldien liburukiak (lehen, Gasteize-

koa, agertua; bigarrena, Urduñakoa eta hirugarrena, Lizarrakoa, laster agertzekoak), euskal literaturari buruz egiten diren ikerketak.

Euskara zaindu, euskara ikertu, euskara bultzatu, hori da azkenean Euskaltzaindiaren eginbidea, euskaltzainen, euskaltzain urgazle eta languntzaileen lanei esker obratzen dena eta Euskal Herriari Euskaltzaindiak eskaintzen diona. Jakin ezazue sekulan baino kar haundienarekin lanean ari dela.

Hain zuzen, egun ospetsu honen goraiatzeko, pentsatu du, Euskaltzaindiak, behar zuela nazioarteko kongresu bat apailatu. Nahiz euskara batua nahi duen moldatu eta bultzatu, Nazioarteko Dialektologia Kongresu bat du antolatu, erakusteko ez dituela euskalkiak arbuiatzen, nehork baino hobeki gure Herri honetan dituela aztertzen. Kongresu honetara deitu ditu Europako dialektologo ikertzaile ospetsuenak, Frantziako, Espainiako, Alemaniako, Austriako, Italiako, Ingalaterrako eta Euskal Herri osoko unibertsitateetan diren erakasle, ikerle jakintsuak. Bost egunez entzunen ditugu haien mintzaldiak. Segur nago ikerketa aurrerapen premiatsua izanen dela eta hori ikusiko da aktak agertuko direlarik.

Euskal dialektologiaren sortzailearen gerizapean jarri dugu kongresua. Louis Lucien Bonaparte printzeak ohore hori haundizki merezi zuen. Kongresuaz gain, gela honetan eta sarreran daukazue Euskaltzaindiak Bonaparte printzeari eskaintzen dion erakusketa, Jose Antonio Arana Martija euskaltzainak antolatua, Londreseko British Library-delakoan hiru hilabetez agertua eta datorren abenduan Baionan agertuko dena. Igaz Larramendi, aurten Bonaparte, datorren urtean Oihenart haren jaiotzaren laugarren mendeurren karietarat ohoratuko dugu. Hauxe da ere Euskaltzaindiaren eginbidea, Euskal Herriak ukan dituen idazleak hobeki ezagutzeko, kongresuak eta jardunaldiak apailatzea eta ikerketa horien emaitza eskaintzea gure Herriak ikas eta jakin dezan zer den euskal kulturaren eta euskararen aberastasuna.

Hitza hitz errepikatu dut mintzaldi honetan; ez duzue, agintari agurgarriok, Jose Antonio Agirre lehendakariak emandako hitza jan. Zorionak zuei, eskerrak zuei.

EUSKALTZAINDIAREN EGOITZAREN INAUGURAZIOA

Bilbo, 1991-X-21

Josu Ortuondo

Bilboko alkatea

Eguerdion guztioi.

Ongi etorriak Bilbora.

Azkeneko hilabetean, gure hiri honetan, hiru nazioarteko ihardunaldi eduki ditugu.

Baina hauek, noski, bereziak dira.

Euskal Herria, eta Bilbo bereziki, lurralde irekia izan da beti, kanpoko jende eta kulturekin.

Baina beti jakin eta nahi izan dugu, gure hizkuntza defendatu eta bultzatzen.

Beraz Euskaltzaindiaren egoitza hau, eta ihardunaldi hauek, bi berri onak dira guretzako.

EUSKALTZAINDIKO EGOITZARA SARTZEA

Bilbo, 1991-X-21

Tomas Uribeetxebarria Maiztegi

kulturako foru diputatua

Euskal Herriko Komunitate Autonomoko eta Nafarroako Jaurleritza-ko lehendakari jaun txit gorenak.

Euskaltzainburu jaun agurgarria.

Agintari eta ordezkari agurgarriok.

Jaun eta andreok:

Ohorerik haundiena da niretzat gaur Bizkaiko Foru Aldundiko diputatu nagusiaren ordezkari izatea ekintza honetan, bera kanpotik denez gero.

Egun haunditzat har dezakegu egun hau, Euskaltzaindiaren egoitza berriaren inauguraketarena hain zuzen. Bizkaiko Foru Aldundiak bete ahal izan du Jose Antonio Agirreren agindua, egoitza hau Euskaltzaindiari eskainiz. Orain arte hartu izan ditugun lanak egoitza hau lehen bait lehen prest egon zedin, denok ontzat jotzen ditugu eta poz betea dugu gaurko ekintza honekin. Euskaltzaindiak Euskal Herri osoa batzen du eta euskarak ere bai. Batasun horretan datza Euskal Herriaren izatea eta indarra. Ziur gaude Euskaltzaindiak jakingo duela euskarari eusten eta euskara bultzatzen, horrela gure izatea ere bere osotasunean gorde dadin.

Zorionak bada Euskaltzaindiari, eta egoitza honek balio diezaiola bere lana ahalik eta erosoan eta egokien aurrera eramateko.

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA / EUSKALTZAINDIA

Bilbao, 21-X-1991

*Juan Cruz Alli
presidente del Gobierno Foral de Navarra/
Nafarroako foru gobernuburua*

Es para mí un alto honor poder participar en este Acto de inauguración de la nueva sede de la Real Academia de la Lengua Vasca, a la que siempre ha estado vinculada Navarra a través de sus Instituciones.

Con objeto de conservarla y estudiarla nació la Academia de la Lengua Vasca a propuesta de la Diputación de Vizcaya por Acuerdo del 25-1-1918, al que se adhirieron las Diputaciones de Guipúzcoa, Alava y Navarra. Esta por Acuerdo de 2-4-1918 acepta la propuesta respecto al “Proyecto de Fundación de una Entidad o Institución cuyo fin será estudiar, purificar, robustecer, unificar y difundir el euskera y sus variedades dialectales”.

La Institución contó con los navarros Arturo Campión como académico fundador, Dámaso de Inza y José de Aguerre. La primera sesión que se celebró en Navarra fue en el año 1923 en Santesteban. En el año 1976 por Real Decreto se reconoce su personalidad, su ámbito de actuación y se aprueban sus estatutos. Su actividad se centra en la formulación de reglas gramaticales del idioma tendentes a la unificación de la lengua literaria, investigación filológica y promoción de su uso. Han sido académicos los navarros: Policarpo de Iraizoz y Angel Irigaray, siéndolo actualmente Pello Salaburu, José M.ª Satrústegui, Francisco Ondarra y Francisco Zabaleta.

En 1984 la Academia celebró en Pamplona su décimo congreso. Los certámenes de lexicología de 1986, 87 y 88 se celebraron respectivamente en las localidades navarras de Lecumberri, Leiza y Huici. En 1990, en Aralar y en Estella, se celebraron las Jornadas sobre Toponimia.

El Gobierno de Navarra participa con un 10,345 % del total de las aportaciones que recibe la Academia. Además de esta asignación anual,

se subvencionan investigaciones y trabajos de divulgación concretos: Toponimia, Gramática, *Diccionario General Vasco*, etc.

La Academia ha venido realizando una trascendental labor en el tratamiento científico de la lengua en línea con las investigaciones que realizaron el Príncipe Bonaparte, Van Eys, Arturo Campión, Unamuno, Azkue, Urquijo y hasta cierto punto Humboldt, haciendo superar las concepciones mitológicas e ideológicas sobre el hecho cultural.

En 1980 puso de manifiesto S.M. el Rey que “la situación actual es el fruto de enormes errores históricos”, que han dado lugar a un problema lingüístico con implicaciones políticas, lo que supone un evidente riesgo para un elemento cultural que, como el euskera, constituye un valor en sí mismo como lengua viva y muestra única de las primitivas lenguas de Europa. En este sentido Menéndez Pidal manifestó en Bilbao en 1921: “Tenéis la fortuna de que vuestro pueblo tenga la reliquia más venerable de la antigüedad hispana. Otras tendrán más valor artístico, serán más admiradas y codiciadas universalmente, pero no hay otra que tenga la importancia de esta lengua sin cuyo estudio profundo jamás podrán ser revelados del todo los fundamentos y primitivos derroteros de la civilización peninsular, ni podrá ser ésta esencialmente comprendida”.

Suetonio, en su obra sobre *Los XII Césares*, atribuye a Tiberio la expresión siguiente: “En una ciudad libre la lengua y el pensamiento deben ser libres”. Si la palabra es manifestación visible del espíritu, la lengua lo es de un pueblo y de una cultura, reflejo de su identidad y elemento diferenciador.

La importante misión que corresponde a esta Academia le hace merecedora del apoyo de quienes, con independencia de los diversos proyectos políticos, consideran a la lengua como manifestación de la libertad social y exponente de la cultura. Como puso de manifiesto el Acuerdo de la Excma. Diputación Foral de Navarra de 28 de noviembre de 1956 “Es de gran interés... que todas aquellas personas que en el ámbito familiar emplean el vascuence como medio común de expresión, lo continúen hablando, en orden a su conservación y transmisión a sus descendientes, ya que éste constituye el método ideal para lograr la supervivencia de nuestra antigua y venerada lengua”.

Que el lema de esta Academia, Ekin eta Jarrai, sirva de guía a su trabajo, porque sólo insistiendo y continuando, con el apoyo de las Instituciones, podrá hacerse realidad la superación de las actitudes que sólo ven en la lengua una cuestión política, sin tener en cuenta su función de vehículo de comunicación, por cuanto “la palabra es el gran órgano revelador del espíritu, la primera forma visible que adopta” (Wagner).

Muchas gracias.

EUSKALTZAINDIKO EGOITZARA SARTZEA

Bilbo, 1991-X-21

Jose Antonio Agirre

Lehendakaria

Agintariak, Euskaltzainak, Jaun-andreak.

Pozik ezezik harrotasun-puntu batez ere banator gaur, jaun-andreok, zuen artera. Izan ere, Jose Antonio Agirre, lehendakari zenak, Resurrección María Azkueri agindutakoa betetzera bait nator.

Gerra-egun larriak ziren, eta Azkue euskaltzainburua Agirre lehendakariari bixitan joan zitzaion. Elkarrizketaren harian, hauxe galdetu zion Lehendakariak Azkue haundiari: “lehenago leku xixtrin hartan zaudete?”.

Azkueren baietzari Lehendakariak honako konpromisu honekin erantzun zion: “gerra amaitzen denean etxe egoki bat izango duzue”.

Berrogeitamabost urte geroago, neri dagokit, Jose Antonio Agirre lehendakari zenaren hitza betetzeko ohorea. Bete ere, pozik betetzen dut egun honetan. Egia esan, Jose Maria Makua, Bizkaiko diputatu nagusi zenaren bihotz zabalak eta bitartekotza irmoak zerikusi haundia izan du honetan. Eta Eusko Jaurlaritzak ezezik, Nafarroako Gobernuak eta Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako aldundiek ere badute parterik, Euskaltzaindiari dagozkion bitartekoak eta egoitzak eskaintzeko eginahaletan.

Gure Herria erakundetzeko garaian, eginkizun berezia aitortu dio Euskaltzaindiari gure legeriak. Jaso ere, Euskal Herriko erakunde nagusien laguntza jaso du, bere eginkizun hori bete dezan. Besteak beste, *Orotariko Euskal Hiztegia* burutzeko eta argitaratzeko hitzarmena sinatu genuen, 1987ko abenduaren 17an, Bilbon. “Euskaltzaindiak Herri-aginteekin egindako hitzarmena”, Oñatin, orain bi urte. Gaur, egoitza hau eskaintzen diogu guztion artean.

Atsegin haundiz aitortu genion Euskaltzaindiari bere eginkizuna, atsegin haundiz ziurtatu diogu bere etorkizuna, atsegin haundiz eskaintzen dizkiogu Egoitza hau eta baliabide guztiak, Euskal Herriak eta

euskarak hain beharrezkoa eta presakoa duten lana, egoki eta lehenbait-lehen burutu dezan.

Euskal Herriko erakunde desberdinetako ordezkariak bildu garen ordu honetan, ordea, ez nuke geratu nahi euskara guztion altxorra eta ondarea dela gogorazi gabe. Ez nuke Oñatin esan nuena errepikatu gabe geratu nahi: “Euskal kulturak eta euskarak guztion partaidetza eskatzen du. Euskara guztiona da, ez batzurena bakarrik. Agian hauxe da irabazteko daukagun apusturik nagusia: Euskal Herriko talde guztiek, alderdi guztiek, edozein pentsamendutako andre-gizonek euskara beraien arazo, ardura eta erantzukizuntzat hartzea. Euskarak ez baitu ezer kentzen, eransten baizik. Euskarak ez baitu inor txirotxen, aberasten baizik”.

Beti izan dira gure artean hori horrelaxe dela uste izan dutenak. Norberaren ideia, zaletasun politiko edo jatorriaren gainetik hizkuntza maitatu eta landu dutenak. Hitz bakar batez esateko, euskara berea egin dutenak.

Hori oso gogoan izan zuten Azkuek, Julio Urkixok, Toribio Etxebarriak eta beste euskaltzale askok, beren garaian. Eta Bonaparte Printzeak, noski, euskaldunok baino gehiago arduratu bait zen gure hizkuntzaz euskalki guztietan. Zinez diotsuet: halako lagunen eredia apurtzeak ez dakarkio ez inori ez ezeri inongo onik. Euskaltzaindiak ere, Euskal Herri osoko erakundea denez, euskara guztien ondareztat hartzen lagundu behar die herritar guztiei, alderdikeriak eta taldekeriak baztertuz. Eta jakina, Euskaltzaindiak, bereziki, hizkuntzari dagozkion arazoetan jakin behar du zentzuz eta batasunez jokatzeko, norberaren uste eta iritziei amore emanez, hizkuntza gaurko premietara moldatu behar duen akademia bati dagokion girasa lan eginez. Euskarak, nik baino hobeto dakizue, baditu finkatu eta garatu beharreko arloak.

Barka, arren, nere atrebentzia, baina utzidazue bigarren eskaera bat egiten: “ez atzeratu zuen lanak geroko gerora”. Zuen lan moldeak bizkortu beharrean zaudete. Hartutako eginkizunak, epe barruan burutzen saiatu behar duzue. Eskatu, orain arte egin duzuen moduan, herri-aginteei lanerako behar duzuen guztia. Baina zuek ere erantzun, euskarak eta Euskal Herriak duten presa eta molde berberaz.

Har ezazue egoitza hau, hain beharrezkoa duzuen egoitza. Zuentzat lantegi izan dadila, beste lantegi guztien eredu ere bai. Hala espero dut eta hala eskatzen dizuet, euskararen, Euskal Herriaren, Eusko Jaurlaritzaren eta erakunde guztien izenean. Hala eskatu ere, pozik eta harrotasun apur batez, Jose Antonio Agirre, Euskal Herriak hain berea eta maitea zuen Lehendakari zenaren hitza betetzera zuen aurrera azaldu naizen egun seinalatuan.

Eskerrik asko.

* * *

Autoridades, Académicos, Señoras y Señores,

Comparecer hoy ante ustedes me llena de felicidad y, en cierta manera, de orgullo, ya que me dispongo a cumplir la histórica promesa que el Lehendakari José Antonio Agirre hizo en su día, al que fuera Presidente de la Academia de la Lengua Vasca Don Resurrección María de Azkue. Se trata de una promesa realizada en tiempo de guerra, al hilo de una conversación en la que el Lehendakari preguntó al presidente de Euskaltzaindia: “¿seguís estando en aquel cuchitril?”. Al asentimiento de Azkue, Agirre respondió con esta promesa: “cuando termine la guerra tendréis una sede digna”.

Cincuenta y cinco años después, a mí me corresponde el honor de cumplir la palabra dada por el difunto Lehendakari José Antonio Agirre.

En honor a la verdad no puedo menos que reconocer que la inmejorable disposición y la decidida mediación del diputado general de Bizkaia, José María Makua, han sido determinantes para ello. He de recordar, también, al Gobierno de Navarra y las Diputaciones de Araba, Bizkaia y Gipuzkoa, cuya participación ha permitido dotar a Euskaltzaindia de los medios y las instalaciones adecuadas.

Durante el proceso de institucionalización nuestra legislación ha reconocido una función específica a Euskaltzaindia al tiempo que nuestras Instituciones le han asegurado la ayuda necesaria para el correcto desempeño de su labor. Cabe destacar, en este sentido, el convenio firmado el 17 de diciembre de 1987, en Bilbao, para la realización y publicación del *Diccionario General Vasco / Orotariko Euskal Hiztegia*, así como el Convenio entre Euskaltzaindia y las Instituciones vascas y navarras, suscrito hace dos años en Oñati.

Con la misma seguridad y alegría con que reconocimos ayer el quehacer de Euskaltzaindia, nos comprometemos hoy con su futuro, y le ofrecemos, entre todos, esta sede y todos los medios necesarios para el adecuado y rápido desarrollo de los trabajos que tan perentoria y urgentemente reclaman Euskal Herria y el euskera.

En esta oportunidad en la que nos hemos reunido representantes de diversas instituciones de Euskal Herria no quisiera dejar sin recordar que el euskera es un tesoro, patrimonio de todos. No querría pasar por alto aquellas palabras que ya anteriormente pronuncié en Oñati: “La cultura vasca y el euskera requieren la participación de todos. El euskera es de todos, no de algunos en exclusiva. Quizá sea éste el principal reto que debemos afrontar: que todas las colectividades, todos los partidos, los hombres y las mujeres de Euskal Herria cualquiera que sea su ideología, adopten el euskera como algo suyo, como una preocupación y una responsabilidad propias, puesto que el euskera no quita sino da, no empobrece sino enriquece”.

Siempre ha habido entre nosotros quienes han creído que esto era así, personas que por encima de sus ideas o afinidades políticas e independiente de su origen han amado y cultivado la lengua. Para decirlo en una palabra, aquellos que han asumido el euskera.

Lo tuvieron muy en cuenta en su tiempo vascófilos como Azkue, Julio Urkijo, Toribio Etxebarria y otros muchos. Así como, por supuesto, el Príncipe Bonaparte, quien se preocupó más incluso que los propios vascos por nuestro idioma en sus diferentes dialectos. En verdad os digo: acabar con el linaje de tales personas no favorece a nadie ni a nada. También Euskaltzaindia, siendo como es institución común a toda Euskal Herria, debe ayudar a que los ciudadanos tomen el euskera como patrimonio de todos, rechazando partidismos y comportamientos sectarios. Y ni que decir tiene que Euskaltzaindia, especialmente en cuestiones lingüísticas, debe saber actuar con sentido y acuerdo, sino tolerante con las ideas y opiniones propias de cada uno, trabajando por tanto como corresponde a una Academia que debe adecuar el idioma a las necesidades actuales. El euskera, ustedes lo saben mejor que yo, tiene aún aspectos que deben ser desarrollados y establecidos definitivamente.

Perdonen, por favor, mi atrevimiento, pero permítanme decir lo siguiente: “no dejen para mañana lo que puedan hacer hoy”. Se hace necesario, por tanto, que agilicen sus métodos de trabajo. Deben procurar cumplir las tareas asumidas en los plazos previstos. Pidan, como han hecho hasta ahora, todo lo necesario para su trabajo a los poderes públicos pero respondan, asimismo, en el tiempo y en la forma que el euskera y Euskal Herria solicitan.

Reciban esta sede de la que tan necesitados están, sea para ustedes un auténtico taller, modelo de dedicación para todos los demás. Así lo espero y así se lo pido en nombre del euskera, de Euskal Herria, del Gobierno Vasco y de todas las instituciones. Y lo hago contento y en cierto modo orgulloso, en este día señalado en el que me reúno con ustedes para hacer realidad la promesa de José Antonio Agirre, lehen-dakari tan querido y adorado por el Pueblo Vasco.

Muchas gracias.

**BEÑAT OIHARTZABALEN
EUSKALTZAINDIAN SARTZEA**

Angelu, 1991-VI-1

VICTOR MENDIBOUREREN MINTZALDIA

Angelu, 1991-I-VI

Victor Mendiboure

Angeluko auzapeza

Monsieur le Préfet,
Monsieur le Député,
Mesdames, Messieurs,

Bienvenue à tous, ou si vous préférez, ongi etorri.

Permettez au Gascon que je suis de vous dire, comme on dit chez nous, "aci que es sa casa". Qu'est ce que cela signifie? "Ici, vous êtes chez vous". Cela s'applique particulièrement à Monsieur le Président Haritschelhar qui habite Anglet, à la route de Lamigotte; il est donc doublement chez lui et cela s'appliquera tout à l'heure, lorsqu'il arrivera, au nouvel académicien, M. Oyharçabal puisqu'il a bâti sa maison au quartier Sutar, ce qui nous vaut aujourd'hui le plaisir de vous accueillir et, coïncidence, M. Haritschelhar habite à la rue Lamigotte, un quartier d'Anglet où il y a un certain nombre d'années que je ne préciserai pas, il vaut mieux, mais c'est un soir du mois d'août, Victor Mendiboure était heureux de vous accueillir et, coïncidence, M. Oyharçabal habite au quartier Sutar, au lotissement Hondritz-de-Bas, et c'est là précisément que se trouve le berceau de ma famille puisque ma grand-mère, Jeanne Marie Dunet y est née il y a plus de cent ans.

Aci que es sa casa, vous êtes sur une terre amie. Je ne vais pas recommencer la diatribe, la discussion qui s'était engagée il y a bien longtemps entre l'érudit maire d'Ustaritz, M. Louis Dassance et le bouillant maire d'Anglet de l'époque, François Lacroix. Anglet est-elle gasconne? Est-elle basque? La discussion me paraît un petit peu dépassée.

Je rappellerai quelques chiffres:

En 1851, il y a donc 140 ans, Anglet comptait 3.312 habitants, Biarritz: 1.993 (soit 1.400 de moins) et le canton d'Ustaritz, lui, en comptait 9.500, c'est-à-dire à peu près le triple.

Vingt-cinq ans après, en 1876, Anglet était passée à 4.000 et quelques, Biarritz, grâce à Napoléon III, passait les 5.500, le canton d'Ustaritz restait à 9.100.

Il est vrai que, depuis, les chiffres ont changé puisque Anglet a vu sa population décupler en 140 ans (elle atteint 33.500) et Ustaritz et son canton aussi ont augmenté puisqu'il y a 15.000 habitants.

Cette progression de 3.300 à 33.500 n'est pas le fruit d'une forte poussée démographique; il n'y a pas eu tellement de naissances à Anglet. Simplement, c'est le fait que cette population qui a gonflé le chiffre d'Anglet est venue de partout. Elle est venue des campagnes du Pays Basque, du Labourd, de Navarre, de la Soule; elle est venue des Landes; elle est venue de tous les départements du Sud-Ouest; elle est venue de la France entière; elle est venue de l'étranger.

Anglet, qui était autrefois une petite campagne bien calme, bien sage, est devenue une terre de rencontres, une terre d'accueil. Et ses 33.000 habitants venus de tous les horizons vivent, je crois, à Anglet, des jours heureux. Je ne sais pas si l'action de la municipalité y est pour beaucoup; le fait, c'est que le remède semble réussir; ils y vivent des jours heureux.

Et le symbole de cette rencontre d'habitants venus de tous les coins du pays et d'autres continents se symbolise un tout petit peu par cette rencontre dont cette salle de mairie est le théâtre car, vous l'ignorez peut-être, Monsieur le Président, Victor Mendiboure, qui a la grande joie de vous recevoir, fait partie lui, ô à titre bien modeste, de l'académie gascoune depuis une vingtaine d'années. Et je vois là un symbole: cette rencontre d'un modeste académicien gascon avec les académiciens basques venus de France et d'outre-Pyrénées, venus ici se rencontrer pour exprimer leur ambition, leur même désir de redonner toute sa pureté à la langue maternelle qu'ils entendaient parler au foyer familial.

Nous allons, les uns et les autres, par des routes, non pas différentes mais disons parallèles, vers un même but: le perfectionnement de la langue, lui redonner sa pureté d'origine, qui a été un petit peu entamée par le temps. Nous allons vers le même but qui est la promotion de la personne humaine dans un esprit de compréhension, un esprit de fraternité.

Nous avons la canche de vivre, en France et en Espagne, dans des pays aux multiples entités ethnographiques, des pays de liberté, à la condition qu'on respecte la loi, des pays de progrès, de progrès scientifique, de progrès technique mais également avec l'ambition du progrès humain, de la formation humaine. C'est dans ce but que nous travaillons, dans le respect de la personne, de l'être et que dans un pays comme dans l'autre, nous savons surmonter les divisions pour, si l'occa-

sion se présente, sauver (et cela s'est vu chez nous, il y a quelques mois) pour sauver deux siècles de civilisation chrétienne. Nous sommes, les uns et les autres, fiers de notre terre natale. Nous sommes heureux d'être nés dans ce coin de notre pays. Nous apportons notre modeste contribution, notre modeste pierre à la promotion personnelle des ses enfants.

C'est le but de votre académie; c'est un peu celui de celle à laquelle personnellement j'appartiens. Nous sommes fiers, nous, de vous avoir rencontrés aujourd'hui.

Merci Monsieur Haritschelhar d'avoir voulu que cette réunion se tienne ici. Merci à Monsieur Oyharçabal, que nous saluerons tout à l'heure, de nous avoir donné l'occasion de nous rencontrer et de nous faire l'honneur de vous recevoir.

Nous vous souhaitons une fructueuse journée de travail; nous vous souhaitons une agréable journée car je sais que, après des discussions de l'esprit, vous vous adonnerez à des satisfactions plus matérielles. Vous êtes des hommes et des femmes complets. Vous savez très bien que l'homme ne vit pas seulement de la parole; il vit d'autre chose. Alors vous saurez associer le perfectionnement de l'esprit et la joie du corps. Je suis heureux que vous ayez choisi Anglet pour vivre cette journée. J'espère qu'elle sera fructueuse et qu'elle sera agréable pour tous.

* * *

JEAN HARITSCHELHAR-EN MINTZALDIA

Angelu, 1991-VI-I

*Jean Haritschelhar
euskaltzainburua*

Monsieur le Maire,
Monsieur le Sous-Préfet,
Monsieur le Député,
Monsieur le Représentant de la Politique Linguistique de la Communauté Autonome,
Messieurs les Maires et Conseillers Municipaux que je vois ici présents,
Mesdames et Messieurs,

Je tiens à vous remercier tout particulièrement, Monsieur le Maire, des paroles d'accueil que vous venez de prononcer et qui nous sont allées droit au coeur. Vous nous avez montré que Anglet est une ville accueillante. Je crois en être le témoin, puisque je m'y suis installé et qu'un deuxième académicien basque s'y est installé aussi; il s'appelle Beñat Oyharçabal. En plus, j'ajouterai que je me suis installé sur vos propres terres puisque c'est grâce à vous que j'ai obtenu l'endroit suffisant pour bâtir ma maison, sur une terre qui vous appartenait. C'était il y a bien près de trente ans.

Je tiens à souligner ici que nous respectons, depuis de très nombreuses années et même certainement depuis l'origine de l'Académie, une tradition qui veut que l'entrée officielle d'un académicien se fasse de préférence dans son lieu de résidence. C'est une manière pour nous d'aller à travers tout le Pays Basque; c'est une manière pour nous de nous faire connaître. Et je profiterai justement de cet espace de temps qui m'est donné pour dire ce qu'est l'Académie de la langue basque. Car enfin, si au-delà de la Bidassoa l'Académie est placée au rang qu'elle mérite, je ne pense pas qu'elle ait le même rang, ici.

Euskaltzaindia, Académie de la langue basque, a été fondée en 1918 —il y a soixante treize ans— par les quatre diputaciones d'Alava, de Biscaye, de Guipuzcoa et de Navarre. Une simple remarque: l'absence, parmi les membres fondateurs, du département des Basses-Pyrénées qui est, en somme, l'équivalent d'une province en Espagne.

Un an plus tard, le 7 octobre 1919 très exactement, l'Académie se réunissait pour la première fois. Elle était composée de douze membres, neuf d'entre eux de citoyenneté espagnole, trois de citoyenneté française. C'est dire que, dès l'origine, l'Académie a été transfrontalière, donc se situant au-dessus de la frontière, réunie pour veiller et promouvoir une langue qui est parlée d'un côté et de l'autre de la frontière.

Passons sur les heures sombres de la guerre civile, de la deuxième guerre mondiale et du franquisme triomphant pour en arriver à l'étape de l'après-franquisme. Par décret royal du 26 février 1976 (c'est-à-dire trois mois à peine après la mort de Franco) l'Académie était reconnue comme institution officielle par le roi d'Espagne à l'instar des autres académies, Académie de la langue espagnole, Académie de l'Histoire, des Beaux-Arts, etc...

Le sceau d'officialité est bien entendu renforcé par le statut d'autonomie qui reconnaît à la langue basque son caractère de langue co-officielle, ainsi que par la loi navarraise de 1986. Euskaltzaindia est l'organisme consultatif officiel pour les deux gouvernements autonomes ainsi que pour les trois diputaciones de la communauté autonome.

Une fois de plus, et malgré des demandes réitérées, aucune reconnaissance officielle n'est accordée par les pouvoirs publics à aucun niveau que ce soit sur le territoire français. C'est pourquoi, après plus de soixante cinq années d'existence, les académiciens de citoyenneté française ont décidé de déposer à la sous-préfecture de Bayonne les statuts d'une association, filiale de l'Académie, qui serait la représentation en territoire français de l'Académie de la langue basque dont le Siège est à Bilbao. Mais ce n'est qu'une association de la loi de 1901, ce n'est en rien une institution officielle comme en Pays Basque sud.

Voilà pour l'histoire. Venons-en aux travaux. L'Académie a des buts; elle travaille à travers des commissions qui agissent et abattent une énorme besogne. En voici quelques exemples:

La commission de lexicographie est en train d'élaborer le dictionnaire général de la langue basque, *Orotariko Euskal Hiztegia*, travail gigantesque qui a vu la mise en informatique des textes de la littérature basque depuis les origines jusqu'en 1970. Commencé sous la direction du regretté Luis Michelena, il est poursuivi actuellement par une équipe de chercheurs sous la conduite du professeur I. Sarasola. Quatre volumes ont paru pour un total de quatorze, ce qui marque l'ampleur de l'entreprise.

Nous sommes, à la fin de ce XXe siècle en train d'accomplir cette oeuvre d'une importance capitale pour la langue et la culture basques.

La commission de grammaire à laquelle appartient le nouvel académicien Beñat Oyharçabal élabore une grammaire, en basque bien enten-

du, dont trois volumes ont déjà paru, dont le quatrième, portant sur la syntaxe, est en préparation.

En outre, pour faciliter la tâche des enseignants et des élèves, une édition abrégée de cette grammaire est en cours d'élaboration. Dictionnaire, grammaire, deux entreprises du ressort de l'Académie dont les prolongements se traduiront dans cette langue standard, euskara batua, si nécessaire pour la langue écrite des XXe et XXIe siècles.

Autre exemple, celui de l'Atlas linguistique basque. Imaginez-vous que sur 145 points d'enquête, 100 se trouvant dans les provinces du sud, 45 dans celles du nord, ont été choisis des témoins auxquels on a posé 2.800 questions portant sur le lexique, la morphologie nominale et verbale, la syntaxe. Les enquêtes seront terminées à la fin de l'année. Tout cela sera mis sur informatique, puis traité en cartes dialectologiques qui détermineront la distribution des dialectes dans la langue actuelle.

C'est un travail qui nous amènera aux environs de l'an 2000, travail original, nécessaire, reflet exact du basque parlé actuellement, qui marquera une avancée gigantesque par rapport aux travaux du prince Louis-Lucien Bonaparte dont l'Académie célèbre cette année le centenaire de la mort.

La commission de toponymie n'est pas en reste. Plusieurs ouvrages ont été publiés, qui intéressent plus spécialement la Navarre et, de même que l'Académie a prêté son concours pour la signalisation routière, aussi bien en Navarre que dans la Communauté Autonome basque, je voudrais répéter une fois de plus à Messieurs et Mesdames les maires que l'Académie est à la disposition de tous les maires du Pays Basque pour une signalisation bilingue à l'intérieur de leur commune, afin que soit assuré l'établissement de panneaux respectant l'orthographe basque adoptée par l'Académie.

La commission de littérature ne manque pas de projets. Outre un dictionnaire de stylistique qu'elle compte rédiger en basque à l'usage des étudiants des universités et des enseignants du second degré, elle organise des colloques et congrès: en 1991, le colloque Elissamburu, qui se déroulera à Sare, en décembre, en 1992 un colloque sur le conte et le congrès prévu pour célébrer le quadricentenaire du poète souletin Arnault Oihenart.

Pour réaliser tous ces travaux, l'Académie réunit les forces vives de l'intelligentsia basque, les académiciens titulaires, les académiciens correspondants, les départements de basque de l'Université du Pays Basque, de l'Université de Deusto-Bilbao, des universités de Navarre, de Bordeaux, de Pau, de Bayonne, ainsi que des enseignants chercheurs des diverses universités d'Europe et même du monde entier.

Je tiens à les remercier tous publiquement de l'aide précieuse qu'ils nous apportent, soit directement, soit par leur participation aux congrès organisés par l'Académie.

Mais qui peut croire que ce travail peut être accompli sans avoir les moyens financiers adéquats? Qui peut croire que l'on puisse employer bénévolement sept personnes pour le Dictionnaire général de la langue basque, cinq personnes pour l'Atlas linguistique du Pays Basque? Ce sont, pour ces deux recherches, des personnes à temps complet, rétribuées par l'Académie. Cela, grâce à la convention de financement qu'Euskaltzaindia a signée le 7 octobre 1989 avec le Gouvernement de la Communauté Autonome du Pays Basque, le Gouvernement Autonome de Navarre et les trois diputaciones d'Alava, de Biscaye et de Guipuzcoa. Une fois de plus, force est de constater l'absence d'aide des collectivités territoriales similaires en France et les 2.000 Frs que le Conseil Général vient de nous accorder pour 1991 ne représentent qu'une somme dérisoire, signe de l'incompréhension la plus totale. Je regrette que, ayant été invités, aucun conseiller général du Pays Basque ne soit présent.

Il convient aussi de parler des droits linguistiques. Vous l'avez fait, Monsieur le Maire. Entre Gascons et Basques, nous ne sommes pas des ennemis. Nous sommes des frères d'infortune parce que, pas plus vous que nous, n'êtes dotés de moyens financiers octroyés par la puissance publique en France et vous n'avez pas l'appui financier que nous recevons des responsables du sud, pleinement conscients qu'ils sont de l'importance de la tâche assumée par Euskaltzaindia.

Les droits linguistiques sont connus: l'accès de la langue basque à l'école, de la maternelle à l'université, l'accès aux mass-media (presse, radio, télévision) l'utilisation des langues dites minoritaires dans l'administration. Je l'ai déjà dit publiquement au moment de l'ouverture à Bayonne de l'exposition Letrakit et je le répète aujourd'hui: l'Académie oeuvre constamment et patiemment, et c'est là son devoir, pour que la langue basque ait en France un statut de langue co-officielle comme elle l'a dans la Communauté Autonome du Pays Basque et une partie de la Communauté Autonome de Navarre. Cela relève des droits linguistiques du peuple basque, hélas non reconnus en France.

En face de ces droits linguistiques, il existe des devoirs, ceux de la puissance publique. Il faudrait que la puissance publique, à tous les niveaux, prenne en compte les langues autres que le français qui sont parlées en France.

L'une d'entre elles, le basque, certainement une des plus anciennes langues d'Europe, mérite de survivre, de s'épanouir et d'être dotée pour cela des moyens nécessaires. Or, l'Académie de la langue basque a pour

but de veiller sur la langue, de la promouvoir, donc de travailler à son épanouissement.

Nous allons recevoir un nouvel académicien. Permettez, Monsieur le Maire, que je vous le présente. C'est un homme jeune, 42 ans, maître de recherches au CNRS, auteur de deux thèses, l'une de troisième cycle et l'autre qui lui donne le titre de docteur d'Etat, auteur aussi d'une bonne vingtaine d'articles importants. C'est un homme de grande qualité que l'Académie accueille dans son sein. Selon le rite habituel, deux académiciens iront le chercher et l'accompagneront dans son entrée dans cette salle dont je vous remercie encore de l'avoir aimablement mise à notre disposition.

J'aurai l'honneur de répondre à son discours d'entrée puisqu'il m'a choisi comme parrain.

Voici Beñat Oyharçabal. Ongi etorri.

BEÑAT OIHARTZABALEN EUSKALTZAINDIAN SARTZEKO MINTZALDIA

Angelu, 1991-VI-1

Beñat Oihartzabal

Euskaltzain jaunak, jaun-andreak, lagun eta adiskideak, haurrideak.

Zilegi izan bekik, Euskaltzaindian sartzen naizen egun honetako mintzaldi hau, Piarres Lafitte euskaltzain izan zenaren oroitzapena, denbora laburrez bada ere, gure artera ekarriz hastea.

Uste dut 1970.eko uda zen. Ordukotz, tipitan aitamekin eta Heraitzeko plaza politaren hegian aitaxirekin murduskatu euskara Pariseko karrিকা eta ikastokietan gandi ibiliaren bortxaz arras arrotua bainuen, ordu zen arbasoen mintzaira ene mihi-ezpainez, bai eta idazlumaz ere, aldebat jabe zedin. Piska bat lehenago euskal literaturaz gazte talde bati egin zigun mintzaldi baten karietara Lafitteren ezagutza egina bainuen, Uztaritzera ikustera joan nintzaion, haren arabera euskararen funski ikasteko zer bide segitu behar nuen galdatzeko. Salatu baitzigun, hura ere bide bertsuetarik ibilia zela, jakinaren gainean mintza zekidakeela banekien. Haren esperientzia kondatu zidan, beraz, nola liburuekin bereziki ari izana zen, itzulpen anitz eginik, eta Azkueren hiztegia xokoz-xoko miazuz, gogoz abantzu burutik-buru ikasterainokoan. Gogo emazue, adiskideak, ez ote nintzen guti izitu, ordu arte behin ere ikusi ez nituen bi liburu handi haiek Lafitteren barne hartan non-nahi kausi zitezkeen liburu meta horien artetik atera eta eskura zizkidalarik! Horiek oro gogoz ikasi behar ote nituen? Ene lazturari oharturik, eta erdi-trufan bezala, aitzina segitu zuen, hura hasteko baizik ez zela izan, St Pierre-k hola manaturik lotu zitzaiola egiteko hari, hartaz geroz beti ikas eta ikas ari izana baitzen, bai eta jarraikitzen zela orduan ere. Bada, euskalaritzako bideetan barna abiatzerakoan horixe izan baituket lehenbiziko ikasgaia, bihoakio egun P. Lafitteri, bai eta hababer doakiela haren ondotik izan ditudan bertze irakasle eta lankideei ere, ene ezagutzaren lekukotasuna.

Lafitte gramatikaria izan bazen, bertzeak bertze, kazetari ere izan zen, bai eta kazeta sortzaile eta kudeatzaile ere. Eta ipar alde honetako euskal kazetaritza aipatzearekin batean, nola ez gogora ekar Hiriart-Urruty

izena, arraza baderrakegu ia, Hazparneko Hazketa-Joanesederraenetik atara baitira zuzenean, edo zeharkara Abitueneraino zenbait urratsez jaitziz, kazetagitzaiz euskal letrei eskaini bi luma argi, zalu, trebe, xotil, mugaz hara indian ederki dioten bezala, jatorrenetan jatorrenetarik.

Bi luma erran dut, eta bi gizon ere banerrakeen, hala baitziren —izkirioetarik ageri den bezala— egiazki biga, Manex Hiriart-Urruty Joanesederraeneko eta haren ilobasoa Jean Hiriart-Urruty Abitueneko. Bata zenbatenez baitzen jauzkorrigo eta haserrekorrigo, izariko hitzen etsaiago, hainbatenez bertzea neurridunago eta gaitz erran beldurrigo, izkiriatu beharrak bietan hausnartuz eta ele bakoitza ongi haztatu ondoan idaztera ekarriago. Lehenak etsairik gabeko gizon egiazki gizon zenik ez zatekeela zioen; bigarrenak, berriz, lauetan hogeitaz urte geroago, miresten zuten Afrika-Burundiko eskualdean beren etniaideen kontrako izigarrikeria izigarrienen lekuko izan ondoan, hango sarrasketarik ihesi joan gazte batzuren herrarik eta mendekio-goserik eza.

Eta hain zuzen ere, Euskaltzaindian jarriko naizen alkiaren jabea Jean Hiriart-Urruty Abitu izan baita joan den urteko maiatz arte, ohitzak nahi duen bezala haren omenetan izanen dira ene egungo hitzak. Bide-nabar Joanesederraeneko kazetaria ere piska bat aipatu nahi izan dut, ez baitut uste, haren idazlanak osaba tikiarenekin gonbaraturik, goreste handiagorik egin dakioken *Herria*-ko kronikari zenari. Ez beldur izan, beraz: euskara, bai gustuz, eta bai lanbidez —afizioz nola ofizioz, arren— gramatikari gisa oroz gainetik landu badut ere, ez dut hemen gramatika solasik erabiliko, baitakit zein gogor, idor eta minkor egiten zaizkien haietara biziak ez direnei baratze horretako landare adartsuak.

Jean Hiriart-Urruty Abitu, 1927.ean, otsailaren 11n sortu zen bederatziz haurretan hirugarrena. Aita, Jean-Pierre, hura ere Abituenean sortua, Xemartin Hiriart-Urruty-ren semea zen, erran nahi baitu Joanesederraeneko kazetariaren anaiarena. Ama ere, Elisabet Darraidou, hazpandarra zuen, Labiri-Kanpañatean jaioa, baina goizik Zelaira joana eta gero han kokatua.

Ikasketak lehenik haurretan Hazparnen, gero Baionan apezpikutegiko kantoreko eskolan, ondotik Uztaritzeko eta Baionako apezgaitegietan eginik, hogeitalau urtetan apeztu zen, eta handik berehala abiatu Erromara buruz, han bi urte iraganez, teologiako lizentziatura eta soziologiako diplomaren biltzeko.

Gaztaroan entseiarrean bezala bizi esperientziek badute maiz gibelondorik eta berantagoko oihartzunik. Halako iduripena sortzen zaio, segurik, *Aintzina* gerla denboran Lapurdin argitaratzen zen aldizkariari sohako bat ematen dionari, 1942.eko otsaileko zenbakian berri laburretan Uztaritzeko apezgaitegiko euskal mintzairari eta historiari buruzko sariketan irabazle izan zirenen izenak irakurtzen dituelarik: lau ikasle izan

baitziren orduan sariztatuak, horietarik hiru bederen euskal idazle izan beharrak: Emile Larre, Jean-Baptiste Etxarren eta Jean Hiriart-Urruty.

Ote diren urte hartakoak edo ondoko urtekoak, ez nenkike xuxen errateko, baina badira bertsu batzu denbora hartakoak, Jean Hiriart-Urruty-k bere eskuz eskolako paper batean kopiatuak, eta hil artino bere puxken artean atxeki zituzkeenak, horri esker atzeman ahal baitzituzten etxeok joan den maiatzean uste gabetarik utzi gintuen ondoan. Eskola denborako bertsuak dirateke, Hazparnez eginak, beharbada sariketa zenbaiten kariatz moldatuak, paper berean E. Larrek ontu beste bertsu batzu ere eman baitzituen. Hamaika urtetan Baionako apezpikutegiko kantonan sartzeko utzi baitzuen etxea, pertsu daiteke bizian gero eta barnago joan arau Abitueneke semeak haurtzaroko oroitzapenak bizi bezala sendi zituzkeela haurraren eskua oraino zerakusten bertsu horietan.

Ezkerretatik eskumatara: J. M. Lekuona, L. Villasante, B. Oihartzabal eta J. A. Arana Martija.

Kazetaritzan eginikako lehen entseiuak geroxeagokoak dira. Lehenik Lafittek galde eginik, osaba-tiki zuen kazetari handi hartaz xehetasun biografiatzko batzu bildu zituen Hiriart-Urruty-k Joanesederraeneko semearen dotzena bat artikulua biltzen zituen *Zer eta zer* deitu liburuxkan ziren-zirenean argitara eman baitzituen Lafittek 1944.ean. Ondoko urtean, berriz, beharbada familian holako aitzindaria izan zuela hurbilgotik iku-

sirik eta haren hatzari jarraiki nahiz menturaz, *Herria*-n, kazetariaren, zuzenago errateko, kazetari kitzikariaren lanari bi lagunekin batean lotu nahi izan zitzaion.

* * *

Alabaina, gerla ondoko lehen abenduko *Herria*-n hasi zen “Kitzikatzaileen taulena” deitu sail bat, Sudurluztarrek aldizka izenpeturik. Gutik ezagutzen dute Sudurluz izengoiti hori, hiruzpalau alditan baizik ez baita agertzen orduko *Herria*-n. Hiru luma-anaia ziren Sudurluztarrak: Ixtebe, Bettiri eta Ganix, eta *Herria*-ri aste guzietz beren ohar zorrotzen helaraztea, eta, haste-hastetik ziotenaz, astekariaren bipildurik ezartzea, xedetan hartua zuten. Kazetako buruzagiak, ordean, fitekara eskutan hartu behar izan zituen haizturak, nekez onart baitzitzakeen kitzikari horien zirrikak. Bazioten, adibidez, frantsesari *Herria*-n toki handiegia egiten zitzaiola, edo berdin harritzen ziren beren kazeta maiteenean Indoxinako gertakarien berri zenbait ez zutelakoan atzematen. Bertzalde ortografiatzeko legeak ere hausten zituzten, *ch* letra erabiliz *etxea* bezalako hitzetan. Nora ote zihoazen putiko tzar horiek ara basa horiek harturik? Soberaxko zatekeen anitzentzat, eta kazetaren kudeatzaileak luze gabe isil arazi zituen. Bada, galdatuko didazue, nor ote ziren Sudurluztarrak? Hiru lagun gazte: Ernest Bidegain, ondoko urteetan, zenbait antzerki lan, egokiturik, euskarara itzuliko zituena, Piarres Charriton —nehor ez baita harrituko, ordukotz jadanik, hemen gaindiko euskaldunen iratzartzeko eta iharrosteko lanetan hura aitzindari kausiturik—, eta Jean Hiriart-Urruty, azken honek oraino 18 urte baizik ez zituelarik, kazetari gisa bere lehenbiziko urratsak egiten baitzuten orduan, Ganix Sudurluz izengoitia erabiliz.

Handik lau zaportz urteren buruan Eskualtzaleen Biltzarraren saria ere erdietsi zuen Hiriart-Urruty-k *Otto aphezaren letra* deitu idazlan laburra egirik. Begia joiten du idazlantto hark, hartan bere bizia nola eramane zuen aitzinetik kondatzen baitzuen Hiriart-Urruty-k. Bizitzea gazte denborako ametsen doluaren erantzte luze bat dela errana baitu norbait, ez da, ez, hori, Hiriart-Urruty-ren kasua. Osaba apez baten tokia harturik bere buruari mintzatuz, hona bizitzeko helburuak, lehentasunak eta ibilbideak nola finkatzen zituen hogeitaz hiru urteko apezgaiak:

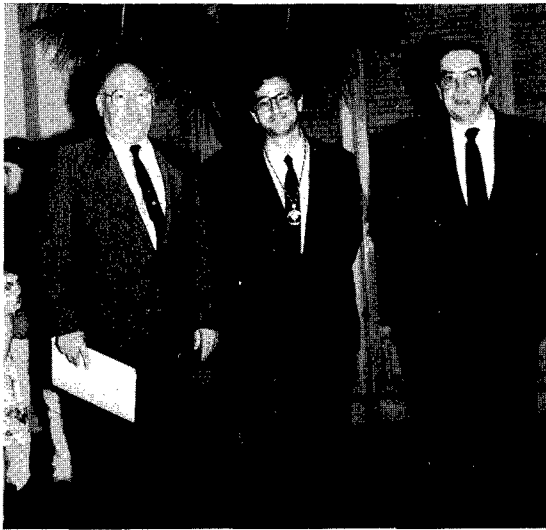
“Gauza bat ikhasak, haurra, otto aphez xahar hunek erranik: ongiak haro guti, haroak ongi guti. Ez duk ez behar bada esku-zarta handirik bilduko mintzaldi eder bat emanik edo balentria handi zerbait egirik: ez hiz ez behar bada ibiliko karriz karrika gazteria eder baten buru, eskualdun bandera alimale baten itzalean, kleron eta atabal, xixtu eta ttuntun, galtza xuri eta gerriko gorri, turrututut eta ranplanplan; ez dauk ez behar bada Eskualtzaleen Biltzarrak etxe paretan harri bat ezarriko orhoitzapentzat (...): “Pettan eskualtzale aiphatuari”. Bainan gizon aiphatuenek baino lan gehiago egina ukanen duk lur huntan, eskualtzale suharrenek baino hobeki

zerbitzatua ukanen duk Eskual Herria, hiltzen hizanean jendek erraiten ahal badute hitaz: Apeza zen”.

Ez, eiki, ez zeuzkan ahanztekoak Pettanek osaba zaharraren aholkuak, elizako buruzagien jokabideak ardura laguntza hurria emanik ere, beti apeztasunean nahi ukan baitu herriaren aldeko bere atxekimendua obratu. Umilaren eta mutilaren fede hezia bereago zuen nonbait bilari grñatsu edo mutiriarena baino.

Hiriart-Urruty-k *Gure Herria-n*, *Gazte-n*, eta *Etchea* euskaldun familientzat egiten zen hilabetekarian artetik idazten segitu zuen, baina ordukotz euskaltzaleen mundua ez ote zuten lilurek asetzen galdatzen bide zion bere buruari. 1955.eko *Gure Herria-n* Eskualtzaleen Biltzarreko berri eman zuelarik, xixta batez bururatu zuen bere artikulua, ikusten baitzukeen eleen baino obren behar handiago zuela euskarak; alabaina, galde hau egiten zuen ondar hitzetan: *“Biltzarretan errex da eskualzale izaitia. Bainan orai dira haste lanak! Hea langileak nun diren?”*. Hiriart-Urruty-k sendi ote zuen orduantxe hasten zuela euskarak gainbehera bat izigarria elkualde honetan?

1960.ean *Gazte*, *Eskualdun Gazteria*-ren aldizkariaren kudeantza bere gain hartu zuen Jean Hiriart-Urruty-k. Artetik errateko, *Gazte* aldizkari horretan bederlatzi kapitulutan kondatu zuen aitzintxeago André, Jean-en anaia gazte zenak, Jesusen bizitzea.

Ezkerretatik eskubitara: Jean Haritschelhar euskaltzainburua, Beñat Oihartzabal eta J. A. Arana Martija.

Ez dut nik *Gazte* aldizkarikoez bertze idazlanik hark eginik aurkitu, baina zinez dolu dut, baitzuen André-k, ene gustuko, osaba-tikiaren trakatik zerbait, izkirioetan bederen: hari bezala aise heldu honi ere pikoia, eta erasian eta trufan berdin errazki ari hitzekin josteta. Bertzalde, gaiak biziki ez lagundurik ere, lerro horietan haren aztapar ukaldia goxoe-netarik ez zatekeela erakusterat ematen du. Damurik, Lafittek ez baitzion galdatu André-ri orduan kitzikatzailearen lana bere gain har zezan *Herria*-n! Badut behdurra, ordean, Anastasia delako mutxurdin mokorraren haizturren beharretan gertatuko zela berriz ere kazetako buruzagia.

Urte haietan soka-tira neketsu batean sartua zen euskal kazetaritza. Batzu akuilu puntatik ari, bulkaka eta tiraka, aitzina jo beharrez, baina akituak eta lotsatuak, haatik, uztarpekoak, anu eginak erranen zukeen Axularrek. Gisa horretan, holako kazeta baten egitea eta zabaltzea *Eskualdun Gazteria* taldearentzat lan handia izanik, *Gazte* hilabetekaria geldi arazi behar izan zuen handik laster Hiriar-Urruty-k, baitzeukan lan hori bertze egin-behar batzuren kaltetan baizik ez zitekeela aitzina eraman. Dударik ez da, orduan *Herria*-k, ordainez bezala, gazteei beren xokoa eskainirik ere, galtze handia izan zela euskararentzat, belaunaldi berri bateko idazleak hasiak baitziren hor euskaraz idazten, hala nola Jean Etxepare ipuinlari goizegi zenduaz lekora, bat bakarrik aipatzekotan, Jean-Louis Davant, honek ongi etorria egin baitzion Jean Hiriar-Urruty-ri, euskaltzain egin zenutelarik Louis Dassance uztariztar prestuaren ordainez, duela hamabortz bat urte Hazparnen.

Abittuk, lagun eta adiskideek erraten zioten bezala, orduan utzi zuen, beraz, bulta batez kazeta kudeantza. Ez luzazegi, haatik, handik zenbait urteren buruan, 1967.ean, Lafittek otoizturik, *Herria* kazetako idazketaritza eskuetan hartu baitzuen, eta zenbait berrikuntza ekarri ere astekarian, haren itxura aldaraziz, izarrietan bereziki, baina mamiaren aldetik ere aldakuntza nabarmenak finkatuz; kanpoko gaietoki gutiago emanen zitzaizen handik aitzina *Herria*-n, astekaria hemengotzenago zela, beraz, edukian; hala ere euskal politika gai minberatsua izanki, doi bat bazterrean utziko dira eremu hartako kalapitak, hain segur, kudeatzaileen ustez, ezin onetsizkoak iruditu baitzitzaizkiekeen irakurtzaile gehienei, euskaltzale anitzen artean, gazteenen artean bereziki, nihaur artean nintzela, gizartearen antolakuntzaz, euskaldungoaz eta herrizaletasunaz hedatzen hasiak ziren ikusmoldeak.

Denbora labur egon zen gisa horretan *Herria*-n idazketari nagusi, 1969.ean Afrikara joateko baimena emana izan baitzitzaion. Bujumbura, Burundiko hiri kapitalera hel-eta, ez zuen haatik euskarazko astekaria ahantzi, eta hilabete baten buruan hango berrien igortzen hasi zen. Handik aitzina hil arte, ez da geldituko *Herria*-n izkiriatzetik, hiru urteren buruan Afrikatik itzuli-eta ere, “Eliza berri” deitu saila bere gain harturik eta aste guziez —1976.ean Bikario Handi izendatua izan ondoan ere—

euskaldunak elizaren irakaspenez eta berrikuntzez euskaraz argiturik. Orain E. Larreri esker haren kronikak bortz liburu ederretan bildurik baitaude —laster seigarren bat ere aterako da— ikus dezake irakurtzaileak, zer lan egin zuen Hiriart-Urruty-k bere apez mezua denei helarazi beharrez, etsimenduak eta jazarkundeak anitz euskaldunen gogo-bihotzak hartzen zituen denbora horretan.

* * *

Ez naiz nor egiteko horretan, eliza gizon hartu zuen bideaz mintzatzeko, eta ez litzateke ez tokia, ez ordua ere. Kontzilioaren ondoko apezan izan dela erranez ez bide nago makurrean, orduko ideien eta izpirituaren euskaldun fededunen artean zabaltzen ari izana baita gehien-gehienik *Herria*-ko bere artikuluetan. Funtsean, “Eliza berri” eman baitzion izena bere sailari, deitura bera aski argi mintzo ez ote zaigu? Ahal deneko bidetik ari izan dela beti iduritzen zait eni, amoregatik-eta jendeak, ahal bezainbat jende bederen, bide berean bidelagun gerta zekizkion. Behar litzatekeeneko bidea, menturaz, ederrago zitzaion hari ere bertze euskaldun zenbaiti bezala, baina dena patar baita bide hura, laparrez eta xilokaz betea, eta, nekos bezain perilos, beldur zatekeen Abitueneko semea, anitz herritar lotsa zedin eta artzain ausartari bizkarrez jar.

Pottoka putingakariaren jauzi-uztarrak baino nahiago zukeen astoaren urrats jarraikia, bere kronika horietarik batean aholkua eman baitzizgun bat-bederak gure buruari *arri-arri astoz* erranik genezan nork gure karguen karga aitzina eraman.

Luma gizonaz delarik solasa, bada erranaldi ezagun bat hauxe dioena: *arak gizona*, erakustera ematen baitu elakuntza horrek, idazlearen ara edo moldea, estiloa hitz batez, jendearen jitearen eta nortasunaren arabera ohi dela, eta hau hartarik ezagut daitekeela. Eta nik arras guti ezagutu baitut Jean Hiriart-Urruty, galdatu diet hura ezagutu zuten adiskide edo haurrideei, ea haren kronikak irakurrik ene baitan idurika nezakeen gizonak ote zuen gizon egiazkoaren egiterik.

Ba ote zerakuskan gizonak, haren erranaldiek bezala, Lapurdiko beheeretan goxoki etzaten diren ibaien ezti, lainotasun hura? Izkirioetan eleak zuzen eta labur hautatzen baitziztuen, eta behargabeko apaingailu gutirekin elgarri josten, neurri hura bere erran eta egiteko guzietan ba ote zuen? Ez zena, artetan bederen, bere sosegutik kantitzen, eta, lerratuz baizik ez izanik ere, edo lazakeriaz, edo berdin sukarrez, izarietarik haraxeago joaten edo zeharkatzen? Ezetz erran didate galdezkatu guziek aho batez, holakoa zela gizona ere, izkirioetan ageri zen bezalakoa, hots: espantuak hastio, alferrikako zinkurrinak bezainbat, isila eta bere egitekoetan jarraikia, atsegin eta jendekina baina ez sekula arrunt, eta solaskidearenganako arte hura, ezin bertzez dudarik gabe, ... artean uzten zuela.

Ez ote zen hortik heldu, beti bihotz beratasunez beteak ziren haren idazkietan sendi zitekeen hotx hura, bihotzetikakoak gogoetaren bahe xeheetik iragazten direlarik maiz gertatzen den bezala?

* * *

Lafittek, lapurtar baxenabartarra deiturik bere gramatikan hoin ximengi ikertu duen literatur euskalkia, parte handi batez euskarazko kazetagingtzak ekarria du, edo bederen honek barneraino markatu du. Joan den mendearen ondarrean hasi zen, lapurtera klasikoaren tradizioa pixkanaka eta haustura bortitzik gabe gaudituko zuen oldea, eta ipar aldeko euskara idatziari arras begitarte berria emanen ziona. Lehenago Hiriart-Urruty Abittu, eta Hiriart-Urruty Joanosederraenekoak parekatu baititut, eta olde horrek estaltzen duen mendearen mutur bederatan kausi baitaitezke, ez da dudarik, haien idazmoldeak guziz desberdinak izanagatik, kazetaritzako literatur euskara horren ordezkari hautak ditugula biak.

Bizitasuna eta naturaltasuna oroz lehen ematea, euskararen berezko jeinuaren errespetatzea eta lantzea; mintzairaren garbia, hitzetan beretan bezain artoski, edo ere arduratsukiago, joskeran eta hitzen arrimuan beregainki zaintzea; hitz egokitasunaren bereziki xerkatzea, metaforara joz behin eta berriz; irakurtzailea ahal den guzietan lagun egitea eta hari zuzenean, buruz-buru, etxeko bati bezala kasik, mintzatzea, horra hor zenbait ezaugarri Lapurdi-Baxenabarreko hogeigarren mendeko eskola horri datxezkonak, eta gure bi kronikariek zeinek bere moldean ezin hobeki baliatu dituztenak.

Etxeparek, mila bederatzi ehun ta hamaborzgarrenean, urruneko gerla tokietan zegoela orduan Manex Hiriart-Urruty-ren heriotzearen berri jakin zuelarik, ezin molde zuzen eta egokiagoan aitortu zuen parerik gabeko luma zuela hazpandar kazetariak, bai euskaraz, eta bai, gutiagok dakitena, frantsesez ere. Nork Etxeparek baino hobeki Hiriart-Urruty-ren euskarazko hitz-perpausen dantza —fandangoa errater dut— adieraz dezake! Entzun dezagun:

“Ahopaldi nasaiak zituen laketenik; sekula kasik ez biga, datxikola, josturaz berdin. Batzutan, bospasei alditaraino hatsa artetan hartuz, eta zu begia zabalik hari beha, ondarrerat aurdikitzen zuela sartu nahi zautzun pindarra: bertze batzuetan, dena mami, eraskitza eraskitzari jarraikaraziz joriki, burua ezitiki joaren ariaz, betetzen zautzula eta argitzen; noiztenka pilota batzu bezala hitz andana bat erainik, xingilika heien artean ibilarazirik, gogoia dilindan, baina asmatu nahiarekin ernatua, uzten zautzula, irriz”.

Bai zinez halakoa zen haren euskara, bizi eta zalu, motz eta zorrotz batzutan, jori eta naharo bertzetan, ez, ordean behin ere gizen, eta hatz

eta gatz sekula ez eskas. Erranaldi bixi, zaintsu, neurkada jarraikian bat-bertzearen ondotik lerrotatueta mintzo zitzaion irakurtzaileari, ardurara, begi-belarriak ongi ireki zitzaion, edo gogoaren urratsa dobla, keinuka edo berdin zimikoka ere aritzen zitzaioela; hertsatuegiz, haatik, nehoiz hatsa gal arazi edo akitu gabe. Haren ele burrustatik zurrutian hurrupa, ala artetarikako haren zirtoak xirrixitan klika, gogo-adimenduak beti pizten eta bozkariatzen, egungo euskaldunari ere! A, zer besta haren irakurtzea!

* * *

Ilbosaio bertzelakoa izanki, eta halaber, duela ehun urteko kazetari-tza eta gaur egungoa arras desberdinak izanik, ez da harritzeko Abituene-ko semearen kronikek bertze itxurarik hartu baitute. Erran gabe doa egungo irakurtzaileari ezin onetsizkoak litzaiatziokeela Joanosederraeneko kronikariaren marmar eta mokokaldi, erasi eta larderialdi, manu eta debeku, ...

Baina ez da bakarrik kazetagitza aldatu arte horretan. Euskal Herria ere bertzelakatu da. Hain zuzen ere Hiriart-Urruty Abittu mudantza handienak ezagutu dituen belauneko baitzen, barne-barnetik bizi izan dituzke, aldaketa horiek ipar aldeko gizartean ekarri arroskuntza, eta honi zetxezkion desoreka eta kordokak, duda eta durduzak, etsidura, bai eta kontrakarreko oldarrak eta ihardokimenak ere. Ordean, osaba tikiaren aholkuei eta mintza molde bortitzei uko eginez, bakoitzaren hautuak errespetatuz mintzatzen zen beti, baitzekien ongia gaizkitik bereizten duen leizea barna bezain hertsu eta mehar dela batzutan. Alabaina, ez zuen nahi, nehork bere burua harrikaturik kausi zezan haren erranetan: ez, herriari bere nortasunaren begiratzen laguntzeko bide berri urratzen aitzinean, edo bazterrean, zebilenak: ez eta, halaber, euskaldungoa itotze-ara daramaten ildo horietarik, etsimenduz edo ahuleziaz, bertzelako jokat-bideen ondorioen beldurrez ere beharbada, jalgi nahi ez zenak ere.

Mintzaira argi, artez, lerdan eta xugun, beti adierazkor eta mamitsua, erabiltzen zuen. Ez-deusetako solas ozar, handiosak higuin zituen, eta hitzei bezala gogoetei ere, zentzuaren iragazkian arinduz, hazta ematen zien. Arinago eta haztadunago zenbaitetan elea. Xoiltasunean aurkitzen zuen idazkeraren apaintasuna, hala nola euskaldun etxea, bere hartan, deus emendakin arradorik gabe uzten delarik, agertzen baita ororen begietan ederrenik eta miresgarrienik. Josteta eta arraileria guti, haatik, haren lerroetan, irakurtzaileei begi klixkaño bat artetan egiten bazien ere, ahanzi baitzituzkeen gazte denborako Sudurluztarren kitzikak.

* * *

Lafitterren ikasleatarik izanik, bertzalde, Hiriart-Urruty Abittu *Eskualduna* kazetaren ildotik baizik ez zitekeen ibil euskararen nolakotasunaren

aldetik, *Herria* kazetaren bidetik, hots, baina egungo kazetaritzari zegozkion ezaugarriak sartzen zituela: mintzaira erraz, zuzen, klar, zimardikarik gabekoa, zerabilan, beraz, irakurtzeko astia ebaska bezala hartzen duten egungo irakurtzaileentzat egina. Hizkuntza denaz bezainbatean, eredu bat, egiatzki, mende ondar honetako euskal kazetarientzat.

Literatur euskara beraren zerbitzariak izanik ere osaba-ilobasoak, haien idazkerek bi nortasun desberdin agerian ematen dute. Biak berdin fededun, biak berdin euskaldun, bata bertzea bezain eginbideari jarraikia, zein bere mendearen seme, ordean, eta zein bere jitearen arabera mintzo, odolak zirakiola, dena su, gar eta pindar, mendeari jazarria bezala bata, elesturiari maiz eta maiz arrestarik ezin emaiterainokoan; arras bertzelakoa, bertzea, lumari hedeak emanez eta tinko atxekiz ari aitzina, ttuku-ttuku, bere bidetik, osoki bere buruaren bezain bere izkirioaren jabe eta begirale; bertzalde, segurtamen lurtiarrik ez delako segurtamen bakarrarekin; horretan, zerbait funsezkoz etsiturik, beharbada. Eni hala iduri, hasteko.

Hiriart-Urruty-k arimazain gisa idatzi nahi izan du beti bere *Herria*-ko kroniketan, ez euskararen ohore hutsetan, are gutiago —hark erranik baitakigu ez zuela idazketa lana baitezpada gogarakoa— mintzaira horren menderatzeko atseginez, edo harekin, katua saguarekin bezala, libertzeko plazerez. Ez zen horretan, euskara zinez, bihotzez eta egitez, maite zuen euskaltzale horrentzat, deus makurrik, baitzekien, euskarari baliatu nahi zaionak, ororen buru, hartaz baliatzea duela biderik hoberena, eta edozein gisaz lehen eta baitezpadako eginbidea.

Alderantziz, mintzaira jokoan maitez oroz gainetik erabili zuen euskara J. Etchepare medikuak. Gaiak estakuru huts zitzaizkion honi, hain maite zuen mintzaira zahar horren oratzeko, eta hartaz hitzezko joia dirdiratsuen sortzeko, ororen atsegingarri. Bitxi bada bitxi, ordean, hark eskaini zuen ondoko aforismo hau, bere idorrean Hiriart-Urruty-k hain segur gustuko zukeena:

*“Mintzatzekotz, behar da:
Zerbait erraiteko;
Hura erran;
Eta gero, ixilik egon”. Buruxkak, Bi gogoeta (kap.)*

Aholku horri jarraikirik, nik ere erratekoak erranak baitituz, bertzerik gabe nagoen isilik orain.

BEÑAT OIHARTZABAL EUSKALTZAINDIAN SARTZEA

Angelu, 1991-VI-1

Jean Haritschelhar

J. Haritschelhar-en sarrerako erantzuna

Euskaltzain lagun kideak,
Agintari Jaunak,
Andereak eta Jaunak.

Zure mintzaldi jori eta ederra bururatzean Etxepare medikuaren aforismo bat aipatu duzu:

Mintzatzekotz behar da
Zerbait erraiteko;
Hura erran;
Eta gero, ixilik egon.

Nik orain, mintzatu beharrean, badut zer erran zuri buruz eta ez naiz ixilik egonen gogoan dudan hura erran arte.

Eskerrak zor dizkizut aitabitxi gisa hautatu nauzulakotz, ohore baita beti euskaltzain batentzat euskaltzain berri bati erantzutea sarrera egunean.

Eskerrak ere Angelu honetan emaiten duzulakotz zure sarrera mintzaldia. Duela bi urte Peillen-ek eman zuen Baionako udaletxean, aurten zuk Angeluko herriko etxean; seinale ona erakusteko ez direla Iparralde honetan baserrietan bakarrik bizi euskaldunak, bizi direla ere itsas aldean, Iparraldeko hiri gotorretan, Baionan, Angelun, Miarritzen, hala nola Donibane Lohizunen eta Hendaian, erakusteko euskara dela laborarien mintzaira eta hiritarrena berdin, zu eta ni bezalako erakasle eta ikertzaileena eta, azkenean, adibide xoil baten emaiteko, bi euskaltzain bizi garela Angelu honetan.

* * *

Lehendabiziko aipamena Lafitte kalonjeari eskaini diozu. Hain zuzen ere Lafitte da gu bien arteko lokarria. Hala nola zu, duela orain hogeit bat

urte —1970-ean diozunez— “izan zaren Lafitte-ren ikusten haren arabera euskararen funski ikasteko zer bide segitu behar zen galdatzeko”, gauza bertsua gertatu zitzaidan urte parrasta bat lehenago, egin nuelarik Lafitte-ren ezagutza eta eman zizkidalarik dotzena bat liburu lanean has nendin. Zu eta ni beraz, ez balinbagara izan Lafitte-ren ikasleak, haren dizipuluak izanak gara eta ongi da, holako biltzar ospetsu batean, zuk nik bezala eskain diezaiogun gure maisuari merezi duen omenaldia.

Bigarren aipamena jarriko zaren aulkiaren jabe izan denari egin diozu, Jean Hiriart-Urruty, Baionako diosesako bikario nagusi eta euskaltzain zenari. Aitortzen duzu zuhaurek ez duzula biziki ezagutu. Halere, oraintxe bertan, gure aintzinean berpiztu duzu, erakutsiz egiazki nor zen, aurkituz behar ziren lekukoak, jakinik idazle batek —halakoa zen Hiriart-Urruty— idatzi dituen artikulu eta liburuetan bere barreneko egia salatzzen duela.

Euskaltzaindian sartu naizen geroztik —hogeita bederatzire urte aurretik— Iparraldeko euskaltzainen beribil gidari izana naiz. Nere beribiletan jarri dira Lafitte, Dassance eta Larzabal, azken honek airosten zuela beribil osoa antzoki bilakatuz. Bertzeak, orduan, ixilik zeuden, beharriak xut, erne, xoratuak, Larzabal-ek berak betetzen zuela eremu guzira bere ipuin, zirtu, kantu eta irriekin. Noiztenka, ixiltasunetik jalgirik, entzun zitekeen Lafitte-ren karkaila ozena, edo berdin Dassance-ren boz ezti eta mehea. Gero, berriz hasten zen antzerkilaria bere antzerti munduan murgildua.

Denbora joan, denbora jin, bertze euskaltzain batzue sartu dira nere beribiletan. Hala nola Hiriart-Urruty eta Charritton. Asma dezakezuen bezala hirukote horretan, duda izpirik gabe, hizlaria zen Charritton. Gai nagusiak: eliza, kontzilioa... eta euskara. Hasten zen Charritton eta denek dakizuenez, iturritik nasaiki darion ura bezala heldu zaio Charritton-i elea gero eta nasaia, uholde baten pare denak gaintzen dituela: elizak hau ez asmatu, elizak hori ez obratu, elizak euskara zokoratu eta holako eta holako.

Charritton, eskuineko jarlekuan baitago beti, bertzenaz nahasten baita beribilean, erdi itzulirik ari zitzaion Hiriart-Urruty-ri, honek ixilik eta irriño bat ezpainenetan hartzen zuela ele-erauntsia. Noiztenka halere, uholdea baretzen zelarik, zirtu batekin erantzuten zion Hiriart-Urruty-k. Ez zen orduan bikario nagusia mintzo, baina bai adixkidetasun haundienean lehengo Ganix Sudurluz. Egia erran, bi Sudurluzen arteko eztabaidak ziren, adixkideen arteko eztabaidak, Charritton-ek maite dituenak, Hiriart-Urruty-k ez zituela hastio batere.

Orain, gehienetan, lau gara nere beribilean, Charritton, Peillen eta zu, lauak Angelu-Baionan bizi garenak. Emeki-emeki, denboraren eraginez, aldatzen ari da Euskaltzaindia, beti gaztetzen ari. Batzue joaiten dira

laurden adinera heldurik, bertzeak gazterik oraindik, Hiriart-Urruty bezala heren adin horretan berrikitan sarturik, gazteagoak sartzen direla haien ordain, bainan aldakuntzarik haundiena da apaizen ordeztartzen direla laikoak. Iparraldean azken urte hauetako lekuko dira: Charritton Lafitteen orde, Peillen Larzabal-en orde eta orain, zu, Hiriart-Urruty-ren aulkiari jartzen zarela.

* * *

Sortu zara Euskal Herritik urrun, Peillen bezala, Parisen, 1949-ko martxoaren 17-an. Berrikitan bete dituzu 42 urte eta zutaz mintzatzeko zure familia aipatuko dut lehenik. Aita eta ama Parisen bizi, hala beharrez, garai hartan euskaldunak Euskal Herritik urrundu beharrean baitziren, batzu Ameriketara joz, bertzeak Bordele edo Parisera, hemen bertan bizitzeko manerarik ez zelakotz.

Aitamak Parisera joanak baina hiru semeak orain Euskal Herrian bizi, Euskal Herrian lan egiten, Euskal Herrian familiatuak, zu, haietarik gazteena, haiek bezala, zure hiru haurrekin. Hori da Iparraldeak bizi duen aldakuntza, jendea eta bereziki gazteria gero eta gutiago erbestera doala, gero eta nahiago egoitzen dela sorterrian, erran nahi dut Euskal Herrian, Baionan eta Angelun bereziki, euskaldunek berek sortzen dituztela lanpostuak, hots, hitz batez erraiteko, Iparraldeko seme-alabek sorterriaz jabetzen ari direla.

Mespretxu gutiago euskaldunentzat gaur egunean: ez dira lehen bezala sehi joaiten baserrietako alabak ez eta morroin mutikoak, Ameriketara joaiteko uhaina agortua da, segitzen dituzte estudioak bigarren maila eta unibertsitateetan, prestatzen ari dira etorkizunari buruz, badakite gehienetan zer nahi duten, badute lehen baino gehiago herriaren kontzientzia.

Zuk, 1967-an burutu zenituen bigarren mailako estudioak eta Nanterreko unibertsitatean hasi Deretxo-ko lizentzia. Han zinen beraz hasi zirelarik 1968-ko martxoko gataskak eta gero maiatzeko iraultza. Ez dakit parte hartu zenuen ala ez. Dakidana da 1971-an lizentzia eta maisutza lortuak zenituela eta beraz ez zenuela denborarik galdu iraultzatxo hartan eta iraultzatxoaren ondorioetan.

Zuhaurk diozu Gabriel zure anaiaren eraginez hasi zinela bertze begi batez behatzen Euskal Herria. Haur sortu berriak soako bat emaiten dio ingurumenari, emeki-emeki hartaz jabetzen da, munduaren kontzientzia hartzen du. Guhauri eta zuri ere gauza berbera gertatu zaigu: emeki-emeki sortu da gure baitan Euskal Herriaren kontzientzia, argitxo bat bezala lehenik eta argiago dirdiratzen duena.

Oroit naiz egin nuelarik zure ezagutza: 1972-ko urriaren lehen egunetan. Errefusiatuen alde Iparraldeko hiru gaztek gose greba bat hasi

zuten Baionako Katedralean; hiru zineten, Mattin Larzabal, zu eta ene seme gehiena. Hamazazpi egun iraun zuen grebak, hamazazpi egun eta gau luze zuentzat, hamazazpi egun eta gau luze zuen aitamentzat. Ezin ahantzizkoak! Belaunaldi berri batek erakusten zuen bere abertzaletasuna, aldarrikatuz goraki bere pentsamoldea. Geroztik hemeretzi urte iragan dira: ez du gizon helduak ukatu gaztearen sendimendua.

Herriaren kontzientziarik ez dago euskararen kontzientziarik gabe. Aitamak euskaldunak, aita hazpandarra, ama heraitarra, euskara entzun duzu beti, nahiz Parisen bizi. Zuhaurk aitortzen duzu euskara ulertzen bazenuen ere ez zenuela trebetasun haundirik erabiltzeko. Baina hartu zenuen behar den bezala ikasteko xedea, hartaz osoki jabetzeko. Iruñea ondoko Zizur herrian alfabetatzeko klaseak segitu zenituen bortz astez eta geroztik euskaldundu zara errotik.

1970-eko hamarkada horretan bihurgune bat hartzen duzu: lehenik ezkondu eta familiatu; hiru haur dituzue: Ortzi, Xabier, Joana, hiruak ikastoletan ibiliak, hiruak euskaldunak.

Horiekin ere belaunaldi berri bat heldu da, ikastolen belaunaldia. Lanean hasi zara Hendaiaiko itsas-ospitaleko ekonomi-zerbitzuetan dere-txoko diplomak baliatuz.

Atsegin gutiko lana beharbada! Abertzaletasunak eta euskararen kez-kak erroak eginak dituzte zure baitan. Maite duzu euskara, maite halaber erakaskuntza. Denbora berean Seaskak sortutako bigarren mailako euskar-zako erakasle bilakatzen zara, Pariseko unibertsitate batetan hasten dituz hizkuntzaritzako lizentzia eta maisutza, etortzen zara neregana III. zikloko tesiaren egiteko nahian, Bordeleko unibertsitatean. Elgarrekin hautatzen dugu gaia: "Charlemagne pastoralaren edizio kritikoa", hola bertze euskalki baten jabetzeko parada ederra zenuelakotz.

Langile porrokatua zara, denak elgarrekin eramaiten baitituzu: erakaskuntza, ikaskuntza, ikerketak. Hizkuntzaritzako lizentzia eta maisutzak lortzen dituzu 1981-ean, III. zikloko doktore titulua 1982-an, biharamu-nean Bordeleko unibertsitateak emaiten ziola "doctor honoris causa" titulua Koldo Mitxelenari. Oroit naiz nola Mitxelenak goraiatu zuen zure lana, erranez beharrezkoa zela argitaratzea. Hori egina da, berant balinbada berant, *A.S.J.U.* aldizkarian. Eredutzat har dezakete lan hori edizio kritiko bat egin nahi duten ikasleek.

Galdegin nizun orduan euskal gramatikaren erakastea Baionan sortu berriak genituen euskal estudioetan. Baietz erantzun zenidan eta 1981-etik gero, hamar urte bururatzera doaz, eman dituzu klaseak. Halere, urrats bat gehiago nahi zenuen eman. Hizkuntzaritza estatuko doktoregoa nahi zenuen lortu. 1984-ean C.N.R.S. deritzan instituzioan sartu zara, ikerketak sustatzen dituen instituzioan, denbora osoa ukanez lanean aritzeko.

Ari izan zara gogotik eta beti bezala erne eta sakon. Euskal joskera hautatu zenuen gaitzat, edozein hizkuntzatan guti landua eta sakondua den gaia. Egia erran, bazenuen gidari on bat baino hobea Culioli jaun erakaslearekin, mundu guzian ezagutua den erakasle eta ikertzailea delakotz.

1987-an beraz, Pariseko VII.unibertsitatean, irakurtu zenuen zure lan bikaina: *Etude descriptive de constructions complexes en basque: propositions relatives, temporelles, conditionnelles et concessives*, 759 orrialdetako. Aho batez epaimahaiak (Culioli, Bernard Pottier, Marie Claude Paris, Georges Rebuschi eta nihaurk) erabaki genuen lan horrek merezi zuela “mention très honorable” edo bertzalderdian erraiten den bezala “*apto cum laude*”, hots, aipamen gorena.

Orain C.N.R.S. delakoan kokatua zara “*maître de recherches*” tituluarekin, denbora guzia daukazula ikerketetan aritzeko. Eta ari zara hogeii liburu edo artikulua jadanik argitaratuak dituzula euskarari edo euskal literaturari buruz, nahas-mahas Charlemagne pastoralaren edizio kritikoaz gain, “*Deux pastoraillers du XIXe siècle*”, “Zuberoako herri teatroa” edo “Ba - baiezko aurrizkia”, “Behako bat ezezko esaldieri”, “Erlatibakuntza: perpaus erlatiboen egitura”, “Operatzaile isila euskarazko perpaus erlatiboetan”, “Izen ordain espletiboak eta euskal aditzaren morfologia” eta berteze... joskera beti lantzen duzula zure tesiaren ildotik joanez.

1989-1990. ikasturtea “Massachusetts Institute of Technology” delakoan iragaiten duzu ikertzaile trukaketen bidez eta argitaratu duzu hogeii orrialdetako artikulua bat ingelesez eta berteze biga argitaratuko dituzu, horiek ere ingelesez idatziak. Beraz lau hizkuntza menderatzen dituzu: euskara, frantsesa, espainiola eta ingelesa. Jakitate haundiko ikertzaile egina zara. Hala erabaki du C.N.R.S. delakoak iazko urrian eskaini dizularik bere brontzezko medaila zure ikerketa lanarengatik.

Ez nuke ahortzi nahi Euskaltzaindian egiten duzun lana. 1984-ean euskaltzain urgazle izendatua zara baina jadanik gramatika batzordean sartua zinen. Badakite zure kideek zein sakonki ari zaren lanean, zer parte haundia hartzen duzun sortzen diren eztabaidetan, beti begionez ikusten dituztela zure iritziak. Bazekiten euskaltzainek, gazte izanikan ere, zer ziren zure merezimenduak, orain bertan aipatu ditudanak, eta joan den irailean, Lizarran bilduak ginelarik, hogeii boz-emailetarik hemezortzik zure alde bozkatu zuten. Zenbakiek erakusten dute zein ederki onartua zaren Euskaltzaindian.

Dassance eta Hiriart-Urruty-ren ondotik jarriko zara hamaseigarren aulkian. Haiek bezala gizon ixila zara, nahiz badakizun behar den garaian eta heraberik gabe entzunarazten zure pentsamoldea. Euskaltzale suhar eta leialak ziren biak; ez diezu zorrik euskaltzaletasunean. Euskal idazle ona eta bipila zara lekuko direlarik *Zabal* eta *Hitz* aldizkari zenduetan idatzi dituzun artikulua eta egungo mintzaldia, gramatikalari fina, kalita-

te haundiko hizkuntzalaria, Unibertsitateak emaiten dituen diploma gorenez hornitua.

Zu bezalako kideak beharrezkoak ditu Euskaltzaindiak. Egun, Euskaltzaindiaren izenean, egiten dizut ongi etorririk anaikorrena.

Bai, bihotzez zuri, ongi etorri.

EUSKALTZAINDIAREN AGIRIAK

EUSKALTZAINDIA
(Euskara Batuko batzordea)

Euskaltzaindiaren Gomendioak eta Erabakiak

(I)

EUSKALTZAINBURUAREN HITZAK

Liburuxka honetan, eta honen ondoren Euskaltzaindiak argitara eman-
go dituen gainerakoetan, Euskaltzaindiak azken aldi honetan hartu dituen
eta hartzen ari den gomendio eta erabakiak biltzen dira. Horregatik
darama daraman izenburua: *Euskaltzaindiaren Gomendioak eta Eraba-
kiak*. Horretaz aparte, Euskara Batuko batzordeak egindako sarrera bat
ere badakar.

Lehenbiziko liburu honetan biltzen da *erabaki bat* letra larrien erabi-
leraz eta Erakundeak egindako *adierazpen bat* euskal hitzei buruz. Gaine-
rakoak gomendioak dira, eta *gomendioak* izanen dira, neurri handi batean
bederen, hurrengo hilabeteetan Euskaltzaindiak hartuko dituenak ere.

Oro har, gomendio hauek hartzeko erabili den prozedura honako
hau izan da: lehenik Euskara Batuko batzordeak landu ditu gaiak, hartar-
ako, egokia ikusi duenean, nahi duen jaun-andreen laguntza eskatuz.
Behin gaiari buruzko zirriborroa prestatu ondoren, honen kopia bat hel
arazi zaie euskaltzain oso guztiei eta, Euskaltzainburuak hala galdeturik,
haien iritzia emateko gogoia idatziz adierazi duten euskaltzain urgazleei
ere. Jaun-andre hauek hogeitatu eguneko epea izan dute beren iritzia
emateko. Ondoren, iritzia guztiak jaso ditu Euskara Batuko batzordeak eta
material guztia mahai gainean dagoela, osoko bilkuran eztabaidatu da
puntu bakoitza eta erabakia edo gomendioa onartu, botoen bidez. Proze-
dura honek baten batean huts egin baldin badu ere, hauxe izanen da
aurrerantzean segituko den bidea.

Ez da esan beharrik Euskaltzaindiak kontuan hartu dituela bere
eztabaidan gramatika arazoak (arazoi filologikoak, historikoak, gure tradi-
zioa, e.a.) eta arazo soziolinguistikoak ere (nola erabiltzen den gaur egun,
non, euskalkiak, errejistro mailak, e.a.), gomendio hauek ahalik eta bata-
sun handiena behar baitute idazleen eta irakasleen artean.

Hala ere, prozedura ez da hemen bukatzen: *gomendio* hauek *behin-behinekoak* dira. Beste hitzetan esateko: Euskaltzaindiari gomendio hauek kontuan hartzea gustatuko litzaioke, bidezkoenak ikusten dituelako. Baina puntu hauek *erabaki* bihurtuko dira (Euskaltzaindiak orain proposatzen duen bidetik nahiz egokiago gerta daitekeen beste batetik) 1994ean egingo duen *biltzar ireki* batean.

Hori dela eta, bi hilabeteko epea duzu, irakurle, liburu honetan datorrenaz zure oharrak idatziz egiteko. Horrela jasoko ditu Euskara Batuko batzordeak gai hauetan interesaturik egon litezkeen guztien iritziak.

Jean Haritschelhar

(1992ko martxoaren 27a)

Aurkezpena

Euskaltzaindiak erabaki zuen, Arantzazuko biltzarra egin zenetik 1993an 25 urte beteko direla eta, batzorde berezi bat eratzea geratzen diren hilebeteotan piskanaka-piskanaka euskarak bere batasun idatzirako zehaztu behar dituen hainbat puntu jorratuz eta aztertuz joan dadin. Testugintzan, kazetaritzan eta irakaskuntza munduan daudenek badakite ongi aski arau orokorrak ematea ez dela aski eta duda-mudak han-hemenka sortzen direla ezustean.

Batzordeño honek egin behar zuen lana Euskaltzaindiaren zeregin nagusietako bat denez, hasieratik pentsatu zen egokiena litzatekeela taldekideak euskaltzain osoak bakarrik izatea eta, hauen artean, ekialde eta mendebaleko euskaltzainak sartzea. Hauen proposamenak denen artean eztabaidatuak izango lirateke eta, aldeko nahiz kontrako iritziak jaso ondoren, Euskaltzaindiak puntu hauei buruzko gomendioak proposatuko lituzke. Horrela eratu zen Euskara Batuko batzordea, L. Villasante duela buru eta P. Altuna, P. Xarriton eta I. Sarasola direlarik batzordekide. P. Salaburu da, berriz, idazkaria. Esku artean duzun liburuxka hau Euskaltzaindiak eratu duen bide horretako lehen urratsa duzu.

Jakina, ohi den moduan, azkenean hartzen den erabakia ez da izaten Euskaltzaindiko lagun guztien gustukoa. Sarritan, ez eta batzordeñoa osatzen duten bost lagunen gustukoa ere. Honela gertatu izan da beti euskara batuaren historian, batasunak ez baititu denen nahiak behar bezala asetzen. Eta ez dugu uste asetzeko modurik ere baden, orduan ez bailitzateke seguraski ere batasunik gertatuko. Euskaldun orok ditu hizkuntzari buruzko iritziak, norberak uste duenez, albokoarenak baino hobeki oinarrituak, bistan dagoen bezala.

Baten batek pentsa lezake Euskaltzaindiak gomendio hauek proposatzen dituenean idazle bakoitzaren askatasuna kilikatzen duela, nolabait ere esateko, erakunde bat datorrela erabakiak ororen gainera ezarri nahian

edo. Hori ez da hala, Euskaltzaindia ez baita nor indarrez eta bortxaz zuzen legokeena alboratu baztertua uzteko. Baina erakunde honek badu helburu bat, eta agindu bat ere, instituzio publikoek emana eta legeen bidez halaxe aitortua, hizkuntzari buruzko erabakiak proposatzeko eta denen aurrean agertzeko. Gero gerokoak. Horrekin bakoitzak gogokoen duena egin lezake. Orohar esan daiteke, hala ere, Euskaltzaindiaren arauak zintzoki bete dituela idazleak eta azkeneko hamarkada hauetan Arantzazun somatu ezin zitezkeen pausuak eman direla hizkuntza idatziaren batasunean. Horrek erakutsi du benetan noraino iristen den euskal idazlearen eta batasunaren alde jokatu duen jende guztiaren leialtasuna eta liberaltasuna. Liberaltasuna ez baita, ez hori, hartarako aproposa den erakundeari erabakiak har ditzan debekatzea edo espreski eskatzea erabakia honela har dezan, baizik erabaki horiek, behin eztabaida bukatu ondoren, ontzat ematea, gustokoak izan ez arren. Tamalez, batzuen kasuan bai baitirudi batasuna onargarri suertatzen dela betiere batasun arauak nork bere baitan dituenekin bat datozenen bakarrik. Eta bestela batasuna gaizki egina dagoela.

Hemengo puntuak munta txikikoak dira. Hala ere, orduak eta orduak eman behar izan ditu batzordeak eta Euskaltzaindiak, zirriborro bat bestearen ondoren prestatuz, proposamen baten alde eta kontrako arrazoiak eta argudioak mahai gainean jarritz eta halako aukerak han-hemengo hizkuntzek nola egiten dituzten zehaztuz. Oharrak ere hartu ditu batzordeak, batzuk aldekoak eta beste batzuk kontrakoak. Langaiak hainbat jenderi igortzen zaizkio, erabakia —bozketa bidez— hartu aurretik. Gehienek ez dute oharrak egiten, espreski aitortu baitute bat datozela proposamenarekin. Aurkako iritziak ageri izan dituztenen arrazoiak ere kontuan hartuak izan dira, nahiz eta kontuan hartze horrek ez duen adierazi nahi ezinbestean bat etorri behar duela batzordeak haien iritziekin. Gauza batek geratu behar du argi: proposamenak ez dira arinki hartu.

Hemengo gomendio hauek behin-behinekoak dira hala ere, eta ikusi beharko da zer nolako harrera duten ondoko hilabeteetan. Euskaltzaindiaren asmoa baita, hain zuzen ere, Arantzazuko haren 25.urteurrena behar bezala 1993an beste batzar baten bidez ospatzea eta batzar horretan puntu hauek, oraingoz gomendio, erabakitzat uztea, batzarkideek hala ikusten baldin badute.

Euskara Batuko batzordea

Euskaltzaindiaren bigarren agiria euskal hitzei buruz

Hogeita hamabi urte igaro dira Euskaltzaindiak euskal hitzei buruz lehen agiria eman zuenetik (ikus *Euskera*, 1959, 214-217 orr.). Agiri haren ondorenak guganaino heldu dira, hari eskerrak sendatu baitzen garai hartan euskarak zituen gaitzetatik bat: garbizalekeria.

Beste garaiak ziren haiek eta beste garaiak eta gaitzak dira gaurkoak, eta euskararen egungo eguneko gaitz bat askoren ustez mordoilokeria da, lehengoaren kontrakoa, bai baitirudi bazter batetik besterantz joan garela gaitz zaharra sendatu beharraren beharrez. Eta beste gauza askotan bezala hemen ere bazterrek elkar jotzen dutelako, uste dugu orduko Euskaltzaindiak gaitz haren erremedio ezarri zuen *Oinarri legeak* balio duela oraingoa ere sendatzeko. Honela zioen (grafia gaurkotuz):

“Hiztegi sailean ez da bidezko hitz asmatuetara jotzea ezin bestez baizik, eta orduan ere hitzen erabidean hizkuntzaren joerak gordeaz. Hori hiztegiari gagozkiola. Gramatikaren barrutian, ordea, ez da sekula zilegi asmatzen ibiltzea edo hizkuntza aldatu nahi izatea”.

Zenbait idazlek, izan ere, hitz asmatuetara jotzen zuten orduan beste zenbait hitz nardatuz eta arbuiatuz, erdal usaina zeriela eta euskal hitzak ez zirelaketan; eta asmatuak gaitzesteaz gainera Euskaltzaindiak euskal hitzak zein ziren irakatsi nahi izan zuen behin betiko ondoko lerroetan, esanez: *Euskal hitzak dira euskara bizioan sustraituak daudenak.*

Bada orduan zenbait hitzen euskal nortasuna defendatu zuen bezala, egungo egunean beste zenbaiten arrotzasuna salatu nahi du Euskaltzaindiak, esanez: *Euskara bizioan sustraituak ez daudenak ez dira euskal hitzak*, sustraitzen ez diren bitartean bederen; eta orduan bezala nahi du irakatsi hitz baten sustraiei igertzeko hiru irizpide ditugula: alegia, hitzaren hedadura, hitzaren antzinatasuna eta hitzaren erabilera idazle zaharretan, ezen erderatikako hitzak izan daitezke noski euskal hitzak, baina horrek ez du esan nahi erdaratikako hitz guziak euskal hitz direnik.

Hiru irizpide horiei begira, ezin uka azken urteotan euskal hitzak ez diren mordo bat entzuten dugula, telekomunikabideetan batez ere. Bada-kigu batzuk ezinbestean erabiltzen direla, ordain ezagunik ez dutelako. Beste asko ez, ordea, zabarkeriaz baizik. Ez da beharrezko lehengo agiri hartan bezala guk ere hemen zerrenda luzea eskain dezagun gure ustez euskal hitzak ez direnena. Askiko da ale batzuk ematea.

Ez dira euskal hitzak, *muntra*, *butxet*, *rehen*, *amotinatatu*, *frakaso*, *sorteo*, *arratxa* (“Errealak oso *arratxa* ona du”) *erreskatatu*, *entzerrona*. Ez eta ez dira erabat euskal hitzak gaztelera edo frantsesa jakin gabe euskaldun batek ezin adi ditzakeenak, non baitirudi zenbait euskal telekomunikabidetako zenbait programa aditzeko bortxatzen ditugula Iparraldeko euskaldunak lehenik gaztelera ikastera eta Hegoaldekoak frantsesa.

Euskaltzaindiak bada hitz hauek eta hauen antzekoak diren beste asko ahalik gutxienean erabil ditzaten eskatzen die euskal idazle, hizlari, irakasle eta gainerako telekomunikabideetako esatariei eta horien ordeztatu dezaten betiko hitz zaharretara. Berez hitz berrien eratzea Euskaltzaindiari ez dagokion arren, Euskaltzaindia prest dago bere aldetik egiteko honetan laguntzeko.

Azkenik, orduan esana berriz errepikatuko dugu, inork gaizki adi ez dezan gure mezua: kultura eta zibilizazioko hitzak, mailegatuak izanik ere, ontzat hartzen dira, hala nola *politika*, *teknika*, *literatura*, *liturgia*, *metro*, *kilometro*, eta abar.

Bilbon, 1991.eko apirilaren 26an

Letra larrien erabilera euskaraz

Ez da komeni beharrik gabe erabiltzea letra larriak. Hortaz, hemen aipatzen ez ditugun gainerako testuinguruetan letra xeheak erabiltzea bidezkoagoztat jotzen du Euskaltzaindiak.

Hona, bada, noiz erabiliko diren letra larriak:

1. Testu baten hasieran, puntuaren ondorenean eta bi puntuen ondorenean ere, aipamen zuzena egiten bada bakarrik, letra larriak erabili behar dira:

“Ene jaun Bertrand de Echaus...”

“Eta handik erraiten du Senekak: ‘Letra gabeko aisia, deus ez dakienaren alferkeria...’. Zeren deus ez dakiena...”

“Zenbaiten ustez, gramatika hiru zatitan banatzen da: fonologia, sintaxia eta hiztegia”

2. Izen ofizial osoetan:

2.1. Erakunde pribatu nahiz publikoen izenekin: Ikasleen Gurasoen Elkarte (baina “ikasleen gurasoen elkarteek hau eta bestea erabaki dute”), Euskal Herriko Editoreen Elkarte (baina “hemengo editoreen elkarrekin bildu zen...”), e.a.

2.2. Alderdi politiko eta sindikatuen izenekin: Eusko Alderdi Jeltzalea (baina “talde jeltzaleko diputatuak”), Euskadiko Alderdi Sozialista (baina “zinegotzi sozialistak”), e.a.

2.3. Instituzioen izenekin: Ertzaintza (baina “ertzain batek...”), Donostiako Udala (baina “Gipuzkoako udaletan...”), Eusko Jaurlaritza (baina “euskaral gobernuak”), e.a. Ararteko izena beti letra larriarekin idatziko da, pertsona bati dagokion arren, instituzioa delako (baina “Espainiako arartekoak bildu ziren atzo...”), Euskal Herriko Unibertsitatea (baina “Euskal

Herriko unibertsitateetan...”), Filsofiako Fakultatea (baina “Deustuko Unibertsitateko fakultateetan...”), Historia Saila (baina “fakultateetako sailetan”), e.a.

Hauetan, ikusten denez, izen ofizial hori pluralean ematen dugunean letra xehekin idazten da, komun bihurtu delako: “Geologia Saila” (baina “fakultate honetako sailak”). Ber gauza suertatzen da izen hori bestela ematen dugunean ere, singularrean egon arren: “sail honetan”. Azkenik, izen batzuk berez dira bereziak, pluralean badira ere: “Batzar Nagusiak”, “Langile Batzordeak”, “Langile Abertzaleen Batzordeak”, “Eusko Trenbideak”, e.a.

2.4. Lege testuetan: “1988/36 Foru-Dekretua” (baina, “dekretu bidez arautua”), “Funtzio Publikoaren Legea” (baina “Lege Biltzarrak onarturiko legeak”), e.a.

3. Izen berezietan: pertsona izenekin, ezizenak barne (“Koldo Mitxelena”, “Kirikiño”); animalien izenekin (“Pintto”, “Beltza”; bestelako izen bereziekin (“Avenida hotela”, “*Deia* egunkaria”, “Txagorritxuko ospitalea”, “Iruña kafetegia”, beti ere izena bakarrik jartzen dela letra larriarekin).

4. Erlijio jaietan: “Besta Berri”, “Eguberri”, “Aste Saindu”, e.a.

5. Estatu, herri, herrialde eta administrazio entitateekin: “Uztaritze”, “Euskal Herri” (baina “autonomia elkarte”), “Hirugarren Mundua”, “Ekialde Urruna”, e.a. Hala ere, herri hauei dagozkien herritarrak izendatzen ditugunean letra xeheak erabiliko dira: “euskaldunak”, “gasteiztarrak”, “baionesak”, “errusiarrak”, “italiarrak”, e.a.

5. Entzute handiko egunetan: “Maiatzaren Bata”, “Aberri Eguna”, “Urriko Iraultza”, e.a.

6. Mitologia jainkoen izenak: “Hermes”, “Juno”, e.a.

7. Sarietan: Nobel saria, Euskal Letren Merezimenduzko saria (“saria” hitza letra xehearekin hasten dugu), Unamuno saria, Axular saria, Urrezko Maskorra, e.a.

8. Errege eta Erreginaren izenak, bakarrik erabiltzen ditugunean: Espainiako Errege(a), Espainiako Erregina (baina “Juan Carlos errege(a)”, e.a. Arau bera ezartzen da familia osoarekin: Asturiasko Printzea (baina “Felipe printzea...”). Halaber Aita Sainduaren izenarekin ere: Aita Saindua (baina “Juan Paulo aita sainduak esan duenez...”).

9. Egoitza ofizialen izenetan: Ajuria Enea (baina “Ajuria Eneako jauregia”), Gernikako Udaletxea, e.a.

10. Astronomiaz ari garenean, planeta, izar eta konstelazioen izenekin: Lurra, Marte, Saturno, e.a.

11. Erreferentzia kardinaletan, izenak direnean: Iparra, Hegoa, e.a. Izenondo direnean, ordea, letra xeheaz (“Baionako iparraldetik”).

12. Zientzia eta ikasgaien izenetan: Filologia, Literatura, Medikuntza, Fisika, Euskal Filologia (hortaz, “Euskal Filologiako Saileko irakasle” baina “euskal filologian prestakuntza berezia du”).

13. Estatuaren botereen izenetan: Parlamentua, Senatua, Legebiltzarra, e.a. Maila guztietan gainera: Liburuaren Zuzendaritza Nagusia, Defentsako Ministerioa, Euskara Zerbitzua, e.a.

14. Erakundeetan sortzen diren batzordeen izenetan, beti ere batzorde hauek ofizialak direnean: Literatura batzordea, Gramatika batzordea, Kultura batzordea, e.a.

15. Liburuen izenburuetan hitz nagusiak beti letra larriekin jarriko dira: *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak, Orotariko Euskal Hiztegia, Euskal Aditz Laguntzaile Batua*, e.a.

16. Sainduen izenetan: San Paulo, San Juan, Jondoni Paulo, Jondoni Jakue, e.a.

17. Aipatu ez ditugun gainerako testuinguruetan letra xeheak erabiliko dira:

17.1. Urtaro, hilabete eta asteen egunetan.

17.2. Kargu ofizial eta akademikoetan: euskaltzaina, zuzendaria, kontseilaria, ministroa, e.a.

17.3. Tituluetan: Baigorriko bizkondea.

17.4. Geografi izenetan: Bizkaiko itsasoa, Axularren plaza, e.a. Beste hizkuntzetatik mailegatzan ditugunean, ordea, ez: Buckingham Palace, Oxford Street, e.a.

Euskaltzaindiak 1990eko urriaren 29an onartua

Bat eta batzuk-en deklinabidea

Bat hitzak, leku-denborazko ez diren kasu-atzizkietako bat hartzen duenean, deklinabide mugagabearen arabera hartzen du. Hauek dira, beraz, formak:

bat
batek
bati
baten
batekin
batentzat
batez

Dena dela, *beste* hitzaren agerraldi mugatu baten eraginpean dagoenean, ez bestela, *bat*-ek deklinabide mugatuko formak, hau da:

bata
batak
batari
bataren
batarekin
batarentzat
bataz

hartzeko joera agertzen du literatur tradizioan. Testu zaharretan beti gertatzen zen hori. Gaur egun bi kasu bereizi behar dira: a) *bat* bakarrik agertzen denean, eta b) determinatzaile gisa —hots, izen baten ondoren— agertzen denean.

Bat bakarrik agertzen denean eta *beste* hitzaren agerraldi baten eraginpean dagoenean, gaur egun ere forma mugatuan gertatzen da, batez ere Hegoaldean, eta badirudi horrelakoak gomendatu behar direla euskara baturako:

*bata ona da baina bestea tzarra
batak edo besteak irabazi, berdin zait
batari nahiz besteari emateko
batarengan eta bestearengan*

Determinatzaile gisa agertzen denean, aldiz,

Estimaten du egun bata bercea bainoago (Lç Rom 14, 5)

bezalako joskerak zaharkituak gertatzen direnez dagoeneko euskalki guztietan, badirudi horrelako joskerak gomendatu behar direla euskara baturako:

*saltzen duzula gauza bat bestearen lekuan
kaie baten erdia eta bestearen beste erdia*

Leku-denborazko kasuei dagokienez, *beste*-ren agerraldi mugatu batek eragiten dien perpausetan, *batean*, *bateko*, *batera*, *batetik* erabili dira Iparraldean nahiz Hegoaldean: *etxe batean nahiz bestean* e.a. Orobat *-(e)kin*-en ondoan: *zeruko sainduekin batean* e.a.

Beste-ren agerraldi mugatu batek eragiten dituen perpausak alde batera utzirik, literatur tradizioa bitan banatua agertzen da testurik zaharrenetan: Iparraldean Etxeparek eta Leizarragak, *batetan*, *batetako*, *batetara*, *batetarik* formak erabiltzen dituzte beti, baina Hegoaldean, Bizkaitik Erronkarira, ez da inoiz *batean* (Bizkaieraz *baten*), *bateko*, *batera*, *batetik* (edo *baterik*) besterik ikusten. Bestalde, XVII. mendean bertan, Iparraldean *batean*-en saileko formak hasten dira agertzen: Etxeberri Ziburukoak, Argainaratsek eta Gazteluzarrek ez dute ia bestelakorik erabiltzen, eta Axularrek maiztasun berarekin erabiltzen ditu bi sailak. Hurrengo mendean areagotuz doaz *batean*-en saileko agerraldiak, eta hemeretzigarren mendean erabat nagusi agertzen dira. Zuberoako euskalkia da *batetan* saileko formei eusten dien bakarra.

Hortaz, literatur tradizioaren bilakaera hau gogoan harturik, leku-denborazko kasuei dagokienez, forma hauek gomendatzen ditu Euskaltzaindiak euskara baturako:

<i>batean</i>	<i>batera</i>
<i>bateko</i>	<i>batetik</i>

Eguerdiaz ondoko ordua adierazteko, *ordu batean* edo *ordu batetan* erabiltzen da, euskalkien arabera. Puntu hau, orduak oro har adierazteko emango duen gomendioan erabakiko du Euskaltzaindiak..

...

Bat hitzak, plurala, *-zu* atzizkiaren bitartez egiten du. Dena dela, kasu-atzizkiak hartzean ez dute euskalki guztiek berdin jokatu literatur tradizioan.

Lehen arazoa NOR eta NORK kasuei dagokie. Badirudi bereizkuntza hori pluralean egiten duten euskalkietan, *batzu*-ren kasuan ere, gehien bat bederen, egiten dela. Hortaz, euskara batuak absolutu eta ergatiboaren arteko bereizte hori gorde beharko luke. Nolanahi ere, kontua da bereizkuntza hori ez dela beti era berean egin: Leizarragak *batzu/batzuk* erabiltzen zuen, Etxeberri Ziburukoak eta Axularrek *batzuk/batzuek*, eta gaur egun Iparraldean (ez haatik Zuberoan) erabiltzen dena, *batzu/batzuek*, ez zen XIX.mendearen bukaera arte finkatu. Bereizterik egiten ez duten euskalkietan, bizkaieraz *batzuk* erabili izan da bietarako, eta gipuzkeraz, *batzuek*. Zertzelada hauek guztiak kontuan izanik, badirudi Axularren eta sistema hobetsi beharko litzatekeela.

Bigarren arazoa gainerako kasuei dagokiena da. Hauetan bada euskalki guztietan *batzui*, *batzuen*, *batzuetan* saileko formak erabiltzeko joera nabarmen bat: salbuespenak gutxi dira, eta batez ere Iparraldeko autore zahar batzuegan, ez guztiengan eta ez kasu guztietan, aurkitzen dira: adibidez Leizarragak *batzuen* eta *batzuren*, biak erabiltzen ditu, bereizkuntzarik gabe agidanez, baina *batzui*, inoiz ez *batzuri*. Hortaz, badirudi formalki mugatu pluralak diren erak hobetsi behar direla euskara baturako.

Hortaz, forma hauek gomendatzen ditu Euskaltzaindiak *batzuk*-en deklinabideari dagokionez:

batzuk
batzuek
batzuei
batzuen (*batzuegan*, *batzuegana*, *batzuegan(d)ik*)
batzuekin
batzuentzat
batzuetan
batzuetako
batzuetara
batzuetatik (-tarik)

Batzuak gisako erak, *bat*-en kasuan ez bezala, aski bakan eta oso idazle gutxitan agertzen dira eta beti *beste*-ren agerraldi mugatuaren eraginpean, noski. Hortaz badirudi horrelako formak baztergarritzat hartu behar direla euskara batuan.

...

Bibliografia:

- A. IRIGOYEN: "Deklinabideaz", *Euskera* XXV (1978), batez ere 752hh orr.
 K. MITXELENA: *Orotariko Euskal Hiztegia*, **bat** eta **batzu** sarrerak.

Euskaltzaindiak 1991ko maiatzaren 31an onartua

Arabera/arauera

Iparraldeko eta Nafarroako literatur tradizioetako hitz hau hainbat eratan agertu da testuetan: *araura*, *arauera*, *arauiala*, *arabera*, etab. Dena dela, XVIII.mendeaz gero erdarazko “*según / selon*”-en kide bezala *arabera* da literaturan erabili den forma ia bakarra.

Hala ere, euskara batuan, hainbat idazlek, hobe beharrez, *arauera* forma hautatu dute, *arau*-ren adlatiboa delakoan, hitzak lortua zuen idazkera-batasuna hautsiz.

Euskaltzaindiarentzat literatur tradizioa da, eta ez etimologiari buruzko usteak, hitz baten era gomendagarriena erabakitzeko erabili behar den irizpidea. Nolanahi ere *arabera*-ren kasuan, badirudi ez dagoela oinarri etimologikorik *arauera* hobesteko. Hitzaren lehen lekukotasunek, Etxepare eta Leizarragarenek, *araura* era agertzen dute. Hau azpimarragarria da, zeren Leizarragak bederen *au* diptongoa kontsonante gisa hartzen baitu, *gauean* eta erabiliz. Bestalde, K. Mitxelenaren ustez (*FHV* 119) hitzaren etimologi forma, “zalantzarik gabe” **arao*-ra da. Badirudi *arau* izena, lehen aldiz Leizarragagan agertzen dena, *araura*-tik erakarria dela, eta ez alderantziz, eta hortaz, aski idazle gutxik erabiltzen duten *arauera* aldaera ez dela *araura* zaharragoaren berrinterpretazio bat besterik, *arau* “asma-tu”aren argitan egiten dena. Bestalde, ezin daiteke esan *arabera*-ren delako *-b-* hori fonetikoki dialektala denik, hots, *gabean* < *gauean*-en kide denik, bigarrenagoa inoiz egiten ez duten idazleengan gertatzen baita lehenengo. Areago dirudi oraindik ezagutzen ez dugun hots-lege edo fosiltze baten ondoriozko gertakari bat, Iparraldeko idazle zaharrarengan agertzen diren *garabik*, *garabetan* (Etxeberri Ziburukoaren (*Eliz* 189 ap. *DRA*) *Iguzkiak ez du egun garabetan argitzen* adibidez) eta antzekoetan gertatzen denaren kidekoa.

Hortaz, badirudu hitzak lortua zuen batasuna hausteko arrazoirik, are etimologiaren ikuspuntutik, ez dagoela, eta beraz, euskara baturako gomendatu behar den forma *arabera* dela.

Bibliografia:

K. MITXELENA: *Orotariko Euskal Hiztegia*, **arabera** eta **arau** sarrerak.

Euskaltzaindiak 1991ko ekainaren 28an onartua

Iritzi/eritzi

Euskal literatur tradizioan hainbat formatan agertzen da hitz hau: *eretxi*, *eritxi*, *eritzi*, *iritxi* eta *iritzi* formetan gutxienez. Jakina denez, euskara batua eratzen hasi zenean, 1960-70 hamarraldian, *iritzi* zen, alde handiz, gehien erabiltzen zen era. Gero, euskara batuaren finkatze-prozesuan, hainbat idazle *eritzi* eraren alde makurtu zen, zaharrena eta bizkaierazko tradizioan erabilia zelakoan.

Literatur tradizioaren azterketa zehatzak gauzak ez direla horrela erakusten du. Idatziz lehen agertzen den forma, Juan de Zumarragaren gutunean (1537) jadanik, *eretxi* da, eta hori berori da bizkaierazko literatur tradizioan erabat nagusi agertzen dena. Bestalde, forma hori da etimologikoki jatorrizkotzat hartu behar den *ereitzi*-tik (ik. Mitxelena, FHV 106 orr.) gertuen dagoena. *Eritzi*, Iparraldeko eta Gipuzkoa aldeko testu zaharretan agertzen da, gehien bat *oneritzi*, *gaitzeritzi* eta antzeko elkartuetan, eta inoiz ez izen bezala. Bestalde, forma hau erabat desagertzen da Iparraldean XVII. mendean. Gipuzkoa aldean, haren ordez *iritzi* agertzen da XVIII. mendean (1713an jadanik) eta hau bakarrik erabiltzen da mende horren azkenaldeaz gero.

Azkenengo bi mendeetan, *iritzi* da, alde handiz gehien erabiltzen den forma. Bizkaieraz ere, 1800-1970 epean, oro har, *eretxi*-ren erabilera gutxituz doa eta *iritzi*-rena gehituz, eta dirudienez, 1970a inguruan *iritzi* zen bizkaierazko idazleen artean gehien erabiltzen zen forma, *eretxi*-ren (eta, noski *eritzi*-ren) gaineratik. Bestalde, azken hamarraldiotan hitza sartzen hasia da Iparraldean, *iritzi* forman hain zuzen.

Hortaz, badirudi, euskara baturako gomendatu behar den era *iritzi* dela nahiz izen, nahiz aditz bezala. Inork ez du zalantzan jartzen *e-z* hasten diren formak zaharragoak direla euskaraz, baina *ebili* eta *ekusi* zaharkituztat jotzen direnez gero, ez da arrazoirik ikusten *eritzi*-rekin beste horrenbeste ez egiteko.

Bibliografia:

- I. SARASOLA: "Bizkaiera eta euskara batua: *eritzi-iritzi* eta *nire-nere* literatur tradizioan". *IKER-6* L. Villasanteri Omenaldia, 451-457 orr.

Euskaltzaindiak 1991ko ekainaren 28an onartua

Lerroz aldatzean marratxoak nola jarri

Hizkuntzetan bi irizpide nagusiez baliatzen dira idazleak lerroz aldatzean hitza ezinbestean zatitu behar dutenean eta, hortaz, marratxoa jarri behar dutenean: marratxo hau morfemak kontuan harturik jartzen da edo marratxoa silabak bereiziz jartzen da.

Euskararen kasuan, morfemak hartuko balira kontuan, honela banatuko lirateke hitzak: *zakurr-a; due-la; dute-n; gizon-ik, maitasun-a*, e.a.

Morfemen ordeztan silabak hartzen badira, berriz, honako hau geratzen da: *za-ku-rra; du-e-la; du-ten; nik, gi-zo-nik, mai-ta-su-na*, e.a.

Ikusten den bezala, zein den aukeratzen den irizpidea, ondorioak ere aski desberdinak dira, nahiz batzuetan bat etor daitezkeen bi irizpideak: *ke-a* hitzean, esate baterako.

Morfemak hartuko balira kontuan badirudi arazo handiak sor litezkeela: itxuragabekeriak (*duzue-n; de-n-a*); morfemak non hasten diren eta non bukatzen zehaztea ez da gauza erraza (*gizon-e-k; g-en-bil-tza-n; Andonire-kin*) e.a. Gainera, bistan denez euskal idazle eta hiztunek askoz ere garbiago dutela silabaren intuizioa morfemarena baino, Euskaltzaindiak hitzak **silabaka** zatitzea gomendatzen du.

Euskaltzaindiak 1991ko irailaren 27an onartua

Ordinalak

Ordinalei buruz Euskaltzaindiak 1971ko maiatzaren 28an onartutakoa honela laburbil daiteke:

- 1) Zenbakien ondoan (berdin da erromatarra nahiz arabiarra izan) puntua jarri: *X. mendea, 10. etxea, 19. mendea.*
- 2) Deklinazio kasua jarri behar denean, puntuaren ondoan atzizkia: *X.ean, 10.ean.*
- 3) Puntuaren ordezkari "garren" oso osorik jar daiteke "zenbakitik tarte batez aldentua": *X garren mendea, 2 garren lasterkaria.*

Hala ere, Euskaltzaindiaren erabaki hauek ez dira beti betetzen:

- 1) Zenbait idazlek "garren" hori beti zenbakiari loturik idazteko ohitura du: *Xgarren mendea, 10garren lasterkaria.*
- 2) Batzuen ustetan, erromatar zenbakiak berez dira ordinalak eta orduan ez dute puntua jartzeko ohiturarik: *XX mendea, Federiko II, e.a.*

Punturik zalantzarik badira ere, beste hainbat kasutan koherentzia baten falta ikusten da, batez ere artikulua eta kasu marka eransteko orduan:

<i>Federiko II</i>	(ezer ez)
<i>Federiko II.a</i>	(puntua eta artikulua)
<i>Federiko IIa</i>	(artikulua bakarrik)
<i>Federiko IIa.</i>	(artikulua eta puntua)
<i>Federiko II-a</i>	(marratxoa eta artikulua)
<i>Federiko IIk</i>	(kasu marka bakarrik)
<i>Federiko II.ak</i>	(puntua, artikulua eta kasu marka)
<i>Federiko IIak.</i>	(artikulua, kasu marka eta puntua)
<i>Federiko II-ak</i>	(marratxoa, artikulua eta kasu marka)
<i>Juan Karlos I</i>	(ezer ez)
<i>Juan Karlos I-tzat</i>	(marratxoa eta kasu marka)
<i>e.a.</i>	

Hau guztia kontuan izanik, bidezkoa dirudi proposamen zehatz bat egitea, zalantzarik gutxien sor lezakeena eta ahalik eta homogoneoa izan litekeena, euskaraz idatzi nahi duen orok berehala ulertzeko modukoa.

Hauxe da, hortaz, Euskaltzaindiaren erabakia: Ordinalak adierazteko orduan euskal literaturan eta idazleen artean erabili izan diren aukera guztien artean, Euskaltzaindiak beti puntu bat jartzea gomendatzen du. Alegia, “garren” esango litzatekeen tokian puntua jartzea sistematikoki, inolako bereizketarik egin gabe erromatar eta beste sistemetako zenbakiaren artean. Horrenbestez zenbakiaren ondoren puntua erabiliko da eta “garren” zenbakiak letraz idazten direneko bakarrik utziko da. Ordinala adierazteko marka horri artikulua eta kasu marka gaineratuko zaizkio, hala beharko balitz, edozein sintagmarekin gertatzen den bezala:

XX. mendea

hogeigarren mendea

10. mendea

hamargarren mendea

10. lasterkaria

2. etxea

3.ak esan du

Hau da 4.a eta beste hori 5.a

XIX.mendean ez zen halako buruhausterik izan, baina XX.ean, ordea,

bai.

III. kapitulua polita da. Aldiz, IV.a ez zaio hain ongi atera.

XVII., XVIII. eta XIX. mendeetan

XVII, XVIII eta XIX. mendeetan

Juan Karlos I.ak esan duenez

e.a.

Irakurtzeko orduan “hogeigarren mendea”, “hamargarren mendea”, e.a. irakurriko dira. Azkeneko adibideak, berriz, honela: “hamazazpigarren, hemezortzigarren eta hemeretzigarren mendeetan”, “hamazazpi, hemezortzi eta hemeretzigarren mendeetan”, “Juan Karlos lehengoak esan duenez”, e.a.

Euskaltzaindiak 1991ko urriaren 21ean onartua

EUSKALTZAINDIAREN BATZAR-AGIRIAK

Baionako Mercure hotolean, 1991ko maiatzaren 31an egin dute euskaltzain osoek euron hilabeteroko batzarrea. Goizeko hamarretan bildu dira: J. Haritschelhar burua, J.M. Lekuona buruordea, J.M. Satrustegi idazkaria, J.A. Arana Martija diruzaina, P. Charritton, J.L. Davant, X. Diharce, A. Irigoien, E. Knörr, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, P. Salaburu, J. San Martin, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak. J.L. Lizundia idazkariordea, eta J.J. Zearreta ekonomi eragilea, urgazleak, dagozkien ataletan.

P. Altuna eta F. Krutwig jaunek ezin etorria adierazi dute.

Apirileko batzar-agiria onartu da.

Euskara Batuko batzordea

Aspaldi aurkeztutako “bat” eta “batzu”-en deklinabidez mintzatu da I. Sarasola bere txostenean. Sistema redundantea deitu duen hitzen bikoiztasuna bateratzearekin ez dela ezer galtzen esanez, hasi du agerpena. Hori dela eta, “bat” hitzak dituen forma bikoitzak bateratzeko proposamena egin du, mugagabearen deklinabidea, mugatuarena eta leku-denborazko kasuena, sailkatuz. *Batzu/batzuk* formak direla eta, euskara baturako bigarrena gomendatzea proposatu du.

Bere kezka agertu du A. Irigoienek idazki baten bidez. *Batean / batetan* formei buruz, eredu bi daudela zuzenak eta biak bizitzea hobe dela, bakoitza non eta noiz erabili kontuan harturik, esan du. “Batzu” nominatiborako finkatzeaz 1978an berak esana errepikatu du egun. Ez du uste Euskaltzaindia gauza horietan gehiegi sartzea merezi lukeenik.

Salbuespenak baztertu gabe, txostengileak proposatutako eredu batuak onartu dira.

Eritzi / iritzi forma bien artean euskara baturako *iritzi* gomendatzearen alde agertu da Sarasola, *e* letraz hasten diren formak euskaraz zaharragoak direla aitortu arren. Bizkaian *eretxi* da nagusi, eta Debarroan ere, dio J. San Martinek. Biak ontzat emanak ditu Euskaltzaindiak eta ez litzateke horrelakoetan eztabaida berririk sortu behar, J.M. Satrustegiren ustez.

Beste batzarre batean ikusteko utzi da gaia.

Kanpo-izendapenak

Madrilgo Kultura Ministeritzatik 1991ko *Letras Españolas* delako izendapenaren epaimahairako ordezkaria eskatu dute. Berandu iritsi zelarik gutuna, ezin bestean euskaltzainburuak J.M. Lekuona bidali behar izan zuen batzarrearekin kondatu gabe.

Era berean eskatu dute Kultura Ministeritza horretatik *Haurren Literatura* sariketarako ohi den ordezkariaren izena, eta Pakita Arregi joango da Zuzendari-zaren erabakiz.

Azkenik, *Creación Literaria* delako literatur sorketako epaimahaira Euskaltzaindiaren izenean E. Knörr proposatzea onartu da.

Herri-Arduralaritzaren Euskal Erakundeko Eneko Oregi, Itzulpen-zerbitzu Ofizialeko buruak, gutun baten bidez "Letra Larrien Erabileraz" Euskaltzaindiak hartutako erabakiei oharrik egiten dizkio. Astirik ezean, datorren batzarrean aztertuko da gaia.

Erakunde berak bidalitako beste idazki bat ere jaso da, HAEE / IVAPek Herri-Administrazioen esku ipini nahi duen Euskalterm, UZEIko terminologi-bankuaren berri emanez. Hitzarmena lehenbaitlehen garatzeko Lotura batzordea sortu nahi da, Euskaltzaindiko partaide bat barne delarik. Izendapena egin da eta A. Urrutiaren izena bidaliko zaie, M. Azkarate izango delarik haren ordezkoa.

Zarauzko Udalak eratu ohi duen X. Xabier Lizardi sariketarako epaimahaikide J.A. Mujika izendatu da.

Getxoko Kultur Etxeak sortu duen I Juan Gorostiaga Euskal Literatura leihaketako epaimahairako J.A. Arana Martija izendatzen du Euskaltzaindiak.

Urteroko "Orixe" sarian P. Altuna egongo da Erakunde honen izenean.

Bilboko Burtsak bere Boletín elebiduna atera nahi duela-ta, zenbait hitz teknikoren itzulpena eskatu du. E. Erkiaga eta X. Gereño gai horietan ikasiak direnez, beren esku utzi da eginkizun hau.

Eskuarteoak

B. Oihartzabalen euskaltzain sarrerako joan-etorriak zehaztu dira. Hori dela eta euskaltzain oso guztien zerrenda banatu du Idazkariordeak euron adina eta euskaltzain izendapenaren datekin.

P. Charritonek aditzera eman du J. Mendiague olerkariaren jaioteguna eta heriotze-data aurkitu dituela (Aldude 1845 - Montevideo 1937).

Eta besterik gabe amaitutzat eman da batzarrea.

BATZAR IREKIA

Angeluko Udaletxean, 1991.eko ekainaren lean, egin du Euskaltzaindiak Beñat Oihartzabalen sarrera dela eta batzar irekia. Goizeko 10 t'erdietan bildu dira: J. Haritschelhar, J.M. Lekuona, J.M. Satrustegi, J.A. Arana Martija, P. Charriton,

J.L. Davant, X. Diharce, A. Irigoien, E. Knörr, E. Larre, Tx. Peillen, P. Salaburu, J. San Martin, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak; G. Alfaro, P. Andiaza-bal, G. Aurrekoetxea, M. Azkarate, R. Badiola, R. Camblong, J. Camino, J.B. Dirassar, A. Eguzkitza, M. Goienetxe, B. Goity, M. Itzaina, X. Kintana, J. Lakarra, D. Landart, J.M. Larrarte, M.ª P. Lasarte, J.L. Lizundia, J.A. Mujika, L.M. Mujika, G. Rebuschi, A. Sagarna, X. Videgain eta J.J. Zearreta, euskaltzain urgazleak.

Mahaiburuan eseri da V. Mendiboure, Angeluko auzapeza, eta lehen lerrokadan jaun hauek: Saped, Baionako jaun suprefeta; A. Lamassoure, frantses eta eurodiputatu; A. Luberriaga, Azkaingo auzapeza; Aniotzbehete, Sarako auzapeza; J.P. Destrade, kontseilari orokorra; C. Harlouxet eta A. Noblia, Baionako zinegotziak; J. Abeberry, Miarrizteko zinegotzia; Tx. Heguy, Euskal Kultur Era-kundeke zuzendaria eta R. Berriozabal, Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako Idazkaritza Nagusiko zuzendaria.

Victor Mendiboure herriko auzapezak bere agurra kaskoinez lehendabizi eta frantsesez gero egiten du, bera kaskoin hiztuna baita. Adierazten du Angelu jende hizkuntza desberdinez populatua dela, "ongi etorri" hitzekin amaitzen duelarik.

Arrapostu gisa J. Haritschelhar euskaltzainburuak Euskaltzaindiaren berri ematen du, nola eta nortzuk sortu zuten euskararen Akademia azalduz. Baita ere Hegoaldean lau Diputazioek 1918an, Espainiako Estatuak 1976an eta harrezkerotik Euskadiko Gobernu eta Nafarroakoak eman diotela ofizialtasuna, Iparraldean ordea, ez Frantziako Estatutik, ez Departamendutik, ez bestengandik ez du horrelako aitopenik jaso. Horrez gain Euskaltzaindiak eskuartean darabiltzan eginkizun nagusiak aipatu ditu.

Jarraian, Arautegiaren 36. artikulua eta Barne Erregelaren 45. artikulua agintzen duena betez, bi euskaltzain joan dira B. Oihartzabalen bila, hain zuzen, J.L. Davant eta J.A. Arana Martija.

Beñat Oihartzabal euskaltzain oso berria sartzen da aretoan eta sarrera hitzaldia egiten du. Hastapenean P. Lafittek berarengan izan zuen eragin berezia azpimarratu du. Mintzaldi sakon batetan aulkidun zendua gogoratzen duelarik ez bere antzinakoa omentzeko bakarrik, ohitura den bezala, baizik eta iker gaitzat ere Jean Hiriart Urrutyren obra hartuz. Elizgizona eta bere herrian errotutako euskaltzalea agertuz alorrik alor, *Herria*, *Gazte*, *Etxea* eta beste zenbait aldizkari-tako kronikalariaren hizkuntza eta estiloa zehazki aztertu ditu. Haren familiako beste Hiriart Urruty kazetariarekin gonparaketa ere egin du, belaunaldi eta izakera desberdinetakoak izanik, biok Euskal Herriko tradizioei atxikiak.

Jean Haritschelhar euskaltzainak eman dio erantzuna. Beñat Oihartzabalen bizitza eta batez ere, beronen ikasketa eta ikerlanez xehetasun franko ematen ditu. Parisen sortua izanik, lapurtar jatorrikoa, legegizon egin zen aurreneko eta hizkuntzalari gero, honetan doktoradutza tesi bikaina burutuz. Gramatikaren espezializatu dela dio, bereziki sintasian. L. Dassance, lehendabizi, eta J. Hiriart Urruty gero eseritako 16.aulkiaren jabe egin den honek, bere gaztetasunean lan oparoa eskaini diola euskarari eta Euskaltzaindiari, esan du erantzuleak.

Erantzun hitzaldiaren ondotik, denak zutik, J. Haritschelhar euskaltzainburuak euskaltzain-agiria eskuratzen dio eta Erakundearen domina ezarri. Euskal-

tzain berria zoriondu eta, jarraian, gauza bera egiten dute beste mahaipuruko eta gainontzeko euskaltzain oso guztiek.

Angeluko Herriko Kontseilu edo Udalak eskainitako aperitifarekin amaitu da egungo eginkizuna.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

Jose M. Satrustegi
idazkaria

Donostian, Gipuzkoako Foru Aldundiaren jauregian, 1991ko ekainaren 28an egin dute euskaltzain osoek hileroko euren batzarrea. Goizeko hamarretan bildu dira: J. Haritschelhar burua, J.M. Lekuona buruordea, J.M. Satrustegi idazkaria, J.A. Arana Martija diruzaina, P. Altuna, P. Charritton, J.L. Davant, A. Irigoien, E. Knörr, F. Krutwig, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, P. Salaburu, J. San Martin, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak; J.L. Lizundia idazkariorde urgazlea.

X. Diharce eta E. Larrek ezin etorria adierazi dute Maiatzeko batzar-agiria onartu da.

Euskara Batuko batzardea

Maiatzeko batzarrean eztabaidatzen hasitako *eritzi/iritzi* formak bateratzeko proposamenarekin jarraitu aurretik, X. Kintanak bidalitako guntun bat ikusi da. Euskaltzain urgazleek aurrez gaien berri jakin gabe erabakiak hartzeko modu hau salatzen du, bere kezka eta kexua azalduz. Urgazleek berez boturik ez badute ere, Arautegiak erabakiei buruz mintzatzeko eskubidea ematen die. Eskuarteko gaietan interesatuak nor diren jakitea da arazoa eta urgazle guztiei gutun bana igortzea erabaki da, nahi dutenei aurkeztuak bidaliko zaizkiela aditzera emanez. Jasotako erantzunen arabera zabalduko dira proposamenak. Buruak osoen batzar- rera dei ditzake hala beharrez.

J.M. Satrustegik egindako idazkia aipatu da gero. Euskarak une honetan nozitzen duen trakeskeria eta joera desegokien uholde beldurgarria ikusita *eritzi/iritzi* eta antzeko gauzatxoek eztabaidan sartu behar ote lukeen Euskaltzaindiak, dio funtsean izkribuak. Behar gorrien ildotik ez baino, maiztasunaren izenean beste nonbaitetik desbideratzen dela eztabaida ikusirik, erretiratu egin du idazkariak bere galdera.

Eguneko gaietan sartuz, *iritzi* hitzaren forma onartzea proposatzen du Euskara Batuko batzardeak, *eritzi* hitza baztertuz. Aditza ere sartzen den erabakian galdetu delarik, ezetz esan da, partizipioa bakarrik sartuz izen bezala. Bozketa egin da gero, batzordearen proposamenari bai ala ez erantzutekotan. A. Irigoien eta F. Krutwig jaunek euron adostasun-eza azaltzeko, ez dute parterik hartu

bozketan. Hamabost dira, horrela, bozkatu duten beste euskaltzainak, eta ondorea hau izan da: 13 *bai*, ez bat, eta *zuri* bat.

Arabera/arauera forma bien artean euskara baturako gomendatu behar dena *arabera* dela onartzea, proposatu du batzordeak. Bozketan ez dute berriro ere parterik hartu A. Irigoien eta F. Krutwig jaunek, eta beste hamabost euskaltzainek aho batez onartu dute proposamena.

Aurreko batzarrean onartutako testuari egindako zuzenketak eta estilo orrazketak azaldu ditu P. Salaburuk. Zabalkundearen kezka aipatu da berriro. Argitaratuak diren erabakiekin batera elkartuz liburuska batean plazaratuko dira oraingo eta gaien zerrenda ekartzekotan gelditu da batzordea. *Euskera* agerkariaren atal eta separata bezala banatuko da.

Euskara Batuko batzordearen izenean gogorki gaitzetsi du P. Salaburuk euskaltzain osoen batzarrean esandakoak egunkarietan argitaratzea.

A. Irigoienek erantzun dio, gauza zientifikoak direla eta bertan usteltzen ez uzteko haiztzea komeni dela.

Gai zientifikoak badira, zergatik batzarreetan azterketa hasi aurretik ez diren aipatzen, esan da; eta batez ere, pertsonen izenak ematea ezin dela inola ere onartu.

Hemengo gauzak hemen behar direla utzi, esan du euskaltzainburuak.

Bilbao aldizkarian argitaratutako F. Krutwigen agerpenak ere ez direla egundaino ezeztatu, ez zuzendu, dio E. Knörrek.

Aldizkari berorren geldotasunagatik izan dela, erantzun dio F. Krutwig jaunak, zuzentzeko asmoa ziurtatuz.

Euskaltzaindiaren ikurra

Bulegoetako inpreseria berriztatu behar dela-ta Euskaltzaindiaren ikurra egokitzea proposatu du J.A. Arana Martijak. Logotipoko zuhaitzak hasieratik izan dituen aldaketen bilduma aurkeztu du, orain proposatutako bi irudi berrirekin. Eztabaidan bi iritzi agertu dira: dagoen moduan zuhaitza solterik uztea, edota hasierako ikurrera itzultzea inguruko erronda eta guzti. Euskaltzainen domina era horrelakoa da. 1921ekoa hartu da eredutzat. Bozketan, 8 txartel izan dira hasiera-koaren alde, 5 oraingoa nahiago dutenenak, eta 4 zuri.

Kanpo-izendapenak

Eusko Jaurlaritzako Kultura eta Turismo sailetik hartutako gutun baten bidez, euskarazko literatur lanak sortarazi eta beste hizkuntza batzutura itzultzeko beka emango dituen epaimahai balioemailerako ordezkaria izendatzeko eskaria dago. E. Knörr izendatu da, eta ezinean J.M. Lekuonak ordezkaturiko du.

1992an Luxemburgen egin nahi den Europear Idazleen Kongresurako gomi-ta jaso da. B. Oihartzabal joango da Euskaltzaindiaren izenean.

Bizkaiko Irakaslegoaren Unibertsital Eskolan 3. kurtsuko ikasleei bizkaieraz-ko gaitasun-frogak egiteko ordezkari bat eskatzen dute. Gotzon Aurrekoetxea joango da.

1991ko azaroan egitekoa den "Elebiko irakaskuntzako ereduak" izeneko Mintegirako deia jaso da Barcelonako Unibertsitatetik, eta Euskaltzaindiaren izenean M. Zalbide bidaltzea onartu da.

Eskuartekoak

Egoitza berriko bibliotekan apalategi tinko eta mugikorren ezartzeko eta argigailuen horniketarako proposamenak jasotzeko epea amaitu dela, esan du J.A. Arana Martijak. Dagokion batzordea bildurik, etxerik ganorazkoenei eta aurrekontutan iragarritakoa baino merkeago hartu zaizkie. Uztailean egin behar dira lan biak. Denbora berean aldatuko dira etxez liburuak. Mahai, aulki eta beste altzarien konkurtsu iragarpena orain egingo da eta uztailaren azken aldera amaituko da eskaintzak egiteko epea, irailaren erdi alderako amaitzeko moduan. Bidriera bi bakarrik ezarriko dira azkenean.

Gortina eta antzeko apaingarriak konkurtsurik gabe hitzartuko dira.

Iruñeko Udal Ikastolan ez dituzte hartu eskaria egina zuten haur guztiak eta gurasoak kalera atera dira tokia eskatzen. Bestalde, Maribel Beriain zinegotziak bideratuak ziren haur euskaldunen oporraldiak baztertu ditu kargua hartu bezain laster. Jagon Sailak gutun bat idatziko dio.

Ermuko Udalean egindako euskal itzulpen txarren salaketa egin zaio Euskaltzaindiari. Hori ez da euskara, noski. Udalak ez zuen bere aldetik izendapena egitean epaimahairako Euskaltzaindiaren ordezkariarik eskatu.

Besterik gabe amaitu da batzarrea.

BATZAR OROKORRA

Donostian, Gipuzkoako Foru Diputazioan 1991.eko ekainaren 28an, arratsaldeko 4etan bildu dira: J. Haritschelhar euskaltzainburua, J.M.ª Lekuona buruordea, J.M.ª Satrustegi idazkaria, J.A. Arana diruzaina, P. Charritton, J.L. Davant, A. Irigoyen, F. Krutwig, B. Oyhartzabal, F. Ondarra, J. San Martin eta L. Villasante euskaltzain osoak; J. Etxaide euskaltzain ohorezkoa, J.A. Arkotxa, R. Badiola, F. Esnal, J.M. Etxebarria, J. Garmendia Larrañaga, M.ª P. Lasarte, J.L. Lizundia eta J.J. Zearreta euskaltzain urgazleak.

Goizeko bilkuraren berri ematen du J.M. Satrustegi idazkariak, gai azpimarragarriak hauek direlarik: Euskara Batuko batzordearen proposamen bi onartu dira: *eritzi/iritziren artean iritzi* hobestea, *arauera/arabera* formen artean *arabera*.

Euskara Batuko batzordearen proposamen en berri jakitea nahiko lukeen edozein urgazleri gonbidatzen zaio; Euskaltzaindiaren egoitza berrira joatea dela-ta Erakundearen ikur, logotipo eta inpreseria berriztatzea, sorrerako eredu hartuz; zenbait izendapen egin dira: Bizkaiko Unibertsital Irakaslegoaren Eskolarako eta Eusko Jaurilaritzako literatur lanen sorketa bekatarako, epaimahaikideak; Luxemburgen izango den Europako Idazleen eta elebidun irakaskuntzari buruzko Barcelonako biltzarretarako ordezkariak.

Onomastika batzordearen bezperako bilkuraren azalpena egin du J.L. Lizundia batzorde-idazkariak, bertan lehen Onomastika Jardunaldien liburua aurkeztuz gain, gai nagusi hauek tratatu zirelarik: ponte-izen eta historikoen azterketarako lan talde bat sortzea, munduko leku-izen eta exonimoen azterketarako beste bat, deituri buruzko langintza eta bekez, Nafarroako toponimia-bilketen dudak eztabaidatzea, Hernaniko udalbarrutiko toponimia bilketari gainbegirada eta beste zenbait gai labur.

Fr. Migelek darabiltzan zenbait hitzez. Hamazortzigarren mendearen hondarretan idatziriko sermoi batzuen bilketatik atera ditu oharrok F. Ondarra euskaltzainak. Sermoiok Fr. Migel karmeldarrarenak direla adierazi du Ondarra jaunak. Sermoiotako testu-iruzkina egin du txostengileak zenbait hitz (*antzina, atzerabide, eguipidia,...*) eta aditzei buruz (*erantsi, irauntsi, eretxi...*) xehetasunak eskainirik. Berauetaz hainbat adibide eman ditu. Azkenik, zenbait euskaltzain eta urgazlek itaun batzuk egin eztabaida aberasgarria eman dute.

La notion d'âge dans le terme "ami" en basque et en tcherkesse eta *A propos de'un ancien nom du vaurien en japonais* izeneko Michel Morvan jaunaren txosten labur bi irakurtzen ditu J. Haritschelhar euskaltzainburuak. Lehendabizikoan egileak euskarari *adin* eta *adiskide* hitzek eta Iparmendebal Kaukasiako txerkese-razko nozio berdinekoak erro eta atzizki antzerakoak dituztela dio, gisa bereko eratorpenez. Bigarreanean, japoniera zaharreko ezezkotasuna, euskararekikoarekin parekide dela aipatzen du.

Azkenik euskaltzain ohorezko berriei diploma banatzea edo aipamena egiten da. Yu. VI. Zytsar' Georgian bizi baita bertara igorri zaiola aditzera ematen da; Rudolf de Rijk jaunak telegrama bat bidaliz bere ezin etorria adierazten du Kaliforniatik, esker onezko gutun bat ere igorri zuelarik holandar euskalari honek; J.M. Jimeno Juriari, J.M. Satrustegi idazkariak eraman dio euskaltzain ohorezko diploma, Iruñeko ospitalean bait dago; laugarren euskaltzain ohorezkoari, Jon Etxaide jaunari, Jean Haritschelhar euskaltzainburuak ematen dio diploma, berak euskararen alde egin dituen ahalegin, idatzi eta ikerketak azpimarratuz eta bilduen txalo beroak jasoz.

Horrela, amaitutzat ematen da bilkura.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

J.M. Satrustegi
idazkaria

1991.VII.26

Donostian, Gipuzkoako Foru Aldundiaren jauregian, 1991ko uztailaren 26an egin dute euskaltzain osoek hileroko euren batzarrea. Goizeko hamarretan bildu dira: J. Haritschelhar burua, J.M. Lekuona buruordea, J.M. Satrustegi idazkaria, J.A. Arana Martija diruzaina, P. Altuna, X. Diharce, P. Charritton, A. Irigoien, F. Krutwig, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra, P. Salaburu, J. San Martin, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak; hala nola J.L. Lizundia idazkariordea, R. Badiola argitarapenen-eragilea eta J.J. Zearreta ekonomi-eragilea, urgazleak.

J.L. Davant, E. Knörr eta Tx. Peillen jaunek ezin etorria adierazi dute.

Ekaineko batzar-agiria onartu da.

Letra larrien erabileraz

Maiuskulei buruz Euskaltzaindiak hartutako erabakiak direla eta, **HABE/IVAPen** Itzulpen-zerbitzu ofizialeko buru den Eneko Oregi jaunaren gutuna jaso da, zenbait argibide eskatuz. Labur erantzunez:

a) *Autonomia Elkarte*a izen ofiziala denez, maiuskulekin idatziko da. Galde-
ra hau c) atalarekin loturik dago. Erakundeen izenei dagokienez, alegia, izen ofizialak letra larriekin idatziko dira, hala nola *Eusko Jaurlaritza* eta *Nafarroako Gobernua*. Izen ofizialak ez badira, letra xenekin: euskal gobernua, Nafarroako jaurlaritza edo gobernu nafarra.

b) *Ararteko* hitza pertsonari dagokion kargu izena da, eta izen propioaren ondoan minuskularekin idatzi behar da, alkate, ministrari, errege, e.a. kasu horretan idatzi ohi diren bezala.

c) Singularra nahiz plurala izan, generikoa bada minuskulaz idaztea gomendatzen da.

d) Hitz elkartuen araurik ez da eman une honetan, ikergai den beste alor bateko arazoa delako. Dagokion batzordea lanean ari da eta bere garaian emango da ondoreen berri. Nola nahi ere, gutunean aipatutako *Legebiltzara* hitz batean eman ohi da gehien bat, eta horrela idazten jarraitzea da elkargo honen gomendioa.

Eguberri baina *Besta Berri*, aipatzen da atal horretan bertan. Hitz-elkarketen arazoak alde batera utziz, bi horietan batak ez du bestea lotzen, Eguberri tradizio oso zaharrean oinarritutakoa baita.

e) Lege-testuetan nahiz bestelako edozein izenetan, hitz elkartuak marra-txoarekin joan ala gabe, izen propioak badira maiuskulekin joango dira, hala nola *Langile-Batzordeak* (Erdarazko CC.OO. esateko), *Lege-Dekretua*, e.a.; bestela minuskulekin: *kultura-batzordea*, generikoa baita.

Euskara Batuko batzordea

Zuzendaritzan ikusitakoaren arabera, Euskara Batuko batzordearen lana aurre-aramateko prozedura finkatu beharraren kezka agertu du euskaltzainburuak. Erabakigaiak sailkatu eta plangintza baten barnean hemendik bi urtera egitekoa den kongresurako prestatzen joatea da asmoa. Urgazleen eskaria ere hor dago eta harremanak bideratu behar dira.

P. Salaburuk erantzun dio, badagoela hasieran egindako plangintza bat, idazkera, morfologia, ebakera eta hiztegi-gintza kontutan hartzen dituenak. Une honetan errazena diren puntuetatik abiatu badira ere, zailtasun gehiagoko arazoak badituztela aurrean eta gaien zerrenda irekia dela, sor daitezkeen beste batzuk gehitzeko. Batzordeak proposaturiko erabakigaiak eta bakoitzak leharzkeenak maila berean eztabaidatu behar diren, galdetu dute gero. Orain arte lanean ari diren batzordeetan kanpokoak ez dutela parterik hartzen, eta zergatik hemen bai, izan da beste kezka bat.

A. Irigoienek dio berari iritzia eskatu izan zaiola, eta batzordeak itxiak izatea ez dela ona. Jardunaldiak, bestalde, irekitasun osoz egiten dira eta ohar guziak jasota aurkeztu ohi dira erabakigaiak.

Euskara Batuko batzordearen egitasmoak azalduz gutun bat irakurri zela bere egunean, dio P. Altunak, eta erantzun zitzaiola batzarrean. Euskaltzainburuak orain atzera egin duelako beldurra agertzera eman du.

J.M. Satrustegik erantzun dio, atzera ez baina aurrerapausu bat ematea dela euskaltzainburuak proposaturiko prozedura zehaztea.

Gaia bideratuz, hiru dira prozedurari buruz onartutako abiapuntuak:

a) Hileroko batzarretan onartutako araei dagokienez, gomendioak direla esan da, jardunaldietan ikusi eta gero Euskaltzaindiak erabakiko dituenak.

b) Besteren partaidetza lanaren gehiegizko luzapenik gabe ikusteko bidea, honela mugatuko da: Hileroko batzarrean aurkeztuko da batzordearen proposamena eta berehala banatuko zaie joan ez diren euskaltzainei eta interesatu diren urgazleei. Hurrengo hilaren 20a baino lehen igortzen ahalko dira bakoitzaren oharrak Bilboko egoitzara eta handik helaraziko zaizkie batzordekideei. Horrela hurrengo batzarrean eztabaida daiteke proposatutako gaia. Oharren bat interesgarria gerta baledi, eskubidea du batzordeak egileari dei egiteko eta, hala balegokio, txostena berari eskatzeko.

c) Arantzazuko kongresuaren hogeitabostgarren urteburuko Jardunaldiak izango dira, azken finean, aurrelan guzti honen helburua.

Egungo batzarrean banatu diren bi orriekin hasiko da horrela egiten.

A. Irigoienek, bere aldetik, txosten bat banatu du ekainaren 28an Euskaltzaindiak *arabera/arauera* formei buruz egindako adierazpenaren aurkako arrazoiak azalduz.

Kanpo-izendapena

“Scripta Manent” izeneko kongresua antolatu dute datorren urteko irailerako Frisian hizkuntza ttipituetakoko liburuen sorketa, argitarapen eta zabalkundeaz aritzeko. Bertara joateko gomita jaso da. J.A. Arana Martija eta J.M. Torrealdai izendatu dira.

Burtsa-hiztegia

E. Erkiaga, G. Ansola eta X. Gereño jaunek bidali dituzte burtsa-hiztegiari buruz eskatu zitzaizkien itzulpenak. J.A. Arana Martijak dio, abuztuaren 26an bilduko dela bera hiruekin eta oharrik egin nahi duenak aurretik egin beza. Desberdintasunak bateratu ondoren zerrenda batua ekarriko zaio Euskaltzaindiari azken begiratua emateko.

Eskuartekoak

Zuzendaritzak ohi duenez Eli Galdos Gipuzkoako diputatu nagusi berria agurtu du batzarrea hasi aurretik, hil honen 11an J.A. Pradera jaunarekin egin zuen bezala.

Urriari Bilbon egingo diren Nazioarteko Dialektologia Biltzarren aurkezpena egin dela Iruñean UEUaren ekintzen artean, esan du J.M. Satrustegik. Kazetari asko egon zen eta egunkarien mozkinak banatu ditu. Ekainaren 18an egin zela Baionan gogoratu du euskaltzainburuak.

Diruzainak datorren urteko aurrekontua aurkeztu du eta onartua izan da.

A. Garatek gutun baten bidez judaierak euskaran izan duen eragina aztertzea proposatu du 1992ko ospakizunak kontutan izanik.

Urriko batzarrea 21ean izango dela aditzera eman du euskaltzainburuak.

Eta besterik gabe amaitu da batzarrea.

BATZAR OROKORRA

Donostian, Gipuzkoako Foru Diputazioan, 1991.eko uztailaren 26an, arratsaldeko 4etan bildu dira: J. Haritschelhar euskaltzainburua, J.M. Lekuona buruordea, J.M. Satrustegi idazkaria, J.A. Arana Martija diruzaina, P. Charritton, X. Di-

harce, A. Irigoien, F. Krutwig, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra, J. San Martin eta L. Villasante euskaltzainak; J.M. Aranalde, X. Aranburu, J.A. Arkotxa, R. Badiola, X. Kintana, J.A. Letamendia, J.L. Lizundia, M.M. Ruiz Urrestarazu, A. Zatarain eta J.J. Zearreta urgazleak.

Ezin etorria adierazi dute: J.L. Davant, E. Knörr eta Tx. Peillen euskaltzainek.

Goizeko bilkuraren berri eman du J.M. Satrustegi idazkariak, gairik azpimaragarrienak hauek izanik: HAEE/IVAPeko itzulpen zerbitzu ofizialeko buruaren eskariz letra larrien erabileraz zenbait puntu hobeki zehaztu dira; Euskara Batuko batzordearen lan prozedura finkatu da; burtsa-hiztegiak izendaturiko batzordeñoaren lana ezagutu da; Frisian, 1992an egingo den hizkuntza ttipuetako liburgintzari buruzko nazioarteko konferentziarako ordezkari Jose Antonio Arana Martija eta Juan Mari Torrealdei izendatu dira; egoitza berriaren horniketak enkantearen albisteak eman da; 1992ko aurrekontuen egitasmoa aurkeztu eta onartu da.

Dagozkien batzordeen sailean, Nazioarteko Dialektologia Biltzarraren prentsaurreko eta aurkezpena Iruñeko Udako Euskal Unibertsitatean, joan den asteazkenean, emandakoaren berri eman du J.M. Satrustegi idazkari eta Nafarroako ordezkari denak. Lehenago Baionan egindakoa ere aipatu da, bide batez.

“Erdi Aroko etxe-izenak Elgetan” izeneko txostena irakurtzen du J. San Martin euskaltzainak. Hirurogeitamabi orritako txosten mardularen zertzeladarik aipagarrienak azaltzen edo irakurtzen ditu. Atzizkien zerrenda, 1373an hasi eta etxe-izenen dokumentu iturriak urtez urtezko aipamenekin, aldakuntzen erakusgarriak, bibliografia eta “Repertorio de casas de Elgueta” deritzan eranskina izeneko sailetan bana daiteke txostena. Bestalde, udalbarruti barnean 1928rarte zeuden Angiozak eta Ubera ere aintzakotzat hartzen ditu, oraingo Elgeta murriztuaz gain. Lanean etxe bakoitzak agiri edo lekukotasun desberdinetan izan dituen aldakuntzak ere agertzen dira.

Jarraian bilduen artetik galdera eta iritzi ugariri erantzun zehatzak ematen ahalegindu da txostengilea, eztabaida akademiko aberasgarri bat sortzen delarik.

Eta besterik gabe, oporraldi on batzuk opatuz, amaitutzat ematen du bilkura euskaltzainburuak.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

Jose M. Satrustegi
idazkaria

Donostian, Gipuzkoako Foru Aldundiaren jauregian, 1991ko irailaren 27an bildu dira euskaltzain osoak hileroko batzarrea egiteko. Goizeko hamarretan eta erdietan honako jaun hauek etorri dira: J. Haritschelhar euskaltzainburua, J.M. Lekuona buruordea, J.M. Satrustegi idazkaria, J.A. Arana Martija diruzaina, P. Altuna, P. Charritton, J.L. Davant, A. Irigoyen, E. Knörr, F. Krutwig, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, P. Salaburu, J. San Martin, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak; J.L. Lizundia idazkariordea eta J.J. Zearreta Ekonomi-eragilea, urgazleak.

X. Diharce jaunak ezin etorria adierazi du.

Uztaileko batzar-agiria onartu da.

Aita Lino Akesolo euskaltzain urgazlearen hil-berria eman du euskaltzainburuak. Patxi Uribarrenek egingo du hurrengo batean bere merezimenduen aipamena.

Burtsa-hiztegia

Burtsa-hiztegiari buruz batzordeñoako lau partaideek egindako proposamenak aurkeztu ditu elkarrekin parekatuz J.A. Arana Martija arduradunak. Zerrenda horietako hitzak izenburu bezala ontzat eman arren, izen sintagma mailan nola erabili behar diren ez dela esaten, aditzera eman du P. Salaburu jaunak. Euskaltzaindiak ezin ditu izen guztiak berrikusi, hitz batzuen esanahia ezagutzen ez duelako, besteak beste. Batzordeñoak espezialista batekin denon iritziak bateratzea eskatu du batzarreak, eta beraien ustez duda-mudakoak diren hitzak ikusiko dira euskaltzainen artean.

Batzordeñoa bildu aurretik bilduma honen kopia bidaliko diola bakoitzari, esan du J.A. Arana Martijak.

Hiztegigintzako batzordeen izenean jardunaldi batzuk egitea proposatu du I. Sarasolak. Hiru lantalde dira programa desberdinekin hiztegigintza lanetan ari direnak, OEH, EEBS eta LEF, alegia, eta gai batzuk lantzea merezi lukeela, euskal hitz-aitxorrari dagozkion puntuetan zenbait erabaki hartzen ari denez Euskaltzaindia. Erakunde batek edo bestek eskatutako hitz-zerrendei banaka edo

multzoka erantzuten jarraitzeak eragozpenak sor ditzakeela batzordeen proposamenak zertan diren jakin gabe.

Arazoaren 28an bildu eta egun osoa gai hauentzat ematea onartu da. Biharamonean egingo da hileroko batzarrea.

Euskara Batuko batzardea

Idazkitan lerroz aldatzean marratxoien erabilera zehazten duen proposamena aurkeztu du Euskara Batuko batzardeak. Hiru gutun jaso dira oharrekin. Batzardearen ekintzan interesatuak direla erantzun dutenen izenak ere aipatu dira eta proposamenak bidaliko zaizkie euskaltzainei bezala.

Egungo erabakigaiari dagokionez, hitz-elkartuen arazoa ez da ukitzen LEF batzardearen ondorio eta erabakigaiak ez baldintzatzeko. Proposamena eztabaidatu ondoren, lerro amaierako hitzak morfemaka ez baino silabaka banatzea gomentzen du Euskaltzaindiak.

Egoitza eta ikurra

Bilboko egoitzako lanen berri eman du J.A. Arana Martijak. Altzariak jarrita egongo omen dira Biltzarra hasiko den urriaren 21erako. Liburuak ere aldatu-rik daudela dio, eta telefonoari buruz, 4158371 zenbakiduna ezarria da oraingoz egoitzan.

Ekaineko batzarrean hartutako erabakiaren ildotik, 1921eko ikurra egokitu du David Abajo jaunak aurrerantzean Euskaltzaindiaren logotipo ofiziala izan dadin. Apainketa guztien berri eman du inprimaki bakoitzaren ereduak azalduz Guezalaren diseinu zaharrak hobekuntza nabarmena lortu du jatorrizko itxura aldatu gabe. Batzarreak ontzat eman du aurkezlearen lana.

Eskuartekoak

Eusko Jaurlearitzako Hirigintza, Etxebizitza eta Ingurugiro saileko Arkitektura zuzendaria den Juan Ignazio Lasagabaster jaunak bere arloko hiztegi eta datuen altxor informatizatu baten beharra agertzen du gutun baten bidez.

E. Knörr jaunak erantzun dio, baina informazioaren gehigarri, duela zenbait urte Euskaltzaindiak bildutako etxegintza-hiztegiaren berri ematea erabaki da.

Juduak Espainiatik lekutuak izan zireneko V. mendeurren honetan, semitismoak hebraieraren aldetik nahiz arabierarenetik euskarari izandako eragina azterteaz proposatzen du Alberto Garatek idazki baten bidez. Euskaltzaindiaren egitekoa baino gehiago, tesi lana dela esan da. Horrela erantzungo zaio A. Garate jaunari.

Barcelonako Unibertsitateak eleanizdun herri eta estatuei buruzko simposiuma iragarri du “Estat i població plurilingüe” izenburuarekin, datorren abendura-ko. I. Sarasola izendatu du Euskaltzaindiak bere ordezkari.

Amerikara iristearen V. mendeurreneko ekintzen barnean Terminologiari buruzko III. Simposiuma egin gogo da 1992ko azaroan, Palma de Mallorca-n, eta ohorezko batzordean agertzeko gomita bidali diote euskaltzainburuari. Onartzen duela erantzungo zaie antolatzaileei.

“Association Internationale d'Études Occitanes” izeneko elkarteak hizkuntza horri buruzko IV. Kongresua egin nahi du Gasteizen 1993ko abuztuan, eta Euskaltzaindiaren babes zientifiko eta morala eskatzen du.

Eta besterik gabe amaitutzat eman da batzarrea.

BATZAR OROKORRA

Donostian, Gipuzkoako Foru Diputazioan, 1991.eko irailaren 27an, arratsaldeko 4etan bildu dira: J. Haritschelhar euskaltzainburua, J.M. Lekuona buruordea, J.M. Satrustegi idazkaria, J.A. Arana Martija diruzaina, P. Charritton, J.L. Davant, A. Irigoien, F. Krutwig, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, J. San Martin eta L. Villasante euskaltzainak; J.A. Arkotxa, R. Badiola, J.M. Etxebarria, J. Garmendia Larrañaga, M.ª P. Lasarte, J.L. Lizundia, A. Zatarain eta J.J. Zearreta urgazleak.

J. Haritschelhar euskaltzainburuak, P. Uribarren jaunak Lino Akesolo Olibares euskaltzain urgazlearen heriotzearen albistearen ematen duen gutuna irakurriz hasten du batzarrea, euskal lanentzat izan den galera aitortuz eta azpimarratuz. P. Uribarren bera izendatzen da hurrengo bilkura batetan urgazle zendu berriari buruzko hil-berri txostena egiteko.

Goizeko bilkuraren berri.

J.M. Satrustegi idazkariak goizeko bilkuraren laburpena ematen du, gai hauek azpimarra daitezkeelarik: Burtsa-hiztegiari buruz, horretarako izendaturiko batzordeñoaren emaitza aztertu da; Euskara Batuko batzordeak aurkeztutako “marra-txoak lerroz aldatzea nola idatzi behar den” gomendio-araua onartu da; Eusko Jaurlaritzako Arkitektura zuzendariak Etxegintza Hiztegiaren proposamena ikusi da, arkitekturakoa landu zela aditzera emanez; semitismoak euskarari ikertzeari buruzko proposamenaz hitz egin da; Euskaltzaindiaren logotipo berria zehaztu eta onartu da; azkenik, zenbait simposium eta kongresuren albiste eman da.

J.A. Arana Martija eta J.L. Lizundiak, Bilboko Plaza Barrian, urriaren 21ean, egoitza inauguratuko dela eta argitasun zenbait ematen dituzte. Baita ere Nazioarteko Dialektologia Biltzarraren xehetasunak.

“Fray Juan Ajuriaren idazlanak” izeneko txostena irakurtzen du F. Ondarra euskaltzainak. Txostengileak Juan Ajuria predikariaren zenbait testu aztertu eta ikertu ditu, hala nola, haren bizitza eta lana. Bestalde arakaturiko testuei oharrak egin dizkie eta baita hiztegia, adiztegia eta garaiko hizkuntzaren berezitasunak miatu eta nabarmendu ere.

“Baztango hizkeraz ohar batzuk” izeneko txostena, euskaltzainei dagokion txandakoa hain zuzen, irakurri du P. Salaburu jaunak. Baztan aldean azken urteotan bilduriko zenbait esaera eta hitzen berri eman du. Lekukotasun ugari ageri da hor, euskalki honen ezaugarritzat hartzen direnak. Txosten hau amaitzean, aurrekoan bezalaxe, elkarriketa aberasgarria izan dute batzarkideek.

Eta besterik gabe amaitzen da arratsaldeko batzarrea.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

J.M. Satrustegi
idazkaria

Bilbon, Plaza Barriko egoitza berrian egin dute euskaltzain osoek hileroko batzarrea 1991ko urriaren 21ean, goizeko hamarretan. Bildu dira: J. Haritschelhar burua, J.M. Lekuona buruordea, J.M. Satrustegi idazkaria, J.A. Arana Martija diruzaina, P. Altuna, P. Charritton, X. Diharce, A. Irigoien, E. Knörr, F. Krutwig, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, P. Salaburu, L. Villasante eta P. Zabaleta, euskaltzainak; J.L. Lizundia euskaltzain urgazle idazkariordea.

J.L. Davant, E. Larre eta J. San Martin jaunek ezin etorria adierazi dute.

Euskal Herriko Unibertsitatean iragan-berri diren hauteskundeetan errekoordetza lortu duten P. Salaburu eta P. Goenaga zoriendu ditu euskaltzainburuak.

Egoitza berrian sartzean, Euskaltzaindiaren poza eta esker-ona aitortu ditu J. Haritschelhar jaunak. Azken batzarreko agiria onartu da.

Euskara Batuaren batzardea

Euskaltzaindiak ordinalai buruz 1971an onartutako puntu nagusiak laburki bilduz hasi du bere proposamen-txostena Euskara Batuko Batzardeak. Bete izan ez diren zenbait gauza aipatzen ditu gero. A. Irigoien eta X. Kintanak euren oharrak egin dizkiote idatziz batzardearen proposamenari. Irigoienen ustez, artikularen eta deklinabidearen markak marra baten bidez ipini behar lirateke, *Alfonso III-ak*, *-ari*, bezala. Numero arabiarretan, ordea, puntu batez ipini daiteke marra-rik erantsi nahi ez balitz, hala nola 3. *kapitulu*a. Zilegi dela, bestalde, 1.^a, 3.^a eta horrelakoak ipintzea, hala nola 5^a, 6^a alea eta abar. Jokabidea bateratu nahi dugun ala ez, erantzun dio P. Altunak.

X. Kintana ados dator batzardearen proposamenarekin, baina ez du ikusten erromatar zenbakiekin ere *garren* horren orde puntua ipini behar den, inguruko hizkuntzek ez dutelarik erabiltzen. Euskaraz irakurketa nahasten duelako batzuetan esan da, eta batez ere arau orokorraren mesedetan, bereizketarik ez egitea komenigarriago ikusi da.

Eztabaidaren ondoren proposamena egokiturik, erromatarren nahiz arabiarren zenbakien artean bereizketarik egin gabe *garren* hitzaren esanahia adierazte-

ko orain arte erabili diren formen artean, puntu bat ezartzea hobesten du Euskaltzaindiak. Marka honi artikulua nahiz kasuen adierazpena erantsiko zaio, hala behar balitz, edozein sintagmarekin gerta ohi den bezala: *Alfonso II.ak, Karlos V.ari eta abar.*

Esaldi berean bi zenbaki edo gehiago baldin badatoz elkarren ondoan, puntua azkenekoan ezartzea ere aski izan daiteke: *V, VI eta VII. mendeetan.*

Hamasei euskaltzainen artean bozketa egin da, eta hauetako 12 proposamenaren alde azaldu dira; 3 txartel atera ditu beste proposamenak, eta zuri bat egon da.

Gehiengo nagusiaz onartu da beraz erabakia.

Kanpo-izendapena

Euskaraz bozgora ongienik irakurtzen duten eskolaumeentzat Eusko Jaurlaritzako Euskara Zerbitzuak antolatu duen Abelino Barriola sarirako ordezkaria izendatzea eskatzen zaio, gutun baten bidez, Euskaltzaindiari. P. Altuna joango da, eta ezinean Miren Azkaratek ordezkatu du.

Eskuarteko gaiak

Iragan asteko urriaren 18an L.L. Bonaparteren idazlanen bilduma aurkeztu zela Iberdrolaren Bilboko bulegoetan, aditzera eman du euskaltzainburuak. Argitarapen hau prestatzen egindako lan haundiagatik zoriondu du J.A. Arana Martija.

ETXE-SARTZE ofiziala

Eusko Jaurlaritzako lehendakaria Jose Antonio Ardanza eta Nafarroako Gobernuko burua Juan Kruz Alli jaunak iritsi orduko eman zaio hasiera, eguerdiko hamabietan, Plaza Barriko egoitzaren mustutze edo inaugurazioari. Behereko aretoan egin da ospakizuna eta mahaiburuan eseri dira aipatutako bi agintari nagusiekin, J. Haritschelhar euskaltzainburua, Josu Ortuondo Bilboko alkatea, Tomas Uribeetxebarria Bizkaiko Aldundiko Kultura diputatua, J.A. Pradera diputatu nagusiaren ordez, Alberto Ansola eta Eli Galdos, Araba eta Gipuzkoako diputatu nagusiak. Jarleku berezietan, bestalde, Eusko Jaurlaritzako eta Nafarroako Gobernuko Kultura Sail eta Euskara Zerbitzutako arduradunekin batera hiru Diputazioetako ordezkariak eta Luis Maria Larrea Bilboko gotzaia egon dira.

Unibertsitateetako eta euskal kultur elkarte nagusietako partaideekin batera Euskal Herriko alderdi politiko gehienetako burukideak ere etorri dira.

Hasieran esan direnez bestalde, E. Erkiaga euskaltzaina, J. Allières eta J. Bilbao euskaltzain ohorezkoak eta urgazle hauek aipa ditzakegu: X. Aranburu, P.

Arregi, G. Aurrekoetxea, R. Badiola, F. Barrenengoa, J. Berrojalbiz, R. Camblong, A. Eguzkitza, A.M. Etxaide, J.A. Etxebarria, Juan Manuel Etxebarria, K. Etxenagusia, X. Gereño, P. Goenaga, J.L. Goikoetxea, J. Intxausti, A. Iñigo, J.M. Iriondo, X. Kintana, D. Landart, M.P. Lasarte, A. Muniategi, J. Oleaga, J.A. Retolaza, K. Rotaetxe, M. Ruiz Urrestarazu, I. Segurola, P. Uribarren, P. Urkizu, Andres Urrutia, X. Videgain eta J.J. Zearreta.

Josu Ortuondo Bilboko alkateak ongiatorria eman die batzartuei.

Euskaltzainburuak gero, egun haundia dela Euskaltzaindiarentzat esanez, duela berrogeita hamabost urte Jose Antonio Agirre lehendakariak Azkue zenari hitzemandako egoitza gogoratu du, hitz hura gaur bete dela aitortuz. Bide luze horretan eskaintza gauzatzen ahalegindu diren agintariak aipatu ditu denei eskerrik beroenak eman dizkielarik. Zor haundi hau ordaintzeko ez du lana beste ondasunik Euskaltzaindiak, eta lanaren bidez burutuko duela bere eginkizuna, hitzeman du.

Tomas Uribeetxebarria Kulturako diputatuak bere aldetik, J.A. Pradera diputatu nagusia atzerrian dela esan du, eta atsegin duela garrantzi honetako eginkizunean berak ordezkatzea. Gainditu behar izandako oztopo eta zailtasunak atzean utzirik, hizkuntzak uztartzen duela gizarte bat, esan du, eta euskarak beteko duela gure artean eginkizun hau.

Juan Kruz Alli Nafarroako Gobernuak buruak bere txostenean Euskaltzaindiarekin sorreratik Nafarroak izandako lotura, eten gabe emandako babesa eta dirulaguntza, hala nola lurralde hartan egindako ekintza akademiko eta jardunaldiak aipatu ditu, horrela jarraitzeko xedea azalduz. Zoritxarrez euskara politikaz kutsaturik datorkigula aspalditik bere kaltetan, esan du, kultura altxorreko herrien nortasun- agiri eta berezitasun nagusia delarik hizkuntza. Akats hori gainditu beharra ikusten du, eta mintzaira zahar hau zaintzen duen elkargoak alderdi politiko guztien laguntza merezi duela, aitortu du.

Jose Antonio Ardanza Eusko Jaurlaritzako lehendakariak egun honen garrantzia aipatu du bertan burutzen diren urrats guziak kontuan izanik, eta behar den dirulaguntza eta babesa eskaini dizkio gerora ere Euskaltzaindiari, honako bi eskariotan erantzun tinkoa finkatuz: Euskal Herri osoko erakundea denez, euskara guztien ondareztat hartzen lagundu behar die herritar guztiei, alderdikeriak eta taldekeriak baztertuz. Eta jakina, Euskaltzaindiak, bereziki, hizkuntzari dagozkion arazoetan jakin behar du zentzuz eta batasunez jokatzeko, norberaren uste eta iritziei amore emanez, hizkuntza gaurko premietara moldatu behar duen akademia bati dagokion gisara lan eginez. Bigarren oharra lanen bizkortasunari dago, ez geroko gerora atzeratuz, lan moldeak astindu eta hartutako eginkizunak epe barruan burutzen saiatuz. Hitz batez, Euskal Herriak duen presa azaldu du eta molde berberaz erantzutea eskatu dio Euskaltzaindiari.

Dialektologia Biltzarra

Jarraian, Nazioarteko Dialektologia Biltzarrari hasiera eman zaio J.A. Arana Martijaren "Bonaparte, Europako dialektologia eta euskalkiak" izeneko hitzaldiarekin.

Bigarren hitzaldia Wolfgang Viereck, Bamberg Unibertsitateko irakaslearena izan da, "Prince Louis Lucien Bonaparte and English Dialectology" gaitzat harturik.

Batzargela nagusian, azkenik, egungo gertakizunen zilarrezko domina banatu zaie agintariei, J.M. Makua Bizkaiko diputatu nagusi ohiaren alarguntsari eta duela hamaika urteko "Bai euskarari" kanpainaren antolatzaileei.

Eta horrela amaitu dira goiz honetako ospakizunak.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

J.M. Satrustegi
idazkaria

Donostian, Gipuzkoako Foru Aldundiaren jauregian, 1991ko azaroaren 29an egin dute euskaltzain osoek hileroko euron batzarrea. Goizeko hamarretan bildu dira: J. Haritschelhar burua, J.M. Lekuona buruordea, J.M. Satrustegi idazkaria, J.A. Arana Martija diruzaina, P. Charritton, J.L. Davant, X. Diharce, A. Irigoien, E. Knörr, F. Krutwig, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, P. Salaburu, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak; hala nola J.L. Lizundia idazkariorde urgazlea.

P. Altunak ezin etorria adierazi du.

J.P. Hiratchet euskaltzain ohorezkoaren hil-berria eman du J. Haritschelhar-ek, E. Larrek egingo duelarik beste batzar batean merezimenduen aipamena.

J.M. Lekuonak "Euskadi" poesia saria ukan du, eta Iñaki Eizmendi "Basarrik" Euskal Letrena. Goresmenak eman zaizkie bie.

Iragan urrian egindako Dialektologia Biltzarra dela-ta jasotako ikerleen esker onezko gutunak aipatu ditu euskaltzainburuak, goraki aitortzen bait dute bost egun haietan aurkeztu ziren lanen maila ona.

Urriko batzar-agiria onartu da.

Burtsa-hiztegia

Berriro Burtsa-hiztegia aurkeztu du J.A. Arana Martijak, dagokion batzorde-ñoaren izenean. Zalantzazko zenbait puntu banan-banan aztertu ondoren, begi onez ikusten da azkenean zerrenda hori, eta *Euskera* agerkarian argitaratuko da.

Bezperan Hiztegitantzako batzordeak bere kezka arrazoituak azaldu zituen horrelako zerrendei buruz Laurgainen, Euskaltzaindiaren egitekoa den galdetuz. Orain arte onartutako hiztegi bereziak profesionalek nahiz beste lantalde batzuek egindako lanei legezko begiratu emateko etorri izan dira. Aurrerantzean ere, itzulpenarekin datozen zerrendak bakarrik ikusiko ditu Euskaltzaindiak, ez erdaraz soilik eginak, eta dagozkien batzordeen esku utziko ditu. Batzordearen iritzia jasota emango dio bere onarpena.

Hiztegi gintza

Atzo Laurgainen egun osoko jardunaldian aditzera eman zenez, balioetsua da orain arte egindako hiztegi hiritartuaren bilketa, eta altxorra zazpi giltzaz itxitako kutxan gordetzekotan, alferrik egindako lana gerta daiteke. Bere mozkina atera nahi bazaio, datozen bost urteotan zehar lortu beharreko helburu garrantzitsu bat OEH eta EEBS ekintzetako corpus informatizatuak ustiatzeko moduan jartzea izango da. Hori dela eta aho batez onartu dira batzorde arduradunek aurkeztutako proposamen hauek: 1.Euskera batuko hiztegiaren batzordea sortzea. 2.OEH eta EEBSren corpusekin *Euskararen datu-base lexikografikoa* aurrera eramatea. 3.Datozen bost urteetan euskara baturako hitz-zerrenda moldatzeko asmoa bideratzea.

Bildumari buruz bere zalantzak dituela, esan du I. Sarasolak eta, hiztegi horren beharra ukatu gabe, beste bide bat balegokeela. Proiektu desberdinak Hiztegi gintza batzordearen barnean bateratzea eskatu zaie.

Bilboko aretoaren erabilpena

Egoitza berriko aretoa euskara ez den beste zerbaitetarako erabiltzeko eskari bat etorri zaio Euskaltzaindiari. Zuzendaritzak ezetza eman dio, noski, baina azkena izango ez delakoan, aretoaren erabilpenerako arautegi bereziaren beharra ikusten du Zuzendaritzak. Lehen zirriborro bat aurkeztu du J.A. Arana Martijak eta banan-banan irakurri dira puntu guztiak. Eztabaidatu ondoren, bakoitzak lekarzkeen oharrak ikusita onartuko da bere egunean.

Ekintzen iragarpenari buruz, euskara ere erabili behar dela, aditzera emango da, arau onartuen arabera idatzirik eta Euskaltzaindiaren onikusia izango duelarik.

Eskuarteko gaiak

Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako Idazkaritza Nagusitik datorren idazki baten arabera, Euskal Herriko herri erakundeen barruko errotulazioa normalizatzeko lantaldea sortu nahi da, eta Euskaltzaindiari bere ordezkaria izendatzea eskatzen zaio. Miren Azkarate izango da eta ezinean P. Uribarren joango da.

Emakunde elkarteak bere aldetik, gure Komunitate honetako hizkuntza ofizialeetan sexista izango ez den hizkera erabiltzea bultzatu nahi duela-ta lantaldea sortu nahi du. Euskaltzaindiari ordezkaria izendatzea eskatzen dio eta Pakita Arregi arduratuko da, Miren Azkaratek ordezkatzeko duelarik.

Euskal Herriko Unibertsitatearekin izenpetutako Hitzarmenari dagokionez P. Salaburu orain errektoreorde delarik, J.A. Arana izango da Euskaltzaindiaren solaskide berria.

Abenduko batzarrea Saran izango dela, oroitarazi du euskaltzainburuak. Hilaren hogeian, goizeko bederatzia eta erdietan hasiko da batzarrea. Arratsaldeko 3etan emango zaie hasiera J.B. Elizanbururen mendeurreneko Jardunaldi, biha-

ramonean jarraituko dutelarik. Ospakizunen eta txostenen egitaraua irakurri du gero.

Lekeitioko Udalak egindako galdera bati erantzunez, *Gurutze Gorria* dela elkartea honen euskarazko izen zuzena, esan du batzarreak.

Eta besterik gabe amaitu da batzarrea.

BATZAR OROKORRA

Donostian, Gipuzkoako Foru Diputazioan, 1991.eko azaroaren 29an, arratsaldeko 4etan, bildu dira: J. Haritschelhar euskaltzainburua, J.M. Lekuona buruordea, J.M. Satrustegi idazkaria eta J.A. Arana Martija diruzaina, P. Charritton, J.L. Davant, X. Diharce, A. Irigoien, E. Knörr, F. Krutwig, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, I. Sarasola eta L. Villasante euskaltzainak; X. Aranburu, P. Arregi, M. Atxaga, R. Badiola, A. Iñigo, X. Kintana, M.ª P. Lasarte, J.A. Letamendia, J.L. Lizundia, J.A. Loidi, P. Uribarren, A. Urrutia, A. Zatarain eta J.J. Zearreta urgazleak.

Goizeko bilkuraren berri

J.M. Satrustegi idazkariak goizeko bilkuraren laburpena eman du, gai hauek azpimarra daitezkeelarik: Burtsa-hiztegiaren zerrenda onartu da, guztira 112 hitz hartzen dituena; Euskaltzaindiaren Egoitzaren erabilpenerako arau eta barne prozedurak onartu dira; Gurutze Gorria ala "Gurutz Gorria" galderaz *Gurutze Gorria* hobetsi da; izendapenetan Administrazioako erakunde barne-errotulazioaren normalkuntza lantalderako Euskaltzaindiaren izenean Miren Azkarate izendatu da eta ordeko Patxi Uribarren; Emakunde erakundeak hizkuntza ez sexistari buruzko lantalderako Pakita Arregi eta Miren Azkarate; Euskal Herriko Unibertsitate eta Euskaltzaindiaren arteko hitzarmenaren jarraipen batzordekide, Pello Salaburren orde, Jose Antonio Arana Martija.

Dagozkien batzordeen azalpena

Euskara Batuko batzordea gaur goizean bildu da, beraren lanekin jarraitzen duelarik. Atzo III. Hiztegegintza Jardunaldiak egin ziren Aia-Laurgainen, bertan euskaltzain eta Hiztegegintzako hiru azpibatzerdeetako kideez gain, zenbait erakundetako kideak ere egon zirelarik. Euskara Batuko hiztegiaren batzordearen sortzea, O.E.H. eta EEBS-ren corpusekin *Euskararen datu-base lexikografikoa* eta datozen bost urteetan euskara batuko hitz-zerrenda moldatzeaz izan ziren han erabilitako gaiak.

Jarraian, Patxi Uribarren jaunak Lino Akesolo euskaltzain urgazle zenduaren bizitza eta lanei buruzko txosten mardul eta zehatza eman du, haren bibliografia eta guzti hurrengo *Eusker*a agerkarian argitaratuko dena.

"Exotoponimoen euskal formaz" izeneko txostena, euskaltzainei dagozkien txandakoa hain zuzen, irakurtzen du Ibon Sarasola jaunak. Lehenengo puntuan bi hautakizun aipatzen ditu: bata, grekozko iturburuari dagozkion eran idazten dutenena eta bestea, hitz arrunten ortografi-sistemaren arauera ematen dituztenena; bigarrenean: literatur tradizioan bertakoan nahiz kanpoko izan, leku-izenak

erabiltzen dituztenena eta hitz arrotzen eta erabiligabeak gertatzen direnena. Hau guztiau kontuan izanda, euskaraz kanpoko izenak nola erabili diren eta erabili beharko liratekeen aztertzen ditu, zenbait adibide emanez. Hirugarren puntuan, eransgarri, kanpoko geografi-izen arruntenak eta adierazi dituen irizpideen arabera nola eman behar liratekeen euskaraz zerrendatzen ditu, guztira 438 izen emanik. Txostengile eta bildutako zenbaiten artean eztabaida interesgarria sortzen da jarraian.

1992rako Euskaltzaindiaren batzar-egutegia izeneko txostena aurkezten du J.L. Lizundia idazkariordeak. Gertakizun nagusi hauek programatu dira: Oihenartean jaiotzako laugarren mendeurrena, Maulen, irailaren 21etik 27ra, bertan hileroko batzarrez gain, aste osoko kongresu gisa, zenbait jardunaldi antolatuko direlarik; II. Herri-Literatura Jardunaldiak, oraingoan narratibari buruz, Donostian martxoaren 26 eta 27an; I. Jagon Sail Jardunaldiak, Egoitzan, maiatzaren 28, 29 eta 30ean; IV. Onomastika Jardunaldiak, Nevadako Unibertsitatean, irailaren 2tik 5era. Euskaltzainburuaren proposamenez, hemendik aurrera hileroko batzarreak honela izatea onartu da: lau Bilbon, Euskaltzaindiaren egoitzan; lau Donostian, Foru Diputazioan gehienetan; beste hirurak, Araba, Iparralde eta Nafarroan.

Eta besterik gabe amaitu da batzarrea.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

J.M. Satrustegi
idazkaria

Elissamburu J.B. zenaren mendeurrenkari Sarako udaletxean, Lapurdin, egin dute euskaltzain osoek hileroko euren batzarrea 1991ko abenduaren 20an, goizeko 9 eta erdietan hasita. Bilbu dira: J. Haritschelhar euskaltzainburua, J.M. Lekuona buruordea, J.M. Satrustegi idazkaria, J.A. Arana Martija diruzaina, P. Altuna, P. Charritton, J.L. Davant, X. Diharce, A. Irigoien, E. Knörr, E. Larre, B. Oihartzabal, F. Ondarra, Tx. Peillen, I. Sarasola eta L. Villasante, euskaltzainak. J.L. Lizundia idazkariordea, J.J. Zearreta ekonomi-eragilea, J.A. Aduriz, M. Azkarate eta A. Sagarna, Hiztegitza batzordekideak, dagozkien gaitan.

F. Krutwig, P. Salaburu eta J. San Martinek ezin etorria adierazi dute.

Azaroko batzar-agiria onartu da.

J.M. Barandiaran oso gaixorik dagoela jakinik, batzartuen izenean telegrama bat igortzea Ataunera erabaki da.

Espainiako Akademiaren zuzendari izendatu berri den F. Lazaro Carreter jaunari zorionak emango zaizkio.

Euskara Batuaren batzardea

Bi erabakigai aurkeztu ditu batzarrean Euskara Batuko batzardeak: 1) Zenbakien idazkeraz, eta 2) Zenbakien deklinabidez. Zenbakiak letraz idazteko orduan eredu desberdinak erabiltzen direnez, jokabide baturatu baten gomendioa egitea eskatzen zaio Euskaltzaindiari. Horretarako, dauden desberdintasunak jasotzen ditu txostenak zenbait zehaztapenekin. Zenbakien zerrendako multzo itxura berdinekoak aztertu dira, hala nola bikoiztasun nagusiak, eta orokorrean onartu da txostena. Oharren zuzenketa egin ondoren hurrengo batzarrean ikusiko da erabakiaren testua.

Astirik ezean, beste aldi baterako utzi da bigarren proposamenak dakarren zenbakien deklinabidea eztabaidatzea.

Hiztegi batua

Hiztegitzako batzardearen izenean A. Sagarna mintzatu da *Hiztegi batua* aurrera eramateko plangintza proposatuz. Lanaren xedea aipatu du lehenik, hitz-

zerrendaren edukina, kopurua eta epeak zehaztuz gero. Bost urterako kronograma oinarritzat harturik 25.000 forma bateratu eman daitezke. Aurkeztutako talde desberdinen prozedura erabiliz, batzordea hilean behin bildu eta egun biko saio bakoitzean 500 hitz aztertu behar dira. Batzordean egon daitezkeen pertsonen izenak ere aipatzen dira txostenean Hiztegegintzakoen artetik hartuta. Lanerako irizpideak, hala nola txostenak eztabaidatzeko modua eta Euskaltzaindiari eskainiko zaion erabakigaitza, azaldu ditu gero.

UZEI arduratuko dela informatizazioaz eta horretarako baliabideez, berak bilatuko dituelarik dirulaguntzak. Euskaltzaindiaren kontura izango dira batzordebileren eta jende horren dedikazio gastuak.

Euskaltzainburuak eskerrak eman dizkie txostena prestatu dutenei.

Diruzainak eurekin bilera bat egitea eskatu du Euskaltzaindiari dagokion dirukontua zehazteko.

Batzordeko hautagaiez iritzi batzuk eztabaidatu ondoren, lanaren proposamena ona dela esan du euskaltzainburuak, eta kronograma zehatza. Lehenbait-lehen hastekoa bere ustez.

Hiztegi batuaren batzordea honela izendaturik geratu da: I. Sarasola, M. Zalbide, Iñaki Segurola, Miren Azkarate, Luis Baraiazarra, Iparraldeko partaide bat, UZEI lantaldeko lagun bi eta idatzizko oharrak aurkeztera azaldu nahi duten euskaltzain osoak.

Bozketa egin da, beraz, 15 botu atera direlarik proposamenaren alde eta batek eman du zuri. Onarpen orokorra izan du Hiztegi batuaren plangintza honek.

Oihenarteren mendeurrena

Datorren urtean A. Oihenart euskaltzale ospetsua jaino zeneko laugarren mendeurrena dela-ta Euskaltzaindiak Biltzarra egingo du irailean haren bizia eta lanak sakonki aztertzeako asmoz. Bertan jorra litezkeen gaien zerrenda luzea aipatu da, Oihenartek berak landutakoan ildotik. Euskal Herriko unibertsitateei parte hartzeako gomita luzatuko zaie, gogo dutenek ordezkarri bana izenda dezaten eskatuz.

Asmoari ekiteko, dagozkion batzordeak sortu dira. Akademia lanen mailan, J.M. Lekuona buru, P. Altuna, M. Goienetxe, J. Haritschelhar, J. Orpustan, Tx. Peillen eta Euskal Herrian dauden unibertsitateetako ordezkarriak. Antolaki-zun batzorderako izendatu dira, J.L. Davant buru, J.L. Lizundia idazkari, P. Charriton, diruzaintzako ordezkarria eta "Sü Aizea" elkarteko M. Beraxagar jauna.

Kanpo-izendapenak

Eusko Jaurlaritzatik jasotako gutun baten bidez ordezkarri bat izendatzea eskatzen da, "Kale eta errepedeetako seinalizazio eta adierazleen hizkuntzaren azterketa eta normalizazioa" izeneko lantalderako. E. Knörr joango da eta berak ezinean P. Uribarrenek ordezkatuko du.

Errenteriako udalak bi urtetik behin euskararen ikerketa lanetarako iragarri ohi duen “Koldo Mitxelena” sariaren epaimahairako P. Altuna izendatu da.

Eskuartekoak

Egoitza janzkeran egindako gastuen ordaintzeko kreditu bat eskatzeko ahala eman zaio diruzainari.

Baztango Udalak egindako galdera bati erantzunez, izen ofizialetan Udala eta Udaletxea berezi behar direla erantzun zaio, biltokia ala karguan direnen elkargoa aditzera emateko.

Iparraldean euskarak jasaten duen egoera txarra salatu du P. Charriton jaunak. Onarpen ofizialik eza, agertzen hasiak diren iragarkiak ortografia txarrez eginak eta bideseinaleak euskaraz egin beharra, besteak beste. Justizia ministeri-tzari gutun bat idaztea proposatu du.

“Euskara batuaren aspaldiko egoeraz” Bizkaiko euskaltzain eta euskaltzale multzo batek Euskaltzaindiari zuzendutako gutuna jaso da. Beste batzarre batean aztertzeke utzi da.

Eta besterik gabe bukatu da urteko azken batzarrea.

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

J.M. Satrustegi
idazkaria

**HERRI-LITERATURAZKO
I. JARDUNALDIAK**

Billabona, 1989-V-26/27

AURKEZPENA

Kontapoesia gaitzat hartuta eratu zituen Euskaltzaindiak Herri-literaturari buruzko I. jardunaldiak, Herri-literatura azpibatzerdearen bidez eratu ere, Billabonan 1989ko maiatzaren 26an eta 27an, Juan Antonio Ubillosen heriotzearen bigarren mendeurrena zela eta antolatutako ospakizunen barnean.

Guztira, zortzi hitzaldik eta kantaldi batek osatu zituzten I. jardunaldiak. Hona hemen, banan-banan, beren egileen izenekin batera:

1. "Euskal kontapoesiaren bilduma": Antonio Zavala, euskaltzaina eta Herri-literatura azpibatzerdeburua.
2. "Ultimas investigaciones sobre el Romancero catalán": Salvador Rebés, Tarragonako Institutuko irakaslea eta "Poesía catalana" bilduma-taldearen sortzaile eta zuzendaria.
3. "Euskal kontapoesiaren modulu metrikoak Hegoaldeko usuarioan": Juan Mari Lekuona, euskaltzainburuordea eta Literatura batzerdeburua.
4. "Bilingüismo en el Romancero gallego": José Luis Forneiro, "Universidad Complutense"ko "Seminario Menéndez Pidal" delakoaren lankidea.
5. "La música en el Romancero": Joaquín Díaz, Romanceroaren ikerle, musikologo eta Gaztelako herrimusika-biltzaile eta kantaria (honek etortzerik ez eta Jose Antonio Arana Matija euskaltzainak irakurri zuen egileak bidalitako txostena).
6. "Leku eta jendeak XV. mendeko zuberotar eresietan": Txomin Peillen, euskaltzaina eta Pabeko Unibertsitateko irakaslea.
7. "La chanson narrative au Béarn": Roger Larrouy.
8. "La balada vasca y la balada europea: perspectivas de estudio": Antonio Cid, "Universidad Complutense"ko "Seminario Menéndez Pidal" delakoaren kidea.
9. Kantaldia, euskal kontapoesiazko kantaz osatua. Bedaxagar zuberotarrak eta Martikorena nafarrak eskainia.

Hitzaldi horiek hobeto ulertuko dira jardunaldien helburuak kontuan izanda: Herri-literatura bere osoan aztertu eta sakontzea, batez ere bertso-papereen ondoren gutxiago landu eta baztertuxe geratu diren jeneroak arakatz; euskal Herri-literaturaren esparruan lanean dihardutenen topaleku izatea; beste Herri-literaturak biltzen eta aztertzen ari direnen emaitzez jabetzea, eta haiekin harremanetan jarri eta haiekiko elkarlana bideratzea.

Hain zuzen ere, helburu horien harian ematen ditugu argitara sail honetan I. jardunaldietako hitzaldiak. Eta ildo beretik jarraituko dute urte biz behin eratuko direnekoek ere eta tarte horretan Herri-literatura azpibatzerdean eskura ditzakegun lan eta ikerketek.

Honenbestez, irakurlearen eskuetan uzten dugu lan-sorta berri hau, Euskaltzaindiak beti begi-niniko izan duen Herri-literaturari eskainia. Izango ahal du merezi duen oihartzun eta jarraipenik!

Herri-literatura azpibatzerdea
1991-V-22

ONGI ETORRIA

Billabona, 1989-V-25

Eduardo Laborde herriko alkatea

Euskaltzainburu,
Euskaltzaindikoko partaideok,
jaun-andreok,
egunon.

Jardunaldi hauetara etorri zareten guztioi ongi etorria ematen dizuet nire izenean eta Billabonako herriaren izenean.

Duzuen egitarau estu eta luzea ikusirik, oso motz eta labur mintzatu-tuko naiz.

Ohore handia da guretzat, jardunaldi hauek ospatzeko Euskaltzaindiak gure herriaz pentsatu izana. Bestalde, gehienak entzunez bakarrik ezagutzen dugun Erakunde hau jardunaldi hauen bidez gertutik ezagutzeko aukera izango dugu eta horrela zuen lanaz eta eginkizunaz zertxobait gehiago jakin; baita ere Juan Antonio Ubillos idazle billabonatarren lana eta bizitza ezagutzeko aukera ere izango dugu egun hauetan.

Bukatzeko, jardunaldi aberatsak izango dituzuelakotan, eta gure kultur euskaldunaren alde lan baliogarria egingo duzuelakotan, eskerrik asko eta gero arte.

ULTIMAS INVESTIGACIONES SOBRE EL ROMANCERO CATALAN

Billabona, 26-V-1989

Salvador Rebés

Aunque el propósito de mi intervención sea presentar a vds. las novedades en torno al romancero catalán, es decir, publicaciones recientes, recuperación de patrimonio —encuestas de otro tiempo que ahora salen a la luz—, trabajos de campo, perspectivas de futuro, etc, creo conviene que tengamos a la vista de antemano, y en líneas muy generales, la trayectoria que han seguido los estudios de este género en Catalunya desde sus comienzos, a principios del siglo XIX.

Los primeros recopiladores del romancero catalán fueron hombres de letras. Así, Josep M. Quadrado publica el primer romance catalán de tradición oral moderna, *Don Joan i don Ramon* (1841), en una reseña sobre “Poetas mallorquines” (1). Por aquel entonces, ocioso es decirlo, el gusto romántico ensalzaba la poesía popular —la *Naturpoesie*. Jakob Grimm— una poesía primordial, según defiende el propio Quadrado, cuya gallardía y sencillez originarias permanecieron cubiertas por siglos de artificiosa retórica, “como densas capas que encubren el verdor del primer suelo y le impiden producir en su feraz virginidad (...). Estos cantos populares son los que nos enlazan al espíritu y literatura nacional, como á nuestros hogares los recuerdos de cuna” (2). Y aún manifiesta otra convicción, genuinamente romántica: “Cuando los sabios cierran su entrada a alguna vena de poesía ya perdida dilata esta su corriente sobre la muchedumbre, y lo que no tiene ya voz en la prensa, tiene eco todavía en los cantos populares” (3). Para Josep M. Quadrado, pues, los cantos popula-

(1) En *La Palma. Semanario de Historia y Literatura* (Palma de Mallorca, domingo 18 de abril de 1841), 229-234, el romance —pp. 233-234— no lo recogió Quadrado personalmente, sino otro redactor de *La Palma*, Tomàs Aguiló i Forteza, de madò Antonina Canyelles, la nodriza de su primo Marià, Aguiló i Fuster. Véase la relación de Josep M. Quadrado y Tomàs Aguiló con la poesía popular en Josep Massot i Muntaner, *Els mallorquins i la llengua autòctona*, Barcelona: Curial, 1985.

(2) *Art. cit.*, p. 229.

(3) *Ibid.*, p. 233.

res narrativos y líricos son “vena” de la mejor poesía y, como tal, su estudio incumbe de pleno derecho a la literatura.

De tan insólita dignidad se sintió especialmente orgulloso Marià Aguiló: “No es per dir la joyosa sorpresa de veure estampat (...) un cant que m’era tan familiar, eix romanç que sens recort d’haverlo may après, he sabut sempre. No me ’n podia avenir de que la entonada poesia artística hagués gosat fer tan bella rebuda á la popular, que fins llavors encobeia empeguintme á estones d’una inclinació que creya filla de ma ignorancia” (4). Marià Aguiló, el colector más constante de nuestro siglo XIX, no abandonó nunca aquella inclinación juvenil. “Exa poesia anònima i humil, la única capaç de desarmar la crítica y la enveja —escribe— me semblava aposta per tornar á encendre ’l foch de l’amor patri en los cors en que n’hi covás una sola espurna”, anhelo que tuvo la satisfacción de ver realizado más tarde en virtud de la “maravellosa renaxença de la *literatura* catalana” (5), a la cual él mismo contribuyó de forma decisiva como poeta, recopilador de tradiciones orales, lingüista y bibliógrafo (6). En suma, la publicación de este género de tradiciones, “dictades per gent qui no sap *de lletra*, era lo millor memorial de greuges, que un poble entoçonit per sentiment y per necessitat á conservar sa *llengua* materna pogués presentar als fills qui la renegan y á aquells qui ’ns la han bandejada de nostres escoles” (7).

Poco después de conocerse el artículo de *La Palma*, Manuel Milà i Fontanals incluyó en el *Compendio del Arte Poética* (1844) una versión de *La dama d’Aragó*, en lengua catalana. Consciente de su atrevimiento, lo justificaba ante el lector de este modo: “Alguno habrá sin duda que se estrañe que demos aquí cabida á una poesia de tal naturaleza; le contestaremos que aun esperamos ó, por mejor decir, tememos ver el día en

(4) Marià Aguiló i Fuster, *Romançer popular de la terra catalana. Cançons feudals cavalleresques*, Barcelona: A. Verdaguier, 1893, p. 338.

(5) *Romançer popular...*, pp. XIV-XV i VII; subrayo aquí y en la cita siguiente las expresiones que mejor revelan su orientación literaria.

(6) “Est amor a la llengua me féu oblidar la poesia propia perferme humil sirvent de nostra parla desterrada. De glosador més o menys pretenció, me fiu escrivent y copiador y arpeggador o inventariador de tot lo català, afi d’obrir el camí als altres, y les cançons populars, y el diccionari y els llibres y els goigs y les fulles volants y els manuscrits, tot ho desitjava veure per por d’enganyar als qui havia ponderat nostra riquesa literaria” (Marià Aguiló, “Pròlech” a *Recorts de juveness* [1900], reprod. en *Obra en prosa. Marià Aguiló*, al cuidado de Margalida Tomàs, V. de les illes Balears-Abadia de Montserrat, 1988, p. 36). Conviene saber que Aguiló siempre hizo hincapié en el papel precursor de Josep M. Quadrado y de Pau Piferrer: “El mon nou literari está massa content de si per fer justicia als qui li duen mitg segle de ventatge, yaxó fa que sie menys d’estranyar el silenci ab que rodejan l’obra magna den Piferrer y den Quadrado (...) Pobre Quadrado” (J. A. Gomis, *Mariano Aguiló y la “Renaixença” a través de un epistolario de 266 cartas a Tomàs Forteza (1867-1897)*, Barcelona: Balmes, 1966, p. 149, carta n.º 246, de 22-1-1892?).

(7) *Romançer popular...*, p. XIV.

que la moda que todo lo invade y todo lo devora se apodere tambien de la inocente poesía de nuestros abuelos” (8). El *Romancero General* de Agustín Durán (1849 y 1851) vino a reafirmar, en efecto, el apego de la generación romántica al romancero. Como decía Rubió i Lluch a propósito de su padre, Joaquim Rubió i Ors, “Lo Gayter del Llobregat”, otro pionero de la Renaixença: “De labios de mi padre he aprendido muchos Romances castellanos, sobre todo de los artísticos. Aquella generación adoraba el Romancero. Todos sabían de memoria los Romances del Cid, y algunos de los fronterizos” (9).

Con estos precedentes, Milà i Fontanals imprime la primera colección catalana de cantos tradicionales (1853) a modo de ilustración del capítulo que dedica a este asunto en *Observaciones sobre la poesía popular* (10). Su reedición, en 1882 —muy aumentada, pese a mantener el discreto título de *Romancerillo*— (11), aporta un rigor crítico desconocido hasta entonces en este género de publicaciones. Apenas es necesario añadir que Milà i Fontanals superó la doctrina romántica, legándonos una visión crítica y moderna de lo tradicional. Pero recordemos que las enseñanzas de Milà no fructificaron precisamente en Catalunya, por lo que la Universidad catalana careció de una escuela tradicionalista propia que perpetuase los estudios filológico-literarios sobre “poesía popular”.

Hay que añadir, por otra parte, que el uso del término “romance” para designar los cantos narrativos catalanes estaba autorizado de forma natural por el prestigio de que disfrutaba en toda Europa el Romancero castellano (la “Iliada sin Homero”) (12). Y así lo adoptan tanto Josep M. Quadrado como dos títulos fundamentales, ya citados: el *Romancerillo*

(8) Manuel Milà i Fontanals, *Compendio del Arte Poética, por el licenciado...*, Barcelona: J.M. de Grau, 1844; *vid.* pp. 154-156. No es el único caso de tradición oral moderna recogida por un tratado de preceptiva poética; ya en la reedición de *La Poética* de Ignacio de Luzán (1789) se cita de pasada un estribillo de *La dama y el pastor* (Diego Catalán, J.A. Cid et al., *La dama y el pastor. Romance. Villancico. Glosas*, Madrid: CSMP-Gredos, “Romancero tradicional, X”, 1977-1978, p. 106). Pero en el joven licenciado Milà hay que valorar, como gran novedad, el entusiasmo con que cita.

(9) Citado por Ramón Menéndez Pidal, *Romancero Hispánico. (Hispano-portugués, americano y sefardí). Teoría e historia*, tomo II, Madrid: Espasa-Calpe, Obras Completas de R. M. P., X, 2a. ed., 1968, p. 321, nota 32; corresponde a una carta de Rubió fechada en Sant Boi de Llobregat, 25 de julio de 1923 (Archivo M. Pidal).

(10) *Observaciones sobre la poesía popular, con muestras de romances catalanes inéditos*, Barcelona: N. Ramírez, 1853. Aunque el título genérico de la colección sea “Romancerillo catalan ó muestras de canciones tradicionales” (p. 99), no por ello descuida Milà los materiales líricos, e incluso publica algunos cuentos populares o “rondalles”.

(11) Manuel Milà i Fontanals, *Romancerillo catalan. Canciones tradicionales*, Barcelona: A. Verdaguer, 1882. Las *Observaciones...* de 1853 ya encabezaban así la antología de textos: “Romancerillo catalan ó muestra de canciones tradicionales” (p. 99).

(12) Sobre la propagación transpirenaica de las voces “romance” y “romancero”, véase R. Menéndez Pidal, *Romancero Hispánico...*, pp. 264-265.

catalan de Milà y el *Romancer popular* de Aguiló. El “romancer” seguía siendo “vena de la mejor poesía”.

Sin embargo, en el último tercio del siglo se produjo una mudanza sustancial. Al tiempo que los folkloristas dilataban su círculo de interés más allá de la tradición literaria, fue imponiéndose una nueva visión del género como patrimonio *musical* de los pueblos de habla catalana (13).

Ciertamente, la tendencia literaria no era sorda al encanto de las melodías. Es conocida la inclinación musical de quien pudo haber sido autor de la primera colección catalana de romances tradicionales, Pau Piferrer. Y Aguiló, por su parte, lamentaba amargamente que sus limitaciones personales privasen al *Romancer popular* de melodías, pues: “La fruició que esta lley que musica fa sentir es quasi indefinible. El romanç divorciat de sa tonada pertmes de l' arbre quan li cau sa fulla, mes que la rosa d' olor quan li fuig sa flayre” (14). También Milà admitía que estas poesías “deben oirse auxiliadas del canto, pronunciadas con el robusto y expresivo acento y con las indefinibles inflexiones del habla provincial, y entre el ambiente de la campiña y el estremecimiento de las ramas, ó á los compases de la cuna, ó al rumor de los husos y cabe el ahumado escaño del hogar rústico” (15), por lo que no es extraño que ofreciese, al final del *Romancerillo*, cuarenta y seis melodías, transcritas por Josep Piqué. Aunque, para entonces ya habían aparecido las *Cansons populars de la terra* de Francesc P. Briz.

La nueva orientación arranca, como ya he apuntado, de Francesc P. Briz, “digno maestro en Gay Saber, celoso y fecundo catalanista” (16), persigue avivar en la burguesía catalana el amor al país a través de la música. De ahí que, no conforme con publicar sólo los textos, los acompañe con melodías armonizadas para piano: “Es la primera vegada que 's donan á llum cants populars catalans acompanyats de la música (...). Pera nosaltres, catalans abans que tot, no n' hi havia prou ab estampar la tonada d' aqueixas cansons de modo que sols poguès servir pels mestres de música (...) Nosaltres volém que qualsevol pugua, aixís com toca una balada escosessa, tocar las preciosas cansons de nostra estimada terra” (17). Se trata, pues, de encauzar la melomanía del siglo y

(13) Véase Llorenç Prats, *El mite de la tradició popular. Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona: Eds. 62, 1988.

(14) *Romancer...* p. XXXI.

(15) *Observaciones...* p. 98.

(16) Como lo califica el propio Milà, *Romancerillo...*, p. XII.

(17) Francesc Pelai Briz, *Cansons de la terra. Cants populars catalans*, vol. I, Barcelona: E. Ferrando Roca, 1866, p. VII. Los restantes volúmenes de esta obra son: II, Barcelona: E. Ferrando Roca, 1867; III, Barcelona: Alvaro Verdaguier, 1871; IV i V, Barcelona-París; Alvaro Verdaguier-Maisonneuve, 1874 i 1877.

su afición al piano en beneficio del sentimiento nacional. En una línea similar, pero con la atención puesta en el canto coral y en la clase obrera, discurría la tarea de Anselm Clavé (1824-1874 (18)). Más tarde, y pensando de nuevo en la sociedad burguesa, vendrán las *Cansons populars catalanas* de Francesc Alió (19), muy bien acogidas por la crítica (20). Lluís Millet afirmaba, por ejemplo, que si “Clavé es el músic representatiu de la primera època del catalanisme, l’Alió es el músic representatiu (...) de la segona època del nostre renaixement artístic. Perquè les cansons de l’Alió varen ésser el toc d’atenció que giraren la vista de la jovenalla de allavors més frisa d’ideal cap a l’element cansó popular per a fer música nostra” (21).

A la difusión de este ideal, henchido de sentimiento patriótico, contribuyeron en gran medida las agrupaciones corales, particularmente el Orfeó Català, fundado en 1891 por Lluís Millet y Vives Amadeu, discípulos ambos de otra figura excepcional de la música catalana y colector de canciones tradicionales, Felip Pedrell. También hay que recordar la aparición, en los años sucesivos, de numerosos “cançoners populars” de carácter divulgativo, bien en cuadernillos coleccionables o en colecciones populares; por ejemplo, las *Cançons populars catalanas*, de Joan Guasch i Miró (1901); el *Cançoner popular*, de Aureli Capmany (1901-1913); las *Cançons populars catalanes* editadas por l’Avenç (1909-1916), etc. Ni siquiera los colectores que accedieron a la tradición desde el campo del folklore, como Rossend Serra i Pagès (1863-1929), Joan Amades (1890-1959), o Tomàs Carreras i Artau —fundador, con la colaboración de Josep M. Batista i Roca, del Arxiu d’Etnografia i Folklore de Catalunya (1915)—, se sustrajeron, en adelante, a la perspectiva musical

(18) Clavé “excitava la fibra sentimental obrera per la via de la realitat diferencial catalana, a través de la llengua, el folklore, i també de la capacitat catalana per la industrialització, objecte de suposat orgull popular. D’aquesta manera cal interpretar l’èxit innegable de les Corals de Clavé.” (Enric Olivé i Serret, “Els cors de Clavé i l’obrerisme”, *L’Aveir*, 104 (1987), pp. 28-29).

(19) Francesc Alió, *Cansons populars catalanas*, Barcelona: Sindicato Musical Barcelonés Dotesio (1892).

(20) Véase, por ejemplo, la reseña de Lluís B. Nadal, “Cansons populars catalanas recullidas y armonizadas per Francisco Alió”, *La Veu del Montserrat*, XV, núm. 20 (1892), pp. 154-156. El crítico recalca la alegoría que el propio Alió dibujó en la portada: un Sant Jordi “mata al drach feréstech de l’indiferencia y la botifleria” y se lleva a la cautiva doncella, la música catalana, a grupas del caballo, que es “l’acompanyament que ha posat Alió á cada tonada” (p. 155). Se trata de “traure de damunt de les lluhentes tapes del piano aqueixes excmunicades peçes italianes de que estan tan embafats, y sobre totaqueixes irritants *flamenqueries* hont petal’ *jolet* aborrit como lo fuet del tirá que á tants botiflers fa abaixar la testa” (*Ibid.*).

(21) Nota necrológica “En Francisco Alió”, *Revista Musical Catalana*, V (1908), pp. 129-131; cito de la p. 130. Hay otra necrología debida a Lluís B. Nadal en las pp. 127-129 del mismo número.

del género, que culminó en la Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1921-1936), dirigida por el maestro Francesc Pujol (22).

Desde entonces, los colectores catalanes han sido, con rarísimas excepciones, personas de formación musical o musicólogos, y los términos “poesía popular” y “romancer”, han permanecido en desuso (23). Nótese, en resumidas cuentas, cómo el abandono de la terminología literaria coincide con el giro musical que comentamos, y se produce con anterioridad a la polémica desatada en Catalunya por las actitudes españolistas de Menéndez y Pelayo (24) y de Menéndez Pidal (25).

1. APORTACIONES DE CAMPO (1981-1989) (26)

1.1. Un marco institucional: el CDRICTP

Abordando ya el asunto que da título a esta exposición, no partiré de una fecha más o menos redonda y arbitraria —que pudiera ser 1980 o

(22) Hizo posible la Obra del Cançoner Popular el mecenazgo del señor Rafael Patxoti i Jubert (véase Pere Artisi Benach, *El cant coral a Catalunya (1891-1979)*, Barcelona: Barcino, 1980, pp. 146-157).

(23) Un caso excepcional, el *Romancer tradicional eivissenc*, Palma de Mallorca: Ed. Moll, 1954, publicado por Mn. Isidor Macabich, en deuda manifiesta con el *Romancer* de Aguiló, y sin transcripciones melódicas.

(24) Menéndez Pelayo tuvo la mala ocurrencia de encomiar la españolidad de la tradición catalana, añadiendo: “Sorprende, además su número, y hay que agradecer al verdadero pueblo catalán, tan español siempre, el cariño y la tenacidad con que han conservado esta parte de nuestro tesoro poético, mostrándose en esto más castellano que los castellanos mismos” (“Romances populares recogidos de la tradición oral. Suplemento á la “Primavera y Flor de Romances” de Wolf”, en *Antología de poetas líricos castelanos*, X, Madrid: Hernando, 1900, pp. 250-251). El órgano ya no estaba para estos bollos, tras la crisis del 98 y la articulación del catalanismo político de Prat de la Riba; por ello, el 20 de septiembre de 1901 Ernest Moliné i Brasés lo fulminaba desde las páginas de *La Renaixensa*, órgano de la Unión Catalanista: “Algunas n’hi ha de cansons que’s cantan á Catalunya ab bona cosa de paraulas forasteras y particularment castellanas (...) hem de convenir també en que aquells romansos castellans al anar passant per llabis catalans perdian visiblement lo segell de procedencia, cada dia queyan destrossadas sas paraulas més melosas y en son lloch se n’hi posavan d’altras que haurían escandalisat al autor de la cansó y á tota la seva rassa”. Y más abajo: “Si en Menéndez y Pelayo ’hagués fet cárrech d’aquest doble treball destructor dels romans os castellans realisat pel nostre poble, no diria are mateixot cofoy: “Hay que agradecer al verdadero pueblo catalán...” (...) aquest mal grá del barbarisme caurrá tot sol de la nostra llengua si’l renaixement dú sa influencia regeneradora á totas las capas del poble; no creyém que cap Menéndez y Pelayo del sigle vinent s’haggi d’entussiasmar ab los catalans per sentirlos hi cantar las coblas bordeileras ab que’l género chico castellá nos ha infestat”.

(25) La siempre recordada polémica con Mn. A. Alcover, a raíz del artículo *Cataluña bilingüe*.

(26) Me ceñiré únicamente a la comunidad autónoma de Catalunya, debiendo excluir por razones de espacio, las Valencia y Baleares.

1985—, sino de un acontecimiento singular. Me refiero al I Congrés de Cultura Tradicional i Popular (Barcelona, 1981-Girona, 1982), una de las primeras actuaciones del Servei de Promoció Cultural creado por el Departament de Cultura de la Generalitat. Acudieron a aquella convocatoria cerca de 3.000 congresistas, y se presentaron 278 comunicaciones, correspondientes a unos 20 ámbitos diferentes que abarcaban el complejo universo de lo popular: música, danza, canción, imaginería, oficios, fiesta, etc.

Posiblemente, un encuentro de entidades y particulares sin otro denominador común que los calificativos “popular” y “tradicional” no resultaba el lugar más propicio para la reflexión científica —y no cuestiono, por supuesto, el nivel general de las comunicaciones—. Ahora bien, el Congrés resultó un acierto. En primer lugar, porque permitió verificar el interés de la sociedad catalana por su folklore; a este respecto, la cifra de 2.807 inscritos fue categórica. Y en segundo lugar, porque transmitió una sensación de respaldo a quienes de manera voluntarista y durante los años difíciles fueron los únicos valedores de la cultura popular. Fue un gesto estimable, en principio, como gesto. Pero no un gesto vano. Así, entre las conclusiones finales, se proponía a la Generalitat de Catalunya la creación de un organismo que impulsase la investigación científica y el archivo de la cultura popular. Dicho organismo se creó, en efecto, el 3 de octubre de 1983, bajo la denominación de Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular (CDRICTP), adscrito a la Direcció General de Difusió Cultural.

En la actualidad, el CDRICTP dispone de un fondo audiovisual de unos 200 elementos —entre cintas de vídeo y de cassette—, biblioteca y archivo de microfilms, fotografías y diapositivas, litografías, partituras, etc. De este archivo, merecen mención particular cuatro colecciones:

a) “Arxiu Josep M. Vilarmau” y “Arxiu Mn. Joan Sala”, que suman alrededor de 900 versiones de cancionero popular. Volveré más adelante sobre ellos.

b) “Arxiu Josep M. Castells i Andilla” y “Arxiu Joan Bial i Serra”, que entre los dos contienen unos 12.000 documentos inéditos sobre coreografía, música e indumentaria (27).

Desde el año 1985, el CDRICTP viene enriqueciéndose con una convocatoria anual de becas. De las 97 becas otorgadas entre 1985-1988, un 16% han sido destinadas al estudio del “cançoner” tradicional o popular, otro 16% a la música instrumental —gralla, flabiol, cornamusa,

(27) Datos que agradezco al director del CDRICTP, el señor Antoni Anguela i Dotres.

etc.—; un 15 % a las danzas, y, el resto, se reparte en capítulos diversos de carácter etnográfico: costumbres, oficios, imaginería, arquitectura popular, etc.

Tras el Primer Congrés de Dansa Catalana d'Arrel Tradicional (Sant Cugat del Vallès, abril de 1988), convocado por el Servei de Cultura Tradicional y l'Agrupament d'Esbarts Dansaires, el CDRICTP ha asumido la elaboración de un bastísimo inventario de cuantas danzas catalanas no hayan perdido aún su vigencia folklórica: el llamado "Arxiu de Danses Vives".

Las tareas de recolección romancística se canalizan, básicamente, a través de la Fonoteca de Música Tradicional, creada —en el seno del CDRICTP— en septiembre de 1987. Se ocupa de las tareas de coordinación el etnomusicólogo Josep Crivillé i Bargalló, secundado por su discípulo Ramón Vilar. Durante el pasado año, 1988, la Fonoteca concedió 11 becas de investigación —a través de las convocatorias del CDRICTP, anteriormente mencionadas—. El romancero se halla englobado, como es costumbre en Catalunya, en los trabajos genéricos sobre "cançoner":

a) Dolors Berenguer: 14 cintas + 2 vídeos con "cançons" de diferentes comarcas: Segarra, Conca de Barberà, Urgell, Ripollès y Garrobra, esto es, una amplia zona de las provincias de Lleida, Tarragona y Girona.

b) Antoni Noguera: 12 cintas del Tarragonès (Tarragona).

c) Gabriel Ferré: 23 cintas + 1 vídeo del Tarragonès y del Baix Camp (Tarragona).

d) Antoni Costes: diversos materiales del Delta de l'Ebre (Tarragona).

e) Grup de Recerca Folklòrica d'Osona: varios estudios sobre su comarca, Osona (Barcelona).

f) Carrutxa, de Reus: encuesta en la Ribera d'Ebre (Tarragona).

Por otra parte, la Fonoteca está atenta a la adquisición, para su archivo, de cualquier material sonoro o escrito ya existente. Todo ello, en fin, va siendo paulatinamente informatizado y puesto a disposición de los estudiosos. Además, la Fonoteca tiene el propósito de difundir el folklore musical en forma de ediciones sonoras, y entre sus planes inmediatos ya hay un primer disco con temas instrumentales y vocales, siguiendo el ejemplo de la Fonoteca de Materials del País Valencià, que, desde su fundación en 1984, lleva editados 10 discos LP, coordinados por Vicent Torrent.

En conclusión, Catalunya es hoy afortunada por contar con una instancia oficial, el CDRICTP, dispuesta a apoyar las propuestas de

trabajo e investigación de entidades y particulares —exposiciones, congresos, encuestas, publicaciones, etc.—, y de una Fonoteca que está llamada a vertebrar los esfuerzos de recolección del legado tradicional, que, como es sabido, se extingue rápidamente.

1.2. Encuestas debidas a entidades particulares

La recolección del “cançoner” tradicional, muy decaída en Catalunya tras la Guerra Española (1936-1939), y felizmente recuperada por la iniciativa particular a partir de la década 1970-1980, ha dependido, en gran medida, de la iniciativa de algunos aficionados y de pequeñas agrupaciones locales dedicadas a la cultura popular (28).

1.2.1. *El Grup de Recerca Folklòrica d'Osona*

Sin duda, el equipo de investigación más constante a lo largo de los últimos años ha sido el Grup de Recerca Folklòrica d'Osona (GRFO), formado, desde su constitución en 1980, por Jaume Aiats y los hermanos Ignasi y Xavier Roviró.

Jaume Aiats ya había participado, con el grupo de poesía *El Clot, de Vic*, en la elaboración de *El Rec del Tint* (29), un curioso librito de canciones tradicionales de fuente oral, la mayor parte comunicadas por Joan Tresserres, uno de los cantores más sobresalientes de la Plana de Vic. Poco después, Aiats se sumó a los hermanos Roviró y juntos emprendieron la búsqueda de materiales folklóricos por toda la comarca: 1981, municipios de Rupit-Pruit; 1982-1983, subcomarca del Lluçanès (Prats de Lluçanès, Perafita...); 1984, subcomarca de les Guilleries (Viladrau...); 1986-1987, norte y sur de la Plana de Vic; 1988, municipios del este de la Plana: Roda de Ter, Folgueroles...

El archivo del GRFO sobrepasa en la actualidad las 500 horas de grabaciones etnográficas: costumbres, aforismos, oraciones, cuentos y leyendas, romances y canciones, etc. Según cálculos del propio GRFO, su fichero de informantes ronda las 600 entradas, es decir, que durante los últimos años han sido entrevistados sistemáticamente casi todos los habitantes de la comarca con más de 60 años. En cuanto al romancero, el GRFO afirma que sus fondos pasan de los 700 documentos, en general bien ejecutados. Merece destacarse el apartado de romances

(28) Véase G. Ferré, S. Rebés el. Ruiz, “Cançó i música tradicional als Països Catalans, avui”, *Revista Musical Catalana*, 2.ª época, 20 (1986), pp. 5-7.

(29) Miquel Tuneu et al., *El Rec del Tint. 1. Recueil de cançons populars*, Vic: el Clot, 1980.

históricos, con *La presó del rei de França (o Prisión de Francisco I de Francia)*, *Bac de Roda*, y muy particularmente *Els segadors*, es decir, la *Sublevación de Catalunya contra Felipe IV*, desconocido hasta ahora en la recolección del siglo XX. Como cabe suponer, tratándose de un material tan abundante, sólo ha sido posible transcribirlo parcialmente, en función de los intereses inmediatos del grupo, pero está bien inventariado y es consultable a través de un servicio concertado con la biblioteca de los Estudios Universitarios de Vic.

El GRFO ha publicado hasta la fecha dos volúmenes, fruto de su primera experiencia, en Rupit-Pruit, uno canciones (30) y otro de narraciones en prosa. De aquel podríamos destacar varios romances —*Don Lluís de Montalbà (o La vuelta del navegante)*, *La calúnnia de la reina*, *El miracle de Sant Jaume*, etc.—, pero su aportación más remarcable es el rigor de las transcripciones musicales y textuales, junto a los aspectos contextuales o etnográficos de los documentos, perfectamente atendidos. En el archivo del CDRICTP, en Barcelona, se encuentran depositados dos trabajos más del GRFO, aún inéditos: *El cançoner d'Espinelves* (beca de 1985) —que contiene unas 190 canciones, entre ellas un 65 %, aproximadamente, narrativas—, y *Cançons tradicionals al Luçanès* (beca de 1986). Los miembros del GRFO han aprovechado ya sus encuestas para la redacción de algunos trabajos académicos. Así, Jaume Aiats ha sistematizado las características melódicas y textuales de un corpus de 50 romances en *Anàlisi formal d'un repertori líric narratiu del Luçanès* (presentado al Conservatori Municipal de Música de Barcelona), aplicando al romance catalán los moldes rítmicos descubiertos por Constantin Brailoiu en la canción tradicional rumana. Por su parte, Ignasi Roviró estudia *Don Joan i don Ramon*, emparentado con *Le Roi Renaud* y la baladística europea de “la viuda sin saberlo”.

1.2.2. Carrubra

Desde 1985 funciona en el Baix Camp (provincia de Tarragona), el Centre de Documentació sobre Cultura Popular, como sección de la Asociación Cultural Carrubra, creada en 1980. El Centre de Documentació de Carrubra se estructura en tres grandes líneas de trabajo: la historia local, la etnografía y el cancionero y la música popular. Carrubra es una entidad particular pero abierta, desde siempre, a la ciudad de Reus. Así, su biblioteca, de unos 1.500 volúmenes, especializada en temas de folclore y cultura popular, es de uso público. La entidad cuenta también con un importante archivo documental y ha venido organizando numerosos seminarios, ciclos de conferencias, exposiciones, etc.

(30) G.R.F.O., *El folklore de Rupit-Pruit. I. Cançoner*, Vic: Eumo, 1983.

Pero vayamos al romancero. En 1983, Carrubra inició una encuesta por el Baix Camp y el norte del Priorat (Tarragona), que se prolongó, de forma ya menos intensa, hasta 1985. Isabel Ruiz y yo mismo aportamos a aquel trabajo nuestra experiencia como colectores de romancero —adquirida con el Seminario Menéndez Pidal y en la Catalunya Vella—, mientras que, por su parte, Salvador Palomar y Gabriel Ferré hicieron valer su conocimiento de la comarca, fruto de anteriores encuestas etnográficas. Con una selección de aquellos materiales (43 cintas) se preparó luego el *Cançoner tradicional del Baix Camp i el Montsant* (31). Esta obra comprende 280 canciones, de las cuales 74 son romances: *El comte Arnau*, *Don Joan i don Ramon*, *La porquerola*, etc. En la introducción, esbozamos la historia de la recolección en aquellas comarcas, las más desfavorecidas por los colectores de inspiración romántico-renacentista e incluso por la Obra del Cançoner Popular.

La última encuesta nos ha llevado a Salvador Palomar y a Salvador Rebés —con una beca de la Fonoteca de la Generalitat— a la Ribera d'Ebre: Rasquera, Miravet, Ascó y García. Los resultados han sido espléndidos, en particular en el pueblo de Rasquera, donde recogimos romances poco frecuentes como *Isabel de Liar* o *La gaurdadora d'un mort*. Mencionaré también una versión de *La sortida a missa* (*La muerte ocultada*) obtenida en Ascó de una mujer casi centenaria. Para este verano proyectamos una campaña de recolección por la comarca del Priorat (Falset).

Carrubra no descarta la posibilidad de publicar materiales sonoros de sus encuestas, y ya está colaborando con José Manuel Fraile en un proyecto para el sello fonográfico SAGA consistente en una antología del Romancero Hispánico.

1.2.3. Trabajos de campo en las comarcas de Lleida

En Lleida funciona, desde 1977, un Grup de Recerca de Cultura Popular de Ponent, de cuyas actividades daba cuenta al Congrés de Cultura Popular (1982) Xavier Massot i Martí, entonces miembro del colectivo. El mismo Xavier Massot preparó en 1983 un cancionero popular de su comarca, el *Cançoner del Segrià* —aún inédito, en su mayor parte—, y, años más tarde, un capítulo divulgativo sobre romances y canciones en *Cultura popular a Lleida, 1150-1950* (32).

(31) G. Ferré, S. Rebés e l. Ruiz, *Cançoner tradicional del Baix Camp i el Montsant*, Barcelona: Alta Fuila-Centre de Lectura de Reus, 1988.

(32) Editado por: Ajuntament de Lleida, Quaderns de divulgació ciutadana, n.º 6, col.lecció La Banqueta, 1986.

Desde 1987, Joan Bellmunt i Figueras, “el poeta de les Garrigues”, viene publicando unos volúmenes de ordenación geográfica que quieren retratar el saber y las costumbres populares de las comarcas de Lleida. Y a tal efecto, el autor inserta en sus páginas algún que otro romance tradicional (33).

Pero las mayores expectativas están puestas en el mundo institucional. Hace tan sólo tres semanas, a raíz de las I Jornades sobre Patrimoni Etnogràfic de les Comarques de l'Alt Pirineu i de Ponent, se ha debatido en profundidad la situación de aquellas tierras, con la participación de nombres tan significados como Josep M. Boya, Xavier Català, Montserrat Iniesta, Llorenç Prats y Ferran Rella. En el ánimo de los participantes ha estado el relanzamiento etnomuseológico de la región y la investigación de campo. Finalmente, el Estudi General de Llieda tiene la fortuna de contar entre sus profesores con un gran teórico del folklore catalán, el antropólogo Llorenç Prats i Canals, quien sin duda habrá de influir en el desarrollo de futuros proyectos de encuesta.

1.3. Encuestas derivadas de la actividad académica

Cerraré el apartado de encuestas con la revista de los trabajos originados en centros académicos.

1.3.1. *La Universidad de Tarragona*

Señalábamos más arriba cómo la Universidad catalana se mantuvo, en general, al margen de la tradición oral, aunque algunos profesores universitarios de gran prestigio, como por ejemplo Antoni Comas o Josep Romeu i Figueras, le dedicasen algunos trabajos de indudable valor. Pero desde la desaparición de el Arxiu d'Etnografia i Folklore, de Carreras i Artau, nuestra Universidad no ha vuelto a promover la recogida sistemática de canciones tradicionales. Esta es una práctica que, en todo caso, han seguido sin ningún rigor metodológico algunas escuelas de Magisterio.

Pronto hará diez años que Josep M. Pujol i Sanmartin imparte el curso “Etnopoética y folklore” en la Facultad de Letras que la Universidad de Barcelona tiene en Tarragona. Los trabajos de sus estudiantes han servido de base para constituir en dicha facultad el Arxiu Folkloric del Departament de Filologia. Conviene recalcar que no se trata únicamente de un archivo de canción tradicional, sino de folklore, y que el profesor Pujol entiende el término “folklore” en su acepción norteameri-

(33) Joan Bellmunt i Figueras, *Fets, costums i llegendes. Les Garrigues*, 3 vols, Lleida: Virgili & Pagès, 1987. Los tres volúmenes de 1988 están dedicados al Segrià.

cana, siguiendo de cerca a Richard M. Dorson y a Dan Ben-Amos, es decir que considera folklore cualquier mensaje artísticamente configurado y utilizado interactivamente en el seno de una comunidad reducida (*small group*) (34). Así pues, el Arxiu Folklòric de Tarragona recopila toda suerte de materiales etnopoéticos —rurales y urbanos—, por lo que resulta difícil, en estos momentos, y a falta de un fichero exhaustivo o un catálogo que describa los fondos actuales, cuantificar su aportación al ámbito del romancero. No obstante, ha de ser importante, conociendo las posibilidades del área que se explora —comarcas de Tarragona— y la preparación teórica y metodológica de los estudiantes que siguen el curso. En nuestro *Cançoner tradicional del Baix Camp...* (1988) ya dábamos cuenta de las primeras publicaciones debidas a discípulos de Josep M. Pujol (35).

1.3.2. *El Conservatori de Música de Barcelona*

Por otra parte, Josep Crivillé i Bargalló, profesor del Conservatori Superior Municipal de Música de Barcelona, también ha impulsado la recolección y el análisis del “cançoner” popular. La Etnomusicología es asignatura oficial en el plan de estudios de la casa desde 1979.

En el Conservatori tuvo su origen, además, la Associació de Recerca Etnomusicològica, grupo de investigación privado que dirige el propio Crivillé y que cuenta con los musicólogos Ramón Vilar, Glòria Ballús y M. Isabel Garvia, cuyas actividades de investigación se han desarrollado en las comarcas del Bages (Barcelona), Pallars (Lleida) y Priorat (Tarragona). Tan importante como sus encuestas de campo está siendo su labor de catalogación de documentos etnomusicológicos, cubierta en una primera fase (1856-1923) con una beca de la Generalitat (1988). A este mismo equipo de trabajo debemos la edición de un *Cancionero popular de la provincia de Huesca* (1986), a partir de los antiguos materiales de Juan José Mur.

2. RECUPERACIONES DEL PATRIMONIO HISTORICO

Tal vez una de las facetas más importantes de la actividad de estos últimos años haya sido la recuperación de viejas colecciones de romances, ya perdidas o olvidadas.

(34) Josep M. Pujol, “Literatura tradicional i etnopoètica: balanç d’un folklorista”, en *La cultura popular a debat*, ed. a cargo D. Llopart, J. Prat y Ll. Prats, Barcelona: Alta Fulla-Fundació Serveis de Cultura Popular, 1985, pp. 158-167. Concepción que, personalmente, también suscribo.

(35) Cf. pp. 18-19, donde mencionábamos los trabajos de Concepció Benet (1983) y Fina Anglès (1986).

2.1. El *Cançoner del Ripollès*

Sorprende, dada la escasez de materiales antiguos que padecemos, que un cancionero, concluido en 1922 por los folkloristas Tomàs Ragner, Josep Maideu, Salvador Vilarrasa, etc., haya permanecido inédito y casi olvidado durante décadas en l'Arxiu-Museu Folklòric de Sant Pere de Ripoll, a cuyo cuidado, debemos, por otra parte, su conservación en medio de las vicisitudes bélicas y políticas de este siglo. Lo constituyen 4 carpetas, con 540 documentos —más de la mitad, romances—, muy bien transcritos y localizados: informante, población, fecha... Según la etnomusicóloga M. Antònia Juan i Nebot, que prepara la edición íntegra de este *Cançoner del Ripollès*, gracias al rigor que los colectores pusieron en su obra es posible abordar en ella, por ejemplo, el problema de la variabilidad textual y melódica, así como el “comportamiento musical” de cada informante, con una precisión crítica que no permiten otras compilaciones viejadas y retocadas por prejuicios estéticos.

2.2. La colección de Josep M. Vilarmau

Aludía en páginas anteriores a dos colecciones inéditas, archivadas en el CDRICTP de Barcelona. Paso a describirlas brevemente. Primero, el denominado “Arxiu Josep M. Vilarmau”. Su compilador fue un terrateniente de Prats de Lluçanès, Josep Maria Vilarmau, hombre de aficiones excursionistas, que tenía además una buena formación musical y literaria. En un primer momento, hacia finales de 1920, Vilarmau comenzó a interesarse por las tradiciones locales, seguramente bajo la influencia de su amigo A. Busquets i Punset. Pocos años después había conseguido reunir ya una buena colección folklórica de su comarca, el Lluçanès, tarea que reemprendió entre 1940 y 1945 —después de terminar la Guerra en el bando vencedor—, con la ilusión de publicarla a sus expensas. A tal efecto, tenía ya 11 volúmenes de temática diversa, bien estructurados y casi listos para edición. La cifra de canciones populares ronda las 1300; un 60% del total, aproximadamente, romancero. Pero Josep M. Vilarmau murió en 1947, sin ver realizado su proyecto. Los materiales ahora recuperados —gracias al GRFO, que los puso a disposición del CDRICTP— nos muestran un folklorista riguroso desde las primeras anotaciones de campo a la elaboración final de los tomos.

2.3. Materiales de la Obra del *Cançoner*

Basándome en una información que, como en el caso anterior, agradezco al amigo Jaume Aiats, el mes de julio de 1936, Mn. Joan Sala i Salarich, sacerdote y folklorista, tenía listo para enviar a las oficinas de la Obra del *Cançoner Popular* de Catalunya un paquete con unas 430

versiones tradicionales. Desgraciadamente, Joan Sala fue asesinado en aquellos días y nadie volvió a tocar el envoltorio de tela y papel de diario que contenía las canciones hasta que un familiar dio noticia de ello al GRFO. ¡Milagrosos restos de un doble naufragio, la guerra civil y la Obra del Cançoner!

Por otra parte, el músico Jaume Arnella, un enamorado de la canción popular que, además de representarla, como él dice, en “la farándula”, ha sido colector de versiones orales (en la Alta Garrotxa, el Priorat...), cedió al archivo de Carrubra, hace años, unas carpetas de romances mecanografiados que, con toda probabilidad, corresponden a las encuestas del maestro Xavier Gols en el Priorat (1932-1933), con el patrocinio de la Obra del Cançoner.

Yo mismo, para cerrar este capítulo, presentaré a finales de este año, para el CDRICTP, un catálogo descriptivo de los materiales catalanes depositados en el Archivo Menéndez Pidal de Madrid, un corpus de más de 600 romances cuyos colectores, fueron, en su mayoría, Marià Aguiló y “missioners” de la Obra del Cançoner: Joan Amades, Higiní Anglès, Josep Barberà, Pere Bohigas, Palmira Jaquetti, Baltasar Samper, Joan Tomàs, etc.

2.4. Los fondos de Serra i Pagès

La doctora Josefina Roma i Riu y sus colaboradores del Departament de Antropologia de la Universidad de Barcelona estudian, en estas fechas, los fondos de Rossend Serra i Pagès, “factotum” del folklore catalán en los años anteriores a la Obra del Cançoner. Son materiales inéditos que se conservan en el Arxiu-Hemeroteca Municipal de Barcelona (Casa de l’Ardiaca). Josefina Roma nos anuncia la publicación, en la editorial Alta Fulla, del magno estudio del profesor Serra i Pagès sobre la leyenda del conde Arnau. Como complemento, la edición incluirá el corpus de baladas de *El comte Arnau* recogidas por el propio Serra i Pagès.

3. PUBLICACIONES

3.1. Ediciones de nuevos materiales de campo

Sus títulos ya han aparecido en la crónica de encuestas (36). Por otra parte, en las actas del III Coloquio sobre Romancero y otras formas poéticas (Madrid 1982), aparecerá, cuando se salven las dificultades que

(36) Véanse notas 28, 29 y 31.

han retrasado la edición, nuestra ponencia “Notícia d’un recull de cançons de la Catalunya Vella” (Salvador Rebés y Isabel Ruiz), con una muestra literaria de 25 romances tradicionales.

Durante el período que nos ocupa, además, han acogido romances tradicionales en sus páginas diversas revistas: *l’Estrof* (Lleida), *Cardener* (Cardona), *Clot* (Vic), *Som*, *Revista Musical Catalana* (Barcelona), etc.

En cuanto a ediciones sonoras de materiales ejecutados por los propios informantes, existe en el mercado el LP *Canten els vells del Pirineu* (Barcelona: AUVI, 1982), de Artur Blasco, colector de canción y música instrumental del Pirineo y fundador de la Associació Arsèguel.

3.2. Ediciones nuevas de viejos materiales

La Abadía de Montserrat, cuyas Publicaciones dirige Josep Massot i Muntaner, dio a la luz en 1983 una selección de romances y canciones preparadas por Pere Bohigas (37). Sucede que el primer volumen salió de la imprenta en 1938, sin que llegase a ser distribuido. En cuanto al contenido, casi todos los textos proceden de fuentes impresas —Aguiló, Milà, etc.—, aunque también encontramos algunas versiones inéditas del archivo particular del dr. Bohigas, con ciertos retoques que él mismo declara en las notas correspondientes. Es una obra muy recomendable para quienes deseen iniciarse en el conocimiento de nuestro cancionero.

Particularmente curioso es el caso del *Romancer català* de Eds. 62 (38). De hecho, se trata de una selección de textos que figuran en el *Romancerillo* de Milà i Fontanals, también con propósitos divulgativos, por lo que se prescinde de variantes y anotaciones. Sin embargo, hay una importante salvedad: el responsable de la antología, Joan A. Paloma, con los materiales de Milà a la vista, reestablece algunas omisiones de la primitiva edición, y, en ocasiones, el texto que selecciona no es la versión A del *Romancerillo*, sino otra que éste se ofrecía fragmentariamente... (39) por lo que la publicación cobra un nuevo interés.

Por su parte, Immaculada Caballé i Pere Ibern, dos estudiosos de la música instrumental, han exhumado del Arxiu Històric “Fidel Fita”, de Arenys de Mar (Barcelona) un curioso testimonio de baile carnavalesco,

(37) Pere Bohigas, *Cançoner popular català*, 2 vols., Montserrat: Publicacions de l’Abadía, 1983.

(38) *Romancer català. Tent establert per Manuel Milà i Fontanals*, a cargo de Joan A. Paloma, Barcelona: Eds. 62-“la Caixa”, colección MOLC n.º 47, 1980.

(39) Por ej., pp. 141-142, *La infanta seduïda (Conde Claros en hàbito de fraile)*, es la versión 258C de Milà, que la edita sólo parcialmente, con su sistema de variantes.

el “ball de cançons”, ejecutado al son de diversos romances y canciones populares (40).

Yo mismo he publicado, recientemente, algunas versiones inéditas del Archivo Menéndez Pidal recogidas hacia 1920 por Mn. Higini Anglès y Ventura Gassol en el Camp de Tarragona (41).

3.3. Otras publicaciones

En este apartado, destacan:

1983: Josep Masot i Muntaner, Salvador Pueyo y Oriol Martorell, *Els Segadors. Himne nacional de Catalunya* (42). Ofrece la historia del romance catalán del Corpus de Sangre y sus relaciones con el himno de Catalunya.

1984: Joan Prat i Carós, “Un esbós estructural del cançoner nadalenc català”, análisis que se incluye en *La mitologia i la seva interpretació* (43).

1986: El dr. Antoni Badia i Margarit, en el homenaje a Romeu i Figueras, aportaba unas “ínfimes notes gramaticals a una cabdal cançó popular”, que no es otra que el *Comte Arnau* (44). Y ese mismo año, 1986, la *Revista Musical Catalana* dedicó un dossier a la Etnomusicología en el que colaboraron Josep Crivillé, Jaume Aiats, Pere Artís y Mihály Iltzés (45). Para la misma revista trazamos Gabriei Ferré, Isabel Ruiz y Salvador Rebés un panorama de la recolección etnomusical reciente, ya citado: “Cançó i música tradicional als Països Catalans, avui” (46), y que sirvió de base para una ampliación posterior, de ámbito peninsular, presentada por Gabriel Ferré al Congrés Internacional Higini Anglès i la Musicologia Hispànica (Barcelona-Tarragona, 1988), titulada “L’etnomusicologia hispànica en les aportacions posteriors a Higini Anglès”.

4. ROMANCERO Y CULTURA POPULAR

También la cultura popular ha sido objeto de reflexión reciente. El II Seminari de Cultura Popular de l’Institut Català d’Antropologia (1983-1984)

(40) Immaculada Caballé y Pere Iben, *El Camestolles arenyc al segle XIX*, Barcelona: Alta Fuila, 1985.

(41) Salvador Rebés, “Onze romanços tradicionals del Baix Camp”, separata de la *Revista del Centre de Lectura de Reus*, n.º 12 (diciembre de 1988), pp. 6-12.

(42) Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1983.

(43) Barcelona: Els llibres de la Frontera, 1984, pp. 189-223.

(44) En *Estudis de Literatura Catalana en honor de Josep Romeu i Figueras*, I, Montserrat: Abadia, 1986, pp. 67-80.

(45) *Revista Musical Catalana*, 2.ª época, n.º 15 (1986).

(46) Véase nota 27.

reunió, en torno a esta cuestión, a 25 especialistas (47). A la antropología debemos, en primer lugar, una contribución esencial a la historia del folklore catalán; me refiero a *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions, 1853-1981*, de Llorenç Prats, Dolors Llopart y Joan Prat (48), y, en segundo lugar, *El mite de la tradició popular*, de Llorenç Prats (49). No es necesario insistir en la utilidad de este género de estudios, que nos ayudan a situar a los colectores del “cançoner” —y del romancero— en su contexto cultural e ideológico.

Aunque no podamos tratar por extenso la cuestión de los estudios monográficos sobre algunas figuras de la recolección, sí es preciso dejar constancia de que nuestras principales figuras han atraído ya la atención de los investigadores. Así, Marià Aguiló (estudiado por Massot i Muntaner), Manuel Milà (por Manuel Jorba y Joan A. Paloma); Bertran i Bros (por Josep M. Pujol); Cels Gomis (por Llorenç Prats); Serra i Pagès (por Josefina Roma); Baltasar Samper (por Massot i Muntaner), etc.

Claro es que aún persisten importantes lagunas, que no tardarán en cubrirse, como, por ejemplo, la historia de la recolección tras la Guerra Civil, donde, sin duda, tiene reservado un papel importante el Instituto Español de Musicología del Consejo Superior de Investigaciones Científicas de Barcelona, fundado en 1943, y que contó a lo largo de los años con unos colaboradores de gran categoría: Mn. Higiní Anglès, Joan Tomàs, Marius Schneider, Joan Amades, Josep Romeu i Figueras, etc.

5. PERSPECTIVAS DE FUTURO

Hemos visto cómo los colectores de otros tiempos eran poco conscientes de que la encuesta “literaria”, o bien “musical”, o “pintoresca”, por separado, había de proporcionar por fuerza una imagen parcial de la tradición. Las cosas han empezado a cambiar. Los términos “etnomusicología” y “etnopoética” se han incorporado al uso general, y con ellos una sensibilidad diferente que se traduce en la colaboración de antropólogos, filólogos y musicólogos. Hemos dejado atrás las fases del esencialismo romántico, el excursionismo y el nacionalismo musical. También la exploración lúdica y reivindicativa de los años 60-70. Ahora se trabaja con rigor. Es mucho lo que queda por hacer sobre el terreno —en los pueblos y en los barrios de las ciudades— y en los archivos. Pero Catalunya dispone hoy de una generación de folkloristas jóvenes.

(47) Las ponencias se recogen en *La cultura popular a debat*, citado anteriormente (nota 33).

(48) Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular, 1982.

(49) Véase nota 13.

KONTAPOESIAREN MODULU METRIKOAK HEGOALDEKO USARIOAN

Billabona, 1989-V-26

Juan Mari Lekuona

Herri-literaturaren esparruan, eta azkenaldiko ikaskuntzei gagozkielarik, ezertan aurrerabiderik egin bada, kontapoesiari buruz izan dela esango genuke, besteak beste. Gaurregun poemon saila nahiko mugaturik daukagu, antologia aski hornitua, eta azterketak, batez ere lan monografikoenak, ez gutxi bideratuak. Gaur kontapoesia, sail berezia ezezik, balioetsuenetarikoa ere badugu herri-literaturan.

Gaiari lehen hurbilketa ona egin zaion arren, aurrerapausu asko dago emateko oraindik, beste literatur alorretan bezalatsu. Eta ekinbide bat haserakoan gaiaren beharrak eta langilearen ahalak ongi uztartzea ezinbestekoa denez, estrofen egiturak aztertzea gogoratu zait, gaia oro har gutxi landurik dakusagunez, eta nire ofizioak sail hori lantzerara naramenez, poesi egiturei buruz orain arte egin ditudan lanak gogoan.

Geure urratson abiapuntu, eta oraingoz bildumarik osoena dugunez gero, idazlan hau daukagu begiaurrean: "Euskal baladak" (1). Gure arloa oro har lantzen ez badu ere, oharkizun jakingarriak aipatzen ditu poema jakinei buruzko aurkezpenetan. Liburu honetako bilduma oinarri hartuz, hari nagusiak markatzea da gure egitekoa: sail zabalak hesituz, barruko ereduen egitura irudikatzea eta gaiari buruzko ikuspegia laburbiltzea.

Egitura metrikoak bere osoan sailkatu, zenbatu eta balioztatzeak ikuspegi jakingarria dakar kontapoesiaren ezagutzarako. Egon diren modulu metriko desberdinak, puntuen eta silaben asko edo gutxian, edota beste tekniketan, eraikirik geratzen da diskurtsu poetikoa eta hitzaren eraikuntza gutzia. Alderdi garrantzizkoa testu poetikoaren estiloa zehaztu nahi bada.

(1) Y. Lakarra, K. Biguri, B. Urgel: *Euskal baladak*, 2 t. "Hordago". Donostia, 1983.

1. LAN METODOA

Azterketak egiteko materiale bat behar eta, *Euskal Baladak* aipatu liburua hartu dugu aztergai. Oraingoz multzorik zehatzena eta fidagarriena ere badenez, eta gure lanerako jakingarriena ere bai; eta bestalde, nahiko argibide ere jalgitzen dizkigunez, bilduma hori izan da gure aukera, gure lanaren oinarri nagusia.

Lehenengo lana eskema metrikoak egitea izan da, bildumako poema guztien zehaztapenak bilduz, ezaugarriak jasoz, ohar aipagarriak kontuan hartuz. Hori bai: eskema metrikoetan ezin dugu esan erabateko zehaztasunean gabiltzanik, ezinezkoa denez adostasuna silabak zenbatzeko orduan. Izan ere, sinalefak eta kontrazioak egiteko erak, tokian-tokian kantuak ahoskatzeko moduak eta lizentziak han eta hemen desberdinak direnez, baliteke denok bat ez etortzea guk eginiko eskemekin. Hala ere, silaba gutxitako balantza eta fluktuazioa denez, baliagarri direla uste dugu modulu metrikoak nahiko egoki tajutzeko. Mugak muga, esparruak nahiko garbi bereizten bait dira.

Hurrengo lana, sailkatzea da. Hemen ere zail da adostasun bat lortzea. Hasteko, bi tradizio dauzkagu: ifarraldekoa eta hegoaldekoa (2). Estrofaren diseinua desberdin marrazten dugunez, ezin bat etorri estrofei buruzko izendegian. Guk, esan dugunez, *Euskal Baladak* hartu dugu hornigai, eta honela da liburu honetako jokabidea:

“*Neurtitzak*: Hispaniar Erromantzeroan gertatzen den bezala... neurtitzen eraketa da tradiziozko testuak argitaratzekoan arazo eztabaidatuenetarikoa. Gure kasuan arazo hau, euskal metrikoak azterketen garapenaren laburra kontutan harturik, askozaz larriagoa dugu, hain eztabaidatua ez bada ere. Kontua neurtitz laburra... edo luzeak baina bi hemistikiotan banaturik argitaratzea da. Oro har, lehenengo aukeratu dugu, nahiz eta Antologia honetan aldaera batzu neurtitz luzez agertzen diren, hemistikioen arteko etena ateratzea ezinezkoa bait zen batzuetan” (3).

Beraz, aztergai bildumaren iritzari utsiz, eta honi neronek *Ahozko euskal literatura*-n esanikoa sailkapen eredu hartzen dudalarik (4), honen arabera egin ditut estrofen multzoak. Hegoaldeko bertsolari tradizioari utsiz eginiko sailkapena dugu, beraz. Eta baliagarri dela uste dugu, besterik erabakitzen ez den bitartean.

(2) J. Haritschelhar: *Le poète souletin Pierre Topet-Etchaun (1786-1862)*. “Cino del Duca”. Biarritz, 1969, 507 eta 478 or.

(3) Y. Lakarra, K. Biguri, B. Urgel. *Ibid.*, 2 t., 11 or.

(4) J. M. Lekuona: *Ahozko euskal literatura*. “Erein”. Donostia, 1982, 139 or. eta hur.

Azken urratsa, emaitza nagusienak biltzea da, eta zenbait ondorio azpimarratzea. Begirada batean, ugaria ez da jasoko dugun uzta, baina ikuspegi zehatzagorik, eta batez ere aipagarriagorik aurki daiteke kontapoesiaren ezagutzarako, ibilpide hau burututakoan.

2. MODULU METRIKOAK

Guk aztergaitzat hartutako kontapoesiaren bildumak, eraskotako neurkera moldeak erakusten dizkigu. Zehatzapen eta egiaztapen honek, gauzaren aberastasuna ezezik, erakusten digu, beti ez direla berdinak izan konbentzio metriko-literarioak. Eta nabari diren aldakuntzetatik eta besterik gabe, datu kronologiko zehatzik atera ez badaiteke ere, honek adierazten digu, eredu desberdinetara jo duela kontapoesiak garaiko ulerkuntza eta sentiberatasun estetikoari jarraituz.

Nahiz eta guk aukeratu bildumako poema kopurua haundia ez izan, zehazketa asko eskatzen dizkigu, estrofa-moldeen aniztasuna dela bide. Sail nagusi hauek hesitu ditugu:

1. *Modulu finkoak silabetan, bertso-lerrotan, puntutan*
 - Puntuak hoskidetuz
 - Eredu paralelistikoak
2. *Modulu finkoak silabetan eta puntutan, ez hala bertso-lerrotan*
 - Tiradak
3. *Modulu finkoak bertso-lerrotan eta puntutan, ez hala silabetan*
 - Estrofa periodotuak
4. *Modulu finkoak puntutan, ez hala silaba eta bertso-lerrotan*
 - Periodoak
5. *Modulu ez-finkoak silabetan, bertso-lerrotan, puntutan*
 - Bertso libreak

Uste dugu eskema honetan biltzen direla eredu denak edo gehienak, eta bereizten ere direla modulu desberdinak, modulu metrikoen osagaiak kontuan hartuz. Besterik da gauzen izendapena, batez ere gero etorriko dena. Baina gure helburua oraingoz ez da izena asmatzea eta jartzea, baizik eta eskema metrikoen deskribaketa, hauen sailkapena egitea eta modulu bakoitzaren ezaugarriak aipatzea. Eta izenei buruz, berriz, lehenagorik balego, behin-behingo ezarri. Eta ez balego, berriz, oinarriak jarri, errazago etor gaitezen denok izen jakinetan elkar hartzera.

3. PUNTUAK HOSKIDETUZ

3.1. LAUKO TXIKIA

3.1.1. Datuak

a. *Ereduak*

- “Frantziako anderea” (EB, 97-104 or.) (5).
- “Aitorra” (EB, 183-184 or.).
- “Kristo meza ematen” (191-192 or.).
- “Neska soldadua” (143-145 or.).
- “Trinidadeko aldareak” (205 or.).

b. *Adibideak*

“Zer egite’ozu ama
orrelan tristerik?
Nobedade barriak
jakin ditudaz nik”
(EB, 97 or.).

“Trinidadeak ditu
iru aldare
iru aldare eta
zazpi lanpare”
(EB, 205 or.).

c. *Eskema metrikoak*

7 -/ 6 A/ 7 -/ 6 A
7 -/ 5 A/ 7 -/ 5 A

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak, % 8,196.

3.1.2. Ezagarri zabalak

- a. Silabetan: lehenengo hiru piezak zehatzak dira; ez hala beste biak. Eta silaba bateko balantza dago, nahiz gora nahiz behera, funtsezko eskemarekin ez-zehatzak erkatuz gero.
- b. Diskurtsu poetikoaren garapenerako: hamairu silabetako estikoek eta bi puntuak ezarririk legepean, perpausa laburrez eta gutxiz jokatu nahi izan du autoreak.
- c. Estiloan: malgutasuna, bizitasuna eta eskuarki zama erretorikorik ezagutzen ez duen eredu metrikoa.

(5) *Euskal baladak* bilduma hau askotan aipatu beharra daukagunez, laburdurak erabiliz egingo ditugu testu aipamenak: EB eta orrialdea, beti bigarren tomoa izango delarik, besterik adierazi ezean.

3.1.3. **Izendapena**

Bertsolaritzatik hartua. (Ikus gure AEL, 148 or.) (6).

3.2. **ZORTZIKO TXIKIA**3.2.1. **Datuak**a. *Ereduak*

- “Atarratze Jauregian” (EB, 72-76 or.).
- “Judu Herratua” (EB, 116-120 or.).
- “Apostua” (EB, 212-213 or.).
- “Bordaxuriren kantua” (EB, 214-216 or.).
- “Desertura” (EB, 217-218 or.).
- “Estudiante kondenatua” (EB, 218-219 or.).
- “Harizpe Jenerala” (EB, 223-224 or.).
- “Jose de Larrinaga” (EB, 224-227 or.).
- “Mandamentuak” (EB, 228 or.).
- “Markesaren alaba” (EB, 229-231 or.).
- “Montebideoko bertsoak” (EB, 232-234 or.).

b. *Adibideak*

“Atharratz jauregian bi zitroñ doratü Ongriako Erregek batto dü galthatü Arrapostü ükhen dü eztirela huntü huntü direnian batto ükhenen dü. (EB, 72 or.).	Atharratzeko hiria hiri ordoki hur handi bat badizü alde bateti Errege bidia erdi erditi Maria Maidalena beste aldeti” (EB, 72 or.).
---	--

“Ote da nundu huntan deusere gai denik
judu herratiari konpari daitenik?
Nik ez dut uste baden nehon miserablerik
haren zortuari hurbil daitekenik”.
(EB, 116 or.)

(6) AEL laburdurak gure *Ahozko euskal literatura* adierazten du, gorago aipatu dugun hori.

“Astelehen goizian
 Santa Klairan nintzan
 bai eta gaiherditan
 phena handitan
 xori bat jin zereitan
 abertitzera
 gai hura izanen zela
 oi ene malura”
 (EB, 217 or.).

c. *Eskema metrikoak*

– “Atharratz jauregian”:

7 -/ 6 A/ 7 -/ 6 A/ 7 -/ 6 A/ 6 -/ 6 A

– “Atharratzeko hiria”:

7 -/ 5 A/ 7 -/ 5 A/ 6 -/ 5 A/ 7 -/ 5 A

– “Ote da mundu huntan”:

13 (7/6) A/ 13 (7/6) A/ 13 (7/6) A/ 12 (6/6) A

– “Astelehen goizian”:

7 -/ 6 A/ 7 -/ 5 A/ 7 -/ 5 B/ 7 -/ 6 B

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak: % 18,032. Bi eredu bakarrik kontapoesia zaharrekoak; gainerakoak bertsoaritzan sartzen direnak.

3.2.2. **Ezaugarri zabalak**

- a. Silabetan: Zortzi eredu zehatzak dira silabetan, hiru ez-zehatzak. Eta silaba bateko balantza dago, gora nahiz behera, funtsezko eskemarekin ez-zehatzok konparatzen baditugu.
- b. Diskurtso poetikoaren garapenerako: hamairu silabatako estikoak diren arren, beraz perpausa laburrak egin beharra eskuarki, bestalde lau puntuek perpausa ugari sartu beharra dakar ereduak, alderdi morfosintaktikoa areagotuz, eta estilistika aldatuz.
- c. Estiloan: eredu ertaina da malgutasunean, hala ere bizia, nahiz eta ugaritasuna gogoan behar den jokatu.

3.2.3. **Izendapena**

Bertsolaritzatik hartua, herrian erroituriko izena (AEL, 146 or.).

3.3. HAMARREKO TXIKIA

3.3.1. Datuak

a. *Eredua*

“Hamalau heriotzena” (EB, 220-223 or.).

b. *Adibidea*

“Bertso berri batzuek
ditut aterako
Munduko kriaturen
eskarmenturako;
grazia eskatzen dizut
Jauna, artarako
zeren arkitzen zadan
motiboa franko
pekatore aundi bat
izan naizalako”
(EB, 220 or.).

c. *Eskema metrikoa*

- 7 -/ 6 A/ 7 -/ 6 A/ 7 -/ 6 A/ 7 -/ 6 A/ 7 -/ 6 A

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak, % 1,639. Bertsolaritzaren esparrukoa.

3.3.2. Ezaugarri zabalak

a. Eredu bakarra eta berau zehatza silabetan.

b. Diskurtso poetikoaren garapenerako: puntutik puntura hamairu silabatako estikoak, eta beraz perpausa laburrak, nahiz bakunak nahiz menpekoak. Bost puntuek berekin dute perpausen ugaritasuna ere, estrofako esaldien unitatea aberatsa gertatzen dela, eta ñabardura estilistiko jakinak.

c. Estiloan: malgutasun gutxiago kondairarako, osagai gehiago lirikarako, errimen gozotasunera isuriz.

3.3.3. Izendapena

Bertsolaritzatik hartua, herrian erroturiko izena delarik (AEL, 146 or.).

3.4. LAUKO NAGUSIA

3.4.1. Datuak

a. *Ereduak*

“Juan De Flores” (EB, 113 or.).

“Kristau onak” (EB, 191-192 or.).

“Arantzazura” (EB, 186-188 or.).

b. *Adibideak*

“Anaiari gaztigatu nion
isilik karta batean
ea lagunduko zidan ez
gizona ortzitzen lurrean”
(EB, 113 or.).

“Kristinau onak bear luke
jaian-jaiari pentsadu
aste guztian zeinbat bider
ein ote daben pekatu”
(EB, 190 or.).

“Arantzazura egin dut promesa
ero gau ero egunez
ero gau ero egunez eta
oinutsean ta dolorez”
(EB, 186 or.).

c. *Eskema metrikoak*

– “Juan de Flores”

9 -/ 8 A/ 9 -/ 8 A

9 -/ 8 A/ 9 -/ 8 A

– “Kristinau onak”

9 -/ 7 A/ 9 -/ 8 A

10 -/ 8 A/ 10 -/ 8 A

– “Arantzazura”

10 -/ 8 A/ 10 -/ 8 A

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak, % 4,918. Kontapoesia tradizionalenak.

3.4.2. Ezaugarri zabalak

- a. Silabetan: Bi eredu ez-zehatzak dira, bat zehatza silabetan. Eta silaba bateko balantza dago, nahiz gora nahiz behera, bertso-lerro ez-zehatzak funtsezko ereduaz konparatzen badira.
- b. Diskurtsu poetikoaren garapenerako: hemezortzi silabatako estikoek esaldi hornituagoak ontzera daramate kantaria, nahiz eta bi puntuek asko mugatu perpaus aberastasuna.

- c. Estiloan: malgutasuna kondairarako, bizitasuna unitate estrofi-koak eraikitzeke, zama-erretorikoak uxatuz.

3.4.3. Izendapena

Bertsolaritzatik hartua (AEL, 142-143 or.).

3.5. ZORTZIKO NAGUSIA

3.5.1. Datuak

a. *Ereduak*

“Egun bereko alarguntsa” (EB, 84-86 or.).

“Pulunpa” (EB, 243 or.).

b. *Adibideak*

<p>“Goizian goizik jeiki nündüzün espusa nintzan goizian; bai eta zetaz ere beztitü ekhia jelkhi zenian; etxek'andere zabal nündüzün egüerdü erditan bai eta ere alharguntsa gazte ekhia sarthü zenian” (EB, 84 or.).</p>	<p>“Mila zortzi ehun eta berrogei eta bigarrena uztail hilabetearen hamaseigarren eguna kantu berri xarmagarri hau eman izan nituiena sujet bat errekontraturik zitekeien ederrena” (EB, 243 or.).</p>
---	--

c. *Eskema metrikoak*

– “Egun bereko alarguntsa”.

10 -/ 8 A/ 10 -/ 8 A/ 10 -/ 7 A/ 10 -/ 8 A

– “Pulunpa”

8 -/ 8 A/ 9 -/ 8 A/ 9 -/ 8 A/ 9 -/ 8 A

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak, % 3,278. Bat kontapoesia zaharrekoa, bestea bertsolaritzakoa.

3.5.2. Ezaugarri zabalak

- a. Silabetan: Ez dira zehatzak, ez bata eta ez bestea. Silaben balantza eta gorabehera, funtsezko ereduaren arabera, silaba bateko aldea nabari da.

- b. Diskurtsu poetikoaren garapena: Hemezortzi silabatako estikoek eta lau puntuek esaldi luzeak egiteko posibilitatea dakarte, eta gainera, perpausa multzo ongi egituratua eskatzen da.
- c. Estiloan: Erretorikarako isuria ezartzen du estrofaren egiturak, nahiz eta lehengo kasuan oso testu trinkotua gertatu, latza beza-hin aberatsa.

3.5.3. Izendapena

Bertsolarizatik hartua, eta usarioan asko erabilia (AEL, 142-143 or.).

3.6. SEIKO NAGUSI HAUTSIA

3.6.1. Datuak

- a. *Eredua*
“Pasioko bertsoak” (EB, 234-241 or.).
- b. *Adibidea*
“Jesukristori kendu ezker
pekatuakin bizitza
baldin ez badet negar egiten
arrizkoa det biotza
Guziok lagun
kanta dezagun
bere penazko eriotza”
(EB, 234 or.).
- c. *Eskema metrikoa*
10 -/ 8 A/ 10 -/ 8 A/ 5 B/ 5 B/ 8 A
- d. *Bataz beste zenbat*
Eredu honetakoak, % 1,639. Eliz tradiziokoa.

3.6.2. Ezaugarri zabalak

- a. Silabetan: zehatza. Aita Agustin Basterretxearen (1700-1761) sorta ezaguna dugu, gipuzkeratua.
- b. Diskurtsu poetikoaren garapenerako: molde nagusikoen efektua dago, distikoen luze-laburrez, eta puntuen eraginez. Baina hausturak berritasuna ematen dio eta bizitasuna, tuntunaren nekea arinduz.

- c. Estiloen: estrofaen azkenak erritmo berria hartzean, badirudi azken esaldiaren karga eta indarrak bulko berri bat hartzen duela, hausturaren eraginez.

3.6.3. Izendapena

Bertsolaritzatik egokituz hartua (AEL, 160-161 or.).

3.7. KOPLA

3.7.1. Datuak

a. *Ereduak*

“Andre Emilia” (EB, 67-69 or.).

“Bereterretxen khantoria” (EB, 79-81 or.).

“Pedro Karlos Mendi” (EB, 241-242 or.).

“Urrutiako Anderea” (EB, 175-177 or.).

b. *Adibideak*

“Andr’Emili’ andre gora,
Ecin diro eguirik ora
Artoric jorra hain guti,
Bihoa mairu herrin gora”
(EB, 67 or.).

“Urteak zonbat egun tu?
Sorak kainbat zinta tu:
erdiak ditu Probidorenak
beste erdiak Urttik emanak”
(EB, 241 or.).

“Haltzak eztü bihotzik
ez gaztanberak ezürrik.
Enian uste erraiten ziela
aitunen semek gezurrik”
(EB, 79 or.).

“Sorthu nintzan Etxausian
hazi Garatian Agerrian
eskolatu Baiunian
madamatu Urrutian”
(EB, 175 or.).

c. *Eskema metrikoak*

- “Andre Emilia”
8 A/ 8 A/ 8 -/ 8 A
- “Bereterretxen khantoria”
7 A/ 8 A/ 10 -/ 8 A
- “Pedro Karlos Mendi”
8 A/ 7 A/ 10 B/ 9 B
- “Urrutiako Anderea”
8 A/ 8 A/ 8 A/ 8 A
8 A/ 8 A/ 8 -/ 8 A
8 A/ 8 A/ 9 -/ 8 A
8 A/ 8 A/ 11 -/ 8 A

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak: % 6,557. Kontapoesia zaharretan.

3.7.2. **Ezaugarri zabalak**

- a. Silabetan: ez dira zehatzak silabetan. Balantza edo fluktuazioa, bat gora, bat behera, funtsezko ereduarekin erkatzen baditugu eskemak. Puntu aldaketarik ere agertzen da hirugarrenean, agian erosioaren eraginpean.
- b. Diskurtsu poetikoaren garapenerako: Hasierako distikoe (8 A/ 8 A) horiek, estilizatorako bide, ematen dute. Eta bigarren parteak molde nagusiaren bukaera da. Bi parte ditu eredu honek.
- c. Estiloa: prestaera eta errematea ditu: malgutasuna kontarako, zorrozatasuna aforismorako, bizitasuna pentsamolderako.

3.7.3. **Izendapena**

Herri-literaturan ohizko deitura (AEL, 156 or.).

3.8. **KOPLA NAGUSIA**

3.8.1. **Datuak**

a. *Ereduek*

“Apez beltxaren kantua” (EB, 210-212 or.).

“Ene mutilik ttipiena” (EB, 88-90 or.).

“Jaun Barua” (EB, 110-111 or.).

“Musde Sarri” (EB, 129-133 or.).

b. *Adibideak*

“Igande mezak erraitan
Harrixuriko gainian
eskopeta kargatu nuen
neuretzat zorigaitzian
bai eta ere deskargatu
apez beltxaren gainian”
(EB, 210 or.).

“Jaun Barua aspaldin
xedera bat edätü zin.
Txori eijer bat atzaman düzü
Paueko seroren konbentin.
Orai harekin lotzen düzü
aspaldian desir beitzin”
(EB, 110 or.).

“Ene mutilik ttipiena
ene mutilik maitena
habil hara ta habil hunat
mastaño horren gainera
mastaño horren gainerat eta
ageri denez leihorra”
(EB, 88 or.).

“Urzo luma gris gaixoa
ore bidaian bahoia
batzen bazaik Musde Sarri
jaun apetitu hun hori
begiz ikhusten balin bahai
Petiriñerat bahoia”
(EB, 129 or.).

c. *Eskema metrikoak*

- “Apez beltxaren kantua”
9 A/ 8 A/ 9 -/ 8 A/ 9 -/ 8 A
- “Ene mutilik ttipiena”
9 A/ 8 A/ 9 -/ 8 B/ 10 -/ 8 B
- “Jaun Baruak”
7 A/ 8 A/ 10 -/ 9 A/ 9 -/ 8 A
- “Musde Sarri”
8 A/ 8 A/ 8 -/ 8 -/ 9 -/ 8 A

d. *Bataz beste zenbat*

Molde honetakoak: % 6,557. Bertsolaritza ezaguneraren aurreko tradizioetik dirudienez.

3.8.2. **Ezaugarri zabalak**

- a. Silabetan: ez dago zehaztasunik. Balantza edo fluktuazioa silaba batekoa, funtsezko ereduari atxekiz. Puntu aldaketarik ere badago.
- b. Diskurtsu poetikoaren garapenerako: sarrerako distikoa eta gero molde nagusiaren haritik.
- c. Estiloan: sarrera estiliztua, eta ondoren multzo ugaritako erai-kuntza testuala, erabilgai erretorikoak barne.

3.8.3. **Izendapena**

Bertsolaritzatik hartua, baina erro jakinik gabea (AEL 156).

3.9. **BIKO BERDINA HAMABI SILABEZ**3.9.1. **Datuak**

- a. *Eredua*
“Ura isuririk” (EB, 173 or.).
- b. *Adibidea*
“Ura ixuririk sorginen bidean
dohaina bildu dut Bazko arratsean”
(EB, 173 or.).
- c. *Eskema metrikoa*
12 (6/6) A
12 (6/6) A

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak: % 1,639. Bertsolaritzatik at.

3.9.2. **Ezaugarri zabalak**

- a. Silabetan: zehatza, balantzarik gabea. Puntuak finko.
- b. Diskurtsu poetikoaren garapenerako: bi eten ditu eta lau multzotan banatzen dira perpausak, bakunak nahiz menpekoak.
- c. Estiloa: esentzialdua, behar-beharrezko materialeak erabiltzen dituen. Malgutasuna baino nabariago du trinkotasuna. Eskematua.

3.9.3. **Izendapena**

Bertsolaritzatik hartua, baina errotu gabeko deitura (AEL, 163-165 or.).

3.10. **MOLDE BEREZIAK**3.10.1. **Datuak**a. *Ereduak*

“Anderea gorarik” (EB, 63-65 or.).

“Martin Bañez Artazubiagaren eresia” (EB, 36 or.).

b. *Adibideak*

“Anderia gorarik zaude leihoan
zure senharra behera da Frantzian.

Hura handik jin daiteken artian
eskutari ni har nezazu etxian”
(EB, 63 or.).

“Oñetaco lurrau jabil't icara,
Lau araguioc an verala,
Martin Bañes Ybarretan il dala”
(EB, 35 or.).

c. *Eskema metrikoak*

– “Anderia gorarik”

12 (7/5) A/ 12 (5/7) A/ 12 (6/6) A/ 12 (5/7) A

– “Martin Bañez...”

11 A/ 11 A/ 11 A (1. estrof.)

12 B/ 10 B/ 11 B (2. estrof.)

d. *Bataz beste*

Eredu honetakoak: % 3,278. Kontapoesia tradiziozkoak.

3.10.2. **Ezaugarri zabalak**

- a. Modulu finkoak dira silaben aldetik; ez hala etenen aldetik, behar bada.
- b. Silaben eta puntuen aldetik zortziko txikitik hurbil den eredia dirudi, eta beraz, antzeko eragina dute diskurtsu poetikoaren garapenean eta estiloan.

3.10.3. **Izendapena**

Bertsolaritzatik hartua (AEL, 165 or.).

3.11.1. **MOLDEAK NAHASIAN****ZAZPIKO BERDINA PUNTUTAN ALDAKOR**a. *Eredua*

“Ahetzeko Anderea” (EB, 39-42 or.).

b. *Adibideak*

“Hauzeko anderia
Urrutian khorpitzez
hor dü bere büria
kanpoan da bihotzez”.

“Nor dü bere maitia?
Nahi nüke egia.
Jinkoak nahi badü
hilzia ükhenen dü”
(EB, 39 or.).

c. *Eskema metrikoak*

7 A/ 7 B/ 7 A/ 7 B
7 A/ 7 A/ 7 B/ 7 B

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak: % 1,639.

3.11.2. **Ezaugarriak**

Molde ertainarenak, molde txikiaren eta klasikoaren artekoak.

3.11.3. **Izendapena**

Bertsolaritzatik hartua, baina errorik gabeko deitura.

MOLDE NAGUSIA, KOPLA ETA TIRADA

- a. “Ama Birjina” (EB, 185-186 or.).
 “Marijesiak” (193-200 or.).
 “Miserere” (EB, 201-202 or.).
 “Birjina Arantzazukoa” (EB, 189-190 or.).
- b. *Ezaugarriak*
 Denen konbinaketek ezarririkoak.
- c. *Izendapena*
 Bertsolaritzatik eta erdal hiztegitik (“tirada”).
- d. *Zenbat*: % 6,557.

4. EREDU PARALELISTIKOAK**4.1. DEIKIAK PUNTUETAN ERREPIKATUZ****4.1.1. Datuak**

- a. *Ereduak*
 “Leisibatxo” (EB, 124-127 or.).
 “Urtsua” (EB, 179-181 or.).
- b. *Adibideak*

“Xinkoak dizula egun ona andere aurena. Bai eta zuri ere jaunaia zalduna. Bokata latsan ari zira andere aurena? Ekusi badukezu jaunaia zalduna” (EB, 124 or.).	“Kalian zer berri da ene anaia jauna? Zu añaña zarella ene arreba Ioana. Zertaik zautu dadate ene anaia jauna? Kotilluna laburtu nere arreba Ioana” (EB, 124 or.).
--	--
- c. *Deikiak*
 “andere aurena” eta “jaunaia zalduna”
 “ene anaia jauna” eta “ene arreba Ioana”.
- d. *Bataz beste zenbat*
 Eredu honetakoak: % 3,278. Kontapoesia tradiziozkoak.

4.1.2. **Ezaugarri zabalak**

- a. Estrofaren ikuspegi berria: punturik gabea eta bertso-lerro inpa-reetan bakarrik ehotzen delarik testua.
- b. Deikiaren aipamen ironikoa: maila soziala aipatzen da, edota solaskidearen izena eta ahaidetasuna. Baina azpitik intentzio maku-ragoak adierazten dira.

4.1.3. **Izendapena**

Asmatzekotan.

4.2. **ERDIAN ERRENKO BERTSO-LERRO BERA ERREPIKATUZ, BIHURKIA EGINEZ**

4.2.1. **Datuak**

- a. *Ereduak*
“Neska ontziratua” (EB, 137-139 or.).
- b. *Adibidea*
“Brodutzen ari nintzen
ene salan jarririk
aire bat entzun nuen
itsasoko aldetik
itsasoko aldetik
untzian kantaturik”
(EB, 137 or.).
- c. *Errepika*
“itsasoko aldetik”, “itsasoko aldetik”.
- d. *Bataz beste*
Eredu honetakoak: % 1,639.

4.2.2. **Ezaugarri zabalak**

- a. Bertso-lerroa errenko eta estrofaren barruan errepikatzeak, bihur-kiduna izateak, alderdi mnemoteknikoez eta sintaktikoez gainera, espresioa enfatizatzen duela onar daiteke.
- b. Gainerako egituretan estrofa ohizkoen eittea du diskurtsoaren garapenean eta ereduaren estiloan.

4.2.3. **Izendapena**

Asmatzekotan oraindik.

4.3. **ERDIAN ALTERNATZIAN BERTSO-LERRO BERA ERREPIKATUZ, BIHURKIA EGINEZ**

4.3.1. **Datuak**

a. *Eredua*

“Fraide txar batek” (EB, 151-154 or.).

b. *Adibidea*

“Fraide txar batek jakin zuen
etxekandre bat gaizki zela
haren senarra hor ez baitzen
kyrie, kyrie
haren senarra hor ez baitzen
a la mezon
kyrie eleison”
(EB, 151 or.).

c. *Errepikak*

“haren senarra hor baitzen” eta “haren senarra hor ez baitzen”
“kyrie” eta “kyrie” eta “kyrie eleison”.

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak: % 1,639.

4.3.2. **Ezaugarri zabalak**

- Enfasi berezia ematen dio bihurkiduna izateak.
- Hitz arrotzak tartekatzea prozedura ezaguna dugu herri-literaturan estilazioa sortzeko, ironia oraindik areagotuz.
- Errepikak leku handia dute pentsamenduaren erritmoan.

4.3.3. **Izendapena**

Asmatzekotan baina izen propia eraman dezake (“Gizona saskian”).

4.4. ESTRIBILOA ERREPIKATUZ

4.4.1. Datuak

a. *Eredua*

“Peru gurea” (EB, 148-149 or.).

b. *Adibidea*

“Londresen dot neuk senarra
zirin bedarrak ekarten.
Bera andik dan artean
gu emen dantza gaitezen.
Oi au egia!
daigun jira bi Maria”
(EB, 148 or.).

c. *Errepika*

“Oi au egia!
daigun jira bi Maria”.

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak: % 1,639.

4.4.2. Ezaugarri zabalak

- a. Estribiloa denez, koroa dakar gogora.
- b. Laburragoa denez, erritmoa hausten du, esklamaketak sartuz.
- c. Ironia azpimarra daiteke, eta dantza giroa.

4.4.3. Izendapena

Erabakitzekotan, agian.

4.5. ESTROFEN HASIERAN DEIKIAK ERREPIKATUZ

4.5.1. Datuak

a. *Eredua*

“Errege Jan” (EB, 92-95 or.).

b. *Adibidea*

“Ene ama, othoi, errazu
mithil horiek zer duten.
Ene alhaba, deüjerik ez
zamari beltza galduriken.

Ene ama, othoi, errazu
neskato horiek zer duten.
Ene alhaba, deüjerik ez
zilhar unzi bat hautse duten”
(EB, 92 or.).

c. *Errepikak*

“Ene ama” eta “ene-alhaba”.

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak: % 1,639.

4.5.2. **Ezaugarri zabalak**

- a. Deiekiek kondairaren progresioa eta aurrerapena markatzen dute, egitura paralelistikoa emanez kantu osoari.
- b. Elkarrizketaren egitura, alternantzia markatuz, eta solaskideen barne-egoera ispilatuz: jakinmina eta ezkutatu beharra.

5. **MONORRIMO ANDANAK**

Gorago esan dugunez, modulu finkoak dira silabetan eta puntutan, baina ez hala bertso-lerrotan. Horrelako bertso eredua erabili izan zen Espainiako “cantares de gesta” izeneko kontapoesian. Joera beratsua aurki daiteke euskarazkoetan ere.

5.1. **MOLDE NAGUSITIK**5.1.1. **Datuak**a. *Ereduak*

- “Amoros baztertua” (EB, 52-54 or.).
 “Ana Juanixe” (EB, 56-59 or.).
 “Lantzarena” (EB, 122-123 or.).
 “Testamentuarena” (EB, 167-170 or.).
 “Leloren kanta” (EB, 263-264 or.).

b. *Adibideak*

Egun batian ni banenguan
kostela kostel gaiñian.
Ni banenguan kostel saltzian
ezpabe gari saltzian.
Iru damatxu etorri ziran
bata bestien atzian
irugarrenak pregunta eustan
gariak zegan zirian.

Bestientako dirutan eta
zuretzat laztan trukian.
Ez nagizula lotsatu arren
onelan plaza betian
onelan plaza betian eta
ainbeste jente artian...”
(EB, 56 or.).

“Izar ederrak argi egiten dau
zeru altuan bakarrik.
Ezta bakarrik, lagunak ditu
Jaun Zerukoak emorik.
Zazpi aingeru aldean ditu
zortzigarrena gaixorik;
zazpi mediku ekarri deutsez
India Madriletatik.

Arek igarri, arek igarri
nundik dagoan gaixorik:
amoreminak badituz onek
errai artean sarturik.
Guzurra diño mediku onek
Nik eztot amore miñik...”
(EB, 167-168 or.).

c. *Eskema metrikoa*

10 -/ 8 A/ 10 -/ 8 A/ 10 -/ 8 A/ 10 -/ 8 A etc.

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak: % 8,196.

5.1.2. **Ezaugarri zabalak**

- Puntuetan atzizkiak erabiltzeko joera nabari da: “Ana Juanixe”-k eta “Lantzarenak” beti “an” atzizkia bakarrik sartuz; “Amoros baztertuak” “an” atzizkia eta “tzen” gerundioko aditz atzizkia erabiliz; eta “Leloren kanta” hitzen erroetan hoskidetza oinarrituz. “Testamentuarena”-k “rik” eta “tik” atzizkiak sartu arren, badarabil beste punturik ere.
- Puntu jakinetako estrofaren dinamika hausten da, errematearen egiteko nagusia ezkutaraziz. Diskurtsoaren garapena ez dago hain loturik estrofaren modulu jakinari.
- Estiloan: mnemotekniaren eta teknika zaharren presentzia gehiago nabari da eskuarki.

5.1.3. **Izendapena**

Deskriptiboa: monorrismo andana molde nagusitik.

5.2. MOLDE TXIKITIK

5.2.1. Datuak

a. *Eredua*

“Orriak airez aire” (EB, 202-204 or.).

b. *Adibidea*

“Orriak airez aire
ifartxo dultzea
landa mintz ederrean
doan errekea.
Antxe topadu neban
Birjina Maria
orraztuten zebala
buruko ulea.
Etzan a ulea ez
ezpada urrea
ulondo bakotxeko
zerion perlea...”
(EB, 202 or.).

c. *Eskema metrikoa*

7 -/ 6 A/ 7 -/ 6 A/ 7 -/ 6 A/ 7 -/ 6 A/ 7-/ 6 A...

d. *Bataz beste*

Eredu honetakoak: % 1,639.

5.2.2. Ezaugarri zabalak

Aurreko ereduaren haritik. Behar bada, ez hainbeste teknika zaharretatik.

5.2.3. Izendapena

Deskriptiboak: monorrismo andana molde txikitik.

6. ESTROFA PERIODOTUAK

Modulu finkoak nahi dugu esan bertso-lerrotan eta puntutan, ez hala silabetan. Eta balantza eta fluktuazioa silaba bateko eta bikoa baino handiagoa gertatu ohi da, batez ere zenbait aldaeratan.

6.1. ESTROFA PERIODOTUA

6.1.1. Datuak

- a. *Eredua*
 “Hiru kapitainak” (EB, 107-108 or.).
- b. *Adibidea*
 “Elorri xuriaren azpian
 anderea lokartu
 arrosa bezain eder
 elurra bezain xuririk
 hiru kapitainek hor deramate
 gortez enganaturik”
 (EB, 107 or.).
- c. *Eskema metrikoa*
 10 -/ 7 -/ 7 -/ 8 A/ 11 -/ 7 A
- d. *Bataz beste zenbat*
 Eredu honetakoak: % 1,639.

6.1.2. Ezaugarri zabalak

- a. Estrofaren egiturari jarraitzen zaio, seikoaren moldeari atxekiz.
- b. Kantatzerakoan, melodiak ere sei segmento ditu, berauen aplikazioa kantu semitonatua bailitzan egiten delarik. Horregatik periodotua deitu diogu.
- c. Estilo berezia du: malgutasuna eta deklamatzeko ahalpidea.

6.1.3. Izendapena

Deskriptiboa: estrofa periodotua.

7. PERIODOAK

Modulu finkoak dira puntutan, ez, ordea, hala silabetan eta bertso-lerrotan. Guk ongi ezagutzen ez dugun metrikaz baliatzen dena, seguru aski. Periodo erritmikoak andana monorrimotan garatuak.

7.1. PERIODOAK

7.1.1. Datuak

a. *Ereduak*

- “Aldaztorrea” (EB, 44 or.).
- “Alostorrea” (EB, 47-49 or.).
- “Sandailia” (EB, 19 or.).
- “Aramaioko kanta” (EB, 21 or.).
- “Arrasateko erreketak” (EB, 23-24 or.).
- “Milia Lasturko” (EB, 33-34 or.).
- “Salinasko Kondea” (EB, 28-30 or.).

c. *Adibidea*

“Aldaztorrean nengoenean
irra goruetan
etorri datan erroi zarra
grauetan.

Erroi zarra zer dakazu albiste?
Alamarkea galdu dala dinoe.
Galdu naz bada, alaba ditxa bagea.
Antxe nebazan oge ta bat lengusu ta nebea
arek baiño bearragoa aita neurea,
arek guztiak baiño azkarriago jaubea.

Zer diñona, puerka lotsa bagea?
azkanengo esan dona jaubea?
esan bebanan lenengotatik jaubea
izango ebanan Aldaztorrean parteak” [...] (EB, 44 or.).

d. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak: % 11,475.

c. *Eskema metrikoa*

10 -/ 6 A/ 9 -/ 3 A
11 B/ 12 B/ 13 C/ 16 C/ 13 C/ 15 C
12 C/ 11 C/ 13 C/ 13 C [...]]
13 C/ 11 C/ 12 D/ 12 D/ 11 C/ 13 C
13 E/ 11 E/ 13 C/ 12 C
13 F/ 13 F/ 9 G/ 12 G

Oharra: gainerako eskemak ez ditugu emango, gehiago luza ez gaitezen.

7.1.2. Ezaugarri zabalak

- a. Periodoka eraikitzen du modulu metrikoa.
- b. Eskuartean dugun eredu musikatua “Aldaztorrea” dugu. Musi-karen alderdi historikoa alde batera utziz, Azkuek ematen digun bezala hartuz, melodiak eta testuak segmentoka aurreratzen dute, eta era semitonatuan abesten da, sarrerako arkuak, erdiko arkuak eta bukaerako arkuak errespetatzen direla. Gainerakoetan aireak ez du molde finkorik, konpasak errepikatzen direla diskurtsuak eskatzen duen eran.
- c. Hipotesi modura esan daiteke, beste testuok ere antzeko sistemaz baliatuko zirela beren poemak egituratzeko.

7.1.3. Izendapena

Eresiak edo zerbait horrelatsu izan beharko luke, beti ere metrika honen alderdi historiko-kulturalak gogoan.

8. LIBREAK

8.1. OSAGAI ERRITMIKOZ ERAIKIA

8.1.1. Datuak

- a. *Eredua*
 “Altabiskarko kantua” (EB, 261-263 or.).
- b. *Adibidea*
 “Oihu bat aditua izan da
 Eskualdunen mendien artetik,
 Eta etxeke jaunak, bere athearen aintzinean xutik,
 Ideki tu beharriak, eta erran du: Nor da hor? Zer nahi dautet?
 Eta xakurra, bere nausiaren oinetan lo zaguena,
 Alxatu da, eta karrasiz Altabiskarren inguruak bethe ditu”...
 (EB, 261 or.).
- c. *Bataz beste zenbat*
 Eredu honetrakoak: % 1,639.

8.1.2. Ezaugarri zabalak

Osagai erritmikoz, alderdi erretorikoz eta sinbologiaz eraikia.

8.1.3. **Izendapena**

Bertso librea.

8.2. **ENUMERATIBOA**

8.2.1. **Datuak**

a. *Eredua*

“San Martín” (EB, 158-165 or.).

b. *Adibidea*

“Esak hamabi.
Hamabi apostoluak
hamaika mila angeruak
hamar mandamentuak
bederatzi ordenamentuak
zortzi dira zeruak
zazpi sakramentuak
sei argileioak sei
Jesukristoren bost ilagak bost
lau ebanjelistiek lau
hiru trinidadia hiru
Erromako bi altarak bi
gure Jauna bera da bat
berak salbauko gaituzak”...
(EB, 161 or.).

c. *Bataz beste zenbat*

Eredu honetakoak: % 1,639.

8.2.2. **Ezaugarri zabalak**

- Kantu enumeratiboen teknika: zenbakien hurrenkeraz, katekesi sinbologiaz eta pilaketa sentsazioaz jokutzen du.
- Modulu progresiboak dira eskuarki, eta errepikaren balioan erai-kiak, teenta eta melopea modura errezitatuak, gorputz espresioa ere barne. Hemen, ordea, zenbakien edukin kateketikoa memorizatzen da. Zenbakien kristau sinbolismoa.

8.2.3. **Izendapena**

Gure folkloristek erabilia.

9. ONDORIOAK

Lehen-lehenik azpimarra daitekeena da, sei eratako modulu metrikoak daudela. Edota bestela esanik, estrofa ez dela neurkera molde bakarra, baizik eta ohizko estrofismoarenak ez diren beste efektu sikodinamikoak bilatzen direla, hala nola errepikena, tiradena, periodoena eta baita molde libreena ere.

Bigarrenik, estrofa direla, hala ere, modulu metrikorik erabiliena, 12 eredu dituelarik, % 63,934, guztira ia hirutatik bi. Eta estrofeetan, berriz, zortziko txikiak duela lehentasuna, % 18,032 kopurua lortuz. Ondoren, proportzio txikiagoan, lauko txikia daukagu, % 8,196ra iristen delarik. Gero, maiztasun txikiagoz datoz koplak % 6,557, koplak nagusia % 6,557 eta moldeak nahasian, bigarren konbinaketa, % 6,557.

Hirugarrenik, eta estrofei gagozkielarik, bertsolariek erabiltzen dituzten moldeekin konparatuz gero, beste xehetasun hauek ateratzen zaizkigu: plazetan entzuten direnak baino molde laburragoak % 27,866 ditugu. Eta plazetan entzuten direnen bezalakoak % 36,227. Honek oro har esan nahi du estrofa luzeagoen kopurua laburragoen gainetik dagoela. Baina ez dugu ahaztu behar estrofa luzeak, hain zuzen, erdiak % 18,196, bertsolarien arlokoak direla, eta xehekiago esanik, hauetatik 9 "balada arruntak" sailekoak direla (7), XIX eta XX. bertsolaritzako "erromantze lazgarriak".

Laugarrenik, eredu askotxo dira batez beste periodoak izenburupean ezarri ditugunak: guztira 7, % 11,475. Inolako zehazketarik ez dugu egiten hor, oso urria delako metrika zaharraz dugun ezagutza, eta gehiago sakonduta ere erraz ez genituzkeelako bereziko hainbat puntu dudamudazko (8).

Bostgarrenik, ohizko estrofen barruan sartu ez ditugun modulu metrikoak % 36,065 ditugu. Hirutatik bat baino gehiago. Estrofa bezalaxe testu poetikoa zatibanatzen badute ere, zerbait bereizkuntza sartzten dute moldean, efektu berriren bat lortuz: inoiz puntuen balioa aldatzen dute, beti berak errepikatuz; edota bihurkien eta errepiken efektua sartzten dute, bertso-lerro berberak bai hasieran, bai erdian, bai bukaeran, bai bakotxietan, bai bikotxietan errepikatuz, testu batberaren esanahiari ñabar-dura berri bat ezarritik; edota monorrismoak errenko behin eta berriz

(7) *Balada arruntak*. Ikus EB, 207-245 or.

(8) L. Michelena: *Textos arcaicos vascos*. "Minotauro". Madrid, 1964, 7 or. "Es una desgracia, para la restauración de los textos en verso, que nuestro conocimiento de la métrica vasca antigua sea tan rudimentario. Además, aun en el caso de que hubiéramos profundizado más en su estudio, no es fácil que llegáramos así a dirimir muchos puntos dudosos. En efecto, todo indica que el metro era irregular, anisosilábico, como en los cantares de gesta o en los romances juglarescos castellanos".

sartzeko joera erakusten da. Eta zeresanik ez, estrofako neurketak haus-ten direnean, nahiz periodoen bidetik abiatzean. Eta ahaztu gabe bertso libreek ere badutela parte, eta kantu enumeratiboen teknikak ere bai. Hitz batean esateko, eraskotako teknikak nabari direla euskal baladen modulu desberdinetan, estrofari hainbat ñabardura semiotiko eta efektu estetiko erantsiz.

Seigarren, eta azkenik, musikaren aldetiko euskal legea: poema bat, doinu bat. Puntu hau gure azterketetan sartzen ez bada ere, moduluen aniztasunak garamatza oharkizun hau betetzera. Banderizoen eta erosten zenbait kantu izan ezik, ezagunak ditugu gainerako kantuen doinuak. Eta kantutegietan ikusten denez, nahiz eta neurri berekoak izan baladak, hala ere desberdina da bakoitzaren melodia: ikus adibidez zortziko txikian ezarritako kantuen doinuak. Euskal baladistikan badirudi, neurri bereko testua, beste baten doinuarekin kanta ahal baledi ere, poemaren nortasunak oso berea duela, osagai propioa, musika eta airea berezia.

EL BILINGÜISMO EN EL ROMANCERO GALLEGO

Para Györgyi

Billabona, 26-V-1989

José Luis Forneiro

La literatura gallega del siglo XIX, con la que se inicia el despertar de la conciencia nacional gallega —lo que comúnmente se denomina *O Rexurdimento galego*—, buscó sus fuentes, como todas las literaturas del romanticismo, en la literatura de tradición oral. De esta manera sus dos mayores figuras, Rosalía de Castro en sus *Cantares Gallegos* (1863) y Curros Enríquez en *A Virxen de Cristal* (1877), utilizaron géneros de la literatura popular, la copla y la leyenda, respectivamente, para sus creaciones literarias.

Sin embargo, la balada romántica en lengua gallega no se inspiró en el romancero —representante de la balada pan-europea en las áreas lingüísticas ibero-románicas—, si exceptuamos algún caso como el del historiador Benito Vicetto, que publicó en *El Heraldo Gallego* (1) un romance que, dedicado al linaje de los Montenegros, por otra parte no se basaba en ninguna versión tradicional gallega.

El hecho de que los escritores gallegos decimonónicos no se sirviesen apenas del género romancístico como materia literaria se debe a la dependencia lingüística y temática del romancero de Galicia con respecto al centro peninsular, donde tuvo su origen. Por esta causa el principal impulsor del regionalismo gallego, Manuel Murguía, marido de Rosalía de Castro, negó en un principio la vida de la canción narrativa tradicional en tierras gallegas:

“Aquí, en este país, donde abundan las leyendas (...), puede decirse que carecemos de verdadero romance, como si quisiese decir de esta manera nuestro pueblo, que algo profundo e inseparable le separa del resto de la nación” (2).

(1) Vid. Carballo Calero, Ricardo: *Historia de la Literatura Gallega Contemporánea*, (tr. española de Luis Castro Noriega), tomo I, Madrid, Editora Nacional, 1975, pp. 111 y 135 (n. 296).

(2) Murguía, Manuel: *Historia de Galicia*, Tomo I, Lugo, 1866, p. 256.

Algunos años más tarde, el primer presidente de la Real Academia Gallega cambiaría de opinión, para defender calurosamente la existencia de una balada gallega autóctona (3). Con este fin Murguía utilizó tres tipos de textos falsos:

a) Los creados por él mismo, como “La Dama Gelda”, ejemplo de la tradición gallega de las romerías y encantamientos, o el hermoso “Gaiferos de Mormaltán”, muestra de las peregrinaciones jacobeanas (4).

b) El romance apócrifo portugués del siglo XVII “No figueiral figueiredo”, que “recogió” en la tradición oral gallega (5).

c) Los romances castellanos del siglo XVI que tradujo y retocó, como “El conde Claros en hábito de fraile” (6).

Murguía no llegó a editar todos sus materiales romancísticos —algunos de los textos pertenecientes a los grupos *a* y *c* permanecieron inéditos hasta la década de los 70 (7)— pero le bastó con que los publicados fuesen considerados como auténticos para crear una falsa imagen del romancero gallego que aún perdura en nuestros días.

Así pues, ante la falta de un romancero propio los galleguistas del XIX se desinteresaron o falsearon este género de la literatura oral, prefiriendo orientar su interés por otro tipo de composiciones más galleguizadas como la lírica popular o la leyenda.

El carácter “no gallego” del romancero sorprendió negativamente tanto a los regionalistas decimonónicos como a los nacionalistas de nuestro siglo. Esta realidad implicaba que el uso del castellano no se reducía a las capas sociales más acomodadas o urbanas; su penetración llegaba hasta los más apartados rincones del medio rural, donde los campesinos, monolingües en gallego o mal conocedores del español, cantaban y sentían como propios los romances en esta lengua.

(3) Vid. los artículos de Manuel Murguía publicados en *La Ilustración Gallega y Asturiana*, “La leyenda en Galicia”, n.º 2, 20 de abril de 1879, pp. 125 y 128, y “El Folk-lore Gallego”, n.º 30, 28 de octubre de 1881, pp. 352-353.

(4) Sobre la falsedad del *Gaiferos de Mormaltán* vid. Catalán, Diego et alii, *Catálogo General del Romancero (CGR)*, I.a, Madrid, Seminario Menéndez Pidal-Gredos, 1984, p. 30.

(5) Vid. Forneiro Pérez, José Luis: “A recolha e estudo do Romanceiro Galego”, *Agália*, 12, La Coruña, Associação Galega da Língua, 1987, pp. 381-382 (artículo publicado con numerosas erratas, como la parte del texto que falta en la línea sexta del último párrafo de la p. 381 entre *XVII* y *e*: “...como o Pe. Brito e Leitão de Andrade. Citado e copiado por eruditos espanhóis e portugueses como o Pe. Sarmiento no século XVIII...”).

(6) Catalán et alii, *Catálogo*, p. 30.

(7) Carré Alvarellos, Liandre: “Dous romances descoñecidos”, *Boletín de la Real Academia Gallega*, núms. 345-360, 1968, pp. 122-129, y “Nuevas versiones de romances”, *Boletín de la Real Academia Gallega = BRAG*, XXXI, n.º 355, 1973, pp. 31-40.

En el siglo XIX los raros intelectuales galleguistas que se sintieron atraídos por el romancero apenas si abordaron la cuestión del bilingüismo del género (8); sin embargo, en las primeras décadas de este siglo el castellanismo de la balada tradicional gallega despertó el interés de aquellos que recogieron y editaron romances. En 1911 el erudito coruñés Angel del Castillo, que no había conseguido obtener una versión totalmente gallega del romance de “El conde Niño”, confiaba en su existencia apoyándose en los versos iniciales del tema publicados en 1886 por Antonio de la Iglesia en su miscelánea *El Idioma Gallego*:

“... no he podido oír el romance “Gandoliños” en gallego solamente, sino también en castellano, a partes casi iguales. Sin embargo, debe haberlo íntegramente en gallego, porque Don Antonio de la Iglesia publica el comienzo del titulado *Conde Nilo* (que es el mismo), que dice: “*Conde Nilo, conde Nilo/ Seu cabalo vai bañar;/ En quanto o cabalo bebe,/Armou un lindo cantar.*” (9)

Dos años después el musicólogo Ramón Arana se preguntaba sobre la presencia del castellano en el romancero de Galicia:

“En el pueblo gallego, sobre todo en las *mariñas* de Betanzos, la mixtificación bilingüe de los idiomas nacional y regional, es evidente; pero lo singular, repito, es la persistencia, el afán de cantar en castellano melodías de abolengo genuinamente privativo de nuestra tierra.

¿Cómo llegó a perdurar el uso y a tomar carta de naturaleza?
¿A qué atribuir la difusión de los romances castellanos y su hegemonía absorbente?” (10)

(8) Saco y Arce, cuyas opiniones permanecieron inéditas hasta 1987 —más de cien años después de la preparación de su obra *Literatura Popular de Galicia*—, se limitó a señalar la frecuente utilización del castellano en la literatura popular gallega: “Un buen número de ellos [los romances] están en castellano, lengua que (...) hace competencia al idioma patrio, no ya sólo en la sociedad culta, sino también en las expansiones poéticas del vulgo” (Saco y Arce, Juan Antonio, *Literatura...*, Ourense, Diputación Provincial, 1987, p. 46). Sin embargo, Antonio de la Iglesia al comentar el bilingüismo de la versión de “Albuela (La Mala Suegra) incluida de forma íntegra en su obra *El Idioma Gallego*, presuponia un origen gallego del tema y justificaba los castellanismos por el mayor prestigio de esta lengua: “La narradora o cantora, creyendo dar a la composición cierta importancia en algunas voces y frases, echa mano de la traducción, vertiendo imperfectamente al castellano dialecto, de hoy, lo que solamente en gallego había sido versificado” (De la Iglesia, Antonio, *El idioma...*, III, La Coruña, Biblioteca Gallega, 1886, p. 104, edición facsímil de 1977).

(9) Castillo, Angel del: “Gandoliños”, *BRAG*, n.º 42, 1911, p. 144.

(10) Arana, Ramón de: “Romances de Navidad”, *BRAG*, VI, n.º 70, marzo de 1913, p. 252.

En 1936 el equipo del "Seminario de Estudos Galegos" que estudió la parroquia orensana de Velle era consciente del castellanismo del género, como así lo indicaban en la breve introducción que precedía a su pequeña colectánea romancística:

"Os mais dos romances que se conservan en Galicia, son de procedencia castelán. Na fala de Castela recíntanse ou cántanse moitos diles, aparecendo outros salferidos de frases, palabras ou xiros, que denuncian craramente o seu orixe." (11)

La honesta postura de los etnógrafos del "Seminario de Estudos Galegos" no tuvo, desgraciadamente, seguidores dentro del nacionalismo cultural. Para esconder el castellanismo de los romances los galleguistas continuaron con el habitual olvido o bien recogieron y perfeccionaron las tesis diferencialistas de un Murguía. El caso más ejemplar fue el de Lois Carré Alvarelos, quien en su *Romanceiro Popular Galego de Tradição Oral* (1959) sostenía la existencia de un romancero gallego anterior al castellano y acusaba a unos supuestos investigadores de ocultar los romances en lengua gallega.

En nuestros días la recopilación de Carré sigue siendo citada como la obra clásica sobre el romancero de Galicia, pero su validez es hoy muy escasa tras las casi quinientas versiones publicadas en los volúmenes del *Cancioneiro Popular Galego* (12), preparado por la etnomusicóloga suiza Dorothé Schubarth y por el profesor de Gallego de la Universidad de Santiago, Antón Santamarina, y tras las encuestas, todavía inéditas, del Seminario Menéndez Pidal de la Universidad Complutense de Madrid, en las que se recogieron en tierras gallegas alrededor de 3.000 textos.

Con estos trabajos queda claramente demostrado, como muy bien afirman Schubarth y Santamarina, que el romancero gallego forma parte del romancero hispánico, del que prácticamente no se distingue (13). Del mismo modo, el romance en Portugal y en Cataluña se trata de una importación de Castilla, si exceptuamos en el caso catalán los temas históricos modernos y los de origen franco-provenzal. La diferencia respecto al romancero gallego es que lingüísticamente tanto la tradición portuguesa como la catalana han conseguido superar, en un grado u otro, el castellanismo inicial del género.

(11) Fernández Hermida, Vicente, López Cuevillas, Florentino, e Lorenzo Fernández, Xaquín: *Parroquia de Velle*, Compostela, Seminario de Estudos Galegos, 1936, p. 381.

(12) Schubarth, Dorothé y Santamarina, Antón: *Oficios e Labores, Festas Anuais y Romances Tradicionais*, A Coruña, Fundación Barrié de la Maza, 1984, 1986 y 1987, respectivamente. Inicialmente estos investigadores editaron dos pequeñas antologías de sus encuestas: *Cancioneiro Galego de Tradição Oral*, A Coruña, Fundación Barrié de la Maza, 1982, y *Cántigas Populares*, "Biblioteca Básica da Cultura Galega", Vigo, Galaxia, 1983.

(13) Schubarth y Santamarina, *Romances...*, p. 265.

En el área lingüística catalana ya encontramos tempranas versiones bilingües a comienzos del siglo XV, en el cuaderno de poesías del estudiante Jaume de Olessa (14). En la actualidad, según datos de Menéndez Pidal, unos sesenta romances se presentan bajo una forma bilingüe, mientras que los temas puramente catalanes apenas si introducen castellanismos (15). En Portugal sabemos por Gil Vicente que antes de 1530 ya había romances adaptados al idioma luso (16). Hoy la lengua romancística es sin excepción el portugués —salvo algunas importaciones fronterizas aisladas, principalmente en las regiones de Trás-os-Montes y Alentejo (17)—, pero todavía se conservan castellanismos notorios, amparados, sobre todo, por la rima.

En Galicia, por el contrario, apenas si se ha pasado durante más de quinientos años de vida romancística del castellanismo lingüístico originario. Los tres romances recogidos en la primera mitad del siglo XV por el autor de la novela sentimental *Siervo Libre de Amor*, Juan Rodríguez del Padrón, estaban en un correcto castellano, pero es muy probable que en la boca del pueblo se coloreasen con algunos galleguismos (18). Lope de Vega, buen conocedor de la tradición oral, en una imitación de los romances tradicionales de Galicia que se cantaban en su época (“Triste sale el cabaleiro...”), utiliza una lengua mitad gallega, mitad castellana. (19)

Como es lógico, el prestigio de la lengua española en la comunidad gallega también se refleja en su vida literaria popular y mítica. Tradiciones como los “encuentros de generales” en el carnaval de las comarcas del río Ulloa, el cancionero de Navidad, las intervenciones de Jesucristo, de la Virgen, de los “Mouros” o del demonio en las leyendas, o de los ricos, los curas y los maestros en los cuentos, son expresados, normalmente, en castellano (20). Por esto, no es extraño que el romancero en Galicia conserve el castellanismo lingüístico inicial, cuando en composiciones y costumbres autóctonas gallegas se presenta el español como el registro en el que se manifiesta todo aquello considerado como superior. Schubarth y Santamarina, en su antología *Cántigas Populares*,

(14) Menéndez Pidal, Ramón: *Romancero Hispánico (hispano-portugués, americano y sefardí) Teoría e historia*, 2.ª ed., t. II, Madrid, Espasa-Calpe, 1968, p. 204.

(15) Menéndez Pidal, *Romancero...*, t. II, p. 319.

(16) Menéndez Pidal, *Romancero...*, t. II, p. 210.

(17) Menéndez Pidal, *Romancero...*, t. II, p. 323, y Catalán, Diego, “Romanceiro” in Jacinto do Prado Coelho (dir.), *Dicionário de Literatura*, 3.ª edición, Porto, 1976, 2.º vol., pág. 958.

(18) Catalán: “Romanceiro”, pp. 958-959.

(19) Menéndez Pidal: *Romancero...*, t. II, p. 208.

(20) González Pérez, Claudio: “A diglosia na nosa etnografía”, *Grial*, n.º 60, 1978, p. 183.

señalaron, acertadamente, la especialización lingüística en la tradición oral gallega:

“... hai na nosa terra xa desde hai moito certa tradición oral en castelán, vinculada a determinado tipo de composicións. Esta especialización de linguas (entre outras cousas) é o que provoca que, cando na propia Galicia se compón un romance sobre un tema non satírico ou humorístico, se utilice o castelán.” (21)

Por otro lado, la identificación de lo jocoso o satírico con la lengua autóctona no es algo nuevo o exclusivo de la literatura oral gallega. Algunos de los escasos textos del siglo XVII que conocemos redactados en gallego, determinados poemas de la *Relación de las Exequias a la Reina Doña Margarita de Austria* (1612), al igual que ciertas composiciones de las *Fiestas Minervales de Santiago* (1697), responden a esta filosofía lingüística (22), que sólo a partir del *Rexurdimento* comienza a ser felizmente superada en el ámbito de la literatura culta.

El castellanismo lingüístico del romance no sólo es sentido en Galicia; en zonas de acusadas hablas dialectales, a la hora de comunicar los romances los rasgos diatópicos desaparecen, como ocurre en el área del dialecto leonés. Este fenómeno ya fue comentado por el profesor de la Universidad de Salamanca, Luis Cortés Vázquez:

“...siendo los romances pertenecientes a la tradición literaria castellana, se cantan con texto no dialectal, aunque a veces se deslice alguna palabra. Por ello contrastaba antiguamente el habla dialectal de los cuentos con el castellano de los romances. Igualmente se observaba que en pueblos de parla galaico-portuguesa, como es el caso de Lubián, Calabor, etc., reaparecía el castellano al tratarse de los romances.” (23).

Creemos que, tal vez, esta pérdida del dialectalismo, este acercamiento a la norma estándar del castellano que se produce en la mayoría de las ocasiones que se recita o canta un texto romancístico se debe a la necesidad del uso de un registro diferente del cotidiano dentro de la cultura tradicional. El “estilo romancero” emplea una serie de recursos lingüísticos —como, por ejemplo, la yuxtaposición o la reiteración— que raramente utilizados en el habla normal, sirven para reforzar el distanciamiento existente entre el mundo de la narración y el de los receptores,

(21) Schubarth y Santamarina, *Cántigas...*, p. 28.

(22) Guerra da Cal, Ernesto: “Bilinguismo na Literatura Galega” in Jacinto do Prado Coelho (dir.), *Dicionário de Literatura*, 3.ª ed., Porto, 1976, 1.ª vol., p. 110.

(23) Cortés Vázquez, Luis: *Leyendas, cuentos y romances de Sanabria*, Salamanca, ed. del autor, 2.ª ed., 1981, p. 170.

consiguiendo de esta manera una mayor efectividad de las fábulas (24). Por lo tanto, la diglosia intralingüística que existe entre la lengua común y la “lengua romancero” en las comunidades monolingües se transforma en las áreas bilingües en una diglosia interlingüística, en la que el castellano mantiene en la expresión oral el mismo “status” de lengua *A* de que goza en la comunicación cotidiana.

El bilingüismo en los romances gallegos se nos presenta a primera vista como un fenómeno caprichoso y arbitrario, y no nos parece que un estudio más pormenorizado pudiese establecer con claridad los porqués y los cuándoos de esta promiscuidad de sistemas dentro de la “lengua romancero”. Si las complicadas reglas que los sociolingüistas propugnan en las situaciones de contacto lingüístico para fijar los límites en que se producen los saltos de una lengua a otra no tienen gran validez porque la práctica se ocupa enseguida de invalidarlas (25), en el romancero todavía sería más difícil encontrar una lógica a la lengua híbrida resultante.

En los mismos textos romancísticos el contacto entre el castellano y el gallego refleja la confusión de las dos lenguas que en el habla cotidiana se denomina coloquialmente “castrapo”. Pero el castellanismo del “castrapo” de los romances es todavía mayor, ya que se parte de textos castellanos cuya galleguización está causada, en muchas ocasiones, por el mal conocimiento de los informantes de la lengua española. Mientras que en el gallego coloquial los castellanismos pertenecen a campos semánticos más innovadores o cultos, como el urbano, el educativo, el religioso, etc.— por ejemplo, palabras como “parexa” “escuela”, “capilla” o “cielo” sustituyen, respectivamente, a las auténticas gallegas “parella”, “escola”, “capela”, “ceo”—, en la lengua de los romances la alternancia se presenta como una mezcla caótica, en la que a veces resulta difícil distinguir en qué sistema lingüístico se produce el discurso. Así pues, resulta habitual encontrarse con un verso o una oración —conceptos que en el romancero suelen ser sinónimos— en la que sus distintas partes están expresadas indiferentemente en una lengua u otra. Valgan como muestra estos dos versos de *La princesa peregrina* de una versión de Santa Eufemia (ay. Folgoso do Courel, Lugo):

— Meniña de largas terras, vólvetes pra o teu lugar,
que eu mandarein mis caballos que te vayan a buscar. (26)

(24) “Las fábulas (...) no son sino manifestaciones “históricas”, circunstanciales, de estructuras más generales y abstractas (modelos actanciales o funcionales) que organizan sintagmáticamente contenidos míticos atemporales” (Catalán et alii, *Catálogo...*, I, p. 25).

(25) Vid. Payrató, Luís, “Sabor a mezcla”, *El País. Temas de nuestra época*, año II, n.º 50, jueves 27 de octubre de 1988, p. 3.

(26) Fragmento tomado de la encuesta del Seminario Menéndez Pidal “Noroeste 82” (cintas, 2.21-7. 1-B/ 12 y 2.21-7. 2-A/I).

De cualquier modo, la presencia del gallego es mayor en algunos contextos como el diálogo, o en determinados temas romancísticos. Gracias a nuestra experiencia como transcriptor del romancero de Galicia, durante cuatro años, en el Seminario Menéndez Pidal, creemos que los galleguismos se introducen más frecuentemente en el diálogo que en la narración, hecho que tal vez se deba a un intento momentáneo de acercamiento al oyente, al que se le está comunicando el relato de un mundo distante en una lengua ajena pero más prestigiosa.

Más evidente es la incorporación del gallego en temas novelescos y carolingios relativamente raros como *El raptor portioso*, *El conde Alarcos*, *El veneno de Moriana*, *La apuesta ganada* o *El conde Claros en hábito de fraile*, romances que se conservan más vivos en la tradición portuguesa o, para ser más exactos, en toda el área occidental peninsular, que además de Galicia y Portugal incluiría Asturias, León y Zamora. Hay otros temas que también se recogen muy galleguizados, como *La muerte ocultada* o *La mala suegra* y algunos como *La buena hija* o *Santa Iria* que, aunque tienen como lengua predominante el castellano, ofrecen, sin embargo, un buen número de fórmulas en gallego de manera casi sistemática (27). Los textos considerados como pararromances (28) de corte jocoso o pastoril poseen, asimismo, un alto grado de galleguización lingüística. Entre los temas de este grupo podemos mencionar “La pastora probada por su hermano (Rufina hermosa)”, “El piojo y la pulga” o “La adúltera con un gato”. El galleguismo lingüístico de este tipo de canciones narrativas satíricas o bucólicas es lógico y esperado, como vimos anteriormente; lo que no lo es tanto es el porqué dentro del romancero tradicional ciertos temas se galleguizan más que otros. La causa no parece ser temática si cotejamos romances que comparten el mismo asunto. De esta forma, frente a “La mala suegra”, claro ejemplo de romance galleguizado, encontramos uno de los temas más típicos del bloque romancístico occidental como es “La esposa de don García”, con la misma relación suegra-nuera que apenas si presenta rasgos lingüísticos gallegos.

Geográficamente el bilingüismo es un hecho común en el romancero de todas las comarcas gallegas y no nos parece que exista área alguna en donde se castellanicen o se galleguicen los textos de una manera más notoria. Puede ser que la galleguización se produzca de forma ligeramente superior en las localidades próximas a Portugal, pero lo cierto es que también allí el castellanismo del romancero es mayoritario. Por el contra-

(27) Este fenómeno de la galleguización regular de ciertas fórmulas se produce incluso en los romances que utilizan casi exclusivamente el castellano. Como ejemplo podríamos citar “Delgadina” cuyo galleguismo lingüístico se limita a la fórmula “díame unha sede de auga” en la mayoría de las versiones.

rio, en las zonas limítrofes con regiones de lengua española, el castellano de las versiones nó se mantiene más puro y limpio de galleguismos.

En lo que se refiere a factores como la edad y el sexo, igualmente pensamos que no aportan cambios significativos. En el primer caso porque más del 90 % de los informantes de romancero forman parte de la denominada tercera edad y los raros jóvenes que aún conservan la tradición romancística no alteran en uno u otro sentido la lengua de los textos heredados. El factor sexo tampoco influye en la lengua de las versiones. El que en Galicia sea la mujer más conservadora que el hombre, tanto del romancero como de la lengua vernácula (29) —al igual que sucede en otras geografías—, no origina una mayor galleguización de los textos.

La alternancia entre las dos lenguas también se produce en el mismo acto de la comunicación del saber romancístico y no es probable que la preferencia del informante por un sistema lingüístico u otro se deba a la competencia activa por parte del encuestador de la lengua gallega. Prueba de ello es que tanto los romances recogidos por personalidades vinculadas al ámbito galleguista como por estudiosos ajenos a la cultura de Galicia presentan idénticos grados de galleguización lingüística. Claro está que cuando hablamos de los recolectores galleguistas nos estamos refiriendo a aquellos que no retocaron los textos. Veamos el comentario de Schubarth y Santamarina a este respecto:

“...os romances de orixe castelá transcritos por outros colectores precedentes están nun galego bastante aceptable; ver os transcritos por Sampedro e Carré e xa antes por Murguía, Pérez Ballesteros e outros. Polo contrario, os que nós recolemos non teñen de galego senón os galeguismos que provoca a interferencia lingüística por ignorancia de castelán. Sobre esto caben dúas interpretacións: a) que o galego estaba acabando de dixerir aqueles textos casteláns cando os recolleron Sampedro e Carré (como os dixerira o portugués e en menor medida o catalán) e que na actualidade se recastelanizaron pola maior presión da lingua oficial; b) ou que os colectores ou editores os manipularon traducíndoos ó galego. Nós somos desta segunda opinión.” (30)

(28) Por pararromances entendemos aquellas canciones narrativas con metro de romance que carecen de la variabilidad propia del discurso folklórico.

(29) Según nos informa Ana Valenciano, editora del *Catálogo-Antología del Romancero de Galicia* del Seminario Menéndez Pidal, hay en la comunidad gallega un número importante de varones que son poseedores de un buen repertorio baladístico.

(30) Schubarth y Santamarina, *Cántigas...*, p. 28.

Volviendo al acto de la recolección, resulta muy curioso observar cómo la mayoría de los informantes recitan o cantan los romances en castellano y cómo pasan enseguida a comentarlos en gallego. Algunos interrumpen su comunicación para avisar al investigador de que lo que viene inmediatamente *é en gallego*; incluso a veces puede ocurrir que ofrezcan la versión en una lengua u otra, como fue el caso de un campesino del ayuntamiento lucense de Antas de Ulla, que antes de recitar *La pastora probada por su hermano* preguntó: “¿—Queren traducila al gallego ou ó castellano?” (31).

La alternativa de lenguas en un mismo sujeto folklórico ya fue tratada en su momento por la eminente filóloga luso-alemana Carolina Michaëlis de Vasconcelos, que observó el fenómeno en la región portuguesa de Trás-os-Montes:

“Quando eu fui a Trás-os-Montes, as pessoas que me ditavam romances em castelhano-português empregavam mesmo às vezes indiferentemente uma forma de Lá ou uma forma de cá; compreen-de-se, pois, que com o tempo e com as pessoas, os romances espanhóis se tornem inteiramente portugueses.” (32)

Del mismo modo fue comprobado este hecho en una de las encuestas del Seminario Menéndez Pidal, *Galicia-83*, en la que se entrevistó en el término municipal de As Nogais (Lugo), a dos hermanos a los que se les hizo repetir algunas de las magníficas versiones que conocían (33). Mientras que en la primera recitación el varón galleguizaba más que la mujer, en la segunda sucedía lo contrario.

Otros informantes son conscientes de que los galleguismos que salpican los textos están causados por el mal conocimiento del castellano. Así, una romancerista de Currodeguas (ay. Mañón, A Coruña), preguntada si la *historia* se cantaba en castellano, respondió con gran seguridad: “—Sí, en castellano porque nosoutros como non entendiamolo castellano iba misturado” (34).

Esta deficiente competencia del español origina abundantes ultracorrecciones en las versiones gallegas. Alguna tan simpática como la que a veces se produce en uno de los versos iniciales de *La hermana cautiva*,

(31) Vid. la versión 6.14-7. 2-A/ I de la encuesta “Galicia-83” del Seminario Menéndez Pidal.

(32) Michaëlis de Vasconcelos, Carolina: *Romances Velhos em Portugal*, 3.ª ed., Porto, Lello and Irmão, 1980, p. 371.

(33) Vid. los textos de Carmen y Manuel Freijo Fernández en las cintas 2.14-7.1, 2 y 3 de la encuesta “Galicia-83” del Seminario Menéndez Pidal.

(34) Vid. la versión 3.14-7. I-A/ 2 de la encuesta “Galicia-83” del Seminario Menéndez Pidal.

en el que se sustituye *bella* por *vieja*, debido a que *vella* en gallego significa esto último:

Vaite de aí, mora *vieja*,
vaite de aí, mora linda
(Por que *vieja* es ser linda, ¿non?),
deja beber mi caballo nesa fuente cristalina. (35)

Otras ultracorrecciones frecuentes son **llevar* por *levantar* (habitual en los romances de “El conde Niño” y de “Gerinaldo”: “—Llevántate, Gerinaldo, llevántate, dueño mío” (36); **él eres* por *él es* (37); el paso de la forma masculina *él* a *ello* en la serie pronominal tónica (38), así como numerosas hiperdiptongaciones: **cuortar* por *cortar* (típico de “La doncella guerrera”: “—El pelo lo cuerto, madre, si no me lo cuerta usted” (39)), **puertería* por *portería* (40), **valientía* por *valentía* (41), **juardines* por *jardines* (42), etc.

Ante el carácter bilingüe o castellano del romancero y de una buena parte de la canción popular gallega, el galleguismo actual continúa olvidando o marginando aquello que no está expresado en la lengua propia del país. Esta postura falsea la realidad de un mundo tradicional gallego que participa en la creación o recreación de los romances, y de otro tipo de composiciones, en una lengua que no es la suya. Al mismo tiempo, esta actitud cuestiona una de las tesis clásicas del movimiento galleguis-

(35) Vid. la versión 5.11-7. I-A/21 de la encuesta “Galicia-83” del Seminario Menéndez Pidal.

(36) Vid. la versión 6.13-7. 2-B/2 de la encuesta “Galicia-83” del Seminario Menéndez Pidal.

(37) Como el gallego hablante mal conocedor del español sabe que su “*tú es*” equivale al castellano “*tú eres*”, al hablar esta lengua sustituye “*él es*” por **él eres*” para evitar cualquier galleguismo lingüístico. Este fenómeno está muy extendido en el ayuntamiento orensano de Chandrexa de Queixa (vid. las cintas 2.22-7.1 y 2 de la encuesta “Noroste-82” del Seminario Menéndez Pidal).

(38) Se aplica una errónea regla de tres: si en gallego “*ela*” es igual al castellano “*ella*” el pronombre tónico “*el*” del gallego deberá ser “*ello*” en castellano. La rareza o inexistencia del pronombre neutro “*elo*” en gallego refuerza esta ultracorrección pronominal en el castellano de algunos informantes.

(39) Vid. la versión 8.13-7. I-B/6 de la encuesta “Galicia-83” del Seminario Menéndez Pidal.

(40) Vid. la versión 6.14-7. 2-A/8 de la encuesta “Galicia-83” del Seminario Menéndez Pidal.

(41) Vid. la versión 4.16-7. 2-A/II de la encuesta “Noroste-82” del Seminario Menéndez Pidal.

(42) Vid. la versión 6.II-7. I-B/I de la encuesta “Galicia-83” del Seminario Menéndez Pidal.

ta: el cancionero popular de Galicia es el más rico de Europa, según Curros Enríquez (43), o, al menos, de la Rumania, en palabras de Filgueira Valverde (44).

No dudamos que la literatura gallega escrita o culta es aquella que se expresa en esta lengua (45), pero este criterio no se puede extrapolar dogmáticamente al ámbito de la literatura oral. Jacobson y Bogatyrev en su clásico artículo sobre el folklore ya denunciaron la tendencia a suprimir la frontera entre éste y la historia de la literatura (46) y subrayaron que para la ciencia folklórica lo esencial no es el origen ni la naturaleza de las fuentes (que son extrafolklóricas), sino la realidad del préstamo, de la selección y de la adaptación del material recibido (47). Por ello no interesa que el origen del romancero esté en Castilla, lo que importa es su vida tradicional en Galicia durante más de quinientos años en la que ha sufrido la acción transformadora del tiempo, tanto en la expresión como en el contenido, por parte de todos aquellos que colaboraron en su supervivencia. Esta acción transformadora ha mantenido el castellanismo lingüístico del romance pero además ha recreado con él. Tal proceso recreativo se revela de forma notable en el muy galleguizado tema de "El conde Alarcos", que tanto en Galicia como en Portugal ha experimentado grandes cambios en su intriga y en su fábula frente a la tradición castellana, en este caso, más próxima a los pliegos del siglo XVI. En Portugal el discurso de este romance ha sido naturalmente alterado en lengua portuguesa; sin embargo, las versiones gallegas, contra lo que sería de esperar, no han realizado las innovaciones sólo en gallego, sino en una mezcla caprichosa de las dos lenguas habladas en Galicia.

Afortunadamente, las actitudes ante la arraigada tradición oral de composiciones en castellano parecen estar cambiando dentro del galleguismo. Los últimos investigadores de la canción popular de Galicia, Schubarth y Santamarina, han sabido superar los prejuicios lingüísticos que manifestaron en la primera de sus entregas:

(43) Vid. Alonso Montero, Xesús: *Constitución del gallego en lengua literaria*, Lugo, Ed. Celta, 1970, p. 101.

(44) Oímos esta afirmación del académico gallego José Filgueira Valverde en el acto de clausura del "I Congreso do Folclore Galego" (Lugo, 15 de diciembre de 1985).

(45) Según el criterio que expuso el profesor Ricardo Carballo Calero en la introducción de su *Historia da Literatura Galega Contemporánea*. Vid. Carballo Calero, *Historia...*, p. 7.

(46) Jacobson, Román: "El folklore como forma específica de creación" (escrito en colaboración con Petr Bogatyrev), *Ensayos de Poética* (Traducción al español de Juan Almela), Madrid, Fondo de Cultura Económica, 1977, p. 14-15.

(47) Jacobson: "El folklore...", p. 15.

“Estas letras deberían quedar excluidas dun cancionero galego (pola mesma razón que non pertencen á literatura galega as obras de escritores galegos escritas en castelán”. (48)

Así, en la segunda de sus publicaciones, *Cántigas Populares*, adoptaron una postura más realista frente a la tradición gallega:

“O criterio de selección dos textos non foi lingüístico. Esto supón que ó lado dunha maioría de textos en galego aparezan tamén algúns en castelán; excluílos suporía deixar fóra tódalas melodías que acompañan ós romances e ós cantos de Nadal”. (49)

Sería de desear que el camino iniciado por Schubarth y Santamarina fuese el punto de partida de una inmediata recolección de materiales de la literatura oral que se está perdiendo irremediamente. Pero lo más importante son las consecuencias que puede traer el contacto directo de la intelectualidad gallega con una tradición que todavía está viva.

En lo que se refiere al romancero ya es hora de arrinconar definitivamente falsos lugares comunes decimonónicos que fueron postulados en su momento para ocultar el castellanismo lingüístico y temático del género y que aún hoy continúan, más o menos, vigentes. Estos tópicos tienen que ver con la caracterización de la cultura gallega como idealista, sentimental y atlántica frente a una cultura castellana realista y austera. El ejemplo más reciente lo encontramos en la reedición de la *Historia da Literatura* (1984) del académico Fernández del Riego, en la que el autor mantiene, sin alterar, las tesis que había sostenido en un artículo publicado en 1968:

“Existe unha grande diferenza entre o Romancero galego e o castelán. Este é principalmente histórico e realista; predominan nel os romances referentes á historia nacional, os mouriscos e os fronteirizos. O noso é idealista e lexendario; privan nel os de tipo novelesco, os relixiosos e os de burlas, e hai nos dous primeiros a mesma atmósfera de bretemosa vaguedade e de fondo sentimento que nas novelas do ciclo bretón. Hainos como o de “Albuela” “Dama Gelda”, “Don Gaiferos de Mormaltán”, que son verdadeiras alfaías literarias”. (50)

(48) Schubarth y Santamarina: *Cancioneiro...*, p. 27.

(49) Schubarth y Santamarina: *Cántigas...*, p. 27.

(50) Fernández del Riego, Francisco: *Historia da Literatura* (en la ed. princ. *Historia da Literatura Galega*) “Biblioteca Básica da Cultura Galega”, Vigo, Galaxia, 1984, p. 49. Este fragmento está tomado casi literalmente del artículo del mismo autor “Encol da Literatura Popular Galega”, *Revista de Etnografía*, vol. X, t. I, Porto, Museu de Etnografía e História, 1968, p. 132.

Este idealismo céltico, defendido para las leyendas por estudiosos como Leandro Carré o Vicente Risco, ya ha sido cuestionado por el antropólogo González Reboredo:

“... nin o lexendario doutras terras da península é tan realista como afirma este [Carré] e outros autores para diferencialo do galego, nin os nosos relatos lexendarios responden estrictamente a un mundo céltico no seu conxunto”. (51)

En el caso del romancero difícilmente puede considerarse hoy válida la caracterización celtista cuando sabemos que la tradición gallega, además de compartir con la castellana la misma temática, no acostumbra, de manera especial, a solucionar con elementos sobrenaturales los conflictos planteados en las fábulas. A la clásica tesis de que el romancero gallego es idealista, ya de principio, podríamos ponerle dos significativos reparos: 1.º) el tema maravilloso por excelencia del romancero, “La infantina”, es bastante raro en tierras gallegas; 2.º) no se ha encontrado en Galicia ningún romance del ciclo bretón, si exceptuamos un fragmento de “Tristán e Iseo” incorporado a dos versiones de “La muerte del príncipe don Juan”. (52)

Respecto al bilingüismo de la canción narrativa tradicional gallega pensamos que debe ser considerado, más que como un signo de intensa castellanización, como una muestra de la debilidad de la conciencia y del uso de la propia lengua en la comunidad gallega. El galleguismo no tiene por qué avergonzarse de la existencia de un romancero en castellano, al igual que la cultura española no oculta que el galaico-portugués fue la más importante lengua lírica medieval de las Españas. Como ya dijo Carolina Michaëlis de Vasconcelos:

“... o castelhana é a língua em que os romances foram escritos —por gente de todas as regiões da Península— porque o castelhana fora nos séculos XII e XIII a lín-épica de Espanha, e continuava a sê-lo nos séculos imediatos, exactamente como o galego-português fora de 1200 a 1350 a língua lírica comum (con exclusão de Catalunha (...)) e continuou a ser empregada por alguns Castelhanos até 1450.

(51) González Reboredo, Xosé Manuel: *Lendas Galegas de Tradición Oral*, “Biblioteca Básica da Cultura Galega”, Vigo, Galaxia, 1983, p. 11.

Vid. sobre el celtismo de Galicia los siguientes artículos: Barreiro Fernández, Xosé Ramón, “A recreación do mito celta”, *A Nosa Terra. Eduardo Pondal: home libre, libre terra*, Extra-7, 1986, pp. 27-29 y Peña Santos, António de la, “Celtas? Non, grácias”, *A Nosa Terra*, n.º 340, 5 de mayo de 1988, p. 16.

(52) Agradecemos esta información a Flor Salazar y a Ana Valenciano, investigadoras del Seminario Menéndez Pidal.

“Escrito en castelhana” não equivale a “obra de un Castelhana”, como “escrito em galego-português” não equivale a “obra de um Galego” ou “de um Português”. (53)

Ahora bien, no nos parece correcto que el bilingüismo del romance gallego sirva para legitimar la realidad diglósica de Galicia, como pretendía Ramón Menéndez Pidal:

“... el romancero, tan hermoso por su elemento castellano como por sus creaciones catalanas o gallegas, viene a ser a modo de un prebiscito secular en pro de la natural necesidad hispánica de ese íntimo bilingüismo que los autonomistas rechazan cual si fuera una imposición centralista arbitraria e insoportable”. (54)

El bilingüismo en los romances gallegos implica sólo eso: la mezcla de las dos lenguas en un género de la literatura oral que pertenece más al pasado que al presente y que carece de expectativas de futuro. Expectativas que, por otro lado, no impedirían que la normalización del gallego se llevase a buen fin, con la utilización plena de éste en todas las actividades y grupos sociales.

Esperemos, pues, que la intelectualidad gallega se reencuentre en nuestros días con la literatura popular al igual que lo hizo en el siglo XIX. Claro está que este nuevo acercamiento debería producirse desterrando cualquier tipo de prejuicios diferencialistas como los que inevitablemente acompañaron al decimonónico “Rexurdimento gallego”. La búsqueda, en buena parte frustrada, de lo exclusivo y original en la literatura folklórica de Galicia ha dado lugar, entre otras cosas, al desinterés hoy dominante en la cultura oficial gallega por la literatura de los no letrados. No existe ni un solo centro público o privado que se ocupe de la recogida, clasificación y estudio de los diversos géneros de la literatura oral y nos parece impensable que jornadas como las que nos reúnen estos días en Billabona se pudiesen realizar en Galicia.

Hacemos votos para que esta realidad sea superada con la atención que se merece la literatura tradicional y con el reconocimiento de la verdadera condición del romancero gallego, cuya personalidad no radica en los temas o en la lengua, sino en la singularidad de sus versiones, en el gusto por determinados romances y en la riqueza poética y numérica de sus textos.

(53) Michaëlis de Vasconcelos: *Romances...*, pp. 376-377.

(54) Menéndez Pidal, Ramón: *Los españoles en la historia*, “Selecciones Austral”, 4.ª ed., Madrid, Espasa Calpe, 1982, pp. 174-175.

LA MUSICA EN LOS ROMANCES

Billabona, 26-V-1989

Joaquín Díaz

El Romance, acerca del cual se ha escrito tanto y que tantas colecciones ha generado, constituye un género cuyos ejemplos, integrados habitualmente por un texto y una melodía ensamblados, basan precisamente en la mayor o menor perfección de esa simbiosis su calidad y su perpetuación; no de otro modo se explica que algunos ejemplos hayan superado la barrera del tiempo para llegar a nuestros días como paradigma de un perfeccionado “sistema de sistemas”, en el que cada parte de las que componen el todo se comporta de acuerdo a unos esquemas que el paso de generación en generación y un cierto “estilo” han ido conformando. En el proceso, tanto de producción como de divulgación, intervienen un creador del tema (tanto musical como literario, aunque a veces pueden ser la misma persona), un difusor y, por supuesto, un receptor o receptores del mismo; conozcamos algunos aspectos de la actuación de cada uno, advirtiendo que, si bien llegan a existir unas normas sobre las que se basa su comportamiento, hay una buena dosis de capricho humano en dicho procedimiento.

El creador. Suele ser costumbre común la de dar a los Romances (y en general a todo el repertorio tradicional) la categoría de anónimos, haciéndose en muchos casos difícil demostrar su paternidad; y sin embargo, existe ese tipo especial de músico o de poeta capaz de componer dentro de un “estilo” o forma cuyos límites han ido acotando y dando forma otras personas similares a él que le precedieron. Su composición, una vez creada, se incorpora así fácilmente a la corriente de temas musicales o literarios que constituye el repertorio tradicional, no desentonando por lo general del resto de los ejemplos ya integrados. El creador musical sabe que debe construir varias frases melódicas cortas y combinarlas correctamente, sea con un verso de dieciséis sílabas, sea con los dos hemistiquios de ocho sílabas que dan forma al texto (no es normal que una frase abarque tres o cuatro versos de ocho sílabas, por ejemplo). Esas frases tendrán un perfil característico —con un comienzo, un ascenso y un final, o con un descenso hasta el final— acoplándose

unas a otras para constituir la melodía completa; ascenderán y descenderán por intervalos formando grupos de notas que, dentro de un ámbito no mayor de una octava por lo general, se identifiquen con formas estéticas conocidas o familiares para el propio artista, ajustándose de esa manera a aquel modelo cuyos componentes rítmicos y melódicos se correspondan con los de la comunidad o grupo étnico en que tienen su génesis. El hecho de que esas frases formen un bloque que se va repitiendo a lo largo de toda la composición, facilitará su aprendizaje. Finalmente, el tipo de música creado suele proceder de tres fuentes: La del músico local, la del músico ambulante y la del músico culto; en todos los casos cada composición estará condicionada por la idiosincrasia musical del creador.

El difusor. Suele ser también un especialista (es decir una persona cuyas características —memoria, interés, capacidad gestual, facilidad para la interpretación— le hacen especialmente apto para esa función); como tal especialista puede estar en ocasiones formado en una tradición musical de carácter local (lo que supondría un aprendizaje progresivo de años), o ser simplemente un cantor ambulante que recorre los caminos de mercado en mercado, buscando público para sus coplas impresas que vende a módico precio; tanto en el primero como en el segundo caso, se suele acompañar con algún instrumento que facilita la ejecución del tema sirviendo de apoyatura para la interpretación. Este difusor selecciona su repertorio entre las fuentes de que hablábamos hace un instante, acudiendo al tema localista, a algún tema de los creados por músicos ambulantes o a algún fragmento de una obra mayor compuesta por un músico culto. Sus interpretaciones van formando variantes de cada versión, pues cada puesta en escena es única e irrepetible y suele responder a estímulos distintos. A esa selección, previa a la interpretación, incorpora una serie de características que van quedando después como definitorias para el mismo género; nos referimos, por ejemplo, a la eliminación de pasajes textuales que no sean absolutamente necesarios para la comprensión del argumento, dejando así versiones sintéticas de una gran intensidad; o a la utilización de los estilos silábico o melismático (una o varias notas, respectivamente, para cada sílaba) con los que introduce en la interpretación del romance su propia predilección por el adorno; o a la utilización del recurso de repetir la última o las dos últimas frases musicales cuando el sentido completo de una oración (hasta el punto o punto y coma) no acaba en los cuatro primeros versos y continúa hasta el sexto; en este caso, se busca una acomodación de la melodía al sentido de la frase literaria que no haya terminado en el cuarto octosílabo. Por ejemplo, en la siguiente versión del romance del “Conde Claros”, los ocho primeros octosílabos están dentro de un estilo que podríamos llamar regular (que empareja cada una de las cuatro frases musicales de que está compuesta la melodía, que se van repitiendo hasta el fin,

con un octosílabo); pero al llegar a los octosílabos noveno a duodécimo nos encontramos con que el sentido de la frase no acaba en ellos, sino que hay que continuar leyendo dos más:

A = Se ha cogido su caballo	B = para el palacio se va
C = por la calle de las damas	D = el caballo va a bailar
C = y por la de doña Clara	D = el caballo relinchar.

Otro recurso consiste en utilizar fórmulas ya acuñadas cuando su memoria o su atención se disipan y no recuerda la continuación; en este sentido la habilidad de los buenos especialistas es proverbial, pues saben aplicar perfectamente los parches correspondientes a cada situación, bien sea invención o recreación de textos, bien repetición de alguna frase musical hasta que recupera la memoria ida.

Otro recurso, privilegio tanto del creador como del difusor, es la aplicación de estribillos a las melodías de determinados romances. Recordemos algunos:

Melodía 1
Melodía 2
Melodía 3

o aquel estribillo tan largo de las “Tres comadres”: Perejil con cola y eran las tres; la Juana Latana, La Trini y la Inés.

Al respecto cabe señalar que la tradición infantil presenta gran propensión a transformar en estrófica la forma de los romances que se popularizan dentro de ella; tal proceso es llevado a cabo de distintas maneras, pues aquí el romance no tiene el sentido que podría esperarse de otros casos en que el hilo narrativo es lo fundamental, y así, aparte de no ser interpretado por un especialista sino por niños, sólo sirve como pretexto para acompañar o escenificar un juego, con lo que se altera la funcionalidad. De este modo no importa demasiado que se rompa el asonante seguido, o que se caiga en el consonantismo, o que, como hemos dicho, se introduzcan estribillos o reiteraciones que interrumpen la estructura narrativa. Una costumbre muy frecuente es la de repetir una frase o frases musicales y la secuencia literaria correspondiente, dos veces; puede ser un recurso memorístico para acordarse de la letra que viene a continuación de la que están cantando, sirviendo ese tiempo de repetición para facilitar la repentización del siguiente verso; también puede tratarse de un recurso estilístico puesto en práctica para embellecer o favorecer estéticamente una melodía excesivamente corta, comp puede suceder en el caso de “Monja contra su gusto” o “Las hijas de Merino”.

Melodía 4
Melodía 5

Sucede a veces que el especialista difusor transgrede las normas del metro octosilábico, hilvanando la primera secuencia con la segunda gracias a una conjunción que rompe la cesura central; parece que, de este modo, el intérprete añade cierta “expresividad” al texto, haciéndolo con gran “oficio” y libertad, puesto que no deja de ser fruto de su propia intuición o de la costumbre. En otras ocasiones, y sin ningún tipo de dificultad, introduce una sílaba o dos más en el verso ajustando la melodía con el simple método de repetir una nota de la frase musical: “No me pesa haber venido”, por ejemplo, se transforma en “no me pesa el haber venido”. O “de noche duermen con ella” pasa a ser “Y de noche duermen con ella”.

Resultado de todas estas aportaciones son versiones y variantes sin número en cuya diferencia está el gusto y multiplicidad de las producciones. Gracias a esa heterogeneidad se puede, incluso, aventurar una tipología basada en las distintas formas de combinarse texto y melodía. Así, atendiendo a esa morfología, habría romances de una sola frase musical:

Melodía 6 $A = a + b$

De dos frases:

Melodía 7 $A = a + b$
 $B = c + d$

De tres frases:

Melodía 8 $A = a$
 $B = b + c$
 $C = d$

De cuatro, que suelen ser los más frecuentes:

Melodía 9 $A = a$
 $B = b$
 $C = c$
 $D = d$

Y hasta de ocho:

Melodía 10

Los difusores, por otra parte, no son ajenos ellos mismos a la recepción de influencias, sea por su carácter de creadores o recreadores, sea por su exposición constante a novedades. Estas pueden provenir de los campos más diversos; una versión del romance conocido como “El rondador desesperado” comienza:

Melodía 11

Quienes estén familiarizados con la música popular difundida a través de los medios de comunicación durante los años veinte, reconocerán la similitud entre esta melodía y aquellas “Colombianas” que con tanta profusión difundieron artistas de las características de Angelillo, por ejemplo. ¿Casualidad? Creemos que no; es muy probable que el comienzo de este romance se haya contaminado —por ofrecer una primera frase musical semejante— con el inicio de esas colombianas. Pero no acaba ahí la cosa, pues a cualquier persona que conozca la música litúrgica le resultará asimismo familiar el incipit de la Antífona “Omnis Spiritus”, que tantos puntos de contacto tiene con los dos ejemplos anteriores.

¿Y qué decir de esas versiones-tipo que aparecen repartidas por casi toda la Península y que se aplican indistintamente a unos y otros romances? Es probable que su difusión se deba, en buena parte, a los cantores ambulantes que recorrían sendas estudiadas de antemano y que les llevaban a las ferias y mercados correspondientes donde tenían más o menos asegurada la venta de sus pliegos; pero también pueden tener su origen en papeles, pliegos o libros recibidos por maestros o párrocos de sus correspondientes fuentes de información (boletines diocesanos, revistas profesionales, pliegos de librerías religiosas, etc.). Lo cierto es que este tipo de versiones, cuyas variantes no son excesivas, suelen responder a modelos relativamente recientes (quiero decir con ello, de poco más de siglo y medio) cuyos rasgos comunes son todavía, pese a su amplia difusión, más abundantes que los diferenciadores. En cualquier caso hay que reconocer a aquellos copleros su extraordinaria actividad y su colaboración a la hora de difundir esas melodías que en alguna ocasión he denominado “prototipos compartidos”, es decir estructuras melódicas que por su amplia popularización se llegaron a aplicar a distintas letras, del mismo modo que los denominados “prototipos exclusivos” quedaban adscritos a una sola letra.

Además, la labor del especialista difusor (tanto más positiva a nuestro juicio cuanto más haga valer esa especialización) produce determinadas variantes musicales dignas de atención entre las que se pueden destacar éstas:

1. Alteración del modo. La alteración de algún grado, por uso o degeneración, puede llegar a crear melodías aparentemente distintas y sin embargo procedentes de un mismo origen.

Melodía 12

Melodía 13

2. Alteración del compás o de la fórmula rítmica:

Melodía 14

Melodía 15

3. Alteración de una frase musical (generalmente la segunda) en un romance de dos frases, manteniendo la otra idéntica; también se da el caso de contaminación o confusión de la primera frase con otra parecida.

Veamos un ejemplo del primer caso:

Melodía 16

Melodía 17

Los receptores. Por último y en lo que respecta a los receptores, en cualquier ámbito en el que estén y reciban el mensaje (fiesta popular, teatro, café cantante, servicio militar, el templo, etc.), puede afirmarse que su actitud es de dos tipos, activa y pasiva. Receptor activo será aquel que reciba y asimile algunas de las versiones interpretadas por el difusor, incorporándolas incluso a su propio repertorio, y pasivo el que sólo muestra su aceptación o rechazo a lo escuchado haciendo uso de esa facultad que siempre tiene la audiencia de modificar el gusto del especialista con su dictamen estético y su elección.

Todo lo precedente nos ayuda a extraer las siguientes conclusiones:

— En el proceso de creación y difusión de los romances intervienen “especialistas” que, con un mayor o menor grado de habilidad, contribuyen decisivamente a la formación o remodelación de un repertorio básico musical y literario en el que, junto a romances de notable antigüedad recibidos de una tradición familiar, se introducen otros, procedentes de otras vías de difusión, que se van incorporando en cada generación de acuerdo a las apetencias musicales de sus correspondientes épocas.

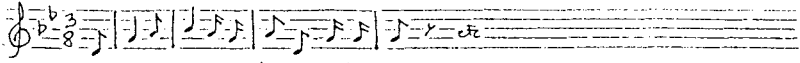
— En aquel proceso, asimismo, se dan las circunstancias necesarias para que se vaya imponiendo un “estilo” que suele responder a concepciones estéticas o artísticas; esas concepciones, aun dentro de una rigidez debido al lento desarrollo de sus elementos, evolucionan paulatinamente.

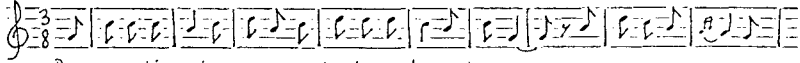
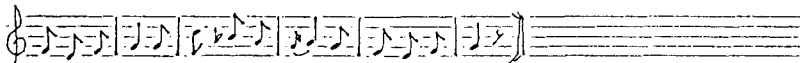
— El hecho de que ese proceso dé como resultado final versiones anónimas se debe, más a la forma de difusión (que multiplica las versiones) y al hecho de que los propios creadores e intérpretes no tienen conciencia clara de su aportación personal, que a una imposibilidad real de conocer su nacimiento. Permítanme que aporte como ejemplo a este epígrafe una canción cuya creación culta y de corte tonadillesco no le ha impedido tradicionalizarse con diferentes funciones. Me refiero a “La panderetera”, tema creado por el pintor y músico gijónés Martínez Abades quien la ofreció a Raquel Meller para que la grabara en aquellos discos de pizarra de 78 r.p.m. a finales de la segunda década de este siglo. Tras la versión discográfica la canción se difundió en pliegos que no sólo alteraron su texto haciéndolo más narrativo sino que permi-

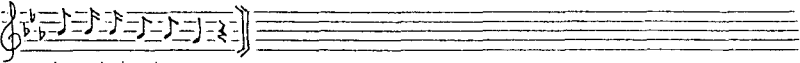
tieron a los copleros ambulantes alterar la melodía; más tarde se convirtió, una vez popularizada bajo esa nueva fisonomía en el medio rural, en tema preferido para un lazo de los que interpretan los danzantes de palos en sus paloteados. Así se incorporó a ese repertorio que utilizan los paleadores como regla mnemotécnica para saber dónde deben golpear o con quién deben cruzar sus palos. Finalmente, y tras estar popularizada en todos los ámbitos, pasó a ser de ese tipo de estructuras melódicas que, por su universal aceptación, reciben letras referentes a cuestiones de moda o de contenido social; y así la vemos unida al problema, que por los años 30 fue conflicto, de si había que aceptar o no el baile agarrado, enemigo del tradicional suelto y, en el caso del pueblo de Brañosera en Palencia, también de la moral.

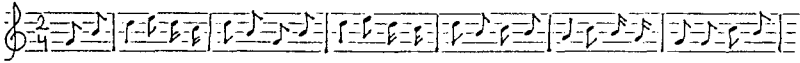
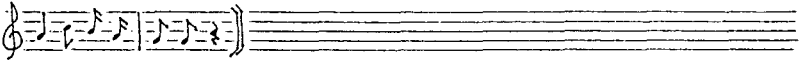
— Esto nos lleva a una nueva conclusión. La popularidad, es decir la aceptación por parte de una comunidad del producto creado, depende del grado de aprobación con que los receptores admitan o acojan tales versiones.

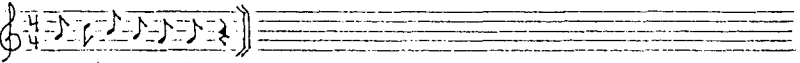
— Habría que concluir además diciendo que el romance es popular no sólo porque el creador o creadores pueden introducir en él elementos musicales o literarios comunes o aceptados por aquella comunidad, sino porque ese mismo grupo étnico o cultural, posteriormente, lo acepta como propio. Tradicional lo es, asimismo, porque los especialistas se lo van comunicando de generación en generación, produciéndose las lógicas variantes, perpetuando de ese modo esquemas musicales y arquetipos literarios cuya sola audición sirve para localizar e identificar a aquel mismo grupo o comunidad.

①
 El rey mo-ro tie-ne-ye hi-jo o-le-pán

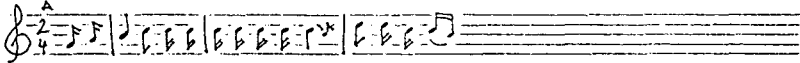

②
 Pas-tor ques-tás en la sie-rra co-mieu-do pau de ceu-te-uo — si te ca-sa-ras con

 mi-go sí, sí, lo co-mie-ras blau-cay bue-uo, a-diós.

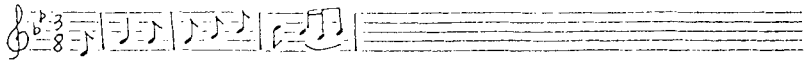
③
 En Ma-drid hay un pa-la-ño ay ay bo-ro-bo-ro-va' que se Ua-ma deg-ro el bo-ro-bo-ro

 vá quea la bom-ba va.

④
 U-na tar-de de ve-ra no u-na tar-de de ve-ra-uo me sa-ca-ron de pa-se-o me sa-

 ca-ron de pa-se-o

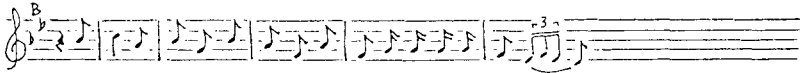
⑤
 Ma-má si me de-pas ir ma-má si me de-pas ir un ra-ti-toa laa-la me-da un ra-

 ti-toa laa-la-me-da.

⑥
 Se pa-se-a Har-bo-li- ta por su ba-rr-i-do por-tal

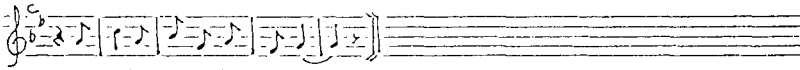
⑦
 ca-mi-na la vir-jeu pu-ra ca-mi-na pa-ra Be-lén —

 yea el me-dio del ca-mi-no pa-del ni-ño de be-ber —

8

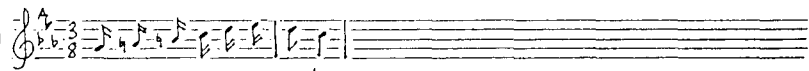
El rey mo- ro tie-neu hi-jo —

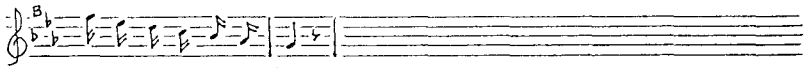
que Trau-qui-lo se lla-ma-ba y tam-bié tie-neu-na hi-ja —

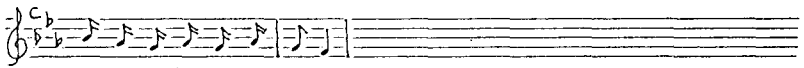
que se lla-ma-ba:ta-ma-ra —

9

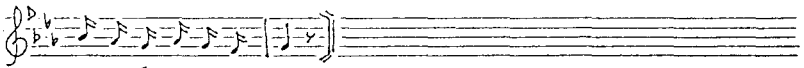
Ae-so de la me-dia no-che

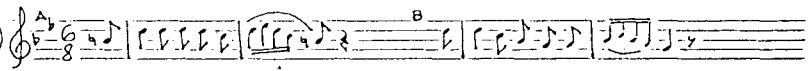
cuan-do los ga-llos cau-tar

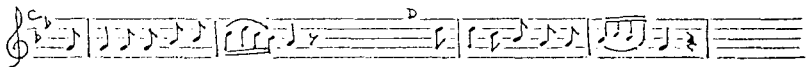
don Can-los de ual de-a-mo-res

no po-dí-a so-se-gar.

10

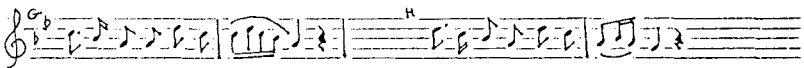
Pa-so por a-lí ta-tín — se e-mo-ró do-na de e-llos :

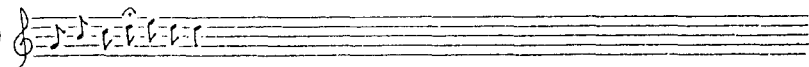
¿quie-res-ted que yo me ca-je con su hi-ja Fi-lo-me-na ?

Cá-se-ta con Blu-ca-flor que es ma-yor y te re-q-pe-ta

Se ca-ró con Blu-ca-flor — ol-vi-da-u-de-a Fi-lo-me-na.

11

12

Ma-ña ni-ta ma-ña ni-ta ma-ña-ni-ta de San Juan- sa-ca Pe-dro

lo ca-ba-llor a la o-ri-li-ta del mar

13

Sien el hi-jo del viz-con-de que le den dos pu-ña-lás, yo-tros dos a-

u ca-ba-llor a las o-ri-llas del mar.

14

Ca-mi-no le san-tia go con gran de-le-la po mi pe-re-gri-na meen-con-tré yo...

15

Ue me-rea las en-gri-li-lar ya vic-need co-che de A-Ue-u en bur-ca-de Me-rea-cia-na que

16

ma-li-toes-tré el mar-ques

Pa-ra Me-li-ueu-bar-ca-mos muy a-le-fres y con-ten-tos de to-dos los que-a-qui

17

ra-mos sa-be-dos si uel-re-re-mos

ra-mos sa-be-dos si uel-re-re-mos

LEKU ETA JENDEAK XV. MENDEKO ZUBEROTAR ERESIETAN

Billabona, 1989-V-27

Txomin Peillen

LEKU JENDE TA BESTE XV MENDEKO ZUBEROTAR ERESIETAN

Garai hartako bi jakingai mota ta jakilegoa baditugu, ahozko literaturan sar genitzakeenak baina ez herri-literaturan, ezen mende haietan ez baitzen jakintsu/herrikoi bereizketarik egiten eta erakutsiko dugunez, batakitonen semeek eginak baitira (bi behintzat) eta besteak herriko norbait, ezin delarik bereizi ez gai ez egitura aldetik.

Bi jakingai horiek, alde batetik Berterretxen heriotzeaz abestutako bertsoak dira beren bost aldaerekin, XIX. mendea ezkerreko ezagutuak eta bestaldetik Urrütiako leinu nahasiaren garaiko etxe gorabeherak aipatzen dituzten lau eresiak —bat behintzat Behe-nafarreraz dena— eta berriki *Euskera* aldizkariarentzat ikertu ditudanak.

Gai hori hautatzean “arazoketa” hau zen, zein da eresi horien historikotasun, zer da benetakoa zer da mitikoa? Zergatik bertsoen artean sartzen dira, leku ta jendeekin guti ikusteko daukatenen edo diruditen mitoak?

Nere “ikerbidea” berriz izan da, pertsonaien historikotasuna erakustea abestien garaikotasuna, kondairaren aipamen batzuekin, eta lekuen ezagutzak ematen didan abantailaz baliatzea, garaiko bideak, giroak zein ziren ikertuz. Horretan asko lagundu nau, Zuberoa gaindi oinez ibiltzeak, Jaurgain historilariaren irakurtzeak —bereziki *Legendes poétiques du Pays de Soule* delakoa—, baita gaskoinez idatzita dagoen Zuberoako zentsuaren aztertzeak, etxeak eta aberastasunak neurtzeko. Sasia ta elorria, arantza ta ostopea nagusi den eremuan ibili naiz —baina ez naiz lehena— espero dut besteri bidexigorra apur bat garbitu diedala, baina lan asko dago egiteko oraindik gure kantore edo kontapoesien argitzeko, eta merezi duten lekuan jartzeko, alegia “literatura hutsean”.

ZUBEROA

NAFARROA
BEHEREA

I. Berterretxen khantorea

Eresi hau, dakizutenez Agosti Xaho, Henri Cavel, J.D.J. Salaberry, Marcelin Hégiaphal ta bestek bildua izan da eta J. de Jaurgain ta J. Haritschelhar-ek gehienbat ikertua. Nere arbasoen Basabürü herrialdean alegia Alta Sola edo Haute Soule delakoan gertatzen baita gehienetan gaztaroan hainbeste bider oiñez kurrutu bide zaharretan gertatzen da.

Lekuak

Kantu horren ulertzeko gaur geuk “Bideberria” izenez ezagutzen duguna ahaztu egin behar da, bai eta bide zaharra jarraiki ere. Azken hau artzainen, euskaldunen bidea da arkaitzarte arriskutsuak eta aldapa latzak ekiditeko zuberotarrek dioten lekü amano-tatik egin zen, bide berria aldiz, “injeniuaren bide astapittoa üngürada ta patarrez eginik düzü” diote herritarrek. “Andoze” ibarrean-eta hau eresian aipatzen baita gaurko bidea enboskada gune ederra da, “Athegetxetako” arroilan edo desfilaroan sartzen delako, bide zaharra berriz, marramarra, gainetik Ligetxaltetik igarotzen zen; berdin beti gure ur basatitik urruti gelditzen da bide zaharra, eta bide berria “Uhaitz” bazterretik joaiten. Bereiziko ditugu zeren zeharka edo zuzenka eresiak izenak ematen baititu alde batetik amaren, bestetik seme presoaren ibilaldiak, eta mapan ikusiko.

Amaren ibilaldia

Oraindikan Larrainen badago Berterretxe izeneko etxea (beste bizpaulu Berterretxe badaude Zuberoan). Garai hartan Larraine herri berria da, priorato bat, artzainak goi-mendietara joan gabe, larrain horretan geldialdi bat egiten dute, ta hamalagarren mendean han dauden *hamabi* etxeek Zuberoari eskatzen diote, zatitu gabeko lurretatik berrariei ematea, etxe berriek lur eduki dezaten. Larraine ez da XIV-XV. mendeko zentsuetan agertzen ez eta Santa Grazi, eliza-lur direnak. Halere, garai hartan Nafarroa ta Zuberoa Agramontes ta Beamontesen gataskekin hartuak direnez gain Larraine estrategi lekua da, hortik baitoa bide bakarra.

Berterretxen ama, etxe horretatik eta seme presoaren bila badoa, Larrainetik Lojibarreraino jaitsi behar du eta hortik Uthürri Xuri deritzaion lekuraino joan, hortik goiti Athegetxeta ekiditeko Ligetxeraino joan behar, eta gero hasten da kantuan esaten zaigun.

Andozeko ibarra
ala ibar luzea.

Ibar hondotik hartzen baduzu Andoze ibarra, Athegetxeta irteeratik, Hur jünta-raino bi kilometro daude, baina eresiak dio ez dela Larrainetik Ligira joan ama hori, baina, agian mandoaren bizkarrean, Bost Mendieta-raino:

Mari Santzen lasterra
Bost mendietan behera

Bai orduan Andozeko ibarra zeharka hartuz eta mendi maxela edo aldapa goiti joanez luzeago da; halere “Bidezaharra” delakotik baitzebilan Berterretxen ama, Ligetxetik (600 metrotan gora den etxetik) ez zuen ibar hondoraino jaitsi izan behar, bideak eroaten zuen, Dordorranga altetik, Bezkoiko lepo edo mendi ateraino, 750 metrotara, gero Bezkoitik artzainen bidea Zalagaiñe deritzaion mendiraino 1.050 metrotara darama.

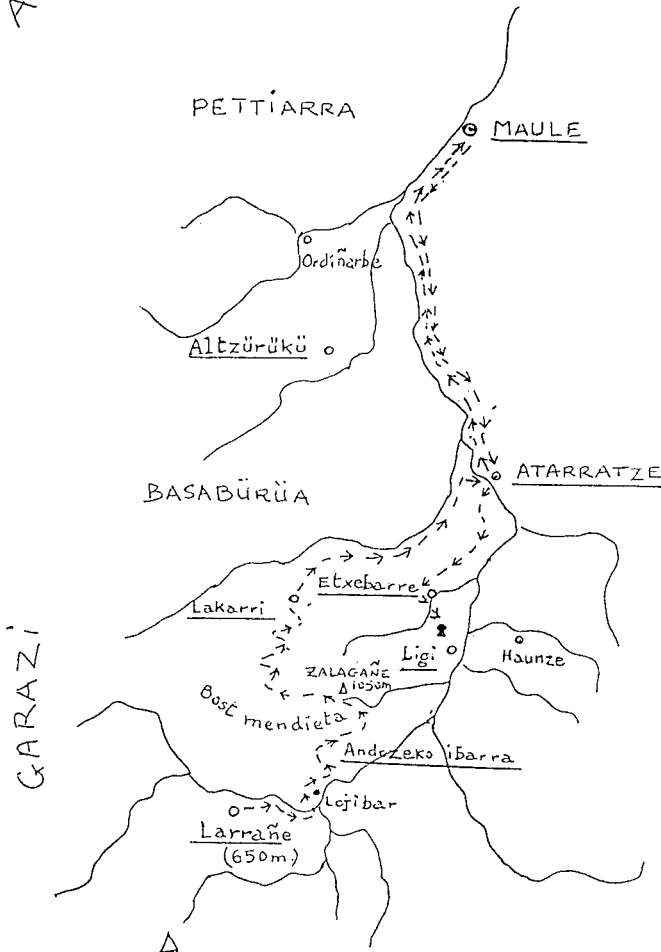
ZUBEROA

AMIKUZE

Mari Santz-en lasterra

- - - - -

BIARNO

△ Abuñemendia
2504 m.

△ ORHI MENDIA.
2018 m.

NA FARROA GARAIA

Berterretxeren amaren bidea, anderearekin egin dugu behin, eta hain zuzen Zalhagañe atzean, ezin da Lakarrira zuzenka jaitsi hor baitaude zuberoeraz “baxak” esaten diren amildegiak, abere ta jenteen hil lekuak; andrearekin —oinez baikinen eta hogeit urteez gazteago— Müse gibeletko deritzaien bidea hartu genuen flysch edo lapitz harrien gaindi, zirristaka lauoinka ta ipurdiaren gainean laister iritxi ginen Lakarriko mainuetara.

Berterretxen amak ordea, mandoz ihoan segurki ta urrunagotik abaitaua, hark hegomendebalderago jo zukean, Bost mendietako bigarren tontorraren eretzean dagoen bidetik, mandobidetik, halaxe heldu zen Lakarrira eta eresiak dio:

Lakarri Buztanobian
sartü da belhainak herresta.

Bai, Andozeko ibarra luzea dela dio ama hark, baina ez ahal dira luze, bildurrez kurritzen diren bide guztiak? Zeren berdin dio geroago ikusiko dugun eresiak Espaniarako bidea, ala bide luzea iheslariak tiroak entzuten baititu txistuka belarrietan.

Azkenean Lakarrin dago Buztanobian, zeren eresiak baitio hango nagusia nor den:

Buztanobi gaztea
ene anaie maitea.

Berterretxe ez baldin badugu Zuberoako zentsuan arkitu badakigu XVI. mendean behintzat, aitonen seme izan gabe, gizon askeak zirela berdin Buztanobi-koak, aski aberats zirenak. Azken etxe hau Zuberoako zentsuan, Erdi Arokoan agertzen dela gaskoin hitzez idatzita:

“Item lostau de Bustanobie de Lacarry ezqart fecq per pagar tailha et deu dar au casted de Mauleon peadge et Casse sin pren à lad. Casse deu portar au Casted de Mauleon, nihil plus”.

Testu zahar horrek dionez (XVII. mendean gotiko idazkitik aldatua) etxe horrek ihize eskaintzaz kanpo ez zuen zergarik ordaintzen. Hain zuzen Mauleko Gazteluzainarekin dauzkatzan lokarrien gatik hor dago Berterretxen ama, baina agian gazteluzainaren taldekoa ez den ezkeroko anaia bere arrebari dio edo adierazten dio semea Maulen preso dagoela:

Arreba ago ixilik
ez otoi egin nigarrik
hire semea bizi balin bada
mentüraz Mauleala da.

Eta badakigu Berterretxen ama bakarrik joan zela Mauleko gaztelura.

Mari Santzen lasterra
Jaun kuntiaren borthala:
ai ei eta Jauna, nun düzie,
ene seme galanta.

Mondea amari dio semea ikusi nahi badu aski duela Etxebarre Ezpeldoiraino joaitea:

Ezpeldoi altean dün hilik;
abil eraikan bizirik...

Hor muga genezake Berterretxeren amaren ibilaldia, Larrai, Ligiko goi auzotegi den Andoze, Bostmendieta, Lakarri, Lakarri Altzai, Atarratze Maule eta atzera Maule Etxebarre. Ez dakigu non ehortzi zuten Berterretxe baina haren hil leku ondoan, Etxebarre ta Ligiko bidean dagoen mendi atean, ta Ezpeldoipe etxetik hurbil, haren hil oroitarría topatu da ta ikusten da harri borobil hori, goian bi uztai ta bi gezi, zirkuluan “buruan” harriaren “lepoan” gizon bat besoak ta hankak zabalik etzana beharbada.

Berterretxen ibilaldia

Berterretxe iruzurtuz etxetik ateratzen dute, preso eramaten “Larraitetik Ligira” eta beste bertso batean —agian beste kantu batekoan— dio:

Heltü nintzan Ligira
Boneta erori lürrera
boneta erori lurrera eta
esküa ezin behera.

“Eskua ezin behera” horrekin adierazten digu, eskuak lotu eraman eta hil zutela; gero aldaera batean dio:

Ezpeldoian nintzarian
jana lana han banian
haritx bati esteki ta
bizia galdü nian.

Harriari fidatzen bagatzaio eta Sorhuetan lehenik J. Mirandek gero M. Hegiapahalek bildu bertsoei ere, uztai ta geziak lekuko daudela San Sebastian-en moduan hil zuten Berterretxe, *Etxebarre Ezpeldoian*.

Jendeak

Zerrenda: — Leringo Luis Beaumont-eko kondea, nafarra.

— Berterretxe gaztea, larraintarra.

- Berterretxeren ama: Mari Santz, Larrainekoa.
- Berterretxeren ezkongai: Ezpeldoiko alaba, Etxebartarsa.
- Bütanobi gaztea, Marisantzen anaia Berterretxeren osaba, Lakarrikoa. (Bütanobi etxe horretatik handik ehun urte aterako da protestante artzaina).
- Hirur dozena gizon, beamonte-tarrak.
- Neskatoa.

Leringo Luis, garai hartan, Ingalaterrako erregearen kontu, Mauleko gazteluzaina zen eta Beaumontesen burua naski, jaiotzez nafarra.

Berterretxe, jakina, Agarramonte taldekoa zen eta zurikeriaz kanporazi zuen Beaumont-ek eta preso eraman hiltzeko; gazte hori zer adinetan hil zen ez dakigu baina haren hilarria ikus daiteke oraindik.

Mari Santz Berterretxeren ama da, ez dakigu sortzez Buztanobikoa denez ala anaia Berterretxean sortu ta Buztanobian ezkondua; emazte hori ez da oso zaharra, hainbeste bide egin duen ezkeru semearen bila, baina ezagutu dugu Ahuzkin bizi zen Xixili bat Mauletik mandoz zetorrena bide zaharrez eta gero Bostmendieta gaindi, bere mendiko etxera, gaez eta laurogei urteetan. Larraineko Berterretxe-tarrak ez ziren ez kapare ez aitonen seme, baina izen berdineko Berterretxetarrak bai, Mendikotan, eta azken horiei gertaera berdina agitu zitzaien, enboskada batean Barkoixeko abade legoak, hil baitzuen semea 1495 urtean, oraindik banderizoen gerlek jarraitzen baitzuten Zuberoan.

Buztanobi, hilgo duten Berterretxeren osabak ez du arrebak lagun-duko semea salbatzen, agian, bera Agarramontesa izanki, eta arma gizonik ez eskupean ez zukealakoan ezer ardietsiko. Mari Santz bakarrik joango da Beaumont-en gana.

Ezpeldoiko alaba, eresiak dio sendimendü gabekoa dela, baina ez dezagun ulert ez zuela bihotzik, sendimentü züberoeraz zentzua baita, kantuak dio ez duela deus entzun, ez ikusi besterik ezer eta odola biltzen duen ezkeru haren etxearen alboan hil dutela Berterretxe haren senargaia.

Neskatoa, neskamea doa ateraino, ohitura denez jakiteko kanpoan nor den eta zenbat gizon dauden kanpoan esateko.

Arma gizonak, eresiak dio hirur dozena direla ta hain zuzen badirudi garai hartan banderien gizon taldea nonbait hogeitahamaseikoa zela zeren Zuberoako notarioen artxibategian, orain Paueko departamendu gordetegian dagoen batean, beste Berterretxeren heriotzeaz mintzo gas-koinez dokumentuak hala dioen:

“A vos Mossor lo cappitaine et governador de Solle, expause et humilment remustre, noble home Ramonet senhor de Berreterech de la parropie de Menditte, suget deu Rey nostre senhor que pot aver ung an et miey o environ ung aperat Arnauton abat de Barcuxs, lo senhor de Salaverri de Mendi, Chicot, filh de la Dalle, lo maestrot de Pagolle, tres dotzenas de homes et autres lors complicis et abiatz no sevem per quenh spirit sollicitatz, haben lor maubade intention en lors coradges se transportan armatz et inbastonat de lauses balistes, broques et autres invassibles armes en la parropie de Menditte, a gueyt apens et aqui rencontran ung aperat Pierres, filh deu medixe Ramonet... lo donan plusors cops de treyt de baliste, lance et espade audit Pierres, es anat de vide a trespas...

(J. de Jurgain, *Quelques légendes poétiques du Pays de Soule*, 1909, 23-24. orr.)

Berterretxe da, agian, gelditu zaigun eresi bakarra baina garaiko gertaerez ikuspegi iluna ematen badigu ere Historiaren idazkiek berdin diote. Idazki zaharretan Jurgain-ek erakutsi zuen berdin Ligiko Johannes zurikeriaz hil zutela haren, etxean jan ondoren, ohetik atera ta. Behar bada Berterretxeren eresian ematen den bertso eztabaidatuak hori adierazi nahi zuen, nahiz bildu den bezala dioen:

“Heltü nintzen Ligira”.

Ligin ez balitz bezala eta Johannes bere etxean eta ohean zegoen, harrapatu eta hil zutenean, hain zuzen Berterretxe ohetik aterarazi zuten.

Berterretxeren eresi horren kasuan ederrena da nola, gertaerak gorde diren, hilharria aurkitu, lekuak eta jendeak ondo deskribitu, eta musika ere XV. mendekoa omen da, Iñaki Nuñez-ek Arrasateko ordenagailuarekin egin ikerketa-sailketarren arauera.

Gauza gehiago baliteke esateko narratiba aldetik elkarrizketen, beharrezko diren xehetasunen erabilera xotilaz, baina uste dut Jean Haritschelhar jaunak, horretaz baduela zerbait eginik, benetako narratiba eta halere olerki ederra baita Berterretxeren kantorea.

Jendeen arteko harremanak, Bereteretxeren kantorean

Gerrilla-ren antza dauka, garaiko Jauntxoek jokabidea eta gudabideak, hain zuzen bigarren Bereteretxeren hilketa bide batean enboskadaz egiten baita, lehena berriz, gauaz etxean sartuz eta berdin 36.lagunekin preso darama Larraineko Bereteretxe eta andregaiaren etxe alboan hiltzen. Gertaera horiek XV. mendekoak izanki, orain gertatzen direnak dirudite.

Halere, hasieratik herrixeheak aitonen semeez zer ustekizun zuten badakigu:

“E’nüan uste erraiten züela
Aitunen semeek gezürrik”.

Kondairak ez digu, Zuberoan ematen Jauntxoak XIV-XV. menderaino, gaizki portatu zirenik herriarekin, baina haraino ez baitzuten indarrik; gero nafar erregetza ta frantses jaungintza sistemaren ereduz, nobleak saiaturko dira, boterearen hartzen ta horretarako, ez daukate gudu-indarraz kanpoko biderik. Baina eresiak dio Aitonen semeren ahalgetan, lotsetan:

“Jaun konteak berhala
traidore batek bezala”.

Gero, duda batekin geratzen gara, alegia herrixeheko norbait gerrilla horretaz asperturik ibili denez bertsogintzan, ala Agarramontes bat, Beaumontesen zikintzeko, edo behintzat merezi dutena bizkarreratzeko.

Bereteretxe-ren khantorea

*Marzelino Heguiaphal, Sorhoetakoak
bidalitako aldaera*

Haltzak eztü ezkürrik (1)
ez gaztanberak ezürrik;
E’nüan uste erraiten züela aitunen semeek gezürrik.

Bereteretxe-k ohetik
neskatoari eztirik:
Abil eta so egin ezan ageri denez gizonik.

Neskatoak berhala
ikhusi züan bezala:
Hirur dozena bazabiltzala, leiho batetik besteala.

Bereteretxe-k leihoti
Jaun kunteari goraintzi,
Ehün behi bazereitzola bere zezena ondoti.

Jaun kunteak berhala
traidore batek bezala
“Bereteretxe aigü borthala ütüliren hiz berhala”.

“Ama indazüt athorra
mentüraz sekülakoa
bizi denak orhit ükhenen dü Bazko biharamena.

Andozeko ibarra
 gaü hartan ibar latza (sic) (2)
 hiruretan armarik gabe ebaki zeitan bihotza.

Heltü ginenean Ligira (3)
 buneta erori lürrera
 buneta erori lürreala eta, eskürik ezin balia.

Margaita gana heltzean (4)
 zühaintze bati esteki
 belhariko ezarri eta erho ezpatareki.

Ama haren lasterra (5)
 Bost Mendietan behera
 Lakharri Büztanobian sarthü da bi belhañak herresta.

Büztanobi gaztea
 ene anaie maitea!
 hitzaz honik ezpalinbada ene semea joan da?

Arreba, ago ixilik
 ez othoi egin nigarrrik
 hire semea bizi balinbada bentürüz Mauliala da.

Ama haren lasterra
 jaun kuntearen borthala,
 ai! ei! eta Jauna nun düzü? ene seme galanta!

Hik bahüana semerik
 Bereteretxez besterik
 Ezpeldoï altean dün hilik, abil eraikan bizirik.

Ezpeldoïko jenteak
 ala sendimentü gabeak
 hila hañ hüillan ükhen eta deusik etzakiena.

Ezpeldoïko alhaba
 Margarita deitzen da
 Bereteretxe-n odoletarik ahürzka biltzen ari da.

Ezpeldoïko бүkhata
 ala бүkhata ederra
 Bereteretxen athorretarik hirur dozena ümen da.

Testu hau Marzelin Heguiaphal, "pastoral errejent" eta Euskaltzaindiko urgazle denak, Sallaberry jaun erdaldun bati bidali zion, eta hark neri, beraz hona nik euskaraz emanak Heguiaphalen oharrak.

1.en bertsoan. Oker dago “haltzak ez dü bihotzik” haltzak beste zuhaitzeen moduan “bihotza” daukalako “Haltzak ez dakar ezkurrik”, da.

2.en bertsoan. Bere amari atorra eskatu ondoren du Ezpeldoiko bidea hartzen.

8.en bertsoan, Ligira irixtean boneta (txapela) lurrera erori zaio eta ezin zuen hartu eskuak loturik baitzeuzkan.

9.en bertsoan. Gehiago pairarazteko Margaritaren etxe alboraino eroan, zuhaitz bati lotu eta belauniko jarri —garai hartan zegiten moduan— hil baino lehen azken otoitza egin zezan.

Bertso hau —neretzat— azkena da eta ez “Ezpeldoiko бүkhata” ezen Beaumont-i ezezkoa eman zion Margarita, honen eskupeko gelditzen baitzen.

Hona Bereteretxe-z arkitu ahal izan dudan guztia Sallaberry jauna. Maiz elkar ikusteko itxaropen ta atsegin handiarekin.

Heguiaphal Marcellin, Sorhoeta

Txomin Peillen-en oharrak

(1) Lehen bertsoko zuzenketa horrekin Marzelin-ek arrazoin luke zeren egia da “Haltzak bihotza” baduela (gutxi daukana Saratsa da eta gutxienik Sabükia) euskaldunak ez dezake hutsik egin horretan, baina “ezkurrik” ez duela ematen egia da eta errimarentzat askoz hobea.

Gainera Inozentzio Munitak, duela 37. urte argiataratu *Gure mendi ta oianak* liburuan irakurrita, haltzaren bihotzarenak ez duela zentzurik argi dago zeren hauxe diogu zuhaitzale ospetsu hark:

Bere zurra ur lanetarako, mueble ta beste gauza askotarako pozik artzen dute arotzek.

Urruntseago dio Munitak:

Ikusten dira berreun bat urteko etxe-zurak oraintxe egiñak eta jarriak balira bezela. (*Op. cit.* 52.orrialdean)

Beraz Heguiaphal zuzenean dago, ez bakarrik errima hobea dakarrelako berak ikasitakoak, eta besteetik zuhaitz jakituriarekin bat datorrelako.

(2) “Gaü hartan ibar latza”, errealismu kutsuz dator hemen eta narratibatik hurbilago eziez “ala ibar lüzea”, garai beste abestietan zerabilaten klitxea baino, beregisakoago dena. Gainera, gaua edo argitzeko puntuan izan behar zuen Bereteretxe “ohean zen ezker”, eta aldaera batzutan “Bazko gauerdi” ondoa aipatzen baita.

(3) J.D.J. Sallaberry-k 1872an eman aldaeran bertso hau ez da agertzen eta *Kantu, Kanta Kantore* bilduman, Baiona, 1975 delakoan, beste gisa honetara

Heltü nintzan Ligira
boneta erori lürrera
boneta erori lürrera eta
eskürik ezin behera.

Aldaera honek, benekotasun gehiago du, eta abesti horretan hitzegiteko joera dutelako notinek, hau izango da jatorrizkotik hurbilago ezi ez Heguiaphalena.

(4) Bertso hau desorekatua dago, nonbait garai batean ulertzen ez ziren hitzen lekuan horiek sartu ziren eta Jon Miranderi aitak —Garindañekoa zenak— abestua zaharrago dirudi:

Ezpeldoian nintzanean
jana banüan han lana
haritx bati esteki eta han bizia galdü nüan

eziez eta *Kantu Kanta Kantore*-k ematen duen hirugarrena:

Heltü nintzan Ezpeldoira
han haritx bati esteki
han haritx bati esteki eta, bizi zeitan idoki

(5) “Ama haren lasterra”. Beste aldaeretan hemen amaren izena agertzen da Mari Santz, baina nonbait XIX. mendean izen zahar hori ezin zezaketen, herrian, askok ulertu eta urrunago (17) “ama haren lasterra” erabiltzen delarik, aurreko 14.enean ere sartzten da, “gaurkotzeko”.

Azkenik aldaera batetik bestera ez da leku ta jende-rena arteko desberdintasunik, non ez den gaineratzen Ligi-ren aipamena batzutan, baina bitxi dena da, denborazko aldaeretan noiz gertatu zen jakiteko, batek diola, oroitu behar dela “Pazko biharama naz”, besteak “Pazko gaberdi ondoa” eta hirugarrenak “Pazko oillaurrentea”.

II. Altzürükü Urrütiako leinuaren eresiak

Ez da lehen aldia aipatzen dudanak eta ez naiz lehen a lan hortan, Francisque Michel-ek 1857.ko bere liburuan *Le Pais Basque* delakoan ematen du bat, baina hogeit bat urte lehen bildua zuen Chaho-k argitara gabekoa den bere kantutegian, gero J.D.J. Salaberri mauletarrak bere kantu bilduman ez bazuen sartu ere, haren paperetatik ateratu ditugu Euskera-n argitaratu diren lehen aldikotz eman diren bost bertso. Artean Jean Haritschelhar-ek bere Euskaltzaindiko sarrera hitzaldian aipatzen du, lehenbiziko eresia, zuzenketa garrantzitsu bat eginez; zuberotar

aldaketa bitxi bati eta Benafarreraz ezagutzen den eresi bakarra komentatuz, J.M. Leizaolak egin argitaratzeari xehetasunak gaineratuz, alegia iturriarena: Agosti Xaho.

Neronek gaurko txostenaz kanpo badaukat ikerlantxoak eginik testu guztiak —bertsozkoak emanez— “Altzürükü Urrütiako leinuaren eresiak, XV. Mendeko” in *Euskera*, Bilbo, 1986, 31 pp., 69-85 eta Zuberoako idazkiez egindako liburuan ere *Zuberoako Itzalargiak*, Elkar, Baiona 1988.an albistetxo batzuk gaineratzen nituen, gaur ordea, sakondu nahi nuke apur bat mito aipamenei zulo beltza, baita hitz lauz bildutako ipuinak ekarri, leinu honen mitogintza uler dezagun.

Lekuak

Herri hori Petiarre-koa da; alegia Maule aldekoa, baina Ahuzkira doan Zuberoa beheko ibarraren muturrean (beste ibarra Ibaresküina, Basabürüan dago eta hain zuzen, Altzai du herri nagusia eta Lakarri bigarrena), beraz Altzai agertuko da gure ikerketan ta Baigorrikin dituen harremanak irakurtzean, ez zaigu ahaztu behar herri hau ez dela Ozkaxeko ta Behe-Nafar mugako lepotik hain urrun (ikus mapa).

Herrian bertan oraindik zutik dago Urrutiako leinuaren dorrea XIV-XV. mendean eraikia, eresiek aipatzen duten garaietan hain zuzen. Gaur dorre hori iritzapenez hobetua herriko etxea edo Udaletxea bilakatu. Herri horretan ere eliza nahiko zaharra dago XVII. mendean berritua kanpandorrea kalbarioduna daukalarik, hots hiru puntatako zuberotar tankeran “espadaña” bukatzen zaiolarik.

Altzürükü Urrütiako sendia, izan zen, hor Pettiarrean, Zuberoako lur aberatsenetan haundikiak izatera iritxi zirenak. Altzürükü oso Lakarri bestelako herria da legez, Lakarri txikiagoa da eta ez da Jaunik herrian, beraz hogeitazazpi etxe daude zerga ordaintzen dutenak eta aske direnak, Zuberoako Erdi Aroko zentsua irakurriz, Altzürükün berriz, Zuberoako herri haundietarik delarik, 69 etxe eta haietan Urrütiako jaunaren jabetasun eta beste jaun horren botoi-ek edo etxetiar lotuek dituztenak ez da harritzekoa, legegizona izateaz kanpo gaizki ikusia bazen ere. Hona haren jabetasuneko ziren etxeen zerrenda:

Jendeak

Eresiako notinak denak aitonen seme ta alaba dira, beraz gaiaren aldetik, ez eta askotan pentsamoldearen aldetik ez dira eresiak herrikoiak, beste inon ez baita “ohorea”ren sentimendua aipatzen nola eresi horietan. Halere esan dezagun —beharbada eresi horien bortizkeria gogoan— jendeak altzürükutarrei egoizten dietela xotiltasun ezaren fama eta diotela:

“Eskalanpu handiak Altzürüküko”

Esaera horrek gainera badu frantses kutsua, fintasan gabekoari esaten baita “il vient avec ses gros sabots”, bere eskalanproin handiekin dator. Nola nahi ere, askotan, gure Epixtola horietan herritarrei atxikitzen zaieten ospe txarrak, kondaira usaina dauka:

“Agarramontes ürgüllütsüak Haunzeko”

De Jaurgain jauna, zuberotar historilari begi luzeak, gure ustez eta geronek geroztik, Haritschelharren ondotik aurkitu argumentuak metatu ongi argitu zuen eresi horienako jendeak nor ziren:

“Menauton Urrütiakoa 1422. urtean eta nonbait hogeit hamar urteak zeuzkala, aitak, Domenja Ahetzeko alabarekin ezkonarazi zuela”, eta gaineratzen du aita Muskildiko ta Erbizeko jauna zen Arnauton izenez ezaguna Zuberoan, baina ahaztu zitzaion erraitea Jaurgain-i, Arnauton hori Etxauzeko jaun eta Baigorriko bizkondea zela; zeren erakutsi dugun bezala Ahetze, Erbize ta Muskildi, Baigorriko Etxauzarren lurrak baitziren jadanik, paperetan agertzen den moduan, XVII. mendekotan.

Egia esan eresietan beretan batean Andereak dio Etxauzeko dela Urrütian ezkondurik, bestean dio Ahetzeko anderea dela, ta Baigorri duela anaia. Beraz agertzen zaizkigun pertsonaiak hauek dira:

- Domenja Etxauz (Ahetzeko anderea), Urrütiako andere ezkontzez.
- X. Etxauz, haren anaia (Erbizeko ta Muskildiko jaun eta Baigorriko bizkondea).
- Menauton Urrütia (Urrütiako jauna).
- Aitonon alaba ez den “neskatila”, ezezaguna.
- Urrütiaren azkarreko “haurra”.
- Gorago aipatu neskatilaren “ama”.

Urrütiako aberastasunak

Urrütiako gaurko jauregia, dorre itxura daukanak, XIII. mendekoa da eta nonbait XIV. mendeko den Zuberoako zentsuan etxe horren berri ta bere ondasunen zerranda agertzen zaigu; bai, Pettiar horretan, Jaurgoaren sistema sartuxe zen eta Altzürükuko 66 etxeetatik 12 ziren aske, besteak jaune eskuko edo jaunarekin, “botoi” estatutuz lotuak.

Urrütiako etxeaz hau dio zentsuak gaskoinez:

“Lostau d’Urruthie d’Aussuruc ez gentiu nihil debet regy”.
 “Urrutiakoetxea Altzürükükoa aitonon etxe da, ez du erregeari zorrik”.

Gero herri horretan Urrütiako etxea bost etxeren jabea da zeinak diren:

Arssue, Ehecaphare, Esporonde edo Esporonce, Livarren, Sagaspea. Izen batzu euskal itxurapean daude, bat gaskoindua Iribarren: Libarren. Etxe horiek kanpo 13, botoi-etxeak dira Jaunari botu eginak, etxea ondoko bati eman lezaketena, baina saltzekotan Jauna ordaindu behar halaxe dira:

Aguerreberria, Aramburue (sic), Arhetchea, Barnechea, Echuruc (?), Elizabe, Elizagaray, Elissiri, Escaray, Garatea, Haritzmendi, Irigoyhen, Jaureguiberria, Jaurigoihen.

(Bestalde 18 etxe Jaunteinekoak, eta Gotainekoak dira Jaun jabetzaz). Beraz ez da harrigarri Zuberoan, botoi ta etxetiar gehienik zuen herria gatik besteek esatea “eskalanproi haundiak” zirela.

Ahetzeko ontasunak

Ahetze bera, Etxauzeko baigorriar jaurgoaren jabetasuna zen eta zentsuak dio:

“Lostau d’Ahetze ez gentiu, nihil debet regy”.

“Ahetzea aitonen etxe da, ez du erregeari zorrik”.

Etxe horrek etxe hauek zituen Ahetzen: Aguerre, Adortea (?), Aizkoaitzin Curutseta; Muskildin, etxe hauk: Carricartea, Etchartea, Etche-goihenea, Iriart, Landartea; gero Erbize-n: Unartea, Unagaraia; Botoi: Arazabal Bellagarri, Etxeberri Laurussekoa, Etxeberri Inçagurspe, Iriart, Mendiburu.

Denetara berdin ze ezkondu zirenean Urrütiako Jaunak hamazortzi etxe ekarri zituen eta Ahetzeko anderea beste hamazortzi, berdinen arteko ezkontza eginaz. Halere bere ontasun ta guzti senarrak emaztea bilotik narrasta erabili zuen.

Jendeek harremanak Urrütiako olerkietan

Gure kontapoesiek diotena, badirudi berdin dela ez zaiela fidatu behar Aitonen semeei ez baitute goratik aipatzen duten Ohorea errespetatzen, hala nola “Ahetzeko anderea” lehen eresian, Jauna bere anderea esklaboa balitz bezala iletik narrasta baiterabila.

Bigarren eresian berdin “Urrütiako anderea”, ezkontzez hala baita Ahetzeko anderea zena, andere horrek bere anaia deitzen du, senarrak zikindu ohorea —beste neska betekin ibiliz zikindu diona— garbi dezan, anaia Baigorriko bizkondea delarik ea bildurtia ta lotsagalduta denez galdetzen dio, lehenbizikoz XVII. mendean bere atsotizetan Oihenartek aipatu moduxean.

Eta eresiak berriz, Urrütiako anderearen ahotik

Etxauzeko bizkondea
beldürra düzü ahalkea;
üzten düzü phenaz hiltzera
zure arreba maitea.

Lehen bi eresietatik ateratzen den irudia da, sendi noble horietan zeinen gaizki erabiliak zitezkeen andereak zenbat nahi haundi izanki beren jatorria. Andereak bigarren eresi horretan erakusten ez bakarrik errugabea, ogengabea dela baina senarra dela beste batekin “amuriaren kapitetan” alegia aitonen alaba ez den neska batekin oheratzen.

Hirurgarren eresia, “Urrütiako jauna” faktizioki bildu dugu, alegia “Amak dio alabari” delako doinuuan abesten diren, hirur kantu zatiak bat egiten dutela erakutsiz *Euskera* aldizkarirako egin nuen saiakeratxoan. Hor ere jendeen arteko harremanak bortitzak dira, erakusten digute Urrütiako jaun bildurti eta ezkontanaiak tirokatzen duelarik Espainiara ihes doana, bere ohaidea, bere amurea “fruitua”, bien haurra, haztzen utziz, bere amorantearen amak, esaera zahar antzean diolarik:

“ibiltekoz ibil hadi, hihaur üdüri zonbaiteki”.

Alegia populuko, herrixeheko norbaitek ez duela aitonen seme batekin ibili behar, ez baldin bada utzia ta gaitzetsia izan nahi; baina ez dela lehenbizikoa dio alabak amari erantzunaz, (argitara gabekoa)

Ama zaude ixilik
ez erran othoi gaizkirik
gatzetarzüna inozent dela ez dakizüa engoitik
zure denboraz orhit eta ez othoi egin nigarrik.

Egia da, XIV., XV. mendeetan ta Beamontes, Agarramontes gataskez baliatuz, Jaun batzu saiatu zirela, feudokeria jartzen Zuberuoa, eta garai hartako gorroto batzuen oihartzuna agertzen zaigula hor: bai Baigorri/Urrütiaren artekoa, bai aitonen seme/herrixehe, artekoak. Baina ez dira hor bukatuko aitonen seme ta herrixehearen arteko ezin ikusiak, zeren etxeak zirenez geroz nobleak, bernes merkatari batek Iruriko jauregia erosiko baitu, gero lurra, ezker-eskuin eta azkenean Zuberotarrak izugarriko hauzietan sartuko eta Matalasek bekakiko ez duen goropiloa egingo; horregatik uste dut, herriak hobeki gorde dituela begi gaitoz eta susmoz ikusten zituen etxe haunditako jendeak.

Duela hirur urte lehen aldiko eman nituen, *Urrütiako jauna* abestiaz ezagutzen ez ziren sei bertso, eta harrigarri dena joan den mendean bilduak; bai J.D.J. Sallaberry mauletarrak bere abesti bilduma egin zuean, loretegia egin zuen, aukerak egin eta eskandalu egin zezaketen kantu gehienak baztertu hala nola Etxahun-en pila bat eta Urrütiako

horiek hain zuzen jende haien ondokoak bizirik zeudelako ta garai hartan eta bere ofizioan —lege gizona zen— ospe ona gorde behar baitzen; gainera, argitaratu zituen abesti zintzoak, gehiegi iruditu zitzaizkion garai batean, eta 1872.an eman liburua frantsesez “péché de jeunesse” edo “gazte bekatu” bezala irizten du, horrekin erakutsiz handik aurrera ez dela kantu bilketan ibiliko, bere ofizioari komeni ez zaiolako. Bere bilketa osoak 200 bat kantu izango ditu, edo berrehunen hitzak behintzat, 45 argitaratu ziren eta Etxahunek Barkoixeko apaizari egindako bat, norbaiti bidaltzekotan egon zen eta ez egin, eskuzko kopiaren azpian, jarria zuen: ne parlez à personne, il ne faudrait que l'on sache que je m'occupe de telles choses”.

“Ez aipa iñori, ez liteke jakin behar holako gauzetaz arduratzen naizela”.

Geuk ez diogu harria botatuko zeren duela hogeitahamar bat urte *Igela*-n, eman genituelarik “Mendikota Hastoy-ko” kantoreak, —oraindik ondokoak bizi zirelako— izena aldatu baigenuen, “Larragoiti Gardejan” ipiniz. Badirudi XV. mendean, ez zutela gure gisako ilerik mingainen gauzen esateko ta jendeen arteko harremanak, jorratzeko. Zuberoan behintzat, kontapoesiak Aitonon semeen irudi txarra gorde du, Urrütia-*ren gisa, Bereteretxe traidorea baita.*

Hirugarren ta laugarren eresietako gertaerak hitz lauz, herrian bilduak

Berdin, frantsesezko ohar batean F. Cerquand kontatzen digu hirugarren ta laugarren eresietako gertaerak honela Anuntxi Aranak euskaratua:

“Urrütiako jaunak herriko neskatila apal bat hartu zuen maitaletzat. Andereak jakin zuenean neskaren etxera egin zuen eta han ikusi haren mihiseak (maindireak) istupazkoak (kamaluzkoak) zirela. Jauregira itzuli eta lihozko mihiseak igor arazi zizkion, erranez ez zela ongi jaun bat halako mihise arrunteetan etzan zedin. Arrats hartan berean Urrütiako jaunak neska-ri galdegin zion nondik zeuzkan halako mihise ederrak.

—Andereak igorri dizkit —erantzun zuen.

Urrütiako jauna joan zen eta ez berriz etxe hartara itzuli”.

Ipuin honek gertaeren morala bat ematen digu eresietan agertzen ez dena:

- 1.nik. Eresian ez da agertzen Urrütiako Andere nobleak lihozko mihiseak eman zizkiola amoranteari, senarrari adierazteko bere heineko, bere kastako norbaitekin ibiltzea ta kalamuan lo egitea ez zitzaiola komeni.

- 2.nik. Eresietan agertzen ez dena da Urrütiako jauna bere amorante ixilaren eta ixilpekoaren gana joaitea hola utzi zuela, baina haur bat eginik neskatilari, Baigorriko jaun zeukan ezkontainari Espainiara ihes egin ziola, hark tirokatzen zuelarik.

Hor agertzen etnografia bilketa maiz ikusten duguna, alegia, ipuin zahar bati, zerbait kendu edota zerbait gainera daitekela, aldaerak sortuz.

Lehen eresiko mito aipamena

Santa Klara-ri egoitzen zaion miraria egiten du Urrütiako andereak baina hemen Fr. Cerquand-ek bildu ipuinak bertsoak dioen gisara kontatzen digu; frantsesez dagoen ezkerro Cerquand-ena Anuntxi Aranek euskara batuan eman du ohar luze hau:

“Behin Urrütiako anderea jauregitik jalgi zen, bere mandala ogiz betea zeramala, herriko behartsuei emateko asmoz. Senarrak ikusi eta galdegin zion:

– Zer dun hori eta nora hoa?

– Ehulearen gana noatzu, harilko hauek eramaitera.

Senarrak mandala zabalarazi zion eta ogien lekuan bi harilgo baizik ez zuen atxeman”.

Hona bertsoek zer dioten:

Nun zabilta haiñ goizik,
jauregia hüstürük?
galthatzen deio Urrüti-k
begiak oldartürük.

Jauna, ikhusiren düzü
nahi baldin badüzü
norat orai nabilan
zareta hau, bürüan.

Jente eskeleari
emateko zokhorri
Andere Urrütiak
hartü zütian bideak.

Opilez zarea beitzen
betherik jente prauben,
Urrütiak zarean
esküa ezari züan.

Ophilak, ordü hartan,
jin ziren haillikotan
Urrütiak berhala
uste trunpatü zela.

Ehülearen etxera
zoaza bilberaztera?
—Jauna ikhusten düzü
orai zük badakizü.

—Pharka izadazüt arren,
bekhaitz e'nüzü izanen
emazte huna zirela
orai badit nik proba.

(J. de Jurgain *Légendes poétiques du Pays de Soule*
Fr. Michel, Pays Basque.)

Hamaseigarren mendeko eresi batera argi bila

Atharratze jauregian izenpean ezaguna den kantorea eta bazter utzi-
ta bere historikotasunari buruzko eztaibadak, XV. mendean ematen diren
Santa Klara-ren aipamena berdina aurkitzen ditugu, baita olerki honetan
ere, Erdi Arotik heldu zaizkigun eske pertsuen bertso baten aipamena

a. Santa Klara berriz ere.

Bertso hau denek ez dute abesten eta aldaera guztietan ez da azal-
tzen, dio:

Atharratzeko zeñüak
berak arrapikatzen
hanko jente gazteriak
beltzez beztitzen:
andere Santa Klara
hantik phartitzen,
.....

Santa Klara- ren aipamena, hemen Urrütiako eresietan baino argiago
da eta nerretzat eguzkiaren sinboloa da, eguzkia bere berotasun ta argita-
sunarekin, eta beltzez beztitze hori ez da bakarrik doluaren gatik zeren
Atharratzeko andereñoa zuriz baita janzten; zerbait ikusteko du argiaren
aipamen zahar batekin eta erritu batekin; hain zuzen, Tolosan eta beste
herri askotan Euskal Herrian —beriziki Santa Klaratarren komentuari
eman zaizkio arraultzak— “eguzkiaren itzultzea eskatzen delarik, eurite,
lañote luzearen ondotik”; oraindik ohitura hori badago Baionan gure
etxetik berrehun metrotan dagoen komentuari arraultzak ematen bai-
tzaizkio xede berarekin.

Bai narratiba, ez da bakarrik gertaerak edestea baina mitoak kontatzea ere. Eta Santa Klara-ren ohitura hori pahan erritu zaharrago baten ondokoa da. Erritu hori oxtion aipatu Etxebarren egiten zen eta geronek parre ipuin bilduma batean bildu nuen hona nola: kontatzailea Ligiari askazia neukan, eta naski herrietan ohi den bezala auzo herrietaz trufatzen da eta galdera egin nionean zergatik esaten zen Etxebarretarrak eroak zirela ez zidan Berterretxen kantorea aipatu, baina Santa Klararekin zerbait ikusteko duena, alegia Etxebartarrek behin Ligiko bide ertzean zegoen arkaitz baten hautsi egiteko herriko arraultza guztiak bildu zituztela eta harriaren kontra zartarazi, harria naski ez zen hautsi baina geroztik, zafla horia badago arkaitzean.

Ligiarrek ulertzen ez zutena zen Etxebartarrek hori egiten zutela, eguzkia itzul zedin. Halaxe parre ipuin sineste galdu batzu arki genitzake. Eta Etxebarrekoez kontatzen dena, Tolosa ondoko eta Bizkaiko herri baten gatik.

Gero ez da harrigarri kristaututako erritua egiten duten hiritarrek pagan ekintzaz trufatzea, baina zergatik dator honera Atarratzeko leinuaren kasuan Urrütiako leinuan bezala, anderea Santa Klararekin hurbiltzea? Nere ustez, eresi horiek bildu diren garaian eta hori dio J.D.J. Salaberry mauletarrak, eskean zebiltzanek abesten zituzten eta halaxe ulertzen dugu, kantoreetan agertzea, erlijio aipamena. Hain zuzen holako eskelei zor diegu Urrütiako kantorearen aldaera batetan eske bertsoa agertzea:

Izotzetan elhürretan
Abentüko gaü luzeetan

Atarratzekoan berdin eske bertso baten oihartzuna badago, halexe züberotar bertsoak dio —eta Euskal Herri guztian ezaguna den hitzetan— etxeko jaunari zuzenduak:

“Zaldiz elizalako
han ürrhez” oberendatüko;
hantik etxera jin deneko
“zilhar kaideran jarriko”.

Eta hona Atarratze jauregia kantorean Quatrefages-ek 1753.an argitaratu aldakian, frantsesez:

Santa Clara part demain
on dore la selle de son cheval
et sa valise d'argent.

Andere Santa Klara
bihar da phartitzen
haren peko zamaria
“ürrhez da zelatzen”

honaino, euskarazko aldakietan agertzen da, baina frantses itzulpenean bakarrik, et sa valise d'argent /“eta bere zakua zilarrez”. Norbait ez balitz konbentzitua bilduak izan diren kantapoesietan, abesleek kantu nahaske-ta bat ematen zutela, aski da entzutea Iparraldean “Boga Boga” kantua bukatzean nola nik ez dakidan ohitura berriz jarraitzen duten “oh Marguerite ma tendre amie, reviens vers moi ne me fais plus souffrir”.

Beraz neretzat Santa Klararen aipamenak ez du historikotasunik kentzen Urrütiako eresiarri, bakarrik ematen digu aditzera herriak zer jarrera duen kantuari buruz? Geroztik etnografoek bildutako Urrütiako ipuinek erakusten digute herriaren gogoan, pertsonaia handi batek sort dezakeen mito transferentzia.

Santa Klara-ren aipamenik ez da eskaz izango —Donostiako uharteaz kanpo— euskal abestietan, eta hona nola irakurri dudana R.M. Azkue-k Krisostoma Bengoetxea, Lekeitiokoari bildutako erromantzean santa horren aipamena. Abesti horren izenburua ta lehen pikoia *Uso zuri eder bat* da eta zeruaz mintzo hona zer dioen:

Jesusen jardineko
lorearen argia!
Bera (Birjina) ta Santa Klara
dontzella garbia.

Beraz hemen Santa Klara zintzotasun ta garbitasun ikurra da, senarrari hitzekoarena, Urrütiako eresian bezala ta lehen maitasunari ta bigarren hitzemarari jarraitzen denaren eredu *Atarrantze Jauregian* delako ipuin olerkian bezala. Bai Petirisantz gosearen sinboloa den gisa ta Sanpantartzart asearena, zintzotasunarena anderentzat Santa Klara izango da, bere bizitzako gertaera ospetsu haren gatik, alegia nola senarrari erakutsi zuen ez zela beste gizon baten atzetik ibiltzen.

Halere ez da dudarik jendearentzat Klara izenak baduela bere esan nahia, hain zuzen *argiaz mintzo baita Klara* aipatzen Lekeitioko abestian eta euskaldun jendeak, klaro, hitz hori ulertzen duela.

Nola nahi ere ez dugu uste Klarari buruz argitasun guztiak aurkitu ditugula eta ezin erabaki, ziurki, azpian dagoena, argia ala berotasuna den, eguzkiaren bi ezaugarri, baina halaz ere gure eresietan “argiaren” ikurra dela dirudi.

Urrütiako leinuaz beste mito batzu

Frantsesak dio ez zaiola aberatsari baizik emaiten, eta hain zuzen Euskal Herrian pertsonaia ospetsua agertzen denean, gure mitologiako

kondaira lotu egiten zaio berealaxe: hala Nafarroan Erdi Arotik goiti Atarabiaz kontatzen dena, Lapurdin Axular-ez egiten da ta Zuberoan Santa Graziko Etxeberri erretoraz. Halere kontatzen diren beste ipuinak ez dira ez Urrütiako jaun eta andereenak baina etxe hartako alabetzaz. Horrek ez du erran nahi inolaz ere —batzutan idatzi duten moduan— sineste ta legenda baten agertzeak kantu batean bere historikotasuna kentzen diola denok baitakigu Atarrabia, Axular ta Etxeberri apaizak ez direla mitikoak. Ikus dezagun beraz Liginagan 1949. urtean J.M. Barandiaranek egin galdeketan zer bildu zuen eta *Eusko-Jakintza* aldizkarian, 1950. IV, alean argitaratu:

Lehen aldaera:

“Altzürükü Urrütiako etxean bazüzün bi alhaba, eta amari ez nahi obeditü.

Egün batez amak maledizioea egin ziezün “Debrüek eraman zitzela, Beli-ko kharbealat eta han inkanta zitela”.

Eta gero jenteek erraiten zizüen han, bi andere inkantatürik bazirela. Egün batez Altzai-ko mothiko bat juan züzün, harri hartürik, harek zotükeraziko zütiala.

Eta andere bat jarririk ikhusi zizün leze-borthan, ürrhe orraze batez iresten ari. Eta eman ziozün andereak bi sagar eta mothikoak aitzinaxeago juan eta so egin zizün zer sagar züen eta hi hogei liberako ürrhe zitizün. Eta e'tzütian zotükerazi andereak lotsatü”.

(Testu honi zuzenketa batzuk egin dizkiot, zeren Barandiaran-ek, orduan, baldintza txarretan, magnetofoirik gabe bildu baitzuen eskuz idatziz hala ez du bereizten “zizün” (zuen zuka) eta “züzün” (zen zuka) ez eta beste lekutan “zeizün” (zuen, zuri). Bestelan zuberotar ez direnetan biltzaile hobereña dugu.

Bigarren aldaera:

“Amak maledizioea eginik, Altzürükü Urrütiako hirur andere Lezenobi-ko kharbean inkantatürik zütüzün, behar zütiala hantik elkhi, bat sarthü züzün eta bazoazün kharbetik elkhirik neskati la bat bizkarrean.

Ordüan süge handi batek gerrikotik üngüratü zizün. Eta ezpeitzen aitzina joaiten ahal ützi zizün neskati la eta sügeak ützi zizün mothikoa. Eta mothikoak lotsatürik juan zütüzün andereak han ützirik”.

Hemen ere, pertsonaia handien eta leinu ospetsuen inguruan ez da mitogintza berririk sortzen, bakarrik historikotasuna daukaten notinak, mito zaharretako ekile bezala ematen dira beste gabe.

Halaxe esan genezake, denborarekin, gutxienik aldatzen diren parametroak lekuak eta jendeak direla, gertaerek ere beren benekotasun zerbait gordetzen dute, gero bilketaren gorabehera horiek bazter utzita, ez ote zuten abesti egileek, antziña, mitoa sartzen giro ta ingurumen harrigarrikoa edertzeko?

Beste leku batean erakutsi dugulako egileak nortzuk diren ez dugu jakingo baina alokutiboan azterketaz uste dugu probatua dagoela, batzutan aitonen alaba horien aiakoak, leinukoak eginik direla, beste batzutan herriak hala nola Beaumontarren aurka zirenak Berterretxe-ren kasuan eta zuberotar gehienak Urrütiaren kasuan, ezen badakigu Urrütiako aia hori —beharbada feudo kutsua zeukana eta hamar bat etxeren jabeak izanki— herriaz oso gaizki ikusiak baitziren; hain zuzen, Urrütiako jaun hori Jaurgain-ek dionez lege gizona baitzen.

BIBLIOGRAFIA LABURRA

- BORDAZARRE Pierre, “Etxahun Iruri”, *Berterretxe* pastoralala, Baiona, 1958.
- ETXAIDE Jon, Gure eresi zaharrak, in *Egan*, Donostia, 1978.
- GOYHENECHÉ Eugène, *Le Pays Basque*, Pau, 1979.
- HARITSCHELHAR Jean, “Baigorriko zonbeit kantu” in *Gure Herria*, Baiona, 1963.
- JAURGAIN de Jean, *Quelques légènedes poétiques du Pays de Soule*, Paris, 1909.
- LAKARRA, J., BIGURI, K., URGELL, B., *Euskal baladak*. Hordago, Donostia, 1983.
- MICHEL Francisque, *Le Pays Basque*, Paris, 1857.
- MIRANDE Jon, “Berteretxeren khantoreaz ahapaldi berriak” in *Egan*, 1960.
- PEILLEN Txomin, “Urrütiako leiñuaren eresiak XV. Mendean” in *Euskera*, Bilbao, 1986.
- PEILLEN Txomin, “Amodiozko baratzetan” in *Gure Herria*, 1963.
- PEILLEN Txomin, *Züberoako itzal-argiak* (XV.XVI.XVII.mende zaharrak). Ed. Elkar, Donostia, 1988.
- QUATREPAGES, *Poésies populaires de France*, Paris, 1753.
- SALLABERRY Jean Dominique Julien, *Chansons populaires du Pays Basque*, Paris, 1872.
- VILLASANTE Luis, *Historia de la literatura vasca*. Ed. Sendo, Bilbao, 1961.

LA CHANSON NARRATIVE AU BÉARN

Billabona, 27-V-1989

Roger Larrouy

LA LITTÉRATURE EN BÉARN DU MOYEN AGE À NOS JOURS Place de la chanson narrative. Eléments de Compréhension

Le Moyen Age

Le Béarn n'a pas recueilli grand chose dans l'épanouissement littéraire qui se manifeste au 12.º siècle sous la lyre des troubadours...

Contrairement à ce qui s'est passé ailleurs, il n'est pas question en Béarn ni des cours d'amour, ni d'académies de "gai savoir", ni de toutes les institutions de poésie qui ont illustré nos voisins du Languedoc. On ne trouve pratiquement aucun nom de poète béarnais dont on peut lire les écrits au Moyen Age. Il semble que la littérature béarnaise n'ait guère existé jusqu'au poète DESPOURRIN au 18.º siècle...

AU 14e siècle, Gaston XI, dit Gaston-FEBUS, avait hérité du goût des Lettres de son père Gaston X, mais ses oeuvres son écrites en français. Il ne reste de lui qu'une chanson qu'on lui attribue et qui est populaire dans toutes les provinces: "AQUERES MOUNTINES...".

AU 16e siècle le Béarn se française et à la cour de Marguerite de Navarre les chanteurs du midi se font entendre, mais ils sont proches de la langue "d'oïl"...

On peut noter cependant une traduction des Psaumes par le pasteur protestant Arnault de Salette pour Jeanne d'Albret dont il était aumônier...

AU 17e siècle Louis XIII fonda le Parlement de Pau (20 Octobre 1620) et bannit le langage béarnais.

AU 18e siècle apparaît Cyprien DESPOURRIN originaire d'Accous, en vallée d'Aspe. Il compose des chansons mais sans faire allusion aux moeurs, aux coutumes et à la vie de l'époque. C'étaient des chansons d'amour sentimentales qui restent toujours populaires partout, mais sans gran intérêt pour l'histoire de l'époque...

C'est à ce moment qu'apparaissent les "pastorales" ou tragédies, qui mettaient en vers les mésaventures d'un mari, les travers et les défauts d'une personne ou des événements locaux.

Mais le Parlement de Navarre intervint pour interdire, sous des peines sévères, les représentations des fêtes qui reflétaient la vie réelle en injuriant les personnes...

Période de 1820 à 1890

C'est surtout pendant cette période que se vit le grand réveil de notre littérature... Les événements qui bouleversent la vie politique de cette époque ne passent pas inaperçus et vont inspirer de nombreuses chansons au poète d'Oloron Xavier NAVARROT († 1862). Nous possédons de lui une poésie narrative (avec un refrain chanté à la fin de chaque strophe) qui nous raconte le Coup d'Etat de 1851... Il y fait allusion à ses amis qui avaient été envoyés en prison... La poésie s'intitule "Maudit soit l'oiseleur" et parle des petits de l'hirondelle qui ne respirent plus la liberté parce qu'ils se retrouvent en cage... Après la dernière strophe un "envoi" nous précise ou plutôt laisse deviner qu'il s'agit d'une "poésie engagée"... D'autres poètes de cette période deviendront les ancêtres de la poésie engagée...

Tout ce qui existe finalement comme chansons narratives a été composé au 19.e siècle et actuellement le mouvement se poursuit...

Malheureusement beaucoup de documents ont disparu...

Cependant je vais tenter de regrouper ces Chansons narratives par thèmes: elles concernent certains faits individuels mais surtout retracent la vie collective de la société en Béarn.

N.B. Opinion personnelle

Les Béarnais ont du chanter anciennement comme on aime encore chanter. La poésie des troubadours, délicate et maniérée, célébrant des sentiments chevaleresques, ne devait pas toujours convenir au tempérament des Béarnais... Nos campagnards employaient une langue mâle et énergique pour raconter la vie de tous les jours... et les exploits de toutes sortes.

La chanson en Béarn...

Depuis toujours le peuple Béarnais a aimé chanter...

— *La chanson meublait la solitude* des bergers dans nos montagnes lorsqu'ils y passaient plusieurs mois de l'année: pas de postes à transis-

tors à cette époque... Les randonneurs devaient être rares et ces bergers vivaient isolés et coupés du monde... La chanson sentimentale et surtout la chanson narrative leur permettait *de rester en lien* avec la vie réelle dont ils étaient coupés...

L'écho des montagnes répercutait leur voix: c'était pour eux un magnétophone naturel... Ils chantaient et s'écoutaient chanter, ce qui peut expliquer leur timbre de voix particulièrement typé...

— *La chanson était aussi le moyen d'expression du groupe*, chaque fois qu'on se rassemblait dans les villages pour les travaux des champs ou l'entraide était indispensable à défaut de machines: vigne, moisson, dépiquage, fougère, maïs à ramasser et dépouiller... Tout se terminait par des chansons à l'occasion des travaux de la ferme ou pour lez fêtes de famille...

Les gens de la terre restaient particulièrement attachés à la famille, à leur village, et c'était avec un certain déchirement de coeur que l'on quittait la maison à la recherche du travail, pour la transhumance, pour le commerce, pour la guerre ou lorsqu'on se mariait... Ces séparations res-sembraient à une sorte d'exil provisoire ou définitif...

Ce comportement explique que *beaucoup de chansons racontaient ces événements de la vie...*

— *Ces chansons se transmettaient de façon orale*; on mettait un point d'honneur à apprendre une chanson complète pour mettre de l'ambiance dans un repas de noce ou de baptême, mais on ne voulait pas la transmettre de bon coeur parce que l'intéressé se l'appropriait en quelque sorte; on disait "cette chanson c'est celle du défunt Baptiste de tel endroit... Souvent c'étaient des chansons de style narratif avec des couples à n'en plus finir, et celui qui était doué d'une bonne mémoire faisait l'admiration de tous, surtout si par surcroit il était doué d'un organe puissant et bien timbré...

Beaucoup de chansons se sont perdues par l'affaiblissement de la tradition orale, le français ayant supplanté parfois la langue normale de la communication, et surtout en raison de l'absence quasi-totale de transcription écrite...

On en a souvent retrouvé dans des cahiers des soldats de la guerre de 70 ou 14-18, dans la mesure où ils savaient lire et écrire... Mais souvent des mots ont été substitués à d'autres par manque de compréhension ou en raison d'une mauvaise prononciation.

Mais ces chansons meublaient les longues soirées à la caserne en retraçant le récit de la vie normale qu'on espérait retrouver...

– *Ces chansons ont été popularisées par des groupes vocaux spontanés, n'ayant d'autre culture musicale que la tradition orale et l'imitation des airs transmis...*

Grâce à des chercheurs passionnés et opiniâtres, une partie de ces chansons a pu être recueillie et ainsi la chanson populaire, surtout narrative connaît un souffle nouveau...

Le Festival de Siros (petit village à 10 Km de Pau) regroupe chaque année plus de 80 groupes venus des vallées mais aussi de la plaine?...

Ce festival a été inauguré en 1967: beaucoup de chansons ont été remises à jour et enregistrées sur disques ou bandes magnétiques... La mine des chansons anciennes ayant été presque épuisée, chaque année voit naître des compositions nouvelles, parfois sur des rythmes modernes et avec accompagnement d'instruments de toutes sortes. Je vous propose un certain nombre de ces chansons de style narratif sur un certain nombre de thèmes que j'ai sélectionnés...

QUELQUES THEMES PROPOSES AVEC DOCUMENTS SONORES

A-L'EXODE: un jeune est partie à Bordeaux après avoir quitté la ferme, en amenant avec lui pour tout bagage les sonnailles de ses brebis...
Musique typique d'une époque.

B-LA TRANSHUMANCE:

- Le départ en Gironde en raison de l'herbe des vignes après la vendange...
- Les relations et découvertes: LES FILLES DE LIBOURNE.
- La descente de la vallée: PLAISIRS DES BERGERS.

C-LA GUERRE:

- François I.^o prisonnier à Pavie en 1525:
QUAND LE ROI QUITTA LA FRANCE.
- Bataille de bergers entre vallées d'Aspe et d'Ossau (Musique typique).

D-LA LIBERTE:

- "Le chene de Guernica".
- "La Bataille du Pont Long" (1853).

E-LE COMMERCE:

- "Les navigateurs en bas adour".

F-LES METIERS:

- "La chanson des fileuses" (Laine ou Lin).

G-LES COUTUMES:

- "La chanson de la mariee".

H-LE TOURISME:

- "La chanson du moniteur" (Ski).

I-CIVILISATION: • “Les bohemiens”.

Etc...

N.B. Je remettrai des cartes, ou plus exactement des cartes photocopées pour chacun pour situer la région.

**Literatura Biarnoan, Erdi Arotik gaurdaino:
kantu-kontuaren lekua**

Erdi Aroa. Ez da Biarnoraino heldu XII. mendeko trobadoreen olde literarioa. Ez da hemen aipatu ez “maitasun gorterik” ez “jakitate alaiaren akademiarik” ez auzoko Languedoc herrietan aurki zitekeen poesia erakunderik. Izaitez Erdiaroko idazkietan ez da hautemaiten Biarnoko poeta bakar baten izenik; iduri-ta literaturarik ez dela egin Biarnoan, Despourrin poeta XVIII. mendean agertu arte.

XIV. mendea. Bere aita Gaston X. bezala, Gaston XI., Gaston Febus zeritzana, literatura zalea zen, baina bere obrak frantsesez idatzi zituen eta ez dugu biarnesez harenik bazterretan hain ezaguna den eta haren gain emaiten den “Aqueres mountines” baizik.

XVI. mendean frantsesten da Biarnoa eta Nafarroako Margaritaren gortean inguruko kantariak ozen badira ere, “oil”-eko hizkuntzen doinua dukete. Ohargarri da halere Albreteko Joanaren limosnari zen Arnault de Salette artzain protestanteak egin zuela Salmoen itzulpena biarnesez.

XVII. mendean. Luis XIII.ak finkatu zuen Pabeko Legebiltzarra (1620-X-20) eta Biarnoko hizkuntza baztertu.

XVIII. mendean agertzen da Cyprien Despourrin Aspe ibarreko Accous herrian sortua. Kantu berriak ontzen ditu, baina orduko ohiturak, jokoerak, hots bizimoldea aipatu gabe. Amodiozko kantu sentimentalak dira, orotan onartuak, baina historia ezagutzeko ez hain interesgarriak.

Orduan dira ere agertzen “pastoralak” edo “tragediak”, bertsoan kontatzen dituztenak edo senar baten nahigabeak edo norbaiten itzal eta hutsak edo lekuko gertakariak. Nafarroako Legebiltzarrak ordea, gaztigu zorrotzenen mehatxupearan debekatzen ditu horrelako emankizunak: herri-tar batzuen gustuz, isladatzen baitzuketena sobera egiazko bizia.

1820tik 1890era. Orduan da egiazki pizten gure literatura. Politika inarosten duten gertakariak badute beren oihartzuna Xavier NAVARRROT († 1862) Olorueko poetaren kantuetan: 1851ko estatu kolpea kontatzen duen kantu bat ontu zuen (bertso bakoitzaren ondotik errepika bera emanez). Preso ereman zizkioten adiskideak aipatzen ditu. “Madarikatua xori ihiztaria!” du izena kantu horrek eta kaiolan sartuz geroz

libertatea galdu duten ainhararen xori umeez da mintzo. Azkenean “igor-tze” batek adiarazten digu “poema engaiatua” dela eta beste horrelako poeta batzuek ere bideak idekiko dizkiete gaurko gure “poeta engaiatuei”.

Erran dezakegu beraz Biarnoko kantu kontu gehienak XIX. mendean egin direla eta gaurdaino bide beretik doazela. Zorigaitzez paper zahar asko galdu da.

Kantu-kontu horien sailkatzen, gai arau, saiatuko naiz: Biarnoko gertakari berezi batzuen eta oroz gaintik gizarte ohituren inguruan badihardute.

Eritzi propioa: Lehen ere gaur bezala kantatu ohi dute Biarnesek: Trobadoreen era kriket eta fazointsua ez zuketen hain gogoko. Gure baserritarren solasa indartsuago eta gogorrago zen, eguneroko bizi-erata edo zerbait balentriaz ari zelarik.

Kantuak Biarnoan

Egundainotik kantua maite izan da Biarnoan.

— Artzainek mendietan maite zuten kantatzea, hilabete luzeak iragaiten baitzituzten bakartasunean; ez zen orduan “transistor”-ik! Ibiltariak bekan ziren gain haietan eta mundutik urrun zeuden artzainak. Amodiozko kantuek eta kondairazkoek gizartearekilako lokarri bat eskaintzen zioten. Mendietako oihartzunen artean beren botzaren hotsa entzuten zuten eta magnetofonik ez izana gatik, berezitasun bat bazeukan hots horrek.

— Kantua ere zen taldearen adierazlea, mekanikarik ez izanez auzolenerako elkarretaratzen baitziren herritarrak: mahasti aitzurren, ogi-joitzen, iratzetan, arto-xuritzetan. Lur lanetan ala etxeko festetan, kantuak ozen ziren denetan.

Jendeak atxikiak ziren etxeari eta herriari: zer bihozmina ez zen etxetik eta herritik urruntzea lan eske joaiteko edo alhetarako edo sale-rosketetarako edo gerlarako edo... ezkontzeko. Behin behineko edo sekulako desherriratze bat bezala zen beti. Horra zergatik biziaren gora-beherak aipu ziren maiz kantu ainitzetan.

— Gogoz ikasten ziren kantu horiek eta familiako eztei edo bataioak beztitzen zituzten. Ikasi zituenak beretzat zeuzkan eta ez zituen gogotik erakasten. “Holako kantua Battitta zenarena da!...” entzuten ohi zen eta egia erran, harrigarri ere bazen ikustea zer ixtorio ederra, zer pertsu sail luzea, zer botz aberatsarekin kantazen zuen delako Battitta zenak.

— Katea eten da ordea askotan, frantsesa sartu, izkirioz deus guti hartu eta kantu xahar ainitz galdu. 70eko edo 14-18ko gerlarien papere-tan aurkitu dira batzutan zenbait, soldadoek irakurtzen eta idazten zeki-ten neurrian. Bainan gertatzen da maiz hitz frango aldatu direla edo ezin ulerturik edo gaizki ahoskatu-rik. Dena dela kantu horiek desherrian lagungarri zitezkeen ordu luzeak iragaiteko etxeko oroitzapen goxoe-kin.

— Beren baitarik, eta eskola handirik gabe, talde batzuk berpiztu dituzte antzineko kantu xahar zenbait, xaharren ganik ikasirik. Eta bestal-de ikerle kartsu eta tematsu batzuei esker ere beste zenbait bildu ahal izan dira. Herri kantuak loraldi berri bat bizi du gutartean horrela.

— *Siros-eko Festival-a*. Pabe-tik 10 kilometrotan dagoen herri tipi horretan biltzen dira, urtero, ibar ala haranetarik 80 bat talde.

1967 an estreinatu zen kantaldi famatu hori: ainitz kantu xahar diskoetan edo xingoletan finkatu ziren eta gero, harrobi xaharra hustu ondoan, kantu berriak sortu dira urtero, aire, piko eta lagungarri berriekin.

Hautatu ditudan kantu-kontari zenbait eskainiko dizkizuet orain, gai desberdinetaz.

Gai batzuen soinu adierazgarriak

A - *Exodoa*: Baserria utzirik, “Bordalera” badoa gazte bat, berekin daramazkiela bakarrik ardien joareak. Garai bateko musika berezia.

B - *Alhagietara*

— “Bordale aldera”; mahats-biltze ondoko bazken gatik.

— Ustegabeko harremanak: “Libourne-ko neskak”.

— Ibarri behera; “Artzainen plazerak”.

C - *Gerla*

— 1525ean Frantses I. errege Pavia-n preso eginik: “Erregek Frantzia utzi zuenean”.

— “Aspe eta Ossau” ibarretako artzainak gatazkan (musika berezia).

D - *Libertatea*

— “Gernikako haritza”.

— “Pont-Long”-eko guduka (1853).

E - *Sal-erospenak*: “Aturri-Behereko mariñelak”.

F - *Ofizioak*: “*Iruleen kantua*” (Artilea ala lihoa).

G - *Ohiturak*: “Andere esposaren kantua”.

H - *Turismoa*: “Monitorearen kantua” (Ezkiazalea).

I - *Bizimoldea*: “Buhamiak”.

Etabar...

(Itzultzailea: P. Xarritton)

BATZAR-TXOSTENAK

BAZTANGO HIZKERAZ OHAR BATZUK

Donostia, 1991-IX-27

Pello Salaburu

1978an, orain dela 11 urte luze hain zuzen, nere sortetxean eta inguruetan aditzen nituen zenbait esaera eta hitz biltzen hasi nintzen kuaderno ttipi batean, metodologia argirik segitu gabe, egia aitortu behar baldin badut. Baina han sartzen nituen, hala ere, nere belarrian pixka bat bitxiak ziren hitzak eta esamoldeak, bitxiak betiere Bilbo inguruan nere eguneroko lanean eta harremanetan erabiltzen nuen euskara estandarizatu horrekin konparatuz. Ez dira, hortaz, benetan bitxiak: hango euskararen ezaugarritzat har daitezke batzuk eta beste batzuk, berriz, egun galdu samar dauden arren, aski hedatutzat jotzen ahal dira.

Honen antzeko zerbait egina du Mariano Izeta elizondarrak ere, bai bere eleberrietan, bai espreski gure agerkarian argitara eman zuen “Baztango hiztegi ttipia” izeneko lanean (*Euskera* XXX, 2. aldia, 1985, 2, 553-617). Izetaren lanean informazio handia dago eta, ohartu naizenez, nik bilduriko oharrak bat datoz anitzetan berak emandakoekin. Hortaz, berriak diren batzuk bakarrik aipatuko ditut hemen. Eta aldika, Izetarekin bat ez datozen beste zenbait, nahiz ez den erraza gauzak ongi segurtatzea, lan horretan ez baitira hitz guztiak alfabeto hurrenkeran ematen. Esan dezadan, bestetik, nere ohar hauek G. Garateri ere utzi nizkiola eta berak *Erderakadak* liburuan bildu dituela zenbait. Gainera, irakasle honek eginak ditu egonaldiak ere nere gurasoen baserrian.

Hona hemen, bada, hitz eta esaldi horietako batzuk, ordena sobera errespetatu gabe emanak:

- “Eman” aditza eta “garri” atzizkiaz baliatuz sortzen da “ahalke-mangarri” (*alkemangarri* ahoskatua, soinu hasperendu hori kontuan hartu gabe) eta “irrimangarri”, ahalkea ematen duena eta irria edo parregurea ematen duena adierazteko, jakina. Izetak “irringerrie” eta “iringarrie” biltzen ditu, neretako aski arrotzak direnak. Agian Elizondotik beheiti hala esaten da.

- “Azolagabe” (ez “axolagabe”) esaten zaio gauzak egiteko ardurarik jartzen ez duenari: “Arraio azolagabea!”.

- “Ttanta” hitza erabiltzen zen gure etxean (egun ez dut entzuten hala ere) “ardo” adierazteko: “Nahi duzue ttanta?”. Eta horrekin baso bat ardo eskaintzen zen. Dena dela, ez dut inoiz ere entzun, eta biziki arraroa egingo litzaidake, “bost litro ttanta” edo horrelakorik.

- “Burkanda” deitzen zaie han belagietan aurkitzen diren gora-behera txikiei: “Hor beti neketan ibiltzen gara belar mozten, burkandaz bete baitago”. Ez dakit zer den hitz hori, baina agian hitz elkartua edo dateke, arrazoi fonologiko batengatik: gauza jakina da gure aldean “u” bokalaren ondotik ez dela inoiz ere “a” ageri hitz soiletan: *urine, ure, kunke, lurre, gauze*, e.a. Adibide horietan ikusten denez, “a” artikulua itxi egiten dugu “e” bihurtuz. Adizkiek “-la” atzizkia hartzen dutelarik ere gauza bera suertatzen da: “dugule” esaten dugu, ez “dugula”. Baina araua badirudi ez dela hain estua, normala denez bestetik, hitz elkarketan: *ilunabarra, pausugaxto, urdama*, datugarai, e.a. Hitz horietan guztietan “u-a” segida aurkitzen da, inolako eragozpenik gabe. Hori dela eta, “burkanda” bezalako hitz bat hitz elkartutaz joko bagenu errazago esplikatuko litzateke zergatik ez dugun “burkenda” egiten. Baina hau hipotesi hutsa da, nola-nahi ere, nik ez baitakit zer den hitz hau.

- “Pututs” erabiltzen genuen eskolan, ederki oroitzen naiz, halako esanahi garbi eta zehazturik gabeko izenondo bezala. Gaztelaniaz gaur ere “sinvergüenza” hitzak adiera anitz du eta horietako bat da, jakina, ‘lotsarik ez izatea’, baina esanahi horrek ez ditu hitzaren esangura guztiak agortzen. Bada, ez dakit, “pututs” delako hau ere umeen artean erabiltzen genuen eta nagusiek umeekin erabiltzen zuten, ez haien artean. Izetak “pututx” (ez “pututs”) aipatzen du, oihaneko animalia bat izendatzeko: “hurón”, “untxarta” edo dena delakoa.

- “-sko” atzizkia maiz ageri da: “kontesko” (bat pozik dela adierazteko), “urrunsko” eta “urrusko”, (zerbait urrun dagoela), “aspaldisko”, “goitisko”, “beitisko (beheitisko)”, “barnasko”, “haundisko” (honek “hanbatekoa”, “gaitza” edo “gogorra” ere esan nahi du, oso handia alegia), “motelsko”. Atzizki hau bera ageri da beste esaldi honetan ere: *Bai, atzo goizian hil zen Mattin. Aspaldi huntan ez ongixko zagon.*

- Gaur egun hainbeste erabiltzen den “ez da?” hori, “arratsaldean joango zara, ez da?” esaten dugunean, adibidez, nere gaztaroan “ez dela baietz?” zen: “arratsaldean joango zara. *Ez dela baietz?*”.

- “Ostikoa” gehienetan “purdienostikoa” zen gure artean, “ipurdian ostikoa”, jakina. Aipagarriena da hitz elkartu bat egin dugula orain adizlagun eta izen baten artean, batere arrunta ez den bezala izen beregainko berria sortuz: *purdienostiko aundi bet main datzut* (“ipurdian ostiko haundi bat emanen dizut”), sintagma osoa “purdienostiko aundi bat” kateak osatzen duela. Ipurdiarekin zerikusia duten “itzilipurdi” eta “totoriko” Izetak bilduak dituen, ez ditut aipatu.

- “Maia” da belarrarekin egiten ditugun lerroei ematen diegun ize-na. Belarra edo soroa (hau da, belarraren bigarren moztea) “maietan” biltzen dugula esaten dugu: *zazpi mai dire belai hortan* (“zazpi mai dira belagi horretan”), *mai goorak in tuzte* (“mai gogorak egin dituzte”). Belarrarekin batera hitz hau ere desagertuko da gure hiztegitik, baina komeniko litzateke halako hitzei bere lekua ematea hiri hizkuntza batean ere.

- “Lepoa” da, jakina, burua eta gorputzaren arteko atala, baina lekuak adierazteko ere balio du: *mendilepo hortan agertzen omen ziren Lanzko lapurrak*.

- Bat gaizki edo eri dagoelarik, lehenik “okaka” hasten da eta azke-nean “goitikeka” botatzen du jan duen guztia.

- Zerria “zerri alkian” hiltzen denean ez da “txerri-boda” egiten, “zerri-hiltzea” baizik eta, lehenago, gosaldu ondoren, “zerri-puxkek” banatzen ziren inguruko etxeetan: zareto batean eramaten ziren zerri odol bat, sahieski zati bat eta halako puska batzuk aza hosto batean inguraturik. Zerriei zerri bazka ematen zaien bezala, oiloei “orea” ematen zien nere ama zenak: artoirin eta urarekin egindako bola hori batzuk ziren hauek.

- Behin gertatu zitzaidan niri hemengo jatetxe batean bazkaldu ondoan aulkia hautsi eta lurrera erori nintzela. Ohartua nintzen, bai, “katadera” hura “kilike” zegoela, ez baitzen batere ongi pausatzen eta batzuetan “kirrinkeka” baitzebilen, halako “asots” berezi bat atereaz, baina ez nuen “tenorez gartzigatu” (ez nuen garaiz abisatu) eta horregatik erori nintzen nonbait.

- Ilunabarrari “atsalde apala” deitzen zion anitzetan nere aita zenak: *atsalde apalian torko da Patxiko*.

- Beste nonbait ere esana dago “urean” eta “uretan, putzuan” eta “putzutan, suan” eta “sutan, kean” eta “ketan” bikoteen esanahia sistematikoki bereizten dela Baztango aunitz tokitan. Hauxe da nere kuader-no horretan ikusi dudan beste ohar bat: *Elurrian egonak gara azkeneko aste osoan!* Ohar gaitezen “elurrean” esaten dela hor, ez “elurretan”.

- “Filde” hitza erabiltzen zen, lehenago bederen, eta hemendik sorturiko “fildero” eta “fildeketa”: tresna txikiak, trapaak eta puskak biltzen zituenari esaten zitzaion. M. Izetak ere biltzen du hitz hau eta azpimarratu nahi dut berak dakarren adibidea, han ikusten baita Baztango hizkeraren beste ezaugarri bat. Hala dio Izetak: *Zu beti filde dariola*. Aipagarria da “dariola” adizkia adberbio huts bezala erabiltzen dela Baztanen, nik dakidala, pertsonaren edo aldiaren bereizketarik egin gabe: *etxera itzuli behar izan dut, odola dariola; ez zara oroitzen odola dariola sortu zinela etxean?*, e.a.

- “Ixtentean” hitzak bi esanahi ditu, gutxienez: “berehala” eta “orain dela guti”: *ixtentian torriko da, istentian torri de.*

- Ume txikiei egunean zehar lauzpabost aldiz jartzen eta kentzen zaizkien oihalei “xatarra” esaten zaie zenbait tokitan. Nik ez dut hitz hau hala, zuzenean, entzun Baztanen, baina nere oharretan ageri da hitz hau argi eta garbi orain dela urte batzuk entzundako esaldian: *Hau mutil gaztia... xatar urrine kentzekua!*

- Bat “nabal” edo labaina batekin zerbait ebakitzen ari delarik arriskua du zauri bat egiteko bere eskuan. Zauri hauei “sakaila” esaten zaie (aditza “sakaildu” dela).

- Gaur egun gure makina eta tresna elektronikoak argi indarrarekin lotzen ditugunean “argia gastatu” egiten dutela esaten dugu. Baztanen, ordea, plantxa batek, adibidez, ez du gastatzen: *izigerrikerie tirtzen du plantxak. Arras karioa da!*. Horixe daukat apuntatua andre baten ahotik.

- Gauzak pentsatu gabe ateratzen edo egiten direlarik ustegabeen suertatu direla esan ohi dugu. Baztanen, ez; Baztanen “usteketan” egiten dira.

- Omenka ari garelarik horrela diogu: “ez omen da etorri”, “ez omen du egingo”, e.a. Hara zer hartu nion arizkundar bati: “Deus ez du jaten izan behar!”. Eta honekin hauxe da adierazi nahi zuena: “Ez omen du deus ere jaten”. Beste batek hauxe zioen: “horrek berezi izan behar zuen...”, honako hau adierazteko: “horrek berezi izan omen zuen”. Esaldi hauetan hizkera doinuak aparteko garrantzia du esanahia zehazteko orduan.

- Egia da beste tokiekin erkatuz gero, Baztanen ez dela ia batere erabilia “egin” aditza indartzaile gisa. Horrela, “hautsi egin du” edo “sartu egin da” bezalakoak ez dira maizegi entzungo, han, normalean, “hautsi du” eta “sartu da” esatearekin aski baitugu. Hala ere, nere oharretan aurkitu dut esaldi bat, han hartua, azterketa xeheagoa eskatuko lukeena: *Zer egin ziren gero? Mozkortu egin ziren biek.* Hau batek esana da pasadizo bat kontatzen ari zelarik. Bi aldiz ageri da hor “egin”, galderan eta erantzunean. Baina bietan “izan” aditza hartzen du laguntzailatzat. Bigarrenean arrunta da: “mozkortu egin dira” Lehenbizikoan, ordea, ez hainbeste. Egungo euskararen behintzat ez dira horrenbeste entzuten “zer egin zinen gero?” bezalako esaldiak.

- Jubilazioa kobratzen dutenek ez dute erretiroa kobratzen. Hobeki esan: orain agian bai, ikastoletan ere hori erakusten baitute, baina lehengo “xahar parte” kobratzen zuten: “Bai, gure Tadeo iaz hasi zen xahar partia hartzen”. Nere sortzetxean ere, nere gurasoak ezkondu zirelarik egin zituzten paperak begiratzen egon nintzen, eta Iruñeko

notariak horrela zuen jarria paper ofizialetan: “los herederos le darán de “zarparte” una oveja...”. Hitza hantxe dago bildurik, erdal testuan.

- Orain aita eta ama askok nahiago izaten dute umeak biberoiarekin hazi, Espainiako partean. Frantziakoan ez dakit zerekin. Bada, oroitzen naiz gure etxean urtero-urtero hazten zela bildots bat Bazko egunean jateko. Han egoten zen, behitegian janbaka gaisoa ezin laketuz. Bildots hari biberoiarekin ematen genion esnea, baina ez genuen biberoiarekin hazten: “Bai, guk urtero hazten dugu bildots bat eskutik”, esaten zion aita zenak adiskide bati. Bildots hark “urrupeka” edaten zuen esnea.

- “Lakua” urez beterik dagoen putzu handi bat dela pentsa dezake norbaitek. Ez dakit bada. Behin langile bat ari zen esplikazioak ematen eta honela zioen: *Hure zen hure lana! Porlanez denian lakue ine* (“Hura zen hura lana! Porlanez denean lakua egina”). Zer esan nahi zuen galdetu niolarik, lakua horrek “teilaren forma” adierazten zuela esan zidan. Eta nik sinetsi nion.

- “To” hitza, hain ttipia izanik ere, oso emankorra da hango euskararen. Nere etxean segurik, bazituen lau esanahi: hasteko, behiak deitzeko orduan erabiltzen den hitza da: “To, to, to,...”; bestetik, “tori!” adizkiaren hikako forma da: “To! Hemen duk!”, hirugarrenik, ezetza adierazteko oso erabilia da: “Bai to!”. Eta azkenik, harridura adierazten du, “hara!” esango genukeen tokian jar daitekeelarik: “to!”. Jakina, hemen ere hizkera doinuak eta testuinguruak markatzen du hitz ttiki honen esangura.

- Gure herrian, erle edo liztor bat pausatzen baldin bazaizu eskuan edo buruan, ez dizu eztena sartzen. Han “atsikitu” egiten dute. Nik esango nuke, baina ez naiz segur, “atsikitu” aditz hau atsiki bizidunei bakarrik egiten zaienean erabiltzen dela: “eskolan atsikitu dute” esanen da norbaitek atsiki egiten badio ume bati. Hortaz, sugeak edo erleak atsikitu egin dezake. Baina nekez esanen dugu “sagarra atsikitu dut”, sagarrari atsiki egiten baizaio. Edo atsiki eman: “Emaioak atsiki!”.

- Eta zer gertatzen da erle batek atsiki egiten badizu? Zauria infekta-turik gerta daitekeela. Ez; gure herrian ez dira, edo ez ziren, infektatzen: halakoak “haserretu” egiten ziren. “Atzo behatza suan erre eta begira nola haserretu zaion gaurko!”.

- Zerbait jaten ari garelarik eta bereziki ona dela iduritzen baldin bazaigu “aute” dagoela esaten dugu: *Bai, hau aute dago!*. Ez dakit nik zer den hori, izenondoa ala aditzondoa, singularrean bakarrik entzuna baitut. Eta jakina, zer esaten dugu batek jaten duen “guztia aute” aurkitzen baldin badu? *Hoberen klasian bizi dela, errege bezala bizi dela*. Horiek ere han bilduak ditut: “hoberen klasean” eta “errege bezala”,

“errege” hitza mugagabeen doala. Hoberen klasean bizi ez direnak, baina hala ere ongi bizi direnak, “hanbatian daudela” esaten dugu, franko ongi daudela adierazi nahian.

- Hiri handietan eguneroko kontua dugu eraikuntza ederrak eta plazak etxe berriez inguraturik gelditzea. Han ere ari zen baztandar bat kontatzen zer gertatuko zen Elizondon berriki konpondua zen asiloarekin eta honela zioen: “Asiloa ere berriz bilduko da etxez”. Asiloa etxez bildu, horra hor esaera ederra, egungo euskara estandarrean gehienek “asiloa etxez (nahiz etxeek) inguratuko” esango genukeenaren tokian.

- Lurreko sua pizten denean egurra erabiltzen da, jakina. Baina han botatzen den egurren artean ere bada desberdintasuna. Normalean bada enbor bat han egoten dena orduak eta orduak, eta enbor honen inguruan botatzen dira egur txikiagoak. Enbor horren izena “sukilekoa” da (M. Ize-tak “sukil-onborra” ematen du, neretzat arrotza dena).

- Batek diru anitz duenean oso aberatsa dela esaten dugu normalean. Baztanen bada, ordea, beste modu bat ere: *Horrek badu osaba bat Ameriketara aberats ukitue dena*. Eta aberatsak direnak honetara edo hartara “jarraziak” direla esaten da, “jarrazi” eta ez “jarrerazi”. “Sarrazi” esaten dugun modu berean. Jakina, “sarrazi” aditza “sarrarazi” aditzaren laburdura fonetikoa izan daiteke, aski erraz esplika genezakeena.

- Norbaiti zerbait gertatu ote zaion jakin nahi dugunean oso arrunta da honako hau galdetzea: *Baduzue diferentzie zerbait?* Edo beste hau ere, sintaktikoki aldrebestuagoa, itxuraz bederen: “Zerbait baduzue diferentzie?”.

- Bada aipagarria den sozietiboaren erabilera bat. Aditz izena sozietiboan jartzen delarik, denboraren kutsua hartzen du: “hau idaztekin joanen naiz; ikastolara joatekin ikasiko duzu hor”. Esaldi horiek hauxe esan nahi dute: “Hau idazten dudalarik joanen naiz” eta “ikastolara joaten zarelarik ikasiko duzu hori?. Betiere geroari begira, ezin baitugu atzera begiratu. Horrela, ez litzateke zuzena izango esaldi horren parekoa den beste hau: “*hau idaztekin etorri zen (hau idatzi zuelarik etorri zen)”. Esan dezadan, bide batez, ez nekikeela nola idatzi “ikustekin, joatekin” eta halakoak, ditugun aukerak “ikustearekin” eta “ikusterekin” baitira, eta horien artean ez da “ikustekin” sartzen. Agian mugatua aukeratu beharko litzateke.

- Teilatuak etxea estaltzen du. Bada, hala ere, etxearen paretatik kanpora ateratzen den teilatu zati bat, halako gorape bat egiten duena, hegal baten itxura hartuz. Bati baino gehiagori entzuna diot hori “kuarrazpia” dela.

- Legeak agintzen duenetik gora ibiltzen baldin bazara autobidean, ez da batere harritzekoa ertzainak zigorra jartzea. Zigor hori multa izan daiteke edo gidatzeko baimen agiria kentzea. Bada, han polizia ez du

karneta kentzen: “Bai, atzo Angel Mariri karneta goratu omen zioten”. Karneta goratu, horixe da egiten dena. Mahaia goratu esaten den moduan, bazkal ondoan mahai gainean geratzen diren plater zikinak eta ogi papurak biltzen edo jasotzen direla adierazteko.

- Orain gero eta maizago ikusten dira landareak erosteko tokiak. Landareak leku berezietan hazi behar dira eta egun gehien entzuten duguna da landareak “biberotetan” erosten direla. Baztanen, ordea, gauza jakina da lehenago ia etxe bakoitzen aurkitzen ahal zirela landareak hazteko toki bereziak. Nere etxean beti “minditze” deitu izan zaie horiei. M. Izetak ere badakar hitz hau, pixka bat aldatua, berak “mindeitze” jartzen baitu.

Eta besterik gabe hemen bukatuko dut hitzaldiño hau, pixka bat nahasian eman dudana. Aztergai gehiago ere badut, baina orain esaten baditut denak, zertaz ariko naiz orduan berriz ere txanda “etortzekin?”. Honenbestez, esker mila denei entzuten egoteagatik.

FR. JUAN AJURIAREN IDAZLANAK (1800-1825)

Donostia, 1991-IX-27

Patxi Ondarra

I. Bizitza eta lanak

1. Berri gutxi dakigu euskal idazle honetaz. Gainera, dakigun edo jakin behar genukeen gutxi hori ahazturik daukagu. Alfonso Irigoyen eta Justo Maria Mokoroak argitaratu zituzten zenbait testu *Euskera* agerkerian (“Sermones manuscritos antiguos”, *Euskera*, V (1960), 341-376), horietako bi Fr. Juan de Ajuria-renak¹ direla: bat 1800. eta beste 1806. urtekoa. Egia da A. Villasantek aipatzen dituela Juan Antonio Mogelen “Cristaubaren Icasbidea” liburuan (Ik. 26. or., (31). oharra). Esaten digu baita ere, Mogelen lan horren Arantzazuko kodizean, beraren pergaminozko azalaren bizkarrean, hau irakurtzen dela: *Catec Bascong Ajuria*². Eta uste du, ziur ez dagoela aitortu ondoren, sermoi horien egilea eta kodizearen jabea pertsona bat bera direla.

2. Ez dakigu non eta noiz jaioa den, baina uste dugu Bizkaian jaioa dela, bere deitura hangoa bait da. Arrasaten bizi da 1807. urtean, prantziskotarrek bertan zuten komentuan. Arantzazun gordetzen den platika batean dioenez, Elorrioren predikatu behar zuen urte horretan, baina “precisado por los Negros”³ Arrasatera bihurtu behar izan zuen, eta 1825.

1. Izenari dagokionez, Mokoroaren transkriptzioan “Fray Juan de Ajuria” dago 1800. urteko platikaren ondotik (Ik. 365. or.), eta “Fr. Juan de Aj-uria” 1806. urtekoaren ondotik (Ik. 376). Arantzazuko platican eta Mogelen *Cristaubaren Icasbidea* liburuan Ajuria ezarri du. A. Juan de Larrinagak prestatu zuen eta argitara gabe dagoen Kantabriako prantziskotarren “Necrologio”an Juan Ajuria dago, eta hori bera A. Kandidoren gutunean.

2. Kodize hau Elgoibarko prantziskotarren komentukoa zela esaten omen du A. Ozerin Jauregik, hola dio Villasantek. Gero esaten dugunez, Elgoibarren hil omen zen Ajuria.

3. José María Iribarrenek dioenez, *negros* da “Nombre con que en la primera mitad del siglo último eran conocidos los liberales o constitucionales, por contraposición a los *blancos* que así llamaban a los realistas o absolutistas”. J.M. Iribarren. *Vocabulario Navarro*, 1984, 371.or. Ricardo Ollaquindiaren argitaraldia erabili dugu.

urtean eman zuen platika Elorrión. Bitarte horretan Arrasatetik kanpo egon zen, bai Napoleonen gudua zela, bai gero Bizkaira bidali zutelako: “ya posteriormente por mi agregación a la Nación de Bizcaya”. Horregatik, zenbait aldaketa sartu zituen, lehenbizi idatzi zuena sutara bota gabe, “como otras mías centenares”, berak dirauskunez.

3. Arrasaten dago berriz ere 1824.ean (?)⁴ eta hor jarraitzen du 1832.a arte, Irugarren Ordenako zuzendari eta moral gaietan “Lector de Casos” izan zelarik. Sasiolan ageri da 1833.ean eta Elgoibarren hiltzen da, 1840. urtean bere fraidekideekin komentutik jaurtikia izan ondoren. “Lector de Casos” izan zela esan dugu, beraz moraleko gaietan asko zekiena zen eta bere nagusien konfidantza osoa zuen. Horrek esan nahi bait du fraide gazte, oraindik ordenatu gabeen irakasle zela, eta egiteko hori ez zitzaion normahiri ematen. Paratu ditugun bere plaketatik ere ikusten da oso jantzia zela buruz, erabiltzen bait ditu ez bakarrik Eskritura Sagraduak eta Elizako Guraso ta Irakasleak, baita ere autore profanoak, hala nola Plutarko, Plato, Zizero eta Horazio. Ezagutzen du *Sistema de la Naturaleza* liburua, Holbach Frantziako entziklopedista famatuak idatzia, eta Fr. Juanek gogorki salatzen duena. Liburu “ziquiñ” horretatik, “ceñ munduco Naciño guciguciac daucaten iracurtea (sic *-te-*) eragoztiric”, ikasi eta ateratzen dituzte framasonek beren argumentuak “arimea betico izatearen gañean, ala nola Jaungoicoa izatearen gañean, ta J[esu Chris]toren erreligio eguiazcoaren gañean” (3, 8, 1). Eta jarraitzen du aurrerago liburu onetaz: “esandaco liburua, ceñ Españatar batec etzuan iduqui lotzaric ecarteco (sic *-te-*) amazapi milla errealen costura beste erreñu batetic” (3, 8, 3).

4. Hamar bat platika edo sermoi ezagutzen ditugu berak idatziak. *Denak gipuzkeraz daude, Bizkaia eta ekialdeko zerik badagoela*. Lehenbizi, goian aipatu ditugunak: 1800. eta 1806. urtetakoak eta Irigoyen-Mokoroak argitara emanak. Hurrengo, Elorrión 1825. urtean eman zuena, baina 1807. urtean predikatze ko paraturik zeukana eta orain Arantzazun gor-

4. A. Kandido Zubizarretak gutun baten bidez esaten digunez, izan zuten prantzisko-tarrek fraide bat Juan Ajuria izenekoa, “gutxienez” 1824. urtetik 1832.era ino Arrasaten bizi izan zena. Bestalde, Ajuria 1826.ean esaten digu: “La Platica de la buelta, dispúse en Mondragon, para predicarla en Elorrio, año 1807; y precisado por los Negros a bolberme a este de Mondragon, tuve q[ue] predicarla en Elorrio, año 1825; pues q[ue] todo este [tiem]po estuve ausente de este de Mondragon, ya por las advenencias de la guerra de Napoleon, ya posteriormente por mi agregacion a la Nacion de Bizcaya”. Estu-estu hartuta hori, esan behar genuke 1825.ena arte Arrasatetik kanpo egon zela, baina baliteke, funtsean, kontraesaterik ez izatea bi datu horien artean.

José María Iribarrenek dioenez, negros da “Nombre con que en la primera mitad del siglo último eran conocidos los liberales o constitucionales, por contraposición a los *blancos* que así llamaban a los realistas o absolutistas”. J.M. Iribarren. *Vocabulario Navarro*, 1984, 371. or. Ricardo Ollaquindiaren argitaraldia erabili dugu.

detzen dena. Horregatik, beraren bi aldaera daude. Azkenik, guk aztertu eta paratu ditugun sei-zazpiak, Juan Mari Lekuonaren bitartez guregana etorriak. Manuel Lekuonak bere eskuetan zituen 1927. urtean, eta Igorretan izan bide ziren aurkituak, bertan izenpetzen den gutun batetik ateratzen dugunez. Bestalde, izkribuak gutun azal baten barruan gorderik daude, eta azal horren gainean esaten zaigunez, gutuna Zeanurira igorria izan zen bertako “Cura y Beneficiado” zen “D. Francisco Antonio de Sagarminaga”⁵ jaunarendako. Azkeneko testuok ez diote nor izan zen egilea, bai ordea noiz izan ziren idatziak. Horietako lehenengoan (Ik. 1, 2, 9) ikusten dugunez, 1824.ean izan zen idatzia, eta besteak ere data horretakoak direla pentsa daiteke. Jakinerazten zaigu ere beroietan egilea prantziskotarra dela, leitzen bait dugu (Ik. 4, 2, 1) Nicolao Lyra erakusle famatua bere habitukoa dela, eta Sorbonako irakasle eta izen handiko exegeta izan zen XIV.mendeko Nicolas de Lyre (1270-1349) prantziskotarra zen.

5. Nola dakigu Igorreta-Zeanuriko platikak Juan Ajuriak idatziak direla? Arantzazun gordetzen den platikak gureen idazkera eta euskara bera darabiltza, A. Kandiko Zubizarretak dioskunez eta bidali dizkigun fotokopiak argi eta garbi erakusten dutenez. Bertan esaten da Ajuria dela egilea, hola idazten bait du 1826. urtean ipini zuen erdal eraskin baten bukaeran: “Ajuria, año de 1826”, eta errubrika. Irigoyen-Mokoroak argitaratuak ere idazkera bera (Ik. *Euskera*, VI (1961), 332. or.) eta funtsean euskara bera dute besteekin. Arantzazukoan ageri den errubrika Zeanuri-Igorretakoetan ere errepikatzen da. Hamar sermoi ezagutzen ditugu, beraz, egileak “centenares” sutara bota zituenetik salbatuak.

II. Edukia, estiloa eta giroa

1. Platika hauek ez dute zer ikusirik irakurri ditugun hainbeste eta hainbeste hitzaldi, sermoi, prediku, dotrina eta platikakin. Besteak ez bezala, hauek apologetika gaiak dira, bere etsaien —framasonak izan ohi dira— argudioak deuseztatzeko arrazoi naturalaz eta filosofiaz baliatzen dela hein handi batean. Ikus dezagun platikaz platika ukitzen dituen temak.

- Lehenbiziko platican hiru puntu eskaintzen ditu: 1. “Andieguia da Jaungoicoa, guc emen lurtean eguiten ditugun-az, arduratzeko”, esaten omen dute (1, 1, 1); 2. “Eztá arrazoe baicic[a]n injusticia, castigatzea betico penaq[ui]n instante bateco pecatubat” (1, 1, 5); 3. “Norc daqui, beste bicitzan igarotzen dan-á?: infernutic, eta, beste mundutic ez dator

5. Francisco Antonio de Sagarminaga ageri da Igorretan 1848. urtean.

ona berriric ez cartaric: iñor eztegu icusi biurtzen andic, oiala, ai bada, baletor, sinistuco guiñoique” (1, 3, 4).

- Bigarrenaren hasieran hau dugu: “¿Infernuric bagó, galdetzen dute christau ascoc, Framas[one]n dicipulu eguin diranac?” (2, 1, 1). Eta erantzuten du aurrerago: “Infernua bai dagó, gucia suturic, inoiz ere cabutuco eztiran pena gogorracquin” (2, 1, 6).

- Hirugarrenen platican arimaren hilezkortasuna tratatzen da eta hone-la aurkezten da puntua: “Gure arimea da ezillgarria, illezcorrá edo, iñoriz ere illeciña” (3, 1, 5).

- Laugarrenean honako hau dugu mamia: Eskritura Sagraduetan aurkituko dugu “eztala egundaño iñor salbatu ta ez salbatuco ere, aldez edo moldez, nolabait, confesatu bagué. Egundainoz gueroz, legue gucietan, eta guizaldi gucietan, usatu da ta usatzen da confesatzea: ez ordea, berdiñ. Legue naturaleco confesatzea, oraiño confesatzearen itzala becela zan: orducoa zan, oraingoaren señale bat, irudia-figura-ta significantza bat” (4, 1, 1).

- Bosgarrenean erlijio naturalaz dihardu eta hiru gai ukitzen ditu:

1. Hartu behar dela erlijioaren bat, edo “Jaungoicoa izan bear dala amatua ta onrratua, bai biotzbarruan, bai campoan” (5, 1, 2); 2. “criaturen accio guciac eztirala Jaunaren guztoco, batzuc izanic beren izatez onac, beste batzuc charrác” (5, 1, 3); 3. Erlijio naturaleko obrak azaldu-rik, dio hori eztela asko, “ta orregatic premiapremiazcoa dala errebelacioa: ta onela pausu berezberezoacquin, juango naiz azaltzera erriligio cerutic aguertua” (5, 1, 4).

- Seigarreneko puntua honela laburbiltzen da: “Jaungoicoac izan bear du agurtua-adoratua-amatua, biotzetic, campotic, eta aguirian” (6, 1, 5). Ematen du platika hau 5.ean sartzen duela.

- Zazpigarrenean agertzen du puntu hau: “Adanen pecatua ezquero, ya criaturen accioac eztirala Jaunaren guztoco, erriligio naturalaren contra diralaco. Beraz, bear bearra da erriligio naturalezaz goiticoa-cerucoa-jaincozcoa, ezagutzeco Jaungoicoaganaco-guganaco-ta lagun urrecoagana-co cereguin-oficio-ta obligacioac” (7, 1, 6).

2. Horrelako apologetika eta filosofiak norendako ziren, nortzuk ziren entzuleak? Kaletarrak ote, herri handietako jendea? Bestalde, Aju-riak dioenaren arabera, berak gaitzesten dituen dotrinak ez dira zabaldu euskaldunen artean, honela mintzo bait da “arimearen illeciñazunaren gañ[ea]n” ari dela: “Nic badaquit, nere euscaldun maiteen artean eztala aurquitzen casta onetaco pecatariric, ceren fedeco gauzatan beti diran christau zaar, sendoac” (3, 1, 2).

3. Biziki goraiatzten ditu euskaldunak eta euskara, gure asabek asmatutako hitzez baliatzen denean bere irakatsiak egiaztatzeko. Hona hemen zenbait adibide. *Geheénna* ‘infernuá’ da, eta izen hori “Euscaldun labort-arrac bere itz-eran, beste moduz arnasa-eguiten ta ebasten du, esanaz: ē Génná, au da, eĕ, eĕtu, iĕio: esan nai du, eXehénna, eĕtue-ná”. Hori “Iurbarruco ondalecu” bat da, eta erasten du “Iurpean daodela lecu batzuc, a-súbrez-azoguez-cillar biciz, eĕe-iĕio-irazequiac” (2, 2, 1). Sumendiei buruz ari dela esan du hori.

Euskara garbi-garbiak dira “arimea, álma, izpiritua”, eta jarraitzen du esaten “ardura ta arreta andi batequin ipiñi zizcoela gure izate arrazoedunari antzínaco euscaldun, erdaldun beste guciac baño filosofo jaquitunagoac” (3, 2, 1). Hitz horien etimologia azaldu ondoren, bukatzen du: “Icen oiequin mundu jayo berritic euscaldun jaquitunac ezagutu ta onrratu zuten gure arimearen izate noble icen andicoa (señalé, ceruco aguerpenez icasi zutela Erligio eguiaczoa)” (3, 2, 2).

Euskara da “Kehobak, edo Jobé, verba ceñac, eusquera garbigarbia izanic, aditzen ematen dituan aren icen-izate-ta perfeccioac” (7, 1, 8). Jarraitzen du: “eusquera aaztu zuten[et]ic ona, eztagoala philosophoen opinioric, contraesate bagueoric” (7, 1, 9). Eta bukatzen du: “Agueri da bada emendic, cer moduz illundu zuan guizonezco adimentua ta gomuta pecatu jatorrizcoac erriligio naturalean, cer premia zeducan guizonac erriligio ceruco batena, ta onequin ta eusqueraren laguntazunarequin cer arguero aditzen dituzten christau escola mutillac Joberen icen-izate-ta perfeccioac, philosopho ayec baño obeto” (7, 2, 3). Filosofo horiek dira “atheisticiac”, “deisticiac”, “spinozzisticiac”, “epicureoisticiac” eta “maomais-tiac” (7, 1, 10-11 eta 7, 2, 1-2). Ikusi dugunez, *Jobe* esaten du, frantses eta gaztelaniaz *Yahvé* dena eta ingelesez *Yahveh*.

III. Testuak, gramatika eta hiztegia

a) Testuak

1. Aztertu ditugun testuak zazpi platika dira. Baina 2. platican ematen du bigarren zatia falta dela, hau irakurtzen bait dugu amaieran: “Eguia au illundu nai dute..., onetaraco asmatutzen dituztela aitzaquia-escupeda-ta iguesinguru asco, ceñ ateraco ditudan arguitar, aitortu deza-zuten dira-la, arrazoe-buru-ta centzunbagueac” (2, 3, 9). Hitz horiekin bukatzen da hitzaldia, agindu duena bete gabe. Bestalde, “Plática 1.ª sobre Religión natural” deituan –5. testua da– hau ipintzen du: “Buelta” (5, 1, 4). Orri horren atzeko aldean “Plática 2.ª” dio, eta 12 lerro ageri dira orrialdearen goiko aldean. Ez dugu puska hori “Buelta” dioen lekuan sartu, baizik eta 6. *Testua* izenpean eman dugu. Beraz, hori bakarrik da 6. *Testua*, orrialde hori zuri dagoela ia osorik.

2. Orrialdeak 178 mm. luze eta 114 mm. zabal dira. Bost orri dira gutzira, 1. orrian lehenbiziko bi testuak daudela; 2.ean, hirugarren testua; 3.ean, laugarrena; 4.ean, bost eta seigarrenak; 5.ean, zazpigarren testua alde batean, eta beste aldean erdarazko zerrenda bat. Darabiltzan letra edo hizkiak gutziz txikiak dira, lerro bakoitzak batez-beste 90 bat hizki edo hizki tarte hartzen dituela.

3. Tinta gorria erabiltzen da honako kasuotan: 1. Platika gai izenburua; 2. *Introduccion* eta *Punto* hitzak beti; 3. orrialde peko oharretara bidaltzen duten zenbaki ta markak; 4. komatxoak; 5. hitzak azpimarkatzeko marra; 6. zenbait paragraforen hasierako hizkia noizean behin 4. testuan eskuidatziko bigarren orrialdean; 7. 5. eta 6. testuetan paragrafo berezien hasierako hizkia eta beste zenbait paragraforen hasierakoa; 8. zenbait hitz paragrafo barruan, hala nola Delphos 5. testuan; 9. zenbait hitz hasiera paragrafo barruan, hala nola “Minos” 5.ean hau ere.

4. Ur markak hauek dira: 1. Hiru elipse kontzentriko eta horien barruan zenbait marrak, horietako bat lili-oria izan litekeela; 2. zenbait hizki, U ARGELL (?) edo; 3. testuak gorderik dauden gutun azalean, “D. Francisco Antonio de Sagarminaga”ri zuzendua dagoenean, maskor bat eta horren azpitik T^a de G^a eta bi *a* horien azpitik biotz bana.

b) Grafia eta fonetika

1. Grafia eta fonetika arloan sartzen garela, esan dezagun gutxi-gutxitan ageri dela *h-/h-* hitz hasiera edo barruan, hala nola “hura” erakuslean eta “hume” ta “ahal” izenetan, adibidez.

2. Zenbait hitzetan, *-s-*, *-ss-*, *-x-* kontsonanteen gainean marratxo bat ipini ohi da; eta hori bera gertatzen *-ts-*, *-tz-* digrametako *-s-* eta *-z-* gainean: “pī̄sutazuna” 4, 4, 2; “Maī̄suareq[ui]n” 5, 1, 1; “pī̄xu” 5, 2, 7; “ī̄xio” 2, 2, 1; “et̄̄say” 5, 3, 10; “it̄̄zill it̄̄zillīc” 3, 1, 9; “ant̄̄zinaco” 3, 2, 1.

3. Azentu marka maiz samar azaltzen da.

4. Hitzak partiturik eta marratxo edo gioi baten bidez loturik sarritan ematen dira: “ditugun-az” 1, 1, 1; “dan-á” 1, 3, 4.

5. Bakan-bakan ageri da bukaerako *-a* organikoa *-ea* edo *-ia* bilakaturik: “eguitadeac” 7, 2, 7; “deistiac” 7, 1, 11.

6. Esanahi antzeko hirukoteak edo esanahi multzo bat egiten dutenak marratxo baten bidez loturik ematen ditu, koma zeinua espero denean: *aci-eci-icasiac* 1, 1, 2; *esi-olesi-ta barruera* 1, 3, 1; *aitortu-ezagutu-ta iracatzi* 1, 4, 1; *bildur alperricacoa[ui]n-icara guezurrezcoa[ui]n-ta icusqueta despreciagarriaquin* 2, 1, 4.

7. Nahasten ditu noizean behin *s* eta *z* kontsonanteak, baita *ts* eta *tz* ere: “batazunetan” 2, 1, 2 -beti “-tazun”-; “iracatzi” 1, 1, 2.

8. Birritan aurkitu dugu *p-* kontsonantea *f-* espero litekeenean: “*palta*” 3, 4, 2; “*piñpiñaño*” 3, 2, 1; baina “*festa*” 7, 3, 1; “*famatu*” 4, 2, 1.

c) Morfologia eta sintaxia

1. Izena. Behin aurkitu dugu “-*tarik*” atzizkia “-*tarik*”en ordez: “penitenciaren partet*aric* bat” 4, 3, 3.

2. *Nor* eta *zein* izenordainen plurala *-tzu* atzizkiaren medioz tajutzen da, hartu ditugun adibide guztiak erlatibozko perpausetan agertzen direla: “*ayei, nortzuec-gandic*” 5, 2, 4; “*araco nortzuen*” 4, 3, 6; “*lecu ceĩntzuc*” 2, 2, 1; “*locarri oiēc ceĩntzuec*” 5, 2, 6; “*ceintzuen us-eguiteac*” 7, 3, 3.

3. Aditza. Aldian behin aditz izenean *-te* ikusten dugu, *-tze* espero izango genukeenean: “*aguertuteac*” 1, 3, 7; “*ecarteco*” 3, 4, 1; “*ezarten*” 5, 3, 6. Eta alderantziz, *-tze* idazten da *-te* espero denean: “*irtetzea*” 2, 1, 2; “*ichodotzen*” 3, 4, 3.

4. Behin *'go* ‘dago’ aurkitu dugu: “¿*Infernuric bagó?*” 2, 1, 1.

5. Subjuntiboan *dedin* eta *didin* ageri dira: “*Guerta eztedin*” 3, 1, 4; “*artu eztidin*” 4, 5, 2.

6. Iraganaldian behin *zekidion* ‘zitzaion’ dago: “*aric eta Nathan Profeta... etorri zekidion arteraño*” 4, 2, 1.

7. Noizean behin ageri da *-ø/-tu* subjuntiboan eta behin ahalezkoan: “*Guerta didin*” 3, 1, 4; “*confesa zezan-gatic*” 4, 1, 3; “*ongui guerta zitequeala*” 4, 3, 5.

8. Behin *igo* aditza iragankor gisa dago jokatua: “*Minos Cretaco Legueguilleac... igo oi zuan Dicten deitzen zan Mendi batera*” 5, 4, 1.

9. Gutxi-gutxitan erabiltzen da *-na* konpletiboa, *-la* ipini beharrean: “*an icasi zuala, Apoloren borondatea zaná legue alaco ta onelaco ipiñtzea*” 5, 4, 1; “*atheisticiac... eztu aitortu nai Jaungoicoa daná*” 7, 1, 10.

10. Hiru aldiz ikusi dugu genitiboa nominatiboaren —subjutuaren— ordez: “*penaen beti irauntearen contra*” 1, 1, 6; “*sari ta paguen betirauntearen contra*” 1, 1, 6; “*suaren arimeari icututze au*” 2, 3, 8.

d) Hiztegia

1. Morfologia eta sintaxia atalean aurkeztu ditugun zenbait gertakari bezala, hiztegian ere ageri da bizkaierazkorik, hala nola *baltzituric* 7, 1,

3; *ete* 7, 4, 12; *gomuta* 3, 6, 2; *jaramon* 7, 5, 4; *otzitu* 4, 6, 1; *tercijo* 3, 6, 5. Egilea bizkaitarra izan daitekeelako edo Bizkaian edo honen inguruetan ari zelako lanean, gerta zitekeen hori, beharbada. Baina badira ekialdeko euskalkietako hitzak ere, hala nola *bait(h)an* 4, 1, 3; 4, 2, 2; *eritazun* 4, 3, 1; -z *guero(z)*, *ezkero*-ren ordez 4, 1, 1; 4, 3, 3; *garacia* 4, 2, 2; *itzquiribituz* 4, 1, 3; *loria* 'gloria' 1, 4, 3; *lotu* 'heldu, harrapatu' 4, 3, 3; *on bear* 4, 1, 3. Esango genuke bizkaierazkoak 3. eta 4. platiketan pilatzen direla, eta ekialdekoak 4.ean.

2. Jakingarria da hitz berriak erabiltzeko eta sortzeko ageri den joera. Horretarako, baliatzen da hizkuntzak eskaintzen dituen bidee.⁶ Mailegu gordinak bazterten saiatzen da eta horien ordez euskal kutsu handiagoa duten hitzak zertzen, eratorpena eta hitz-elkarketa ugari ematen dela. Hola, honako hitzak eta antzekoak ikusten ditugu: *Eraculse aingueruzcoac* 'Doctor Angelicus' 4, 1, 3; *arrazoedun* 'rationalis' 3, 2, 1; *baquidaró* 'sensu lato' 5, 1, 1; "generalean edo *batuca*" 4, 4, 2; *beguiaurreco* 'etorkizun' 3, 5, 4; *beraz* 'ondorio' 3, 2, 5; *bildurdamua* 'atritio' 4, 2, 2; *bicilecutua* 'ostatu hartu' 3, 2, 1; *dagoquera* 'proprietat' 5, 2, 15; *dagoquiotazunac* 'proprietat' 5, 2, 13; *gonadun* 'emakume' 4, 3, 6; *guciaquico* 'uniuersalis' 4, 5, 3; *gucieraco* 'uniuersalis' 4, 5, 3; *izategaldu* 'birrintu, suntsitu' 3, 2, 5; *lauoñeco* 'quadrupes' 7, 2, 7; *naturazgoitico* 'supernaturalis' 5, 1, 1. Ik. gehiago *Hiztegia* atalean.

3. Etimologiaren bitartez badaki hitz berriak sortzen, letraren bat sartu edo aldatzen duela, eta bere ustez hitz jakin baten osagarriak direnak aurkezten dituela, gioiaz baliatzen dela askotan. Horrela, hitz berriok sortu ditu: "esi-olesi-*barruera*" 1, 3, 1 -"barrera" ipini beharrean-; *escupeda* 2, 3, 9 -"escapada" ipini beharrean-. Hitz osagarriak (?) hemen erakusten ditu: *des-paratu* 'disparate' 1, 1, 2; *a-trebe-tzea* 'atrebitzea' 4, 4, 5; *cer-emon-ia'* 'zeremonia' 6, 1, 3; *ál-gaiñ-zátzeco* 'alkanzatzeko' 3, 3, 2; *abo-ozá* 'uox' 3, 5, 1; *erripublicoaren* 'errepublikaren' 4, 7, 2; *obé-diá-encian* 'obediencian' 5, 1, 5; *arró-jótzen* 'arrojatzen' 5, 3, 10; *t-urbacioa* 'turbazioa' 5, 5, 3.

IV. Lana paratzen

1. Bai platikak eta bai orrialdeak guk zenbakiz hornituak dira, eskuidatzian zenbaki gabe daudelarik, eta orrialdeak, gainera, luzeegi gerta zitekeelako gure argitalpenean.

6. Ik. Ibon Sarasola. "Larramendiren Eraginaz eta". ASJU XX-I (1986), 203-215 -Ik. 205. or.-; Joseba Andoni Lakarra. "Oikiako Dotrina (1759)". ASJU XXI-2 (1987), 515-564 -Ik. 516. or.

7. Bizkaierazko *emon* ikusten du egileak hemen.

2. Hasierako *V*- larria guk beti *U*- idazten dugu.

3. Hitzak bildurik ala banaturik dauden ez da beti erraza esaten: *betibeti* ala *beti beti*, *gizonbat* ala *gizon bat*, etab.

4. Latinezko okerrak zuzendu egin ditugu. Gehienetan hizkiren baten falta izaten da: letra hori kortxete barruan ipini ohi dugu. Orrialde pean laburturik ematen diren hitzak ere, osaturik jartzen ditugu.

5. Paragrafoak antolatzean, saiatu gara egilearen asmo eta gogoia igartzen. Hasierako hizkia tinta gorritz daukaten paragrafoak kontutan hartu ditugu paragrafo berriak sortu eta antolatzeko eta alor horretako dudak garbitzeko. Hori dela-ta, gerta daiteke behin baino gehiagotan paragrafoa hizki xehez hastea.

6. Hiztegian hauek ditugu: 1. Larramendi aipatzen dugunean, neurri batean Aizkibelen hiztegiak baliaturik egiten dugu; 2. sartzen ditugun hitzak hitz kultoak esan genitzakeenak dira gehien bat.

7. Laburdurak: a. aditza; ad. adberbioa; adj. adjetiboa; i. izena.

1. Ez du izenbururik.
2. Orrialde pean “Isay[ae] 40. v. 17” dago.
3. Hola dago: *-ila*, bukaerako *-la* lerro tartean erantsia.
4. Eskuidatzian (E) “chiquen”.
5. E-an “govenat[ze]n”.
6. Orrialde pean “Act[orum] 17. v. 28”.
7. Orrialde pean “vigilia, biguiria, beguiria, basco; ojo descubierto, beguiaguiaguiria (sic *-aguiagui-*) y el que mueve los ojos begui-aria”.
8. Orrialde pean “Dan[ielis] 9. v. 14”.
9. “du” espero da.
10. Hizki hau *Christaua(c)* hitzaren ordezt dago.
11. E-an “azquebagueo”.
12. E-an “guerocori”.
13. E-an “Aitzquia”.
14. Etimologia ari da egiten.
15. E-an “saticidadea”.
16. Orrialde pean “Erreguearen contraco obena, legueautsia”.
17. Hitz eta galdera marka hauen ondotik eta lerro amaieran ezin irakurri dugun zerbait dago, 8-9 hizkik osatua.
18. Hola irakurtzen dugu: “infern[uare]n”.
19. *iah*, ezkerreko bazterrean erantsia.
20. Hola dio: “eztana”, eta koma.
21. Ematen du lehenbizi “orregaitic” idatzi duela.
22. Orrialde pean “lib[er] 4. Dialog[orum] c[apite] 44”.
23. Beharbada lehenbizi “ezta” ipini du.
24. E-an “sinistituco”. Ik. “sinistuco” hurrengo paragrafo bukaeran.
25. E-an *eranzu eraquin*, bi zatitan banaturik.
26. E-an ez dago *bat* hitza.
27. Orrialde pean “Luc[ae] 16. v. 25 et 31”. Berak *18* dio, ez *16*.
28. Hemen “aguertutæac”, eta paragrafo honen hasieran “aguertutzeac”.

29. Beharbada “larreguiacquin” izan behar luke.
30. E-an “ichitazurequin”.
31. E-an ez dago *da* hitza.
32. Orrialde pean “Ps[alorum] 111.10”. E-an ez da ikusten ongi, baina hola da.
33. Orrialde pean “Sap[ientiae] 5. v. 3”. Berak v. 2. ipini du.
34. Orrialde pean “hom[ilia] 55 ad popul[um] anteq” (sic): “ante *quadra-gesimam*” izan liteke.
35. Orrialde pean “Ps[alorum] 110.10”. Berak ez du ematen bertso lerroa.
36. E-an “venguen”.
37. Orrialde pean “Insulto, eraso”.
38. Orrialde pean “Ps[alorum] 93.7”. Berak ez du ipintzen bertso lerroa.
39. Zerbait falta da hemen, *badago* edo.

1. Eskuidatzian (E) “*premiariaric*”.
2. E-an “*Xptoren*”.
3. Orrialde pean “Mat[t]h[aei] 25.45. Berak ez du ipini bertso lerroa.
4. Orrialde pean “Mat[t]h[aei] 13.50. Ez du ipini bertso lerroa.
5. E-an “*campoetara*”.
6. Orrialde pean “Mat[t]h[aei] 8.12. Ez du ipini bertso lerroa.
7. E-an “*Negarni*”.
8. E-an *mecia*”.
9. E-an “*burlazar*”.
10. E-an “*gogoartutu*”.
11. Tinta gorritz eta *lotsatu* hitzaren azpitik, lerro tartean, *condenatu* jarri du.
12. E-an goian ipini dugun 2. oharrean bezala laburturik, eta han ez bezala laburgailua ezarririk.

13. Orrialde pean “lecu batzuc, sú-ocá-riac, suvomitariac. volcanes”.
 14. Lerro tartean erantsia dago *aoa*.
 15. “Etnaco” behar luke izan.
 16. *arrazoeac* hitzaren gainetik, lerro tartean, *concienciac* ipini du, baina bestea ez du ezabatu.
 17. E-an “jauncozco”.
 18. E-an “Theolgo”.
 19. E-an “Eguilleaz”. Ik. “criaturari” zazpi hitz beherago.
 20. Ezin esan “*minic*” ala “*miñic*” den, lerro tartean ezarria izan den *arimetan* hitzak estaltzen bait du gune hori.
 21. Orrialde pean “Agust[in] lib[er] 12 de Civit[ate] Dei, c[apite] 10.
 22. E-an “irazten”.
 23. Orrialde pean “Sapient[iae] 16. v. 24”.
 24. Hemen “*Ucututzen*” dio eta aurreko paragrafoaren bukaeran “*icututzen*” esan du.
 25. Orrialde pean “lib[er] 4. Dialog[orum] c[apite] 29.
 26. E-an ez dago *obeto* hitza.
 27. E-an arimagortz-en”.
 28. E-an asmatzetzen”.
 29. Hola dago: “*escupeda*”. Ik. “*escapada*” 1, 2, 2.
 30. Ez ditu ateratzen argitara hemen, testuaren zati bat falta (?) delarik edo.
-
1. Hurrengo paragrafoaren zati bat orrialde honetan dago, baina puskarik luzeena eskuidatzian (E) lehenengo orriaren atzeko aldean dago.
 2. E-an ez dago *dan* hitza.
 3. E-an bi aldiz dago *becela*.
 4. E-an “*mudutic*”.
 5. E-an ez dago *dirala*.
 6. E-an “*jaincozcozcoac*”.

7. E-an “ez ezaten”, baina 9-10 hitz beherago “ez zezaten”.
 8. E-an “diferenciatzen”.
 9. E-an “puntu”.
 10. E-an “biurr”. Esango genuke “biurtzea” espero dela.
 11. Ematen du *lotuaz* errepikaturik dagoela. Edo, bestela, “lotuaz *batuaz*” (?) ipini duela.
 12. E-an “gaitaqueria”.
 13. E-an estalirik parentesian idatziak: “jaqu[in arre]n, [ditua]la”.
 14. Aurreko oharra bezala.
 15. E-an “izaren”.
 16. Orrialde pean “Sentir, es voz basca: egunsentia; sen, esto es, señales, tia ô dia, multitud. Esta multitud de sena, ô señales, nos hacen sendir ô conocer que, así como preceden al dia, así tambien en otras cosas, para sentir o conocer”.
 17. E-an “sentieracitzeracitzen”.
 18. E-an “ecerera”, baina bi aldiz paragrafo onetan “ecerecera”.
 19. E-an “emananaz”.
 20. E-an “necatututze-ác”.
 21. E-an “adiquideari”.
 22. E-an errepikaturik *ez burruca*, lerro bukaeran eta lerro hasieran.
 23. Beharbada, “eguitea” izan behar luke.
 24. E-an “eguguitea”.
 25. E-an “litzqueala”.
 26. E-an “quentzen-á”.
 27. E-an “illudutzen”.
 28. E-an “lizuntana-gatic”.
 29. E-an ez dago *da*.
-
1. E-an “esateten”.
 2. Hola dio: *quin*, etimologiaren baten fruitu edo.

3. E-an “bicí”.
4. Orrialde pean “Sant[o] Thom[as] 4. ep. quaest[io] 60. art. 3. ad 3”.
5. Orrialde pean “Levit[icus] cap[ite] 3.4.5. et 6”.
6. E-an “habico”.
7. Orrialde pean “Glosa Lyrana, in Psalm[um] 31.
8. E-an “alcazatu”.
9. Bi aldiz dago *bereala*, lerro bukaeran eta lerro hasieran.
10. E-an “meremenduac-gatic”.
11. E-an *baic*, ez “baicican”.
12. E-an “usbetzen”.
13. Uste dugu *folio* dela. Laugarren testu hau bi orrialdetan banatzen da, lehenbizikoa bi paragrafo beherago bukatzen dela, hitz hauekin: “bear da, ongui confesatu”. Bigarren orrialdea edo folioa hasten da gero, honela: “Hau onela izan arren”.
14. Orrialde pean “Jerem[iae] c. 8.22”. Bertso lerroa ez da ikusten. *Prophetia Ieremiae* liburuko aipamena da.
15. E-an “nunquid”.
16. Orrialde pean “erres-urrina, erres, residuo remanente del pan bazo, y urrina, olor fragante; otrosí, erre, quemar, urrina, olor &”.
17. Orrialde pean “Glosa Cyriaca, in cap[ite] 8. Jerem[iae], populus nolebat audire medicum, nec ejus recipere medicinam”.
18. E-an “confesora-gana”.
19. Hemen “atrapatzea”, eta 22 bat hitz beherago “arrapatzen”.
20. Hemen “dautzala”. Ik. “deutzan” 7, 3, 1.
21. Orrialde pean “Luc[ae] c[apite] 13.5. Ez du ipini bertso lerroa.
22. Hemen bakarrik ikusi dugu “-tarić” atzizkia.
23. Lerro tartean eta *barcatzeco* gainetik *ascatu* edo ipini du.
24. Hemen “bana-banan”, baina hurrengo orrialdeko bigarren paragrafoan “banan-banango” leitzen da. Berriz ere “banan banango” 5. orrialdeko 3. paragrafoan.
25. Orrialde pean “comunean, pilloan”.

26. E-an “*guernu*”, baina “*governatzen*” 7, 4, 13, eta “*govenatzen*” (sic -*ena-*) 1, 2, 7.
27. E-an “*imposibe*”. Ik. “*posi/be*” 1, 1, 3 eta “*posible*” 1, 4, 3.
28. E-an “*declatuac*”.
29. “*Trentoco*” espero da, eta hola dago gero 6. or., 2 eta 4. paragrafoetan.
30. Orrialde pean “*Concil[ium] Trident[inum] ses[sio] 14. c[apite] 5*”.
31. E-an “*Ayt*”.
32. Hemen “*gucietan*”, baina “*gucit[a]n*” 3. or., 6. paragrafoan.
33. Orrialde pean “*trebé, diestro, habil*”.
34. Errepikaturik dago *batzuc*.
35. E-an “*eranzuac*”.
36. E-an “*esperenciaciac*”.
37. Errepikaturik *batzuc*.
38. E-an ez dago *zan*.
39. E-an “*devocia*”.
40. E-an “*gueyo*”.
41. Hola: “*ajuntamentu*” (*-i + j-*).
42. E-an *concienen*”.
43. E-an “*adisquede*”.
44. Ik. “*Erriplicoaren*” 5, 4, 7.
45. E-an “*gueldiratzatzen*”.
46. *fin* hitzaren ondotik eta lerro berean errubrika ipini du.

1. *aguertua*. hitz eta puntuaren ondoren *Buelta* ipini du. Baina ez dugu hemen sartzen atzeko orrialdean dagoen testua, baizik eta 6. **testua** izenaren pean ematen dugu.
2. E-an “*Guzonac*”.
3. Paragrafo honen hasiera parean, ezkerreko bazterrean, honako hau irakurtzen dugu: “*Bai, N, amor, 1.º*”.

4. Paragrafo honetan bertan “guciacanaco” esan du.
5. Lerro tartean, *onen* hitzaren gainetik, *egua* dago erantsirik.
6. E-an “serbitzequin”.
7. E-an “ontzatzat”.
8. E-an “da”.
9. E-an “errigioa”. Lau bat aldiz agiri da testu honetan “errigio” eta ez “erriligio”. Ik. 16, 19 eta 21. oharrak.
10. E-an “campotitic”.
11. Orrialde pean “Plutarco in tractatu contra Colonem” (sic C-).
12. Errepikaturik *egua*.
13. Hemen eta “gauz-ezá” 3, 3, 2 hitzean aurkitu dugu berba hau bukaerako *-a* gabe.
14. Ergatibo marka falta da: “bada guizona, ... eztú artzen”.
15. Uste dugunez, “esamenatua” irakurri behar da, baina ez dago argi.
16. E-an “errigioac”.
17. E-an “sinigorrac”.
18. Hemen “dituztenian”, baino paragrafo honetan bertan ikusiko dugu “dituztenean”.
19. E-an “errigioac”.
20. E-an “guciciac”.
21. E-an “errigioaren”.
22. E-an “esperenciaz equiten”. Ik. “ez ezaten” 3, 2, 2. Iraganaldiko 3. pertsona hasierako z- ipintzen duela egiten du: “zebillela”, “zedukan”, “zegoan”, “zekarkieten”, “zekian” “zekien”, “zekidion”, etab.
23. Latinezko hitzak dira *tat*, *at*, eta ‘baina’ esan nahi dute.
24. Hemen “erreñuetaco”, eta paragrafo honetan bertan “erreñuac”.
25. Ik. “Erripublicoaren” 4, 7, 2.
26. Hitz bakar bat egiten dutela daude: “lausengarilabanen”.
27. Hola dio, *ez zuten ezarri* esan beharrean edo.
28. E-an “lirquean”.
29. Bi aldiz ikusi dugu “ascoco”, hemen eta 7, 1, 2.an.

30. E-an “biotzgor”.
31. Orrialde pean “Tulius, lib[er] 1. de natura Deorum num. 2. et lib[er] 2, de Legibus, num. 7”.

1. Ik. 5. testuko 1. oharra.
2. Horrela dio: “*da*”. Egia esan, “*batac beretzat*” gero esantsia da, eta eraskin hau gabe ongi zegoen “*da*”.

1. Ik. 5. testuko 29. oharra.
2. E-an hitz bat egiten dutela loturik: “*lagunurrecoaganaco*”.
3. E-an *mandametutan*”.
4. Dieresi marka *jo* hitzaren *j* gainean.
5. E-an “*adiment*”.
6. E-an “*gomu*”.
7. E-an “*illunduen*”.
8. “*Jobé*” dio, eta ez “*Jabé*”. Frantses eta gaztelaniaz *Yahvé* idazten da eta ingelesez *Yahveh*.
9. E-an “*zutenic*”.
10. Hola dago: *bi bidecoa*, eta ez dakigu zer esan nahi duen.
11. E-an ez dago “*zuan*”, baizik “*zan*” edo “*zun*”.
12. E-an “*gomu*”.
13. E-an “*boronda*”.
14. E-an “*dagozquinac*”.
15. E-an “*judua*”, bukaerako *-c* gabe.
16. E-an “*itsusquiriro*”.
17. E-an “*erotu ta erotu*”.
18. E-an “*eguzguia*”.

19. Orrialde pean “ad Rom[anos] 1.23”. Berak 21 dakar, ez 23.
20. E-an “guinaz”, hasierako *e-* gabe.
21. Ik. 4. testuko 20. oharra.
22. Harridura marka falta da.
23. Espero da “dituzuten”, “anzordecotzac” ongi badago. Ik. 31. oharra.
24. Orrialde pean “Ciceron, lib[er] 3 de o[ff]ficiis, cap[ite] 29.
25. Orrialde pean “Mat[t]h[aei] cap[ite] 5,37. Ez dakar bertso lerroa.
26. Hola idazten dugu, baina ez gaude seguru hasierako hiru letrekin: “*aleurac*”, “*alcurac*”, edo zer?
27. E-an “*zienenean*”.
28. E-an “*gogorietan*”.
29. Orrialde pean “Agustin, lib[er] 2. de civitate Dei”.
30. Orrialde pean “3. Regum, cap[ite] 15.13”. Ez dakar bertso lerroa.
31. Espero den “*ditzagun*” adizkiaren ordeztu “*dezagun*” ipintzen du.
32. E-an “*icarr*”.
33. Orrialde pean “Quinto mandamiento. Scytac, guizonezco araguaia jaten zuten, ta &”.
34. E-an “*erbescoac*”.
35. “etsayac becela. *erreñuco*” dio, puntu marka eta guzti. Beharbada, *erreñuco* gero erantsia dago.
36. Hemen “*legue*” dio, baina hurrengo bi paragrafoetan “*leguea*” dago.
37. Orrialde pean “Plat[o] lib[er] 6”.
38. Orrialde pean “Cicero Orat[i]o pro Caelio, Horatius, lib[er] 1. satira 2”.
39. Orrialde pean “ex Historicis et viatoribus”.
40. E-an “*Philopho*”.
41. Orrialde pean “Cicero. lib[er] 3. de o[ff]ficiis, cap[ite] 29; et cap[ite] 12”.
42. E-an ez dago *zuten* adizkia.
43. Hemen “*ete*” dio, baina hurrengo orrialdean bost aldiz “*ote*” dago. Ik. 46. oharra.

44. Hemen “*esperiencia*”, baina beste gucietan “*esperenciac*” 1, 1, 1; etab.
45. E-an “*jaincoizco*”.
46. E-an “*ere*”. Ik. 43. oharra.
47. Hitz baten hasierako hizkia da *V* hau, baina hemendik behera zuri dago orrialdea. Orriaren atzeko aldean, beste batek hau idatzi zuen: “8 panes navarros. / una libra de grasa / otra de aceyte / quartillo y medio de aguard(ien)te / 2 panes navarros / quartillo y medio aguard(ien)te / dos potes. / una libra de grasa / quartillo y medio de Aguard(ien)te / un cuarteron de tabaco. / un pot / dos panes navarros. / un pan de ciudad. / un pliego”.

HIZTEGIA

A

- ABERETAR (adj.) 'animal'. biotzeko jaiquera ta griña lotzagarrienac eguiten dute *aberetarra* arimea, 3, 7, 1.
- ADIERA (i.) 'intelgentia' (?). bere (Jaungoicoaren) dagoquiotazunac, au da, *adiera*, jaquinduria, ontazuna, guciáháltazuná, argueguiten dúte mundu onetan, 5, 2, 13.
- ADIMENTU (i.) 'intellectus'. *adimentu*-gomuta-borondatean, 7, 2, 4: *adimentua* illunduric-gomutea baltzituric-borondatea oquerturic, 7, 1, 3.
- ADITU (a.) 'intellego'. gugan *aditzen* duaná-gogoatzen duaná-pensatzen duaná, 3, 5, 1.
- ADITZALLE (adj.) 'intellegens'. Gure arimea da *aditzallea*-gogotzallea-pensatzallea, 3, 2, 5.
- ADORAZIO-GAI (i.) 'obiectum adorationis'. judua(c) ez bai beste gendeac, ...ichutu ziran jaincozco *adoracio-gay* onetan, 7, 2, 7.
- AGERPEN (i.) 'apparitio; reuelatio'. ozta ozta *aguerpená* desaguertu, 1, 4, 1; señalé, ceruco *aguerpenez* icasi zutela Erligio eguiazcoa, 3, 2, 2.
- AGERTERAZI (a.) 'manifesto, publico'. pecatuac *aguert-eracita* alabatzea, 7, 4, 8.
- AGINTARI (i.) 'auctoritas'. guero eurac, *aguintariburu* paratu, 3, 1, 3.
- AGIRAKARI (adj.) 'agiraka egiten duena'. betibeti irritu, beti *aguiracari*, beti alacá barruan dagoquiguná, 3, 2, 1.
- AGIRIKO (adj.) 'manifestus, publicus'. agureguite-beguirune-adoracio *aguiricoa*, 6, 1, 3.
- AGUR (i.) 'adoratio'. *agur* au ezta burut(acioe)n humea, 5, 3, 8.
- AGUREGIN (a.) 'adoro'. *agureguiten*-adoratzen-ta amatzen duten Jaungoicoa, 6, 1, 3.
- AGUREGITE (i.) 'adoratio'. Erriligioa... da birtute bat, ceñarequin ematen zaion Jaincoari *agureguite*, zor zaiona, 5, 1, 1.
- AGURTAZUN (i.) 'adoratio'. jaunaganaco *agurtazun* arec contra-esan ta eguiten die, 5, 3, 6.
- AGURTU (i.) 'adoro'. generic bat ere ezta izan ain sorra, nonda, Jaungoicoren bat,... *agurtu* ez duanic, 5, 3, 5.
- AHALDUN (adj.) 'potens'. ceren dan chit *ahálduna*, 5, 1, 10.
- INGERUZKO (adj.) 'angelicus'. Santo Thomas, escoletaco Eracusle *aingueruz-coac*, 4, 1, 3.

- AITALEN (i.) 'patriarcha'. Adan-Noe-ta beste *Aytalen* santu ta Profetac-gandic, 7, 1, 4.
- AIZERIKERIA (i.) 'astutia'. libre izateco lapurreta, astruciaz eta *aizerikeriaz* eguiña, 7, 4, 7.
- ALDUN (adj.) 'potens'. (Jaungoicoa) dalaco betibeticoa ta guciz *alduna*, 3, 7, 1.
- AMAGARRI (adj.) 'dignus amoris'. ona ta *amagarria* daná, 5, 1, 7.
- AMAGARRITAZUN (i.) "amabilitis". izanic (Jaungoicoa) *amagarritazun* ta ontazun guciaren iturburua, 5, 2, 7.
- AMARRENBAGETU (a.) 'hamarrenak kendu'. *amarrenbagnetu*-gosetu-ill bear dirala (Sacerdoteac), 3, 1, 2.
- ANDIKI (i.) 'magnate'. *andiqui*-aguintari-buruac, ecitzeco, 5, 5, 1.
- ANDIKOI (adj.) 'solemne, grandioso'. *agureguite*... aguiricoa, ceñ dagoan, ceremon-ia, soñu andicoyan, 6, 1, 3.
- ANDITAZUN (i.) 'maiestas'. adoracioa da, *anditazun* nagusiac (Jaungoicoac) guganaco ta criatura guciacanaco daucan jabetazunaren confesioa, 5, 1, 6.
- ANDRAGELA (i.) 'burdel, mancebía! (?). beren *andraguela*, ardanguela, ta batzarretaco baster gucietan, 3, 1, 3.
- ANDRAKERIA (i.) 'deshonestidad'. *andraqueriaco* batazunetan, 2, 1, 2.
- ANDRAKETA (i.) 'fornicación'. Catonec eguin zuan leguea, ontzat emanaz, libre izateco *andraqueta*-emajauste-edo andrac comunac izatea, 7, 4, 6.
- ANDREANZEKO (adj.) 'emakume antzeko'. *andreanz-eco* jaincosa onen aurrean, 7, 3, 8.
- ANZBERDIÑEKO (adj.) 'irudi bateko'. uretacoen artean daode arraiñ mota batzuc, gure chit *anzberdiñecoac*, 3, 6, 5.
- ANZORDEKOTZA (i.) 'exemplum' (?). *anzordcotzac* icusico dezuten becela bereala irugarren mandamentuan, 7, 3, 1.
- APOSTOLUZKO (adj.) 'apostolicus'. *apostoluzco* doctrinar(e)n escuraematetic, 4, 4, 6.
- ARAGIGEITAZUN (i.) 'lujuria'. burutacioac, argalago dira, guticiac eta *aragui-gueytazunac* baño, 5, 3, 7.
- ARAGITI (adj.) 'lujurioso'. canta *araguiti* berdeai suertatuco zaietela incirria-orroa icaragarriac, 2, 1, 2.
- ARGIEGIN (a.) 'illumino'. Baña ezauera-arguizuzi-&^a, gurequin jayo onec *arguieguiten* digu ezagutzeco ona ta charra, 3, 4, 2.
- ARIMETU (a.) 'mehe-mehe ardazketu'. batac apaindu, besteac *arimetu* eta meé-meé ardazketu, ta besteac arilldu zutenean, 3, 2, 1. *Oharra*: etimologia egiten ari da, gure ustez.

- ARNASA EGIN (a.) ‘aspirar’ (?). Icen au (Geheénna) Euscaldun labort-arrac bere itz-eran, beste moduz *arnasa-eguiten* ta ebasten du, 2, 2, 1.
- ARRABIO (i.) “scorpio”. suzco *arrabio* ta erretazun portitz-énac, 2, 3, 7.
- ARRAINTZAR (i.) ‘arrain haundi’. aberetzar ta *arraintzarrac* chiquiagaoquin eguiten duten becela, guc ere alcar ill, ta jatea, 3, 8, 1.
- ARRAZOEDUN (adj.) ‘rationalis’. gure izate *arrazoedunari*, 3, 2, 1.
- ASEBETE-EZIN (adj.) ‘insatiabilis’. Gurá *asebete-eciñaquin* eztago paqueric, 3, 3, 2.
- ASMOARTU (a.) ‘asmo izan’ (?). ceren eciñ izan litequean, sugar gorigori artan benetan pensatz(e)n duan arima batec *asmoartzea* pecatueguiteco, 1, 4, 4.
- ASMO EGIN (a.) ‘erabaki’. *asmo-eguin* det ipintzeá osagarri(tza)t gucien aurrean fedeco eguia bat, 3, 1, 4.
- AZKENBAGE (ad.) ‘amaigabe’. ¿nola..., ezpaldin balitzaque *azquenbague* santua?, 1, 1, 8.
- AZKENBAGERO (ad.) ‘amaigabe’. ¿ta nola izango litzaque *azquenbagero* santua...?, 1, 1, 8.

B

- BAGETIK EGIN (a.) ‘creo’. Naturalezac, eztú ecercho ere *baguetic-eguiten*, 3, 3, 1.
- BAGETU (adj.) ‘nudatus, priuatus’. on suerte gucitic *baguetua*, 2, 2, 4.
- BAIMENDU (a.) ‘permitto’. Jaunac *baimendutzen* du peccataria izan dedilla perse-guitua pecatu bere berea-gatic, 3, 7, 1.
- BAKIDA (i.) ‘conjunción, junta’ (Larram.). eman bai escubide bat barcatzeco becatuac *baquidan*, 4, 3, 5. *Oharra*: orrialde pean “comunean, pilloon” dio.
- BAKIDARO (ad.) ‘sensu lato’. Erriligioa, *baquidaró* edo zabalean adituric, da eguitada bat..., 5, 1, 1.
- BARRENDU (a.) ‘penetro’. Bacar bacarric bada Jaungoicoa da, guizonen biotzac *barrendu* ta ezagutzen dituan-á, 4, 4, 2.
- BARRENEKO (adj.) ‘interior’. Asco zan, dio, *barreneco* damua, 4, 1, 3.
- BARRUKO (adj.) ‘interior’. aguereracitzen digu... bere gaytazun *barrucoa*, 3, 3, 2.
- BARRUNBE (i.) ‘constientia’. norberari bere gogoac bere *barrumbean* esaten zion campoco señaleren batequin, 4, 1, 2.
- BASAGIZON (i.) ‘gizon salbai’. ango gendeac “*basaguizon*” deitzen dieten-ác (chimio casta batzuei), 3, 6, 5.

- BASOTAR (adj.) ‘montaraz, incivilizado’. *basotar*, edo, basoan bacarric acitacoa, 3, 2, 3.
- BATAZUN (i.) ‘unicitas’. aldatu zuten aren (Jaungoicoaren) *batazuna*-egua-ta gloria, [e]guinaz hura, guizon, egazti, lauñoeco, ta sierpeen semeantzera, 7, 2, 7.
- BATU (i.) ‘unión, composición’. *batu* edo *compondu* bat eguiten duten zati biren aldendutzeá, eztá beren ecerezutzea, 3, 3, 1.
- BATUKA (ad.) ‘jeneralean’. *deklaratuco* balitzaiezquete (becatuac) *generalean* edo *batuca*, 4, 4, 2.
- BATUTAZUN (i.) ‘unio; concordia’. *arimagor[pu]ltz-en* *batutazuna*, 2, 3, 8; *guizonac* eztaucanean *batutazunic*, *alcarri* *char* *asco* *ecarri* *diozaquetela*, 5, 2, 5.
- BATZARRE (i.) ‘concilium’. *dio* *Trentoco* *batzarre* *santuac*, 4, 6, 4.
- BEAREZTAN (i.) ‘disparate’. *onetan* *beareztan* *bat* *esaten* *du*, *gu* *arimea* *dala* *izatez* *gauzabat* *berberá* *arri* *ta* *mé-talluacquin*, 7, 2, 1.
- BEGIARGIRO (ad.) ‘evidenter’. *ezagueracitzen* *du* *beguiargiro* *premia* *bat*, 2, 2, 3.
- BEGIAURREKO (i.) ‘etorkizun’. *Baldin* *ona* *eguiteac* *eta* *charra* *eguiteac* *ezpaleucate* *beste* *beguiaurreco* *ta* *beguiragarriric*, *bicitza* *oraíño* *au* *baño*, 3, 5, 4; *beguiaurrecoari* *ta* *gueroco[a]ri* *beguiraturic*, 1, 1, 8.
- BEGIRAGARRI (i.) ‘etorkizun’. Ik. BEGIAURREKO.
- BEGIRAKUNE (i.) ‘observancia, cumplimiento’ (?); *respeto*, *decoro*’ (?). *eraman* *zuten* *euracquin* *legue* *baten* *beguiracune* *on* *ta* *gordetze* *leyal* *beti* *betico* *bat*, 4, 5, 3; *dagoquiola* *jaunaren* *beguiracuneari*, 7, 3, 3.
- BEGIRUNE (i.) ‘ueneratio’ (?). *agureguite*-*beguirune*-*adoracio* *aguiricoa*, 6, 1, 3.
- BEGITANDU (a.) ‘representar, mostrar’ (?). *ta* *bestetic* *beguitandutzen* *digu* *Jaungoico* *bat* *becela* (*atheistiac*), 7, 1, 11.
- BELARRIKO (adj.) ‘auricular’. *confesio* *belarricoaren* *premiaren* *dotriña*, 4, 5, 3.
- BERAZ (i.) ‘ondorio’. *bat* *galtzen* *dala-tic*, *eztá* *beraz* *edo* *ondorea* *ateratzen*, *galtzen* *ere* *dala* *bestea*, 3, 2, 5.
- BERDAKERIA (i.) ‘gordinkeria’. *esanaz* *berdaqueria*, *christaua* *lotsatzen* *ta* *emen* *esan* *bear* *eztiran-ac*, 7, 3, 8.
- BERENEZKO (adj.) ‘connatural, congénito’. *edo* *dala* *berenezco* *argaltazunez*, *edo* *culpagarritzco* *ezaquiñez*, 7, 4, 13.
- BEREZBEREZKO (adj.) ‘especial, particular’ (?). *pausu* *berzberzcoacquin* *juango* *naiz* *azaltzera* *erriligio* *cerutic* *aguertua*, 5, 1, 4.
- BERRI-EMAN (a.) ‘comunicar, indicar’. *¿cer* *berri-ematen* *digute* *biotzaren* *ustecabeco* *icarac...?*, 3, 7, 1.
- BERRITAZUN (i.) ‘innovación, cambio’. *¿cer* *berritazun*, *uste* *dute* *bada* *heregeac*, *sartu* *zuala* *Inocencio* *3.^{ac}* *eliza* *santuan*, *confesio* *puntuac*?, 4, 5, 5.

- BERRIZTATU** (adj.) ‘repetido, reiterado’. ìbeguiratzen ote dituan edo ez berdiñ-berdiñ pecatu guciac, ain berdiñ esquergeac, nola sarri *berriztatuac?*, 7, 5, 6.
- BESTERATU** (a.) ‘itxuraldatu, eraldatu’. besterátú, edo, beste erá ta irudia bat eman, 3, 3, 1.
- BESTETU** (a.) ‘diferenciarse’. arimea, banatu-*bestetu*-dife[re]nciatzen dala izate gorputzdun-etic, 3, 2, 5.
- BETIBETI** (ad.) ‘sekula eta beti’. irauñ bear du *betibeti*, 3, 3, 1.
- BETIBETIKO** (adj.) ‘sekulako’. *betibetico* iraupen naturala, 3, 3, 1.
- BETIRAUNKOR** (adj.) ‘azkengabe’. tormentu *betiraunccorac*, 1, 4, 3.
- BETIRAUNTE** (i.) ‘aeternitas’. penaen *beti irauñtearen* contra, 1, 1, 6; paguen *betiraunccorearen* contra, 1, 1, 6.
- BIDEBAGE** (adj.) ‘zuzengabe’. providencia da *bidebagea*, 3, 6, 2.
- BIDEEGIN** (a.) ‘ibili’. pecaturaco zabalbide guciac zarratutzen diozcan-á, ez bideeguiteco, 1, 4, 4.
- BIDE GALDU** (adj.) ‘bidekatu’. bicitza onen ondoren ezpadago cer bildurtu, ez cer ichodon, gure arrazoea aurquitzen da *bide-galduric*, 3, 6, 2.
- BIGIRA** (i.) ‘velada, reunión’. beren gavetaco *biguira*-tan, 7, 3, 1.
- BILDURDAMU** (i.) ‘atritio’. atricioa-*bildurdamua*-infernuaren bildurraz artzen degun damua, 4, 2, 2.
- BIOTZBARRUKO** (adj.) ‘interior’. Deista batzuc... erriligio gucia, *biotzbarrucoa* ere, arrasatu ta galtzen dute, 6, 1, 1.
- BIOTZBIGUNNEKO** (adj.) ‘afable, afectuoso’. gurasoac-anaco *biotzbiguneco*, 5, 4, 10.
- BIOTZGOGOR** (i.) ‘impiedad’. erligioa dala errientzat eta guizarteraco osasungarri, *biotzgogorra* berriz caltegarria, 5, 5, 3.
- BIOTZGOGORREKO** (adj.) ‘impío’. *biotzgogorrecoen* contra, 5, 4, 10.
- BIZILEKUTU** (adj.) ‘ostatu hartu’. izpia, *iritua* (azpimarraturik), edo gure gorputzeco iri-uri-echean *bicilecutua*, 3, 2, 1. *Oharra: Espiritua* hitzaren etimologiaz ari da.
- BURLAGILLE** (i.) ‘burlatzaile’. erriligioaren *burlaguilleac*, 5, 3, 9.
- BURUAUSI** (a.) ‘descalabrar (Larram.), dañar, perjudicar’. *buruausten*-caltetutzen-*descalabratzen* abiatu eztañic, 3, 7, 1.
- BURUJAUSI** (adj.) ‘zoro’. guizon ain *burujausi*ac, arrazoeraren abo-oza ito nai luqueten-ac, 3, 5, 1.
- BURUTAZIO** (i.) ‘capricho; antojo’. *burutacio*ac sortu ditzaquete guizarcean iritzi ta opinioac, 5, 3, 7; ìta... norc esango du, gende guciac, erri guci[a]c, *filosofho* guciac izandu dirala, *burutacio*ac arrapatuac-engañatuac...?, 5, 3, 8.

D

- DAGOKERA (i.) 'proprietat'. bestetic eman zien adiera, *dagoquera* oyec nai ta nai ez aitortu ta ezagutu baño besteric eciñ dezaquean, 5, 2, 15.
- DAGOKIOTAZUN (i.) 'proprietat'. Eguiaz, bere *dagoqiotazunac*, au da, adiera, jaquinduria, ontazuna, guchiaháltazuná, argueguiten dúte mundu onetan, 5, 2, 13.
- DEABRUZKO (adj.) 'diabolicus'. aimbat engañuzco ta *deabruzco* machinada, 5, 3, 10.
- DEADAREGIN (a.) 'clamo'. cergatic *deadareguiten* dan aimbeste, penaen beti irauntearen contra, 1, 1, 6; aren justiciaren contra *deadar-eguiten* dezutenóc, 1, 3, 1.
- DESAGERTU (a.) 'ezkutatu'. aiceac *desaguertz[e]n* duana, 3, 5, 1.
- DESBERDIN (adj.) 'bestelako, ezberdin'. guizonac eta abereac... dirala cerbait *desberdiñac* gorputzean, 3, 8, 1. Ik. DESBERDIÑTAZUN.
- DESBERDIÑTAZUN (i.) 'ezberdintasun'. aguindu du (eliza santuac) desberdiñ, demboren *desberdiñtazunen* eran, 4, 5, 5.
- DESERRITU (adj.) 'herbestetu'. bere erri cerucotic betico *deserrituric*, 2, 2, 4.
- DESESTALDU (adj.) 'agertu'. burua *desestalduric*, aurpeguia lurrera macurturic, 4, 6, 5.
- DESEZAGUTU (a.) 'desconocer'. gendeac hura *desezagutu*-desonrratu ez [z]ezaten, 3, 2, 2.
- DESGUZTUKO (adj.) 'desagradable'. izanic onela beren eguitadeac, dongue-supersticioso-ta bere *desguztuco*, 7, 2, 7.
- DESZUZEN (adj.) 'desordenado'. amodio desordenatu-*deszuzena*, 2, 2, 4.
- DIÑADE (i.) 'dignidad, cargo'. ostutzea... bere ondazunac, bere diñadeac, 3, 6, 2.
- DONETI (adj.) 'sagrado, santo' (?). gure agureguite bildurti-*doneti*-erriligiozcoac, 6, 1, 1.
- DUARIK EMAN (a) 'conceder, admitir' (?). *duaric demagun*, gure ta zuen arrazoeac dirala indar berdiñecoac, 3, 8, 2.

E

- EBATSI (a.) 'pronuntio' Ik. ARNASA EGIN.
- EDERTU (a) 'zuritu' ceren *edertu* nai izatu zuan, 4, 1, 2.
- EGIKUNDE (i) 'efecto' (?). ta onez gañera, sortutzen ditu gugan *eguicunde*, edo ecandu miragarriac, nola poza, tristura..., 3, 4, 2.
- EGIN (i.) 'acto, hecho'. on *eguín* [ba]tec daucana, 3, 4, 3; char *eguínac* bildurtzea, 3, 4, 3.

- EGITADA (i.) ‘acto, hecho’. *eguitada* gucietan, dagoan ontazun edo malicia, 3, 4, 1; beren *eguitadac* (abereenac) dira beti erabatecoac, 3, 4, 2.
- EGOTE (i.) ‘estada (Larram.), permanencia’. spinozzistac, argüitzen du... eztagoala munduan izate ta *egote* bacar bat baño, 7, 2, 1.
- EGUNEZKO (adj.) ‘diurno’. festa *egunezcoetatic*, 7, 3, 1.
- EKANDU (k.) ‘efecto’ (?). Ek. EGIKUNDE.
- ENAJAUSTE (i.) ‘fornicación’ (Larram.). andraqueta-*emajauste*-edo andrac comunac izatea, 7, 4, 6. Ik. ANDRAKETA.
- EPAI (i.) ‘sentencia’ (Larram.). Evangelioa, non ematen digun onbiurtzeko *epai* bildurgarri bat, 2, 1, 3; *epai* bat emateco puntu oni, bildu cituan mundu guctic bai guchienez laureun Obispo, 4, 6 1.
- ERABAKI (adj.) ‘ajustado, perfecto’ (?). eciñ asmatu ta esan ere liteque itz acabatuago *erabaquiagoric*, gomendatzeko confesioaren obligacio ta premia, 4, 4, 1.
- ERABATEKO (adj.) ‘igual, inalterable’. beren eguitadac (abereenac) dira beti *erabatecoac*, 3, 4, 2.
- ERAGOZKETA (i.) ‘impedimento, estorbo’ (Larram.). artzen degu guc ere zati ta parte hura, baldin gueroc guere aldetic arazo-*eragozqueta*-catibuera ta traburric ipiñtzen ezpadegu, 4, 2, 2.
- ERAMANEZIÑ (adj.) ‘insoportable’. gogorra ta *eramaneciña* (da sua), 2, 2, 6.
- ERANZUTE (i.) ‘erantzun’. Orixe bai dala *eranzute* ederra, 7, 5, 2.
- ERANZUTE EGIN (a.) ‘akar egin’. meachatzeraz-zematzera-ta *eranzute eguitera* etorri zequidion arteraño, 4, 2, 1.
- ERAZKO (adj.) ‘conveniente, adecuado’. uztarri piñu andicoa izatetic urruti, contrara dala chit *erazcoa* erripublicoaren oneraco, 4, 7, 2.
- ERAZO (a.) ‘premiatu’. *¿...cergatic da erazoa* edo premiatua, ona ontzat, eta charrá chartzat ezagutzeco?, 3, 4, 4.
- ERBESTEKO (i.) ‘arrotz’. aguindua, illtzeco *erbes[te]coac*, 7, 4, 4.
- ERBESTETU (adj.) ‘deserritu’. mundutic *erbestetua* ibiliric, 4, 1, 3.
- ERRAIARTE (i.) ‘hutsune’. utsuné, edo *errayartea* betetzeco, 3, 3, 2.
- ERRETAZUN (i.) ‘erredura’ (?). suzco arrabio ta *erretazun* portitz-énac, 2, 3, 7.
- ERRIBATU (a.) ‘bildu, elkarganatu’. ceren erri edo guizonac *erribatuzen* eta lotutzen dituan legueacquin, 5, 1, 1.
- ERRIJENDE (i.) ‘biztanle’. munduco *errigende* gucien bai ta naitazun gogo bateco au, 5, 3, 9.
- ERRITAR (i.) ‘herriko’. Minos Cretaco Legueguilleac, *Erritarrai* legueren bat ipiñi nai zienean, 5, 4, 1.

- ESANGAI (i.) 'esaldi' (?). esan dedan evangelioa[re]n capituloco *esangay* au azaltzeco, 4, 4, 2. *Oharra*: S. Juan, 20, 21-23 aipatzen du.
- ESKOLAU (i.) 'instruido, ilustrado' (?). Framasonen *escolauac*, 2, 1, 5; eztira beste animalien aguintari, ez *escolau*, 3, 6, 5.
- ESKURAEMATE (i.) 'traditio'. jaincozco edo apostoluzco doctrinar[e]n *eskuraematetic*, 4, 4, 6.
- ESPIRITUDUN (adj.) 'spiritualis'. ùcatuco die au (betico iraupena) izate *espiritudunai?*, 3, 3, 1.
- ESPIRITUZKO (adj.) 'spiritualis'. arimea da izate *espirituzcoa*, 3, 5, 1; *espirituzco* bicitzan, 4, 6, 6.
- ETORRITAKO (adj.) 'traditionalis'. au iduqui bear dala, *etorritacoa* becela, jaincozco edo apostoluzco doctrinar[e]n eskuraematetic, 4, 4, 6.
- EZAGUNGARRI (i.) 'prueba, demostración'. Puntu onen prueba, edo, *ezagungarriraco*, 3, 2, 1.
- EZDABAIDA (i.) 'discusión, duda' (?). erligioco punturen baten gañean jaiquitzen diran *ezdabaidac*-galdeac-eta leyac erabaquitzezo, 4, 4, 4.
- EZEREZTU (a.) 'deuseztatu'. ala nola suac eztuan *ecerezutztzen*, erretzen duan egurrá, 3, 3, 1.
- EZIGAITZ (i.) 'indomabilidad'. gure aserre, edo, *eci-gaitza*, 3, 4, 1.
- EZIKUSGARRI (adj.) 'inuisibilis'. sú icusgarritic bere ondoren dator bero irazequi ta miñ *ezikusgarri* bat, 2, 3, 6.
- EZILGARRI (adj.) 'immortalis'. Gure arimea da *ezilgarria*, illezcorrá edo, iñoiz ere illeciña, 3, 1, 5.
- EZ ILLKOR (adj.) 'immortalis'. gurá, edo, naitazun, *ez-illcorra* izateco arimeac daucan-ác, 3, 3, 2.
- EZIÑKIZUN (i.) 'quimera, ficción'. humechoen ipuiñaldi-*eciñquizun*-ta zolasac, 3, 6, 2.
- 1 EZJAKIN (a.) 'ignoro'. atheistic... *ezjaquin*-ucatu-edo dudatzen du (Jaungoicoa) betibeticoa dan-á, 7, 1, 10.
- 2 EZJAKIN (adj.) 'ignorans'. lau aldetako gendeac, *ezjaquiñac* izan arren, 3, 1, 2.
- 3 EZJAKIN (i.) 'ignorantia'. culpagarritzco *ezjaquiñez*, 7, 4, 13.
- EZJAKINTAZUN (i.) 'ignorantia'. ùceimbat *ezjaquintazun*-useguita-contrasate-tan...?, 7, 1, 8.
- EZSINISKOR (adj.) 'incredulus'. *ezsiniscorac*, impio-biotzgorreco-fracmas[o]n, 3, 1, 2.
- EZTITU (adj.) 'bigundu, ematu' (?). poztazun guezurrezco onequin ayec engañaturic-*eztituric*-zoraturic, 3, 1, 3.

F

FREGU (i.) 'galga'. *fregu* au, 4, 7, 2; *fregua*, Urquia-brida ezarten (sic) die, 5, 3, 6.

G

GABETAKO (adj.) 'nocturnus'. *lau* bera eguiten dute... *framasonac* ere, *beren gavetaco* biguira-tan?, 7, 3, 1.

GABEZKO (adj.) 'nocturnus'. *guizon* ta *emacumezcoac* *alcar* *baturic* *euren gavezco* *ayuntamentuetan*, 7, 3, 1.

GAI (adj.) 'hábil, apto' (Larram.). *ezagutzeco*, (Jaungoicoa) *gay-zolizoli-ta zintzoa* *daná*, 5, 2, 14.

GAION (i.; adj.) 'utilidad; útil'. *lcer gayon* ta *ongarri dacar...?*, 3, 6, 1; *gayonago* *da urreratzea Jaungoicoagana, guizonacana baño*, 5, 2, 8.

GALDUZKO (adj.) 'galdu'. *emacume galduzco* *batzarre bat*, 7, 3, 8.

GALGARRI (adj.) 'perverso'. *Onelaco sinisquera galgarri* ta *guezurrezcoac*, 3, 1, 3.

GALKOR (adj.) 'caduco, percedero'. *ondazun cabudun* ta *galcor* *guciguciac*, 3, 3, 2; *irudia galgor* (sic -g-), 7, 2, 7.

GAUBELATU (a.) 'uigilo'. *Jaunac gaubelatzen* *du, ... gaiztaqueriaren gañean*, 1, 1, 4.

GAUZEZ (adj.) 'incapaz'. *etzuan eguingo gauz-ezá* *izatez, hura ál-gaiñ-zá-tzeco*, 3, 3, 2.

GEZURREZKO (adj.) 'falso'. *juramentu guezurrezcoa*, 7, 4, 8.

GEZURTU (a.) 'rebatir, refutar'. *españaco* (sic *e-*) *heregeren batzuc* *nai luquete guezurtu* *egua* *au*, 4, 3, 4.

GIZALDI (i.) 'belaunaldi' (?). *batzarre* *au* (Trentocoa) *baño guizaldi* *ascoz lenago*, 4, 4, 2.

GIZONEZKO (adj.) 'humanus'. *guizonezco* *casta guciaren ezjaquintazuna*, 7, 4, 11; *legue guizonezcoac*, 7, 5, 4.

GOGAITKARRI (adj.) 'molesto, pesado'. *evangelio santua* *ez dator izatera suzpi-tzagarria abiatu arteraño izaten gogaitcarria*, 3, 7, 1.

GOGOARGI (i.) 'inspiratio' (?). *Onela, biotzeco gogoargui, gurequin jayoac, ... eztira besteric ezpada humechoen ipuiñaldi...*, 3, 6, 2.

GOGOARTU (a.) 'meditor'. *gogoartutu* (sic -tutu) *bitzate arduraz* (gure liburu santuac), 2, 1, 5.

GOGOATU (a.) 'cogito, meditor' (?). *anima* *au, gugan aditzen duaná-gogoatzen duaná-pensatzen duaná*, 3, 5, 1.

- GOGOTZALLE (adj.) 'discursivo, reflexivo' (?). Gure arimea da aditzallea-gogotzallea-pensatzallea, 3, 2, 5.
- GOGOTU (a.) 'cogito, meditor' (?). aditzeá-gogotzeá-pensatzeá, eguiteco edo eguinbide au, eciñ sortu liteque ezpada izate espirituzco batetic, 2, 3, 5.
- GOGOURRITU (adj.) 'moderado, humilde' (?). ez dezute icusico batere guizonnic, justua, jaquintsua, oitura zuzenecoa, *gogourritua*, ta batez ere garbicas-toa..., 3, 7, 1.
- GOINATURALEKO (adj.) 'supernaturalis'. ala naturaleco nola *goinaturaleco* mandamentuac, 7, 4, 13.
- GONADUN (i.) 'emakume'. Guezurra ta abarra da au, dariena, batez ere *gonadunen* artean, 4, 3, 6.
- GORDEBERETU (adj.) 'reservado, destinado'. castigalecu batena, Jaunac *gordebereturic* daucan-á, castigatzeco pecatariac, 2, 2, 3.
- GORDETZE (i.) 'guarda, observancia'. eraman zuten euracquin legue baten beguiracune on ta *gordetze* leyal beti betico bat, 4, 5, 3.
- GORPUTZALDE (i.) 'miembro' (?). beren (abereen) *gorputzaldeac* diralaco osobeteago, 3, 6, 3; beren (abereen) tallu-tajú, ta *gorputz alde* gucietan, 3, 6, 5.
- GORPUTZBAGE (adj.) 'incorporalis'. su gorputzdunaren bidez arima *gorputzbaguea*... tormenta didin, 2, 3, 6.
- GORPUTZDUN (adj.) 'corporeus'. eguin nairic anima gurea ayenarequin bapatanzeco-ta *gorputzdun*, 3, 2, 2. Ik. GORPUTZBAGE.
- GORPUTZEKO (adj.) 'corporeus'. on eta mesedeac, animaco ta *gorputzecoac*, 5, 2, 4.
- GOSETU (a.) 'hambrear'. amarrenbagueta-gosetu-ill bear dirala, 3, 1, 2.
- GOZALDI (i.) 'placer'. *gozaldi* lizunai, 2, 1, 2; *gozaldi-placer*-ta poz, 3, 6, 2.
- GOZATAZUN (i.) 'placer'. gogo aragui-zalea, ta *gozatazun* aragui-zalea, 3, 7, 1.
- GUZIAHALTAZUN (i.) 'omnipotentia'. (Jaungoicoaren) *guciaháltazuná*, 5, 2, 13.
- GUZIAKIKO (adj.) 'uniuersalis'. erromaco (sic e-) elyzaren batazun ta fede gure *guciaquicotic* urratuac egon arren, 4, 5, 3.
- GUZIERAKO (adj.) 'uniuersalis'. elyza-batazun-ta fede *gucieracotic* (aldendu baci-ran ere), 4, 5, 3. Ik. GUZIAKIKO.

I

- IBILLERA (i.) 'andadura' (?). mezaco ceremonietan, elizacanta santuetan, calbarioco-letaniaco-procesioco *ibilleratan*, 6, 1, 2.
- IDIKIPEN (i.) 'abertura'. *idiquipena* aoa daucaten-ac, 2, 2, 1.

- IGARIMAR (i.) 'sirena'. arraiñ mota batzuc, gure chit anzberdiñecoac..., "*igarimar-uguermarrac*" deitzen dieten-ac, 3, 6, 5.
- IGARPEN (i.) 'uaticinatio'. aguerpenac-*igarpencac*-eta mirariac, 7, 1, 4.
- IGESINGURU (i.) 'subterfugio, evasiva' (?). aitzauia-escupeda-*iguesinguru* asco 2, 3, 9.
- IKASBIDE (i.) 'doctrina, enseñanza'. onen contra zabaldu dirala *icasbide* galgariac, 3, 1, 2.
- IKUSGARRI (adj.) 'uisibilis'. sú *icusgarric* bere ondoren dator..., 2, 3, 6.
- IKUSI-EZIN (adj.) 'inuisibilis'. beguiz *icusi-ecinac*, 3, 4, 2.
- IKUSKETA (i.) 'uisio'. ibilli bague turbatzen gendea... *icusqueta* despreciagarriquin, 2, 1, 4.
- ILLEZIN (adj.) 'immortalis'. *illeciña* dala gure arimea, 3, 7, 1.
- ILLEZIN̄TAZUN (i.) 'immortalitas'. animaren *illeciñtazuna*, 3, 1, 2.
- ILLEZKOR (adj.) 'immortalis'. Gure arimea da ezilgarria, *illezcorrá* edo, iñoiz ere illeciña, 3, 1, 5.
- ILLGARRI (adj.) 'mortalis'. Baldin arimea bada *illgarria*, 3, 6, 1.
- ILLKOR (adj.) 'mortalis'. erriligioco locarria, *illcorrentzat* ain salbagarria, 5, 5, 2.
- INDAREGIN (a.) 'ahalegindu'. *indareguin* arren ere, ayec itó edo osatutzeco; ta indareguite oiec..., 3, 7, 1.
- IRAKASDE (i.) 'doctrina, enseñanza'. apostoluai bere elyzaren governu oneraco bear ziran *iracasdeac* ematen zebillela, 4, 3, 6.
- IRAUNERAZI (a.) 'mantener, conservar'. *irauneracitzen* gaituan jaincozco zuzentazun ta providenciac, 2, 2, 3.
- IRAUPEN (i.) 'duración, conservación'. Eguilleac autortu, edo ematen badie... *iraupen* naturala, 3, 3, 1.
- IRINTZI (a.) 'irentsi'. *irintzi* dezagun justoa, bada Jaunac eztaqui, ta eztu icusten ecer, 1, 5, 1.
- IRITU (adj.) 'ostatu hartu'. izpia, *iritua* (azpimarratua), edo gure gorputzeco iri-uri-echean bicilecutua, 3, 2, 1. *Oharra: Espiritua* hitzaren etimologia egiten ari da.
- IRITZI (i.) 'dictamen' (Larram.). concienciaco *iritzia* deitz[e]n diogun-á, 3, 4, 1.
- IRUDIGARRI (adj.) 'imaginario'. su au ezatala *irudigarria*, baicic[a]n eguiazcoa ta izatezcoa, 2, 2, 5.
- IRUDIPENKO (adj.) 'aparente, imaginario'. aditu ditugu zuen argüimendu *irudipeneco*, edo diruditenac, 3, 8, 1.
- ITSATSITAZUN (i.) 'enlace, conexión' (?). penitenciaren ta barcacioaren artean dagoala alaco adisquidetazun edo *itsatsitazuna*, non da..., 7, 5, 4.

- ITXODOMEN (i.) 'itxaropen'. *¿Cer ichodomen, edo esperanza da au...?*, 3, 4, 3.
- ITZERA (i.) 'dialecto'. Euscaldun labort-arrac bere *itz-eran*, 2, 2, 1.
- ITZILLIKO (adj.) 'secreto, oculto'. *¿ceimbat modutaco becatu itzillicoen ugoideac ez luque ondatuco mundua?*, 4, 7, 2.
- ITZKETA (i.) 'lenguaje, expresión'. Hau bera esaten dute... *itzqueta* berdiñ berdiñacquin, 4, 4, 2.
- IZATEGALDU (a.) 'birrindu, suntsitu'. Izate gorputzduna *izategaltzen* da, ascatu-tzen dalaco zati-tan, 3, 2, 5; au (arimea) iñolaco ere moduz ezta *izategaltzen*, 3, 2, 5.
- IZATEZKO (adj.) 'egiazko'. (su au) eguiazcoa ta *izatezcoa*, 2, 2, 5.

J

- JABETAZUN (i.) 'dominio'. aitortu ta ezagutu bear da aren guganaco ta criatura guciacganaco *jabetazun* au, 5, 1, 6.
- JAIKERA (i.) 'pasión, inclinación'. biotzeco *jaiquera* ta griña lotzagarrienac, 3, 7, 1; griña-*jayquera*-pasioen furia, 1, 3, 1.
- JAINKOZKO (adj.) 'diuinus'. escubide *jaincozco* bat, 4, 3, 4.
- JAIOTERRI (i.) 'patria'. et̄say-saltzalle-ta traidore dira bada *jayoterrico*, erriligioco cchea lurrerabotatzeco lanean dabiltzanac, 5, 4, 8.
- JATORRIZKO (adj.) 'originalis'. pecatu jatorrizcoac, 7, 2, 3.
- JAUSKERABERRI (i.) 'recaída'. nola gorde buruac *jausqueraberi-tatic*, 4, 7, 1.

K

- KALTEGARRI (adj.) 'galgarri'. Ik. BIOTZGOGOR.
- KALTEKO (adj.) 'damni'. pena *caltecoa* ta pena sentiducua, 2, 2, 4.
- KALTETU (a.) 'dañar, descalabrar'. Ik. BURUAUSI.
- KANPOKO (adj.) 'externo, visible'. *campoco* señaleren batequin, 4, 1, 2.
- KANPOTIKO (adj.) 'externo, visible'. agureguite *campoticoaren* premia, 6, 1, 2.
- KATIBUERA (i.) 'eragozpen, atzerabide'. arazo-eragozqueta-*catibuera* ta traburic ipiñtzen ezpadegu, 4, 2, 2. Ik. ERAGOZKETA.
- KIDARI (i.) 'guía, conductor'. Adan eta Cain ere legue naturalean ziran,... itzquiribituzco quin, edo, *quidarie*-guiaric-lagunic, eta eracusleric ere bague, 4, 1, 3.
- KIN (i.) 'guía, conductor'. Ik. KIDARI.

- KONPONDU (i.) 'unión, composición'. Ik. BATU.
- KONSEJARI (i.) 'consiliarius'. billatu bear luquete *consejari* jaquitun ta leyal bat, 4, 7, 1.
- KONTAEZIÑGARRI (adj.) 'innumerabilis'. *contaeciñgarriac* izan arren condena-tuen penac, 2, 2, 4.
- KONTRAESAN (a.) 'contradico'. batzuc ari *contraesan* bague, 4, 5, 1; jaunagaco agurtazun arec *contra-esan* ta eguiten die, 5, 3, 6. Ik. BERRITAZUN.
- KONTRAESATE (i.) 'contradicción'. Adi dezagun... eztagoala philosophoen opi-nioric, *contraesate* baguecoric, 7, 1, 9; ezjaquintazun-useguite-ta *contraesate-tan*, 7, 1, 8.
- KORDEBAGE/-KO (adj.) 'insensible' (?). sorra-gorra-ta *cordebaguea*, 3, 5, 4; adimentu-centzun-*cordebagueoac*, 5, 3, 8.
- KREITU BAGETU (a.) 'afrentar, infamar'. *creitu baguetua*-perseguitua-ta deserritua, 3, 4, 3.
- KULPAGARRIZKO (adj.) 'culpabilis'. *culpagarrizco* ezjaquiñez, 7, 4, 13.

L

- LAGUNEGITE (i.) 'compañía, asistencia'. Espiritu santuac aguindu diola bere *laguneguitea* Elizari, 4, 5, 2.
- LAGUNKIDA (i.) 'compañía'. demonioen *lagunquidac*, 2, 1, 2.
- LAPA (i.) 'bardana, lampazo'. errico izainac-lapac-ondaquinac becela, 3, 1, 2.
- LAUOÑEKO (i.) 'quadrupes'. guizon, egazti, *lauoñeco*, ta sierpeen irudia, 7, 2, 7.
- LEGEAUSLE (i.) 'infractor, delincuente'. icustean, legue guizonezcoac castiga-tzen dituztela beti *legueausleac* urcá edo beste eriotza modu batequin, 7, 5, 4.
- LEGEAUSTE (i.) 'infracción, delito'. Jaungoicoa izango dala *legueauste* onen vengatzalle, 7, 4, 13.
- LEGEAUTSI (i.) 'infracción, delito'. castigua etorrico zala obenáren ta *legueau-tsiaren* ondoren, 1, 2, 9.
- LEGEUILLE (i.) 'legislador'. *legueuillea* ta jueza, 1, 2, 3.
- LEKUKOTAZUN (i.) 'testimonium'. Eztala iracurtzen iracazderic ta *lecucotazu-nic*, 5, 3, 5.
- LIJITO (adj.) 'legalis' (?). Erriligioa, eusqueraz deitzen da ala, ceren dan erri *ligitua*-leguecoa, edo naturalezaco leguearen eracoa, 5, 1, 1. *Oharra*: Etimolo-gia egiten?
- LOTSA EKARRI (a.) 'lotsa erakutsi'. ari (gurasoari) bear dan *lotsa ecarri*, 7, 4, 1.
- LURIKARA (i.) 'terrae motus'. nondic datocen *luricarac*, 2, 2, 1.

LURJO (a.) 'suntsitu, hondatu'. hurá (erriligioa) *lurjotzeco*, 5, 3, 10; Erriligio bague... erreñuetaco seguridadeac *lur-jotzen* dú, 5, 4, 6.

LURRERABOTA (a.) 'derribar'. *lurrerabotatzeco* lanean dabilltzanac, 5, 4, 8.

M

MATXINADA (i.) 'sedición, tumulto'. hurá (erriligioa) *lurjotzeco* aimbat engañozco ta deabruzco *machinada* asmatzen ta ateratzen dituztenean, 5, 3, 10.

METALLU (i.) 'metallum'. erretzen cituztela laba edo *metalluzco* cecen go[ri]gorietan, 7, 3, 7. *Oharra*: Etimologia egiten?

MIRARI (i.) 'miraculum'. aguerpenac-igarpenac-eta *mirariac*, 7, 1, 4.

MOLDAKAITZ (i.) 'rudeza, rusticidad' (?). ¿Ceimbat gende basotarren asarremoldacaitz-eta gogortazun, etzuen azpitu-moldatu-ta bigundu erri[li]gioac?, 5, 3, 11.

MOLDEZTU (a.) 'imprimir, grabar'. Jaunac *cilluz* moldeztua, 3, 4, 1.

N

NAGUSI (adj.) 'supremus'. anditazun *nagusiac* 'suprema maiestas', 5, 1, 6. IK. ANDITAZUN.

NATURALEZAGAÑEKO (adj.) 'supernaturalis'. Erligio *naturalezagañecoa* da, 5, 1, 1.

NATURALEZAZ GOITIKO (adj.) 'supernaturalis'. erriligo *naturalezaz goiticoa*, 7, 1, 6.

NATURAZGOITIKO (adj.) 'supernaturalis'. *naturazgoitico* arguiaren[ui]n, 5, 1, 1.

NAUSITAZUN (i.) 'poder, prestancia' (?). ¿... ez ote zuten (legueguilleac) eguin erri[li]gioaren usadio, emateco beren legueai *nausitazuna*?, 5, 4, 1.

NEGARGARRI (adj.; i.) 'lamentable; calamidad' (?). esperiencia *negargarri* batec iracazten digu, 7, 4, 13; Guerta eztedin bada onelaco *negargarriric*, 3, 1, 4.

NEURRIKO (adj.) 'regular, normal' (?). erreguela *neurrico* bat ipiñtzeco, 4, 6, 1.

NOLAKOTAZUN (i.) 'calidad, índole'. ezagutu eritazunaren *nolacotazuna*, 4, 4, 2.

O

OBEDILLE (adj.) 'obediens'. potencia *obedillea* (da sua), 2, 3, 4.

OLESI (i.) 'hesi'. esi-*olesi*-ta barruera, 1, 3, 1.

ONBIURTU (a.) 'conuerto'. *onbiurtuco* dira, ta egingo dute penitencia, 1, 3, 5.

- ONDABIDE (i.) ‘peligro, ruina’ (?). *íceimbat gaizqui-negargarri-ta ondabide, ez lieque ecarrico erriai...?*, 5, 5, 1.
- ONDAKIN (i.) ‘hondar, zabor’. *errico izainac-lapac-ondaquinac* becela, 3, 1, 2.
- ONEGIN (i.) ‘mesede, fabore’. *ceimbat cereguiñ ta onegin* despreciatuko lir[a]-*-quean...!*, 5, 4, 10.
- ONESDAMU (i.) ‘contritio’. *contritio-onesdamu-damu* gucien gañeco *damua*, 4, 2, 2.
- ONGILLE (i.) ‘benefactor’. *bearsu esquecoac-ganaco onguille* diranai, 5, 4, 10.
- ONOITAZUN (i.) ‘birtute’. *berequin dauzcagulaco onoitazun* ta perfeccio *guciac*, 5, 1, 7.
- ONTZIGALDU EGIN (a.) ‘naufragium pati’. *fedean ontzigaldu-eguiteco* tentatua, 3, 7, 1; *becatuan erori ta ontzigaldu eguin* duanarentzat, 4, 3, 3.
- OSAGARRI (i.) ‘osagai, erremedio’. *ipintzeá osagarri[tza]t* gucien aurrean fedeco eguia bat, 3, 1, 4.
- OSASUNGARRI (adj.) ‘saludable, provechoso’. *erligioa dala errientzat eta guizar-teraco osasungarria*, 5, 5, 3.
- 1 OSOBETE (a.) ‘cumplir; completar’. *gauza oiec gucioc osóbete* bear ditugu, 5, 1, 5; *Osobetetzeo puntu onen ontazuna*, 5, 3, 3.
- 2 OSOBETE (adj.) ‘perfectus’. *beren gorputzaldeac diralaco osobeteago*, 3, 6, 3.

P

- PADEZIKOI (adj.) ‘passibilis’. (sua da) *padecicoyá*, *icututzen dion animaren aldetic*, 2, 3, 4.
- PENSATZALLE (adj.) ‘pensans’. *aditzallea-gogotzallea-pensatzallea*, 3, 2, 5. Ik. ADITZALLE.
- PIXUEZA (adj.) ‘pisu gutxiko’. *pīxueza* ta *ariña* eguingo *ezpalitza*, 4, 6, 4.
- PIXUTAZUN (i.) ‘peso, gravedad’. *becatuaren pīsutazuna*, 4, 4, 2.
- POZALDI (i.) ‘poz, atsegin’. *pozaldi* edo *penac*, 2, 3, 7.
- PREST (adj.) ‘ligero, veloz’ (?). (sua da) *bicia-lasterra-ta presta*, 2, 3, 4.
- PRESTAERA (i.) ‘preparación, disposición’. *gure devocio ta prestaerari* dagocan *garacia*, 4, 2, 2.

S

- SALBAGARRI (adj.) ‘osasungarri’. *erriligioco locarria, illcorrentzat ain salbagarria*, 5, 5, 2.
- SALTZALLE (i.) ‘proditor’. *eṯṯay-saltzalle-ta traidore dira*, 5, 4, 8.

- SARTUALDE (i.) 'sartalde'. eguzquiaren sortualdetic *sartualderañoocoac*, 4, 5, 2.
- SENTIEZGARRI (adj.) 'insensibilis'. eguingo balú (Jaungoicoac)... naturaleza gucia, *sentiezegarria*, sorra-gorra-ta cordebaguea, 3, 5, 4.
- SENTIGARRI (adj.) 'sensibilis'. infernuco pena *sentigarri* gucietatia andiena, 2, 2, 5.
- SINISGOR (adj.) 'incredulus'. *sinisgor*, edo, sinisteric nai eztuana, 3, 2, 3.
- SINISGORTAZUN (i.) 'incredulitas'. Inorc eztu negareguingo ayen *sinisgortazuna...*?, 7, 1, 4.
- SINISKERA (i.) 'sineskai, fedegai'. animaren illeciñtazuna, *sinisquera* sagradutzat iduqui arren, 3, 1, 2; heregiaren *sinisquera* guezurrezcoa, 4, 5, 2.
- SINISKOR (adj.) 'sinestedun'. beti *siniscor* ta sendo confesioco puntuan, 4, 5, 4.
- SORTUALDE (i.) 'sortalde'. eguzquiaren *sortualdetic* sartualderañoocoac, 4, 5, 2.

T

- TAJU (i.) 'forma, traza, talla'. echura-irudia-*tajua*, 3, 3, 1.
- TALLU (i.) 'forma, traza, talla'. gorputzeco *tallu* on batetic datocen perfeccioac dirala, 3, 6, 3; Animalia batzuc daodela, daquigu, ... guizon ta andre diruditen-ác, beren *tallu*-tajú, ta gorputz alde gucietan, 3, 6, 5. *Oharra*: Etimologia egiten?
- TOLESBAGE (adj.) 'sincerus, candidus'. damu benazco-cinezco-*tolesbaguea*, 4, 4, 2.

U

- UGERMAR (i.) 'sirena'. Ik. IGARIMAR.
- UKAEZIN (adj.) 'innegable, incuestionable'. izan[i]c *ucaeciña*... castigatuco dituala, 5, 3, 9.
- UKAEZINGARRI (adj.) 'innegable, incuestionable'. Da bada eguia *ucaecingarri* bat, 3, 7, 1.
- UKATUEZIN (adj.) 'innegable, incuestionable'. *Ucatueciñac* izanic guizonezco gogo, edo, biotzicututze oiec, 3, 4, 3.
- URKA (i.) 'traba'. fregua-*Urquia*-ta brida ezarten die, 5, 3, 6; fregua ta *urca*, 5, 3, 6.
- USALDI (i.) 'falta, insuficiencia'. bitartean dan *usaldi*-falta-ta escastazuna, 4, 2, 2.
- USBETE (a.) 'completar, suplir'. cumplitzen ta *usbetejitzzen* du sacramentuac, 4, 2, 2.

- USEGIN (a.) ‘faltar, fallar’. Espiritu santuac agundu diola bere laguneguitea Elizari, igues, ta *useguin* ez dezan eguiac inoiz, 4, 5, 2.
- USEGITE (i.) ‘falta, fallo; yerro, error’. eguindaco useguitac, 4, 6, 6; ezjaquintazun-*usegite*-ta contraesatetan, 7, 1, 8.
- USTEKABE/-KO (i.; adj.) ‘casualidad, azar; inesperado, súbito’. *ustecabeac* batua, ta bere naira banatua, 3, 5, 1; biotzaren *ustecabeco* icarac, 3, 7, 1.
- USTELGARRIZKO (adj.) ‘corruptibilis’. sierpeen irudia galgor (sic -g-) *ustelgarrizco* semeantzera, 7, 2, 7.
- UTSUNE (i.) ‘uacuum’. arimean ichtizen duten *utsuné*, edo errayarte, 3, 3, 2.
- UTZIRUDI (i.) ‘jusión’. birtuteari equitea da choraqueria ta *utzirudi* bat, 3, 6, 2.
Oharra: “*utzirudi*” izan behar luke.

Z

- ZABALBIDE (i.) ‘bide zabal’ (?). pecaturaco *zabalbide* guciac zarratuzten diozcan-á, ez bideeguiteco, 1, 4, 4.
- ZABALPEN (i.) ‘abertura’. campora errebesatzeco *zabalpenic* eztaucaten-ác, 2, 2, 1. *Oharra*: *Sumendiez* ari da.
- ZATIEMAN (a.) ‘contribuir’ (?). sacramentuac eurac beragan dutenetic ere *zatiematen* dute, ta artzen degu guc ere zati ta parte hura, 4, 2, 2.
- ZATIKO (adj.) ‘partialis’. ¿barcacioa, ... izango ote dan osoa edo *zaticoa*...?, 7, 5, 7.
- ZILLUZ JO (a.) ‘signo, sigillo’. marcatu-*cilluz jo*-ta moldeztu zituan Jaungoicoac berac gure biotz-etan, 7, 1, 2.
- ZIMENDATU (a.) ‘oinarritu’. Emen *cimendat[suri]c* goacen aurr[er]a, 3, 2, 4; Testimonio onetan *cimendaturic*, 4, 4, 2.
- ZIMENDU/-ZKO (i.; adj.) ‘oinarri; oinarrizko’. legueai indarra ta balioa emateco *cimendu* sendoa, 5, 4, 2; Erreguela *cimenduzco*... oien ondoren, 4, 5, 1.
- ZUTI IPINI (a.) ‘implantar’. oien ordez Framasonen legue ziquiña *zuti ipintzeco*, 3, 1, 3.

ADIZTEGIA

A

ATOZTE 'zatozte'. *Atozte*, 1, 2, 9.

B

BADEZAGU 'badezagu'. "considera *badezagu*", 4, 1, 1.
 BALEGO 'balego'. *balego*, 1, 3, 2.
 BALETOR 'baletor'. *baletor*, 1, 3, 4.
 BALEUKA 'baleuka'. *baleuca*, 3, 3, 2.
 BALEUKATE 'baleukate'. *ezpaleucate*, 3, 5, 4.
 BALIE 'balie'. *balie*, 1, 2, 6.
 BALIGUTE 'baligute'. *ezpaligute*, 4, 7, 1.
 BALIRA 'balira'. *ezpalira*, 4, 6, 7.
 BALITU 'balitu'. *balitu*, 1, 2, 5.
 BALITZA 'balitz'. *balitza*, 3, 6, 4.
 BALITZAIEZKETE 'balitzaizkie'. *balitzaiezquete*, 4, 4, 2.
 BALITZAIIO 'balitzaio'. *balitzaio*, 4, 7, 1.
 BALITZAIIOKE 'balitzaio'. *balitzaioque*, 4, 7, 2.
 BALITZAKE 'balitz'. *balitzaque*, 1, 1, 8.
 BALU 'balu'. *balú*, 3, 5, 4.
 BALUTE 'balute'. *ezpalute*, 4, 6, 2.
 BEDI 'bedi'. "Iracorri *bedi*", 3, 8, 3.
 BEZAIOTE 'biezaiote'. "galde *bezaiote*", 2, 1, 5.
 BITZATE 'bitzate'. "iracorri *bitzate*", 2, 1, 5.

D

DA 'da'. *da*, 1, 1, 1; *dana* 1, 1, 3.
 DABILLTZA 'dabiltza'. *dabilltzanac*, 5, 4, 8.
 DAGIETEN 'diezaieten'. *daguietena*, 4, 7, 1.
 DAGIKEGU 'diezaguke'. *daguiquegun*, 5, 1, 10.
 DAGIOGUN 'diezaiogun'. *daguiogun*, 1, 4, 4.
 DAGION 'diezaion'. *daguijon*, 3, 4, 3.
 DAGO 'dago'. *dagó*, 2, 1, 6.
 DAGOKA 'dagokio'. *dagocana*, 1, 3, 3.
 DAGOKIGU 'dagokigu'. *dagokuiguná*, 3, 2, 16.
 DAGOKIO 'dagokio'. *dagokuion*, 1, 2, 4.
 DAGOZKIO 'dagozkio'. *dagozkuionac*, 7, 4, 1.
 DAKAR 'dakar'. *dacar*, 3, 6, 1.
 DAKARTE 'dakarte'. *dacarten*, 3, 7, 1.
 DAKAZKI 'dakartza'. *dacazqui*, 3, 8, 3.
 DAKI 'daki'. *daki*, 1, 3, 4.

- DAKIGU 'dakigu'. *daquigu*, 2, 2, 1.
 DAKIT 'dakit'. "Nic *badaquit*", 3, 1, 2.
 DAKITE 'dakite'. *daquite*, 4, 3, 6.
 DAKUS 'dakus'. *dacus*, 1, 1, 4.
 DAODE 'daude'. *daode*, 3, 1, 2.
 DARAMA 'darama'. *daraman-ác*, 3, 7, 1.
 DARIE 'darie'. *dariena*, 4, 3, 6.
 DATOR 'dator'. *dator*, 1, 3, 4.
 DATOZ 'datoz'. *datocen*, 2, 2, 1.
 DATOZKIE 'datozkie'. *datozquie*, 2, 2, 4.
 DATOZKITE 'datozkie'. *Datozquite*, 3, 7, 1.
 DATXEKA 'datxekio'. "ari *dachecala*", 4, 3, 3.
 DAUKA 'dauka'. *dauca*, 1, 1, 4.
 DAUKAGU 'daukagu'. *daucagu*, 2, 1, 3.
 DAUKATE 'daukate'. *daucate*, 3, 4, 3.
 DAUTZA 'dautso'. "ari *dachecala*, *dautzala*", 4, 3, 3. Ik. DEUTZA.
 DAUZKA 'dauzka'. *dauzca*, 3, 3, 2.
 DAUZKAGU 'dauzkagu'. *dauzcagu*, 2, 1, 3.
 DAUZKATE 'dauzkate'. *dauzcate*, 1, 3, 5.
 DEDIN/DIDIN 'dadin'. "despreciatu ez *dedin*", 1, 2, 4; "tormenta *didin*", 2, 3, 6; "Guerta *eztedin*", 3, 1, 4; "artu *eztidin*", 4, 5, 2.
 DEGU 'dugu'. *degu*, 1, 2, 8.
 DEMAGUN 'demagun'. *demagun*, 3, 8, 2.
 DERIZTE 'deritze'. "fracmas[o]n *deriztenac*", 3, 1, 2.
 DET 'dut'. *det*, 1, 1, 6.
 DEUTZA 'dautso'. "escutic *deutzan* edoceñequin", 7, 3, 1. Ik. DAUTZA.
 1 DEZAGUN 'dezagun'. *Dezagun*, 5, 1, 5.
 2 DEZAGUN 'ditzagun'. "icusi *dezagun...* beste 7-rac", 7, 4, 1.
 DEZAKE 'dezake'. *dezaque*, 1, 2, 4.
 DEZAKEGU 'dezakegu'. *dezaquegu*, 7, 4, 13.
 DEZAKETE 'dezakete'. *dezaquete*, 5, 3, 4.
 DEZAN 'dezan'. *dezan*, 3, 3, 1.
 DEZATEN 'dezaten'. *dezaten*, 5, 2, 16.
 DEZAZUTEN 'dezazuen'. *dezazuten*, 2, 3, 9.
 DEZU 'duzu'. *dezu*, 1, 5, 1.
 DEZUTE 'duzue'. *dezute*, 3, 7, 1.
 1 DIE 'die'. *die*, 3, 3, 1.
 2 DIE 'diete'. "Moyses ta Profetai sinisteric ematen *ezpadie*", 1, 3, 5.
 DIET 'diet'. *diet*, 4, 4, 2.
 DIETE 'diete'. *diete*, 2, 1, 5.
 DIEZTE 'dizkiete'. *dieztela*, 3, 1, 2.
 DIEZTEZUTE 'dizkiezue'. *dieztezuten*, 4, 3, 6.
 DIGU 'digu'. *digu*, 2, 3, 4.
 DIGUTE 'digute'. *digute*, 3, 4, 2.
 1 DIO 'dio'. *dio*, 7, 1, 10.
 2 DIO 'esaten du'. *dio*, 4, 1, 3.
 DIOE 'diote'. "rguiten *dioe*", 4, 6, 7.
 DIOGU 'diogu'. *diogu*, 3, 5, 1.
 DIOT 'esaten dut'. *diot*, 3, 5, 4.

- 1 DIOTE 'diote'. *diote*, 1, 3, 5.
 2 DIOTE 'esaten dute'. *diote*, 1, 2, 5.
 DIOZAGUN 'diezaiogun'. *diozagula*, 3, 8, 3.
 DIOZAKETE 'diezaiokete'. *diozaquetela*, 5, 2, 5.
 DIOZKA 'dizkio'. *diozcana*, 1, 4, 4.
 DIRA 'dira'. *dira*, 1, 1, 8.
 DIRAU 'dirau'. *dirauen*, 1, 1, 8; *dirauben*, 1, 1, 8.
 DIRUDI 'dirudi'. *dirudi*, 4, 5, 5.
 DIRUDITE 'dirudite'. *diruditenac*, 3, 8, 1.
 DITEKE 'daiteke'. *diteque*, 4, 2, 2.
 DITEZEN 'daitezen'. *ditecela*, 7, 5, 4.
 DITEZKE 'daitezke'. *ditezque*, 4, 2, 2.
 DITU 'ditu'. *ditu*, 1, 1, 4.
 DITUGU 'ditugu'. *ditugu*, 3, 8, 1.
 DITUT 'ditut'. *ditudan*, 2, 3, 9.
 DITUZTE 'dituzte'. *dituzte*, 2, 2, 1.
 DITUZU 'dituzu'. *dituzun-á*, 3, 5, 3.
 DITUZUTE 'dituzue'. *dituzute*, 3, 8, 1.
 DITZAGUN 'ditzagun'. *ditzagun*, 3, 2, 3. Ik. 2 DEZAGUN.
 DITZAKE 'ditzake'. *ditzaquean-ác*, 3, 2, 3.
 DITZAKEKIGU 'diezazkiguke'. *ditzaquequigu*, 5, 2, 10.
 DITZAKETE 'ditzakete'. *ditzaque*, 5, 3, 7.
 DIZKIGU 'dizkigu'. *dizquigun*, 5, 1, 9.
 DIZUTE 'dizue'. *dizute*, 1, 1, 2.
 DU 'du'. *du*, 1, 1, 2; *duben*, 1, 2, 8; *duan-a*, 1, 1, 8.
 DUTE 'dute'. *dute*, 1, 1, 7.

E

- EGIZUTE 'egizue'. *Eguizute*, 3, 8, 2.
 EKITEN. Ik. ZEKITEN.
 EZAZU 'ezazu'. *ezazu*, 1, 3, 5.
 EZAZUTE 'ezazue'. *ezazute*, 4, 3, 6.

G

- GAITEZEN 'gaitezen'. *gaitecen*, 3, 8, 3.
 GAITU 'gaitu'. *gaitu*, 3, 5, 1.
 GAITUZTE 'gaituzte'. *gaituzte*, 2, 1, 4.
 GAITZAKE 'gaitzake'. *gaitzaqueanari*, 3, 8, 3.
 GAITZAN 'gaitzan'. *gaitzan*, 4, 6, 6.
 GENDUAN 'genuen'. *guendualaco*, 1, 4, 3.
 GENEZAN 'genezan'. *guenezala*, 4, 5, 6.
 GERA 'gara'. *guera*, 7, 3, 1.
 GINDEZIN 'gintezzen'. *guindecin*, 4, 5, 5.
 GINEN 'ginen'. *ezquinenean*, 4, 5, 5.

'GO 'dago'. *bagó*, 1, 2, 1.
GOAZEN 'goazen'. *goacen*, 3, 2, 4.

L

LEGIKION 'lekio'. "Jaincoari nai *leguquiola*", 2, 1, 2.
LEZAKE 'lezake'. *lezaque*, 3, 7, 1.
LIEKE 'liekete'. *lieque*, 5, 5, 1.
LIEKETE 'liekete'. *liequetela*, 1, 3, 7.
LIRAKE 'lirateke'. *liraque*, 1, 2, 6; etab.
LITEKE 'liteke'. *liteque*, 3, 2, 5.
LITEZKE 'litezke'. *litezquean*, 4, 7, 1.
LITEZKETE 'litezke'. *litezquete*, 5, 4, 9.
LITUZKE 'lituzke'. *lituzque*, 4, 7, 2.
LITUZKETE 'lituzkete'. *lituzquetela*, 3, 6, 4.
LITZAKE 'litzateke'. *litzaque*, 1, 1, 4.
LUKE 'luke'. *luque*, 1, 2, 1.
LUKETE 'lukete'. *luquete*, 1, 4, 1.

N

NAIZ 'naiz'. *naiz*, 1, 5, 1.
NINDUEN 'ninduen'. *ninduen*, 4, 3, 6.
NINTZAKE 'nintzateke'. *nintzaque*, 7, 3, 6.

Z

ZAIE 'zaie'. *zaie*, 3, 5, 3.
1 ZAIETE 'zaie'. *bazaiete*, 1, 3, 5.
2 ZAIETE 'zaizkie'. *zaietela*, 2, 1, 2. Ik. ZAIEZTE.
ZAIEZTE 'zaizkie'. *zaietzte*, 4, 3, 6.
ZAIIO 'zaio'. *zaio*, 1, 4, 4.
ZAITEZTE 'zaitezte'. *zaitezte*, 3, 8, 3.
ZAITUET 'zaituztet'. *zaituet*, 4, 3, 6.
ZAITZUTE 'zaitzue'. *bazaitzute*, 1, 3, 1.
ZAIZKA 'zaizkio'. *zaizca*, 5, 1, 8.
ZAIZKO 'zaizkio'. *zaizco*, 1, 4, 4.
ZAN 'zen'. *zan*, 4, 1, 2.
ZAODE 'zaude'. *bazaode*, 1, 5, 1.
ZEBILLEN 'zebilen'. *zebillela*, 4, 3, 6.
ZEDUKAN 'zeukan'. *zeducan*, 7, 2, 3.
ZEGOAN 'zegoen'. *Zegoan*, 5, 4, 1.
ZEKARKIETEN 'zekarkien'. *zekarquietela*, 5, 4, 1.
ZEKIAN 'zekien'. *bazequian*, 5, 4, 1.

- ZEKIDION 'zitzaion'. "Profeta... etorri zekuidion arteraño, 4, 2, 1.
 ZEKITEN 'zekiten'. "esperenciaz ekuiten", 5, 4, 2. Ik. ZEZATEN. Ik. ere 5. testuko 22. oharra.
 ZEODETEN 'zeuden'. *zeodeten*, 4, 5, 4. Ik. ZEODEZEN.
 ZEODEZEN 'zeuden'. *zeodecenaz*, 4, 1, 4.
 ZERA 'zara'. *zera*, 1, 5, 1.
 ZERATE 'zarete'. *zerate*, 1, 3, 1.
 ZEUDEN 'zeuden'. *zeuden*, 4, 2, 1. Ik. ZEODETEN eta ZEODEZEN.
 ZEUKAN 'zeukan'. *zeucan*, 3, 3, 1.
 ZEKAKETEN 'zekaketen'. *zekaqueten*, 4, 5, 4.
 ZEZAN 'zezan'. "ezagutu zezan", 4, 1, 2; "confesa zezan amore-gatic", 4, 1, 2; "confesa zezan-gatic", 4, 1, 3.
 ZEZATEN 'zezaten'. "desonrratu ez ezaten" (sic e-), 3, 2, 2; "nahastu ez zezaten", 3, 2, 2.
 ZIEN 'zien'. *zien*, 4, 3, 6.
 ZIETEN 'zien'. *zietela*, 4, 3, 4.
 ZIÑEKITEN 'zenekiten'. *baciñequiten*, 1, 2, 9.
 ZIÑIZKIDATEN 'zenizkidaten'. *ziñizquidatenac*, 1, 4, 3.
 ZIOETEN 'zieten'. *etzioeten*, 7, 3, 7.
 ZION 'zion'. *zion*, 1, 3, 5.
 ZIOTEN 'zioten'. *zioten*, 3, 2, 1.
 ZIOZKAN 'zizkion'. *ziozcala*, 4, 1, 2.
 ZIRAN 'ziren'. *ziran*, 2, 3, 4.
 ZITEKEAN 'zitekeen'. "guerta zitequeala", 4, 3, 5.
 ZITEZEN 'zitezen'. *zitecen*, 1, 1, 7.
 ZITEZKEAN 'zitezkeen'. "ezagutu zitezquean", 7, 5, 3.
 ZITUAN 'zituen'. *zituan*, 4, 2, 1.
 ZITUZTEN 'zituzten'. *zituzten*, 1, 2, 6.
 ZITZAITEN 'zitzaien'. *zitzaiten*, 5, 2, 16. Ik. ZITZATEN.
 ZITZAKAN 'zitzaion'. *zitzacan*, 4, 1, 3.
 ZITZATEN 'zitzaien'. *zitzatela*, 5, 2, 12.
 ZIZKOEN 'zizkioten'. *zizcoen*, 7, 1, 4.
 ZOAZTE 'zoazte'. *zoazte*, 2, 1, 3.
 ZUAN 'zuen'. *zuan*, 4, 1, 2.
 ZUTEN 'zuten'. *zuten*, 3, 2, 2.

1. TESTUA

1.º Esaten dute: “Andieguia da Jaungoicoa, guc emen lurrean yeguiten ditugun-az, arduratzeco”.

¡Oh, erri gaiztoac, eranzuten du emen Espiritu santuac Igarla baten aoz², ¿nola ausartzen zeráte pensatzera ta esatera: Jaunac eztaquila³ gure bicitzaren berri, eztaucala lurreco gauza chiquien⁴ arduraric? Baña!, o lastima gogorra!, guraso christauen humé aci-eci-icasiac, des-paratu au esan bearra! gurasoac iracatziz dizute, Jaunac eguiñ zituala cerua ta lurra, eguzqui, illargui, izar, ta beste edertaz[une]q[ui]n[.] arrazoe ta esperenciac iracatziz dizute, Jaunac gobernat[ze]n⁵ dituala armonia ederrean, inorc turbatu ál bague: San Pauloc iracatziz ere dizute⁶, Jaunagandic artu dezutela izatea, muguida-ibillia, ta bicitza:

¿nola da bada posilbe, Jaun arguizco au munduaren aurrean egotea, emen igarotz[e]n dana jaquin bague? ¿nola da posilbe, zuen erdian egotea, eguiten ta pensatzen dezuten gauzaric chiquiena, jaquin bague? ¿nola bada, pensamentua guizonari eman dion-ac, ezjaquingo du guizonaren pensamentua?

ez, ez: Jaunac gaubelatzen du, [Vigilia, o beguiaguiria]⁷, gaiztaqueriaren gañean⁸; gucia dauca aurrean, gucia dacus; bestela, ez litzaque izango Jaungoico osó osó: contrara bai; berac asmatu, iguerri, ta gogoan ditu gauza guciac; berac ezagutzen du Profeta, sortua izan baño len, ta icentatzen du bere serbitzari Ciro, berreun urtez jayo baño len; berac azquenic, asco da⁹ ezagutzea berberá, ezagutzeco gauza guciac.

2. Esaten dute: “Eztá arrazoe baicic[a]n injusticia, castigatzea betico pena-q[ui]n instante bateco pecatubat”.

Aittortzen det, eciñ aditu dedala, cergatic deadareguiten dan aimbeste, penaen beti irauntearen contra, ta cergatic deadareguiten eztan berdiñ berdiñ sari ta paguen betirauntearen contra.

Jaungoicoa da, esaten dute, da chit oná-erruquiorra-misericordiosoa, galtzeco betico criatura batzuc, ceññ eztituan eguin, izan zitecen zorigaiztocoac; ta ala, beretzat gloria gueyago izango litzaque, saristatzea birtutea gueyeguiarequin, instante bateco argaltazunezco pecatua betico castigatzea baño.

¡Cer itzaldi ederra, edo obeto esateco, cer ichutazuna au, N¹⁰, jaincotazuna arrasatzen ta ucatzen duan-a! cer[e]n ¿nola Jaungoicoa, izan arren ere ona, izango litzaque Jaungoico, ezpaldin balitzaque azquenbague santua? ¿ta nola izango litzaque azquenbague¹¹ santua, baldin balitzaque guchiago justoa misericordiosoa baño?: baña, ¿ta nola ez litzaque izango guchiago justoa misericordiosoa baño, baldin castigatuco ezpalu pecataria, bere pecatuac dirauen dembora gucian, ala nola saristatzen duan justoa, bere birtuteac dirauben artean? bataren pecatua ta bestearen birtutea badá, demborari beguiraturic, iraupen guchicoac izan arren, baña beguiaurrecoari ta gueroacoari¹² beguiraturic dira betibeticoac; ta ala, batac bear du izan castigatua, ta besteac ordaiñdua-saristatua eternidade guciango-an:

[2] Ona bada emen, nola, arrasatzen duanac justicia azquenbagueco bat aitzauia ederrarequin althatzeco misericordia azquenbague bat bere begui-

-aurrecoan; beraz, baldin bere esquerguetazuna bada azquenbaguea, mereci du pena azquenbague bat: ¿baña, nola izango litzaque azquenbaguea berez, ta nola eraman ahalco luque criatura batec? Emendic ondorea atera bear da Theologoen escola guciarequin, pena au bacarric dala azquenbaguea bere eternidadean.

Aitzaquia¹³-escapada-iguesinguru au indartu nai dute beren pensatzeco-modu galgarrira, esanaz:

Jauná, Ayta on batec, ondutzeco bai, baña ez betico, castigatzen ditu semeac: Au bera eguiten du Jaungoico Ayta onac ére.

Eranzun bear da, ori ala dala, baldin Ayta ori bacarric bada Ayta; baña eztala ala, baldin dembora berean ere bada legueguillea ta jueza. Jaungoicoa bada, ez bacarric da Aytaric onena, baita ere legueguilleric jaquintsuena, ta juezc zuzenena, leguegordetzeari beguiratu bear diona; Ta orregatic castigatu dezaque pecatua, dagoquion neurrico pena beticoarequin: ala badá, zuzenqui portatzen da, bere persona ta nagusitazuna despreciatu ez dedin.

Jauná, diote, Jaungoicoac castigatuco balitu criaturac beste bicitzan, gozatuco litzaque onetan: Au ezta eder Ayta bategan.

Eranzun bearda, orretan eztala gozatzen, criaturaren pena dan aldetic, ezpada bere justiciaren leguea dan aldetic. Ceren, baldin barcatuco balie guizachar guciai beste bicitzan; nola beste aldetic gozatu zituzten onic asco lurtean, euren sortuna¹⁴, edo, sortu-ona izango litzaque ascozaz obeagoa, guiza onen fortuna baño; ta orduan caltetuco liraque bere santidadea¹⁵, justicia, ta beste perfeccioac; ta bere legueac ere ez liraque gordeco ez gorde bearco: beraz, cast[igat]u bear dira beticó.

Jauna, diote, pena edoceiñ izan bear da, pecatuaren neurricoa; ta betico penaren ta instante bateco peca[ua]re]n artean eztago berdiñtazunic, ez neurric.

Eranzun bear da, ori eztala neurritzen pecatuaren iraupenetic, ezpada justiciaren calte ta berdiñtazunetic. Ceren, justiciac berdiñdutzen du pecatuaren pena, ez iraun duben demborari beguiraturic, ezpada eguin duben injuriari; Ta orregatic icusten degu, eriotza bat, lapurreta bat, Erreguearen contraco obena, legueautsia¹⁶ Erregueren magestadearen contraco altchatze bat, castigatzen dala urca-mendiarequin: ¿ta ezta au errudunarentzat pena betico bat, bada betibetico da aldendua bicien artetic?¹⁷.

Baña penaen beticotazuna injusticia dala esaten dezutenóc, queḡac beñ edo beñ itzilltzeco, atozte arrazoetara: baciñequiten, zuen pasioa gozatu baño len, castigua etorrico zala obenären ta legueautsiaren ondoren; baciñequiten eguia icaragarrri au, Jaunac guraso-maißu-predicarien aoz sarri ascotan, 1824 urteren buruan esanic; baciñequiten, eguitada bat, jaincozco magestad[eare]n contracoa, ta erredimitzeco, bere odola baño guchiago costa eztana, zala diña infern[ua]re]n¹⁸;

[3] ¿Cerezaz queḡatzen zerate, baldin Jaungoicoa iruditzen bazaitzute ain gogorra bere venganzatan? ¿eraso, edo jotzera eguiñ dizute berac lenengo? ¿ezta bada izango arrazoe chit bidezcoa, Jaungoicoac becela venganza artzea? ¡ah¹⁹ icer icaragarrizco bide eztana,²⁰ injusticia, eguiten dezuten zubec, aren justiciaren contra deadar-eguiten dezutenóc! bada eguia esan, beticotazunaren gogortazunaz

quēx̄atzetic urruti, aitortu bear degu, castigu au dala chit suabea oraindic. Ceren, guerrac eta beste laceriac ascotan etorri izan arren, dira orregaitarren²¹ garbiagoac gure oiturac?: ¿contrará eztegu icusten eriotza gueyago, desonestidade-lizunqueria gueyago, bidegabe-calteeguite-ta lapurqueria gueyago? beraz, penaen beticotazuna da oraindic, esi-olesi-ta barruera chit argala, gueldituzeco zuen griña-jayquera-pasioen furia.

Baldin da baldin peccataria sinisturic balego, penaen beticotazun ta eternidadeac iduquico duala, luqueala, azquen cabua; ¿ceimbat gaiztaqueri, nazcagarri, ta negargarriren ugoldeac etzuan ondatuco oraingoraco christau mundua? ¿ceimbat conversio icusten dira, ta cer mella eguiten dute gugan, guerra, gose, egarri, izurri, ceruac biralduco azoteac? ¿ceimbat urca, icusten dira goratuac, castigatzeco errudunac; ta orrez guciac ere, eriotzac &.ª oiñean lenac?

Castigu oiec bada igarotzen dira, ta ez dute iñor bildurtzen; beraz, Jaunaren justiciari dagocana da, dio S[an] Gregorioc²², gure gaiztaquerien ugoldeari, penazco beticotazun bat aurpeguiz aurpegui ipintzea. Esan dezagun bada, cen, beticotazun au, ceñaren gañean deadareguiten dezuten aimbeste, dala, Jaunaren justicia-ren neurri berecoa.

3.º Esaten dute azquenic: “Norc daqui, beste bicitzan igarotzen dan-á?: infernutic, eta²³, beste mundutic ez dator ona berriric ez cartaric: iñor eztegu icusi biurtzen andic, oiala, ai bada, baletor, sinistuco²⁴ guñioque”.

Eranzun bear da, J[esu] Christo berac eman zuan eranzueraquin²⁵, icusten degun becela, Evangelioac dion aberatz zequen condenatuaren gañean, ceñec erregutzen zion Abrahameri, esanaz: Ayta Abraham, biraldu ezazu Lazaro mundura, aurkitzen naizan zorigaiztoaren berri neri anayai ematera, bada ill-en arteco bat²⁶ juater; bazaiete esaterá, emen igarotzen dan-á, onbiurtuco dira, ta eguingo dute penitencia; Ta Abrahamec eranzun zion: Moyses ta Profetac an dauzcate, baldin Moyses ta Profetai sinisteric ematen ezpadie, ez diote sinistuco ill biztu bati ere²⁷.

¡O ceñ jaquintsua dan eranzuera au, ill biztu baten presencia escatzen, ta Jaungoico baten esana despreciatz[e]n duten sinisgorrentzat!

Aitortzen det ala ere, ill biztu baten aguertutzeac sugarrez inguraturic sartuco liequetela ezurretaraño bildurric icaragarri-ena: ¿baña orregatic onbiurtuco liraque? Ez, ez liraque onduco, ala nola Saul, Samuelen aguertuteac²⁸ zaiñezurre-tarañoco ta desmayatzerañoco birdurra sartu bazion ere, etzan orregatic onbiurtu, ez obeditu, ez Jauna[re]n aserrea samurtzeco sayatu.

[4] Ongui ezaguna da sinisgorren aberequeria ta genioa: ozta ozta aguerpená desaguertu, bereala esango luquete izan zala irudia uts uts bat, ta len baño leya ta setá gueyagorequin dudatu, ta ucatuco luquete infernuaren izatea: baño ecer ez dute balio duda-blasfemia-ta ucac, arrazoe-buru-ta centzunic erdia, desonestidade ta larreguacquin³⁹ galdu duten-enac, munduco jaquintsu guciac beti beti aitortu-ezagutu-ta iracatzi duten eguia onen beguietan.

¡Oh Jaungoico andia, cer icaragarria zeran, castigatzen dezunean sinisgorra-biotzgorra, ichutazunarequin³⁰!

Berac ez du sinistutzen infernua, ez penazco beticotazun zorigaiztocoa, conveni zaiolaco eztedilla egon, obeto berea eguiteco desordenu mota gucietan; Baña, naiz sinistu dezala, naiz ez, orregatic ezta jaincozco itza guezurtuco: Berac icusico du infernua egunen batean, aserratuco da³¹ beragan, ortzicaracquin orroa-eguingo du³², pe[c]cato videbit, esanaz: ¿nola da posible, ni becelaco christau batec despreciatu duala J[esu] Christoren errenua ta loria, munduco humequeriatic? ¡Oh, ondazun madaricatuac, ceruco ondazunac gal-erazo ziñizquidatenac! ¡Oh, amodio ta gozatazun araguizco igarocorrac, nere Jesus Jaungoicoaren gorroto beticoa ta tormentu betirauncorrac eracarri zinizquidatenac! ¡oh, emen penitencia eguiten, ta animaco estutasunaren indarrez negar-eguiten egon bearra betibetico, paenitentiam agentes, eta prae angustia spiritus gementes³³, munduan, infernuaren gañean ondo pensatu ez guendualaco!

Orain bada, N, ¿nola da posilbe ez pensatzea infernu-an? Ichutazun icusgarria da, ez pensatzea infernu-án: pensatu beragan, ta ez ari bildur izatea, da arrigarizco furia ta suira bat: ta pensatu beragan ta ari bildur izan bai, ta aleguñ guciac ez eguitea igues-eguiteco ari, da eroqueria negargarri bat. Pensatu dezagun infernu-an, ari bildur izateco; ta bildur izan daguiogun, ara ez juateco, dio San Chrisostomoc³⁴, ceren eciñ izan litequean, sugar gorigori artan benetan pensatz[e]n duan arima batec asmoartzea pecatueguiteco, ain erraz, beñitzat. Pensamentu au da olesi bat ebaquitzen diozcana pecaturaco pausoac; graciac aurrean ipintzen dion eragozpen bat, demonio ta pasioac eraman nai duten pecatu lecura joatea eragozten diona, ta pecaturaco zabalbide guciac zarratutzen diozcan-á, ez bideeguiteco. Pensamentu onec eguiten du arimea humillago, beguiratua, zuhurrago berberagan; ta a-trebétzen naiz esatera, dio Santuac, cen, iñor ere, infernua beti gogoan daucanic, eztala juango ará, ala nola inorc ere, beti aazturic daucanec, eztion igues-eguingo ari. Bai, N, Bildur osasungarri au, ceñi, Daviden esaeran³⁵, dan jaquintazunaren asiera, da, J[esu] Christo amatzeco bide bat: bada bildur izan ezquero Juezari becela, amatzen da Ayta becela; eracusten zaizco pecatuen zauriac; escatzen zaio humillqui ayen barcacioa, ez gueyago ofenditzeco asmo sendo-zolizoli bateq[ui]n.

[5] † Nic aitortzen det, o nere Jesus ona, zu zerala eguiaz vengancen³⁶ Jaungoicoa, ta orain itzilic bazaode, ori dala zure misericordia-gatic. ¿Noiz artean baña ichodongo dezu, galdu dezatela zure artalde ta erligioa, beren burla, eraso³⁷, ta gaizqui esateac-quin? ¿Noiz artean pecatariac gloriatuco dira zure contra esanaz: irintzi dezagun justoa, bada Jaunac eztaqui, ta eztu icusten ecer³⁸? ¿Noiz artean egongo zera jaiqui bague Zu, lurra juzgatzen dezun-á, botatzeco infernura zure icen santuaren etsáy pecatari arroac? Baña ez, nere Jesus ona; oraindic ere³⁹ zagan misericordia, ceren ceren oraindanic abiatzen dira esaten Profetarequiñ: nere bicitzaren erdian juango naiz pensamentuarequin infernuco atetara; ta Jobec becela esanaz: Infernua da nere echea, ta bertan ipini det nere oea. Nere J[esu] Chris]to Jauna.

2. TESTUA

Infierno

Introduccion. ¿Infernuric bagó, galdetzen dute christau ascoc, Framas[one]n dicipulu eguiñ diranac?

Jaincoari nai leguiquiola, dio San Chrisostomoc, irtetzea infernutic condena-tu bat, gucia sugar-ez inguraturic, eta, sarturic, orraco andraqueriaco batazunetan, orraco ordiqueriaci basterretan, orraco canta-danza-jocu loiqueriaco batzarrretan, ay-oiii-ta deadar andiacquin esatea: ¿beraz infernua da, non azquena-cabu-ta muga iduqui bear duten, anditazunac-onoreac-eta ondazunac? ¿zuetatic nori irudico zaio, munduco poztazun ero burubagueai guertatuco zaietela negar samiñ garratzac? ¿nori irudico zaio, canta araguiti berdeai suertatuco zaietela inciria-orroa icaragarriac, gozaldi lizunai aguiñ orz etaco garrasiotzac, eta laguntazun gozagarriai demonioen lagunquidac, birao-desesperacio-ta erneguz naztuac?

Ala ere, eztago mirari onen premiari¹; dauzcagu Leguea ta Profetac; gueyago daná, daucagu J[esu Chris]toren² Evangelioa, non ematen digun onbiurtzeco epai bildurgarri bat esanaz: Alde nigandic, zoazte madaricatuoc betibetico surtara³, sugar gorigorira⁴, illuntazun campocoetara⁵, non engongo diran negarrac, eta ortzen irringa⁶, iNegar⁷ tristea! baña ongui merecia⁸.

Milla bider zematu degu pecataria infernuarequin, ta milla bider artu ditu gure esanac burlazat⁹, esanaz: ¿cergatic premiatzen gaituzte sinistutzera gauza batzuc, arrazoeac ucatzen dituan-ác? ¿eztauzca bicitza onec pena eguiazcoric asco, or ibilli bague turbatzen jendea oraindic ere, bildur alperricacoa[qui]n-icara guezurrezcoaq[ui]n-ta icusqueta despreciagarriquin?

Au gucia ta gueyago ere esan dute christau ascoc, Framasonen escolauac, igaroco constitucio egunetan: baña nai baldin badute icasi borondate onaz, iracori bitzate gure liburu santuac, gogoartu¹⁰ bitzate arduraz, galde bezaiote beren arrazoeari, baita beren biotzari, ta gauza oiec gucioc eranzungo diete, cen, alperri-caco itzaldi, infernucio penaen eguia ta beticotazunaren contra asmatzen dituzten-ac, bacarric dirala balio guchico argüimendu batzuc, ceiñ Espiritu santuac lotsatu¹¹ dituan bere Igarleen aoz bi milla urte ta gueyago igaro dan oetan, ta ceiñ nic ere oraiñ aguereracico dedan daodela lotsaturic arrazoe ta Escritura sagradu-etic, esanaz puntu bacar onetan:

Punto. Infernua bai dagó, gucia suturic, inoiz ere cabutuco eztiran pena gogorracquin.

[2] Au da eguia bat, J[esu Chris]toc¹² infernuari eman cion icenac, eta norberaren arraz[oea]c aguererac[itze]n dutená. J[esu] Christo da lenbicicoa, infernuari deitu zioná “Geheénna”, dio San Geronimoc. Icen au Euscaldun labort-arrac bere itz-eran, beste moduz arnasa-eguiten ta ebasten du, esanaz: ē Gèнна, au da, eXe, eXetu, iXio; esan nau du, eXehénna, eXetuená: Ta onela dio J[esu] C[hristo]c lurbarrucio ondalecu ari; Arrazoeac, ceren, esperenciaz daquigu guc ere, lurpean daodela lecu batzuc¹³, a-súbrez-azoguez-cillar biciz, eXe-iXio-irazequiatic; lecu ceiñtzuc, idiquipena aoa¹⁴ daucaten-ác, botatzen dituzte campora sugarrac auts, ta queé mémeac, icusten dan becela Bésúbioco ta Enáoco¹⁵ mendietan, eta campora errebesatzeco zabalpenic eztaucaten-ác, estanda-lér-ta zart eguiten dúte lurpean, nondic datocen luricarac, icusi dan bezela, oraiñdic urte asco eztala, San Joserén egunean Españan, Calaurra, ta beste erri ascotan.

Eguia onetan cimendaturic, arrazoeac¹⁶ ateratzen ditu bere contuac, eta esaten dú: culparic bat ere ezta gueldituco castigu bague; beraz aitortu bear da, justicia-zuzentazun-ta ongui eguina dala, eGehenna pena eXetu-iXio-iracequi ayen beticotazuna.

Eguia esateco, bicieracitzen digun arimeac batetic, eguin gaituan ta irauneracitzen gaituan jaincozco¹⁷ zuzentazun ta providenciatic bestetic, ta pecatuari laguntzen dioten biotzaguincadac azquenic; onec gucionec ezagueracitzen du beguiarguiró premia bat, castigulecu batena, Jaunac gordebereturic daucan-á, castigatzeco pecatariac euren esaneguinen eran.

Icasbide andi bat ipintzen dute gay onetan Theologo¹⁸ guciac, beren Maiss[u] S[an]to Thom[ase]q[ui]n esanaz: contaeciñgarriac izan arren condenatuen penac, ala ere, bitan zarratuzten dirala, ta deitzen dirala pena caltecoa ta pena sentiducoa. Pena caltecoa dago, Jaungoicoa ez inoiz icuste-an, bere erri cerucotic betico deserrituric egotean, on suerte guctic baguetua izate-an: ta pena sentiducoa da, araco, ceñagatic condenatuaren gorputza ta sentidu guciac diran betico tormentatuac, suarequin. Pena bi oiec datozque, pecatuac sortuzten dituan desordenu biri; ta dira, desprecio lotsabaguea, guizonac bere Eguileari¹⁹ eguin dioná; ta amodio desordenatu desuzena, criaturari iduqui dion-á.

Onez gañera, Theologo guciac San Agustin ta S[an]to Thomas escoletaco Maissu[a]q[ui]n esaten dute: infernuco pena sentigarri guciatic andiena dala duda bague, suac ematen duan-á; su au ezala irudigarria, baicic[a]n eguiazco ta izatezcoa, gorputz ta anima berdiñ erret[ze]n dituana; ta ausardia andi bat bague ecin ucatu litequeala eguia bat, ain arguiró Escriturac eta Evangelioac esaná, ain irmé Elizaco gurasoac escudatua, ta ain sendo munduac sinistua.

¿Ondo ezagutzen degu menturaz su onen bicitazuna, ta lureco elementu au, ain gogorra ta eramaneciña daná, infernucoaren parean, Escriturac dionez, anz erbal bat baño ezta-a?

[3] Ongui esaten dute bada Theologoac, cen infernuan condenatua tormentatzen duan suac, bere laná eguiten ta obratzen duala eguiaz ta izatez bere arimearen gañean; ¿ta nola da au?

1.º Ceren Jaungoicoac prestatzen du arimea zabalduaz gaytazun, padecitze-co berac daucan-á:

2.º Ceren bere aháltazunac altchatzen du suaren indarrá izateraño gay, eguitemo arimetan minic²⁹ samiñena; bi modu oiec dira miragarriac, ez guchiago ciertoac, miris sed veris modis, dio S[a]n Agustinec²¹, au da, suác, mirarizco baña eguiazco moduaquin eguiten duala bere eguitemo arimen gañean.

Au berá iracazten²² digu Espiritu santuac, esaten duanean, ecen, suac, criatura dan aldetic, obeditzen diola bere Eguillearen borondateari; ta aserratzen ta iracequitzen dala eciñ gueyagoan pecatariaren contra, nor bear duan castigatú²³. Ta emendic valiatu ziran Theologoac, azaltzeco arguitazun gueyagorequin, ipiñi ziotenean su ari icen berri bat, au da, potencia obedillea, ceñ dan bicia-lasterra-ta presta suaren aldetic, ta padecicoyá, icututzen dion animaren aldetic.

Ucututzen²⁴ dio bada sú arec arimeari, sinisgorrac eguia icaragarri au sinistu nai ez arren:

ceren, San Gregorioc dionez²⁵, sú icusgarritic bere ondoren dator bero irazequi ta miñ ezicusgarri bat, onela, su gorputzdunaren bidez anima gorputzbaguea ere sugar gorputzdunareq[ui]n tormenta didin.

ceren, Sutil Doctor Escotoc inorc baño obeto dionez, nola gorputz onezaz inguraturic egoteac sortutz[e]n diozcan arimeari pozaldi edo penac, ala suaren elementu billau arzaz inguraturic egon bearrac ceren sortutzen diozcan suzco arrabio ta erretazun portitz-énac.

Ceren San Agustinec dionez, suaren arimeari icututze au alá dan, aditu eziñ badegu ere, ala nola arimagorputz-en²⁷ batutazuna ala eguia dan, nola dan, ezagutu eciñ badegu ere.

Eguia au illundu nai dute ala ere oraiño biotzgororrecoac-sinisgorrac-eta Framasonac, ontzat eta oiñean iduquitzeco beren desoneztidadeac-lapurretac-edoceiñ modutaco lasaitazunac, onetaraco asmatutzen²⁸ dituztela aitzaquia-escupeda²⁹-ta iguesinguru asco, ceñ ateraco ditudan arguitara³⁰, aitortu dezazuten dira-la, arrazoe-buru-ta centzunbagueac.

3. TESTUA

Inmortalidad de la alma

Introduccion. Con estos pocos renglones, se saltara al primer parrafo de la buelta¹.

N: Gure Erregue Jaunac aguintzen digu predicatu dezagula arimearen ille-ciñtazunaren gañ[ea]n ceren dion, fedeco cimenduric sendoena dan² onen contra zabaldu dirala icasbide galgariac, igaroco guerrataco urte negargarrietan, fede ceña ucatzetic datorren, beste articulu guciac lur jotzea. Nic badaquit, nere euscaldun maiteen artean eztala aurquitzen casta onetaco pecatariric, ceren fedeco gauzatan beti diran christau zaar, sendoac; eta munduaren lau aldetaco gendeac, ezjaquiñac izan arren, erligio guezurrezcoac eguiazcotzat iduqui arren, baña animaren illeciñtazuna, sinisquera sagradutzat beti iduquiric: ¿galdetzen det, ote daode asco ta asco Ezpaña barruan ere, ezsinsicorrác, impio-biotzgororreco-fracmas[o]n direztenac? bai badaode; ongui arguiro aditzera eman duten becela³ beren pensatzeco modua, beren liburu ta esan-eguinacquin: bada Española diru ederren costura arrotzen liburu ziquiñac ona ecarriric, eta ayetan icasbide galgariac icasiric, eztira lotzatu esate-az: “eztago bicitza guerocoric, ez etorquizunic, eriotzarequin cabutzen da gucia; ere esanaz, contuac eta ipuiñac dirala, Sacerdoteac asmatuac, gendeac bildultzeco, ta bildur onen bidez ayec menpetu, ta sacramentu ta Elizaco cer-emonia utz batzuquin pecatuac barcatuco diezabela guezurrez irudituric, onela guero poliqui poliqui ta itzill itzillic ayen odola chupatzeco; ere esanaz, errico izainac-lapac-ondaquinac becela, argatic, amarrenbagnetu-gosetu-ill bear dirala, zeuroc zer[a]t[e]n becela Testigú”.

Onelako sinisquera galgarri ta guezurrezcoac zabaldu dituzte gau ta egun, beren andraguela, ardanguela, ta batzerretaco baster gucietan, intencio galduz beteric, [J]esu [C]hristoren erligioa ta Erregueen tronuac mundutic⁴ quentzeco, ta oien ordez Framasonen legue ziquiña zuti ipintzeco; onen menpean gendeac obeto aurquituco dirala⁵ esanic, ta poztazun guezurrezco onequin ayec engañaturic-eztituristic-zoraturic, guero eurac, aguintariburu paratu, erreñuco armac eta ondazunac beretu, gendeac menpetu, ta naturaleza lizunaren desordenu ta libertadean bicitzeco.

Guerta eztedin bada onelaco negargarriric, ez guizonezco odola berriro botazeric, asmo-eguin det ipintzeá osagarri[tza]t gucien aurrean fedeco eguia bat, naturaleza berac ta arrazoeac ere aitortutzen duten-á, gay onetan gaizto diranac ondutzeco, ta on diranac obetutzeco, puntu bacar batean ezanaz onela:

Punto. Gure arimea da ezillgarria, illezcorrá edo, iñoiz ere illeciña.

[2] Punto onen prueba, edo, ezagungarriraco, jaquiñ bear degu lenbico lecuan, ecen, icen oiec, “arimea, álma, izpiritua”, eusquera garbi garbiac izanic, ardura ta arreta andi batequin ipiñi zizcoela gure izate arrazoedunari antzínaco euscaldun, erdaldun beste guciac baño filosofo jaquitunagoac; badá “arimea” deitu zioten iru emacuméc, araco, batac liñoa apaindu, besteac arimetu eta meémeé ardazquetu, ta besteac arilldu zutenean, aditzera emanaz onetan, iru persona jaincozcoac⁶ eguin zutela beren irudia ta semeanz-era gure arimea, iru ayéc eguin zuten ari hura baño neurribague méméago-piñpiñago-utsutsago, antzínaco euscaldunen canta ta ipuiñ-etatic ongui daquigun becela: “alma” deitu zioten beste batzúc, au da, *ál*, edo, ahál izate, *má*, edo mea ta gorputzbaguea: “espiritua” deit[u] zioten beste batzúc, au da, *espi*, edo izpia, *iritua*, edo gure gorputzeco iri-uri-echean bicilecutua: ta “espiritua” deitzen badá, esan nai du, dala espia bat, esan ta eguin bear ditugun edo ez ditugun gauzatan, betibeti irritu, beti aguiracari, beti alacá, barruan dagoquiguná.

Icen oiecquin mundu jayo berritic euscaldun jaquitunac ezagutu ta onrratu zuten gure arimearen izate noble icen andicoa, [señalé, ceruco aguerpenez icasi zutela Erligio eguiazcoa]; inoizco demboran gendeac hurá desezagutu-desonrratu ez zezaten⁷ beren becatu, gaiztaqueri, ta desordenuacquin; ta hura nahastu ez zezaten abereen arimearequin, eguin nairic anima gurea ayenarequin bapat-anzeco-ta gorputzdun.

Emendic atera ditzagun arrazoe indar andico batzúc, inorc ere ucatu eciñ ditzaquean-ác: naiz dalá filosofo, edo, jaquituna; naiz dala sinisgor, edo, sinisteric nai eztuana; naiz dala basotar, edo, basoan bacarric acitacoa; arguitazunic andienarequin esanaz guciai onela:

Gure arimeac pensatzen dú; beraz gure arimea da espiritua. Emen cimenda-t[ur]ic goacen aurr[er]a.

Gure arimea da aditzallea-gogotzallea-pensatzallea; aditzeá-gogotzeá-pensatzeá, eguiteco edo eguinbide au, eciñ sortu liteque ezpada izate espirituzco batetic: Etá, emendic aguertzen da arguiró, eztauca-la nahazteric bat ere, izate gorputzdu-

na dan gauzacho ere batez; ta emendic ateratzen ere da, cen, izate aditzallea, edo, arimea, banatu-bestetu-diferenciatzen⁸ dala izate gorputzdun-etic: beraz, bata galtzen dala-tic, eztá beraz edo ondorea ateratzen, galtzen ere dala bestea: Izate gorputzduna izategaltzen da, ascaturzen dalaco zati-tan, edo, zatitzen dalaco; izate aditzallea, edo, arimea, ceñac eztaucan zatiric, ezta ascaturzen zati-tan, eta, eciñ zatitu liteque, zatiric eztaucalaco: beraz au iñolaco ere moduz eztá izategaltzen; beraz dá, iñoiz ere illeciña. Ta oná emen, arrazoe bat, esandaco puntua⁹ azaltze-co, berau bacarric asco dan-á; ta munduaren asieratic onaco guizon zentzundu-néc aitortu bai, baña ucá ta contra eciñ eguingo dion-á.

[3] Ipiñi dezagun beste arrazoe bat, esanaz: ala batá, nola bestea, eztirala biurtzen ecerecerá. Ta eguiaz: eriotzac aldendutzen du arimea gorputz-etic; baña, batu bat edo compondu bat eguiten duten zati biren aldendutzeá, eztá beren ecerezututzea-ecerecerá biurt¹⁰-izatea galtzea: ¿cer da badá? ez besteric, ezpada, len baturic zeodetenian, batu edo compondu onec zeucan anzá, echura-irudia-tajua, ordezco, ta azalecoac galdu bai, baña izateac, lengoac guelditzea; Ta ala, gorputza guelditzen da, izatez len zaná, au da, lur; ta arimea guelditzen da, izatez len zaná, au da, espiritu. Naturalezac, eztú ecercho ere baguetic-eguiten, ez eta ecerecerá biurtzen: eztaqui, ta ez ere dezaque beste gauzaric, ezpada, batú, aldendu, besterátú, edo, beste erá ta irudia bat eman, lotuaz¹¹ ta ascatuaz lau elementuac, oiec ecereztu bagué, zati eguinaz; ala nola suac eztan ecereztutzen, erretzen duan egurrá, bai zatitzen, auts biurtuaz. Naturalezac, beñ izatea iduquitzera eldu zan-ác, irauñ bear du betibeti, aric eta Eguilleac ecereztu dezan artean, fisicaco erreguelaen eran: baldin Eguilleac autortu, edo, ematen badie elementu ta izate gorputzdunai betibetico iraupen naturala, ¿ucatuco die au izate espiritu-dunai?: baldin gaya, edo gueya, erderaz materia deitzen dan-á, badá betibeticoa: beraz, arrazoe gueyagorequin betibeticoa, espiritua.

Onez gañera, gure arimeac dauzca idea, gaytazun, ta gura andi, berarequin jayoac, bere azqueneco azquena ta espirituzcoa betibeti gozatzeco. Ta eguiaz: gure arimeac dauca gaytazun, berequin jayoa, bere centro ta Ontazun gozatzeco: gaytazunac edoceiñ ere criaturatan aditzera ematen du bere izatea: beraz, baldin gure arimeac badauca gaytazun berequin jayoa, gozatzeco Ontazun nagusi betibeticoa, bere izatea ere izan bear da betibeticoa; ceren bestela, alper ta lotsagarria izango litzaque Eguillearentzat, bera gozatzeco, gura ta gaytazun betibeticoac arimeari eman bai, ta izate betibeticoa ez emateá. Ala badá, gurá, edo, naitazun, ez-illcorra izateco arimeac daucan-ác, aguereracitzen digu, batetic bere izate beticoa, bestetic bere gaytazun barrucoa, gaytazun beticoa gozatzeco daucan-á: Ta orregatic, esateracó, edoceiñ ere aberé, guizonen erregue izateco gay eztan-á, ciur da, ez ere dala gay, guizonezco erreñua gurá, edo, nai izateco; badá, alaco guraric baleuca, dudabague naturalezac etzuan egingo gauz-etzá izatez, hura ál-gaiñ-zá-tzeco. Onez gañera, munduco ondazun cabudun ta galcor guciguciatic eztira asco, arimean ichtizen duten utsuné, edo, errayarteá betetzeco; beraz, on, edo, ondazun cabubaguea da, bete bear dituan-á, bere errayarte ta gura asebeté-eciñac: Gurá asebeté-eciñacquin eztago paqueric ez zorionic, ezpada eciñegoná ta zorigaiztoa, gozatu artean on, edo, ondazun cabubaguea; beraz, gurá asebeté-eciñac, illeciñtazunaren gañean arimeac dauzcan-ác, dira senale ciur-ciurrac,

aditzen ematen dutenac, gaytazuna daucala, hurá gozatzeco. Itz batean, illeciñta-zuna da cabubagueco On bat, eciñ ezagutu liteque, hurá guratu bague: baldin arimeac hurá ezagutzen badu, premiaz hura gura dú: gura badú, premiaz da, hurá algañzatzeco gay; beraz, gaytazun au, dá, izate bere berea.

[4] Ucatu eciñ ere liteque, gure arimeac daucala ezauera arguia ta libertade osoá, nai duaná, eguiteco edo ez eguit[e]co. Ta eguiatz: ezauera-argui zuzi-candela jaincozco, beti iracequi au, dá, aráco concienciaco iritzia deitz[e]n diogun-á, Jaunac cilluz moldeztua, ceñec agueracitzen digun eguitada gucietan, dagoan ontazun edo malicia: libertadea berriz da ahaltazun eta escubide bat, daucaguná, ezitzeco gure griña char ta zaletazunac, ta ecarteco arrazoearen menpera gure aserre, edo, eci-gaitza, Jaunac aguertu digun becela: “sub te erit a[p]petitus, Gen. 4”.

Ezauera ta libertade au palta zaielaco abereai, beren eguitadac dira beti erabatecoac, eta onetan ezaguteracitzen digute, euracgan dagoala obratzeco asiera edo legue bat, premiaz premiazcoa, naita ez erasotzen ditena; ta orregatic, accio char lotzagarrizco bat eguin arren gure aurrean, ala ere, ezтира lotsatzen-damutz[e]n-bildur[tze]n. Baña ezauera-arguizuzi-&^a, gurequin jayo onec argueguiten digu ezagutzeco ona ta charra beguiz icusi-ecinac izan arren ere; ta onez gañera, sortutzen ditu gugan eguicunde, edo, ecandu miragarriac, nola poza, tristura, &^a, lotzari-damu-ta bildurra.

Ta emendic dator araco bildurrá, guizon biotzgorreco batec daucan-á, ceñec eztuán nai, ezcutuan eguin duan gaiztaqueria bat, inorc jaquiñ daguion; ta contrara, emendic dator araco paque ta poz gozo-gozoa, guizon justu batec daucan-á, creitu baguetua-perseguitua-ta deserritua izan arren: birai concienciac sartzen die, batari penaren bildurra, &^a. Ucatueciñac izanic guizonezco gogo, edo, biotzicututze oiec, ¿cergatic, galdetzen det, cergatic guizon, ezcutuan gaztaqueria¹² eguiten duan-a, da bere pe[catuen] bild[ur] ta on estaldua eguiten duanac, ichodotz[e]n du beti bere saria? ¿Cer bildur dira auéc, inorc icusi ez jaqu[ín] arre]n¹³, [ditua]lla eriotza, edo, &^a, edo beste charqueria bat-egatic? ¿Cer ichodomen, edo, esperanza da au, on eguin [ba]tec¹⁴ daucana, ceñ, ezcutuan eguina izanic, dan, ezpalitza becela? ¿cer azquen daucate azqenic gauza contrari oiec; au da, char eguinac bildurtzea-estutzea-larritzea, ta oneguina? &^a.

¿Baldin guizona bada oso-oso librea, concienciaren contra eguiteco edo ez eguiteco; cergatic ezta librea bere deadarrac ez enzuteco? ¿Baldin bada librea, ona edo charra eguiteco; cergatic da erazoa edo premiatua, ona ontzat, eta charrá chartzat ezagutzeco?

Beraz, gogo contrari oiec aditzera ematen dute dagoala gugan izate espirituzco bat, Jaunac eguina, norc pagatuco duan ona, ta castigatuco charra. AVE Maria.

Au gucia onela izan arren, ala ere, argüitzen dute gaiztoac, ezanaz: gure arimea dala arnasa bat.

[5] Eranzuten zaie, eciñ izan litequeala; ceren, lenbicoico lecuan, baldin galdezen badiogu arrazoeari arima onen izatearen¹⁵ gañean, lengoaz gañera eranzungo

digu, cen, anima au, gugan aditzen duaná-gogoatzen duaná-pensatzen duaná, asmatzen ta uste izaten duan-á, poztutzen ta larritzen dan-á, bildurtzen dana ta naitatzen duaná: itz batean esateco, adimentua-gogoa-centzuná, poztazuna ta tristura, bildurra, ta naitazuna, gauza gucioquin conturatzen gaitu arrazoeac, arimau ecin izan litequeala arnaza ez baoa bat, barrutic irten ta quea edo laiñoa becela deseguiten dan-á; ez auts zatibat, aiceac desaguertz[e]n duana; ez eta, elá ta lausoen eoa bat, euleac aria batutzen duan becela, ustecabeac batua, ta bere naira banatua: arrazoe berac¹⁶ sentieracitzen¹⁷ digu, araguiac ta odolac, eciñ littequeala marcatzea gure biotzetan amar mandamentuac, ez eguiaren misterio sagraduac, ez eta zuzentazunaren erreguela santuac, marcatuac daoden becela berez gure sortutzetic. Adimentu laburreco batec ere eztu naico sinistu, nola izan litequean egotea guizon ain burujausiac, arrazoearen abo-ozá ito nai luqueten-ac, izanic eguia, onec diola: arimea dala izate espirituzcoa, eztagoala iñor, escuac ezarri ta ill dezaqueanic; ta gorputzetic irtetze-an, bearco duala, edo batutu Jaungoicoareq[ui]n, edo aldendua izan beragandic; eciñ gozatzea, dan betico zoriona, ta eciñ galtzea, betico zorigaiztoa.

Argüitzen ere dute esanaz: gure arimea ecereztu, &.ª dala; ta au asco dala, Jaungoicoac onaren eta gaiz[oare]n venganza artzeco.

Eranzutzen zaie, eciñ izan litequeala; ceren arrazoeac dion, cen, arimearen ecereztutze au erorico litzaqueala berdin berdiñ onaren ta gaiztoaren gañean, ta orduan ¿cer castigu andiagoa sufrutuco luque errudunac errubagueac baño?. Beste aldetic, ecerecera¹⁸ biurtzeac ez luque ichico ezagueraric-centzunic-ez sentiduric; ¿ta nola ecerecera biurtze au izan liteque tormentu bat, Jaunac venganza artzeco?: Azquenic, ecerecera biurtze au da, egungo biotzgogorreco-gaizto-ta lasaiac gueyen maitatzen ta naitatzen duten gauzá; ecerchori ere ez diote aimbat bildur nola bicitza guero-coari, ill ezquero ere, bici bearrari; ta baldin eurac gozatu ta paquetutzen badira beren desordenuetan, bacarric da, betico illico dirala uste duten esperanza eró ta icaragarriarequin. io, nere Jaungoicoa! ita ez dituzun-á castigatuco gaiztoac, ezpada beteaz beren gura ta naitazun-en neurri osoa!

Baldin ona eguiteac eta charra eguiteac ezpaleucate beste beguiurreco ta beguiragarriric, bicitza oraiño au baño, ¿nolacoa izango litzaque naturalczaco ondazunen Emallearen providencia, baldin, emanaz¹⁹, gaizqui usatzen dituzten gaiztoai ugari, ta ongui usatzen dituzten justuai negarrezco ogui bat ere urri, baldin, diot, eguingo balú erortea intzá bere icen santuaren etsayen gañera, ta bere serbitzari leyalentzat izatea, cerua, burniazcoa; lurra, zequená; ta naturaleza gucia, sentiezarria, sorra-gorra-ta cordebaguea?

[6] Baldin arimea bada illgarria, ¿cer gayon ta ongarri dacar, birtutearen bide penazcoetan necatutze-ác²⁰?

Baldin ezpadago beste bicitza guero-coric, bildurti ta biotz chiquiaren jabe izatea dá, ez ostutzea adisquideari²¹-anayari-lagun urrecoari, bere ondazunac, bere diñadeac, bere emaztea: ollo izatea da, ez burruca²² eguitea, ez venganza artzea, ez cuchilladaz-maquilladaz-venenoz bicitza quentzea: lala gatzbagueco izatea da, ez nai dan gucia esanta eguia²³, mundutic juan ziran aytá baten-ama baten-emazte baten gomuta eguitea²⁴, beren azqueneco borondateac betetzea; baldin au gucia ta gueyago ere eguin al baliteque castiguaren bildurbague, norberac badu onetan gozaldi-placer-ta poz. Onela, biotzeco gogoargui, gurequin jayoac,

eta munduaren asieratic onerañoco Naciño gucien legue sagraduenac, ezтира besteric ezpada humechoen ipuiñaldi-eciñquizun-ta zolasac; ta azquenic, bicitza onen ondoren ezpadago cer bildurtu, ez cer ichodon, gure arrazoea aurkitzen da bide-galduric, guizartean bacarric aguintzen du desordenuac, birtuteari equitea da choraqueria ta utzirudi bat, ta providencia da bidebaguea.

Argüitzen dute azquenic esanaz: gure arimeac eztaucala idea &.^a, baicic[a]n, ala nola abere batzuc diran beste batzuc baño arguiago ta zoliago, beren gorputzaldeac diralaco osobeteago, ala gugan ere, gorputzeco tallu on batetic datocen perfeccioac dirala.

Eranzuten zaie, eciñ izan litequeala; ceren, arrazoeac esaten digu, cen, ori ala balitza, animalia batzuc, guizonezco gorputzaren anz ain andi ta berdiña daucaten-ác, berdin berdiñ iduquico lituzquetela idea &.^a, berequin jayoac.

Animalia batzuc daodela, daquigu, ala lurreco nola ichasocoen artean, guizon ta andre diruditen-ác, beren tallu-tajú, ta gorputz alde gucietan: lurrecoen artean daode chimio casta batzuc, gure tercijo tercijocoac American, motivo augatic ango gendeac “basaguizon” deitzen dieten-ác; uretacoen artean daode arraiñ mota batzuc, gure chit anzberdiñecoac African, Zambre Congo icen onetaco ichas-basterrean, “igárimar-uguermarrac” deitzen dieten-ac; baña gorputzeco perfeccio orrezaz guciáz ere, ezтира beste animalien aguintari, ez escolau, ezpada besteac bezaiñ mutú, edo mutuagoac: Ta emendic ezagutzen du guizonac, cen, bera ere ez litzaqueala²⁵ izango ayec baño nagusiago, baldin balitzaque antzeco beren arimean, nola dan gorputzean; ta ezagutzen ere du, bere arimearen ideac-gatic &.^a, ezta la gorputzean baño ayen anzeco.

[7] Baña, ¿nondic[a]n datozquite oraiño gaiztoai onelaco dudac asmatzea, ezpada beren pecatutic? Da bada eguia ucacingarri bat, ecen, pecatua biotz barruan daraman-ác, ere daramala berarequin icara-bildurra-turbacioa: pecatu bat eguiten duan-ác, bereala sentitzen du bere biotz barrumbean antsia bat, pena bat, eta odeicho batzuc zabaltzen diran-ac bere arimearen gañean; ta bere damuz dala ere, naita ez dator egotera catibaturic, eciñ egonic, turbaturic, eta tristeturic; eta orduan guertatzen da ascotan billatzen dituala dudac, paquean jartzeco: ceren, jaquiñ bear dezute, cen, bacarric macurtzen dala dudatze-rá, bere obligacioetatic aldendutzen abiatzen dan-á: evangelio santua ez dator izatera suzpitZagarria abiatu arteraño izaten gogaitcarria: ez dezute icusico batere guizonic, justua, jaquintsua, oitura zuzenecoa, gogourritua, ta batez ere garbicastoa izan, da, fedean ontzizgaldu-eguiteco tentatua izan ditequeanic; bacarric gogo aragui-zalea, ta gozatzun araguizcoa da, creitua quentzendum-á²⁶ gure erligioco gauza altu ta santuai; biotzeco jaiquera ta griña lotzagarrienac eguiten dute aberetarra arimea, ta illundutzen²⁷ dute arrazoea. Guizon abereac ez ditu ondo aditzen gauza jaincozcoac, dio San Pauloc, 1. Corinth[ios] 2: Ez dezute icusico batere libertinoric, bere biotzeco lizuntazuna-gatic²⁸, buruausten-caltetutzen-descalabratzen abiatu eztanic, bada bacarric naitatzen dute dudatzea paquetutzeco biotzburuac beren desordenuetan, baña alperric; ceren Jaunac baimendutzen du pecataria izan dedilla perseguitua pecatu bere bere-gatic; bere concienciaco aguiñcada beti daode bicibici; indareguin arren ere, ayec itó edo osatutzeco; ta indareguita oiec dira ascotan ain bici ta portitzac, nonda, azquenic dacarten bat desesperaciara: ¿Ta cer esaten digute aguiñcada ain samiñ oiec, sentitzera naturalezac beartzen gaituana-?; ¿cer berri-ematen digute biotzaren ustecabeco icarac, bildurrac, turbacioac,

ezpada illeciña, dala gure arimea, ta ere dagoala Jaungoico vengatzalle bat, noren justiciari bear zaion bildur izan?; bada eguiten ezpadu justicia beti bicitza onetan, ori da, dalaco betibeticoa ta guciz alduna; Ta ala, beticoa dan aldetic, eztago beretzat beranduric, eta guciz alduna dan aldetic, iñorc ere eciñ igues-eguiñ lezaque bere justiciatic.

Orañ badá, ô Framason gaiztoac, arimea betico izatearen gañean, ala nola Jaungoicoa izatearen gañean, ta J[esu Chris]toren erreligio eguiazcoaren gañean, beti argumentu modu batzuc ipiñi oi dituzuten-ác.

[8] Aditu dituzute gure arrazoe indar andicoac, baita guc ere aditu ditugu zuen argüimendu irudipeneco, edo diruditenac; ceñ, daquigun, icasi ta atera dituzutela, “Sistema de la naturaleza” deitzen dan liburu ziquiñ batetic, ceñ munduco Naciño guciguciac daucaten iracurtea eragotziric, arrazoeaz, ceren iracazten duben, guizonac eta abereac dirala semeanzecoac arimean, dirala cerbait desberdiñac gorputzean, baña beti bapat eriotzan; iracazte ceña sinistutzetic etorrico litzaquean, erreñuetan, ez erreligioric-ez legueric-ez ordenuric egotea, indar-dunagoac berea eguitea, aberetzar ta arraintzarrac chiquiagooquin eguiten duten becela, guc ere alcar ill, ta jatea, igaroco urteetan icusi degun becela.

Eguizute oraiñ contu, ta duaric demagun, gure ta zuen arrazoeac dirala indar berdiñecoac gay onetan: Icasi bear dezute baña, ondoreac eztirala berdinarac; ceren bataren sinistecac dacarren betico zoriona, ta bestearen[a]c &.^a:

Ondu zaitezte bada, eztalaco chanchaco gauza, ez bi aldiz erratu litequean eguitecoa, ez eta dudatan ibilltzeco gaya; ceren, dudac nai diranian edoceñ ere gauzaren gañian, orduan prudenciatic esaten du jarraitzeco seguruagoari: Seguruago da²⁹ dudabague jarraitzea J[esu Chris]tori, bere erligio ta evangelio santuari, non iracazten duben, arimea dala illeciña, ta bildur diozagula, gorputz da arima infernura bota gaitzaqueanari. Orañ bada, ¿cer calteac ez dacazqui edocententzat, perseguitzeac [Chris]tori? ez guchiago ezpada condenacioa. Onda bedi bada len bait len esandaco liburua, ceñ Españatar batec etzuan iduqui lotzaric ecarteco amazapi milla errealen costura beste erreñu batetic: Iracorri bedi Escrit[ur]a sagr[adu]a, ondugaitecen: Ta orain, Urreratu gaitecen J[esu Chris]togana

4. TESTUA

Obligacion de confesar

Introduccion.

Punto.

Baldin escritura sagradua ondo iracurri ta considera badezagu, aurquituco degu, eztala egundaño iñor salbatu ta ez salbatuco ere, aldez edo moldez, nolabait, confesatu bagué. Egundainoz gueroz, legue gucietan, eta guizaldi gucie-

tan, usatu da ta usatzen da confesatzea: ez ordea, berdiñ. Legue naturaleko confesatzea, oraiño confesatzearen itzala becela zan: orducoa zan, oraingoaren señaie bat, irudia-figura-ta significantza bat.

Legue naturalean asco zan, biotzeco damutazun batequin, eta norberari bere gogoac bere barrumbean esaten zion campoco señaieren batequin, contu dezagun, begui altchatze batequin, edo, belaunicatze batequin, Jaungoicoari berari confesatzea, ta barcacio escatzea... Deitu zuan Jaungoico Jaunac Adan, eta galdeguin zuan, ¿ea non zan? vocavit Dominus Adam, et dixit, ubi es? Eta galdeguite hura etzuan ez eguin jaquin baguez, baicic[a]n alatan bere becatua ezagutu zezan, eta ezaguturic, confesa zezan amore-gatic: eta ceren etzuan bear zan bidean confesatu, baña bai ceren edertu nai izatu zuan, esaten¹ zuala, cen, bere emazteac eraguin ziocala, alatan, escusa chiqui bat bada ere, bildurraren bildurrac erazo zion-á, aibat calte ta damu artu zuan.

Modu berean iracurtzen da, galdeguin ziola Caini ere, bere anaya Abel ill zuanean, ¿non da zure anaya Abel? ubi est Abel frater tuus? ¿Eta cergatic galdeguin zion onela? bere becatua gogora zezan, eta gogoraturic, confesa zezan-gatic: eta ceren etzuan Adanec becela nolabait ere confesatu, bana bai ceren zuan guciz ucatu, alatan, ain on bear ta erruquigarri eguin zán; eta mundutic erbestetua ibiliric, azquenean condenatu zan. Bada Adan eta Cain ere legue naturalean ziran, gendeac bere naturalezaren eran, itzquiribituzco quin², edo, quidaric-gui-aric-lagunic, eta eracusleric ere bague, bicitzen ziran demboran. Baña, ceren naturaleza berac ere eracusten bai du, bear dala bici arrazoiaren bicia³, gaizqui eguitea utciric, laincoarequin ondo iduqui, ta ari bere faltac airtortu; alatan, etzan legue naturalean ere, cerbait moduz, gogoz, eta biotzez beintzat, cerbait señaierequin confesatu bague, iñor salbatzen. Beraz &. ³ del punto. Eguia da, etzan oraindic orduan, confesatzeco ceremonia señaleturic. “Ala dio Santo Thomas, escoletaco Eracusle aingueruzcoac⁴: Asco zan, dio, barreneco damua; ta damu hura, norberari bere baithan, edo, biotzeco gogorgui santuan iruditzen zitzacan, campoco señaieren batzucquin aguertzea ta adieracitzea: etzan oraindic orduan, dio Santuac, beste confesatze moduric, eta ez erremedio itzquiribituz ezarriric eta ipiñiric”.

Baña gueró, mundua apur bat aurrerago igaró zanean, legue naturaletic legue izcribitura, au da, Moisesen demborara eldu zanean, asi zan usatzen beste confesatze modu bat. Etzan ya orduan asco, norberac bere barreneco damua, poza zuan señaiearequin campoan aguertzea: baña bear zuan, barreneco damu hura, cenbait ofrendaz ta sacrificioz, ta ez, ceñezaz nai zana, ezpada artaco esquiribituz ordenaturic zeodecenaz, declaratu ta eman aditzera.

[2] Baciran legue zahar esquiribituan sacerdotiac, eta temploco cargu-dunac. Eta persona batec becatu bat eguiten zuanean, bear zuan, becatu hura-gatic, damutazun batequin, ta gueyago ez eguiteco borondatearequin, sacerdote ayen aurrean eguin ofrenda ta sacrificioaren bat, eta artan eman aditzera, becatari zala. Ala aguintzen za Leviticoaren capitulu batzuetan⁵. Etzan oraindic orduan, oraiñ dan becela, iñori bere gañera ezarri bere becatuac confesatzeco aguinduric ez obligatoric, ez eta, nola-noiz-eta ceibat eguin zituan, esateco premiariac. Asco zan orduan, damutazun batequin, legueac aguintzen zituan ofrenda ta sacrificioac

eguitea. Hura zan, orduco confesatze modua. Erregue David-ec besteren emaztearequin becatu eguin zuanean, eta becatu hura estaltzea-gatic, emazte aren senarra ill eraci zuanean, esaten du Glosac, au da, nire habituco⁶ Eracusle famatu Nicolao Lyrac⁷, aren gañean esanaz: “Erregue Davidec, ahalquez-lotsaz-ta bere burua ez nabarbendutzeagatic, utzten zituan eguin bague, aren becatuentzat ordenaturic zeuden sacrificioac; eta etzitian beñ ere eguin, aric eta Nathan Profeta, meachatzera-zematzera-ta eranzute eguitera etorri zequidion arteraño: baña bai orduan, lotsa garaituric, eguin zituan, bear ziran ofrenda ta sacrificio guciac, eta guero ayecquin batean alcanzatu⁸ zuan barcacioa; ceren orduan ere, legue zahar escriptuan ere, eguin bear ziran, becatuen erremedioraco, ordenaturic zeuden ofrenda ta sacrificioac; eta hura zan, orduco confesatze modua”.

Baña oraiñ, legue berrion evangelio santuac declaratuz gueró, usatzen da christauen artean beste confesatze modu bat, sacerdotearen aurrean eguiten dan-á, legue naturalecoa eta escriptucoa baño indartsuagoa, seguruago, ta valio-soagoa; ceren, itz batean esateco, oraingo confesatze-an, obratzen du J[esu] Christo Jaunaren pasio ta eriotzac. Becatua confesatzen degunean, eta sacerdoteac absolucioa ematen digunean, án da bereala⁹ J[esu] Christoren pasioco meritu ta valioa, án da bereala aren gracia ta faborea, ta arequin batean becatuaren barcacioa. Bi arrazoi eman ahál ditezque lenendic-óró, probatzeco, oraingo confesatzeac indar gueyago duala, legue zaharrecoac baño: 1.ª, ceren oraingo confesatzeac, legue zaharrecoac etzuaná, badu bere baitan barrena, edo, berez, indarra, garacia emateco; legue zaharreco confesatzeac eta orduco beste sacramentuac etzuten eurac bere indarrez ta birtutez garaciariac ematen, baicic[a]n, ematen zuten garacia, ematen zuten, artzen zituanac, zuan devocioaren ta prestaeraren erara, au da, nola prestatzen ziran artzeco, ala artzen zuten, “sacramenta veteris legis conferebant gratiam ex opere operantis”: baña oraingo confesatzeac eta sacramentuac ematen dute, gure devocio ta prestaerari dagocan garacia, ta are gueyago, sacramentuac eurac beragan dutenetic ere zatiematen dute, ta artzen degu guc ere zati ta parte hura, baldin guero guere aldetic arazo-eragozqueta-catibuera ta traburic ipiñtzen ezpadegu, “sacramenta novae legis conferunt gratiam ex opere operato” au da, J[esu] Christoren merecimenduac-gatic¹⁰: 2.^a arrazoea eman ahál diteque, probatzeco, oraingo confesatzeac indar gueyago duala, legue zaharrecoac baño; ceren, orduco confesatze-an, baldin erditšico bazan barcacioric, bear zan biotzeco damutazun zolizoli bat, Jaungoicoa beragatic eta beraganaco amorio-agatic izaná ta artua, ceñ deitzen dan, “contritio”, contricioa-onesdamua-damu gucien gañeco damua: baña oraingo confesatze-an asco da sacerdotearen absolucioarequin batean beste damu modubat, ceruco loria galtzeco, edo infernuco penatara joateco bildurtazunetic eldu daná, dalaco consideratzeco puntua, ta chit erraz salbatzeco mesedea, ceñ deitzen dan, “atritio” atricioa-bildurdamua-infernuaren bildurraz artzen degun damua, “ex atrito per sacramentum fit contritus”, esan nahi du, asco dala oraingo confesatzean uste izatea baduela contricioa; ceren ezpadu ere atricioa baic[ican]¹¹, cumplitzen ta usbetetzen¹² du sacramentuac, bitartean dan usaldi-falta-ta escastazuna. ¡Oh, au mesede parebaguea, sacerdoteac sacramentuarequin eguiten duan-á, motivo ceñagatic bacarric, bear luqueten gendeac amatu-eztimatu-ta onrratu Jaungoicoaren oiñordea becela.

[3] Hain andia da mesede au, cen, (quando se quiera hecharlo como brebe platica, se concluirá con este mismo ff.^{o13}) arrazoearequin galdetzen du Jerem[ias] Igarleac¹⁴; ¿numquid¹⁵ resina non est in Galaad? ¿aut medicus non est ibi? ¿quare ergo &.^o? ¿cer da au? ¿ez ote da erresinaric¹⁶ Galaad-eco errian, edo medicuric an bertan? ¿nolatan bada nere errico alabaren zauria ezta sendatu? Esan nahi du. Christau errian, arimaco eritazuna sendatzeco, ain erremedio andia ta medicina escuarra dan lecuan, cein diran confesoreac, ¿nolatan guciarequin ere aurquitzen dira aibat zauri eta eritazun? ¿aibat becatu ta gaiztaqueria? ¿ta nolatan eztira, lasterrago sendatzen, urte gucian ta batzutan gueyago ere, becatuaren eritazunean, quiraztuac-ustelduac-ta ziquinduac badaode?

Eranzuten du Glosac¹⁷: Eztira sendatzen, ceren eztiran sayatzen; eztira medicagana consejatzera, ta medicina artzera joaten; esan naidu, eztira bear becela confesatzen, ez confesorea-gana¹⁸ urreratzen.

Arimaco eritazunetic sendatzeco, erremedioa, da confesatzea. ¿Ontzia galduz guero, cer erremedio izango du mariñelac, salbatzeco? Zul pusca bati lotzea, ol bat atrapatzea¹⁹, ta arequin batean, ari dache cala, dautzala²⁰, igari itsasaldea irabaztea, “paenitentia est secunda post naufragium tabula”, esan nai du, ontzia galdu ondoan arrapatzen dan ol baten pare dala, becatuan erori ta ontzigaldu eguin duanarentzat, confesatzea. Baldin eguiten ezpadezute penitencia, dio San Lucas Evangelistac²¹, gucioc azquen gaiztoa alcarrequin eguingo dezute; bada penitenciaren partetic²² bat, da confesatzea; beraz, ez azquen gaiztoa eguiteco, bear da, ongui confesatu.

Hau onela izan arren, dan becela fedeco eguia, J[esu] Christoc eman zietela apostoluai ta ayen icenean sacerdoteai escubide jaincozco bat, barcatzeco²³ becatuac, eta lotu edo guelditzeco araco barcatu bear eztiranac, orrez guciac ere, españaco heregeren batzuc nai luquete guezurtu eguia au esanaz:

1.º Eztala iracurtzen iracazderic ez lecucotazunic, esango dubena, badala obligacio ta premia confesatzeco becatuac bana-banan²⁴-bat banaca; ta ongui guerta zitequeala, Salbatzalleac ez nai izatea ipiñi alaco obligacioric, ezpada eman bai escubide bat barcatzeco becatuac baquidan²⁵, becatuaren contricio-bitartez, eguin zuan becela Salbatzalleac becatariacquin”.

Guezurra ta abarra da au, dariena, batez ere gonadunen artean, onela bildurra quenduric, obeto berena eguiteco desordenu gucit[al]n. ceren eguia esan, guc bezain ondo daquite, San Juanen evangelioco ogeugarren capituluan aurquitzen dan iracaste ta lecucotazuna, beneric ezpalego ere, bera bacarric asco daná, probatzeco, confesatzeco obligacioa; non Salbatzalleac, illen artetic biztu ezquero, apostoluai bere elyzaren governu²⁶ oneraco bear ziran iracasteac ematen zebillela, esan zien: “paquea izan dedilla zuecquin: nic biraltzen zaituet mundutic escubide berbera ta berdiñ berdiñarequin ceñarequin nere Aytac biraldu ninduen ni lurraren gañera: orduan aicea-eman zien esanaz, artu ezazute Espiritu santua; araco nortzuen barcatzen dieztezuten becatuac, barcatuac izango zaiezte, ta araco, nortzuen guelditzen dieztezutenac, &.^o”:

[4] Itz oiec berberoc dira, Obispoac esaten dituanac sacerdoteen ordentzean, ematen dienean absolbitzeco escubidea ta eciñ asmatu ta esan ere liteque itz acabatuago ta erabaquiagoric, gomendatzeco confesioaren obligacio ta premia.

Testimonio onetan cimendaturic, eranzuten diet, imposible²⁷ izango litzaqueala barcatzea becatuac guizon batec, ayec lenengo ezagutu bague, ta eciñ ezagutu ahalco liraqueala, azalduac eta declaratuac²⁸ izan bague, declaracio ceñari deitzen diogun confesioa. Bacar bacarric bada Jaungoicoa da, guizonen biotzac barrendu ta ezagutzen dituan-á; bacarric berac ezagutu ahal dezaque becatari baten damu benazco-cinezco-tolesbagea; ta ala, J[esu] Christo Jaungoico ta guizon eguiazcoac etzeucan premiariac enzuteco confesio, ez Madalenaren, ez Samarit[anare]n, ez besteren-ic. Baña bere apostolu ta sacerdote animen cargu-dunac, iduqui bear dute becatu banan-banango confesioaren ezauera argui bat; “bada bestela, Trento²⁹ Batzarre Santuac³⁰, arrazoiñ oietan cimendaturic dionez, eciñ ahalco luquete eguin juicioric becatari damutuen estaduaren gañean; eta medicu becela ezagutu eritazunaren nolacotazuna, urreratutzeco dagoquion erre-medioa; ez eta juez becela ongui beguiratu becatuaren piñutazuna, emateco dagoquion moduco sentencia zuzena, ta berdindutzeco berarequiñ penaren neurria, ceña gucia, dionez, eciñ ahalco luquete eguin gauzaren ezauera bague, baldin ain bacarric declaratuco balitzaiezquete generalean edo batuca, ta ez particularean edo bat banaca”. Testimonio, edo, esan dedan evangelioa[re]n capituluco esangay au azaltzeco, jaquitunbatec, Alcuinoc, batzarre au baño guizaldi ascoz lenago, esan zuan: “¿cer gauza da ascaturzen duan-á escubide sacerdotezcoac, baldin lenaz beguiratzen ezpaditu, lotua dagoanaren locarriac? medicuac eciñ ahálco dute sendatu, baldin gaitsoac aguertzen ezpadituzte beren zauriac: ¿baldin gorputzeco zauriac escatzen badute medicu bat, ceimbat gueyago premia izango dute medicu espirituco baten consejuena biotzeco zauriac?” Hau bera esaten dute guizaldi gucietaco Eracusle ta Guraso santuac, guchi gora bera itzqueta berdiñ berdiñacquin, probatzeco, Christoc ipiñi zuan, ta christau artean beti usatu dan, esandaco confesatzeco moduaren obligacioa ta premia.

2.ª “Eztala iracurtzen, diote berriro, becatuac banaca confesatzeco obligaci[on]c, Inocencio 3.º, icen onetaco Aya³¹ S[antu]ac ipiñi arteraño”.

Guezurra ta abarra da au ere, dariena, gende emeac engañatzeco, ta obeto berena eguiteco, desordenu gucietan³²; ceren, guc bezain ondo daquite, cen, erligioco punturen baten gañean jaiquitzen diran ezdabaidac-galdeac-eta leyac erabaquituzco, jaquin ta jarraitu bear dirala, San Agustinec iracatzi zituan erregla oiec:

1.º Dio, oieztan eroqueria bat dala a-trebe-tzea³³ leyan, Eleyza guciac eguiten duaná, ea eguin bear ote danen ganean.

2.º Dio, Eleyza guciac eguiten duaná, ta ez, eleyzaguizonac batzarren batean ipiña, ezpada, betibeti eracatzia eta gordea, lecu gucietan usatua izandu daná, “quod semper, quod ab om[n]ibus, quod ubique”, au iduqui bear dala, etorritaco becela, jaincozco edo apostoluzco doctrina[re]n escuraematetic.

[5] Erreguela cimenduzco, artacotzat Theologo ta Canonista jaquitun guciac ezaguturic dauzcaten, oien odoren, arrazoe zentzun onecoac sinisteracitzen du, berritazun bat eciñ sartu litequeala gende gucien artean, ayetatic batzuc³⁴ ari contraesan bague; bada, alacoren bat guertatu danean, esperenciac eracutzi du, bereala iratzarri dirala leyac-galde-ta eranzunac³⁵, bai fededunen, ta bai animen arzaian artean: guerra dembor[a]n legue berri bat sartu nai izaten danian becela.

Fedeac ere iracazten du, Espiritu santuac aguindu diola bere lagun-eguitea Elizari, igues, ta useguin ez dezan eguiac iñoiz, ta artu eztidin heregiaren sinisquera guezurrezcoa fedearen abé ta cimendu irme sendo onetan: esperenciac³⁶ ere agueracitzen du, munduco elyza guciac, eguzquiaren sortualdetic sartualderañoac, beti egon ta izan dirala a-corde batecoac-erabaqui batecoac-itiz batecoac, dotrinaco puntu onetan:

elyza ayetatic batzuc³⁷ aldendu baciran ere, elyza-batazun-ta fede gucieracotic puntu batzutan, baña etzan inoiz icusi aldendu zirala, becatu banan banango confesio belarricoaren premiaren dotriña puntutic, gorde zan ayen artean inoiz ere ausi bague mandamentu ta doctrina, apostoluac danic artutaco au; ta erromaco elyzaren batazun ta fede gure guciaquicotic urratuac egon arren, ala ere, eraman zuten euracquin legue baten beguiracune on ta gordetzen leyal beti betico bat, legue ceñari, ezta iracurtzen iñore eguin diola contraric Lutero daño, ta Llorente deitzen zan³⁸ herege españatar escomulgatua daño:

armenioac, etiopeac, cophtoac, griegoac, guciguciac dira alde onetan sinisquera batecoac Erromaco elyzarequin, ta ala, eciñ artu zezaqueten doctrina au Inocencio 3.^{en}, icen onetaco Ayta santuagandic, ceren au jayo baño urte ascoz lenagotic zeodeten gende ayec aldenduric gure elyzatic, baña beti siniscor ta sendo confesioco puntuan.

¿cer berritazun, uste dute bada heregeac, sartu zuala Inocencio 3.^{ac} eliza santuan, confesioco puntuan? Ona emen eguia bat, inoizco demboran ucatu eciño duten-á, baldin ibili nai ezpadute beti guezur-etan: nola confesatzeco mandamentu au, Jaungoico berac emana dan, cumplitu bear da noizbait, batez ere, eriotzaco peliburuan; ta lance onetan ezquinenean ere, dirudi cen, mandamentu au eman zuanean, izan zuala intencio ta borondate, confesa guindecin asco aldiz, ceren sarri confesatzetic ontazun asco sortutzen diran; ta ala, eliza santuac iduqui du beti ere puntu onez contú, ta aguindu du desberdiñ, demborren desberdiñtazunen eran, noiz eta ceimbatetan bear degun, eriotzaco ordu edo peliburuan ez egon-agatic ere, confesatú.

Lenago apostoluen demboran, ta oraiñago apostoluac illez gueroz ere, lenbici berri artan, ain zan devocioa andi ta beró, cen, egunoro gorputz santua artzen bai zuten, eta artaracotzat, becuric zutenac, egunoro confesatz[e]n ziran; baña nola guero ondoan, devocioa³⁹ otzitutzen asi bai zan, aguindu zuan Fabiano ayta santuac, sarriago izango ezpazan ere, urtean iru pascoetan, confesaturic, bazcoz-mendecoztez-ta eguberriz, gorputz santua artu guenezala;

[6] Ta azquenic, ain otzitu ta itzali zan devocioa, non, Inocencio 3.^{en} icen onetaco ayta santuac, epai bat emateco puntu oni, bildu zituan mundu guctic bai guchienez laureun Obispo ta zortzireun ta gueyago⁴⁰ Theologo jaquitunenac; eta ayecquin batzarre ta aijuntamentu⁴¹ eguinic, (ez confesioa lenagotic ipiña ipiñtze-co, ezpada ceimbat aldiz guchienez confesatu bear zan erreguela neurrico bat ipiñtze-co), aguindu bearra izandu zuan, aurreracoan, urtean beñ bederic confesa guindecilla, ta artu comunio ta gorputz santua, bazco garicim-acoz.

Esan dezagun bada herege gucien contra, cen, esandaco arrazoe ain aguriac asco izanic, oitura bacarra, eleyza santu gucian beti usatu dan-á, asco izango litzaqueala agueracitzeco confesio belarricoaren premia, onen gañean Letrango ta

Trentoco batzarreac ecer erabaqui ezpalute ere. Azquenic, 3.º diote, confesioa dala concienzien⁴² tormentua, uztarri pixu andicoa, ta ala &^a.

3.ª “Eztala tormentatu bear iñor, diote azquenic, confesioaren uztarri pixu andicoarequin”.

Guezurra ta abarra da au ere, dariena, intencio galduz beteric, Jjesu Christo-
rjen erligioa mundutic quentzeco, animac inf[ernu]ra botatzeco. ceren, eguia da, uztarri pixu andico bat irudico litzaqueala confesioa, becatuac aguertze-an dagoan lotzagatic, baldin pixueza ta ariña eguingo ezpalitza, sacramentu onetara bear becela urreratzen diranac, absolucioaren bitartez, artzen dituzten ondore ta ongarri andiac-gatic; ta ala, gaiztaqueria bat dá, deitzea confesioari concienzien tormentua, dio Trentoco batzarre santuac, sesi. 14. c. 5.

Ala bada, aitortuten ditugunean becatuac, belaunicatuac egonaz sacerdotearen oñetan, burua desestalduric, aurpequia lurrera macurturic, escuac ipiñiric eta cerura zuzenduric, señaie oiequin agueracitzen degu gure humilltazuna ta sacramentuaren birtutea; ta lotza guchi bat sufritu arren, ñnolaco poza eztegu artzen guero absolucioa-gatic?

Eztago guizonezco bicitzan, gauza gozoago ta ongarriagoric adisquide eguiazco bat baño, nori aguertu ahál izan libertadearequin, dauzczagun eguinbideac-premiac-penac, eta ez jaquiñez edo beste moduz eguindaco useguiteac, zuzendu gaitzan-socorri gaitzan-consola, gaitzan, eta jaquitun eguin gaitzan eldutzeco salbacioco ichasbaster segurura: bada espirituzco bicitzan, adisquide⁴³ ori da confesorea, cereguin oiec berberoc eguiten dituaná gurequin confesioan.

Iñoiz ere etzuten ezagutuco asco guizonec ongarri ain andi au, baldin egondo ezpalira premiatuac confesatze-rá; ceren guizona, asco bildurtzen da icuste-an bere burua, ala nolacoa dan; baldin noizbait sayatzen bada ezagutzen bere burua, izan oi da dembora labur batez, ta modu ain azaleco batez, non da, laster aáztutzen zaion, nor dan; guchitan artzen ditu beretzat, entzuten edo iracurtzen dituan eguiac, baña mella andi bat eguiten dioe, adiquide batec esaten diozcanean.

[7] Orregatic, inoiz Jjesu] Christoc eta Elyza santuac aguindu ezpaligute ere confesioa, christau, bearequin nai luquetenac cintzoró beren salbacio-an, billatu bear luquete consejari jaquitun ta leyal bat, iracatzi daguietena; nola ezagutu beren animen estadua, nola garbitu beren becatuac eguinaz penitenciaco frutu diñac, nola gorde buruac jausqueraberri-tatic, aurreratuaz birtute-an: iah, cer laguntazun ta ventaja ain indar andicoac atera litezquean, baldin aguertuco bali-zaió biotz-barrumbean!

Ucatu eciñ liteque bada azquenic, confesioa, concienziataco tormentua ta uztarri pixu andicoa izatetic urruti, contrara dala chit erazcoa erripublicoaren⁴⁴ oneraco, ta guizonen alcarren arteco batutazun-eraco; ceren confesioac gueldiracitzen⁴⁵ du pasio ta griña charren indarra, ta pecatzeco libertadea, lotsaren mugariarequin: baña, quenduco balitzaioque fregu au guizonen maliciari, ¿ceimbat modutaco becatu itzillicoen ugoideac ez luque ondutuco mundua? Ta lizunduric guizonac pecatzeco oiturarequin, ez liraque lotzatuco eguite-az aguirian gaizta-

queriaric caltegarrienac errientzat: ¿cer cabura ez litzaque elduco orduan liberta-dea? ¿ta norc iduqui ahalco lituzque seguru bere ondazunac eta bicitza? fin (eta *errubrika*)⁴⁶.

5. TESTUA

Plática 1.ª sobre Religion natural

Introd[uccio]n

N: Erriligioa, eusqueraz deitzen da ala, ceren dan erri ligitoa-leguecoa-edo naturalezaco leguearen eracoa; ceren erri edo guizonac erribatutzen eta lotutzen dituan legueacquin Jaungoicoarentzat, bera serbitzeco. Erriligioa, baquidaró edo zabalean adituric, da eguitada bat, ceñareq[ui]n munduaren eguillea amatz[e]n dan onore jaincozcoa[ui]n; edo S[an]to Thomas escoletaco Maissuareq[ui]n esateco, da birtute bat, ceñarequin ematen zaion Jaincoari agureguite, zor zaiona. Erligio natula da, argui naturalequin ezagutzen dan-á, ta naturaleza bertan cimendatzen dan-á. Erligio naturalezagañeoa da, aráco, naturazgoitico arguiare-q[ui]n, au da, Jaungoicoaren itzarequin ezagutzen dan-á. Gauza oiec alcarren ondoren azaltzeco, aguereracico det puntu bacar onetan, esanaz:

1.º artu bear dala erriligioen bat, edo Jaungoicoa izan bear dala amatua ta onrratua, bai biotzbarruan, bai campoan, bai aguirian:

2.º criaturen accio guciac eztirala Jaunaren guztoco, batzuc izanic beren izatez onac, beste batzuc charrác:

3.º erriligio naturaleco obrac azalduric, aguereracico det, au eztala asco, ta orregatic premiazpremiaczcoa dala errebelacioa: ta onela pausu berezberezcocquin juango naiz azaltzera erriligio cerutic aguertua¹.

1.º Aguereraci dezagun puntu onen anditazuna. Guizonac² Jaungoicoari zor ta eman bear dion-á dago batez ere, adoracioan, amodioan, esquerrac ematean, oracioan, ta obé-diá-encian: eta gauza oiec gucioc osóbete bear ditugu, aren anditazunaren borondatea eguiteco.

1.º Jaungoicoac³ izan bear du adoratua: ceren, adoracioa da, anditazun nagusiac guganaco ta criatura guciacanaco daucan jabetazunaren confesioa; ta eguiaz aitortu ta ezagutu bear da aren guganaco ta criatura guciacganaco⁴ jabetazun au, bada da eguiaz ta benaz, ecerecetic atera zuan mundu onen jabe ta jaun.

2.º izan bear du amatua: ceren, arrazoe zentzun onecoac esaten du, hura izan bear dala amatua, ona ta amagarria daná; ta eguiaz Jaungoicoa da chit ona ta amore guciaren diña, berequin dauzcalaco onoitazun ta perfeccio guciac.

3.º esquerric asco eman bear zaizca, dalaco onguillea.

4.º izan bear du erregutua: ceren, nola eguin dizquigun mesede ta onic asco, ta eguin ahál ditzaquequigun egunoró, arrazoe ta legueac dacar erregutzea guc berari, eguinaz humill humillic oracio.

5.º izan bear du obeditua: ceren dan chit ahálduna ta dembora berean chit zuzena; ta orregatic, ecercho ere eciñ aguindu ahál daguiquegu, arrazoearen eraco eztañic.

2.º Ezaguteracitzeco puntu onen eguia⁵ balioa, diot, gauza ciurciurra dala, guizonac dirala jayoac guiza-arteracó.

[2] Gauza jaquiña da, guizonac, alcarren artean ta alcarren oneraco, dirala lotuac legue ascorequin, ta bear dutela lagundu alcarri, beren cereguin, oficio-ta serbitzuequin⁶, onetara premiatzen dituztelaco legue-catea, ta locarri oiec.

1.ª da amodio ta borondatearen inclinacio bat, berez daucana, ceñarequin macurtzen dan, ontzat⁷ dauzcan beste guizon-etara;

2.ª da norberaren ongarria, ceñ artzen duan bacoitzac, alcarren arteco batutazun-juan etorri-ta tratamentutic;

3.ª da esquerrac eman bearra ayei, nortzuec-gandic artu dituan on eta mesedeac, animaco ta gorputzecoac;

4.ª da bildurra, bada edoceñec bildur izan bear du, guizonac eztaucatenean batutazunic, alcarri char asco ecarri diozaquetela.

Orañ bada, legue ta locarri oiec, ceñtzeuc, munduco gucien bai ta naitazunez, batutzen ta lotutzen dituzten guizonac euren artean, estuago ta indartsuago batu ta lotu bear dituzte guizonac Jaungoicoarequin:

bai amodioaren aldetic; ceren izanic amagarritazun ta ontazun guciaren iturburua, eguiac beragana, piñu guciarequin becela, macurtu bear da guizonezco borondatea; ta biotzeco indar ta gogo beroagoarequin izan bear du amatua;

bai ongarriaren aldetic; ceren gayonago da urreratzea Jaungoicoagana, guizonacana baño;

bai esquerren aldetic; ceren izanic doañen chit emallea, ondoren esquerriac asco eman bear zaizca betibeti;

bai bildurraren aldetic; ceren aserraturic, char gueyago eguin ditzaquequigu, guizonac baño.

Ala bada, legue-catea-ta locarri, guizonac euren artean batutzen ta lotutzen dituzten oiec, ascoz gueyago batu ta lotu bear dituzte guizonac Jaungoicoarequin: beraz artu bear du⁸ norberac erriligioa⁹, edo Jaungoicoa izan bear da amatua &^a arriba.

3.º Icusteco ere gueyago puntu onen indarra, berriz ere diot, Jaungoicoa, mundua eguiñaz, aguereraci zitzatela guizonai.

Eguiaz, bere dagoquotazunac, au da, adiera, jaquinduria, ontazuna, guciáháltazuná, argueguiten dúte mundu onetan;

batetic autortu zien ugariro adimentua, bera munduco obratan ezagutzeco, gay-zolizoli-ta zintzoa daná;

bestetic eman zien adiera, dagoquera oyec nai ta nai ez aitortu ta ezagutu baño besteric eciñ dezaqueaná;

Orañ bada, ¿cer asmurequin Jaungoicoa aguereracico zitzaieten guizonai, cer uste ta fiñeraco emango zien adimentuco zentzunac ceñacquin ahál izan dezaten ezagutu bera chit erraz ta costu guchira, cer fiñetaraco, diot, baldin nai izan ezpalu guizonac amatu ta adoratu zezaten bera, bai biotzbarrutic, bai campotic¹⁰, eta bai aguirri aguirian gende gucien aurretic?

[3] beraz guizonac daode beartuac ezagutzera Jaungoicoa munduco obratan; daode premiatuac ematera berari gloria ta onorea, bere esandaco dagoquotazunaz miraritzera, ta beraren azpico dirala aitortutzera; bear dute gorde gogoa beraganaco beti gomutari, eguinaz bicitza bat bere borondate santuaren eracoo, euren pensamentu-esan-eguin gucietan:

beraz &.^a arriba.

4.º Osobetetzeco puntu onen ontazuna, diot gueyago, siniste au ere dato-rrela munduco gende gucien bai ta naitazun-etic.

Eguiaz, inoizco demboran etzan egondu erriric, ez sinisgorrac icentatu deza-quete bat ere, erriligioren bat artu etzuanic;

genderic batere ezta izan ain sorra, nonda, Jaungoicoren bat, guezurrezcoa izan arren ere, agurtu ez duanic¹¹.

Orañ, bai ta naitazun arec iduqui lezaque etorrera naturaleza bacarretic eta arrazoe zuzenetic; ceren, edo jayotzen da naturaleza ta arrazoe zuzenetic, edo guticietatic, edo aciera char-etic: ala da bada eguia¹² eztala jayotzen, ez guticietatic, ez acieratatic; ez guticietatic, bada, jaunaganaco agurtazun arec contra-esan ta eguiten die, fregua-Urquia-ta brida ezarten die, guticiai, ez eta aciera char-etatic, bada edoceiñ ere gauz¹³, guticiai fregua ta urca ezarten dien-áa, eciñ jayo liteque aciera char-etatic.

Ceren aciera charrac, edo obeto esateco, preocupacio, eusqueraz burutacioac, argalago dira, guticiac eta araguiguetazunac baño ere; burutacioac sortu ditzaquete guizarlean iritzi ta opinioac, baña ez, guticia ta gurariac freguac ezarte-co moducoac, bada guizona¹⁴, izanic chit macurra gaiztaqueri ta guticietara, eztú artzen inoiz ere gogoric ayec ecitzeco, arrazoeac acullatua ezpada onetara.

Onez gañera, jaunari agureguitau da gende guciaquicoa, burutacioac baña eztira guciaquicoac, beraz agur au ezta burut[acioe]n humea; ¿ta milla bider argüitua-esamenatua¹⁵-ta aitortua izandu dan ain pixu andico puntu onetan, norc esango du, gende guciac, erri guci[a]c filosofho guciac izandu dirala, burutacioac arrapatuac-engañatuac-itxhutuac, adimentu-centzun-cordebaguecoac?

beraz munduco errigende gucien bai ta naitazun gogo bateco au, jayotzen da arrazoe zuzenetic; eta ondorea atera bear degu esanaz: beraz erriligioac¹⁶ eztacarella bere etorrera Erregue-Aguintari-Buruen politicatic, ezpada arrazoe zuzenetic, izan[i]c ucaeciña, Jaungoico arrazoearen eguilleac castigatzen ta castigatuco dituala erriligioaren burlaguilleac.

5.º Ucatu eciñ liteque bada, N, egungo sinisgorrac¹⁷, noiz eta erriligioaren contra aimbat arricada arró-jótzen ta botatzen dituztenian¹⁸, ta hurá lurjotzeco aimbat engañuzco ta deabruzco machinada asmatzen ta ateratzen dituztenean, euren buruac guizonzeco casta guciaren etšay dirala ta izango ere bai, adierazten dutela.

¿Ceimbat gende basotarren asarre-moldacaitz-eta gogortazun, etzuan azpitu-moldatu-ta bigundu erriligioac¹⁹?

[4] ¿ez ote zuten Legueguille guciac²⁰, Pythagoraséc, Platonec, Zaleucoc, Solonec, Lycurgoc, ta Chinaco, Indiaco, Igitoco-ac, diot, ez ote zuten eguin erriligioaren²¹ usadio, ecarteco beren legueai nausitazuna? bada esateraco: Licurgo legueguilleac, Lacedemonitarrai legueren bat eman nai zienean, lendanic joaten zan Delphos deitzen zan Beotiaco errira, non zegoan Apolo jainco guezurrezcoaren Temploa, ta irudituz guezurrez an icasi zuala, Apoloren borondatea zaná legue alaco ta onelaco ipiñtzea, jaincotazunaren itzalaz au sinisteraciric, areracitzen zien leguea, ceren bazequian etzutela artuco, jaincotazunaren icenean baño bestela: Orobat, Minos Cretaco Legueguilleac, Erritarrai legueren bat ipiñi nai zienean, lenengo igo oi zuan Dicten deitzen zan Mendi batera, irudituz gendeai, andic zecarquietela jaincotazunen aldetic leguea.

Oiec gucioc esperenciaz zequitzen²², bacarric jaincotazuna edo erriligioa dala, legueai indarra ta balioa emateco cimendu sendoa;

iritzi batecoac ziran, errietaco legue bacarrac, gendeac etšayetatic gordetzeco-gaizqui eguitetic euquitzeco-paquean iduquitz[e]lco prestu eztirala.

Erriligioa bague, oitura-tán zuzentazuna de-ús, osotazun-garbitazun-prestatuzunic bat ere ez;

ta, at baña²³, cantatzen duan becela Horacioc, ta aren ondoren cantatu zuten jaquitun guciac esan comun au, essanaz: “¿alperricaco legueac cer oitura onic bague balio dute?” eranzun bear da; de-ús balio dute.

Erriligio bague, guizarteco armoniac-errietaco paqueac-erreñuetaco²⁴ seguridadeac lur-jotzen dú, ceintzuec baño gauza ederragoric, izanic ciertoa, ezta la aurquitzen munduan, ondo bicitzeco, ta erreñuac iraunteco.

Erriligioco angura sagradua ceimbat aldiz movitua izandu dan, aimbat bider ondatzeco zorian, edo, ez ondatu bai ondatu ibili da Erriplicoaren²⁵ ontzia;

etšay-saltzalle-ta traidore dira bada jayoterrico, erriligioco echea lurrerabotatzeco lanean dabilltzanac.

Legue guizonzecoac, guertaera gucien-circustancia gucien-genio gucien erara eciñ etorri litezquete;

Legue guizonezcoac, zequenen contra-biotzgorrecoen contra-lausengari laban²⁶ contra, etzarri²⁷ batere penaric; ez ere zuten aguinu bat ere sariric, ordaiñ emateco araco persona, gurasoac-anaco biotzbiguneco, lagun urrecoacganaco adisquide, beartsu esquecoac-ganaco onguille diranai, ta cereguin oietan cintzo cintzo bear-eguiten dutenai: Ta alá, erriligio bague, ô, ceimbat cereguiñ ta oneguin despreciatuco liraquean²⁸, guizarteco zorioneraco asco laguntzen duten-ac!

[5] Legue guizonezcoac, onez gañera, persona bacoy-batarrac ezitzeco berdiñ izan arren; guchienez, andiqui-aguintari-buruac, ecitzeco, ez liraque ascoco²⁹; gordeac izateco, indarra ta nausitazuna ecarri arren ere ayen-gandic. ¿Ta ala: ¿ceimbat gaizqui-negargarri-ta ondabide, ez lieque ecarrico erriai, baldin erriligioac eragotzico ezpalie?

Ala bada, calteguille-biotzgor³⁰-izurripestec dira guizon, erriligioco locarria, illcorrentzat ain salbagarria, urratu naiz dabilltzan-ác, euren burla-engañu-ta liburu galgarriac-quin, ceñ zabaldu dituzten Españatic:

Ala uste izan zuten, guizaldi gucietan, Philosophoric zoli-zoli ta jaquitunac: “quenduric santidadea ta erriligioa, dio Tulio, ondoren dator bicitzaco t-urbacioa ta nahazte andiandia”, onetan adieraciaz, erligioa dala errientzat eta guizarteraco osasungarria, biotzgorra berriz caltegarria³¹:

Au bera iracazten dute Philosopho berri oraiñogetatic icen andicoenac ere.

6. TESTUA

Platica 2.^a¹

Introduc[cio]n

Deista batzuc, ala deitzen diran-ác (ezagutzen dutelaco Jaungoico bat, baña Jaungoico sorrá ta gorra) erriligio gucia, biotzbarrucoa ere, arrasatu ta galtzen dute, esanaz; Jaungoicoac eztaucala arzaz batere arduraric, sorra ta gorra eguiten dala gure erreguai, ichua gure premia ta eguitada guciai ta eztiotela batere mellaric eguiten gure agureguite bildurti-doneti-erriligiozcoac.

Beste batzuc, agureguite biotzbarrucoaren premia ezagutzen duten-ác, agureguite campoticoaren premia, ceñ dagoan gorputzeco ibilli batzutan, esateraco, mezaco ceremonietan, elizacanta santuetan, calbarioco-letaniaco-procesioco ibilleratan, onen gucienon premia, diot, ucatzen dúte.

Beste batzuc, osticopera botatzen dute agureguite-beguirune-adoracio aguiricoa, ceñ dagoan, cer-emon-ia, soñu andicoyan, ceñarequin guizonac bat-ean baturic, agureguiten-adoratzen-ta amatzen duten Jaungoicoa.

Oien gucien contra, izan bedi bada puntu au,

Punto.

Jaungoicoac izan bear du agurtua-adoratua-amatua, biotzetic, campotic, eta aguirian: ondoren, ta onetaraco artu bear da errilgioren bat. Batac beretzat².

7. TESTUA

Platica 3.^a

Intr[o]d[uccio]n.

N: Erligio naturala da ceruco argui bat, ceñarequin ezagutu-amatu-adoratu litequean Jaungoicoa.

Argui ceruco au, Adanen pecatua baño len, ain zan arguia, non da, ascoco¹ izan berez, ezagutzeco, Jaungoicoaganaco-guganaco-ta lagun urrecoaganaco², cereguin-oficio-ta obligacioac, ceñi daoden zarraturic Jaungoicoaren legueco amar mandamentuetan³; bada fiñ onetaraco, marcatu-cilluzjo⁴-ta moldeztu zituan Jaungoico berac gure biotz-etan.

Baña Adanen pecatua ezquero, alaco moduz illundu zan argui au bere ondorengoetan, non da, adimentua illunduric-gomutea baltzituric-borondatea oquerituric, itz batean, naturaleza gucia argalduric-lizunduric-gaitzera macurturic; ya munduaren asieratic abiatu ziran guizonac aáztutzen, Jaunac aguertu zien errilgio eguiazcoa.

Eguia onen testigu dira Judutarrac, ceintzuec, Jaunaren erri esleytua zalaco, icasi zuten errilgio eguiazcoa, Adan-Noe-ta beste Aytalen santu ta Profetac-gandic, Munduaren eguitearen-Adanen pecatuaren-ta Mesiaren etorreraren gañean: Ta ala ere, ñorc eztu negareguingo ayen sinisgortazuna, ceren, aguerpenac-igarpnac-eta mirariac eguiztatuac icusiric, onen gañean, ala ere, ceren zarratu zizcoen beguiac euren errilgio eguiazcoaren ciurtazunari, emanaz onela gentillai ere, errilgioric ez ezagutzeco bidea?

Orregatic bada, aguereracico det aldi labur onetan puntu bacar au, esanaz onela:

Punto. Adanen pecatua ezquero, ya criaturen accioac eztirala Jaunaren guztoco, errilgio naturalaren contra diralaco. beraz, bear bearra da errilgio naturale-zaz goiticoa-cerucoa-jaincozcoa, ezagutzeco Jaungoicoaganaco &.^a arriba.

Aguereraci dezagun puntu onen anditazuna, beguiratuaz guizonari, bere adimentua⁵ gomuta⁶, becatu jatorriz[o]ac illundu duen⁷ aldetic.

Ta eguiaz, N, ordutic abiatu ziran aáztutzen, Jaunac aguertu zien errilgio eguiazcoaz; deitzen zalaric Kehobak, edo Jobé⁸, verba ceñac, eusquera garbigar-bia izanic, aditzen ematen dituan aren icen-izate-ta perfeccioac; eta onen ezauera galduric, ñceimbat ez jaquintazun-useguite-ta contraesatetan etziran erori euren pensatzemoduetan, errilgioco puntu onen gañean?

Adi dezagun berpertatic, eusquera aaztu zutenetic⁹ ona, eztagoala filosofop-
hoen opinioric, contraesate baguecoric:

atheisticiac, alde batetic eztu aitortu nai Jaungoicoric daná, ta ez-jaquin-ucatu-
-edo dudatzen du, betibeticoa dan-á; eta bestetic, mundu onetan izatea daucan
edoceiñ gauzari, ematen dio jatorri betibeticoa, orra non dagoan contraesatea:

deisticiac, alde batetic aitortutzen du, Jaungoico bat daná, au da, izate bat
azquenbageró jaquintsua; ta bestetic beguitandutzen digu Jaungoico bat becela,
bi bidecoa¹⁰ gure premiatan, ichua-sorra-ta gorra gure gauza gucietan:

[2] spinozzisticiac, argüitzen du Jaungoicoa dala munduaren arimea, ta ezta-
goala munduan izate ta egote bacar bat baño; ta onetan beareztan bat esaten du,
gure arimea dala izatez gauzabat berberá arri ta mé-talluacquin:

epicureoisticiac, eta maomaisticiac, aitortutzen dute eztagoala beste zorionic,
ezpada gozotazun araguizcoetan.

Aguiri da bada emendic, cer moduz illundu zuan¹¹ guizonezco adimentua ta
gomuta pecatu jatorrizcoac erriligio naturalean, cer premia zeducan guizonac
erriligio ceruco batena, ta onequin ta eusqueraren laguntazunarequin cer arguiro
aditzen dituzten christau escola mutillac Joberen icen-izate-ta perfeccioac, philo-
sopho ayec baño ascoz obeto.

Emendic ezagutzen da arguiró, adimentu-gomuta¹²-borondatean¹³ &.ª cer
epaiac eguingo zituzten amar mandamentuetan.

Ta eguiaz, legue naturaleco lenengo irurac, jaunaren onrrari dagozquionac¹⁴,
beguira nola aaztu zituzten: badá,

1.º mandamentuac aguinduric amatzeco Jaungoicoa gauza gucien gañean,
ta ez emateco adoracioa beste iñori,

juduac¹⁵ ez bai beste gendeac, it̄squisqui¹⁶ erotu¹⁷ ta ichutu ziran jaincozco
adoracio-gay onetan; ceren, batzuc arrazoe naturalaren contra, ala gaizqui, aditu-
ric, jaungoicoa ez tala beneric ezpada mundu au berau, adoratzten zuten, bai
eguzquia¹⁸-bai illarguia-bai izarrac, “eta San Pauloc dionez¹⁹, aldatu zuten aren
batazuna-egua-ta gloria, eguinaz²⁰ hura, guizon, egazti, lauofeico, ta sierpeen
irudia galgor ustelgarrizco semeantzera, ta serbitu zuten criatura gueyago, criado-
rea baño”; izanic onela beren eguitadeac, dongue-supersticioso-ta bere desgutzuco:

beste batzuc, asiera bi dirala, bata ona ta bestea charra aitorturic, batac
eguraldi onari-osasunari-zorionari aldareac eguinic, adoratzten zuten gauza on
ayen jaungoico ona, ta besteac eguraldi char-gaitso-zorigaiztoaren jainco charra:

beste ascoc, adoratzten zuten Venus, Baccho, Mercurio, ceiñ ziran, citalque-
ria, ordiqueria, lapurqueriaren irudiac; Venusen irudia emacumezco larrugorrian
adoratuaz bere lotzariac, ta guizon andre nahazte bere aurrean eguinaz citalque-
riac; bachoren irudiaren aurrean eguinaz ordien ceremoniac; eta mercurioren
aurrean, ostutzen icasteco jocoac:

[3] ¿Esateraco: au bera eguiten dute gure christau gaizto-liberal-framasonac
ere, beren gavetaco biguira-tan? mirarituco guera venus adoratzten dutela, araco,

guizon ta emacumezcoac alcar baturic euren gavezco ayuntamentuetan, lenengo J[esu Chris]toren irudia azotatu, guero euren gorputzac billoztu, ondoren dantza eroetan berotu, ta azquenic arguiac ustecabean itzaliric, bacoitza bere amorantea-requin, edo, escutic deutzan²¹ edoceñequin, iah! cer²² gauza lotzagarrizcoac demonioen illuntazun-etan! An oy da guero bacoren adoracioa, moscorturic, eguinaz ordien ceremoniac; án oy da guero mercurioren adoracioa, iracatziaz, ostutzen icasteco jocoac; an azquenic marteren adoracioa, iracatziaz, erregueac eta sacerdoteac illtzeco arma-jocoac. Auen adoracio gavezcoac etorri dira antzinaconen festa egunezcoetic, anzordecotzac icusico dezuten²³ becela bereala irugarren mandamentuan.

2.º mandamentuac aguinduric ez juramentu alperric eguiteco, aren icen santua gaizqui erabilliaz,

ala juduac nola gentillac aditzen zuten gaizqui aguindu au; batac esanaz, eguiazco juramentua naitatu ta eguin bear dala sarri, dirudialaco dagoquiola jaunaren begiracuneari: besteac esanaz, guezurrezcoa ere ezta la pecatu²⁴: ceintzen us-eguiteac, deseguiteco

beraz &^a, ceñean argüitu ta iracatzi zien, obe dala, juramentu bague itzeguitea, esanaz, bai, bai; ez, ez²⁵.

3.º mandamentuac aguinduric santututzeco jayegunac, osoro ta ceatz gordeaz, ta igaroaz gauza on-etan,

ialeurac²⁶ igarotzen zituzten, ez nintzaque atrebetuco esatera, Escritura sagra-duac esango ezpalu, gauza deabruzcoetan!

¿Cer jayegun andia etzioeten eguiten gentillac euren jainco guezurrezco Astharot, Baalim, Dagon, Molochi, aráco, ayen egun icentatueta eguiten zienean²⁷ euren humeen opá ta sacrificio, erretzen zituztela laba edo metalluzco cecen gorigorietan²⁸ ayen icen ta onorean?

¿Cer jay andia etzioten eguiten erromatarrac euren jaincosa Florari, San Agustinec dion becela²⁹, araco garillaren 29-garrenean, emacume galduzco batzarrere bat, paratuaz larru gorrian, ta esanaz berdaqueria, christaua lotsatzen ta emen esan bear eztiran-ac, araco, dantzatzen zutenean andreanz-eco jaincosa onen aurrean, beronen gracia on-icen on-ta onorean?

¿Cer jay andia etzioten eguiten eurac desonestuen jainco Priapori, Escritura sagr[adu]ac dion becela³⁰, araco, guizonemacumeac nahazte, billuzgorituric-dantza ateraric-chalo eguinic, urreratzen ziranean beragana, bere lotzarietan usai ta musú eguite-rá; aur-escua artzen zuala, andiquiago zanác, ala non da, motivo augatic, eguin nai izan zuten festa onen aguintariburu, Maachá deitzen zan Assa erre-guearen ama, nori eragotzi zion semeac festa ziquiñ au, “matrem suam amovit, ne esset princeps in sacris Priapi”?

[4] Iкуси dezagun³¹ laburquiró, legue naturaleco beste 7-rac, proximuaren provechuari dagozquionac, nola aditzen zituzten: bada, mandamentuac aguinduric amatzeco ta onrratzeco humeac gurasoa, ta ari bear dan lotsa ecarri, ta premian laguntzeco;

erri batzuc, orduan munduco jaquitunenac, nola, Athenas-Egipto-Carthago-Persatarrac, ioh, accio icaragarri³² ta deabruzcoa!, artzen zituzten emaztetzat ama ta arrebaren berenac, naturalezaren contraco gaiztaqueria oni, legueac contra eguin bague:

erri beste batzuc, nola Massagetatarrac, euren guraso zahartuac, esan oi dan becela, achurraz buruan jó, ta erriligioz illtzen zituzten.

5.^{oac} &.a Scytatarrac³³ eguin zuten legue bat, aguinduaz, illtzeco erbeste-coac³⁴, celatari-espia-ta etsayac becela. erreñuco³⁵:

Platonec eguin zuan legue³⁶, ontzat emanaz, edariac artzea humea botatzeco, jayo ezquero ere, erre cara botatzeco³⁷.

6.^{ac} &.a Catonec eguin zuan leguea, ontzat emanaz, libre izateco andraqueta-emajauste-edo andrac comunac izatea³⁸.

7.^{ac} &.a Lacedemoniotarrac eguin zuten leguea, libre izateco lapurreta, astruciaz eta aizeriqueriaz eguiña³⁹.

8.^{ac} &. Philosopho⁴⁰ oyec ontzat ematen zuten guezurra, juramentu guezur-rezcoa, pecatuac aguert-eracita alabatzea⁴¹.

9, ta 10 &.a Juduac ere ontzat ematen zuten⁴² deseozco pecatua, nola besteren emaztea, ondazunac &.a, etsayac ez amatzea, ta milla &.a.

Itz batean esateco, Epicuru ta Stoico-en escolac alabatzen ta iracazten zuten, guizon indarsuaren señalea dala, gaiztaqueria ta gozatasun mota gucietan ondo aprovechaturic irtetzea mundu onetatic, comediaco eche batetic becela &.a.

Orrá nolacoa dan guizonezco casta guciaren ezjaquintazuna-gaiztotazuna, ta lizuntazuna, Jjesu Chris]to etorri baño len, ta beronen erriligio cerucoaren berri-ric eztaucaten oraingo gentillac ere, erligio ta legue naturala eztaquite obeto gordetz[e]n;

Eta, ala antzínacoac nola oraingoac, erriligio cerucoa bague, jaquingo ete⁴³ zuten nola alcanzatu, esandaco becatuen barcacioa?

ecer guchi: bai contrara, esperiencia⁴⁴ negargarri batec iracazten digu egono-ró, guizonac, edo dala berenezco argaltazunez, edo culpagarrizco ezjaquiñez, edo deabruzco maliciac, gueyenean ausitzen dituztela legue ala naturaleco nola goina-turaleco mandamentuac; eta au ala izanic, baldin sinistutzen badegu, jaincozco⁴⁵ providenciari gobernatzen duala mundua, Naturalistac ere ala dala sinistutzen duten becela, eciñ dudatu dezaquegu, Jaungoicoa izango dala legueauste onela-coen vengatzalle, baldin ezpadago paquetutzeco moduren bat: modua bada paque-tutzeco justicia jaincozcoa, inorc eciñ ezagutu dezaque ciertu, ceruco errevelacio bague, cein dan... beraz &.a

[5] Oni eranzuten diote Naturalistac $\bar{a}o$ betean esanaz: “Jaungoicoac biotza nai duala, ta ez azalic; biotz barruco damu ta penitenciareq[ui]n paquetutzen dala; ta ala nola ayta batec, edo nagusi batec, edo etsay ez osoro gogor batec ez oi dien becela ucatu barcacioa eguiazco damutuai, ¿ceimbat gueyago au ichodon bear da, diote, Jaungoico, erruquitazun ta misericordian aberatza daná-gandic”?

Orixe bai dala eranzute ederra, ceñarequin iracazten duten berdin berdin dirala agravio ta barcacioac, jainco ta guizonen artean.

Baña, arrazoe ta legue naturalaren argui erbalacquin bacarric, eciñ ezagutu zitezquean justicia ta misericordia jainc[ozcoare]n mugac:

¿norc, esateraco, icustean, legue guizonezcoac castigatzen dituztela beti legueausleac urcá edo beste eriotza modu batequin, euren penitenciarri jaramon bague, ta naiz damutu ditecela naiz ez, cergatic au berau bildur izango eztiogu justicia jaincozco eciñ oquertu litequeanari; edo, norc, arrazoe ta legue &^a esango du, penitenciarren ta barcacioaren artean dagoala alaco adisquidetazun edo itsatsitazuna, non da, eciñ dezaqueala justicia jaincozcoac despreciatu gure edoceiñ ere penitencia, ta castigatu barcacio batere bague?

¿norc, arrazoe bacarra lagun duala, erabaqui lezaque, noraño luzatzen ete⁴⁶ dan Jaunaren misericordia au?

¿beguiratzen ote dituan edo ez berdiñberdiñ pecatu guciac, ain berdiñ esquerqueac, nola sarri berriztatuac?

¿barcacioa, ichodotzen dan-á, izango ote dan osoa edo zaticoa, izango ote dan pecatu batzuen ta ez guciena?

¿norc, onez gañera gueyago daná, esan dezaque, Jaungoicoa izango ote dan contentu biotzbarruco penitenciarequin bacarric, edo, escatz[e]n ere ote dituan gorputzeco penitenciarren batzuc, ta ceñ ta nolacoac izan bear duten penitencia obra onelaco campoticoac?

beraz, bear bearra da erriligio errevelacio jaincozcoa, ceñac bacarric iracatzi daguiquegun modua nola garbitu pecatuac eta nola paquetu Jaungoicoa.

LA NOTION D'ÂGE DANS LE TERME "AMI" EN BASQUE ET EN TCHERKESSE

Donostia, 1991-VI-28

Michel Morvan

URA 04-1055 CNRS-Université de
Bordeaux III

Il existe un parallélisme assez frappant du point de vue de la typologie entre la notion d'âge et celle d'ami dans les langues basque et tcherkesse (langue du Caucase Nord-Ouest ou CNO).

a) Examinons tout d'abord le cas du basque: dans cette langue, le terme *adiskide* (ou *adixkide*) "ami" est un mot composé formé dans sa seconde moitié du suffixe *-(k)ide* "semblable, compagnon" équivalent à peu près au préfixe latin *con-*, *com-*, le phonème *-k-* étant un phonème de liaison qui s'est progressivement lexicalisé pour aboutir à *kide* "compagnon, égal, collègue, camarade" tout comme c'est le cas dans de nombreux termes de formation identique, avec *-t-* par exemple: *oki* > *-t-oki* > *toki* "lieu"; *alde* > *-t-alde* > *talde* "groupe"; *egi* > *-t-egi* > *tegi* "bord, endroit, lieu, habitation", etc. Le basque ancien n'accepte les sourdes *k-* ou *t-* à l'initiale que lorsqu'il s'agit d'emprunts ou de termes expressifs, ou encore de variantes de termes basques autochtones ayant subi une forte influence latino-romane. Ces formations sont donc en principe secondaires, sauf en ce qui concerne les termes expressifs.

La première partie du composé étudié, *adis-*, pourrait paraître obscure à première vue, mais la ressemblance avec d'autres termes basques est trop forte pour que l'on ne songe pas à l'en rapprocher: bsq. *adi-tu* "compris, entendu, saisi, perçu", *adin* "âge" ou "contemporain" ou encore "entendement, jugement" (Biscayen, Moguel), *adiña* "autant que, comme". On prétend depuis longtemps que *aditu* proviendrait du latin *audire* "entendre, percevoir, écouter, comprendre" (1). Cela reste à démontrer de manière définitive. La présence du *-n* final dans des formes telles que *adindu* (B) "raisonnable" *adinon* (B,G) "accommodé, proportionné,

(1) Cf. M. Agud/A. Tovar, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca, *ASJU* XXII-1, Saint-Sébastien/Donostia, 1988, 299.

régulier” ou des sens de *adin* tels que “jugement, intelligence” et à rebours des formes sans nasale telles que *adiutu* (B) “accommodé, convenable” peuvent éventuellement faire douter de l’étymologie latine, sans cependant remettre en cause une forte influence probable de *audire*, voire une (con)fusion des deux lexèmes.

C’est en l’occurrence *adin* “âge” qui convient le mieux pour expliquer la formation de *adiskide*. L’ami est celui qui partage avec soi-même un certain nombre de points communs, et notamment l’âge, la contemporanéité tant chronologique que spirituelle, un même état d’esprit. J. Corominas (DCELC) a peut-être tort lorsqu’il croit que le mot est issu de *adi* “intelligence, intention” et non de *adin* “âge” ou “contemporain”. Il pense que le sens “semblable par l’âge, contemporain” de *adiskide* pourrait n’être qu’une pure hypothèse étymologisante (una mera hipótesis etimologizante), “contemporain” se disant *adinkide* en salazarais d’après le *Supl. Azkue* et *adin-ide* ou *adineko* en salazarais, labourdin et roncalais selon Lhande (2). J. Corominas préfère en conséquence une restitution **adi-z-kide* à une restitution **adin-ez-kide* proposée par Lafon (3), Gavel et Lacombe (4) avec le sens de “semblable par l’âge”. C’est Schuchardt (5) qui a le premier rapproché l’élément *adis-* du composé du terme *adin* “âge”. L. Michelena a accepté la solution proposée par Lafon, Gavel et Lacombe (6). Corominas rejoint ainsi Uhlenbeck (7), qui définit *adiskide* comme signifiant “eigentlich gesinnt”, soit: “qui a un état d’esprit singulier”, d’après *adi* “intelligence, intention”.

En réalité, si, comme je suis porté à le croire *adi* et *adin* sont apparentés, la question de savoir si *adiskide* provient de *adi* ou de *adin* devient relativement secondaire. Toutefois il existe un fait linguistique écrasant qui milite en faveur d’un sens premier “âge” pour ce qui touche à la formation du composé et de son signifié “ami”. Un fait typologique. L’évolution notionnelle *âge* > *ami* se trouve être en effet exactement la même en tcherkesse qu’en basque.

b) Le tcherkesse: une preuve décisive. Dans un article paru dans la très sérieuse Revue de kartvélogie *Bedi Kartlisa*, H.J. Smeets (8), qui traite de morphologie tcherkesse, cite dans le même paragraphe les deux termes “âge” et “ami” visiblement formés sur la même racine. Je donne le passage concerné ci-après:

(2) P. Lhande, *Dict. Basque-Français*, Paris, 1926, 9.

(3) R. Lafon, in *RIEV* 26, 1935, 651s. et 27, 1936, 62s.

(4) Cf. in *RIEV* 26, 1935, 653s.

(5) Schuchardt, *Primitiae Linguae Vasconum*, Halle, 1923, 32.

(6) L. Michelena, *Fonética Histórica Vasca*, Saint-Sébastien, 1977, 122.

(7) CC. Uhlenbeck, in *RIEV* 3, 1902, 218.

(8) H.J. Smeets, “Morphologie tcherkesse II. La catégorie de possession”, *Bedi Kartlisa*, Paris/Louvain, 1984, 341.

Texte:

“La possession réciproque s’exprime au moyen du préfixe *ze-*. Ce préfixe s’allie à un nombre restreint de substantifs: *ḡə* ‘frère’, *ḡə.ḡə* ‘soeur’; *nəb.eḡə* ‘ami’, *pəyə* ‘ennemi’; *nəse* ‘belle-soeur’, *mələḡə* ‘beau-frère’; *ḡəəse* ‘compagnon de voyage’, *ḡəən.eḡə* ‘voisin’.

Remarques: (i) *nəse* ne s’emploie qu’exceptionnellement avec *ze-*, on trouve plutôt *nəs.eḡə*; (ii) *-eḡə* est un élément de dérivation qui indique le compagnon en général; cf. *nəbžə* ‘l’âge’, *ḡəəne* ‘la frontière’, *ḡəə* ‘se trouver bien ensemble avec’...”.

On peut constater d’une part que *nəbžə* “l’âge” et *nəb.eḡə* “ami” sont apparentés, dérivés tous deux d’une même racine, et que d’autre part le suffixe *-eḡə* “compagnon en général” possède en tcherkesse exactement la même fonction que le suffixe *-(k)ide* du basque. Il ne fait donc plus aucun doute que le composé “ami” est dérivé dans les deux langues de la notion d’âge et que cette typologie remonte fort loin dans le temps, jusqu’aux substrats pré-indo-européens.

A PROPOS D'UN ANCIEN NOM DU VAURIEN EN JAPONAIS

Donostia, 1991-VI-28

*Michel Morvan
URA 04-1055 CNRS*

Si j'en crois ce que m'en a dit Mlle N. Shiratsuki de l'Université de Kyoto, le terme que je vais étudier ici n'est plus employé par les japonais de nos jours, mais il est encore compris d'eux. On peut donc considérer qu'il s'agit de vieux-japonais ou si l'on préfère d'ancien japonais.

On connaît l'histoire tumultueuse des comparaisons que l'on a parfois tentées entre le japonais et le basque. Elles allaient du travail le plus sérieux d'authentiques savants aux élucubrations les plus échevelées de tel ou tel fantaisiste de service, en passant par le fameux Masaomi Yoshitomi qui, bien que professeur de droit, se mêla en 1937 à Louvain (Belgique) de faire un miracle en faisant se rencontrer, et se comprendre mutuellement, le Basque Saint François-Xavier et une servante d'auberge japonaise à laquelle le célèbre missionnaire aurait demandé du papier pour écrire et se serait entendu répondre, à sa grande surprise, la phrase suivante: *Kore bakari da*, soit: "il n'y a que ceci". Il est bien évident qu'on a inventé cette anecdote parce qu'on avait remarqué la ressemblance entre certains termes basques et certains termes japonais. Ce n'est pas de la science, cela va sans dire (1).

Cela ne préjuge en rien, au demeurant, de la valeur des rapprochements légitimes que l'on est en droit d'essayer. Il se peut aussi, bien sûr, que nous n'ayons affaire qu'à de pures coïncidences du hasard le plus facétieux. S'il est vrai que jap. *bakari* signifie "seulement, uniquement, ne... que", encore faut-il prouver que ce terme a un rapport quelconque avec le basque *bakar* (et non pas *bakari*, la forme basque *bakarrik* devant être analysée en *bakar* + *ik*, la finale ayant la valeur d'un suffixe à tendance partitive-adverbiale).

Il conviendrait notamment de prouver l'existence en vieux-japonais, voire en proto-japonais d'un thème identique à *bat* "un", puisque c'est à

(1) M. Yoshitomi, *Le Japon et sa civilisation. Essai sur l'origine commune des Basques et des Japonais*, Louvain, 1937.

ce numéral qu'on relie habituellement le mot basque *bakar* (de **bat-kar* ou **bad-kar*). On en mesure toute la difficulté. Ceci ne veut pas dire que j'élimine le rapprochement en question; il est souhaitable de toujours laisser la porte ouverte en matière de comparatisme génétique, car on a parfois de bien grandes surprises. C'est une question d'humilité.

Beaucoup plus sérieux en tout cas sera le rapprochement qui suit, car contrairement à bien d'autres en ce domaine basco-japonais, il ne fait pas appel à une comparaison entre le basque et le japonais moderne, généralement décevante, mais à une comparaison entre le basque ancien et le japonais ancien. Cela n'a presque jamais été fait, même par les chercheurs dignes de ce nom. Or le japonais ancien révèle des structures qui ont disparu aujourd'hui et auxquelles on prête rarement attention, peut-être en raison de la difficulté qu'il y a à accéder à ces connaissances concernant des langues lointaines et "exotiques" à nos yeux.

Il existe pourtant des ouvrages qui nous apportent beaucoup de renseignements importants sur le passé de la langue japonaise, notamment celui du Pr. Charles Haguenaer, *Origines de la Civilisation Japonaise* (2) qui, bien que présenté comme un ouvrage d'ethnographie, comporte en réalité au moins quatre cents pages sur six cents consacrées à l'étude linguistique. J'ai choisi pour le présent article un exemple qui me paraît extrêmement intéressant ayant trait à une vieille expression japonaise désignant un individu que l'on nommerait en français un "vaurien". C'est ainsi que Ch. Haguenaer l'a traduit. Ce vieux vocable est en japonais un mot composé, dont la forme est *ese-mono*, ce qui se décompose en *ese* + *mono*. Ch. Haguenaer explique le terme à l'aide de *mono* "individu" et donne à *ese* le sens "mauvais". Le vaurien est donc en quelque sorte un "mauvais homme, un mauvais individu". L'auteur est intrigué par cette vieille forme *ese* et cherche alors à établir un rapprochement avec d'autres langues comme il le fait tout au long de son ouvrage, puisqu'il est partisan de rattacher le japonais à l'ouralo-altaïque plutôt qu'aux langues austro-asiatiques (débat déjà ancien, cf. N. Matsumoto (3), etc.). Il tente de ce fait la comparaison avec une négation toungouse *ehe* qui rend aussi facilement la notion de *mal* ou de *mauvais*. Les deux notions, celle de la négation et celle de "mauvais" se confondent aisément. Le français *vaurien* est lui-même une fossilisation de *vaut-rien* construit sur une négation *rien* (même si c'est un mot à valeur positive à l'origine = quelque chose).

Ch. Haguenaer a certainement raison de comparer le japonais et le toungouse en l'occurrence, mais la forme qu'il utilise pour le toungouse

(2) Paris, 1958, p. 442.

(3) N. Matsumoto, *Le japonais et les langues austroasiatiques*, Paris, 1928.

n'est pas la forme primitive. Il aurait pu faire beaucoup mieux encore s'il avait fouillé davantage cette dernière langue en ce qui concerne la négation. Dans la forme *ehe* il convient de voir en réalité une forme déjà secondaire qui représente un affaiblissement consonantique d'un plus ancien *ese*, parfaitement attesté en toungouse aux côtés de variantes telles que *esi* que l'on transcrit le plus souvent *äsi* comme on le fait pour les langues de cette région habituellement (Asie-Centrale). C'est un détail. On préfère d'ailleurs de plus en plus la graphie latine *e* pour *ä*, en particulier pour la translittération du mongol. Les deux graphies sont interchangeableables et ne doivent pas nous poser de problème. Ch. Haguenaier s'est contenté du toungouse. En cherchant encore plus à l'ouest, il aurait pu trouver la négation mongole *ese* (*äsä*), qui est un peu vieillie elle aussi comme je l'ai signalé dans ma communication au Congrès Mondial Basque sur l'euskara à Saint Sébastien (septembre 1987) (4). Ce n'est donc pas une forme isolée; elle s'inscrit dans une série qui va du mongol au japonais, avec pratiquement toujours la même morphologie, ce qui est un argument en faveur de la continuité ouralo-altaïque vers le Japon.

Que se passe-t-il de l'autre côté, vers l'ouest du Continent Eurasiatique? Il se passe un phénomène tout à fait remarquable: à l'extrémité la plus occidentale de l'Europe, on parle une vieille langue pré-indoeuropéenne isolée qui n'a strictement rien à voir avec les langues qui l'entourent. Cette langue, c'est le basque ou euskara. Elle défie les chercheurs depuis toujours; on a écrit des tonnes de choses sur elle, on a tenté de la relier à toutes les langues du monde ou presque les unes après les autres, sans succès, et l'on a assisté souvent à des exposés ou lu des articles à propos desquels il est préférable de se taire ou de rire en silence. Or dans cette langue extraordinaire, que voit-on? On y voit que la forme de négation n'est autre que *ez* (*z* basque = sifflante sourde). Mieux encore, on peut reconstruire une forme ancienne **eze* grâce à la variante *ze* (dialectes occidentaux, basque du XVIe siècle) que R.M. de Azkue croyait être une simple métathèse de *ez*, mais qui est en fait la preuve d'une structure archaïque **eze* qui s'est réduite tantôt à *ez* par apocope et tantôt à *ze* par aphérèse. G. Lacombe, R. Lafon et L. Michelena ont admis cette ancienne forme proto-basque, même si l'un d'eux, Lafon, préférerait un modèle **etze* réduit à *etz* et *tze*, mais je pense qu'il s'est laissé influencer par sa volonté de relier la négation basque au caucasien, et notamment à une forme *thsa* du CC., en commettant en outre une erreur d'appréciation au sujet des formes basques du type *etzan* "il n'était pas" pour lesquelles il

(4) M. Morvan, Vers un réexamen complet de la question de l'origine du basque, *Actes du Congrès sur la langue basque*, vol. I, Vitoria/Gasteiz, 1988, p. 209.

n'a pas bien su voir qu'elles naissent d'une difficulté de prononciation de *ez zan* et de ses deux sifflantes consécutives (5).

La reconstruction interne basque aboutit par conséquent à une forme de négation en tous points identique à celle qui apparaît en mongol, en tOUNGouse et en vieux-japonais. D'un bout à l'autre de la chaîne, pourrait-on dire, et c'est bien cela qui est impressionnant. De plus nous ne sommes plus tout à fait ici dans le domaine des comparaisons de vocabulaire, mais plutôt déjà dans celui des structures fondamentales. Quatre langues, dont trois ont des liens certains avec ce qu'on a coutume d'appeler l'ouralo-altaïque, possèdent le même forme de négation (car il ne fait pour moi guère de doute que le vieux-japonais *ese* "mauvais" reflète une ancienne négation). On ne peut que considérer qu'il y a là un argument très fort, très lourd, en faveur de l'alignement de la quatrième langue sur les trois autres. Et après tout, que ferait là sinon cette forme de négation basque complètement incongrue dans le concert des formes de négation de type indo-européen, et latin/roman en particulier?

(5) R. Lafon, *Le système du verbe basque au XVIe siècle*, Bordeaux, 1944, p. 533.

ERDI AROKO ETXE-IZENAK ELGETAN

Donostia, 1991-VII-26

Juan San Martin

Argitara berri ditugu Gasteizko Jardunaldiak, 1986ko apirilean ospatu zirenak. Batzar haietan gipuzkoar toponomastikarako arauak eman nituen, sarrera gisa, bereziki bilketa lanak egiteko iturri nagusiak aipatuz, nere iritziaren arabera.

Ordurako bukatutzat nuen “Repertorio toponomástico de Elgueta” deritzan lana. Eta bertan oinarritzen naiz Erdi-Aroko etxe-izenak agertze-ko. Baina, urte berean zabaldu zen M.ª Rosa Ayerbe Iribar-en *Historia del Condado de Oñate y Señorío de los Guevara (s. XI-XVI)*, bere bigarren liburukian agiriak emanaz. Gebaratarrok Elgetako elizen elizainak (maior-domoak) zirenez, agiri zaharragorik eskaintzen digu eta legezko deritzot horien berriak eranstea.

Honelako lanik gehienetan alfabeto zerrendari soilik begiratzen diogu. Gaurkoan ordea, atzizkien zerrenda ere badakarkit, zeren haiek besterik erakusten digute, toki-izenok atzekoz aurrera begiraturik, fosilizaturik gelditu ziren: *-egi, -ain, -ano, -aga, -otz, -ola, -di, -gutia (-gutxia), -gextoa, -aran, -las, -garaikoa*, eta abar, geroko urteetan ez direnez azaltzen. Horien orde z datoz: *-ena, -rena, -kua (-koa), -txiki, -txo, -gainekoa, -goikoa*, eta abar. Bestalde, lehen abereentzako ziren tegiak *-korta* atzizkidunak adibidez, XVIII. menderako etxe bihurturik aurkitzen ditugu eta Abeletxe (abere-etxea) baserri egina XIX.ean.

Hagionimo aipagarriak ez dut aurkitu, Uriarteko Andra Mari eta Elizamendiko Andra Mari edo izan ezik. Baina hauen agiri zaharrik ez dugu, bertako imajina gotikoak ezik. Santikua etxea 1864ean dokumentatu arren, hemen ere arkeologia dugu agiri zaharra, bertako irudiak, San Emeterio eta San Zeledonio Kalagurriko martirien imajina gotikoak dituen ermita ondoan dago, jatorriz hango serora etxea izango zen, noski.

Elgetaren bi auzo nagusiak, Angiozar eta Ubera aintzakotzat hartzen ditugu, Elgetak 1335. urtean hiribildu eraiki zenetik 1928ra arte bertako zituelako, gaur Bergarako direnak. Gainera, Erdi Aroan, Ubera Jaolatz

bezala ezagutzen zen, batzarretarako deiek ere hala aditzera ematen dutenez gero.

Baita, esan beharra dut, Elgetako larradi eta herribasoak pribatuak zirela, Hondarrabiakoak bezala, hiriarenak ziren lurraldeetako biztanle-goarentzat soilik. Honen arrazoa, biak beste erresumen mugetan izateaz gordekizunaren ondoriozkoak ziren.

Gordekizun horren mugak 1339an jarri ziren, Gipuzkoako merio Alvaro de Oñate zen garaian, Elgetako Santa Maria elizan erabagitakoaren arabera. Mugatzea inguratzen zuten izenetan honako hauek agertzen zaizkigu: "Larrasola, sel de Asurza, agua de Arreta, mojonas de Iraegui, mojón de Arrolaraz, mojón de Idoizarraga, Egoarribia de yuso, sel de Ansoa, río Ego arriba hasta Berengarate, Lauremendia, agua de Epela", Joan Ibañez Mondragoeko eskribau publikoaren aurrean erabakirik. Lurralde mugaketazko pribilegio hori beharrezko zitzaion hiribildua osatu ahal izateko.

Torre-zar, Elgeta leinuaren etxea zen noski. Baina argi utzi beharra dut Maia zen tokian Elgeta sortzeaz 1335ean eta Carta-puebla jaso 1373an, hiri bilduaren barnean eraiki zela torretxea, gaur egun kale batek Torre-zar izena daroan lekuan. Orain zutik den Torre, hiribildua zenetik kanpo, "Abridio" ateburuan jartzen duena, ez da Torre-zar, zenbait egilek hala uste badu ere. Lekukotasun zehatzak emateko ez da aski agiri zaharrak aztertzea, tokia bera ere ezagutu beharra dago. Nere ikerketak, Elgetako monografia egitean, argi jarri zuten batzuentzat zalantza zen arazoa. Ikus *Elgueta con Anguiozar y Ubera*-ren 99 eta 115-117 orrialdeetan.

Elgeta leinua, ganboar taldekoa zen eta 1448. urtean Arrasateko erreketan partaide ezezik, bertako lau suemailetarik hiru omen ziren elgetarrak: Otxote Atxaga, Martin Arauz eta Joanes Bergara. Partaide guzien zerrenda eman nuen monografia horren 41-43. orrialdeetan, non beren deituretan agertzen diren Elgetako etxe izenak. Erreketa horregatik, hain zuzen, Gipuzkoako Hermandadeek jauntxoak zigortzea eskatu zion erregeri eta honek, besteak beste, 1456an bota zuen Torre-zar.

Honenbestez, noan Erdi Aroko etxe izenen atzizkiak zerrendan jartzera. Horiek xehetasunik aski emango digute Euskal Herriaren mendealdean. Adibidez, *-ain* delako atzizkiaren mugak aurkitzen diren inguruan bestelako argibiderik ere emango dizkigutela uste dugu.

Irizpide horrekin, etxe izenei eransten dizkiet Erdi Aroko auzo eta toki-izenak, aurkitu ahal izan ditudan neurrian; gehienak nere *Elgueta con Anguiozar y Ubera* (Donostia, 1975) liburutik atereak. Elgetak, mugak jartzean, Bergara eta Eibarrekin auzi gogorak izan zituen eta orduko agiriak ditut lekuko. Eibarkoak ordea Koldo Mitxelenaren omenez Euskal Herriko Unibertsitateak 1985. urtean argitaratu zuen *Symbolae Ludovico*

Mixelena Septuagenario Oblatae liburuaren 995-1006. orrialdeetan "Toponomástica eibarresa medieval" izenburuz eman nituen.

Elgetako toki-izenetarik zenbait ordea, ikus hasieran aipatu dudan lanean: "Nota sobre toponimia menor de Elgueta", *I Onomastika Jardu-naldien agiriak, Toponimia. Gasteiz, 1986ko apirila*. (Onomasticon Vasconiae saileko 4. liburukia), 268-273 orrialdeetan.

Hara hemen atzizkien zerrenda:

- *aga*, Galarraga, 1339; Irarraga, 1448; Zezeaga, 1448.
- *agirre*, Agirre, 1448 (Gaur egun Agerre bezala ezagutzen dena).
- *ain*, Urrupain, XIII. mendeko leinua, J. C. Guerrak dakarrenez. Deitura bera 1448an hatzeman dugu, Mondragoeko erreketan. Urrupain errota ordea 1583. urtean. Lamarain, ojiba formadun etxea, 1573an.
- *alde*, Lexarralde, deitura 1448, baina etxerik ez dugu aurkitu.
- *ano*, Berendano, deitura, 1346an; Marindano, auzoa, 1448an.
- *aran*, Alzuaran, 1448.
- *arte*, Ugarte eta Zabarte, 1448.
- *ate*, Arrate, 1448.
- *barri*, Etxabarri, 1448.
- *be, pe*, Axpe, Dorbe (d'Orbe), 1448; Orbe, 1625.
- *bide*, Egurbide, 1448.
- *buru*, Iraburu, deitura, 1448.
- *de*, Epelde eta Pelde (azken hau d'epelde-tik noski), 1448.
- *dez*, Berrendez, deitura, 1448.
- *di*, Loidi, 1448; Loiti, 1597; Lapurdi, 1597.
- *egi*, Jauregi, Arregi eta Urrexolaegi, 1448an; Urruxolaegi, 1625; Olaegi, 1473; Markiegi, 1484. Hoietan, -egik -etxe adierazi nahi du.
- *eta*, Elgeta, 1335; Aranzaeta, 1397, baina etxe bera 1448.etik Aranzeta; Olayeta, 1581ean eta Olaineta 1625ean; Azkuneta auzoa eta, behar bada, Sagasta, 1567an.
- *etxe*, Guenetxe, 1448.
- *gextoa*, Sorogextoa, 1448.
- *goien*, Irigoien, 1448.
- *guren, -guen*, Iburguen, Aranguren, Mendiguren eta Oxanguren, 1448. urtean.
- *gutxi, -gutxia*, Sagastigutxia, 1405; Mendigutxi, 1448.

- *iz, -tiz, (-titz),* Artis, 1447; Dartiz (d'Artiz, noski) 1513.
- *kata,* Olakata, 1448.
- *las (-lats),* Arrolaraz, toki izena, 1339; Arrolas, 1453.
- *olaza, (-olatza),* Jaunsolaza, 1448. Jaolaza, 1512 (ahoz, Jalotza). Ohartu gindezke, hemen, *-ola* hitzelkartu bezala sartzen dela eta atzizkia soilik *-tza* dela.
- *ola,* Sasola, deitura, 1448.
- *ondo,* Berraondo, deitura, 1346; Berraondo, etxea, 1477.
- *oz, -otz,* Martín de Arauz, 1448an Mondragoren su-maileetariko bat zen; Arrigoz, 1493 (gaur, ahoz, Arraotz deritzagu).
- *su (-tsu),* Albisu, 1453.
- *za, -tza,* Asurza, 1339 (gaur egun Asurtza dena); Bustinza, 1448.
- *zabal,* Irazabal, 1448.
- *zar,* Angiozar, auzoa, 1416; Egurbidezar, 1625.
- *zuri,* Zuri, deitura, 1448; Munazuri, etxea, 1625; Jaun-zuriarena, etxea, 1864.

Deiturek, zalantzarik gabe, etxea zuten jatorriz. Horregatik, agertzen diren une beretik har ditzakegu etxe izentzat, nahiz eta hemen agirien arabera utzi.

Polita da jakitea euskal deiturentzat gazteleraz “de” adigarri erabiltze hori *-koa, -kua, -goa*-tik hartua zena ez dela agertzen Erdi Aroan. Bestalde, esan beharra dut, Elgeta eta inguruko hirietan, deitura soilarentzat ez dela erabiltzen *-tar* edo *-ar*, familiaren jatorria adieraztean edo herritarrena (jentilizioa) denean baizik. Horregatik, inor ez da harrituko atzizki zerrenda honetan, ez Erdi Aroan eta ez geroztiko mende modernoetan, *-tar* edo *-ar* atzizkirik ez aurkitzea etxe eta deituretan.

Zerrendan ez dugu sartu Oxirondo (Santa Marina), Elgetaren sorreratik hamairu urtez bertako zen auzoa.

Ondotik, etxe izenak zerrendatuko ditut, geroztik izan dituzten aldatetarik nagusienak urtez aipatuz.

Urteen araberako bilketa nagusia honako hauetan oinarritzen da:

- 1448, Mondragoeko erreketak.
- 1625, Isastiren *Compendio Historial de Guipúzcoa* (1850ean argitaratua).
- 1639 eta 1662koak eta beste, zaharragoak batez ere, nere *Elgueta con Anguiozar y Ubera* monografiatik (1975ean argitaratua).
- 1864 *Nomenclator de la Provincia de Guipúzcoa*, Diputazioak argitaratua.
- 1928, Angiozar eta Ubera berezi zirenekoa.

AGIRRE (gaur AGERRE dena).

- 1448: *Aguirre*, deitura.
 1864: *Aguirre*, etxea.
 1928: *Aguerre*.

ALBISU

- 1453: *Albisu*, leku izena.
 1625: *Albisua*, etxea.
 1928: *Albichu*.

ALTZUARAN

- 1448: *Alzuaran*, deitura.
 1625: *Alzuaran*, etxea.
 Aitonensemetzako agiriak ematen duenez, leinu honetakoek Navas de Tolosako guduan parte hartu omen zuten, 1212.urtean. Baina, agiria bera XVII. mendekoa da eta horietako guztiak bezala, ez da fidagarri.

ANGIOZAR, auzoa.

- 1416: *Anguyoçar* (M.ª R. Ayerbe, *Hist. del Condado de Oñate...* I, 574 eta II, 120). Auzotzat.
 1448: *Anguiozar*, deitura.

ARANTZETA

- 1397: *Aranzaeta*, deitura (J. C. Guerra, *Ensayo de un padrón histórico de Guipúzcoa*, p. 66).
 1448: *Aranceta*, deitura.
 1625: *Aranzaeta*, etxea.
 1662: *Aranceta*.
 1928: *Aranceta*.

ARRAOTZ

- 1448: *Arauz*, deitura.
 1493: *Arrigoz*, toki izena.
 1809: *Arraoz*, etxea.
 1928: *Arraoz*.

ARRATE

- 1448: *Arrate*, deitura.
 1864: *Arrate*, etxea.

ARREGI

- 1448: *Arregui*, deitura.
 1625: *Arregui*, etxea (torretxea da).
 1639: *Arreguia*, deitura.
 1864: *Arregui-torrea*.
 1928: *Arregui torrea*.

ARTIZ

- 1477: *Artis*, etxea (M.ª Rosa Ayerbe, aipatutako lanean II. liburukia, 217. orr. Gainera Artiçabal errota 219.ean).
 1513: *Dartiz* (d'Artiz), deitura
 1864: *Artiz*

AZURTZA

- 1339: Sel de *Asurza*
 1625: *Assurza*, etxea
 1864: *Azurza*

BERRAONDOENA

- 1346: *Berraondo*, deitura (Guerra, aipatutako lanean, 134. orr.).
 1448: *Barraondo*, deitura.
 1477: *Verraondo*, etxea.
 1625: *Berraondo*, etxea.
 1864: *Berraondoena*.
 1928: *Berraondoena*.

EGURBIDE

- 1448: *Egurbide*, deitura.
 1625: *Egurbide*, etxea.
 1928: *Egurbide*.

Egurbidezar ere bada, baina izen honekin ez da aurkitzen 1625ean Isastik aipatu arte. Hala ere, ez nuke zalantzarik 1448.an aipatzen den deiturarekin baduela ikustekorik.

ELGETA

- 1335: Sorrera urtea, baina 1373an eman zitzaion *Carta-pueblan* dakar honako hau: "puebla nueva que se face en los campos de Maya, a la cual puebla ponemos nombre *Elgueta*". Lope García de Salazar-ek ordea, *Las Bienanzas e fortunas*-en 27. orrian: "El linaje Delgeta son naturales de la villa de Elgueta e suçeden de aquella Villa Dalgueta, e pobladores alli, e del

primero que ay mas memoria, fue Juan Sanches del Geta, que dexo fijo a Martin Sans delGeta, que dexó fijo a Garcia de Algeta. E este Garcia del Geta, dexo fijo a Juan delGeta, e destes ay en aquel linaje e Villa, otros buenos escuderos". Elgeta deiturako ganboar taldeko leinukoena zen Torre-zar. Oraindik zutik dagoen Torre edo Torrekuarekin ez du ezer ikustekorik, zenbait autorek nahasten badute ere.

ETXEBARRI

- 1448: *Echavarri*, deitura.
 1625: *Echavarría*, etxea.
 1928: *Echebarri*.

GALARRAGA

- 1339: *Galarraga*, deitura.
 1625: *Galarraga*, etxea.
 1928: *Galarraga*.

IBARGUEN

- 1448: *Ibarguen*, deitura.
 1864: *Ibarguen*, etxea.

IRARRAGA

- 1448: *Irarraga*, deitura.
 1625: *Irarraga*, etxea.
 1864: *Irarraga*.

IRAZABAL

- 1477: *Iraçabal*, etxea.
 1625: *Irazaval*.

IRIGOIEN

- 1448: *Irigoyen*, deitura.
 1567: *Yrigoyen*, deitura.
 1625: *Irigoyen*, etxea.
 1928: *Irigoyen*.

ITURRI

- 1448: *Iturria*, deitura.
 1625: *Iturri*, etxea.
 1928: *Iturri*.

JAOLATZA

- 1448: *Jaunsolaza*, deitura.
 1512: *Jaolaza*, torretxea.
 1571: *Jaolaça*, Garibay (*Compendio Hist. de España*, Lib. XV, cap. X).
 1625: *Jaolaza*, torrea.
 1928: *Jaolaza*.

JAUNZURIENA

- 1448: *Zuri*, deitura.
 1864: *Jaun-zuriena*, etxea.
 1928: *Jaunzuriena*.

JAUREGI

- 1448: *Jauregui*, deitura.
 1625: *Jauregui*, etxea.
 1864: *Jauregui*.
 1928: *Jauregui*.

LOIDI

- 1448: *Loidi*, deitura.
 1625: *Loidi*, etxea.
 1928: *Loidi*.
 (horrez gainera, Loiti ere bada, 1597an deituraren agiriak eta 1625ean etxearenak bildu ditudanen arabera).

MAIA

- 1335: *Maya* zeritzan tokian eraiki zen *Elgeta* hiribildua.
 1448: *Maya*, deitura. Garai haietan, *Elgeta* eta *Maia* deiturak elkarrekin nahasturik aurkitzen dira.
 1571: *Maya* (Garibay, aipatutako liburuan).

MARINDANO

- 1448: *Marindano*, deitura.
 Elizamendi izeneko Andra Maria dagoen auzo izena da, Angiozar-en.

MARKIEGI

- 1484: *Marquiegui*, deitura.
 1625: *Marquiegui*, etxea.
 1928: *Marquiegui*.

MENDIGUTXI

- 1448: *Baserria*, agiriak dakarrenez: Juan de Loidi, habitante en *Mendiguchi*.
 1625: *Mendiguchia*, etxea.
 1928: *Mendiguchi*.

OJANGUREN

- 1448: *Oxanguren*, deitura.
 1625: *Oyanguren*, etxea.
 1928: *Ojanguren*.

OLAEGI

- 1473: Ochoa Donor -d- *Olaegui*, jaun honen eskultura alabastroz eginiko hilobian, Elgetako Santa Maria elizan. Jaolaza torretzeko jauna zen eta "Guarda y vasallo del Rey" titulatzan zen J. C. de Guerrak dioenez, aipatutako lanean.
 1559: *Olaegui*, deitura.
 1625: *Olaegui*, bi etxe.
 1928: *Olaegui*.

ORBE

- 1448: *Dorbe* (D'Orbe, irakur beza), deitura.
 1625: *Orbe*, etxea.
 1928: *Orbe*.

SAGASTIGUTXIA

- 1405: *Sagastiguchia*, deitura.
 1448: *Sagastiguchia*, deitura.
 1625: *Sagastiguchia*, etxea.
 1928: *Sagastiguchia*.

UGARTE

- 1448: *Ugarte*, deitura.
 1864: *Ugarte*, etxea.
 1928: *Ugarte*.

URREJOLAEGI

- 1448: *Urrexolaegui*, deitura.
 1559: *Urrosolaegui*, deitura (J. S. M., *Elgueta con Anguiozar y Ubera*, 172. orrialdean).

- 1625: *Urruxolaegui*, etxea.
 1864: *Urrejolaegui* zar.
 1928: *Urrejolaegui* zarra.

URRUPAIN

- XIII. m.: *Urrupain*, etxea eta leinua, Mondragoen Elgetako jatorrikoak (J. C. Guerra, aipatutako lanean, 584. orr.).
 1448: *Urrupain*, deitura.
 1567: *Urrupain*, maiorazgo sortzailea Juan Ochoa de Urrupain (ikus nere *Elgueta con Anguiozar y Ubera*-ren 144. orr.).
 1928: *Urrupain*, etxea.

ZABARTE

- 1448: *Zabarte*, deitura.
 1625: *Cabarte*, etxea.
 1864: *Zavarte*.
 1928: *Zabarte*.

ZEZEAGA

- 1448: *Zezeaga*, deitura.
 1559: *Ceceaga* eta *Ceziaga*, deiturak pertsona berean (ikus nere *E.A.U.*-ren 173. orr.).
 1625: *Ceceaga*, etxea.
 1864: *Ceceaga*.
 1928: *Ceceaga*.

Honenbestez bukatzen dut “Erdi Aroko etxe izenak Elgetan”. Baina esan beharra dut, honen lagungarri izango dela aspaldi egina dudana “Repertorio de casas de Elgueta” delako lana. Zeinetan ikus ditzakegun, zehatz-mehatz, orainarteko aldakuntzak eta ondotik eraiki ziren etxe izenak, zein atzizki berritzeak, urtez urte nola jarraitu duen.

Azkenik, merezi du esandakoaren adierazgarri Erdi Aroaz gerotziko atzizkiak zerrendan ematea, aldakuntzen erakusgarri, oraingo grafian:

- andi*, -*andia*, Markiegi andia, 1928 (Marquiegui mayor); Okarandi, 1864 (bi eratara har ditzakeena, -*andi* eta -*di*; zeren Okaran hitza, Eibarren bezala Elgetan ere “ciruelo”, *Prunus domestica* baita).
- andikoa*, Olaikorta-andikoa.
- azpikoa*, Ariola azpikoa, 1625 eta, etxe bera, Ariola barrena, 1864; Sostoa azpikoa, 1625.

- barren*,
-*barrena*, Aldatxarren, 1864; Aldaz-barren, lehengo etxe bera, 1928; Balzola barrena, 1928.
- beitia*, Irazabalbeitia, XVII. mendean (J. C. Guerrak, *Ensayo de un padrón...* liburuan dakarrenez).
- bekoa*, Agirre-bekoa, 1625.
- bolu*, Gañekobolu, 1864 (bolu = errota).
- buru*, Aranburu, XVI. m.; Larrabilburu, 1802, leku-izena).
- ena*, Gesalena, 1928an, 1635ean Gesala hutsik zena; Jaun-zuriena, 1864; Pauloena, 1864.
- erre*, Ikazerre, 1625 eta Ikazerre, 1928.
- erreka*, Alzerreka, 1864 (ahoskeraz, Altzerreka).
- errota*, Loidi errota, 1928.
- gaiñekoa*, Aguleta-gaiñekoa, 1864.
- garaikoa*,
-*garai*, Arroeta garaikoa, 1625; Egotxeaga garaikoa, 1625; Ariola garaikoa, 1625; Sostoa garaikoa, 1625; Orbe garai, 1928.
- gibel*, Larragibel, 1625.
- goikoa*,
-*goikua*, Aguirre goikoa, 1625.
- goitia*, Partegoitia, auzoa.
- gorria*,
-*gorri*, Pagadigorria, 1625; Bustingorri, 1864.
- ibar*, Askasibar, 1625; Berezeibar, deitura, 1780; Berezi-bar de Elkoro, 1864.
- ika*, Bazterrika, 1625.
- ka*, Txaraka, 1928.
- koa*, -*kua*, Aldekoa, deitura, 1639;
- goa*, Aldekua, etxea, 1864; Aldekoena, 1928; Abadekoa, 1794; Abadekua, 1864; Errementarikoa, 1928; Santikua, 1864 (San Emeterio eta San Zeledonio, imajina gotikoak, Kalagurriko martirien izeneko ermitaren ondoko etxea); Txaingoa, 1864; Urdingoa, 1864.

- korta*, Mendrarakorta, 1625; Mendrakorta, 1928; Olai-korta, 1625.
- luze*, Egiluze, 1625.
- mendi*, Otamendi, 1625; Elizamendi, 1864.
- na*, Altuna, 1559, deitura, eta 1625, etxea.
- oa*, Sostoa, 1603 (behar bada -toa litzake).
- oba*, Koroba, 1864.
- sarri*, Oronsarri, 1625; deitura eta etxe bera, Goronsarri, 1767an eta 1864an.
- sakon*, Kortasakon, 1928.
- txiki*, Etxebarri-txiki, 1864 (*-txiki* honen antzinako adierazpena zen *-gutxia* edo *-gutxi*. Sagastigutxia, 1405ean agertzen da); Marquiegui menor, 1928, gauza bera da, *-gutxi* = *menor*.
- txo*, Larrabiltxo, 1794; Bolintxo, 1864; Etxetxo, 1928; Garraztegitxo, 1928.
- une*, Mendiune, 1662. (Altuna bera Alt-una ez ote?).
- zua*, Beçua, 1625; Beizua, 1864.
- tzua*,

REPERTORIO TOPONOMASTICO DE ELGUETA

Juan San Martín

Han transcurrido diez años (1) desde que publiqué la obra monográfica *Elgueta con Aguiozar y Ubera*, para la que recopilé la relación de caseríos existentes en el transcurso de la historia, pero que quedó fuera de ella por sobrepasar los límites de extensión establecidos por la Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián, promotora y editora de la colección "Monografías de Pueblos Guipuzcoanos".

Para la confección del presente repertorio apliqué las reglas fundamentales que deben regir básicamente para este tipo de trabajos en Guipúzcoa, teniendo en cuenta los linajes medievales, la lista de apellidos de los asistentes en representación de cada casa o familia al Concejo abierto a campana tañida durante la época foral (poniendo especial empeño en que fueran de actas de la primera mitad del siglo XVII), el *Nomenclátor de la Provincia de Guipúzcoa* editado por la Diputación hacia 1864, y por último el censo de casas que obra en el Ayuntamiento.

Son también de gran utilidad las consultas a autores clásicos de nuestras historias, muy especialmente Lope de Isasti.

Hay que seguir fielmente al escrito aun a sabiendas de que los propios autores alteraron algunos nombres al pretender actualizar la grafía o modificando según su criterio. Por consiguiente, es muy natural que se pongan reparos cuando los predecesores no cumplieron ese precepto. Más aún por los que se dejaron influenciar por alguna de las formas dialectales, la que ellos conocían, pero no la que utilizaban los propios del lugar. Así se dan los casos, por ejemplo, de escribir *berri* en vez de *barri*, *goena* en lugar de *guena* y *-koa* por *-kua*, en la cuenca del Deva.

Siempre habrá algunas excepciones. Aunque se registre *Irigoyen*, que no corresponde al *Uri* de la cuenca; hay que pensar en la mala transcrip-

(1) El presente repertorio, que no ha podido ver la luz, fue escrito en 1985. La monografía referida. *Elgueta con Anguiozar y Ubera* se publicó en 1975.

ción de algún escribano o de apellido que se estableció en el lugar en época tardía. Ello no impide algunos casos difíciles de aclarar, como pueden ser *Iribe* y sus derivados en la zona de Elgueta y Vergara, donde figuran antagónicamente: *iri* frente a *uri* y *uru*; a no ser que provenga de *ira*, *helecho*.

Existe un *Repertorio de nombres geográficos. Guipúzcoa*, realizado por Ana María Inda Sauca, editado en 1976 bajo la dirección de Antonio Ubieto por la Universidad de Valencia, que no es nada fiable por las fuentes utilizadas. Dicho trabajo se basa en el Mapa Topográfico del Instituto Geográfico y Catastral, escala 1:50.000, cuando aquí le consideramos inútil para este tipo de trabajos; por otro lado el Diccionario Geográfico de Madoz, tan exiguo en toponimia menor; y para completar, efectuó consultas a los propios municipios, de los que únicamente le respondieron el 50 % de los Ayuntamientos.

En cuanto a caseríos, no es obra seria ni fiable *Caseríos de Guipúzcoa* de Iñaki Linazasoro que no supo valerse del *Nomenclátor* del siglo pasado, que sigue siendo más perfecto que lo que nos ha podido llegar por vía oral.

La mayoría de las referencias documentales del presente repertorio, lógicamente, remiten a mi monografía sobre Elgueta, añadiéndole el censo efectuado en 1928, con habitantes inclusive. Fue realizado en vísperas de la segregación de los barrios de Anguiozar y Ubera. La obra de Linazasoro nos servirá para testimoniar su existencia en 1974, y en algunos casos para mostrarnos la derivación que va tomando la forma oral y los errores que se pueden cometer basándose únicamente en ella. Al margen de las aludidas diferencias dialectales, porque en Elgueta, Anguiozar y Ubera se sigue pronunciando *barri*, *guen*, *-kua*, etc.

Abeletxe y Korta denotan antiguos establos habilitados modernamente para casa.

En el encabezamiento, en el presente repertorio, figura el nombre más convencional, admitiendo su derivación evolutiva. A continuación, entre paréntesis, llevará una letra mayúscula que indica su pertenencia a Elgueta (E), Anguiozar (A) o Ubera (U).

Cada nombre irá precedido del año en que aparece, que a su vez viene a ser indicativo del documento de procedencia. Naturalmente, la grafía se ha respetado como en la fuente originaria. Cosa que no podemos garantizar si el autor o escribano del que hemos tomado hiciera lo propio.

Los años de mayor frecuencia corresponden a las siguientes fuentes:

1448, al rol de banderizos elguetarras que intervinieron en el asedio de Mondragón. Material que fue extraído de la obra *Oñacinos y Gamboi-*

nos de Juan Carlos de Guerra y trasladados a las páginas 41-43 de la monografía Elgueta con Anguiozar y Ubera. Ref. (EAU).

1625, año que Isasti escribió el *Compendio Historial de Guipúzcoa* (publicado en 1850). Lo relativo a casas solariegas de Elgueta se recoge en las páginas 100 y 101. Ref. (CHG).

1639 y 1662, corresponden a Actas de sesiones del Ayuntamiento y Acta del Concejo abierto, respectivamente, que se recogen textualmente en el Apéndice de mi monografía, páginas 158-165. Ref. (EAU).

1864, *Nomenclátor de la Provincia de Guipúzcoa*, por la Diputación. El año no es del todo exacto sino convencional a la vista del período de su realización, pues no consta año de impresión. Ref. (Nomenclátor).

1928, Relación de casas con sus habitantes o propietarios, censo efectuado en vísperas de segregarse los barrios de Anguiozar y Ubera de la villa de Elgueta a la que pertenecieron desde sus orígenes. Se distingue por incluir, entre paréntesis, los nombres de sus habitantes o cabezas de familia que ocupaban la casa en aquella fecha.

Y, por último, 1974, fecha de la publicación de *Caseríos de Guipúzcoa* de Iñaki Linazasoro, indicativo de la existencia en esa fecha y de las posibles modificaciones por confiar excesivamente en la transmisión oral.

Además, figuran otros años con remisión a las páginas de la monografía (EAU), donde figuran por diversas circunstancias históricas.

Por último, he añadido las referencias medievales que aporta M.ª Rosa Ayerbe en *Historia del Condado de Oñate y Señorío de los Guevara* (s. XI-XVI). Ed. 1985. Estas referencias, al igual que otras como el *Ensayo de un Padrón Histórico de Guipúzcoa* de Juan Carlos de Guerra, San Sebastián, 1929, serán citadas puntualmente según procedencia del dato.

SIGLAS

(A)	Anguiozar
(E)	Elgueta
(U)	Ubera
(EAU)	<i>Elgueta con Anguiozar y Ubera</i> , de J. San Martín.
(CHG)	<i>Compendio Historial de Guipúzcoa</i> , de L. de Isasti.
(Nomenclátor)	<i>Nomenclátor de la Provincia de Guipúzcoa</i> , editado por la Excm. Diputación.
(CG, Lin.)	<i>Caseríos de Guipúzcoa</i> , de I. Linazasoro.

EL CASERIO EN LA TOPONOMASTICA

Abadekua (E)

- 1794: Casa *Abadecoa* (EAU., p. 44).
- 1864: Casa *Abadecua(s)* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Abadecoa* (Habitante: Juan José Olañeta).
- 1974: Casa *Abade* (CG. Lin.).

Abadekua albergue (E)

- 1864: Casa *Abadecua(s)* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Abadecoa* Albergue.

Abadekua (U)

- 1864: Casa *Abadecua* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Abadecoa* (Casa cural. Hab.: Eusebio Bereciartua).

Abeletxe (E)

- 1864: Casa *Abeleche* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Abeleche* (Hab.: José Ramón Aranceta).
- 1974: Casa *Abeletxe* (CG. Lin.).

Abeletxe (E)

- 1864: Casa *Abeleche* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Abeleche* (Deshabitada).

Agerre (E)

- 1448: Apellido *Aguirre*. Pedro y Martín de *Aguirre* (EAU, p. 41).
- 1567: Apellido Licenciado *Aguirre* (EAU, p. 152).
- 1639: Apellido *Aguirre* (EAU, p. 161).
- 1698: Apell. *Aguirre* (EAU, p. 173).
- 1864: Casa *Aguirre* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Aguerre* (Hab.: José Francisco Ojanguren).
- 1974: Casa *Agarre* (CG. Lin.).

Agirrebeña (U)

- 1625: Casa *Aguirre becoa* (CHG).
- 1662: Apell. *Aguirrebeina* (EAU, p. 159).
- 1662: Apell. Aguirrebeitia (J.C. Guerra, *Ensayo de un padrón histórico de Guipúzcoa*, p. 24).
- 1864: Casa *Aguirre-beña* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Aguirrebeña*.
- 1974: Casa *Agarre bekoa* (*Agarrebeña*) (CG. Lin.).

Agirre goikua (U)

- 1625: Casa *Aguirre goicoa* (CHG).
- 1864: Casa *Aguirre-goicoa* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Aguirre goicua* (Hab.: Francisco Lamariano y Juan Ramón Aranzábal).
- 1974: Casa *Agarre goikoa* (CG. Lin.).

Agirrezezeaga (E)

- 1625: Casa *Aguirre ceceaga* (CHG).
- 1864: Casa *Aguirre-ceceaga* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Aguirrezeceaga* (Hab.: Domingo Arana y Joaquín Igartua).
- 1974: Casa *Agirrezezeaga* (CG. Lin.).

Agirre urkilaza (A)

- 1928: Casa *Aguirre urkilaza* (Figura únicamente en el censo realizado antes de la segregación de los barrios de Anguiozar y Ubera, en 1928, como vivienda “inhabitada”. En el Nomenclátor de la Provincia de Guipúzcoa, en 1864, figura un caserío con el nombre de *Aguirre de Uriarte*, pero no podemos asegurar si se refiere a la misma casa).

Agirre Uriarte (E)

- 1625: Casa *Aguirre Uriarte* (CHG).

Agurlaeta bekua (A)

- 1603: Apellido Pedro de *Agurlaeta* (EAU, p. 132).
- 1625: Casa *Agurlaeta* (CHG).
- 1639: Apellido *Agurlaeta* (EAU, p. 16).
- 1662: Apellido *Agurleta* (EAU, p. 159).
- 1864: Casa *Aguleta azpicoa* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Agurlaeta abajo* (Hab.: Norberto Gallastegui).
- 1974: Casa *Agurlaeta* (Aguleta) (CG. Lin.).

Agurlaeta goikua (A)

- 1864: Casa *Aguleta-gañecoa* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Agurlaeta arriba* (Hab.: José Ignacio Aranzabal).

Albergue (U)

- 1928: Casa *Albergue* de José Julián Urcelay.

Albistegi (U)

- 1625: Casa *Albistegui* (CHG).
- 1639: Apell. P.º Ybañes de *Albistegui* (EAU, p. 161).
- 1662: Apell. *Abvistegui* (EAU, p. 159).

- S. XVIII: Apell. *Albistegui* (EAU, p. 132, 162 y 173).
 1864: Casa *Albistegui* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Albistegui* (Hab.: Eusebio Uribecheverria).
 1974: Casa *Albiztegi* (CG. Liz.).

Albistegi zubi (U)

- 1928: Casa *Albistegui zubi* (Molino deshabitado).

Albisu (E)

- 1453: Toponimia *Albisu* (EAU, p. 35).
 1581: Apell. *Pedro de Albisua* (EAU, p. 133).
 1625: Casa *Albisua* (CHG).
 1662: Apell. *Alvisua* (EAU, p. 159).
 1864: Casa *Albisua* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Albichu* (hab.: Aniceto Arrazola).
 1974: Casa *Albitxu* (CG. Lin.).

Aldas barren (A)

- 1864: Casa *Aldacharren* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Aldas barren* (Molino deshabitado).

Aldatza (A)

- 1864: Casa *Aldatza* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Aldatza* (Hab.: Donato Belastegui).
 1974: Casa *Aldatza* (CG. Lin.).

Aldekoena (A)

- 1639: Apell. *Domingo de Aldecoa* (EAU, p. 161).
 1864: Casa *Aldecocua* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Aldekoena* (Hab.: Juan Domingo Elorza).
 1974: Casa *Aldekoena* (CG. Lin.).

Altamira etxebarri (A)

- 1864: Casa *Altamira* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Altamira echeverri* (Hab.: Manuel Lamarain).
 1974: Casa *Altamira* (CG. Lin.).

Altube (E)

- 1625: Casa *Altube* (CHG).
 1639: Apell. *Juan y Juan Garcia de Altube* (EAU, p. 161).
 1662: Apell. *Altube* (EAU, p. 159/160).
 1864: Casa *Altube de Uriarte* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Altube* (Hab.: Pedro Retolaza).
 1979: Casa *Altube* (CG. Lin.).

Altube albergue (E)

1928: Casa *Altube albergue* (Propiedad de Retolaza).

Altube (A)

1639: Apellidos que hacemos constar, en 1639.

1662 y 1662 a la casa de *Altube* de Elgueta, son atribuibles a esta de Anguiozar.

1864: Casa *Altube de Marindano* (Nomenclátor).

1928: Casa *Altube* (Hab.: Nicolás Bengoa).

Altuna (A)

1559: Apell. Martin de *Altuna* (EAU, p. 172).

1625: Casa *Altuna* (CHG).

1864: Casa *Altuna* (Nomenclátor).

1928: Casa *Altuna* (Hab.: Daniel Laspiur y Jose Echaniz).

1974: Casa *Altuna* (CG. Lin.).

Altzerreka (A)

1864: Casa *Alzerreca* (Nomenclátor).

1928: Casa *Altzerreca* (Hab.: Eusebio Laspiur).

1974: Casa *Altzerreka* (CG. Lin.).

Alzuaran azpikua (A)

1212: Apell. Martin de *Alzuaran* (EAU, p. 133). Se cuenta que participó en la batalla de las Navas de Tolosa, lo que nunca es fiable.

1448: Apell. Lope y Juan *Alzuaran* (EAU, p. 41).

1625: Casa *Alzuaran* (CHG).

1662: Apell. *Alzuaran* (EAU, p. 159).

1864: Casa *Alzuaran* (Nomenclátor).

1928: Casa *Alzuaran abajo* (Hab. Modesto Eguren).

1974: Casa *Alzuaran azpikoa* (Escudo) (CG. Lin.).

Alzuaran goikua (A)

1928: Casa *Alzuaran arriba* (Hab.: Jose Agustin Lombide).

1974: Casa *Alzuaran goikoa* (CG. Lin.).

Andikoetxe (A)

1864: Casa *Andicoechea* (Nomenclátor).

1928: Casa *Andicoeche* (Hab.: Doroteo Loiti).

1974: Casa *Andikoetxe* (CG. Lin.).

Andudi (U)

- 1625: Casa *Andudi* (CHG).
- 1639: Apell. Pedro *de Andudi* (EAU, p. 161).
- 1864: Casa *Andudi* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Andudi* (Hab.: Vicente Azcarate y Faustino Basauri).
- 1974: Casa *Anduri* (CG. Lin.).

Anduza (E)

- 1864: Casa *Anduza* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Anduza* (Deshabitada).

Anguiozar

- 1416: Monasterio de *Anguyoçar* (M.R. Ayerbe, *Hist. del Condado de Oñate y Srio. de los Guevara*, I vol. Estudio, p. 574, y II vol. Documentos, p. 120).
- 1448: Apell. Juan de *Anguiozar* (EAU, p. 41).
- 1534: Apell. Juan de *Anguiozar*, hijo de Pedro de *Anguiozar*, natural de Elgueta, emigra a Nicaragua (*Catálogo de pasajeros de Indias*, vol. I. Sevilla, 1940).
- 1571: Top. *Anguioçar* (Garibay, *Compendio Hist. de España*, Lib. XV, cap. X).
- 1571: Apell. *Ochoa de Anguiozar*, señor del solar de Anguiozar (J.C. Guerra, Ob. cit., p. 410).
- 1567: Apell. Pedro de *Anguiozar* (EAU, p. 152) y Valle de *Anguiozar* (EAU, p. 153).
- 1625: Casa *Anguiozar* (CHG).
- 1639: Apell. *Anguiozar* (EAU, p. 162).
- 1662: Apell. *Anguiozar* (EAU, p. 159). Parroquia plateresca (EAU, p. 103/104).
- 1851: Apell. Juan Angel *Ochoa de Anguiozar* (EAU, p. 172).
- 1864: Casa *Anguiozar Barrio* (Nomenclátor).

Ansuategi (E)

- 1603: Apell. *Ansoategui* (EAU, p. 133).
- 1625: Casa *Ansoategui* (CHG).
- 1639: Apell. *Ansoategui* (EAU, p. 162).
- 1647: Apell. Domingo de *Ansoategui* (EAU, p. 172).
- 1662: Apell. *Ansoategui* (EAU, p. 159).
- 1864: Casa *Ansoategui* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Ansoategui* (Hab.: Pio Ugalde).
- 1974: Casa *Ansuategi erdikoa* (Escudo) (CG. Lin.).
(Casa tipo palaciega de estilo Renacimiento tardío).

Ansuategi bazterra (E)

- 1625: Casa *Ansoategui* (CHG. Isasti señala 2 casas Ansoategui).
- 1928: Casa *Ansuategui bazterra* (Hab.: Jose M.ª Aranceta).
- 1974: Casa *Asuategi baztarra* (CG. Lin.).

Aranburu (U)

- S. XVI; Apell. *Aramburu* (EAU, p. 134).
 1864: Casa *Aramburua* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Aramburua* (Hab.: Cesareo Loidi).
 1974: Casa *Aranburu* (CG. Lin.).

Aranzabal (E)

- 1625: Casa *Aranzaval* (CHG).
 1785: Apell. *Aranzabal* (J.C. de Guerra, Ob. cit., p. 679).
 1864: Casa *Aranzabal* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Aranzabal* (Hab.: Juan Jose Aranzabal).
 1974: Casa *Aranzabal* (CG. Lin.).
 (Ubica en la zona conocida por Aranzeta zearra y entre la misma e Iturri-kastillo está la ermita San Blas).

Aranzeta (E)

- 1397: Apell. Martín Sánchez de *Aranzaeta* (J.C. Guerra, *Ensayo de un padrón histórico de Guip.*, p. 66).
 1448: Apell. Juan de *Aranceta* (EAU, p. 41).
 1559: Apell. *Aranzaeta* (EAU, p. 171) en los S. XVI y XVIII también aparecen *Aranzaeta* (EAU, p. 134).
 1625: Casa *Aranzaeta* (CHG).
 1662: Apell. *Aranceta* (EAU, p. 158).
 1864: Casa *Aranceta* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Aranceta mayor* (Hab.: Pedro Basauri).
 1974: Casa *Arantzeta* (CG. Lin.).
 (Nota: En 1534, Juan de Arneta, hijo de Juan de Arneta y de María de Arneta, vecino de Elgueta, marcha a Nicaragua con el gobernador Contreras. Debe tratarse de los Aranceta).

Aranzeta menor (E)

- 1625: Casa *Aranzaeta* (CHG, señala 2 casas).
 1928: Casa *Aranceta menor* (Hab.: Elias Ascasibar).
 1974: Casa *Arantzeta erdikoa* (CG. Lin.).

Arberorbe (A)

- 1625: Casa *Arberorbe* (CHG).

Arbulukua (A)

- 1928: Casa *Arbulucoa* (Hab.: Ambrosio Oleden y Juan Lascurain).
 1974: Casa *Arbulu* (CG. Lin.).

Arexaurrenaga (A)

- 1625: Casa *Arexaurrenaga* (Dos casas CHG).

Ariola bekua (E)

- 1625: Casa *Ariola azpicoa* (CHG).
 1864: Casa *Ariola-barrena* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Ariola abajo* (Hab.: Jose María Gorrochategui).
 1974: Casa *Aixola bekoa* (CG. Lin.).
 (Caserío con una puerta ojival, probablemente de comienzos del S. XVI. Dicha puerta fue desmontada para su aprovechamiento en el casco urbano de la villa de Elgueta).
 (Tal vez es ésta la casa de la ferrería citada en 1658. Véase *Ariola erdikua* y *Olakua*).

Ariola erdikoa (E)

- 1625: Casas, *Ariola azpicoa* y *Ariola garaicoa* (CHG).
 1658: Ferrería, *Ariola*. (Domingo de Maguna, descendiente del solar de Maguna en Vizcaya y vecino de Elgueta era forjador en 1658. Fabricaba petos, espaldares y otras armas para SM. en la ferrería de Ariola, marcándolas con el cuño Maguna, según consta en la pág. 382 del *Ensayo de un Padrón histórico de Guipúzcoa, según el orden de sus familias pobladoras*, de J.C. de Guerra. San Sebastián, 1928).
 1794: Casa *Adiola de medio* (EAU, p. 44).
 1864: Casa *Ariola-erdikoa* (Nomenclátor).
 (Véase *Olakua*).

Ariola goikua (E)

- 1625: Casa *Ariola garaicoa* (CHG).
 1928: Casa *Ariola arriba* (Hab.: Jose Domingo Basauri).
 1974: Casa *Aixola goikoa* (CG. Lin.).
 (Los caseríos Ariola, en el límite con Zaldibar, han desaparecido bajo las aguas en la presa de su nombre. Aguas que abastecerán a los municipios de Eibar y Ermua. Actualmente se conoce la presa por Aixola, que viene de la evolución *Ariola*, *Arixola*, *A(r)ixola*).

Arraotz (E)

- 1448: Figura un Martín de *Arauz* entre los incendiarios de Mondragón (EAU, p. 41). Podría ser el actual *Arraotz*.
 1493: Top. *Arrigoz* (EAU, p. 32).
 1809: Casa *Arraotz* (EAU, p. 47).
 1864: Casa *Arraocés* (Nomenclátor), pluralizado al ser una casa con dos viviendas.
 1928: Casa *Arraotz* (Hab.: Jose Martín Arana y Martín Vergareche).
 1974: Casa *Arraotz* (CG. Lin.).

Arrate (A)

- 1448: Apell. Juan de *Arrate* (EAU, p. 41).
 1864: Casa *Arrate* (Nomenclátor).

- 1928: Casa *Arrate* (Hab.: Eustaquio Gallastegui).
 1974: Casa *Arrate* (CG. Lin.).

Arregi torrea (A)

- 1448: Apell. Martin de *Arregui* (EAU, p. 41).
 1625: Casa *Arregui* (CHG).
 1639: Apell. *Arreguia*.
 S. XVII: Apell. *Arreguia* (EAU, p. 134 y 165).
 1864: Casa *Arregui-torrea* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Arregui torrea* (Hab.: Lorenzo Alday).
 1974: Casa *Arregui torre* (CG. Lin.)
 (Casa con torre interna central. Su estructura general está muy alterada).

Arregi etxetxo (A)

- 1864: Casa *Arregui-echecho* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Arregui echecho* (Hab.: Josefa Larrañaga Lazcano).
 1974: Casa *Arregi etxetxo* (Arrikotxo) (CG. Lin.).

Arretse (A)

- 1625: Casa *Arretse* (CHG).
 1674: Apell. *Arrese* (J.C. Guerra, *Ob. cit.* p. 88).

Arriandia (Felizenekoa, errota) (E)

- 1864: Casa *Arriandia* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Arriandia* (Hab.: Jose Arizmendi).

Arroeta azpikua (A)

- 1625: Casa *Arroeta* (CHG).
 1864: Casa *Arroeta* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Arroeta abajo* (Hab.: Jose Francisco Aranzabal).
 1974: Casa *Arrota azpi* (Arrueta azpi) (CG. Lin.).

Arroeta goikua (A)

- 1625: Casa *Arroeta garaicoa* (CHG).
 1928: Casa *Arroeta arriba* (Hab.: Vicente Gorosabel).
 1974: Casa *Arrota gain* (Arrueta gain) (CG. Lin.).

Artiz (U)

- 1477: Casa *Artis*. (M.R. Ayerbe, *Hist. del Condado de Oñate*, vol. II - Documentos, p. 217. Además, cita molino *Articábal* en la p. 219).
 1513: Apell. Pedro *Dartiz*, padre de Lope de Elguesta que emigró a América el 10 de octubre de 1513 (*Catálogo de pasajeros de Indias*. Vol. I. Sevilla, 1940). El apellido *Dartiz*, debe leerse *d'Artiz*.

- 1864: Casa *Artiz* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Artiz* (Hab.: Tomás Ascasibar y Ramón Elizburu).
 1974: Casa *Artiz* (CG. Lin.).

Askar-ondo (A)

- 1864: Casa *Ascasibare* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Ascar-ondo* (Molino deshabitado).

Askasibar (A)

- 1625: Casa *Ascasibar* (CHG).
 1639: Apell. *Ascassibar* (EAU, p. 161).
 1647: Apell. *Ascasibar* Garraztegui (EAU, p. 172).
 1662: Apell. *Ascasibar* (EAU, p. 159).
 1864: Casa *Ascasibare* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Ascasibar mayor* (Hab.: Zacarías Echeverría).
 1974: Casa *Ascasibar* (CG. Lin.).

Askasibar bolu (A)

- 1864: Casa *Ascasibare* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Ascasibar bolu* (Hab.: Pedro Belastegui).
 1974: Casa *Askasibar bolu* (CG. Lin.).

Azkuneta (A)

Barrio de Anguiozar, donde radica la ermita San Martín (Véase pág. 84 de EAU.).

Azula (E)

- 1625: Casa *Asula* (CHG).
 S. XVII: Apell. *Asula* (J.C. Guerra, Ob. cit., p. 311).
 1864: Casa *Asula* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Azula* (Hab.: Francisco Elorza y Juan José Zabaleta).
 1974: Casa *Azula* (CG. Lin.).

Azurtza (E)

- 1339: Top. *Sel de Asurza* (pp. 26, 32 y 79 en EAU.).
 1371: Top. *Sel de Asurza* (EAU, p. 14).
 1625: Casa *Assurza* (CHG).
 S. XVII: Apell. *Asurza* (EAU, pp. 134 y 161).
 1864: Casa *Azurza* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Azurza mayor* (Hab.: Francisco Gárate).
 1974: Casa *Azurtza* (CG. Lin.).
 (Junto al caserío ubica la ermita de Santiago, que está en el paso de la antigua calzada de Elgueta a Eibar).

Azurtza menor (E)

1928: Casa *Azurza menor* (Hab.: Ramon Ansola).

Balzolarrena (E)

1864: Casa *Balzola-barrena* (Nomenclátor).

1928: Casa *Balzolarrena* (Hab.: M. Zubierremertería. Deshabitado).

Bartolotxonea

1864: Casa *Bartolochoenea* (Nomenclátor).

Barrenetxea (U)

1864: Casa *Barrenechea* (Nomenclátor).

1928: Casa *Barrenechea* (Hab.: Francisco Urcelay).

1974: Casa *Barrenetxea* (CG. Lin.).

Barrutia (Jose-Martingua) (E)

1928: Habitado por Angel Agirreazaldegui. Caserío incorporado a la calle de San Roque.

1974: Casa *Josemartingoa* (Barrutia) (CG. Lin.).

Baztarrika (E)

1625: Casa *Bazterrica* (CHG).

1794: Casa *Bazterrica* (EAU, p. 44).

1864: Casa *Baztarrika* (Nomenclátor).

1928: Casa *Baztarrika* (Hab. Valentín Iturricastillo).

1974: Casa *Bazterrika* (CG. Lin.).

Beizua (E)

1625: Casa *Beicua* (CHG).

1864: Casa *Beizua* (Nomenclátor).

1928: Casa *Beisua* (Hab.: Justo Elcoro-Barrutia).

1974: Casa *Beizu* (CG. Lin.).

Berezibar elkoru (A)

1780: Apell. *Bereceybar* (J.C. Guerra, *Ob. cit.*, p. 130).

1864: Casa *Berecibar de Elcoro* (Nomenclátor).

1928: Casa *Berecibar elcoro* (Hab.: Julián Elorza y Tomás Gallastegui).

Berraondoena (A)

1346: Apell. García de *Berraondo* (J.C. Guerra, *Ensayo de un padrón histórico de Guip.*, p. 134).

1448: Apell. *Ochoa de Barraondo* (EAU, p. 42).

- 1477: Casa *Verraondo* (M.R. Ayerbe, *Hist. del Condado de Oñate*, vol. II-Documentos, p. 217).
 S. XVI: Apell. *Berraondo* (EAU, p. 135).
 1625: Casa *Berraondo* (CHG)
 1864: Casa *Berraondoena* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Berraondoena* (Hab.: Juan Miguel Pagalde y Casiano Gaztelu).
 1974: Casa *Berraondoena* (CG. Lin.).

Bidebitarte (U)

- 1928: Casa *Videbitarte* (Hab.: Apolinar Olañeta).

Birjiña etxebarri (E)

- 1928: Casa *Birjiña echeverri* (Propiedad de Juan Francisco Aranzabal. Deshabitado).

Blankon Etxebarri (E)

- 1928: Casa *Blancon echeverri* (Deshabitada).

Bolintxo (A)

- 1864: Casa *Bolincho* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Bolincho* (Hab.: Timoteo Aranzabal).
 1974: Casa *Bolintxo* (CG. Lin.).

Bronzekua (U)

- 1928: Casa *Broncecoa* (Hab.: Jose Angel Guisasola).

Bustingorri (E)

- 1864: Casa *Bustingorri* (Nomenclátor).
 (Caserío desaparecido. Existía al norte del territorio de Elgueta en la vertiente occidental del monte Galdaramiño y no lejos del caserío Arraoz).

Calvidos (E)

- 1625: Casas *Calvidos* (CHG. Isasti señala dos casas. Es la única referencia, y tal vez habría que leer Zalbide(s); de C, Ç = Z).

Egiluze (E)

- 1625: Casa *Eguiluce* (CHG).
 1864: Casa *Eguiluce* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Eguiluce* (Hab.: Juan Andrés Iribecampos).
 1974: Casa *Egoluze* (CG. Lin.).

Egoarbitza (E)

- 1591: Top. *Eguarbitza* (Doc. Arch. Municipal).
- 1864: Casa *Eguarbitza* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Eguarbitza* (Hab. Juan Domingo Olaortua).
- 1974: Casa *Eguarbitza* (CG. Lin.).

Egotxeaga aurtengua (E)

- 1794: Casa "*Casa nueva de Egocheaga*" (EAU, p. 44).
- 1864: Casa *Egocheaga* Barrio (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Egocheaga aurtengoa* (Hab. Dionisio Larruarain).

Egotxeaga bekua (E)

- 1625: Casa *Egocheaga azpicoa* (CHG).
- 1794: Casa *Egocheaga de abajo* (EAU, p. 44).
- 1864: Casa *Egocheaga* Bar. (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Egocheaga abajo* (Hab.: Matias Barrutia y Pascual Berechinaga).

Egotxeaga goikua (E)

- 1625: Casa *Egocheaga garaicoa* (CHG).
- 1639: Apell. *Egocheaga* (EAU, p. 161).
- 1794: Casa *Egocheaga* (EAU, p. 44).
- 1864: Casa *Egocheaga* (Barriada. Nomenclátor).
- 1928: Casa *Egocheaga arriba* (Hab.: Marcos Alzuaran y Lorenzo Villar).

Egotxeaga albergue (E)

- 1864: Casa *Egocheaga* Bar. (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Egocheaga albergue* (Propiedad de Alzuaran).

Egurbide (U)

- 1448: Apell. Fortuño *de Egurbide* (EAU, p. 42).
- 1625: Casa *Egurvide* (CHG).
- S. XVI a XVIII: Apell. *Egurbide* (EAU, p. 135/136 y 159/161).
- 1864: Casa *Egurbide* Barriada (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Egurbide* (Hab. Jose M.ª Gaztelu y Miguel Ig. Gabilondo).
- 1974: Casa *Egurbide aundi* (CG. Lin.).

Egurbide txiki (U)

- 1864: Casa *Egurbide* Barriada (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Egurbide menor* (Hab.: Jose Julian Urcelay).
- 1974: Casa *Egurbide txiki* (CG. Lin.).

Egurbidezar (U)

- 1625: Casa *Egurbidezar* (CHG).
 1639: Apell. Pedro de *Egurbidezar* (EAU, p. 161).
 1864: Casa *Egurbide* Barriada (Nomenclátor).
 1928: Casa *Egurbidezar* (Hab.: Luis Eguren).
 1974: Casa *Egurbide zarra* (CG. Lin.).

Eguren (E)

- 1864: Casa *Eguren* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Eguren* (Hab.: Simon Bolinaga).
 1974: Casa *Eguren* (CG. Lin.).

Eguzkitza (A)

- 1864: Casa *Eguzquiza* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Eguzquiza* (Hab.: Guillermo Santa Cruz).
 1974: Casa *Eguzkitza* (CG. Lin.).

Elgeta

- Carta-puebla 1373: “puebla nueva que se face en los campos de Maya, a la cual puebla ponemos nombre Elgueta” (EAU, p. 145).
 Documentos de 1387 y 1446. Apell. *Elgueta* (EAU, p. 136).
 1513: Figura un Lope de *Elguesta*, hijo de Pedro Dartiz y de Juana de Gauchalgui, vecinos de Elgueta, como emigrante a América (*Catálogo de pasajeros de Indias*, Vol. I, Sevilla, 1940). Transcripción defectuosa, debe leerse *Elgueta*.
 1571: Top. *Elgueta* (Garibay, *Compendio Hist. de España*, Lib. XV, cap. X).

Elizalde (A)

- 1612: Apell. *Elejalde* (J.C. Guerra, Ob. cit., p. 176).
 1625: Casa *Elexalde* (CHG).
 1662: Apell. *Elexalde* (EAU, p. 158).
 1864: Casa *Elizalde* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Elizalde* (Hab.: Felix Retolaza y Dionisio Gaztelu).
 1974: Casa *Elizalde* (CG. Lin.).

Elizamendi (A)

- 1864: Casa *Elizamendi* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Elizamendi* (Hab.: Josefa Olavarrieta y Juan Legorburu). (Casa seroral junto a la ermita de su nombre. Nuestra Sra. de Elizamendi en el barrio de Marindano, existía en 1625. (Véase EAU, p. 87/89). Imagen del gótico florido (EAU, p. 100/102).

Errekalde (E)

- 1864: Casa *Recarte* (Nomenclátor).
1928: Casa *Errekalde* (Hab.: Braulio Uncetabarrenechea).
1974: Casa *Errekalde* (CG. Lin.).

Errementarikua (U)

- 1928: Casa *Errementaricoa* (Hab. Agustin Mugica).
1974: Casa *Ubera (Errementarikua)* (CG. Lin.).

Errota (E)

- 1864: Casa *Errota eche* (Nomenclátor).
1928: Casa *Errota* (Propiedad de Pagadigorria. Deshabitada).

Errota azpikua (E)

- 1928: Casa *Errota azpicoa* (Deshabitada).

Errotabarri (A)

- 1864: Casa *Errota-berri* (Nomenclátor).
1928: Casa *Errotabarri* (Hab.: Mauricio GancheGUI).
1974: Casa *Errotaberri* (CG. Lin.).

Errotagaiñ (U)

- 1928: Casa *Errotagaiñ* (Hab.: José Agustín Marquiegui).
1974: Casa *Errotagain* (CG. Lin.).

Errota gañekua (E)

- 1928: Casa *Errota gañecoa* (Hab.: Jose Basauri).

Erroteaga (A)

- 1864: Casa *Erroteaga* (Nomenclátor).
1928: Casa *Erroteaga* (Hab.: Aniceto Larrañaga).
1974: Casa *Erroteaga* (CG. Lin.).

Eskolakua (Vivienda de las escuelas) (U)

- 1928: Casa (De dos viviendas) *Eskolacoa* (Hab.: por un maestro y una maestra).

Etxebarri (U)

- 1448: Apell. *Echavarri* (EAU, p. 42).
1567: Apell. *Echavarría* (EAU, p. 148/149).

- 1621: Apell. Pedro de *Echevarria* y Jauregui (EAU, p. 135).
 1625: Casa *Echavarria* y *Echavarria Urrutia* (CHG).
 1864: Casa *Echevarri de Urrutia* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Echebarri* (Hab.: Pedro Jose Marquiegui y Francisco Aranzabal).
 1974: Casa *Etxeberri* (CG. Lin.).

Etxebarri txiki (U)

- 1864: Casa *Echevarri-chiqui* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Echeverri menor* (Hab.: Maria Albisu).

Etxetxo (E)

- 1864: Casa *Andra-Maria* (Nomenclátor).
 Casa junto a la ermita de Ntra. Sra. de Uriarte. La primera noticia de esta ermita se remonta a 1590. Ermita gótica en ruinas, e imágenes góticas, Sta. Ana y Andra Mari que proceden de la misma hoy en la parroquia de Elgueta. (EAU, pp. 75-77 y 94-97).
 1928: Casa *Echecho* (Hab.: Francisco M.ª Sagastiguchia).
 1974: Casa *Etxetxo* (CG. Lin.).

Galarraga arriba (A)

- 1339: Apell. Juan *Garcia de Galarraga* (EAU, p. 24).
 1567: Apell. *Galarraga* (EAU, pp. 149/152).
 1625: Casa *Galarraga* (Dos casas. CHG).
 1864: Casa *Galarraga* Barriada (Nomenclátor).
 1928: Casa *Galarraga* (Hab.: Jose Fuldain).
 1974: Casa *Galarraga* (CG. Lin.).

Galarraga erdikua (A)

- 1864: Casa *Galarraga* Barriada (Nomenclátor).
 1928: Casa *Galarraga medio* (Hab.: Cipriano Alberdi).
 1974: Casa *Galarraga erdikoa* (CG. Lin.).

Galarraga casilla (A)

- 1864: Casa *Galarraga* Barriada (Nomenclátor).
 1928: Casa *Galarraga casilla* (Hab.: Antonio Ascasibar).

Galarraga sakona (A)

- 1625: Casa *Galarraga* (Dos casas. CHG).
 1864: Casa *Galarraga* Barriada (Nomenclátor).
 1928: Casa *Galarraga sacona* (Hab.: Juan Luis Ascasibar).
 1974: Casa *Galarraga sakona* (CG. Lin.).

Gañeko bolu (A)

- 1864: Casa *Gañecobolu* (Nomenclátor).
1928: Casa *Gañeco bolu* (Hab.: Mariano San Torcuato).
1974: Casa *Gañeko bolu* (CG. Lin.).

Garraztegi azpikua (A)

- 1625: Casa *Garrastegui* (CHG).
1647: Apell. Juan García de Ascasibar *Garraztegui* (EAU, p. 172).
1864: Casa *Garraztegui* (Nomenclátor).
1928: Casa *Garraztegui abajo* (Hab.: Juan José Albisua).
1974: Casa *Garraztegi azpikoa* (CG. Lin.).

Garraztegi gañekua (A)

- 1928: Casa *Garraztegui arriba* (Hab.: Domingo Aldecoa).
1974: Casa *Garraztegi gañekoa* (CG. Lin.).

Garraztegitxo (A)

- 1928: Casa *Garrazteguicho* (Hab.: Julián Arocena).
1974: Casa *Garrastegi etxetxo* (CG. Lin.).

Gesalena (A)

- 1635: Apell. *Guesala* (J.C. Guerra, Ob. cit., p. 256).
1928: Casa *Guesalena* (Hab.: Rufino Berraondo y Antonio Garay).
1974: Casa *Gesalana* (CG. Lin.).

Golonetxea (U)

- 1864: Casa *Golonechea* (Nomenclátor).
1928: Casa *Golonechea*. (Anteriormente se escribió *Gilenechea* y parece corregido por encima. Hab.: Pedro Echeverría).
1974: Casa *Goenetxea* (Golonetxea) (CG. Lin.).

Gongeta (A)

- 1625: Casa *Gongaeta* (CHG).
1662: Apell. *Gongueta* (EAU, p. 159).
1864: Casa *Gongoeta* (Nomenclátor).
1928: Casa *Gongueta* (Hab.: José Laspiur y Casimiro Arbulu).
1974: Casa *Gongeta* (CG. Lin.).

Goronsarri abajo (A)

- 1625: Casa *Oronsarri* (CHG). Puede haber error de transcripción. Próximo a la ermita San Miguel (ver EAU, p. 87).

- 1767: Apell. *Goronsarri* (J.C. Guerra, Ob. cit., p. 233).
 1864: Casa *Goronsarri* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Goronsarri* (Hab.: Ignacio Gallastegui).
 1974: Casa *Goronsarri* (Gonsarri) (CG. Lin.).

Goronsarri goikua (A)

- 1864: Casa *Goronsarri* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Goronsarri arriba* (Hab.: Ramón Velar).
 1974: Casa *Garonsarri goikua* (CG. Lin.).

Gosetegi (E)

- 1864: Casa *Gosétegui* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Gosetegi* (Hab.: Andrés Aramburu).
 1974: Casa *Gozategi* (CG. Lin.).

Ibarguren (E)

- 1448: Apell. Juan de *Ibargüen* (EAU, p. 42).
 1864: Casa *Ibargüen* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Ibargüen* (Hab.: Pedro Ignacio Larrañaga y José Ascasibar).
 1974: Casa *Ibarguren* (CG. Lin.).

Ikatzerre (E)

- 1625: Casa *Icazerre* (CHG).
 1709: Apell. *Icazerre* (J.C. Guerra, Ob. cit., p. 256).
 1864: Casa *Icatzarri* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Icatzerre* (Hab.: Luciano Aranceta).
 1974: Casa *Ikatzerre* (CG. Lin.).

Irarraga azpikua (U)

- 1448: Apell. Fortuño de *Irarraga* (EAU, p. 42).
 1625: Casa *Irarraga* (CHG. 2 casas).
 1639: Apell. *Irarraga* (EAU, p. 162).
 1864: Casa *Irarraga* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Irarraga abajo* (Hab.: Sotero Irarraga).

Irarraga medio (U)

- 1625: Casa *Irarraga* (CHG. Señala 2 casas).
 1864: Casa *Irarraga* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Irarraga erdikua* (Hab.: Asencio Larrañaga y Pedro José Urcelay).

Irarraga gañekua (U)

- 1928: Casa *Irarraga arriba* (Hab.: Juan Laspiur).
 1974: Casa *Irarraga gañekoa* (CG. Lin.).

Irazabal (E)

- 1477: Casa *Iraçabal* (M.R. Ayerbe, *Hist. del Condado de Oñate*, vol. II. Documentos, p. 217).
 1625: Casa *Irazaval* (CHG).
 1779: Apell. *Irazabal* (J.C. Guerra, Ob. cit., p. 284).

Irazabalbeitia

- S. XVII: Casa *Irazabalbeitia* (J.C. de Guerra, *Ensayo de un padrón histórico de Guip.*, p. 284).

Iribe (A)

- 1625: Casa *Iribe* (CHG).
 1770: Apell. *Iribe* (J.C. Guerra, Ob. cit., p. 286).
 1864: Casa *Iribe* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Iribe* (Hab.: Valentín Ojanguren).
 1974: Casa *Iribe* (Irube) (Escudo) (CG. Lin.).

Iribe erdikua (A)

- 1864: Casa *Iribe* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Iribe medio* (Deshabitada).

Iribe etxetxo (A)

- 1864: Casa *Iribe-echecho* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Iribecochecho* (Hab.: Valentín Aranzabal).
 1974: Casa *Iribe etxetxo* (Irukotxo) (CG. Lin.).

Irigoyen (A)

- 1448: Apell. Ochoa de *Irigoyen* (Padre e hijo de igual nombre) (EAU, p. 42).
 1567: Apell. Pedro Ochoa de *Yrigoen* (EAU, p. 152).
 1559: Casa *Irigoyen* (EAU, p. 172).
 1625: Casa *Irigoyen* (Dos casas. CHG).
 1639: Apell. *Yrigoien* (EAU, p. 161).
 1662: Apell. *Yrigoien* e *Yrigoen* (EAU, p. 159).
 1864: Casa *Irigoyenes* (Barriada. Nomenclátor).
 1928: Casa *Irigoyen* (Hab.: Vicente Berraondo y Pablo Ruiz).
 1974: Casa *Irigoyen* (Irugain) (CG. Lin.).

Irigoyen Zabala (A)

- 1625: Casa *Irigoyen* (CHG. Señala 2 casas).
 1864: Casa *Irigoyenes*. Barriada (Nomenclátor).
 1928: Casa *Irigoyen Zabala* (Hab.: Cirilo Achotegui).
 1974: Casa *Irigoyen Zabala* (CG. Lin.).
 (Casa renacentista, EAU, p. 117).

Iruauzo (A)

1928: Casa *Iruauzo*, electra (Deshabitada).

Iturbe (E)

1603: Apell. Martin de *Yturbe* (EAU, p. 137).

1625: Casa *Iturbe* (CHG).

1747: Apell. Martin de *Iturbe* (EAU, p. 172).

1794: Casa *Iturbe* (EAU, p. 44).

1833: Apell. *Iturbe* (EAU, p. 48).

1864: Casa *Iturbes* Barriada (Nomenclátor).

1928: Casa *Iturbe mayor* (Hab.: Meliton Arana).

1974: Casa *Iturbe* (CG. Lin.).

Iturbe (E)

1864: Casa *Iturbes* Barriada (Nomenclátor).

1928: Casa *Iturbe menor* (Hab.: Apolinar Gallastegui).

Iturbe albergue (E)

1864: Casa *Iturbes* Barriada (Nomenclátor).

1928: Casa *Iturbe albergue* (Propiedad de Apolinar Gallastegui).

Iturri (E)

1448: Apell. Pedro y Juan de *Iturria* (EAU, p. 42).

1625: Casa *Iturri* (CHG. Isasti señala dos casas).

1662: Apell. *Yturri* (EAU, p. 159) (*Iturri-Castillo*, EAU, p. 115. Apell. Secretario de Elgueta a finales del S. XVIII y primeros del XIX, EAU, p. 43/44).

1928: Casa *Iturri* (Hab.: Félix Sarasqueta y Modesto Aranzabal).

1974: Casa *Iturbe* (CG. Lin.).

Izaguirre (E)

1625: Casa *Izaguirre*

Jaolatza (Jalotza) (E)

1448: El Abad de *Jaunsolaza* (EAU, p. 42).

1512: Casa *Jaolaza* (J.C. Guerra, Ob. cit., p. 270).

1567: Valle de *Jaloza* y *Jaolaza* (Torre medieval, EAU, p. 115; en las pp. 154/155 se lee sucesivamente *Jaolaza*. En el S. XVI y parte del XVII llevaba el nombre *Jaolaza* el barrio de *Ubera*, EAU, p. 115).

1571: Top. *laolaza* (Garibay, *Compendio Hist. de España*, Lib. XV, cap. X).

1625: Torre *Jaolaza* (CHG).

1864: Casa *Jaolaza* (Nomenclátor).

1928: Casa *Jaolaza* (Hab.: José M.ª Ascasibar).

1974: Casa *Jaolatza* (Jalotza) (CG. Lin.).

Jaunzuriena (A)

- 1448: Apell. *Zuri* EAU, p. 43).
- 1864: Casa *Jaun-zuriena* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Jaunzuriena* (Hab.: Felipe Ojanguren).
- 1974: Casa *Jaunzuriena* (Jaunziña) (CG. Lin.).

Jauregi (A)

- 1448: Apell. Fortun de *Jauregui* (EAU, p. 42).
- 1559: Apell. San Juan de *Jauregui* (EAU, p. 171).
- 1567: Apell. *Jauregui* (EAU, p. 148/149).
- 1621: Apell. Pedro de Echevarría y *Jauregui* (EAU, p. 135).
- 1625: Casa *Jauregui* (CHG).
- 1864: Casa *Jauregui* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Jauregui abajo* (Hab.: Juan Berraondo).
- 1974: Casa *Jauregi* (Jarai) (CG. Lin.).

Jauregi goikua (A)

- 1928: Casa *Jauregui de arriba* (Deshabitada, propiedad de Donato Belastegui).

Jauregi etxetxo (A)

- 1864: Casa *Jauregui-echecho* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Jauregui casilla* (Hab.: Pedro Larrañaga).
- 1974: Casa *Jauregi etxetxo* (Jarakotxo) (CG. Lin.).

Jugazqueta (A)

- 1625: Casa *Jugazqueta* (Dos casas. CHG).

Kastilokua (E)

- S. XVIII - XIX: Apell. *Iturricastillo* (EAU, p. 43/44).
- 1864: Casa *Castillocoa* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Castillocoa* (Hab.: Francisco Iturricastillo).
- 1974: Casa *Castillo* (CG. Lin.).
(Casa fortaleza renacentista. Entre la misma y Aranzabal ubica la ermita de San Blas).

Koroba (A)

- 1864: Casa *Coroba* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Codoba* (Hab.: Manuel Berraondo).
- 1974: Casa *Koroba* (CG. Lin.).

Kortasakon (E)

- 1928: Casa *Cortasacon* (Hab.: Atanasio Aranzabal).

Lamarain (A)

- 1573: Casa Juan *Lamarain* (el mozo), Señor de la Casa Lamarain en Elgueta (J.C. de Guerra, *Ensayo de un padrón histórico de Guip.*, p. 305).
 1639: Apell. Pedro de *Lamarain* (EAU, p. 161).
 1864: Casa *Lamarain* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Lamarain* (Hab.: Rufino Lamarain). (Caserío ojival, EAU, pp. 99-100. En sus proximidades radica la ermita de San Bartolomé).

Lamarain (abeletxe) (A)

- 1928: Casa *Lamarain abajo* (Deshabitada).

Lapurdi azpikua (E)

- 1597: Top. *Lapurdi* (en un Documento del Archivo Municipal).
 1625: Casa *Lapurdi* (CHG).
 1708: Top. *Lapurdi* (EAU, p. 57).
 1794: Casa *Lapurdi de abajo* (EAU, p. 44).
 1864: Casa *Lapurdi* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Lapurdi abajo* (Hab.: José Manuel Zabala).
 1974: Casa *Lapurdi azpikoa* (CG. Lin.).

Lapurdi gañekua (E)

- 1708: Top. *Lapurdi* (EAU, p. 57).
 1864: Casa *Lapurdi* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Lapurdi arriba* (Hab.: Pío Aranceta).
 1974: Casa *Lapurdi gañekoa* (CG. Lin.).

Larrabill (E)

- 1802: Top. *Larrabilburu*, topónimo en 1802 (EAU, p. 65).
 1864: Casa *Larrabill* (Nomenclátor).

Larrabiltxo (E)

- 1794: Casa *Larrabilcho* (EAU, p. 44).
 1864: Casa *Larrabilcho* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Larrabilcho* (Hab.: Máximo Aranceta).
 1974: Casa *Larragibel txiki* (Larrabiltxo) (CG. Lin.).

Larragibel (E)

- 1625: Casa *Larraguibel* (CHG. Dos casas).
 1928: Casa *Larraguibel* (Hab.: Pello Lamariano).
 1974: Casa *Larragibel* (Larrabil) (CG. Lin.).

Larragibel albergue (E)

1928: Casa *Larragibel* albergue (Propiedad de Pablo Lamariano).

Larrañaga (A)

1662: Apell. *Larrinaga* (EAU, p. 159).
 1864: Apell. *Larrañaga* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Larrañaga* (Hab.: Pedro Aranzal).
 1974: Casa *Larrañaga* (CG. Lin.).

Larrosakua (E)

1864: Casa *Larrosacoa* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Larrosacoa* (Hab.: Gregorio Arizmendi).
 1974: Casa *Larrosa* (CG. Lin.).

Larrosakua albergue (E)

1928: Casa *Larrosacoa* albergue.

Lasarte (A)

1625: Casa *Lasarte Urritia* (CHG).
 1662: Apell. *Lasarte* (EAU, p. 158).
 1864: Casa *Lasarte de Altuna-mendia* y *Lasarte de Gomendia* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Lasarte* (Hab.: Valentin Gorosabel).
 1974: Casa *Lasarte* (CG. Lin.).

Lasarte (E)

1625: Casa *Lasarte* (CHG).

Loidi (A)

1448: Apell. Juan de *Loidi* (EAU, p. 42).
 1625: Casa *Loidi* (CHG).
 1639: Apell. Domingo López de Sagastiguchia *Loyri* (EAU, p. 161).
 1864: Casa *Loidis* Barrio (Nomenclátor).
 1928: Casa *Loidi mayor* (Hab.: Santos Loidi).
 1974: Casa *Loidi* (CG. Lin.).

Loidi errota (A)

1864: Casa *Loidis* Barriada (Nomenclátor).
 1928: Casa *Loidi errota* (Hab.: Félix Echeverría).
 1974: Casa *Loidi bolu* (CG. Lin.).

Loidi etxebarri (A)

- 1864: Casa *Loidis* Barriada (Nomenclátor).
 1928: Casa *Loidi echeverri* (Hab.: Luis Loidi).
 1974: Casa *Loidi etxeberri* (CG. Lin.).

Loidi etxebarri albergue (A)

- 1864: Casa *Loidis* Barriada (Nomenclátor).
 1928: Casa *Loidi echeverri albergue* (Propiedad de Luis Loidi).

Loiditxo (A)

- 1864: Casa *Loidis* Barriada (Nomenclátor).
 1928: Casa *Loidicho* (Deshabitada, propiedad de Santos Loidi).

Loiti (A)

- 1597: Apell. *Loiti*. Pedro Ochoa Loiti vecino y capitán de Elgueta. J.C. de Guerra, *Ensayo de un padrón histórico de Guip.*, p. 367.
 1625: Casa *Loiti* (CHG).
 1639: Apell. *Loyti* y *Loyri* (EAU, p. 161).
 1662: Apell. *Loyiti* y *Loyti* (EAU, p. 159).
 1864: Casa *Loiti* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Loiti* (Hab.: Antonio Iribecampos).

Lopealdaoste (A)

- 1864: Casa *Lopealdaoste* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Lopealdaoste* (Hab.: Antonio Ugarte y Claudio Loiti).
 1974: Casa *Lopaldaoste* (Lope) (CG. Lin.).

Maia (E)

- 1335: La villa de Elgueta se fundó en los campos de *Maya* en 1335.
 1448: Apell. Sancho García y Lope García de *Maya* (EAU, p. 42).
 1571: Top. *Maya* (Garibay, *Compendio Hist. de España*, Lib. XV, cap. X).

Marindano barrio (A)

- 1448: Apell. Juan de Juanes *Marindano* (EAU, p. 42).
 En el barrio Marindano radica el santuario de Ntra. Sra. de Elizamendi (EAU, p. 87).

Markiegi aundia (E)

- 1488: Apell. *Marquiegui*. Martín Sánchez de Marquiegui, vecino de Elgueta. (J.C. de Guerra, *Ensayo de un padrón hist. de Guip.*, p. 387).
 1590: Apell. *Marquiegui* (EAU, p. 76).
 1625: Casa *Marquiegui* (CHG).

- 1639: Apell. Adrián R. de *Marquiegui* y M. Pérez de *Marquiegui* (EAU, p. 161/164).
 1662: Apell. Francisco García *Marquiegui* Alcalde y Juez (EAU, p. 158/159).
 1864: Casa *Marquiegui* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Marquiegui mayor* (Hab.: Pedro Olañeta).
 1974: Casa *Markiegi aundia* (Markinagusi) (CG. Lin.).

Markiegi txiki (E)

- 1928: Casa *Marquiegui menor* (Hab.: Nicolás Marquiegui y José Gregorio Olañeta).
 1974: Casa *Markiegi txiki* (Markitxiki) (CG. Lin.).

Martokua (U)

- 1928: Casa *Martocoa* (Hab.: Cesario Eguren).
 1974: Casa *Martokua* (CG. Lin.).

Meitegi (E)

- 1625: Casa *Meitegui* (CHG).

Mendigutxi (A)

- 1448: Caserío *Mendiguchi* (EAU, p. 42. Como referencia a Juan de Loidi, habitante en Mendiguchi).
 1603: Apell. Domingo de *Mendiguchia* (EAU, p. 138).
 1625: Casa *Mendiguchia* (CHG).
 1662: Apell. *Mendiguchia* (EUA. p. 159).
 1864: Casa *Mendiguchia* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Mendiguchi* (Hab.: Antero Alberdi).
 1974: Casa *Mendigutxi* (Menditxi) (CG. Lin.).

Mendiune torre (A)

- 1662: Apell. *Mendiune* (EAU, p. 159).
 1864: Casa *Mendiuna-torrea* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Mendiune-torre* (Hab.: José Bengoa).

Mendrakorta (E)

- 1625: Casa *Mendraracorta* (CHG).
 1928: Casa *Mendracorta* (Hab.: José Antonio Atonasagasti).
 1974: Casa *Merdrakorta* (CG. Lin.).

Migelena (A)

- 1864: Casa *Miguelena* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Miguelena* (Hab.: Félix Ascasibar).
 1974: Casa *Miguelena* (CG. Lin.).

Miravalles (E)

- 1864: Casa *Miravalles* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Miravalles* (Hab.: Mauricio Gorrochategui).
 1974: Casa *Miravalles* (CG. Lin.).

Mokorrekua (E)

- 1928: Casa *Mocorrecoa* (Deshabitada. Derribada por el propietario).

Munazuri (E)

- 1625: Casa *Munazuri* (CHG).
 1864: Casa *Munazuri* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Munazuri* (Deshabitada).

Neuta (U)

- 1928: Casa *Neuta* (Hab.: Emeterio Ceceaga).

Ojanguren (E)

- 1448: Apell. Fortunio y Juan López *Ojanguren* (EUA, p. 42).
 1625: Casa *Oyanguren* (CHG).
 1639: Apell. Martín Ybanes de *Oyanguren* (EAU, p. 161).
 1662: Apell. *Oyanguren* (EAU, p. 158).
 1810: Apell. *Ojanguren* (EAU, p. 47).
 1864: Casa *Ojangurene* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Ojanguren* (Hab.: Eulogio Ojanguren y Lorenzo Antonio Arizmendi. Véase Ermita San Martín, EAU, pp. 75 y 98).
 1974: Casa *Ojanguren* (Escudo) (CG. Lin.).

Ojanguren etxabarri (E)

- 1928: Casa *Ojanguren echeverri* (Hab.: Cipriano Arocena).

Okandi (U)

- 1864: Casa *Ocarandi* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Ocandi* (Hab.: José Angel Olañeta).
 1974: Casa *Okarandi* (Okandi) (CG. Lin.).

Olaegi mayor (E)

- 1473: Apell. Ochoa Donor -d- *Olaegui* (EAU, pp. 99 y 139). Era señor de Jaolaza, y se titulaba Guarda y vasallo del Rey (J.C. de Guerra, Ob. cit., p. 420).
 1559: Apell. Martín Antón de *Olaegui* (EAU, p. 171).
 1567: Apell. Mateo Ibañez de *Olaegui* (EAU, p. 152).

- 1590: Apell. *Olaegui* (EAU, p. 76).
 S. XVI y XVII: Apell. *Olaegui* (EAU, pp. 140, 161 y 171).
 1625: Casa *Olaegui* (Dos casas. CHG).
 1662: Apell. *Olegui* y *Olaegui* (EAU, p. 159).
 1864: Casa *Olaegui* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Olaegui mayor* (Hab.: José Julián Irazabal e Ignacio Osoro).
 1974: Casa *Olaegui mayor* (Oley) (CG. Lin.).
 (Ochoa Donor -d- Olaegui posee estatua yacente en la Parroquia de Elgueta, con fecha de 1473. Ved EAU, pp. 99, 139 y 140).

Olaegi menor (U)

- 1928: Casa *Olaegi menor* (Hab.: Isidro Ascasibar y José Ascasibar).
 1974: Casa *Olaegi menor* (Oley txiki) (CG. Lin.).

Olaikorta emendikua (E)

- 1625: Casa *Olaicorta* (CHG).
 1864: Casa *Olaicorta-erdicoa* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Olaicorta acá* (Hab.: José M.ª Zubierreentería).
 1974: Casa *Ollakorta* (CG. Lin.).

Olaikorta andikua (E)

- 1864: Casa *Olaicorta-andicoa* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Olaicorta allá* (Hab.: José M.ª Zubierreentería).

Olakua (E)

- 1864: Casa *Olazarra*, molino harinero (Nomenclátor).
 1928: Casa *Olakua* (Hab.: Seberiano Beistegui).
 (Por su situación entre *Ariola bekua* y *Ariola goikua*, es probable que ésta fuera *Ariola-erdikoa*. En el *Nomenclátor de la Provincia de Guipúzcoa* no aparece *Ariola goikua* y en la relación del municipio, de 1928, tampoco figura *Ariola-erdikua* y en la lista se presenta a *Olakua* entre ambos *Ariola*, la de arriba y la de abajo. Pudo ser también la que regendaba Domingo de Maguna en 1658. Sin embargo, la que conservó parte de arquitectura ojival fue *Ariola bekua*).

Olañeta (U)

- 1581: Apell. *Olayeta* (J.C. de Guerra, *Ensayo de un padrón histórico de Guip.*, p. 442).
 1625: Casa *Olaineta* (CHG).
 1639: Apell. *Olaineta* (EAU, pp. 140, 161 y 162).
 1647: Apell. *Olaineta* (EAU, p. 172).
 1864: Casa *Olañeta* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Olañeta* (Hab.: Agapito Olañeta y Juan Olañeta).
 1974: Casa *Olañeta* (CG. Lin.).

Olatza (E)

- 1864: Casa *Olatza* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Olatza* (Hab.: Roque Garay).
 1974: Casa *Olatza* (CG. Lin.).

Orbe (A)

- 1448: Apell. Juan *Dorbe* (Léase D'Orbe, EAU, p. 42).
 S. XVII y XVIII: Apell. *Orbe* (EAU, pp. 140 y 162).
 1625: Casa *Orbe* (CHG).
 1662: Apell. *Orbe* (EAU, p. 159).
 1864: Casa *Orbes* Barriada. (Nomenclátor).
 1928: Casa *Orbe* (Hab.: Juan Antonio Garmendia).
 1974: Casa *Orbe aundia* (Escudo. CG. Lin.).
 (Casona de estilo barroco, de donde descendía Andrés de Orbe, Arzobispo e Inquisidor General. Su sobrino Andrés Agustín de Orbe y Zarauz fue el primer Marqués de Valdespina).

Orbe garai (A)

- 1864: Casa *Orbes*. Barriada (Nomenclátor).
 1928: Casa *Orbe garay* (Hab.: Valentín Ascasibar y José Francisco Aranzabal).
 1974: Casa *Orbe garay* (CG. Lin.).

Orbekotxo (A)

- 1864: Casa *Orbes*. Barriada (Nomenclátor).
 1928: Casa *Orbecocho* (Hab.: Josefa Lascurain).
 1974: Casa *Orbe etxetxo* (Orbekotxo) (CG. Lin.).

Oronsarri (A)

- 1625: Casa *Oronsarri* (CHG). Véase *Goronsarri*.

Otamendi (E)

- 1625: Casa *Otamendi* (CHG).
 1864: Casa *Otamendi* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Otamendi* (Hab.: Eustaquio Zabala).

Otamendi-etxebarri (E)

- 1864: Casa *Otamendi-echeberri* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Otamendi-echeverri* (Deshabitada).

Pagadigorría (A)

- 1625: Casa *Pagadigorría* (CHG).
 1864: Casa *Pagadigorría* (Nomenclátor).

- 1928: Casa *Pagadigoria* (Hab.: Donato Larruarain).
 1974: Casa *Pagadigoria* (CG. Lin.).

Pagatza (E)

- 1708: Top. *Pagatza* (EAU, p. 57).
 1794: Casa *Pegaza* (EAU, p. 44).
 1864: Casa *Pagatza* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Pagatza* (Hab.: Vicente Orbe).
 1974: Casa *Pagatza* (CG. Lin.).

Parabola o Paragola (U)

- 1864: Casa *Paragolacúa* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Parabola* (Hab.: Bartolomé Ascasibar).

Pauloena (A)

- 1864: Casa *Pauloena* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Pauloena* (Hab.: Filiberto Bengoa).

Posada (U)

- 1625: Casa *Posada* (CHG).
 1864: Casa *Posada* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Posada* Hab.: Juan Macazaga).
 1974: Casa *Posadakua* (CG. Lin.).

Sagasta (A)

- 1567: Casa y apell. *Sagasta* (EAU, p. 141).
 1625: Casa *Sagasta* (CHG).
 1639: Apell. *Sagasta* (EAU, p. 162).
 1864: Casa *Sagasta* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Sagasta* (Hab.: Gregorio Legorburu).
 1974: Casa *Sagasta* (Escudo) (CG. Lin.).
 (Es el único caserío que radica en la vertiente del río Ibaizabal, hacia Elorrio).

Sagastiguchia (E)

- 1405: Apell. Lope de *Sagastiguchia* (J.C. Guerra, Ob. cit., p. 537).
 1448: Apell. Juan López de *Sagastiguchia* (EAU, p. 42).
 1559: Apell. *Sagastiguchia* (EAU, p. 171).
 1625: Casa *Sagastiguchia* (CHG).
 1639: Apell. *Sagastiguchia* (EAU, p. 161).
 1864: Casa *Sagastiguchia* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Sagastiguchia* (Hab.: Eusebio Eguizabal).
 1974: Casa *Sagastixu* (CG. Lin.).

San Antoniokua (E)

- 1846: Casa *San Antonio* (Nomenclátor).
 1928: Casa *San Antoniocoa* (Hab.: Manuel Aguirrezabal).
 1974: Casa *San Antonio* (CG. Lin.).
 (Casa junto a la ermita de San Antonio. La primera noticia de esta ermita se remonta a 1699. EAU, p. 72).

San Juan (E)

- 1864: Casa *San Juan-chiqui* (Nomenclátor).
 1928: Casa *San Juan* (Hab.: Lorenzo Iturricastillo).
 1974: Casa *San Juan* (CG. Lin.).

Santikua (U)

- 1864: Casa *Santicúa* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Santicua* (Hab.: Ciriano Elorza).
 1974: Casa *Santikua* (CG. Lin.).
 (Junto a la ermita de los Santos Mártires. San Emeterio y San Celedonio. Con imágenes de estilo gótico-popular. EAU, pp. 92 y 97).

San Vicente (A)

- 1864: Casa *San Vicente* (Nomenclátor).
 1928: Casa *San Vicente* (Hab.: Pedro Aguirre).
 (En Partegoitia. Ermita, de donde toma su nombre el caserío, existente en 1862. EAU, p. 89). Andra Mari renacentista (EAU, pp. 104/105 y 108).

Sakon-etxea (A)

- 1639: Apell. Martín de Galarraga *Sacona* (EAU, p. 161).
 1928: Casa *Sacon echea* (Deshabitada, en el núcleo del barrio Anguiozar, Propiedad de Francisco Gallastegui).

Sostoa azpikua (E)

- 1603: Apell. Rafael de *Sostoa* y Ordoñez (EAU, p. 141).
 1625: Casa *Sostoa azpicoa* (CHG).
 1639: Apell. *Sostoa* (EAU, pp. 161/162).
 1864: Casa *Sostoas* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Sostoa abajo* (Hab.: Vicente Gorrochategui).
 1974: Casa *Zesto azpi* (CG. Lin.).

Sostoa gañekua (E)

- 1625: Casa *Sostoa garaicoa* (CHG).
 1864: Casa *Sostoas* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Sostoa arriba* (Hab.: Pedro Tellería).
 1974: Casa *Zesto gain* (CG. Lin.).

Sostoa (E)

- 1625: Casa *Sostoa* (CHG).
- 1864: Casa *Sostoas* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Sostoa abajo albergue*.

Sustraiza (A)

- 1639: Apell. Francisco de *Sustaiza* (EAU, p. 161).
- 1864: Casa *Sustraiza* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Sustraiza* (Hab.: Agustín Ascarraga).

Torre o Torrekua (E)

- Caserío con base ojival y planta superior renacentista fechada en 1564 (EAU, p. 117). Lleva un escudo donde se lee “Abridio”.
- 1974: Casa *Torre bekoa* y *Torre goikoa* (Escudo) (CG. Lin.).

Txaingoa (A)

- 1864: Casa *Chaingóa* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Chaingoa* (Deshabitada. Propiedad de Antero Alberdi).

Txaraka (E)

- 1928: Casa *Characa* (Hab.: José Areitio).
- 1974: Casa *Txaraka* (Iribetituriaga) (CG. Lin.).

Ubera

- 1585: Barrio *Ubera* (EAU, p. 57).
 - 1639: Top. Valle de *Ubera* (EAU, p. 162).
 - 1698: Apell. *Ubera* (EAU, p. 174).
 - 1864: Barriada *Ubera* (Nomenclátor).
- Nota: En el barrio *Ubera* existe la parroquia de San Pablo cuyas noticias se remontan a 1625 (EAU, p. 90), con imagen renacentista de San Pedro (EAU, p. 114) y retablo mayor barroco (EAU, p. 118).

Ubera guena

- 1864: Casa *Ubera-goena* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Ubera goena* (Hab.: Ignacio Gallastegui).

Udaiaga (E)

- 1864: Casa *Udayaga* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Udayaga* (Hab.: Pablo Albistegui, Manuel Olabarria y Fco. Ugarte).
- 1974: Casa *Ureixa* (CG. Lin.).

Udaiaga albergue (E)

1928: Casa *Udayaga albergue* (Propiedad de Albistegui).

Udalga (E)

1625: Casa *Udalga* (CHG).

Ugarte (A)

1448: Apell. Juan de *Ugarte* (EAU, p. 43).
 1662: Apell. *Ugarte* (EAU, p. 159).
 1864: Casa *Ugarte* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Ugarte* (Hab.: Dionisio Sarrao y Teodoro Valenciaga).
 1974: Casa *Ugarte* (CG. Lin.).

Urbedeinkatukua (E)

1864: Casa *Urbedeincatucúa* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Urbedeincatucoa* (Hab.: Juan José Ansoategui).
 1974: “*Gurguriola* (Urbedeinkatu) Niri ahoz esan didatenez *Urdinola* (CG. Lin.).

Urdingua (A)

1864: Casa *Urdingoa* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Urdingoa* (Hab.: Ladislao Albistegui).
 1974: Casa *Urdingoa* (CG. Lin.).

Uriburu (E)

1625: Casa *Uriburua* (CHG).
 1662: Apell. *Uruburua* (EAU, p. 158).
 1794: Casa *Uriburua*. Caserío incorporado a la calle San Roque (EAU, p. 44).
 1974: Casa *Uruburu* (CG. Lin.).

Urrejolaegi (U)

1625: Casa *Urruxolaegui* (CHG. 2 casas).
 1864: Casa *Urrejolaegui-erdicoa* (Nomenclátor).
 1928: Casa *Urrejolaegui medio* (Hab.: José M.ª Bolinaga y Paula Loidi).
 1974: Casa *Urrejaldegi* (CG. Lin.).

Urrejolaegi zaarra (U)

1448: Apell. Fortuño de *Urrexolaegui* (EAU, p. 43).
 1559: Apell. *Urrosolaegui* (EUA. p. 172).
 1625: Casa *Urruxolaegui* (CHG. 2 casas).

- 1639: Apell. *Urragolaegui* (EAU, p. 161).
- 1662: Apell. *Urruxolaegui* (EAU, p. 159).
- 1864: Casa *Urrejolaegui-zar* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Urrejolaegui zarra* (Hab.: Evaristo Aranceta y Juan Cruz Aranceta).
- 1974: Casa *Urrejaldegi zarra* (CG. Lin.).

Urrupain azpikua (U)

- S. XIII: Casa *Urrupain*, linaje, antiguo de Mondragón, oriundo de la casa solar en Elgueta (J.C. Guerra, Ob. cit., p. 584).
- 1448: Apell. Martín y Juan de *Urrupain* (EAU, p. 42).
- 1567: Juan Ochoa de *Urrupain* fundó el mayorazgo de Urrupain (EAU, p. 144).
- 1583: Molino de *Urrupain* (en doc. del Archivo Municipal).
- 1864: Casa *Urrupain-azpicoa* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Urrupain abajo* (Hab.: Esteban Aranzabal y José Lascurain).
- 1974: Casa *Urrupain* (CG. Lin.).

Urrupain gañekua (U)

- 1864: Casa *Urrupain-goena* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Urrupain arriba* (Hab.: Juana Francisca Azcarate).
- 1974: Casa *Urrupain gañekua* (CG. Lin.).

Urrupaiti (E)

- 1625: Casa *Urrupaiti* (CHG).

Zabale (E)

- 1603: Apell. Fernando de *Zabala* (EAU, p. 144).
- 1625: Casa *Zavala* (CHG).
- 1639: Apell. M. de *Zavala* (síndico de Elgueta, EAU, p. 163).
- 1662: Apell. *Zavala* (EAU, p. 158).
- 1864: Casa *Zavale* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Zabale* (Hab.: José Basauri).
- 1974: Casa *Zabale* (CG. Lin.).

Zabale albergue (E)

- 1928: Casa *Zabale albergue* (Propiedad del caserío Zabale).

Zabaleta azpikua (A)

- 1864: Casa *Zavaleta* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Zabaleta abajo* (Hab.: Juan Agustín Alberdi).
- 1974: Casa *Zabaleta azpikoa* (CG. Lin.).

Zabaleta, Ermita San Bartolomé existente en 1862 (Véase EAU, pp. 81/83).

Zabaleta gañekua (A)

- 1864: Casa *Zavaleta* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Zabaleta arriba* (Hab.: Martín Aranzabal y Severiano Aranzabal).
- 1974: Casa *Zabaleta gañekoa* (CG. Lin.).

Zabarte (A)

- 1448: Apell. Juan de *Zabarte* (EAU, p. 42).
- 1625: Casa *Cabarte* (CHG).
- 1639: Apell. *Zabarte* (EAU, p. 162).
- 1662: Apell. *Zabarte* (EAU, p. 158).
- 1864: Casa *Zavarte* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Zabarte* (Hab.: Liborio Garmendia y Justa Laspiur Unamuno).
- 1974: Casa *Zabarte* (CG. Lin.).

Zabarte (A)

- 1928: Casa *Zabarte casilla* (Hab.: Luciano Mandiola).

Zelaitxueta (A)

- 1603: Apell. Juan de *Celayeta* (EAU, p. 135).
- 1864: Casa *Celaichueta* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Celaichueta* (Deshabitada).

Zezeaga aundi (E)

- 1448: Apell. Martín y Juan de *Zezeaga* (EAU, p. 43).
- 1559: Apell. *Ceceaga* y *Ceziaga* (EAU, p. 173).
- 1625: Casa *Ceceaga* (CHG. 2 casas).
- 1639: Apell. *Ceceaga* (EAU, p. 162).
- 1864: Casa *Ceceaga* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Ceceaga mayor* (Hab.: Juan Cruz Vergareche y Francisco Aranzabal).
- 1974: Casa *Sesiaga mayor* (CG. Lin.).

Zezeaga txiki (E)

- 1625: Casa *Ceceaga* (CHG. Señala 2 casas *Ceceaga*).
- 1928: Casa *Ceceaga menor* (Hab.: Miguel Uncetabarrenechea).
- 1974: Casa *Sesiaga menor* (CG. Lin.).

Zuazketa (A)

- 1652: Casa *Zuasqueta* (J.C. Guerra, *Ob. cit.*, p. 39).
- 1615: Apell. *Zuazqueta* (J.C. Guerra, *Ob. cit.*, p. 534).
- 1662: Apell. *Zuazqueta* (EAU, p. 159).
- 1864: Casa *Zuazqueta* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Zuazqueta* (Hab.: Pedro Ojanguren).
- 1974: Casa *Zuazketa* (CG. Lin.).

Zuloeta azpikua (A)

- 1662: Apell. *Zuloeta* (EAU, p. 159).
- 1681: Apell. *Zuloeta* (EAU, pp. 117-144).
- 1864: Casa *Zuloeta-azpicoa* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Zuloeta abajo* (Hab.: Andrés Ascasibar).
- 1974: Casa *Zulueta* (CG. Lin.).

Zuloeta gañekua (A)

- 1864: Casa *Zuloeta-gañecoa* (Nomenclátor).
- 1928: Casa *Zuloeta arriba* (Hab.: Gregorio Altube).
- 1974: Casa *Zulueta gañekoa* (CG. Lin.).

EXOTOPONIMOEN EUSKAL FORMAZ

Donostia, 1991-XI-29

Ibon Sarasola

1.0. Gure artean aski hedaturik dagoen uste baten arabera, bi hautakizun daude kultur hitzen idazkerari dagokionez: bata Europako kultur hizkuntzena, hau da, frantsesarena, ingelesarena, alemanarena..., hitz horiek grekozko iturburuari dagokion eran idazten dituztenena, eta bestea espainol zarpailarena, kultur hitzak hitz arrunten ortografi sistemaren arabera ematen dituena. Euskaraz, gauzak behar bezala egitekotan, grekozko itxuraz eman beharko lirateke kultur hitzok. Hortaz, Euskaltzaindiak hobe zukeen, maileguzko hitz berriei buruzko erabakietan, frantsesaren, ingelesaren, alemanaren bidea hartu balu. Uste beretsuko beste hainbaten iritziz, Euskaltzaindiak ezinbestean makurtu behar izan zuen espainolaren mol-detara, gure kultur egoera eskas eta bada-ezpadakoak hartaraturik; beste hautakizuna, dudarik gabe hobe, errealismoz izan zen baztertua.

1.1. Uste hau erabat okerra da. Aski da Europako kultur hizkuntzen ortografia gaingiroki aztertzea kontuak erabat bestela direla ikusteko. Adibidez, hitz aski nazioarteko bat, espainieraz *fotografia* idazten dena hartzen badugu, ikusiko dugu *ph*-ak frantsesez, ingelesez eta alemanez soilik erabiltzen direla hain zuzen; hitz hori duten gainerako hizkuntza guztiak *f*-ez baliatzen baitira: *fotografie* idazten da txekeraz, *fotografi* danieraz, suedieraz eta norvegieraz, *fotografie* holanderaz, *fotografia* italieraz, *fotografia* polonieraz eta portugesez, *fotografie* errumanieraz, *fata-gráfiya* errusoz, *fotografija* serbo-kroazieraz, *fotograf* turkieraz; orobat *teléfono*, nahiz kasu honetan alemana ere gainerako hizkuntzetara lerratzen den *Telefon* idatziz. Halaber *teoría*, espainieraz, italieraz, portugesez, finlandieraz eta polonieraz horrela (azentuak gorabehera) idazten dena, *teori* idazten da danieraz, suedieraz, norvegieraz eta turkieraz, *teorija* serbo-kroazieraz, eta *teoriya* errusoz. Beste horrenbeste esan daiteke espainierazko *método* hitzaz: *metoda* idazten da txekeraz, errumanieraz eta polonieraz, *método* italieraz, *método* portugesez, *metode* norvegieraz, *mietod* errusieraz, *metod* serbo-kroazieraz, suedieraz eta turkieraz. *Th*-dunak frantsesez, alemanez, ingelesez eta holanderaz gertatzen dira soilik, eta kontuan hartu behar da, gainera, bi azkenotan *th* grafiak ohizkoak direla hitz

arruntetan (cf. hol. *thuis* 'etxean'). Ildo honetatik adierazgarria da ikustea nola idazten den *fisika* aztertzen ari garen hizkuntzetan: *fyzika* txekeraz, *fysik* danieraz, norvegieraz eta suedieraz, *fysikka* finlandieraz (baina kontuan har bedi, aipatu diren hizkuntza hauetan guztietan *y* grafia hitz arruntetan ere erabiltzen dela: txek. *kytice* 'lore sorta', dan. *byde* 'eskaintza', fin. *hyvä* 'ona' etab.), *physique* frantsesez, *Physik* alemanez, *physics* ingelesez, eta *fizikai* hungrieraz, *fisica* espainieraz, italieraz eta portugesez, *fizyka* polonieraz, *fizica* errumanieraz, *ffiseg* galesez, *fizika* serbo-kroazieraz eta errusieraz eta *fisik* turkieraz.

1.2. Uste dut milaren artean hautaturiko adibide hauek nahikoak direla baieztapen hauek egin ahal izateko:

a) Europako hizkuntzak, oro har, bi talde handitan bereizten dira: bata frantsesak, ingelesak eta alemanak osatzen dutena; bestea, gainerako hizkuntza guztiak hartzen dituena. Bigarren taldea, ortografia duela gutxi finkatu dutenek (cf. katalanezko *fotografia*, *telèfon*, *metode*, *teoria*, *fisica*, edo bretoierazko *fosfat*, *metodegezh* 'metodismoa', *teatr*¹) edo ortografia zaharra eraberritzeko aukera izan duten hizkuntzek osatzen dute. Lehenengo, ortografia zaharra, dena delako arrazoiakgatik, oraingoz², eraberritzeko aukera izan ez dutenak. Ez dago esan beharrik euskara, ortografia mende honetan finkatzeko aukera izan duten hizkuntzetakoa dela, eta hortaz Europako hizkuntza gehienek bidea dagokiola gureari kultur hitzen ortografiarako. Kontrara jokatzea zentzugabekeria litzateke; zentzugabekeria irrigarria gure kasuan.

b) Ez dago, European zehar kultur hitzak idazteko ortografi azpisis-tema berezirik. Badago, oro har, ortografia zaharrari eusten dioten hiru hizkuntzetan, nahiz eta horietan ere gorabehera nabarmenak dauden³, baina ez besteetan. Honekin ez dut esan nahi ortografia berria edo eraberritua duten hizkuntzetan maileguzko hitz berriek ez dituztela arazoak sortu. Baina badirudi, salbuespen apur batzuk gorabehera, hizkun-

¹ *Fotografia*, *telefono*, *metodo*, *teoria*, *fisika* bere baitako ahalbidez eratu ditu bretoierak.

² Alemana, eraberritze sakon bat —besteak beste etorki grekozko hitzetan *ph*, *th*, *rh*-ren ordez, *f*, *t*, *r* idaztea— burutzeko zorian egon zen 1956an: eraberritzerako eratu zen Errepublik Federaleko batzordeak 14 boto aldeko eta 3 aurkakoz onartu zuen erreforma eta Errepublika Demokratikokoak ere alde agertu ziren. Austriako batzordea, aldiz, 10 eta 10 gelditu zen, eta Suitzako ia erabat agertu zen aurka, batez ere eraberritzearen beste puntu bat —izenetako hasierako kontsonante larrien kentzea gomendatzen duena— ez zuelako inola ere onartzen. Horren ondorioz, Errepublika Federalean eraberritzaren aurkako gutxiengoak ekinaldi gogorra egin zuen bere jarreraren alde "Frankfurter Allgemeine Zeitung" egunkariaren eta Darmstadt-eko Hizkuntz eta Literatur Akademiaren botoaren bidez. Hortaz erreformak porrot egin zuen azkenean (ik. Peter von Polenz *Geschichte der deutschen Sprache* (Berlin 1970); portugesezko itzulpeneko (Lisboa 1973) 222h orr.).

³ Adibidez, eredu grekozko latinezko *-izare* aditz amaiera, gaztelaniaz *-izar* eta errusieraz *-izirovat* dena, frantsesez *-iser*, alemanez *-isieren* eta ingelesez *-ise* edo *-ize* da.

tzok eskumenean zuten “material grafiko”az baliatu direla hitz berrion forma grafikoa taxutzerakoan. Host, egokitzeak gure *geologia*, *administrazio* edo *sexu*-ren mailakoak direla, gehienera jota ere. Esaterako, gorago-ko adibideez bestalde, italieraz *allegoria* idazten bada ez da jatorrizko latinezkoaren I bikoitza ordezkatzeko grafia hori hizkuntzan sartu zuelako. Hitzik arruntenetan erabiltzen zen II-az baliatu zen hizkuntza hor. Ohizko hitzetan horrelakorik ez dutenek, polonierak, adibidez, *alegoria* idazten dute. Ordainez, italieraren ohizko baliabide grafikoetan *ct* multzorik ez zegoenez, *elettronica* edo *astratto* bezalako idazkerak ikusten dira.

1.3. Ildo honetatik uler daiteke *v*-ren auzia, gure artean halako hautsa harrotu duena: aztertu ditudan europar hizkuntza guztietan kultur hitzetan *v*-a ematen bada, ohizko hitzetan ere ematen delako da, hots, portugesez, katalanez, frantsesez, italieraz, errumanieraz, bretoiez, galesez (*f*-ez idatzia!), ingelesez, holanderaz, alemanez, danieraz, norbegieraz, suedieraz, polonieraz, txekeraz, serbo-kroazieraz, errusieraz, hungrieraz, finlandieraz eta turkieraz *v*-a *fonema* bat delako (edo espainieraren kasuan, izan delako), ez inolako kultur grafia arazorengatik. Aisa froga daiteke hori, are frantsesak *adjectif*, *subjectif* eta abar idazteko inolako eragozpenik ez duela ikusiez gero. Hortaz, ez dago inolako arrazoirik euskal kultur hitzetan *v*-rik ager dadin, euskarak ez baitu izan inoiz, iragana ezagutzen dugun neurrian, fonema hortzezpainkari ahostunik. Antzeko zerbait esan daiteke *x*-ari buruz. Euskaltzale askok uste dutenaren kontra *x* grafia kultur hitzetan ez da orokorra Europako hizkuntzetan: italieraz bestalde, gutxienez danierak, norbegierak, polonierak, serbo-kroazierak eta errusoak, eta baita ere esperantoak eta, guganik gertuago bretoierak, *ks* grafia erabiltzen dute horrelakoetan: dan. *aksiom*, *aksial*, *eksklusiv*, *eksperimentel*, nor. *aksiom*, *eskport*, pol. *aksjomat*, *ekscelencja*, *ekskluziwny*, *eksperymentalny* (eta are *egzotizm*), s.-kr. *ekselencija*, *ekskluzivan* (eta are *egzaktan*, *egzistencija*), bret. *oksid*, *oksigen* etab. etab. Eta hain zuzen, galdetu nuenean errusieraz nolatan erabiltzen den *ks*-a kultur hitzetan, erantzuna hau izan zen: *x*-az beste gauza baterako baliatzen direlako. Izan ere, euskara da Europar hizkuntza bakarra *x*-ari bi hots-balio ematen dizkiona. Honekin, bestalde, bere tasun aipagarriena galdu du euskal ortografiak: hotsen eta letren arteko ambiguoetasunik eza irakurketa mailan⁴. Ez dakit, egia esan, zer irabazi dugun galera horren truk. Eta beza inork uler honenbestez *ks* grafia proposatzen ari naizenik euskararentzat. Bestalde, badira beste bideak aipatu berri dudan ambiguoetasuna hausteko. Esaterako, P. Fabrak katalanean egin zuena: *x* grafia kultur hitzentzat gorde nahi baitzuen, *ix* ezarri zuen berezko hitz bustientzat, hots, *això*, *caixa*, *deixar* etab.

⁴ Nik neuk entzun ditut *aksola* bezalako gauzak Euskal Telebistako esatari baten ahoan.

2.0. Gaurko hautatu dudan gaiari hurbilagotik helduaz, aztertu ditudan hizkuntza guztietan bi sail bereiz daitezke geografi izenei dagokienez: bata literatur tradizioan, bertako nahiz kanpoko izan, aski ohizko gertatzen diren leku izenak osatzen dute; bestea erabat arrotz eta erabili-gabeak gertatzen direnak. Bigarrenak jatorrizko hizkuntzako ortografia berean ematen dira hizkuntza guztietan, gutxieneko egokitzeak gorabehera. Lehen sailekoak, berriz, hitz arruntetan edo kultur hitzetan erabiltzen den ortografi baliabide berez ematen dira. Hots, ez dago inongo hizkuntzetan ortografi sistema berezi bat, Europako herrialde eta hiriburu nagusiak, esaterako, idazteko. Horrela, frantsesez *espace* edo *esperance* idazten delako idazten da *Espagne*, eta ingelesez *space* idazten denez idazten da *Spain*⁵. Orobat, espainieraz *rey* idazten behar denez *Paraguay*, *Uruguay* aurkitzen ditugu, baina *rei* idazten den portugesez eta katalanez, *Paraguai* eta *Uruguai*. Era berean, italierazko *Marocco*-k *accordare* bezalakoetan hartzen du oin. Halaber *aksiom* idazten duen polonierak *Luksemburg* eta *Aleksandria* idazten ditu, eta *ekscelencja* bezala *Persja*⁶. Aurrekoen ildotik doa serbo-kroazierazko *Oksford*. *Physique* eta *appareil* idazten dituen frantsesak *Phrygie* eta *Philippines* idazten du, *fysik* eta *apparat* idazten duen danierak, *Frygien* eta *Filippinene*, eta *fisica* eta *apparato* idazten duen italierak *Frigia* eta *Filippine*. *Antenna* idazten duen italerak *Ardenne* idazten du, eta orobat frantsesak (*antenne: Ardennes*), danierak (*antenne: Ardennerne*) edo errusierak, baina *antena* idazten duen polonierak *Ardeny* idazten du. Halaber, *s* ahoskabea *ss* grafiaz adierazten duten hizkuntzek idazten dute *Rossia* (err.), *Russia* (port., kat.), *Russie* (fr.), *Russia* (it), *Russien* (al.); gainerakoek *Rosia* (ukr.), *Rusia* (esp.), *Rusija* (s.-kr.). *Rosja* (pol.), *Rwsia* (gal.). Idazten dute. Eta abar eta abar.

Bi sailen arteko mugak ez daude askotan argi, eta, noski, aldatuz doaz hizkuntzaz hizkuntza. Nolanahi ere, eta salbuespenak salbuespen, badirudi goian adierazi dena dela legea. Eta lege horren esparruan higitu behar genuke guk ere kanpoko geografi izenak euskaraz ematerakoan.

2.1. Hortaz, Euskal Herriko toki izenak, orain, lehen ez bezala, *b*-z eta *k*-z ematen baditugu, badirudi ez dagoela arrazoirik beste horrenbeste ez egiteko euskal tradizioan erabili diren exotoponimoekin. Hots, aurreko mendeetako tradizioan *Vergara*, *Villabona* edo *Carranza* zirenak ortografia berriaren arabera *Bergara*, *Billabona*, *Karrantza* bihurtu badira, ez dago arrazoirik tradizio zaharrean *Valencia*, *Salamanca*, *Venezuela* idazten zirenak *Balentzia*, *Salamanka*, *Benezuela* ez idazteko. Izan ere, gerra aurrean hemengo izenen ortografia aldatu zenean bertakoak bezala kanpokoak

⁵ Bestalde, esaterako, *espace*, *esperance* baina *spiral*, *stroboscope* idazten dituen frantsesean *Espagne* baina *Spire*, *Strasbourg*, *Stromboli* aurkitzen ditugu.

⁶ *Aleksandria* idazten bada, eta ez *-drja* polonieraz *geografia*, *geometria* eta ez *-fja*, *trja* idazten delako da.

ere idazkera berrian emateko joera zabala gertatu zen. Gaur egun, euskara batuaren munduan, joera hori bertako izenei dagokienez indartu baina kanpokoei dagokienez ahuldu egin da. Joera bikoitz hori, gorago aipatu dudan uste okerrak ekarri duen mimetismo grafikoaren ondorio da. Hortaz, Euskaltzaindiak ahalegina egin behar luke gauzak bere onetara berriro ekartzen. Ez da hortik segitzen, noski, kanpoko geografi izen guztiak euskal grafiara egokitu behar direnik. Ildo honetatik, badugu alde zaureratik egiteko bat, zer hartzen den “gertuko”tzat eta zer “arrotz”tzat erabakitzea, alegia. Zer esanik ez, gure literatur tradizioaren azterketa zehatz bat dela bide horretatik eman behar genukeen lehen urratsa.

2.2. Dena dela, arazoa zabalagoa da. 1977an *Euskal Hiztegi Modernoa-n Egipto, Karthago* etab. proposatzen zirenean, proposamena koherentea zen kultur hitzentzat bertan ematen zenarekin. Baina Euskaltzaindiak maileguzko hitz berriei buruzko erabakiak eman zituenez gero, grafia horiek ez dute zentzurik, ez baitago hizkuntzarik, lehen adierazi dugunez, ohizko exotoponimoentzat ortografi sistema berezia erabiltzen duenik. Alde honetatik Elhuyar-en *Munduko leku-izenak* liburuko proposamenak, oro har, urrats bat aitzina dira. Baina Elhuyar-ekoen lanak badu nere ustez akats nagusi bat: erreferentzi puntutzat, espainieraz bestalde, frantsesa, ingelesa eta alemaniera hartzen direla. Hori ez zait egokia iruditzen, alde batetik gorago aipatu dudan hiru hizkuntzon ortografi egoera berezia eta gureaganik bestelakoa delako, eta bestetik mintzaira horien hots sistema aski arrotz gertatzen zaigulako hainbat puntutan, txistukarien arazoan edo hitz amaierako bokaleen kontuan, esaterako. Hortaz, komenigarria da oso hizkuntza gehiago aztertzea, eta orobat euskararen beraren izatasun fonologikoak gehiago kontuan hartzea. Adibidez, *burg*, *grad* bezalako amaierak —herskari ahostun batekin— guztiz arrotzak gertatzen zaizkio gure hizkuntzari, eta puntu horretan euskararen kide diren espainieraren, portugesararen edo italiararen eredu askozaz ere egokiagoa da. Ildo beretik, *esperantza* (eta ez *sp-*) idazten dugunez gero, *Estokolmo* (port. eta esp. *Estocolmo*, kat. *Estocolm*; cf. it. *Stoccolma*, *speranza* bezala) hobestekoa da, leku izen arrotz-tzat hartzen ez bada bederen. Orobat *Andalusia*, frantsesaren, ingelesaren eta alemanaren eredu soilari jarraitzearen ondoriozkoa, ez da batere egokia euskararentzat: irizpide horren arabera *Biskaia* (ing. *Biscay*, fr. *Biscaye*, al. *Biscaya*) idatzi beharko genuke.

2.3. Arazoak ez dira bukatzen grafia egokitze kontuekin. Askotan leku izena bera zein iturburuetatik hartu behar den da arazoa, batez ere espainieraz eta frantsesaz jatorri desberdinetako formak edo aldaera desberdinak erabiltzen direnean, *Córcega / Corse* esaterako. Horrelakoetan arazoizkoa dirudi delako tokiaren berezko izenera hurbiltzea, eta alde horretatik *Korsika* egokia iruditzen zait. Baina irizpide nagusitzat, geografi

izenak gaur egun bertako hizkuntzan duen forma hartzea gehiegizkoa eta arriskutsua iruditzen zait. Esaterako, *Egunkaria*-n erabiltzen den *Beograd* ez zait egokia iruditzen. Hiri horren izena Europako hizkuntza guztietan, serbo-kroazieran eta eslobenieran izan ezik, latinetik (*Belogradum*) egokitu dute. Denetan, are mazedonieraz, *Belgrad(o)* izan da emaitza, eta hori da guri dagokigun bidea. Orobat esan daiteke gaurko italianoek *Firenze*-z, jatorria latinezko *Florentia*-n duena. Hortaz, ez zaigu axola izan behar euskaldunoi izenak italieraz izan duen bilakaera, hori italiarren kontua baita. Orobat gaurko *Praha*, errusoz, alemanez, polonieraz eta abarrez *Prag(a)* dena. Labur bilduz, espainierazko eta frantseseko formei euskal forma bera dagokienean ez dakit zer irabazten dugun jatortasunak haratago bilatzera abiatuz.

2.4. Aurreko puntuko arazoarekin aski lotua dagoen beste puntu bat hau da: zer egin geografi izen batek bi izen dituenean, bata bertako hizkuntzazkoa, eta bestea, mende daukan estatuko hizkuntzazkoa? Argi dago bihotzaren lehen kolpea bertako hizkuntzazkora lerratzea dela. Baina bide horretatik joaz berehala datoz arazo praktikoak. Zeren ezin egin daitekeena gure artean egiten dena da: estatu menderatzailea Espainia delako katalanezko eta gailegozko izenak onartu eta bestetan hor konpon. Begien bistako kontua da, hori, azken buruan, *españolada* bat dela, hain zuen. Ez dut ikusten, euskal nazio-ikuspuntutik, zergatik idatzi behar dugun *Alacant* eta ez, aldiz, *Naoned*, bigarrena Euskal Herririk gertuago dagoelarik gainera. Antza denez katalanak, berak ere “espainolak” direnez gero, gure (hots, hegoaldekoen) anaiago dira bretoiak baino. Eta nola ez harritu *A Cruña* proposatzen den zerrenda berean, Okzitaniako Tolosarentzat⁷, euskal tradizioan beti *Tolosa* (edo Hegoaldean *Frantziako Tolosa*) izan dena, *Toulouse* proposatua ikusten denean? Eta *Asturies*, babletik hartzen bada, zergatik ez da *Vesca* aragoieratik hartzen, eta *Girona* bai, baina *Ciutat (de Mallorca)* ez da katalanez ematen? Enteratu ez garelako? Bestalde, Europa erdia baino gehiago hizkuntzaren aldetik zapaldua dagoela ikusirik, ia ezinezkoa da horien guztien bertako izenaren alde lerratuz ezer erabilgarririk egitea. Eta kontua “edo guztiak edo bat ere ez” da, neretzat, printzipioz, edo gutxienez Frantziaren mendekoak Espainiaren mendekoak bezalaxe tratatzea. Eta ez dezagun ahaztu *Lleida* ‘ezaguna’ dela esaten dugunean betiko engainagarrian erortzen garela; hots, Euskal Herria Bidasoan bukatzen dela. Bestalde gauzak areago nahas daitezke: zergatik onartu behar dugu *Central* dela “Frantziako” *Massif* delakoa, eta ez *Septentrional*, okzitaniarrentzat bezala?

2.5. Bada azken puntu txiki bat, geografi izen artikuludunei dagokiena. Frantziako *La Rochelle*, Leizarragandik hasita, *Roxela* izan da beti literatur tradizioan. *Al Qahirah* delakoa J. Izurategiren *Jerusalen-go oste-*

⁷ *Tolosa de Llenguadoc* katalanez.

ran bidaldi liburuan *Kairo* da, eta *La Coruña*, beti, Iztueta, M. Soroa, J. I. Arana, D. Agirre, J. M. Etxeita, 1932ko *Lutelestia*-n eta abarrengan *Coruña* edo *Koruña*. Eta oro har, badirudi joera nabaria dagoela euskaraz horrelako geografi izenak artikulatu arrastorik gabe emateko.

3. Bukatzeko, eta erakusgarri gisa, kanpoko geografi izen arruntek nere ustez eta adierazi ditudan irizpideen arabera nola eman behar liratekeen azalduko dut. Oinarritzat *Hiztegia 2000*-ko zerrendaz (955hh orr.) baliatu naiz. Literatur tradizioetako argibideak, K. Mitxelenaoren *Orotariko Euskal Hiztegia*-ko datu-oinarritik hartu ditut. Latinari eta Europaz kanpoko hizkuntzei buruzko argibideak A. Cherpillod-en *Dictionnaire étymologique des noms géographiques* liburutik (2. argitaraldia, Paris, 1990) hartu ditut batez ere.

Adriático, mar: Adriatikoko Itsaso. (*Itun Berrian* (Act 27, 27) agertzen denez, aski lekukotasun ditugu euskaraz: Leizarragak *Itsas Adriatikoan* dio, Haranederrek *Adriako* [sic] *itsasoan*, 1828koak *Adriatikoko itsasoaren gainean*. Harrezkero *Adriatikoko itsaso* da gehien erabiltzen den esapidea).

Afghanistán: Afganistan. (*gh*-a alferrikakoa da, euskal grafietan kons. + h multzorik ez dagoenez gero: cf. it., pol. etab. *Afganistan*).

Africa: Afrika. **Africa Central.** Afrikako erdialde. (*Ertafrika*-ren ert horri buruz esan behar da *erdi*-k, *mendi*-k bezala, ez duela literatur tradizioan elkartu etarako forma berezirik agertzen. *Azkueren* Hiztegiaren azaltzen diren lekukotasunak marjinalak dira eta antza denez analogiazkoak, literatur hizkuntzara igarotzea merezi ez dutenak; behar izanez gero *Erdi(ko) Afrika*, alemanezko *Mittelamerika*-ren antzera, erabil daiteke; eta nik bederen, aski nazioartekoa denez gero, ez dut ezer *Afrika Zentral*-en aurka). **Africa del Norte.** Afrikako iparralde, Ipar Afrika. **Africa del Sur.** Afrikako hegoalde, Hego Afrika).

Alaska: Alaska.

Albania: Albania.

Alejandría: Alexandria.

Alemania: Alemania.

Algarve: Algarbe. (Hori diote bederen A. Ibiñagabeitia eta P. Berrondoren, hitza erabiltzen duten bien, lekukotasunak).

Algérie. Ik. *Argelia*.

Alpes: Alpe mendi (pl.), Alpe (pl.).

Alsacia: Alsazia.

Alto Volta: Volta Garaia (*Volta*, euskaraz inongo tradizioarik ez duenez, izen arrotz-tzat tratatua).

Amazonas: Amazonas. (XIX. medeko lekukotasun bat dago, J. I. Aranarena (*Slgn* 213), *Amazona aldean* diona, baina mende honetako agerraldi guztiak *Amazonas* dakarte).

Amberes: Anberes. (Tradizioan Hegoaldean *Anberes* agertzen da (baita *v-z* eta *m-z* ere). Iparraldean lekukotasun bakarra aurkitu dut Laphitzearena (101) *Amberz* diona. Oskilasok *Anvers* erabiltzen du. Hitz germaniarra Txillardegik (*Elsa S.*) erabili du *Antwerpen* forman. Hizkuntza eslabiarrak forma germaniarretara lerratzen dira antza denez. Latin hizkuntzetan, port. *Anveres* (eta bigarren mailako bezala *Antuérpia*), esp. *Amberes*, fr. eta kat. *Anvers*, it. *Anversa*, dugu. Nere ustez, hobe da guk ere latin hizkuntzen formaren gain era dezagun gurea, nahiz *Antuerpen* edo onar daitekeen bigarren mailan).

América: Amerika (Batez ere pl.). **América Central, Centroamérica.** Amerik(et)ako Erdialde, Erdi(ko) Amerika (ik. **Africa**). **América del Norte, Norteamérica.** Ipar Amerika (sing. eta pl.), Amerik(et)ako Iparralde. **América del Sur, Sudamérica.** Hego Amerika (sing. eta pl.), Amerik(et)ako Hegoalde.

Amsterdam: Amsterdam.

Anatolia: Anatolia.

Andaluzia: Andaluzia. (Horrela agertzen da euskal tradizioan [25en bat agerraldi], Iparralde nahiz Hegoaldekoan; ik. gainera gorago 2.2.).

Andes, cordillera de los: Ande (pl.), Ande mendi (pl.).

Andorra: Andorra.

Angola: Angola.

Angoulême. Ik. **Angulema.**

Angleterre. Ik. **Inglaterra.**

Angulema: Angulema. (Euskaraz Intxauspe eta G. Arruegan aurkitu dut, biengan *Angulema* eran).

Antártico, océano: Antartiar ozeano. (Nere ustez hobeki egokitzen zaio euskarari espainieraren, katalanaren eta italoinoaren grafia, *nkt* mul-tzoa bakuntzen duena).

Antártida: Antartida. (Ik. aurreko sarrera).

Antillas: Antilla (pl.). [*Antilla uharteak. Antilla Handiak.*]

Antioquia: Antiokia.

Anvers. Ik. **Amberes.**

Aosta: Aosta.

Apeninos: Apenino (batez ere pl.), Apenino mendi (pl.).

Aquitania: Akitania.

Arabia Saudita: Saudiar Arabia. (Badirudi *Saudita* edo *Saudi* hor izenlaguna dela, ez aposizioa). **Arábiga, península:** Arabiar erdiuharte.

Aragón: Aragoi. (Literatur tradizioan gehien agertzen den aldaera *Aragoi* da: Hegoaldeko Iztueta, J. I. Arana, G. Arrue, Txirrita, J. M. Barandiaran, J. Etxaide, P. Berrondoren, eta Iparraldeko Mirande eta Arradoiren lekukotasunak dituena; *Aragoe* Kirikiñok darabil, *Aragoa* Lizarraga nafarrak eta Orixek; Hiribarrenek *Aragon* eta *Aragona*, E. Zubirik *Aragon*, J. Etxeparek *Aragonia*, Mendigatxa erronkariarrak *Arago*, eta Xarlemagne pastoralan *Aragu*. Bestalde, *Aragoi* da forma erregularrena, *balkoi*, *bastoi* eta abarren arabera).

Arcadia: Arkadia.

Argelia: Algeria. (Forma hau Hegoaldeko tradizioan ere (A. Anabirtartek, *Aljeria*) erabiltzen da; *Argelia* (eta *Arjelia*) Kirikiñorengan soilik aurkitu dut).

Argentina: Argentina. (*Argentina*, *Arjentina* baino gehiago erabiltzen da, eta maileguzko hitz berrien ortografiaren arabera egokiagoa dirudi).

Armañac: Armañak [?].

Armenia: Armenia.

Armórica: Armorika.

Artico, océano: Artiar ozeano. (Ik. **Antártico**).

Asia: Asia. **Asia Menor:** Asia Txikia.

Asiria: Asiria.

Asturias: Asturias. (Hiribarrenek eta J. A. Mogelek *Asturia* erabiltzen dute; gainerako guztiek *Asturias*; ik. bestalde 2.4).

Atenas: Atenas.

Atlántico, océano: Atlantiar ozeano.

Australia: Australia.

Austria: Austria (Cf. lat., it., port. ing. *Austria*, err. *Avstria*, hung. *Ausztria*; ik. 2.3.).

Auch: Aux.

Autriche. Ik. **Austria**.

Avila: Abila. (Horrela idazten dute J. J. Mogelek eta Laphitzek aurreko mendean eta Txirritak, Gazteluk, P. Berrondok eta Arradoik mende honetan).

Aviñón: Abiñon, Avignon. (Lehena euskal grafiara egokitua; dena dela aurreko mendeko eta mende honetako lekukotasun guztietan *Avignon* (edo gutxiagotan *Aviñon*) agertzen da).

Azerbaiján: Azerbaijan? (Izen arrotz-tzat hartuko balitz, ez dago bate-re argi zein litzatekeen egokitzapen egokiena: cf. ing. *Azerbaijan*, fr. *Azerbaidjan*, kat. *Azerbaiñan*, al. *Aserbidschan*; bertako hizkuntzan, errusieraz).

Azores: Azore (pl.), Azore uharte (pl.).

Babilonia: Babilonia.

Badajoz: Badajoz.

Bagdad: Bagdad.

Bahamas: Bahama (pl.), Bahama uharte (pl.).

Balcenes, montes: Balkan (pl.), Balkan mendi (pl.). (1932ko *Lutelestia-n Balkan mendiak* esaten da, eta cf. dan. *Balkan(statene, -bjergene)*). Dena dela *balkandar* izenlaguna ere erabil daiteke). **Balcánica, península:** Balkandar erdiuhartea.

Bâle. Ik. Basilea.

Baleares, islas: Balear uharte (pl.), Balear (pl.).

Báltico, mar: Baltiar itsaso. (Era berean *Baltiar herrialdeak*. Cf. err. *Baltiïskoie morie*, al. *Baltisches Meer*; dena dela 1932ko *Lutelestia-n, Baltiko itsasoa*).

Bangladesh: Bangladesh.

Bangkok: Bankok.

Barbados, isla: Barbados uharte.

Barcelona: Bartzelona.

Bashkiria: Baxkiria.

Basilea: Basilea. (Lat. *Basilea*; ik. 2. 3.).

Baviera: Babiera. (Horrela idatzia Kardaberazengan (*Just* 65); formari buruz, nahiz lat. (eta ing.) *Bavaria*, cf. fr. *Bavière*, esp. it., port. kat. *Baviera*).

Bearne: Biarno. (Horrela agertzen da euskaraz dagoeneko XVI. mendean).

Beirut: Beirut.

Belem: Belem.

Belén: Belen edo Betleem. (Lehenengoa batez ere Hegoaldeko tradizioan erabiltzen da, eta bigarrena batez ere Iparraldekoan. Lat. *Bethlehem*, fr. *Bethléem*).

Bélgica: Belgika (Lat. *Belgicum*; nahiz era *j*-dunak tradizio hobearen duen Iparraldean nahiz Hegoaldean, beharbada egokiagoa de era *g*-duna, maileguzko hitz berrien ortografiaren arabera).

Belgrado: Belgrado. (Ik. 2.3.).

Bengala: Bengala.

Berberia: Berberia.

Berlín: Berlin.

Berna: Berna.

Bethléem. Ik. **Belén**.

Bielorrusia: Bielorrusia.

Birmania: Birmania.

Bizanzio: Bizantzio. (Cf. lat. *Byzantium*, turk. *Bizans*).

Bogotá: Bogota.

Bolivia: Bolibia. (Simon Bolibar euskaldun jatorriko jeneralaren izenetik eratorria. Literatur tradizioan Orixengan agertzen da, *Bolibi(a)* idazkeran beti).

Bolonia: Bolonia. (Are Iparraldean idazkerarik erabiliena).

Bonn: Bonn.

Bordeaux. Ik. **Burdeos**.

Borgoña: Borgoña. (Hegoaldean *Borgoña* idazkeran agertzen da. Egia-tegi zuberotarrak *Borgoiña* eta *Borgoina* idazten du. Cf. it. *Borgogna*, port. *Borgonha*, kat. *Borgonya*, latinezko *Burgundia*-tik; amaierako *-ñ-z*, cf. *Urduña* Euskaltzaindiaren *Euskal Herriko udalen izendegia*-n).

Bósforo: Bosforo. (Lat. *Bosp(h)orus*).

Bourgogne. Ik. **Borgoña**.

Brabante: Brabante. (G. Arruek forma horretan erruz erabilia).

Brandenburgo: Brandenburgo. (Cf. fr. *Brandebourg*, baina al. *Brandenburg*. Ik. 2.2).

Brasil: Brasil. (Cf. port. *Brasil*).

Brazzaville: Brazzaville.

Brésil. Ik. **Brasil**.

Bretaña: Britainia, Breizh. (Cf. lat. *Britannia*, ing. *Brittany*. Literatur tradizioan batez ere *Bretania* erabili da. Dena dela, hobestekoa dirudi, analogiaz, *Bretainia*-k, *Itsasoko nabigazionea*-n eta J. Etxeparegan agertzen dena. *Breizh* J. Mirandek eta A. Ibiñagabeitiak erabili dute). Cf. **Gran Bretaña**.

Britania: Britania. **Islas Británicas:** Britaniar uharte (pl.).

Brujas: Bruges, Brujas. (Cf. esp. *Brujas*, baina fr., port., it., kat. *Bruges*).

Bruselas: Bruxelas, Brussel. (Cf. lat. *Bruxellae*, port. *Bruxelas*, fr. *Bruxelles*, it. *Brusselle* [sesso 'sexu' bezala], eta pol. *Bruksela*. *Brussel* (cf. flam. *Brussel*) Txillardegik (*Elsa S.*) erabili izan du).

Bucarest: Bukarest.

Budapest: Budapest.

Buenos Aires: Buenos Aires. (Baina, tradizioaren arabera, *Buenos Airesetan* etab.).

Bulgaria: Bulgaria.

Burdeos: Bordele. (Gaur egun Iparraldean gehiago erabiltzen den *Bordale* baino zaharragoa eta hedatuago da).

Burgos: Burgos.

Byzance. Ik. **Bizancio**.

Cáceres: Caceres. (Tradizioan agertzen ez denez gero [*Kazeres*, dena dela, 1932 ko *Lutelestia*-n], arrotz-tzat hartua).

Cachemira: Kaxmir. (Urdu *Ka^smir*; Cf. kat. *Caixmir*, dan. *Kashmir*, it. *Cascimír*).

Cádiz: Kadiz. (Tradizio hobe du *c*-dunak baino; eta cf. err. *Kadis*).

Cafarnaún: Kafarnaun.

Caire, Le. Ik. **El Cairo**.

Calahorra: Kalahorra. (Orixe da bakarra *Kalaguri* erabiltzen duena).

Calcuta: Kalkuta.

Caldea: Kaldea.

California: Kalifornia.

Camboya: Kanbodia. (Cf. ing. *Cambodia*, dan. *Cambodja*; dena den, al. *Kambodscha*, *Aserbidschan* bezala, eta orobat katalanez, biak *-tj-z*). Ik. **Kampuchea**.

Camerún: Kamerun.

Canadá: Kanada.

Canarias, islas: Kanaria (pl.), Kanariar uharte (pl.). (Cf. al. *die Kanarischen Inseln*, hots, adjetiboa).

Caracas: Karakas. (Cf. err. *Karakas*).

Carelia: Karelia.

Caribe, mar: Karibear itsaso (Cf. ing. *Caribbean Sea*, al. *Karibisches Merr*, err. *Karibskoie more*, hots, adjetiboa hiru kasuetan).

Cárpatos (montes): Karpato (pl.), Karpato mendi (pl.).

Cartago: Kartago.

Caspio, mar: Kaspiar itsaso. (Cf. ing. *Caspian*, fr. *Caspienne*, al. *Kaspisches*).

Castilla: Gaztela.

Kataluña: Katalunia.

Cáucaso: Kaukaso, Kaukaso mendi (pl.).

Ceilán: Zeilan. Ik. **Sri Lanka**.

Centroamérica. Ik. **América**.

Cerdeña: Sardinia. (Lat. *Sardinia*).

Ceylan. Ik. **Ceilán**.

Chili. Ik. **Chile**.

Cícladas: Ziklada (pl.), Ziklada uharte (pl.).

Colombia: Kolonbia.

Colonia: Kolonia. (Lat. *Colonia*).

Congo: Kongo.

Constantinopla: Konstantinopla. (Tradizioan formarik erabiliena *Konstantinopla* da, Hegoaldekoek eta Iparraldeko Haranburuk erabiltzen dutena. Iparraldean agerraldi gehien dituen era *Konstantinople* da (Leizarraga etab.). *Constantinoble*, *Costantinobla*, *Konstantinopole* eta *Konstantinopoli*-ren adibide apur batzuk ere badira. Cf. fr. *Constantinople*, port. *Constantinopla*, kat. *Constantinobla*, it. *Constantinopoli*).

Copenhage: Kopenhage. (Cf. dan. *København*; aztertu ditudan hizkuntza guztietan agertzen da *nh* multzoa; bukaerako *-n*-ari dagokionez, espainierak, frantsesak, portugesak, polakoak ez dute; ingelesak, alemanak, katalanak, italianoak, errusoak, bai).

Córcega: Korsika. (Lat. *Corsica*, pol. *Korsyka*).

Córdoba: Kordoba. (Cf. fr. *Cordoue*, port. *Córdova*, it. *Còrdova*, err. *Kordova*; Literatur tradizioko adibideak, are Iparraldekoak, *-oba*-dunak dira, S. Pouvreau-ren *Cordua* bat izan ezik).

Corea: Korea.

Corinto: Korinto.

Cornualles: Kornualla, Kornualles. (Cf. korn. *Kernow*, ing. *Cornwall*, fr. *Cornouailles*, esp. *Cornualles*, *Cornualla*, port. *Cornualha*, kat. *Kornualla*, it. *Cornovaglia*; J. Mirandek *Kornualla* eta, batez ere, *Kornubia* erabili ditu).

Corse. Ik. **Córcega**.

Côte d'Ivoire. Ik. **Costa de Marfil**.

Costa de Marfil: Boli Itsasaldea.

Costa Rica: Costa Rica.

Cracovia: Krakobia (Cf. lat. *Cracovia* edo *Carcobia*).

Creta: Kreta.

Croacia: Kroazia.

Cuba: Kuba. (Cf. al, s.-kr., pol. err. *Kuba*).

Chad: Txad. (Cf. kat. *Txad*, al. *Tschad*). **Lago Chad:** Txad aintzira.

Chanpaña: (T)xanpaña. (Cf. port. *Champanha*, kat. *Xampanya*. It. *Sciampagna*; pol. *Szampania*; amaierako *-ñ-z*, cf. *Urduña* Euskaltzaindiaren *Euskal Herriko udalen izendegia*-n).

Checoslovaquia: Txekoslobakia. (Horrela idatzia agertzen da, literatur tradizioan aurkitu ditudan lekukotasunetan (1932ko *Lutelestia*, Lizardi, Alzola; cf. kat. *Txecoslovàquia*).

Chicago: Chicago. (Euskal testuetan, J. Etxeparek, Kirikiñok eta K. Mitxelena *Chicago*; 1932ko *Lutelestia*-k *Txikago*).

Chile: (T)xile. (Cf. it. *Cile*, kat. *Xile*, err. *Txili*).

China: (T)xina.

Chipre: (T)xipre (Cf. fr. *Chypre*, it. *Cipro* (*Cile* bezala), port. *Chipre*, kat. *Xipre*).

Dahomey: Dahomey. (Arrotz-tzat hartua; gaur egun **Benin**).

Dalmacia: Dalmazia.

Damasco: Damasko. (Hegoaldean eta Urtek *Damasko*; Haraneder-ek *Damasco* eta *Damasze*, Leizarragak *Damasce*, eta Iparraldeko gainerakoak *Damas*. Cf. lat. *Damascus*, fr. *Damas*, port., it. *Damasco*).

Danubio, río: Danubio ibai. (Cf. lat. *Danubius*).

Dax. Akize.

Dinamarca: Danimarka. (Cf. fr. *Danemark*, it. *Danimarca*, dan., nor., sued. *Danmark*).

Djibuti: Jibuti. (Amarikoz eta arabieraz *Jibuti*, it. *Gibùti*).

Dolomitas, montes: Dolomita (pl.), Dolomita mendi (pl.).

Dublín: Dublin. (Nahiz irlanderezko izen ofiziala *Baile eta Cliath* den, *Dublin*-en etorkia zelta da: irl. *Dubh-linn*, bret. *Dulenn*, gal. *Dulyn*).

Dunkerque: Dunkerke.

Ebro, río: Ebro ibai.

Ecosse. Ik. **Escocia**.

Ecuador: Ekuador. (Cf. fr. *Équateur*).

Efeso: Efeso. (Cf. lat. *Ephesus*).

Egipto: Egipto. (Ik. 2. 2).

El Cairo: Kairo. (Ik. 2.5; Cf. port., ing., it. *Cairo*, al. *Kairo*).

Eritrea: Eritrea.

Eskandinavia: Eskandinabia. (1932ko *Lutelestia*-n *Eskandinabi* eta S. Mitxelenak *Eskandinabia* dira aurkitu ditudan agerraldi bakarrak).

Escocia: Eskozia. (Cf. lat. *Scotia*).

Eslovenia: Eslobenia. (Horrela ikusten da *Herria* astekarian).

Esmirna: Esmirna. (Cf. lat. *Smyrna*).

España: Espainia. (Erarik erabiliena, betidanik Iparraldean eta gaur egun baita ere Hegoaldean).

Esparta: Esparta. (Cf. lat. *Sparta*).

Estambul: Istanbul. (Cf. turk., fr., it., kat. etab. *Istanbul*, port., *Istambul*).

Estocolmo: Estokolmo. (Ik. 2.2.).

Estonia: Estonia. (Cf. est. *Eesti*, err. *Estonia*).

Estrasburgo: Estrasburgo. (Ik. 2.2.).

Etiopia: Etiopia. (Cf. lat. *Aethiopia*).

Europa: Europa. **Europa Central:** Europako Erdialde, Erdi(ko) Europa (ik. *Africa*). **Europa del Norte:** Ipar Europa, Europako Iparralde. **Europa del Sur:** Hego Europa, Europako Hegoalde. **Europa Occidental:** Europako Sartalde (Mendebal), Sartaldeko (Mendabaleko) Europa. **Europa Oriental:** Europa Sortalde (Ekialde), Sortaldeko (Ekialdeko) Europa.

Extremadura: Estremadura. (Horrela idatzi da beti literatur tradizioan, Iztuetatik hasita; Cf. it. *Estremadura*).

Fenicia: Fenizia.

Fiji: Fiji.

Filadelfia: Filadelfia. (Cf. It., kat. *Filadelfia*).

Filipinas, islas: Filipina (pl.), Filipina uharte (pl.). (Ik. gorago 2.0).

Finlandia: Finlandia, Soumi.

Flandes: Flandes. (Hegoaldeko tradizioak era hori erabiltzen du, eta Iparraldekoak *Flandres*, J. Mirandek *Flandria*. Cf. flam. *Vlaanderen*, al. *Flandern*, port. *Flandres*, (*Frandes*), it. *Fiandre*, kat. *Flandes*).

Florenzia: Florentzia. (Ik. 2.3. Cf. it. zah. *Firenza*; *Floren(t)zia* da, bestalde euskaraz erabili den forma).

Formosa: Formosa. (Cf. port. *Formosa*). Ik. **Taiwan**.

Francia: Frantzia.

Frankfort: Frankfurt. (Cf. lat. *Francofurtum*, port., it. *Francoforte*, al., kat. *Frankfurt*, fr. *Francfort*. Aurkitu dudak lekukotaun bakarra, K. Mitxelena-rena, *Frankfurt*-ena da).

Friburgo: Friburgo. (Cf. lat. *Friburgum*, it. *Friburgo*, port. *Friburgo*. Hiru lekukotasun aurkitu ditut, Hegoaldekoak, hirurak *Friburgo*-renak).

Frigia: Frigia. (Ik. gorago 2.0).

Gabón: Gabon.

Galacia: Galazia.

Gales: Gales, Gales Herria. (Bi forma horietan agertzen da literatur tradizioan).

Galia: Galia.

Galilea: Galilea.

Galicia: Galizia. (Cf. port. *Galiza*, gal. *Galizia* (*Galiza*). *Galizi(a)* [inoiz edo behin *Galitzia*] da gure literatur tradizioko forma).

Galicia (Poloniakoa): Galitzia. (Pol. *Galicja*, err. *Galitsia*, kat. *Galitzia*).

Gambia: Ganbia.

Ganges, río: Ganges ibai. (Cf. lat. *Ganges*).

Garona, río: Garona ibai. (Cf. lat. *Garumna*, *Garunna*, *Garonna*, okz. kat. *Garona*).

Gascuña: Gaskoinia, Gaskoina. (Ez dago lekukotasun gehiegirik tradizioan. *Xarlemagne* pastorealean *Gasko(i)ña* agertzen da, eta Hiribarrenek *Kaskoinia* erabiltzen du. Ez dut uste *Katalonia* idazteko arrazoiak hemen balio dutenik).

Gênes. Ik. **Génova.**

Genève. Ik. **Ginebra.**

Génova: Genoba. (Cf. lat., al. *Genua*, baina kors. *Génuva*, it. port. kat. *Génova*, fr. *Gênes*).

Georgia: Georgia.

Germania: Germania.

Gerona: Gerona. (Cf. fr. *Gérone*. Ik. 2. 4.).

Getsemaní: Getsemani. (Cf. lat. *Gethsemani*. Tradizioko forma, Iparaldean nahiz Hegoaldean *Getsemani* (da).

Gibraltar: Gibraltar. **Estrecho de Gibraltar:** Gibraltarreko itsasarte.

Ginebra: Geneva, Ginebra. (Cf. lat. *Genava*, *Geneva*, fr. ing. *Genève*, baina port. *Genebra*, it. *Ginevra*, rom. *Genevra*, kat. *Ginebra*).

Glacial, océano: Izotz itsaso. (Cf. 1932ko *Lutelestia-n Itsas-Izoztua*).

Gran Bretaña: Britainia Handi [?]. (Cf. lat. *Britannia*, ing. *Great Britain*. Hitz Mirandengan soilik aurkitu dut, *Bretania Handia*. Cf. **Bretaña**. Gaur egungo erabilera (Hegoaldekoa) ikusirik, behar bada *Britainia Handi* onartu behar litzateke, nahiz eta *Bretania* / *Britainia Handia* bikoiztasuna, inguruko hizkuntzetan ohi ez dena, egitera behartzen duen; ik. dena dela ingelesa, eta pol. *Bretania* / *Wielka Brytania*).

Grecia: Grezia.

Groenlandia: Groenlandia.

Guatemala: Guatemala.

Guayana: Gu(a)iana. (Cf. ing. *Guiana*, al. *Gu(a)yana*, fr. *Guyane*, it., kat. *Guaiana*).

Guinea: Ginea. **Golfo de Guinea:** Gineako golko. **Guinea Equatorial:** Ginea Ekuatorial. (Cf. ing. *Equatorial Guinea*, al. *Aquatorial-Guinea*).

Gujerat: Gujarat. (Cf. hind. *guj(a)rat*, fr. *Gujerat*, *Gujarat*. Gaur egun, espainieraz ere, joera *Gujarat*-en aldekoa dirudi).

Gulf stream: Golkoko (itsas) lasterra.

Haiti: Haiti.

Hamburgo: Hanburgo. (Cf. lat. *Hamburg(i)um*, it. *Amburgo*, port *Hamburgo*; euskal testuetan, Hiribarrenek *Hambourge* eta B. Atxagak, hitza gehien erabili duenak, *Hamburgo*).

Hawai: Hawai. (*Hawaii* grafia, Europan boladan dagoen amerikanismo bat da, onar daitekeena, noski).

Helvecia: Helvezia. (Cf. lat. *Helvetia*; v-rekin izen arrotz-tzat hartua).

Hercegovina: Hertzegobina. (Edo *Herzegovina*, arrotz-tzat hartua; grafia egokitzekotan ez da ikusten zergatik *tz* onartu behar litzatekeen eta b ez; ik. 1.2, b).

Hibernia: Hibernia.

Himalaya, cordillera: Himalaia mendi (pl.). (Cf. kat. *Himàlaia*, it. *Imalaia*. Eta *mendi*-rentzat, cf. ing. *Himalayas mountains*).

Hispania: Hispania.

Holanda: Holanda. (Cf. hol. *Holland*, fr. *Hollande*, port., kat. *Holanda*, it. *Olanda*, pol. *Holandia*, s.-kr. *Holandija*).

Honduras: Honduras.

Hongrie. Ik. **Hungría.**

Huesca: Hueska. (Mende honetako tradizioan, *Huesca* Orixek eta I. Munitak, baina *Hueska* E. Zubirik, eta *Ueska* 1932ko *Lutelestia*-k; bestela *Oska* behar luke; cf. lat., *Oscā*).

Hungria: Hungria. (Cf. lat. *Hungaria*, *Onoguria*, fr. *Hongrie*, kat. *Hongria*, port. *Hungria*, it. *Ungheria*. Euskal tradizioan, (*H*)ongria Iparraldean eta *Hungria* Hegoaldean aurkitu ditut; -o- aldaera egokiagoa dela pentsa dezake norbaitek euskara batuan, *non / nun*, *ontsa / untsa* etab.-etan bigarrenak dialektaltzat jotzen direlako; baina badirudi kasu honetan aplikatu behar den legea lat. *mundum* → eusk. *mundu* [cf. fr. *monde*, kat. *mòn*] dela).

Iberia: Iberia. (Cf. lat. *Iberia*, sartaldekoa nahiz Kaukasokoa; baita euskaraz ere: cf. Zaldubi (396) *Ekhalde Iberria*, alegiazko etimologia batez, Orixe *Euskaldunak*-ean *Ekhalde Iberia*-ra aldatua). **Península Ibérica:** Iberiar erdihartera. **Meseta Ibérica:** Iberiar goi ordokia.

Yenisei, río: Ienisei. (Cf. err. *Ienisei*).

Iliria: Iliria. (Cf. lat. *Illyria*).

India: India. **Indico, océano:** Indiar ozeanoa.

Indonesia: Indonesia.

Inglaterra: Ingalaterra. (Hegoaldeko tradizioan *Ingalaterra* aski erabilia izan da, eta era bera erabiltzen dute Axularrek eta J. Mirandek. Bestela, Hegoaldean *Inglaterra* eta Iparraldean gehienbat *Angleterra*).

Irak: Irak.

Irán: Iran. **Meseta de Irán:** Irango goi ordokia.

Irlanda: Irlanda. (*Irlanda* da tradizioan erabili den forma. *Eire* Mirandek erabili du, eta berak eta Lizardik *Erin*).

Islandia: Islanda, Islandia. (Ingelesak, frantsesak, alemanierak, italiakoak, polonierak, errusierak eta abarrek amaiera bera ematen diote *Irlandari* eta *Islandia*-ri; *Geneva* proposatzen dutenek arrazoi gehiagorekin proposatu behar lukete *Islanda*).

Israel: Israel.

Italia: Italia.

Jakarta. Ik. **Yakarta.**

Jamaica: Jamaika.

Japón: Japonia. (Euskal literaturan agertzen diren aldaeren artean tradizio hoberena duena *Japonia* da).

Jartún: Jartun, Khartun. (Arab. *al-hurtum*; cf. al. *Chartum*. Ik. 2.5).

Jerico: Jeriko (Horrela agertzen da mende honetako testuetan, are Iparraldekoetan).

Jerusalén: Jerusalem, Jerusalem. (Tradizioan, Iparraldean beti *-em* aurkitu dut [-*eme* Leizarragak eta beste zaharren batek], eta *-en* gehienbat Hegoaldean. Kanpoko hizkuntzetan ohizkoagoa da *-em* amaiera, baino badirudi euskarak berezkoagoa duela *-en*).

Jordania: Jordania.

Kamchatka, península de: Kamtxatka erdihartera.

Kampuchea: Kampuchea. (Antza denez, inguruko hizkuntza guztiak inongo egokitzapenik gabe ematen dute). Ik. **Camboya**.

Kenya: Kenia. (Cf. al, err. *Kenia*. Dena den, ingelesezko *Kenya*-ko *-ny*-a ez da /ñ/-a markatzeko modu bat besterik: cf. Kolorado-ko *Grand Canyon*-a).

Kuwait: Kuwait. (Frantsesa da, antza denez *Kowait* grafia erabiltzen duen bakarra; cf. ar. *al-kuwayt*).

Kurdistán: Kurdistan. (Cf. kurd. *Kurdestan*, turk., ar., err., fr. *Kurdistan*, iran. *Kordestan*, ing. *Kurdistan*, *Kurdestan*, *Kordestan*).

Lacedemonia: Lazedemonia. (Cf. lat. *Lacedaemon*; ing., fr., port. it., kat., *-c-*. Ez dut ikusten zergatik proposatzen duen *Hiztegia 2000*-ak *Lakedemonia*, baina *Mazedonia*. Arazoa, izatekotan, *-onia* amaieran legoke, ez baita hain orokorra; baina cf. Axular *Lazedemonia*).

La Coruña: Koruña. (Cf. fr. *La Corogne*; artikulua, ik. 2. 5).

Ladoga, lago: Ladoga aintzira. (Cf. fin. *Laatokka*, eston. *Laadoga*, err. *Ládoga*).

La Haya: Haia. (Cf. fr. *La Haye*, kat. *l'Haia*, it. *l'Aia*, port. *Haia*; artikulua, ik. 2. 5).

Laos: Laos.

Laponia: Laponia. (Cf. fr. *Laponie*).

Lasha: Lasa. (Cf. fr. *Lhasa*, *Lhassa*, *Lasa*, ing. *Lasha*, *Lasa*).

Lausana: Lausana.

León: Leon.

Lérida: Lerida. (Ik. 2.4).

Lesotho: Lesoto.

Letonia: Letonia. (Cf. fr. *Lettonie*).

Libano: Libano. (Cf. lat. *Libanus*).

Liberia: Liberia.

Libia: Libia. (Cf. lat. *Libya*, it. *Libia*, port., kat. *Libia*).

Lisboa: Lisboa. (Hegoaldean beti *Lisboa*; Iparraldean *Lisboa* eta *Lisbona*).

Lisbonne. Ik. **Lisboa**.

Lituania: Lituania. (Cf. fr. *Lituanie*, ing. *Lithuania*, It. *Lituania*, Port. *Lituânia*, kat. *Lituània*).

Logroño: Logroño.

Lombardía: Lonbardia.

Londres: Londres. (Cf. fr. *Londres*. Iparraldeko nahiz Hegoladeko tradizioan, *Londres*; Kirikiñok, Lizardik, J. Eguskitzak eta J. Mirandek *London*).

Lorena: Lorrena. (Hitza Iparraldeko tradizioan agertzen da, beti *Lorrena* idazkeran; cf. fr. *Lorraine*, latinezko *Lotharingia*-tik datorrena).

Luxemburgo: Luxenburgo. (Ik. 2. 3).

Mazedonia: Mazedonia. (Cf. lat. *Macedonia*).

Madagascar: Madagaskar. (Cf. malg. *Madagasikara*).

Madeira, islas: Madeira uharte (pl.). (Cf. fr. *Madère*, baina port., ing. al. etab. *Madeira*).

Madrid: Madril.

Magallanes: Magallaes [?] itsasartea. (Cf. port. *Magalhaes*, ing. fr. eta al. *Magellan*, it. *Magellano*, kat. *Magalhaes* [itsaskaria] baina *Magallanes* [itsasartea]. Euskal fonetika historikoaren legeen arabera *Magallaes* izango litzateke forma, baina ez dakit nik honelako izenetan noraino aplikatu daitekeen horrelako irizpide bat. *Magallaes*-ek, dena dela, badu beste alde on bat: espainieraren eta frantsesaren arteko desberdintasuna gaintzeko bide bat eskaintzen duela).

Malaca, península de: Malakar erdiuhartea. (Cf. mal. *Malaka*).

Malaga: Malaga. (Cf. lat. *Malaka*, fr. *Malaga*).

Malasia: Malaisia. (Cf. mal. *Malaya*, ing., fr., al. [eta *El Pais*-eko gaztelania] *Malaysia*, kat. *Malaisia*, It. *Malesia*, port. *Malásia*, pol. *Malezja*).

Maldivas, islas: Maldiba (pl.), Maldiba uharte (pl.).

Mali: Mali. (Cf. fr. *Mali*).

Mallorca, Isla: Mallorka uhartea. (cf. lat. *Majorica*; kat. *Mallorca*).

Malta: Malta. (Cf. malt. *Malta*).

Mancha: Mantxako ubidea edo kanala.

Marruekos: Maroko. (Arabierazko *marukus*-etik; cf. fr. *Maroc*, port. *Marrocos*; -cc- edo -kk- grafia ez dagokio euskarari: cf. pol *Maroko*).

Marsella: Marsella. (Cf. okz., port. *Marselha*, it. *Marsiglia*, fr. *Marseille*, kat. *Marsella*. Euskal tradizioan, Hegoaldean (eta J. Etxeparerengan) *Marsella* idazten da, eta Iparraldean *Marseilla* eta *Marseille*. Badirudi

hobestekoa dela euskaraz *-ella* (ez *-eilla*) amaiera: cf. Euskaltzaindiaren *Euskal Herriko udalen izendegia-n Korella*).

Martinica, isla: Martinika uharte.

Mauricio, islas: Maurizio uharte (pl.).

Mediterráneo, mar: Mediterranear, Mediterranear itsaso. (Cf. lat. *Mediterraneum mare*, it. *Mediterràneo*, ing. *Mediterranean*, al. *Mittelländisches*. Badirudi euskaraz *-ar* amaieraz egokiago ematen den adjetibo baten aurrean gaudela. Dena dela, badirudi *-io* (*-eo*-ren ordez) amaiera, erdarari arbitrarioki ihes egiteko bide bat besterik ez dela. Alemanieraren [eta serbo-kroazieraren: *Sredozemlje*] arabera, *Lurrarteko Itsasoa* 1932ko *Lutelestia-n*).

Méjico: Mexiko. (Cf. pol. *Meksyk*). **Golfo de Méjico:** Mexikoko golkoa.

Melanesia: Melanesia. (1932ko *Lutelestia-n Melanesia*).

Menorca: Menorka. (Cf. kat. *Menorca*, Lat. *Minorica*).

Milan: Milan. (Inguruko hizkuntzen jokabidearen arabera [cf. it. *Milano*, fr. *Milan*, port. *Milão*, kat. *Milá*] badirudi euskaraz [cf. *sakristau*] *Milau* behar lukeela, baina euskal tradizio guztian, Iparraldeko nahiz Hegoaldekoan, *Milan* idatzi da).

Miño, río: Miño ibai. (Cf. ing., fr., *Miño*, al. *Minho*, *Miño*).

Misisipí, río: Misisipi ibai. (Cf. fr. *Mississippi* [ik. 2.0] nahiz azken urteotan, Amerikako ingelesaren eraginez *-ppi* idaztea boladan dagoen; 1932ko *Lutelestia-n*, euskaraz aurkitu dudana lekukotasun bakarrean, *Misisipi*; izen arrotz-tzat harturik, *Mississippi* idatzi behar litzateke).

Moldavia: Moldabia.

Mónaco: Monako. (Cf. okz. *Monegue*).

Montevideo: Montebideo. (Euskal lekukotasun guztiak [30en bat agerrialdi, gehienak mende honetakoak], *-b-z* idatziak agertzen dira; Iparraldeko zenbait testutan *Montebido* agertzen da).

Moscú: Moskou edo Mosku. (Cf. err. zaharra *Moskov'*, fr., kat. *Moscou*, ing. *Moscow*, port. *Moscovo*; euskal tradizioan, *Moscoua* (*Xarlemagne* pastoralean), *Moskou* (1932ko *Lutelestia-n* eta J. Eguskitzak), *Moscou* (J. Barbierrek), *Mosku* (K. Mitxelenak).

Mozambique: Mozanbike.

Muerto, mar: Itsaso Hil. Ik. **Rojo, mar.**

Munich: Munich. (Cf. goi-alemaniera zaharra *Munih*, fr., ing. *Munich* (bietan [-ik]), kat. *Munic*, it. *Mònaco (di Baviera)*; "euskal grafia" ez litzateke *Munitx* (cf. *Eguna* egunkaria) izango, *Munik* baizik).

Nájera: Naiara. (Hori da Erdi Aroko forma, *Hiztegia 2000*-en jaso. Euskal literatur tradizioan *Naiera* (Laphitze), *Najera* (Egiategi, J. I. Arana. J. M. Barandiaran) eta *Naxera* (J. I. Arana) aurkitu ditut).

Nantes: Nantes. (Cf. lat. *Namnetes*, *Nannetes*; ik. 2.3 eta 2.4).

Nápoles: Napoles. (Cf. lat. *Neapolis*, fr., ing. *Naples*, port. *Nápoles*, kat. *Nàpols*, it. *Nàpoli*, pol. *Neapol*).

Nazaret: Nazaret.

Negro, mar: Itsaso Beltz. Ik. **Rojo, mar**.

Nepal: Nepal.

New York. Ik. **Nueva York**.

Nicaragua: Nikaragua. **Lago de Nicaragua:** Nikaragua aintzira.

Nicea: Nizea. (Cf. lat. *Nicaea*).

Niger: Niger.

Nigeria: Nigeria.

Nínive: Ninibe. (Lat. *Niniva*, *Ninive*. Euskal tradizioan, mende hone-tan forma *-b*-dunak dira nagusi. Iparraldean Zerbitzarik eta L. Leonek *Niniba* (cf. Leizarraga *Niniua*) idazten dute, baina M. Etchehandyk *Hasera*-n (1979) *Ninibe*).

Norteamérica. Ik. **América**.

Noruega: Norvegia, Noruega. (Cf. lat., err., it. *Norvegia*, pol. *Norwe-gia*, port., kat. *Noruega*; euskal testuetan, *Noruega*-z gainera, J. Mirandere-n *norvergar* bat dago).

Nueva Caledonia: Kaledonia Berri.

Nueva Guinea: Ginea Berri.

Nueva Orleans: New Orleans.

Nueva York: New York. (Cf. fr., it. *New York*).

Nueva Zelanda: Zelanda Berri. (Cf. fr. *Nouvelle-Zélande*, port. *Nova-Zelandia*, kat. *Nova Zelanda*, it. *Nouva Zelanda*, pol. *Nowa Zelandia*; euskaraz *Zelanda Berria* 1932ko *Lutelestia*-n).

Occitania: Okzitania. (Cf. lat., *Occitania*, okz., kat. *Occitània*).

Oceania: Ozeania. (Hiribarrenek eta 1932ko *Lutelestia*-n *Ozeania*).

Odesa: Odesa. (Cf. ukr. *Odesa*, err., *Odessa*).

Omán: Oman. (Cf. fr., ing., al. *Oman*).

Oporto: Porto, Oporto. (Cf. fr., al. *Porto*, it. *Oporto*, *Porto*, ing., kat. *Porto*, *Oporto*).

Orange, río: Oranje ibai. (Cf. afrik., al. *Oranje*, fr. *Orange*, *Oranje*).

Pacífico, océano: Ozeano Bare. (Cf. 1932ko *Lutelestia*-n *Itsasandi Barea*).

Países Bajos: Herri Behere (pl.). Ik. **Holanda**.

Pakistán: Pakistan.

Palestina: Palestina. (Hori da Iparralde nahiz Hegoaldeko tradizioko forma).

Panamá: Panama. **Canal de Panamá:** Panamako ubide *edo* kanal.

Paraguay: Paraguai. (Cf. port., kat. *Paraguai*, pol. *Paragwaj*; Ik. 2.0).

París: Paris. (Iparraldeko *Parise* aski berria da, eta ez da oraino erabat hedatua bertan).

Parnaso: Parnaso.

Pekin: Pekin (Beijing). (Cf. kat. *Pequin*, port. *Pequim* it. *Pechino*, pol. *Pekin*).

Peloponeso: Peloponeso. (Cf. fr. *Péloponnèse*, kat. *Peloponès*, Pol. *Peloponez*).

Pensilvania: Pensilvania. (Cf. it. *Pensilvania*, kat. *Pennsilvània*, fr. *Pennsylvanie*).

Persia: Pertsia. (Cf. Lat *Persia*, pol. *Persja*; tradizioko forma, Iparraldean eta Hegoaldean, *Persia* da; Iparraldeko hainbat idazlek *Persa* erabili izan dute). *Golfo Pérsico*: Pertsiar Golkoa.

Perú: Peru.

Piamonte: Piemonte. (Cf. lat. *Pedemontium*, it. *Piemònte*, rom. *Piemunt*, fr. *Piémont*, kat. *Piemont*, port. *Piemonte*; euskaraz hiru agerraldi aurkitu ditut, Iparraldekoak, *Piemont(e)*-renak).

Pirineos, montes: Pirinio (pl.), Pirinio mendi (pl.).

Polinesia: Polinesia. (Cf. port. *Polinésia*, kat. *Polinèsia*, it. Polinesia, pol. *Polinezja*; 1932ko *Lutelestia*-n *Polinesia*).

Polonia: Polonia. (Cf. lat. *Polonia*).

Portugal: Portugal.

Praga: Praga. (Cf. fr., ing. *Prague*, lat., it., port., kat., err., pol. *Praga*; ik. 2.3).

Provenza: Probentza, Provenza. (Euskal tradizioan (Larregi, Orixe, K. Mitxelena) *Provenza* idatzi da; grafia egokitzekotan ez da ikusten zergatik *tz* onartu behar litzatekeen eta *b* ez; ik. 1. 2, b).

Prusia: Prusia. (Cf. al. *Preußen*, pol. *Prusy*).

Puerto Rico: Puerto Rico.

Qatar: Katar. (Cf. al. *Katar*).

Quito: Quito.

Reino Unido: Erreinu Batu.

República Dominicana: Dominikar Errepublika.

Reykjavik: Reykjavik. (Cf. it. *Reykjavik*).

Rhin, río: Rin ibai. (Cf. kat. *Rin*, it. *Reno*, pol. *Ren*).

Ródano, río: Rodano ibai. (Cf. lat. *Rhodanus*, it. *Ròdano*, port. *Ródano*, rom. *Rodan*, kat. *el Roine*, *Ròdan*, pol. *Rodan*; euskal tradizioan Orixe (Mireio), *Rodano*).

Rodas: Rodes, Rodas. (Cf. lat. *Rhodus*, *Rhodos*, turk. *Rodos*, it. *Ròdi*, port., kat. *Rodes*; euskal tradizioan *Rhodes* (Leizarraga, 1828ko *TB*), *Rodes* (Ibiñagabeitia), *Rodese* (Lapitz), *Rhode* (Haraneder), *Rhodas* (Etxahun), *Rodas* (Anabitarte, Aresti, Kerexeta, 1980ko *IB*), *Errhodes* (Duvoisin), *Errode* (Olabide), *Erroda* (1983ko *TB*).

Rojo, mar: Itsaso Gorri. (Are Leizarragak *Itsaso Gorri* erabiltzen du; *Itsas Gorri*-ren di agerraldi aurkitu ditut, bata Lardizabalena eta bestea Hiribarrenena: biak, bestalde, *Itsaso Gorri* ere erabiltzen dute).

Roma: Erroma.

Rosellón: Roselloi. (Cf. okz. *Rosselhon*, kat. *Rosellò*, it. *Rossiglione*, fr. *Roussillon*).

Rouen. Ik. **Ruán.**

Ruán: Erroan. (Garibaik Esaera Zaharretan erabili zuen forma onartzen bada).

Ruanda: Ruanda. (Cf. fr. *Ruanda*, *Rwanda*, al., port. *Ruanda*).

Rumania: Errumania.

Rusia: Errusia.

Sahara: Sahara.

Sajonia: Saxonia. (Cf. lat. *Saxonia*).

Salamanca: Salamanka.

Salónica: Salonika, Tesalonika. (Cf. lat. *Thessalonica*; turk. *Selanik*, port. *Salónica* (lehen *Tessalónica*), it. *Salonicco* (lehen *Tessalónica*), kat. *Salònica* (lehen, eta orain berriro, *Tessalònica*), Collins Hiztegiaren arabera, *Salonika*, *Salonica* “the English name for *Thessaloniki*”, eta A. Cherpillod-en arabera (op. cit.) *Salonique* ‘nom porté par la ville [*Thessalonique*] depuis sa prise par les Turcs en 1430 jusqu’à la fin de la Seconde Guerre Mondiale”. *Tessalonika*, grekoek ematen dioten izena da, eta *Salonika* turkoek ematen diotena.

Salzburgo: Salzburgo, (Cf. lat. *Salisburgum*, al. *Salzburg*; ik. 2. 2).

San Milán de la Cogolla: Donemiliaga Kukula.

Santander: Santander. (Hori da euskaraz izkribuz beti agertzen den era; ahoz, antza denez *Sanandere* aski zabaldua dago).

Sardaigne: Ik. **Cerdeña**.

Segovia: Segobia.

Sena, río: Sena ibai. (Cf. lat. *Sequana*, fr. zaharra *Signe*, it. *la Senna*, kat. *Sena*).

Serbia: Serbia.

Sevilla: Sebilla. (*Sibilia* ere erabili izan da, eta are *Sibiria*).

Siena: Sena. (Cf. lat. *Sena*, it. *Sièna*; hegoaldeko tradizioan [25en bat agerraldi] beti *Sena* idazten da; Iparraldekoan *Siena* (Intxauspe, Lapitze, Arradoi), *Siene* (S. Pouvreau), *Sienna* (Zerbitzari).

Sicilia: Sizilia. (Cf. al. *Sizilien*).

Singapur: Singapur (Cf. mal., port. *Singapura*, tai *Singkhapor*, fr. *Singapour*, al., kat. *Singapur*).

Siracusa: Sirakusa. (Cf. lat. *Siracusae*, it., port., kat. *Siracusa* [kat. zaharra *Saragossa*], al. *Syrakus*).

Siria: Siria (Cf. lat *Syria*, it., kat., port. *Siria*: euskal tradizioan, mende honetan, Hegoaldean eta Iparraldean beti *Siria*).

Somalia: Somalia.

Sudafricana, República: Hego Afrika, Hego Afrikako Errepublika.

Sudamérica. Ik. **América**.

Sudán: Sudan.

Suecia: Suedia, Suezia. (Cf. lat. *Suecia*, sue. *Sverige*, port. *Suécia*, kat. *Suècia*, it., *Svezia*, pol. *Szwecja* (errusieraz ere txistukariz); fr., ing., al. *-d-*; euskal tradizioan, Iparraldean *Sueda*, Hegoaldean *Suezia*, Mirandek *Suedia*).

Suez, canal de: Suez(ko) ubide, kanal. (Cf. ing. *Suez canal*, al. *Sues-Kanal*).

Suitza: Suitza. (Cf. ing. *Switzerland*, it. *Svizzera*; euskal tradizioan Iparraldean *Suisa*, Hegoaldean *Suiza*, K. Enbeitak *Suitza*).

Tailandia: Tailandia. (Cf. it. *Tailandia*, kat. *Tailàndia*, port. *Tailàndia*. err. *Tailand*).

Taiwan: Taiwan.

Támesis, río: Tamesis ibai. (Cf. lat. *Tamesis*, *Tamesa*, fr. *Tamise*, port. *Tamisa*, kat. *Tàmesi*, it., *Tamigi*, ing. *Thames*, al. *Themse*, pol. *Tamiza*).

Tbilisi (lehen Tiflis): Tbilisi. (Cf. geor., errus. *Tbilisi*; Errusierazko izen zaharra *Tiflis*).

Tebas: Tebas.

Termópilas: Termopila (pl.).

Terranova: Temua. (Hori da Iparraldeko ohizko forma).

Tesalia: Tesalia. (Cf. lat. *Thessalia*, it. *Tessalia*).

Tiro: Tiro.

Tirreno, mar: Tirreniar itsaso. (Cf. lat. *Tyrrhenus*, it. *Tirrèno*).

Togo: Togo.

Tokio: Tokio. (Cf. it., al., err. *Tokio*, port. *Tóquio*).

Toulouse: (Frantziako, Okzitaniako) Tolosa. (Cf. lat., okz., *Tolosa*, Ik. 2.4).

Toscana: Toskana. (Cf. al. *Toskana*).

Tracia: Trazia. (Cf. lat. *Thracia*, port. *Trácia*, kat. *Tràcia*, it. *Tracia*).

Troya: Troia. (Ik. 2.5).

Túnez [herrialdea]: Tunisia, Tunizia. (Cf. ar. *tunisiyya*, port., kat. *Tunisia*, it. *Túnisia*, pol. *Tunezja*; *Tunizia* Arestik erabili zuen).

Túnez [hiria]: Tunis, Tuniz. (Cf. lat. *Tunes*, *Tynes*, port. *Túnis*, it. *Tunisi*, fr., kat. *Tunis*).

Turquía: Turkia.

Ucrania: Ukraina. (Cf. ukr., err., pol. *Ukraina*, kat. *Ucràina*, it. *Ucraina*, ing., al. dan., *Ukraine*, hol. *Oekraïne*; euskaraz *-inia* amaierak badirudi ez duela inongo oinarririk).

Unión Soviética: Sobietar Batasuna.

Unión de Repúblicas soberanas: Errepublikak Burujabeen Batasuna.

Urales, montes: Ural (pl.), Ural mendi (pl.). (1932ko *Lutelestia*-n *Uralak*). **Ural, río:** Ural ibai.

Uruguay: Uruguai. (Cf. port., kat. *Uruguai*, pol. *Urugwaj*; Ik. 2.0).

Uzbekistán: Uzbekistan. (Cf. err. *Uzbekistan*, uzbek. *Uzbekiston*).

Valencia: Balentzia, Valencia. (Euskal tradizioan, *Balentzia* Iparraldean (Lapitze, Joanategi) aurkitu dut, eta *Valencia* Hegoaldean; (1932ko *Lutelestia*-n *Balenzia*); grafia egokitzekotan ez da ikusten zergatik *tz* onartu behar litzatekeen eta *b* ez; ik. 1.2, b).

Valladolid: Balladolid, Valladolid. (Euskaraz *Balladoli(d)* eta *Valladolid*-en lekukotasunak daude).

Varsovia: Varsovia.

Vaticano, El: Batikano. (Ik. 2.5).

Venecia: Venezia. (Cf. lat. *Venetia*; formarik hedatuena, are Iparraldean *Venezia* da).

Venezuela: Benezuela.

Viena: Viena. (Cf. port., kat. *Viena*).

Vietnam: Vietnam.

Vladivostok: Vladivostok.

Washington: Washington.

Yakarta: Jakarta. (Cf. mal. *Jakarta* [1972ko ortografi erreforma baino lehen *Djakarta*], ing. *Jakarta*).

Yemen: Jemen?, Yemen?, Iemen? (Cf. al., pol. *Jemen*. Euskaraz *Jemen* gogorregia gertatzen bada, *Yemen* onar daiteke, nahiz *y*-a euskara batuko ortografian erabiltzen ez den: cf. it. *Yemen* (baina *iemenita*), fr. *Yémen* (eta *yéménite*), irentsi gabeko maileguen grafiaz; hildo beretik onar daiteke *Iemen*, euskara batuan eskuarki onartzen ez den *ie*- batez: cf. katalanez *Iemen*, nahiz hizkuntza horretan ez dagoen *ie*-z hasten den hitzik).

Yucatán: Yucatan. (Hitz arrotz-tzat hartua: cf. al. kat. *Yucatán*, nahiz hizkuntza horietan ez dagoen *yu*-z hasten den hitzik; ik. **Yemen**).

Yugoslavia: Jugoslabia. (Cf. s.-kr. eslob. al., port., pol. *Ju-*; dena dela *Yugoslabia* ere onar daiteke (cf. fr. *Yougoslavie*), **Yemen** sarreran azaldu diren arrazoiakgatik).

Zambia: Zanzia.

Zurich: Zurich. (Cf. lat. *Turicum*, it. *Zurigo*, port. *Zurique*. Ik. gorago **Munich**).

1992. URTERAKO EUSKALTZAINDIAREN EGUTEGIA

Donostia, 1991-XI-29

Jose Luis Lizundia

Urte amaieran Zuzendaritzaren aginduz, Euskaltzaindiaren batzar-egutegiaren prestaketa egin dut. Abiapuntu bezala gaineratu behar da, Baionan, maiatzean, “Hotel Mercure”n egin genituen III. Programa Jardunaldietan egutegi honen zenbait ildo nagusi eztabaidatu eta onartu zituela Euskaltzaindiak, hala nola *Oihenarten* jaiotzaren laugarren mendeurrena; *II. Herri Literatura Jardunaldiak*; *I. Jagon Sailaren Jardunaldiak* eta *IV. Onomastika Jardunaldiak*.

Ohi bezala, aurretiaz, bibliografia zenbait aztertu ditut: **Euskera** agerkaria, Luis Villasante eta Santi Onaindiaren *Literatura* historiak, Jon Bilbaoren *Eusko Bibliographia*, Baionako *Gure Herria* aldizkaria eta abar.

Zirriborroa Zuzendaritzari aurkeztu nion eta hil honen 8an, Iruñean, egin zuen bilkuran bere oniritzia eman zion, zenbait zuzenketa eginez.

Hara hor non aurkezten dizuedan datorren urteko egutegia:

– 1992. urtean dugun mendeurrenik garrantzitsuena, dudarik gabe, Arnaud Oihenartena da. Orain bi urte euskal mundurako Larramendi urtea izan bazen eta aurtengoa Bonaparte printzearen urtea, 1992a hainbeste efemerides garrantzitsu dituen urtea, euskaldunontzat Oihenart urtea izan beharko lukeela. 1592. urteko abuztuaren 7an jaio zen Zuberoako hiriburuan, Maulen, Arnaud d’ Oihenart. Badago bibliografi aberatsa, ez agin egileari zor diogun hainakoa, baina bai P. Lafitte, aipaturiko egile eta besteek xehetasun interesgarriak ematen dizkigute Oihenarti buruz. Oihenart euskal idazle, Oihenart koplagile, Oihenart errefrau eta bertso biltzaile, Oihenart olerkari, Oihenart hizkuntzalari, Oihenart historiagile, badugu non hauta. Aita Villasantek bere *Historia de la Literatura Vascan* pasarte hauek dakarzki: “Arnaldo de Oihenart es la primera figura no eclesiástica que nos presenta la literatura vasca”; “Oihenart es un seglar culto, de formación universitaria. Se distinguió como historiador, como coleccionador de refranes vascos, como poeta”. Ez da nire egitekoa gaur hemen, zuoi gutxiago, Oihenarten biografiaz jardutea, bai-

na bai Euskaltzainburuak Oihenarten laugarren mendeurrenez, Mauleko Udaletxean, irailaren 3an, prestakizunerako egindako bilkurrarako aurkeztu du hunki daitezkeen gaien zerrenda ekartzea. (Ikus eranskina).

Zuberoako hiriburuan hango alkate, elkarte eta Euskaltzaindiko ordezkari eta lagunei, kongresu edo jardunaldietako data bezala irailaren 20tik 26ra eman genien, ostiralez, Euskaltzaindiko hileroko batzarra egin daitekeelarik, bertako Herriko Etxean. Jardunaldiak, lasalletarrak, hiriaren gainekaldean daukaten "Agerria" egoitzan izan daitezke. Nere ustez, oso komenigarria izango litzateke, abenduko hileroko euskaltzainen batzarrean, Larramendi eta Bonapartenean egin zen legez, batzorde suntsikor bat osatzea, Oihenarten laugarren mendeurren honetarako, bai gai akademikoak hautatzeko, bai antolakizun lanak atontzeko.

— Bigarren mailako ospakizun batzuk ere aipatu nituen Iruñeko Zuzendaritza bilkuran: 1. Sauveur Arotzarena 1892an jaioa. 2. Monseñor Inazio Larrañaga urte berean jaioa hau ere, biak euskaltzain urgazleak eta 3. Jose Manuel Etxeita mundakar idazlea 1842an jaioa, beraz mende t'erdian kasu honetan. Zuzendaritzaren ustez, Euskaltzaindiak berak, kasu hauek, ezin dezake ospakizunik antola, ez bai dute horretarako mailarik.

— Baionan ikus bezala, hemendik datorren urtera pasatzen dira bi Jardunaldi: bata, Herri-Literaturakoa eta bestea, Jagon Sailekoa. Herri-Literaturako II. Jardunaldiak narratibaz izatea erabakita dago eta Donostian, E.U.T.G.n, martxoaren 26 eta 27an egitea proposatu du dagokion azpibatzaordeak.

* * *

— Jagon Sailaren Jardunaldiak ere aurtendik datorren urtera, maiatzera, proposatzea erabaki zen, Baionan, Gasteizen egitea aipatu bazen ere, harrezkero, egoitza berria dugunez, bai Jagon sailburuaren ustez, eta bai Zuzendaritzaren ustez, egoitza berrian egitea litzateke bidezkoena. Bertan, euskararen erbailpen ona eta administrazio egoera desberdinetan dauden hizkuntzen tratamendua izango lirateke gai nagusiak. Hain zuzen gaur, bilkura honen bukaeran, Jagon Sailak aztertuko du Jardunaldi hauen nondik norako egitasmoa. Agian maiatzean egingo dira.

— Baionako Programa Jardunaldi horietan, Onomastika batzordearen proposamenez, IV. Jardunaldiak antolatzea onartu zen. "Comisión V Centenario", Madrilgo Kultur Ministeritzaren erakundearen babesean eta Nevadado Unibertsitatearen azpiegitura laguntzaz, Renon egin daiteke. Baina, honek Euskaltzaindiaren hileroko egutegian ez du trabarik sortzen. Bestalde, Unibertsitate horren "Basque Studies Program" delakoaren zilarrezko ezteiak ospatuko dituzte eta horren programa barnean sartzeko aukera dugu.

– Azkenik, aipaturiko Iruñeko Ordezkaritzan egindako Zuzendaritza bilkuran, J. Haritschelhar euskaltzainburuak proposamen hau egin zuen: egoitza berria dugunez gero, hemendik aurrera hileroko batzarretariko lau Bilbon, egoitzan egitea; beste lau Donostian, Foru Diputazioan eta beste hirurak Araba, Nafarroa eta Iparraldean: 4 + 4 + 3, beraz. Horren ildotik *Orotariko Euskal Hiztegiaren* 5. liburukia, urtarrilean edo otsailean, Arabako Diputazioan aurkez daiteke, kontutan izanik lehendabizikoa Bizkaiko Diputazioan, bigarrena Gipuzkoan, hirugarrena Durangon Euskal Liburu eta Disko Azokan eta laugarrena Nafarroako Gobernuan aurkeztu zirela. Baina geroztik E. Knörr Arabako ordezkari eta euskaltzainak aipatu zidan, Arabako Diputazioak apirilera Euskal Hitz gisako erakusketa bat antolatzeko erabakia hartu duela, bai hiriburuan eta bai hango zenbait eskualde edo koadriletako herri nagusietan. Bigarren aukera hau onartzen bada, apirilean egin beharko luke Araban batzar hori Euskaltzaindiak. Nafarroan ordea, ez du Euskaltzaindiak aurtengoz ospakizun jakinik.

Guzti honegatik bada, 1992rako egutegi proposamen hau dakartzet:

– *Urtarrilaren 31n*, hileroko bilkura eta batzarrea, Bilbon.

– *Otsailaren 22an*, hileroko bilkura, batzarrea eta OEH 5. liburukiaren aurkezpena, Gasteizen, Arabako Foru Diputazioan.

– *Martxoaren 26 eta 27an*, hileroko bilkura, batzarrea eta II. Herri-Literatura Jardunaldiak, Donostian.

– *Apirilaren 24ean*, hileroko bilkura eta batzarreak, Gasteizen edo Bilbon.

– *Maiatzaren 28, 29 eta 30ean*, hileroko bilkura, batzarrea eta I. Jagon Jardunaldiak, Bilbon, egoitzan, edo bestela arrunta, Donostian.

– *Ekainaren 26an*, hileroko bilkura eta batzarrea, Donostian edo Bilbon.

– *Uztailaren 24ean*, hileroko bilkura eta batzarrea, Iruñean?

– *Irailaren 21etik 26ra*, Oihenarten IV. mendeurrena ospatuz, zenbait jardunaldi edo kongresua, Maulen eta *irailaren 26an*, hileroko bilkura bertako Udaletxean.

– *Urriaren 30ean*, hileroko bilkura eta batzarrea, Bilbon.

– *Azaroaren 27an*, hileroko bilkura eta batzarrea, Donostian.

– *Abenduaren 18an*, hileroko bilkura eta batzarrea, Bilbon.

Oihenarten Kongresurako hunki daitezkeen gaiak 1992 iraila

I. Literaturan

1. Oihenarten olerkien literatura iturriak. (Ikus *Art-poétique*. Gutuna).
2. Maitasun-olerkien gaiak.
3. Emaztearen itxura:
 - atsotitzetan.
 - olerkietan.
4. Eguberri-koplak.
5. Estoizismoa eta fatalismoa: atsotitzen iturri filosofikoak eta moralak.
6. Sasoin eta hilabeteak atsotitzetan.
7. Alegia eta atsotitza: literaturak erabiltzen dituen abereak.
8. Bertsogintza: (forma, -erritmoa, musika, eufonia).
9. Olerki estiloa eta gramatika.
10. Oihenart eta Sauguis: atsotitzen gonparaketa.
11. Oihenarten ondorio literarioak.

II. Hizkuntzan

- Oihenart gramatikalari.
- Oihenart hiztegilari.
- Oihenart eta euskalkiak.
- Aditza olerki eta atsotitzetan.
- Gaskoin maileguak.
- Garbizalea ote da Oihenart? (Etxepare, Leizarraga, Axular).

III. Kondairan

- Jaurgain-ek eginikako biografiaren kritika.
- Oihenarten familia eta baxenabartar eta ziberotar jauntxoak.
- Oihenart politika gizona.
- *Notitia Utriusque-Vasconiae*-ren iturriak.
- Oihenart, kondaira eta zuzenbidea.

PIZTIA HITZA ETA ABAR

Donostia, 1991-IX-27

Zatarain'darr Anbrosi

Andoain'en egindako bileretako batean honako hau esan nuen: beste hizkuntzetatik hartutako hitzak bukaeran *-ia* letrak dituztenean, euskaraz azkenengo *-a* hori bereizte-atzizkitzat (artikulutzat) jotzen dugula, eta hitz soila *-i* letraz bukatu erabiltzen dugula: Filosofi-zalea da, geografi puska bat badaki, pameli ederra du, Espaini'ra joan da, Itali'tik etorri da, Praintzi 'ko tren-bideak, Alemani'ko garagardoak, eta horrelako asko ta asko.

Erantzuna bereala entzun nuen: "Hori Gipuzkoa'n bakarrik egiten da".

Bilera hartan bertan edo hurrengoan, eztaikit, beste hau esan nuen: piztu = biztu = bizitu, pizkor = bizkor = bizikor hitzak gogoratu gero, *bizi* hitza *pizi* hitza berbera dela sinets daitekeela, hasierako letra alkar-koia durunda-hots bihurturik sortua, eta *lotsati*, *gezurti*, *loti* hitzen antzera *pizti* hitzak *bizidun* adierazten duela.

Honentzat ere erantzuna bat-batean entzun nuen: "Piztia" hitza latinezko *bestia* berbera da." Iritzi hori lehenago Arantzatzu'n Aita Vil(l)asante'ri entzuna nuen, baina ez nion sinistu, eta orain ere ez tut sinisten. Alde batetik latinezko hitza B letraz hasten delarik euskeraz P letraz oguztea harrigarri egiten zait, horrelako bat bakarrik ere ezpaitzait gogoratzen. Alderantziz gertatzea bai, arauzkoa da: *pake* ta *bake*, *parkatu* ta *barkatu* hitzetan bezala. *Bestia* hitzaren *e* letra *i* bihurtzea ere etzait oso sinisterraz egiten.

Baina *bestia* hitzaren azkeneko *-a* letra galtzea nik lehenago aipatutako gertaera berbera da, beraz esan zidatenez giputzok bakarrik egiten duguna. Azkue'k *piztia* (B, G) alimaña; var. de *pisti*, *pistia* dio. Lhande-Lafitte'k: *pizti* (G.H.) *être vivant*, *animal* dio. *Bezti* eta *Bizti* inon ere ez tira ageri.

Sota-Lafitte-Akesolo hiztegiak honako hau dio: *Pisti* (AN-goiz, B-l-m-mu,... Gc,...), *pistia* (B, G): Bicho, alimaña. "Isillik egon ari, isillik,

lotsagarri eta pisti gaisto ori: calla, vergonzoso y mal bicho” (*Pach*, 24-11). “Leoyak eta beste pistia guztiak: los leones y todas las demás alimañas” (*Ag. Eracus*, 289. “Hortxe dagoz lurean pisti ta zomorroak”. Erkiaga, *Batetik bestera*, 197. “Eliz-egazti, eta pistia mueta askotakoak dira Gipuzkoan”. Iztueta, *Kondaira*, 196. “Eztute esaten abere ta pistien artean muxarra dala lotiena?” T. Agirre, *Uztaro*, 30.

Azkue’k beste bat aipatzen du: “Piztia (B, G) alimaña, bicho: fauve, carnassier Var. de pisti, pistia”. Ondo dakie au piztia zital onek dagozan geletan lo egiten dabenak: bien saben esto los que duermen en lugares habitados por estos impertinentes bichos: ceux qui “dorment dans les lieux habités par ces impertinents animaux connaissent bien ceci”. (*Per. Ab.* 179-23) Oker ezpanago, Mogel’ek zorri ardi ta tximitxak aipatzen ditu. Azkue’k *fauve* (animales salvajes, fieras) eta *carnassier* (carnicero, carnívoro) dio; arkakuso, zorri eta tximitzentzat gehitxo esatea ez ote da? Hortaz konturaturik noski, *animaux* dio, beraz nik diodana berbera: bizidunak.

Berriro Sota-Lafitte-Akesolo hiztegia: *Pizti* (*a*), (B, G) Alimaña, bicho. *Peru Abarka* aipatu ondoren, beste hauek ematen dizkigu: “Pizti gaizto batek nere semetxoa jan dit”. Lardizabal, *Test.*, 49. “Gizona gizonarekiko dan baño pizti gaiztoagorik ba al-dek iñun?”. T. Agirre, *Uztaro*, 88. “Arei pizti lotsabakuai mendu oneko ixaten irakastiaz ondo egin dau”. Otxolua, *Bertolda*, 143. “Zu zera basoko piztia guziak baño gogorragoa”. Agirre, *Erakus*, IV, 124. *Piztikeria*: Bestialidad. “Gerla-gosea eta piztikeria zokoraztuz dijoaz”. Villasante, *Kristau*, 181. “Arrazoimenak nahi luke agindu, baiña piztikeriak bere aldetik tiratzen du”. I. Id., 120. *Piztizar*: Animal enorme, animalazo. “Dinoterio eta beste olako piztitzarrak orain eztira”. Villasante, *Kristau*, 61.

Ikusten denez, *piztia* bere *a* eta guzti idatzi zutenak bi giputz eta bestea Eibar’en jaioa, baina bere lehenengo liburua gipuzkeraz idatzi zuen bat dira. Eta Vil(l)asante berberak ere, nahiz eta *pizti* hitza *bestia* hitzaren aldakuntza dela uste duen arren, *piztiakeria* eta *piztiatzarrak* idatzi beharrean, *piztikeria* eta *piztitzarrak* idatzi zituen *a* “organikoa” kendurik, edo ta *a* hori bereizte-atzikitzat harturik eta kendurik.

Orain beste hitz edo izen-sail bat aipatuko dut: emakume-izenena. Gaztelaniaz *ia* bukaera dutenak guk (gipuzok bakarrik?) -i bukaera hutsaz erabili ohi ditugu: Andra Mari, Ana-Mari, Anttoni, Baxili, Gregori, Iñaxi, Kontxexi, Kandelari, Lutxi, Eulali, Joxepantoni, Joxepiñaxi, Manttoni eta abar. *Haize-Garbia* hiztegiak honako hauek ematen dizkigu: Ana-Mari, Aureli, Baleri, Engrazi, Estebeni, Garaxi, Lidi, Graxi, Manazi (Mañazi?), Maribattit, Mari-Dominika, Mari-Gazte, Marihandi, Mari-Kattalin, Mari-Santz (“Mari-Santzen lasterra / Bost-Mendietan behera”), Maritxu, Mari-xuma, Mayi, Melani, Orel(i) (Aureli), Ottabi, Roxali, Tuti, Ulali, Xexili,

Zidoni. Horietatik bakan batzu giputzoï ikasiak izan daitezke, baina gehienak ez.

* * *

Hitz gutxitan esateko: Zeratan gelditzen da harako *-ia* bukaerako A “organikoa” giputzok bakarrik kentzen dugunekoa? *Pizti* hitza latinezko (edo gaztelaniazko) *bestia* hitzaren aldakuntza dela sinisterazteko, neri gogoratzen etzaidan arrazoinen bat behar da. Beste hitz bat aipatzeko, Azkuek ez-taman *pameli*, *pamili* edo *famili* ikus dezagun. Sota-Lafitte-Akesolo hiztegiari: “Familia. Gure famelixan...” Etxebarria, *Lex. Arrate*, 291. “Fameliadun. famelixaduna”, Etxebarria, *Lex. Arrate*, 281. “Famili(a): Ona emen Nazaretoko etxe zuria, bertan sendi edo famili santu bat”, Kerexeta, *Meza*, 66. Hau ere ezta gipuzkerazko idazlea.

Hona berriz Corominas'en hiztegiak zer dioten:

“Bicho, 1578, de Bëstius “animal”, forma del latín vulgar en lugar de la clásica Bestia; el castellano tomó *bicho* del gallego portugués, donde se halla desde el S. XIII, lo cual explica la evolución fonética del vocablo. *Bicha*, 1573, sale paralelamente de Bëstia...”

Eta Europako arratsalde-herriek ditxosozko “a” “organiko”ekin nola jokutzen dute? Lehen aipatu ditudan hiru hitzak miratuko ditugu:

F: famille, géographie, philosophie. GB: family, geography, philosophy; D: Familie Geographie, Philosophie. NL: familie, geografie = aardrijkskunde, filosofie = filozofie = wijsbegeerte. DK N: famili, geografi, filosofi. S: familj, geografi, filosofi. Agi denean, guretzat “organikoa” den hori’ beste hizkuntza horientzat “pilarmonikoa” da. Guk bakarrik dugu “organistero” izan beharra.

HIZTEGIGINTZAKO III. IHARDUNALDIAK

Laurgain-Aia, 1991-XI-28

BILERA AKTA

Aiako Laurgainen, 1991-XI-28

*Mikel Zalbide
Hiztegi-gintza batzordeko idazkaria*

GAIA: Hiztegi-gintza batzordearen luze-zabaleko bilera, Euskaltzaindiak hiztegi-berrikuntzaren alorrean azken urteotan daraman bidea aztertu eta aurrera begirako finkapen-lanari ekiteko.

BILDUAK:

- *Euskaltzain osoak*: F. Ondarra, L. Villasante, P. Salaburu, J. Haritschelhar, J.M. Lekuona, J.M. Satrustegi, J.A. Arana Martija, E. Knörr.
- *Hiztegi-gintza batzordekideak*: M. Ensunza, A. Sagarna, A. Urrutia, M. Azkarate, M. Zalbide.

Berariaz gonbidaturiko beste zenbait lagun

X. Kintana; H.P.I.N.: Mirari Alberdi, E. Etxezarreta, Roman Berriozabal; I.V.A.P.: Eneko Oregi, Kasildo Alkorta, Araceli Diaz Lezana; Nafar Gobernuako H.P.Z.N.: Jose Luis Mendoza, Juantxo Ziganda; Alberto Agirreazaldegia, Kepa Altonaga, J. Agirre, M. Mateo, J.L. Lizundia, J.J. Zearreta, R. Badiola; ETB: Imanol Unzurrunzaga, Manu Arrasate, Antxon Aranburu, Eskarne Lopategi.

NOIZ-NON: Aiako Laurgainen, 1991ko azaroaren 28an, goiz eta arratasalde.

ESAN-EGINAK

1. J. Haritschelhar euskaltzainburuak eman dio bilerari hasiera, bertara bildu diren guztiei eskerrak emanez eta, bileraren xedea kontuan izanik, emaitza on baten itzaropena agertuz.

2. Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako idazkari nagusi den Mari Karmen Garmendia andereak hartu du ondoren hitza. 1986an Lekunberrin izandako azken bilkura eta aurretik ere egin izan direnak aipatu ditu. Bukatzeko,

bilerako partaideen iritziak kontuan hartuz erabakiak lehenbait lehen hartzea eskatu du. (Ikus, 1.eraskinean, bere txostena).

3. Hiztegitzintza batzordearen idazkari den Mikel Zalbidek, ondoren, honako izenburu hau duen txostena irakurri du: “Euskaltzaindia euskal hitz-altxorren berrikuntza-lanean: eginkizuna eta jardupidea”. (Agiri honen 2.eraskinean eskaintzen da txosten hori, bere osotasunean).

4. LEF programaren idazkari den Miren Azkaratek, azkenik, lexikologi irizpideak eta hitz-altxorren berrikuntza-lana uztartzen dituen txosten bat irakurri du. (Ikus, horren edukinaz jabetzeko, 3. eranskina).

5. EEBS programaren idazkari den Andoni Sagarnak hartu du ondoren hitza, honako txosten hau irakurriz:

“EEBS proiektuaren 2. fasea: abiaburua, helburu estrategikoak eta epe laburreko asmoak”. (Ikus, horren edukinaz jabetzeko 4. eranskina).

6. Hainbat zehaztasun eta iritzi-azalpen eman dira, txostenetan irakurritako aztergaiez. Aurrera begirako lan-prozeduraz, bereziki, irizpide posible desberdinak arakatu dira.

7. Zenbait puntutan, erabateko erabakirik hartu ez bada ere, hartarako pauso sendorik eman da. Horrela,

7.1. “Euskaltzaindiak lexiko-berrikuntzaren alorrean erabaki konkretuak hartzen hasi behar duen ala ez eta, hartzekotan, zein jardupidez jokatzea komeni den”. Honako proposamen hau eman da, puntu horri buruz, ontzat: *Euskaltzaindiari lexiko mailan egiten den lanari bati bere oneritzia ematea eskatzen bazaio, kasuan-kasuan aztertuko da lan horri heldu ala ez. Baietz erabakitzen bada, Hiztegitzintza batzordeari lan horri buruzko txostena eskatuko dio Euskaltzaindiak erabakia hartu aurretik. Hiztegitzintza batzordeak, horrelakoetan, OHEn eta EEBSn metaturik dauden corpus-ak aztertuz eta LEFeko irizpideak kontuan hartuz prestatuko du bere iritzi-txostena.*

7.2. “Euskara batuaren hiztegia” (izen bat baino gehiago eman zaio proiektu honi bileran zehar; izen-azal desberdinekoak izanik ere bat zetozen guztiok asmo-edukinez).

8. Honako beste bi puntuotan, bestalde, erabateko iritzi-adostasuna agertu da:

8.1. Datu-base lexikografikoa sortu eta eguneratzea berariazko xedetzat hartzen du Euskaltzaindiak.

8.2. Jabegoa zaintzeko neurri juridikoak aztertzeko ardura hartuko du Euskaltzaindiak, bere Batzorde juridikoaren bitartez.

9. Hiztegitzintza batzordearen burua den Ibon Sarasolak bere uste-azalpena egin du azken orduan eta horren inguruko erantzun-sorta jaso da.

10. Hona, bilerari amaiera emanez, bertan hartu diren **AZKEN ERABAKIAK**:

10.1. Euskara batuaren hiztegia egin behar den ala ez berariaz aztertuko du Euskaltzaindiak, biharko bere osoko bilkuran.

10.2. Batzordea osatuko da, baiezkotan, hiztegi-lan honen diseinua egiteko.

10.3. Bai corpus-ak lexiko-base bakar batean elkartzeko, eta bai berauen ustiaketa zuzen bideratzeko, prozedura zehatza aztertuko da.

HIZTEGIGINTZAKO III. IHARDUNALDIAK

Laurgain-Aia, 1991-XI-28

*Mari Karmen Garmendia
hizkuntza politikarako idazkari nagusia*

Euskaltzaindiak eginak ditu behin baino gehiagotan euskal lexikoaren alorrean duen eginkizunari eta eginkizun hori betetzeko behar lukeen plangintzari buruzko gogoeta jardunaldiak eta batzarrak. Gogoan ditugu, besteak beste, Loiolan eta Hondarribian 1981ean, Angoston 1983an, Gasteizen 1984ean, Lekarozen 1985ean eta Lekunberrin 1986an egin zirenak. Hauetako bakoitzean gaiak giro egokian aztertu, iritzi ezberdinak jaso eta erabakiak hartu izan dira aurrerantzean ere lanean jarraitzeko.

Hona hemen gaur ere Laurgainen hainbat lagun elkartuta zerbait aztertu eta aurrera begira erabakiak hartzeko asmotan.

Gai bat baino gehiago dira nere ustez Euskaltzaindiak geroko gero-tan utzi gabe patxadaz eta sakon aztertu behar dituenak, hala nola, bat aipatzeagatik, *Orotariko Euskal Hiztegiaren* korpusak unibertsitate mailan, esate baterako, izan dezakeen erabilera. Baina gai bakoitza dagokion unean eta tokian aztertu behar dela uste dut eta gaurko honetan beste bi dira nere ustez sakondu beharrekoak:

1. Zein da Euskaltzaindiaren eginkizuna euskal hitz altxorren berrikuntzan eta nola ihardungo du lanean bere eginkizuna behar bezala betetzeko?

2. Zer dio Euskaltzaindiak Hiztegi-gintza batzordearen EEBS lan programaz? Nora jo behar du honek aurrerantzean?

- Nola berregin daiteke Hiztegi-gintza batzordearen eginbehar nagusiak eta ihardupidea definitzen dituen 1984-96 epealdirako plana, batzorde honetako idazkari den Mikel Zalbidek Gasteizen 1984ean aurkeztu eta Euskaltzaindiak 1985ean Bilbon ontzat emandakoa?
- Helburuak lehengoak berberak dira?
- Nola jokatuko da aurrerantzean? Nork zer egingo du hemendik aurrera?

Galdera asko bota ditut hemen eta den-denek behar dute erantzuna. Euskaltzaindiari dagokio maila akademikoan erabakiak hartzea administrazioari beste era batekoak hartzea dagokion era berean.

Zuek duzue hitza. Arren eskatzen dizuet gaur hemen entzungo diren iritzi guztiak kontutan harturik erabakiak har ditzazuela. 1992. urtea gainean dugu eta Euskal Herriko herri aginteak nork bere aurrekontuak prestatu beharrean daude une honetan. Horrezaz gainera, Eusko Jaurlaritzak UZEIrekin duen lankidetzaren hitzarmena ere berritu behar dugula gogora arazi nahi dizuet.

Horregatik, gaur hemen hartu behar dituzuen erabakiak hartzeak berebiziko garrantzia du Euskal Herri-aginteentzat ezezik, baita Euskaltzaindiarentzat berarentzat, UZEIrentzat eta euskaldun guztiontzat ere.

Ekin bada lanari, beste batzutan ere egin izan duzuen bezalaxe, eta hemendik aterako diren ondorioak eta erabakiak probetxugarriak izan daitezela guzti-guztiontzat.

Eskerrik asko.

EUSKALTZAINDIA EUSKAL HITZ-ALTXORRAREN BERRIKUNTZA-LANEAN: EGINKIZUNA ETA JARDUPIDEA

Laurgain-Aia, 1991-XI-28

Mikel Zalbide

SARRERA

Eskerrak emanaz ekin nahi nioke nere gaurko azalpen-lan honi. Hiztegitzaintza-batzordearen izenean eskerrak eman nahi dizkiot Euskaltzaindiari orain bi hilabete egin genion eskabidea aintzakotzat hartu duelako eta, horren ondorioz, batzorde honen zenbait kezka eta aburu behar den astiaz aztertzeko egun osoko jarduna eratu duelako. Badakigu eskua bete lan daukala gure Hizkuntz Akademiak, egunean eguneko bere jardunean. Eta konturatzen gara euskaltzaintzat ez dela lan samurra urte-hasieran iragarri gabeko eginkizun batentzat leku egitea. Eskerrik asko, beraz, batzordekideon izenean.

Gutxitan biltzen da, bestalde, Euskaltzaindiaren Hiztegitzaintza-batzorde hau. Orain bost urte pasatxo egin zuen Lekunberrin, oker ez banago, bere osoko azken bilera. Etengabe bildu beharrik ez dauka, noski, horrelako batzorde batek: bilera eta bileraorde gehiegitxo egiten ditugu bestela ere, batean hau dela eta bestean hori dela medio. Bakan biltzeak ere badu, beraz, bere mesedea. Kontua da han eta hemen pauso bat baino gehiago hartu dela azken urteotan, edo hartzen ari dela orain, aski zuzenean Hiztegitzaintza-batzorde honi dagokiona. Eta egoki iritzi diogu batzordekideok, pauso eta neurri horien ildotik, hiztegitzaintzaren eguneroko jardunean alto egin eta egun osoko gogoeta-aldia egitea. Zer dela eta bururatu zaigu, ordea, berariazko bilera hau egitea? Bi gogoeta-gai izan ditugu, funtsean, horretara bultzatu gaituztenak. Labur-labur azaltzen saiatuko naiz bi puntuok:

a) Lexiko-berrikuntzaren alorrean hainbat erabaki konkretu hartzen hasi da Euskaltzaindia, azken bizpahiru urteotan. Erabaki horietariko zenbait, oso oker ez banago, Hizkuntz Akademiak berak 1981ean hartutako erabakiaren aurkakoak dira zuzenean, eta 1986an hartutako bide malguagotik ere urrundu egiten dira hainbatean. Hiztegitzaintza-batzordearen

ustez badago arrazoirik, gertaera horiek direla eta, gogoeta-lan berezirik egiteko. Galdera bi sortzen zaizkio noski, eta besteak beste, puntu honetaz argibide bila hasten denari: Euskaltzaindiaren lana al da, batetik, euskal hitz-altxorren berrikuntza-lana? eta, bestetik, aurreko galderak baiezko (nola-halako, baina baiezko) erantzuna jasoko balu, zein prozeduraz edo jardupidez baliatu behar luke Euskaltzaindiak lexiko-berrikuntza hori aurrera eramateko?

Galdera hau ez da, aurrerago ikusiko dugunez, berria. Orain bost urte Lekunberrin bildu ginenean, esate baterako, luze jardun genuen honetaz. Eta, ustez, adostasun zabal batera iritsiak ginen bilera haren ondoren. Denborak erakutsi du, aldiz, iritzi-bateratasun hura ez zela hain sendoa eta, berriro bakoitza bere aldetik hasiko ez bagara, gaiari aurrez aurre heldu eta irtenbide eroso bat aurkitu beharra dagoela.

b) 1986-87ko ekinaldi hartan, lexiko-berrikuntzari behar zen oinarri sendoaz erantzun ahal izateko, egungo euskararen bilketa-lan sistemati-koa eragin eta gidatzea erabaki zuen Euskaltzaindiak: honen lekuko zuzena dugu, ongi gogoan izango dugunez, 1987ko urtarrilaren 31n Euskaltzaindiak hartutako erabakia. Bost bat urteko epea ezarri zitzaion, lehen estimazio batean, eginkizun horri. Bataio-izen ezaguna eman ere bai: EEBS proiektua. Lanean aritu da ordutik hona bai Hiztegi-gintza-batzorde honen baitako EEBS batzorde-atala eta bai, bereziki, UZEI etxea. Lanaren diseinuaz, gidaritzaz eta jarraipenaz arduratu da Euskaltzaindiaren batzorde-atal hori, eta lana bera egiteaz UZEI.

Bost urteko epea amaitzen ari den honetan badago arrazoirik, alde batetik, zer egin den aztertzeko eta egin den honek Euskaltzaindiari, bere lexiko-berrikuntzaren alorrean, zertan lagun diezaiokeen hausnartzeko. Horra hor, beraz, gaurko jardunaldi honi egotzitako bigarren aztergaia. Kronologiaz bigarrena izanik ere, badago gainera arrazoi sendorik denbora aldetik atentzio nagusia bigarren gai honi eskaintzeko. Herri-erakundeek aurtan amaitzen dute azken bost urtealdi honetako hitzarmen-epea. Eta interesik balukete, zinez eta benaz, hurrengo epealdi batean lexiko-berrikuntzak Euskaltzaindiaren, UZEIren eta alor honetan diharduten gainerako erakunde-elkarteen ustez nondik nora joan behar duen jakiteko: ez, noski, azken puntu eta xehetasuneraino, hori ez bait da hiztegi kontuan egun bateko jardunaz erraz argitu ahal izaten; bai, ordea, bere zertzelada nagusietan. Nolako bizkarrezurra eman nahi dio Euskaltzaindiak, hurrengo bost urteotan, euskal hitz-altxorren berrikuntza-lanari. Non ezarri nahi ditu ekintza-lehentasanak, eta zer moduko lankidetzabideak eratu nahi ditu modernizazio-lan honetan ari diren etxeekin.

Hauek ditugu, beraz, gaurko jardunaldi honetarako begiz joak ditugun gaiak. Joan den irailaren 25ean, batzordearen buru den Ibon Sarasolarekin aldeztu aurretik bildu eta gaia zehaztu ondoren, azalpen-idazki

bat aurkeztu genion Hiztegegintza-batzordearen arduradun guztiok Euskaltzaindiari. Idazki horretan, xehetasun handiegitan sartu gabe ere, batzordekideok puntu horretaz eta oinarrizko adostasun batez bilduak genituen hainbat irizpide eskaini genion Hizkuntz Akademiari, gaurko bilera honetara esku-hutsik etorri beharrik izan ez zezan. Azalpen-idazki hartan labor bilduz emandakoak halako xehetasun batez aztertuko ditugu gaur, guztiok zer ausnar, zer eztabaida eta zer argitu izan dezagun. Gorago esan dizuedanez presa-kontua ere badago tartean. Asteak eta hilabeteak ez dira alferrik pasatzen. Edozein hiztegi-kontu, halako ganora eta sakontasun batez aurrera atera nahi denean, baliabide artezak behar izaten dira eskueran: giza baliabideak, noski, lehen-lehenik (hiztegegintzan trebeak diren espezialistak, alegia). Ez horiek bakarrik ordea: kontuan hartu beharrak dira orobat, izan ere, gauza-baliabideak (lokalak eta, ororen buru, informatika-euskarria) eta antolamendu-bideak (nor zertaz arduratu-tuko den, nor noren buru, etab.).

Baliabide guzti horiek irispidean izango badira, berriz, badakizue kaxoa non dagoen: dirubideak segurtatu behar dira. Hiztegegintza kontuan ere musutruk ez da gaur, zorionez, inor ibili zale.

Lexiko-berrikuntzarako dirubideak, 1987-1991 epean Eusko Jaurlaritzatik EEBS proiekturako eman izan direnak, 1992an eta hortik aurrera ere eman behar diren ala ez jakin nahi lukete Herri Aginteez. Eta, hori baino garrantzitsuago dena akaso: dirubide horiek zertan, nola eta noiz eralgi nahi diren argitu nahi lukete. Ez azken xoko-mokoa argitzeraino, lehen esan dudanez, edonork ikusten bait du hori ez dela kolpean argitzeko moduko egintza. Bai, ordea, bere zertzelada nagusietan eta behar adinako zehaztasunez.

Hiztegegintza-batzordearen idazkari izateaz gainera Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Saileko zerbitzuburu ere banaiz, dakizuen; eta utz egidazue, bigarren ikuspegi horretatik, azken aldiz izango bada ere, presa eta premia-kontu hori azpimarratzen.

Hel diezaiozun beraz, bestelako itzulingururik gabe, eguneko aztergai-zerrendari. Lehenengo puntua (lexiko-berrikuntzaren alorrean Euskaltzaindiak zer egin behar lukeen alegia, eta zein jardupidez) aztertu nahi nuke nik berariaz. Bigarrenaz ere zerbait esango dudan arren Andoni Sagarna batzordekideak helduko dio gai honi. Miren Azkaratek ere badu txosten labor bat aurkezteko asmoa. Ibon Sarasola batzordeburuak ere azaldu zigon, oraindik hain azpaldi ez dela, horretaz dituen uste-aburuak agertzeko asmoa. Horiek izango ditugu, beraz, gaurko jardunaldi honen gogoeta-bide: bide honetan barrena abiatuz gaur hona etorri zareten euskaltzain osoon usteak, iritziak eta irizpideak berariaz jaso nahi genituzke noski. Eta, posible balitz, Euskaltzaindiak guzti honetaz, Hondarribian 1981ean edota Lekunberri ondoren 1987an egin zuen bezala, erabaki-

-azalpen bat jakin araz dezan nahi genuke. Halako zerbait beharrezko dela deritzogu batzordekideok, hemendik aurrerako bidea argitzeko eta guztiok, Euskaltzaindiaren gidaritzapean, etekin oneko lankidetzan jardun ahal izateko.

I. EUSKALTZAINDIAREN EGINKIZUNA EUSKAL HITZ-ALTXORRAREN BERRIKUNTZA-LANEAN

Has gaitezen, beraz, hasieratik: zer dagokio Euskaltzaindiari eremu honetan? Edota, are gordinago esanik: ba al dagokio Euskaltzaindiari lexiko-berrikuntzan jardutea? Baten batek galdera hau lekuz kanpora dagoela uste izango du. “Mikel hori, oraindik hain zahartu ere ez zaigularik, dagoeneko burua galtzen hasi ote den” kezkatu ere egingo zen baten bat. Ez dut uste, ordea, galdera hori hain burugabea denik. Euskaltzaindia sortu zenetik, izan ere, euskalari eta euskaltzain askok, eta ez makalenek, heldu izan diote auzigai honi. Eta erantzunetan, ongi gogoan izan behar genukeenez, ez dira beti bat etorri izan.

Inork ez du dudarik egiten euskararen ohizko hitz-altxorra bildu, sailkatu, atondu, bateratu eta are, neurri batean edo bestean, txukuntzea badela Euskaltzaindiaren egitekoa. Ez nolanhiko egitekoa gainera, bere eginkizun mamienetako baizik. Egungo kale-giroan, bizimolde tekniko-industrial honen beharretara egokituko den hitz-altxor modernoa lantzea Euskaltzaindiaren ardurakoa den ala ez, hori ez da ordea beti eta nonahi hain garbi erabakirik egon. Barka egidazue, beraz, lehen begiratu batean burugabe samarra dirudien galdera batekin hasi banaiz: galdera egin beharra dagoela iruditzen zait, 1991n ere, kontuak behar bezala argituko baditugu.

On izango dugu, erantzun pisuzkorik bilatu nahi izatekotan, atzera begiratu eta Euskaltzaindiak, 1919tik honakoan, gai horren inguruan eraman izan duen bidea halako xehetasun batez arakatzea. Hori da, gaizki ez baderitzazue, hurrengo pasarteotan egin nahi nukeena.

I.1. Euskaltzaindiak hizkuntzaren esparru jakin batean zer eginik baduen ala ez duen jakiteko erreferentzi puntu nagusietariko bat, bistan denez, bere sortarauak dira. Sortarauak markatu ohi dute izan ere, beste edozein dokumentuk bezain zorrotz edo are zehazkiago, erakunde baten xedeak, jardun-esparruak eta lan-arloak zein diren.

Argibide baliotsua eskaintzen digute, alde honetatik, Euskaltzaindiaren 1919ko sortarauak. Horra, izan ere, Euskaltzaindiaren xedeak definitzen dituen arautegiaren lehen artikulua, bere g) pasartean, zer dioen: *hizkuntza gizarte-maila guztietan gai bihurtzeko lan egitea*. Euskara gizarte-bizitza modernoaren eginbehar guztietarako egokitzea ezin liteke, urrun-

dik ere, bere lexiko-berrikuntzaz bakarrik erdietsi edo lortu. Hori ere behar-beharrezkoa dugu ordea, helburu hori lortuko bada.

Sortarauen erantzuna argia da, beraz: lexiko-berrikuntza, euskal hitz-althorraren eguneratze-lana alegia, bada Euskaltzaindiaren eginkizun. Bere xede nagusietariko bat horixe da, hain zuzen.

I.2. Horretarako mandatu zorrotza izanik ere egia da gutxi, oso gutxi egin izan duela Euskaltzaindiak, sortu zenetik 1970eko hamarkadara arte bederen, alor horretan: gramatika-alorrean edota ortografiarenean baino hagitx gutxiago, nolahi ere. Urtealdi txarrak, ilun eta zapalduak, izan zirela tartean gogoraraziko dit norbaitek, gerora gabe; eta horrexegatik, hain zuzen, bere eginkizun hau bete gabe utzi behar izan zuela Euskaltzaindiak erantzungo dit. Egia dio halakok, noski. Ez, ordea, egia osoa. Eta egi erdiak, ezaguna denez, erdia ustel izan ohi du maiztxo. Hemen ere halako zerbaiten aurrean gaude.

I.3. Euskal hitz-althorraren berrikuntza-lana Euskaltzaindiaren eginkizun nagusietarikoa dela onarturik ere, berrikuntza hori nork, nola, zenbateko hedaduraz eta noiz egin behar lukeen sarri eztabaidatu izan da gure artean, Euskaltzaindia sortu zenetik beretik: gogoan izan dezagun, adibidez, hizperrigintzari dagozkionetan P. Broussain baten eta J. Urkijo baten arteko aldea, 1918-1920 inguru hartan, zein handi eta sakona zen. Tirabira horrek bere oihartzuna izan zuen 1930 inguruan ere, ezaguna denez, erdal-euskal hiztegia zela medio: Azkue batez hizperriak sortu nahi zituen, ugari eta jator-ereduz sortu ere, eskolaumeek *eclipse parcial* modukoak eskoletan, bere eta beste hainbaten ustez laster zabaltzekoak ziren euskal eskoletan, buruz ikas zitzen. Altube batek, aldiz, beste era batera ikusten zituen berrikuntza-lan honen nondik norakoak. Eztabaida ez zen gainera hor amaitu, aurrerago ikusiko dugunez: gerraondoan bertan, berrogeiko hamarkadan, aurrez aurre heldu zitzaion auzigai honi eta erabakirik, batzar-agiriekin diotenez, ez zen hartu. Hamarkadaz hamarkada, behin eta berriro agertu izan da euskaltzainen artean duda-muda hori: euskara dagoen egoeran egonik, ez teoriatzko egoera txuri-gorri batean alegia, komeni al da lexiko-berrikuntzari ekitea. Eta, komeni izatekotan, nola ekin behar zaio langintza bihurri honi. Azken puntu hau da, hain zuzen, ondoren aipatu nahi dena.

II. EUSKALTZAINDIAREN JARDUPIDEA LEXIKO-BERRIKUNTZAREN ALORREAN

Lan hori berea duela onarturik ere, noiz-nola egin behar lukeen: hori da galdera nagusia. Horren inguruan ibili izan dira, urtea joan eta urtea etorri, Euskaltzaindiaren duda-muda eta eztabaida nagusiak.

L. Villasante jaunak behin eta berriro azaldu izan ditu, 1956tik honakoan, duda-muda eta eztabaida horien nondik norakoak. Ez noa, beraz, ezer berririk esatera, Villasantek luze eta zabal agertutakoak ahalik labur eta xumeen agertzera baizik. Barkatu, labur-biltze horretan, okerren bat sartzen badut. Nerea dateke halakoan errua, noski, ez Villasanterena.

Hiru bide-edo agertu izan dira, lexiko-berrikuntza nola bideratu erabakitzerakoan, hautakizun: nolabait bataiatzearren aitzindari-bidea deituko diot lehenengoari, aitorle-bidea bigarrenari eta, azkenik, elkargile-bidea aurreko beste bien tarte-bitartean dagoen sintesi-bideari. Ikus ditzagun halako xehetasun batez honako hiru bideok. Lehenengo bi bideen ezau-garri nagusiak argitzeko on izango dugu, adibidez, Euskaltzaindiaren 1945eko irailaren hogeitazortziko batzar-agiria aztertzea. Dakizuenez gaztelania-euskara hiztegia egiten urtealdi luzexka emana zuen Euskaltzaindiak, gerra aurrean, Azkueren zuzendaritzapean. Eta berriro lanari heldua zioten, gerra amaitu ondoren. Hiztegi horretako sarrera lexikal askok ohizko hitz-altxorreko elementuak zituen, normala denez, aipagai: *casa* = *etxe* edota *señor* = *jaun* modukoak, nolabait esatearren. Horrelakoetan euskalki eta grafia aldetiko problemak izango zituzten apika, baina euskal baliokiderik ez zitzairen noski hiztegi-gileei falta. Besterik zen, aldiz, euskaraz luze-zabalean erabili eta finkatu gabeko erdal *fórmula*, *telégrafo* edo *adverbio* modukoak euskal ordainen kontua. Zer egin lexiko-berrikuntzaren alorreko hitz "tekniko, moderno" horiekin? Horra 1945eko batzar-agiri horrek zer dioen:

"Erdera-euskera iztegia gertuten diarduen batzorde'ko euskaltzainak adierazoten dabe zertan daroen euren lana, ta diño "A" izkiari dagokon atala amaitutzat emon leikela, iztxo banaka batzuen utsa baino eztagoalata. Iztxo oneek nola euskeratu daitekezan itanduten dabe.

Gai au dala-ta Irigaray jaunak diño bere eritxiz, Lapurdi, Benabarra ta Zubero'ko euskalkien euskalariekin Euskaltzaindia bete arte, eleitekela ekin bear itz barriak atonduten, bestela jazo leitekela orain sorturiko itz barriak inguru areetan ontzat ez artzea eta beraz eginiko lana alperrikoa izatea; bere aburuz, oraingoz, iztegi barri orren lana eleiteke besterik izan bear, ezagaturiko euskal-itzen erderapena atondutea baino, euskerazko itz ezagaturik eztauken erdal-itzak iztegian sartu barik. Urkijo jaunak bere, eretxi auxe agertzen dau.

Bestela Etxaide ta Oleaga euskaltzainak dinoe, geroagoan, orain sorturiko itz barriak aldatu ta zuzendu bearra balitz-bere, orainganik itz barriok asmatzea egoki izango litekela, euskeraz zelan esan leitekezan jakiten eziran erderazko itz asko dagozalako ta euskeraz idatzi nai dabenai zelanbaiten lagundu bear litzakielako.

Batzuk eta besteok luzaro daragoioe eztabaida onetan. Erabagirik ezta artu".

Ez zen berria, Euskaltzaindian, eztabaida-modu hori. Eta arrazoia, arrazoi bakarra alegia, ez zen iparraldeko euskaltzainak une horretan bertan ez egotea. Iparraldekoak bertan zirenean ere behin baino gehiagotan piztu izan zen eztabaida hori, eta apenas Euskaltzaindia erabaki sendorik hartzera iritsi zen. Batzutan aitzindari moduan erdal hitz hau eta hori euskaraz nola esan behar litzatekeen erabakitzera iritsi zen; bestetan, aldiz, gerorako utzi zituen horrelako erabakiak.

Aitzindari-bide honen lekuko ditugu, gerra aurrean, honako adibideok:

a) 1922ko apirilaren 27an, “*auferantzean erderazko gono esateko euskeraz ertz erabili bedi, ta edro esateko beñiz egal*” erabaki zuen Euskaltzaindiak.

b) 1926ko otsailaren 19an, berriz, “*amerizar edo amamar erdaldunak darabilen itzaren ikurpenez, uretaratu euskeraz esan behar dala*” erabaki zuen.

Beti ez zen, ordea, bete-betea aintzindari-bide honetara lerratzen. 1926ko garragarriaren 25eko batzaldian, adibidez, *antzoki* hitzak zirela eta horra kontuak nola gertatu ziren:

“Antzoki-itzak. Azkue jaunak, arlo auxe gai artu-ta, txosten bat irakuri digu, esanik, ez dala nolanai izen beñirik sortu bear. Arau batzuek dakarzki, auxe ondo moldatzeko. Mujika jaunak iardetsi diyo esanik: arau oyek eder izanañen, ez dirala gai ontan antzakotzat (sic) artu bear, badabiltzalako lendikan izen beñiyak eta abo askotan oituak, esate baterako antzoki (teatro), iruditegi (escenario).”

Horra hor, bere soil-biluzian, aitzindari-irizpidea (Azkuerena) eta aitorle-irizpidea (Mujikarena) aurrez aurre. Aitzindari-irizpideak hitz berriak sortzera darama hizkuntzalari edo euskaltzaina. Hitz-erabide arruntez, normalean: eratorpenez, hitz-elkarketaz, maileguz, zabalkuntza semantiko-ko edo berrezarpen lexikalez. *Ex nihilo* sortzera ere jo ohi du inoiz, hizperrigileak gai horietan euskaraz diharduten euskaldunek benetan zer erabiltzen duten kontuan hartu gabe. Arau batzuk oinarri hartuz hitz berriak moldatzera jotzen du, kontenplazio handiegirik gabe, aintzindari-bidearen aldekoak. Hitzen erabideari buruzko arau egokiak aplikatzea baizik ez dago, aintzindari-zalearentzat, euskararen lexiko-berrikuntza eragiteko.

Herriak ikasi egin behar ditu hitz horiek: lehendik ezer erabiltzen ez bazuen hori esateko, ikas dezala aurrerantzean nola esan; eta, ordurarte beste era batera esaten bazuen, ahaztu dezala hura eta arau egokien arabera moldaturiko berria ikas dezala.

Horren aurrez aurreko punta-muturrean dago, bestalde, aitorle-irizpidearen araberakoa: aztertu egin behar da lehenik jendeak hitz berri horiek nola esaten dituen; erabakiak hartzerakoan idazle-jendeari eman

behar zaio, batez ere, lehenetasuna. Idazle-jendeak, erabiliaren erabiliaz, hitz berri bat euskaraz honela edo horrela erabil dezanean, hitz bat euskaldunen artean ongi errotu dadinean, lexiko-berrikuntzaren lanik zailena eginik dago. “Notario”-lana egitea besterik ez du Euskaltzaindiak izango: erdal *teatro* euskaraz *antzoki* esaten dela aitortzea, edota erdal *escenario* euskaraz *iruditegi* esaten (omen) dela erabakitzea. Horra hor aitorle-irizpidearen muina.

Norbaiti gogoak emana izango dio, honez gero, beste hau ere galdeztzeko: “Utzi alde batera iritzi-kontu horiek eta esaidazu, behingoz, Euskaltzaindiak 1926ko hartan nondik jo zuen: Azkueren aintzindari-bidetik, edota Mujikaren aitorle-bidetik”. Erantzuna, oraingoan, garbi samarra da: ez batetik eta ez bestetik, erdibideko hirugarren batetik baizik. Batzutan aitorlearena egin zuen alegia 1926ko hartan, eta *teatro*-tarako *antzoki* erabaki; beste zenbaitetan, aldiz, aitzindariarena: *escenario*-tarako, adibidez, “*abo askotan oitua*” omen zegoen *iruditegi* alde batera utzi eta, hobe beharrez, *agertoki* aukeratu zuen. Elkartu egin nahi izan zituen, itxuraz, aurreko bi irizpideak: ez arau “teoriko” egokien aplikatzaile mekaniko izan, eta ez euskaldun-jendearen ezpain-lumetan zabalduenik zeuden esamoldeen aitorle itsu gertatu. Elkargile-bidea deitu diogu, gorago, erdibideko edo sintesi moduko hirugarren irizpide horri.

—“Kontu zaharrekin zabilta ordea, Mikel, —esango dit batek baino gehiagok—; demagun gauzak orduan, Euskaltzaindiaren hasi berrian, horrela izan zirela. Bide luzea egin dugu ordea ordutik hona, euskararen batasun eta eguneratze-lanean. Eta orduan auzigai zirenak ez ditugu orain, ezinbestean, auzigai”.

Egia da hori ere. Ez egia osoa, ordea. Beti egon izan bait da Euskaltzaindian, gutxi edo asko, muturbide bi horien arteko kinka eta tirabira. Eta orain ere bai. Egoeraren larriak eta beharraren gorriak hitz berriak sortzera, ahalik eta modu egokienean baina berehala eta ugari sortzera, bultzatu izan du eta bultzatzen du aitzindari-irizpideak. Euskaldungoak oro har, eta euskal idazleek bereziki, hitz berrien kontuak bideratu, landu eta umotu artean alferrikakoak (edo are kaltegarri) gertatu omen daitezkeen neurriak ez hartzera bultzatu eta bultzatzen du, aitzitik, aitorle-irizpideak. Adibideak, tirabira horren adibideak, ugari ditugu. Horrela:

II.1. 1950.eko hamarkadan, euskara kultur hizkuntza bihurtu nahia indarberritzen hasi zen hartan, bere gordinean agertu ziren berriro lexiko-berrikuntzaren alorreko kontrajoera biok. Demagun, diogunaren lekuko, Euskaltzaindiak 1956an, Arantzazun, egindako Euskaltzaleen Biltzar famatu hura. Urrestarazu-Umandik, Paristik bidalitako bere idazkian, honela zioen: “*izkuntza bat kulturazkoa dala esateko, izkuntza ori Munduan erabiltzen eta erabiliko diran giza-adimenaren ezagupide guztiak ikasteko,*

irakasteko, adierazteko ta edatzeko bide izan bear". Pausoz pauso egin beharreko lana ikusten zuen Umandik guzti hori, jakina, eta ez gauetik goizera bideratzekoa. "Ala ta guzti ere, abiatu egin behar" esaten zuen. Eta abiatzeko, nondik abiatu?: "Kultura guzien lenengo oñarria irakurten eta idazten ongi jakitea da; ortarako gramatika dugu bearrena. (...) eta nun ditugu guziok ontzat ar ditzakegun gramatika-itz bereziak? Ontarako, nere ustez, beste aunitzen artean, Euskaltzaindiaren lan egokia. Aspaldian antzerkirako egin zuena egin lezake orobat euskal-gramatikaren itz bereziak aukeratzeko: zar edo berri itz auek, danetara; baña guztiz bearrezkoa dugu itz berezi oiek eukitzea". Erdibideko jokamoldeari errespeto handia ageri bazion ere badirudi punta bateko joera aukeratzekotan aintzindari-bidea zuela Umandik begiko.

1956ko Biltzarrak garrantzi handia aitortu zion, egia esan, lexiko-berrikuntzaren kontu honi. Ikusi besterik ez dago, adibidez, Villasanteren orduko txosten gihartsua. Lexiko-berrikuntzari zentzuz eta gogotik ekin beharra azpimarratuz, honako hau zioen txosten hartan, besteak beste, euskaltzainburu ohiak: "**homo-faber** izendatua izan den gizakume gogolanduak ere, lanabes edo tresnak euki ezik, ezin du deusik egin. Eta giza-adimenaren tresnak auetxek dira: kultur-saillean erabiltzen diren kontzeptuak, nozioneak, izenak eta itzak. Oiek eztitugun artean, ezugu aurrerapenik egin al izango". Edota, aurreraxeago: "izkuntza edozein maillatako kultur-gaietarako mintzabide bihurtuaz" euskararen iraupena eta aurrerebidea ziurta zitekeela.

Erabakiak hartu ere egin zituen Euskaltzaindiak 1956ko jardunaldi hartan. Euskal hitz-altxorra berritu beharraz bada, hain zuzen, erabaki haien amaieran aipamen espresurik: "*Jardunaldi ta eztabaida guzti auetan ikusi da argi ta garbi zenbait gaitan aritzeko itzen bear gorria dagoela*". Gaitza aitortu ondoren zein sendagai proposatu zuen ordea Euskaltzaindiak, ekinaldi hartan? Erabakien 5. atalak erantzuten dio galdera horri: "*Badaki batzarreak zenbait kultura-sailletan itzen eskas gabiltzala. Geroago, bear den garaiean, Euskaltzaindiak bere erabakiak ar ditzan, euskaldun ikasi guztieri eskatzen zaie, orretarako egokiera dutenean, gai oriek, bai itzez eta bai izkribuz, euskeraz erabiltzeko, erderara jo gabe, naiz ta nekagarriago izan*". Eta honela amaitzen zuen bere gomendio-aipamena: "*Obe dugu euskera mordoilloan jardun, burutaziñoak adierazi gabe ta ulergaitz utzi baiño, edo zeatz adierazi gabe*".

Aitorle-irizpidera bildu zen beraz Euskaltzaindia, xehetasunak xehetasun, 1956an: *Euskal idazle-jendeak egin beza euskeraz, euskara garbi-garbian izango ez bada ere, nork bere lanbide-alorrean. Eta gero, behar den garaian, hartuko dira behar diren erabakiak.*

II.2. Hamarkada haren amaiera-aldean bertan, 1959an alegia, hartu ere hartu zituen Euskaltzaindiak lexiko alorreko lehen erabakiak. Garbi-

zaletasunak sortutako hainbat hitz iratxori bidea itxi eta, horien ordez, euskara bizian sustraiturik zeuden hitzak, zeinnahi etorkitakoak zirela ere, hobestea izan zen 1959ko apirilaren 2ko agiri haren asmo nagusia. Ohizko hitz-altxorrari zegokion gaia zen hau, berez, lexiko-berrikuntzaren alorrekoa baino areago. Azken puntu honetaz ere eman zuen, ordea, azalpen zehatzik: *“izkuntza berezien gaiñetik zabaldurik dauden kultura eta zivilizaziozko itzak ontzat artzea eta erabiltzea Euskaltzaindiak begi onez ikusten du. Adibidez: **politika, teknika, literatura, liturjia, metro, kilometro ta abar**”*.

Bistan dago erabaki honekin, xehetasunetan sartu ez bazen ere, aitzindari-lanari ekin ziola Euskaltzaindiak. Aldi batean atzundurik-edo utzitako mailegu-bideari balio-indar handia aitortu zitzaion euskal hitz-altxorraren berrikuntzarako. Lema-kolpe baten modukoa izan zen, askok aitortua duenez, 1959ko erabaki hura.

II.3. Astinaldi horren oihartzun gisa, 1960tik 1980 ingurura bitartean areagotu egin zen, Euskaltzaindian eta Euskaltzainditik kanpora, aitortle-irizpidea utzi eta aitzindari-irizpidera biltzeko joera. Lexiko-sorkuntzak ohi ez bezalako abiada eta zabalera hartu zuen gure artean; ez da faltatu izan *lexikogenesis* baino areago gure orduko fasealdi hura *lexikorrea* izan zela adierazi duenik ere. Genesi ala rhea, kontua da gomendio eta erabaki-mordoa, inoiz ez bezalako kopuruan eta ordurarte bakan goldaturiko lur-sailetan, hartu zuela Euskaltzaindiak: filatelia zela, merkatalgoizendegia zela, munduko estatu-izenak zirela, polizi erakunde desberdinen izenak zirela, arkitektura-hiztegia zela, matematika-hiztegia zela,... eta, batez ere, Zortzi Urte arteko Ikastola Hiztegia zela, lan gaitza burutu zuen Euskaltzaindiak aski epe laburrean, lexiko-berrikuntzaren esparru honetan. Aitortle-bidea eta are elkargile-irizpidea alde batera utzia, bete-betean sartu zen aitzindari-irizpidearen ildotik: *Euskaltzaindiak eman egingo zituen gomendio-erabakiak, eta gero gerokoak: euskarari gerorabide itxaropentsuak ikusiabartzen zitzaizkion une hartan, inork ez zezala behintzat esan Euskaltzaindiak bere neurrian, neurri oparoan gainera, erantzuten jakin ez zuenik.*

Hizkuntz Akademia ez zebilen bakarrik, gainera, lexiko-sorkuntzaren irakinaldi hartan. Belaunaldi berri bat, hirurogeiko hamarkadan “gazte gera gazte, ta ez gaude konforme” kantari hazi eta hezitako belaunaldi berri bat, gogoz eta prestu zegoen, Euskaltzaindiak erabakitzen zuena buruz ikasi eta nork bere esparruan, eskola-munduan eta aldizkari-liburuetan bereziki, zabaltzeko.

Ez hori bakarrik: hiztegi-gintza teknikoaren goraldia ere ordukoxea dugu. Orduan sortu eta eratua dugu, besteak beste, UZEI.

II.4. Lexiko-sorkuntzaren irakinaldi honek ere bere gainak jo zituen ordea. Eta horrela, une batean, 1970eko hamarkadan hain gogoz ibilitako

bideari alto eman zitzaion. Ez gara orain, noski, Mitxelena batek esate baterako UZEIren lanmoldeari aurkitzen zizkion ajeak eta hutsarteak banan-banan aipatzen hasiko. Oker egingo genuke, gainera, kritika horiek UZEIren hiztegegintzan zentratzearekin. Ni neu testigu izana naiz, esate baterako, Euskaltzaindiaren beraren hainbat lan ere, *Zortzi Urte arteko Ikastola Hiztegiari* adibidez, Mitxelenak jartzen zizkion erreparoez: han hartutako hainbat erabaki (1784 hitz zekartzan hiztegi honek; gehienak berriak), azken orrazketak berak eginak zizkion arren, ez zitzaion Mitxelenari 1980 ingururako egoki iruditzen.

Arrazoi bat edo beste dela medio, kontua da Euskaltzaindiak berariaz aztertu zuela berriro, 1981ean, euskal hitz-althorraren berrikuntza hau eta berari, langintza horren baitan, zer leku zegokiokoen birdefinitu egin zuela. Honako hau izan zen, hain zuzen, 1981eko abenduaren 29ko bere erabakia:

EUSKALTZAINDIAREN ADIERAZPENAK

1. HIZTEGIGINTZAZ

Hondarribian, 1981.eko Abenduaren 29an bildurik, Euskaltzaindiak honako hau aditzera ematen du: Euskaltzaindiak literatura eta gramatikaz beste alde, hiztegi lana du bere eginkizun nagusienetarikoa.

Hizkuntzarekiko plangintza orokor baten barnean sartua aurkitzen da hiztegegintza, eta Euskaltzaindiak erantzun egokiak eman nahi dizkio honi.

Langintza horretan ordea, maila bat baino gehiago bada eta beren arteko lehenetasuna kontutan eduki behar du. Euskal hiztegieta, adibidez:

- *Orokorra.*
- *Hiritartua.*
- *Espezializatuak.*

1. Hiztegi orokorrean, Euskaltzaindiak aspaldidanik hasiak dituen lanak aurrera daramatza ahalik eta lasterren buru emateko asmoz.

2. Bilera honetan beharrezkoa ikusi da batzorde bat sortzea, horretarako behar diren gaiak, ahalak eta lankideak biltzeko.

3. Zuzenean ez da Euskaltzaindiaren lana, beste edozein hizkuntzatan ere ez den bezala, hiztegi espezializatuen sortzea eta banan banako azterketa egitea, hizkuntzari eta euskararen egiturari dagozkion funtsezko puntuak zaintzea izan ezik.

Hitz teknikoetan Euskaltzaindiak pozik ikusten du grafia gai orokorrean erabakiak daudenek harrera ona izan dutela. Erabaki gabe daudenak lehenbaitlehen argitzen ahaleginduko da.

Ezin hobeki deritza Euskaltzaindiak edonork taldeka nahiz bakarka arlo honetan lan egiteari.

Lexiko-berrikuntzaren alorrean behintzat aldaketa nabarmena ekarri zuen, bistan denez, 1981eko erabaki honek. Aurreko hamar urteetan hain ugari prestaturiko hiztegi teknikoei (matematika, merkatalgoa, filatelia, arkitektura...) geldialdi bat eman zien Euskaltzaindiak. Aitzindari-lan hori ez zela zuzen-zuzenean berea pentsatu zuen.

Horrek ez du esan nahi, ordea, eskuak tolestu eta deskantsu ederrean gelditzea erabaki zuenik, oso bestelako kontua baizik. Bere lehentasunak, premiak eta eginbehar nagusiak beste eginkizun batzuetara orientatu zituen. Horrela:

a) Erdarazko hitz “berri” bat (demagun, esate baterako, *alunizar* edo *reacción química*) euskaraz nola esan behar litzatekeen asmatzen hasi ordez, euskaraz esan edo esaten diren hitzak nola esan eta nola esaten diren aztertzea, ahalik eta era exhaustibo eta sistematikoenean aztertzea, hartu zuen helburu. Eta pauso sendoak ematen ari da, geroztik, helburu bikoitx hori erdiestearren. Hitzak nola (noiz, nork...) erabili diren jakiteko OEH proiektua eratu zuen eta aurrera darama. Hitzak *orain* nola erabiltzen diren jakiteko, berriz, EEBS proiektuarekin ari da. Bata bestearen osagarri dira proiektu biok, bistan denez, eta ez elkarren lehiakide. Bilketak eta sistematizatze-lana da, funtsean, OEH-k eta EEBS-k damaigutena.

b) Lexikologiako lana ere berehala, lehentasun osoz alegia, bideratzen hasi beharra zegoela ikusi zuen Euskaltzaindiak 1981eko hartan. Hortik sortu zen, gogoan dugunez, maileguzko hitzen azterketa (gero erabakiak) eta LEF batzordearen geroztikako lan gutzia.

c) Hirugarren xede bat ere ezarri zion azkenik, Euskaltzaindiak, bere buruari: hiztegi hiritartu arau-emailea.

Diogun, beraz, bideberritze bat ekarri zuela, zenbait alorretako geldialdia baino areago, 1981eko erabakiak: Euskaltzaindiak lexiko-berrikuntzaren barrutian zer egin behar duen eta zer ez, eta egin behar duen hori nola egin behar duen, aztertu zen batez ere Hondarribian. Ordutik honako ibilbidearen ernamuin gertatu da, hainbat aldetatik, erabaki estrategiko hura.

II.5. Zer egin nahi den, eta *nola*, jakitea arras garrantzitsua izan arren, besterik ere argitu behar izaten da ordea ezer egin nahi denean: *nork* egingo duen, *noiz* eta *zein baliabidez*. Hondarribian ez zen, ulertzeko ere denez, xehetasun horietara iritsi. Geroko kontuak dira hauek: 1984etik 1987ra bitartekoak. Hiztegegintza-batzordea sortu zenetik hainbat lan egin zen, bertako idazkaritzatik eta Euskaltzaindiaren osoko bilkuretatik, gai horiek bideratzeko. Eta Herri Aginteez, horrelako langintza bati erantzutekotan ezinbesteko bidelagun, babesle eta diru-iturri izan beharko zuketena Herri Aginteez, aski eskuzabal erantzun zioten lau bat urte horietan eratu zen luze-zabaleko hiztegegintza-lan honi. Hiruzpalau

urteko argitze-lan honek Lekunberrin (orain bost urte) izan zuen bere goi-erpina: Lekunberrin eta, handik epe laburrera, batzordeño baten proposamen-idazkian oinarriturik Euskaltzaindiak 1987ko urtarrilaren 31n hartutako erabakian. Hona, hitzez hitz, 1987k erabaki horren lehenengo bi atalak (*Eusker*a, 1987,2; 343or. eta hurr.).

LEXIKO-BERRIKUNTZA ETA BILKETA-LANA NOLA BIDERA

*Euskaltzaindiaren erabakia,
1987ko Urtarrilaren 31ko bilkuran onartua*

Hiztegitza Batzordeak 1986ko Urriaren 24 eta 25ean, Larraun-Lekunberrin, euskal lexiko-berrikuntzaz egindako azterlanean oinarrituz, eta gai hori sakonago lantzeko batzordeñoak Azaroaren 30ean aurkezturiko proposamena beharrezko arretaz aztertu ondoren, honako erabaki hau hartu du Euskaltzaindiak:

I. ABIABURUAK

Euskal hitz-althorraren berritze-lanak direla eta ondoko abiaburuok hartzen ditu Euskaltzaindiak gidari:

a) Bere sortarauek garbi adierazten dutenez (arautegiko 1. atala, g puntua), Euskaltzaindiaren zeregin nagusietariko bat gure hizkuntza gizarte-maila guztietan gai bihurtzeko lan egitea da.

b) Euskararen gaurkotze eta modernizazio-lana oro har, eta bere hitz-althorraren berritzea bereziki, bete-betean sartzen dira beraz Euskaltzaindiaren lan-esparruan.

c) Euskaldun-jendeak gidaritza eta bateragune baten premia bizia ageri du lexiko-berrikuntzaren alorrean. Bizibidez irakaskuntzan, administrazioan nahiz komunikabideetan diharduten euskaldunek sentitzen dute, itxuraz, premiarik larriena. Ez horiek bakarrik ordea: baserri-giro itxi-itxian edo antzeko bizigune lehenari lotuetan bizi diren euskaldun egunetik egunera urriagoak izan ezik, gainerakoek geroz eta biziago nabari dute, artez edo moldez, beharrian horren zantzua.

Euskaltzaindiak, hizkuntza kontuan herri honen erakunde aholku-emaile denez, aurrez aurre erantzun nahi dio euskaldun-jendearen gidaritza- eta bateratze-behar horri.

II. OINARRIZKO ERIZPIDEAK

Hiztegitzaren alorrari dagokionez, eta oraindainoko pausoen jarraipen gisa, honako erizpide nagusiotan oinarrituko du Euskaltzaindiak lexiko-berrikuntzaren alorra.

II.1. Hitz-althorraren berrikuntza ez da gauek goizera erabaki daitekeen auzia. Inolako arau zehatzik eman aurretik, bereziki, euskaldungoak

ahoz zein idatziz ageri duen jokamoldea bertatik bertara ezagutzea komeni da.

Gaurko egoeran ez da komeni, beraz, jakintzagai eta bizigune desberdinetako hizperrietan banan banako arau sendo eta onespenik ematea. Badago hori baino aurreragoko lanik; eta, aurrelan horiek bideratu artean, hobe da arau-emankizuna alde batera uztea.

II.2. Presa handikoa, eta premia bizikoa, bilketa-lana da gaur egun. Euskaltzaindiak begi onez ikusten du hainbat taldek eta norbanakok azken urteotan aurrera daraman bilketa-lana; aintzakotzat hartzen ditu alor horretan eginak edo eginbidean dituzten saioak, eta aurrerantzean elkarlanean jarduteko gonbite-deia luzatzen die guztiei.

II.3. Euskaltzaindiaren Hiztegitza Batzordeak badu, lexiko-berrikuntzaren behar horri erantzuteko, berariazko lan-programa bat eratu: *Egungo Euskararen Bilketa-lan Sistematikoa* (EEBS programa) hain zuzen. Bide horretatik aurrera eramatea komeni da, oinarriz, euskal hitz-altzorraren berritze-saioa.

II.6. Azken ordukoak: zenbait kezkabide eta proposamen.

Nahiko zuzen jarraitu dira, bere batezbestekoan, Hondarribiko eta Lekunberriko erabaki haiek. 1970eko hamarkada euskal hizperriei dago-kienetz asmaketa-aldia izan bazen, bai Euskaltzaindian eta bai hemendik kanpora, oinagiturazko, arnas handiko eta irispide luzeko prestalenen epea izan da 1980ko hamarkada hau. Egia da begiz jotako guztia ez dela eskuratu: ez, behintzat, esandako garaian. Autokritikak, zientzi bidez eta gizalegez jardun nahi badugu hain noraezekoa dugun autokritikak, hori behintzat onartzera eraman behar gaitu. Eta onarpen honek, berriz, aitzakiak eta ulerbikoiztasunak alde batera utziaz konponbide artezak, hitzez ezezik egitez ere, bilatzera bultzatu behar gintuzke. Begien aurre-aurrean ditugun hutsarte horiek aintzakotzat hartuaz ere aurrerapauso sendoa eman dela uste dut, berriro diot, Euskaltzaindiaren hiztegitza-sailean orohar eta lexiko-berrikuntzarenean preseski. Inoiz, alderatzeko ere, izan ez dugun bezalako dokumentazio-iturriz eta irizpide-oinarriz horniturik gaude orain, aplikazio-pausoak ematen hasteko.

Bestelako pausorik ere ematen hasi da, bestetik, Euskaltzaindia: REN-FEko hitzak direla, Bilboko Boltsa edo Burtsa Ofizialeko hitzak direla, Administrazio-alorreko hitzen bat (Hacienda) dela,... hizperri teknikoak banan-banan lantzen eta gomendatzen hasia dugu berriro, orain 15 bat urteko bidera itzuliz, Hizkuntz Akademia.

Kezkabiderik sortzen digu honek bati baino gehiagori. Bide hori argitzen eta arautzen ez bada, istilu-iturri izan daitekeela deritzagu. Hona, konponbide posible baterako, zenbait ohar-azalpen:

a) 1981eko agirian garbi adierazi zen Euskaltzaindiak ez zuela aurretzean espezializate- eta teknika-alorretan banan- banako hizperrigintzan jarduteko asmorik. 1987an, hurrengo bost urteko epean behintzat (OEH eta EEBS amaitu arte alegia), ez zela horretan sartuko berretsi zuen. Hiztegitza-batzordearen ustez Euskaltzaindiaren irizpide horrek badu, orain ere, pisu-indarrak aski. Eta, ondorioz, irizpide nagusi hura bere horretan mantentzearen alde dago batzordea, irailaren 25eko idazkian azaldu zuenez (ikus hango I.1. puntua).

b) Euskaltzaindiak 1981eko eta 1987ko irizpide horiek aldatu egin ditzake noski; ikusi berri dugunez behin baino gehiagotan egin izan du lehen ere horrelako bide-aldatzerik; eta orain ere egin ezinik ez du. Bidez aldatzen badu, hori bai, jakinaren gainean eta guztiok jakitun izango garen moduan egitea komeni da.

c) Horrelako bide-aldatze bat, txiki edo handi, egitea erabakitzen badu, badira puntu batzuk erabat kontuan hartzea komeni direnak. Aurreko puntuan Hiztegitza batzordearen iritzia agertu den bezala nerea duzue, soil-soilik, honako hau: batzordean ez dugu, egia esan, puntu hau xehe-xehe aztertzeko astirik izan. Horra, beraz, nere ustea:

Euskaltzaindiak lanbide-esparru, jakintza-sail edo jardungune berezi bateko kontzeptu, tresna edo gertaera-ekintza berririk euskaraz nola esan erabakitzekotan, honako baldintza hauek hartu beharko lituzke kontuan:

c.1) Kontzeptu, tresna edo gertaera-ekintza horiek euskaraz bataiatzeko premia, benetako premia, dagoela ziurtatu: orain arte eta gaur egun euskaraz egiten ez den esparruetako hitz berriak euskaraz nola behar luketen asmatzen ez da hasiko Euskaltzaindia. Berariazko hizperrigintzari ekitekotan, premia larria dagoen alorretara soilik mugatuko du beraz, gaur-gaurkoz, bere saioa.

Honek ez du esan nahi bestelako eremuetarako aholku eske datozen erakunde horiek esku hutsik geldituko lirakeenik. Badaude gaur Euskal herrian, zorionez, era horretako aholku- edota itzulpen-lanetan diharduten elkarte eta lantaldeak: aski litzateke, halakoetan, Euskaltzaindiak aholku eske datorrenari elkarte edo lantalde horien berri ematea.

c.2) Hizperri bat eratu eta erabaki aurretik, orain arte kontzeptu, tresna edo ekintza hori euskaraz nola erabili den edota nola erabiltzen den aztertuko du Euskaltzaindiak. Ez, noski, inoiz erabili den forma bati, den traketsena dela ere, erabili izan hutsagatik itsu-itsuan ofizialtasun-indarrak emateko. Bai, ordea, erabakia hartu aurretik ezinbestekoa den dokumentazio-oinarri sendoaz hornitzeko.

c.3) Ondoko jakinuturri hauez baliatuko da Euskaltzaindia, gutxieenez, dokumentazio-lan hori egiterakoan.

- OEHren datu-biltegia (argitaraturik dagoena eta argitaragabea).
- EEBS: dagoeneko metaturik dagoen 2 milioi testu-hitzeko datu-bankua eta hemendik aurrerakoa.
- Euskal hiztegi klasikoak (Azkue, Lhande...) eta gaur egun gehien korritzen dutenak (Kintanarena, Adorez,...).
- Espezialitate-hiztegiak (UZEIrenak eta beste).
- Kasuan kasuko elkarte, lantalde edo langune espezializaturiko eta-koak (administrazio-hitz berrietarako hor daude, adibidez, HAEE-IVAP, Aldizkari ofizialetako itzulpen-bulegoak,...).

Hartutako erabakia interesatuari jakin arazi aurretik, azkenik, aurreko puntuan adierazitako solaskide kualifikatu horiei beren ohar-iritziak aurkezteko aukera emango zaie.

d) Dokumentazio-lan honen jectio-ardura Hiztegi-gintza-batzordeak berak gitea: hori litzateke bidezkoena. Bertako batzorde-atalak eta lantaldeak dira puntu horiekin harreman zuzenena dutenak; eta aski litzateke, lan-modu horiek bideratzeko, aholku-eskeak Euskaltzaindira iritsi ahala eske hori Hiztegi-gintza-batzordeari eskuratzea.

III. AURRERA BEGIRA ZER

Ez naiz honetan sobera luzatuko. Miren Azkarate eta Andoni Sagarra batzordekideek badute honetaz txosten bana, gaur bertan hemen aurkeztekoa. Eta haiei eman nahi diet, luzamendu handiagorik gabe, hitza. Ez, ordea, hezkuntza-alorrean eta gaur eguneko euskalgintza dinamikoan ageri den beste zenbait alorretan ikusiabartzen dudana premia nagusi baten berri eman gabe.

Alde honetatik bada lan bat, hain zuzen, gerora gabe aurrera eraman daitekeena eta, gauzak ondo antolatuko balira, Euskaltzaindiaren 1993ko kongresurako bideratua egon ezinik ez lukeena (ez han bukatzeko halere: lauzpabost urteko lana litzateke hori, hasi eta buka). Gutxienez euskal hitzen idatzizko forma zuzena emango duen ortografi hiztegiari ari naiz noski. Hasieran izen hori eman genion Hiztegi-gintza-batzordean, eta honi eusten diot oraingoz. Bestelako bataiorik ere eman zaio geroztik, ordea: zalantzen hiztegia, euskara batuaren hiztegia,... Bataio-kontuaren gorabehera hori iruditzen zait oraingoz, dena den, gutxiena. Zertarako hiztegi berri hau?: honegatik edo hargatik, euskara batuaz dihardugunean ere hainbat hitz eta esapide justu nola idatzi behar den ez dugu jakiten. Horri buruzko zalantzak argitzen lagunduko luke era honetako ortografi hiztegi horrek. Lehen estimazio baten arabera, 10.000-20.000 hitz ingu-

ruko zerrenda izango litzateke hiztegi hori. Bada gorago jo nahi lukeenik ere, 50.000 hitz ingurura iritsiz. Ortografiatzko edo dena delako hiztegi hori premia handikoa da, alde askotatik begiratuta:

a) Eskola-munduan 11.500 irakasle euskaldunetik gora ditugu Euskal Autonomi Elkartearen bertan, 300 eta gehiago ikastetxetan euskaraz, nagusiki edo soil-soilik euskaraz, irakasten ari direnak. Erantsi horri gero eta euskaltegi ugariagoetako irakasleak. Eta ez ahaztu, gainera, batzuen eta besteen ikasleak, gazte eta heldu.

b) Komunikabideetan ere, ahoz (irradi-telebistetan) zein idatziz (egunkari, astekari eta aldizkarietan) gizajende-sail handia ari da, eguna joan eta eguna etorri, euskaraz lanean.

c) Berdin argitaletxeetan eta haien inguruan, urtero argitara ematen diren 800 eta gehiago libururen prestalanean.

d) Administrazio-alorrean eta Unibertsitatean ere ez dira hain urriak, gehienetan erdal itsaso zabalez inguraturiko uharteak izan arren, euskaraz ari diren norbanako eta taldeak.

Euskaraz bizi eta euskaraz diharduten milaka lagun horiek dira, alde askotatik begiratuta, Euskaltzaindiaren erabakien premia handiena ageri ohi dutenak eta, erabakion berri izan orduko, gogozkoenik ikasten eta erabiltzen dituztenak.

Gizajende-multzo horrentzat laguntza handia litzateke, Hiztegi-gintza-batzorde honen ustez, ortografi hiztegi hori prestatu eta kaleratzea. Eta hori, ezinbestean, Euskaltzaindiak egin beharreko lana da: hori bai ezin duela Euskaltzaindiak beste inoren esku utzi. Prestalana, EEBSren kasuan bezala, bere esanera egongo den norbaitek, UZEIk nere ustean, egin dezake (berak dauka, besteak beste, hartarako dokumentazio-oinarri zabal eta egokituena). Ez, ordea, erabaki-hartzea: Euskaltzaindiaren baitan egiteko lana da hori.

Hori egiten asmatzen badugu, eta horretarako behar diren dirubide eta aginte-babesak eskuratzen, ez dugu lan makala eginik izango. Saiatzea behintzat merezi duen ekintza delakoan nago, eta hartara doaz nere gogo-asmoak.

Esan dut.

EUSKARA BATUKO LEXIKOAREN PLANGINTZAZ ZENBAIT GOGOETA

Laurgain-Aia, 1991-XI-28

Miren Azkarate

Euskaltzaindiak hitzak erabakitzen ari behar ote duen ala ez eztabaidatzerakoan, ezinbestekoa iruditzen zait euskararen estandarizazioan, euskararen plangintzan edo (behar bada ezagunagoa zaigun) “euskara batua”-ren eraikuntzan Akademia honek izan duen eta duen zereginaz zenbait gogoeta egitea. Izan ere Euskaltzaindiak azken hogeitahogei urteetan gure gizartean lortu duen itzal eta begirunea neurri handi batean hizkuntza estandar edo “batu”rako ezinbesteko diren ortografi eta morfologi mailako erabakiei zor zaiela esango nuke. 1968an Arantzazun egin zen Biltzarraz geroztik Euskaltzaindia izan da euskara “batu”aren gidaritza eraman duena; eta gizarteak (zati handi batek behintzat) gidaritza hori onartu ez ezik, eskatu ere egin izan du Akademiak honetaz edo horretaz erabakiak har zitzen. Bere eskuetan utzi du, beraz, gizarteak hizkuntza estandararen planifikazioa (edo nahiago bada “corpus”aren planifikazioa, hizkuntza estandarda ezartzeak berez Akademia baten zeregin eta ahalmenetatik kanpo geratzen diren beste hainbat erabaki ere eskatzen baitu).

“Corpus”aren planifikazio horrek, besteak beste, morfologi mailan dauden forma desberdinetatik bakarra hautatzea eta lexikoa, hiztegia, egokitu eta osatzea eskatzen du. Alde honetatik, ezaguna da arestian aipatu dugun bezala, Euskaltzaindiak morfologi mailan egindako lana. Lexikoari dagokionez, hor daude 1986an maileguz hartzen ditugun hitzei buruzko erabakiak. Maileguetatik kanpo ere lan handia dago egiteko ordea: forma desberdinak dituzten hitzetan (*eskaini/eskeini, ardao/ardo/arno...*) estandarderako bat hautatzea, hitz eratueta (eratorri zein elkartuetan) forma zuzena erabakitzea, zientzia eta teknika alor desberdinek eskatzen duten hiztegia osatzea...

Nori dagokio lan guzti hori? Zein leku izan behar du Euskaltzaindiak euskara estandardeko lexikoa osatze-lanetan? Egia da terminologia zientifikoa alorrean alorreko adituek egin behar dutela eta Euskaltzaindia ezin hasiko dela kimika, fisika, zuzenbide etabarretako terminologia berezitua

sortzen. Baina halako hitzak alde batera utziaz, ba al du Euskaltzaindiak zeresanik gainerako hitz “arrunt”agoetan? Eskakizun honi erantzutea neurri handi batean Hiztegitzintza batzordearen zeregina dela uste izan dut beti. Hain zuzen ere, behar horien arabera antolatu dira batzorde horretako azpibatzaileak: euskararen ondarea osatzen duten hitzen bilduma jasoko duen *Orotariko Euskal Hiztegia*, euskal hitzen erabideak aztertzen dituen LEF batzordea eta mende honetako testuak biluztuz azken urteetako lexikoaren (hitz bakun, eratorri eta maileguzkoen) ikuspegia ematen ahalegintzen den Egungo Euskeraren Bilketa-Lan Sistematorako batzordea. Badirudi horrenbestez informazio-sarea aski aberatsa dela. Baina azpibatzaile batetik eta bestetik datozen datuak batuz eta horietan oinarrituz aurrera egin beharra ere somatzen dut. Hau da esan nahi dudana: informazio guzti horrek erabilera guztien —okerren eta zuzenen— berri emango du; baina nola zuzendu okerrak?

Beste modu batera esanda, nori dagokio *erabakior*, *misil-eraso hilkor*, *tripulari*, *trafikari*, *kiroltasun*, *naziotasun*, *anbulategi* edo *laborategi* bezalakoan aurrean iritzia ematea, zer gertatzen ari den aztertzea? Badakit guztiak direla hitz eratorriak, LEF batzordearen ardurapekoak beraz; eta batzorde hori, atzizki bakoitzaren nondik norakoa aztertu eta azken urteetako jokabideen berri ematen ahaleginduko da. Baina aski al da Euskaltzaindiaren izenean erator-atzizkien erabilera zuzenak irakatsiko dituen liburukia(k) argitaratzea, edo Euskaltzaindiak erator-atzizkien inguruko adierazpenen bat egitea? Berez pentsa daiteke argibide bila dabilenak hor izango duela nora jo. Gaurko errealitatea ikusiaz, ordea, beste lan hori baztertu gabe, ez ote askoz praktikokoago eta mesedegarriago egungo euskararen hiztegia osatzea, hasierako 2.000 hitzeko kutxa hura gaurkotuz eta zabalduz?

Halako hiztegi batek emango lioke kazetari, itzultzaile, administrazio-langile edo horren beharrea den edozeini *ikuskarri/ikuskatzaile*, *eskaini/eskeini*, *arazi/erazi*, *bake/pake*, *erabakior/erabakigarri*... eta beste hainbat eta hainbat hitzen forma egokia. Azken batean, Euskaltzaindiaren ardura litzatekeen hiztegi arau-emaile baten hastapena egon daiteke hor. Eta hastapen horretan, Mitxelenak behinola esan zuenez, errazenetik hastea litzateke egokiena; hau da, formak ezartzetik alegia, forma horretan hitzen erabideak ere barne leudekelarik.

Gainera horrelako lan batek euskal lexikoaren plangintza egokirako nahitaez aztertu behar diren puntuen eztabaida ekarriko luke berarekin, nere iritziz Euskaltzaindiaren inguruan egin beharrekoa:

1. Garbizaletasunaren eta maileguen arteko arazoa.
2. Zilegi al da euskal oinarriak egon ez arren, atzizkien ordezkatzeko automatikoa hitzei euskal itxura jatorragoa emate aldera edo? *Anbulategi*, *laborategi*...

3. Hobe a ote da euskal erroa hautatzea maileguei bidea itxiz nahiz horrek oinarriaren kategoria gramatikala aldatzea ekarri berarekin? *Kiroltasun, naziotasun.*
4. Nahitaezkoa ote da erdaraz hitz bakarra dagoenean euskaraz hitz bakarra ematea (eta honek erdal aurrizkien kasuan sekulako garrantzia du)? *Superbizi* edo *elkarbizi* ala *bizirik iraun, elkarrekin bizi*? Kontutan hartu behar da gainera bide batetik edo bestetik egiteak dituen ondorioak zein diren *certificado de convivencia* etab. esan behar direnean.

Arazo hauei eta beste zenbaiti erantzutea eskatzen du gaurko euskal lexikoak, norbait lexiko horren planifikazioaz eta zuzentasunaz arduratzea alegia. Eta norbait hori, Hiztegegintza batzordearen lanean oinarrituz, Euskaltzaindia izan behar da nire ustez, bakoitzaren iritzizko eta borondate oneko jokabideak gaindituz, bide zuzenak hesitu eta markatu-ko dituen.

EEBS PROIEKTUAREN 2. FASEA: **Abiaturua, helburu estrategikoak eta epe laburreko asmoak**

Laurgain-Aia, 1991-XI-28

Andoni Sagarna

1. Abiaturua

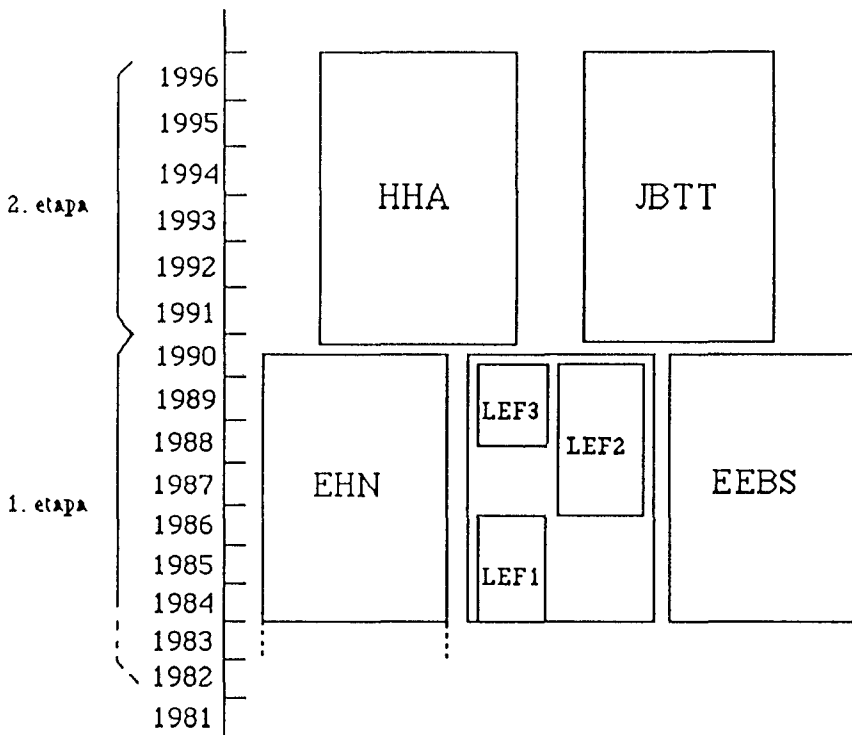
Dakizuenez, EEBS proiektua aurrera eramateko asmoa Hiztegitzinta-batzordearen epe luzerako planean jaio zen. Egungo Euskararen Bilketa-lan sistematikoa, *Orotariko Euskal Hiztegia* eta Lexikologi Erizpideak Finkatzeko batzordearen lanak, ondoren egin beharreko Hiztegi Hiritartu Arauemailearen eta Jakintzagai eta bizigune desberdinetako terminologia teknikoen oinarri izan behar zutela esaten zen egitasmo hartan.

Ez da alferrikakoa izango, agian, puntu horretaraino iristeko, Euskaltzaindiak egin zuen bidea gogoratzea. Oraintxe hamar urte, 1981eko abenduaren 29an, Hondarribian bildurik, Euskaltzaindiak adierazpen bat egin zuen, hiztegitzintzari garrantzi berezia emanez. Bertan esaten zen hizkuntzarekiko plangintza orokor batean sartua aurkitzen dela hiztegitzinta, eta Euskaltzaindiak erantzun egokiak eman nahi zizkiola honi. Azalpen honen ostean maila eta lehentasunak bereizten zituen hiztegitzintzan. Hiztegi Orokorra, orain OEH deitzen duguna alegia, ahalik eta lasterren burutzeko asmoa zuela, "hiztegi hiritartua" martxan jartzeko batzorde bat sortzea beharrezkoa ikusi zela eta, azkenik, hiztegi espezializatuak egitea eta banan banako azterketa egitea ez dagokiola Euskaltzaindiari esan zuen.

Hondarribiko adierazpena ez zen hitz hutsetan geratu eta 1982ko martxoaren 26an Euskaltzaindiak zenbait erabaki hartu zituen, bai Hiztegi Orokorrak lantokia, tresnak eta lantalde bat izateko bidea jarriz eta bai Hiztegi hiritartuaz arduratuko zen batzordea izendatuz ere.

Hurrengo urrats inportanteak, 1983ko apirilean, Euskaltzaindiak Iker Sailaren barnean Hiztegitzinta-Batzordea izendatzen duenean, eta 1984. urtean epe luzerako plana onartzen duenean, ematen dira. Azken hau inportantzia handikoa izan zen, urte batzuetan euskal hiztegitzintzan Euskaltzaindiak egin edo gidatu beharreko lanak mailakatu eta denboran programatzen zituen erabaki akademikoa hezurramitzen zuelako.

Euskera aldizkarian (XXXI zenbakia (2. aldia), 130 or.) argitaratu zen grafikoa dakargu hona epe luzerako lan-programaren adierazgarri:

Orotariko Euskal Hiztegia, euskal lexikoa mendetan zehar nolakoa izan den agertzen ari zaigu, Lexikologi Erizpideen Finkapenerako Batzordea, euskal hitzak eratzeko baliabideen azterketa xehea egiten, h. d. maileguzko hitzen idazkerak dituen arazoak edo hitz-elkarketak eta eratorpenak eskaintzen dituzten aukera aberatsak argitzen.

Egungo Euskararen Bilketa-lan sistematikoak —Larraun-Lekunberrin 1987an eginiko gogoeta-saioan ezarritako mugen arabera— XX.mendeko euskara idatziaren berri ematen duen corpus bat eratzea izan du helburu azken bost urteotan. Bertan 2.000.000 testu-hitz aurkitzen dira beren testuinguruekin, kokapen-erreferentziekin eta lemekin. Bilduma honek corpus zerrendatu baten itxura du, ondoko irudiko adibidean ikus daitekeenez:

2. Azken helburu horretarako bidean hurrengo bide-harria edo tarteko helmuga definitu: zer lortuko den eta noizko.
3. Hurrengo bide-zatia egiteko beharko diren baliabideak zehaztu.
4. Egindako lanari eta hurrengo urratsean egingo denari epe laburrean ere probetxua ateratzeko bideak bilatu.

Ez da ona, ez urrunegi dagoen helburu bat bakarrik, tarteko helmugarik gabe, edukitzea, eta ez berehala probetxua atera nahiak itsutu eta azken helburua galtzea.

Hiztegigintza-batzordearen 1985eko epe luzerako planeko lan-programei irizpide hauek aplikatuz gero, ondorio interesgarriak atera ditzakegu.

2.1. Planaren lerro nagusiak birpentsatzeko zenbait oinarri

Plan hark bi etapa bereizten zituen, lehena 1984-1990 eta bigarrena 1990-1996, baina idatzi zenetik onartu zenera pasatako denboraren eraginez, planaren hasiera atzeratu egin zitzaigun.

EEBS proiektuaren kasuan, hau burutuko zuen taldea izendatu arte beste atzerapen bat gertatu zen. Lanak ez ziren hasi 1987ko iraila arte. Bukatzeko epemuga, berriz, 1991ko urte-bukaeran ezarri zen.

Eskuetan ditugun datuen arabera, epemuga horretarako ez da zeharo bukatua geratuko lana, corpusaren zati baten lematizazioak 1992ko hila-bete batzuk hartuko bait ditu.

LEF programaren atal inportante bat, (hitz-elkarketaren eta eratorpenaren azterketa, epe luzerako planean LEF 2 zeritzana) 1992aren bukaeran amaitu nahi litzateke eta lexiko-berrikuntzarako semantikazko auke-irabideak lantzeko xedea duen LEF 3 oraindik bideratu gabe dago.

OEH dugu Hiztegigintza-batzordearen lanen artean pisu eta alkanztzurik handienekoa. Bertan ari direnei dagokie, noski, gai honetaz hitz egitea, baina, batzordearen azken helburuez gogoeta egiteko behar-beharrezkoa den heinean, har dezagun hartaz ere hausnarketatxo bat egiteko lizentzia.

Lan eskerga da benetan OEH. Hasieran uste genuen baino handiagoa seguruenik. Hala dirudi, zeren eta epe luzerako planean esan genuen 1984-1990 epean lehentasuna izango zuela eta ondoren, hura menderatua izango genuelakoan, 1990-1996 epealdian beste programa batzuk aurrera eramateko egokiera izango genuela, baina gaur egun badakigu bukaera urrun dagoela oraindik. Hala ere, honek ez luke izan behar etsitzeko edo arrangura sortzeko arrazoi.

Azken helburuen eta tarteko bide-harrien arazora itzuliz, lasai esan daiteke OEHren kasuan tarteko helmuga garrantzitsu bat gauditua duela. Izan ere, corpusa informatizatua, corpus zerrendatua eta fitxategiak pres-tatuak edukitzeak zilegi egiten du erabat OEHren oinarritzko informazio-bilketa bukatua dagoela esatea.

Urrun dagoena, beraz, azken helburua da. Tartean beste bide-harririk ezartzen ez badugu, hainbat fruitu ematen aritu beharko lukeen altxor bikaina antzu edukiko dugu, fruitu horien premia larrian dagoen euskal-dungoa goseak dagoen bitartean. Gainera, azpiegiturako lanean ihardu-teak berez duen iluntasuna luzatu egingo dugu proiektuaren beraren kaltetan. Baliabideak jarri behar dituenak, nahiz emaitzen zain dagoenak, ikusmen estrategiko zorrotzik ez badu, —eta hori badakigu zentzumen urria dela gure artean— nekez ulertuko du zertan ari den lantalde bat hainbeste denbora “ezer gutxi” produzituz.

Gauza bat da OEHren helburu nagusia den paperezko edizioa eta beste bat OEHren corpus informatizatua. Honek sekulako jokoa eskain dezake planteamentu egokia egiten bada. Aurreraxeago zehaztuko ditugu aukeratako batzuk.

Beste printzipio garrantzitsu bat ere gogoan izan beharko genuke: Hiztegitzinta-Batzordearen lanaroko programa desberdinen arteko siner-gia bilatzea komeni zaigula.

1984eko epe luzerako planean 1996rako helburu bezala jartzen zen Hiztegi Hiritartu Arauemailea atzeratu beharra dago, zalantzarik gabe, obra erabat bukatu bezala planteatzen bada. Hala ere, azken helburu horretarako bidean hurrengo bosturtekoaren bukaerarako, tarteko helbu-ru batzuk ipin daitezke, gauden egoeratik abiatuta, aurrerago esango den bezala.

2.2. Nola ustia daiteke corpus informatizatu bat?

Corpus informatizatuen tratamendua heldutasunera iritsi den jakin-tzagai sendoa da gaur egun. Corpus-hizkuntzalaritza funtsean hizkuntz erabileraren eta hizkuntz barietateen azterketa deskribatzailea da. Corpus batek, testu-zati askoren bitartez, era desberdinetako hizkuntz erabilera-n azalpen adierazgarria egitea du xedetzat.

Corpus informatizatuen hainbat eta hainbat adibide aurki daitezke han eta hemen. Adibide gisa banaka batzuk aipatuko dira:

Institut de estudis catalans, Rafel irakaslearen zuzendaritzapean, pres-tatzen ari den katalan modernoaren corpusa, berrikitan martxan jarria den *Corpus de referencia del español*, *Trésor de la langue française*, Ale-

maniako Mannheim-en *Institut für deutsche Sprache*-k sortu duen alemanaren datu-base lexikografikoa (LEDA), Holandako Nimegako Unibertsitatean dauden ingelesezko, arabierazko eta espainierazko corpus informatizatuak, Lancaster-Oslo/Bergen (LOB)ingeles britaniarrezko corpusa, etab.

Gure kasuan, hizkuntzaren batasuna eraikitzeko, behar beharrezkoa da, literatur tradizioaz gain, batezbesteko erabilera literario garaikidea ere ongi ezagutzea. Horiexek dira, hain zuzen ere, OEH eta EEBS proiektuen xedeak, hurrenez hurren: euskararen mendetako ondarearen eta XX. mendean zehar argitaraturiko idazkietan ageri den euskararen ezagutza zehatza lortzea. Euskararen ezagutza diogu eta ez euskal lexikoarena, hiztegegintza-arloaz haraindik ere interesa izan dezakeelako bertako informazioak: sintaxi-mailan, esamoldeen azterketan, dialektologian, onomastikan, estilistikan, etab.

Hiztegegintzan eta hiztegegintzatik landa corpus bat ikuspegi desberdinetatik ustiatu ahal izateko, ikertzaileen irispidean jarri behar da. Zazpi giltzaz itxitako kutxan gordeta baldin badago, seguru egongo da, baina baita alferrik ere. Datorren bosturtekoan zehar lortu beharreko helburu importante bat OEH eta EEBS proiektuetako corpus informatizatuak ustiatzeko moduan jartzea izango da.

Bi eratako arazoak gutxienez sortzen dira corpusa ikertzaileen eskuetan jarri nahi denean: informatikoak eta jabegoarekin zerikusia dutenak. Bai batzuek eta bai besteek konponbidea badute, hartara jarriz gero, beraz, erabakiak hartzean dago gakoa. Arazo hauen azterketak txosten honen mugak gainditzen ditu eta gainera teknikoen laguntza eta berariazko batzorde baten lana eskatzen. Alabaina, pentsatzen hasteko, zenbait oinarri ezarriko da ondoko lerroetan.

2.3. Datu-base lexikografiko baten beharra eta hau eratzeko zenbait oinarri

OEHren eta EEBSren corpus informatizatuetatik abiatuz, epe luzerako lanei euskarri egokia eman nahi bazaie, aldi berean pixkanaka euskararen batasun- eta normalizazio-prozesuetarako material erabilgarriak kaleratzeko bidea emanez, *Euskararen datu-base lexikografikoa* eraikitzea litzateke egokiena. Honelako datu-base batek asko errazten du hizkuntz materialaren bilketa, analisia, egituraketa, eta deskribapena.

Lehenik eta behin, lexikografoari etengabe sortzen zaion kezka larri bati ematen dio irtenbidea. Hiztegegintzan ari zaretenok ongi ezagutzen duzuen arazoa da eta besteok berehala ulertuko duzue. Askotan gertatzen zaigu, edozein eragiketa sinple burutzeko, ikerketatxo bat egin beharrean aurkitzen garela, hau egin ondoren, bilatzen genuen emaitza jaso-

tzen dugula, baina bidean lantzen joan garen hainbat informazio interesgarri, era egituratu batean jaso gabe geratzen zaigula. Hurrengo batean konturatzeko gara, egun batzuk edo hilabete batzuk lehenago aztertu genuen zenbait puntu berriro aztertzen ari garela. Arazo hau asko larritzen da lan berean lagun bat baino gehiago ari direnean.

Adibidez, testu-hitz bati legokiokeen lema edo hiztegiko sarrera-burua zein litzatekeen erabakitzen ari garenean, era askotako galderak sortzen zaizkigu: zein izango da hitz honentzat aukeratuko dugun grafia? inguruko beste testu-hitz batekin ez ote luke osatu behar lexia bat? ba al dagokio sarrera-bururik ala azpisarrera batean joan beharko luke? testu-hitzean ageri den forma euskalki batean duena da ala idaztoker bat dago? hitzaren ezagutzen ez genuen adiera baten aurrean gaude, gaia ezagutzen ez dugulako testua gaizki interpretatzen ari gara ala autoreak desegokiro erabili du hitza testuinguru horretan? etab, etab. Analisi morfologikoa, fonologikoa, semantikoa, sintaktikoa eta ez dakit zenbat eratakoa egin dugu, baina, azkenean, beste batean eroso kontsulta daitekeen informazio-bilketa eta -egituraketarik ez dugu egin. Hori denbora- eta diru-xahutze ikaragarri eta onartezina da. Denbora eta dirua harrika botatzea da, eta ez bata, ez bestea dira horretarako. Hobe da denbora eta dirua zerbait iraunkorra eta erabilgarria eraikitzeke erabiltzea, hitz batean, inbertitzea eta ez xahutzea. Datu-base bat eraikiz hauxe da lortuko dena, hain zuzen ere, ikerketa lexikografikoaren emaitzak etorkizunean prozesatu ahal izateko moduan gordetzeko egitura bat sortzea. Besterik da, horri lehenbailehen etekina ateratzeko zerbait egin behar dela. Hori ere aintzakotzat hartu da eta ondoren esango da zehatzago zerbait horretaz.

Datu-base honek, jakina, sistema informatiko batean egon behar du eta erraztasunak eman behar dizkio hizkuntzalariari, ordenadorearekin modu interaktiboan lan egiteko. Sistema dagoen lekutik kanpoko ikertzailen irispidean jartzeko ere azter daitezke soluzio desberdinak: kopia eguneratuen aldizkako banaketa eta kontsulta telematikoa, esate baterako.

Datu-base baten ezaugarri nagusiak informazio-dukina, datu-bildumaren egituraketa, erabiltzaileak informazioa eskatzeko dituen erak eta datuak gehitzeko, kentzeko eta aldatzeko moduen antolaketa dira. Azken hiruak ezaugarri informatikoak eta estudio tekniko batek ebatzi beharrekoak dira. Bidenabar esan daiteke, ulertzen duenarentzat, *Oracle* moduko 4. belaunaldiko sistema bat SQL galdeketa-lengoaia erabiltzen duena litzatekeela egokiena. Informazio-dukinari dagokionez gauza gehiago zehaztuko dira hemen.

Datu-base honek izango lituzkeen xedeak asko lirateke, lehentxoago esan bezala, baina hiztegitza-arlokoak hartuko dira hemen kontutan:

a) Testu-hitzak eta lemak haiek dauden testuekin eta testuoi dagoen fitxategi bibliografikoarekin erlazionatu behar dira, beraz, fitxategi

bibliografikoek eta testu-fitxategiek bertan izan behar dute. Pentsatu beharra dago, bestalde, fitxategi bibliografikoek bere badutela berezko interesa.

b) Lexikografoak eroso lan egingo badu, eskueran (begien irispidean, pantailan bertan) izan behar ditu lehendik argitaraturik dauden hiztegi interesgarriak, besteak beste, ezin pentsa daitekeelako corpusean azaltzen ez den baina hiztegietan azaltzen den zenbait hitz hiztegi berrietan sartuko ez denik. Gure kasuan *OEH*, *Hauta-lanerako euskal hiztegia* (prestatuak dauden neurrian), *Euskararako hiztegia*, *Hiztegia 2000*, etab. izango lirateke. Argitaraturiko hiztegiekin batera argitara eman gabeko beste fitxategi batzuk ipin daitezke: Duden fitxategia, Hizpal fitxategia, Berran fitxategia... Urtetan zehar hiztegegintzarako, testuen zuzenketarako, eta antzeko lanetan eginiko ikerketa puntualen bilduma informatizatuak eta egituratuak dira hauek.

c) Lexikografoek lantzen duten informazioa era egituratu batean gorde beharko da. Gero, denboran zehar, hiztegi desberdinak prestatzea pentsatu ahala, bakoitzean artikuluek izango duten egitura formala erabaki beharko da. Ez da berdin izango definizioak dituen haurrentzako hiztegi bat prestatzea, hiztegi ortografiko bat egitea, hiztegi entziklopediko bat lantzea, etab. Bakoitzak bere egitura, metahizkuntza erabiltzeko bere era, etab. izango ditu, baina hiztegegileak iturburu beretik aterako du informazioa. Honek esan nahi du bi lan-mota daudela etengabe.

- Datu-base lexikografoaren enborra osatzen duen oinarrizko informazioa aberastea, zuzentzea, eguneratzea, eta
- Oinarrizko informaziotik abiatuz produktu lexikografiko konkrituak prestatzea.

Bi eginkizun hauek ez dago arras banantzerik, txostenaren hasieran azken helburuez eta tarteko bide-harriez proposatu diren irizpideak urratu gabe. Ezin gara ibili oinarrizko informazioa aurrena ongi landu eta gero aplikazioak edo produktu konkrituak egingo ditugula pentsatzen. Erantzun zain dauden premia askoren soluzioak “ad calendas graecas” uztea litzateke. Baina, luzarorako informazio-enbor sendo eta iraunkor bat egitea ahaztu eta aldian aldiko produktuak prestatzen ihardutea alferlan asko egitea litzateke.

2.4. Datu-base lexikografikoaren erabilera hiztegegintzatik kanpora

Lexikografiatik kanpora honelako datu-base batek duen interesa azaltzen hasteko, egokia izango da hurbil-hurbilekoa den lexikologia aipatzea. Azken urteotan LEF batzordean egin diren lanak gogoan izatea aski da. Hitz-elkarketa eta eratorpena aztertzeko, berariaz aukeratu den corpus bat izan dugu eskuartean eta bertatik hitz jakin batzuk beren testuinguru

adierazgarriekin hartu ditugu. Ongi da. Horri esker, adibidetegekiak prestatu eta txosten asko egin ahal izan dira. Pentsa ezazue, ordea, zeinen gauza ederra litzatekeen atzizki (edo bukaera) bera duten lemak, hauei dagozkien testu-hitzak eta testuinguruak aukeratu ahal izatea. Nahi izanez gero denak eta nahi izanez gero autore batenak, epealdi edo euskalki batekoak edo beste irizpideren baten arabekoak. Gauza hauek, maila apalean behintzat, landu izan ditugu eta baita emaitza interesgarriak erdietsi ere. Hau aukera posible bat besterik ez da. Beste aukera batzuk, galdeketa-sistema egoki batek eskaini behar litzuzkeenak izan litezke: hitz jakin bat bilatzea, grafema-katea batez hasten edo bukatzen diren hitzak edo katea hori hitz-barnean duten hitzak bilatzea, esaldi berean edozein hitz-konbinazio edo grafema-kateen konbinazio agertzen diren kasuak bilatzea, hitz-formen maiztasun absolutu eta erlatiboak ezagutzea, etab.

Oinarrizko irizpideetan aipatzen zen sinergiaz baliatzea izango litzateke OEHko eta EEBSko bildumei LEFeko sailkapen-irizpideen markak ezartzea, hitz elkartu eta eratorrietan edo maileguzko hitzetan ageri diren egokitzapenak seinatzea...

Urrunxeago dauden beste arlo batzuekiko lotura oso eskueran daukagu gaur egun, Gasteizko Filologi Fakultateak, Deustuko Unibertsitateak, Donostiako Informatika-Fakultateak eta UZEIk elkarrekin dituzten harremani esker. Esate baterako, dagoeneko lortua dagoen analizatzaile morfologikoak izan lezake aplikaziorik honelako datu-base baten barnean eta, alderantziz, lengoia naturalaren prozesamenduaren arloan hain beharrezkoa den lexiko-mailako informazioa datu-basetik aterako litzateke. Honetarako, jakina, datu-basean makinak (eta ez gizakiak) erabili beharreko datuak ere sartzeari komeniko litzateke. Honela, gaur egun garatua dagoen analizatzaile morfologikoak, bi mailako morfologiaren formalismoa deritzana, erabiltzen du, eta, horretarako, lehen ondoan hauen jarraitze-klaseei buruzko informazioa duen hiztegi bat du edo analizatzaile morfologiko horretan oinarritzen den Xuxen zuzentzaile ortografikoak, idaztokerrak errazki hautemateko erabiltzen dituen estrategiaren artean maiztasun-hiztegi batez baliatzea baldin badago, hiztegi horren iturririk egokiena datu-basea litzateke noski.

Euskararentzako analizatzaile sintaktikoei buruzko ikerketan ezer gutxi egin den arren, syntaxiaz arduratzen direnak balia daitezke datu-baseaz eta honen tresnez gauza askotarako.

3. Ondoko bost urtetarako lan-programaren proposamena

3.1. Helburuak

Datozen bost urtetarako lan-programan bi eratako helburuak jarriko ditugu:

1 Hiztegi Hiritartu Arauemailea hemendik hamar-hamabost urtetarako azken helburu bezala harturik, hartarako informazioa bilduko duen *datu-base lexikografiko erlazional bat eraikitzea*. EEBS eta OEHko corpusak hartuko lirateke oinarritzat, eta bestelako informazio osagarriak gehituko lirateke, tradizio lexikografikoa eta zeinnahi argibide lexikologiko bertan jasotzeko modua eginez.

Dagoeneko prestatua dugu UZEIn honelako datu-base baten prototipoa EEBSko 200.000 testu-hitzeko corpus-zati lematizatu batean oinarritua.

2 Euskararen batasun-prozesuan beharrezkoak diren *hiztegi-arloko material praktikokoak prestatzea* Euskaltzaindiarentzat eta, honek erabakitakoaren arabera, baita argitalpenerako ere.

Hiztegi Arauemaile osatu batera iritsi aurretik Euskaltzaindia joan daiteke hainbat orientazio ematen hiztegi aldetik. Gaur egun horrelako zerbaiten premia handia dago euskal gizartean. Duela hogeitabost urtetik hona Euskaltzaindiak ortografiaz, deklinabideaz, aditzaz, maileguzko hitzen idazkeraz, etab. emandako arauen bidez batasun-bidea urratuz joan da. Bitartean euskara eskolan, komunikabideetan, administrazioan eta beste esparru batzuetan sartu da eta beharrizan berriak agertu dira. Denbora honetan, 1968an Arantzazuko Biltzarraren ondorioz argitara eman zuen *Batasunaren Hiztegia* eta 1975ean kaleraturiko *Zortzi urte arteko ikastola hiztegia* ditu Euskaltzaindiak batasunerako eman dituen erabaki-mailako oinarritzko hiztegiak. Bistan da ez dagoela proportziorik euskararen urte hauetako garapenaren eta hiztegi-arloko araugintzak denbora berean, alderdi kuantitatibotik behintzat, izan duen pisuaren artean. Hiztegin-tzaren atzerapen horren arrazoiak, gainditzen ari garen egiturazko ahulezietan eta gai horretan lankide izan behar genuenon harremanak bideratzeko foro egokien faltan bilatu behar dira. Egitura-arazoak asko konpondu dira giza nahiz diru-baliabideak, antolakuntza, gestio ekonomikoa, kontrol akademikoa eta euskarri teknikoa jarri diren neurrian. Bestalde, azken urteotan Euskaltzaindiaren Batzorde eta Azpibatzerdeak topagune aproposak eta dinamika berri baten sortzaile ari dira gertatzen. Aldeko egoera honi eta egina den azpiegiturako lanari probetxua ateratzeko egokiera dugu orain.

3.2. Lan-prozedura

Hiztegi-alorreko erabaki bat edo gomendio bat kaleratu baino lehen lan handia dago:

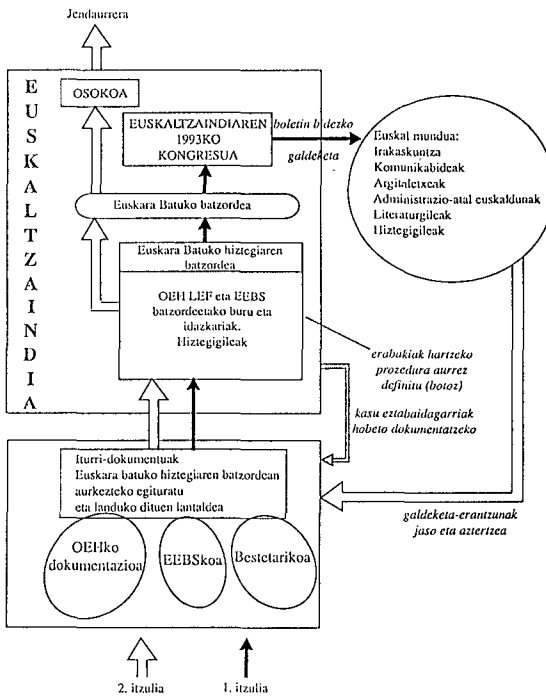
- a) Materialaren prestakuntzan: zerrendak, txostenak, etab.
- a1) Formari dagokionez aparteko arazorik ez duten hitzen zerrendak presta litezke lehenbailehen.

a2) Formaz edo/eta adieraz argitasun-beharretan diren hitzen inguruko txostenak landu behar dira, hartu nahi den erabakia behar bezala oinarritua eta dokumentatua gerta dadin.

b) Euskaltzaindiaren barneko eztabaida bideratzen. Euskaltzaindiak ihardupide eroso eta argia formulatu beharko du, jasoko duen informazioa zein izango den eta nola moldatua nahi duen zehatz finkatuz eta barne-eztabaidak eta hauen ondorioak modu ahalik eta sistematikoenean egituratzeko.

c) Euskaltzaindia da, noski, bere erabaki eta gomendioen erantzule bakarra. Dagokion erantzukizunaz gain, onarpen soziala ere begiratu nahi badu, ordea, erabiltzaileen iritzia eta kezkek jasotzen saiatu beharko du (Ikus honetaz LEF batzordearen proposamena Euskaltzaindiari izenekoan egiten diren kontsideroak).

Zerrendak eta txostenak Euskaltzaindian aztertu beharko lirateke onspena emateko, informazio osagarria eskatzeko eta erabiltzaile kualifikatuen iritzia biltzeko. Prozesu hau aurrera eramateko era bat baino gehiago asma daiteke. Guk geure egiten dugu, hemen aurkezteko, Mikel Zalbidek asmatu eta proposatu ziguna:

3.3. Lan-programa

- EEBSren 1. fasean bildutako corpora 1987tik aurrerako testuetatik ateratako lagin batez eguneratu. Mendearen hasieratik 1987. urtea arteko corpus-zatia biltzeko eta hustutzeko irizpide eta prozedura berberak erabiliko dira, corpus osoa koherentea izan dadin.

- Bost urtetan zehar 50.000 sarrera-bururen formak finkatzeko behar den informazioa lantzeko konpromisoa hartuko genuke. Kopuru hau baino txikiagoa ez litzateke aski izango gure gizarteak dituen beharrei erantzuteko. Laneko erritmoa ondokoa izango litzateke urtez urte:

Urtea	Sarrera-kopurua
1992	5.000
1993	15.000
1994	15.000
1995	10.000
1996	5.000

Lehen urtean ezin izango litzateke material gehiago prestatu, lehen-bizi EEBSren 1. fasea errematatu eta 2. faserako prestakuntza egin behar-ko litzatekeelako. Handik aurrera bi urtetan erritmoa mantenduko litzateke baina azken bi urteetan moteldu egingo litzateke, errazetik zailera joango ginatekeelako.

Landuko litzatekeen lehen zerrenda arazo berezirik gabeko hitzena izango litzateke hain zuzen.

- Ikuspegi lexikologikotik landutako zerrendak:
 - * LEF batzordeak dagoeneko landuak dituen sailkapen-irizpideen arabera hitz elkartu eta eratorriei dagozkien lemak markatuz gero, adibidetei aberatsak presta daitezke: hitz elkartuak eta eratorriak beren testuinguruekin sailez sail eta maileguzko hitzak egokitzapen-arazoen arabera zerrenda litezke.
 - * LEF batzordeak oraindik landu gabe dauzkan beste arloetako adibidetei egokiak ere para litezke: zabalkuntza semantikozko lexiko-sorkuntzari eta hedabide sintagmatiko desberdinei dagozkienak, alegia.

- Ikuspegi morfosintaktikotik landutako zerrendak: juntagailuen erabilera, aditz-erregimenen erabilera, osagaien segidak, etab.
- Ikuspegi pragmatikotik landutako zerrendak: esapideak, lokuzioak,...

3.4. Txostenetan gogoan izan beharreko irizpideak

Zerrenden lanketarako ezarri den erritmoari erantzun ahal izateko, hilean mila hitzeko zerrenda bat aztertu beharko luke batezbeste Euskara batuko hiztegiaren batzordeak, Euskara batuko batzordeari aurkezteko. Lan hau ezinezkoa litzateke arazoak dituzten hitzei buruzko txostenek egitura simple eta zehatza ez balute.

Derrigorrez metodologia sistematikoa diseinatu beharko da, ahal dela literatura askoko txostenen ordez parametro edo tasun batzuen deskribapen laburra bilatuz. Ez da hau, noski, diseinu hori eztabaidatzeko leku egokia, baina parametro horien lerro nagusiak zein izan litezkeen aipa genezake:

- * Formaren tradizioa corpusean eta lexikografian, dialektoen (Iparralde-ekialde vs hegoalde-mendebalde, mailen (jasoa/zaindua/zainduga-bea), berbaldi-moten (ahozkoa/idatzizkoa; tekniko/arrunta) araberrako banaketa.
- * Formaren bizitasuna vs arkaikotasuna.
- * Forma lehiakideen maiztasuna.
- * Forma bakoitzaren emankortasuna, lexikogenesiaren ikuspegitik: eratorriak eta hitz elkartuak eratzeko edo zabalkuntza semantikoz adiera berriak sortzeko erabiltzen al den, alegia.
- * Forma bakoitzak duen erregularitasuna, hau da analogiaz paradigma batean txertatzeko egokiera.

Azken hitz gisa, esan beharra dago txosten hau ez dela lan bukatua, Hiztegitzinta-Batzordeak lanean segitzeko abiapuntua baizik, alabaina, hona hemen laburbildurik Euskaltzaindiari proposa dakizkiokeen erabakigaiak:

1. Euskara batuko hiztegiaren batzordea sortzea.
2. OEH eta EEBSren corpusekin Euskararen datu-base lexikografikoa sortzeari onespena ematea.
3. Datozen bost urtetan 50.000 sarrerako euskara baturako hitz-zerrenda moldatzeko lan-programa onartzea.

HIZTEGI BATUA
Lanketa-eta onesp-en-prozedurak

Sara, 1991-XII-20

HIZTEGI BATUA

Lanketa-eta onespen-prozedurak

Sara, 1991-XII-20

*Ibon Sarasola, Hiztegitzinta-Batzordearen burua
Mikel Zalbide, Hiztegitzinta-Batzordearen idazkaria
Miren Azkarate, LEF azpibatzerdearen burua
Jose Antonio Aduriz, LEF azpibatzerdearen idazkaria
Andoni Sagarna, EEBS azpibatzerdearen idazkaria
Iñaki Segurola, OEH azpibatzerdekoa*

1. Txosten honen helburua

Laurgainen, 1991ko azaroaren 11an eginiko III. Hiztegitzinta Jardu-naldietan, Euskaltzaindiak euskal hitz-altxorren berrikuntza-lanean izan behar lituzkeen eginkizun eta jardupideez, euskara batuko lexikoaren plangintzaz eta EEBS proiektuaren 2. faseaz txostenak eta bilkurako partaideen iradokizunak entzun ondoren, Euskaltzainburuak Hiztegitzinta-batzordearen eskuetan utzi zuen etorkizunean egin beharreko Hiztegi Arauemaileranzko bidean prestatu nahi den hitz-zerrenda lantzeko eta onesteko prozedura proposatzea. Mandatu hura betetzeko ekarpenak egi-tea da txosten honen helburua.

2. Hitz-zerrendaren xedea

Bat gentozen Laurgainen bildu ginen denok euskararen batasunak hiztegi-arloan aurrerapauso sendoak emateko premia larria eta aukera ezin hobea dituela baieztatzean. Euskara eskola-munduan, komunikabi-deetan, administrazioan eta gizarteko hainbat sailetan sartu eta euskaraz-ko argitalpenak hainbeste ugaritu izanaren ondorio dira premia berri horiek.

Haziminak ditu euskal hiztegiak. Nerabegaroko duda-muda eta zalantzetan murgildurik bezala dabil. Euskaraz idazten dugunok behintzat halaxe gabilta. Ez dakigu nola idatzi *alor* ala *ar*lo, *itsasontzi* ala *itsasun-*

tzi, ihardun ala *jardun*, *argitarapen* ala *argitalpen*, *analisatu* ala *analizatu*, *azkazal*, (*h*)*atzazal* ala *azazkal*, *iruzkin* ala *irazkin*, *ebaluaketa* ala *ebalua-zio*, *etab.*, *etab.*

Alabaina, zalantzak zalantza, inoiz baino egoera hobean gaude hiztegi batua lantzeko, inoiz izan ez dugun informazioa dugulako gaur egun literatur tradizioaz (OEH) eta erabilera garaikideaz (EBBS). Hala uste dugu behintzat batasunaren oinarria batez ere iturri horietan bilatu behar dela pentsatzen dugunok.

Eratu nahi dugun hitz-zerrendak, bai edukinaren izaeraz, bai tamainaren aldetik, euskaraz eta idatziz egunero diharduten gaurko ikasle-irakasle, kazetari, idazkari, ikasliburugile, idazle, zuzentzaile eta itzultzaileen buruhaustekak konpontzeko gai izan behar du.

Gaur egun batasuna zertan dugun eta desadostasuna zertan hautesman ondoren, desberdintasunak ezabatu nahi ditugu —forma batzuk aukuratu edo hobetsi eta besteak baztertu edo albo-aldaera gisa eman, alegia— eta horretarako irizpideak behar, jakina, h.d. arauaren iturburuaz filosofia argia izan behar. Horixe izango da, hain zuzen, txosten honetan aztertuko dena.

3. Hitz-zerrendaren edukina, tamaina, burutzeko epeak

Goian aipaturiko erabiltzaileen beharrei erantzun egokia emateko, ondoko hitzek agertu behar dute zerrendan hasiera-hasieratik: batetik, euskal hitz-altxorren muina, atzoko eta gaurko euskararen hiztegi-oinarria, osatzen duten elementu lexikalak; bestetik, berriz, EEBSko corpusean aintzakotzat hartzeko presentzia dutenak, hiztun horiek erabili ohi dituzten hiztegi gehienetan ageri direnak edo berek diotenez arazoak sortzen dizkieten formak. Horiek bait dira, gutako bakoitzak izan ditzakeen iritzi subjektiboak gorabehera, gaurko batezbesteko erabileraren adierazgarri eta baldintzapen.

Mutur batean, ohizko ondare lexikalekoak izanik, formaren aldetik inolako arazorik ez duten hitzak egongo dira: *abendu*, *aberats*, *abere*, *abiatu*, *adar*, *adiskide*, *etab.* Beste muturrean, berriz, azken orduko irentsi gabeko maileguak: *software*, *leasing*, *windsurf*, *rap* bezalakoak. Eta tartean goraxeago jarri diren adibideetan ikusten zirenen moduko zalantzak eragiten dizkigutenak, LEF batzordearen lanetan aztertu ohi ditugun hitz elkartu eta eratorriak, batzuk aspaldiko hitz-eraketako eta morfonologiazko legeak zuzen-zuzen betez osatuak eta besteak bitxiak eta hizkuntzalarriaren ikuspegitik nondik heldu ez dutenak. Diferentzia horien guztien ginetik, bada, ordea, beste bat gehiago axola zaiguna: benetako hitzen, h. d., bizirik dauden, euskaraz egunero-egunero erabiltzen diren hitzen eta alegiazkoen, hots, *diren* gauzen munduan ez baina norbaitek *izan*

behar luketen gauzen munduan jartzeko amestu zituen edo amesten dituenen artekoa. Gizaki guztiak, argalak eta lodiak, konkordunak eta artezak, zaharrak eta jaioberriak, Jainkoaren umeak garen bezala, bizirik dauden hitz guztiak dira euskaldungoaren umeak, euskal hitzak, aztertu beharrekoak eta, arazoak baldin badituzte, maitekiro tratamenduan jarri beharrekoak.

Zenbat hitzeko zerrenda egin behar dugu eta noizko? Zerk baldintzatuko du onespene-eta argitalpen-abiadura? Zer burutu behar dugu 1993ko kongresurako? Hara hor hiru galdera, eta galdera hainbat erronka.

Gure ustez zerrendaren tamaina premien arabera erabaki behar da. Itxurak egitea litzateke motz geratzen den hiztegi bat egitea. Ez dago hiztegi txarragorik, erabiltzailea, bilatzen duen argitasunik gabe uzten duena baino. Bizpahiru aldiz erantzunik gabe uzten badu, bereak egin du, aintzakotzat hartua ez izatera kondenaturik dago.

Zehatz-mehatz zenbat sarrera behar diren esatea ez da erraza, baina arrazoi batzuk emango ditugu proposatuko dugun zifra justifikatzeko:

1) Gogoan izan behar dugun batezbesteko erabiltzaileak bertan aurkitu behar ditu: irakasmaila ertainetako ikasketetan edo eguneroko albisteetan ohizkoak diren hitzak eta esapideak; edo publiko zabalarentzako kultur eta kirol-ekitaldietan, irrati- eta telebista-saioretan, eliz funtzioetan, familiakoen eta adiskideen gutun-trukean, salerosketa eta administrazioarekiko harreman arruntetan, enpresa eta elkarteetako ohar eta antzeko mailako idazkietan agertu ohi direnak.

2) Korritzen duten hiztegien tamainak eta hauen erabilgarritasuna adierazgarri dira. Honela, *Zortzi urte arteko ikastola hiztegia*-k, bere xumean (izenburuak berak erakusten duenez) 1.784 hitz ditu, Arantzazuko 1968ko zerrendak 2.000 inguru dauzka, *Euskararako hiztegia*-k 1. edizioan 13.236 zituen, bigarrenean (*Euskararako hiztegia. Oinarrizkoa*) 16.427ra iristen da. *Hauta-lanerako euskal hiztegiak*, amaitu gabekoa den arren, baditu dagoeneko, *loratze* hitzeraino, 20.000 sarreratik gora. Bukatzerako 40.000ra inguratuko dela espero daiteke.

Hiztegi honen sarreran behin eta berriz esaten da “(...) hitzen bat ez sartzearekin ez dugu adierazi nahi hori euskaraz ezin erabil daitekeenik: delako hitz horri buruzko kontuak, gure ustez, ez daudela oraindik orain aski garbi aditzera eman nahi dugu, besterik gabe”, “(...) nahiago izan dugu zain gelditu gauzak argitzen diren bitartean”, “(...) duda-mudak nondik nora jotzen duten ikusi bitartean hobe iruditu zaigu etsi etsian erabakirik ez hartzea”. Urrats hauxe da, hain zuzen, zalantzak gainditze-koa, alegia, oraingoan eman beharko genukeena.

Azken urteotako beharrak eraginda sortzen eta ohizko bihurtzen ari zaizkigun hitzak asko dira: *ikusentzunezko, dinamizatzaile, erakundetu,*

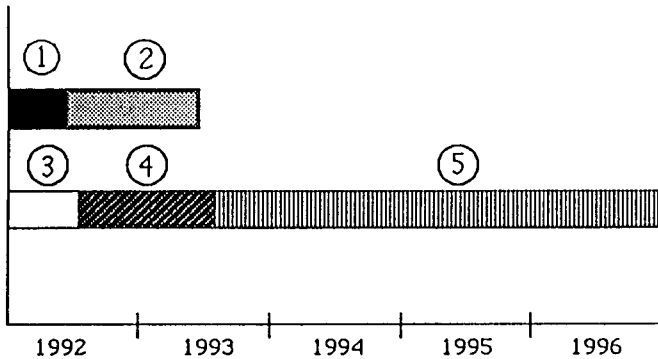
gainegitura, azpibatzerde, azpimarragarri, eskubaloi, aldagela, irakurgailu, eskiatzaile, etab. Honelako hitz askok lekua behar dute hiztegian.

Horregatik, hurrengo bost urteetan gutxienez 25.000 forma bateratuko zerrenda batera jo behar litzateke, eta, ahal dela, zifra hori gaintzera. Bai tradizio zaharrean bai gaurko erabileran maiztasun handia duten hitzetatik, euskal hitz altxorraren huna osatzen dutenetatik nolabait esateko, abiatu beharko luke zerrendak eta beti ere kezka eta zalantzarik larrienak sortzen dituzten hitzen arazoak ebazten saiatuz.

Noizko eta nola iritsi gaitzkeen helburu hau betetzera zailagoa da esaten, baina esan beharra dago, erantzunkizunari itzuri egin gabe. Seguraski zerrendaren eta zalantzazko hitzen txostenen prestakuntza baino astiroago joango da eztabaida-batzordearen lana, eta hau izango da erabakiorra epea mugatzeko garaian. Batez ere, batzordearen lan-prozedura eta honi aurkeztuko zaizkion txostenen egitura dira ongi definitu beharrekoak. Horretaz aurreraxeago egingo ditugu proposamenak.

Datozen bost urteetan lana burutzen ahalegindu beharko genuke luzamendutan ez ibiltzeko, horretarako baliabideak eskuratzen badira eta eztabaidak alferrik ez luzatzeko moduko prozedura bat errespetatzen ahalegintzen bagara behintzat.

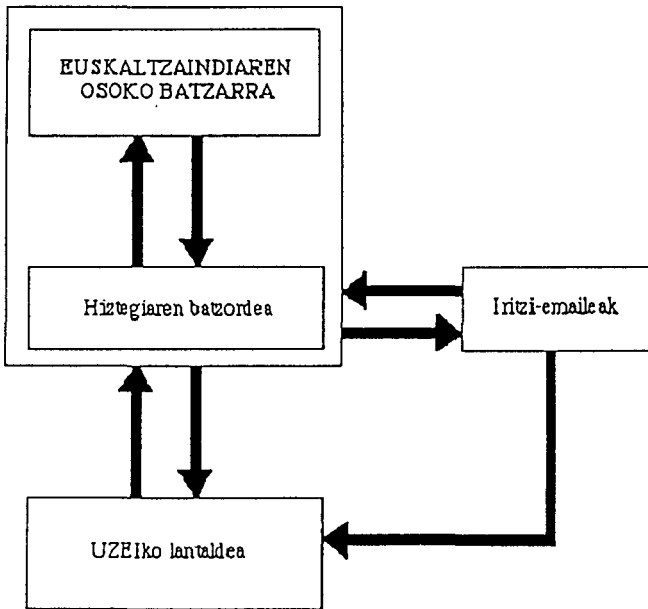
Ondoko kronograma proposatuko genuke:

- ① EEBS-1 lematizazioa bukatu
- ② 1988-1991 bitarteko corpus-zatia eskuratu, hustu eta lematizatu
- ③ Bost urteko hiztegi-langintza hori aurrera eramateko prestakuntza
- ④ 1993ko kongresurako lehen zerrendaren prestakuntza eta aurkezpena
- ⑤ 25.000 hitzeko zerrenda osatzeko lanak

4. Hiztegi batuaren batzordearen osakera eta lan-prozedurarako proposamenak

Laurgaineko bilkuran eta ondoren entzundako iritzien arabera, honako eskema hau izango litzateke egokiena:

UZEIko lantaldeak, nagusi-nagusiki OEHko eta EEBSko corpusetan oinarrituz, hitz-zerrendak eta —beharrezkoa litzatekeen kasuetan— txostenak prestatuko lituzke Hiztegi batuaren batzordeari aurkezteko. Bestalde, Hiztegi batuaren batzordeak hainbat iritzi-emailerri (euskaltzain, idazle, irakasle, itzultzaile, etab.) gutun bana zuzenduko lieke, kritikarako bidaliko litzaizkiekeen zerrendak aztertu eta iritzia idatziz eman dezaten eskatuz, eta beren eguneroko praktikan izaten dituzten kezken eta hutsuneen berri UZEIko lantaldeari aurkezteko aukera eskainiz.

Zerrendak eta txostenak aztertu eta eztabaidatu ahala, hitz onartuen zerrenda handituz joango litzateke. Argitu beharreko zerbait balego, UZEIko lantaldeari informazio osagarria eskatuko lioke batzordeak. Onarturiko zerrendak iritzi-emaleei igorriko litzaizkieke kritikarako. Hauen erantzunak jasotakoan, batzordearen iritzi aintzakotzat hartzekoak liratekeenak UZEIko lantaldeari pasako litzaizkioke. Onartu eta kritikaturiko zerrendak Euskaltzaindiaren Osoko Batzarrera joango lirateke behin-betiko oniritzia eta argitaratzeko baimena jasotzera. Azken onarpen honetara iritsi baino lehen, gorago esan den bezala, euskaltzain guztiak izango dituzte

eskueran zerrendak eta txostenak, eta denek izango dute aukera idatzizko oharrak Hiztegi batuaren batzordearen bilkuretan aurkezteko eta azalpenak egiteko. Horrela, azken onespenerako xeheki eta hurbiletik aztertuak izan ditzakete euskaltzainek zerrendok eta osoko bilkuretan ez da hitzen banan banako saio astunen beharrik izango.

Hiztegi Batuaren batzordearentzat honako osakera hau iradokiko genuke:

- Hiztegitzintza-batzordearen buru eta Euskara Batuko batzordearen partaide gisa Ibon Sarasola.
- OEH lantzen duen taldeko Iñaki Segurola.
- Hiztegitzintza-batzordearen idazkari den Mikel Zalbide.
- LEF batzordearen buru bezala Miren Azkarate.
- Iparraldeko hiztegia ongi ezagutzen hango partaide bat.
- Gehien korritzen duten hiztegien egileen artetik Xabier Kintana eta Luis Baraiazarra.
- UZEIko lantaldeko bi lagun.
- Idatzizko oharrak aurkeztera azaldu nahi duten euskaltzain osoak.

Proposatutako prozedura erabiliz kronograman jarri ditugun helburuak bete nahi baldin badira, batzorde honek hilean behin bildu eta bi egun osoko saiotan 500 hitzeko zerrenda bat eztabaidatu eta onartu beharko du aldiko.

Xehekiago esanik, araudi gisako bat jarraituko luke batzordeak bere lanean (bidenabar esan, behar hainbeste eskatu beharko zaie geroko iritzi-emaleei):

1. Batzorde honi hitz-zerrendak eta hauetan arazoak dituzten hitzei buruzko txostenak aurkeztuko dizkio UZEIko lantaldeak eztabaidarako. Hauetan, ortografi forma soilaz gain, beharrezkoa ikusten denean, beste hainbat argibide emango da aditz-erregimenaz, kategoria gramatikalaz, euskalki arteko banaketaz, erregistroaz. Kontuan izango dira aditz-esapideak, eta baita hitz elkartuak eta bustiduradun formak lexikalizaturik daudenean.

2. Aurrean izango duen informazioa bezala, batzordearen ihardupideak bera ere ahalik eta formalizatuena izatea komeni da:

- 2.1. Moderatzaile eta idazkari bana hautatuko dira.
- 2.2. Idatziz aurkeztuko dira txostenei dagozkien oharrak.
- 2.3. Txosteneko beste arloei erantsi ahal izateko moduan egingo dira oharrak: labur eta argi.

2.4. Txostenean txertatu nahi diren datuak dokumentatuak izango dira ahalara.

2.5. Informazio gehiago, edo bestela eraturia, behar dela erabakiko balitz, UZEIko lantaldeari itzuliko zaio txostena, berregin dezan.

2.6. Aski informazio badela erabakitzean, botoz emango du batzordeak bere iritzia.

2.7. Botoak jaso egingo ditu txostenak, eta informazio berri gertatuko dira ondoko azterlan eta kontsultetarako, adostasun-mailaren lekuko izanik.

5. Txostenak prestatzeko irizpideak, haien egitura eta eztabaida

Aztergai osoa denbora-muga horien barruan (5 urte) eta erritmo horretan (500 hitz hiler) landu nahi bada, ihardupidea ongi zehaztu beharra dago. Bi alderdietatik zehaztu ere: UZEIko lantaldearen egitekoak argi eta garbi zedarriz eta batzordearen jokamoldea gorago aipatu bezala edo bideratuz.

Lehen alderdiari dagokionez, auzigai diratekeen formen inguruko informazioa zein izango den eta nola aurkeztu behar zaion erabaki behar du, hasteko, Hiztegi batuaren batzordeak. Bere garaian egingo du, noski; nolana ere, bertatik aurrera daiteke informazio horrek, gutxieneko kon-tuan, ustiatuko dituen iturrien eskema:

1. OEH eta EEBS corpusetako informazioaren sinopsia.
2. Tradizio lexikografikotik hainbat datu: OEH, DRA, Azkue, Lhande, P. Mugika; *Hiztegia 2000*, *Euskararako Hiztegia*, *Hauta-lanerako euskal hiztegia*, Junes Casenave-rena, etab.
3. Azalpen teoriko-sistematikoak: FHV, EGLU, etc.
4. Erabileremu jakinetako hiztegi aratuak.
5. Bestelako informazio osagarriak: hustuketa partzialak, etab.

Batzordeak berak finkatu beharko ditu, jakina, bere lan-irizpideak, baina aurrera ditzakegun neurrian, puntu batzuk eskainiko ditugu hemen, lehen hurbilketa gisa.

Lexikoaren batasunerako erreferentzia nagusia, batezbesteko erabile-
ra da (idatzizkoa, guri dagokigunean).

Hitz baten erabileran batasunik ez dagoenean, lehen dauden formen artean aukera egiteko konparazioz jokatu behar da. Batzordeari aurkeztu-ko zaizkion txostenak horixe izango dira, hitzen aldaera desberdinen arteko konparazio sistematikoa adierazteko dokumentu formalizatuak.

Bi forma lehiakideren artean batek erabateko nagusitasuna agertzen badu beti eta edonon, ez dago arazorik, huraxe da forma batua. Hori gertatzen ez denean, egoera desberdinak aurki ditzakegu. Hauek definitzeko lehen hurbilketa gisa honako kasu hauek ematen ditugu hemen, jakinik, lanean hasi orduko, askoz sailkapen eta ebazpide zehatzagoak landu beharko dituela batzordeak:

- Garai batean nagusi zen formari gero beste bat gailendu zaiola. XX. menderako ordezkapen hori burutua baldin bazen, gure egunotarako onartu egingo da. XX. mendearen barnean batasunaren hasiera baino lehen burutua baldin bazen ere kasua aurrekoaren antzekoa izan daiteke. Ordezkapena berriagoa baldin bada, tradizioz handiena duen forma indartzera joko da.

- Forma batek baino gehiagok antzeko indarra erakutsi baldin badute denboran zehar eta berdintasunak oraindik ere irauten baldin badu, beste era batzuetako arrazoiei begiratuko zaie: ertzetako euskalkiak bat ez datozenean, erdikoei pisu handiagoa emango zaie, formaren erregularitasuna kontuan izango da, erabilera-maila markatuetan erabiltzen diren formak baztertzerako joko da eta egungo erabilera sektoriala aintzakotzat hartuko da.

- Gaur egun indarrean dagoen tradizio luzeko forma baten ondoan beste bat indartzen ari baldin bada, zaharrenari aitortuko zaio nagusitasuna berriagoaren kaltetan, aurreko puntuan ageri direnen moduko oso arrazoi pisuzkoek besterik eskatzen ez badute behintzat.

- Lehian dauden formak aztertzerakoan, ezin ahaztuko dira forma bakoitzaren beste forma senideak eta edukin semantikoak formarekin batzuetan izaten dituen erlazioak.

5.2. Forma lehiakideen arteko auziak argitzea du xede oraindairnaino esandakoak. Forma horien ondoan izango da, ordea, bestelako eztabaidagarik: labur esateko, gorago aipatuak ditugun erabileremu berrietan agertuz doazen euskal forma berri eta maileguak, euskara idatziaren tradizio zaharrenak ezin berma ditzakeenak eta idazleriaren erabilera berriagoetan, berriz, batasun-maila apal(ago)a ageri dutenak. Horietako zeintzuri emango zaie sarbidea gure zerrendan, eta zein baztertuko dira (edo, onenean, forma “hobe” batez ordezkatu)?

Euskaltzaindiak agertua du jadanik maileguen uholdearekiko beldurra; baita euskal hitzak zeintzuk diren (eta zeintzuk ez diren) mugatzeko saioa egin ere, horretarako irizpideak irakatsiz (ik. *Euskaltzaindiaren bigarren agiria euskal hitzei buruz*: Bilbo, 91.04.26). Horko hiru irizpideetatik bi hitz zaharrei dagozkienez (“hitzaren antzinatasuna” eta “hitzaren erabilera idazle zaharretan”), hirugarrenak behar du izan erabakiorra aipatzen ari garen forma berrientzat (“Agiria”ren hitzetan esateko, “ezinbestean erabiltzen diren”entzat): “hitzaren hedadura”.

Hitzaren hedadura hori neurtzeko, berriz, bi parametroz baliatuko gara:

1. Delako formak euskara idatzian duen agerpen-maiztasuna neurtu behar da lehenik, eta horretarakoxe tresna bezala pentsatu eta burutu da EEBSko corpusa. Ezinbesteko abiapuntu honen osagarri, erabil daiteke noski beste hainbat informazio-iturri: testuetatik egindako beste hustuketak, adibidez, edo gaurko euskaldungoak maiz eskuztatzen dituen hiztegiak, edo sektoreen araberako premien eta erabileren lekuko diren materialak, etab.

2. Bi erdararen eraginaren menpeko garenez euskaldunok (erabile-remu berriotan inon baino gehiago), arreta handiz zaindu behar da horietatik hartzen ditugun maileguen forma-bikoiztasunaren korapiloa, forma nazioarteko(en)a hobesteko, hots: gaztelania eta frantsesa zein bere bidetik dabilzanean, guk zer eta nola jaso behar dugun erabakitzeko.

Hedadurarekin zerikusi zuzena izango du, bestalde, formaren osae-rak: hitz elkartu eta eratorriak aztertu eta proposatzean, oso gogoan izan beharko dira, adibidez, LEF batzordea egiten ari den azterketa teoriko-sistematikoak, forma jator eta paradigmari ongi egokituak indartzeko, noizean behingo "iratxo"en kaltetan.

6. Beharrezko baliabideak

Ondoko bost urteetan egin beharrekoen irudi bat eskaini dugu, bai aztergaiari eta bai azterbideari dagokienean. Berehalako batean landu eta aurrikustekoak diren beste alor batzuk aipatuko ditugu bukatzeko, gaingiroki bederen.

6.1. UZEIko lantaldeak eroso eskuratzeko moduan izan behar du oinarritzat erabiliko duen informazioa. Lan tekniko korapilotsuari dago-kio hori definitzea, baina izango dituen eskakizunak behintzat zirriborra daitezke: euskarri magnetikoan dauden datuak lekualdatu eta bateratu behar dira lehenik, adibidez, OEHko eta EEBSko corpusak bildu eta sor litezkeen gorabehera juridiko eta informatikoak argitu, datu-basea egitu-ratu, DBMSaren eta hardwarearen aukera egin, datuak sartu, etab.

Euskaltzaindiak ongi baderitzo, UZEI arduratuko da informatiza-zioaz eta horretarako baliabide eta ordainbideak bilatu eta eskuratzeez.

6.2. Giza baliabideak ere zehaz ditzakegu bertotik. Batetik, UZEIko lantaldearen osaera eta dedikazioari dagokionez, arduradun bat, batzor-dearekiko eta iritzi-emaileekiko harremanak bere gain hartuko dituen pertsona bat, lauzpabost lexikografo eta zerbitzuetako beste lagunak ariko dira prestalanean, guztira 8 pertsonaren egun osoko iharduna eskai-

niz. Informatizazioan bezala, honetan ere UZEI arduratuko da diru-baliabideak eskuratzeaz.

Bestetik, eta zehatz-mehatz mugatzerik ez daukagun arren, argi ohar-terazi nahi dugu Hiztegi batuaren batzordeari eskatuko zaion lan-ordu askotako dedikazioa: 9 lagun izango dira eta hilean behin bi egunez bilduko; eguneko 7-8 ordu emango dituzte eta gainera batezbeste 500 bat formaren zerrenda-txostenak landuko bileratik bilerara nork bere aldetik. Ohargarria da horretan eskaini beharko duten ordu-kopurua; ohargarria, halaber, dedikazio horren kostua Euskaltzaindiaren kontura izango litzatekeela.

Bildu beharrekoak nor diren kontuan izanda, Donostia proposatuko genuke bilera-toki bezala. Euskaltzaindiaren Donostiako ordezkariari laguntzaren bat edo beste eskatu beharrean aurki daiteke batzordea, dela txostenak fotokopiatu eta banatzeko, dela bilera-lekuaz arduratzeko, eta antzeko eginkizunetarako.

BURTSAKO HIZTEGIA

BURTSAKO HIZTEGIA

Kronika:

Bilboko Burtsaren zuzendaria den Jose Luis Damborenea Ortiz de Zarate jaunak, 1991.eko maiatzaren 28an Euskaltzaindiari idatzitako gutun batekin batera, burtsako hitzen eta esaldi teknikoen errolda bat igorri zion, euskarara itzultzea eskatuz, Kotizazioko Buletinean argitaratzeko eta aurrerantzean bertan erabiltzeko asmotan.

Euskaltzaindiak maiatzaren 31an Baionan egin zuen osoen bilkuran, Jose Antonio Arana Martija euskaltzaina izendatu zuen gai hau burutzeko arduradun, eta bileraren agirian agertzen denez, “E. Erkiaga eta X. Gereño gai horietan ikasiak direnez, beren esku utzi da eginkizun hau”. Bileratik kanpo, eta batzordeño suntsikor hau osotzeko, Gurutz Ansola, burtsa-gaietan jakitun den jauna ere proposatu zuen Arana Martija jaunak, Zuzendaritzak izendapena onartu zuelarik.

Bilboko Burtsatik jasoniko zerrenda igorri zien batzordekideei arduradunak, eta uztailaren hogeirako jadanik eskuratuak zituen hiru kidek egindako itzulpenak. Honen berri eman zuen Arana Martija euskaltzainak uztailaren 26an Donostian egindako osoen bilkuran, honako hau erabaki zelarik: “Oharrik egin nahi duenak aurretik egin beza. Desberdintasunak bateratu ondoren zerrenda batua ekarriko zaio Euskaltzaindiari azken begiratua emateko”.

Aipatu azken bilkuran egindako zuzenketa batzuk kontutan izanik, eta lau batzordekideen itzulpenekin, lauki bat prestatu zuen arduradunak eta zalantzan zeuden hitz eta esaldi teknikoen esangurak argitzeko, Antonio Truan, Burtsaren idazkariarekin elkarrizketa luze bat izan zuen uztailaren 17an. Argibideak izan ondoren, eta behar ziren aldaketak eginda, irailaren 27an Donostian egindako osoen bilkuran aurkeztu zituen berriz arduradunak lauki batean, gaztelaniazko eta lau itzultzaileek eginko lana. Hara hor batzarraren erabakia: “Burtsa-hiztegiari buruz batzordeñoeko lau partaideek egindako proposamenak aurkeztu ditu elkarrekin parekatuz J.A. Arana Martija arduradunak. Zerrenda horietako hitzak

izenburu bezala ontzat eman arren, izen sintagma mailan nola erabili behar diren ez dela esaten, aditzera eman du P. Salaburu jaunak. Euskaltzaindiak ezin ditu izen guztiak berrikusi, hitz batzuen esanahia ezagutzen ez duelako, besteak beste. Batzordeñoak espezialista batekin denon iritziak bateratzea eskatu du batzarreak, eta berauen ustez duda-mudakoak diren hitzak ikusiko dira euskaltzainen artean. Batzordeñoa bildu aurretik bilduma honen kopia bidaliko diola bakoitzari esan du J.A. Arana Martijak”.

Erabakiaren arabera, lauki berri bat igorri zitzaien batzordekideei eta azaroaren 15 eta 25 bitartean jaso zituen arduradunak beste hiru kideen eritziak. Denak kontutan izanik zerrenda bateratu bakar bat prestatu zuen arduradunak eta Donostian, azaroaren 29an osoek eginiko bilkuran aurkeztu zuen. Erabakia honako hau izan zen: “Berrero Burtsa-hiztegia aurkeztu du J.A. Arana Martijak, dagokion batzordeñoaren izenean. Zalan-tzako zenbait puntu banan-banan aztertu ondoren, begi onez ikusten da azkenean zerrenda hori, eta *Euskera* aldizkarian argitaratuko da.”

Onartutako itzulpen hori Bilboko Burtsara igorria izan zen 1991.eko abenduaren 30ean, eta 1992.eko urtarrilaren 2an eskerroneko gutun bat jaso izan da, Burtsaren Zuzendariak sinatua.

*Bilbon, 1992.eko urtarrilaren 9a
Jose Antonio Arana Martija*

Bolsa de Bilbao

Jose Luis Damborenea Ortiz de Zarate
Consejero - Director General

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA EUSKALTZAINDIA BILBO - Enregistro orokorra 1991 MAL 29 SAREERA Zenb. <u>571</u>
--

EUSKALTZAINDIA
Real Academia de la Lengua Vasca
 Sr. D. Jean Haritschelhar
 Presidente
 Elcano, nº 5
 48011-BILBAO.

Bilbao, 28 de Mayo de 1.991

Muy Sr. mío:

Con motivo de la renovación del Boletín de Cotización de ésta Bolsa, al efecto de adaptarlo a las necesidades que la nueva estructura del mercado demanda, es mi intención proceder a su difusión bilingüe.

Esta firme intención creo que servirá además para llevar nuestra lengua hacia aquellos sectores sociales, que como el financiero, mantienen vocablos propios y diferenciados y en los que hasta ahora los procesos de inmersión apenas han hecho notar la presencia del Euskera.

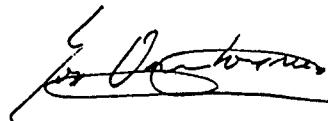
Entiendo, por otro lado, que la difusión que nuestro boletín mantiene y los sectores y personas a las que llega, pueden ser un acertado vehículo de transmisión y acercamiento de nuestra lengua, coadyuvando a la sintonía que debe existir entre los ciudadanos y su lengua como rasgo inequívoco de identidad de un Pueblo.

Por todo ello le dirijo la presente y le adjunto como anexo una serie de términos o vocablos cuya traducción exacta nos es necesaria, dado que en algunos casos o bien no existe acuerdo sobre su traducción específica por los Euskera-parlantes consultados o en su caso, no alcanzan su traducción.

Mucho le agradecería, nos facilitase su traducción bajo su autoridad lingüística que, no dudo contribuirá, de nuevo, al enriquecimiento de nuestra lengua con términos actuales y de frecuente uso con el mundo bursátil.

Sin otro particular queda a su disposición, afectuosamente,

SOCIEDAD RECTORA DE LA BOLSA DE VALORES DE BILBAO, S. A. 28.05.91 001498 SALIDA
--

BURTSAKO HIZTEGIA

*Euskaltzaindiak, Donostian
1991-XI-29an onartua*

1. Efectos públicos	<i>Efektu publikoak</i>
2. Obligaciones	<i>Obligazioak</i>
3. Acciones	<i>Akzioak</i>
4. Bonos	<i>Bonoak</i>
5. Bonos convertibles	<i>Bono bihurtgarriak</i>
6. Obligaciones simples	<i>Obligazio soilak</i>
7. Obligaciones hipotecarias	<i>Hipotekadun obligazioak</i>
8. Bonos cupón cero	<i>Zero kupoiko bonoak</i>
9. Cédulas hipotecarias	<i>Zedula hipotekadunak</i>
10. Deuda amortizable (Canjeada 1969)	<i>Zor amortizagarria (1969an trukatu)</i>
11. Obligación amortizable interior	<i>Barne obligazio amortizagarria</i>
12. Bono amortizable interior	<i>Barne bono amortizagarria</i>
13. Deuda desgravable del Estado (de Euskadi)	<i>Estatuaren zor zergarigarria (Euskadiren)</i>
14. Deuda perpetua interior	<i>Barne zor epegabea</i>
15. Deuda pública de Euskadi	<i>Euskadiren zor publikoa</i>
16. Bonos forales	<i>Foru bonoak</i>
17. Letras forales al descuento	<i>Foru letra deskontagarriak</i>
18. Letras forales sin retención para no residentes.	<i>Egoiliar ez direnzentzako foru letra atxikipengabeak</i>
19. Empréstito del Gobierno Vasco nominado en Ecus	<i>Ecutan baloratutako Eusko Jaurlaritzaren jesapena</i>
20. Obligaciones (Bonos) exentas	<i>Obligazio (Bono) liberatuak</i>
21. Obligación serie B (5. emisión)	<i>B herrenkadako obligazioa (5. jaulkipena)</i>
22. Acciones sin voto	<i>Botogabeko akzioak</i>
23. Derecho de suscripción (preferente)	<i>Erospidetza eskubidea (lehentasunduna).</i>
24. Plazo de suscripción	<i>Erospidetza epealdia</i>
25. Proporción de la ampliación	<i>Anpliazioaren proportzioa</i>

26. Valor teórico del derecho de suscripción	<i>Erospidetza eskubidearen balio teorikoa</i>
27. Desembolso	<i>Ordainketa</i>
28. Número de cupón	<i>Kupoi zenbakia</i>
29. Dato de la ampliación	<i>Anpliazioaren datua</i>
30. Nominal por título	<i>Tituluka nominala</i>
31. Ampliación de capital	<i>Kapitalaren handitzea</i>
32. Dividendos activos anunciados	<i>Jasotzeko dibidendo iragarriak</i>
33. Dividendos pasivos anunciados	<i>Ordaintzeko dibidendo iragarriak</i>
34. Dividendos complementarios anunciados	<i>Dividendo osagarri iragarriak</i>
35. Derechos negociados	<i>Eskubide negoziatuak</i>
36. Calendario de suscripción	<i>Erospidetzen egutegia</i>
37. Calendario de cancelación y liquidación	<i>Kitapen eta zuritze-egutegia</i>
38. Avance de volumen de negociado	<i>Kopuru negoziatuaren aintzinberria</i>
39. Pesetas negociadas	<i>Negoziatutako pezetak</i>
40. Mercado de crédito	<i>Kreditu merkatua</i>
41. Final diferencia inicial	<i>Hasieratik azken diferentzia</i>
42. Final diferencia primera prórroga	<i>1.luzapeneko azken diferentzia</i>
43. Final diferencia segunda prórroga	<i>2.luzapeneko azken diferentzia</i>
44. Condiciones aplicar préstamo de títulos	<i>Tituluen mailegurako baldintzak</i>
45. Precio semana de contratación	<i>Kontratazio asteko prezioa</i>
46. Beneficios a partir de 1-1-92	<i>1991.1.1. geroztik irabaziak</i>
47. Acciones nuevas (novísimas)	<i>Akzio berriak (oso berriak)</i>
48. Índice bursátil	<i>Burtsako indizea</i>
49. Mercado continuo	<i>Etengabeko merkatua</i>
50. Índice mercado continuo	<i>Etengabeko merkatuaren indizea</i>
51. Índice Fiex 35	<i>Fiex 35 indizea</i>
52. Índice Bolsa de Bilbao	<i>Bilboko Burtsaren indizea</i>
53. Base del índice	<i>Indizearen oinarria</i>
54. Índice ponderado	<i>Indize orekatua</i>
55. Mercado de opciones negociables sobre acciones	<i>Akzioekiko aukera negoziagarrien merkatua</i>
56. Mercado de opciones negociables sobre Índice Fiex 35	<i>Fiex 35 indizearekiko aukera negoziagarrien merkatua</i>
57. Opciones de compra	<i>Erosteo aukerak</i>
58. Opciones de venta	<i>Saltzeko aukerak</i>
59. Precio de la opción (premio)	<i>Aukeraren prezioa (saria)</i>
60. Operación de doble (report)	<i>Eragiketa bikoitza (Reporta)</i>

61. Cancelación de títulos valores	<i>Baloredun tituluen kitapena</i>
62. Servicio de anotaciones en cuenta	<i>Kontuetako anotazioen zerbitzua</i>
63. Liquidación de títulos	<i>Tituluen likidazioa</i>
64. Compensación de efectivo	<i>Eskudiruzko ordainpidea</i>
65. Mercado de futuros financieros	<i>Geroko finantz merkatua</i>
66. Sociedad de inversión mobiliaria de capital variable	<i>Kapital aldakorraren inbertsio higigarrietarako elkarte</i>
67. Sociedad de inversión mobiliaria de capital fijo	<i>Kapital finkoaren inbertsio higigarrietarako elkarte</i>
68. Fondos de inversión	<i>Inbertsio fondoak</i>
69. Sociedad gestora del fondo	<i>Fondoaren elkarte kudeatzailea</i>
70. Valor liquidativo del fondo	<i>Fondoaren balio likidagarria</i>
71. Patrimonio valorado	<i>Ondare baloratua</i>
72. Segundo mercado bursátil	<i>Bigarren burtsa merkatua</i>
73. Sociedad depositaria de títulos	<i>Tituluen elkarte gordetzaila</i>
74. Corro (Parquet) de contratación	<i>Kontratazio gunea (Parketa)</i>
75. Opciones sobre el índice Fiex 35	<i>Fiex 35 indizearekiko aukerak</i>
76. Futuros sobre índice	<i>Indizeaz gerorako balioak</i>
77. Futuros sobre acciones	<i>Akzioez gerorako balioak</i>
78. Operaciones bursátiles a plazo	<i>Burtsa-eragiketa epedunak</i>
79. Supervisión del mercado	<i>Merkatuaren gainikustea</i>
80. Circular de la comisión de contratación	<i>Kontratazio batzordearen adierazpena</i>
81. Cláusula antidilución	<i>Balio ezezagunaren aurkako kláusula</i>
82. Reversibilidad de la representación de títulos valores	<i>Balore tituluen ordezkatzearen itzulgarritasuna</i>
83. Oferta pública de adquisición (venta) de acciones	<i>Akzioen erosketarako (salmenta) eskaintza publikoa</i>
84. Tomas de razón	<i>Salmenta finkoaren erregistroa</i>
85. Operaciones autorizadas	<i>Eragiketa baimenduak</i>
86. Aplicaciones	<i>Aplikazioak</i>
87. Posición de papel sin operaciones	<i>Eragiketa gabeko papera jartzea</i>
88. Posición de papel con operaciones	<i>Eragiketarekin papera jartzea</i>
89. Posición de dinero sin operaciones	<i>Eragiketa gabeko dirua jartzea</i>
90. Posición de dinero con operaciones	<i>Eragiketarekin dirua jartzea</i>
91. Operación en firme	<i>Eragiketa finkoa</i>
92. Operación a voluntad	<i>Nahimenezko eragiketa</i>

93. Prima (con)	<i>Sariduna</i>
94. Operaciones fuera del horario del mercado continuo	<i>Etengabeko merkatuko orduz kanpoko eragiketak</i>
95. Operaciones en términos especiales	<i>Baldintza berezietako eragiketak</i>
96. Apertura	<i>Irekiera</i>
97. Operaciones en mercado de picos	<i>Apurren merkatuko eragiketak</i>
98. Fluctuaciones autorizadas	<i>Gorabehera baimenduak</i>
99. Miembro del mercado	<i>Merkatukidea</i>
100. Mercado de lotes	<i>Erloen merkatua</i>
101. Entidades adheridas al servicio de compensación y liquidación	<i>Konpentsazio eta likidazio zerbitzuari atxikitu elkarteak</i>
102. Nuevo servicio de compensación y liquidación	<i>Konpentsazio eta likidaziorako zerbitzu berriak</i>
103. Contrapartida de títulos	<i>Tituluen ordaina</i>
104. Sociedad de contrapartida	<i>Ordain-elkartea</i>
105. Opciones sobre divisas	<i>Dibisekiko aukerabideak</i>
106. Horario de contratación	<i>Kontratazio ordutegia</i>
107. Boletín de cotización	<i>Kotizazio buletina</i>
108. Parte de operaciones	<i>Eragiketen gaztigua</i>
109. Resguardo de suscripción	<i>Erospidearen ordezeko agiria</i>
110. Póliza de suscripción	<i>Erospidearen poliza</i>
111. Vendí	<i>Saldutakoaren agiria</i>
112. Póliza de operaciones de contado	<i>Eskudiruzko eragiketaren poliza</i>

Bolsa de Bilbao

Jose Luis Damborenea Ortiz de Zarate
Consejero - Director General

EUSKALTZAINDIA
Sr. D. Jean Haritschelhar
Presidente
Plaza Barría, 15
48005 BILBAO

EUSKALTZAINDIA	
ERIKI GORRIKOA EUSKAL HIZTEGIA BASKA	
ACADEMIE DE LA LANGUE BASQUE	
Bilbo-Erregistro orokorra	
1992	URT. 8
SAPRERA	
zenb. 52	

Bilbao, 2 de Enero de 1.992

Distinguido Señor:

Acuso recibo, por medio de la presente, del texto definitivo aprobado por la Academia, del "Vocabulario bursátil" que les remitimos.

Quisiera agradecerle la rapidez en los trámites de elaboración del citado vocabulario ya que soy consciente de las dificultades que entraña la incorporación de nuevos términos y vocablos, en especial de los que como los bursátiles, tienen especificidad propia.

En breve plazo incorporaremos a nuestro Boletín de Cotización los términos remitidos, sumandonos así al proceso de normalización lingüística de Euskal Herria.

Quedo de usted afectuosamente,

BERRIAK

L.L. BONAPARTEREN
OPERA OMNIA VASCONICE
LIBURUKIEN AURKEZPENA

Bilbo, 1991-X-18

OPERA OMNIA VASCONICE

Liburukiak aurkeztean

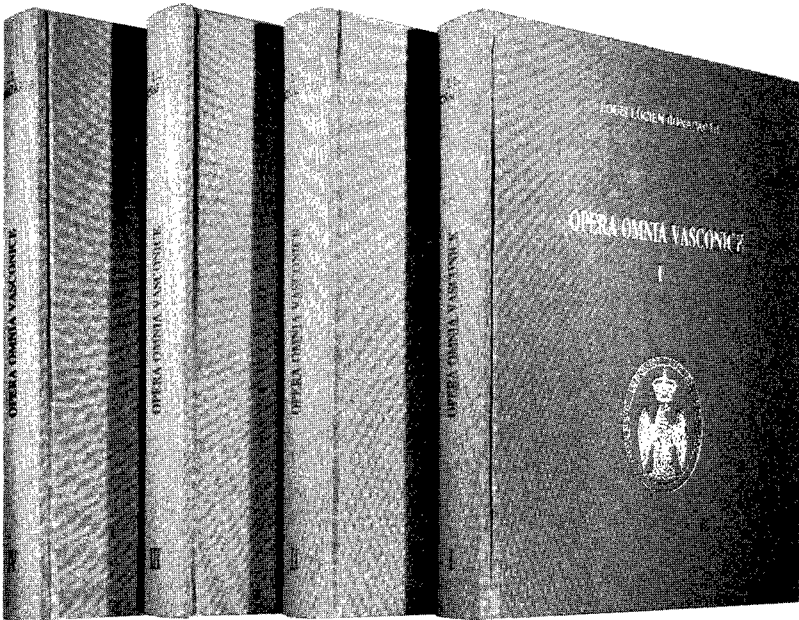
Bilbo, 1991-X-18

Koldo Egia

Iberdrola-ren ordezkaria

Labur, labur, hitz pare bi esan gura ditut:

Louis Lucien Bonaparte printzeak egindako lanari buruz, nik ez dut ezer gehiagorik gaineratuko, arrazoi birengatik: halako gaietan jakitun ez naizelako, eta uste baitut, dena esanda dagoela, eta maisuki esanda baina kezkatzen nauena, Bonapartek berak erakutsi zuen giza jarrera da, esan nahi dut, euskararen aldeko jarrera, Herri honen aldeko jarrera eta honetaz, gizarte kulturaren jarreraz diot, Iberdrolak baduela, neurri batez, halako joera, gure enpresa proiektuak hara agintzen gaituelako.

Argitaratze lan honetan, Iberdrolaren betebeharra, laguntzailearena izan da, diru laguntza ematearena, espresuki. Eta, hau esanda gero, bakarrik falta zait eskerrak ematea, bereziki Euskaltzaindia Erakundeari, euskararen plazaratze ekin-tza honetan, Iberdrolari parte hartzeko aukera eskaini diolako eta eskerrik asko ere, merezimendu handiz, argitaratze lanak prestatu eta burutu dituzuen guztioi. Eskerrik asko.

OPERA OMNIA VASCONICE

LIBURUKIEN AURKEZPENA

Bilbo, 1991-X-18

Jose Antonio Arana Martija

Iaz, Louis Lucien Bonaparteren omenez, Nazioarteko Dialektologia Biltzarra prestatzen hasi zenean Euskaltzaindia, printzeak euskaraz argitaratu zituen liburu guztiak berriz faksimilez kaleratzea erabaki zuen Biltzarraren batzordeak 1990.eko urriaren 11an, eta hara hemen, urteren buruan, 1991.eko urriaren 15ean ematen zaigun moldiztegitik lau tomotan argitaratua Bonaparteren lan oparo hau.

Argitarapena prestatzeko ardura hartu nuenean banekien ur handietan sarzen nintzela uger egiten ia jakin barik. Baina lehendik Bonapartez eginda neuzkan ikerketa eta argitarapenekin, printzearen lan eta pertsonaiarekin gustaturik nengoenez, arduratsu baina pozik hartu nuen agindua.

Ondo ezagutzen nuen, eta barka neuk esatea, Euskaltzaindiak zeukan (eta daukan) fondoa. Victor Collins, Bonaparteren katalogatzaileari, erosi zizkion Euskaltzaindiak Louis Lucienek argitaraturiko libururik gehienak. Azkuerekin harreman sendoak zeuzkan Collinsek, 1897an bisita bat egin bait zion printzearen biblioteka katalogatzen ari zelarik euskal liburuak euskalkika taiutzeko. Euskaltzaindiak gero, 1920-1921 bitartean Collinsek salgai zituen ale batzu erosi zizkion. Baina argitarapen batzu urriak izan zirenez, hamar alekoak batzu, ezin izan zituen orduan Euskaltzaindiak lortu. Beraz, Bonaparteren lan osoa eskuratzeko zailtasuna sortu zitzaidan lehen unetik.

Banekien, esate baterako, Zarautzko Komentua izan zitekeela Bonaparteren liburuen kokaleku bat, Jose Antonio Uriarte frantziskotarra eta Bonaparteren laguntzailerik ospetsuena bertan bizi izan zelako azken urteetan. Duvoisin eta Intxauspe, beste laguntzaile handiak, Baiona inguruan ibili zirela argi zegoen, eta hara ere jo beharko nuela liburuen bila iruditu zitzaidan. Monzonen bibliotekan ere, Lacomberi erositakoa bait zen, aleren batzu bazeudela nekien, nahiz eta ezin lortu handik ezer ateratzea, fotolitoak egiteko beharrezkoa zen liburuak kokalekutik eskuratzea eta.

Aurtengo martxoan hasi nintzen Euskaltzaindian ez zeuden beste liburu guztiak biltzen. Esan dezadan, proiektua azaldu ondoren, erraztasun guztiak aurkitu nituela liburuak jasotzeko. Zarautzen aurkitu nuen *San Mateoren Ebanjelioa* bizkaieraz Itxaropena moldiztegian fotolitu nuen. Olceren *Formulaire de*

prône Nafarroako Biblioteka nagusian dagoena, Iruñeko Fonasan fotolitu nuen. Eta beste guztiak, hots, Gipuzkoako Foru Diputazioarenak, Euskaltzaindiaren eta Baionako Udal Bibliotekakoak, Bilboko Kamara etxean egin nituen. Chicago Newberry Librarytik hartutako mikrofilme bat ere erabili dugu argitarapen honetan, eta Londreseko British Librarytik Geoffrey West adiskideak igorritako beste bat ere. Beraz, ikusten denez, toki askotara jo behar izan dugu Bonaparteren lan osoa biltzeko.

Oztopo guztiak gaindituta, hemen dugu lan baliotsu hau. Alde batetik Euskaltzaindiak eta Euskal Herriak Bonaparteri egiten dion omenaldia da heriotzearen mendeurrenean eta Nazioarteko Dialektologia Biltzarra hasteko bezperetan. Bestalde, gure dialektologiaren ikerketarako lan ezinbestekoa, zaila bait zen liburu guztiak eskura izatea. Esan behar da Bonapartek argitara emandako euskal liburuetatik gehienak agertzen direla bigarren argitarapen faksimilatu honetan, Duvoisenen *Biblia* izan ezik; eta hau bi arrazoiengatik: beste hiru tomo atera behar izango genituelako, edizioa garestituz, eta salgai dagoelako beste Biblia honen argitarapen faksimile bat. Jean Baptiste Archuk Bonaparterentzat egin zituen itzulpen biblikoak ere ez dira agertzen. Eskuzkribuak mikrofilmaturik ditugu Euskaltzaindian eta Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroako artxibategietan. Baina ez zituen Bonapartek argitaratu, Londreseko Bible Societyk baizik. Intxauspen *Le verbe basque* eta Salaberry d'Ibarroleren *Vocabulaire* ere ez dira argitaratzen, itzulpenak ez bait dira.

Liburuak utzi digutenei eskerrik beroenak eman behar dizkiegu gaur eta hemen. Aipamen berezi bat behar du Grafo moldiztegiak, eta hemen aurkitzen den Iñaki Riscori, zuzentzen diot gure eskerrona, profesonalki eta maitasunez burutu dutelako lan erraldoi hau. Eta nola ez Iberdrolari eman digun dirulaguntzagatik. Berezi aipatu nahi nituzke eskerroneko une honetan Ignacio Elorza eta Luis de Leon jaunek beti eman diguten harrera onagatik. Eta etorri diren prentsakoei, Euskaltzaindiaren izenean gure eskerrona.

OPERA OMNIA VASCONICE

Bilbo, 1991-X-18

Jean Haritschelhar

euskaltzainburua

Jaun Andereak agur,

Duela urte bat, 1990eko uztailaren 11-n hain zuzen, etxe honetan geunden Azkueren *Cancionero Popular Vasco* hirugarren agerpenaren aurkezteko.

Aurten, urte berri bat da Euskaltzaindia-rentzat. Alabaina, ohoratu nahi du Louis Lucien Bonaparte printzea haren heriotzearen mendeurrenean. Euskal dialektologiaren aitaren behar den bezala ohoratzeke, Euskaltzaindiak apailatu ditu, urtean zehar, lehenik erakusketa bat, Londreseko New Library delakoan aurkeztua joan den otsailan, argitaratu gero *Euskera* agerkarian Jose Antonio Arana Martija-k paratutako “Bibliografia Bonapartiana”. Datorren astean, Egoitza berriaren inauguraziotik landa hasiko da dialektologiari buruz eginikako nazioarteko kongresu ospetsu bat Europako dialektologoetarik hoberenak bilduko dituen.

Ekintza horien artean egun aurkezten dugu Louis Lucien Bonaparte printzearen *Opera Omnia Vasconice* lau liburuki marduletan. Utziko diot lau liburuki horien paratzailea den Jose Antonio Arana Martija-ri “opera magna” honen presentatzeko ardura, berak baitaki nik baino hobeki nola bildu dituen Bonaparte printzearen obrak.

Bakarrik erran dezakedana da Euskaltzaindia-k hartu duela agerpen honen egitearen erabakia, bazekiela kotz osoki sakabanatuak zirela Bonaparte printzearen lanak. *Opera Omnia Vasconice* honen argitaratzea lan baliosa da Euskal Herri-rentzat. Pentsa dezagun, Unibertsitateko ikaskeek, irakasleek eta mundu guziko ikerlariek eskupean ukanen dituztela Bonaparte eta haren laguntzaileen lanak, eskupean ukanen dituztela hainbat euskalkitan itzuliak izan diren testuak eta hori dela, azkenean, altxor paregabeko bat. Ez da dudarik argitarapen honi esker bultzada eder bat emaiten diola Euskaltzaindiak euskal ikerpenari eta horrek ondorio baliosak ukan ditzakeela.

Iberdrola-ko zuzendariek ulertu dute lan honen balioa, onartu dute Euskaltzaindiaren asmoa eta ordaindu dituzte argitaratzearen gastuak. Eskerrak zuei Jaunak, egin diguzuen diru laguntzaren gatik. Ez duzue debaldetan egina eta denbora berean erakustera emaiten duzue Euskal Herri honetan bizi zaretela, nahi dituzuela lagundu euskal kultura eta euskara.

Nere eskerretan ez dut ahantzi nahi Jose Antonio Arana Martija liburu hauen paratzailea. Badakigu zer lan egiten duen Euskaltzaindian, aurten bereziki, Bonaparte-ren erakusketa apailatuz, "Bibliografia bonapartiana" preparatuz, eta lau liburuki hauek paratuz. Euskaltzaindiaren izenean eskerrik beroenak eskaintzen dizkiot.

Eskerrak ere Grafo irarkolari eta bereziki Iñaki Risco jaunari, hain ederki artatu eta apaindu duelakotz edizio hau. Obra ederra da mamiz, ederra da ere itxuraz.

Iberdrola-k eta Euskaltzaindia-k ospatzen dute Louis Lucien Bonaparte printzearen mendeurrena ikasle, irakasle eta ikerlari munduari eskainiz *Opera Omnia Vasconice* hau. Ez da lehen aldia elgarrekin, eskuz esku jokutzen direla, segur naiz ez dela azkena izanen. Bertze aldi bat arte eta berriz ere eskerrak denei.

HITZ-ELKARKETA/3

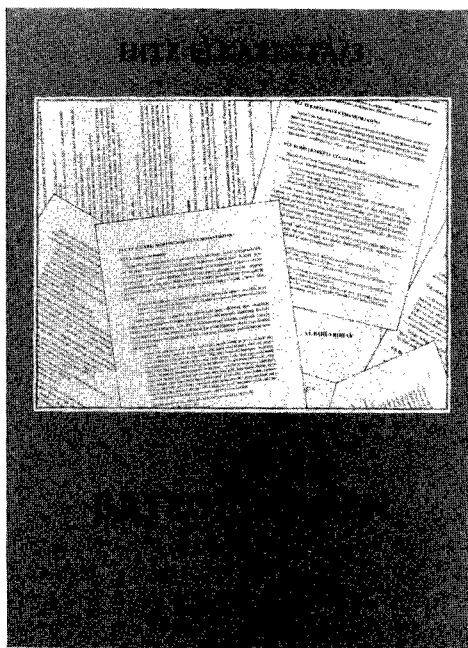
Aurkezpena

Durango, 1991-XII-8

Miren Azkarate

Hitz-elkarketa/3 liburuaren aurkezpena egin zuten Durangoko Azokan LEF batzordeko kide diren Miren Azkaratek eta Mikel Zalbidek. Lehen partean liburuaren edukinaz aritu ziren, LEF batzordeak 1988ko irailean eta azaroan Gernikan eta Uitzin egindako Jardunaldietan aztertu zituen txostenak jasotzen direla azalduz; hamabi hitz elkartu mota guztira.

Hitz-elkarketa/1-ean bezala, hemen ere batzordeak hitz elkartu mota horiek aztertzeke baliatu duen adibidetegia osorik eskaintzen zaio irakurleari liburuaren bigarren partean.

***MORFOLOGIA DEL VERBO AUXILIAR
GUIPUZCOANO***

LIBURUKIEN AURKEZPENEAN

Donostia, 1991-XII-16

MORFOLOGIA DEL VERBO AUXILIAR GUIPUZCOANO (2 liburuki)

Donostia, 1991-XII-16

Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

Jaun Andereak aratsalde on,

Bilduak gara gaur Gipuzkoa Donostia Kutzaren areto honetan Pedro de Yrizar jaunaren *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano* bi liburuki mardulen aurkezteko.

Aspaldian ezagutzen dut Pedro de Yrizar jauna. Duela hogeita bat urte aztertzen zituelarik euskalkiak eta euskalki bakoitzeko hizlarien kopuruak harremanetan sartu ginen eta orduan, Baigorriko alkate nintzenez gero, eskaini nizkion Baigorriko kantonamenduko euskal hizlarien kopuruak. Azterketa sozio-linguistikoa zen ordukoa. Geroztik bertze lanak bururatu ditu Pedro de Yrizar jaunak.

Aurten, Euskaltzaindia-k ospatzen du Louis Lucien Bonaparte printzea, euskal dialektologiaren aita daukaguna. Karia horretara apailatu ditu Euskaltzaindia-k hainbat ekintza eta segitzen ditu euskalkiei buruz hasi dituen lanak.

Bonaparte-ren urtea dela-ta, erakusketa bat presentatua izana da Londresen New Library delakoan, joan den otsailean, Bilbon joan den urrian gure egoitzaren inaugurazioaren egunetik harat eta abendu honetan Baionako liburutegian dago.

Joan den urrian, Iberdrola-ren babespean Bonaparte-ren *Opera omnia vasconice* deitutako lau liburuki aurkeztu ditugu liburuki horiek biltzen dituztela hain sakabanatua den Bonaparte-ren obra haundia.

Urrian ere, bortz egunez Dialektologiari buruz apailatutako nazioarteko kongresuan eztabaidatuak izan dira hainbat gai Europako hizkuntzalari jakintsuenen artean. Argi eta garbi ikusi da Euskaltzaindian ari diren ikerlariak ez direla atzeratuak eta egiten ari den atlasa pareka daitekeela edozein atlasarekin, azken urte hauetako aurrerakuntzak konkutan hartuz.

Eta hain zuzen, Euskaltzaindia-ren azterketagai nagusietarik bat da hizkuntz atlasa. Obra haundia, euskalkiak hobeki ezagutzeko inkesta sakon baten bidez. Hautatu dira Euskal Herietan euskara mintzatzen den 145 herri eta herri bakoitzean 2.800 bat galdera eginak izan dira. Nehork eta inoiz ez da holakorik egin.

Lau-bost urtez eginak izanak dira inkestak, erran nahi baita mintzo den euskararen sinkronia lortu dela. Informatika baliatuz, altxor paregabeko horretarik jalgiko dira mapak eta mapa horiek irakurtzearekin jakinen da zein eremu daukan euskalki bakoitzak.

Izpiritu hertsu batzuk diotelarik Euskaltzaindiaren xedeetarik bat dela euskalkien suntsitzea erantzuten diet ez dituela Euskaltzaindia-k euskalkiak arbuiatzen. Duela orain hamabi urte, 1979-ko martxoaren 30-eko batzarrean agiri hau bozkatu eta adierazi zuen:

“Euskalkiak eta tokian tokiko hizkerak aztertu eta landu behar direla uste du Euskaltzaindia-k, ortografia eta hizkuntzaren azpiegitura zainduz”.

Bonaparte urte honetan azaldu diren ekintzak dira lekuko, hala nola azterketa mailan Euskal Hizkuntz Atlasa daukan lekukotasun haundiena.

Ez baldin baditu arbuiatzen euskalkiak eta babesten baldin baditu euskalkiei buruz egiten diren azterketak bultzatzen du, denbora berean, hain beharrezkoa den euskara batua, hain beharrezkoa, eskola, ikastola, unibertsitate, hitz batez hezkuntzan, hain baitezpadakoa ere, bai komunikabideetan, bai administrazioan. Horiek dira Euskaltzaindia-ren egiazko xedeak, ez haizeak deramatzkien hitzak, baina egunero obratzen dituen ekintzak.

Froga bat gehiago: gaur bertan aurkezten dugun Pedro de Yrizar-en lana, euskalki baten azterketa, aditza Gipuzkoan. Gipuzkoa Donostia Kutxa-k babesten du liburu hau Euskaltzaindia-rekin batean, biak elgarretaratu direla bi liburuki hauen agertzeko.

Badakit Bizkaiko aditzari buruz paratu duela bertze lan bat, badakit ere hitzeman diola Euskaltzaindia-k agertaraziko duela. Hori ere, hau bezalako edizioan publikatuko da.

Dauzkan eginbideak betetzen ditu Euskaltzaindia-k jakinez nor zer lanetan ari den. Aspaldian hautatu zuen Pedro de Yrizar jauna euskaltzain urgazle eta gero, dituen merezimenduen gatik, ohorezko euskaltzain izendatu du.

Goresmenak zuri, beraz, Pedro de Yrizar jauna, holako lan baliosa eginik; eskerrak zuei, hemen zaudeten Gipuzkoa Donostia Kutxa-ko agintari jaunak, zuen diru laguntzari esker eta biak elgarretaratuz kaleratu dugulakotz obra eder hau.

Eta bertzerik ez. Jaun andereak agur!

MORFOLOGIA DEL VERBO AUXILIAR GUIPUZCOANO
LIBURUKIEN AURKEZPENA

Donostia, 1991-XII-16

Pedro de Yrizar

Jaun andreok:

Lehenik, bihotz-bihotzez eskerrak Kutzari —Gipuzkoa Donostia Kutzari—, Euskaltzaindiari eta gai honetan ibili diren guztiei.

Liburu honen aurkezpena Bonaparteren mendeurrenaren urtean gertatzen da. Gizon haundi honek izugarrizko lana egin zuen euskararen alde, bai aditzari buruz, bai euskalkien sailkapenari buruz.

Aditzari buruz, herri askotan bildu zituen adizkiak eta berari eskerrak dakizkigu orain euskara zeharo galduta duten leku askotako aditzak.

Sailkapenari buruz, berriz, bere bizi guztian saiatu zen sailkapen hori hobitzen eta azkenean sailkapen guztiz egokia lortu zuen ete baita mapa harrigarria argitaratu ere.

Bene-benetan eskergarria zaigu gizon haundi hau!

Señoras y señores:

Ante todo, mi profundo agradecimiento a la Caja de Ahorros —Gipuzkoa Donostia Kutxa—, a la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia y a todos los que han hecho posible la publicación de este trabajo.

Me produce una gran satisfacción el que esta presentación tenga lugar en el año en que se conmemora el centenario de la muerte del Príncipe L.L. Bonaparte. Este gran hombre, que tanto hizo por nuestra lengua, muy especialmente en lo referente al conocimiento de las formas verbales empleadas en numerosos lugares dispersos en toda la zona de habla vasca, así como en lo relacionado con el establecimiento de una clasificación científica de los dialectos, subdialectos y variedades del vascuence.

* * *

En el primer aspecto, entre otros muchos datos, recogió y publicó las conjugaciones completas de los verbos auxiliares de Arive (Aézcoa), Jaurrieta (Salazar) y Vidángoz (Roncal).

Asimismo, recogió en su totalidad las conjugaciones de Elcano, Puente la Reina, Olza y Goñi. De estos lugares, en los que se ha perdido la lengua hace muchos años, no tendríamos, sin la aportación del príncipe, ni idea de cómo era su verbo, pero gracias a él, conocemos todas sus flexiones, sin que falte una sola. Estas formas verbales no fueron impresas por Bonaparte, pero afortunadamente Patxi Ondarra ha tenido el acierto de publicarlas, con lo que se facilita considerablemente su consulta.

Pero el aspecto por el que es más conocido Bonaparte es el referente a su clasificación dialectal.

Dedicó evidentemente gran parte de su vida a esta tarea; fue perfeccionando continuamente el número y distribución de los dialectos y variedades; aunque la modificación era paulatina y cada nuevo dato ocasionaba una corrección, aprecié —cuando estudié esta evolución, hace ya más de cuarenta años— que en la misma podían fijarse cuatro momentos fundamentales, para los cuales establecí cuatro clasificaciones. La que denominé 4.ª clasificación era la que el Príncipe consideró entonces definitiva y como tal la publicó en su obra sobre el *Verbo vasco* y con arreglo a la cual levantó su portentoso mapa. Con anterioridad a estas 4 clasificaciones había esbozado otra, curiosamente redactada en latín.

En la 4.ª clasificación, consideró al roncalés como un subdialecto del suletino. Posteriormente, insinuó que podría, tal vez, constituir un dialecto independiente.

En esta misma 4.ª clasificación, incluía el valle de Baztán en el dialecto alto-navarro septentrional, pero advirtió que lo mismo que en este dialecto, podía incluirse en el labortano. Más tarde, se inclinó por esta última clasificación.

Presento hoy los cuatro primeros tomos de mi estudio dialectológico sobre la Morfología del verbo auxiliar, correspondientes a los dialectos vizcaíno y guipuzcoano.

El 5.º y el 6.º están dedicados al dialecto alto-navarro septentrional; el 7.º, al alto-navarro meridional, y el 8.º al roncalés. Estos cuatro tomos está también completamente terminados y dispuestos para su publicación.

Los cuatro últimos tomos, del noveno al duodécimo, se encuentran en fase de recogida de datos y espero poder concluirlos, si Dios me da vida y salud, y sigo contando como hasta ahora con la colaboración de Koldo Artola.

He seguido, en lo fundamental, la clasificación final de Bonaparte, con la consideración del roncalés como dialecto independiente y la inclusión del Baztán en el dialecto labortano.

Este último punto, en el que tantas dudas tuvo el Príncipe, lo estudié con el inolvidable Koldo Mitxelena y llegamos a la conclusión de que lo más acertado era incluir al baztanés en el dialecto labortano, de acuerdo con la última opinión de Bonaparte.

Entre las modificaciones que he introducido en la clasificación bonapartiana, las más importantes —en lo que respecta a los dos tomos que hoy publicamos— la exclusión de Elgóibar del dialecto vizcaíno, para incluirlo en el guipuzcoano, y la exclusión de Rentería del guipuzcoano, para incluirlo en el alto-navarro sep-

tentrional; decisión esta última, que consulté también con Mitxelena. Tengo la seguridad de que si Bonaparte hubiera dispuesto de información suficiente sobre Rentería, hubiera incluido a esta población en el alto-navarro septentrional, como nosotros, pues las conjugaciones, y en general las hablas, de Rentería y Lezo son prácticamente iguales, y él incluyó a Lezo en dicho dialecto.

Estas son las modificaciones más importantes, porque afectan a los límites de los dialectos. He realizado otras que, por referirse a límites de variedades, tienen menos importancia. Su exposición nos llevaría demasiado lejos.

Bonaparte dividió la lengua en 8 dialectos (que luego fueron 9), 25 subdialectos y 50 variedades.

El examen de las formas verbales empleadas en los pueblos incluidos en cada una de estas variedades, nos ha llevado al conocimiento de que, entre los pueblos de cada una de ellas existen diferencias sensibles, por lo que era muy conveniente subdividirlas en subvariedades. Así, hemos dividido las 6 variedades del dialecto guipuzcoano en 33 subvariedades, y podemos anticipar que las 10 variedades del vizcaíno han sido divididas en 31 subvariedades; las 5 variedades del alto-navarro septentrional (una vez excluido de este dialecto el baztanés), en 28 subvariedades, y las 9 variedades del alto-navarro meridional en 20 subvariedades. Una de las variedades del roncalés, la hemos dividido en 2 subvariedades.

La exposición de los datos correspondientes a cada una de las subvariedades se realiza de la manera siguiente:

En primer lugar, dos mapas. En uno de ellos, se representan todos los pueblos (y también los barrios, si se han recogido en ellos datos) incluidos en la subvariedad.

El otro es un mapa de situación, en el que la subvariedad figura como una zona rayada, lo que permite apreciar su localización, dentro de la variedad a la que pertenece, en el dialecto y en el conjunto de los dialectos. Al mismo tiempo proporciona una idea de la extensión relativa de la subvariedad. Esta zona rayada se presenta como una "manchita" que se destaca en todo el territorio vascofónico. El conjunto de estas manchitas constituye un puzzle que cubrirá la totalidad de la zona de habla vasca en tiempo de Bonaparte, cuando el uso de la lengua se extendía hasta Puente la Reina.

El número de piezas de este puzzle es el de los subdialectos, que antes hemos indicado, para los cinco dialectos que llevamos estudiados y que, en conjunto, se elevan a 116. Para la totalidad de la lengua rebasarán, según creo, los 150.

Pero existe además otro puzzle, que, con menor número de piezas, cubrirá asimismo toda la zona de habla vasca. Está formado por las variedades, ya que la descripción de las subvariedades se halla precedida, en cada grupo de las procedentes de una variedad, por la descripción de ésta, que está asimismo provista del correspondiente mapa de situación. Este puzzle consta de 33 piezas (variedades), para los cinco dialectos citados. Para la totalidad de la lengua, las piezas serán 50, que es el número de las variedades bonapartianas.

Sigue una “Introducción”, en la que se enumeran los pueblos de la subvariedad, con indicación del número de vascófonos de cada uno de ellos y se expone la información que se considera conveniente en cada caso.

A continuación, el capítulo dedicado a las “Fuentes”, en el que se indican los autores y obras de los que se han tomado los datos. A los procedentes de publicaciones, se han agregado, no sólo los obtenidos de manuscritos inéditos, sino los recogidos sobre el terreno con la ayuda de valiosísimos colaboradores, y son estos últimos datos los que pueden dar, tal vez, un valor especial a esta obra, pues no pueden encontrarse en bibliotecas ni archivos.

Pero este apartado referente a las fuentes requiere un examen más detenido.

En la documentación —tanto la manuscrita, como la publicada— existen monografías con datos locales, por un lado, y obras de carácter más general, con colecciones de formas verbales de zonas más extensas. Aunque todos estos datos han sido recogidos por nosotros, aquí sólo nos podemos referir a los segundos. Entre ellos destacan los manuscritos y publicaciones de Bonaparte (aparte de los cuales me he referido anteriormente); los flexionarios manuscritos de Azkue de los dialectos vizcaíno y guipuzcoano; las obras de Gaminde sobre las conjugaciones de los verbos vizcaínos y alto-navarros, y el trabajo de Bähr sobre el verbo guipuzcoano, desgraciadamente incompleto —tanto por no haberse recogido la conjugación del verbo auxiliar intransitivo, como por haberse interrumpido su publicación, a causa de la guerra—. Para completar dicho trabajo, preparé un “Cuestionario” especial, con el cual Artola, con ayuda de sus colaboradores, recogió, en los pueblos básicos, todas las flexiones que faltaban en el trabajo de Bähr.

Pero, como hemos señalado, las comunicaciones personales, proporcionadas directamente por los colaboradores, constituyen la aportación más importante e insustituible de las fuentes. Como el lector comprobará por los nombres de los autores, han colaborado la mayoría de los académicos de número de la época en que se recogieron los datos, un gran número de los académicos correspondientes y, en general, en cada pueblo, las personas consideradas como más expertas conocedoras del habla del lugar explorado.

Me había propuesto no mencionar el nombre de ningún colaborador, ante el temor de incurrir en omisiones de las que luego me arrepentiría.

Sin embargo, voy a hacer una excepción en favor de un eminente poeta, ya fallecido, y hago esta excepción, no porque fuera un poeta eminente, ni porque haya fallecido, pues también han sido colaboradores otros poetas famosos, alguno de los cuales ha muerto ya, sino por las conmovedoras circunstancias en las que tuvo lugar esta colaboración. Se trata de Gabriel Aresti, a quien pedí que me recogiera las formas verbales de Ea, lugar en el que se encontraba en aquellos momentos.

En una de sus cartas de fecha 1 de agosto de 1974, me escribía, con su letra apretada y diminuta: “Geisorik nago eta ohean hamasei ordutan egon behar dut. Gainera beste zer-egin batzuk daramazkit esku-artean, baina hala ere Bilbaora Irailean biurtu baino lehen, ea guztia bukatu irigortzen dizudan.”

Entonces, me emocionó el conocimiento de hasta qué punto le ataba su enfermedad y cómo, a pesar de ello, tenía el firme deseo de colaborar, lo que llevó a cabo cumplidamente.

Murió el 5 de junio de 1975, es decir, diez meses después, Antonio Arrue me había dicho: "Has visto últimamente a Aresti, su cara tiene un color blanco como el papel".

Siguen los "Cuadros" que contienen la conjugación completa del modo indicativo de los verbos auxiliares, intransitivo y transitivo. Estos cuadros constituyen el núcleo modular de la obra.

La descripción de la subvariedad termina con el capítulo dedicado a las "Observaciones", en el que, además de las notas de todo género (pronunciaciones, frecuencia relativa del uso de las formas verbales, advertencias de los colaboradores y de los mismos informadores, etc.), se recogen las variantes de las flexiones contenidas en los "Cuadros", empleadas en los diversos pueblos de la Subvariedad. Estas variantes permiten apreciar las diferencias, a veces muy sensibles, que existen entre lugares de la misma subvariedad o entre viejos y jóvenes de una misma familia, o entre labradores y pescadores, etc.

Y ya no me queda más que darles a ustedes las gracias, por la paciencia con la que me han escuchado.

LITERATURA-SARIAK
1991

EUSKALTZAINDIA
REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

BBK
Bilbao Bizkaia Kutxa

TXOMIN AGIRRE
Elaberria

TORIBIO ALTZAGA
Antzerkia

FELIPE ARRESE Y BEITIA
Olerkia

MIKEL ZARATE
Saioa

RESURRECCION M.ª AZKUE
Idazle gazteak

Euskaltzaindiak antolaturik eta Bilbao Bizkaia Kutzak babestuta 1991.eko sariak hurrengook izan dira, hots:

1. **Resurrección M.ª de Azkue saria:** *Narrazio eta Poesia. Maila bitan banatua, adinaren arabera, 10-17 urteetako gazteentzat (*)*.

Epaimahaikideak: Jose Antonio Retolaza,
Carmelo Etxenagusia eta
Juan Luis Goikoetxea.

Sarien-irabazleak:

A. Txikiak:

1. Unai Goti Elordi.
2. Yolanda Larreategi-Maider Olabarria.
3. Ana Urizarbarrena.

B. Nagusiagoak:

1. Aitor Sarriegi Galparsoro.
2. M. Jesus Garcia Berasategi.
3. Unai Intxaurreaga Pujana.

(*) Sariok Bilboko Arriaga antzokian, 1991-XII-21ean, banatuak izan ziren.

2. **Txomin Agirre saria (*)**:

Epaimahaikideak: Xabier Gereño,
Felipe Juaristi eta
Arantza Urretabizkaia.

Sari-irabazlea: Jean Irigaray: *Amazonen Deia. I Pedro Urzua.*

(*) Saria Euskaltzaindiko egoitzan, 1991-XII-27an, banatua izan zen. Milioi bat pezetakoa.

3. Toribio Altzaga saria (*):

Epaimahaikideak: Daniel Landart,
Patri Urkizu eta
Eugenio Arozena.

Sari-irabazlea: Luis Haranburu Altuna: *St. Cyran (Jainkoa gorderik).*

(* Saria Euskaltzaindiko egoitzan, 1991-XII-27an, banatua izan zen. Seiehun mila pezetatakoa.

4. Felipe Arrese y Beitia saria (*):

Epaimahaikideak: Bitoriano Gandiaga,
Mikel Lasa eta
Juan Mari Lekuona.

Sari-irabazlea: Xabier Lete: *Zentzu antzaldatuoen poemategia.*

(* Saria Euskaltzaindiko egoitzan, 1991-XII-27an, banatua izan zen. Seiehun mila pezetatakoa.

5. Mikel Zarate saria (*):

Epaimahaikideak: Andolin Eguzkitza,
Adolfo Arejita
eta Alfonso Irigoien.

Sari-irabazlea: Patri Urkizu: *Agosti Chaoren bitzta eta idazlanak (1811-1858).*

(* Saria Euskaltzaindiko egoitzan, 1991-XII-27an, babatua izan zen. Zortziehun mila pezetatakoa.

HIL BERRIAK

AITA LINO AKESO OLIBARES

Karmeldar honek, Ordenako Lehen Araudian jasoten den honako egindu zorrotz hau “lanik egiten ez duenak ez dezala jan” bizitzako abiabide eta helburu egin eta zehatz bete zuen bizitza luzean zehar oso lan oparoa eskainiz.

Hainbat urtetan zehar, Patrologia eta Karmengo Ordenaren historia irakatsi izan zituelarik, antzinako monjeen iturriak hurbil-hurbiletik ezagutzerakoan, beraien lan egiteko eraz liluraturik, nonbait, bizitza osoa, heurak eredutzat hartuz, gelako isiltasunean zein liburu arteko hauts eta, sarritan, baita bere, sits artean igaron zuen. Eta, guzti hori, fraide bizitzako eguneroko gainerako betebeharrak alde utzi barik.

Egun barruko ordu eta minutuei etekin handiena ateratzen jakin izan zuen, beti esku artean irakurtzeko zerbaite (liburu, aldizkari, txosten, paper, egunkariaren bat...) edota luma tinta zeriola paperean, hara eta hona, idatzi eta idatzi zerabilela. Horrela iragan izan zituena, ia konturatu barik, buru-belarri, oso gogoko zuen lanean bizitzako urte luzeak. Sarritan, hala baina, nekearen nekez jota geratu arte lan egingez. Berarentzat egun barruko tarte guztiak ziren erabilgarriak.

Labur-labur esateko erle maratsaren antzera, hor-hemenka tantaka-tantaka jasotako aberastasun guztiak eskaini dizkigu ezti eder eginda hainbat liburu eta idazlanetan.

Dena den, aurkezpen labur eta orokor hau egin ostean, jo dezagun beraren bizitzako gorabehera nagusien berriak gogora ekartzera, beraren lanaren zertzeladak azaltzera.

Ez zait oso neketsu egin jarraian gogora ekartzen dizkizuedan datu guztiok pilatzea. Zorionez, Aita Lino Akesoloren datu biografiko zehatzak ditugu urte gutxi direla, *Karmel* aldizkariak *Karmel Sorta*-n beraren *Idazlan guztiak* (bi liburuki) argitaratzerakoan bildu eta aurkeztuak.

1. DATU BIOGRAFIKOAK

Lino Akesolo Olibares, Dimako Oba auzoan jaio zen 1911.eko apirilaren 7an. Beraren gurasoak Antonio Akesolo Bikarregi (dimostarra) eta Praxedes Olibares

Intxaurbe (Zeanitarra) izan ziren. Obako etxalderik handieneko seme nagusia izan zen. Umetzarako lehen hamar urteak etxean egin zituen eta Obako auzo eskolara joan zen.

Hamar urte zituela joan zen Larreako Karmeldarren ikastetxera, 1921.eko azaroaren 23an, bertan burutu zituela Humanistikako ikasketak. 1926.eko abuztuaren 10ean hartu zuen Karmeldar habitua (ondo dakizuenez, aldiak aldatu badira ere, beti aldean izan duena) Larreako nobiziatuan eta 1927.eko abuztuaren 14ean egin profesioa.

Hurrengo ikasturtean, 1927-1928, Humanistikako ikasketak egiten jarraitu zuen Markinan.

Jarraian hiru urte egin zituen Gasteizen Filosofia ikasten (1928- 1931) eta lau Begoñako Karmelon Teologiako ikasketak egiten (1931-1935). Karmelon bertan egin zen apaiz 1934.eko uztailaren 8an.

Pertsona azkarra izan behar zuen gure mutilak, karrera amaitu osteko urtean, 1935.ean, Zornotzako ikastetxeko irakasle izendatu zuten eta; eta, era berean, 1836.ean *Karmengo argia* aldizkariaren zuzendari.

Gerra zibila sortu zenean soldadutzara joan behar izan zuen kaperau zereginetan ihardun zuelarik. Atxilotua izan ondoren gartzelan sartu zuten eta 1937.eko uztailaren 30eko gerra-uzitegian; fiskalak 12 urtetako kartzela-zigorra eskatu arren 16 urtetakoa eman zioten. Delitu handi gisa, beste gauza batzuren artean *Karmengo argia* aldizkariaren zuzendari izatea leporatu zioten. Honela kontatzen dizkigu berak auzitegiko gorabeherak: “ain zuzen auzitegira eroan eben militarrek eta *Karmen'go argia* orren zuzendari izan zala-ta, aldizkariaren erru guztiak bota eutsoezan lepora. Pekaturik andiena, beste guztiak bat egiten zituena, aldizkariaren izena bera: ‘Ya ven’ –esaten eban gogor salatzailleak— Karmengo Arjia (olan esaten eban berak), ‘hasta el título es separatista’. Orra berak autortu eta salatu bere buruko utsa eta barruko gorrotoa: euskerea bera zan euren arerioa, arerio ondatu bearrekoa. Nik euren buruetan argi apur bat egin nahi izan nebanean, maipurukoak: ‘Calle y siéntese’. Eta fiskalak amabi urteko espetxea eskatzen eban arren, auzitegiak amasei urtekoa emon eustan” (*Idazlan guztiak*, 35. orr.)

Auzitegian emandako epaia leku ezbedinetan bete zuen: gartzela bihurturik zen Begoñako Karmelon, Langraiz-en, Venta de Baños-en eta Karmona-n, 1940.ean askatua izanik. Hala ere, ondoko lehen urteetan ez zuen Euskal Herriko komentuetara etortzerik izan. Lehenengo, Kantabriako Hoz de Anero-ko komentuan bizi zen, Karmeldarren artean basamortu izenez ezagutzen zen hartan (1940-1941); gero, Iruñera (gobernarien ustetan Euskal Herriatik kanpo zegoen) joan zen (1941-1943); bi hilabete Zornotzan egin zituen eta beste bi hilabete t'erdí Korellan. Azkenik, aldi luzeagoa (1944-1948) Kantabriako El Soto-ko etxean.

Teologiako irakasle izendatua izanik, Gasteizera joan zen 1948.ean ikasturtearen amaiera arte eta hemendik Begoñako Karmelora ikasturte berrirako: orduetik aurrera Begoñan egingo ditu bere bizitzako urterik gehienak, guztira 37 urte: 21 urte, Donostiako nagusi (1969-1972) izendatu aurretik eta beste 16 Markinako nagusi izatea (1972-1975) utzi ondoren.

Egin-eginean ere, 1975.ean itzuli zen Begoñako Karmelora, Hiztegiaren lan handiari ekitera. Ordurako hasia zuen lana, Markinan egon zenean. Eta, data horretatik aurrera Karmelon egin ditu jarraiko bere bizitzako gainerako jarraiko 16 urteak 1991.eko irailaren 17an hil zen arte.

2. BIZITZAKO UNE GARRANTZITSU BATZU

Jarraian beraren bizitzan eta burututako lanean eraginik izan duten gertakari edo une batzu gogoera ekarri nahi ditut, horrek beraren bizitzako ibilbidea ulertzeko argia eskainiko digu eta:

1. Obako auzo eskola: Maisu euskalduna izan zuen, euskara izan zelarik beraren lehen eskola hizkuntza. Honetaz gainera Alejandro Akesolo, aitaren osaba eta Dimako parroku izanikoaren liburutegia zuten etxeko gela batetan. Berak gogoratzen zuenez, gela zoragarri hartan ohitu zen liburu artean ibiltzen eta bertan hartu zuen bizitza osoan liburuei agertu zien begirunea eta zaletasuna.

2. Larrako ikastetxea: Bertan errotu egin zitzaion etxetik zekarren euskara. Ikastetxe hartan, alde batetik, euskara, gainerako gaien artean irakasten zen, *Latin, griego, gaztelera, historia, literatura...* eta Humanistikako beste gaiekin batera. Bestetik, hainbat irakasle euskaldun sutsu aurkitu zituen bertan. Horrela, esaterako:

– Aita Erroman (Leon Urtiaga) guda zibila hastean komentuko ortuko horma ondoan afusilatu eta lurperatu zutena. Ikastetxeko zuzendari izateaz gainera euskaltzale amorratua zen. Honek jarri zuen ikastetxean, euskaldunek zein euskara ikasten ari zirenek astean egun oso bat euskara hutsean hitz eginez igaron beharra.

– Aita Angelo (Jose) Jauregi, aramaiorra (Gabirel Jauregiren anaia). Honek ematen zien euskal gramatika; era berean *Euskal Esnaleak* antolaturiko sariketetan parte hartzera bultzatu zituen.

Euskal esnalekoek Jose Migel Barandiaran bialdu zuten behin Larrako ikastetxera, euskara irakasteko erabiltzen zuten ikasbidea ikertzera. Norbert Tauer, euskaltzaille txekoslabiarrak ere idatzi zien Madriletik eskolen berri eskatuz.

– Katekesia ere euskaraz ikasten zuten. Horretaz aparte, bertako irakasleek latinetik euskarara itzulpenak eginerazoten zien. Ikastetxe honetan ezagutu zituen Kirikinoren *Abarrak*, Txomin Aguirreren zein Azkueren lanak...

3. Markinako ikastetxea: Aita Urbano Manzisidorrek kondaira euskaraz azaldu zien. Bestalde, bazuten euskarako eskola ere. Campion-en *Gramatica* ikasten hasi zen iparraldeko euskalkiak ezagutzeko bidea hartuz. Ikasle batzu *Euskal esnaleak* antolaturiko sariketetara aurkeztu ziren, horrela, Aita Onaindiak sari bat lortuz.

4. Gasteizen Filosofia ikasketak: (1928-1931). Hemen ez zuten ofizialki euskarako eskolarik. Hala ere, eskola orduetatik kanpo (batez ere udako oporraldi luzeetan zehar) jo eta ke aritu ziren euskara sakontzen. A.Gabirel Jauregik, *Fisia* eta *Kimia* liburuen egileak bultzaturik *Euskal Esnaleak* antolaturiko sariketetan parte hartu zuten; Lino Akesolok Cervantes-en *El Celoso Extremeño* euskaratu zuen *Agure kezkatia* izena emanez, 1930.ean. Saritua izan zen. Aita Onaindiak eta Aita Abasolok ere sari bana jaso zuten. Orduan ikasi zuen, nonbait, antzinatik ohiturazkoa zenez, liburuen bidez lortutako diruak liburutan erabili behar zirelako ikasbidea. Akesolok, sari hartako diruak Azkueren *Iztegia* eta *Morfologia* erosteko erabili zituen.

Era berean, Gasteizen hasi zen, bizitza osoan zehar hain gogoko izango zuen ihardunean, hau da, esaldi jatorrak biltzen “gauzak egoki eta zehatz adierazteko”.

Filosofia amaitzerakoan etxera bidali zuten aldi batetarako osasuna indartzera. Areagotu egin zitzaion ordurako barru-barruan zerabilen euskararako zaletasuna eta garra, batez ere, herri-euskaraganako joera eta maitasuna.

5. Begoñan Teologia ikasketak: (1931-1935). Aldi horretan ezagutu zituen pertsonalki Lauaxeta, Lizardi, Orixe,... *Euskal Erria* aldizkaria irakurtzen zuen.

Aita Onaindiarekin batera, *Onbidea* (Santa Teresaren *Camino de Perfección*) itzuli zuen.

1931.ean *Karmengo argia* sortu zuten karmeldarrek. Idazlerik finenatarikoa izan zen Lino Akesolo ikaslea. Hori zela, nonbait, izendatu zuten apaiz egin berri zela (1935) aldizkariaren zuzendari.

6. Espetxean eta desterruan: Gorago aipatu dugualdi hori. Carmonan "Beistero" politikari ospetsua irakasle zuela "alemana" ikasi zuen. Euskarako lan batzu ere egin zituen, hala nola, *Salve Mater Misericordiae* euskaratzea edota Toselli-ren Serenataren frantses testuaren ordezkilerki bat asmatu euskaraz:

Ortzean zear zabilten usoak,
ai nik banitu zuek dozuezan egoak!

Neure erriraiño nintzake egalari
erbestetuaren maitasun agurraren gezinari!

Etsaiak erasota
ara non dan lur jota,
bere seme onenak sakabanatuta!

Erri gaixoa,
gaur ene gogoa,
espetxeko ordu beltzetan,
maitezko egoetan
zuganaño egadan doa.

Zu zaitut, aberri,
neure zorigaitzaren azkarri:
zeu, aberri.

Jarraian, esan dugun bezala, gartzelaren ordezkilerki, Euskal Herritik kanpo bizi behar izan zuen, nahiz eta Iruñean (1942-1943) bi urte inguru egin. Iruñeko egonaldia ezin hobeto etorri zitzaion euskal liburu zaharrak erosi eta biltzeko. Karmeldar fraideen komentuetan lapurtutako hainbat liburu berreskuratu zituen.

7. 1948-1969. urteen artean, irakasle Karmelon: Aldi luze horretan, eskolak emateaz gainera, hainbat liburu itzuli zituen, batez ere, alemanieratik. Hainbat idazlan (89) idatzi. *Salmoak* liburua bizkaieraz jarri, Liturgiako testuak euskaratzen ihardun eta gogor aritu zen euskal biblioteka osotzen.

8. 1963.eko apirilaren 5ean Euskaltzain Oso izendatu zuten, hala ere, ukatu egin zuen izendapena azaroaren 7an. Behar bada, izendapen horren ondorioz jarri zuten, era berean, Euskaltzaindiko bibliotekari zereginetan urte bereko maiatzaren 25ean. 1965.eko martxoaren 26an Euskaltzain urgazle izendatua izan zen.

Horretaz gainera, euskara alorrean diharduten beste bi Erakundetako partaide ere izan da: hau da, Kardaberaz Bazkunekoa (1970) eta Euskarazaintzakoa (1978).

Hizkuntz alorrean hain kontrajarriak diren erakundeetako (Euskaltzaindiko urgazle eta Euskarazaintzako buru) partaide izan arren, batean zein bestean ihardun zuen lanean, laguntza eskatzen zitzaion bakoitzean euskararen alde arituz.

9. 1964-1968: Liturgiako testuen itzulpen lanetan. Bizkaiko Eliz- barrutiko Liturgi Batzordeko Buru zereginetan lan eginez. Talde honek oso lan bikaina burutu zuen, orain arte euskalki ezberdinetakoen artean lankidetzan burutu den lanik nagusia delarik (1000 orrialdetik gorako liburu mardula). Bide batez,

Bizkaiko azpieuskalkien batasuna ere lortu zuten, bizkaiera gehien zekiten pertsonak elkarlanean arituz eta Bizkaia osorako testu bakarra lortuz.

10. (1975-1991): Karmelon. azken urte hauek izan dira Lino Akesoloren bizitzako emankorrenak. Berak bideratu zuen *Diccionario de Autoridades de la lengua vasca* deituriko (9 liburukitakoa) hiztegi nagusia egiteaz gainera, hainbat eta hainbat idazlan argitaratu izan ditu. Azken bi urte hauetakoak kontutan izan gabe (29 idazlan eta Joan Gurutzekoaren *lan hautatuak* euskaratzea), 150 idazlan argitaratu zituen aldizkari ezberdinetan. Era berean, lan handia burutu izan du karmeldarron euskal biblioteka hornitzen, liburuak eskuratzen, fotokopiatzen eta abarretan buru-belarri saiatuz.

3. AITA LINO AKESOLOREN NORTASUNA

Oso erraza ez bada ere, azken 16 urte hauetan Aita Linorekin bizitzeko aukera izan dudanez, bere nortasuna ezagutzuz, bat-bateko argazki gisa, berarengan honako ezaugarriok azpimarratuko nituzke:

1. Lengile porrokatua: Aipatu dugun bezala “Ora eta labora” esakuna bizitzako abiaburu eta helburu eginik, lanari ekin eta ekin ihardun izan zuen bizitza osoan zehar:

a) Fraide bizitzako eskakizunak zehatz-mehatz betez. Ez zuen inolazko atxakiarik hartzen etxeko halako betebeharrei ihes egiteko. Azken oporretan ere (Dimako Oban) egunero eskaini zuen eukaristia eta gainerako otoitzaldiak egin. Leialtasun handia izan zion apaizgoari zein karmeldar bizitzari.

b) Gainerako alorretan, bizitzan zehar eginiko lanari begiratu baino ez dago, ez dela halakorik alperkerian egunak eginik lortzen konturatzeko. Behar bada lanerako zaletasun hori gehiago neurtu izan balu, gaur egun oraindik bizirik izango genuen gure artean. Azken urteetan, bihotzeko taupagailua jarri ziotenetik, medikuak eta karmeldar nagusiek, behin eta berriro lana mugatzeko esan arren, ez zegoen hari muga jarriko zionik.

2. Isila eta apala: ez zuen gogoko izaten besteen bizitzako gorabeheretan azterka ibiltzerik. Beti izaten genuen gertu etxeko lanik apalenak egiteko (adibidez, jatordu ostean platerak jaso eta garbitzeko). Hala ere, era berean, beti gertu euskara gaitan elkarrizketa biziak egiteko. Ezin izaten zuen irentsi, burua harrokeriez puzturik handinahietan ibiltzeko ohitura zuenik.

3. Egizalea: bai fraide bizitzan bai kanpoko harremanetan. Honek buru-hausterik sortu zion, bere ustetan zuzena ez zena argitzeko, zerbait, idatzirik plazaratu beharra izaten zuenean. Behar bada, horrek, besteen lanak, inoiz, zorrotzegi epaitzera bultzatu zuen. Bere buruari ere lokarri estuegia jartzen zion egizale izate horren ondorioz ziurtasun osoz ibili nahi izateagatik, guk nahi izan baino gutxiago idazten zuela. Horren ondorioz inoizka ernegaldirik izaten bazuen ere arin baretzen zen hutsuneak zuzentzeko borondate onik ikusten zuenean. Azken urteetan, hainbatetan baretu egin zen erizpide zabalagoa eta abegikorragoa hartuz.

4. Esker onekoa: batez ere libururen bat ematen zionarentzat. Nahikoa izaten zen halako oparia, betiko adiskide bihurtzeko. Oso bihozbera zen eta edozerk hunkitzen zuen. Azken urteetako omenaldiek nahikoa kalte egin zioten osasunean, bihotzeko gaitza areagotuz. Zeharo hunkituta geratu zen, adibidez, Dimako herriak eskainitako omenaldian Amurizak eta Lopategik, dohainik parte harturik, egin zioten goraipamena zela eta. Esker onez gogoratzen zuen, egun horretan hartu zuten ardura.

5. Laguntzaile eskuzabala: ez zekien inori ezezkorik ematen. Gero gauez ere lanean aritu behar epeei erantzun ezinik. Hil zenean 700 orrialdetik gorako hiztegi baten inprimategiko probak zituen gainbegiratzeko. Beti genuen gertu laguntza eske zetorren edonori eskua luzatzeko. Kontaezinak dira berak zuzendutako euskal lanak edota azken urteetan Euskal Filologia fakultatean tesiak zein bestelako lanak egin behar eta berarengana aholku edo laguntza eske hurreratutako pertsonak. Urte luzeetan zehar eskuratutako jakituria dohainik eskaintzen jakin zuen, trukean ezer eskatu gabe.

6. Autodidakta: humanistika ikasketak eta Filosofia eta Teologia egitera-koan lortutako jakintza mailaz gainera, etengabeki aritu zen bere kabuz irakurri eta irakurri, jakituria bila. Batez ere, linguistika alorreko gaietan. Unibertsitatera joateko aukerarik ez zuen izan baina, halako jakintza-zentruetan eskuratu ohi den baino iturburu gehiagotik ur gardena edanez zein bere jakinmin asezinari edate-koa emanaz.

7. Irakurle asezina: beraren jakintza zabalaren iturburu edo sorburua, zer esanik ez, irakurketa izan zuen. Bidaietan zein atsedenaldietan berarentzat lagun-rik onena, zer irakurri esku artean edukitzea izaten zuen. Une guztietan libururen bat esku artean zuela ibiltzen zen. Oso berrizale porrokatua zen eta era guztietako liburu eta paperak irakurtzen zituen. Egunkariak, goizean goiz, komen-tukideok lanerako jaiki orduko irakurtzen zituen..

8. Liburuzalea: esandako guztia hala baldin bada ere, ezin aipatu gabe utzi, liburuei zien begirunea. Aita Lino, batez ere, liburuzalea zen. Karmeloko Kar-meldarron euskal zein erdal biblioteka ugaltzeko ahalegin bizietan ihardun zuen beti. Behin baino sarriago etxeraten zen arratsaldeko laurak jota edota berandua-go bazkaldu gabe, baina boltsa liburuz beteta. Honetan komentuetako diruzainen burukominik handiena gertatzen zen, jakina, dirua eskuetara heldu ala, liburut-ahutzeko gertu izaten zelako. Zeletasun hori izan zen, arean, beraren heriotza-ren hurbileko zioa ere. Irailaren 15ean, igande goizean, sukar handia zuelarik meza eskaintzera joan zen “Gurutzeko Alaben” ikastetxera gero handik Bilboko Plaza Berriko “Rastrora” joan nahi zuelako. Gaiuzki zegoela ikusi eta ikastetxetik deitu ondoren etxeko nagusiak zuzenean etxera ekarri zuenean, bere ardurarik handiena “Rastroan” ezagun egindako batek ekartzeko zituen liburuen ardura izan zen.

4. IDAZLANAK

Lerro hauetan idazlan guztien izenak aurkezteko aukerarik ez dagoenez, hiru multzo handitan banatuko ditut, gaindiroki bere lanaren berri izateko:

1. *Diccionario de Autoridades de la lengua vasca.* (9 liburuki, 1976- 1979)

A. Lino Akesoloren hiztegi handia da. Manu Sotak utzitako fitxak oinarritzat harturik, berak urteetan zehar burutuak. Fitxa guztiak berrikusi zituen bertan ageri ziren esaldien egokitasuna ziurtatzeko. Lafitte-eren bidez heldu zitzaion lan hori eskuetara eta lehen urtean Lasa Jnaren laguntza izan bazuen ere, gero ikerketa lana berak bakarrik burutu zuen. Argitaratze lanetan Luis Ortegaren laguntza izan zuen. Arrazoi osoz aitortu zuen Alfontso Irigoienek 1989.eko apirilaren 3an Euskal Telebistako elkarrizketan zein hurrengo eguneko hiztegiaren aurkezpe-nean benetako egile bakarra, hasieratik amaiera arte (Sotak eginiko lana gogoan hartuz) Aita Lino Akesolo izan zela. Hala ere, lana bukatu ondoren, hainbat materiale sartu gabe geratu zela ikusirik hasia zuen oharrak egite lana. Heriotze uanean, jadanik eginak zituen 840 orrialdetan gehiketa edota zuzenketa lanak. Eta, era berean, berak eginiko hiztegiaren zein *Orotariko Euskal Hiztegiaren* ageri ez diren hitz berriak jasoten ere bai, esaterako, Fr. Bartolomeren *Icasiquizunac* liburuko hitz batzu. Honetaz gogoan hartzekoa da J.A.Etxezarragak hiztegi honi buruz idatzia (*Idatz eta Mintz*, 18/19). Beraren lanak eskaintzen duen fidagarritasunaren ondorioz *Orotariko Euskal Hiztegia* egiten ari direnak ere oso gogoan duten adibideen hautaketa egiterakoan, badaezpada ere, Akesolok jasotako gehienak jasoten dituztelarik.

2. Argitaratutako idazlan laburrak: Aita Linok gorago bide batez aipatu izan dugunez, hainbat idazlan labur idatzi zituen aldizkari ezberdinetan (32tan) eta ezizen multzoa (16) erabiliz. Esan dugun bezala, lan horien arteko gehienak, azken bi urte hauetakoak eta beste banakaren bat izan ezik, beraren *Idazlan Guztiak* (2 liburuki) argitalpenean kaleratuak izan ziren. Zenbaki laburretan bilduz honako hauek lirarteke gaika:

Lehen liburukian:

* Euskara eta gramatikaren inguruan: 43 idazlan.(5 gazteleraz eta 38 euskaraz). Zenbait argibide eskeintzen dizkigu. Hala ere sorta honetan badira erizpen alorrekoak ere.

* Euskal idazleei buruz: 95 idazlan. (19 gazteleraz eta 72 euskaraz). Guztira 522 orrialde. Aurrerantzean beti aipatu beharrekoak izango dira berak eginiko ikerlanak. Alor hau dugu, bere idazlan laburren artean baliorik handienekoa.

* Euskal literaturaren inguruan: 7 idazlan

Bigarren liburukian:

* Euskara eta biblia: 10 idazlan.

* Euskal testudun idazlanak: 10 idazlan (1 gaztekeraz).

* Kondaira eta biografi-artikulu eta oharrak: 73 idazlan.

* Liburuen barri-emoteak: 43 idazlan.

Multzo honetako lanen artean ere, hainbat ikerlan interesgarri eta iturri bazterrezin ageri da.

Azken urteotako lanak:

Azken urteotan ere, hau da, beraren *Idazlan guztiak* (1989) argitaratuak izan ondoren, hainbat idazlan idatzi ditu. Gehienak *Karmel* aldizkarian. Guztira 30 idazlan: 7 (1989), 14 (1990) eta 7 (1991). Horietaz gainera, azken urteotan Joan gurutzekoaren idazlan hautatuen itzulpenak egiten ihardun du.

3. Itzulpenak: Alor honetan ere lan oparoa egin zuen bizitzan zehar Aita Lino Akesolok. Itzulitako idazlan guztiak laburkiro aurkeztuz honako sorta hau ateratzen zaigu:

a) Gaztelarazko idazkiak: (bereziki, 1952-1962. urteen artean). Latinetik, frantsesetik eta, batez ere, Alemanieratik itzuli izan zituen; ingelesik ere bai bat *“yo escogí el claustro* izena zuena; Guztira, 8 liburu. Alemanieratik gaztelaratuak 2.500 orrialde inguru dira. Gehienak Dinor argitaletxean.

Latinetik: *Misas propias de la Orden Carmelitana*, Iruñea 1984, 90 orr.

Frantsesetik: *La Iglesia y el pecador*, Donostia 1954, 278 orr.

Ingelesetik: Monica Baldwin, *Yo salté la tapia*, Donostia 1957 (parte hartu zuen)

Alemanieratik: Fritz Tillmann, *El maestro llama*, Donostia, 1956, 486 orr.; Walter Nigg, *El secreto de los monjes*, Donostia 1956, 490 orr.; Juan Schuck-Guillermo Neuss, *Historia de la Iglesia de Cristo*, Donostia, 734 orr.; Edith Stein, *La ciencia de la cruz, Estudio sobre S. Juan de la Cruz*, Donostia 1958, 413 orro.; Burgos 1989; Fritz Tillmann, *Elementos de la moral católica*, Donostia 1959, 225 orr.; Erich Przywara, *Criterios católicos*, Donostia 1962, 189 orr.

Euskaratik gaztelarara Bernat D'Echpare-ren *Linguae Vasconum Primitiae*.

b) Euskarazko itzulpenak: Besterik beste:

Prosazkoak:

– M. Cervantes, *Agure kezkatia* (1930)

– *Gurutzeko Joan deunaren esakun mamintsuak* (Karmengo Argia 3 (1933) 209, 234, 313,329)

– *Donekuntza-bidea*, Karmengo Argia 3 (1933, 1934,1935,1936)

– Manuel Fuentes, *Jaungoikoak Beretzat Gura nau. Domingo Iturrate Zorionduna Irukoiztarra*. Bilbo, 1984, 84 orr.

– S.Teresa, *On-bidea (Camino de perfección)* Bilbo, 1963, 279 orr. S. Onaindiarekin batera eginiko itzulpena.

– *Iratzeder-Lerchundi, salmoak*, Bilbo 1964, 262 orr.; A.Linok bizkaieraz jarri eta egokitu zituen.

– Domingo Fernández Mendiola: *Aita Aureliano Karmeldarra* (1887-1963) *Indian 51 urtez apaiz berrien moldatzaile*. Gasteiz, 1983, 59 orr.

– *Sáski-Naski* aldizkarian sei idazlan 181.ean eta beste bat 1984.ean.

– Hugo Makibi Enomiya-Lassalle, Sortaldeko gogoeta-eskolak eta Loiolako Iñaziorrena eta Joan Kurutzekoarena, Karmel 1990-3/4, 265-274 (Alemanieratik itzulia).

– *Abel-lur* aldizkarian idazlan batzu.

– Bizkaiko Aurrezki Kutsak aginduta Euskal dantzei buruzkoa (gaztelaniaz bakarrik argitaratu zen).

– Inprimategian: Joan Gurutzekoaren *Lan hautatuak* (Lehendik itzuliak zituen *Karmel mendira igonera* (Subida al monte Carmelo) eta *Gau iluna* (Noche oscura)).

– *Kili-kili* aldizkarirako hainbat eta hainbat. Beste hainbat zuzendu ere bai.

– Mañarikua Jnaren *Historia de la Virgen de Begoña* ere euskaratu zuen orain argitaratu gabe baldin badago ere.

Olerkiak:

Latinetik:

– *Salve Mater: Agur, Ama* (1941)

– *Aserre-egun* (1951)

– *Enau ni, Jauna* (1954)

– *Nun da maitasuna* (1972)

– *Pazko-kanta* (1972)

– *Espiritu Santua* (1972)

– *Agur Jainkoaren Ama* (1977)

– *Maria gure oiua* (1977)

– *Illen otoitzerako* (1978)

– Etab.

Gaztelaniatik:

– *Karmengo Amari abestia* (1951)

– *Zeruan det nik bizia* (S.Teresaren *Vivo sin vivir en mi*) 1952

– *Arin, artzaiak* (1953)

– Jon Gurutzekoarenak: *Cantico espiritual* (karmel 1990-3/4), *Aberik ez ta aberik bai* (ibidem); *Edozein ederren jarrai* (Ibidem), *Gabonetakoa* (Ibidem) *Onbi-dea labur* (Ibidem), *Maitasun-gar bizia* (Karmel 1991-1) *Artzaintxo maitemindua* (Ibidem), *Gau ilunean* (Ibidem) *Maitearen eizan* (Ibidem)

– Era berean itzuli izan ditu beste batzu: Alfredo Gómez Jaime-ren olerki batzu (1967), L.C.Lopez-enak (1967); Jorge Isaac-enak (1967) Kolombiar idazle batzurenak (1968) eta baita Unamuno-renak ere (1970)

c) Euskal idazle zaharren argitalpenak.

– Bernat D'EChepare-ren *Linguae Vasconum Primitiae* gaztelera izulpena duela eta idazkera gaurkotuta.

– Joannes Etcheberri-ren *Noelak eta kanta espiritual berriak*; testu berrikusia, sarrea eta oharrak dituela.

– Bernad Gazteluzar-en *Eguia Catholicac*.

– Gregorio Arrue-eren *Brabanteko Santa Genobebaren bizitza*. Testu berrikusia, sarrea eta oharrak.

– Beste hainbat argitalpenerako liburuak eskuzabalez utzi egin izan ditu.

d) Taldekako lanean:

– Teresa, *On-bidea (Camino de perfección)* Bilbo 1963; Aita Onaindiarekin batera, 279 orr.

– Liturgia liburuen itzulpenak. Donostiako eta Bilboko apezpikuen agirietaatik ere hainbat itzuli zituen.

– *Eguneroko Meza, esku liburua*, Bilbo 1963 (Jaime Kerexeta eta Aita Onaindiaren izenean argitaratua)

– *Kosmos I eta II*, Salamanka (Anaya) 1975

– *Eusko Lurra* (Iñigo Agirre), Donostia, 1976

– Euskaltzaindiko gramatika batzordean lankide izan den bitartean honako liburuok argitaratu ditu batzordeak: *Euskal Gramatika. Lehen urratsak I*, Iruñea 1984.; *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak II*, Bilbo 1987. *Eraskina*, Bilbo 1987.

e) Isilean burututako lanak:

Lino Akesolok baditu beste zenbait lan ere, beste batzuren izenpean argitaratuak izan direnak. Sarritan zuzenketak egin zizkielako zein goitik beherako orrazketak. Ez da erraza halakoen bilduma egitea. Hori dela eta gerorako, lan sakonago bat egiten den bitartean, horren berri izan dadin Karmelo Etxenagusia-
ren berbak jaso nahi ditut hemen: “Zenbaiti ez ete deutso Linok artikulua baten barri emon, idazlan apal bat zuzendu, ikerketa bat egiteko bideak zabaldu, itzulpen bat egin... Gogoan dot, esaterako, urte askotan euskeratu zituela gure Mixiño-idazkaritzak ataraten zituan paper guztiak, Bilboko parrokia batek asteroko orritxuan argitaratzen eban euskarazko artikulua. Eta orren antzeko beste asko. Ez deutsoe olango lanak egilleari izen andirik, ez dirurik, emoten; baiña laguntza apal jakituna olako lan apaletan sartuta ikustea beti da arrigarri; izan bedi txalogarri be! Niri neuri be ez deust gitxi lagundu A. Linok idazleen lorategi edo antologiak egiterakoan: Idazleen barri emon, zatiak aukeratu, argibide aberatsak eskeini...” (K. Etxenagusia, *Aita Linoren lan ezkutua*, Euskerazaintza 1989, 7.Zkia.,47).

Halako zerbait jaso zen, baita ere, *Eguneroko meza, esku liburua* deritzanean (Bilbo 1963) Jaime Kerexeta eta Aita Onaindiaren izenean argitaratutako liburuan. Hainbat testu, batez ere igandeetakoak Linok euskaratuak izan ziren.

5. EUSKARA BATUAREN AUZIAN ZER NOLAKO JOKERA

Hasteko, Lino Akesolo ez zela, hasiera batetan, euskara baturako emandako zenbait urratsekin ados esan beharra dago. Hau oso ezaguna da; hainbat idazlan idatzi zituen euskara batuari buruz eta kritika zorrotzak egin ere bai; hala ere, beraren kezka nagusia, euskara batua bera baino gehiago, euskara bera zela esatera ausartuko nintzateke, euskal idazleen artean (batueraz zein euskalkiz idatzia) ez baita beti aurkitzen gari hutsez eginiko baserriko ogia. Gogoan izan behar dugu Euskarazaintzako buru izan arren Euskaltzaindiko gramatika batzordean lan egin izan zuela azken urteotan. Aurretik ere hainbat aldiz parte hartu izan zuen Euskaltzaindiaren ageriko bileretan idazle ezberdinei buruzko txostenak aurkeztuz. Ez zegoen, bada, inolaz ere, Euskaltzaindiak hartutako bide guztien aurka; gutxiagorik ere ez. Hala ere, hor ditugu berak eginiko kritikak eta, agian, baita ere, baturantz ematen ari garen bidean kontutan hartzeko erizpideak ere bai.

Eusko Jaurlaritzak irakaskuntza mailan ortografiako arauak ezarri zituenean Euskarako Aholkulari Batzordekoa zen. Bertan onartutako bideak bizkaierazko eskola-testuetan erabiltzekoak ere baziren. Eskola mundutik kanpoko alorretan askatasun handiagoa edukitzearen aldekoa zen. Berak, normalean, bizkaiera klasiakoan idazten zuen. Azken urteotan zabaldu izan diren *dodaz, ebezan, zaudaz, dautsot, deitson...* eta horrelako aditz formen ordez, beste euskalkietako formetatik askoz ere hurbilagoak diren *ditut, zituen, zaitu, deutsot, deion...* eta abarren aldekoa zen.

Arazo honetan ez zen batzuk nahi izango zuketen adina setati. Harritzekoa bada ere, onartzen zuen euskara batua, standarra edo dena delakoa eskola liburuetan erabiltzea. Gainerakoetan, esan dugun bezala, askatasun handiagoa uztearen aldeko agertzen zen, bereziki hori herriko berezko esamolde eta erabile-
ra jatorrei bidea egiteko zen adinean.

Honetaz bi adibide aipa ditzaket. Bata, urte t'erdia dela argitaratua izan zen *Perpausen erabilera* (Mensajero) liburuari eginiko sarrera. Euskara batuan idatzita dago. Hori bai, idazle trebea izanik, 19 lerrotako sarrera horretan ez da "h" behar duen hitzik agertzen. Bestea, hil baino hamabost egun lehenago, aurkezpen gisa eginiko sarrera bat da: bertan "h" duten hitzak ere ageri dira eta hiru horrialdetako lana euskara batuan idatzita dago, liburuko idazkera batuari oso-osoan egokituta.

Karmel aldizkarian eztabaida antzuak baztertzeko euskara batuaren eta euskalkien artean oreka izatea erabaki genuenean ere, guztiz ados izan zen. Berak bizkaieraz idazten zuen (eta eskertzen diogu euskalkiz bizkaieraren eremuak garenok) eta beste batzuk, oreka horri eusteko, batuan. Ez dugu inoiz horretaz inolako eztabaidarik izan.

6. IDAZKERA

Hitz egiteko eta irakurtzeko ahozkeria iluna (hagin artean ahoskatzen zuelako edo) bazuen ere, idazterakoan aparteko dohainak zituen. Prosaz idazten zuenean, euskara argi eta ulerterrazez egiten zuen. Euskal senez idazten zuen, joskera ezin

hobea erabiliz. Lanak behin eta berriro zuzenduz, zaindu egiten zuen txukuntasuna zein joskeraren jatortasuna.

Honetaz, berari entzundako zerbait kontatu nahi dut. Sermolari batek ordu-beteko sermoi ederra egin zuela eta entzule batek itandu omen zion ea zenbat ordu behar izan zituen halako sermoia idazteko. Eta hark, "hamar ordu"erantzun. Entzunleak jakigura zuen, nonbait, edo nonzerberria zen eta berriro galdetu omen zion: eta ordu erdiko sermoia egiteko zenbat behar izaten duzu. Hark "egun oso bi" erantzun. Besteak, harriturik: eta 10 minututakoa egiteko?. Besteak, horretarako, astebete inguru. Lino Akesolok hala zuzentzen zituen, behin eta berriro, guztiz asetuta geratu arte, bere lanak.

Hain ongi ezagutu zuen E. Erkiaga idazleak honeko idazkera zuela dio: "Linoren prosa argia da, ulerterreza, jatorra, zalantzarik bakoa, oztoporik bage, irradan joan dana" (*Karmel*, 1989-2,9 orr.)

Jesus Gastañagaren eritzitan, azken aldiko "Bizkaieraz idazlerik onena" izan da (*Diario de Navarra*, 1991-IX-21,48 orr.)

Patxi Altunak honako hau zioen beraren heriotze ostean: "Oraintsu izan nuen eskea Aita Linok eta beste hiru euskal idazlek, Orixe barne, nork bere aldetik egin zituzten San Juan de la Cruz edo Juan Gurutzekoaren "Cantico Espiritual! izeneko olerki gorenaren eta gailenaren itzulpenei buruz artikulua bat idazteko. Han ez nuen esaten baina hemen agertuko dut: Nere ustez onena Aita Linorena. Euskara inork gutxik bezala menderatzen zuen. Bertsoak euskaratzen parerik ez zuen" (*Egunkaria*, 243, 1991-IX- 18).

Beraren itzulpenen argitasuna adierazten duen beste lekuko bat ere badugu eta ez edonor: hain zuzen ere, J.M.Setien, Donostiako apezpikua. Behin, Donostiako apezpikua Begoñako gogarte-etxean zela, berak gaztelaniaz egindako artzain-gutun bat Lino Akesolok euskeratu zuela adierazi zion apaiz-talde bati, nola euskaratu gainera! Setienen ustez, berak egindako gaztelaniazko orijinala baino argiago eta hobekiago.

Bukatzeko, Aita Lino Akesolo, etenik gabeko irakurketaren bidez jakituria eskuratu duen jankintsu autodidakta, batez ere historiografo, lexikologo, ikertzaile, itzultzaile eta idazle saiolari paregabea izan dugula aitor dezakegu, inolaz ere huts egiteko arriskurik gabe.

Donostia, 1991-XI-29

Patxi Uribarren Leturiaga

JEAN PIERRE IRATCHET (1921-1991)

JEAN PIERRE IRATCHET EUSKALTZAIN OHOREZKO ZENA (1921-1991)

Azaroaren 10 ean zendu da, Landesetan, Buglose herriko misionesten etxetik bezperagoan Baionako ospitalerat sarturik, Jean Pierre Iratchet apaiza.

Bidarrain (edo Bidarrin, han erraten den bezala) sortua zen, 1921 eko ekainaren 28 an, bi seme ta bi alaba zituen herriko Pettan zapatainaren familian. Uztaritze ta Baionako bi seminarioetan eginik ikasketak, Akizen (Dax) zuen Mathieu apaizpiku euskaldun hazpandarrak apaiztu, 29 urte zituen urtean.

Ez zuen ordu artino denbora galdua: bere herriko gazterien erdian arras lagunkina, pilorari, kantari, trebea eta herri euskara paregabe baten jabea bere idatzkietan, prosan bezala esku izkribuzko bertsuetan, Eskualzaleen Biltzarrak moldatu sariketa asko irabazten zuen gaztedanik. Hola zuen Piarres Lafitte zenak bere laguntzaile hoberenarik bat egiteko begiztatu, *Herria* Astekariaren lehen urte horietan: Iratchetenak dira denbora hartako pilotako berriak besteak beste, luma arrai eta zirtotsu batekin herrikoi moldean emanak.

Landesetan bikario ta erreter egonik bizpahiru lekutan, hamar bat urte pasa, Bugloseko misionestetan du bere biziko lan jarraikien eta luzeena aurkituren: herriz herri lehenik, landes elizetan ebanjelioko berri ona hedatuz, Bugloseko Amaren eliza beilatokiaren zaintzale bezala gero. Mintzalari trebea lehenik, kontseilu oneko eta itzal haundiko eliz' gizonaren fama bilduko du orozgainetik, bere biziaren azkeneraino, gure bidarraitar apaizak.

Denekin bihotz haundikoa, Euskal Herrirat itzulia egonen zaio bihotz hori, bizian joanago eta gehiago, ezinbertzezko urrundura eta urradura horretan, eta beti euskaldun kartsu edukiren du bere burua bestelako lan eta kargu guzien artetik.

Herria astekaria (idazten bururaino segituz) eta bere ahaide adixkideak ukan ditu beti euskararekiko lokarria. Burutik buru badauzka euskal Kasetak Iratchen hatzak: batean *Chilhar*, bestean Piarres Ipharla, ondarrik *Otto Piarre*, eta beste... Beste hauetan, horra nobela bat, *Antton*, astez asteko mozturretan agertu zena eta geroztik liburu oso batean bildurik aurkitzen dena. Norbaitek bilduko ahal ditu ere sariketa eta holakoetan, gainerat maiz saria irabaziz, agertuak. Denetan ageri da hor Bidarraiko euskara bizi-bizi bat, Otxalderen herrirat Baztango errekek jausten dituen ur turrustetan ongi garbitua.

Horiek guziak ikusirik, eta besterik oraino, Jean Pierre Iratchetez oroitu zen Euskaltzaindia, 1988 ko martxoan, Oxobiren mende-urrenkari. Gure idazle honekin bururatu zuen Piarres Charritonek bere “Bidarraiko euskara eta euskalzaileez” egin mintzaldia. Charritonen proposamena onetsiz, martxoaren 25ean berean jakinerazi zuen Aita Villasantek, orduan euskaltzainburu zelarik, eta Bidarrain berean, Euskaltzaindiak aho batez euskaltzain ohorezko izendatzen zuela Jean Pierre Iratchet bere euskal idazkien gatik.

Buglosen berean ehortzeta hunkigarriak izanik, zernahi landestar eta euskaldun askoren artean, Euskal-Herrirat ber’ekarri da Iratcheten gorputza. Arrosako hilarrietan du, familiako hobian, Bidarraitik hurbil, euskal lurak bere seme bat ona bereganatu... beste holako batzuen menturan.

Sara, 1991-XII-20

Emile Larre

AURKIBIDEA 1991

AGIRREGOITIA, Anton: Euskaltzaindiaren egoitza berriari buruzkoa	435-436
ALTUNA, Patxi: Larramendiren haurtzaroko urteak	37-44
ALLI, Juan Cruz: Real Academia de la L. Vasca/Euskaltzaindia ...	715-716
ARDANZA, Jose Antonio: Euskaltzaindiko egoitzara sartzea	717-721
ARREGI, Joseba: Manuel Larramendiren III.mendeurrenean	51-52
ARANA MARTIJA, Jose Antonio:	
– Bibliografía bonapartiana	129-298
– Azkueren <i>Cancionero Popular Vasco</i> aurkeztean	305-306
– Bedita Larrakoetxea Agirrezabala	343-346
– <i>Kronika</i> Laburra... ..	399-400
– L. L. Bonaparteri Euskal Herritik omenaldia	407-414
– Euskaltzaindiaren egoitza honen historia	429-434
– <i>Kronika</i>	1149-1150
– <i>Opera Omnia Vasconice</i> , liburukien aurkezpena	1165-1166
AZKARATE, MIREN:	
– Euskara batuko lexikoaren plangintzaz zenbait gogoeta	1115-1118
– LEF/3 liburukiaren aurkezpenean	1169-1170
CACHO NAZABAL, Iñazio: Jesusen Lagundiko aita Manuel Larramendi jaio zeneko hirugarren mendeurrena	57-58
CHARRITTON, Piarres: Donibane Ziburu euskal literaturaren iturri	375-382
DE FELIPE, Eduardo J.: Euskaltzaindiaren egoitza berriari buruzkoa	435-436
DIAZ, Joaquín: La música en los romances	869-878
DIHARCE, Xabier "Iratzeder": Euskarazko lehen Biblia egin zuen Kapitainaren lanak eta minak (1859-1864)	383-396
EGIA, Koldo: <i>Opera Omnia Vasconice</i> aurkezpena	1163-1164
ESNAL, Pello: Errima Uztapideren bertsogintzan	505-598

ETXEBARRIA, Jon Gotzon: Grezia-Erromako (idazle klasikoen lanak latin edo greko-euskaraz argitaratzearen garrantziaz)	609-618
FORNEIRO, José Luis:	853-868
EUSKALTZAINDIA/REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA:	
Euskaltzaindiaren batzar-agiriak:	
– 1990-VII, IX, X, XI, XII	61-84
– Onomastikaz III.Jardunaldien ondorioak	69-70
– Nafarroako Gobernuari eta jendarteko iritzitari/Al Gobierno y a la opinión pública de Navarra	73-74
– Letra larrien erabilera euskaraz, Euskaltzaindiaren Gomendioak	85-88
– Udal diktamenak (Onomastiko batzordearen gidaritzapean: <i>Fo-rua, Berriatua, Ibarrangelu, Legazpi</i>)	89-90
– 1989.ean eta 1990.urteetan Euskaltzaindiko batzarretara joan direnen zerrenda	329-332
– Araba eta euskara/Alava y el euskera	337-340
– Euskaltzaindiaren batzorde-organigrama	351-356
I. Euskaltzaindiaren erregela bereziak	439-440
II. Euskaltzaindiaren erabakiak:	
1. <i>Iruñeari</i> buruzko erabakia	441-442
2. Euskaltzaindiaren Erabaki-Proposamena	443-444
III. Euskaltzaindiaren Adierazpenak:	
1. Euskaltzaindiaren bigarren Agiria euskal hitzei buruz	445-446
2. Declaración segunda de la Real Academia de la Lengua Vasca/ Euskaltzaindia acerca del vocabulario del euskara	446-448
IV. Euskaltzaindiaren batzar Agiriak (1991-I,-II, III, IV)	449-472
– Euskaltzaindiaren aurkitegia	679-694
– Euskaltzaindiaren Gomendioak eta Erabakiak	751-770
– Euskaltzaindiaren Batzar-Agiriak (1991-V, VI, IX, X, XI, XII)	771-800
– Burtsako hiztegia	1153-1156
– Literatura-sariak, 1991	1181-1186
– Aurkibidea, 1991	1205-1210
GARMENDIA, Mari Karmen: Euskaltzaindiaren hiztegi gintzako III.ihardunaldiak	
	1095-1096
GOENAGA, Patxi: Georgiarako bidaiaren txostena	325-326
GOIKOETXEA ARRIETA, Juan Luis: Axularren estilotik	619-654
GOMEZ I OLIVER, Valentí: Un toro estilista: Del diálogo platónico al monólogo del autor	655-670

HARITSCHELHAR, Jean:

- Manuel Larramendiren III.mendeurrena 33-36
- R. M. Azkue: *Cancionero Popular Vasco* liburukien berrargitarapena 307-310
- *Orotariko Euskal Hiztegia IV.* liburukiaren aurkezpena 313-318
- *Letrakit* 319-324
- Euskaltzaindia Israelen 327-328
- J. Duvoisin Kapitainaren heriotze-mendeurrenean 373-374
- L. L. Bonaparteren erakusketa 403-406
- Euskaltzaindiaren egoitza berriaren hartzea 428-428
- Euskaltzaindiko egoitzara sartzea 707-710
- *Ye tiens à vous remercier* 727-732
- Beñat Oihartzabalen Euskaltzaindian sartzea 743-748
- *Opera Omnia Vasconice* aurkeztean 1167-1168
- *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano* bi liburuki aurkeztean 1173-1174

KNORR, Endrike:

- Noiz hil zen Axular? 125-128
- Georgiarako bidaiaren txostena 325-326
- Antonio Berrueta Alzola (1917-1991) 675-676

LABORDE, Eduardo: 805-806

LARRE, Emile:

- Jean Baptiste Etcheberry (bere biziaren ilun nabarrean 13 liburu idatzi dituena) 481-490
- J. P. Iratchet 1203-1204

LARROUY, Roger: *La chanson narrative au Béarn* 903-912

LEKUONA, Juan Mari:

- Euskaltzaindiaren laguntzaileak (1933) 491-500
- Kontapoesiaren modulu metrikoak Hegoaldeko usuarioan 825-852

LIZUNDIA, José Luis: 1992.urterako Euskaltzaindiaren egutegia .. 333-336

MENDIBOURE, Victor: *Permettez au Gascon* 723-726

MORVAN, MICHEL:

- La notion d'âge dans le terme "ami" en basque et en tcherkesse 993-996
- A propos d'un ancien nom du vaurien en japonais 997-1000

MURUA, Imanol: M. Larramendiren III.mendeurrenean 29-32

OIHARTZABAL, Beñat: Euskaltzaindian Sartzeko mintzaldia 733-742

OLARREAGA, Fco.: R. M. Azkue: *Cancionero Popular Vasco*. Euskaltzaindia 1990 303-304

ONDARRA, Francisco: Fr. Juan Ajuriaren idazlanak (1800-1825) . 923-992

ORTUONDO, Josu: Euskaltzaindiaren egoitzaren inaugurazioa ...	711-712
PEILLEN, Txomin: Leku eta jendeak XV. mendeko Zuberotar eresietan	879-902
PERY, Albert: Jean Duvoisinen heriotzearen mendeurrena	371-372
PRADERA, J. A.: Euskaltzaindiko egoitza berria	425-426
RÈBES, Salvador: Ultimas investigaciones sobre el romancero catalán	807-824
SAGARNA, Andoni: EEBS proiektuaren 2.fasea: abiaburua, helburu estrategikoak eta epe laburreko asmoak	1119-1132
SALABURU, Pello:	
– L.L. Bonaparteren erakusketa	415-420
– Baztango hizkeraz ohar batzuk	915-922
SAN MARTIN, Juan:	
– J. M. Mokoroa	347-350
– Erdi Aroko etxe-izenak Elgetan	1001-1012
– Repertorio toponomástico de Elgueta	1013-1050
SANZ DIEZ DE URE, Carlos: Manuel Larramendiren III.mendeurrenean	27-28
SARASOLA, Ibon:	
– <i>Orotariko Euskal Hiztegia / D.G.V.</i>	313-318
– LEF batzordearen proposamena	475-480
– Exotoponimoen euskal formaz	1051-1080
– Hiztegi batua lanketa-eta onespren prozedurak	1135-1146
SATRUSTEGI, J. M.: Euskararen eboluzioa Lizarrerrian/El euskera en Tiella Estella. Evolución histórica	93-124
SETIEN, J. M.: Jesusen lagundiko A. Manuel Larramendiren jaiotzako III.mendeurrena	53-56
SMETHURST, J. M.: Gratefulness (Azken agurra)	421-422
TELLETXEA IDIGORAS, José Ignacio: Larramendi, un guipuzcoano transplantado y vuelto a implantar	51-52
MANUEL LOPEZ, JON: Manuel Larramendiren hirugarren mendeurrenean	11-26
URIBARREN, Patxi: Lino Akesolo Olibares	1189-1202
URIBEETXEBARRIA, Tomás: Euskaltzaindiko egoitzara sartzea ..	713-714

VILLASANTE, Luis:

- Gernikako Euskal Jaien (1888) oroitzapenetan estilistikaz 603-608
- Estilistika-jardunaldiak. Azken hitzak 671-672

WEST, Geoffrey: Presentation (Sarrera hitzak) 401-402

YRIZAR, Pedro: *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano* 1175-1180

ZALBIDE, Mikel:

- Hiztegegintza. Bilera-akta 1091-1094
- Euskaltzaindia euskal hitz-altxorraren berrikuntza-lanean: egin-
kizuna eta jardupidea 1097-1114

ZATARAIN'darr, Ambrosi: Piztia hitza eta abar 1085-1088

